Pranas Skardžius

Rinktiniai raštai

3

Bendrinės kalbos kultūra

Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas
Vilnius 1998

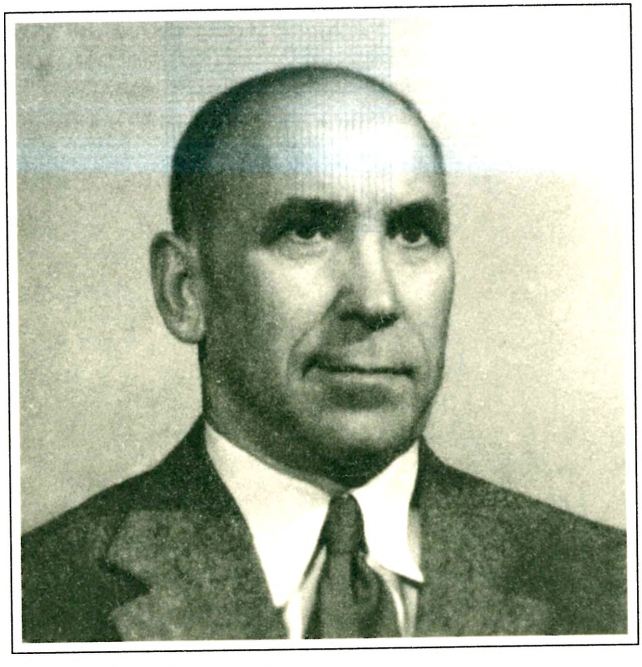

P. Skardžius.

UDK 808.82
Sk-12

Sudarė ir parengė spaudai
prof. habil. dr. Albertas Rosinas

Išleista Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal Valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą

© Albertas Rosinas, 1998
© Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998

ISBN 5-420-01418-1 (3 t.)
ISBN 5-420-01364-9 (6 t.)

Turinys

Pratarmė 13
Svetur atsidūrus 18

KALBOS MAŽMENOS

Bendri pastebėjimai 25
1. Veikiamųjų dalyvių skyrimas nuo neveikiamųjų 31
2. Grynas ir grieti 36
3. Del netektos omenos su nusistojusia tvarka 42
4. Noriai ir noringai 45
5. Priesaga *-auninkas* 46
6. Roma ar Rymas 50
7. Budelis ir kotas 52
8. Ar *ponas* lietuviškas? 53
9. Skaitlius ir skaičius 59
10. Esybė ir būtybė 60
11. Mokslus ir mokslingas 61
12. Asmenis ir asmeninis 63
13. Dailė 64
14. Seniai ir senai 65
15. Mugė ir jos giminiečiai 66
16. Tėmyti ir liudyti 67
17. Veikiamųjų dalyvių skyrimas nuo neveikiamųjų 68
18. Priesaga *-yna(s)* ir jos giminiečiai 71
19. Iniciatorius, licitacija ir lisorai 71
Savaitė ir dienos lietuvių kalboje 73
Dėl mūsų kritikų nuomonės apie kalbos dalykus 78

ATSKIRI KALBOS DALYKAI

1. Neišpasakytai ir priparodyti 86

2. Spalių ar spalio mėnuo? ... 87
3. Žodelis *do* yra mūsų pačių padaras ... 87
4. Dėl latvių pavardžių rašymo ... 88
5. Gusaras ... 88
6. Dėl vietovardžių rašymo ... 89
7. Filologas ir lingvistas ... 89
8. Vesti ir apsivesti ... 91
9. Nevykusios etimologijos ... 93
10. Pradžios ir valdiška mokykla ... 94
Aisčiai ... 96
Arijai ... 97
Asimiliacija ... 97
Lietuvju un latvju valodiskās tuvināšanas iespējas ... 98
Priesaga *-inga-* ir jos vartojimas ... 100
Zobarsko „Gerasis aitvaras“ ir priesaga *-okas* ... 111
Kalbos taisymas, priesaga *-okas* ir kitkas ... 114
Pirties žodžio sąvoka ir kilmė ... 117
Dėl karininko netikumo ... 120
Red. prierašai ... 123
Siela ar vėlė? ... 131
Priedėlis prie J. Balčikonio pastabų ... 133
Priesaga *-inis* ir jos vartojimas ... 135
Priesaga *-inis* ir kilmininkas ... 139
Taisymai ... 141
Gimtoji Kalba ir mokykla ... 145
V. D. Universitetas ir lietuvių kalba ... 147
Kalbos šiukšlės ... 149
Veikslai ir jų vartojimas ... 152
Lietuvių kalbos mokytojų paruošimo reikalu ... 155
Vaidybinės kalbos kultūra ... 157
Priesaga *-iškas* ir jos vartojimas ... 159
Dėl veiksmažodžio *reikėti* kilmės ... 162
Mūsų senovinių ir klasikinių raštų leidimo reikalu ... 163
Gusaras, žvyras ir kitkas ... 165
Skyrybos reikalu ... 166
Kai kurių bendrinių svetimybių rašymas ... 168
Vaidybinė kalba ir režisūra ... 171
Priesagos *-ėta-*, *-ota-* ir *-uota-* ... 172
Dar dėl veiksnio ir tarinio ... 175
Prielinksnis *su* ir jo vartojimas ... 177
Nelituanistų mokytojų kalba mokyklose ... 184

Lietuvių kalbos kultūra šiais laikais 188
Ilgieji balsiai ir mūsų kalbos praktika 192

KALBOS KAMPELIS

1. Kaip reikėtų versti vok. *Zifferblatt*, anglų *dial*, *dial-plate*, prc. *cadran*?... 196
2. Kaip pagaliau reiktų lietuviškai pavadinti *parkerį*? 197

MARTYNAS MAŽVYDAS, JO RAŠTAI IR KALBA

Įvado vietoje 200
Mažvydas, jo vardas ir kilmė 202
Mažvydo raštai 203
Mažvydo raštų kalba 210
Mažvydo reikšmė mūsų kalbos istorijai ir raštijai 216
Šaltiniai 218
Martynas Mažvydas ir Vaclovo Biržiškos samprotavimai 219
Lituanistiniai reikalai tremtyje 224
Aisčiai ir baltai 228

TERMINOLOGINIAI DALYKAI

Specialiniai terminai 234

1. Balastas ir antpilas 234
2. Apgriūtis ir griūtis 235
3. Apvaja, vija ir apipinas 236
4. Atmušas 237
5. Atšlaita 238
6. Darbeivis ir rangovas 238
7. Garsiakalbis ir garsintuvas 239
8. Įmonė, fabrikas ir firma 240
9. Įjungtis ir išjungtis 242
10. Įvaras ir įvorė 243
11. Įvodė ir nėrija 244
12. Kaltuvas ir kaltuvai 245
13. Keistuvas 246
14. Klodas ir sluogsnis 247
15. Krūvis, krova ir krovinys 249
16. Laidas ir laidininkas 250
17. Lydis ir nuolydis 252

18. Lyggula ir gulsčiukas ... 252
Kunigas ir dvasininkas (dvasiškis) ... 253
Veiksmažodiniai daiktavardžiai su *-imas* ir jų vartosena ... 270
Pagalba ir pagelba ... 278
Laivininkystė ir laivyba ... 280
Teisnus ir veiksnus ... 281
Ar tai pasenęs laužas? ... 283

ŠIS TAS IŠ MŪSŲ TERMINIJOS

1. Daiktas ir dalykas ... 287
2. Prasmė ir reikšmė ... 290
3. Mitas ir kaštas ... 291
4. Mojis, mosas ir mostas ... 293
Daiktavardžiai su *-umas* ... 295
Kas yra GK – laikraštis ar žurnalas? ... 296
Šis tas apie mūsų poterių kalbą ... 297
Laikraštinės kalbos dalykai ... 301
Šis tas iš sporto terminijos ... 306
Dėl prielinksnio *su* vartojimo ... 308
Dėl šunų etimologijos ... 311
Bedarbė, belaisvė ir betvarkė ... 312
Bibliotekiniai terminai ... 315

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS KURSAS

1. Lietuvių kalba ir jos senovė ... 325
2. Dabartinis lietuvių kalbos pobūdis ... 326
3. Lietuvių rašomosios kalbos raida ... 327
4. Bendrinė kalba ir jos vartosena ... 328
5. Bendrinė tartis ... 330
6. Rašyba ... 331
7. Norminės lytys ... 335
8. Sintaksės dalykai ... 336
Niekatrosios giminės būdvardžiai ir jų reikšmės raida ... 347
Mūsų liaudies dainų kalbos dalykai ... 348
Mūsų giminystės vardai ... 356
Didžioji lietuvių kalbos gramatika ... 360
Lituanistika, jos daryba ir reikšmė ... 366
Svetimybių reikalu ... 369
Dar dėl lituanistikos ... 370

Priesaga *-ovas* ir jos vartosena ... 374
L. Jurgutytės-Baldaufienės lituanistinė disertacija ... 376
Prieveiksniai su *-iniai* ... 378
Priesaga *-inis* ir kilmininkas ... 382
Gimtoji Kalba ir jos likimas ... 384
Lituanistikos sąvoka ir jos ribos ... 389
Bedarbė, belaisvė ir betvarkė ... 391
Enciklopediniai dalykai ... 394
Tauta ir tautininkas ... 398
Lietuviškieji žydų kalbos skoliniai ... 399
Kaip danguje, taip ir žemėje ... 401
Kas iš tikrųjų yra kabartis? ... 403
Šis tas iš „Apeigyno" kalbos ... 404
Poncijus Pilotas ... 408
Dėl liturginio maldyno kalbos ... 409
Netikėta lituanisto mirtis ... 413
Bendruomenė ir visuomenė ... 415
Mūsų kalbininkai ... 416

LIETUVIŠKI TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ ATITIKMENYS

Pratarmė ... 433
Įvadas ... 434
Kirčiuočių žymėjimas ... 439
Santrumpos ... 439

Pirmoji dalis

TARPTAUTINIAI ŽODŽIAI

A ... 440
B ... 445
C–Č ... 447
D ... 448
E ... 450
F ... 453
G ... 456
H ... 458
I ... 459
J ... 461
K ... 462

L 467
M 468
N 470
O 471
P 472
R 477
S 479
Š 482
T 483
U–V 485
Z–Ž 486

Antroji dalis

LIETUVIŠKI ATITIKMENYS

A 487
B–C 489
Č–D 490
E–G 491
I–Į–Y 492
J 493
K 494
L 495
M–N 496
O–P 497
R 500
S 501
Š 503
T 504
U–V 505
Ž 507
Kalbos klaidų taisymas 507
Šis tas dėl vieno istoriko lietuvių kalbos 509
Lituanistinės pabiros 512
Medvėgalis ir Krėva 513
Dėl žodžio *pravedimas* 514
Kalbos dalykai 514
Klausimai ir atsakymai 515
Aumuo, išmintis ir protas 516

NAUJOJO TESTAMENTO VERTIMŲ LIETUVIŲ KALBA

Pratarmė 519
1. Rašybos ir kai kurie su rašyba susiję dalykai 522
2. Žodyninės skirtybės 523
3. Ypatingesni linksnių vartosenos atvejai 542
4. Sintaksinis ir stilistinis vertimas 549
5. Sakinių sandara 557
6. Kai kurie abejotini dalykai 561
Baigiamosios pastabos 564
Lithuanian Language in the Translations of the New Testament 566

APŽVALGA

E. Viskanta, Putino kalbos kritikos šešėly 567
Abitur, Apie lietuvių kalbą ir jos egzaminus 569
J. Endzelīns, Cīņa par valodas kultūru Lietuvā 570
J. Balčikonis, Keistas kalbos gynimas 576
Eduardas Viskanta, Putino kalbos kritikos atšešėly 581
Stasys Dabušis, Nepainiokit rašybos su gramatika! 585
Ed. Viskanta, Dėl kalbos „netaisyklingumų“ 586
Julius Smetona, Keletas pastabų dėl naujų futbolo ir basketbolo terminų 587
Pr. Skardžius, Analoginė balsių kaita 589
Pr. Skardžius, V. D. universitetas ir lietuvių kalba 589
V. Čižiūnas, Mūsų radio kalba 590
Dr. K. Grinius, Apie botanikos žodyną 591
A. Churginas, Taiso, kas netaisytina 592
G. Aidutis, Nesusipratimas 592
Babrauskas, Kirčio painiava 595
A. N., Naujas didelis mūsų kalbos darkytojas 599
Gražvydas, Riterius su akla jietimi 600
A. Gražvydas, Pabiros 600
A. Gražvydas, Pabiros 602
A. N., Lietuvių kalbos reikalai mūsų universitete 603
Z. Kuzmickis, Kalba tautos atsparumas 604
Vyt. Alantas, Lietuvių kalba Amerikoje 605
A. N., Poatostoginė gimtoji kalba 606
Ričardas Mironas, Pabiros 607
A. Churginas, Du frontu 609
V. Adomėnas, Gyvas žodyno reikalas 610
J. Balčikonis, Dėl literatūros premijų 611

Br. Raila, Prancūzų kalbos gynimas 612
J. Žlabys, Yra tiktai vienas lietuvių kalbos frontas 613
Gimtosios kalbos kalbinės naujienos 614

RECENZIJOS

Б. Серейский, Систематическое руководство к изучению литовского языка 615
P. Klimo Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms 624
K. J. Skruodys, Tautosaka 631
J. Mackevičius-Nord, Samojedų berniuko nuotykiai 634
Petras Cvirka, Žemė maitintoja 637
Jurgis Talmantas, Tautos keliai 640
Simanas Daukantas, Lietuvių Būdas 642
Prošvaistė 648
St. Šalkauskis, Bendroji filosofijos terminija 651
V. Mykolaitis-Putinas, Krizė 652
A. Kalnius, Z. Kuzmickis, J. Talmantas, Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis 657
Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Šventmarė 661
Dr. Jurgio Šlapelio Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas 663
Balys Sruoga, Dievų miškas 665
Algirdas Margeris, Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas 668
Velička, Domas, Lietuvių literatūra 670
Kalbos kultūra 673

KLAUSIMŲ KRAITELĖ

1–58 (1935 m.) 677
59–166 (1936 m.) 697
167–257 (1937 m.) 725
258–336 (1938 m.) 747
337–379 (1939 m.) 769
380–401 (1940 m.) 787
402–406 (1958 m.) 798
407–422 (1959 m.) 800
423–428 (1960 m.) 808
429–435 (1961 m.) 816
436–441 (1962 m.) 824
442–445 (1963 m.) 826
446–456 (1965 m.) 827
457–458 (1967 m.) 834

Pratarmė

Trečiajame Prano Skardžiaus *Rinktinių raštų* tome spausdinami 1926–1979 metais parašyti straipsniai, apžvalgos, recenzijos, pastabos, atsakymai į *Gimtosios kalbos* ir *Laiškų lietuviams* skaitytojų klausimus, taip pat didesni darbai: „Naujojo Testamento vertimų kalba“, „Mūsų kalbininkai“, „Kunigas ir dvasininkas (dvasiškis)“, žodynas „Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys“ ir kt. Visi šie darbai ir darbeliai vienaip ar kitaip susiję su bendrinės kalbos kultūra ir jos puoselėjimu. Mažiau su bendrinės kalbos kultūra susiję šiame tome spausdinami Skardžiaus straipsniai „Martynas Mažvydas, jo raštai ir kalba“ ir „Martynas Mažvydas ir Vaclovo Biržiškos samprotavimai“. Jie turėjo būti II tome, bet dėl susiklosčiusių aplinkybių (gauti pavėluotai) pateko į III tomą. Į šį tomą taip pat dedami Skardžiaus ir Domo Veličkos knygos „Bendrinės lietuvių kalbos kursas“ aštuoni Skardžiaus parašyti skyriai. Nepateko į šį tomą tik tie JAV parašyti straipsniai, kurie paties Skardžiaus rašytame darbų sąraše nebuvo pavadinti svarbesniais – jie bus išspausdinti penktajame tome.

Per 49-erius savo aktyvios mokslinės veiklos metus, be grynojo mokslo darbų, Skardžius parašė daugybę straipsnių ir didesnių studijų, skirtų bendrinės kalbos praktikai, aktualiems jos kultūros klausimams, visą gyvenimą įvairiais patarimais, moksliškai pagrįstais straipsniais stengėsi paliesti opiausius bendrinės kalbos ugdymo dalykus, nevengė pasiginčyti su tais kalbininkais ir kalbos mėgėjais, kurie ar dėl neįsigilinimo, ar dėl neišmanymo ne kartą bandė bendrinės kalbos raidą pasukti netinkama linkme. Dar 1926 metais *Švietimo darbe* išspausdintame straipsnelių cikle, pavadintame „Kalbos mažmenos“, Skardžius griežtokai kritikuoja tuos kalbininkus ir įvairius kalbos diletantus, kurie Kazimierui Būgai mirus „sukruto pósmeloti, t. y. ko ne kiekvienas, savo pólinkiu dirbdamas, sténgiasi ko mintriau,

ko gudriau kalbėti apie mūsų kalbą, apie jos dalykus, tik, deja, be jokios nuosaikōs ir nuožangōs šitame darbe“. Toliau autorius tęsia: „Beveik visų tų recenzijų arba kritikų autoriai, būdami įvairių kraštų kilimo, remiasi savųjų tarmių – tai viena; o antra, prisigraibę dar kiek kalbos duomenų, tuojau, nieko neboję, daro išvadas visai kalbai, ir sako: taip turi būti literatūrinėje kalboje! Bet kas iš tikrųjų, jų supratimu, yra ta literatūrinė kalba?“ Šiame darbe Skardžius bando apibrėžti bendrinę kalbą, kuri jo dar vadinama literatūrine ar rašomąja, nustatyti jos sąsajas su tarmėmis ir įvertinti tarminių duomenų svarbą bendrinei kalbai: „Mūsų literatūrinė kalba yra t i e s i o g i n ė, b e t a r p i š k a š n e k a m o s i o s k a l b o s i š v a d a, imama plačiausia prasme, kitaip sakant – tai yra v i s ų t a r m i ų summa summarum, tik, žinoma, su tam tikru pagrindu. Todel nieku būdu negalima paniekti tų tarminių kalbos duomenų, kurie rašomąją kalbą gali tik gyvinti, turtinti, ne susinti“. Požiūris į bendrinę kalbą ir jos norminimo principus vėlesniuose Skardžiaus darbuose yra gerokai keitęsis. Tai matyti *Rinktinių raštų* II tome paskelbtuose straipsniuose, bet požiūris į tarminių duomenų saikingą vartojimą bendrinei kalbai turtinti išliko per visą mokslinės veiklos laiką. Ta nuostata aiškiai matyti ir šiame tome spausdinamuose tekstuose.

Trečiajame tome, pavadintame *Bendrinės kalbos kultūra*, visi Skardžiaus darbai spausdinami chronologine tvarka, išskyrus biografinio pobūdžio rašinį „Svetur atsidūrus“ (1971 m.), kuris dedamas po „Pratarmės“.

Kai kurie kalbininko straipsniai, apžvalgos, atsakymai į klausimus, prierašai pagal tematiką yra tarsi atskiri ciklai, jungiami bendro pavadinimo. Pavyzdžiui, tokiais ciklais galima laikyti „Kalbos mažmenos“, „Atskiri kalbos dalykai“, „Terminologiniai dalykai“, „Šis tas iš mūsų terminijos“, „Kalbos kampelis“, „Klausimų kraitelė“ ir kt. Juos sudarantys straipsneliai taip pat spausdinami chronologiškai.

Kai kuriems neturintiems pavadinimo, taip pat kurio nors ciklo straipsneliams atsižvelgiant į turinį duodamas simbolinis pavadinimas. Tai daroma dėl to, kad: 1) skaitytojui būtų lengviau juos rasti; 2) jie derintųsi prie kitų turinčių pavadinimą ciklo straipsnelių. Jų simboliniai pavadinimai skliaudžiami laužtiniais skliaustais. Pavyzdžiui, ciklo „Atskiri kalbos dalykai“ pirmieji 6 neturėję pavadinimų straipsneliai dabar juos turi. Šiek tiek pakeisti ir kai kurių ciklų pavadini-

mai. Pavyzdžiui, greta retkarčiais vartojamo pavadinimo „Terminologijos dalykai“ pasirinktas paties Skardžiaus dažniau vartotas „Terminologiniai dalykai“, o „Red. prierašas“ pakeistas į „Red. prierašai“, nes jie apima visus prierašus, kuriuos Skardžius parašė nuo 1935 iki 1965 metų.

Į šį tomą nededami tie Skardžiaus darbai, kuriuos jis parašė su bendraautoriais (išimtis – du „Klausimų kraitelės“ straipsneliai, kuriuos jis parašė su Antanu Saliu (nr. 183) ir Leonardu Dambriūnu (nr. 454)). Nepateko į šį tomą „Futbolo ir krepšinio terminai“, nes tai ne autorinis, o kolektyvinis darbas. Skelbdamas juos žurnale *Fiziškas auklėjimas* (1936 m., nr. 1, p. 104–106), Skardžius paaiškinime rašo: „Lietuvių Kalbos Draugijos terminologijos sekcija su Kūno Kultūros Rūmų atitinkamų sričių specialistais yra keliuose posėdžiuose svarsčiusi svarbesniuosius futbolo bei krepšinio terminus ir dabar juos apsvarsčiusi skelbia viešumai“ (p. 104). Po šiuo paaiškinimu jis pasirašo kaip LKD Terminologijos sekcijos pirmininkas. 1960 metais 22 šio sąrašo terminus kalbininkas savo vardu (su tam tikrais paaiškinimais) išspausdino *Gimtojoje kalboje* pavadinimu „Šis tas iš sporto terminijos“ (nr. 3, p. 47–48). Šiame tome taip pat nespausdinamas „Lietuvių kalbos vadovas“ (1950 m.), nes jo sudarytojai, be Skardžiaus, yra Stasys Barzdukas ir Jonas Martynas Laurinaitis. Manyčiau, kad ši knyga dar nėra pasenusi ir šiandien, todėl ją reikėtų išleisti atskiru leidiniu. Dėl minėtųjų motyvų į III tomą nededamos ir kalbamosios knygos trijų skyrių ištraukos, paskelbtos „Bendrinės lietuvių kalbos kurse“ (Čikaga, 1962).

Labai svarbūs dabartinei bendrinės kalbos vartosenai yra ir kiti Skardžiaus straipsniai, skirti įvairiems kalbos lygmenims. Iš jų ryškėja platus ir moksliškai pagrįstas tyrėjo požiūris į aptariamuosius dalykus, rūpestis bendrinės kalbos ugdymu, jos turtinimu ir kultūra. Nesenstantis tebėra ir jo reikšmingas darbas – žodynas „Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys“, prie kurio parengimo recenzijomis ir patarimais nemaža prisidėjo žinomas filologas Domas Velička. Nors šis žodynas iš esmės skirtas tiems išeiviams, kurie „išmoktomis svetimomis kalbomis dažnai geriau verčiasi, negu savo gimtosiomis, ypač kurios nors specialybės srityje“, ir tiems, kurie dar „linkę lietuviškai galvoti, lietuviškai rašyti ir rašydami nori įmanomiau, lietuviškiau išsireikšti, bet vienam kitam iš jų ilgainiui vis daugiau ima trūkti rei-

kiamų specialesnių lietuviškų žodžių, pavadinimų, terminų“, tačiau jis bus reikalingas patarėjas ir tiems Lietuvoje gimusiems ir augusiems lietuviams, kurie dažnai ne vietoje mėgsta vartoti tarptautinius žodžius. Šiame žodyne ras gerų lietuviškų atitikmenų kiekvienas, kam rūpi mūsų bendrinės kalbos kultūra ir jos ateitis.

Įdomūs ir reikšmingi bendrajai kalbos kultūrai yra Skardžiaus straipsniai, skirti bažnytinei lietuvių kalbai. Iš jų minėtini „Šis tas iš „Apeigyno“ kalbos“, „Dėl liturginio maldyno kalbos“ ir „Naujojo Testamento vertimų lietuvių kalba“. Didžiausias yra pastarasis darbas, kuriame aptariama arkiv. Juozapo Skvirecko ir kun. Česlavo Kavaliausko Naujojo Testamento vertimų kalba. Kalbininkas, išanalizavęs abiejų vertimų kalbą, pagrįstai daro šias išvadas: 1) Abiejų vertimų kalba „yra dviejų įvairių laikotarpių, abiejų vertėjų naudotasi įvairiais kalbiniais šaltiniais ir jų abiejų remtasi įvairiomis pažiūromis į originalo santykį su vertimu bei vertimo kalbos santykį su šių laikų bendrine vartosena“; 2) Skvirecko, vertęs prieš kelis dešimtmečius, kai lietuvių „bendrinė kalba dar nebuvo ganėtinai apdorota ir dar trūko tinkamesnių žodžių bei posakių reikiamoms originalo sąvokoms reikšti“, turėjo viską pats „susirinkti ir savo išmone spręsti“; 3) Skvirecko „stengėsi būti ko ištikimesnis originalo kalbai ir pirmoj vietoj žiūrėjo žodinio tikslumo“, todėl „verčiamosios kalbos aiškumu, sklandumu bei didesniu jos įmanomumu mažiau tesirūpino“; 4) Kavaliauskas (ir redaktorius Vaclovas Aliulis), „rūpindamiesi originalinių sąvokų reiškimo tikslumu, daug dėmesio kreipė ne tik į kalbos taisyklingumą, bet ir į jos aiškumą, lankstumą, įmanomumą“; 5) Kavaliausko vertimo kalba „yra pasigėrėtinai taisyklinga, sklandi, lengvai suprantama ir tikslinga, nors kartais ir savotiškiau išreiškianti originalinę mintį“; 6) Vertėjas ir redaktorius „yra atlikę gana gerą ir rūpestingą pažangų darbą, kuris, iš vienos pusės, gerai dera su dabartinės mūsų bendrinės kalbos vartosenos reikalavimais ir kuriuo, iš kitos pusės, buvo stengtasi šių dienų kalbinėmis priemonėmis ko tiksliau perduoti senųjų laikų originalines mintis bei sąvokas“.

Daug įdomių ir aktualių minčių skaitytojas ras „Apžvalgoje“, kur autorius yra pasakęs savo nuomonę apie prieškario metais pasirodžiusias knygas ir straipsnius, aptariančius aktualius kalbos praktikos klausimus. Iš visų Skardžiaus apžvalgų ryškėja tvirtas ir motyvuotas požiūris į kalbamuosius dalykus, kartais jose nevengiama ir griežtes-

nės polemikos, bet ji niekad nesiremia *ipse dixit* ar *argumentum ad baculinum* principais, kurių kartais griebiasi jo oponentai.

Didžiai vertingi tolesnei mūsų bendrinės kalbos kultūrai yra atsakymai į klausimus „Klausimų kraitelėje", kurių Skardžius per 40 metų parašė net 458 ir kurie buvo paskelbti *Gimtojoje kalboje*. Atsakymai apima visus kalbos lygmenis. Vieni iš jų, kurie savaime aiškūs ir nereikalauja platesnio aiškinimo bei mokslinio pagrindimo, yra lakoniški. Pavyzdžiui, į klausimą *Pjauja, girtauja, keliauja* ar *pjauna, girtauna, keliauna*? atsakoma taip: „Bendrinėje kalboje yra vartotina *pjauna, krauna, rauna*, bet *girtauja, šienauja, grybauja* ir kt." (žr. nr. 48). Į sudėtingesnius klausimus kalbininkas atsako motyvuotai, pasitelkdamas, kur reikia, tarmių, senųjų raštų, bendrinės kalbos vartosenos duomenis, pateikdamas kalbamojo reiškinio tyrimo ir vartosenos istoriją, dažnai lygindamas su kitų indoeuropiečių kalbų atitinkamais reiškiniais, aptardamas vartosenos variantus. Tokių atsakymų yra gana daug ir jie sudaro subtiliai parašytų lingvistinių etiudų spalvingą mozaiką, kuri įeina į lietuvių bendrinės kalbos ugdymo aukso fondą.

Ne visi Skardžiaus taisymai ir siūlymai šiandien yra bendrinės kalbos priimti, nemaža jų dalis šiuolaikinių kalbos kultūros specialistų gali būti laikomi abejotinais ar net iš viso atmetami. Prieštaringų vertinimų gali sukelti ir paties Skardžiaus tekstų kalbos tam tikri elementai. Tačiau kalbamieji dalykai yra ne šios pratarmės, o atskiros studijos objektas.

Prano Skardžiaus tekstų rašyba ir skyryba nekeičiama – tik vietomis pataisomos pastebėtos akivaizdžios klaidos ar apsirikimai.

Daugelis šiame tome spausdinamų Skardžiaus straipsnių ir didesnių darbų iki šiol buvo sunkiai prieinami – jie buvo paskelbti įvairiuose prieškario Lietuvos ir JAV lietuvių (pokario metais) leidiniuose. Manau, kad jų pasirodymas *Rinktinių raštų* trečiajame tome daugeliui skaitytojų bus savotiškas atradimas ir parankinė knyga visiems kalbos tvarkytojams ir normintojams, akademiniam jaunimui bei mokytojams, žurnalistams ir visiems filologams, kuriems rūpi mūsų bendrinės kalbos ugdymo ir jos kultūros dalykai [1].

Albertas Rosinas

[1] Dėkoju Astai Veličkaitei, atsiuntusiai kopijas kai kurių Skardžiaus straipsnių, išspausdintų leidiniuose *Draugas*, *Mūsų kelias* ir *Vienybė*.

Svetur atsidūrus

(Draugas, 1971 05 08, nr. 108(19))

Sutrumpintas dr. Pr. Skardžiaus žodis, pasakytas JAV LB Washingtono apylinkės suruoštame jo akademiniame minėjime 1971 m. kovo 25 d.

Kalbininko lituanisto darbas iš viso nėr per daug įdomus platesnei visuomenei, o dar mažiau tuo domimasi svetur, kur ir pati lietuvių kalba ilgainiui vis daugiau netenka savo reikšmingumo, nors apie ją, ypač ryšium su lietuvybe, kartais ir parašoma spaudoje ar pašnekama susirinkimuose ir kitur. Kita vertus, kalbininkas lituanistas, svetur atsidūręs, dažnai yra lyg paukštis su pakirptais sparnais: čia dėl egzistencijos jis daugiausia turi dirbti ne savo tiesioginį, bet pašalinį darbą, kuris beveik nieko arba maža ką bendro turi su lietuvių kalba, bet kuris įstaigoj ar pn. atima daug laiko, energijos, ir nebdaug kada belieka dirbti savo mėgstamą, kalbinį, darbą. Prie šios padėties dar prisideda čia didelė tiesioginių lituanistinių šaltinių stoka ir kitos aplinkybės. Todėl visai suprantama, kodėl kalbininkas lituanistas, savo kraštą palikęs, lig šiol neperdaugiausia ir galėjo pasireikšti kokiais žymesniais moksliniais darbais.

Šituo atveju ir aš nesudarau išimties. Atvykęs į šį kraštą, aš savo darbą pradėjau kiaulių žudymo įstaigoj, paskui dirbau grąžtų bei trakų fabrikuose ir pagaliau, 1956 m., patekau į Washingtono Kongreso biblioteką, kur daugiausia dirbau deskriptyviniame katalogizaciniame skyriuje. Čia aš turėjau vien reikalo su knygomis, iš dalies lietuviškomis bei latviškomis; bet pats darbas, kad ir žymiai pastovesnis ir mažiau priklausė nuo ekonominių svyravimų, vis dėlto buvo įstaiginis, daugiausia techniškas, ir jis man negalėjo būti prie širdies, juo labiau, kad po aštuonių valandų darbo dažniausiai nebedaug ką no-

rėdavau arba galėdavau dar ir apie kalbos dalykus galvoti. Visas pliusas man buvo, kad aš laisvai galėdavau kartais pasižvalgyti knygų lentynose ir kiek pasirinkti reikiamos medžiagos vienam kitam darbui, nors toje didžiulėje bibliotekoje savo reikalui ir nedaugiausia ką galėdavau rasti; be to, tai daugiausia tekdavo daryti tik pertraukų, atostogų metu arba po įstaiginio darbo.

Taigi, vašingtoninės aplinkybės nėra buvusios gana palankios mano kalbiniam darbui, bet, šiaip ar taip, kiek geresnės, negu klyvlendinės, kur ir atspėjamo laiko (atostogų) mažiau turėjau, ir darbas buvo sunkesnis, ir, be to, dar baigėsi žiauria šeimos tragedija. Pastoviau įsikūręs Washingtone, jau daugiau galėjau šį tą rašinėti; bet tai tebuvo įmanoma daryti tik priešokiais, nugriebiant savo poilsio laiką.

Tuo būdu aš čia, Washingtone, galėjau parašyti visą eilę praktinių straipsnių ir vieną kitą brošiūrą, irgi daugiausia praktikai skiriamą. 1963 m. pasirodžius **Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynui**, aš tuojau pradėjau ruošti platesnį darbą apie tokius vandenvardžius kaip **Alantas, Salantas, Šlavanta, Viešinta** ir kt., ir tas mano darbas nusitęsė iki šių dienų; jis pasirodys **Lituanistikos Darbų** trečiojoje knygoje. **Pedagoginiam lituanistikos institutui** pažadėjęs, parašiau kitą, vien praktinį darbą **Lietuvių kalbos kirčiavimas.** Ir pagaliau prieš kurį laiką pasirodė mano trečioji brošiūra **Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena.** Tai yra tam tikros rūšies darbas. Ilgesnį laiką nepriklausomoj Lietuvoj dirbęs praktinį ir kalbotyrinį darbą, aš sumaniau šioje knygelėje palyginti kai kuriuos prieškarinės ir pokarinės lietuvių bendrinės kalbos vartosenos dalykus, paliesti jų ankstyvesnius bei vėlyvesnius svarstymus ir šį tą kritiškai įvertinti. Iš dalies į šį darbą mane paskatino ir **Gimtosios Kalbos** sustojimas: po jos mirties mūsų bendrinės kalbos dalykų svarstymas yra gerokai lyg išblėsęs.

Apskritai imant, gyvendamas Washingtone 15 metų, aš negalėjau kažko ypatingesnio ir pagrindesnio padaryti kalbos srityje, taip pat net nebuvau įsitraukęs ir į Washingtono lietuvių visuomenę, bet Lietuvių Bendruomenės Washingtono apylinkės valdyba rado reikalinga atžymėti mano sukaktuvinį amžių, tarp ko kito pensininko „inauguraciją“ ir mano paskutinės knygelės pasirodymą, ir tam tikslui ji suruošė tam tikrą minėjimą, į kurį atsilankė keliasdešimt vašingtoniečių, ir Stasys Barzdukas skaitė apie mane palankų pranešimą ir per-

P. Skardžiaus gyvenimo JAV akimirkos

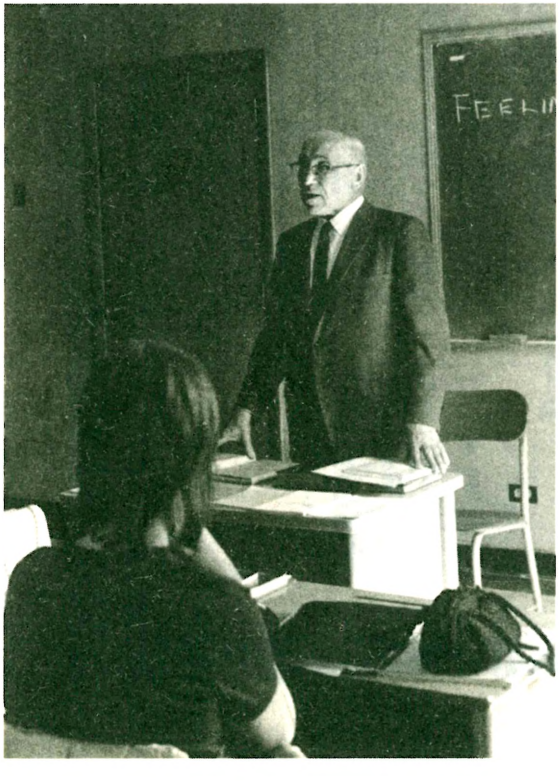

THE UNITED STATES OF AMERICA

ORIGINAL
TO BE GIVEN TO
THE PERSON NATURALIZED

No. 7497260

CERTIFICATE OF NATURALIZATION

Petition No. 120585

Personal description of holder as of date of naturalization. Date of birth March 26, 1899 sex male complexion medium color of eyes brown color of hair brown height 5 feet 7 inches weight 175 pounds; visible distinctive marks none
Marital status married former nationality Lithuania
I certify that the description above given is true, and that the photograph affixed hereto is a likeness of me

Sign here

Pranas Skardzius
(Complete and true signature of holder)

UNITED STATES OF AMERICA
NORTHERN DISTRICT OF OHIO } ss:

Be it known, that at a term of the The United States District Court of
held pursuant to law at Cleveland, Ohio
on Feb. 11, 1955 the Court having found that
Pranas Skardzius
then residing at 1326 Russell Rd. Cleveland Ohio
intends to reside permanently in the United States (when so required by the Naturalization Laws of the United States), had in all other respects complied with the applicable provisions of such naturalization laws, and was entitled to be admitted to citizenship, thereupon ordered that such person be and (she was admitted as a citizen of the United States of America.

In testimony whereof the seal of the court is hereunto affixed this 11 day of Feb. in the year of our Lord nineteen hundred and fifty five and of our Independence the one hundred and seventy nine

C. B. Watkins
Clerk of the U. S. District court
By Deputy Clerk.

It is a violation of the U. S. Code (and punishable as such) to copy, print, photograph, or otherwise illegally use this certificate.

DEPARTMENT OF JUSTICE

JAV pilietybės pažymėjimas

BALTISCHES FORSCHUNGSINSTITUT e.V.
BONN/RHEIN

Bonn, den 5. Jan. 1955

Herrn Prof. Dr. P. S k a r d ž i u s

Das Baltische Forschungsinstitut beehrt sich Ihnen mitzuteilen, daß Sie in Anbetracht Ihrer verdienstvollen Arbeiten auf dem Gebiete

der litauischen Philologie

von der Versammlung der ordentlichen Mitglieder des Instituts zum

KORRESPONDIERENDEN MITGLIED

einstimmig gewählt worden sind.

DER VORSTAND

M. Toomse
Prof. M. Toomse

Ed. Šturms
Prof. Bd. Šturms

A. Maceina
Prof. A. Maceina

Nario korespondento pažymėjimas

davė Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos linkėjimus ta proga. Patį pobūvį daugiausia organizavo Arvydas Barzdukas, jis jam pirmininkavo ir gale man ir mano žmonai nuo LB Washingtono apylinkės įteikė menišką Reginos Petrutienės tautodailinį paveikslą Washingtone gyventoms dienoms prisiminti. Visa tai buvo man tam tikra staigmena, ir už tai nuoširdžiai savo ir mano žmonos vardu dėkoju visiems šio pobūvio ruošėjams, visų pirma jo pirmininkui A. Barzdukui ir jo tėvui, St. Barzdukui, specialiai dėl to net iš Clevelando atvykusiam.

KALBOS MAŽMENOS

(Švietimo darbas, 1926 m., nr. 4, p. 389–400; nr. 8, p. 924–932; 1927 m., nr. 1, p. 57–64; nr. 5, p. 452–461; nr. 11, p. 1232–1241)

Bendri pastebėjimai

Prieš pradėdamas kalbėti apie kai kuriuos kalbos dalykus, geriau pasakius – kalbos mažmenas, visų pirma norėčiau šį tą bendrai pasakyti del kalbėsimųjų dalykų. Ir štai kodel: dabar, paskutiniu laiku, daug kas ėmė kalbėti, žodžiu ir raštu, apie įvairių įvairiausius kalbos dalykus, ir kalba, pasakysiu, labai įvairiais atžvilgiais. Todel ne vienam skaitytojui, noroms nenoroms, gali ateiti į galvą tokia mintis: kol dar gyvas buvo a. a. prof. K. Būga, tol visi tylėjo; o dabar, kai jis miręs, tai visi tarytum kažko įsidómavę[1], sukruto pósmeloti, t. y. ko ne kiekvienas, savo pólinkiu dirbdamas, stengiasi ko mintriau, ko gudriau kalbėti apie mūsų kalbą, apie jos dalykus, tik, deja, be jokios nuosaikōs ir nuožangōs šitame darbe! Todel ir aš nenorėdamas, kad kiti pamanytų, jog čia, nieku dėjęs, nei iš šio nei iš to, lyg koks atlikuonis, imu póstringauti kalbos dalykuose, pasisakysiu, kaip žiūriu į įvairius kalbos sprendimus[2].

[1] D ó m a u t i s – kažko įsinorėti, ko geresnio ieškoti – nieko bendra neturi su nežinomu žodžiu d o m á u t i s „интересоваться".

[2] Kalbėdamas apie vieną kitą kalbos dalyką, kartais vieną kitą paliesiu ir asmenį; bet tie paliestieji tenemano, jog čia aš su jais norėsiu ginčytis ar bartis. Anaiptol: man rūpi vien kalbos dalykai, ir todel visur, kur tik suklysiu, prašau mane tiesiai ir atvirai pataisyti, nes tik sąmoningas, visašališkas sprendimas bei svarstymas gali mus užvesti ant tikresnio kelio. Čia asmēniams tarpusavio dalykams neturėtų būti vietos!

Skaitydami visa, kas pastaruoju laiku yra rašoma apie kalbą, tuojau pamatome, kad ko ne visos kalbinės recenzijos arba kritikos yra šiek tiek vienašališkos. Beveik visų tų recenzijų arba kritikų autoriai, būdami įvairių kraštų kilimo, remiasi savųjų tarmių – tai viena; o antra, prisigraibę dar kiek kalbos duomenų, tuojau, nieko neboję, daro išvadas visai kalbai, ir sako: taip turi būti literatūrinėje kalboje! Bet kas iš tikrųjų, jų supratimu, yra ta literatūrinė kalba? Ar tai koks abstraktus, nuo žemės atitrauktas, ore kabąs dalykas, kuris užsidarius, kabinetiškai galima šiaip ir taip svarstyti? Mano nuomone, taip negali būti. Mūsų literatūrinė kalba yra t i e s i o g i n ė, b e t a r p i š k a š n e k a m o s i o s k a l b o s i š v a d a, imama plačiausia prasme, kitaip sakant – tai yra v i s ų t a r m i ų summa summarum, tik, žinoma, su tam tikru pagrindu. Todel nieku būdu negalima paniekti tų tarminių kalbos duomenų, kurie rašomąją kalbą gali tik gyvinti, turtinti, ne susinti. Sakysime, žemaičiai ir rytų aukštaičiai gali duoti ir duos labai ir labai daug gramatinės medžiagos įvairių įvairiausiems kalbos dalykams spręsti ir nuspręsti, nes juose yra užsilikusių daug gražių, bet kai kam ne visai suprantamų dalykų.

Atsiminkim, pavyzdžiui, kad ir tą daugelio ujamąją o m e n ę ir jos giminiečius: juk tai yra visai pravartūs nekaltiniai gyvosios kalbos žodžiai mūsų menkutei psichologinei terminologijai, juo labiau rašomajai kalbai. Štai kai kurie iš jų: 1. o m ẽ, -ẽ s, õ m ę „instinktas“ Rietāvas, Kvėdarna. 2. o m e n a „przytomność“, n u s t o t i o m e n o s „stracić przytomność“ Laz(d)ūnų par. (Ašmenõs aps.); aš girdėjau esant Elzelę mažos omenos, nemokant skaityti, vos poterius išritant, Valanč. Paaugusių žmonių kn. 56 p. 3. õ m e n ė ir õ m e n a Salantų par. Rekėtės sodà (dial. v ũ o m ę n ę, -ę s ir v ũ o m e n a, -a s); man nė į õ m e n ę neatėjo, kad aš tai turiu Slnt.; turėk o m e n ė j, kad tas arklys geras Sedà; „imkis į o m e n ę ùlžį“ [3], – sako motyna vaikui pamokydama Plãteliai. 4. o m e n i s „чувство, память“ Ožkabaliai (Suv. gub.). 5. ó m e n a s > ó m i n a i s; buvo jau iszdili isz ô m i n o tuli žodei Вольтер, Литов. хрест. 181; nė ó m i n a i s neatsiminiau „ani na pamięci“ Alsėdžiai. 6. ó m y n ė

[3] u l ž ỹ s, ù l ž i o – susklidęs, prie darbo niekam netikęs, mažas, drūtas žmogus (Krãžiai). Plg. „amžinas u l̃ ž i n a s“ – išsiplėtęs, apsileidęs, ištižęs, tinginys (Šakýna).

„Gedächtnis, Bewusstsein, intelectus“ Kvėd., Slnt. (pav. „man tas nė ó m y n ė j nebuvo“, „этого даже не имел на уме, в памяти“...). O m ẽ, õ m ę savo priegaide skiriasi nuo kvėdarniškių ir salantiškių ó m y n ė s (salantiškių ó m y n ė man teko sužinoti iš K. Būgos žodyninės mėdžiagos) lygiai taip pat, kaip žem. p r ū s ė (aukšt. p r ű s ė) nuo p r ű s a s, p i ẽ n ė nuo p í e n a s (plg. K. Būga, Die Metatonie im Litauischen und Lettischen, Zeitschrift f. vergl. Sprachforsch. Bd. 51, 128); taip pat metatoniškai reikia skirti ir õ m e n ė nuo ó m y n ė, ó m i n a s (plg. vak. aukš., žem. g a r b ẽ, g a r̃ b ę: ryt. aukš. g a r b ẽ, g á r b ę; š l o v ẽ, š l õ v ę Kurš.: š l o v ẽ, š l ó v ę Jauniaus Gram. 76, žem. š l ó v ė...). Tų visų žodžių šaknis o m- < ām- daug bendra turi su a u m e n i u (Jonas a u m e n i a i s du lapu išmoko „наизусть, на память“ Linkmenes), o šis su slavų ум „mens, animus“ (plg. K. Буга, Lituanica. Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Импер. Акад. наукъ 1912 г. XVII т. 1 кн., 21—22 стр.). Šią šaknies balsių kaitą (liet. a u // slav. y) galime paaiškinti tokiais atitikmenimis, kaip a u s-i s // у х-о, s a u s-a s // с у х-о й ir kt. Taigi iš visa pasakyta jau aiškiai galime matyti, kad o m ė, o m e n ė ir kiti tos rūšies žodžiai, daugiausia žemaičiuose vartojami, yra tikrių tikriausi žmonių kalbos padarai, ir todel jie yra visai neuitini iš rašomosios kalbos, juo labiau, kad aukštaičiai labai maža teturi tam reikalui tinkamų žodžių.

Tas pat galima pasakyti ir apie p a s i g a d i n a, del kurio p. B. Kantvydis (žr. 1925 m. „Lietuvos“ 76 Nr.) bara gudną rytų aukštaitį p. J. Balčikonį, pavartojusį tą žodį savo verstinėse „Grimų pasakose“. Tiesa, čia reikia sutikti su K. Būga (žr. „Kalba ir senovė“, 90 pusl.), kad „svetimoji kalbos dvasia daugio inteligentų smegeninėje nustelbė... ištisą saváiminių veiksmažodžių rūšį“ (užuot sakę: v i r s t a, k i n t a, g e n d a, m a ž ė j a, p l i n t a ir kt., jie, tie inteligentai, visur sako: v e r č i a s i, k e i č i a s i, g a d i n a s i arba p a s i g a d i n a, p l e č i a s i ir kt.); bet, tarp ko kita, reikia čia pridurti ir tai, kad taip elgiasi ne vieni mūsų inteligentai, bet ir plačioji mūsų visuomenė. Sakysime, rytų aukštaičiuose (ramygaliečiuose, panevėžiečiuose, subatėnuose, kupiškėnuose ir kt.) beveik visai neišgirstum sakant: jis k y l a iš lovos, iš miego, iš numirusių...; čia visur yra sakoma: jis k e l i a s i iš lovos, iš miego... O žodį p a s i g a d i n a subatėnai net griežtai skiria nuo p a g e n d a; pav.:

merga, apsikirpusi kirpčiùs, p a s g a d i n o, t. y. nei šiokia nei tokia beišrodo; bet: tas žmogus yra p a g e d ę s, t. y. padūkęs, pasiutęs. Todel J. Balčikonio del to žodžio, kaip ir del kitų rytų aukštaitybių, nieku būdu nereikia barti; priešingai, čia reikia tik džiaugtis, kad jis stengiasi iškelti aikštėn savo vertimuose kai kurias rytų aukštaičių (daugiausia ramygaliečių) tarmes, t. y. tikras žmonių kalbos ypatybes, nes mes, dažniausiai iš anksto įsikalę į galvas tam tikras taisykles, perdaug pastaruoju laiku pradėjome tolti savo sprendimuose nuo gyvosios kalbos.

Šis tolìmas gal ne toks būtų mums kenksmingas, jei mūsų literatūrinė, rāšomoji kalba būtų visuose dalykuose jau kaip reikiant nusistovėjusi: tada ji tiek neprivalytų pašalinės kitų tarmių paramos, kiek dabar kad jos privalo. O tuo tarpu to kaip tiktai nėra: daugelis dalykų yra beveik visai neišaiškintų, nenustatytų. Pavyzdžiui, šiandien mes visi rašome: v ė š i u < vež+siu; g r į š i u < grįž+siu; m ė š l a s < mėž+slas (plg. krislas, grįslas, kiřslas, žáislas, tikslas ir kt.); l ū š n à, gen. sg. l ū š n o s Vyžpiniaĩ (5 kilom. nuo Griškabūdžio) arba l ū š n a, l ū š n o s Rỹgiškiai < lūž+sna (plg. s u s n à „nususėlis“, d ž i ū s n à „sudžiūvėlis“, d v a s n à...) ir tt. Tais pavyzdžiais turėtume rašyti ir: g r į š t a < g r į ž+s t a, g r į ž a u, g r į ž t i; p ė̃ š t a < pėž+sta, p ė̃ ž t i „rigidum fieri“ (paršelis p ė̃ š t a[4]), p a p ė̃ ž o Kvėd.; paršelis, didelis žmogus nuo ligos vos p ė̃ ž i n ė j a Als.); l ū š t a < l ū ž+s t a, l ū ž o, l ū̃ ž t i, l ū̃ ž ė t i, l ū̃ ž t i s, -i e s Mósėdis, Slnt. arba l ū ž t ì s, -i ẽ s Kvėd.; g r i m s t a < g r i m z+s t a, g r i m z d o, g r i m z t i (plg. d ž i ū s t a, s p u r s t a < s p u r s+ s t a, s p u r s t ė t i...; čia priebalsiams jungti galioja ta pati taisyklė, kaip ir būsimajame laike, pav.. s p ę s i u < s p ę s+s i u, s p ę s t i, k à s i u < k à s+s i u, k à s t i ir tt.). Taip rašydami, mes, viena, ko geriausiai atitiktume daugumo tarmių šnekamąsias taisykles; antra, kur kas būtume nuoseklesni, nekaip dabar kad esame, ir, trečia, tuo įgālintume kalbos mokytojus įmanomiau aiškinti savo mokiniams tuos pinklius dalykus.

[4] Kvėdarniškiai žemaičiai, kurie tą žodį turi, niekados nesako p ė̃ ž t a; jie pažįsta tik p ė̃ š t a. *P. Sk.* – Apie mūsų rašybos dalyką čia ko vienam žmogui spręsti dabar nereikėtų. Žodžiuose: *drožti, grįžti, mėžti, rėžti* ir *košti, grįžtu* arba *grįštu, lošti, miešti* prieš jų garsą *t* girdime, žinoma, visur tiktai *š. Red.*

Ta pati istorija yra ir su k u o n e, k u o g e r i a u, k u o g e r i a u s i a, k u o g e r i a u s i a s... Čia mes ne tik patys visur rašome k u o, bet ir tuos, kurie savo raštuose išdrįsta pavartoti k o (k o ne, k o geriau), tuojau įtariame rašant iš tarmės. Tačiau taip mūsų lig šiol buvo elgtasi ne visai kaip reikiant. Ir štai kodel: tam reikalui dabar vartoja įvardžio kilmininką ne tik rytų aukštaičiai (panevėžiečiai, ramygaliečiai, subatėnai, kupiškėnai, skapiškėnai, šimoniečiai, svėdasiškiai...), bet vidurio ir vakarų aukštaičiai; pav.: k o nepastipau Subačius; k o n e (=gangreit) perpus suverpiau Panev., Ramygala [čia k o n e tarmiškai yra tariama k ā n e (a ilgas); tas k ā veikiausiai yra kilęs iš k o, ne iš k u o, nes ramygaliečių dvibalsis uo kirčiuotame skiemenyje paprastai nevirsta vienbalsiu ā < o; pav., su t u ō bernu nesusidėk], Palėvenė, Kupiškis, Šimónys, Skapiškis...; aš k o neužsimušiau Joniškis; k o nesugriuvau Rỹgiškiai (Grìškabūdžio val. kaimas, prof. J. Jablonskio tėviškė), Išlandžiaĩ (Krosnõs par., Mariampolės apsk.)... Tas žmogus k o geriausias Panev., Sub., Kup., Jon., Rygiš... Iš tų pavyzdžių jau matome, kad tas k o (dabartinis kilmininkas) yra tam reikalui beveik visų aukštaičių vartojamas. Bet dabar kyla klausimas: ar tas aukštaičių k o yra senovinis, ar naujovinis padaras (apie jo tarmiškumą negali būti nė kalbos)? K. Būga „Kalbos ir senovės" 112 pusl. mano, kad tas aukšt. k o yra kilęs iš senesnio k u o (ko geriausias < kuo geriausias...) lygiai taip pat, kaip aukš. t o-, žem. t ū- yra kilęs iš senesnio t u o-; pav., t o l ỹ d ž i o „be pérstogės, безпрерывно" rẽkia, šūkauja Dùsetos, Mariamp., Vilkav., žem. tūlỹd „tuojau, sofort" Alsėdžiai, Kvėd., Riet.; tam manymui dar pritaria ir šie salantiškių žemaičių pasakymai: k õ u n e n u k r ę t á u, k õ u g è r ã u, k õ u g e r ẽ s n i s (salantiškių k õ u atitinka rašomosios kalbos k u ō). Bet taip pat tie patys salantiškiai stud. A. Salio tvirtinimu sako ir k u ō nenukretáu (=kuō nenukritaũ); taip pat ir kun. P. Sragio žiniomis žemaičiai saką k u o n e. Jei taip iš tikrųjų yra, tai tas žem. k u o gali būti arba analogiškai kaip norint susidaręs, arba kilęs iš kilmininko k õ, nes žemaičiai siaurą ilgą o paprastai verčia dvibalsiu u o. Bet kaip ten iš tikrųjų yra, kaip ne, – tas dalykas galutinai paaiškės tik kaip reikiant ištyrus visus kalbos duomenis, – o dabar tenka konstatuoti, kad visiems aukštaičiams, net ir vakariečiams, šiuo atveju įprasčiausias yra kilmininkas (k o): k o nepastipau, k o kiaurai į žemes neprasme-

gau, k o geriau, k o geriausias (plg. v i s ų geriausias, g r a ž i ų gražiausias...). Čia daugiausia reiktų atsižvelgti į dabartinį žmonių, ypač rašomosios kalbos, atstovų (vakariečių aukštaičių) tarimą, ne į senovinį, lygiai kaip kad mes, nepáisydami senovinio kilimo, visur sakome ir rašome t o l ỹ d ž i o, ne t u o l y d ž i o. Todel del aiškumo ir nuoseklumo turėtume rašomoje kalboje sakyti k o n e (su veiksmažodžiais tas neiginys reiktų rašyti drauge), k o g e r i a u, k o g e r i a u s i a s.

Pagaliau, mes nemaža kartais klystame ir atskiruose žodyno dalykuose, ypač tuose, kurie yra paimti iš senovinių raštų arba dabar tik nedaugelyje tarmių bėra vartojami. Pavyzdžiui, šiandien mes dažnai parašome ir pasakome tu p r i v a l a i eiti namo, tu n e p r i v a l a i vogti, tavo p r i e v o l ė yra ginti tėvynę, tavo p r i v a l u m a i man nepatinka ir t. t. O tuo tarpu šaltiniuose štai kaip yra sakoma: Dievas wisaturis n e p r i w a l o (nie potrzebuie) ne iokiu dowanu (Szyrw. Punktay Sakimu, 9). Norint tu n e p r i w a l o (tych niepotrzebuie) Diewas (Szyrw. Punk. Sak. 5). Dwieių daiktų mumus didžiausei priwalú (Dauksza, Postilla ed. Volt. 11 p.). Taip wel' stiprûmas isztikimúių yra ir iiémus priwalus (Dauk. Post. 78). Jonas S. tam kursay tųr dwi iupi liepia idąnt wieną, důtų p r i w a l ą n c z i a m (Dauk. Post. 78)... idąnt Diéwas pasisâkimo mûsų priwałáutų... (Dauk. Post. 163). Lietùwininks žỹda (=žydo) powisá' nepriwãla (=der Litauer b e d a r f des Juden überhaupt nicht, Jurkschat, Lit. Märchen 72). Tà tůczẽs iszsprúda, àle nė' szeñdie' daugiaũ' dienõ' n e p r i w ã l a pasirodyt (=darf aber auch heute sich noch nicht am Tage sehen lassen, Jurk. März, 42)... pats su jeĩs susikalbéję, kàt daugiaũ' jau nè priwalýtu po swiétą lakstýti (=damit sie nicht mehr in der Welt sich umherschlagen d ü r f t e n, Jurk. März. 141)... nėwiéns ne priwãli dègt (=niemand b r a u c h t e zu brennen, Jurk. März. 33). Dabar cĩmerninks tik privãlė tiñkamuosius medžiùs parodyt (Schleicher, Lesebuch 242). Storà piestà, žalià vánta, ir tos p r i v a l ù (Schl. Lsb. 93). Apolo spręjsti tùr, katrems trikois p r i w a ł (Daukant. Giw. 3). Asz p r i w a l a ũ pagálbos (Kurschat, Lit. deut. Wb. 333). P r i w a l ù s, -i „wessen man benöthigt ist, nöthig" (Kursch. Wb. 333). P r ĺ e w o l ė „das Bedürfnis" (Kursch. Wb. 333). Ir tt.[5]

[5] Del kitų tiek rašybos, tiek žodyno dar nenusistovėjusių ir abejotinų dalykų teks kitą kartą plačiau pakalbėti. *P. Sk.*

Galų gale, baigiant tuos bendruosius savo pastebėjimus, man nenoromis ateina į galvą Leipzigo universiteto prof. E. Sieverso, garsaus šių laikų Europos fonetiko, pasakyti per vieną paskaitą šie žodžiai: Zuerst kommt die Sprache, dann kommt die Regel". Ir tie žodžiai man aiškiai primena, jog mes, ką spręsdami apie kalbą, turėtume visų pirma galvoje pačią žmonių kalbą, su visomis jos mums patinkančiomis ar nepatinkančiomis ypatybėmis, be jokių iš anksto įsikaltų subjektyvių priemaišų. Čia mes, norėdami mažiau suklysti, turėtume imti žmonių kalbos duomenis tokius, kokie yra iš tikrųjų, iš visų tarmių bei žymiausiųjų senesnių raštų, – tuose raštuose mes gautume daug tokių gražių dalykų, kokių šiandien net mikliausieji kalbos kalviai neįstengtų nukalti; o antra vertus, senesnių raštų skaitymas mus ne kartą sulaikytų ir nuo suklydimo, – ir jau paskum šį tą bendrinti, sintetinti lyginamuoju kalbos metodu. Vadinas, čia mums ko daugiausia reikėtų stengtis įžiūrėti žmonių pólinkiai kalboje ir, jais vadovaujantis, daryti išvados. Tik tokiu būdu mes galėsime savo kalbą tirti, aiškinti, spręsti.

1. Veikiamųjų dalyvių skyrimas nuo neveikiamųjų

Rašydamas kokį straipsnį, tuojau susiduri su ne visai lengva kliūtimi, būtent – kada vartoti veikiamasis dalyvis, o kada – neveikiamasis. Tai yra, pasakysiu, labai keblus dalykas, ir todel daug kas labai įvairiai sprendžia apie tų dalyvių skirtumą. Vieni jau iš anksto turi nusistatę tam tikras taisykles tiems dalyviams skirti ir jų griežtai laikosi, o kiti tuos dalyvius vartoja kaip pakliuvus. Pav., Dabušių Stasys, ilgai negalvojęs, 1925 m. „Šv. Darbo" 11 Nr. 1236 pusl. g a i v i n a n t į orą ir k e l i a u j a n č i a s kopas taiso g a i v i n a m u oru ir k e l i a u j a m o m i s kopomis (keliavimas esąs nuolatinis jų pažymys; tą savo tvirtinimą jis pagrindžia „bėgamąja sąskaita"). Taip pat elgiasi ir kai kurie kiti kalbos recenzentai: jiems tokie posakiai, kaip „p r i d e r a n č i a i elgiasi, a t s a k a n č i a i padirba, į t i k i n a n č i a i sako, n i e k i n a n č i a i žiūri" ir kt. išrodo ne visai vykę, ir todel juos yra linkę šitaip taisyti: p r i d e r a m a i elgiasi, į t i k i n a m a i sako, n i e k i n a m a i žiūri ir tt. Bet ar iš tikrųjų tai yra taisytina? Mano nuomone, tai galėtų pasilikti ir netaisoma, nes tokiems taisymams, kaip tuojau pamatysime, mūsų kalba neduoda jokio pagrindo. Štai, pav., kokių veikiamųjų dalyvių galime sutikti

mūsų kalboje: 1. A t s ā k ą s vaikis, a t s ā k a n t i mergė, Slnt., Plat., Seda. 2. A t s ā k a n č i ą grįčią gausi už tris šimtus litų, Ramýgala. 3. A t s ā k a n t i s, t. y. geras, arklys, Ram. (dalyvio galūnė -a n t i s rytų aukštaičių tarmėse yra atsiradusi ne iš kilmininko pagal daiktavardžių analogiją, kaip mano Dabušių Stasys 1925 m. „Šv. Darbo“ 11 Nr. 1236 pusl., bet iš vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų, kurių galūnės – -į < probaltų -i n ir -i s < probaltų -i n s, plg. acc. sg. ā k į, prūsų a k i n; acc. pl. a k ìs, pr. a k i n s... – dar baltų prokalbėje buvo supuolusios su i-liemens vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų galūnėmis; vadinas, tarminiai vyriškosios giminės naujadarai – g u l i n t i s, e i n a n t i s, m y l i n t i s... – yra susidarę i-liemens galininkų pavyzdžiu. (Plg. J. Endzelin, Lettische Grammatik, § 723). 4. Pasisamdžiau a t s ā k a n č i u s darbininkus, Rėkliaĩ (Panevėžio par.). 5. D e g ą s (= skubus) darbas, Slnt. 6. D e g ą s reikalas, Plat., Seda. 7. D ẽ g a n č i o s i o s nõtrynės, Slnt., Plat. 8. D ìl g i n a n č i o s, arba piktosios, dilgỹnės, Kup. 9. L ẽ k i a n č i o s smiltys, Slnt. 10. Pradẽjė kalbẽt apie l ẽ k i a n t į laiwą (Jurkschat, Lit. Märchen, 27). 11. Kuris nórint yra bę nůdemes m a r i n ą c z i ó s (Dauk. Postilla ed. Volt. 140). 12. Ant gâło wissi kurié nůdemen' m y r s z t ą n c z i o n impůla... (Dauk. Post. 142). 13. O pâšalpą ir palinxminimą nůg io įgitûmbime mętú p r i d e r a n c z i u (Dauk. Post. 203). 14. Jis rėkia s p i e g i a n č i u balsu, Kup. 15. Nesunku žuvys gaudyti s t o v i n č i a m vandeny, Kup., Sub., Plat., Seda. 16. Ir akmuo s t o v i n č i a m vandeny apauga, Kup., Rėkliai. 17. Ko čia žiūri į mane kaip vilkas ž i b a n č i o m akim, Sub. 18. Kiaulės rėkia ž v i e g i a n č i a i s balsais, Ram. 19. A t s ā k a n č i a i dirba, Slnt. 20. Tik padirbk a t s ā k a n č i a i, tai del užmokėjimo nesiderėsim, Kup., Ram. 21. Ratai a t s ā k a n č i a i padirbti, Rėkliai. 22. D ẽ g a n č i a i reikia pinigų, Slnt. 23. N e i š p u o l a n č i a i pasakysiu, Seda. 24. N e p r ì d e r a n č i a i padirbo, Slnt. 25. ... n e p r i d e r a n c z e i j Biskupui būtų atsâkes... (Dauk. Post. 213). 26. N e r i m s t u n ć i e y, teskliwie, cum taedio morose (Szyrwid, Dictionarium[5] 369). 27. P a r e ĩ n a n c z i a i, Adv. zukommender Weise (Kurschat, Dauk. – Lit. Wb. 294). 28. Elkis p r ì d e r a n č i a i, ir tau niekas nieko nesakys, Plat. 29. Pasiųtinei ne łabái p r i d e r ą n c z é i prásze (Dauk. Post. 106). 30. P r i d e r u n ć i e y, przystoynie (Szyrw. Dict.[5] 308).

O štai kokių pavyzdžių yra neveikiamiesiems dalyviams:

1. A t e i n a m a s (kuris ateina) pažįstamas, Ram. (J. Balčikonio nugirstas žodis). 2. Ar neturi a t l i ẽ k a m ų (sc. pinigų), Ram., Rỹgiškiai. 3. Vakar buvo į m ã n o m a dienelė, Lygumaĩ. 4. Ar į m a n o m a s (= ar išmintingas) bernas (Kossarzew, Lituanica, 90). 5. Jei liga bus i š e i n a m a, tai ligonis pagis, Ram. 6. Reikia pažiūrėti, ar k a n d a m o s (= kandančios, kur kanda) musės (Rygiškių Jono „Liet. kalbos gramatika", 136 p.). 7. Nusidėiimas m i r s z t a m a s (Dauk. Post. or. 510). 8. Nůdemes m i r s z t a m o s gen. sg. (Dauk. Post. or. 358). 9. O ir taikinau, o ir nutaikinau į m i r š t a m ą širdužėlę, į m i r s z t a m ą širdužę (Rg. J. Gram. 137). 10. Ir iêi ką m i r s z t a m o gertų, niéko iiémus neweiks (Dauk. Post. or. 225). 11. Šitas stogas n e d e g a m a s (ugnies n e b i j o m a s, Rg. J. Gram. 135 p.). 12. Kaskit sesutę ant kalnelių n e g r i ū v a m ų, tarp žalių berželių n e d ž i ū v a m ų (dainos žodžiai, Rg. J. Gram. 135 p.). 13. Jis n e n u s ė d i m a s žmogus (nenuorama, jis nenusėdi, nepabūsta vienoje vietoje, Rg. J. Gram. 138 p.) arba: n e n u s ė d ž i a m a s žmogus (kurs negali vienoje vietoje ilgai sėdėti, 1908 m. „Vilties" 75 Nr.). 14. Pasakyk man, ar yra n e p l y š t a m a s daiktas? (kuris neplyšta, Rg. J. Gram. 137 p.). 15. Žąsies drabužis n e s u š l a m p a m a s, n e p e r š l a m p a m a s (Rg. J. Gram. 138 p.). 16. Senė jau n u l i ẽ k a m a – galėtų jau mirti, Svėdasaĩ. 17. Senas galvijas n u l i ẽ k a m a s, Svėd. 18. Méilės neturêjo, kuri intikêiimop búwo p r i v â ł o m a (Dauk. Post. or. 510). 19. S k a ũ d a m o s akys, Suv. Naumiestis. 20. Per s k a ũ d a m ą pirštą sudaviau, S. Naum. (čia subatėnai tesako: s o p a n t i s pirštas, per s o p a n t į pirštą sudaviau...). 21. Ant s k a u d a m o s kojôs užmynė (Mielcke, Wb. 1. 241). 22. Tassái wáistą nůdemes ir gediszką ir s ó p a m ą priéme (Dauk. Post. or. 421). 23. Jis s u p r a n t a m a s žmogus, t. y. jis supranta arba, subatėniškai tariant, jis yra p r a n t ù s, s u p r a t i n g a s (tas dalyvis Rygiškių Jono nugirstas apie Panevėžį; plg. Rg. J. Gram. 137 p.). 24. Atidavė jam dukterį t i n k a m ą, Žem. (Rg. J. Gram. 138 p.). 25. Dabar cìmmerninks tik privalė t i ñ k a m u o s i u s medžius parodyt (Schleicher, Lesebuch 242). 26. Vilko ir akys ž i b a m o s (girdėtas apie Panevėžį, Rg. J. Gram. 138 p.). 27. Lyja n e k e n č i a m a ĩ, Dùsetos. 28. Dantys aũdri p a k e n č i a m a i (kęstinaĩ, dar gali kęsti), Kup. 29. Jis išrodė viską pirštu

prikišimai, Kvėd. 30. Kad prideramaĩ (= valyvaĩ) būtų pašnekėjęs, negi būt ažsirašęs, Sālos.

Taip pat ir latvių kalboje yra neveikiamųjų dalyvių, kurie, būdami sudaryti iš nepereinamųjų (intransityvinių) veiksmažodžių, savo reikšme maža tesiskiria nuo veikiamųjų dalyvių su galūnėmis -nt; pav.: gul'u miegu nenākamu „ich schlafe einen nicht kommenden Schlaf"; nākamā nedēl'a „ateinanti saváitė" (plg. „ateinantieji ir būsimieji metai"); lìpama sęrga „ansteckende Seuche" (plg. limpamoji, puolamoji liga...); mirstams cilvēks „mirtingas žmogus, ein sterblicher Mensch" (plg. suprantamas, žinomas „žinąs" žmogus...); redzēju māti mirstamu „regėjau motyną mirštant, miršančią", arba pažodžiui: „regėjau motyną miršt amą"... (plg. J. Endzelin, Lett. Grammatik, § 796).

Tokios pat laisvės yra ir vokiečių kalbos dalyviuose, pav.: lächelnde Antwort; in seiner windenden Todesnot; nach dem kostenden Preise; das Schuldende Kostgeld; sitzende, liegende Stellung (plg. galvijų stovimoji vieta, gulimoji lova...); fallende Sucht (plg. puolamoji liga, miršt amoji nuodėmė...); im wachenden Traume... (H. Paul. Prinzipien der Sprachgeschichte, 157). Arba: seine dabei hegende, verräterische Absicht, vorhabende Reise, ir t. t.

Tas pat galima pastebėti ir kitose kalbose, pav., lotynų kalbos dalyviai su galūnėmis -endus, -undus ne būtinai turėjo būti neveikiamosios (pasyvinės) reikšmės. Sakysime, šalia oriundus senesnių rašytojų raštuose galėdavai sutikti ir pereundus „žemyn grimstąs, pražūvąs", plecendus „patinkąs, patinkamas, gefallen" ir t. t.

Ir dabar kyla klausimas: kodel čia visuose minėtuose pavyzdžiuose nėra tokio griežto skirtumo tarp veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių, kokio norėtų matyti kai kurie mūsų kritikai? Į tą klausimą gali atsakyti pati kalba, jos faktai, ir štai kuriuo būdu: visas skirtumas tarp veikiamosios ir neveikiamosios rūšies veiksmažodžių yra sintaksiškas, kitaip sakant – tai yra ne kas kita, kaip įvairus tarinio veiksmažodžio santykis su veiksniu. „Kas veikiamoje rūšyje (aktyve) yra papildinys, – sako Hermann Paul, – tas neveikiamojoje yra veiksnys. Neveikiamosios rūšies vartojimas įgalina psichologišką veiksnį (kuris

šiaip turėtų gramatišką papildinio formą) tapti gramatišku veiksniu (subjektu), ir tai yra svarbiausias pagrindas neveikiamosios rūšies posakiams vartoti“ (Prinzipien 278–79 p.). Bet šiais laikais subjekto ir objekto skyrimasis dar nėra visai pasibaigęs, ir todel priešybė tarp veikiamosios ir neveikiamosios rūšies veiksmažodžių dar nėra galutinė. Net ir dabar paprastas veiksnio ir tarinio sugretinimas pažymi tiek veikiamąjį (aktyvų), tiek neveikiamąjį (pasyvų) santykį. Ir tokį veikiamosios bei neveikiamosios reikšmės įvairėjimą lengvai galime pastebėti anksčiau minėtų dalyvių pavyzdžiuose, – galime pastebėti, jog vienur neveikiamųjų dalyvių reikšmė yra veikiamoji (aktyvi), o kitur – atvirkščiai. Todel greta i š e i n a m a liga, n e d ū š t a m a s daiktas, n e n u s ė d i m a s žmogus, n u l i e k a m a senė, p l y š t a m a s daiktas, s k a u d a m o s, ž i b a m o s akys..., n e k e n č i a m a i lyja, n e l e i d ž i a m a i atlaidus kelia, p a k e n č i a m a i šneka, p r i d e r a m a ĩ elgiasi... galime sakyti: atsākąs (arba rytietiškai a t s ā k a n t i s) vaikinas, d e g ą s reikalas, k e l i a u j a n č i o s kopos, l e k i a n č i o s smiltys, s o p a n č i o s kojos, s p i e g i ą s (s p i e g i a n t i s) balsas, s t o v į s, t e k ą s vanduo, ž i b a n č i o s akys..., a t s a k a n č i a i dirba, d e g a n č i a i reikia, n e i š p u o l a n č i a i sako, p r i d e r a n č i a i šoka (plg. i š s i p l ė t u s i a i gyvena, p a š ė l u s i a i jis man įsipyko, p a s i u t u s i a i nusibodo, v y k u s i a i dirba...) ir t. t. Taip rašydami, mes, viena, sutiksime su pačiu žmonių kalbos palinkimu; antra, neiškraipysime savo gyvosios kalbos faktų, ir trečia, elgsimės visai žmoniškai, taip, kaip kitose kalbose kad yra daroma.

Bet čia daugelis taisyklininkų tuojau galės man prikišti, kad tokiu griežto skirtumo nedarymu aš sudarysiąs tik páiniavą mūsų kalboje ir tuo apsunkinsiąs daugelio dalyvių aiškinimą. Į tokius priekaištus aš tik viena galėčiau atsakyti: skirtą tarp veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių dariau ir darysiu ten, kur tą skirtą patys žmonės aiškiai daro (pav., linų m i n a m o j i mašina, mėšlo k r a t o m o s i o s šakės, v a l g o m a s šaukštas, a r i a m a s laukas, gyvulių s t o v i m o j i vieta ir t. t.); bet kur to griežto skirto nedaro patys žmonės, kur vieni pasako šiaip, o kiti kitaip, ten aš neturiu jokios teisės visa subrukti į tam tikras griežtas, apibrėžtas taisykles, kitaip sakant – aš negaliu išgalvoti logiškumo ieškoti ten, kur jo nėra žmonių kalboje. Taip sámprotaudamas, aš nieku būdu negaliu, pav., s t o v i n č i o vandens

taisyti s t o v i m u vandeniu kažkokiai nuolatinei ypatybei pažymėti, nes ta tariamoji nuolatinė ypatybė dažnai yra labai padrikas daiktas. Sakysime, dabar užtvenktas vanduo gali stovėti, bet po valandėlės, išgriovus tvenkinį, gali jis sau vėl toliau tekėti. Tad kokia čia to vandens bus nuolatinė ypatybė? Todel žmonės, dažnai tos kritikų įsivaizduojamosios nuolatinės ypatybės nepastebėdami, paprastame gyvenime tesako s t o v į s (s t o v i n t i s) vanduo, s t o v i n č i a m vandeny ir t. t.

2. Grynas ir grieti

Dabar būdvardis g r ý n a s, -à ryt. aukšt., Kurš. ir g r ý n a s, -n à žem., Jaun. Gram. 94 (plg. K. Būga. Metatonie, Zeitschrift für vergl. Sprachf. Bd. 52, 91) mūsų kalboje paprastai yra vartojami ta pačia reikšme, kaip rus. ч и с т ы й, vok. r e i n, s a u b e r, l a u t e r. Rg. Jonas „Mūsų žodynėlio" 51 pusl. neskiria t ý r u s (ir t y r ù s), t ý r a s nuo g r y n a s: jam t y r u s, t y r a s yra „plynas, grynas, чистый". Bet ką gi iš tikrųjų reiškia g r y n a s?

Norėdami geriau suprasti šito žodžio reikšmę, pažiūrėkime, kaip jis yra susidaręs, kokia jo kilmė ir kokie artimesnieji giminiečiai. Del kilmės ir reikšmės aš esu linkęs tą žodį jungti su g r i e j ù (<*g r e į̄ ō; plg. žem. g r e j ù), g r i e j a ũ, g r i ẽ t i „schmänden, die Sahne von der Milch schöpfen; fischen; greifen..." (pav.: n u g r i ẽ k pieną „schöpfe die Sahne von der Milch ab"; u ß g r i e i a ghie dide daugibe ßuwu Bretk. Postilla II. 272; grisztant isz karęs pydę grobį nu neprietelũ sógrįjtą Dauk. Budas 186), g r i e t i n ẽ, g r i ẽ t i n ę „die Sahne, der Rahm", g r e ĩ m a s [6] „kas nugrieta, t. y. grietinė" (: g r ė -

[6] Kuršaičio suskliaustasis g r e ĩ m a s „schleimiger Niederschlag im Wasser" Lit-deut Wb. 133 iš gyvosios kalbos man nežinomas. Gal būt, tai yra rimāžodis (Reimwort) šalia plačiai žinomojo g l e ĩ m o? Iš rytų aukštaičių ir žemaičių žinomasis g r e i m a s, kuris gali būti kilęs iš liet. g r ė j ì m a s (plg. latvių k r ė i m s < k r ė j u m s „grietinė, die Sahne", žem. dvėitas > dvējetas...) ir iš *g r e i-m o (šaknies *g r e i- ir priesagos *-m o > -m a), nėra atskirtinas nuo g r i e t i. Todel to žodžio jungimas su lot. g r ā m i a e „trāškanos, Augenbutter", sen. slav. g r e m e ž d ь arba g r o m e ž d ь „t. p."..., kaip kad daro H. Petersson'as (žiūr. jo „Studien über idg. Heteroklise" 145), ne visai įtikėtinas; lot. g r ā m i a e, gotų g r a m m i a „drėgmė" E. Bernekeris norėtų kil-

jìmas Kup., Palėvenė; plg. klaĩmas Dus.: klojimas Sub.), greĩmalas, graistýti „graibstyti“, grajóti „t. p.“, grýtis „krýtis, ein Fischkescher, Handfischnetz“, grýti, gryjù... (plg. latvių krìet, krejù arba krìenu „grieti“ K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca II. 284, kraîstît „graistyti“ ib. 256, krîts „krýtis arba grýtis“ ib. 283; latvių kriet, mūsų kriẽti: griẽti, klėbỹs Kv., Slnt.; glėbỹs Sub., keĩpti: geĩbti; kaũras : gaũras... plg. K. Būga KS. 81). Savo šaknies balsių kaita (Ablaut) tie žodžiai nieko nesiskiria nuo šių žodžių: šlýnas Sub., šlýti „nach vorn oder zur Seite sinken“; šliejù (žem. šlejù, lat. slejù arba slìenu), šliẽti „alnlehen“ (plg. A. Leskien, Ablaut 286); syjù, sỹti „rištis, jungtis“; siẽti „ristis“, siẽtas „saĩtas, Strick“; rỹstas žirgas Lėnas (A. Sm.): riẽsti; lytìs, lỹtį „forma, species“ (gražios lytiẽs arklys) Jaun. Gram. 140, lietùvai „formos žvakėms liẽti“ Kvėd. [žem. lejù, liẽti yra vėlesnės kilmės; senesnis yra léju (<*lẽį̃ō: plg. slav. lejǫ, lat. leju...) > líeju, líeti : lýti, lýdyti, lytùs, lýtų... plg. R. Trautmann Balt. slav. Wb. 156]; pýti „ištižti, pašlapti“ (išpìjo kelias Slnt.), pýdyti, „eine Kuh zum Milchen reizen“ (išpydė karvę ir pamilžo Rg. Jono Gram. 110): píenas, piẽnė, piẽtūs... Vadinas, čia turime reikalo su balsių kaita: y, ie, ei, ai*) ir kartais net ui, pav., gruinas „kahl“, gruinys „ein Kahlkopf“ Nesselmann Wb. 274.

Bet dabar kyla klausimas: ką bendra turi griẽti su griẽbti? Jei norėtume į tą klausimą atsakyti iš gyvosios kalbos pavyzdžių, tai noroms nenoroms turėtume pripažinti, kad tų dviejų žodžių reikšmė tam tikrais atžvilgiais yra visai vienoda: kas vieniems yra griẽti, tas kitiems yra griẽbti. Bet etimologiniuose žodynuose tas giminumas nepabrėžiamas; priešingai, tie žodžiai yra kildinami iš įvairių šaknų. Pav., A. Fick'as Vergl. Wb. III. 147. mūsų griẽti, gr. hríō „bestreichen, beschmieren“ kildina iš indoeur. šaknies *ghrei-

dinti iš pagrindinės šaknies *grem-, iš kurios esą išriedėję mūsų gremsti, grimsti, latvių grèmdêt „versenken“, grimt „gremsti“, sen. slav. pogręznoti „untersinken im Wasser“ ir t. t.

*) Šalia šakninio dvibalsio ai gali būti ir vienabalsis a, pav., gramus vyras (Veliuona).

(tolesnis vedinys iš *g h e r-), o g r i ẽ b t i iš *g h r i b-; taip pat ir E. Bernekeris Etym. slav. Wb. 351 g i ẽ t i gretina su gr. h r ĩ ō, h r i s t ó s „pateptas“, sen. slav. g r e c h ъ „nuodėmė“ ir kt. H. S. Falk'as ir A. Torp'as Norw-dän etym. Wb. 347 g r i ẽ t i kildina iš indoeur. šaknies *g h ê r- (*g h r ê, *g h r ê i-) „streifen, berühren“, o g r i ẽ b t i – iš *g h r e i b-. Mano nuomone, veikiausiai yra šitaip buvę: visų pirma senų senovėje, dar indoeuropiečių prókalbėje, yra buvusi pagrindinė šaknis *g h r e i- (> baltų g r e i-), kuri, tarp ko kita, dar galėjo būti formantiškai išplėsta priebalsiu b, vadinas – šalia *g h r e i- buvo dar šaknis *g r e i b- (> baltų g r e i b > g r i e b); šią antrąją šaknį galime suvokti iš mūsų g r i ẽ b t i (ir g r e i b t i, g r e i b i n ė t i, g r a i b s t y t i...), latvių g r e ĩ b t, g r ì b ê t „norėti, trokšti“, vok. g r e i f e n, got. g r e i p a n... (žr. Traut. Wb. 96). Kad iš tikro galėjo būti tokios dvilypės šaknys, galime matyti, pav., iš lot. v ī d u l u s „geflochtener Korb, Koffer“ nuo v i ē r e „rišti, megzti“: sanskr. v ī d á s „surišta šieno kuokštelė, pav., šluoti“ (< *u̯ e i d o- arba *u̯ o i d o-), latvių v ī d i n ā t „megzti, flechten“. Čia pagrindinė šaknis yra *u e i-, *u i- „sukti, vyti, risti, megzti“ (skr. v á y a t i „jis mezga, audžia“, liet. v e j ù < *u̯ e i ọ́, výti...), o šalutinė *u̯ e i d-, *u̯ ī d- (lat. v ī d i n ā t...) (plg. P. Person, Beiträge zur indogerm. Wortforschung 510). Taip pat šaknų dvejybę – *m e r- ir *m e r d- rodo skr. m a r- „trinti“, gr. m a r a í n ō „aš nykstu, džiūstu, lystu“ ir skr. m a r d- „trinti“, lot. m o r d e o „aš kandu“, gr. s m e r d n ó s „baisus“ ir tt. (žr. Schrijnen, Einführung in das Studium d. idg. Spr. 316). Todel dabar jau galime suprasti, kodel mūsiškės kalbamosios šaknys yra giminios savo reikšmėmis, ir kodel pieną mes dabar galime g r i e t i ir g r i e b t i, g r a i s t y t i ir g r a i b s t y t i... Šaknis g r e i- (< *g h r e i-) pat pradžioje tikrai bus reiškusi „liesti, paviršium glostyti“, paskum tą liečiamąjį paviršių „nuimti, nugriebti“, o galų gale ir visą daiktą „paimti, pagriebti, pagauti (graibant, semiant)“. Tuo būdu g r i e t i tam tikrais atvejais sumišo su g r i e b t i*).

Bet grįžkime pagaliau prie g r y n o**) reikšmės. Kaip jau žino-

*) G r i e b t i dar sántykiuoja su g r ė b t i, g r a b s t ý t i, g r ā b a l i o t i...

**) Šitos reikšmės g r y n a s yra jungtinas su latvių g r ī n s „hinfällig, schwach, kränklich“ Müleb. I 657, t. y. silpnas, ligotas, be sveikatos..., kitaip sakant – visa tai nustojęs, netekęs.

me, to žodžio šaknis g r y- gali kaitaliotis su šaknimis g r i e-, g r e i- (prieš balses g r e i- > g r e į- > g r e j-), g r a i- (prieš balses g r a i- > g r a į- > g r a j-) ir g r u i-. Bet pagrindinė to žodžio reikšmė, kad ir kitėdama, vis delto šiais atvejais pasilieka. Štai pavyzdžiai: 1. g r y n à sėkla (t i k r a, rinktinė) Slnt.; 2. g r ỹ n a s vaĩkis (= plikas, nuogas, t. y. kuriam viskas „nugriėta“, atimta, kitaip sakant – kuris nieko nebeturi) Slnt.; 3. g r ý n a s žmogus Salakas (= plikas, nuogas, neturtingas); plg. g r y n ý b ė „бедность и нищета“; g r y n ė t i „беднеть, arm werden, verarmen“; g r ý n y t i, g r ý n i n t i „очищать, обнажать, лишать, истощать, pav.: g r ý n i j u taukus nuo mėsos; brolis g r ý n i j a laukus, dirvą, nedėdamas mėšlo, Лит. сл. Юш. II. 472; 4. Kiti karâlus pralobsta iżg g r i n u m o sawûiu wêldamu: bat' tassai atais g r î n a s idant mus pralôbintų Dauk. Post. or. 4; Pówiłas buwo teip g r î n a s, jog... „tak vbogi, że... DP. 558; 5. g r y n a s svečias (= geras, neprastas, už kitus labiau branginamas, t. y. „išgrietas“, iš kitų tarpo išskirtas); 6. g r ý n a s obuolys (= gražus, geras, kaip tik svečiui duoti) Kup.; 7. g r ý n o s drãpanos (= labai geros) Kup.; 8. g r ý n o s avižos (dideli grūdai, geri šiaudai) Kup.; 9. ar pasųnko g r ý n o s avižėlės Jsvd. 416; 10. g r ý n a s valgymas (= nepaprastas, geras) Kup.; 11. g r y n à merga (mėgsta gražiai apsitaisyti) Kup.; 12. g r y n à žemė (kur daug trąšõs dėta) Dus.; 13. g r y n à duona (t. y. čystų rugių); g r y n à žemė bruñgsa (t. y. plika stovi, javai prapuolė); g r y n a ĩ nurinkau visas varpas nuo dirvos Лит. сл. Юш. II. 471; 14. g r ý n a s, -a „чистый, rein“ Kv., Slnt.; 15. g r y n a s, -a „kalhl, rein, blank; unbehaart, unbefiedert; dürftig, armselig“ Ness. Wb. 271; 16. g r y n š a l à, g r y n a š a l a ĩ „spėigas be sniego, Kahlfrost“.

Skaitydami šituos pavyzdžius, mes matome, kad g r y n o reikšmė yra kitėjusi: visų pirma jis reiškė „nugrietas, išgrietas“, t. y. atskirtas, nesumaišytas, be jokių priemaišų, t. y. konkrečių, realių daiktų, elementų; o vėliau g r y n a s buvo pradėtas vartoti ir abstrakčioms sąvokoms reikšti. Todėl šiandien mes dažnai parašome pasakome: g r y n a s vanduo „reines, klares Wasser“, g r y n a s oras, „sveikas, be jokių sveikatos kenkiamųjų dalelių...“, g r y n a s auksas, g r y n a veislė, g r y n a kalba (taisyklinga, be tarminių priemaišų, be skolinių...), g r y n a s balsas „eine reine Stimme (nicht belegte, heise-

re)“, g r y n a s protas, g r y n a sąžinė ir t. t.[7] Ir taip elgdamiesi, mes maža kuo tesiskiriame nuo kitų kalbų. Pav., šiandien rusai sako: ч и с т а я вода; ч и с т о е белье (мытое); ч и с т о е небо (безоблачное); ч и с т о е стекло; ч-о е сердце; ч и с т а я любовь; ч и с т о е французское произношение; ч и с т о е доказательство (ясное, верное); ч и с т ы е деньги (наличные); ч и с т ы й доход; ч и с т о е поле (ровное, прозорное); ч и с т о е болото (моховое, безлесное); ч и с т ы й хлеб ir t. t.; taip pat ir vokiečiai sako: r e i n e s Wasser „frei von fremdartigen Zusatze, taip pat klar, hell, durchsichtig, t. y. giedrus“; r e i n e Luft; r e i n e Wäsche; r e i n e Hemden „švarūs, sauber“; r e i n e r Geruch; r e i n e hochdeutsche Ausprache (plg. er vermag kein Laut r e i n zu sprechen); r e i n e Theologie (t. y., pasak Kanto, tokia, kuri laikosi vien apreikštojo tikybos turinio ir nesileidžia į filosofijos sritį); r e i n e s Herz, r e i n e s Leben „sittlich rein, unschuldig, paskum edel, vollkommen...“; aus rein persönlichen Gründen, r e i n philologische Untersuchung ir t. t.

Jeigu dabar pažvelgsime į pirminę tų žodžių (rus. ч и с т ы й ir vok. r e i n) reikšmę, tai pamatysime, kad dabartinė jų reikšmė irgi yra gerokai nutolusi, pakitėjusi. Ir iš tikrųjų, rus. ч и с т ы й, ч и с т и т ь (sen. slav. č i s t ъ, č i s t i t i „reinigen“, lenkų c z y s t y „rein, sauber; echt, wahr“, c z y ś c i ć „reinigen, saubern“, c z y ś c i e c „Fegefeuer“ (> č ȳ š č i u s), negalima atskirti nuo mūsų s k í e s t i, s k ý s t a s, s k á i s t a s „hellglänzend, hehr, strahlend“, s k a i d r ù s, s k á i d y t i, latvių š k i ê s t „zerstreuen, vergeuden, vertun“, š ķ î s t s „skystas“ ir š ķ ī s t s „rein, keusch, unbefleckt“, s k a î d a „skala“, s k a ī d r i s „klar, hell, deutlich, durchsichtig, undicht; rein, redlich“, s k a ī t s „schön, schmuck“ ir t. t.; visi šitie žodžiai yra vestini iš pagrindinės šaknies *s k e i d-, kuri reiškia „skirti, skiesti, giedryti...“ (plg. Trautm. Wb. 263). Beveik tas pat yra ir su vok. r e i n:

[7] Tokie pasakymai, kaip „g r y n a i materialinis (materialus) dalykas, g r y n a i fizinis (fiziškas) kūnas, g r y n a i doros klausimas, g r y n a i politinis reiškinys ir t. t., veikiausiai yra ne mūsų kalbos padaras (plg. r e i n bürgerliches Recht, ч и с т о спекулятивная философия...), ir todel reiktų jų vengti, nes ne visur rus. ч и с т ы й arba vok. r e i n atatinka mūsų g r y n ą.

pirmutinė to žodžio reikšmė, kaip rodo sen. vok. (althochdeutsch) r e i n i (senėlesnis h r e i n i), gotų h r a i n s..., bus veikiausiai kilusi iš germanų šaknies *h r i- (progerm. *k r i-, k r e i-) „sichten, sieben“ ir būdvardinės priesagos -n i- (plg. vok. g r ü n, sen. vok. g r' u o n i „grün, frisch“ iš germ. šaknies *g r ô- „augti, žaliuoti“); pirminė to žodžio reikšmė geriausiai yra išsilikusi pareinio frankų ir Šveicarijos vokiečių tarmėse: čia r e i n dar reiškia „fein gemahlen, gesiebt“ (F. Kluge, Etym. Wb. d. deutsch. Spr. 364; Grimm's Deutsches Wb. VIII. 682); plg. lot. c r i b r u m „sietas, koštùvis“ (< ideur. *k r e i d h r o-), c e r n o „sijoju, skiriu“ (< *k r ī n ō), gr. k r ī n ō „scheide, unterscheide, entscheide“; čia pat dar reikia priskirti ir latvių k r e j u (< *k r e i̯ ō), k r ìe t „grieti“, k r è j u m s, k r è i m s, lenkų k r o i ć ir rus. к р о ю, к р о и ш ь „kirpti“ (slav. *k r o i-: *k r e i- = mūsų g r a i-, g r e i-; plg. Trautm. Wb. 141). Vadinas, vok. r e i n pirmiausia bus reiškęs „nusijotas, atskirtas...“

Kad iš tikrųjų žodžio reikšmė gali šitaip kitėti, galime aiškiai matyti, pav., kad ir iš mūsų t a r̃ t i, t a r ý t i, s á n t a r m ė, pr. t ā r i n, acc. sg. „balsą“, rus. т о р о т о́ р и т ь „plepėti, tauzyti, schwatzen“ (iš *t o r t o r i t i), gr. t o r é ō „pragręžti“, lot. t o r n a r e... (žr. R. Trautmann, Die altpreus. Sprachdenkmäler 446). Šaknis t a r-, kilusi iš indoeur. *t o r (plg. barnìs „hank“, rusų бо́-ронь „Verbot, Verwehrung“, lenk. b r o ń iš *b o r n ь; v a r g a s v a r g t i, rus. в о́ р о г „priešas“ iš *v o r g ъ...) balsių kaitōs atžvilgiu sántykiuoja su šaknimi *t e r-, kuri yra užsilikusi kitose kalbose, pav. sen. slav. т ь р ǫ, t r e t i iš *t e r t i, rus. т р у, т е р е т ь, lenk. t r ą, t r z e ć), lot. t e r o, ē r e, gr. t e ́i r ō (< *t e r i̯ ō) „trinu, reibe“ (plg. J. Mikkola Urslav. Gram. 102, K. Būga KS. 294, A. Walde Latein. etym. Wb. 775). Mūsų t a r y t i : *t e r t i = m a t y t i : m e s t i (< *m e t-t i) = s a k y t i : s e k t i (sėkmę, pasaką)... Taigi t a r t i, t a r y t i pirmiausia bus reiškę ne „sakyti, sagen“, bet „trinti, reiben“, t. y. ką sakant liežuviu trinti kalbamuosius padárgus (Sprachwerkzeuge).

Tuo būdu iš visa pasakyta aiškėja, kad g r y n a s del savo kilmės ir reikšmės nėra atskirtinas nuo g r i e t i (g r i e b t i): visų pirma g r y n a s (šaknis g r ī- ir priesaga -n a-) reiškė „nugrietas, atskirtas...“; ilgainiui ta reikšmė mūsų kalboje pakitėjo, ir todel dabar mes g r y n ą galime vartoti ne tik konkretiems, bet ir abstraktiems daiktams žymėti, t. y. esminėms, svarbesnėms kokio daikto dalims (arba

net ir visiems daiktams) skirti nuo antrinių, ne tiek svarbių. Apie tai, kuo skiriasi g r y n a s nuo š v a r u s ir t y r a s, teks kada nors kitą kartą pakalbėti.

3. Del netektos omenos su nusistojusia tvarka

„Šv. Darbo" 4 Nr. 391 puslapyje aš buvau parašęs Lazdūnų parapijos posakį n u s t o t i o m e n o s „stracić przytomność". Bet p. B. Kantvydžiui tai pasirodė netaisyklinga, kitais žodžiais sakant – ne visai aišku, kaip žmonės gali n u s t o t i o m e n o s. Del to jis sako: „Galima būti nustoti ieškojus tos omenos, galima būti nustoti rūpinusis ta omena, bet tiesiai nustoti omenos, rodos, negalima", nes „veiksmažodis n u s t o t i reiškia tam tikrą veiksmo nutraukimą dirbus dirbus, buvus buvus"... („Lietuvos" 126 Nr.). Todel šį mano parašytąjį posakį jis ima ir pataiso – vietoj n u s t o t i o m e n o s parašo n e t e k t i o m e n o s. Taip elgdamasis, p. B. Kantvydis, žinoma, turi tam tikro pagrindo, bet iš dalies, rodos, šiek tiek ir neatsargiai elgiasi, nes žmonių kalbos pavyzdžiai ne visur sutinka su jo išvadomis: kas vieniems yra netekti *), tas kitiems yra nustoti. Pav., žemaičiai (salantiškiai, kvėdarniškiai...) sako: nustoti núomonės „stracić przytomność", nustoti tėvo motynos ir t. t.; taip pat ir rytų aukštaičiuose bent keliose vietose esu girdėjęs sakant: jis viškai (= visiškai) n u s t o j o razumo (t. y. išsikraustė iš proto), n u s t o j o turto (= visai neteko to turto, prarado jį...), n u s t o j o kitų paspirtiės, užuojautos ir t. t. **) Bet taip pat tuose rytų aukštaičiuose yra sakoma ir: n u s t o j o vėjas (= nurimo, aptilo), n u s t o j o lyt, n u s t o j o gert, muštis..., n u s t o k „nurimk, nelapauk, eik šalin..." ir t. t. Taigi, iš tų pavyzdžių jau galime matyti, kad n u s t o t i yra vartojamas ne vien tik veiksmo pabaigai žymėti, – tuo pačiu veiksmažodžiu kartais galime nusakyti ir konkretaus daikto praradimą, netekimą. Ir tai, pa-

*) Plg. Gaspadorius n e t e k o pašaro „der Wirt reichte mit dem Futter nicht weiter" Kursch. Lit.-deut. Wb. 453.

**) Tos reikšmės n u s t o t i, P. Butėno tvirtinimu, dar plačiai yra vartojamas ir vidurio aukštaičių (joniškiečių...); M. Daukša, gudnas vidurio aukštaitis, tam reikalui dažnai vartoja p r a s t ó t i, pav., p r a s t ô i o ir užmirßo Diéwa DP. 355.

sakysiu, nėra koks paprastas žmonių kalbos nesusipratimas; priešingai, tai yra visai nuoseklus semantinis reiškinys: iš pradžios mes nustojame ką nors veikę, o paskum nustojame ir to veiksmo rezultato.

Bet eikime toliau. B. Kantvydis, panašiai galvodamas, mėgina skirti n u s i s t o t i nuo n u s i s t o v ė t i: jam rodos, kad „iš sena n u s i s t o v ė j u s i tvarka“, „n u s i s t o v ė j u s i kalba“... yra nevykę pasakymai. „Nusistovėjusi kalba, sako jis, jei prisiimtume tą terminą, būtų greičiausiai tokia, kuri dėl savotiško savo stovėjimo, nepaslankumo atsilieka nuo kitų kalbų, pasidaro nebepaveikslinga – tinginių kalba“ („Lietuvos“ 126 Nr.). Todel, jo nuomone, tam reikalui reikią sakyti: nusistojusi tvarka, n. kalba... Bet ar iš tikrųjų, sprendžiant iš žmonių kalbos duomenų, negalėtų būti ir n u s i s t o v ė j u s i, t. y. susiformavusi, „susitupėjusi“ tvarka? Spręsdamas iš rytų aukštaičių pavyzdžių, aš to negalėčiau pasakyti: man, rytų aukštaičiui, galėtų būti n u s i s t o v ė j u s i ir n u s i s t o j u s i tvarka. Ir štai kodėl: čia, rytų aukštaičiuose, galime išgirsti šitaip sakant: n u s i s t o j o batviniai; batviniai dar n e n u s i s t o j o; kai n u s i s t o s (= nusės) batviniai, tada galėsi gerti; n e n u s i s t o j u s i a m (= drumsčiam) vandeny nereikia maudytis; n u s t o v ė j o kelią (tą vietą, kur stovėjo); n u s i s t o v ė j o arklys (nuėjo nuo kojų, pasidarė nebegreitas...); kumelys n u s i s t o v ė j ę s (nieko nedirbo, įsidykėjo), tai sunku benuturėti; n u s i s t o v ė j ę s alus (pasidaręs smagesnis, girtesnis už šviežią; bet taip pat n u s i s t o v ė j ę s alus gali būti nusiduksojęs, nebestiprus); n u s i s t o v ė j u s i karvė (po teliuko turėjimo jau kaip reikiant susitvarkiusi, jau galima melžti...); n u s i s t o v ė j ę s gaspadorius (gerai įsigyvenęs, žino jau kada, kas ir kaip daryti; taip esą sakoma apie Kupiškį); kai viskas n u s i s t o v ė s, nurims (plg. nusiburbuliuos...), tada jau galėsime ką ir geresnio dirbti Sub.; taip pat A. Salio tvirtinimu n u s i s t o v ė t i panašia reikšme esąs vartojamas ir apie Salantus, Telšius... Taigi iš tų pavyzdžių, rodos, ilgai neabejodami, galėtume, tarp ko kita, sakyti ir n u s i s t o v ė j u s i tvarka, tik, žinoma, pagal tuos pavyzdžius ši tvarka turėtų būti dvejopa: viena, sumenkėjusi, pasenusi, nebetikusi, tokia, kokios jau nebenorėtum, kad būtų, ir antra, susiformavusi, susitupėjusi, t. y. įėjusi į tam tikras pastovesnes, normalesnes vėžes.

Bet čia p. Kantvydis galės pasakyti: jeigu iš tikrųjų ir galėtų būti n u s i s t o v ė j u s i tvarka, gera prasme imama, tai tatai būtų tar-

mės dalykas, ne visai vykęs rašomajai kalbai, ir todėl nepriimtinas, kitaip sakant – guitinas lauk. Žinoma, taip pasakyti labai lengva. Bet ar tai yra geras dalykas? Ar daug tuo padarysime naudos rašomajai kalbai? Manau, kad ne. Ir štai kodel: mūsų, kaip ir kitų tautų, rašomoji kalba, yra, šiaip ar taip, dirbtinė, darytinė kalba ir drauge su tuo konservatyvi, kartais net ir sausa. Ją pagyvinti, papildyti, padaryti lankstesnę, tinkamesnę žmonių dvasios reikmenėms – tegali tik tarmės: tik del jų rašomoji kalba gali toliau sėkmingai klestėti, bujoti, augti. „Der Hochmut, – sako H. Güntert, Rostocko universiteto lyginamojo kalbų mokslo profesorius, – mit dem oft auf die Mundart herabshaut, ist vom Standpunkt des Sprachforschers ganz unangebracht; gerade im Dialekt findet sich oft noch viel Altertümliches und Unverfälschtes, er ist weit urwüchsiger und früher als die ausgegliechene, konventionelle, ausgeleierte Umgangssprache, wo oft künstlich erklügelte, völlig willkürliche Regeln ersonnen werden müssen, um dem Sprechenden zu befehlen, was recht und was falsch sein soll“ (Grundfragen der Sprachwissenschaft 126). Taigi jau vien del to mūsų kalbos recenzentai turėtų būti kiek atlaidesni šiuo atveju, o visuomenė neturėtų manyti, jog kiekvienas „kalbininko“ taisytojo plunksnos brūkštelėjimas jau yra absoliutinė tiesa; tada, manau, nereiktų del to ir mūsų literatams kartais visai be reikalo rūstintis. Del to nereiktų taip greitai smerkti ir n u s i s t o v ė j u s i o s tvarkos su omenos n u s t o j i m u. Mano nuomone, šitie žodžiai puikiausiai galėtų būti šalia n u s i s t o j u s i o s tvarkos ir omenos n e t e k i m o, lygiai taip pat, kaip kad šalia b a s l ỹ s, k r ẽ g ž d ė (s k r e g ž d ė), v ė t y k l ẽ, a v ìk ė, k u k ùr b e z d ė l i s, e l d i j à (arba l a ĩ v ė), d i e n ã d a r ž i s (d i e n d a r ž ỹ s), g r i e ž t i s, j ẽ k n o s, l á i b a s, a v i l ỹ s, a ñ t i n a s (ir á n t i n a s), s m ė l ỹ s, a ũ t a s (a u t ù v a i, a p a u t ù v a i, ā p a v a s ...) gali rasti sau vietos rašomoje kalboje ir m i ẽ t a s, b l e z d i n g à, b e r t u v ẽ, a v i n i ñ k a s, p u m p ó t a u k š l i s, v á l t i s, l a ĩ d a r a s (l a ĩ d a r i s), s ė t i n ỹ s (s ė t i n i s), k ẽ p e n o s, t ę́ v a s, a u l ỹ s, g a ĩ g a l a s; s m i l t ìs, ā v a l y n ė ir kt. Šitie lygiareikšmiai žodžiai yra dažniausiai vartojami ne visoje Lietuvoje, bet tik tam tikrose jos dalyse. Tad p. Kantvydis įsismaginęs gal nepanorės rašomosios kalbos teisės pripažinti ir šiems bei kitiems lygiaverčiams lygmenims, tikriems žmonių kalbos padarams, kaip kad tikrių tikriausiąjį o m e n o s n u s t o j i m ą jis pa-

norėjo pakeisti omenos netekimu? O gal jam pasirodys, kad nusistovėjusi tvarka, imama prasta prasme, negalima maišyti su gera nusistovėjusia, t. y. kantvydiškai tariant – su nusistojusia tvarka? Bet čia tuojau tada galėtų kilti klausimas: o kaip gi mes vartojame siaũsti, prigáuti (= ryt. aukšt. apgáuti), kìbinti ir kitus panašius žodžius, kurie vietomis yra gerai ir blogai suprantami?

4. Noriai ir noringai

Skaitydamas vieną kitą kalbos recenziją, lengvai gali pastebėti, kad prieveiksmis noriai ne visų yra vienodai kenčiamas: vieni norėtų jį išguiti iš mūsų rašomosios kalbos, kiti, priešingai, norėtų tą žmonių padarą pateisinti. Tad kurie iš jų yra tikslesni? Manau, kad tie, kurie to žodžio nesmerkia. Ir štai kodel.

Prieveiksmis noriai formaliai yra visai taisyklingai sudarytas: savo sudarymu jis niekuo nesiskiria nuo apsčiaĩ, naĩrsiai, gõdžiai...; plg. noriai : *norus[8]: nóras = apsčiaĩ : apstùs : ãpstas (: pigái gałéie búwo įgit apstą alieieus Daukšos Postilla 570_2 „dostatku olieu...“; ápstas ir túrtai DP. $276_{4–5}$ „dostatki i maiętności...“), gõdžiai : godùs : gõdas „die Habgier; der Habgierige“... Šalia nóras gali būti arba yra buvusi ir *nóra (: „jis viską nórom(i)s daro“); plg. kaitrùs : kaitrà ...

Noriai nėra iš piršto išlaužtas žodis: tai yra tikrių tikriausias mūsų kalbos padaras: sutinkamas kai kuriuose senovės raštuose ir dabartinėje gyvoje kalboje. Pav.: teip norei tęka DP. 472 („tak ochotnie bieży“ 503 Postilla Chatolicka Mnieysza. Przez Jakoba Wuyka. W Krakowie 1590); pradẽio nôrei weikałáut įzgânimą mûsu DP. 417_{15} („ochotnie spráwovać...“ 431); tátái darikim norei ir su džiauksmu DP. 492_{18} („z ochotą ys weselem“ 525); ir Morta nórei ir sų didžiu dziauksmú priéme DP. 492_{15} („ochotnie“ 525); kodrin' norey nų ne nużeminames DP. 500_{23} (: „z chęcią...“ 536); kad

[8] Iš gyvosios kalbos tas būdvardis man nežinomas; čia jį, kaip ir K. Būga (žr. jo Liet. kalbos žod. I. s.), rekonstruoju iš Daukšos vartojamojo daiktavardžio norumas (pav.: Diéwas padaris nórųmą Post. 222) ir prieveiksmio noriai; plg. gražumas : gražiai : gražus = norumas : noriai : X.

bū̃tum trìs diẽnas nęvól'gīs, dò n o ŕ ọ ù vól'gītum Kùpiškis; kad tā̃ptum, dò n o ŕ ọ ù dirbtū̃ Kup.

Prieveiksmis n o r i a i, kilęs iš būdvardžio *n o r u s, turi dar savo giminiečius n o r i n g a s, n o r i n g a i...: n o r i n g a s, willig, mit gutem Willen erfüllt F. Kurschat Lit. deut. Wb. 276b; n ó r i n g a s, -g a, begierig Ruhig, Lexikon I 96, Mielcke, Wb. I 182; n o r i n g a y pasiduotu suditis Širvydo Punkty Kazań II. 135_{16} („dobrowolnie"); n o r i n g a y tariu ŠP. II 135_{18} („dobrowolnie"); ir męs tękinėkim n o r į g a i DP. 475_{43} (: „y my biegaymy ochotnie" 506); n ó r į g a i ir staigei DP. 475_{46} (: „z ochotą á prędkośćią ..." 506).

Bet dabar kyla klausimas: ar n o r i n g a s yra kilęs iš *n o r u s, ar tiesiog iš n o r a s? Čia kas tikra sunku pasakyti, nes n o r i n g a s gali būti daiktavardinis būdvardis (plg. p r o t i n g a s, a k m e n i n g a s...), bet taip pat galėtų būti sudarytas ir iš *n o r u s, lygiai kad d a i l ì n g a s gali būti kilęs iš d a i l ù s, l a i m ì n g a s iš l a i m ù s (: l a ĩ m ū s rugiai, l a i m ì moteris...), m e i l i n g a s „liebreich, любвеобильный" iš m e i l u s „lieb, милый", g o d ì n g a s „sehr gierig" iš g o d ù s „gierig, habsüchtig"...: čia priesaga -i n g- galėtų reikšti sutvirtinamąją būdvardinę ypatybę (žr. F. Kurschat, Grammatik d. lit. Sprache § 285). Plg. dar n u m a n ù s Rỹgiškiai: n u m a n ì n g a s (kriaũčius) Subāčius; i š m a n ù s Jõniškis; i š m a n ì n g a s Kup., taip pat a t s a k ì n g a s (meistras, darbas...) Panevėžys... Taigi n o r i a i prireikus dar galėtume skirti nuo n o r i n g a i, ir todel visai nėra jokio reikalo vieton n o r i a i tik n o r i n g a i piršti.

Taip pat nėra didžio pagrindo vietoj n o r i a i rašyti vien m i e l a i, s u n o r u...: šalia m i e l a i, s u n o r u... drąsiai galime vartoti ir n o r i a i, kaip kad savu laiku visai išmintingai yra daręs M. Daukša: jam visi tie žodžiai buvo lygios verčios, pav.: kłause žodžio Diéwo... su didžiú nobažnumu, s u n o r u DP. 493_2 (: „z wielkim nabożeństwem, z chęćią" 526); m i e ł a i girdi nůmininkas anůs žodžius DP. 496_{38} (: „r a d słyβy lichwiarz..." 532); m i e ł a i girdi pałaidune DP. 496_{37} (: „r á d a słyβy swowolna niewiástá" 532).

5. Priesaga *-auninkas*

Žodžiai su priesaga -a u n i n k a s ne visi yra vienodos kilmės: vieni iš jų yra visai slaviškos kilmės, o kiti yra slaviškais pavyzdžiais sudaryti arba tiesiog lietuviško kilimo. Kad tai geriau paaiškėtų, dirstelėkime visus atvejus atskirai.

Štai visų pirma tik slaviški skoliniai: 1. budaunỹkas Sub. (= budawôtoies DP. 373_{35}): lenk. budownik; 2. čerauniñkas Salantai (= čėráunykas Sub., Kup.): lenk. czarownik, gud. чаровни́къ Носовичъ, Слов. бѣлор. нарѣчія 695 (del -ė- plg. čẽrai, čẽsas..., lenk. czary, czas..., rus. час...); 3. gvaltauniñkas Slnt. : lenk. gwałtownik; 4. latrauniñkas „ein liederlicher Mensch“ Kursch. LDWb. 222_a (plg. latráuti „liederlich leben“ ir latravóti „fortgesetzt liederlich leben“ ib.): lenk. łotrownik; 5. lėbáuninkas „ein Prasser“ KLDWb. 224_a šalia lėbavóti „schwelgerisch leben, prassen“ (iš lenk. labować); 6. medauniñkas „der Honigkuchen“ Slnt., Mosėdis: lenk. miodownik; 7. pulkáuninkas Slnt. (= pulkáunykas Sub.), pulkauniñkas (ir pulkiniñkas) KLDWb. 389_a lenk. pułkownik (žr. A. Brückner, Die slav. Lehnwörter 123), gudų rusų полковник (< *pъlkovъnik; plg. latvių dial. pulkovneks, comm. palkavnieks И. Ендзелинъ, Живая Старина IX 295); 8. randaunỹkas (arba arendaunỹkas) Sub. šalia randavóti (arendavóti) „pachten“; 9. slūžáuninkas „Diener, Dienstbote“ KLDWb. 389_a (plg.: ghi yra slußaunike Diewo Bretkūno Postilla II 501_{21}): lenk. służownik; 10. stalaunỹkas Sub. šalia stalavótis ib.: lenk. stołownik; 11. vajaunỹkas Sub. šalia vajavóti ib.: lenk. wojownik; 12. vandrauniñkas KLDWb. 287_b, vendráuninkas Slnt. šalia vendravóti ib.: lenk. wędrownik „der Wanderer“ nuo wędrować, gud. вандрова́ць Hoc. 43 (iš vok. wandern); 13. vartauniñkas Slnt. (= vartaunỹkas Sub.): lenk. wartownik, gud. вартовникъ Hoc. 44, ir t. t.

Be to, mūsų kalboje dar nemaža yra panašių žodžių pačių lietuvių darbo: Pav.: 1. drąsaunike bei Tiewui bei wirui gęda ira „eine Wilde“ Bretkūno Biblija Sir. 22,5 šalia drasauti ib. 3,28; 2. karauniñkas[9] „ein Kämpfer, der Krieger“ KLDWb. 167_b; karauninkas „ein Kämpfer, ein Mann, der immer kampffertig oder kampflustig ist“ Nesselmann Wb. 179; kariaunikas „waleczny; bellicosus, pugnax“ Szirw. Dictionarium 390_a; tu turi Kariaunin-

[9] Tas žodis Kuršaičio suskliaustas skliausteliais: matyti, jis jo nebus pažinęs iš gyvosios kalbos, bet veikiausiai bus pasiėmęs jį iš Nesselmanno žodyno arba iš Širvydo raštų.

kus ŠP. I 259_2 (: woiowniki); kariaunikas Szmones isshpustis („die kriegerische Leute“) BrB. Jer. 48, 45; siunte... penkis kariaunikus („streitbare Männer“) BrB. Teis. 18, 2; tawa Tiewas ira kariaunikas („ein Kriegsmann“) BrB. II Sam. 17, 8; 3. kekšauniñkas[10] Slnt. (dažniau kẽkšininkas šalia kekšáut, ib.); 4. keliáuninkas KLDWb. 176_a (bet: kelauniñkas KDLWb. II 128, taip pat keliaunỹkas Sub., Panev.); kieláuninkas „ein Reisender“ Ruhig I 58; Mánu žirgas keláuninkas Juškos Liet. dájnos $156_{9,12}$ (del kitų pavyzdžių žr. K. Būga KS. 49); 5. kerštaunỹkas Sub. šalia kerštáuti ir kerštavóti ib.; 6. klastauniñkas „Betrüger“ KLDWb. 1886 šalia klastaũnas „betrügerisch, betrüglich“ ir klastavóti „fortgesetzt Betrügereinen verüben“ ib.; 7. lažauninkas Šakýna šalia lažavóti ib.; 8. smarkauniñkas Slnt. šalia smarkavóti ib. = smarkáuti KLDWb.; 9. šešiáuninkė „Sechswöcherin, родильница“[11] (: Szidischka ßeschaunike Bretk. Post. I 116_{5-6}; noreia Diewas per schita... neczistibe Scheschaunikiu ßmonems priminti Bretk. P. I 221_7): šẽšios „Sechswochen einer Kindbetterin, Kindbett“ K. Būga KS. 290; 10. tatai turetu ußaunikes padumoti Bretk. P. I 222_9 (: prūsų uschts „šeštas“ K. Būga KS. 290); 10. ąžuolas ũžauninkas Jušk. dajnos (šalia ũžauti), ir t. t.

Iš visa pasakyta galime matyti, kad priesaga -auninkas visų pirma pasitaiko skoliniuose, o paskum jau ir pačių lietuvių sudarytuose žodžiuose. Bet čia tuojau reikia pastebėti, kad tie padarai buvo daromi dažniausiai iš tokių žodžių, kurie turėjo -av- prieš balsius arba -au- prieš priebalsius (pav.: kytráuninkas „der viel Arglist treibt“ KLDWb. 1866 šalia kytráuti ir kytravóti ib.; smakauniñkas šalia smakaũnas...). O tie dvibalsiai, kaip žinome, ne visuomet tokiais atvejais yra lietuviškos kilmės: dažnuose žodžiuose -av- ir -au- yra kilę iš slaviško -ov-, kuris yra varto-

[10] Plg.: kiekschaunikoms „den Hurern“ (paraštėj: kekschinikams) BrB. Pov. Teis. 1, 10; kekschaunikų (taisyta: kekschinikų) BrB. I Kar. 22, 47; šiaipjau Bretkūno Biblijoje ir Postilloje tėra vartojamas kekschinikas.

[11] Prof. J. Gerulio liudymu šešiáuninkė dar šiais laikais yra vartojama Mažojoj Lietuvoj, pav., Vilkỹškių parapijoj.

jamas tam tikros rūšies daiktavardžiams, būdvardžiams ir veiksmažodžiams sudaryti. Pav., lenkų daiktavardžių czarownik, budownik, mordownik... sudėtinė priesaga -ownik yra sudaryta iš -ow-, kuris yra veiksmažodžiuose czarować, budować, mordować..., ir priesagos -nik (< -ьникъ) J. Łoś, Gram. polska II § 182.

Kad iš tikrųjų yra toks kalbamojo slaviško -ov- likimas mūsų kalboje, galime, pav., matyti dar iš Subačiaus par. pavardės Paláučius iš Pov(i)lãv(i)čius (iš *Pavьlovič; mūsiškis Põvilas yra kilęs iš slavų *Павьлъ), Valáučius iš Valãv(i)čius (< Wołowicz). Šitą reiškinį patvirtina ir lietuviškieji pavyzdžiai: krávė // kráuti, rytų aukštaičių saũ, taũ acc. sg. (: aš toù užmušù Sub.) iš savĩ, tavĩ (čia nepaprastai yra nukritęs galūninis ilgas ī < ę < ẽn; plg. J. Endzelin, Lettische Grammatik § 340).

Bet dabar kyla klausimas: ar visuomet mūsiškė priesaga -auninkas yra slaviško kilimo? Aš manau, kad tokiems daiktavardžiams susidaryti, kaip drąsauninkas, kariauninkas, keliauninkas, kekšauninkas, smarkauninkas, ūžauninkas... ne visuomet yra reikalinga slaviška įtaka: jie, rodos, gali ir savarankiškai būti sudaryti iš bendratinio veiksmažodžių kariauti, keliauti, kekšauti, smarkauti, ūžauti... liemens ir priesagos -ininkas; plg. tam reikalui šliáužinykas (kurs visur įlenda) Palėvenė, mušinỹkas Sub. (šakninis u yra trumpas, todel tas žodis sudarytas ne iš mũšis, bet iš mušti, mušė...); plėšininkas (pav.: Schita ira alga musu Pleschiniku „Räuber" BrB. 17, 14) ir kt. [12] Bet antra vertus, kad ir būtų kiek veikusi slaviška įtaka panašių žodžių sudarymą, tai vis delto jie varyti lauk iš rašomosios kalbos būtų kiek per drąsu, nes, viena, tos rūšies žodžių jau yra senuose mūsų raštuose; antra, jų nemaža yra ir gyvoje kalboje; trečia, kai kurių tokių žodžių sudarymas gali būti pateisinamas ir savais pavyzdžiais.

[12] Šitie pastarieji pavyzdžiai yra ypač įdomūs: jie parodo, kad priesaga -ininkas gali būti prisagstoma veiksmažodinėms esamojo laiko ar bendraties šaknims ar liemenims; o salantiškis žydas pjõvininkas mus įgãlina tą priesagą kergti net ir būtojo kartinio laiko šakniai!

6. Roma ar Rymas

Visuose senoviniuose (Mažvydo, Vilento, Bretkūno, Širvydo, Daukšos...) ir prieškariniuose raštuose tegalėdavai sutikti Rȳmą. Bet pastaraisiais laikais mūsų tariamieji karšti lietuvintojai ir senovininkai kažkodel mėgina jį pakeisti mums svetima Roma. Tad ar gerai taip yra daroma? Mano nuomone, tai yra ne visai protinga, ir štai kodel.

Su Rymu, kaip rodo kalbos ir istorijos faktai, mes esame susipažinę ne tiesiogiai, bet per slavus. Mūsų protėviai žiloje senovėje yra kur toliau rytuose būvoję ir todel maža arba visai nesantykiavę su tomis tautomis, kurios pažinojo Romą, būtent su germanais ir juo labiau su romanais. Todel, amžiais susidurdami su slavais, – neveltui kalbininkų yra kalbama apie baltų slavų artumą, – jie, mūsų protėviai, kaip tik ir bus Rymą pažinę iš tų savo artimiausiųjų kaimynų. Kad tai geriau paaiškėtų, pažiūrėkime, kuriuo būdu tai yra įvykę.

Lyginamosios slavų gramatikos žiniomis svetimasis (graikų, lotynų, gotų...) ilgas ō senovės (cerkvinės) slavų kalbos (des Altkirchenslavischen) skoliniuose siaurėdamas (t. y. iš pradžios pavirsdamas o̧, viduriniu garsu tarp o ir u) dažnai išvirsdavo ilguoju ū, pav.: sen. sl. buky, bukъve „raidė“, daugiskaitoj „raštas, knygos“: gotų bōka fem. ir bōk neutr. „raidė“, daugiskaitoj „raštas, laiškas, knygos“, sen. vok. auk. buoh, vid. vok. auk. buoch, sen. sl. kruna, koruna (> mūsų karūnà, -ūnos) : lot. corōna „vainikas“ iš gr. korṓnē „žiedas“; sen. sl. episkupъ, biskupъ : gr. epískopos... Ir tas reiškinys yra visai suprantamas, nes senovės slavams, taip pat net proslavams, ilgas ō buvo svetimas, ir todel jau senų senovėje tas ō supuolė su ilguoju ā [pav.: sen. sl. mati : lot. mātēr, liet. mótė, latvių māte...; sen. sl. da-ti, da-mь (< dōdmi), da-nь, da-rъ : skr. dadāti, gr. dídōmi, liet. dúoti, dúodu (senovės raštuose duomi < *duodmi), taip pat. gr. dō̃-ron, lot. dō-num...]; sen. slavų kalboje tėra buvęs tik trumpas o.

Bet to dar neužteko: daugelyje sen. slavų skolinių ilgasis ū virto garsu y (ы), pav.: sen. slav. chyzъ, chyzina, vėlesnė chyža „Haus“ (iš čia mūsų kiža, kižė „избушка, хижина“ Лит. сл.

Юш. III. 142 b) : gotų h ū s (žodyje g u d - h ū s „Gotteshaus"), vid. vok. žem. ir sen. vok. auk. h û s [13]; sen. sl. t y n ъ (> mūsų t u ĩ n a s): sen. saksų t û n, vid. vok. žem. z û n „Zaun" (: sen. keltų -d û n u m „miestas" vietovardžiuose A u g u s t o d û n u m, N a v i o d û n u m...) Fr. Kluge, Etym. Wb. d. deut. Sp. 499b; taip pat sen. sl. k r y ž ь, k r i ž ь (= k r ȳ ž i u s) per romanų kalbas yra kilęs iš lot. c r u x, c r u c i s „Marterholz" E. Berneker, Etym. Wb. I 619; sen. sl. ž i d- (pav. ž i d o v i n ъ, dar labai retai sutinkamas seniausiuose slavų evangeliniuose X–XI amžiaus tekstuose) per tuos pačius romanus yra kilęs iš lot. j u d a e u s „ein Jude", J u d a e a, gr. 'J o u d a i a... (j- romanų dialektuose pavirto ǧ > ž, taigi j u d- > *ǧū d- > *žū d- > *žy d- > ž i d- W. Vondrák, Altkirchensl. Gram. 80), o jau vėliau iš slavų ž ȳ d a s ir į mus yra parsikraustęs.

Ne kitokesnė yra istorija ir su R y m ù. Patiems lotynams tebuvo žinoma tik R ō m a (su ilgu o) ir r ō m a n u s (gr. r ō m a ĩ o s, got. R ū m ō n e i s...). Ilgas siauras to žodžio šakninis ō (= graikų omėga) pradžioje slavams girdimas kaip ū, vėliau po svetimo r- (jie tą r- bus girdėję palatalizuotą) pavirto garsu y > i. Taigi slavams svetimasis r ō m > *r ū m > *ŕ y m > r i m (Римъ) W. Vondrák, Altkirch. Gram. 80. Ir visa tai bus jau senokai įvykę: jau X–XI amžiaus Zografo Kodekse (Codex Zografensis) yra minimi r i m l ě n e. O jau po to, kai R ō m a sen. slavų kalboje buvo pavirtus R i m ъ, mes ilgainiui pradėjome pažinti iš tų slavų ir R ȳ m ą.

Taigi iš visa pasakyta matome, kad R ȳ m a s, kaip ž ȳ d a s, k r ȳ ž i u s, k i ẽ l i k a s ir daugybė kitų tos rūšies žodžių, yra į mus patekęs ne tiesiogiai, bet aplinkiniu keliu – per slavus. Tad ar galima dabar R y m a s varyti lauk iš rašomosios kalbos, kitaip sakant – ar galima staiga, vienu akimirksniu, pasukti istorijos kelias priešingon pusėn? Aš manau, kad to mes nieku būdu nepadarysime, nes, amžiais gyvenę slavų kultūros įtakoje, ne taip jau greitai nusikratysime to slaviško raugo, o juo labiau jo neišginsime, varydami lauk atskirus įtariamus žodžius: visa ta slaviškos kultūros įtaka yra įsiskverbusi ne tiek atskiruose žodžiuose, kiek tų žodžių junginiuose, pačioje kalbo-

[13] Mūsų b a k ū ž ė „lūšnà (lūšna), pirkelė", latvių b a k ū z i s „Backhaus" yra kilę iš vid. vok. žem. b a c k h ū s, plg. J. Sehwers Die deutsch. Lehnw. im Lett. 142.

je, pagaliau net ir visame mūsų gyvenime; todel dabar kad ir norėtume, jau nebegalėtume kai kurių per slavus gautųjų skolinių (pav., koplyčia, asilas...) nusikratyti, nes jiems pakeisti neturime savų žodžių: asilas, kaip ir žydas, keliaudamas iš svetur į Lietuvą, parsinešė sau ir pavadinimą. Tad, mano nuomone, mūsų kaimynai latviai, kurie yra buvę bent 700 metų vokiečių kultūros įtakoje, – tai geriausiai matyti iš begalės vokiečių skolinių latvių kalboje (žr. Johann Sehwers, Die deutschen Lehnwörter im Lettischen, 168 p.), – dabar labai protingai daro, nevarydami lauk iš savo kalbos vokiečių skolinių, tų senųjų kultūros paminklų; jeigu jie tai darytų, tai jų kalba liktų visai nublukusi, skysta, be senų istorijos liudininkų, kurie dažnai parodo, kaip seniau tarpusavy yra santykiavusios tautos. Tad pagaliau liaukimės ir mes tai darę!

7. Budelis ir kotas

Tiek bùdelis, tiek kõtas mums jau yra pažįstami nuo senų laikų (pav.: bùdelei n. pl. DP. 153_{34} „kátowie“ nuog... smarkiausiu kotu ŠP. I 161_{19} „od... katow“...). Tik tie žodžiai ne vienodai yra vartojami: budelio vietoje rytų aukštaičiai pažįstą tik kõtą, o vakaruose, pav., Mažojoj Lietuvoj, žmonėms yra žinomas ir bùdelis (bùdelis „der Büttel, Scharfrichter“ KLDWb. 61b...). Tačiau nei vienas, nei kitas tas žodis nėra lietuviško kilimo: kõtas yra neatskiriamas nuo lenkų kat „Henker, Scharfrichter“, o bùdelis, latvių budēlis, budulis – nuo vid. vok. žem. (mittelniederdeutsch) buddel „Büttel“, vadinas – vienas yra slaviškos, kitas germaniškos kilmės. Lenkų kat, be to, dar yra išplitęs vakarinių rusų (gudų...) tarmėse (žr. E. Berneker, Etym. Wb. I 493); bet didžiarusiams jis yra visai nepopuliarus: jie turi tam reikalui savo палач, kuris su pagalba priesagos -а č, kaip žodžiuose трубач, скрипач..., yra sudarytas iš šaknies *pal „piauti“; plg. palica, palyčià, *polъtь (> mūsų páltis, rus. полоть)... žr. Г. А. Ильинскій, Извѣстія XXIII 152). Nors kat visai tą pat reiškia, kaip палач (plg. katować „unbarmherzig behandeln, martern“, katusz „Marter, Pein, Qual“...), tačiau jo kilmė dar nėra tikrai žinoma. Vok. Büttel, vid. vok. žem. buddel yra vedamas iš progermanų šaknies *bhudh, kuri toliau giminiuojasi su

mūsų b u d ė t i, b u d r ù s, b a u d ė... (plg. F. Kluge, Etym. Wb. d. deut. Sp. 79). Tikro lietuviško specialisto žmonėms galabyti, kiek rodo žinomieji kalbos duomenys, rodos, nesame turėję.

8. Ar *ponas* lietuviškas?

Šiandien p o n a s pas mus yra labai plačiai vartojamas: beveik kiekvienam žingsny, ypač Kaune, gali išgirsti vienas kitą ponuojant. Todel nestebėtina, kad vienam kitam iš mūsų rūpi sužinoti, iš kur tas ponas yra atsiradęs. Ta pono kilmė parūpo ir p. Sąmajauskui. Ir štai viename Kalbos Draugijos susirinkime š. m. balandžio m. 6 d. jis referuoja apie tai savo nuomonę: girdi, p o n a s esąs lietuviško kilimo. Labai gaila, kad man, tuo tarpu esančiam toliau nuo Lietuvos, nebuvo galima pasiklausyti tokio įdomaus referato. Todel dabar turiu tenkintis nors šiomis laikraštinėmis skiltimis: „Pranešėjas (t. y. p. Sąmajauskas), – sako A. Jakštas, – remdamasis Lietuvos statutu ir Lietuvos Metrika įrodė „pono" lietuviškumą" („Lietuvis", 1927. m. 79. Nr.). Arba: „P. Sąmajauskas išrodė, – sako Juoz., – kad žodis p o n a s yra visai lietuviškas žodis, o ne, kaip daugelis mano, paimtas iš lenkų kalbos. Lenkai paėmė iš mūsų šį žodį p o n a s, nes senovės lenkų ir kitos slavėnų kalbos nežino šio žodžio. Pas lietuvius žodis p o n a s galima rasti nuo XIV. amž. Jį galima rasti ir Bretkūno katechizme [14]. Lenkai seniau žinojo tik gospod, gospodin" [„Rytas", 1927. m. 84 (970) Nr.].

Bet ar taip iš tikrųjų yra buvę? Ar p o n a s tikrai yra lietuviško kilimo? Vienas kitas, kaip matyti iš ankstesnių pranešimų, norėtų drauge su p. Sąmajausku tikėti jo lietuviškumu; bet kiekvienas kalbininkas, kuris bent kiek daugiau pažįsta mūsų kalbos, o taip pat ir p o n o istoriją, tuo netikės; tuo visiškai netikiu ir aš. Ir todel, kad kitiems nereiktų del to daugiau abejoti, pasisakysiu, kokios yra mano netikėjimo priežastys.

Visų pirma p o n o lietuviškumui įtarti duoda nemaža pagrindo jo priegaidė: p õ n a s, p õ n ą, p o n ù, p o n ù s; plg. b l ỹ n a s, b l i ũ d a s, d ỹ v a s, č ẽ s a s, č i ũ d a s, g r ỹ b a s, k õ t a s „bude-

[14] Iš kuriosgi čia balos ištraukiamas Bretkūno katekizmas? Esančiomis žiniomis jis juk jokio katekizmo nėra rašęs.

lis“, kūmas, mõnas, pỹvas (Maž. Lietuvoj), põsmas, rẽdas, sūdas, šmõtas, šniūras, ūmas, vỹnas, viẽdras, žỹdas, Rỹmas ir kt. (del šių paskutinių žodžių plg. „Šv. Darbas“ 1927. 1. Nr. 61.–63. pusl.). Visi šie žodžiai yra slaviški skoliniai; jie visi yra taip pat kirčiuojami, kaip ir ponas: mat, slaviški žodžiai, patekę į mūsų kalbą, dažniausiai gauna tvirtagalę priegaidę; tai bene pirmas aiškiau yra formulavęs H. Hirt'as (žr. Indogerm. Forschungen X. 51. ff.).

Antra, ponas yra (arba buvo) pažįstamas ne tik gudams (plg. И. И. Носовичъ, Словарь бѣлорусс. наречія, 392. pusl.) ir lenkams, bet ir kitiems vakariniams slavams: kašubams, vendams, arba sorbams, čekams (pav., pán „Herr, Gebieter, Besitzer; (Gott) Herr; Pan, Hirtengott“, J. Herzer a W. Prach, Českoněmecký Slovnik. II. díl., 20. pusl.) ir kt. Be to, lenkų kalboj tas žodis yra labai plačiai įsigalėjęs ir todel turi gana daug reikšmių, pav.: 1. panujący, władca, król, monarcha; 2. Bóg, Wszechmocny, Najwyższy, Stwórca...; 3. człowiek rozporządujący innemi, głowa, gospodarz; 4. możnowładca, bogacz, arystokrata, magnat, potentat; 5. właściciel, dziedzic, posiadacz prawny, gospodarz, rozporządziciel; 6. nowożeniec, oblubeniec; 7. mężczyzna z lepszego towarzystwa, ir t. t. (Ad. Kryński i Wl. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego IV. 30.–31. pusl.). Todel visi šitie vakariniai slavai nieku būdu negalėjo iš mūsų pasiskolinti pono, nes kai kurie iš jų mums yra per tolimi; o antra vertus, tas žodis jiems yra perdaug savas.

Trečia, to žodžio pirminė kilmė yra irgi ne lietuviška, bet slaviška. Teisybė, ponas nėra seniausias: jis yra tik XIV.–XV. amžiuj atsiradęs; bet jo protėvis, iš kurio jis yra gimęs, yra jau žinomas net X. amž. O tas jo protėvis yra ne kas kitas, kaip županъ (plg. A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Zeszyt VII. Krakow 1926. 393. pusl.; prof. Ernst Muka, Časopis Maćicy Serbskeje 1925. LXXVIII. 65. pusl., ir kt.), kurį jau mini Konstantinas Porphyrogenetas savo veikale „De administrando imperio“ (Cap. 25, Bonnos leidimas). Tas žodis yra sudarytas iš daiktavardžio župa „Gau, Bezirk“, sutinkamo jau Supraslio kodekse (Codex Suprasliensis), taip pat vendų kalboj (bent prieš 1000 metų) ir kt., ir priesagos -no-, lygiai taip pat, kaip sen. sl. bratanъ „brolėnas“ arba bratana „seserėčia“ iš bratъ; plg. mūsų maršk onas, vilnonas ir

kt. (žr. W. Vondrák, Vergl. slav. Grammatik, 546. pusl.). Taigi županъ visų pirma yra „Vorstand eines Bezirkes, Gauvorstand“ [plg. ček. župa „Gau, Kreis, Distrikt, Departament...“ ir župan „Gaugraf, Gau-, Kreis-, Departaments- vorsteher, Distrikts-beamte(r)“]. Tas županъ, kaip rodo slavų kalbų istorija, yra buvęs labai plačiai išplitęs pietiniuose ir vakariniuose slavuose: jį pažinojo serbai, kroatai, vendai, čekai, lenkai ir kt. Pagaliau iš lenkų jis buvo nukeliavęs ir į prūsus. Ir tikrai: senovės prūsų kalboj mes randam supūni „Frau“ (pas Grunau supana „Braut“!), kuri, aišku, yra kilusi iš lenkų *żupani. Lig šiol lenkiškoji *żupani dar nėra dokumentaliai suvokta: ją įgalina mus konstruoti dar lig šiol Mažojoj Lietuvoj (pav., Vilkỹškių par.) vartojamoji žiūpōnė (plg. dar žiūpõnė „eine Herrin, eine vornehme Dame“ Fr. Kurschat, Lit.-Deut. Wb., 525. pusl.), prūs. supūni ir nuo senai jau dokumentuotas županъ (mūsų kalboj, jei jis būtų skoliniu išlikęs, būtų *žiūpõnas); plg. lenk. pan ir pani (> mūsų ponì, vėliau ponià, -iõs, põnią). Prūsinė supūni rodo, kad żupan lenkų kalboj buvo jau vartotas XI.–XIII. amž. (plg. R. Trautmann, Die altpreuss. Sprachdenkmäler, 442. pusl.; A. Brückner, Archiv f. sl. Philologie, XX. 486. pusl.; J. Mikkola, Baltisches und Slavisches, Helsingfors 1903. 14. pusl.). Senovės čekų kalboje greta županъ veikiausiai yra buvusi kita lygiagretė to žodžio forma (gal būt, *gъpanъ?), iš kurios paskiau yra kilę hpany, hpani (plg. R. Trautmann, Die alttschechische Alexandreis, 1916. 103. pusl.).

Bet dabar kyla klausimas: kokiu būdu galėjo iš županъ pasidaryti panъ (lenk. pan...)? Nagi, šitaip. Ėmus šį žodį dažniau vartoti visokiems tituluojamiems, kalbinamiems, sveikinamiems ir kitiems reikalams, jis savaime virto trumpesniu, lengviau tariamu žodžiu, t. y. ponu vietoj ilgesnio *žiūpono. Tokiu keliu yra, pav., atsiradęs rus. сударь iš государь, lenk. waszmość, waść iš wasza miłość, vok. Moin, g'Moin, g'Morgen iš guten Morgen, mūsiškė Támsta (Tãmysta Salantai) iš Tawo milysta (pagal lenkų Twoja arba Twa Miłość) ir t. t. [plg. Hugo Schuchardt-Brevier, Halle 1922. 66. pusl.; M. Niedermann, Zu den Anredeformen der lit. Schriftsprache (Festschrift Jacob Wackernagel), Göttingen 1923. 164.–65. pusl.]. Mūsų sveikinamieji žodžiai lãba (lãbą), lãbas, labānaktis (labānakt) ir

kt. yra, be abejonės, irgi visai nejučiomis kilę iš laba diena (naktis), labą dieną, labas rytas (vakaras) ir t. t.; o kai kas apibendrinęs tik vieną vardininką labas bevartoja. Ne kitaip yra buvę ir su županъ: pirma jis pavirto *žpanъ, *španъ, o vėliau ir panъ. Pav., vienas XIII. amž. vengrų kronikininkas rašo „spani i.e. capitanei"; vėliau, pasiimdami tą žodį vengrai prisegė jam savo įpratimu priešdėlį i- ir tuo būdu pasidarė ispan (žr. A. Brückner, Słownik, VII. 393. p.). Bet iš tikrųjų župan'o likimas ne visur vienodas yra buvęs. Sakysim, vendų pan, jau senokai kilusį iš župan, ilgainiui pakeitė dabartinis knjez „Herr" (plg. rusų князь, lenkų ksiądz... = mūsų kunigas); taip pat ir Kroatijoj župan labai senai yra gavęs svetimą pavadinimą knez. Župan'o palikuonis pan daugiausia yra išlikęs tik vakariniuose slavuose (lenkuose, čekuose ir kt.). Todel, aišku, nebesunku buvo tam lenkiškam, gudiškam pan'ui galų gale ir pas mus parsikraustyti.

Ir tikrai taip yra buvę: XV.–XVI. amžiaus lenkiškuose raštuose (pav., Jokūbo Wuikos Postilėj, iš kurios M. Daukša savo Postilę yra vertęs; Myk. Rejo Postilėj, iš kurios 1600. m. Postilė yra versta; taip pat Petkevičiaus katekizmo, Širvydo Sakymų Punktų lenkiškuose tekstuose ir kt.) jau visur gali sutikti pan; čia gospodin'o arba župan'o beveik visai nebėr; todel daugelis mūsų rašytojų, kurie daugiausia buvo lenkiškas mokyklas lankę ir šiaip lenkišką (o gal iš dalies ir gudišką) auklėjimą gavę, ką nors versdami dažniausiai iš lenkų kalbos, paskum iš lotynų ir vokiečių kalbų, labai dažnai vartodavo poną ir kaip tik tokiais atsitikimais, kuriais lenkai, gudai ir kiti vakariniai slavai yra (arba buvo) įpratę tą žodį vartoti. Pav.: Ach tu Pone milastiwas Maž. 452_{12}; Panas Diewas Maž. 20_{10}; dael Pona Diewa praschau yus WE. 2_{12}; Ponas Diewas WE. 9_{14}; Herodas... weczere pakiele Ponams Waiwadams WEE. 151_4; Ponas Jezus BrP. I. 8_{10}; Pono Diewo BrP. I. 8_{15}; swietiszki Ponai BrP. I. 32_{20}; Ponas noreia („Herr") BrB. II. Kar. 2_1; Pono Jezaus Chrystaus PK. II. 113_{26}; Póną („Pana") DP. 8_9; Půtosse didžiûiu Pônų DP. 597_3; sawe panu Dewu palecziawakte Wolf. $34a_3$; Budams taip Ponu didžiu („tak możnym Panem") KP. 66_{2-3}; Ponum stoios („krolem został") KP. 112_{23}; Szlownam giedoja Ponui Ges. 37_{18}; Ponas szïo swieto Rustybę rodo Ges. 317_{11-12}; Důk Rodponams MK. 90_9 (kituos raštuos rodni ponai), ir t. t.

Taip pat jau mūsų pirmieji rašytojai buvo nemaža ir p o n o giminiečių pasiskolinę; pav.: p a n n a czista Maž. 73_6; gime isch Marias p a n n a s czistos WE. 10_{16}; p a n n a jra nescza WEE. 137_5; P a n n a Maria PK. I. 168_7; P a n n a Maria PK. II. 124_{13}; Sunus Szwinciâusios P a n n o s Marios KL. 32_{17} (= m e r g o s marios DK. 5_{16}); gime iż P a n n o s Marios KL. 42_{22}; P a n a argu merga sussidrebia su ko Wolf. $62a_{32-33}$; gimęs est isz P o n n o s ćistos („z Panny czystey") KP. 110_{14}, ir tt. P a n a, p a n n a, p o n n a, kaip jau pati rašyba rodo, neabejojamai yra kilusi iš lenkų p a n a (iš *pańьna; plg. p a ń i e n k a iš *pańьnъka J. Łoś, Gram. polska I. 176) [15]. Taigi ir mūsų p a n e l ė (iš p a n à, -n õ s) nėra lietuviškos kilmės! O del kitų polonizmų, kaip p o n i (p o n i a), p o n a v o t i, p o n s t v a, kai kada p o n y s t a (ponystė) ir kt. – nėra ko ir abejoti: jie yra tiesiog iš lenkų kalbos paimti arba lenkiškais (ar bendrai slaviškais) pavyzdžiais sudaryti. O kai kurie žodžiai yra ir visai lietuviškai sudaromi su svetima šaknimi, pav., p o n ý b ė [: mūsų p o n ý b ė (didieji ponai, знать) į Raséinius susivažiavo Kvėdarna, Salantai; davė kurmonui abudu po ketvergę: ir jie p o n ý b ę pildo Dusetos].

Be visa, kas anksčiau yra pasakyta, pono nelietuviškumą remia dar ir kiti faktai, būtent – daugelis vyresnybės ir diduomenės tituluojamųjų pavadinimų irgi yra nelietuviški; pav.: b a j õ r a s, d u m̃ č i u s, k a n c l i e r i u s, k a r ã l i u s, k a r ū̃ ž a s (k a r ū ž à), l a ū č i u s, m a g n ã t a s, m a r š á l k a, p a k a m õ r ė, s t õ r a s t a, t i j ū̃ n a s, u r ẽ d a s, v a i v a d à, v a l d ý m i e r a s (tatai seniausias, rodos, slaviškas skolinys mūsų kalboj, plg. J. Rozwadowski, Rocznik slawistyczny V. 21. pusl.), taip pat k u n i g a s, k u n i g a i k š t i s, e r c i k i s (h e r c i k i s) ir kt. (del ponų, bajorų, šlėktų, vaitų, karūžų, tijūnų ir kitų profesijos plg. Проф. М. К. Любавскій, Очеркъ исторіи литовско-русскаго государства, Москва 1910. 123.–148. pusl.). Pagaliau net s m i r̃ d a s, ir tas, kai kurių kalbininkų ma-

[15] Žodžių p o n a s, p o n i a ir p a n a vokalizmas skiriasi: p o n o ir p o n i o s šakninis *o* yra visai dėsningai atsiradęs (plg. smõkas, šmõtas...), o žodyje p a n à (plg. rasà, šakà...) šakninis *a* yra atsiradęs del balsių asimiliacijos ar šiaip del patogesnio tarimo (plg. a b à iš lenk. a b o; garsų dėsniais mes turėtume *o b a vietoj a b a; plg. dar z o k ã n a s ir z õ k o n a s).

nymu, yra slaviško kilimo (žr. K. Būga, Kalba ir senovė, 167.–68. p. ir W. Schulze, Zeitschrift für vergl. Sprachf., Bd. 52. 153. p.).

Bet mūsų kaimynams latviams ponas nėr populiariausias: jų slaviškos kilmės puonis tėra vartojamas tik vienoj kitoj tarmėj, ypač toj Latvijos daly, kur betarpiškai yra susisiekiama su slavais. Ir tikrai: šakninis to žodžio dvibalsis uo, atstojąs slavų a, gali būti aiškinamas tuo, kad ilgas a (ā) rytinėse latvių tarmėse kartais išvirsta uo, pav., kuožna (dial.) iš казна, puors (dial.) iš нар (plg. И. Эндзелинъ, Живая Старина, 1899. III. 289. pusl.). Visų latvių yra pažįstamas tik kungs „Herr“ (= liet. kùnigas „Herr; Priester“ arba kungas LK. 32_{22}; senesnėj latvių kalboj, pav., 1586. m. Enchiridione, yra dar vartojamas Basnicekun* = baznīcas kungs „Pfarrherr“) iš sen. vok. aukšt. kunig (žr. K. Būga KS. 69. pusl.). Senovės prūsų kalboj, be anksčiau minėtosios supūni, daugiau tos giminės slaviškų atstovų jų kalbos liekanos neparodo; jų rikijs „Herr“ drauge su rijks, rīks arba rīki „Reich“ yra germaniško kilimo (plg. R. Trautmann, Altpreuss. Sprachd. 415.; K. Būga KS. 6477.).

Vieninteliai, tikrai lietuviški (ir net baltiški), seni didenybių žymimieji pavadinimai, jau plačiai vartojami mūsų senesniuose raštuose, yra viẽšpats (seniau -patis, plg. gr. πόσις, lot. potis), viešpati (viešpačia) „Herrin“, viešpatni (plg. sen. indų pátnī-, gr. πότνια „Herrin, Gebieterin“) ir prūsų acc. sg. waispattin „moteriškė, Frau“. Tie žodžiai yra kilę iš veiš-, vaiš- (plg. latvių vìesis „svečias“, mūsų viešnià, viẽšės, -šių, viešė́ti, viešnāgė, váišės, váišinti ir kt.), kurie tam tikru balsių kaitõs láipsniu sántykiuoja su sen. sl. вьсь „sodžius“ (iš viš-), sen. indų viç- „būstinė, namas, šeimyna, padermė, sodžius, bendruomenė“, ir iš pati- (plg. lot. hospes iš *hostipotis „Gastherr“, gr. δεσπότης; sen. indų viçpàti- „Hausherr“ ir kt., žr. A. Walde, Lat. etym. Wb. 370. pusl.; R. Trautmann, Balt.-Slav. Wb., 363. pusl.). Todel A. Meillet mūsų viešpačiui yra linkęs duoti pirminę reikšmę „Herr des Stammes“; ir jei taip tikrai būtų, tai viešpaties kilmė daug kuo mums primintų župan'o kilmę (del tų žodžių darybos plg. lenkų wiatrak ir vok. Windmühle).

Taigi del šitų visų minėtųjų priežasčių, – kitų dalykų čia nebeliečiu – palieku juos specialinėms skolinių studijoms, – tenka pasakyti, kad

mūsiškis p o n a s yra ne lietuviškos, bet slaviškos kilmės; Lietuvos Metrika, Lietuvos statutas ir kiti gudiškai lenkiškai rašytieji senoviniai raštai šito tvirtinimo negali sugriauti; bet apie tai prireikus kitą kartą.

9. Skaitlius ir skaičius

Šiandien raštuose s k a i č i ų daug dažniau gali sutikti, nekaip s k a i t l i ų. Kodel? Todel, kad vienų kitų manymu s k a i t l i u s yra ne visai taisyklingas (tai buvo jau net prieš karą pradėta tvirtinti) ir šiaip neįprastas. Bet toks sprendimas nėr visai teisingas, ir štai kodel.

S k a i t l i u s ir s k a i č i u s yra jau nuo senovės pažįstami. Pav.: ane iaut vsz duschas iusu s k a i t l i u suwerstu Maž. 31_4; s k a i t l i u Plitų... iemus wienok uszdekite („die Zahl") BrB. II. Mos. 5,8; Pinnigai tur pagal s k a i t l i u maetų... rakůti buti („nach der Zahl") BrB. III. Mos. 24, 50; be s k a i t l i a u s BrP. I. 235_{23}; didis s k a i t l i u s Schwentu Angelu BrB. I. 87_{10}; Darik s k a i t l i u vschweisdeghima tawa WEE. 98_{21}; iż s k a i t ł a u s dwilikos Apaształų DP. 192_{42}; be s k a i t l i a u s daugibe Diewu pramane („innumerabilem multitudinem"); kuriu s k a i t l i u i e... buwa („in quorum numero") MT. $156a_2$; nari s k a i t l a u s su mumus darriti Wolf. 265_{16}; Skaitome knigosa Numeri s k a i t l a u s Wolf. 29_1; Jis mano plaukus s k a i t l u i e tur tikrame Ges. 414_1, Skaitlos – Ziffer Lax 218. ir kt... O štai ir s k a i č i a u s pavyzdžiai: s k a i c z u s Maž. 84_2; wissi túrimę... důt s k á i c z i ų iżg kiek' wiéno żodżio tuszczio DP. 360_6; Darimas s k a i c z é u s yra sůdas Wieszpatiés DP. 360_5; be s k a y ć i a u s PK. II. 211_{31}; b e s k a y ć i a u s żmoniu („niezliczonych ludzi") KP. 143_{15}; Ghe nesanga muczia, kaip dotų s k a i c z i ų a rakundų Wolf. 15_{26}; nedaug turu żmoniu s k a y c i u y („Ja nie wielką liczbę ludu mam") Chyl. I. Mos. 34, 30; s k a i č i u s Chyl. II. 1, 1; b e s k a y ć i a u s I. KN. 9_{15}; s k a i t l i u s, cziene, s k a i c u s – Zahl Lex. 216; s k a y ć i u s III. KN. 60_{12}, ir t. t.

Jeigu šituos pavyzdžius mėginsime sritimis suskirstyti, tai tuojau pastebėsime, kad s k a i t l i u s jau XVI.–XVII. amž. buvo įprastesnis vakarų aukštaičiams (ir žemaičiams), o s k a i č i u s rytų ir vidurio aukštaičiams. Kad taip iš tikrųjų yra buvę, neabejojamai rodo dabartiniai kalbos duomenys: Mažosios Lietuvos aukštaičiai, taip pat ir žemaičiai (klaipėdiškiai, salantiškiai, raseiniškiai...) dar ir šiandien vartoja s k a i t l i ų, o rytų aukštaičiai, iš kurių yra Konst. Širvydas

kilęs, tepažįsta tik skaičių. Taigi ir skaitlius ir skaičius yra įsisenėję, dar ir šiandien plačiai vartojami žodžiai; jų giminių yra latvių kalboj, pav. skaitlis.

Bet dabar kyla klausimas: kaip šitie žodžiai sudaryti? Žodžio skaitlius darybos žvilgsniu niekaip negalime skirti nuo spietlius, truklius ir kt. Taigi tas tvirtinimas, kad žodyje skaitlius turima reikalo su priesaga -tl-, yra neteisingas: viena, jei ta priesaga būtų sena, tai -tl- mūsų kalbos dėsniais būtų turėję pavirsti į -kl- (plg. ar-kla-s, žen-kla-s, tin-kla-s...; čia priesaga -kla- yra kilusi iš indoeurop. *-tlo-); bet, antra vertus, čia priebalsių grupė -tl- niekados ir nebuvo neatsyjamai suaugusi: šitos grupės raidė t priklauso ne priesagai, bet šakniai (plg. skait-lius, spiet-lius, aug-lius, trùk-lius, maig-lius...); priesagai priklauso tik vienas l. Vadinas, čia mes turime reikalo ne su priesaga -tl-, bet su -liu- (plg. A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Lit., 470. pusl.). Galimas daiktas, kad šita priesaga yra sudėtinė (iš -l- ir -iu- < -įu-; plg. skaičius iš *skait-įu-s, sukčius, driskius, vaisius ir kt.); be to, ji tam tikru laipsniu sántykiuoja su priesagomis -li- ir -lī- (-ly-), pav.: ūglius || ūglis, ėglius || ėglis, spietliùs Slnt. || spietlỹs Slnt. (dial. spėitlĩs).

10. Esybė ir būtybė

Kun. Laukaitis („Tiesos kelias", 1925. m. I. 60. pusl.) jau kartą yra rašęs apie esybę ir būtybę. Jo manymu, seniau turėjusi būti *esa, iš kurios kilusi esybė (plg. galia: galybė, tamsa: tamsybė...); esybė ir būtybė esą sinonimai: esybė – daiktas, kuris esti..., būtybė – daiktas, kuris turi būtį (buitį). Bet iš tikrųjų vargiai taip yra galėję būti. Priesaga -ybė- (seniau taip pat -yba-; plg. sen. sl. -ьba: družьba...) gali būti prisagstoma ne tik daiktavardžiams ir būdvardžiams, bet ir veiksmažodžiams (pav.: vedybos, sánvedybos: vesti; sprendybos: spręsti; sánderybos: derėti; radybos: rasti, ir t. t.). Todel nėra būtino reikalo kildyti esybė iš tariamos *esos ir būtybė iš būties: esybė gali būti sudaryta iš šaknies es- (žodžiuose es-mi, es-ą[16]...),

[16] Danielius Kleinas (Grammatica Litvanica, 68. pusl.) sako: essybe essentia ab ésąs existens.

o būtybė iš liemens būt- (žodžiuose būti, būtas ir kt.; plg. butuma... tur „substantiam“ MT. 20_{12}) ir priesagos -ybė. Tiesa, šitie žodžiai nėr visai paprasti – jie labai sunku yra įsprausti į kokią gausingesnę kategoriją; bet, antra vertus, jie nėr plačiausiai paprastame gyvenime ir vartojami, – jie yra sudaryti tik abstraktinėms, retesnėms sąvokoms žymėti, todel ir jų daryba yra kiek kitoniškesnė (plg. sen. sl. jestьstvo, sąštьstvo).

Esybė (taip pat esimas) ir būtybė yra pažįstamos jau nuo XVI. amž. Pav.: essiby arba buyti („istnosć abo bytnosć“) PS. I. 30_{6-7}; anas pats wienas turi essiby wisotiny („istność arba iestestwo powszechne“) PK. I. 79_{6}; Laupsindam... dwasia toia Essibey I. KN. 174_{28}; wienoia essibeia ira diewas Sunus ir Dwasia Szwenta II. KN. 113_{28}; Diewas jra essibe („essentia“) MT. 6_{6}; Tikrasis meldimas... daboiessi essibes alba butibes Diewa („intuetur essentiam Dei“) MT. $187a_{14-15}$; abrozas iô butibes WEE. 10_{9}; butibe scho swieto pragaischt („das wesen in dieser Welt vergehet“) BrB. I. Kor. 7,31; ischgaiszinsiu nůg Szemes wissa butijbę („alles was das Wesen hat“) BrB. I. Mos. 7,4; Tu esi wienas Diewas wienaj' butybeie, o trisse personose MK. 62_{1}; apie Butibe Diewa („de Essentia Dei“) MT. 10_{16}; Żmonischkoghi Natura jra Butibe kunischka („Essentia corporea“) MT. $14a_{2}$; Butibe isch nieka butu sutwerema („Essentia“) MT. $69a_{18}$; Essybe, Butybe – Wesen Qu. 617; Esybe. Butybe – Wesen Lex. 105, ir t. t. Iš šitų pavyzdžių galime matyti, kad pirmieji mūsų rašytojai nėra griežtai skyrę esybės nuo būtybės; didesnio reikšminio skirto tarp jų ir dabar sunku rasti; bet, antra vertus, to skirto nėra reikalo ir ieškoti.

11. Mokslus ir mokslingas

Pr. Meškauskas, imdamasis su L. Kuodžiu del savo „Rašomosios kalbos vadovėlio“, tarp ko kita sako: „Žodžio mokslingai reikšmė Rygiškių Jonui yra geriau žinoma nei mano kritikui (L. Kuodžiui), kuris jį pažįsta, matyti, tik iš Kuršaičio žodyno“ („Lietuvis“ 1927. 76. Nr.). Bet kaipgi iš tikrųjų tai supranta R. Jonas? Nagi šitaip: mokslingas darbas jam yra tas, kuris yra dirbamas rimtai, giliai, iš pamatų; čia mokslingas suprantamas taip pat, kaip ir protin-

gas žmogus (kuris proto turi), medingi dobilai (kurie medaus turi), grūdingos avižos (kuriose daug grūdų yra) ir t. t.; todel mokslingas, be abejonės, čia yra analogiškai daryte sudaromas iš mokslas (plg. R. Jono Lietuvių kalbos gramatika 1922. 219. pusl.). Fr. Kuršaitis kiek kitaip elgiasi: jam mokslìngas yra „gelehrig, lernfähig, lernbegierig" šalia mokslùs, -ì, neutr. mõkslu „gelehrig" (žr. jo Lit.-deut. Wb. 260. pusl.). Bet ar tai yra Fr. Kuršaičio pramanytas ar šiaip nevykęs žodis? Ne. Tas būdvardis dar ir šiandien Maž. Lietuvoj tebėr vartojamas; pav., Vilkỹškių parapijoj dabar yra labai dažnai sakoma mokslìngas vaikas, t. y. toks, kuris yra didžiai gabus mokslui. Čia mokslingas yra veikiausiai sudarytas iš mokslùs ir reiškia sutvirtinamąją būdvardinę ypatybę; plg. priešus (Daukša) : priešingas, kantrus : kantringas, dosnus : dosningas, doslus : doslingas, linksmas : linksmingas, numanus : numaningas, ir t. t. (žr. „Šv. Darbas" 1927. 1. Nr. 58. pusl.). Todel Pr. Meškauskui nereiktų taip lengvai apsidoroti su Fr. Kuršaičiu, nes jo mokslingas yra gyvos žmonių kalbos padaras [17].

Prierašas. „Šv. Darbo" 1927 m. 1. Nr. 57.–58. pusl. aš esu būdvardį *norus tik rekonstravęs; bet dabar, besiknisdamas senesniuose mūsų raštuose, suradau tą būdvardį ir tikrai vartojus; pav.: Norus, geidulingas – begierig Lex. 26, Qu. 83, 73; norus – willig Lex 211. Be to, teko dar patirti, kad prieveiksmis noriai yra vartojamas Palėvėnės par. (Panevėžio apskr.), apie Joniškį ir kt.

Būtų labai gerai, kad kas nors pasiteirautų žmonėse, ar nėra kur vartojamas būdvardis balsus ir prieveiksmis balsiai [18]. Mano įsitikinimu, tie žodžiai yra arba buvo kur nors plačiau vartojami. Lig

[17] Kad Pr. Meškauskas labai lengvai švaistosi savo sprendimuose, galime, pav., dar ir iš to matyti: jam toks sakinys, kaip „Ar Tamsta jau į Plungę gyveni?" atrodo vien žydiškas; o tuo tarpu tatai yra veikiau kontaminacinis sakinys, plačiai vartojamas visoj Klaipėdos apylinkėj; tos rūšies sakinių galime dar sutikti ir senovės prūsų kalbos tekstuose (žr. R. Trautmann, Die altpreuss. Sprachdenkmäler 207. pusl.).

[18] Prieveiksmis balsiai yra vartojamas apie Kėdainius, Surviliškį, Krekenavą... Pav., kodel taip nebalsiai kalbi? kalbėk balsiau! Red.

šiol aš esu vieną kitą pavyzdį būdvardžiui balsus sumedžiojęs iš senovinių raštų ir dainų. Jei kam pavyktų neabejojamas vienas kitas žmonių kalbos pavyzdys tam reikalui rasti, tai tas radėjas nuoširdžiai yra prašomas pranešti savo radinį „Šv. Darbo“ redakcijai.

12. Asmenis ir asmeninis

M. Durys savo „Lietuvių kalbos sintaksėj“ (1927 m.) 49 p. yra pavartojęs asmenius ir beasmenius sakinius. Bet Z. Kuzmickiui tai nepatiko: jis veikiau yra linkęs sakyti asmeninis ir beasmenis sakinys, kaip kad iš tikrųjų Rygiškių Jonas „Lietuvių kalbos sintaksėj“ (1911 m.) I 10 p. yra, rodos, pirmas pavartojęs. Del to jis, Z. Kuzmickis, šitaip sako: „Atmetę be priešdėlį, negalime palikti giminių linksniuojamojo žodžio kokio buvus: negalime pasakyti – tvarkis, tvarkė, smegenis, smegenė, asmenis, asmenė, formis, formė (mano pabraukta. P. Sk.); čion įsispraudžia nauja priesaga -in-: smegeninis, molinis, asmeninis, forminis (mano pabraukta. P. Sk.) [„Lietuva“, Nr. 187 (2570)].

Čia Z. Kuzmickis, kad ir besirūpindamas naujais keliais, eina dar senuoju takeliu: jis neranda gyvojoj kalboj tvarkis, formis ir kt. – jam negalimas yra ir asmenis. Trumpai ir aiškiai: lyg kirviu nukirsta. Bet gyvosios kalbos duomenys tokio „taisyklininko“ išvadoms ne visai pritaria: tokiais pavyzdžiais, kaip antai: drapānė klėtis Kup., Sub. (= drapaninė kl. Dov.); drapānis kromas Kup., Sub.; pakùliai linai (kurie pākuloja, pākulomis eina) Sub. (bet.: pakulìnis, pākulnis maišas ib.); pleiskānės kanapės Sub., Leip.; vakāris vėjas Sub.; vandēnė liga Sub.; vandēnės smiltys Rad.; vandēnė melnyčia Dov.; vandēnė gyvatė, v-nė žolė Dov.; vasārė obelė Sub.; vasāriai javai Sub. ir kt. [plg. dar Baisógala: baisogālis, Raguvà: ragùvis, Šeduvà: šedùvis...; drapānis subs. „mėnesinės“ Dov.; drapānės subs. „tam tikros kirmėlės“ Dov.; kamiēnis subs. šalia kamíenas Dus. (Būga KS. 18); pelēnė „pelenų diena“ Sub.; samānė (bitis) Kup.; kasdiēnis valgymas, šventadiēnės drapanos, šiokiadiēnis apsivilkimas Sub. ir kt.], – tokiais pavyzdžiais drąsiai galime sakyti ir asmēnis (asmenì-

nis) sakinys. Ir štai kodel: viena, tokie daiktavardiniai būdvardžiai, kaip drapãnis, -ė, pakùlis, -ė, pleiskãnis, -ė, samãnis, -ė [19], vakãris, -ė, vandẽnis, -ė, vasãris, -ė ir kt. yra ilgesni kaip dviskiemeniai (dviskiemenių daiktavardinių būdvardžių tvarkis, formis ir aš nepažįstu!); antra, jie kai kuriais atvejais yra kiek kitokesnės reikšmės, kaip būdvardžiai su priesaga -inis; trečia, jie ir šiaip yra patogesni vartoti. Taigi del šios priežasties, ieškant naujosios gramatikos kelių ir norint kelti aikštėn charakteringąsias žmonių kalbos ypatybes, negalima taip neatsargiai menkinti mūsų kalbos lobyno: šitoks perdėtas absoliutus kalbos „taisyklingumas“ neturi paneigti tikrųjų kalbos duomenų! [20]

13. Dailė

Vienas kitas yra linkęs sakyti ir rašyti dáilė. Paviršutiniškai žiūrint, toks rašymas, rodos, galėtų būti pateisinamas; plg. dailùs : *dáilė, meilùs: méilė, laĩsvas: láisvė (láiksvė), laimùs : láimė (láima, la. laĩma) ir tt. Bet iš tikrųjų kalbos duomenys ką kita sako – jie rodo, kad nuo žilos senovės lig šiol yra buvusi dailẽ, -ẽs, daĩlę; pav.: io îpaczes búkłumas ir daiłé DP. 165_{19}; daiłé augszczéusioio DP. 396_{39}; ar aš margóitã negražiõs daiłãs (= dailẽs)? Kup.; ar tavo daiłãs tos vežėtys (ar tavo dórbo)? Kup.; ar čia tavo daiłã (ar čia tavo dirbtas tas dóiktas)? Kup.; aš žinau tavo daĩły (= daĩlę) Kup. Del kitų dailẽs giminečių ir jos kilmės plg. K. Būgos „Kelis mažmožius“ („Ateitis“ 1920 m., 2 sąsiuvinis 52 squ.). Taigi tuo tarpu, rodos, yra tikrai žinoma tik dailẽ, ne *dáilė, ir todel, man rodos, vien del analogijos, neturint tikrų duomenų *dáilei paremti, nevertėtų dailẽs išguiti, nes nedirbtiniai kalbos duomenys yra visų brangiausi: gyvosios kalbos duomenys turi neabejojamos pirmenybės prieš kaltinius!

[19] Samãnis yra net vieno subatėno pavardė.
[20] Plg. „Šv. Darbas“ 1927, 6 Nr., 541–550 p.

14. Seniai ir senai

Šiandien, rodos, turime tik būdvardį s ẽ n a s, ir todel nuo jo esame linkę rašomajai kalbai darytis prieveiksmį s e n a ĩ (plg. g ẽ r a s: g e r a ĩ...). Taip kai kuriose tarmėse iš tikrųjų ir yra daroma; pav., kupiškėnai šalia s ã n a s (s ẽ n a s) turi s a n a ĩ (= s e n a ĩ), o biržėnai – s e n a ĩ. Bet nepaprastas daiktas: šalia s ẽ n a s nuo senų senovės yra pažįstamas ir s e n i a ĩ. Pav.: s e n e i geide iô regeti WEE. 169_{28}; n e s e n e y ischtiriau WE. 1_{12}; Jus iau s e n n e i įsigeidet Dowido BrB. II Sam. 3, 17; s e n n e i „vor alten Jahren" BrB. Išm. 13,10; iau s e n e i Wolf. 283_{18}; iau s e n e i nopsuditi... ira „iuź dawno" DP. 507_{46}; ne p e r s e n e i „nie dawno" DP. 509_{46}; s e n e y (adv.) KN. 130_{17}; s e n e y „dawno" PK. I 3_{18}; s e n e y „dawno" SzDi. $^{5}39$; N e s e n e y „niedawno" SzDi. $^{5}174$ ir tt. Gyvojoj kalboj galime s e n i a i (adv.) sutikti beveik visuose Lietuvos kampuose; pav.: s e n i a ĩ Sint., Grišk., Rg., Skr., Ilg., Daug., Leip. (dial. s a n i a ĩ), Bais., Dov., Ram., Sub., Vab., Slnt., Šv., Šātės, Vkš., KLdW. 371 (s e n i a ĩ, nicht: s e n a ĩ); karaliste... s e n e i apskelbta Wał. Žiw. 266; ne s e n e j Iwin. Kal. (1847), 30 ir tt. Iš šių pavyzdžių mes matome, kad s e n i a ĩ vartosenos atžvilgiu yra bendrinis dalykas, o s e n a ĩ – tarminis, todel s e n i a i (adv.) galime vartoti bendrinėj kalboj niekuo neabejodami, be jokios atodairos.

Bet dabar kyla klausymas: katras iš tų prieveiksmių yra senesnis – s e n i a i ar s e n a i? Jei dabartinis tarminis s e n a i nėra fonetiškai perdirbtas iš s e n i a i, tai jis gali būti senesnis už s e n i a i, nes mūsų kalboj, rodos, nėra būdvardžio *s e n u s, iš kurio tiesiogiai būtų išriedėjęs s e n i a i (plg. g r a ž ù s: g r a ž i a ĩ...); taip pat to nepatvirtina ir kitos indoeuropiečių kalbos, – jos rodo jau nuo žilos senovės buvus tik o-liemens būdvardį s e n a s (pav., gr. ἕ ν ο ς < *σ ε ν ο ς, skr. s á n a s, av. h a n a- ir kt.; plg. Walde EW ^{2}692 s.v. senex, Trautmann Wb. 256). Čia, gal būt, yra senovinis s e n a i fonetiškai del priešstovinčio balsio [21] e ar analogiškai pagal g r a ž i a i, d a i l i a i... perdirbtas į s e n i a i (pav., l i n k s m a ĩ ir l i ñ k s m i a i... Specht LM. II. 368). Plg. dar ryt. aukšt. p é r n i a i Sub., Kup., Vab. šalia

[21] Kad vieni balsiai kitus veikia, galime, pav., matyti iš subatėnų sākłā: g. pl. s ẽ k l'ū; b ã k t, b ã k t ū: b ·ę̃ g' t' (< b ė g t i); n à š t (< n a š t ū): n ę̃ š t' ir tt.

senesnio p é r n a i Rg., Skr., Ilg., Leip., Slnt. = la. p ē r n „vor einem Jahre, im vorigen Jahre“ nuo *p é r n a s = la. p ē r n s „vorjährig“ (vva. v e r n e „vorjährig“, sva. f i r n i „alt“... MLV. III, 209; Trautmann Wb. 215)[22].

15. Mugė ir jos giminiečiai

Prekyvietėms arba prekymečiams žymėti įvairiose Lietuvos vietose dažniausiai vartojam arba esam vartoję j o m a r k ą (= p r e k ý m e t į KLdW. 328), r i n k ą, t u r g ų, t u r g a v i e t ę, seniau dar t u r g a v y č i ą (t u r g a u n y č i ą), m u g ę ir naujadarą p r e k y v i e t ę (prekiavietę). Pirmieji pavadinimai – j ó m a r k a s, r i n k à (r ý n k a Leip.), t u r̃ g u s, -a ĩ, t u r g a v y č i a, t u r g a u n y č i a, be abejonės, yra skoliniai: j ó m a r k a s KLdW. 156 tiesiog iš vok. J a h r m a r k t (bent taip priegaidė rodo) arba j a r m a r k a s (: prekiies po i a r m a r k u s važinėie „kupiec po iarmarkach iedżi“ DP. 211_{19}) per lenk. j a r m a r k (rus. ярмарка) iš vok.; r i n k à; g. sg. r i ñ k o s Sub., PM. 109_{7}... iš lenk. r y n e k (g. sg. r y n k u), gud. р ы н о к Шейнъ Матер. II 99 (Минск. г.) <*r y n ъ k ъ; t u r g a v y č i a (: ischwida kitus pateikenczius ant t u r g a w i c z o s BrP. I, 229_{4}) pagal t u r g ų iš lenk. t a r g o w i c a arba iš sl. *t ъ r g a v i c a (plg. A. Brückner, Die slav. Fremdvörter 148); t u r̃ g u s < sg. т ъ р г ъ Срезн. Матер. III, 1054 || lenk. t a r g, r. т о р г Būga ZfslPh. I, 41; t u r g ā v i e t ė KLdW. 470, SzDi ^{5}329 s.v. r y n e k, KS. 42_{5}... gali būti, jei neapsirinku, vok. M a r k t p l a t z' o pavyzdžiu sudaryta ir tt.

[22] Bet toks spėmuo (Vermutung) vis delto visko neišaiškina – lieka dar ne visai aišku, kodel būtent s e n i a i yra buvęs ir tebėr taip plačiai išplitęs: del vienos analogijos ar asimiliacijos visur taip negalėjo įvykti. Todel J. Endzelin'as Lett. Gram. § 472 yra linkęs manyti, kad prieveiksmis s e n i a i yra sudarytas iš *s e n i (plg. t o l ĩ, a r t ĩ, a n k s t ĩ, p a m a ž ĩ, prūsų adv. i l g i „ilgai“, slav. p r a v ъ, i s p l u n ъ, gr. ἀ μ ι σ θ ί greta μ ι σ θ ό ς ir tt., plg. E. Fraenkel MSL. XIX 35 squ.) ir prieveiksminės galūnės -a i. Tuo būdu jau galime išaiškinti, pav., ir rytiečių v ẽ l', d e l' (= dėl Slnt.): minkštas (palatalinis) galūninis l aiškiai rodo, kad v ė l', d e l' yra kilę iš *v e l i, *d e l i (= *d ẽ l i; plg. ryt. s p j á u t' < s p j á u t i); paskiau, pridėjus galūnę -a i, šitie žodžiai kai kuriose vietose pavirto į v ė l i a i, d e l i a i (= d ẽ l i a i).

Bet visai kas kita yra su mugė „paskutiniu jomarku prieš užgavėnias“: tatai yra, rodos, lietuviškas žodis, pažįstamas daugiausia žemaičiams (Kv., Riet., Als., Plungė, Slnt., Mos., Sk. ...). Jos, man rodos, negalime skirti nuo mungù, mùgti „su triukšmu susibėgti į krūvą“ Als., mugóti „purvą bristi“ Dysnà, muguliúoti „judėti“ Pasv., mugėti „drebėti“ Leip., mugiúoti „jaučio geisti“ Slnt., mùgintis „trintis“ Link., mugšas „žmogus, kurs eidamas pro šalį kitą užkliudo, pastūmi, ant kojos užlipa“ Kv. (Aist. st. I, 172), mùgšis „kas nenustovi, visaip gónijasi“, mugšiúoti „kaip mugšis elgtis“ Slnt.; del kitų mugės vedinių plg. Būga KS. 110. Vadinas, mùgė būtų tokia vieta (ar laikas), į kurią (ar kuriuo) žmonės mugte sumunga, t. y. sueina, suvažiuoja, iš visur suplaukia, subrenda... Be to, plg. dar lietuviškus prekybinius pavadinimus prekė (prakė), prekijas (prakijas), kaina, prekymetis ir kt.

16. Tėmyti ir liudyti

Iš vakarinių aukštaičių šiandien labai plačiai, ypač mūsų inteligentų, yra pažįstamas veiksmažodis tẽmyti, tẽmytis; pav., tẽmyjuos, tẽmytis „sich etwas genau merken, im Gedächtnisse behalten, sich dem Gedächtnisse einprägen“ KLdW. 452. XVI ir XVII amžiaus mūsiškėj literatūroj man nepavyko to veiksmažodžio užklupti; taip pat aš nesu jo girdėjęs ir Rytiečiuose. Mūsiškis tẽmyti(s) yra paskolintas iš gudų тя́мити: притя́мить — замѣтить, сдѣлать наблюденіе. Я притямiў, што заицъ по вутрам выбигаить на зелинь Добр. 724; цемись N (имя невѣсты) чѣмъ цебѣ дариць Шейнъ Матер. I 2, 473 (Смол. г.); я не прицямiў Шейнъ Матер. II 311 (Могил. г., Орш. у.). Tėmyti, tėmija, tėmijimas yra tos pačios rūšies skolinys, kaip ir čẽdyti, čỹstyti, griẽšyti, liũbyti, mũčyti, rõčyti, šlũžyti, zvãnyti, žỹčyti ir kt.; savo réikšme geriausiai jam atsako mūsų veiksmažodis stebėti; todel mes galime apsieiti ir be tėmyti.

Bet visai kas kita yra su liùdiju (ir liùdyju), liùdyti, liùdymas ir liùdijimas (ir liùdyjimas), taip pat ir liùdininkas. Liudyti, kaip ir tėmyti, irgi yra kilęs iš sen. gudų людити || lenk. ludzić. Dabar nei gudai nei lenkai šito žodžio

nebepažįsta. Bet senovėj jis buvo labai plačiai vartojamas; jis dar buvo pažįstamas vakariniams slavams net XV. amžiuj A. Brückner KZ. 46, 223 squ., AfslPh. 20, 516, Būga KS. 30. Slavai šį veiksmažodį veikiausiai yra pasidarę iš l j u d i arba l j u d i j e, kurie senovėj teismuose būdavo tas pat, kas ir l i u d i n i n k a i „Zeugen“. Iš gudų, ne iš lenkų, drauge su s ū d ž i à (< с у д ь я || lenk. s ę d z i a), s ū d a s (с у д ъ || lenk. s ą d), s ū d y t i (< с у д и т и || lenk. s ą d z i ć), s v i ẽ t k a s (< с вѣ т о к ъ Лит. метр. 1517 г. РиБ. 20, 482. Шейнъ Матер. II 13 (Минск. г. и у.), Hoc. 576 || lenk. ś w i a d e k)[23] ir kitais teismo terminais yra pas mus atsikraustęs ir l i u d y t i. Su juo mes jau plačiai buvom susipažinę XVI. amž. ir vėliau; pav.: Ne l i u d i k i prysch artima tawa Maž. 19_{13}; Swietkai l u d i y ne tiesa Maž. 442_{6}; ape mane l u d i j a, iog esmi tas... BrP. I 37_{7}; mana Teisjbe man l i u d i s („wird... zeugen“) BrB. I Mos. 30, 33; asch taw l i u d i s i u („ich wil dir zeugen“) BrB. II Mos. 25, 22; idąnt... l ûd i t u („aby... świadczyli“) DP. 6_{34}; Ne l u d i k nepoteysey („Nie poświadczay“) KP. 109_{19}; Ne l u d i n k k r e y w i a y KN. $189a_{12}$ ir tt. O dabar teismuose jis yra jau t e r m i n u s t e c h n i c u s: jam pavaduoti mes neturime kito atitikmens, todel nebegalime jo išguiti ir iš rašomosios kalbos.

17. Veikiamųjų dalyvių skyrimas nuo neveikiamųjų

„Šv. Darbo“ 1926 m. 4 Nr. 396–400 pusl. aš esu mėginęs parodyti, jog šalia a t s ā k ą s vaikis, a t s ā k a n t i mergina, a t s ā k a n t i s (ir a t s ā k o m a s „kurs a t s a k o, t. y. tinka“ Bais.) arklys, d e g ą s reikalas, s p i e g i ą s balsas ir kt. yra padaromi ir tam tikri prieveiksmiai, būtent: a t s ā k a n č i a i dirba, d e g a n č i a i reikia, p r i d e r a n č i a i elgiasi, s p i e g i a n č i a i šneka, p a s i v ė l i n a n č i a i ateina Rg. ir tt. Čionai, kaip sutartinai rodo visų Lietuvos kraštų gyvosios kalbos pavyzdžiai, nėra būtino reikalo vartoti vien neveikiamieji dalyviai ir dalyviniai prieveiksmiai; tat aiškiai patvirtina ir mūsų

[23] Greta s v i e t k a s senoviniuose raštuose yra vartojamas ir s v i e d k a s; pav.: ta... žyme test s w i e d k u Chyl. I Mos. 31, 52; idant to s w i e d k a i s butumbit KP. 231_{2}; reikia turėt... s'w i e d k u PK. I 5; priims... s w i e d k u s PK. 5_{16-17} ir tt. S v i e d k a s veikiau yra kilęs iš lenk. ś w i a d e k, plg. ś w i a t || w ś w i e c i e.

senoviniai raštai. Štai dar visa eilė pavyzdžių: pabudawosiu atliekącius namus („dom trwały“) Chyl. I Sam. 2, 35; tur žadejma schios ir ateisenczoses gjwatos („futurae vitae“) MT. 93_5; sawo bluszniienczeme Canone... meldczesi Hun. $29a_{5-6}$; schius piktûsius ir bliużnijenczus pramanimus ginna („impias et blasphemas opiniones“...) MT. $177a_{14}$; aname busenczíame sziwate Wolf. 279_{29}; busenczoses daeribos n. pl. MT. 226; busianćius dayktus jumus apireiksz KS. 107_{20}; busęsis sudas bus regimas („Judicium... futurum“) MT. $251a_{10}$; Diewas wissus czaiau sanczus ir busenczus daiktus... pirm żina MT. 162_{12-13}; wissus busenczûsius nusidawimus teip nustata MT. 162_{16}; busenczus daiktus nudabo („futura praevidet“) MT. $44a_{12}$; Diewas wissus sanczus ir busenczus daiktus... nuregi („omnia praesentia et futura... praevidet“) MT. 162_{12-13}; teiau essancza czesa kalba Hun. 13_4; Isch naeiokios esanczios nei sanczioses materias („Ex nulla materia praecedente aut praeexistente“) MT. $39a_{17-18}$; gaiwinąsis palixminojmas Dwases Schwentoses („vivifica consulatio Spiritus“) MT. $176a_5$; iśklausyk manę delei tavo szwentojo ir iśganancżio wardo MK. 151_{16}; kur skanni żoléle áuga iśganańćio jo żodżio Ges. 320_3; kosznu czesu wisi tokę limpanczę liggą turime („omnibus temporibus contagia quaedam habemus“) MT. 230_{21}; dekawojam taw... su laupsinanczeis nasrais MK. 22_{17}; sutraukis medżioianćius tinkłus KN. 79_{27}; per stipru tikru ane abeijaienczíu wieru Wolf. 55_{20}; ischroda tikroses ir neabiioienczes Historias Hun. $23a_7$; ne abiioienti tiesa Hun. 34_{10}; niékam' nederąnczios gaudîkłes („nikczemne łapaczki“) DP. 535_{34}; kita nieka czonai neregi kaip tiektai nůgąses nekalbanczeses walkioiemases Ceremonias Hun. $34a_6$; Duschia żmogaus... jra nemirschtanti („immortalis“) MT. 43_{20-21}; nepakankanczei... jra apczistiti Hun. 6_{15}; krauies io | nepakankanczu uschmokejmu atpirkima mussu essas MT. $264a_4$; Ne prideráąs ira dayktas KS. 60_{26}; szutkas nepridéranczes... klause MK. 39_{22-23}; ne priderunćiey daro kriksćionis („nie przystoynie“) PK. I 378_{10}; ne priwilianczżey... isipilżia („nie omylnie“) PM. 9_{24}; nesigiedinczeis nasrais bjla („impudenti ore dicunt“) MT. $257a_{10}$; ischpażinimas jra pakankąs („confessio sit sufficiens“) MT. $148a_{16}$; tame prapůlanczeme klaiojme laikosi Hun. $30a_{11}$; dayktas prideráąs („rzecz słuszna“) Post. 35_{19}; n'esmi żmogumi pryderą-

ciu kalbosp Chyl. II Mos. 4, 10; netury pryderącios siuntynistes („niemasz cobyś dobrego zwiastował“) Chyl. II Sam. 18, 22; taw pridéranczey dėkawotumbim MT. 127_{22}; ne galime prideranczey wadintis („słusznie“) Post. 48_{16}; negalugu tawęs pryderąciey apidowanot („zacnie uczćić nie mogę“) Chyl. IV Mos. 22, 37; prideranćey – ziemlich Lex. 219; prideranćiey... garbina („słusznie“) KP. 207_5; wertái ir priderączei tą wieszpatį priime DP. 29_{42}; iżmokie... tikiet prideruncíey („przystoynie“) PK. I 133_{15}; neregiunciey ir regiunciey Diewu garbintumbime KL. 72_{19}; tatai... sekanczoie dalije bus ischguldita („in sequenti... specie“) MT. $25a_{11}$; Ta sententia sekanczeis żodzeis raschta jra ischspausta („sequentibus scripturae dictis“) MT. $172a_4$; ju smertis butu ludijmas apie seksentighi suda („testimonium de secuturo judicio“) MT. 181_{15}; laukie sekanczosios giwatas MT. $185a_{20}$; sekanczus darbus tur dariti MT. $218a_{12}$; sekanczia diena („des nehesten tages“) BrB. Ap.D. 27, 18; o... staghisi est sekanczan dienan („in sequenti die“ Vulg.) BrB. Luk. 9, 37; Liaupsinket ghi skambanczomis Cimbalomis BrB. Ps. 150, 5; reik Ji... laupsint... su balsu skambanczu Ges. 32_3; per skambanti żodi... wadin („per verbum sonans“) MT. $169a_{14}$; smirdisis pramanjmas Hun. 33_{15}; wanduo smirdis Post. 255_2; suderanciays bałsays giedokim („zgodnymi głosy“) KP. 23_5; suderanćiey to gieyde („iednostaynym wmysłem“) KP. 230_{18-19}; suderanćiei draugie giwentu („iednostaynie“) KP. 240_2; szibbanczios Swaigsdes („leuchtende Sterne“) Rehsa Ps. 148, 3.

Daug kas, perskaitęs šiuos pavyzdžius, – tat žinau jau iš anksto, – būtinai norės juos „taisyti“ ir tą savo „taisymą“ stengsis iš paskutinosios pateisinti: sakys tuos pavyzdžius esant ne visai lietuviškus, mūsų žinomomis taisyklėmis ne visai vykusius ir tt. Gerai! Bet kas gali neigti, kad tos rūšies veikiamųjų dalyvių ir dalyvinių prieveiksmių dabartinėj gyvojoj kalboj, kaip aš kartą esu mėginęs parodyti, yra devynios galybės? Visi šitie ir kiti senoviniai pavyzdžiai pirštu prikišamai tik patvirtina panašų dalyvių vartojimą ir aiškiai parodo, kad toks vartojimas yra ne dabar iš piršto išlaužtas, bet jau buvo pažįstamas ir senovėj. Čia skolinimu, svetimąja įtaka ar kuo kitu to negalime išaiškinti: tatai, be abejonės, yra, be kelių išimčių, gyvas mūsų kalbos vartosenos padaras, ir daugiau nieko.

18. Priesaga *-yna(s)* ir jos giminiečiai

(Kalba, 1930 m., t. I, 1 sąs., p. 40)

Priesaga -ynas mums daugiausia žinoma yra kolektyvinės reikšmės: ąžuolýnas, beržynas, mėšlynas, šiukšlynas... Bet nemaža tokių priesagų yra ir individualinės reikšmės: arklýnas „menkas arklys“ (Tverečius), brolynas „brólėnas, brolio sūnus“ (Karaliaučiaus archyvo žodyno rankrašty 83[4], 103), kaimýnas, žmogýnas „menkas žmogelis“ (Léipalingis) ir kt. Čia -ynas santykiuoja su -inas (vaikìnas, žąsinas), -ėnas (kalnėnas „kalno gyventojas“, žmogėnas „žmogynas“ Svėdasai), -enas (vaidėnas vaidulas, „vaidinuoklis“ Kupiškio) lygiai taip pat, kaip ir pa-kyl-ėti : kil-o : kėl-ė : kel-ia. Plg. lot. vīcīnus „benachbart; kaimynas, Nachbar“, sen. sl. ispolinъ „milžinas“ (latvių milzis) ir kt.

Su tokios pat rūšies priesagomis yra ir moteriškosios giminės darinių: mótyna (ryt. ir žem.; vak. panem. mótina), mergýna „menka, varginga merga(itė)“ Tverečius; merginà, velėna, páistena „kuri(is) páisto“ (Kupiškis); jų yra ir kolektyvinės reikšmės.

19. Iniciatorius, licitacija ir lisorai

Dažnai mes vartojame svetimybes visai be reikalo, pav., kad ir iniciatorių, licitaciją bei lisorus: šiems žodžiams mes turime savų pakaitalų. Rytiečiai (subatėnai, kupiškėnai...) turi žodį prãdžinykas „kuris pirmas kur eina, ką daro“; į panemuniečių tarmę išsivertę, gausime prãdininką, plg. valdžia : valdininkas, bažnyčia : bažnytinis... Taigi iniciatorius mums visai nereikalingas: jį puikiausiai gali atstoti mūsų prãdininkas.

Licitaciją gali atstoti kvėdarniškių žemaičių pardà, -os, o lisorius – žem. liñgynės: šie žodžiai yra aiškūs, vaizdingi ir todėl vartotini terminais.

Sutrumpinimai

adv. = adverbium.
AfslPh. = Archiv für slavische Philologie.
Aist. st. = Kazimiero Būgos Aistiški studijai. I-oji dalis. Peterburgas 1908.

Als. = Alsėdžiai.
av. = avestiškai.
Bais. = Baisógala.
BrB. = 1579.–1591. m. Bretkūno Biblija.
BrP. = Bretkūno Postilla... Karalaucziuie 1591.
Būga KS. = K. Būga. Kalba ir senovė. I dalis. Kaunas 1922.
ZfslPh. = Zeitschrift für slavische Philologie. Herausgegeben von M. Vasmer.
Chyl. = 1663 (8) m. Chylinskio Biblija.
Daug. = Daugėláičiai, Virbālio par.
Добр. = Смоленскій областной словарь. Сост. В. Н. Добровольскій. Смоленскъ 1914.
Dov. = Dovỹdai, Joniškėlio par.
DP. = Postilla Catholicka... Per Kúnigą Mikaloiv Davkszą... Wilniui... 1599.
Dus. = Dùsetos.
Ges. = Gesangbuch... 1666.
gr. = graikiškai.
Grišk. = Grìškabūdis.
Hun. = Hunnius, Apie popieszischkaie Mische... 1666.
Ilg. = Ilguvà.
Iwin. Kal. = Kalendorius arba Metu skaitlius ukiszkas... par L. Iwinski... Wilniuje, 1847.
KLdW. = Lit.-deut. Wörterbuch v. Fr. Kurschat. Halle a. S. 1883.
KN. = Kniga nobaznistes... Kiedaynise 1653.
KP. = Polski z Litewskim katechism... Malchera Pietkiewicza... w Wilnie 1598.
KS. = Summa arba trumpas iszguldimas ewangeliv... Kiedaynise 1653.
Kup. = Kùpiškis.
Kv. = Kvėdarna.
KZ. = Zeitschrift für vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete der indog. Sprachen.
la = latviškai.
Leip = Léipalingis, Seinų apskr.
Lex. = Lexicon Lithuanicum (Karaliaučiaus Valstybinio Archyvo rankraštis).
Link. = Lìnkmenes.
Лит. метр. = Литовская метрика.
Maž. = Mažvydas. Spaudai parūpino J. Gerullis. Kaunas 1922.
MK. = Maldu knygeles... M. Danielo Kleino... 1666.
MLV. = K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca.
Mos. = Mósėdis.
MSL. = Mémoires de la société de linguistique de Paris.
MT. = Margarita theologica... perguldita per Simona Waischnora... Karaliaucziuie 1600.
Нос. = Словарь бѣлорусскаго нарѣчія. Сост. И. И. Носовичемъ. Санктпетербургъ 1870.
Pasv. = Pasvalỹs.
PK. = Punkty Kazań... K. Szyrwida 1629.
Post. = Postilla Lietuwiszka... isz nauja iżduota per Jokubą Morkuna, Wilnivy 1600.
Rad. = Radvìliškis.
Ram. = Ramýgala.
Rehsa Ps. = Der Psalter Dawids deutsch und littawisch... Karaliautzoje 1625.
РиБ. = Русская историческая библіотека.
Riet. = Rietāvas.

Rg. = Rỹgiškiai, Griškabūdžio par.
Sint. = Sintautaĩ.
Sk. = Skuõdas.
skr. = sanskritiškai.
Skr. = Skriaũdžiai.
Slnt. = Salantaĩ.
Срезн. Матер. = Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ. И. И. Срезневскій. 1890–1912.
squ. = sequentes.
Sub. = Subačius.
subs. = substantivum.
s.v. = sub voce.
sva. = senovės vokiečių aukštaičių kalba (althochdeutsch).
SzDi. = Dictionarium trium lingvarum auctore Constantino Szyrwid. Quinta editio. Vilnae 1713.
Specht LM. = Litauische Mundarten... von Fr. Specht. Leipzig 1922.
Šv. = Švėkšna.
Trautmann Wb. = Baltisch-slavisches Wörterbuch von R. Trautmann. Göttingen 1923.
Vab. = Vabalniñkas.
Walde EW. = Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde. Heidelberg 1910.
WE. = Enchiridion... per Baltramieju Willentha... 1579.
WEE. = Ewangelias bei Epistolas... per B. Willentha... 1579.
Vkš. = Vilkỹškių par., Mažojoj Lietuvoj.
Wolf. = Wolfenbüttel'io Postilla.
vva. = viduramžinių vokiečių aukštaičių kalba (mittelhochdeutsch).
WŻ. = M. Wołonczewskio Żiwatas Jezaus Kristaus Wieszpaties... iszspausta Wilniuj 1853.

Savaitė ir dienos lietuvių kalboje

(Kalba, 1930 m., t. I, 2 sąs., p. 76–79)

Mūsų kalboje yra daug svetimybių. Jų kartais imame kratytis – versti savais žodžiais. Bet nevisada tai pasiseka: vieną svetimybę dažnai pakeičiame kita. Apie vieną tokį mūsų visų gerai pažįstamą dalyką, būtent – apie savaitės ir dienos pavadinimus – noriu čia plačiau pakalbėti.

Savaitės skirstymas į septynias dienas yra labai senas: jo dalines žymes yra jau pažinę babiloniečiai, o izraelitai tai jau iš senovės žinojo; vėliau per žydus (hebrajus) su tuo susipažino graikai ir rymėnai, o iš jų ir kitos Vakarų Europos tautos; žr. O. Schrader, Reallexikon der idg. Altertumskunde II^2 662 ff. Slavai gavo tatai pažinti drauge su krikščionyste, o per juos ir mes.

Kaip mes dienas senovėje esame vadinę, nežinia. Ligšioliniai mūsų

dienų pavadinimai yra buvę slaviški: nedė́lia (ir nedėlià, -iõs, nedė́lią) „Woche, Sonntag“ < gudų недѣля (dėl -ė- vietoj senesnio -ie- plg. Būga Извѣстія XVII 1, 9); padiẽlnykas Subačius ir paldiẽnykas (metateziškai iš padielnykas; plg. rãtlankis > lãtrankis Sub.) Dusetos, Jušk. dain. 279, 2, Daukšos Post. 540_{21}, Širvydo Dictionarium 274a < *panedielnykas < gud. понедѣльникъ; utárninkas, utárnykas (ir utérninkas Salantai) < gud. ута́рникъ (žr. Sobolevski Лекціи[4] 120; plg. unūkas „Neffe“ Bretkūno Biblija 1. Moz. XXI 23 < gud. ну́къ, bet anūkas per gudus yra paskolintas iš ukrain. ону́к); seredà < gud. середа́; četveřgas < gud. четве́ргъ (ketveřgas Slnt., Kurš. pagal keturi, ketvirtas iš četvergas perdirbtas); pẽtnyčia < gud. пя́тница (salantiškių peřninčia [dial. pẽrninčę] yra vėliau susidariusi; plg. parnãckas Skapiškis = padnãckas Sub. „Sohle“ < lenk. podnożek); subatà < gud. суббо́та. Šitų žodžių vokalizmas aiškiai rodo, kad jie visi yra ne iš lenkų kalbos paskolinti: jei juos būtume gavę iš lenkų, tai šiandien būtume turėję maždaug tokias formas: *panedelkas, *srada (arba *šrada), *čvartkas, *pentkas (ar *piantkas), *sabata (sabatà yra Kuršaičio pažįstama). Iš to mes galime tad spręsti, kad šitie žodžiai yra paskolinti iš gudų kalbos dar prieš Lietuvos krikštą, t. y. prieš 1386 metus, po kurių lénkai pradėjo Lietuvoj rodytis.

Bet koks yra šios paskolos terminus a quo, t. y. paskutinis laikas, prieš kurį anksčiau tie žodžiai negalėjo būti paskolinti? Apytikrį atsakymą į šį kláusymą gauname šiaip sámprotaudami: žodžiai pėtnyčia ir subata negali būti tuo metu paskolinti, ligi dar nosiniai ę ir ǫ tebėr buvę; o šie nosiniai X amž. pabaigoj (ir gal dar XI amžiuje) jau visai baigė nykti; pav., seniausias (1056–1057 m.) rusų kalbos paminklas, Ostromirovo Evangelija, jų nebepažįsta; X amžiuje Konstantinas Porfirogenetas (viešpatavo 912–959) savo veikale „De administrando imperio“ 9 cap. rašė (graikiškai): Beroutzē „vienas Dniepro slenkstis“: sen. sl. vьrąšti „verdanti“ nuo vьrěti „virti“; žr. Sobolevski Лекціи 19 f., Būga Zeitschrift für sl. Philologie I 31 ff. Taigi pėtnyčią ir subatą mes esame gavę po to, kai garsai ę ir ǫ juose jau buvo pavirtę į ą ir u: пѧтьница > пятница, сѫбота (< got. *sambatō < gr. *sámbaton || got.

sabbatō, gr. sábbaton iš aramėjų hebrajų šabbāt „šventadienis, Feiertag“) > суботa > subata. Tas pat yra buvę ir su četvergu: jis turėjo patekti į Lietuvą tik po to, kai sen. rus. ь buvo jau pavirtęs į balsį e (: четвьргъ > четвергъ > četvergas, plg. стьркъ > стеркъ > steřkus, вьрба > верба > verbà ir kt.), t. y. tik po 1200 metų; plg. Šachmatov Очеркъ древне. періода ист. русс. яз. 217 ff., Būga ZfslPh. I 37 ff. Pagaliau ir sereda yra parkeliavusi į mus po to, kai jos vadinamoji polnoglasje jau buvo įvykusi (: *серда > середа > seredà, plg. *смордъ [= smařdas] > смóродъ > smãradas ir kt.), t. y. po IX–X amž., nes jau, pav., 1073 m. yra randamas серебро || sen. rus. срѣбро (< *сербро). Taigi apskritai galime pasakyti, kad gudiškieji mūsų dienų pavadinimai yra patekę į Lietuvą tarp X–XII amž. ir XIV amžiaus pabaigos (1386).

Bet šiandien oficialiai šitų skolinių mes nebevartojame: juos prieš karą pakeitėm lietuviškesniais žodžiais savaite, pirmadieniu, antradieniu, trečiadieniu, ketvirtadieniu, penktadieniu ir šeštadieniu. Išskyrus pirmą žodį, savaitę, visų kitų žodžių daryba yra mums visai paprasta, aiški ir todėl vertingesnė už anų gudiškų skolinių darybą. Tačiau ir šitie pavadinimai nėr visai lietuviški. Pirmiausia juos mes esame išsivertę iš latvių pirmdiena, otrdiena, trešdiena, ceturtdiena, piektdiena ir sestdiena. Šitie latvių žodžiai yra seni, jie yra vartojami dainose, senoviniuose jų raštuose ir dabartinėj žmonių kalboj; bet vis dėlto ir jie nėra savi: juos latviai yra susidarę rusų pavyzdžiu dar prieš vokiečiams atsikraustant į jų kraštą, t. y. dar prieš XIII amžių; plg. J. Endzelynas Жив. Старина (1899) III 311, P. Šmitas Latviešu mitoloģija[2] 101 ff. Ir tikrai: latvių pirmdiena „Montag“ visai atitinka rusų понедельник, nes šita diena pravoslavų bažnyčios yra laikoma pirmąja savaitės diena, ne antrąja, kaip kad katalikų yra daroma. Otrdiena (plg. otrs = antras) „Dienstag“ sutinka su rusų вторник (< въторьникъ nuo въторъ „antras“, plg. вътогъкъ > lenk. wtorek), ceturtdiena (plg. ceturtais = ketvirtas) „Donnerstag“ su rus. четвергъ (< четвьргъ, plg. ketvérgis „vierjährig“) ir piektdiena (plg. piektais = penktas) „Freitag“ su rus. пятница (< пѣтьница nuo пѣтъ „penktas“). Pažvelgę į senesnius laikus, randa-

me tą panašybę dar didesnę. Broliai Kirilas ir Metodijas, 863 m. atvykę iš Salonikų į Moraviją, savaitės dienas vadino šiaip: nedĕl'a „Sonntag", ponedĕlъkъ „Montag", vъtorъkъ „Dienstag", tretijьnikъ „Mittwoch", četvrъtъkъ „Donnerstag", pętъkъ „Freitag", sobota „Sonnabend". Čia ypač yra įsidėmėtinas tretijьnikъ (nuo tretьjь = trečias), kuris mums aiškiai primena latvių trešdiena. Bet Panonijos ir Moravijos žmonės, į kuriuos tie broliai buvo atkeliavę krikščionystės skelbti, dienas kitaip vadino, būtent: ponedĕlъkъ (kartais prъvaja, jedinъ „Sonntag"), vъtorъkъ (ir vъtoraja) „Montag", tretijьnikъ „Dienstag", sręda (četvrъtkъ) „Mittwoch", pętъkъ „Donnerstag", sǫbota (nedĕl'a) „Sonnabend"; penktadieniui nėra išlikusio pavadinimo; plg. Ad. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde 440 p. Šitas dienų skaičiavimas visai sutinka su graikų, kur sekmadienis „Sonntag" buvo pirmoji savaitės diena (prôtē sabbátou), pirmadienis „Montag" antroji (deutéra), antradienis „Dienstag" trečioji (trítē), trečiadienis „Mittwoch" ketvirtoji (tetártē) ir ketvirtadienis „Donnerstag" penktoji (pémptē); penktadienis „Freitag" buvo prisiruošimo diena (paraskenḗ) prieš šeštadienį „Sonnabend" (sábbaton). Taigi šis antrasis dienų skaičiavimas yra senesnis už tą, kurį vartojo Kirilas ir Metodijas; tatai patvirtina ir žodis sręda (< *serda > середа) „Mittwoch": jis buvo jau prieš jų atvykimą labai plačiai vartojamas, nes vėliau jo niekas nebeįstengė pašalinti.

Pagaliau lieka dar išaiškinti žodžiai savaitė, panedėlis „Montag", nedėlia „Woche; Sonntag" ir šventadienis. Žodis savaitė (jos priegaidė nėr tikrai žinoma) yra paimta iš prūsų sawayte „Woche" (Elbingo žodinėly), kuri vienų manymu (žr. Trautmann Altpreuß. Sprachd. 420) esanti iš lenkų sobota perdirbta (dėl **-w-** vietoj **-b-** plg. žem. votãgas = botãgas < gud. ботóгъ; priesaga -ota esanti pakeista -ayte = -aitė), o kitų nuomone (žr. Berneker Zeitschrift für vgl. Sprachforschung LVII 248 f.) ji esanti sudėta iš priešdėlio **sa-** „su" ir šaknies wait- (prūsų žodyje waitiāt „kalbėti, šnekėti"); jos pagrindinė reikšmė buvusi „sutartis, apibrėžtas laikas, terminas" (plg. slav. rokъ „sankalbis, santaris" > „apibrėžtas laikas, terminas" > čekų rok „metai"). Šitas paskutinis, Bernekerio, aiškinimas kiek patikimesnis už pirmąjį.

Žodis pãnedėlis (ir pándėlis, plg. dvẽjetas > dvéitas žem.) „Montag“, kuris mums yra seniai pažįstamas (plg. panedelis Vilento Ewangelias bei Epistolas 56_{23}, Bretkūno Postilla II 15_4), yra sudarytas iš po nedėliai „nach dem Sonntag“ (: ąnt dienos Ponedeliey „na dzień poniedziałkowy“ 1600 Post. $163b_{35}$) pagal gudų понедѣльникъ arba lenkų poniedziałek.

Žodį nedėlia su abiem reikšmėm „Woche“ ir „Sonntag“ esame tiesiog iš gudų pasiėmę, o slavų kalbose jos yra šitaip susidariusios. Pirmiau, lig 863 m., hebrajų graikų įpratimu slavams šeštadienį „Sonnabend“ atstojo du lygiareikšmiai žodžiai: sǫbota || sobota ir nedě̄l'a „poilsio diena, Ruhetag“, nes nedě̄l'a yra ne kas kita, kaip hebrajų žodžio šabbāt „Feiertag“ vertimas. Kirilas ir Metodijas, atkeliavę į Moraviją ir Panoniją, šituos žodžius jau rado slavų kalboje, bet jie juos nevienodai priėmė: žodžiu nedě̄l'a jie ėmė žymėti sekmadienį „Sonntag“, naują poilsio dieną. Bet senąja hebrajų graikų tradicija slavai žodžiais nedě̄l'a = sobota vadino dar ir savaitę „Woche“. Tuo būdu šios reikšmės „Sonntag“ ir „Woche“ buvo vienu žodžiu ir toliau žymimos. Todėl ir mūsų inteligentai, rusiškai galvodami, kartais ima sekmadienį savaite vadinti: tatai esu girdėjęs bent kelis kartus.

Nevisai vienodai yra vartojamas šventadienis: kaikas juo pavadina ir sekmadienį. Bet tai yra netikslu: šventadienis yra bendrinė sąvoka, tai, kas vokiečiams yra „Feiertag“. Dėl reikšmės šventadienis gali būti mūsų kalbininkų „kalinys“ arba žmonių kalbos padaras (plg. šventadiẽnės drapanos Sub.). Sekmādienis „Sonntag“ irgi yra naujadaras.

Taigi iš visa pasakyta štai ką gauname: gudiškus savaitės ir dienų pavadinimus esame vartoję beveik 650–700 metų. Prieš karą šituos tiek ilgai vartotus skolinius, daugiausia a.a. J. Jablonskio dėka – jis yra daug slavybių iš mūsų kalbos išvairėjęs – pakeitėme kitais žodžiais, kurie ištikrųjų mums yra savesni, bet nevisai savi: jie yra mums, išskyrus savaitę, sekmadienį ir šventadienį, skolintiniai reikšmės vertiniai. Jų reikšmė yra pasilikus perdėm slaviška; per slavus, germanus ir graikus jie mus nuveda lig hebrajų, aramėjų ir net babiloniečių. Mat, ilgametės svetimos įtakos netaip jau lengva nusikratyti, nes jos yra prisikošęs visas mūsų gyvenimas.

Dėl mūsų kritikų nuomonės apie kalbos dalykus

(Kalba, 1930 m., t. I, 2 sąs., p. 84–93)

Geras yra daiktas, kad vis daugiau imame domėtis kalbos dalykais; tik bėda, kad, jais besirūpinant, dažnai nugalvojama į šalį. Tai sakydamas, turiu galvoj š. m. „Liet. Aido“ 77, 107 ir 108 n-riuose išspausdintas p. Sin. pastabas (ne kritiką) dėl atskirų pirmojo „Kalbos“ numerio dalykų, kurios yra „daromos ne su kitu tikslu, kaip tik su nuoširdžiu noru, kad „Kalba“ būtų mums kuo geriausias vadovas, kad mes ją suprastumėm ir kad ji mus suprastų“. Bet pat pradžioje autorius, nenagrinėdamas to žurnalo kaip kalbininkas, tuojau sako, kad jis, tas žurnalas, trupučiuką „apvilia“. Kodėl?

Pirmiausia todėl, kad redakcija pasiskelbusi straipsnių rašybos netaisanti, ir dar nematyti, kada rašybos įvairumui būsiąs padarytas galas: antras „Kalbos“ numeris būsiąs skiriamas J. Jablonskiui paminėti... Bet ar tai redakcijos kaltė? Redakcija kaip tik daugiausia trokšta, kad rašybos netvarkai būtų ko greičiausiai padarytas galas; juk ta netvarka redakcijai sudaro daug sunkenybių; pav., velionis J. Jablonskis maloniai sutiko „Kalboje“ bendradarbiauti, bet nebenorėjo sutikti grįžti prie pirminės vilniškės rašybos, nei imti vartoti būginę rašybą. Taigi po ilgų svarstymų, galvojimų buvo nutarta, ligi rašyba bus sutvarkyta, autorių rašybos netaisyti. Kai Rašybos Komisija savo darbą pabaigs ir tam tikros įstaigos vieną rašybą priims, „Kalbos“ redakcija pirmutinė ims tą rašybą vartoti ir rūpinsis, kad nuosekliai ir kiti ją priimtų.

Toliau autorius rašo: „Ten (t. y. antrame „Kalbos“ n-ry) rašybos suvienodinimui arba bent laikiniam susitarimui išdėstyti nebus vietos“, nes tas numeris esąs skiriamas J. Jablonskiui minėti. Bet koks nesusipratimas: juk ir apie rašybą rašant galima puikiausiai velionis minėti – tai viena; antra, mes daug mieliau skirtume ir visą numerį rašybai, jei tik J. Jablonskis dar su mumis būtų...

Bet juo toliau, juo daugiau painiavos. Išskaičiavęs Skardžiaus, Salio, Laurinaičio, Rygiškių Jono straipsnius, p. Sin. sako: „Visi jie (straipsniai), kaip jau iš jų pavadinimų matyt, yra tai, ko iš „Kalbos“ ir laukta“. Vadinas, tie straipsniai pono Sin. čia neapvilia. Bet toliau

jis šiaip rašo: „Tą patį galima sakyti ir apie recenzijų skyrių. Bet pirmieji trys straipsniai, tiesa, užimą tik penktą teksto dalį, visam žurnalui duoda kitokį charakterį. Jie vieni turi daug teorinio, kiti publicistinio pobūdžio, todėl pradėjus žurnalą skaityti, taip iš pradžių ir atrodo, kad jis nieko praktiško skaitytojui nežada duoti". Bet čia tuojau yra neaišku, kokie tie trys pirmieji straipsniai yra: autoriaus parašymu atrodytų, lyg kad jie yra Skardžiaus, Salio ir kt., – jis tuos straipsnius nuleidžia negirdais, lyg jų visai nebūtų buvę. O tie pirmieji trys straipsniai yra šie: Pr. Brenderio „Kalba ir kalbėjimas", Zigm. Kuzmickio „Kalba ir visuomenė" ir V. Mykolaičio-Putino „Kalbos dėsningumas ir jos menas". Pastarasis straipsnis – tik atsiminkime neseniai skelbtąsias kalbininkų ir literatų (V. Krėvės-Mickevičiaus, B. Sruogos ir J. Balčikonio, J. Jablonskio) kalbos „karą" ir to „karo paliaubas"! – šiandien yra itin aktualus: rašytojų atstovas ima ramiai ir supratingai gvildenti kalbininkų ir rašytojų santykius, kurie tik per nesusipratimą buvo „įtempti".

Apie rašybą ir jos reformą, tiesa, aš nieko naujo nėsu pasakęs, bet to ir negalėjau pasakyti: aš ten esu pasakęs tik tai, ką rašybos komisija buvo padariusi, ligi aš jai pirmininkavau prieš išvažiuodamas į užsienį; ten pat suglaustai esu išdėstęs ir argumentus. Taigi netiesa, kad apie tai jau seniai buvo laikraščiuose rašyta, – apie komisijos nutarimus ligšiol dar niekur nieko nebuvo skelbta. Vėliau tas pačias mintis yra pakartojęs „Liet. Aido" 82 n-ry ir A. Salys.

Kalbėdamas apie „tarybą", p. Sin. klausia: ar mūsų „Valstybės taryba" bus suprantama, kaip „Valstybės ortofonija"? Tai yra naivus klausymas. Ir tikrai: vieno žodžio skyrium mes beveik visai nevartojame, – atskiro žodžio reikšmę dažniausiai suprantame iš žodžių junginio, iš sakinio; taigi vargiai kam į galvą gali ateiti mintis kalbėti apie valstybės tarybą ortofonijos reikšme. Antra, t a r y b a kaip terminas technicus formaliai yra gerai sudaryta, plg. t a r y t i : t a r y b a, r a š y t i : r a š y b a, d a l y t i : d a l y b o s... Veiksmažodis t a r y t i yra dvejopos reikšmės: vienu atveju reiškia „tarti (aptarti, nutarti), svarstyti", o kitu „tarti (ištarti), aussprechen"; taigi ir iš jo sudarytoji t a r y b a gali būti dvejopos reikšmės. T a r y b o s (ortofonijos) negali pakeisti žodžiai t a r i m a s, i š t a r i m a s „Aussprechen", kaip kad Sin. norėtų, nei t a r m ė „Mundart", i š t a r m ė „Dekret; Aussprache"; dėl darybos plg. s á n t a r m ė „santarvė, santaika", p r a t a r -

mė „prakalba“ ir kt. Kad mūsų kalboj gali būti dvejopos ir net trejopos reikšmės žodžių, rodo, pav., tánkiai „dicht; oft“, gyrà, -õs „Ruhm; Prahlhans“; siausti „gaubti; sijoti, vėju leisti (sėmenis); šėlti, dūkti, lapauti, belstis...“ ir t.t. Tuo būdu p. Sin. visai be pagrindo kalba apie tą žodį ir tuo tarpu visai nepamini, kokie aktualūs dalykai yra paliesti tuo žodžiu pavadintame straipsnyje.

Dėl to, kad „Prielinksniniai veiksmažodžiai“ yra sunkiau suprantami, savaime aišku: tuo straipsniu buvo norima paliesti vienas kitas principinis kalbos dalykas, kuris šiaipjau, kad ir šiek tiek daugiau nusimanantiems apie kalbą, šiandien yra dar nevisai aiškus. „Kalbos“ redakcija ir toliau yra pasiryžus dėti po vieną neilgą straipsnį apie principinius dalykus, nes dabar daug kur mes labai paviršutiniškai klaidžiojame. Žinoma, redakcija toliau stengsis, kad tokie straipsniai būtų platesnei visuomenei suprantamesni.

Dėl priesagos -ynas reikia pasakyti, kad p. Sin. jos nesuprato. Jis sako, kad aš, remdamasis Tverečiaus tarme, nevisai tiksliai aiškinąs priesagą -ynas tokiuose žodžiuose, kaip arklynas: Dūkšto, Salako, Utenos apylinkėse tai esąs ne „menkas arklys“, o „didelis, bet nevykęs, netikęs, griozdiškas arklys“. Į tą priekaištą atsakau: aš esu kalbėjęs apie tai, kad priesaga -ynas yra ne tik kolektyvinės (pav., beržynas...), bet ir individualinės reikšmės, – tai yra svarbiausias mano kalbėtasis dalykas; o p. Sin. tai visai pamiršo. Sakydamas, kad Dūkšto, Salako, Utenos apylinkėse arklynas yra vartojamas minėtąja reikšme, autorius dar negali sakyti, kad tas pat žodis nebūtų vartojamas kitur (pav., Tverečiuje) kitokesne reikšme. O aš kitą kitokesnę tverečinę reikšmę nėsu pats išgalvojęs: aš ją esu paėmęs iš prof. Jono Otrębskio rašto „Północno-wschodni litewski dialekt parafji twereckiej“ (1929), – jam šaltiniu yra buvęs to krašto studentas Viktoras Dasys, – ir vėliau esu dar tai patvirtinęs iš tverečėno prof. Z. Žemaičio. Pagaliau mano pažymėtoji arklyno reikšmė perdaug neprieštarauja ir p. Sin. pažymėtajai: nevykęs, netikęs, griozdiškas arklys yra menkas, prastas.

Bet tai dar neviskas: p. Sin. kalba dar dėl paskutinio Rygiškių Jono straipsnio „Laikraštinės kalbos dalykai“ plačiau, – kalba lyg norėdamas kiek ginti laikraštinę kalbą ir kaikurias klaidas suversdamas Eltai ar kam kitam. Tačiau man rodos kiek kitaip: jei kuris laikraštis kurį straipsnį spausdina, tai to straipsnio kalba yra ir kalbamojo laik-

raščio kalba: kalbos klaidos ir nevienodumai tik parodo, kad laikraščio redakcija dėl kurių nors priežasčių neįstengia dar kaip reikiant kovoti su klaidomis, pav., kad ir su tokiomis: toks žmogus visada ieškos priemonių, d a r y s p a s t a n g a s, kad surakintai kūno daliai i š l a i s v i n t i; lappujiečiai organizuoja naują s a v y s t o v i ą politinę partiją ir d a r y s visas p a s t a n g a s, kad p r a v e s t i kuo daugiausia savo atstovų; dabar t u r i g a l i m u m o keliauti po visas valstybes; n ė r a g a l i m u m o p a d e n g t i neatidėtinų einamų išlaidų; t u o t i k s l u buvo sudaryta atskira tarifų komisija; mes maža esame p e r s i ė m ę p a t r i o t i z m u ir kt. Rodos, truputį lietuviškos kalbos mokant, galima būtų tai paprasčiau ir lietuviškiau nusakyti, pav., kad ir šiaip: toks žmogus visada ieškos priemonių surakintai kūno daliai išlaisvinti, s t e n g s i s surakintą kūno dalį išlaisvinti (išvaduoti); lap(p)ujiečiai organizuoja naują s a v a r a n k i š k ą p. p-ją ir visaip (kiek galėdami) stengsis k(u)o daugiausia sau atstovų l a i m ė t i (ar kaip kitaip panašiai); dabar g a l i keliauti po visas valstybes; n e g a l i m a sumokėti (apmokėti) neatidėtinų išlaidų; t a m t i k s l u i (tam reikalui) buvo sudaryta atskira tarifų komisija; mes maži esame patriotai, mes maža esame prisiėmę patriotizmo... Man rodos, be jokių svyrinėjimų ir atodairos turėtume energingiau imti kratytis šitokių kalbos prašmatnybių, vistiek, kur jos būtų. Todėl sveikintinas yra „Liet. Aido“ (160 Nr.) pasakymas: „Tegu niekas nesiteisina, kad neturime gerų mūsų rašomosios kalbos pavyzdžių, gerai sustatytų (gal sudarytų ar parašytų? Sk.) ir išleistų mūsų kalbos gramatikų. Turime gerą Jablonskio gramatiką... Turime jau nemaža lietuviškų raštų, gana pavyzdinga kalba surašytų“. Tikėsimės, gal ir laikraščių redakcijos su savo bendradarbiais ims toliau vengti minėto nelietuviško žargono ir savo skaitytojams rašys lietuviškiau.

O tuo tarpu žvilgterėkime į p. Sin. pastabas.

1. Dėl a t s t o v a u t i Sin. sako: „Atstovavimo prasmė yra daug artimesnė prie atstojimo, pavadavimo prasmės. Juk atstovas atstoja visumą. Tarnavimas yra gaunamosios prasmės sąvoka – jis tarnauja man, bet, jei jis vietoj manęs nueina į susirinkimą, tai jis mane ten atstoja. Jei tą reikšmę mes vadiname atstovavimu, tai, rodos, tas dalykas vis vien neįgauna gaunamosios prasmės“. Taip, a t s t o v a s yra tas, kuris mus a t s t o j a (plg. g a n o v a s, g u l o v a s, v a r o v a s...); bet tas a t s t o v a s gali būti m a n o ir m a n (plg. m a n mirė

sūnus ir m a n o sūnus mirė); taigi jis būdamas m a n (mano) atstovu gali man ir a t s t o v a u t i, – čia a t s t o v a u t i darybos žvilgsniu galėtų būti gretinamas ne tik su t a r n a u t i, v e r g a u t i (plg. vergti), bet ir su p i r m i n i n k a u t i, p o n a u t i, u ž s t o v a u t i, v a d o v a u t i, v i e š p a t a u t i... Čia visur galime šiaip galvoti: jis yra mums (mūsų) p i r m i n i n k a s, p o n a s, u ž s t o v a s, v a d o v a s, v i e š p a t s arba: jis mums p i r m i n i n k a u j a, p o n a u j a, v a d o v a u j a, v i e š p a t a u j a, t. y. jis mums, mūsų reikalui, eina pirmininko, vadovo, viešpaties pareigas, jis jų vaidmenį vaidina. Plg. jis d a r b u o j a s i visam k r a š t u i, jis g y v e n a tik savo v a i k a m s...

2. Šiandien laikraščiuose labai dažnai gali sutikti tokių pasakymų: mūsų vyriausybė p a d a r ė b a n d y m ą susitaikinti su lenkais, ministeris pirmininkas t u r ė j o p a s i k a l b ė j i m ą su spaudos atstovais, buvo p a k e l t a s s u m a n y m a s perrinkti valdybą, teismas i š n e š ė n u t a r i m ą juos mirtimi nubausti, p a d a r ė s p r e n d i m ą juos išmesti iš draugijos, rašytojai d a r o dažnus rašybos k e i t i m u s ir kt. Bet, šiaip ar taip kalbėsime, šitokie pasakymai yra nelietuviški: veiksmą savo kalboj mes paprastai nusakome veiksmažodžiu; todėl tokius veiksminius posakius skiriame nuo sukonkretintos reikšmės veiksmažodinių daiktavardžių. Ir tikrai: pirmuosius laikraštinius pasakymus galime įprastiniais pavyzdžiais maždaug šiaip nusakyti: mūsų vyriausybė b a n d ė (m ė g i n o) susitaikinti su lenkais; ministeris pirmininkas k a l b ė j o s i su spaudos atstovais; b u v o s u m a n y t a perrinkti valdybą; teismas n u t a r ė (n u s p r e n d ė) juos mirtimi nubausti (nužudyti); rašytojai dažnai k e i č i a (k a i t a l i o j a) rašybą ir t.t. Gal būt, ateis laikas, kad ir mes galėsime taip kalbėti, kaip kad šiandien vokiečiai ar prancūzai savo bendrinėse kalbose gali pasakyti (plg. vok. er hat eine Besprechung gehabt, pranc. il a fait son apparition); bet tuo tarpu mums tai yra svetima – bendrinės kalbos vartosena to nepateisina*). Tačiau mes galime sakyti ir sakome, pav., šiokius sukonkretintos reikšmės posakius: pastatė k a l ė j i m ą (plg. k a l ė t i); sušaukė s u s i r i n k i m ą; suruošė p a s i l i n k s m i n i m ą (vakaruškas); padarė s u s i b ė g i m ą (žem.) ir kt. ...

*) Dėl kalbos vartosenos žr. „Šviet. Darbo“ (1927) XVI 546 p.p.

3. Pono Sin. nuomone yra greičiausiai nesusipratimas darbiečių vyriausybė siūlyti vadinti darbo žmonių vyriausybe, nes „darbiečiais vadiname ne visus darbo žmones, o tik Anglijos darbo partiją". Toks galvojimas mums maža pasako: čia R. Jonas vengia nepateisinamo daiktavardžio darbietis, o Sin. sako, kad darbiečiais vadiname tik Anglijos darbo partiją. Ir tikrai: žodis darbietis čia netinka, nes priesaga -ietis ką kita reiškia, plg. šiaulietis, vókietis (Vokios gyventojas), pasvalietis, giminietis, prašalietis (ir prašalaitis) ir kt. Anglų posakį Labour Party mes galime pavadinti darbo arba darbininkų partija (= vok. Arbeiterpartei), taigi šituo būdu galėtume pasakyti ir darbo (darbininkų) vyriausybė; plg. tautininkų partija ir tautininkų (t. y. tautininkų rankose esanti) vyriausybė.

4. R. Jonas laikraštinį pasakymą „Jungtinės Amerikos Valstybės savo nota norėjusios padaryti neteisėtą spaudimą" taiso šiaip: J. A. V. savo nota norėjusios neteisingai (be reikalo) pamygti (paspausti)... Bet ponui Sin. nei pamygti, nei paspausti „nereiškia ano pasakymo prasmės". Ir toliau sako: „Jų pakanka kasdienėj kalboj, bet publicistikoj jie netinka". Gerai: šitaip galvojant publicistikoj, pav., turėtume sakyti: jis darė liejimą, o kasdienėj kalboj – jis liejo. Bet šitokia publicistiška kalba ar būtų žmoniška, lietuviška? Argi galėtume pasakyti, kad ši kalba yra mūsų kalbos vartosena pateisinama? Ne, šitaip publicistišką kalbą bekurdami, mes taip toli nuvažiuotume, jog paprastesni skaitytojai jos visai nebesuprastų. Todėl ir publicistikoj patį pagrindą turime palikti įprastesnį, lietuviškesnį. Ir todėl minėtąjį pasakymą turime taisyti jablonskiškai ar kaip kitaip, tik ne kaip p. Sin. norėtų: „J. A. V. savo nota norėjusios neteisėtai paspausti" yra geriau už „J. A. V. savo nota norėjusios neteisėtai padaryti spaudimą".

5. Posakį „Jam buvo duota galimumo ir į užsienį važiuoti" R. Jonas taiso: „Jį įgalino, jis buvo įgalintas, įgaliotas..." Ir p. Sin. dėl to rašo: „Vietoj jam duota galimumo siūloma – jis įgalintas, įgaliotas. Pirmas pasakymas gal ir negeras, nors dalykas juo nusakomas teisingai (žinoma, nelietuviškai galvojant. Sk.), bet įgalintas, įgaliotas čia, regis, visai netinka. Nes „įgalintas" šiaipjau atrodo labai dirbtinis (= labai dirbtas. Sk.) žodis; be to, jis visai ne tą vaizdą sudaro". Čia reikia ir R. Jonas ir

p. Sin. truputį pataisyti: R. Jonas gerai daro vengdamas posakio „davė galimumo“, nes jis yra visai mums neįprastas ir svetimas. Ir tikrai: dar nenutolę nuo lietuviškosios vartosenos pagrindo ir neatbukinę savo kalbos jausmo, mes niekados nepasakysime: jis davė man skubumo į miestą važiuoti; čia su tėvais drauge mes pasakysime: jis mane paskubino į miestą važiuoti. Taigi, ir užuot pasakę: jis „davė man galimumo (ar galimybės, galėjimo) į užsienį važiuoti“, galime visai žmoniškai, net nevisai dirbtinai pasakyti: jis mane įgalino (t. y. taip padarė, kad aš galėjau) į užsienį važiuoti“, plg. galėti (ir įgalėti „galėti, pajėgti, nesijausti perdaug silpnam“ Juškevičiaus žod. I 510): galinti : įgalinti = judėti : judinti : įjudinti. Čia, man rodos, geriau visai žmoniškas naujadaras vartoti, nekaip visai mums neįprasta, lietuviškai galvojančiam visai nevaizdinga svetimybė; plg. „Šviet. Darbo“ (1928) II 150. Jei kas norėtų, vietoj įgalinti galėtų prireikus ir kokį kitą žodį vartoti. R. Jono siūlomasis įgalioti čia netinka.

6. Dėl savybės ir nuosavybės reikia štai kas pasakyti: ir vienas ir kitas yra seni žodžiai. Savybė yra sudaryta nuo savas, -a, o nuosavybė – nuo nuosavas; bet savas savo reikšme vietomis skiriasi nuo nuosavas; pav., savi žmonės, savieji, saviškiai, bet: nuosavas daiktas, nuosavi marškiniai...; taigi ir savybė čia gauna reikšmę „swojactwo, powinowactwo, pokrewieństwo“, o nuosavybė – „własność“. Tačiau šitas skirtumas nevisur išlaikomas: daug kur sakoma ir savi daiktai, savas arklys... Todėl R. Jonui, labai mėgusiam kalbos nelygybes lyginti, parūpo šalia savo daikto, savininko ir savybė nuosavybės reikšme pasidaryti. Tik šitas jo noras jau yra kiek pavėlavęs: šiandien nuosavybė yra jau įsigalėjusi visur (įstatymuose, statutuose...); antra, ji yra gerai sudaryta ir lengvai pateisinama, todėl nėra gyvo reikalo ji varyti lauk. Vadinas, p. Sin. čia turi pagrindo gindamas nuosavybę.

7. Šiandien mes labai esame pamėgę veiksmažodį pravesti: ir įstatymus seime pravedame, ir sumanymus gyveniman pravedame ir t.t.; jis vaizdą sudaro ir p. Sin.: sako, „įstatymą ištiesų reikia pro įvairias kliūtis pravesti, kad pagaliau jis gautų reikalingą balsų skaičių“. Taip, p. Sin. tai yra vaizdinga, bet pagalvojus visas tas vaizdingumas tuojau dingsta: viena, čia mes jokio įstatymo nei sumanymo nevedame kam pro šalį; antra, tas pats žodis yra aklai

išverstas iš rusų p r o v e s t i. Tai yra tos pat rūšies skolintinis reikšmės vertinys, kaip jis p e r s i ė m ė politika = on przejął się politiką; i š r i š t a s klausymas – kwestja r o z w i ą z a n a; i š l a i d ų p a d e n g i m a s – pokrycie kosztów ir t.t.; žr. „Šv. Darbo“ (1928) II 154. Lietuviškų pakaitalų šitoms svetimybėms gali būti įvairių įvairiausių.

Šiuo tarpu tiek; dėl kitų dalykų teks vėliau kalbėti.

ATSKIRI KALBOS DALYKAI

(Kalba, 1930 m., t. I, 2 sąs., p. 82–83)

1. [Neišpasakytai ir priparodyti]

1927 m. „Šviet. Darbo“ VI 543 p. aš kontaminacija laikiau prieveiksmį neišpasakytai ir veiksmažodį priparodyti; tos nuomonės pasisakė esąs ir V. Kamantauskas savo „Trumpo kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlio“ 55 psl. Bet Rygiškių Jonas „Mūsų kalbos žodynėlio dalykų“ 67 psl. dėl to šiaip rašo: „Argumentuodamas tokiu pat būdu, galėčiau juk ir šiaip nusakyti: pirašyti + parašyti = priparašyti... Čia žodynėlio autorius sako, kad tas žodis esąs visai gyvas mūsų žmonių kalbos padaras... Į šitą autoriaus argumentą tiek teatsakysiu: prašau aiškių duoti čia įrodymų ir operuoti savo atsakyme tikraisiais (įprastiniais) žmonių kalbos pavyzdžiais. Jei šitas žodis yra toks gyvas mūsų žmonių kalbos dalykas, tai kodėl jo nevartojo ar nežinojo nei Valančius, nei Daukantas, nei Kuršaitis, nei Duonelaitis, nei Žemaitė? Reikėtų, kad kas ir „priparodymo“ kilmę sugretintų su kitais mūsų tos rūšies priešdėliuotiniais žodžiais“. – Man rodos, geriausi tos rūšies priešdėliuotiniai žodžiai, su kuriais galime sugretinti priparodyti, yra endriejaviškių žemaičių pripagélbėti „truputį pagelbėti, padėti“ ir Daukanto pripadėti (: sósìgrumós patè jôtij só neprietelejs piestìje anà pripadieje) (Būdas 192). Ar tos rūšies žodžiai yra vartotini bendrinėj kalboj, gali būti įvairių nuomonių, bet kad jie yra ir gali būti kontaminaciniai dariniai, netenka daug abejoti.

Rytiečiai (subatėnai...) plačiai sako ir neišpasakytai, pav., jis neišpasakytai gražus.

2. [Spalių ar spalio mėnuo?]

M. Barkus iš Telšių klausia, kaip reiktų sakyti: s p a l i ų ar s p a l i o mėnuo? Ir dėl to jis dar rašo (1930.X.4): „Dabar vartojama ir vienaip ir antraip: s p a l i ų dažniau, s p a l i o rečiau. Praktikoj tatai sudaro nepatogumų, nes būna užsispyrėlių, kurių vieni griežtai laikosi vieno, kiti – kito. Pav., mokykloj mokytojas pabrauks raudonu rašalu žodį „spalio“, nors Šv. M-jos organas „Švietimo Darbas“, kuris šiuo atveju turėtų rodyti tikrąjį kelią, vartoja vienaip ir antraip: viršely – s p a l i s, tekste – s p a l i ų. Turėtų būti, rodos, vartojama vienaip. Mano išmanymu vartotina vienaskaita – s p a l i s, -i o“.

Žmonės pažįsta s p a l i ų mėnuo (Širvydas Dictionarium 294, Nesselmannas Wörterb. 491, Valančiaus Žem. Wiskupiste I 225, Miežinis Žod. 225, Endriejavas...) ir s p a l i s, s p a l i o mėnuo (Salantai, Telšiai...). Daugiau šiandien yra įsigalėjęs s p a l i ų mėnuo, ir tai, mano nuomone, reiktų daugiau vartoti. Jei kas norėtų, tevartoja ir s p a l i s, s p a l i o mėnuo, bet tik nuosekliai. Klaida laikyti nei vieno nei kito parašymo negalima: tai yra lygiareikšmiai žmonių kalbos dariniai. Plg. Archivum philologicum I 108.

3. [Žodelis *do* yra mūsų pačių padaras]

Šiandieniniuose raštuose mes reta kur sutinkame žodelį d o, o kaikas jo tikrai vengia. Bet senovinėj ir dabartinėj gyvojoj kalboj jis yra labai plačiai vartojamas: Kas *do* baiga jra vredo Baszniczes Margarita theologica 109 a; koksai tái *do* Karâlus Daukšos Postilė 2; Kas táy *do* Pônna Mariá? Daukšos Katek. 55; kas ira *do* noras tawo? Chylinskio Biblija 1. Moz. XXIX, 15; Kas tat *do* gadynė Žemaitės raštai I 110; kas čia *do* darbas? Endriejavas; kas tu *do* vienas? Subačius... Kitų iš įvairių vietų surinktų pavyzdžių žr. A. Bezzenberger Beiträge zur Geschichte der lit. Sprache 264, E. Hermann Litauische Studien 349. Vakarų lietuviai vietoj *do* sako ir p e r: kas tai *per* žmogus? Kuršaičio Gram. 396. Geografiškai *do* yra beveik visoj Lietuvoj labai plačiai vartojamas. Tad kodėl mes dažnai vengiame to plačiai pažįstamo žodelio? Argi jis yr ne mūsų padaras? Vieną kitą esu girdėjęs sakant, kad tai esąs kokiu nors būdu perdirbtas slavų z a (plg. lenk. co to z a król?). Bet tai netiesa: viena, tokiam perdirbiniui patvirtinti mes neturime jokių įtikinamų pavyzdžių; antra, slavų z a san-

tykiuoja su rytiečių a ž u o- (pav., a ž ú o g a n a Kupiškis) iš *a ž ō lygiai taip pat, kaip mūsų n u o iš *n ō = sl. n a su graikų a n ō „viršuj, viršun“, žr. W. Vondrák Vergl. slav. Gram. II^2 318. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, žodelis *do* yra mūsų pačių padaras: jo mes iš niekur negalėjome pasiskolinti; dėl etimologijos plg. E. Hermann l. c. 350 f. Todėl jo vengti nėra jokio pagrindo.

4. [Dėl latvių pavardžių rašymo]

(Vairas, 1931 m., nr. 12, p. 478–480; 1932 m., nr. 1, p. 193–195; nr. 5, p. 364–365)

Čia mes kalbame apie latvių lietuvių vienybę, apie bendrą lietuvių latvių kalbą, o čia praktikoje tolstame kalboje vieni nuo kitų, kiek tik įmanydami. Ir iš tikro: mes nemokame laikraščiuose net tikrai, žmoniškai latvių pavardžių parašyti, – mes rašome K r u m i n š, B e r z i n š, K a k t i n š, L i e p i n š, C e l m i n š arba K a k t i n š a s, g. sg. K a k t i n š o ir t.t. Šitaip rašydami, mes rašome nei lietuviškai, nei latviškai, – rašome mūsų pačių nevykusiai prasimanytą maišalą. O iš tiesų turėtų būti B e r z i n i s, C e l m i n i s, K r ū m i n i s, L i e p i n i s, g. sg. B e r z i n i o, C e l m i n i o ir kt.: juk latvių -iń š (g. sg. -i ń a) yra visai tolygu lietuvių -i n i s, g. sg. -i n i o (= -iń o), nes latvių kalboje, balsiui **i** prieš **s** iškritus, **n** liko suminkštėjęs (būtent – **ń**), o galūninis **s** pavirto į **š**. Taigi rašydami K a k t i n š(a s), g. sg. K a k t i n š o, mes, viena, rašome visai nebaltiškų (aistiškų) kalbų įpročiu, plg. rus. j a b y l u V a č i u n a s a; antra, mes sumaitojame kalbos lytis, – naujoji galūnė -i n š a s, -i n š o pasidaro svetima ir latvių ir lietuvių kalboms; ir trečia, taip rašydami, su latvių kalba mes elgiamės taip, kaip jau seniai nebesielgiame net su negyva lotynų, graikų ar semitų kalba; pav., dabar sakome jau nebe J ė z u s a s, K r i s t u s a s, M a r k u s a s, bet J ė z u s, K r i s t u s, M a r k u s, T o r k v a t a s, S o k r a t a s...

5. [Gusaras]

Mūsų kariuomenė kažkodėl įsikibo į g u s a r ą ir niekaip nenori jo paleisti. Apie tai jau buvo rašyta laikraščiuose bent kelis kartus, bet visas rašymas nuėjo niekais. Tad klausimas: kodėl taip darome? Jeigu tai darome iš nerangumo ar nežinojimo, tai tatai reiktų ko grei-

čiausiai panaikinti. Ir štai kodėl: gusaras yra tokia pat rusiška forma, kaip ir Gamburgas, gerbas, gigiena, gimnas ir kt. Jeigu mes sakome Hamburgas, herbas (ir erbas), higiena, himnas, tai būtinai turime sakyti ir husaras arba usaras, kaip kad dainose yra sakoma (pav., Juškevičiaus Svod. dainos 82). Pati žodžio etimologija irgi tai rodo: į rusų, lenkų kalbą jis yra per vengrų madjarų huszár patekęs iš lotynų cursor(e) „bėglys, tekūnas, Läufer". Taigi gusaro rašymas yra gyvas nusidėjimas mūsų bendrinei kalbai. Reikia tuo kariuomenės švietimo vadybai tuojau susirūpinti; taip pat ir mūsų spauda turėtų pradėti to žodžio vengti.

6. [Dėl vietovardžių rašymo]

Jau daug kartų buvo rašyta, kad vietovardžiai reikia taip rašyti, kaip vietiniai žmonės juos taria; o tuo tarpu „Lietuvos kelių žemėlapy" tam reikalui yra didžiai nusidėta. Pav., vietoj Sesnavà (netoli Marijampolės; pro ją teka Sesnõs upelis) yra parašyta Sasnava; vietoj Metelỹs (Mẽtelio ežeras) parašyta Metelių ež., o tuo tarpu yra tiktai Meteliaĩ, Meteliũ miestelis. Vietoj Veisiejaĩ, Veisiejũ miestelis yra parašyta Veisėjai. Matulionio žemėlapy yra parašyta Veisiejų (ežeras), o tuo tarpu vietinių žmonių kalboje yra tik Veisiejỹs (ežeras), lygiai kaip Metelỹs, Seirìjis, Dùsetas (ežerai) yra šalia Meteliũ, Seirìjų, Dusetų miestelių. Pagaliau tuo pat keliu eina ir mūsų enciklopedija: vietoj Drūkšių rašoma Drysvėtų miestelis (plg. „Liet. Žinios", 254 nr.), taip pat Snėtolos intakas (95 psl.) ir t.t. Reiktų pagaliau šitas mūsų kalbos turto darkymas ko greičiausiai panaikinti: darkytai rašydami vietovardžius, didžiai nusidedame savo kalbai ir mokslui, nes tuo būdu klaidiname visus, kurie mūsų klaidingai užrašytais dalykais naudojasi.

7. [Filologas ir lingvistas]

Kartais mes neskiriame skirtinų dalykų. Pav., J. Lazauskas, stengdamasis 1930 m. „Gyvenimo ir Mokyklos" 7–8 n-rio 386 ir kt. pusl. atremti tuos mano priekaištus, kuriuos aš esu padaręs „Kalbos" I 44–53 pusl. B. Sereiskio lietuvių kalbos vadovėliui, šiaip samprotauja apie filologo ir lingvisto skirtumą: „Sereiskis laiko filologi-

ją visuma, o lingvistiką dalim. Gi Skardžius ir filologiją ir lingvistiką laiko visumomis. Tokią pažiūrą gerb. Skardžius, tur būt, bus parsivežęs iš Leipzigo. Bet nereikia manyti, kad, kas iš Leipzigo parsivežta, tai būtinai turi būti gera... Vis dėlto Sereiskio pažiūra yra logingesnė. Bent taip rodo etimologija. Ir Būga su Jablonskiu iš tikro buvo lingvistai ir e o i p s o filologai." Ir toliau jis įrodinėja, kad lingvistika su filologija negali taip santykiauti, kaip botanika su agrikultūra, nes botanika esąs mokslas, o agrikultūra – **verslas**; botanika turinti daugiau „filosofiškos" reikšmės, o agrikultūra – „utilitariškos"; gi filosofija ir lingvistika turinčios tik filosofišką reikšmę... Ir t.t. Į šitokį galvojimą, rodos, visai nereiktų kreipti dėmesio; bet kada tai rašo mokytojas daugiausia mokytojams, tai pro pirštus to negalima nuleisti.

Visų pirma reikia pastebėti, kad p. Lazauskas visai neakylai įtaria mane minėtąją nuomonę „importavus" iš Leipzigo. Aš kaip tik ten nurodžiau tam reikalui rimtą švedų profesoriaus A. Noreeno veikalą „Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache" (Halle a. S., 1923), bet p. Lazauskas nepaslinko į šį veikalą žvilgterėti ir be reikalo ėmė mane vainoti. O mano minėtasis autorius šio veikalo 35 psl. štai ką rašo: „Die Literaturwissenschaft oder Philologie ist die Wissenschaft von den Quellen der Literaturgeschichte, d. h. von den unmittelbar für die Erfahrung gegebenen, ihr zugrunde liegenden Fakten (kitoj vietoj: von geschriebenen oder auch nur gesprochenen sprachlichen Erzeugnissen). Aber noch weniger darf anderseits die Philologie, wie dies mitunter geschieht, mit Linguistik zusammengeworfen werden, deren Gegenstand ja nicht die Spracherzeugnisse als Kulturträger bilden, sondern die Sprache selbst als solche, d. h. als Verständigungsmittel. Man kann sagen, dass die Linguistik zu Philologie ungefähr so verhält wie die eigentliche Botanik (die Lehre von den Pflanzen als solchen) zur Hortikultur (die Lehre von den Gartenpflanzen), zu Agrikultur (die Lehre von Getreide und von den Futterpflanzen)..." Panašiai galvoja ir kiti šių dienų mokslininkai, pav., prof. V. Poržezinskis savo veikale „Введеніе въ языковѣденіе" (Москва, 1916); 10 psl. šiaip rašo: „Для спеціалиста въ области лингвистики, всеобщей исторіи, общей исторіи литературы и т.д. данная сфера дѣятельности человѣчества въ ея индивидуальныхъ проявленіяхъ въ той или иной конкретной

обстановкѣ является лишь формою, въ которую вылились общечеловѣческія стремленія, и которая обязана своимъ существованіемъ условіямъ данной дѣйствительности. Его конечная задача сводится къ раскрытію общихъ законовъ развитія того или другого явленія человѣческой культуры, даннаго во всемъ разнообразіи условій мѣста и времени, обусловливающихъ различія въ отдѣльныхъ конкретныхъ случаяхъ. Для филолога, наоборотъ, языкъ, литература, государственный бытъ, соціальныя отношенія и т.д. являются составными элементами общей культуры даннаго народа; изучая ихъ какъ таковые, онъ на первый планъ выдвигаетъ все индивидуальное, все частное, находящее себѣ объясненіе въ своеобразномъ сочетаніи элементовъ въ данномъ мѣстѣ и въ данное время".

Aiškus daiktas, kiekvienas platesnio masto lingvistas visados yra susipažinęs su filologijos metodais ir jos pasiektaisiais rezultatais, ir atvirkščiai. Taip pat yra neginčijama, kad filologas naudojasi kalba, bet ji nėra jam, kaip lingvistui, tikslas: kalba jam tik tiek reikalinga, kiek ji padeda jam įsiskverbti į kurios tautos kūrybą dvasinės kultūros srityje. Taigi dėl to filologas dar nėra lingvistas ir atvirkščiai, ir todėl netiesa, kad J. Jablonskis su K. Būga yra buvę ir lingvistai ir filologai.

8. Vesti ir apsivesti

Šiandien inteligentų, iš dalies jau ir liaudies kalboje galime išgirsti sakant: jis v e d ė, jau v e d ę s ir jis jau a p s i v e d ė, jau a p s i v e d ę s. Kaikas šituos posakius laiko jau vienaverčiais, ir į jų skirtumą nebekreipia jokio dėmesio: atčipęs kalbos jausmas jiems nieko apie tai nebesako; o kalbos taisytojai, kalbėdami ar rašydami apie tuos žodžius, dažnai tenkinasi tik juos konstatuodami, bet kodėl jie skirtini, nepasako. Todėl mėginsiu čia atsakyti į tą k o d ė l.

Visų pirma šį klausimą mums padeda spręsti kalbos istorija: senoviniai mūsų raštai ir dabartinė gyvoji kalba pirmiausia pažįsta tik v e s t i „eine Frau heiraten", pav.: w e s i s t e k e s i ś ne teip kaip pridera = będą się neporządnie żenić (Daukšos Postilė 13); kurie teip w ê d a ir t ê k a = którzy tak w małżeństwo wstępują (ib. 70); buwo w e d ę s źmogus (Chylinskio Biblija, 2 Moz. XXI, 3); jeygu w e d i motę, ne sugrieszijei (1701 m. Naujas Testamentas, 1 Korint. VII,

28); bet wedusiems prisakau (ib. VII, 10); westi „beweiben, Weib nehmen“ (Karaliaučiaus valstybinio archyvo Msc. 85, 335 ir 86, 938); dar ne wedęs „er ist noch nicht verheiratet“ (Nesselmann Wörterb. 59); kam vedėj mergėlę nemylimą (Jušk. Svodb. d. 104), ir kt. Iš šio veiksmažodžio yra sudaryta dar visa eilė vedinių: vedỹs, vedẽklis, nauvedžià ir kt.

Ir savaime suprantama, kodėl taip yra sakoma: jaunikis (jaunasis) jaunąją veda ar yra vedęs iš jos tėvo namų į savo namus nuo pat senų senovės, net ir tais laikais, kada jaunajai su jaunuoju tekdavo iš namų ir bėgti, ne tik ramiai vedamai eiti (arba važiuoti) į naują gyvenimą. Tai dar rodo dabartinis veiksmažodis tekėti (už vyro), kuris seniau kaip tik ir bėgti reiškė, pav.: wissi iopi têka = zbiegają do niego (Daukšos Post. 18); plg. dar bėga tẽkinas, tekinom; tekẽ-las „der drehbare Schleifstein“ (: tekẽ-ti = mazgõ-tė „mazgolis, Waschtuch“ : mazgó-ti); žem. tekìnis „ratas“, latv. tecêt „ristele bėgti, in kleinem Trab laufen; laufen (von Rädern u. a.)“, tecêtiês „lenktynių bėgti, um die Wette laufen“. Šiandien tas reiškinys vietomis jau nebetoks aiškus; pav., kai-kuriuose Lietuvos pakraščiuose (Paprūsėj, Maž. Lietuvoj) jau ir jaunosios, sako, vedančios... [1] Bet ne tai svarbu: patys papročiai gali be paliovos kisti, galime jų pirminę reikšmę primiršti, bet pirminė jų kalbinė forma gali pasilikti ir pasilieka. Pav., dar ir šiandien tebesakome saulę sėdant (leidžiantis), nors jau seniai gerai žinome, kad saulė nei sėda, nei leidžias, – taip yra manę tik mūsų protėvių protėviai.

Veiksmažodis vesti „eine Frau heimführen, heiraten“ yra ne tik mūsų vienų, bet ir mūsų giminiečių, kitų indoeuropiečių šeimos atstovų, bendra veldėmė. Tai rodo pirmiausia vedybų istorija (pav., mūsų vestuvinės dainos) ir pati kalba; plg. latvių sievu vest „žmoną vesti, eine Frau heiraten“; sen. rusų vesti ženu „t. p.“; sen. vok. aukšt. widomo, widemo „kraitis“ (iš *ved-); graikų ἕδνα nom. pl. (iš *ϝέδνα, šaknis ved-) „jaunikio dovana jaunosios tėvui; jauni-

[1] Kuršaitis Lit. deut. Wb. 493 šita reikšme irgi pažįsta vest i: mano duktė jau vedusi „meine Tochter ist schon verheiratet“; bet jam vis dėlto dar yra įprastesnis posakis už vyro tekėti „einen Man heiraten“ (ib.).

kio dovana jaunajai (iš pradžios perkamoji kaina už jaunąją); kraitis"; sen. indų vadhū́h (iš *vedh-) „jaunoji, marti", ir kt.; plg. dar lot. uxorem ducere, gr. γυναῖκα ἄγεσθαι „žmoną vesti" (žr. A. Walde, Vergl. Wörtreb. d. idg. Sprachen I, 255/6, O. Schrader, Reallexikon der idg. Altertumskunde[2] I, 470 ir sequ.).

Taigi dabar kyla klausimas: kodėl mūsų inteligentai dažnai jau nebe veda, bet apsiveda? Juk apsivesti iš tikrųjų turi pirmiausia reikšti „ką nors aplink vestis" – tai viena; antra, posakis apsivesti žmoną nei savo forma nei reikšme nėra aiškesnis už posakį žmoną (pačią) vesti = uxorem ducere; trečia, paprastieji žmonės, neužsikrėtę „naujoviška" įtaka, dar visai nemoka apsivesti, – jei bent tikrai vienoj kitoj tarmėj kaikurie keturkojai apsiveda (kitur pasibėga, pasilaksto...). Todėl, man rodos, apsivesti „eine Frau heiraten" yra vėlesnių laikų padaras: didelėj Lietuvos daly, ypač jos pakraščiuose, prieš karą ir dar dabar yra plačiai sakoma apsiženyti*) (iš lenk. ożenić [dial. ir obženić się „pojąć žonę; wyjść za mąż"); apsivesti daugelis tarmių, kiek žinau, seniau visai nepažino; todėl, pradėjus guiti ženytis, apsiženyti, visai lengvai galėjo pagal apsiženyti + vesti susidaryti nauja forma apsivesti „eine Frau heiraten". Kad taip iš tikro galėjo būti, rodo kiti kontaminaciniai (mišinio, sąmyšio) reiškiniai, pav., endriejaviškių žemaičių pripagelbėti ir Daukanto pripadėti (žr. „Kalbos" II, 82). Taigi tik vesti „eine Frau heiraten" yra visai aiškus ir neabejotinas mūsų žilos senovės veldinys, kuris visai nepridera keisti gramozdišku apsivesti.

9. Nevykusios etimologijos

Enciklopedijoj vienas kitas dalykas mėginama etimologizuoti, bet kartais labai nevykusiai. Pav., admirolas (I, 63) kildinamas iš arabų emir „vadas"; bet tai netiesa: admirolas per pranc. admiral (pagal lot. admirari iš sen. amiral), portug. amiralh ir kt. yra kilęs iš ar. amīr ar-r aḥ l „transportinio laivyno vadas" arba iš amīr-al-mā „emyras, jūros vadas"; iš ar. amīr „vadas, Befehlshaber" (nuo amara „įsakyti") yra kilęs emyras;

*) Vietomis sako ir ji apsiženijo (t. y. ištekėjo).

žr. K. Lokotsch, Etymol. Wörterb. der europ. Wörter orient. Ursprungs (Heidelberg 1927) 6 psl., Fr. Kluge, Etym. Wörterb. d. deut. Spr.[2] 6 psl.

Bet dar nepaprastesnė yra a i t v a r o etimologija (I, 127): „Aitvaro kaip slogučio etimologija, mums rodos, būtų visai paprasta, būtent iš veiksmažodžio „tverti“ (= čiupti): ai tveria (mane)“. Tai iš tikrųjų yra višteliauskinė „Aušros“ laikų etimologija: tada viską buvo galima etimologizuoti. Bet dabar tuo niekas nebetikės: šalia á i t v a r a s, yra dar á i č v a r a s, kuris yra kilęs iš á i t i v a r a s (plg. á-n t-a k i s : á n č i a k i s iš *a n t i-a k i s, a p ì v a r a s : a p v a r a s ir kt.), kurio jau niekaip nebegalima kildinti iš „ai tveria (mane)“. Užuot tokius niekus rašius, reikėjo bent paminėti daug patikimesnė Lidén'o Būgos etimologija (žr. Žod. 26 psl.).

10. Pradžios ir valdiška mokykla

Mokyklų pavadinimai, kad ir neilgu mūsų nepriklausomybės laikotarpiu, yra jau visokeriopai kitėję. Iš pradžių, atsimenu, buvo *pradinė* mokykla, vėliau buvo siūloma ir kurį laiką vartojama *pradedamoji mokykla* (t. y. tokia, kurioj mokslas pradedamas eiti) ir pagaliau *pradžios* mokykla. Tad kodėl taip yra? Į tą klausimą galime trumpai atsakyti: ligi karo ir dar po karo ilgai buvo pažįstama jau aušrininkų vartotoji *pradinė* mokykla. Pav., J. Šliupas 1884 m. „Aušros“ 119 psl. kalba apie tokią, *pradinę*, mokslavietę. Tais pat metais, 145 psl., kalbama ir apie *valstines* (= valstybines) mokslavietes. Kodėl tad šiandien einame kitokiu keliu? Argi aušrininkai šituo atveju būtų klydę? Tiesa, aušrininkai dar neturėjo griežtesnės sistemos, daug kur klydo sintaksėje ir kitur, bet kad šiuo atveju jie būtų klydę, negalima pasakyti. Tai liudija patys „Aušros“ duomenys. Štai jų keletas: *akiniai* stiklai (1883) 22, *antkapinis* paraš as (1884) 17, *apygardinis* (t. y. visai apygardai skiriamas) sūdas (1883) 144, *ąžuolinė* malka (1884) 264, *barsukinė* kepurė (1884) 63, *draugijinė* ūkė (1884) 158, *geležinis* kelias (1884) 260, *girninis* akmuo (1884) 128, *gutaperčinės* šukos (1883) 281, *kalkiniai* akmenai (1884) 89, *kantičkinės* giesmės (1883) 246, *karinis* vainikas (1884) 2, *krikštolinis* (kaip krikštolo) sudėjimas (1884) 128, *lapinė* (su didelėmis ausimis) kepurė (1884) 159, *naminė* kalba (1883) 233, *pušinis* elkas (1884) 12, *pušinės* šakos (1884) 265, *rytinė*

Lietuva (1884) 84, *senovinis* šalmas (1884) 14, *skrituoliniai* lankeliai (1884) 115, *stalinis* ziegorėlis (1883) 252, *šlyninė* tešla (1884) 129, *tautinė* kultūra (1884) 10, *ūkinis* povyzius (1884) 6, *vakarinis* laikas (1883) 267, *žeminiai* reikalai (1884) 9 ir kt. Iš šitų pavyzdžių mes matome, kad anais laikais kaikurie kalbos dalykai buvo geriau nujaučiami, kaip dabar. Pav., paviršutiniam, ne vidaus, panašumui žymėti buvo tada ir dabar žmonių kalboje tebėr vartojama priesaga *-inis* labai *vykusiai*: „Aušros" *krikštolinis* sudėjimas ir *skrituoliniai* (kaip skrituoliai) lankeliai yra tokios pat rūšies, kaip šiandieninė *akmeninė* širdis, *grūdinės* bulvės (tokios smulkios, kaip grūdai), *ledinė* druska, *lėkštinės* akėčios (tokios paplokščios, kaip lėkštės), *obuolinė* spyna, *siūlinė* šaknis ir kt. Šiandien mes jau tiek esame nutolę nuo savo tėvų kalbos, jog šitos gražios ir senos ypatybės nebeminime net gramatikose.

Taip pat žmonių kalboje gražiai dar yra reiškiama ir paskirtis, pav., *darbinis* arklys, *ganykliniai* dobilai, *išeiginis* drabužis ir kt. Todėl „Aušros" *apygardinis* teismas (tada dar sūdas) yra geresnis už dabartinį *apygardos* teismą. Taip pat niekuo nedėta yra ir *pradinė* mokykla: tai yra tokia mokykla, kuri skiriama *mokslo* pradžiai. Tiesa, kartais kilmininkas, tarp ko kita, reiškia ir paskirtį, pav., žmonių kalboje *pieno* puodynė yra ir *pieninė* puodynė, t. y. tokia, kuri skiriama pienui laikyti. Bet, apskritai imant, paskirčiai žymėti gyvojoj kalboj dažniau vartojamas būdvardis su priesaga *-inis*, kaip daiktavardžio kilmininkas. Ir todėl aš manyčiau, kad dabartinės *pradžios* mokyklos vietoje geriau būtų vartoti senesnė *pradinė* mokykla šalia *vidurinės* mokyklos.

Ir dar daugiau: vietoj dabartinės visai nevykusios *valdiškos* mokyklos būtinai reiktų vartoti *valdinė* (arba *valstybinė*) mokykla [1], kaip kad aušrininkai buvo pradėję daryti. Juk tai yra ne kaip valdžios, bet valdžios (valstybės) laikoma ir jos žinioje esanti mokykla. O tokia mokykla kaip tik yra *valdinė*, ne *valdiška*. Dėl to tad mes šiandien visai teisingai sakome *valstybinė*

[1] Paprastai yra sakoma *valstybinė* gimnazija, ir *valstybinėmis*, man rodos, reiktų vadinti visos mokyklos, kurios tik valstybės lėšomis yra laikomos, nes iš tikrųjų valdžia savo lėšomis mokyklų nelaiko, ir todėl jų nevertėtų vadinti valdžios vardu, *valdinėmis*.

(t. y. valstybės reikalams skiriama ir valstybės lėšomis laikoma) *įstaiga*, ne *valstybiška*, t. y. k a i p v a l s t y b ė s. Vadinas, *valstybinė* įstaiga yra daugiau, kaip *valstybiška*. Plg. dar *arklinė* (arklių sukama) mašina, *drabužinė* klėtis (kurioj drabužius laiko), *vietinė* bažnyčia ir kt.

Būtų gerai, kad mes savo terminologiją daugiau remtume žmoniškesniais gyvosios kalbos duomenimis, bet ne kaip pakliuvus ją sudarinėtume. Grynas formalizmas, kuriuo kartais norima nevykę terminai pateisinti, mūsų pačiai kalbai ir jos tobulinimui neina į sveikatą.

Aisčiai

(Liet. enciklopedija, 1933 m., t. I, skilt. 123)

Aisčiai yra viena senovės šaltiniuose minima Baltijos pajūrio tauta. Pirmas šį pavadinimą iškelia aikštėn Tacitas savo Germanijoj (cap. 45): A e s t i o r u m g e n t e s. Vėliau jį pažįsta istorikai Kasiodoras, Jordanas, Karolio Didžiojo biografas Einhartas ir pagaliau anglų saksų keliauninkas Vulfstanas. Ypač charakteringas yra šio paskutiniojo pasakojimas: jis savo (IX amžiaus pabaigos) pranešime nurodo tų aisčių žemę (Estland, Eastland), iš kurios tekanti I l f i n g'o (Elbingo) upė ir kurioje esąs prekybos miestas T r u s o (kryžiuočių laikų D r u s i n, dabar D r a u s e n s e e). Tame labai dideliame krašte esą daug miestų, kurių kiekvienas turįs savo karalių; karalius ir turtingesnieji žmonės gerią kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai – midų. Šitas Vulfstano pasakojimas apie aisčius sutinka su tuo, kas vėliau yra žinoma apie prūsus; taigi šie jo minimi aisčiai yra tie patys prūsai. Taip pat veikiausiai vakariniai prūsai, o gal net ir kuršiai yra buvę Tacito, Kasiodoro ir kt. minimi a e s t i (aisti). Tai rodo kultūros dalykai; žr. Būga, Kalba ir senovė, 255 ir t.; Blese, Congressus secundus archeologorum balticorum Rigae, 1931, 310.

K. Būga aisčiais vadino prūsų, lietuvių, latvių, jotvingių, kuršių, žiemgalių ir sėlių padermes ir buvo linkęs manyti, kad šiandieniniai e s t a i (vok. Esten) irgi turį senovinį aisčių vardą; sako, tą vardą germanai perkėlę ant pietinių aisčių (prūsų) valdžioje gyvenusių suomių, kuriuos latviai vadina į g a u n i a i s; ž. jo Lietuvių kalbos žodynas, LXXI ir kt.; Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje (Kaunas, 1924).

Kiti kalbininkai šitos hipotezės nepripažįsta, ir todėl aisčių vietoje vartoja baltus minėtoms padermėms vadinti.

J. Gerulis, Baltische Völker (M. Ebert, Reallexikon d. Vorgeschichte, I 335 sequ).

Arijai

(Liet. enciklopedija, 1933 m., t. I, skilt. 1040)

Arijai (sen. ind. a r y a garbingas, kilmingas, sen. pers. a r i y a, avest. a i r y o) yra buvę sen. indų ir iranėnų sentėviai, kurie, išsiskyrę iš indoeuropiečių šeimos, tam tikrą laiką yra dar drauge gyvenę. Jų protėvynė veikiausiai yra buvusi Irano rytuose, iš kur vieni vėliau yra išsikraustę į šiaurę, į Armeniją, o kiti į pietų rytus, į Indostano pusiasalį. Šitų padermių kalbos senovėje buvo sudariusios vieną bendrą prokalbę, kurios, kad ir suskilusios atskiromis tarmėmis, vėliau yra išlikusių nemaža bendrų ypatybių. Pvz., pirminius balsius a, e, o (ilguosius ir trumpuosius) tose kalbose atliepia a (ilgas ir trumpas); senoviniai r ir l čia yra sutapę vienu garsu r; pirminis ide. s po tam tikrų garsų yra išvirtęs į š ir tt. Be to, šitos abidvi kalbos, priklausydamos sateminei indoeuropiečių kalbų grupei, turi daug ir žodyninių bendrybių; pvz., sen. ind. m a t s y a žuvis, avest. m a s y o; sen. ind. d ē v a dievas, avest. d a e v a piktas demonas; sen. ind. a s u r a viešpats, dievas, avest. a h u r a ir kt.

Kalbotyroj kurį laiką arijais buvo vadinami indoeuropiečiai; bet dabar tas žodis šita reikšme jau beveik nebevartojamas, juo tebevadina drauge tik indus ir iranėnus.

Asimiliacija

(Liet. enciklopedija, 1933 m., t. I, skilt. 1245)

K a l b o j e vieno garso (balsio ar priebalsio) pritaikinimas (prilyginimas) prie kito. Mat, jei kalboje susiduria du visai įvairūs garsai, tai šitas įvairumas, kad būtų lengviau tarti, norima visiškai pašalinti (pvz., lot. ammoveo prijudinu, prinešu iš admoveo, colloquium pašnekesys iš conloquium) arba bent iš dalies sumažinti (pvz., spriktas

iš sprigtas, mikšas iš migšas). Tai yra pilnoji ir dalinė A. Be to, yra dar skiriama progresyvinė A., jei vienas garsas turi įtakos sekančiam garsui (pvz., lat. villa iš vilna), ir regresyvinė, jei sekąs garsas veikia priešais stovintį garsą (pvz., pėščias iš pėsčias, čičia iš šičia).

Lietuvju un latvju valodiskās tuvināšanas iespējas

(Izglītības ministrijas mēnessraksts, 1934 m., nr. 10, p. 354–356)

Cenšoties tuvināt abas radnieciskās un kaimiņos esošās baltu – lietuvju un latvju – tautas, vienam otram liekas, ka viens no labākiem šīs tuvināšanas līdzekļiem varētu būt šo tautu valodu tuvināšana, vienādošana vai pat vienas kopējas baltiskas valodas radīšana. Tādēļ svarīgi šo jautājumu apcerēt kaut cik plašāk.

Lietuvju un latviešu valodas jau pēc savas dabas ir viena otrai visai tuvas: to mēs viegli varam novērot, ja tikvien kaut cik ar šīm valodām nākam sakarā. Tuvums kļūst vēl lielāks, jo vairāk mēs ar šīm valodām iepazīstamies, jo vairāk tajās iedziļināmies.

Visdziļākā senatnē, priekš kāda gadu tūkstoša, šīs valodas, jādomā, būs bijušas vēl tuvākas: viņas tad viena no otras atšķīrās apmēram tikai tā, kā tagad lietuvju augstiešu un zemiešu dialekts. Lielākā daļa zīmīgāko atšķirību ir radusies vēlākos laikos, proti, no kopējām formām *r a n k ā, viensk. ģen. *t ā s r a n k ā s, viensk. instr. *t ā n r a n k ā n; *g e r v ē, *s v e t j a s, *s v e t j ā, *b r ē i d j ā, *p e n k ī, *ž i n ā t ē i un citām, vēlāk izveidojušās lietuvju formas r a n k à, t õ s r a ñ k o s, t à r a n k à, g é r v ė, s v ẽ č i o, b r i e d ž i o, p e n k ì, ž i n ó t i (dial. ž i n ó t i e) un latv. r ù o k a, t ãs r ù o k a s, t u o r ù o k u, d z ē r v e, s v e š s, s v e š a, b r i ê ž a, p ì e c i, z i n â t...

Tādējādi abu tautu – lietuvju un latvju – valodas, kas cēlušās no vienas kopējas pirmvalodas, vēlāk ir arvien vairāk un vairāk viena no otras attālinājušās un attālinās vēl tagad. Un tas arī labi saprotams: lietuvji un latvji, kaut arī ir tuvi radinieki, vienas saimes locekļi, tomēr ir dzīvojuši nevienādos apstākļos, tie ir bijuši pakļauti dažādu nevienādu kaimiņu ietekmei, un pa nevienādiem ceļiem ejot, viņiem ir bijis lemts veidot savu kultūru: tādēļ arī viņu valodas tāpat kā visas

citas valodas, būdamas lielā mērā socioloģiskas parādības, socioloģiski veidojumi, bija spiestas visas šīs dažādības uzņemt arī sevī, tās atspoguļot un tādā kārtā attīstīties jo tālāk, jo atšķirīgākā, īpatnējākā un patstāvīgākā garā.

Tagad, kad atsevišķas, īpaši mazas tautas ir pašas dzīves ievirzes dēļ spiestas cita ar citu jo ciešāk biedroties, šīs pa gadu simteņiem radušās valodu atšķirības ir par ne mazu šķērsli šim tuvināšanas darbam. Bet kā varam šos šķēršļus novērst? Vai radīdami vienu kopēju baltisku valodu tagadējās lietuvju un latvju valodas vietā vai arī līdzās tām? Taču tāda valoda varētu būt tikai mākslīga, taisīta, un šāda mākslīga valoda ne visai noder divu radniecisku tautu ciešākai saistīšanai: vienkārt, kamēr lietuvji un latvieši savā raksturā, kultūrā un vispārīgā dzīves veidā vieni otriem vēl ir visai sveši, tik ilgi arī mākslīga, taisīta valoda, tāpat kā visi citi mākslīgas tuvināšanās paņēmieni, ir gluži nereāla lieta; otrkārt, tāda taisīta valoda būtu visai šaura, t. i. tā saistītu tikai lietuvjus un latviešus, kurpretī igauņi, arī Baltijas jūras piekrastes tauta, ar kuru mēs arī tagad cenšamies tuvināties, valodas ziņā tomēr paliktu gluži nomaļus.

Tādēļ tagad, man liekas, vispirms būtu jārūpējas nevis par mākslīgas kopējas baltiskas valodas radīšanu, bet par daudz reālākām lietām. Tā, pirmkārt, būtu jācenšas savstarpēji vairāk iepazīties lietuvju un latviešu valodniekiem un citiem darbiniekiem valodas laukā. Tālāk būtu visai vēlams, lai lietuvju un latvju valodnieki, savstarpēji ciešāk tuvinādamies, kur vien iespējams, saskaņotu savu zinātnisko darbību (piem., dialektoloģiskās transkripcijas ziņā u. citur). Tāpat domāju būtu visai konkrēta un nepieciešama lieta, ja kaut kādā veidā varētu tikt saskaņoti daži tiklab lietuvju, kā latviešu valodas pasākumi, piem., kopēja rakstību reforma, jaunradāmie termini, kopēja svešu elementu apmaiņa pret dzimtajiem, vispārējā lietuvju un latviešu valodas likumība, abu valodu tīrība un tml. Ja sāksim rūpēties par tādām visai reālām lietām, ar laiku, varbūt, izveidosies arī vēl ciešāks kopdarbs.

Cita svarīga lieta, domāju, būtu tā, ka tiklab lietuvji kā latvieši vispārīgi vairāk kā līdz šim censtos iepazīties vieni ar otru valodu un literātūru. Šim nolūkam būtu jāparūpējas par piemērotām latviešu valodas rokas grāmatām lietuvju un piemērotām lietuvju valodas rokas grāmatām latviešu valodā. Tāpat būtu labi, ja beidzot mēs sāktu

vairāk rūpēties par piemērotu abu valodu literāro darbu savstarpēju tulkošanu.

Bet lai lietuvju un latvju valodiskā tuvināšanās būtu vēl sekmīgāka, vajadzētu, cik iespējams, novērst starp abām tautām atšķirības kultūras ziņā, kas ir par šķērsli valodiskās tuvināšanas ceļā: par valodisku tuvināšanos vien bez kultūrālas tuvināšanās nevar būt ne runas.

Beidzot, kamēr nevaram radīt vienu kopēju baltisku valodu, lietderīgi būtu konkrētāk apsvērt un plašāk pārdomāt, kāda valoda savstarpējā tuvināšanās darbā būtu jālieto lietuvjiem un latviešiem. Pirmā kārtā, man šķiet, šim nolūkam būtu lietojama katrai tautai sava valoda, bet tur, kur tās lietošana raditu grūtības, būtu jāizvēlas viena no Riet. Eiropas valodām, un, pēc manas saprašanas, še pirmā vietā būtu stādāma franču valoda.

Tādas, man šķiet, ir reālās un tuvākajā nākotnē dzīvē izvedamās lietuvju un latviešu, valodiskās tuvināšanās iespējas.

No lietuvju valodas pārtulkojis B.

Priesaga *-inga-* ir jos vartojimas

(Vairas, 1934 m., nr. 7, p. 268–278)

Žodžių daryboje priesagos vaidina labai svarbų vaidmenį: jos modifikuoja šaknies reikšmę, suteikia jai tam tikro, dažnai labai subtelaus ir būdingo atspalvio. Todėl vykęs priesagų vartojimas mūsų kalbą žymiai praturtina, padaro lankstesnę, sklandesnę ir tuo būdu mus įgalina žymėti net didžiausius reikšmės niuansus. Bet dabartinėje bendrinėje kalboje dažnai tam didžiai nusidedame: daug kur nebejuntame mūsų gana gražios amžiais sudarytos įvairių priesagų vartosenos: ją nuolat visaip maišome, nevykusiai darkome.

Ypač liūdna yra, kad mūsų priesagos nėra net tinkamai surašytos. A. Leskieno „Die Bildung der Nomina im Litauischen“ (Leipzig, 1891) savo laiku yra buvęs vertingiausias šios srities veikalas, bet dabar yra didžiai pasenęs. Po karo, tiesa, A. Vireliūnas dar buvo pasiryžęs parašyti platų priesagų vadovą, bet staigi mirtis neleido jam to gražaus sumanymo įvykdyti. Taigi priesaginės žodžių darybos sritis dar tedirvonuoja. Kad tai yra teisybė, rodo, pav., priesaga *-inga-*, apie kurią noriu čia kiek plačiau pašnekėti.

Pirmiausia tad pažiūrėkime, kaip lig šiol kitų šios priesagos reikšmė buvo apibrėžiama. Fr. Kuršaitis savo gramatikoje (Grammatik der lit. Sprache, 84 psl.) apie tai šiaip rašo: „*ing-* bildet Adj. in der Bedeutung des Vollseins wovon, dem lateinischen *-osus* entsprechend, Bsp.: *vargìngas*, voll Elend, armselig...; -auch zur Bezeichung trächtiger weiblicher Tiere, Bsp.: *veršìnga karvė*, trächtige Kuh..." Tos pat nuomonės yra ir Leskienas l. c. 526 tt.

J. Jablonskio nuomone, priesaga *-inga-* paprastai reiškia „daikto vidaus ypatybę, išeinančią dažnai arba kartais ir aikštėn" (žr. jo Gram.[2] 218 t.). Taip pat ir R. Bytautui ši priesaga rodo, kad „aiškinamas dalykas tur savyje kokį nors daiktą", ne ant savęs (žr. jo Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos, 26 psl.).

Kiek kitaip tos priesagos reikšmę nusako A. Vireliūnas. „Kai mano sunešimu, – sako jis, – tai priesaga *-ingas*... reiškia ne ką kita, kaip turimosios savybės gausumą, apstumą, didumą arba tiesiog jos turėjimą" (Mūsų kalba, II, 17).

Sulyginę šiuos apibrėžimus, galime pastebėti, kad priesagos *-inga-* reikšmė yra nevienodai nusakoma: vieniems ji reiškia ko nors turėjimą, gausingą arba paprastą, o kitiems tik vidaus ypatybę. Norėdami patirti, kuri iš tų nuomonių teisingesnė, pažiūrėkime, ką sako pati kalba. Štai keliolika priesagos *-inga-* pavyzdžių: *akmeningas* „pilnas akmenų, steinig" (: a k m e n i n g a s laukas Jž. I 9, a k m e n i n g a dirva DP. 100_3), *aliejingas* „ölig, ölhaltig" SzDi. 225, Jž. I 11, *apmaudingas* „pilnas apmaudo, verdriesslich" K. 16, Jž. I 55, *ašaringas* „pilnas ašarų, tränenvoll, tränend" Qu. [1] 1171, *atakingas* „kerštingas" (: iškalbinėjimai a t a k i n g ų... žmonių DP. 362_{20}), *dalingas* „kuris turi dalią, kuriam sekasi, laimingas" Jž. I 289, Virb., Naum., Svėd., Rok., *dalinga* mergaitė (kuri turi gerą dalį, didelį kraitį) Darb., *dantingas* „turįs daug dantų, didelius dantis; kandus" Jž. 292, *debesingas* (= debesiuotas, wolkig, wolkenreich) dangus N. 132, Jž. I 303, loc. sg. stulpe... *debesingame* KN. 84_2, *dėkingas* „dankbar" K. 83, būkite *dėkingi* WEE. 30_{14}, *dermingas* „turįs dermės, harmoningas, einträchtig" (: d e r m i n g a i s balsais KN. 38_{16}, žodis... yra d e r m i n g a s ib. 104_{22}, gyvenimas d e r m i n g a s ib. 109_{16}), *dervinga* malka, pušis (ku-

[1] Kad aiškesnė būtų šios priesagos raida bei vartosena, šalia dabartinės kalbos duodu kiek pavyzdžių ir iš senovinių raštų.

rioje yra dervos) K. 84, Jž. I 315, ta merga *drabužinga* (turi daug drabužių) Jž. I 338, laukai *duburingi* (= duburiuoti) KN. 119_{12}, *duoningi* metai (geri, derlingi metai, kuriais uždera daug javų) Darb., žemė *duoninga* (= derlinga, kur auga daug javų) Jž. I 373, *dusulingas* (= su dusuliu) žmogus Sub., Kup., Sint., *dvasingas* „kurs turi dvasios, geistig, geistreich" K. 102, Jž. I 375, *džiaugsmingas* „freudenreich, erfreulich", *eršketinga* (= pilna erškečių) dirva DP. 100_{20}, *galingas* „turįs galios, mächtig", *galvingi* dagiai (kurie turi daug galvų) Jž. I 408, *garbingas* „ehrenhaft, ehrenvoll", *gėdingas* „turįs gėdos, schandbar, schamhaft; blöde, schüchtern" BrB. Rom. I 26, DP. 71_{30}, 169_{35}, Post. 271_{43}, Qu.[4] 391, K. 117, Jž. I 421, Sint., *gyslingas* „gyslotas, sehnig, aderig" N. 257, *grūdingos* avižos (kuriose yra daug grūdų) Jž. I 476, Sub., Svėd., medis *gumbingas* (= gumbuotas, su gumbais) Jž. I 490, *ikringas* „turįs daug ikrų" SzDi. 78, Jž I 518, Sub., *ištaiginga* (= patogi, su ištaigomis) vieta Jž. I 647, *kamaringas* „turįs daug kamarų" SzDi. 100, *kartingas* arklys (= karčiūkas, turįs didelius karčius) Jž. II 46, *káulingas* (= pilnas kaulų) šmotas mėsos ib. 56, Svėd., *kertinga* (= turinti daug kerčių) troba Tv., *kilmingas* „aukštos kilmės; norįs pasirodyti" Jž. II 113, *klaningas* (= pilnas klanų) kelias ib. 147, *kliáudingas* (= su kliaudomis, ydingas; priekabus) žmogus ib. 157, darbai... *kliautingi* (= vitiosi) MT. 113_{24}, paupiai *krantingi* (= stačiais krantais, steil) Jž. II 214, *kraujingas* (= krauju pasruvęs) pirštas ib. 219, *krūtinga* merga ib. 262, *kúlinga* dirva (kurioj yra kūlių) Darb., *kūningas* „beleibt, fleischig" K. 210, „riebus, storas, nutukęs" Svėd. (: apreikštų tai... k ū n i n g i e m u s žmonėmus DP. 45_{13}), *lašininga* (= riebi, turinti gerus lašinius) kiaulė Virb., Naum., Sint., *liepsningas* „flammig" (: ing pečių l i e p s n i n g ą KN. 199_{27}), *lietingi* metai Sn., Sub., Kup., *lytvingi* metai Gkn., Grk., *lietvingi* metai Pr., Ar., *medingi* dobilai (kuriuose yra daug medaus) Skap., diena *miglinga* (= miglota) BrB. Am. V 20, *miltingos* bulvės (bulvės, bulbos) Virb., Naum., Sub., *mìltingas* (= miltuotas) maišas Darb., *nuotartingas* „vertas nuotarties, tadelhaft, tadelnswert" (: būtų šventa ir n e n u o t a r t i n g a 1701 NT. Efez. V 27), *pakulingi* rugiai Dus., *pieninga* karvė (kuri duoda daug pieno) Sint., Sub., Svėd., Rok., Lkm., *pieningi* metai (kuriais karvės duoda daug pieno) Ram., *pilvingas* (= apvalaus, kieto ir dailaus pilvo) arklys Slnt., *pinigingas* „turtingas pinigų, geldreich" SzDi. 248, N. 292, Sint., *pìršingas* (= plačios krūtinės) arklys Jž. I 699 s. v.

galvingas, *reikmeningas* „notig, dürffig“ (: jis... reikmeningas yra BrB. 5 Moz. XXIV 12, kurie regisi silpnesni esą kūne, yra reikmeningi 1701 NT. 1 Kor. XII 22), *rūpestingas* žmogus, *sakinga* (= turinti daug sakų) pušis Kup., *sąmojingas* „turįs sąmojo, su sąmoju“ Kv., *sandoringas* „taikus, einig, einträchtig, verträglich, friedfertig“ Qu.[3] 532, 544, K. 365, kurie... *sandoringoj* vienybėj stov MK. 3_{14}, *skardinga* upė (kurios aukšti skardžiai) Kv., *skaringi* (= geros skaros, pluošto) linai Slnt., *skystimingos* (= sultingos) uogos Sn., *skolingas* „kurs turi skolos, skalnas“ Sub., Kup., *sùltingas* obuolys Sint., *šakningas* „gerų, stiprių šaknų, wurzelig“ K. 419, *šarvingas* „šarvuotas, ginkluotas“ K. 421 (: užmušė aną baisų ir šarvingą Golijotą Post. 2_{15}), *šerkšningas* „pilnas šerkšno, apšerkšnijęs“ K. 424, *širdingas* „geras, geros širdies, nuoširdus“ K. 428, Slnt., Sub., Kup., *tešmeninga* karvė (kuri turi didelį tešmenį) Sint., Sub., *troškulingas* (= turįs troškulį, ištroškęs) žmogus Šak., *turtingas* žmogus, *ugningas* „feurig, voll Feuer“ K. 474 (: galėtumbite išgesyt visas ugningas strėlas 1701 NT. Efez. VI 16), *utėlingas* „pilnas utėlių, utėlėtas, lausig“ Qu.[3] 1166, N. 35, *vaisingas* medžias (kurio esti vaisių) Sub., *válkštingas* (= valkšnotos, varpotos) avižos Lkm., *vandeninga* (= prie vandens, prie šaltinių, greitai neišdžiūstanti) žemė Sint., *várpingi* rugiai (kurie turi ilgas, grūdingas varpas) Darb., *várpingos* (= didelėmis, derliomis varpomis) avižos Slnt., avys jų *veislingos* PS. I 48_5, Sub., *verksmingas* (= su verksmu, per ašaras tariamas) balsas KN. 88_8, Sub., Kup., *votinga* sąžinė Post. 3076_{18}, *žalingas* gailumas nuodžios (= szkodliwy jad grzechu) DP. 583_{23}, *žmoningas* „volkreich“ K. 526, *žuvingas* ežeras Sint. ir kt.

Iš šių pavyzdžių matyti, kad daiktavardiniai būdvardžiai su priesaga *-inga-* pirmiausia žymi paprastą arba, dažniau, gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštų daikto savybių turėjimą. Kiti šios priesagos dariniai tam tikrais atsitikimais gali gauti antrinės reikšmės, kuri juos sieja su kitų priesagų (*-inja-*, *-iška-*...) atstovais, pav.: *akmeningas* „akmeninis“ (: akmeningi rykai šeši „sześć stągiew kamiennych“ DP. 68_7, mes teip kietos ir akmeningos širdies „zakamiałego serca“ ib. 476_{37}, atmainė tas akmeningas širdis Post. 101_6), *ašmeningas* (= „su ašmenimis, ašmeniuotas“ >) „aštrus, scharf, schneidig“ Qu.[4] 392, N. 11, *ausingas* (= „su ausimis, ausytas“ >) „ausylas, scharfhörig“ Jž. I 178, *barningas* „zanksüchtig“ Lex. 216, K. 40, *dalgingas* (= dalginis) „dalgio pavidalo, sensenförning“ N. 124, *ginklin-*

gas „streitbar“ BrB. 5 Moz. III 18, marti *įnaginga* (= „turinti įnagių“, t. y. mokanti visus darbus dirbti) Jž. I 528, *iškilmingas* klebonas (kurs mėgsta dažnai iš namų išvažiuoti) Žem. Kalvarija, *káiningas* (= „brangus, vertingas“ >) „naudingas, patogus“ Jž. II 9, *karingas* (= kriegerisch) būdas DB. 64, *karingas* (= neramus, nepastovus, kuris su kitais kariauja, pešasi...) vaikis Darb., *káulingas* (= „pilnas kaulų“ >) „stiprių kaulų“ K. 174, *kójingas* (= „su kojomis, kójotas“ >) „tvirtų kojų, tvirtakojis“ Jž. II 197, *kovingas* „streitig, streitbar“ Qu.[4] 1160, N. 206, *kūningas* „kūno, kūninis“ (: klausykime... ausimis k ū n i n g o m i s DP. 493_3), *liepsningas* (= įkaitęs, kuo labai susirūpinęs) žmogus Darb., *liežuvingas* „kurs liežuvauja“ (: nebūk vaidvilkiu negi l i e ž u v i n g u tarp žmonių DA. 28), *maištingas* (= maištiškas) „aufrührerisch“ K. 240, *melaginga* (= melagio ar melagės sakoma, netikra, pramanyta, melagiška) žinia Darb., Sint., kiti jo džiaugias *melagingomis* tuštybėmis TK. 121, *mirtingas* „marus, sterblich“ DP. 199_3 (taip pat kūne sopulingame ir m i r t i n g a m e PS. II 124_{26}), *nagingas* vyras (kur viską sugeba padaryti) Virb., Naum., Sint., *pakelingas* (= pakelės, iš kelionės pavargęs) žmogus Sub. (iš to *pakelingas* „Pilgrim“ Qu.[4] 217), *pavasaringos* karvės (kurios pavasarį išleistos laukan greit griūva, esti nestiprios) Kup., Svėd., *petingas* (= plačių, stiprių pečių, pečiūkas) žmogus Virb., Naum., Jž. I 699 s. v. g a l v i n g a s, *poteringas* katinas (kuris daug „poteriauja“, t. y. burkuoja) Dus., *prašalingas*, arba svetimžemis DP. 3_9, strėlos *žaizdingos* (= žeidžiamos, kurios žaizdų pridaro) KN. 79_4 ir kt.

Ypač įdomu yra, kad kai kurie priesagos *-inga-* būdvardžiai, bežymėdami pagrindiniu žodžiu išreikštų savybių apstumą arba paprastą jų turėjimą, kartais gali žymėti ir būdingąsias veikėjo ypatybes, jo polinkius. Tai aiškiai rodo tokie pavyzdžiai: *burblingas* „kurs vis burbia, brummig, knurrig“ Jž. I 251 (šalia *burblys*), *gaspadininga* (= taupi, ekonomi) moteriška Jž. I 416, *gaspadininga* (= gaspadarna) mergė Slnt., *kareivingas* „kriegerisch, gewaltig, tüchtig“ = latvių *kareivīgs* (: visi... esate k a r e i v i n g a i s vyrais Chyl. 5 Moz. III 18, visi k a r e i v i n g i galiūnai Joz. I 14, *kareivingas* „militaris“ SzDi. 457), jis labai *kekšingas* (= pasileidęs, ištvirkęs) Jž. II 68, *melaginga* merga (kuri mėgsta meluoti) Darb., *pakeleivingas* (= pakelingas) žmogus Darb., Sub., Svėd., *poningas* (= poniškas) „herrenmässig“ N. 295, *pranašingas* „prophetisch“ K. 326, *svetinga* (= vaišinga) moteriškė

Rg., *vagingas* (= vagiškas) „diebisch“ N. 45, *vyringas* (= vyriškas) SzDi. 146, N. 81, *žmoningiausias* pakvietimas TK. 272 ir kt. Šios rūšies darinių gyvojoje kalboje tik vienas kitas tepasitaiko, todėl rašomojoje kalboje jų naujų nelinkstama darytis.

Toliau priesagos *-inga-* dariniai kartais, atrodo, gali būti sudaromi iš daiktavardžių ir būdvardžių, pav.: *apstingas* „überreichlich, vollauf“ K. 18 – *apstas* ir *apstus*; *atmainingas* „nepastovus, įvairus“ Jž. I 135 – *atmaina, atmainas* ir *atmainus* „atmainomas, atsimainąs“; *atsargingas* „auf Vorratsammeln bedacht, haushälterisch, einsichtsvoll; vorsichtig“ ib. 144 – *atsarga* ir *atsargus*; *bailingas* „baukštus, baimingas“ ib. 183 – *bailė* ir *bailius*: *baimingas* „pilnas baimės, furchtsam“ K. 36, „bailingas“ Jž. I 183 – *baimė* ir *baimus* „bailius“ N. 329; *baisingas* „gräulich, grausam, grimmig“ N. 329, „überaus schrecklich, Entsetzen verursachend“ K. 36 – *baisas, baisa* ir *baisus*; *balsingas* „vollstimmig, laut“ N. 188, *balsingas* (= trankus, garsus, balsus) varpas Jž. I 188 – *balsas* ir *balsus* „garsus“; grūdas *brandingas* (= pribrendęs) Jž. I 299 – *branda* ir *brandus*; *darbingas* „darbštus, arbeitsam“ K. 79, Jž. I 294 – *darbas* ir *darbus* „darbštus“; *diržingas* (= įdiržęs, neskalus, tąsus, kaip diržas) medis Sub., Kup. – *diržas* ir *diržùs* „tąsus, lankus, neskalus“; *doringas* „padorus, garbingas, kuklus, mandagus“ Jž. I 336 „versöhnlich“ K. 90 – *dora* ir *doras*; *draugingas* „draugiškas, sėbriškas“ SzDi. 371 – *draugas* ir *draugus* „freundlich, freundschaftlich, leutselig“; girioj balsas *garsingas* Jž. I 415 – *garsas* ir *garsus*; *gausingas* „geräumig, räumlich; reichlich“ ib. 419 – *gausa* ir *gausus*; *grasingas* (: jokia paslušnystė g r a s i n g e s n ė neturi būt Post. 60_{40} – *grasa* ir *grasus*; *grausmingais* žodžiais „surowemi słowy“ PS. II 117_{30} – *grausmas* ir *grausmus* „baisus, žiaurus, didelis, milžiniškas“ SzDi. 221; *išmaningas* žmogus (kurs viską išmano, protingas, supratingas) Jž. I 602, Slnt., Palaukiai – *išmanė* „išmonė, supratimas“ ir *išmanus* „išmaningas“; *maloningas* „huldvoll“ K. 241 – *malonė* ir *malonus*; *maršingas* „vergesslich“ KP. 184_2, KN. 181_8 – *maršas* „užmiršimas“ ir *maršus* „maršingas“; *meilingas* „lieb lieblich“ (: teip mielus ir m e i l i n g u s žodžius išgirs DP. 10_{37}, m e i l i n g u veidu ib. 32_8) – *meilė* ir *meilus*; *mokslìngas* „lehrhaft“ Qu.[3] 1179, „gelehrig, lernfähig“ K. 260, Vkš. – *mokslas* ir *mokslùs* „gelehrig“; *narsingas* „voll gewaltigen Zorns; schrecklich, zornig“ K. 267 – *narsas* ir *narsus*; *noringas* „begierig, willig, willfährig“ SzDi. 41, regėdamas n o r i n g ą dmą tavo Post. 166_9,

aš tuo *noringesnis* būčia DK. 46_{22} – *noras* ir *norus* „begierig, willig“ Lex. 26, 211, Qu.[1] 73, N. 423; su *nuobodinga* pilnasčia velnias... darbaliavo AM. $38b_{20}$ – *nuoboda* ir *nuobodus*; *privalingas* „reikalingas, nötig“ K. 333, *privalingi* darbai BrP. II 140_{11}, pašelpdami *privalingus* artimuosius DP. 482_{6} – *privalà* „reikalas, prievolė“ DP. 331_{52} ir *privalus*; žada *skalsingą* užmokėjimą Post. 92_{40} – *skalsa* ir *skalsus*; ir pamačiau elnelį ant *srovingo* upelio KD. 157 – *srovė* ir *srovus* „sraunus“ DP. 149_{34} ir kt.

Šios rūšies būdvardžiai, kad ir dėl galėjimo gali būti kilę tiek iš daiktavardžių, tiek iš būdvardžių, vis dėlto pirmiausia, reikia manyti, tebuvo sudaromi tik iš daiktavardžių, būtent – *apstingas* iš *apstas*, *baimingas* iš *baimė* ir t.t. Būdvardžiai *apstus*, *baimus*, *balsus*, *brandus*, *darbus*, *draugus*, *garsus*, *kantrus*, *maršus*, *norus* ir kt. yra atsiradę visai savarankiškai; bet jų vartojimas šalia tos pat šaknies daiktavardžių, iš kurių yra sudaromi pirminiai būdvardžiai su priesaga *-inga-*, ilgainiui ėmė klaidinti darybinį lietuvių kalbos jausmą, t. y. tokiais atvejais buvo pradėta nebeskirti, iš ko priesagos *-inga-* dariniai yra sudaromi – iš daiktavardžių ar iš būdvardžių. Iš pradžios, ypač senovinėje raštų kalboje, tuo būdu sudaryti būdvardžiai savo reikšme gal kiek skyrėsi nuo paprastųjų tos šaknies būdvardžių (plg. *balsingi* vyrai, t. y. tokie, kurie turi gerus balsus Virb., Naum., ir *balsus* „garsus“), tačiau vėliau tas skirtumas daug kur išblyško. Todėl, pav., *balsingas*, *garsingas*, *maršingas*, *noringas* ir kt. senovinėje raštų ir vietomis net dabartinėje kalboje reiškia tą pat, kaip ir *balsus*, *garsus*, *maršus*, *norus*. Bet Kuršaitis ir kt. tokiems priesagos *-inga-* būdvardžiams, ypač iš abstrakčių daiktavardžių sudarytiems, duoda sutvirtinamosios reikšmės; dėl to, pav., *godingas* jam yra „labai godus“, o *godus* tik „gierig, habsüchtig“, žr. jo Gramm. 84 psl.

Tuo būdu ilgainiui su priesaga *-inga-* buvo pradėta daryti būdvardžių ir iš būdvardžių, šalia kurių nėra arba bent nežinome tos pat šaknies daiktavardžių, kurie galėtų eiti jų darybiniu pagrindu, pav.: *bagotingas* „didžiai turtingas“ K. 35 (= latvių *bagātīgs* „gausingas“) – *bagotas*; *dosningas* „freigebig, sehr freigebig“ BrB. Ps. XXXVII 21, K. 90 – *dosnus*; *griešningas* „nuodėmingas“ (: grėbė jis savo g r i e š n i n g o m i s rankomis BrB. 2 Mak. V 16, g r i e š n i n g ą gyvenimą... pagerintumbim MK. 26_{5}) – *griešnas*; *įmaningas* „kurs įmano, supratingas, nepaikas, geras“ Jž. I 525, *įmaningas* daiktas Slnt., ne-

tarkies kuo įmaningu esąs TK. 125 – *įmanus*; *išganingas* „selig, heibringend“ TK. 280 – *išganus* „heilsam“ N. 256; *karštingai* meldėsi KN. $149b_4$ – *karštas*; *linksmingas* „fröhlich“ Qu.[3] 714, „freudig, verngügt“ N. 369, „voller Fröhlichkeit, überaus heiter“ K. 232 – *linksmas*; *nuoširdingas* (: nuoširdingosp pakūtosp MT. $206b_7$, nuoširdingu gailėjimu Chyl. 2 Sam. I 1, džiaugsmas nuoširdingas KN. 13_{27}) – *nuoširdus*; *rūpingas* „rūpestingas, vargus“ WP. 39_{14}, Qu.[4] 80, N. 450 – *rūpus* „rūpestingas, įdėmus; susirūpinęs, baimingas“ N. 450; *troškingas* (: troškingą rūpestį... išgėdina KS. 81_{27}, *troškingas* laukimas 1701 NT. Rom. VIII 19) – *troškus*; *tūlingas* „įvairus“ (: liežuviais tūlingais KP. 174_{18}) – *tūlas*, taip pat *vieningas* „zur Einheit gehörig“ K. 501 – *vienas* ir kt.

Pagal tos rūšies pavyzdžius ypatingai senovinėje raštų kalboje buvo dar sudaroma būdvardžių su ta priesaga ir iš dalyvinių kamienų, pav.: *abejotingas* (: saugok pabaigos abejotingos KN. 251_4, pasirodė... neabejotingais ženklinimais 1701 NT. ApD. I 3), *galintingas* (: Abrahomas... stosis didžia ir galintinga gimine Chyl. 1 Moz. XVIII 18, galintingiausis Felikse 1701 NT. ApD. XXIV 3), *garbintingas* (: garbintingas kunigas Post. $195b_{33}$, garbintingomis cnatomis Chyl. 2 Sam. I 1, dėl garbintingo tavo atminimo KN. 70_{16}, žmonės džiaugės iš visų anų garbintingų darbų 1701 NT. Luk. XIII 17), *girtingas* „rühmlich“ Qu.[4] 343, N. 257, *irtingas* „gerudert“ SzDi. 448, *išganytingas* „išganus, selig, heilsam“ Qu.[4] 532, N. 256 (: ant išganytingo... patapo Maž. 103_{17}, išganytinga malda WP. 100_{35}, meilė Dievo išganytinga Post. $33b_{39}$, išganytingus veiksmus... ištaiso MT. $45b_{39}$, kas jiems nauda ir išganytinga gal būti MK. 5_4), „überaus selig“ K. 149, *pakaktingas* (: tu vienas pakaktingiausis TK. 167), *parduotingas* „parduodamas“ (: parduosi parduotingą daiktą Chyl. 3 Moz. XXV 14), *šlovintingas* (: šlovintingas apaštalų choras Maž. 84_1, vardas šlovintingas KN. 9_5), *viliotingas* (: gauna... viliotingąjį pažadėjimą Chyl. 1 Moz. XXXIV 1), *žymintingas* (: matė ženklą... visam svietui žymintingą KN. 204_{12}) ir kt. Vieni iš tų būdvardžių (*galintingas* ir kt.) gali būti sudaryti iš veikiamųjų esamojo laiko, kiti (*abejotingas*, *girtingas*, *išganytingas*...) iš neveikiamųjų būtojo laiko dalyvių. Bet dabartinėje rašomojoje kalboje nei vieni, nei kiti nebevartojami.

Tam tikrais atvejais antrinio kilimo daiktavardiniai priesagos *-inga-* būdvardžiai yra sutolyginami su panašios darybos veiksmažodiniais dariniais, pav.: *baringas* „streitsüchtig" SzDi. 187 – *baruos, bartis*; *bliuzningas* (: jeib aš paikai ir b l i u z n i n g a i... ką neištarčiau MT. XLVIII$_{13}$) – *bliuznyti*; *dėdinga* (= dėsli) višta Jž. I 305, Leip., Pr., Sn., Jiez. – *dėdinėti*; *deringas* „naudingas, vaisingas, dienstlich, tüchtig, vorteilhaft" Qu.[3] 464, Qu.[4] 157, K. 84, Jž. I 313 (: anys... n e d e r i n g a i s pavirto Rehsa Ps. XIV 3) – *derėti* (bet plg. ir *deras* „sandėris, sankalba" Jž. I 312, *derus* „derlingas" ib. 315); *duksingas* (: d u k s i n g a s įjojimas Post. 130b$_{32}$, duok vietą d u k s i n g o m i s maldomis KN. 6$_2$, prašome... d u k s i n g a i MK. 31$_{11}$) – *duksėtis*; *kaitingas* „kurs tuoj sukaista" Jž. II 13 – *kaisti, kaitinti*; *kentingas* „kantrus" SzDi. 30 (: būkig tada k e n t i n g a s kančiose KS. 227$_{29}$) – *kenčiu, kęsti*; *nértingas* (= kapriznas) vaikas Nerekonys – *nértėti* „pykti, siautėti"; *pagyringas* (ar *pagiringas*) „pagirtinas, löblich" Qu.[3] 1210 (: byskupas tur būt... p a g y r i n g a s WE. 35$_2$, viešpats yra didis ir p a g y r i n g a s BrB. Ps. CXLV 3 – *giria, gyrė, girti* (bet plg. ir *pagyras* „girūnas"); *pervertingas* „pranarus, verkehrt" (: išgelbėkitės nuog tos giminės p e r v e r t i n g o s 1701 NT. ApD. II 40) – *perverčiu, perversti*; *prideringas* „pridarus, geziemend, angemessen" Lex. 13 (: žymės... p r i d e r i n g e s n ė s DP. 249$_{43}$) – *priderėti*; *priimingas* arba *priėmingas* „malonus, angenehm" [2] (: naują dvasią duok man tavi p r i i m i n g ą KN. 56$_8$, tas yra jam p r i i m i n g a s 1701 NT. ApD. X 35, maldos tavo Dievui p r i ė m i n g o s yra KS. 16$_{18}$, kas pirm yra 'gatavo ūmo, tas esti *priėmingas* 1701 NT. 2 Kor. VIII 12) – *priima, priėmė, priimti*; *smirdingas* (: kurie yra toli s m i r d i n g e s n i ir bjauresni Post. 162$_{31}$, eit musijam ing... s m i r d i n g a s duobes ib. 253b$_{19}$) – *smirdėti* (bet plg. ir *smirdas* „smarvė" N. 489); *suderingas* „versöhnlich" Qu.[4] 714 – *suderėti*; *suprantingas* „suprantąs, išmintingas" (: būkite s u p r a n t i n g a i s kaip žalčiai PS. I 16$_{29}$) – *suprantu* (plg. latvių *sapruotīgs* MLV. III 708); *supratingas* „suprantas, verständig" Sub., Kup. (= latv. *sapratīgs*) – *suprato, suprasti* ir kt.

Šitos rūšies būdvardžių daryba dabartinėje kalboje nevisai yra populiari, ir todėl jos darinių dabar nedaug tesutinkame.

[2] Šis būdvardis gali būti verstas ir iš lenkų *przyjemny* „malonus, meilus".

Pagaliau skyrium dar tenka paminėti vieną kitą nepaprastybę, kuri mūsų kalbai nevisai yra įprasta.

Tokie pirmiausia yra būdvardžiai, su priesaga *-inga-* sudaryti iš sudurtinių daiktavardžių arba būdvardžių, pav.: *dievobaimingas* (: padaryk širdį d i e v o b a i m i n g ą KN. 54_{10}), *geradėjingas* „wohltätig" N. 251 (: jisai yra... g e r a d ė j i n g a s MT. 191_1), *geradaringas* „t. p." (: pažintumbime Dievą... mums santį g e r a d a r i n g ą MT. 194_{12}), *lengvaširdingas* „sanftmütig" K. 226, *mielaširdingas* „barmherzig" K. 253, Sub. ir m i e l o š i r d i n g i Post. $251b_5$, *piktadaringas* „mutwillig, boshaft" N. 290, *vienširdingas* (: būdami v i e n š i r d i n g i ir vieno išmanymo 1701 NT. Filip. II 2), *visagalingas* (: *visagalinga* ranka TK. 187) arba *visgalingas* K. 508 ir kt. Šitokie būdvardžiai veikiausiai yra ne gyvosios, bet raštų kalbos padarai, daugiausia iš svetimų kalbų versti; plg. lot. *beneficus*, *malericus*, *misericors*, *omnipotens* ir kt. Dabartinėje gyvojoje ir rašomojoje kalboje, be *dievobaimingas* ir *mielaširdingas* (šalia *mielaširdis*), daugiau yra vartojama *geradaris* (*geradariškas*), *lengvaširdis*, *piktadaris* (*piktadariškas*), *visagalis*.

Kai kurie priesagos *-inga-* būdvardžiai, kad ir apyrečiai, yra vartojami su priešdėliu *be-*, pav.: *begėdingas* (: atsidengia viens iš pateikūnų b e g ė d i n g a i Chyl. 2 Sam. VI 20, dėl b e g ė d i n g o dakučiojimo 1701 NT. Luk. XI 8), *bereikalingas* (= nereikalingas) darbas, rūpestis Paež., Keturv., Pn., Krinčinas, Vab., Sub. ir kt. Plg. latvių *bezdievīgs* „bedievis, bedieviškas", *bezkaunīgs* „begėdis, begėdiškas" ir kt.

Būdvardžiai *ikmetingas* „zeitig" K. 144, *kasdieningas* „kasdieninis" Jž. II 49 ir kt. yra hipostatiškai sudaryti.

Suglaudę visa, kas aukščiau sakyta, matome, kad priesaga *-inga-* mūsų senovinėje ir dabartinėje kalboje yra daug plačiau ir įvairiau vartojama, nekaip kad apie ją kalbos vadovėliuose ar atskiruose straipsniuose lig šiol buvo rašoma. Ir dar daugiau: net pagrindinė šios priesagos reikšmė, ir ta buvo nevisai tiksliai nusakoma. Dėl to dabar, pav., jau nebegalima sutikti ir su dabartiniuose kalbos vadovėliuose vyraujančia J. Jablonskio nuomone (ją be pastabų kartoja ir A. Salys š. m. „Gimtosios kalbos" 54 psl.), kad priesaga *-inga-* paprastai reiškianti vidaus daikto ypatybę, išeinančią dažnai arba kartais ir aikštėn: šiai priesagai pirmiausia yra charakteringa ne vidaus ypatybė, bet daikto savybių turėjimas ir tų savybių reiškimas. Tos są-

vokinės daikto savybės gali būti tiek vidinės, tiek paviršinės. Todėl yra suprantama, kodėl, pav., priesaga *-inga-* dažnai yra maišoma su priesagomis *-uota-*, *-ota-*, *-ėta-* ir kt., būtent: *akmeningas – akmenuotas*, *dantingas – dantuotas*, *duburingas – duburiuotas*, *gyslingas – gyslotas*, *gumbingas – gumbuotas*, *kertingas – kertėtas*, *kraujingas – kraujuotas*, *miltingas – miltuotas*, *nagingas – naguotas*, *pinigingas – piniguotas*, *tešmeningas – tešmeniuotas* ir kt. Bet apie tai kitą kartą.

Sutrumpinimai

AM. = Apie popieszischkaie missche... 1600.
Ar. = Ariogala.
BrB. = Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną.
BrP. = Postilla... per Jana Bretkuna... 1591.
Chyl. = Chylinskio Biblija.
AD. = Abecieła Lytuwiû-Kalnienû ir Źiamajtiû kałbos... 1842.
Darb. = Darbėnai.
DB. = Budą Senoves-Lëtuwiû ir Żámajtiû iszrasze... Jokub's Łaukys... 1845.
DK. = H. Litovskij katichizis Daukši. ... 1886.
DP. = Daukšos Postilė... 1599.
Dus. = Dusetos.
Gkn. = Girkalnis.
Grk. = Grinkiškis.
Jž. = Litovskij slovar' A. Juškeviča, 1904–1922.
K. = Litauisch-deutsches Wörterbuch von Fr. Kurschat, 1883.
KD. = Prusijos Lietuvių Dainos... V. Kalvaitis, 1905.
KN. = Kniga Nobaznistes Krikśćioniszkos... 1653.
KP. = Polski z Litewskim Katechism... Málchera Pietkievicẓa... 1598.
Kup. = Kupiškis.
Kv. = Kvėdarna.
Lėn. = Lėnas.
Lex = Lexicon Lithuanicum (rankraštinis Karaliaučiaus Archyvo žodynas).
Lkm. = Linkmenys.
lot. = lotynų, lotyniškai.
Maž. = Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų... 1922.
MK. = Naujos labbay priwalingos... maldu knygeles... išdůtos nůg M. Danjelo Kleino... 1666.
MLV. = K. Mülenbacha Latviešu valodas vardnica, 1923 tt.
MT. = Margarita theologica... 1600.
N. = Wörterbuch der lit. Sprache von G. H. F. Nesselmann, 1851.
Naum. = Naumiestis.
1701 NT. = Naujas Testamentas... 1701.
Paež. = Paežeriai.
Pn. = Panemunis.
Post. = Postilla Lietuwiszka... 1600.
Pr. = Prienai.
PS. = Punktay sakimu... 1629–44.
Qu. = Rankraštinis Karaliaučiaus

Archyvo žodynas.
Ram. = Ramygala.
Rg. = Rygiškiai, Griškabūdžio par.
Rok. = Rokiškis.
Sint. = Sintautai.
Skap. = Skapiškis.
Slnt. = Salantai.
Sn. = Seinai.
Svėd. = Svėdasai.
Šak. = Šakyna.
SzDi. = Dictionarium trium lingvarum... auctore R. P. Constantino Szyrwid. 5 editio... MDCCXIII.
TK. = Tamosziaus isz Kempis apej sekima Jezaus Kristaus kningas kietures. Iszgulditos par... Motieja-Kazimierą Wołonczewski... 1852.
Tv. = Tverai.
Vab. = Vabalninkai.
WE. = Enchiridion... per Baltramieju Willentha... MDLXXIX.
WEE. = Evangelias bei Epistolas... per Baltramieju Wilenta... MDLXXIX.
Virb. = Virbalius.
Vkš. = Vilkyškiai.
WP. = Wolfenbüttelio Postilė, 1573.

Zobarsko „Gerasis aitvaras“ ir priesaga *-okas*

(Literatūros naujienos, 1934, nr. 6, p. 3)

Iš pradžios gal kai kam atrodys keistoka antraštė: aitvaras ir priesaga *-okas*. Ką tai turi bendro? Aitvaras paprastai juk pinigus neša, ne priesagas. Bet čia kiek kitaip yra: vieną gražią dieną p. J. Talmantas panoro „Gerajam aitvarui“ nusavinti daiktavardinę priesagą *-okas* ir ją išguiti iš mūsų kalbos lauk. Dėl to, žinoma, nieko kito nebeliko daryti, kaip pasipriešinti tokiam lietuviško mūsų kalbos lobio nusavinimui. Ir štai tas darbas teko man atlikti š. m. „Tautos Mokyklos“ 5-me ir „L. Aido“ 83 numeryje.

Po to, rodės, bus viskas gerai. S. Zobarsko „Gerasis aitvaras“ pasiliks beturįs daiktavardinę priesagą *-okas*, kaip turėjęs. Bet štai š. m. „Gimtosios kalbos“ III–IV 62 pusl. prabyla dėl to jau J. Labokas šiaip porindamas: „Iš šio straipsnio (t. y. kuris buvo „Liet. Aido“ Nr. 83 išspausdintas) aiškiai nematyti, ką šita priesaga ryt. aukštaičiai d a u g i a u s i a reiškia, nes duotieji pavyzdžiai beveik visi skirtingų reiškinių. P. Skardžiui *berniokas* yra v a i k i n a s, v a i k i s, b e r n a s, o minėtam S. Zobarskui ir šešerių metų vaikas, kurį kartais be jokio prasminio skirtumo ir *berniuku* pavadina. Tas jo *berniokas* nešioja *kailiniokus* ir mėto *akmeniokus*. Bet ar *kailiniokai* ir *akmeniokas* yra

tas pat, kaip ir *kailiniukai*, *akmeniukas*, o jei ne, tai kokio esama tarp jų skirtumo, mes iš P. Skardžiaus straipsnio nesužinome. Ir mes visiškai nesame priešingi daiktavardinei priesagai *-okas*, bet ji neturėtų būti visur, kur reikia ir kur nereikia, segiojama. Skaitant S. Zobarsko „Gerąjį aitvarą", kaip tik ir krinta į akis, jog ji dažnai ir nevietoje pavartota".

Nežinau, kaip tai galėjo atsitikti, J. Labokas sąmoningai ar nesąmoningai, ėmė ir nukalbėjo visai pro šalį. Ir dar daugiau: jis visa taip sujaukė, supynė pėdas, kad pašalinis skaitytojas nieko nesupras, kaip ir kas iš tikrųjų yra buvę. Todėl ko greičiausiai reikia tai atpainioti.

Visų pirma J. Labokas be reikalo iš mano straipsnio nori išskaityti tai, ko aš juo visai nenorėjau pasakyti, būtent – aš šiuo straipsniu kaip tik norėjau sugriauti tą J. Talmanto visiškai klaidingą ir niekuo nepagrįstą nuomonę, kad daiktavardinė priesaga *-okas* esanti slaviška ir todėl nevartotina (žr. 1933 m. „Gimtoji kalba", Nr. 9–10, 152 psl.), arba kad šios priesagos vartosena esanti „slavų įtaka pramiešta" (1934 m. „Gimt. kalba", Nr. 1–2, 29 p.). Ir jeigu J. Labokas sakosi nebesąs priešingas daiktavardinei priesagai *-okas*, tai mano tikslas pasiektas: daiktavardinė priesaga *-okas* yra išgelbėta, o J. Talmanto klaida pripažinta.

Bet jeigu J. Labokas vis dėlto nori iš mano straipsnio patirti tai, ko aš nenorėjau pasakyti, t. y. ar S. Zobarsko „Gerajame aitvare" daiktavardinė priesaga kaip reikiant yra vartojama ar ne, tai aš čia ir nuo to neatsisakysiu – su mielu noru ir tai galiu paaiškinti.

Taigi taip iš tikrųjų yra. S. Zobarskas, teisybė, *berniukas* vartoja šalia *berniokas*, pav.: „Mažas b e r n i u k a s išmetė iš rankų molinį kareivį. Į kelnių kraštus nusišluostė rankas, pakėlė aukštyn galvą. Jo šviesūs plaukai dribo ant ausų. Plati berno kepurė jau seniai nebeturėjo snapuko, dėl to labai priminė kepėją... Jis visada prisimindavo jaunų bernų mandrastį ir, pamėgdžiodamas juos, dažnai užsikišdavo už švarkelio kilpos jurgino šaką.

– Gerai sakai, aš taip ir padarysiu, – nudžiugo pagaliau b e r n i o k a s ir jau ruošėsi bėgti" (30 psl.). Ir tas *bernioko* vartojimas nėra beprasmiškas, kaip kad žemaitis J. Labokas tvirtina: svėdasiškiams ryt. aukštaičiams, kurių atstovas yra ir S. Zobarskas, *berniokas* yra kiekvienas paaugęs, pradedąs (ar pradėjęs) vaikščioti, sveikas, linksmas, žvalus ir kartais truputį padykęs vaikas; todėl, kalbant apie suau-

gusį berną, *berniokas* sakoma tik su pašaipa, tada, kai turima galvoje jo vaikiškumas, t. y. kada bernas dar atrodo visai kaip vaikas; *berniokas* vaikino reikšme čia retai tevartojamas. Toliau į šiaurę (pav., Rokiškyje) *bernioku* yra vadinamas ne tik kiekvienas paaugęs, pradedąs vaikščioti vaikas, bet ir *vaikinas*. O dar toliau į vakarus ir šiaurę (pav., Kupiškyje, Subačiuje ir net Mūšos upyno šnektose) *berniokas* bepažįstamas vaikino arba samdomo berno (kartais tiesiog berno) reikšme.

Šitoks reikšmės kitimas nuo pietų į vakarus ir šiaurę reikia aiškinti tuo, kad pačiuose pietuose, Vilniaus krašte, sako *bernas*, kaip ir latvių kalboje, dar vietomis tebereiškiąs vaiką, o kadangi etimologiškai *berno* „vaiko“ reikšmė yra seniausia (plg. gotų *barn* „vaikas“, got *a* čia yra kilęs iš *e*), būtent – žodis *bernas* yra sudarytas iš šaknies *ber-* „nešti“ (plg. lot. *fero* „nešu“) ir priesagos *-na-* (iš *-no-*), tad Vilniaus krašte tas žodis tebeturi dar išlaikęs didžiai senovišką reikšmę. Tai patvirtina ir mūsų senoviniuose raštuose dar plačiai vartojamas *bernelis* „kūdikėlis“. Taigi *bernas* „Knecht“ turi jau naujovinę, pakitėjusią reikšmę vietoj senesnio *bernas* „vaikas“ (pat pradžioj „atneštas, atneštinis“). Lygiai taip pat ir svėdasiškių bei rokiškėnų *berniokas* „paaugęs, pradedąs vaikščioti vaikas“ todėl yra senesnis už kitų rytiečių *berniokas* „vaikinas“.

Bet dabar kyla klausimas: ar svėdasiškių *berniokas* su savo visai savotiška reikšme gali būti vartojamas rytiečio rašytojo raštuose, ar ne? Man rodos, ne tik gali, bet ir turi būti vartojamas, nes tuo būdu yra iškeliamas aikštėn mūsų kalbos savotiškumas, būdingas jos polinkis, kuris rašytoją įgalina kurti tikrai gyvą lietuvišką, tautišką, ne paragrafiškai „nusausintą“ kalbą. Todėl K. Vossleris, žymus šių laikų literatūros istorikas ir kalbos filosofas, visai teisingai sako: „Die Regeln des Gebrauches erscheinen dann nicht als Zwang, sondern als gewollte Bindung und errungene Freiheit, ja nicht, einmal als etwas Fertiges, sondern als Richtungen und Strömungen des sprachlichen Willens. Wer eine Sprache auf ihre nationale Eigenart, und das heisst auf ihren Stil, untersucht, darf nicht, wie der Grammatiker, fragen was in ihr erlaubt und möglich ist, sondern, was durch sie erstrebt, gewollt und möglich w i r d“ (Geist und Kultur in der Sprache. Heidelberg, 1925, 152 psl.). O S. Zobarsko *bernioku* kaip tik norima iškelti aikštėn būdingą reikšmės niuansą, t. y. tam tikrą kalbinį svėdasiškių tarmės polinkį, kurio nepažįsta žemaitis J. Labokas.

Berniuko ir *bernioko* vartojimas pagrečiui man atrodo individualine ir stilistine autoriaus kalbos priemone, bet tokia, kuri nepriešta-rauja jo gyvosios kalbos vartojimui. Bet tai jau siekia į stilistiką, ir todėl to dalyko čia plačiau nebenagrinėsiu, tik pastebėsiu, kad Zobarsko *berniukas* yra daugiau malonine reikšme vartojamas.

Taip pat nieko nuostabaus nėra, kad svėdasiškai suprantamas *berniokas* nešioja *kailiniokus* ir mėto *akmeniokus*: tai iš rytiečių tarmės irgi yra pateisinama. Bet ir apie tai čia plačiau nebekalbėsiu, nes šis straipsnis, be to, jau yra gerokai ištįsęs.

Kalbos taisymas, priesaga *-okas* ir kitkas

(Lietuvos aidas, 1934 m., nr. 83)

Mūsų dabartinė rašomoji kalba dar tebėr nenusistojusi, vadinamųjų kalbinių įpročių, kaip kad V. Europos tautose yra, dar nedaugiausia teturime. Tik dabar pradedame daugiau galvoti, kas pagaliau turėtų būti bendrinėje kalboje supastovinama. Todėl dar ir dabar spausdinamų ir išspausdintų knygų kalba dažniausiai tebėr taisoma: mat, tų knygų autoriai dar vis kaip reikiant nėra išmokę mūsų rašomosios kalbos, dar vis tebešlubuoja.

Bet iš kitos pusės ir kalbos taisytojai nėra be nuodėmės: labai dažnai jie taiso gerai neišsiaiškinę, kas yra kalbos taisyklingumas, kuo remiantis reikia taisyti ir pagaliau ar taisomieji dalykai iš tikrųjų yra taisytini. Viso to kaip reikiant neišsiaiškinę, dažnai jie taiso tik dėl to, kad jiems taip rodos, kad taip sako jų siaurutės, iš anksto sudarytos, apriorinės taisyklės, ir todėl jie kartais klysta, be reikalo painiojas ir tuo tik klaidina plačiąją visuomenę. Toks nepagrįstas kalbos taisymas ypač yra žalingas mokyklai. Neturėdami ko nusitverti, mokytojai ir sumaningesni mokiniai dažnai griebia ką tik pakliuvus, kiekvieną parašytą žodį apie kalbą prisiima be kritikos ir tuojau mėgina vartoti. Štai vienas gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas vieną dieną savo šeštos klasės mokiniams praneša, kad negalima nei *pirmyn* eiti, nei prašymo *pildyti*, nei *protėvių* turėti. Bet a. a. Būgai gerokai supliekus Vaižganto „Pragiedrulių" kritiką, tas pats mokytojas po kelių savaičių savo pirmykštį draudimą atšaukė ir savo mokiniams davė dau-

giau laisvės. Taip pat dar yra ir tokių mokytojų, kurie tebedraudžia savo mokiniams vartoti niekuo nedėtus žodžius *noriai*, *balsiai*, *stebėtinai*, *keliauninkas* ir kt., nors tų žodžių taisyklingumas yra neabejotinas.

Savaime suprantama, mokytojai, kurie taip daro, nėra visai kalti: jie visa tai yra įsikalę iš įvairių kalbinių straipsnių arba recenzijų bei vadovėlių ir, pasikliovę autoritetais, be atodairos patys vartoja ir kitus liepia vartoti. Daug atsakingesni yra tie, kurie apie tokius dalykus nevykusiai rašo: tie kaip tik daugiausia klaidina skaitytojus.

Štai š. m. „Tautos Mokyklos" Nr. 5, rašydamas apie bendrinės kalbos tobulinimo reikalą, esu tarp ko kita paminėjęs, kad visų pirma spaudoje ir šiaip gyvenime turėtume pradėti daugiau vengti „kalbotyrinių" pramonių, kurios menkina lietuviškosios kalbos supratimą ir bukina kalbinį jausmą. Vieną iš tokių pramonių esu ten iškėlęs ir priesagą *-okas*, apie kurią J. Talmantas, recenzuodamas S. Zobarsko „Gerąjį aitvarą", 1933 m. „Gimtosios Kalbos" 152 psl. šiaip rašo: „Taip pat nevartotina slaviška daiktavardžių priesaga *-okas*, pav.: k a i l i n o k a i – *kailinaičiai*, *kailinukai*, b e r n i o k a s – *bernaitis*, *berniukas*, a k m e n i o k a s – *akmenaitis*, *akmeniukas*". Parašė – kaip kirviu nukirto: ši priesaga nevartotina, ir tiek. Nei paaiškinimo, nei pagrindimo. Tik man pažadėjus apie tą priesagą kitur plačiau pakalbėti, J. Talmantas š. m. „Gimt. Kalbos" 29 psl. dėl to dar prabilo kiek platėliau pasiaiškindamas.[1] Bet jo argumentai man maža tėra įtikimi, ir štai kodėl.

Tiek daiktavardinė, tiek būdvardinė priesaga *-okas* yra lietuviško kilimo. Visų pirma tos priesagos dariniai yra sudaromi iš tokių žodžių, kurių kamienai baigiasi balsiu *-o-*, pav.: *abejókas* „nepastovus, nenuolatinis" Jušk. žod. 1, 2 (plg. *abejà*, *-ōs* „Zweifelhaftigkeit, Unentschiedenheit" Kurš. Lit.-deut. Wörterb. 1 ir *abejó-pas*, *abejó-ti*), *viliõkas* „Betrüger" Kurš. 504, Jušk. Svod. dainos 65 (: *vilió-ti*) ir kt. Taigi priesaga *-oka* čia yra sudėtinė – sudaryta iš pirminio kamiengalio *-o-* (iš senesnio *-ā-*) ir priesagos *-ka-s*, plg. *pridurkas* (= *pryduras* Kvėd.: *pridùr-ti*), *spẽkas* „jėga, Kraft" Joniškyje (: *spé-ti*) ir kt.

Toliau su ta priesaga beveik visoj Lietuvoj yra vartojami sutvirti-

[1] Šitame paaiškinime p. Talmantas jau nebekalba apie daiktavardinės priesagos *-okas* slaviškumą, tik mini tą priesagą mažybiniuose daiktavardžiuose su niekinamuoju atspalviu, kuris esąs slavų įtakos paliestas.

namojo laipsnio būdvardžiai, kurie reiškia tą pat, kaip ir su priešdėliais *po-*, *apy-*, *pa-*, pav.: *geró-kas* „pogeris, apygeris, ryt. pageras“, *labókas* „apylabis“ (= latvių *labāks* „geresnis“) ir kt. Kai kurie tos rūšies būdvardžiai yra sudaiktavardėję, pav.: *naujókas* „gana naujas, apynaujis, ponaujis“ – *naujõkas* „naujas žmogus, nausėdys, Neuling, Neusass“, *sartókas* „gana sartas, apysartis, pasartas“ – *sartókas* „sartas arklys, Rotfuchs“ ir kt.

Rytų Lietuvoj dar toliau einama: priesaga *-oka-* ten yra vartojama įvairios reikšmės daiktavardžiams sudaryti, pav.: *berniõkas* „vaikinas, vaikis“ Subačiuje, Kupiškyje, Dusetose, Gervėčiuose, *galvõkas* „nedidelis debesis“ Sub., *medžiõkai* „medinės klumpės“ Sub., *tėvõkas* „tėvo tėvas“ Dus., *samanõkai* „samanojai“ Sub., *stačiõkas* „status žmogus, stačiūkas“ ir kt. Taigi pasakyti, kad su ta priesaga sudarytus daiktavardžius ryt. aukštaičiai daugiausia vartoja niekinamąja reikšme, kaip kad J. Talmantas tvirtina savo pasiaiškinime, negalima. Taip pat nėra pagrindo manyti, kaip kad A. Leskienas savo veikale „Bildung der Nomina im Litauischen“ (Leipzig, 1891) 513 psl. tvirtina (ir J. Talmantas to tvirtinimo laikosi), kad daiktavardiniai tos priesagos dariniai būtų sudaromi slaviškų atitikmenų pavyzdžiu: tokios rūšies žodžiai kaip *trečiõkas* „toks pinigas, Dreier“ ir kt. yra ne kas kita, kaip slaviški, tik perdirbti, skoliniai (lenk. *trzeciak* ir kt.). Bet kad mūsų *bėrõkas*, *naujõkas*, *sartõkas* būtų sudaryti lenk. *nowak'o*, ukrain. *syvak'o* pavyzdžiu, nėra jokio pagrindo manyti: tai yra bendras darybos vaisius. Čia yra tas pat, kas yra atsitikę ir su priesagomis *-auninkas* ir *-ūnas*: su jomis mūsų kalboje šiek tiek yra slaviškų skolinių (pav., *medauninkas*, *pulkauninkas*..., *kaltūnas*, *kaldūnas*...), bet taip pat yra nemaža ir savų darinių (pav., *kariauninkas*, *keliauninkas*, *kekšauninkas* iš **kariav(i)ninkas*..., *malūnas*, *atskalūnas*, *palaidūnas* ir kt.).

Bet čia tuojau gali kilti klausimas: jei priesagos *-okas* daiktavardžiai yra mūsų pačių darybos, tai kaip jie gali būti sudaromi iš žodžių, kurie baigiasi kamiengaliu ne *-o-* (pav. *abejà*, *-õs*), bet *-a-* ir kt.? Tai yra šiaip buvę: nuo senų senovės mūsų kalboje buvo ir tebėr sudaromi tos priesagos dariniai iš žodžių, kurių kamiengalinis *-o-* yra pailgėjęs iš *-ā-* (plg. *možis* < **māžis*: *mažas*, *gẽris*: *gẽras*, *pó-kylis*: *kìlti* ir kt.). Pavyzdžiai: *medžiokas* < *medžias*, *tėvõkas* < *tėvas*... Kitur yra apibendrinta priesaga *-jokas*, pav.: *berniõkas* < *bernas*, *akmieniõkas* < *akmuo* ir kt.; plg. lot. *merācus* „grynas, tyras“ < *merus* (iš senesnio

meros) „grynas, nesumaišytas“, gr. *hiérākos* (šalia *hiérāks*) „vanagas“ < *hierós* „hurtig, flink“, avest. *mašyāka* – „žmogus“ < *mašya* – „t. p.“, rus. *čudák* < *čudo* ir kt. Žr. Brugmann, Grundriss[2] II 1, 498 t., Vondrak, Vergl. slav. Grammatik[2] I, 610 t.

Seniau priesagos *-okas* daiktavardžiai plačiau buvo vartojami ne tik ryt. aukštaičių, kaip kad dabar yra, bet ir vakariečių: pav., dabartinis ryt. *teliõkas* „nemažas telias“ XVI–XVII amž. buvo dar pažįstamas ir Maž. Lietuvoj, tik čia tas žodis turėjo ne pirminę, bet antrinę reikšmę „mündig“, plg. latvių *tel'āks* „keikiamasis žodis (kaip teliukas)“ = ryt. *teliõkas* „bloznas, nieko nesupranta, kaip teliukas“... Sub. žr. dar Archivum Philol. III 52.

Tačiau kai kam gali atrodyti, kad senoviniai šios priesagos daiktavardžiai, dar gausiai išlikę rytiečių tarmėse, nebegali būti vartojami bendrinėje kalboje kaip tarmybės. Bet aš tam nieku būdu nenorėčiau pritarti: viena, tos rūšies daiktavardžiai turi specifišką tiek teigiamą, tiek neigiamą reikšmę, kuri labai vaizdžiai iškelia aikštėn ne tik sąvokinį žodžio turinį, bet ir šalutinę žodžio prasmę bei jausminę vertybę. Todėl ponas Talmantas klysta sakydamas, kad *berniokas* turi būti keičiamas į *berniukas* arba *bernaitis*: tiek *berniukas*, tiek *bernaitis* rytiečiams reiškia visai kitas sąvokas, kaip *berniokas*; *berniokas* yra suaugęs sodžiaus vaikinas, *berniukas* – vaikelis, bernelis, o *bernaitis* yra vartojamas kaip *mergaitė*. Daug kur *berniokas* dar reiškia *berną* apskritai, taip pat *samdomą berną* (= *samdininką*, *samdinį*) ir tuo būdu savo darbu (verslu) yra lygintinas su *mergina*, *merginė*, ne su *mergaitė*. Antra vertus, rytiečiai rašytojai, kurių tarmės plotas yra daug didesnis už visus žemaičius, lietuviškus, tikrai reikšmingus ir stilistiškai būdingus (karakteringus) žodyno dalykus, manau, ne tik gali, bet ir turi savo raštuose vartoti: nuo to jų raštų kalba tik pagyvės, bus įvairesnė, ne sausa, dramblota, dažnai be reikalo kalbos taisytojų numánkyta.

Pirties žodžio sąvoka ir kilmė

(Gimtasai kraštas, 1934 m., nr. 2, p. 74–75)

Nors žodį p i r t i s visi lietuviai pažįsta, bet nevisi vienodai jį supranta: ryt. aukštaičiams p i r t i s yra tik Badestube; žemaičiai p i r t i m i vadina jaują „Getreidedarre“ ir Badestube; suvalkiečiai pažįs-

ta tik linų minamąją pirtį, Flachsbrachstube. Mažojoj Lietuvoj seniau pirtis yra buvus Badestube ir Flachsbrachstube (žr. Nesselmann, Wörterbuch der lit. Sprache, 286 psl.). Bet tilžėnas Kuršaitis savo žodynuose bemini tik pirtį „Flachsbrachstube"; pirtį „Badestube" jis pažįstąs tik iš Didžiosios Lietuvos (žr. jo Lit.-deut. Wörterb., 315 psl., Wörterb. der lit. Sprache, 162 psl. s. v. Badestube).

Be lietuvių, pirtį dar pažįsta latviai (pirts „Badestube; Bad, Schwitzbad") ir rusai (sen. rusų пьртъ „Badestube", iš to dabartinė šiaurės rusų пертъ).

Etimologiškai pirtis yra jungtina su veiksmažodžiu perti, „mušti, kulti, vanoti; maudyti" = latvių pērt „t. p."; čia dar priklauso ir rusų перу, прать „velėti", čekų peru, práti „mušti; mazgoti", taip pat rus. переть „spausti, slėgti, mygti" ir kt. Šaknis pir- (dėl priesagos -ti plg. kiū-ti-s, mir-ti-s ir kt.) taip santykiauja su per-, kaip mir-ti su mer-ėti „liūdėti, smęcić się" Daukšos Postilė 150_{33}, mer-dėti „im Sterben sein", skilti su skelti ir kt.). Taigi pirtis pirmiausia yra pėrimosi, vanojimosi, maudymosi vieta, ir tą pirminę reikšmę kaip tik geriausiai yra išlaikę ryt. aukštaičiai. Žemaičių pirtis „jauja" ir vak. aukštaičių pirtis „Flachsbrachstube", man rodos, yra vėlesnių laikų padaras.

Bet vis dėlto pirtis nevisados yra buvusi tik Badestube, – senovėj lietuviai, kaip ir latviai, pirtyse yra net ir gyvenę. Visų pirma tai rodo baltiški skoliniai suomių kalboje, būtent – suomiai ir kiti jų giminiečiai (kareliai, lapiai...) dar prieš Kristaus gimimą yra iš rytinių baltų (aisčių), lietuvių bei latvių protėvių, pasiskolinę pirtti (iš pirtis) gyvenamosios dūminės trobos reikšme. Vadinasi, suomių skolinimosi metu pirtis dar yra buvusi dūminė, su krosnimi troba, kurioje lietuviai su latviais senovėje ne tik perdavosi, bet ir gyvendavo. Tai patvirtina ir A. Bielensteino tyrinėjimai (žr. jo Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, 81 tt.).

Kitas klausimas yra, iš ko ir kokia buvo statoma mūsų pirtis senų senovėje. Apie tai tikslių žinių dar neturime. Bet mūsų kaimynai slavai (rusai...), kaip ir skytai, iš pradžios garines pirtis yra ruošę savo palapinėse. Ilgainiui jas pavertę į iš germanų paskolintą medinę istъba. Tuo būdu atsirado jų pirtinė istъba (rus. изба), kurią jau pažįsta ir arabas Ibrahim Jokubas (apie 965–970 m.); tokią pirtį jis vadina itba (iš istba arba istъba). Vėliau, bet, tur būt, iš dalies dar proslavių laikais, toji istъba slavams tapo vadinamąja būs-

tine, ir todėl, kad mažiau būtų painiavos, pirtinę istъba su laiku pradėjo vadinti nauju savu žodžiu lazńa (rusų лазня, lenkų łaźnia...) arba skoliniu bańa (rus. баня...), per romanų kalbas kilusiu iš lotynų baneum, balneum, balineum (toliau iš graikų balaneion) „maudykla, vonia“ (žr. E. Berneker, slav. etymol. Wörterbuch, I 43 psl.), o gyvenamąją būstinę ir toliau vadino istъba (vėliau istba, izba), iš kurios prieš kokį tūkstantį metų buvo paskolinta mūsų (tarminė) istuba „pirkia“ ir latvių istuba „kambarys, pirkia“. Plg. O. Schrader, Reallexikon der indogerm. Altertumskunde[2], I 74 t., 461 t.

Dabartinis daugelio mūsų pirčių įrengimas (ypač ryt. aukštaičių krašte) labai panašus į rusų pirčių įrengimą, kurį jau mini ir Nestoras savo kronikoje, būtent – tiek vienur, tiek kitur yra akmeniniai pečiai, krosnys (t. y. tam tikru būdu sukrautos akmenų krūvos, krūsnys, rusų каменки; dėl krosnies kilmės žr. K. Būga, Kalba ir Senovė, 178 t.), vandenį šildo akmenimis ir vanojasi. Ypač vanotis bei šutintis (париться) pirtyse mėgsta rusai nuo senų senovės. Pav., apaštalas Andriejus (taip pat Nestoro kronikoje) pasakoja, kad jie, rusai, nusiplaudavę drungnu vandeniu ir pildami vandenį ant krosnies, taip išsiplakdavę rykštėmis arba švelniomis medžių šakelėmis (t. y. vantomis), kad vos gyvi išeidavę. Taigi yra galimas daiktas, kad vanojimosi bei šutinimosi įpratimą mes, besitraukdami į vakarus, esame atsinešę iš rytų, nes vakaruose nebuvo vartojamos nei rytinės pirtys, nei vantomis buvo vanojamasi.

Dabar pirtys daug kur yra jau moderninamos, o kai kur net visai naikinamos, bet būtų labai gerai, kad visi, kuriems rūpi mūsų materialinė dabarties bei praeities kultūra, daugiau jomis susirūpintų. Visų pirma, mano nuomone, ko greičiausiai reikia smulkmeniškai aprašyti visas Lietuvos pirtis, jų įrengimą ir mazgojimąsi jose. Kiekvieną aprašomą dalyką būtinai dar reikia paveikslais (fotografijomis) arba piešiniais įvaizduoti, nes vienu sausu aprašymu, kad ir kažinkaip norėdamas, nieku būdu negali kalbamojo dalyko taip gerai atvaizduoti, kaip pačiu regimuoju daiktu. Kitas labai svarbus dalykas yra drauge su vaizduojamuoju daiktu tuojau pažymėti ir jo tikslų pavadinimą, kaip kad tai gražiai yra pradėjęs J. Elisonas 1932 m. „Archivum Philologicum“ III knygoje (125–167 psl.), mėgindamas surašyti mūsų sodiečių technikos terminus: iš to kalbininkas (lingvistas) ir

kultūros istorikas vėliau galės išskaityti nemažą dalį mūsų praeities kultūros. Be to, reikia dar sužymėti, kur kokie daiktai bei jų pavadinimai yra vartojami. Ypač vertinga būtų sudaryti atskirų daiktų vartojimo žemėlapius, nes tai labai daug padeda kalbos ir kultūros istorikui įsiskverbti į mūsų gilesnę praeitį.

Dėl karininko netikumo

(Gimtoji kalba, 1935 m., 1–2 sąs., p. 10–13)

Pats žodis *karininkas* yra vykusiai sudarytas ir turi gražią praeitį: jį jau sutinkame net XVI amž. Bretkūno biblijoje, pav., wissi k a r r i n j k a i s buwa, Teis. XX 44; k a r r i n i k a i stiprus, 1 Chron. XI 26 ir kt. Bet dabartinė *karininko* reikšmė, *aficierius*, kaikuriems kalbininkams nelabai patinka. Štai J. M. Laurinaitis š. m. „Liet. Aido" Nr. 22 rašo, šis žodis savo reikšme nelabai patikęs K. Būgai: jo nuomone, karininku galįs būti kiekvienas, kuriam tik rūpi karo reikalai, t. y. karininkas galįs būti ir be karo mokslo, net kariuomenėje netarnaudamas. Taip pat ir leisimojo lietuvių kalbos žodyno redaktorius bandomoje korektūroje rašo, kad *karininkas* esąs vartojamas „šių dienų nevykusia reikšme". Bet kuo yra netikusi šio žodžio reikšmė, aš negaliu suprasti. Man atrodo, dabartinė *karininko* reikšmė yra visai vykusi, ir štai kodėl. Pats žodis *karininkas*, be abejonės, yra sudarytas iš *karias* arba *karas* ir žymi asmenį, kuriam nuolat karas rūpi, kuris in karą yra palinkęs, kuriam karas yra amatas, verslas, priedermės dalykas ir t.t. Ir iš tikrųjų: *karininkas*, kaip ir *kariauninkas*, jau senoviniuose raštuose yra reiškęs Krieger, Kriegsmann, kriegerischer, streitbarer Mann, Held, t. y. jis turėjo bendrąją reikšmę. Bet ši reikšmė visuomet gali būti pakeista – susiaurinta arba išplėsta. Tai yra visai natūralus reikšmės kaitos atvejas, plačiai pažįstamas ne tik mūsų, bet ir kitose kalbose. Štai *jo-* kamieno daiktavardžiai iš pradžios daugiausia yra buvę ir vietomis dar dabar tebėra veiksminės reikšmės, pav.: *kančia*: *kęsti*, *kándžia* „zakał, przygana" Daukšos Post. 394, 482: *kąsti*, *nuodžià* „nuodėmė": *nudėti*, *pradžia*: *pradėti*, *valdžia*: *veldėti*, *valdyti*, *žinia*: *pažinti* ir kt. Bet nemaža tos rūšies žodžių dabar jau reiškia ir veikėją, nomen agentis, pav.: *ėdžia* „dykaduonis, veltėdys" Jušk. žod. I 394, *nežadžià* „kurčias" Daukšos Post. 117, *skundžià*

„skundikas“ Mielcke Wörterb. I 240, *nevedžia* „nevedęs, nevedėlis“ Širvydo Dictionarium 11 ir kt. Bet seniau ir šie žodžiai veikiausiai yra turėję tokią pat veiksminę reikšmę, kaip ir *kandžia*, *kančia* ir kt. Tai ypačiai aiškiai matyti iš *ėdžia*: dabar šis žodis reiškia „veltėdys, dykaduonis“, bet seniau, kaip rodo tos pat kilmės latvių *êža* „ėdimas“, sen. lenkų *jedza* „maistas, Speise“, sen. slavų *jažda*, „t. p.“, jis reiškė ne *ėdiką*, bet *ėdimą*, *valgymą*. O dabartinėje kalboje šio žodžio pirminė reikšmė dar daugiau yra pakitėjusi: daugiskaitoje vartojamas, šis žodis reiškia net ir karkles, už kurių arkliams ir kitiems gyvuliams šienas dedamas. Vadinasi, *ėdžia* pirminės abstrakčios reikšmės vietoje ilgainiui galėjo gauti visiškai konkrečią, susiaurėjusią reikšmę.

Arba štai *laikas*. Jo pirminė reikšmė yra buvusi „liekas, atliekamas“, plg. *núo-laikas* „turįs atliekamo laiko“ (Dusetose), *ãt-laikas*, *pã-laikas* ir kt. Bet dabar tuo žodžiu reiškiame „Zeit, tempus“. Pirmykštė to žodžio reikšmė dar žymu šiokiuose posakiuose: gal tave *laikas* (= likimas) traukia? (Subačius) ir kt.

Taigi bendroji reikšmė ilgainiui gali susiaurėti ir tuo būdu net visai nutolti nuo pirminės reikšmės. Pav., lotynų *femina* iš pradžios yra buvusi tik „žindyvė, žindanti, säugende“ (plg. *felo* „žindu“), bet vėliau gavo *moteries* reikšmę. Lygiai taip pat latvių *dẽls*, su priesaga *-la-* sudarytas iš *dêt* „žįsti“, iš pradžios yra buvęs tik „žinduolis, žinduklis, Säugling“, o *sūnaus* reikšmę yra ingavęs jau vėliau. Vadinasi, lotynų kalboje *moteris* yra išriedėjusi iš *žindyvės*, o latvių *sūnus* iš *žinduolio*.

Daugiau nebeminėdami reikšmės susiaurėjimo atvejų, kurių yra be galo daug invairiose kalbose, galime jau be didelės abejonės teigti, kad mūsiškis *kariniñkas*, iš pradžios buvęs tik „karys, karo žmogus, Krieger, Kriegsmann, kriegerischer, streitbarer Mann, Held“, dabar visai reguliariai gali atstoti *aficierių*. Čia visai normaliai pirminė bendroji reikšmė yra susiaurinama, suspecialinama, būtent: *kariniñkas* „karys, karo žmogus, Kriegsmann“ yra dėsningai paverčiamas karo specialistu, t. y. tokiu žmogumi, kuriam karas yra specialybė, kuris apie karą daugiau nusimano, kaip kiti kariai, kuris specialiai studijuoja karo mokslą ir t.t.

Bet čia tuojau galės man vienas kitas prikišti: mūsų priesaga *-ininka-* tepažymi tik tai, kuo kas rūpinasi, verčiasi, kas kam rūpi..., taigi *kariniñkas* vis dėlto galės būti kiekvienas, kuriam rūpi karas ir t.t. Tai

tiesa. Bet atsiminkime, kad kiekvienas žodis yra daugiareikšmis, o tam tikram reikalui mes visados galime iš daugelio reikšmių pasirinkti vieną reikiamąją reikšmę ir ją nuolat vartoti tam pačiam tikslui. Pav., *kalbiniñkas* pagal žodžio darybą gali būti kiekvienas, kuris rūpinasi kalbos dalykais; bet iš tikrųjų tuo žodžiu vadiname ne kiekvieną kalbos mėgėją, kuris visai diletantiškai tenusivokia apie kalbą, bet tik tuos, kurie kalbą gerai išmano, kurie ją yra studijavę... Taip pat juk ir tas pat *skárdininkas* „blėkorius" yra ne kiekvienas, kuriam rūpi *skárdos*: juo iš tikrųjų tėra tas, kas specialiai yra mokęsis „blėkorystės", t. y. kas iš *skárdos* gali ir moka viską (vonias, indus ir kt.) padaryti. Taigi ir *kariniñkas* gali būti tik tas, kuris specialiai yra studijavęs karo mokslą ir todėl daugiau už kitus nusimano apie karą.

Beveik panašiai yra kitėjusi ir paties *aficieriaus* reikšmė: jo prolytė, viduramžio lotynų *oficiarius*, tebuvo tik paprastas valdininkas, Beamter. Patekęs in prancūzų kalbą, jis išlaikė savo pirminę reikšmę, bet šalia jos ilgainiui išrutulojo ir antrinę, tam tikrų kariuomenės dalių viršininko reikšmę. Todėl dabartinis prancūzų *officier* reiškia 1. valdininką, Beamter ir 2. karininką, Offizier. Mūsiškis *aficiẽrius* yra per salvų kalbas paskolintas iš prancūzų *officier* „Offizier".

Dėl to tad *kariniñkas*, kad ir atmenamais laikais pradėtas vartoti aficieriaus reikšme, man atrodo, yra visai vykęs ir gražus mūsų kalbos padaras – tiek formaliai, tiek semasiologiškai, ir jo nevisai vykusiais samprotavimais nebereikėtų daugiau neigti. Tokiems neigėjams būtų ypač pravartu atsiminti reikšmingus O. Erdmanno žodžius: „Kas žodžių daryboje siekia pedantiško tikslumo, tas klaidingai supranta natūralinį ir lig tam tikro laipsnio naudingą „minčių palaidumą" žodžių vartosenoje. Perdaug yra vertinama pirminės žodžio prasmės vertė ir svarba gyvajai kalbai. Yra sumaišoma tai, ką mes tyčiomis darydami žodžius galvojame, su tuo, kas normaliai žodžius vartojant yra suprantama. Norima visai logiškai elgtis ir tuo pat metu permaža psichologiškai elgiamasi" (Die Bedeutung des Wortes, Leipzig, 1925, 155 psl.).

[Red. prierašai]

(Gimtoji kalba, 1935 m., 3 sąs., p. 36–37; 6 sąs., p. 87–89; 10 sąs., p. 117–118; 1960 m., nr. 2, p. 36–37; 43; 1964 m., nr. 4, p. 13; 1965 m., nr. 3–4, p. 51–52)

I

Kad mūsų kalba visai netiktų abstraktinėms sąvokoms žymėti, yra, aišku, niekuo nepagrįstas tvirtinimas. Mes, kaip ir kitos tautos, savo kalba galime reikšti tiek konkrečias, tiek abstrakčias sąvokas. Tik visa bėda, kad mes labai maža tesirūpiname sąvokų reiškimu žodžiais. Mums dažnai atrodo, kad vienas žodis tegali reikšti tik vieną sąvoką. Ir jei kurio žodžio reikšmė yra konkreti, tai, rodos, jis tokią reikšmę visados ir gali turėti. Bet iš tikrųjų netaip yra: p i r m i n i a i k o n k r e č i o s r e i k š m ė s ž o d ž i a i d a ž n a i g a l i g a u t i a b s t r a k č i ą r e i k š m ę, i r a t v i r k š č i a i. Pav., mūsiškė *dailẽ* (acc. *dailę*) iš pradžios tėra reiškusi tik paprastą darbą, amatą, bet ilgainiui ji ėmė reikšti gražų, dailų rankų darbą, o vėliau ir художество, Kunst. Tas pat yra ir su *grynas*: pirminė jo reikšmė yra buvusi „nugrietas, nugriebtas“, vėliau „plikas, nuogas, atskirtas, išvalytas“, o dabar jau yra ir *gryna* sąžinė, *grynas* protas, ir kt. Tuo būdu, kad ir daugiau turėdami konkrečios reikšmės žodžių, daug kur galime, išplėtę reikšmę, insigyti naujų nekaltinių žodžių – tiek konkrečios, tiek abstrakčios reikšmės. Pav., Putino „Altorių šešėly“ vartojami skoliniai *piliorius* I 128 (iš lenkų *pilar*) arba *kaprizas* I 157 (iš gudų каприз arba lenkų *kaprys*) lengvai gali būti pakeičiami savais žodžiais *pãstapas*, kurį *filioriaus* reikšme jau yra vartojęs M. Daukša savo postilėje (dėl darybos plg. *pãstapas* : *stẽpinti* „tikrinti, tvirtinti, didinti, garbinti“ = *stabas* : *stẽbinti*, *stabýti* „stabdyti, stehen machen“...), ir *ùžgaidas* (*užgaida*) arba *aikštìs* (acc. *áikštį*). Šalia *užgaidas* (*užgaida*) toliau galime susidaryti būdvardį *užgaidùs* „kapriznas“ (plg. *apvaizda* : *apvaizdùs*, *insakas* „insakymas“ : *insakùs* „kuris gerai insako“, *núotaka* : *nuotakùs* [laukas], *prãbangas* arba *prabangà* : *prabangùs*, *sandara* : *sandarùs*, *sąrova* : *sąrovūs* linai). Jei norėtume, *kaprizną* dar galėtų atstoti *aikštìngas*, *nértingas* (Nerekonyse) ir kt. Taip pat ir *čemodaną* lengvai galime pakeisti žem. *lagaminù*, *figlių* – kupiškėnų *pókštu* (: jis visokių ten *pókštų* pridarė), *iniciatorių* – subatėnų *prãdininku*

(tarm. *prãdžinyku*), *lištvas* arba *ličtvas* – kvėdarniškių *varaĩs*, *licitaciją* – *pardà*, *lisorus* – *lìngėmis*, *liñgynėmis*, *poliruoti* – Nesselmanno *svidinti*, *ramatą* – žem. *sausgėla* ar *sausgila*, *torką* – *trintuvu* (jau Kosaževskio pažintu) ir kt. Taigi, geriau pažinkime savo kalbos turtą, ir mums daugiau nebereikės bėdoti dėl lietuviškų terminų stigliaus.

II

J. Balčikonio samprotavimai apie karininką yra vis dėlto neintikinami, ir štai kodėl. Visų pirma jis persiaurai supranta priesagos *-ininka-* reikšmę. Iš tikrųjų ši priesaga reiškia ne tik darbą, kuriuo kas verčiasi ar iš ko gyvena (plg. *darbiniñkas*, *ūkininkas* ir kt.), bet ir patį verslą, tam tikrą palinkimą, būdo ypatybę, luomą, gyvenamą vietą ir kt., pav.: *barniniñkas* „kuris vis barasi, yra linkęs bartis“, *drauginiñkas* „kuris mėgsta draugystę, noriai eina in draugę“, *kalniniñkas* „kalnų gyventojas, kalnėnas“, *keiksminiñkas* „keikūnas“, *mušiniñkas* „mušeika“, *pagálbininkas* „padėjėjas“, *prãdininkas* „kuris ką pirmutinis pradeda“, *skoliniñkas* „kuris ką skolinasi“, *váišininkas* „kuris mėgsta vaišinti“ ir daugelis kitų. Taigi ir *kariniñkas*, atrodo, gali būti ne tik karys, karo žmogus (bendra reikšme), bet ir tas, kuris domisi karais, kuris in karą yra linkęs ir dėl to juo specialiai rūpinasi.

Iš kitos pusės J. Balčikonis nieko nepasako prieš reikšmės praplėtimą ar susiaurinimą, tik pastebi, kad, seną žodžio reikšmę plečiant ar siaurinant, reikią atsižvelgti, kad naujoji reikšmė „neprieštarautų panašios darybos kitų žodžių reikšmei“. Bet čia tuojau kįla klausymas: kokių žodžių reikšmei? Jei naujadarų reikšmės praplėtimo ar susiaurinimo kriterijumi paimsime tik konkrečias atskirų žodžių reikšmes ir laikysimės algebrinės lygties ribose, tai, aišku, ne tik *karininką*, bet ir daugelį kitų naujadarų, net visai vykusių, turėsime atmesti. Visai kas kita, jei mes, darydamies naujų žodžių, vadovausimės ne keliais, dažnai tik atsitiktinai žinomais pavyzdžiais, bet ištisais darybiniais ir reikšminiais mūsų kalbos polinkiais: tada lengviau galėsime pasidaryti tinkamų naujadarų ne tik liaudinėms, bet dažnai ir liaudžiai svetimoms sąvokoms žymėti. Juk bendrinėje kalboje svarbu yra, pav., ne tiek laikytis liaudinės reikšmių praplėtimo ar siaurinimo ribos, kiek, vadovaujantis tam tikrais kalbiniais palinkimais, vis toliau pirmyn žengti, t. y. inprasti lietuviškomis lytimis reikšti ir mums kartais svetimas sąvokas. Pav., *lingvistas*, sudarytas iš lotynų *lingua* „kal-

ba“, yra kalbos tyrėjas, specialistas; bet mums, lietuviams, šis žodis yra visai nevaizdingas, perdėm svetimas. Daug ryškesnis ir suprantamesnis už šią svetimybę yra *kalbiniñkas*, sudarytas iš šaknies *kalb-* ir priesagos *-ininka-* lygiai taippat, kaip *lingvistas* iš mums svetimos šaknies *lingv-* ir dar svetimesnės priesagos *-ista-*. Tačiau J. Jablonskio ir kitų aiškinimu *kalbininkas* turi reikšti kiekvieną žmogų, kuris tik rūpinasi kalbos dalykais, dirba kalbos darbą ir t.t. Vadinasi, *kalbininkas* tuo būdu negali būti siauras kalbos specialistas, nes J. Balčikonio minėtieji pavyzdžiai (*darbininkas*, *daržininkas*, *ūkininkas* ir kt.) nerodo, kad daiktavardžiai, sudaryti su priesaga *-ininka-*, žymėtų asmenis, mokančius kitus darbo dirbti arba galinčius to darbo vadovais būti. Viskas tvarkoje, kai mes einame reikšmėmokslio rodomuoju keliu: tada, kaip jau esu GK 10–13 psl. inrodinėjęs, mūsų kalbos palinkimais galime reikiamą reikšmę plėsti arba siaurinti daugiau, negu rodo liaudinės turimųjų reikšmių ribos, t. y. mūsų žmonių kalbos rodomąja linkme mes galime bendrinėje kalboje eiti toliau, negu mūsų kaimo žmonės savo kasdieninėje kalboje yra nuėję. Dėl to šalia *darbininkas*, *daržininkas*, *laukininkas*, *vargonininkas* ir kt. visai reguliarus pasidaro ir *kalbiniñkas* „kalbos žinovas, kalbotyris, lingvistas“ lygiai taippat, kaip kad latviams *valuodnieks*, sudarytas iš *valuoda* „kalba“, yra ne tik tas, kuris daug kalba, visokius gandus nešioja, kitus apkalba arba daug kalbų moka, bet ir kalbotyris, lingvistas. Panašiu būdu be jokios sunkenybės gali mūsų bendrinėje kalboje būti ir *kariniñkas* „aficierius“, kaip kad latvių *virsnieks*, sudarytas iš *virsus* „viršus“, reiškia ne tik viršininką (bendra reikšme), bet ir aficierių.

Pagaliau J. Balčikonis dar sako, kad *karininkas* „karo žmogus“ atsiradęs demokratiniais laikais, kada *kapitonas*, *majoras*, *pulkininkas* ir kiti titulai buvę laikomi nedemokratišku dalyku. Bet, mano nuomone, ir šitoks argumentavimas nieko *karininkui* negali pakenkti: *karininkas* pirmiausia yra genus proximum, todėl jo porūšiais lengvai gali būti *leitenantas*, *kapitonas*, *majoras*, *pulkininkas* ir net *generolas*. Antra vertus, jei iš pradžios net ir paprastas eilinis buvo karininku vadinamas, tai dabar, kariuomenei geriau tvarkantis ir tuo būdu specialioms karinėms sąvokoms griežtėjant, tas pats eilinis visai reguliariai gali nebeineiti in karininko sąvoką. Ir tai bus ne atžanga, bet tikra pažanga. Dėl to *karininką* „aficierių“, jau plačiai insigalėjusį, galime ir turime palikti visiškoje ramybėje.

III

J. Talmantas yra visai teisingai pastebėjęs, kad jokių sutaptinių sakinių nėra; bet negalima pasakyti, kad jis savo siūlymu šį klausymą jau būtų kaip reikiant išsprendęs. Visų pirma tokie sakiniai, kaip *Saulytė nusikirpo kasas ir atidavė seneliui*; *atlėkė bitės ir susimetė in drevę*; *žodis žvirbliu išlekia, jaučiu pargrįžta*; *velnias tevergauja, ne žmogus* ir kt., nėra paprasti vientisiniai lygiadaliai sakiniai. Vienu atveju tariamai vienarūšėmis sakinio dalimis reiškiame paprastus gretimuosius vaidinius, neatsižvelgdami in jų vidujinį santykį (pav.: *tėvas, motina, sesuo ir aš – visi tebegyvename*). Bet, gretindami vaidinius, galime ir atsižvelgti in jų vidujinį santykį; pav., sakiniu *jis yra didelis, drūtas ir todėl sunkus* konstatuojame priežastinę priklausomybę ir nurodome pagrindą, būtent: *jis todėl yra sunkus, kad didelis ir drūtas*.

Taippat galime sugretinti ir nevienodus vaidinius, pav.: *mes turime dabar žūti arba laimėti*; *jis yra senas, bet vikrus*. Pirmuoju atveju aiškiai nepasakome, kas yra darytina: norimąją mintį čia tik pažymime prieštaringais vaidiniais, ir todėl klausytojas pats turi nuspręsti, kuris vaidinys kalbamuoju metu yra tinkamas. Antruoju atveju, priešingai, vaidinius sujungiame klausytojui visai nelaukiamai, prieštaringai. Ypač aiškiai ši prieštara pasireiškia tada, kai sugretiname neigimą su teigimu, pav.: *ne jis tai padarė, bet aš*, arba: *jis tai pasakė, ne aš*.

Ir šitokių sakinių vienarūšės dalys yra ne sutapintos (sulietos), kaip kad pagal loginius sprendimus gali atrodyti, bet visai natūraliai susidariusios ir psichologiškai visiškai pateisinamos, būtent – tai iš tikrųjų yra ne paprastos sakinio dalys, bet sakinio dalimis einančios sujungtinės (koordinuotinės) žodžių grupės, kuriomis reiškiame vieną arba dvi lygiagrečias sąvokas. Dėl to vadinamieji sutaptiniai sakiniai mums bus tol neaiškūs ir vis darys painiavos, kol sintaksė nebus pilna, t. y. kol šalia paprastųjų sakinio dalių ir pačių sakinių nebus in sintaksę investos vadinamosios žodžių grupės. Bet tai jau yra pagrindinis sintaksės santvarkos dalykas, ir todėl jo trumpame straipsnyje čia negalima kaip reikiant išdėstyti; apie tai teks kur kitur plačiau parašyti.

IV

Kun. St. Yla ir J. Vaišnys, S. J., yra šiuo tarpu vieninteliai mūsų dvasininkai, kurie kartais imasi kelti aikštėn įvairuojančius ar neteiktinus mūsų bažnytinės kalbos dalykus. Nenuostabu, kad jie, nebūdami kalbininkai, gali vieną kitą dalyką ir nekaip reikiant nuaiškinti, – pasitaiko, kad kartais ir kalbininkai tuo keliu nueina, – bet tai nėra didelė bėda; svarbu, kad jie domisi mūsų bažnytinės kalbos dalykais ir ieško atsakymo į dar neišspręstus tos kalbos klausimus.

Konkrečiai dėl prielinksninės žodžių grupės a n t ž e m ė s štai kas trumpai čia dar pasakytina. Paskutiniame GK numeryje (7 psl.) jau buvo pastebėta, kad tokios žodžių grupės, kaip a n t l o v o s, a n t s t a l o, a n t s u o l o, a n t k e l i o, a n t k a l n o, šalia vietininkų l o v o j e, s t a l e, s u o l e, k e l y j e, k a l n e ir kt. gali būti (ir tikriausiai yra) savaime mūsų kalboje atsiradusios ir šiais laikais jos vis dažniau vartojamos, juo labiau, kad jomis iš dalies ir tam tikras reikšmės skirtumas pareiškiamas, pvz. s t a l e (stalo viduje) ir a n t s t a l o (stalo paviršiuje). Taip iš dalies gal kas pagalvos ir apie ž e m ė j e bei a n t ž e m ė s; šis pastarasis posakis sutinkamas ir mūsų tarmėse. Bet mes specialesniam reikalui galime pasirinkti tinkamesnes, būdingesnes žodžių grupes. Kalbant apie ž e m ę, mums tuojau ateina į galvą ir j ū r a, s a u s u m a, l y g u m a, d i r v a, l a u k a s, k i e m a s, g a n y k l a, toliau p a s a u l i s, d a n g u s, o r a s ir kt. Paprastai sakome: j ū r o j paskendo laivas; j ū r o j (jūra plaukiantį) pastebėjau laivą; s a u s u m o j e geriau gyventi, kaip š l a p i o j e v i e t o j e; l y g u m o j e lengviau šieną piauti; byrant d i r v o j, birs ir j a u j o j; l a u k e dabar visi dirba kruta; žolė g a n y k l o j e jau buvo gražiai sužėlusi; t o j v i e t o j dažnai vaidenasi, ir kt. Šitos rūšies posakiai mums dar labai gyvi ir įprasti, todėl pagal juos galime dažniau sakyti ir ž e m ė j e: kaip d a n g u j, taip ir ž e m ė j (čia ž e m ė j vien dėl analogijos geriau dera, nes pvz. nekaip skambėtų: byrant a n t d i r v o s, birs ir j a u j o j); juodoj ž e m ė j balta duona auga; ž e m ė j svečiuose, d a n g u j namuose, ir t.t. Tas faktas, kad tokiais atvejais vietininkas ž e m ė j e seniau jau buvo pažįstamas ir dar dabar gana plačiai sutinkamas, mums šį tą pasako: čia iš dalies tradicija paremia šių laikų vartoseną, todėl dar dabar toks plačiai vartojamas dalykas gali būti veikiau ir

normine bendrinės ir tuo pat metu bažnytinės (maldų) kalbos forma pasirinktas. Antra vertus, tam tikri posakiai su a n t, kaip rodo mūsų kalbos istorija, gali būti ir iš kaimyninių kalbų atsiradę. Pvz.: senoviniuose mūsų raštuose ir žmonių kalboj dažnai buvo vartojama a n t s v i e t o, o vėliau pagal tai galėjo būti sakoma ir a n t p a s a u l i o; bet mums šis posakis tikrai nedera – dabar daugiausia tesakome p a s a u l y j e, ir tik šią lytį teikiame bendrinei kalbai (plg. p a l o v y j e, p a u p y j e ir kt.). Senovės poteriai daugiausia pažodžiui buvo versti iš kaimyninių slavų kalbų, todėl galėjo būti verste išversti ir tokie maldų kalbos posakiai, kaip a n t d a n g a u s, taip ir a n t ž e m ė s; bet tuo pat metu dar nepasakome, kad šios rūšies žodžių grupės (pvz. a n t k e l i o, a n t k a l n o ir kt.) ilgainiui nebūtų galėjusios ir savaimingai susidaryti. Mūsų nuomone, maldų kalbai yra teiktinesnis posakis: k a i p d a n g u j, t a i p i r ž e m ė j.

V

Svetur atsidūrę lietuviai labai nevienodai elgiasi su savo vardais ir pavardėmis: vieni nieko nekeičia (rašo J u o z a s K l i m a s, P e t r a s G a i l i u s, J o n a s V a i š n y s), kiti suanglina tik vardus (rašo J o s e p h K l i m a s, P e t e r G a i l i u s), treti mėgina lietuvišką tarimą priderinti prie angliško rašymo (pvz. J o h n A n d r u s h i s, C h a s e M a z h a y k a), o ketvirti viską suanglina (J o s e p h J a v i s, A n d r e w C o l n e y). Atrodo, geriausiai elgiasi tie, kurie savo trumpus ir gražius vardus bei pavardes palieka visai nepakeitę (pvz. J o n a s K a l n i u s, J u o z a s K l i m a s, M a t a s G r i n i u s, S t a s y s R i m k u s ir kt.), o ilgesnes, nepatogias pavardes, dažniausiai su slav. priesagomis -e v i č i u s, -i n s k a s ir kt., tinkamai sutrumpina arba sulietuvina (pvz. K a z y s R i m a s užuot R i m a v i č i u s, J o n a s K r i a u n y s užuot K r i a u n e v i č i u s ir kt.). Šitokio įvairaus vardų bei pavardžių rašymo priežastys yra įvairios: vieni, keisdami savo vardus arba pavardes, nori daugiau prie aplinkybių prisitaikinti; kiti, priešingai, norėdami daugiau pasireikšti lietuviais ir svetur, palieka ir lietuviškas savo vardų bei pavardžių lytis, per daug nesirūpindami, kaip svetimieji tas lytis ištars.

VI

Lig šiol apie mūsų vartojamas ar vartotinas santrumpas labai maža tėra rašyta; pvz. „Lietuvių kalbos vadove" tam reikalui teskirta vos pustrečio puslapio, o Liet. Enciklopedijoj apie tai net visai neužsiminta. Taigi santrumpų klausimas dar nėr kaip reikiant visur ištirtas, išdiskutuotas, ir jų vartosena daug kur tebėra nenusistojusi, svyruoja. Daug kas santrumpas vartoja visai individualiai, kaip kam geriau atrodo, dažnai be jokios sistemos.

V. Čižiūno minimos santrumpos dabar rašomos įvairiai, pvz.: *ALT*, *ALT-as* , *Altas*, *Alta* (Amerikos Lietuvių Taryba), *BALF*, *BALF-as*, *Balfas* (Bendrasis Amerikos Lietuvių Fondas), *VLIK*, *VLIK-as*, *Vlikas* (Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas) ir kt. Čia ypač įdomi yra analoginė įtaka: šalia *Balfas*, *Vlikas* jau dažnai vartojamas (tariamas rašomas) ir *Altas*, ne *Alta*. Praktiškai visos šios santrumpos gali būti vienodai rašomos: *ALT*, *BALF*, *VLIK*, panašiai kaip *LKD* (Lietuvių Kalbos Draugija), *JAV* (Jungtinės Amerikos Valstybės), *UNO* (United Nations Organization) ir kt.: čia nekyla joks galūnių klausimas. Bet tas pačias dažniau vartojamas santrumpas kasdieninėj praktikoj gana dažnai linkstama ir kaityti (linksniuoti): šaukiamas *VLIK-o* (ar *Vliko*) posėdis; *BALF-ą* (ar *Balfą*) remti yra mūsų pareiga ir tt. Bet čia kyla tik praktinis rašymo klausimas: *BALF* (nekaitoma lytis: *BALF* susirinkimas), *BALF-as* ar *Balfas* (*BALF-o* susirinkimas, daug kas *Balfui* aukoja) ir tt. Vien praktikos sumetimais patogiausia rašyti *Balfas*, *Vlikas*, *Alta*; plg. *Elta* (Lietuvos Telegramų Agentūra), *Lietūkis* (Lietuvos Ūkio Kooperatyvų Sąjunga) ir kt. Didžiųjų raidžių vartojimas drauge su brūkšneline galūne (*BALF-as*, *BALF-o*...), šiaip ar taip kalbėsime, yra keblus ir nepatogus dalykas; daug lengviau ir patogiau rašyti *Balfas*, *Vlikas*, ir toks rašymas visiškai nenuvertina jų tikrinės reikšmės: juk jie pasilieka tikriniai, ne bendriniai pavadinimai. O dėl galūnių rašymo tenka sutikti su V. Čižiūnu: šalia *Balfas*, *Vlikas* turėtų būti vartojamos lytys su pirminėmis galūnėmis: *Alta*, *Alvuda* (Amerikos Lietuvių Vaiko Ugdymo Draugija). Bet praktikoj ar ilgai galėsime atsispirti galingajai analogijai?

VII

Prieveiksmis *strìmagalviais* (*strimgalvìais*, *strìmgalve*, *strimgalvėmis* ir kt.) dabartinėj mūsų kalboj, kad ir daug kur vartojamas įvairiomis formomis, vis dėlto yra vienišas. Visų pirma mes neturime visai aiškių darinių, su kuriais galėtume lyginti pirmąją sudaromąją šio žodžio dalį *strim(a)*-. K. Būga (Rinktiniai raštai, II 605) savo laiku buvo linkęs manyti, kad *strima*-(galviais) esąs giminingas slavų **strima*-(rusų *stremyj* „greitas, staigus“, čekų *strmý* „status, staigus; sravus, sraunas“ ir kt.); prie šios grupės jis jungė ir mūsų *straménti* „truputį bauginti“. Yra galimas daiktas, kad visi šie žodžiai etimologiškai yra drauge susiję. Tačiau priev. *strimagalviais* vargiai yra nepriklausomai susidaręs: viena, mes kamieno *strima*- darinių, kaip minėta, daugiau nepažįstame; antra, šis kamienas savo reikšme yra gana tolimas veiksmažodžiui *stramenti*; ir trečia, tai, ką rusai nusako savu, iš bažnytinės slavų kalbos kilusiu žodžiu *stremglav* (plg. rusų *golova* „galva“), ukrainiečiai *strimholov* ir kt., mes dažniau pasakome vaizdingais, tikrai lietuviškais žodžiais: *galvotrūkiais* (*galvotrūkčiais*, *galvatrūkčiais*...), *kūlvirsčiais*, *paknopstomis* ir kt. Taigi *strimagalviais*, atrodo, veikiausiai yra, kaip jau iš dalies E. Fraenkelis (Lit. etym. Wb. 923) galvojo, analogiškai pagal *galva* iš tolygaus gudų žodžio arba rusų *stremgalv* sudarytas. Kitas, praktinis, klausimas yra: ar šio plačiai vartojamo prieveiksmio tikrai jau mums reikėtų vengte vengti? Vargiai.

VIII

Veiksmažodis *pildyti* mūsų kalboj pirmiausia reiškia „daryti ką pilną“; *pripildė* aruodą grūdų, kiauro maišo *nepripildysi* ir tt. Bet dabar šis veiksmažodis, ypač raštų kalboj, dar vartojamas ir perkeltine reikšme „atlikti, laikyti, tesėti, vykdyti“, pvz. *pildyti* savo pareigas, duotą žodį, savo pažadą, teismo sprendimą, kieno nors valią ir kt. Panašiai ir latvių kalboj *pildît* šalia „daryti ką pilną“ dar reiškia ir „atlikti, vykdyti, ausfüllen, erfüllen“, pvz. *pildît* savu pienākumu (pildyti savo pareigą, prievolę), *izpildît* paveles (išpildyti įsakymus) ir kt.

Dabartinėj mūsų kalboj, tiek svetur, tiek pačioj Lietuvoj, perkeltinės veiksmažodžio *pildyti* reikšmės nevisur vienodai pažįstamos ir vartojamos, – jas dažnai nusakome ir kitais, įprastesniais ir vaizdingesniais žodžiais, pvz.: dabar nevisi *laiko* (*tesi*) duotąjį žodį (pažadą),

jis gerai *eina* (*atlieka*) savo tarnybą, tinkamai *eina* (*atlieka*) savo prievoles (pareigas), mūsų tėvai baudžiavą *ėjo*, gerus nutarimus reikia *vykdyti*, šios sutarties niekas *nevykdo* ir kt. Tokių ir daugelio kitų panašių posakių reikšmės yra organiškai išsivysčiusios mūsų kalboj ir savo pobūdžiu susijusios su kitomis tolygiomis reikšminėmis kategorijomis. Kai kurios minėtosios perkeltinės veiksmažodžio *pildyti* reikšmės yra nesenos, dažnai atrodo izoliuotos, pavienės ir iš pačios mūsų kalbos lengvai neišaiškinamos; pvz. posakis *jis gerai išpildė savo rolę* labai primena rusų *on chorošo ispolnil svoju rol'*, ir galimas daiktas, kad tai yra tiesiog vertimas.

Mūsų raštų ir ypač spaudos kalboj gana dažnai vartojamos perkeltinės reikšmės *pildyti*, *išpildyti* ten, kur pažįstami bent keli kiti įvairūs ir prasmingi pakaitai – *eiti*, *atlikti*, *laikyti*, *tesėti*, *vykdyti* ir kt. Čia mes jau imame panašiai elgtis, kaip ir tie, kurie, pamiršę gausius savo kalbos sinonimus (pvz. *nešvarus*, *purvinas*, *murzinas*, *suodinas*, *paišinas*, *suskretęs* ir kt.), ima visur vartoti vien *juodas*: *juodas* veidas, *juodos* rankos, *juodi* marškiniai, *juodos* kojos ir pn. Tai viena; antra, dažnos perkeltinės veiksmažodžio *pildyti* reikšmės (*pildyti*, *išpildyti* savo priedermę, duotą žodį, teismo nutarimą, sudarytą sutartį, muzikos kūrinį ir kt.) ir šiaipjau nėra labai vaizdingos, plg. *pilti – pildyti*; *pripilti – pripildyti*, bet *išpilti – išpildyti*. Taigi gyvesnėj ir vaizdingesnėj kalboj, atrodo, reikėtų vengti šabloninio suniveliavimo, t.y. užuot visur vien *pildę* pareigas, tarnybą, žodį, sutartį, rolę ir kt., turėtume nepamiršti ir *eiti* arba *atlikti* pareigas, tarnybą, *laikyti* žodį, pažadą, *laikyti* arba *vykdyti* įstatymą, sutartį, *atlikti* arba *vaidinti* rolę (vaidmenį) ir t. t.

Siela ar vėlė?

(Gimtoji kalba, 1935 m., 3 sąs., p. 37–38)

Šiandieninėje tikybinėje kalboje *siela* ir *vėlė* yra dažnai vartojama pakaitais be jokio skirtumo: vienais atvejais *dūšios* reikšme gali išgirsti vartojant *sielą*, kitais *vėlę*. Bet *uždūšinės* dabar tėra vadinamos tik *vėlinėmis*, ne *sielinėmis*. Tad kįla kláusymas, ar geras dalykas yra toks nevienodas vieno ir to paties daikto vadinimas? Man rodos, tai yra netikęs daiktas: bažnytinėje, kaip ir mokslinėje, kalboje bent pagrindinės sąvokos turėtų būti vienodai, ne invairiai va-

dinamos. Bet kuris iš tų žodžių ir kuria reikšme reikėtų tad vartoti? Norėdami in tą klausymą atsakyti, pažiūrėkime, ką tie žodžiai reiškia mūsų kalboje.

Pirmiausia *síela* (ir *sielà*, *-ōs*, *síelą* Salake) yra „širdies skausmas, dvasinė kančia, susigraužimas, susikrimtimas, sielvartas, cordolium, sollicitudo“ ir vėliau (pav., Daukšos kalboje) „sąžinė, conscientia“. Šią pirminę reikšmę rodo ir jo vedinys *síelotis* (arba *sielótis*) „sielą turėti, graužtis, krimstis, rūpintis“. Plg. dar *síelavartas* „širdgėla, širdperša, cordolium“ (Širvydo Punktai Sakymų I 106, Dusetos), iš to *síelvartas*, ir *síelvarta* „t. p.“ (Veliuona). Toliau šis žodis yra jungtinas su slavų *sila* „jėga, tvirtybė“, prūsų *no-seilis* „dvasia“ ir kt.

Visai kas kita yra *vėlẽ* šalia *velẽ*: pirminė šio žodžio reikšmė yra „dvasiniai numirusiųjų pavidalai, numirėlių dvasios“ (plg. latvių nom. pl. *vel'i* „numirusiųjų dvasios“ ir kt.), ir toliau jis savo kilme bei reikšme yra jungtinas su *vel-ionìs, -iẽs*, *veliónį* „nabašninkas, numirėlis“, *vẽl-inas* (dabar *vél-nias*), *vel-uoka* „velnias; vaidulas, vaiduoklis“ ir kt. Visų šių žodžių šaknis *vel-* (ir *vėl-*), K. Būgos nuomone (žr. Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė, 456 psl.), iš pradžios reiškusi „mirti, sterben“. Taigi *vėlė* visų pirma yra *numirusiojo dvasia*, *dūšia* (iš slav. *duša*, mūsų būtų **dausia*).

Etimologiškai tad atrodo, kad *siela* pirmiausia tegali būti susijusi tik su gyvu žmogumi, o *vėlė* su numirusiu, būtent – semasiologiniais dėsniais kiek išplėtę šių žodžių reikšmes, galėtume *siela* žymėti ne tik širdgėlą, sielvartą ir sąžinę (cordolium, sollicitudo ir conscientia), bet ir gyvojo žmogaus *dūšią*, Seele, *anima* (arba veikiau *animus*), o *vėle* galėtume vadinti numirusio žmogaus *dūšią*; tada *velinės* „uždūšinės“ šalia *vėlės* visai gerai derėtų.

Bet ar toks dvejopas *dūšios* vadinimas būtų patogus filosofinei ir tikybinei kalbai? Būtų gerai, kad šių sričių atstovai dėl to pareikštų savo nuomones. Ypač būtų pageidautina plačiau pasvarstyti: ar geriau būtų šalia *vėlinių* vartoti *vėlę* mirusiojo žmogaus *dūšios* reikšme ir tuo būdu ją skirti nuo *sielos*, gyvojo žmogaus *dūšios*? Bet šitokiomis reikšmėmis vartojant *sielą* ir *vėlę*, ar neteks tik, mirštant žmogui, susidurti su savotišku *sielos* virtimu in *vėlę*? Jeigu taip iš tikrųjų tat galėtų būti suprantama filosofiškai ar tikybiškai, tad tam išvengti kas geriau būtų vartotina: vien *siela* (pav., sielos ir kūno santykiai), *sielinės* „uždūšinės“ ar tik *vėlė* (plg. *vėlės* mokslas), *vėlinės*? Prel.

A. Dambrauskas mano, – tai jis man yra žodžiu pareiškęs, – kad bažnytinėje kalboje *vėlė* jau esanti vartojama mirusiojo, o *siela* gyvojo žmogaus dūšios reikšme, ir iš bažnyčios pusės dėl to nebuvę ir negalį būti keliama abejonių. Jeigu taip iš tikrųjų yra, šitą vartosenos skirtą reikėtų nuosekliau išlaikyti, kaip kad dabar yra daroma, būtent: šalia *vėlinių* būtinai reikia vartoti *vėlę*, ne *sielą*, nes šiaip šalia *sielos* dėl nuoseklumo reikėtų sakyti ir *sielinės*, kurios daug kam gal ir nelabai patiktų. Mūsų kalbos duomenys, kaip augščiau matėme, tam tegali tik pritarti.

Priedėlis prie J. Balčikonio pastabų

(Gimtoji kalba, 1935 m., 3 sąs., p. 46–48)

Skaitant V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly" ir man kilo viena kita mintis dėl jo kalbos. Apskritai imant, autorius yra stengęsis rašyti taisyklingai, žmoniškai, ir daug kur jam tai yra pasisekę. Štai kad ir tokie pavyzdžiai: *parapinis* darbas I 56, *pareiginis* seminarijos gyvenimas I 69, atsirasdavo ... *baidykliškų* komentarų I 210, rodė moterišką jos graciją ir *berniokišką* vikrumą I 154, *jaunuoliška* nedrąsa I 156, *mistiškas* ... ilgesys I 161, juos vargino dar pats profesorius ... smulkmeniškas ir *priekabingas* I 204, Vasariui... buvo lengva nukęsti *liežuvingų* lenkelių persekiojimą I 201, eilės ...*maištingos* I 282, taip pat: paskui tapsiu *dekanas* I 53, nė vienas *pasauliškis* (= pasaulio žmogus, plg. *daubiškis*, *gališkis*, *kalniškis* gyventojas) negali būti jum pavyzdžiu I 78, *jos* (gen. sg.) ... sugebėjo Vasaris n u s i k r a t y t i I 82, *vidur* žiemos I 112, keistos *išvaizdos* togas I 149, *kniečia* ... širdy I 153, jau tamsta *susibaigei* besimelsdamas I 185, Vasaris *atitoko* I 186, Dievą garbinti galima *vienystėje* I 215, *turtuoliai* ir driskiai elgetos I 255, manoji nuolatos *maištauja* I 278, gyvenimo *menkystė* I 288, saulė ... netoli *laidos* I 329, veidas ... *šešėliavo* I 332 ir kt. O daug kur autorius ne tik taisyklinga, bet ir lengva kalba rašo, pav.:

> Vasaris į užgėrimą atsakė ir išlenkė savąjį iki dugno. Ilgas žvilgsnis ir meilus nusišypsojimas buvo geriausias jam už tai padėkojimas. Linksma puotos nuotaika ir pro gėlių bukietą siunčiami žvilgsniai jau buvo pradėję jį sukti į linksmo nerūpestingumo sūkurį. Sugavęs momentą, jis jau nuo savęs kilstelėjo jai stiklą, ir jiedu vėl išgėrė sutartinai. Šitas susigėrimas ištirpdė paskutinius klieriko

baikštumo ledus. Jis tuoj pamatė, kad Liucės veidas atgijo. Jis jautė krūtinėj malonią šilumą ir norėjo, kad tie pietūs nesibaigtų kuo ilgiausiai I 297.

Šituo būdu Putinas moka gražiai ir lengvai išreikšti kalbinę nuotaiką, tai, ką jaučia jis pats ar jo veikėjai. Dėl to pati kalba pasidaro natūrali, gyva, lengva. Bet autorius nevisur vienodai naudojasi kalbinėmis priemonėmis individualinei nuotaikai reikšti. Visų pirma, skaitydamas jo romaną, pasigendi žodyninės sinonimikos, kurios apsčiai randame Valančiaus, Žemaitės, Krėvės ir kitų raštuose. Nuo to autoriaus kalba atrodo lyg kiek išblankusi, daugiau taikinama sąvokiniam turiniui, ne šalutinei žodžio prasmei ar jausminei jo vertybei reikšti. Iš kitos pusės autorius nevisur stropiai yra rūpinęsis bendrinėmis savo kalbos ypatybėmis, kurios individualinę rašytojo kalbą padaro skaitytojui inmanomesnę, artimesnę. Pav., pirmame tome, be minėtųjų J. Balčikonio nelygumų, jis dar dažnai ir šiokių nevisai vykusių padarų vartoja. Štai kad ir ta pati *būtenybė*: pagal savo reikšmę ji reiškia ne *būtą*, bet *būtiną* daiktą (plg. dienos vėl slinkdavo kaip kokia *būtenybė*, kurią reikia priimti, prie kurios reikia derintis I 59), todėl turi būti sudaroma ne iš *būtas*, bet iš *būtinas*. O iš šio pastarojo veiksmažodinio būdvardžio tegali būti sudaryta tik *būtinybė*, ne *būtenybė*, plg. *baisenybė*, *piktenybė*, *šventenybė* ir kt.

Taip pat autorius nevisai vykusiai kartais vartoja ir priesagą *-iška-*, pav.: vikaras ... *inteligentiškas* I 318, ji ... buvo *kokietiška* I 156 ir kt. Priesaga *-iška-* pirmiausia žymi būdingąsias daikto ypatybes, kuriomis jis in ką panėši arba kurios tik jam pačiam tėra esmingos, su jo esme susijusios. Bet, skaitant romaną, nevisai aišku, kad tai būtų norima šia priesaga pasakyti. Pav., kad ir *ji* (= Liucė) ... *buvo kokietiška*: sprendžiant iš priesagos *-iška-* reikšmės, ji gali būti tokia pat, kaip kokietė, arba tokia, kuriai kokietės ypatybės yra būdingos. Bet tuo būdu dar nepasakoma, kad ji pati turi būti kokietė: tai yra tik būdinga kokietės panašybė, jos vaizdas, atšešėlis. Dėl to turime skirti *ji yra kokietė* ir *ji yra kokietiška*, *pāmotė ragana* ir *pāmotė raganiška* ir t.t. Iš paties Putino romano kalbos atrodo, kad Liucė yra veikiau buvusi *kokietė*, ne *kokietiška*.

Nekitaip yra ir kitais atvejais. Pav., nevisai vykusiai yra vartojami šiokie posakiai: jis ... pajuto *turįs atsparumo* nepasiduoti I 47, tikro *draugiškumo nesudarė* nė su vienu I 59, ar jos (t. y. spyruoklės) turi

pakankamai *atsparumo* II 63, po pietų *turėjome* ilgą *pasivaikščiojimą* I 221, jis *su visais buvo atviras* ir *nuoširdus* I 47, jis gyvai tai *prisistatydavo* I 399 ir kt. Man rodos, šios rūšies posakių negalime, kad ir literatūros kūrinyje, nei kalbiškai nei stiliškai pateisinti: ir vienu ir kitu atveju jie yra dirbtini, negyvi, drambloti. Daug ryškiau galėtume juos, pav., kad ir šiaip nusakyti: jis p a s i j u t o (e s ą s) a t s p a r u s nepasiduoti, tikrai nebuvo s u s i d r a u g a v ę s n e i s u v i e n u, jos pakankamai yra a t s p a r i o s, po pietų i l g a i v a i k š č i o j o m e, jis v i s i e m s buvo a t v i r a s ir n u o š i r d u s, jis gyvai tai i n s i v a i z d u o d a v o (*prisistatyti* yra versta iš rusų представить себе) ir kt.

Vietomis šio romano net ištisi sakiniai yra nevykę. Pav.: vis dėlto, *jis*, kai išėjo į vidurį presbiterijos ..., *jis* pajuto krūtinėj daugiau entuziazmo I 129. Kuriam reikalui čia yra dukart invardis *jis* rašomas? Arba štai vėl: tie jo eilėraščiai ... buvo tokie menkučiai, kad *V a s a r i u i gailėjosi* juos *parašęs* I 375. Čia jau visiškai yra supintas sakinys. O sakinyje „nėra ... natūralaus *santykio į moterį*" I 114 tiesiog dirbtinai yra nusakomas *santykis su moterimi*!

Nebesigilinant in kitus nelabai sklandžius ir bendrinėje kalboje vengtinus dalykus (pav.: i l g ė s y s I 124, n e b e g r ę s i a I 317, a n t r y t o j a u s I 130, n e s i g i r i a n t, aš turiu... I 217, išgirdo... p a b a r a n č i a i p a m o k o m ų sakinių I 119 ir kt.), galima jau matyti, kad Putinas nėra visur savo romano kalbą kaip reikiant, su atidžia dorojęs, todėl tarp gražių dalykų joje pasitaiko neviena ir „šiukšlelė". Tų „šiukšlelių" kiek daugiau yra pirmame tome; antrame ir trečiame jų žymiai mažiau.

Priesaga *-inis* ir jos vartojimas

(Gimtoji kalba, 1935 m., 5 sąs., p. 67–70)

Daugumas GK skaitytojų yra tokių, kuriems rūpi ne vien tik kalbos klausymų kėlimas aikštėn, bet ir tai, kaip kurie dalykai turėtų būti vartojami bendrinėje kalboje. Tad GK redakcija, tai aiškiai suprasdama, toliau yra pasiryžusi savo skaitytojams parūpinti ir populiarių konstatuojamųjų, aiškinamųjų straipsnių. Ir todėl pradžiai aš

kaip tik noriu trumpai pakalbėti apie priesagą *-inis*, kuri dabar dažnai yra labai nevykusiai vartojama.

Pirmiausia tenka pastebėti, kad šia priesaga yra sudaromi būdvardžiai iš daiktavardžių (*auksinis* < *auksas*), būdvardžių (*saldinis* < *saldus*), skaitvardžių (*dešimtinis* < *dešimtas*), būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių (*megztinis* < *megztas*) ir prieveiksmių (*tuometinis* < *tuomet*), atskirais atsitikimais jie gali būti dar sudaromi hipostatiškai (sušliejus du gretiminius žodžius, pav.: *ligšiolinis* < *lig šiol* ir kt.) ir žymi paviršutinį daikto arba jo ypatybės santykį su pagrindiniais žodžiais, iš kurių jie, tie būdvardžiai, esti sudaromi. Tuo būdu būdvardinė priesaga *-inis* gali reikšti:

1. medžiagą, iš kurios kas padaryta arba pagaminta, pav.: *akmeninis* kirvelis [1], *bulvinė* košė, *gelumbinė* sermėga, *geležinė* lazda, *kanapinė* virvė, *kvietinis* alus, *lininis* siūlas, *miltiniai* blynai, *molinis* pečius, *pakulinis* maišas, *stiklinės* durys, *virvelinis* botagas, *žirninis* (iš žirnių nupintas) vainikas.

Kartais priesaga *-inis* parodo, ne iš ko vieno, bet su kuo kas padaryta arba pagaminta, pav.: *aguoninis* (su aguonomis keptas) pyragas, *druskinis* vanduo, *pieninė* (piene virta) košė ir kt.

2. savybinę priklausomybę daiktui, pav.: *antinė* plunksna, *avižiniai* šiaudai, *ėrinis* kailis, *galvinis* kaulas, *jautinis* ragas, *kaklinė* gysla, *kvietinis* grūdas, *kapinis* akmuo, *prūsinė* veislė, *užnaginė* liga, *vasarojiniai* javai. Sakydami, pav., *galvinis* kaulas, mes norime pažymėti, kad tas kaulas yra ne tik galvos, bet, galvai priklausydamas, dar skiriasi nuo kitų (pav., rankos, kojos) kaulų.

3. išskiriamąjį daikto paviršiaus pažymį, pav.: *akinės* (su akimis dirbtos) nytys, *ankštiniai* javai, *dangtinis* (su dangčiu) puodas, *dantinis* pjautuvas, *karpinis* (su karpomis) medelis, *mazgelinės* nytys, *porelinis* jurginas, *skiltiniai* obuoliai, *skujiniai* kviečiai.

4. paviršutinį daikto panašumą arba jo pavidalą (formą), pav.: *burokinės* (raudonos kaip burokai) bulvės, *dūliniai* (kaip dūlios) obuoliai, *galvinis* (galvos pavidalo) cukrus, *geležinė* (kieta kaip geležis) širdis, *grūdinės* (mažutės kaip grūdai) bulvės, *kamuolinis* žaibas, *kar-*

[1] Visi pavyzdžiai yra imti iš gyvosios kalbos arba raštų, bet jų šaltinių čia nenurodau, nes praktiniame straipsnyje tai nebūtinai reikalinga.

tinis (didumo sulig kartimi) spragilas, *ledinė* druska, *meškinės* (kaip meškos) kojos, *obuolinė* spyna, *siūlinis* kirminas, *stiklinės* akys, *šluotinė* žvaigždė, *torielkinės* akėčios, *žmoginis* (žmogaus pavidalo) stulpas.

5. vietą, kur kas yra, dedasi, gyvena, kur kas laikoma ar kas ką daro, pav.: *aplinkiniai* gyventojai, *arklinis* tvartas, *balinis* krūmas, *daržinis* medis, *galinis* (pačiame sodžiaus gale gyvenąs) gyventojas, *girinis* medis, paukštis, *kalninis* (kalne gyvenąs) Vaitonis, *kampinis* akmuo, *apatinė* girna, *viršutinė* lenta, *kauninis* dėdė, *naminis* gyvulys, *naumiestinis* pralotas, *pamiškinis* šniūras, *šalinis* arklys, *žeminiai* kraštai.

Kaikurie šios rūšies būdvardžiai tam tikrais atvejais reiškia ne tiek vietą, kur kas yra, kiek kilmę, pav.: *kauninis* alus (gali būti ne tik Kaune daromas, bet ir iš Kauno parvežtas), *prūsinis* (iš Prūsų pargabentas) spiritas, *ryginė* (iš Rygos parvažiavusi) Petronienė, *švediniai* dobilai ir kt.

6. laiką, su kuriuo yra siejamas daiktas arba veiksmas, pav.: *dieniniai* marškiniai, *kasdieninis* valgis, *kasdieninės* (kasdien nešiojamos) drapanos, *metinis* gyvulys, *pavasarinės* vilnos, *rytinis* vėjas, *rytmetinė* malda, *senybinės* dainos, *vakariniai* poteriai, *vasariniai* javai, *velykinė* išpažintis.

7. paskyrimą, tinkamumą, tikslą, pav.: *aliejinis* rykas, *alinis* (alui pilti) puodas, *arklinis* piemuo, *avinės* (avikirpės) žirklės, *blauzdinės* aūklės, *dalinis* (daliai paskirtas) gyvulys, *darbinis* arklys, *daržinės* žolės, *drobinės* (drobei austi) nytys, *druskinis* indas, *dugninis* lankas, *duoninis* peilis, *galvijiniai* burokai, *ganykliniai* dobilai, *girinis* (girai laikyti) kubilas, *išeiginis* drabužis, *kiaulinis* (kiaulėms liuobti) viedras, *kopūstinis* kubilas, *mėsinis* peilis, *pieninė* mašina, *silkinė* bačka, *sūrinis* (sūriui dėti) maišelis, *šieninės* šakės.

8. inrankinį daiktą, pav.: *arklinė* mašina, *jautinis* malūnas, *kojinė* (kojomis minama) mašina, *lūpinė* armonika, *rankinis* arklys, *rankinės* girnos, *vėjinis* malūnas.

9. nuolatinį darbą, verslą, palinkimą, pav.: *karvinė* merga (kuri karves žiūri), *kiaulinė* mergaitė, *kopūstinė* kirmėlė, *lašininis* žydas (kurs lašinius valgo), *rūbinė* karvė (kuri rūbus ėda), *sėmeninis* žydas (kurs sėmenimis verčiasi), *vištinis* kupčius, *vyžinis* senis (kurs tiktai vyžas nešioja).

10. išskirtinę rūšį, pav.: *ąžuolinis* medis, *ąžuoliniai* rąstai, *beržinės* malkos, *gulbinės* žąsys, *iltiniai* dantys, *kadaginis* medis.

11. nuolatinę rūšinę daikto savybę, pav.: *aklinis* langas, *aklinės* (be pirštų) pirštinės, *bendrinė* (dviem kaimams priklausanti) bala, *ilginiai* šiaudai, *išilginiai* (arba *ištisiniai*) šiaudai, *saldinis* obuolys, *statinė* tvora, *tankinis* (tankiai pintas) sietas.

12. matą, saiką, svorį, dydį, kainą, skaičių ir kt., pav.: *gorčinis* puodas, *kapeikinis* cviekas, *kumštinės* bulvės, *pūrinis* maišas, *sieksninis* botagas, *sprindiniai* lašiniai.

13. būdą, kuriuo kas yra daroma, atliekama, ingijama arba padaryta, ingyta, pav.: *bristinis* tinklas, *drožtinis* botkotis, *giedotinės* mišios, *laužtinės* kamanos, *mergautinis* vaikas, *pirktiniai* marškiniai, *rašytinis* sūnus (kuriam ūkis aprašytas), *siūtiniai* batai, *sudėtinis* (sudedamas) kryžius, *suvertinės* (suveriamos) durys, *vogtinė* kepurė.

Visi augščiau minėtieji šios priesagos būdvardžių skyriai yra sutartiniai, reliatyvūs. Iš vienos pusės yra pavyzdžių, kurie turi bent po kelias reikšmes (pav., *kiaulinis* viedras yra toks, kuriuo kiaules liuobia ir iš kurio kiaulės ėda), todėl šios rūšies būdvardžius kartais galime priskirti vienai arba kitai grupei. Iš kitos pusės yra tokių šios priesagos būdvardžių, kuriuos sunku betkuriai grupei priskirti, pav., *berankovinis* „be rankovės".

Tačiau pagrindinė šios būdvardinės priesagos reikšmė yra aiški: ja esame linkę žymėti priklausomybinius santykius, kuriais būdvardis su daiktu arba jo ypatybe susija paviršutiniškai, ne vidujiniškai, esmingai. Dėl to, darydamiesi naujų būdvardžių su šia priesaga, kriterijumi turime imti šį reikšminį polinkį ir juo spręsti, kur šios priesagos būdvardžiai yra reikiamai ar nevykusiai vartojami. Pav., tuo remiantis, galima pasakyti, kad *dvasinis* penas gali būti toks, kuris yra skiriamas dvasios reikalams, kad *mokslinis* straipsnis yra mokslo srities arba mokslo reikalui skiriamas, kad *partinis* laikraštis yra partijos reikalams leidžiamas ir kt. Taigi raštuose ar šiaip kalboje priesagą *-inis* turime vartoti ne kaip papuolus, bet kaip mūsų kalbiniai polinkiai rodo.

Priesaga *-inis* ir kilmininkas

(Gimtoji kalba, 1935 m., 6 sąs., p. 84–86)

Priesagos *-inis* būdvardžiai ir pažymininiai daiktavardžių kilmininkai savo reikšmėmis yra tokie artimi, kad dažnai neaišku, kuriuos iš jų reikia vartoti. Dėl to vartodami šitas lytis maišome: nebejausdami jų reikšminių niuansų, kartais mes imame daugiau vartoti būdvardines lytis, kartais kilmininkus, o kartais tiesiog pagal skonį vartojame pakaitais ir viena ir kita. Bet toks padrikas vartojimas bendrinei kalbai nelabai tinka: taip elgdamies mes paliekame neišnaudoję nemaža būdingų priemonių prasmingiems ir subteliems reikšmės atspalviams skirti ir tuo būdu neigiamai teprisidedame prie kalbos jausmo aštrinimo. Tad pravartu yra bent kiek plačiau susipažinti su šių kalbamųjų lyčių reikšmėmis ir jų skirtumu, kad prireikus galėtume jas tikslingiau vartoti.

Kad tai geriau paaiškėtų, pirmiausia pažiūrėkime, kuo skiriasi daiktavardžiai nuo būdvardžių. Paprastai yra sakoma, kad daiktavardžiai reiškia daikto, o būdvardžiai būdo vardą. Bet ką tai iš tikrųjų reiškia? Pav., sakiniuose *vaikas laišką rašo* ir *aklas kelio nemato* žodžiai *vaikas* ir *aklas* savo reikšmėmis yra beveik tolygūs: jie abudu, būdami veiksniai, pažymi veikėją. Bet visdėlto *vaikas* ir *aklas* nėra visiškai sutapę: formaliai jie yra pasilikę skirtingomis kalbos dalimis, bet savo reikšmėmis minėtuose sakiniuose yra labai suartėję, būtent: būdvardis *aklas* čia yra gavęs daiktavardinę reikšmę ir dėl to sakinyje visiškai atstoja daiktavardį.

Šitokie sudaiktavardėję būdvardžiai nuo paprastųjų skiriasi ne tik formaliai (plg. *megztinis* „megztas drabužis“, naud. *megztiniui* ir būdv. *megztiniam drabužiui*), bet ir iš esmės. Pav., senovinis būdvardis *auksinas* iš pradžios reiškė tik santykį su auksu, ir dėl to su juo galėjo būti vartojama daugybė daiktavardžių (pav. *auksinas* pinigas, *auksinas* stulpas, *auksinas* žiedas ir kt.). Bet kada tas būdvardis buvo pradėtas vartoti daiktavardiškai, jo reikšmė pamažu visai susiaurėjo: iš pradžios *auksinas* reiškė dar kiekvieną, o vėliau tik tam tikrą auksinį pinigą. Mat, daiktavardėjąs būdvardis, siaurėjant jo reikšmei, ilgainiui pasidaro nebereikalingas jokio daiktavardžio, t. y. lieka visai nepriklausomas.

Dar aiškiau šių kalbos dalių reikšminis skirtumas iškįla, kai daik-

tavardžiai virsta būdvardžiais. Pav., posakyje *pãmotė ragana* žodžiu *ragana* pažymime ne pačią substanciją, tam tikrą pažymių kompleksą, bet tik vieną pažymį, t. y. juo čia kvalifikuojame atskirą daiktą. Tuo būdu šitokie du gretiminiai daiktavardžiai yra nevienodi: pirmasis iš jų parodo pagrindą, substanciją, o antrasis specializuoja tik vieną rūšį, t. y. ingauna būdvardinę reikšmę, nors formaliai dar nėra būdvardžiu pasidaręs.

Bet visdėlto nei daiktavardžiai būdvardžiais, nei būdvardžiai daiktavardžiais negali visiškai pavirsti. Tai aiškiai galime pastebėti nagrinėdami šiuos pavyzdžius: *pamotė ragana* ir *raganiška pamotė*. Pirmame posakyje *ragana*, kad ir turėdama būdvardinę reikšmę, visdėlto dar gali būti daiktavardžiu suprantama: *ragana* čia mums atrodo su visais savo pažymiais: savo bjaurumu, burtininkiškumu ir kt. Visai kas kita yra, kai sakome *raganiška pamotė*: čia jau aiškiai pažymime tik vieną, reiškiamąją, ypatybę, o visas kitas ypatybes anuliuojame, t. y. šiuo posakiu norime pasakyti, kad pamotė yra tik kaip ragana, ir daugiau nieko. Tuo būdu konstatuojame: daiktavardis pažymi vaidinių kompleksą, pačią substanciją, o būdvardis išreiškia tik vieną vaidinį, vieną daikto ypatybę.

Tai pastebėję, dabar jau galime iš anksto spręsti, kad priesagos *-inis* būdvardžiai (žr. GK 67–70 psl.) ir pažymininiai kilmininkai (pav., *aukso* žiedas, *rūtų* vainikas, *stiklo* akys, *mėsos* barzda, *sidabro* galva ir kt.) iš vienos pusės savo reikšme yra labai artimi, bet iš kitos pusės tarp jų yra buvę ir vietomis dar dabar tebėra nemaža esminio skirtumo. Pav., sakydami *pieninė sriuba* ir *pieno sriuba*, analogiškai pagal tai, kas augščiau buvo sakyta, galime manyti, kad pienas pirmosios sriubos tesudaro tik vieną ypatybę, t. y. joje jis gali būti išskiriamas atskira sudaromąja dalimi, o antrojoje sriuboje pienas lyg nebūtų aiškiai atskiriamas nuo kitų sudaromųjų dalių, t. y. sriuba lyg būtų vieno pieno virta.

Panašiai, atrodo, yra arba buvo skiriamas *auksinis* žiedas ir *aukso* žiedas. Būdvardžiu *auksinis* pirmiausia pažymime tik vieną žiedo ypatybę, tai, kad žiedas yra padarytas iš aukso, ir daugiau juo nieko nenorime pasakyti. Kas kita *aukso žiedas*: čia mes kilmininku *aukso* galime ne tik pažymėti minėtąją žiedo ypatybę, kad jis yra iš aukso padarytas, bet tuo pat metu turėti galvoje ir kitas aukso ypatybes

(pav., jo brangumą, gražumą ir kt.). Taigi pažymininis kilmininkas *aukso*, išreikšdamas pažymimąją daikto (žiedo) ypatybę, dar sukelia mumyse ir kitų aukso ypatybių vaizdą. Dėl to šis kilmininkas yra turiningesnis, daugiau išreiškia vaidinių, kaip atitinkamas būdvardis su priesaga *-inis*.

Bet gyvojoje kalboje šį niuansinį reikšmės skirtumą mūsų kalbos jausmas nebevisados kaip reikiant suvokia, ir dėl to tai dažnai maišome. Ypač visaip tas lytis vartoja mūsų inteligentai, kurie daugiau ar mažiau yra atitrūkę nuo gyvosios lietuvių kalbos kamieno. Dėl to dabar mes beturime tik *dantų* šepetuką, *mokslo* veikalą, *pradžios* mokyklą, *valstybės* teatrą, *valstybės* radiofoną, *valdžios* mišką ir kt. O tuo tarpu tų kilmininkų vietoje techniniais terminais apibrėžtinėms ypatybėms žymėti labai gerai tiktų ir būdvardžiai su priesaga *-inis*: *dantinis* (= dantims valyti) šepetukas, *mokslinis* veikalas, *pradinė* (t. y. mokslo pradžiai skiriama) mokykla, *valstybinis* (= valstybės laikomas) teatras, *valstybinis* radiofonas ir t.t. Šitaip elgdamies, mes kartais lengviau galėtume išvengti perdidelio kilmininkų susigrūdimo ir tam tikro dviprasmiškumo. Pav., *valstybinė berniukų gimnazija* visai aiškiai pažymi, kad ši gimnazija yra valstybės paskirta berniukams, o sakydami *valstybės berniukų gimnazija*, galime pamanyti, kad ta gimnazija yra *valstybės berniukams* laikoma, t. y. kad berniukai priklauso valstybei! Taigi turime daugiau insigilinti in šios rūšies posakių reikšmę ir tinkamiau nusakyti jos specialesnius niuansus.

Taisymai

(Gimtoji kalba, 1935 m., 10 sąs., p. 171–173; 1936 m., 6 sąs., p. 92–93)

I

Kad GK skaitytojai galėtų daugiau gauti praktinės naudos, esame toliau pasiryžę kartkarčiais, iš pradžios gal mažiau, vėliau daugiau, spausdinti ir visai praktiškų kalbos dalykų. Vienas iš tokių žygių šalia klausymų kraitelės ir kalbinių recenzijų kaip tik bus taisymai. Šiame skyriuje bus taisomos invairios klaidos, pasitaikančios mūsų laikraščių, instaigų, raštinių, mokyklinių rašinių, radiofono, viešų paskaitų,

prakalbų ir kitokioje kalboje. Klausymų kraitelėje bus daugiau svarstomas atskirų kalbos dalykų taisyklingumas, jų vartotinumas bendrinėje kalboje ir kt., o taisymų skyriuje bus keliami aikštėn tokie dalykai, kurie daugeliui gal bus jau žinomi, bet dėl mūsų apsileidimo ar neapdairumo dar vis pasitaiko viešojoje kalboje. Mes manome, kad toks nuolatinis paprasčiausių klaidų priminimas gal nevieną, viešai prabįlantį, privers pagalvoti dėl savo kalbos – tiek rašomosios, tiek šnekamosios. Su viešosios kalbos ydingumu kovosime tol, kol visi insitikinsime, kad netaisyklingai, darkytai ir nežmoniškai viešai kalbėti ir rašyti yra ne tik negarbė, bet ir gėda.

Pradžiai aš noriu iškelti aikštėn keliolika nevartotinų dalykų, kurie vis nuolat kartojami rašomuose darbuose. Štai jie:

1. *O kas galėjo pasirūpint apie bendrinę tartį? apie bendrąją tartį beveik nesirūpino.* – Čia visai nevykusiai yra šalia veiksmažodžio *rūpintis* vartojamas prielinksnis *apie*. Mat, čia kaip tik turi būti nurodomas rūpinimosi pagrindas, o prielinksnis *apie* mūsų kalboje tam reikalui netinka: daug geriau yra innagininkas, kuriuo iš senovės tą pagrindą arba priežastį esame žymėję, arba priežastinis prielinksnis *dėl*.

Dėl to geriau sakyti: *O kas galėjo pasirūpint bendrine tartimi* (arba *dėl bendrinės tarties*)?

2. *Pas mus nieko nepadaryta; pas mus tokių knygų dar beveik nėra; ta klaida pas mus yra visur daroma; lig šiol pas mus tesirūpinta vien tik bendrine rašomąja kalba; kalbininkų uždavinys yra pagaminti bendrinės tarties vadovėlių, ko pas mus labai ir labai trūksta.* – Situose sakiniuose prielinksnis *pas* yra vartojamas visai netinkamai, net nelietuviškai. Mūsų kalba šios rūšies posakius nusako daug paprasčiau, pav.: *Vaičiūno jau kulia rugius, Petronio jau seniai su žiburiu, aš neturiu pinigų, jam trūksta geros valios* ir kt. Taigi ir augščiau surašytuosius sakinius turime žmoniškiau nusakyti, pav.: *mūsų nieko nepadaryta; mes tokių knygų dar beveik neturime; ta klaida mūsų yra visur daroma; lig šiol mūsų tesirūpinta vien tik bendrine rašomąja kalba; kalbininkų uždavinys yra parašyti (parūpinti, paruošti ...) bendrinės tarties vadovėlių, kurių mums labai ir labai trūksta.*

3. *Reikia ... atskiras tarmes sulig galimumo smulkiau paanalizuoti.* – Žodžių grupė *sulig galimumo* yra visiškai nevartotina mūsų kalboje: viena, *sulig* bendrinėje vartojame su innagininku (*jis gyvena sulig ta*

diena, didumo sulig stalu ir kt.); antra, *galimumas* čia yra niekuo nepateisinamas. Tad ir visą sakinį reikia šiaip nusakyti: *reikia ... atskiras tarmes kiek galint (kiek galima) smulkiau paanalizuoti.*

4. *Bendrinė šnekamoji kalba duoda galimybės visai Lietuvos visuomenei tarpusavyje žodžiu susikalbėti.* – Pats žodis *galimybė* yra geras (plg. *galimas*: *galimybė*, *ištikimas*: *ištikimybė*, *atsakomas*: *atsakomybė* ir kt.), bet žodžių grupė *duoda galimybės* mūsų kalbai visais atžvilgiais yra svetima ir neinprasta; tai yra visai nevykęs laikraštinės kalbos padaras. Dėl to visą sakinį reikia šiaip taisyti: *bendrinė šnekamoji kalba ingalina visą Lietuvos visuomenę...* arba: *b. š. k. leidžia Lietuvos visuomenei...*

5. *Mes ... nesugebame ir prie geriausių norų lietuviškai kalbėti.* – Vietoj *prie geriausių norų* turime sakyti *geriausiais norais*, plg. *jis viską daro savo noru, laisva valia, senu inpratimu* ir kt. *Prie geriausių norų* yra nelietuviškas posakis.

6. *Bendrinė tartis talpina savyje visa, ką turi gražiausio ir geriausio visos tarmės* = bendrinėje tartyje yra visa, ką turi gražiausio ir geriausio visos tarmės.

7. *Menkas bendrinės tarties supratimas plaukia iš kelių priežasčių* = menko bendrinės tarties supratimo yra kelios priežastys. Pasakymas *supratimas plaukia iš kelių priežasčių* yra visai negyvenimiškas ir sunkiai suprantamas, tad negali jis būti pateisinamas nei kalbiniais, nei stilistiniais sumetimais.

8. *Mokyklose tokių pratimų nevartojama, kad nugalėjus ingimtus vaikų tarmiškus defektus* = mokyklose tokių pratimų nevartojama ingimtiems vaikų tarminiams defektams (trūkumams) nugalėti. – Reiktų bent kartą visiems insidėmėti, kad šalutiniuose tikslo sakiniuose niekados nėra *kad* vartojamas su padalyviu.

9. *Laiko bėgy išmoko ir liaudis lietuviškos tarties* = ilgainiui (su laiku) išmoko ir liaudis lietuviškos tarties. – Pasakymo *laiko bėgy* mūsų kalba nepateisina, ir todėl jo nereikia vartoti.

10. *Yra dedama pastangų ingyvendinti bendrinę tartį* = yra stengiamasi ing. b. t. – Nors mes sakome *jis daug padėjo darbo*, tačiau pagal tai nėra reikalo visur vartoti ir *deda pastangas*, nes visai lietuviškai ir žmoniškai galime pasakyti: *jis stengiasi mokytis, bet negali* ir kt.

II

Mūsų laĩkraščiuose iř šiaĩp mókytinių kalbojè dár vìs pasitáiko ýdų, kurių, šiaĩp ař taĩp, jaũ nebeturétų bũti. Štaĩ eilẽ tokių klaidų, kurių paskutiniù laikù tẽko pastebėti diẽnraščiuose iř studeñtų rašiniuosè:

1. Neláimė *tamè*, kàd daũgelis emigrántų užmiřšta giñtąją kalbą (= neláimė, kàd ...). – Čià viẽtininkas *tamè* yrà grynà rusýbė, mūsų kalbojè nevartótina.

2. Kariúomenės vadovýbė visái *nepriìma dėmesiñ* derýbų (= k. v. visái nesidẽmi, nesìima dėmẽn derýbų, nesirūpina derýbomis, nekreĩpia dẽmesio į derýbas ...). – *Imti dėmesiñ* yrà visái dirbtìnis verstìnis pósakis.

3. Vókiečiai labaĩ mãža tenusimãno *lietùvių kalbojè* (= apiẽ lietùvių kalbą). – *Nusimanýti lietùvių kalbojè* ař *kienõ reikaluosè* yrà niẽkuo nepatéisinama verstìnė svetimýbė.

4. Lietuvõs valstýbė *aukštaĩ tolerántiška* arelìgijai (= L. v. didžiaĩ, labaĩ tolerantìnga arelìgijai). – Čià netiñkamai vartójamas prieveiksmis *aukštaĩ*, kurį dabař yrà labaĩ pamẽgę mūsų mókytiniai: jiẽ dabař *aukštaĩ* iř brangìna, iř gárbina, iř vértina, iř mýli ir t.t.

5. Vìsos príesagos yrà *panãšios kitóms príesagoms* (= į kitàs príesagas). – Bendrìnėje kalbojè tevartótinas *panašùs į kã*, nè *kám*.

6. Šiõs príesagos *esmėjè* yrà skirtìngos (= šiõs príesagos iš tikrūjų yrà skirtìngos). – Viẽtininkas *esmėjè* príeveiksmiškai nevartótinas.

7. *Patiektì* pavyzdžiaĩ tą réikšmę geraĩ apibūdina (= duotíeji pavyzdžiaĩ ...). – *Patiẽkti* mūsų gyvõjoje kalbojè réiškia „pagamìnti, paruõšti, pataisýti, приготовить, bereiten, vorbereiten, zurichten“ (Žr. K. Būga, Kalba ir senovė, 100 t.), todẽl visái nevýkusiai šìs veiksmãžodis yrà vartójamas réikšme „padúoti, pateĩkti ...“. *Tiẽkti* reĩkia skìrti nuõ *teĩkti*, kaĩp *tiẽsti* nuõ *teĩsti*.

8. *Kàd tõ išvéngti* (= kàd tõ išvéngtume, norėdami tõ išvéngti, tám išvéngti ...), bendrìnėje kalbojè tùrime vartóti būdingesnės príesagas. – Visì, kuriẽ mažiaũ mókame lietùvių kalbõs, tùrime sáu kálte įsikálti į gálvą: šalutìniuose tìkslo aplinkýbės sakiniuosė sù jungtimì *kàd* niekadõs nevartójama bendratìs! Taĩ yrà dìdelė klaidà.

9. Pritrūkstame žõdžių *išréikšti kókį nórs subtilèsnį dalýką* (= pritrūkstame žõdžių kokiám nórs subtilèsniam dalýkui réikšti [išréikšti]). – Čià tìkslo aplinkýbę tùrime nusakýti naudininkù iř bendratimì, nè galininkù ir bendratimì.

10. *Visuosè ãtvejuose* (= visaĩs ãtvejais) įródomi paviršutìniai sántykiai. – Viẽtininkas *visuosè ãtvejuose* netiñka lýgiai taĩp pàt, kaĩp iř *visuosè atsitikìmuose*: čià mūsų kalbõs palinkìmais vartótinas tìk įnagininkas.

11. Tiñkamai príesagas *vartójant* (= vartódami), mẽs pratuřtiname sàvo kaĩbą. – Jéigu mẽs *vartójame príesagas* iř *kaĩbą* tuřtiname, t. y. víenu iř kitù ãtveju veĩkia víenas iř tàs pàts veikéjas, tai vartótinas pùsdalyvis, nè pãdalyvis.

12. *Lakirúoti* (= lakúoti) bãtai, *lakirúota* (= lakúota) lazdà. – Iš *lãko mẽs* pasidãrome sàvo veiksmãžodį *lakúoti* iř tuõ būdù lengvaĩ išvéngiame svetimõs iř labaĩ nepatogiõs príesagos *-iruoti*.

Gimtoji Kalba ir mokykla

(Tautos mokykla, 1935 m., nr. 11, p. 245)

Mūsų bendrinė kalba lig šiol dar nėra kaip reikiant sutvarkyta: dar trūksta jai daug ko. Ypač tą trūkumą junta mūsų mokykla. Čia pasigendama rašybos vienodumo, aiškiai išdėstytų rašybos dėsnių, įmanomos žmoniškos lietuvių kalbos gramatikos, ypač sintaksės, gerų, taisyklingos kalbos skaitymų ir kt. Bet didžiausias lietuvių kalbos mokytojui vargas, kad daugelį dalykų daug kas įvairiai aiškina, nevienodai supranta. Matant vieną ir tą patį dalyką įvairiai parašytą, jam pasidaro nebeaišku, kas pagaliau turi būti laikoma taisyklinga, o kas klaidinga. Ir dėl to kartais gali pastebėti nepaprasčiausių dalykų. Pav., vienas aukštesniosios mokyklos lietuvių kalbos mokytojas įsigalvoja, kad *griuvėsiai* turi būti rašomi su ilguoju *ū*, ir jis braukia visur radęs tą žodį, parašytą su trumpuoju *u*. Arba štai vėl kitas mokytojas kurį dalyką aiškina vienaip, o Šv. Ministerijos atstovas ar inspektorius tą pat kitaip supranta, ir dėl to pasidaro nebeaišku, kieno pagaliau tiesa. Ir t.t.

Tuo būdu bendrinės kalbos dalykų nevienodas supratimas bei jų įvairus ir dažnai nepagrįstas aiškinimas kartais sudaro sunkenybių ne tik mokiniams, bet ir patiems mokytojams, o pačiai kalbai iš to daugiau yra žalos, nekaip naudos. Todėl toliau tai nebegali būti pakenčiama: šiaip ar taip, bet jau yra laikas daugiau susirūpinti mūsų bendrinės kalbos pastovumu, stabilizacija.

Ir štai tuo dalyku kaip tik yra daugiausia susirūpinusi neseniai įsikūrusi Lietuvių Kalbos Draugija. Ji yra pasiryžusi ne tik į draugės darbą suburti visus kalbininkus ir veiklesniuosius kalbos mėgėjus, bet ir suderinti įvairias pažiūras į mūsų bendrinės kalbos vartoseną, kad tuo būdu bent kartą, nebesiblaškant į šalis ir pozityviai traktuojant kalbos duomenis, būtų galima pradėti varyti konkretų bendrinės kalbos stabilizacijos darbą. Rūpindamasi visais praktiniais mūsų bendrinės kalbos dalykais (rašyba, terminologija, viešąja kalba ir kt.), ji taip pat daug dėmesio kreipia ir į mokyklinę kalbą. Tam reikalui yra sudaryta net mokyklinės kalbos sekcija.

Aktualiuosius bendrinės kalbos dalykus ypač yra stengiamasi aikštėn kelti Gimtojoje Kalboje, Lietuvių Kalbos Draugijos organe. Bet mokytojai tuo nedaugiausia tėra parodę susirūpinimo. Nors Lietuvių Kalbos ir Literatūros Mokytojų Draugijos pirmajame susirinkime daug kas yra siūlę Gimtąją Kalbą pasirinkti savo organu ir tos draugijos valdyba yra nutarusi tą vienintelį kalbos laikraštį rekomenduoti pirmiausia lietuvių kalbos mokytojams, o redakcija, su tuo nutarimu sutikusi, mokyklinių kalbos dalykų jau yra nemaža įdėjusi ir ateityje pasiryžusi dar daugiau dėti, tačiau patys mokytojai į tai nedaug tėra atkreipę dėmesio. Visų pirma redakcija pasigenda mokytojų pastabų, klausimų, nurodymų, pageidavimų ir kt. Antra vertus, nors metinė prenumerata yra labai pigi, tik 2,5 lt., bet mokytojų prenumeratorių yra mažiausia dalis.

Tai sakydami, mes nenorime mokytojams daryti jokio priekaišto, nes gerai suprantame, kad dabar yra sunkūs finansiniai laikai, kad mokytojai turi be galo daug darbo. Bet taip pat yra aišku, kad mokyklinė lietuvių kalba dar nėra kaip reikiant sutvarkyta, kad patys mokytojai ne visi ją užtektinai moka, ir dėl to mokykla nuo to nemaža kenčia. Ir tai suprasdama, Gimtosios Kalbos redakcija yra pasiryžusi eiti mokytojams į pagalbą. Bet to vieno pasiryžimo bus permaža, jei patys mokytojai nerodys daugiau iniciatyvos ir veiklumo. Antra vertus, ir pati redakcija, ilgiau nesulaukdama mokytojų susirūpinimo mokykline kalba, rūpimųjų jos dalykų kėlimu aikštėn ir Gimtosios Kalbos rėmimu, turės ilgainiui nustoti daugiau rodžius vienašalės iniciatyvos mokyklinės kalbos darbe: turėdama daugiau per 5000 prenumeratorių, kurių 70–80% sudaro pilkoji masė (pirmoje vietoje policija – garbė jai už tai!), turės pakeisti savo pasiryžimą kitokesne

linkme, t. y. derindamasi prie skaitytojų daugumos, ji turės vis mažiau ir mažiau beliesti aktualiuosius mokyklinės kalbos klausimus, į kuriuos šiaip jau yra labai sunku gauti reikiamų atsakymų. Taigi kviečiame gerbiamuosius mokytojus, kurie pajėgia, į Gimtosios Kalbos talką!

V. D. Universitetas ir lietuvių kalba

(Vytauto Didžiojo Universiteto žinios, 1936 m., nr. 2, p. 43–44)

Kylant kultūrai, tobulėja ir mūsų bendrinė kalba. Seniau, dar prieš karą, mūsų raštų kalba yra buvusi daug menkesnė už dabartinę. Dabar jau turime daugiau ir dailiosios ir specialiosios literatūros. Jau keliolika metų, mokydamasi savose mokyklose, mūsų jaunuomenė vis daugiau nutolsta nuo svetimųjų kalbų įtakos, kurias seniau mes įsigydavome beveik nuo pat mažens, ypač ne Lietuvoje gyvendami. Tuo būdu, galima sakyti, mes su laiku daromės lietuviškesni savo kalboje.

Bet vis dėlto tenka pripažinti, kad mūsų bendrinė kalba tobulėja labai pamažu. Mes vis dar neturime ir racionaliai sutvarkytos rašybos, ir geros terminologijos, ir pakenčiamos praktinės gramatikos, ir rašomosios kalbos žodyno ir kt. Iš kitos pusės daug kas iš mūsų ir šiaipjau esame ne labai paslankūs. Užuot stengęsi daugiau pramokti savo krašto kalbos, mes dažnai teisinamės arba laiko stoka, arba negalėjimu, arba tuo, kad lietuvių kalba, dar nesanti tiek ištobulinta, kad ja būtų galima išreikšti tai, ką labai lengva nusakyti kitomis kalbomis. Bet mūsų tarpe yra ir tokių, kurie sako: kaip pasakysi, taip nepagadinsi, – svarbu tik mintis.

Su šitomis nuomonėmis iš dalies būtų galima sutikti, jei neturėtume priešingų faktų. Štai turime nemaža senosios kartos atstovų, kurie labai gerai yra išmokę lietuvių kalbą dar tais laikais, kada ne tik jokios lietuviškos gramatikos ir padorių lietuviškų knygų neturėjome, bet dar daug kas abejojo ir mūsų tautos atgimimu. Iš kitos pusės vienas kitas iš vyresniųjų lietuvių ir net svetimtaučių, iš pradžios menkai ar visai lietuvių kalbos nemokėję, dabar lietuviškai kalba ir rašo visai padoriai.

Taip pat mes kiekvienas iš savo kasdieninės praktikos žinome, kaip sunku yra gerai ir įmanomai išreikšti įgytąsias žinias, kai kaip rei-

kiant nemoki savo kalbos, kai skaitydamas ar rašydamas pritrūksti žodžių ir negali laisvai pasakyti to, ką manai, galvoji. Tada mes pastebime, kad žodžiai valdo mūsų galvojimą, supančioja mintis ir tai kliudo mus kitiems suprasti. Tada jau mes galėtume sutikti ir su Wilhelmu Wundtu, kad *lingua docent logicam*. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, mums, lietuviams, yra ne vistiek, kaip mūsų mintys reiškiamos – sklandžiai, įmanomai ar netaisyklingai, darkytai. Argi mums nerėžia ausies, kai girdime kurį kolegą sakant: *mums nereikia sekti stovinčius ant svetimo matimpunkčio*? Argi mūsų kalbos jausmas nieko mums nesako, kai girdime kitus paskaitose, viešose prakalbose ar kitais atvejais reiškiant savo mintis visai nesuprantamomis ar neįprastomis kalbos lytimis ar posakiais?

Man rodos, mes pagaliau visi turėtume sutikti, kad geras lietuvių kalbos mokėjimas yra ne antraeilis, menkavertis dalykas, bet svarbiausia susižinojimo priemonė, be kurios negalime ne tik patys kitiems pasireikšti, bet kaip reikiant ir kitų suprasti. Dėl to tad lietuvių kalba šalia specialybių ir V. D. Universitete turėtų būti visai priderančioje vietoje. Mūsų universiteto žmonės, mokslo ir kultūros pionieriai, turėtų būti kultūringos kalbos pavyzdžiais platesnei visuomenei visose gyvenimo srityse.

Bet ar tą uždavinį jau kaip reikiant atlieka mūsų aukštoji mokykla? Į tai visai teigiamai tuo tarpu dar negalima atsakyti. Šen bei ten savo darbuose vis dar galime sutikti tokių kalbos trūkumų, kurių, rodos, vis dėlto jau nebeturėtų būti. Mūsų universiteto leidiniuose, paskaitose ar viešose prakalbose vis dar pasitaiko nepateisinamų ir sunkiai įmanomų ne tik atskirų žodžių, bet ir ištisų pasakymų.

Visos šitos kalbos ydos daugiausia yra mūsų netolimos praeities liekanos, įgytos svetimose aplinkybėse ir svetimų kultūrų įtakoje. Todėl visai nenuostabu, kad jų dar ir dabar pasikartoja, ir negalime tikėtis, kad kai kurios iš jų ir ateityje nesikartotų. Bet tai vis dėlto nei kiek mūsų neatpalaiduoja nuo susirūpinimo mūsų bendrinės, tuo pat metu ir universitetinės kalbos kultūra. Kaip tik dabar yra jau visai pribrendęs laikas pradėti į tai daugiau kreipti dėmesio ne tik lituanistams, bet ir visų kitų specialybių atstovams.

Kalbos šiukšlės

(Gimtoji kalba, 1936 m., 1–2 sąs., p. 9–11)

Mūsų bendrinės kalbos tobulinimo darbas nors pamažu, vis dėlto eina pirmyn. Bet jis galėtų būti dar spartesnis, tik nelaimė, kad ne visi mes tai kaip reikiant įvertiname. Daug kas iš mūsų į tą darbą vis dar žiūri pro pirštus, kaip į menkavertį dalyką, į kurį neverta daugiau dėmesio kreipti. Tai reikia paaiškinti tuo, kad šiokio nusistatymo lietuviai, kartais net turėdami atsakingas vietas, visiškai nejaučia ar nesupranta mūsų kalbos kultūros darbo reikšmės ir dėl to prie jo kur galėdami net vengia prisidėti. Tokiam abejingumui viešpataujant, suprantama, bendrinės kalbos dirvonuose labai lengva tarpti visokioms piktžolėms, kurių ypač daug yra inteligentų kalboje. Štai pluoštas tokių prašmatnybių, kurių mums vienas bendradarbis yra parinkęs iš vieno provincinio miesto lietuvių mokytinių kalbos: *liuosa vieta* (= laisva v.), *paliuosuoti* (= atleisti) *iš tarnybos*, *miska* (= dubuo), *pietūs iš keturių bliūdų* (= keturių patiekalų, valgių pietūs), *prašom ant pietų* (= prašom pietų), *reikėjo buvo pranešti* (= reikėjo pranešti), *dėka jam* (= dėl jo) *tas viskas pasidarė*, *būk ant tiek geras* (= būk toks geras), *laike dežuravimo* (= dežuruojant) *taip atsitiko* ir kt. O kai kurie inteligentai net nesigėdi vartoti ir tokių perlų, kaip *dubina*, *kvaterantas*, *sveikinu su obnovka* ir kt.

Ir tai dedasi visose srityse. Štai „Foto-Bazar“ (!) Ilija Jasvoinas fotografiniuose vokuose, kurie pasiekia net tolimąją provinciją, šiaip rašo:

„Mano specialiniam *Fotografijos darbams* skyriui aš *skyriu (!) kuodaugiausiai susidomėjimo*. Mano Gerbiamųjų Klijentų fotografijos darbai atliekami *tik apmokytu personalu (!)* ir aš, *dėka mano tobuliausiems techniškiems įrengimams*, garantuoju, *kad iš nuotraukų būtų ištraukiama galimai daugiau (!)*“.

„*Mes dirbame* pigiomis kainomis *padidinimus (!) įvairiuose išmieruose (!)* tinkamus sienų pagražinimui, dovanoms ir tt.“.

O štai vienos váistinės perlas:

„S p e c i e s n e r v i n a e O p t e x

Nervams arbata

Sudietis (!): (visa eilė taisyklingų lotyniškų pavadinimų).

Vartojimo būdas

2 arbatinės šaukšteles (!) žolių užpilti stiklinei verdančio vandens, palaikius uždengtame inde 10 minučių perkošti ir *bar drungna* išgerti.

Vartoti 2–3 kartus į dieną.

Chemijos-Farmacijos laboratorija vaistinės J. Matulaičio ir *A. Mačiaus* Kaune".

Ar begali būti barbariškiau vartojama valstybinė kalba kurioje nors nepriklausomoje valstybėje? Tai yra ne kas kita, kaip aiškus pasityčiojimas iš tos kalbos.

Ir taip mūsų kalba yra darkoma ne vien tik privačių žmonių, – ją darko ir tam tikros valstybinės įstaigos. Štai vienas pilietis mums iš Šiaulių yra atsiuntęs tokių nugirstų radiofoninės kalbos „mandrybių": *nuoras, lietuviaĩ, parėikšti, mės, petis į pečių, gyvos pas jų nusistatymas, àukos, papuolę po įtaką, savistoviai, scenã, liūtaĩ, jàunas, dàina, darbotojas, įvairiaus amžio, lietuvių, tapo lengvai susižinoti, neišlėpintą publiką, atsiminimai jaukùs ir šilti, leĩsta, džiàugsmo, lietuviaĩs ėsame mės gimė, vaidinimai buvo neleistini pirm spaudą atgaunant, atskiruose vietuose, Šàulių, gastruliuodavo, susikàupė išklàusė ir išėjo* (= susikaūpę išklaūsė ir išėjo) ir t.t.

Ir taip rimtomis minomis dažnai į plačiąją visuomenę kalba advokatai, gydytojai, inžinieriai, technikai, kartais net rašytojai, mokytojai ir kt. Ir kad tai yra šio piliečio ne tuščias prasimanymas, patvirtina daugybė nusiskundimų, kurių GK redakcija nuolat gauna. Tą pat nekartą yra girdėję ir patys redakcijos nariai. Tai yra pastebėję 1935 m. vasariniuose Palangos kursuose ir lituanistai mokytojai, kurie savo rezoliucijoje yra nutarę „prašyti Švietimo Ministeriją atkreipti dėmesį į Valstybės Radiofono direktorių ir programos dalyvių kalbą, kad ji būtų taisyklingai kirčiuojama, be svetimybių ir kitų trūkumų" (Palanga, 1935.VII.30). Tas pat reikalas buvo keliamas aikštėn ir paskutiniame visuotiniame LKD susirinkime. Bet kad kas būtų daroma tai nenormalybei pašalinti, neteko girdėti.

Pagaliau reikia pastebėti, kad nemaža korespondeńtų net žymiems laikraščiams rašo irgi ne visai žmoniška kalba. Pav., neseniai vienaме mūsų dienraštyje teko skaityti tokią žinutę:

„Raseiniuose rinkos iš miesto, *jau poras metų, kaip iškeltas (!) ir ten yra: arklių, karvių ir bendrosios kitoms įvairioms prekėms ir gami-*

niams rinkos, bet, rugsėjo 26 d. *vienas pilietis pradėjo vedžioti ir prekiauti arkliu* Resp. Prezid. A. Smetonos aikštėje *netoli nepriklausomybės paminklo. Čia važiuoja žmonės ir eina judėjimas, o prekybą varyt ne vieta*. Reik manyti, kad tatai nepasikartos, nes yra kas tokius dalykus tvarko".

Rodos, redakcijai reikėjo tik truputį pataisyti, ir kalba tuoj būtų buvusi geresnė. Bet to niekas nepadarė, ir žinutės kalba pasiliko visai prasta. Mes suprantame, kad pačioms redakcijoms labai sunku viską sekti, būtų geriau, kad patys laikraščių bendradarbiai geriau mokėtų lietuvių kalbą; bet... ką nors pagaliau reikia daryti, kad bent kartą mūsų visuomenė nebebūtų maitinama tokiomis laikraštinės kalbos šiukšlėmis.

Kad į tai maža kreipiama dėmesio, aiškiai rodo tas faktas, kad net rimtų korespondentų straipsniuose, originaliuose ar verstiniuose, vis pasitaiko tokių dalykų, kurių niekaip kitaip negali pavadinti, kaip tik nesusipratimu. Pav., viename dienraštiniame straipsnyje neseniai teko tarp daugelio kitų sutikti tokį sakinį: „Tembiene, *kur buvo padaryta vietos gyventojų užpuolimai prieš sunkvežimius*, buvo per vieną dieną sušaudyta 19 čiabuvių užpuolikų". Rodos, turėdamas bent kiek daugiau natūralaus kalbos jausmo, vertėjas galėjo pasakyti daug prasčiau ir aiškiau: Tembiene, kur *vietos gyventojai buvo užpuolę sunkvežimius*, per vieną dieną...

Ir tokių dalykų gali rasti visur, kur tik pasisuksi: paprastose krautùvėse, viešose įstaigose, laikraščiuose, net didžių žmonių prakalbosè ir kt. Tai aiškiai rodo, kad mes savo kalbos nebrangìname ir leidžiame jai nykti be jokio pasigailėjimo.

Bet taip visados negali būti: jei mes tikrai norime, kad mūsų kraštas būtų nepriklausomas, būtinai turime žiūrėti, kad ir mūsų bendrinė kalba būtų laisva nuo visokių piktžolių, nes nuolatinis viešiosios kalbos niokojimas ir jo toleravimas kaip tik geriausiai parodo mūsų nedrausmingumą ir apsileidimą. Turime visi gerai atsiminti, kad kalba yra tikriausias žmogaus dvasios atspindys. Tad tie, kurių tiesioginė priedermė yra šalinti visą šią negerovę, turėtų tuo susirūpinti, nes nuo mūsų balso diržingiesiems nei šilta, nei šalta.

Veikslai ir jų vartojimas

(Gimtoji kalba, 1936 m., 4 sąs., p. 50–53)

Nors elementarinės gramatikos mus ir moko apie véikslus, bet praktikoje daug kam dar ne visai aišku, kas iš tikrųjų yra tie véikslai ir kada jie vartotini. Pav., bent keli mokytojai yra mane klausę, ar vartotina *jau pradeda langines uždarinėti*, *jau baigia viską užmiršti* ir kt. Kiti vėl yra sau įsikalę, kad vadinamąjį įvykio veikslą galima žymėti tik priešdėliais arba atskiromis veiksmažodžių lytimis, todėl reikią sakyti: *jis jau viską užmiršta*, bet *jis jau baigia viską miršti*.

Kad tai geriau paaiškėtų, nors trumpai panagrinėkime pačią véikslų esmę. J. Jablonskis (Rygiškių Jonas) savo gramatikoje (120 psl.) sako, kad veikslai esančios tam tikros veiksmažodinės lytys, kuriomis „parodome veiksmą einant arba šiaip ar taip įvykus, pasibaigus". Bet tuo apibrėžimu viso veikslo sąvoka dar nenusakoma, – ji yra daug platesnė. Iš tikrųjų véikslas (vok. Aktionsart, pranc. aspect, rus. вид) yra tas būdas, kuriuo vyksmas vyksta arba veiksmas yra veikiamas. Pav., vyksmas arba veiksmas gali pasiréikšti pasikartodamas, viena akimirka, tolydžio trukdamas ir kt. Kalboje tai mes reiškiame tais pačiais veiksmažodiniais kamienais, kuriais nusakome ir patį vyksmo arba veiksmo vaidinį.

Mūsų kalboje pirmiausia yra skiriami eigos ir įvykio veikslai. Eigos veikslas žymi vyksmą arba veiksmą, kuris kalbančiajam neatrodo nei prasidedąs, nei pasibaigiąs, t. y. laiko žvilgsniu neribotas. Pav.: *kam varstai duris*?; *visi geri vaikai mokosi*; *žvaigždė žiba danguje* ir kt. Įvykio veikslas žymi vyksmą arba veiksmą, kuris kalbančiajam atrodo pasibaigiąs, toks, kurio vaisiai (rezultatai) jau matyti. Pav.: *jis norėjo man visą tiesą pasakyti*. Čia bendratimi *pasakyti* norime pažymėti, kad *pasakymas* turėjo baigtis, eiti prie galo (tikslo), t. y. jis turėjo įvykti, ne nuolat trukti (tęstis). Ir tikrai: kam nors tiesą tolydžio, nuolat mes galime tik *sakyti*, ne *pasakyti*. Pirmuoju atveju mes išreiškiame neribotą, antruoju ribotą vyksmą arba veiksmą, kitaip sakant – eigos veikslas žymi vyksmo arba veiksmo trukimą (kontinuaciją, vok. Dauern, pranc. durée), o įvykio veikslas to visai neparodo.

Eigos ir įvykio veiksmažodžiai savo kamienais arba šaknies balsių kaita nesiskiria. Tik yra pastebėta, kad nesudėtiniai veiksmažodžiai, be priešdėlių, labai dažnai esti eigos, o priešdėliniai įvykio veikslo,

pav.: *mušė, mušė, ir užmušė*; *šnekėjo, šnekėjo, ir nušnekėjo į šalį*. Bet tai ne visados yra būtinas dalykas: įvykio veikslą gali žymėti ir veiksmažodinės lytys be priešdėlių; pav.: *koks gimė, toks ir mirė; jo namas skęsta, tėvas miršta*. Čia lytimis *gimė, mirė, skęsta, miršta* pažymime įvykusį arba beįvykstantį, prie galo einantį faktą. Kas kita yra pasakymai *kaimyno visi gyvuliai skėndi, jo tėvas mėrdi*: čia mes aiškiai pažymime trunkantį vyksmą, tai, kad gyvuliai plūduriuoja vandenyje, bet dar visai nepaskęsta, kad tėvas yra mirties agonijoje, tarp mirties ir gyvenimo, nei gyvas, nei numiręs, t. y. nematyti, ar jis dar gyvens, ar mirs. Tačiau mūsų kalboje nemaža yra priešdėlinių ir eigos veiksmažodžių, pav.: *jis viską užmiršta* (yra maršus, užmaršus, užuomarša), *jau pradeda suprasti* ir kt. Čia lytys *užmiršti, suprasti*, taip pat ir *atminti, pažinti, užjausti* ir kt. mums atrodo vientisinės, ne sudėtinės, t. y. tokios, kurių priešdėliai tiek suaugę su pagrindinėmis lytimis, kad be priešdėlių jos mums dabar yra ne visai įprastos, nebežinomos arba kitos reikšmės. Pav., bendratys *miršti*, *prasti* vienos labai retai bevartojamos (plg. *prastė pripranta* ir kt.), o *jausti* yra visai kas kita kaip *užjausti*, plg. *jis viską labai gerai jaučia*, bet *savo artimo neužjaučia*, t. y. jis gerai jaučia kur kokį daiktą esant, bet savo artimui visai neturi jausmų: jo nesigaili, jam nepadeda, nepergyvena jo nelaimės ir kt.

Bet kokie mūsų kalbos reiškiniai nėra pastovūs. Senų senovėje, kaip kalbos mokslas yra patyręs, dabartiniai priešdėliai yra buvę savarankiai, skyrium vartojami žodelyčiai, tokie pat, kaip ir prielinksniai. Tačiau ilgainiui jie to savarankumo pamažu pradėjo netekti: vis daugiau ir daugiau prisišliedami prie veiksmažodinių lyčių, jie savaime ėmė riboti pirmykštes tų lyčių reikšmes. „L' adjontion d'un préverbe à un verbe, – sako A. Meillet, – tend à donner à ce verbe un aspect „déterminé": lat. ad-venīre est tout autre chose que venīre [1] (Le slave commun, [2]291 psl.).

Tuo būdu priešdėlinės veiksmažodžių lytys su laiku galėjo tapti vyksmo ar veiksmo ribojamomis (determinuojamomis) lytimis, kurios mūsų kalboje dar labai plačiai ir kartais net didžiai subteliomis reikšmė-

[1] «Priešdėlio pridėjimas prie veiksmažodžio linksta tam veiksmažodžiui duoti „determinuotą" aspektą: lot. advenīre „ateiti" yra kas kita kaip venīre „eiti"».

mis yra vartojamos. Pav., mūsų priešdėlis *už-*, kaip ir latvių bei slavų kalbose, iš senovės yra turėjęs ir vietomis dar dabar tebeturi kilimo (kėlimo) reikšmę. Plg. ryt. aukšt. *užnešk maišą ant aukšto*, bet *ažnešk kartį až tvoros*, latvių *lec uz luoga* = **lekia už lango*, t. y. šoka ant lango, *uziet pa trepēm augšā* = *užeina* (*užlipa*) *laiptais aukštyn*. Kilimo ar intensyvumo reikšmę rodo ir kiti šaltiniai, pav.: *užkils juodas debesėlis* (Jušk. Svod. dainos, 848 psl.); *jis šiemet daug užkūlė* (kuldamas daug uždirbo, Subačius) ir kt. Ypač aiškiai senesnė šio priešdėlio reikšmė iškyla lyginant su *pa-*, pav.: netrukus bus vestuvės, visus *užkvietė*, o Marikę jaunoji būtinai *pakvietė* už seserį (Žemaitės raštai, II, 322); vienas *pakinkytas* arklys negalėjo išvežti, bet kad *užkinkė* dar porą arklių, tai tuoj ištraukė (Šakiai, Švainykai ir kt.). Bet ilgainiui kai kurios pirmykštės priešdėlių reikšmės apkito, daugiau suaugo su pagrindinėmis veiksmažodžių lytimis, ir dėl to mūsų kalbos jausmas dabar jų skyrium dažnai net visai nebesuvokia, t. y. tam tikros priešdėlinės lytys pasidarė dabar tinkančios ir neriboto vyksmo ar veiksmo būdui žymėti. Toks, pav., yra, kaip aukščiau minėta, veiksmažodis *užmiršti* ir kt., todėl pasakymas *jis baigia viską užmiršti* yra mūsų kalbos palinkimais visai pateisinamas ir netaisytinas.

Kitokios rūšies yra pasakymai *krautùvininkai lygiai 7 val. krautuvės uždarinėja* ir *pradeda uždarinėti*. Pirmuoju atveju mes pažymime įvykstantį faktą, antruoju įvykstančio fakto pradžią, taigi *uždarinėja* ir *pradeda uždarinėti* yra ne kas kita kaip įvykio veikslai. Bet pradžios veikslą mes galime pažymėti ir sakydami: *jis pradeda langines uždarinėti*, tik šiuo atveju mes aiškiai nepasakome, kad langinės uždarytos ir pasilieka. Ne, čia mes norime parodyti tik besitęsiančio veiksmo pradžią. Taigi pasakymai *jis pradeda langines darinėti* ir *jis pradeda langines uždarinėti* yra dviejų reikšmių, ir todėl jų negalima supainioti. Plg. dar: *seniau jis tuo metu vis nebaigdavo, bet dabar jau pradeda pabaigti*, t. y. seniau jis tuo metu savo darbą baigdavo ir vis negalėdavo pabaigti, vis jam neužtekdavo jėgų ir energijos savo darbui baigti, bet dabar daugiau pasistengęs jis ima ir pabaigia.

Iš visa, kas aukščiau sakyta, jau galime tad matyti, kad mūsų kalbos veikslai, norint juos geriau suprasti, turi būti ne dirbtinai, mechaniškai svarstomi, bet daugiau įsigilinant į jų reikšmę ir vis daugiau suvokiant jų vartosenos polinkius.

Lietuvių kalbos mokytojų paruošimo reikalu

(Gimtoji kalba, 1937 m., 7 sąs., p. 108–110)

Š. m. GK 89–90 teko paliesti vieną priežastį, kuri mums didžiai kliudo išmokti bendrinės kalbos. Ten (90 psl.) taip pat buvo pastebėta, kad pirmiausia gerai lietuvių kalbą turi mokėti patys gimnazijų lietuvių kalbos mokytojai. Tai, rodos, yra toks suprantamas dalykas, kad apie jį neverta net ir kalbėti. Bet, deja, lig šiol ne visai taip yra buvę. Štai Humanitarinių Mokslų Fakultete lituanistai specialybe daugiausia pasirinkdavo lietuvių literatūrą, o lietuvių kalbos grupės, kiek sunkesnės, dažnai visai neimdavo; jos vietoje pasirinkdavo kokį kitą dalyką, dažnai su lituanistika visai nesusijusį. Ir išeidavo taip, kad lituanistas, baigęs fakultetą, literatūros mokėdavo daug daugiau, kaip kalbos; literatams, sako, kalbos dalykų daug nereikią... Bet toliau jau taip nebebus: naujai pertvarkytuoju reguliaminu lituanistas, pasirinkęs lietuvių literatūrą specialybe, būtinai turės ir lietuvių kalbą imti antrine šaka. Tiesa, lietuvių kalbos šaka toliau bus kiek palengvinta (nebereikės studijuoti lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos ir kt.), visus kalbinius egzaminus, net ir istorinės lietuvių kalbos gramatikos, literatai galės laikyti semestro metu, bet užtat jie turės studijuoti visą tą šaką ir atlikti net dalį pratybų, būtent – lietuvių kalbos proseminarus. Iš kitos pusės, kalbininkai, pasirinkę specialybe lietuvių kalbą, antrine šaka turės imti lietuvių literatūrą ir atlikti jos proseminarus. Tai yra daroma tais sumetimais, kad gimnazijose lietuvių kalbą ir literatūrą paprastai dėsto vienas ir tas pats žmogus.

Bet to dar neužtenka: lituanistas turi būti ne tik geras specialistas, bet ir nemažesnis savo specialybės praktikas, t. y. patekęs į mokyklą, jis turi gerokai nusimanyti ir apie savo dalyko dėstymą. Lig šiol tatai, reikia pripažinti, nebuvo kaip reikiant sutvarkyta. Tiesa, studentai teorinių pedagogikos ir metodikos žinių šiek tiek gaudavo, bet praktiškai jų neišmokdavo taikyti. Yra buvę atsitikimų, kad lituanistas, ko geriausiai baigęs fakultetą, patekęs į gimnaziją, jausdavosi kaip iš dangaus nudribęs: praktinių dėstymo žinių iš universiteto neturėdavo, gimnazijų direktoriai, dažniausiai patys be didesnio prityrimo, – senesniųjų pedagogų čia neturima galvoje, – jiems patarimais nieko nepadėdavo, ir todėl jie patys viską turėdavo lyg iš naujo atradinėti. Bet

ką padarysi: praktiškai gimnazijų mokytojams paruošti lig šiol nėra buvę reikiamų aplinkybių ir pačių ruošėjų. Neieškodamas jokių kaltiniñkų ir to apsileidimo priežasčių, noriu čia tuojau nurodyti ir vieną išeitį. Mano nuomone, gimnazijų mokytojams praktiškai ruošti būtinai turėtų būti prie Universiteto priskirta viena mišrioji gimnazija. Šios gimnazijos mokytojai turėtų būti parinkti geriausi visoje Lietuvoje, ir jų niekur kitur nereikėtų kilnoti. Jie turėtų būti ne tik geri pedagogai praktikai, bet ir moksliškai savo dėstymu susirūpinę. Šitokie mokytojai visados turėtų būti pasiruošę savo konkrečiu darbu studentams, būsimiesiems mokytojams, parodyti, kaip turi būti koks dalykas dėstomas, paskui jie patys turėtų stebėti studentų pamokų vedimą ir vėliau dalyvauti vestųjų pamokų įvertinimuose; vienas kitas iš gabesnių mokytojų net galėtų dalyvauti ir pačiuose metodikos proseminaruose, o kai kurie iš jų tuos proseminarus galėtų ir vesti. Tuo būdu studentai, norį būti mokytojais, galėtų visai realiai ir praktiškai atlikti metodines ir didaktines pratybas.

Bet kai kas čia man galės pasakyti: šitokias pratybas Universiteto dėstytojai su studentais ir dabar, susitarę su vadovybe, gali atlikti bet kurioje gimnazijoje. Kokia nors gimnazija, kaip jau vienas mūsų dienraštis džiaugsmingai yra rašęs, negalinti būti Universiteto žiniai pavesta auklėjimo sumetimais; tam esanti priešinga ir švietimo vadovybė. Tačiau gyvenimas ką kita rodo: dabartinių mūsų gimnazijų mokytojai yra ne labai pastovūs ir kai kurie iš jų be reikiamo prityrimo. Turėdami daug eilinio darbo, jie dažniausiai ir šitaip vos spėja atlikti savo kasdieninį darbą; apie kokį nors gilesnį, principinį susirūpinimą savo dalyko dėstymu, apie visašališkesnį susipažinimą su metodine literatūra, apie savo kasdieninės praktikos kodifikaciją ir nuolatinį pasiruošimą kitiems metodinę pagalbą teikti ir net kitus pamokyti – yra tiesiog neįmanoma. Iš viršaus įsakyti, jie noromis nenoromis sutinka savo klasę užleisti vienai kitai pratybų valandai, bet... su širdžia to negali daryti: atsitiktiniai lankytojai jiems išmuša iš vagos visą darbą, patys dažnai nėra tiek pasiruošę pasirodyti pavyzdingu darbu, kad iš jų būtų galima ko pasimokyti ir t.t. Visai kas kita galėtų būti Universiteto reikalams paskirtoje gimnazijoje: čia mokytojai, turėdami mažiau valandų, kaip kitose gimnazijose, ir kiek daugiau atlyginami už ypatingą darbą (už pratybas su studentais ir kt.), turėtų būti visai pastovūs, susirūpinę savo dalyko dėstymu ne tik praktiškai, bet ir

moksliškai ir visados pasiruošę metodiniam ir didaktiniam darbui. Šitokius mokytojus Šv. Ministerija turėtų skirti tik susitarus su Universitetu, kad jie tiktų ne tik vaikams mokyti, bet ir pratybiniam darbui atlikti. Kad nebūtų kokio nors nesusipratimo, Šv. Ministerija pati turėtų prižiūrėti auklėjimą toje gimnazijoje, visą administraciją ir kita, kas yra reikalinga nustatytai mokyklinei linijai vykdyti.

Šitaip sutvarkius praktinį gimnazijos mokytojų paruošimą, esu tikras, būtų daug daugiau naudos, kaip lig šiol kad yra buvę. Iš vienos pusės šituo būdu ruošiami mokytojai iš anksto galėtų įsigyti būtinai gyvenimui reikalingos metodinės praktikos, dėl to vėliau jiems reikėtų daug mažiau patiems blaškytis ir tuo jie žymiai mažiau žalos padarytų pačiai mokyklai. Iš kitos pusės, iš to didelės naudos turėtų ir pats Universitetas: jis tada ne tik kaip reikiant galėtų dirbti jam pavestą gimnazijos mokytojų ruošimo darbą, bet dar ne vieną savo narį arba kandidatą įgalintų gauti progos šalia tiesioginio darbo dar tiriamai dirbti ir mums didžiai reikalingą mokyklinį metodikos darbą. Tad susirūpinkime tuo ko greičiausiai.

Vaidybinės kalbos kultūra

(Gimtoji kalba, 1937 m., 8 sąs., p. 129–131)

Mūsų Valstybinis Teatras vaidybinės lietuvių kalbos kultūroje buvo labai atsilikęs. Pvz., dramos kolektyvas buvo sudarytas nedaug atsižvelgiant į gerą lietuvių kalbos mokėjimą: vieni jau iš pat pradžios gerai mokėjo savo gimtąją kalbą, kiti mažiau, o kiti vos tik grebezojo, t. y. kitomis kalbomis galvodami ir jų būdu kalbamuosius padargus klostydami, kalbėjo savotišku mišiniu, inteligentišku žargonu, tik ne gryna lietuvių kalba. Ilgainiui kiek šita padėtis pagerėjo: prasčiau lietuviškai kalbėjusieji artistai daugiau pramoko kasdieninės lietuvių kalbos, vienoje kitoje vaidybos studijoje buvo prisiminti elementaresni kalbos dalykai, o vėliau net buvo nusisamdytas ir tam tikras kalbos mokytojas. Tačiau tuo netoli tebuvo pažengta pirmyn: patys artistai to mokytojo pagalba nedaug tesinaudojo, kai kurie juo net visai netikėjo, ir todėl daug kas ėjo savo keliu; užkulisyje, sako, dažnai net ir svetimų kalbų takeliais toliau buvo važinėjama. Pagaliau buvo pasistengta to mokytojo net visai nusikratyti. Teatras vėl atsidū-

rė vaidybinės kalbos klampynėje. Vėl viskas dėjosi *po našemu* ir *po vašemu*...

Šitokiai padėčiai susidarius, aišku, nebegalima buvo į tai ramiai žiūrėti. Reikėjo kam ir ką nors daryti. Ir šį kartą tuo „ką nors" ėmė rūpintis Lietuvių Kalbos Draugija. Matydama vaidybinę kalbą nuolat šlubuojant, tos draugijos valdyba ėmė vieną kitą kalbinti, kad būtų imamasi kokių nors priemonių tai kalbai pagerinti. Tai nieko nepadėjo. Tada ji pati, savo iniciatyva, tuo reikalu kreipėsi į teatro direkciją, ir bematant viskas pakrypo į kitą, geresnę, pusę: su dideliu paties direktoriaus ir daugelio kitų teatro bendradarbių pritarimu tuojau, kaip jau kartą esame rašę (žr. š. m. GK 9), buvo sudaryta Teatro Kalbos Komisija, nustatytos svarbiausios vaidybinės kalbos lytys ir pradėtos jos vykdyti. 1936 m. viso sezono metu beveik kas savaitė po dvi valandas intensyviai dramos artistai mokėsi skirti ilguosius balsius nuo trumpųjų ir kaip reikiant suvokti priegaides; taip pat nemaža buvo rūpinamasi ir kirčio vieta. Šiemet po atostogų jau sistemingai mokomasi bendrinės ir vaidybinės lietuvių kalbos tarties. Po to vaidybinės kalbos kultūros keliu norima dar toliau eiti. Tai ypač skatina daryti ta aplinkybė, kad dramos kolektyvo nariai rimtai ir atsidėję tuo dalyku rūpinasi. Tai yra svarbiausia.

Tačiau vieno šito darbo būtų per maža, jeigu nieko kito daugiau nebūtų daroma. Šalia to būtinai reikia dar rūpintis ir tomis aplinkybėmis, kuriose to darbo vaisiai turi būti vykdomi. Visų pirma, man rodos, vaidybinę lietuvių kalbą gerai turi mokėti režisoriai: jie ne tik patys visados turi kalbėti gerai lietuviškai, skirdami ilguosius balsius nuo trumpųjų ir pavyzdingai nusakydami priegaidžių skirtybes, kurių nėra rusų kalboje, bet ir padėti patiems artistams, kokius garsus ar priegaides negerai tariantiems. Tai yra labai svarbi ir būtina sąlyga. Kitas labai svarbus dalykas yra užkulisis ir privatusis artistų gyvenimas: jie čia visur turi stengtis kalbėti gera, visai taisyklinga lietuvių kalba, ne žargonu ar svetima kalba, nes scenoje vaidinant labai sunku išvengti įprastinės kasdieninės kalbos įpročių ir vaidinti atsitiktine, tik išmoktąja kalba. Trečias iš eilės dalykas yra naujai į teatrą priimamųjų artistų lietuvių kalbos mokėjimas: jau kas kas, bet dabar kiekvienas, norįs tapti artistu, turi gerai mokėti lietuvių kalbą, ypač jos tartį ir kirčiavimą. Tai yra toks aiškus dalykas, kad apie jį ir kalbėti nevertėtų. Todėl reikia

tik džiaugtis, kad teatro direkcija pagaliau šiemet yra įvedusi įstojamuosius lietuvių kalbos egzaminus. Tik ta proga norėčiau viena pasakyti: tai būtinai turi būti padaryta nuolatiniu, tradiciniu įpročiu visai ateičiai be jokios išimties. Nuo vaidybinės kalbos mokėjimo neturėtų būti atpalaiduojami net ir operos kandidatai, taip pat ir dabartiniai operos artistai, kurie menkai ar menkiau tą kalbą moka. Ypač būtų pageidautina, kad lietuvių kalbos lektūra būtų įvesta ir Kauno Konservatorijoj, kuri, tarp ko kito, ruošia ir operos darbininkus. Jeigu ten yra įvesta italų kalba, tai lietuvių kalba juo labiau turėtų būti ten einama. Reikėtų pagaliau nusikratyti tos minties, kad dainininkui lietuvių kalba yra antrinis dalykas: mūsų kalbos melodingumas yra perdaug būdingas, kad muzikai galėtų ką nors priešingai tvirtinti. Kad tai yra teisybė, kiekvienas lengvai gali įsitikinti iš mūsų operos artistų dainavimo scenoje ir pagaliau iš šiųmetinių lietuvių kalbos egzaminų.

Pagaliau dar būtų pageidautina, kad rastųsi bent vienas kitas išmaningas teatro kritikas, kuris rūpintųsi vaidybinės kalbos pažangumu mūsų V. Teatre. Juk yra negalimas daiktas, kad, spaudoje rūpinantis visu vaidybos menu, nė žodžiu nebūtų prasitariama apie vaidybinės kalbos kultūrą ir jos meną, nes žodžiu scenoje artistas pasako ne mažiau, kaip judesiais, mostais, mimika ir kt. Tuo dalyku, man rodos, turėtų daugiau susirūpinti ir VDU Teatro Seminaras.

Priesaga *-iškas* ir jos vartojimas

(Gimtoji kalba, 1937 m., 9 sąs., p. 149–151)

Mūsų priesagos bendrinėje kalboje vaidina labai didelį vaidmenį, todėl kiekvienam, norinčiam tą kalbą gerai mokėti, svarbu žinoti, kaip šios priesagos turi būti tinkamai vartojamos. Šį kartą noriu čia plačiau paliesti priesagą *-iškas* ir jos vartojimą.

Kad geriau būtų galima suprasti šios priesagos reikšmę, pažiūrėkime, ką apie tai sako gyvoji kalba. Štai keliolika pavyzdžių: *bažnýtiškas* drabužis (su kuriuo pridera, tinka eiti į bažnyčią), *bérniška* daina, *čigõniškas* gudrumas, *dìmiškai* (dimais) austas audeklas, *dvãsiškas* žmogus, *galvìjiškas* darbas, *gìminiški* žmonės, *gìriškai* suraugta putra, *kálviškas* kūjis, *kárviška* merga, *kiaũliški* dantys, *kiaũliškas* pasielgimas,

lẽpšiškas (visai apsileidęs, nestiprus, kaip lepšė) žmogus, *liùrbiškas* bernas, *melagiški* žodžiai, *mẽsiškas* (su mėsa patiektas) valgis, *móteriška* skepeta, *senýbiškos* dainos, šikšna *šìkšniškai* išdirbta, *trinỹtiškai* austas maišas, *vélniškas* (*velnioniškas*) prasimanymas, *výriškas* darbas, *výriški* drabužiai, *žỹdiškas* pyragas, *žvėriškas* grafas ir kt.

Aukščiau surašytieji pavyzdžiai rodo, kad priesaga *-iškas* mūsų kalboje pirmiausia reiškia būdingąsias daikto ypatybes, kuriomis jis į ką yra panašus arba kurios tik jam pačiam tėra esmingos, susijusios su jo esme. Toliau galime pastebėti, kad ji, ši priesaga, dažniau reiškia vidaus, ne paviršiaus panašumą, taip pat daikto atitinkamumą, derėjimą, o kartais tik parodo, iškelia aikštėn būdingąsias daikto ypatybes ir jų su nieku kitu nesieja. Pvz., *galvijiškas* darbas, *giminiški* žmonės, *kalviškas* kūjis, *karviška* merga, *kiauliškas* pasielgimas, *liurbiškas* bernas, *žydiškas* pyragas, *žvėriškas* grafas ir kt. parodo esminį panašumą, tai, kad kalbamasis darbas yra lygiai toks pat, kaip galvijo; kad žmonės, ir negiminės būdami, yra tokie geri, artimi, taip sugyvenami, kaip tikri giminės; kad kūjis yra lygiai toks pat, kaip kalvio; kad merga yra sutižusi, kaip karvė; kad bernas yra suliurbėjęs, kaip liurba; kad pyragas yra kaip žydų kepamas; kad grafas yra toks biaurus, piktas kaip žvėris ir kt. Šiuo atveju būdvardžiai su priesaga *-iškas* skiriasi nuo būdvardžių su priesaga *-inis*, kuriais, tarp ko kito, yra žymima ir paviršinė panašybė, pats daikto pavidalas, pvz.: *grūdìnės* bulvės (tokios mažutės, kaip grūdai), *kamuolìnis* (kamuolio pavidalo) žaibas, *siūlìnis* kirminas (toks plonas, kaip siūlas), *šluotìnė* (šluotos pavidalo) žvaigždė ir kt. Toliau žr. 1935 m. GK 68 t.

Kiek kitokesni yra tokie pavyzdžiai kaip *dvãsiškas* žmogus, *gẽdiškas* darbas, *mẽsiškas* valgis, *móteriška* skepeta, *výriškas* (sc. žmogus) „vyriškis“ ir kt.: jie pažymi, kad žmogus turi dvasios ir todėl yra geras, doras, sukalbamas; kad darbas yra su gėda padirbtas, nesąžiningas, nedoras, schändlich, unehrenhaft, schmachvoll; kad skepeta yra specialiai moterims padaryta; kad valgis yra su mėsa patiektas, kad mėsa sudaro žymesnę, būdingesnę, jo dalį; kad žmogus turi vyro ypatybių, t. y. stiprus, tvirtas ir t.t. Šiuo atveju priesaga *-iškas* savo reikšme kartais lyg priartėja kiek prie kitų priesagų, plg. *dvasìngas* (turįs daug dvasios, geistreich, geistvoll) žmogus, *gėdingas* žmogus (kurs turi gėdos, tuoj gėdisi, yra nedrąsus, drovus, voll Schande, schandbar, schamhaft) ir kt.

Šalia šios rūšies būdvardžių su priesaga *-iškas* yra dar tokių, kurie turi kiek priklausomybinės reikšmės, pvz.: *dvāriškas* (dvaro, dvarui priklausąs) ašvienis (t. y. arklys), bet ir *dvāriški* ratai (= tokie, kaip dvaro, dideli, stambūs), *karāliška* giria (kuri priklausė karaliui ir jo įsakymais buvo tvarkoma), *karāliški* žmonės (karāliškiai, laisvi žmonės, kuriems nereikėdavo eiti į dvarą dirbti), *pōniški* žmonės (kurie ponams tarnaudavo, eidavo į dvarą dirbti, bet taip pat ir tokie, kur poniškai elgiasi, gyvena) ir kt. Tačiau šios reikšmės pavyzdžių mūsų kalboje yra visai nedaug; antra vertus, ir jie, reikšdami kiek priklausomybę, tuo pat metu pabrėžia ir būdingąsias jos ypatybes.

Tiesa, senuosiuose raštuose galime rasti nemaža tokių tos priesagos atstovų, kurių vietoje dabar vartojame daiktavardžio kilmininką arba būdvardį su priesaga *-inis*, pvz.: *dangiškas* tėvas, *kūniška* gyvata, *popiežiška* karalystė, *žydiškas* rabinas, *žmogiška* giminė ir kt. Taip pat ir mūsų laikraščiuose dar galime sutikti: *indiška* dauguma, *kariškas* laivas, *valdiška* vieta ir kt. Bet plačiau pasvarstę visą kalbamosios priesagos raidą mūsų ir kaimyninėse slavų kalbose, tuojau galime pastebėti, kad vietos žymimoji ir priklausomybinė jos reikšmė mūsų kalbai yra visai nebūdinga: gyvojoje kalboje jos atstovų yra labai maža; iš senųjų raštų juos daugiau pažįsta tik tie, kurių visa kalba yra prasta. Geresnieji senųjų raštų autoriai ar vertėjai šios reikšmės priesagos vietoje vartoja daiktavardžių kilmininkus arba kitokius būdvardžius, pvz.: *dangaus*, *žemės* karalystė, *žydų* daktaras, *žmonių* giminė, taip pat *dangaus*, *dangujis* (*dangujęjis*) tėvas ir kt.

Ir tai yra savaime suprantama: priklausomybinė ir vietos žymimoji priesagos *-iškas* reikšmė yra būdinga mūsų kaimynų slavų kalboms. Todėl senųjų raštų autoriai, daugiau mokėdami tas kalbas, daug kur tiesiog verste vertė. Tuo būdu, pvz., lenkų *ziemskie królewstwo* buvo išversta į *žemiška karalystė*, *żydowski doktor* – į *žydiškas daktaras* ir t.t. Bet kiti, kur geriau mokėjo savo gimtąją kalbą, tokių vertinių vėngė; pvz., Daukšos Postilėje jų beveik visai nėra. Į dabartinę gyvąją kalbą jų irgi yra ne per daugiausia įsibrovusių. Daug daugiau jų galime sutikti miestiečių, inteligentų ar šiaip spaudos kalboje. Tačiau tai, kaip ir daugelis kitų dalykų, yra ne mūsų pačių padaras, bet atneštinis, mūsų kalbai svetimas priedas.

Iš viso, kas aukščiau sakyta, galime praktikos reikalui pasidaryti tokių išvadų. Kadangi priklausomybinė ir vietos žymimoji priesagos

-iškas reikšmė mums yra nebūdinga ir, kaip jos istorija bei vartosena rodo, tiesiog svetima, tai negalime jos teikti ir bendrinei kalbai. Todėl *indiška* dauguma, *kariškas* laivas, *valdiška* vieta, *vokiški* pinigai ir kt. turime nusakyti kitaip, būtent: *indų* dauguma, *karo*, *karìnis* laivas, *valdžios*, *valdìnė* (o dar geriau: *valstýbinė*) vieta, *vókiečių*, *vókietiniai* pinigai (plg. *rusìniai* vagonai, *švedìnės* prekės ir kt.). *Kariškas* galėtų būti ne karo, bet toks, kaip karo laivas.

Iš kitos pusės, sténgdamiesi tos priesagos vartojimą daugiau remti mūsų kalbos palinkimais, mes galime daug aiškiau ir tiksliau nusakyti subtilesnius reikšmės atspalvius. Pvz., tuo būdu galime skirti *mokslìnis* (mokslo srities, mokslo reikalui parašytas) ir *moksliškas* (mokslo pagrindais, su erudicija, mokslui būdingu, tinkamu būdu parašytas ar padirbtas) darbas. Taigi šitokiu kalbiniu metodu mes ne tik nenusidedame savo kalbai bei jos būdingumui, bet dar prisidedame prie lietuviško jos jausmo ugdymo ir tuo pat būdu vartotojus įgaliname griežčiau nusakyti įvairius sąvokos niuansus.

Dėl veiksmažodžio *reikėti* kilmės

(Gimtoji kalba, 1937 m., 10 sąs., p. 166)

Š. m. GK 116 viename atsakyme buvo pastebėta, kad *reikia* yra veiksmažodinė esamojo laiko lytis. J. Endzelynas š. m. VIII. 26. d. man rašytame laiške, su tuo GK aiškinimu sutikdamas, klausia, kas iš tikrųjų šis žodis yra buvęs pradžioje? Ir jis mano, kad *reĩkia* iš pat pradžios galėjęs būti daiktavardis **reikià* šalia senuosiuose raštuose vartoto sinonimo *reika*. Taip pat ir latvių kalbos veiksmažodis *vajadzêt* esąs sudarytas iš skolintinio *vajaga* (iš lybių *vajāgs* „prievolė, reikalas, Bedürfnis; reikalingas, nötig"); senuosiuose latvių tekstuose dar sakoma: *vajaga* ir „nötig ist, lot. opus est". Ilgainiui tai buvę palaikyta trečiuoju esamojo laiko asmeniu ir paversta veiksmažodžiu.

Šitam aiškinimui galima tik pritarti. Visų pirma **reikià* šalia *reikà*, *-ōs*, *reĩką* „reikalas" (Tverečius, Paringys; plg. dar: Buket tada isch r e i k o s padoni, Vilento Enchir. 37) gali būti pateisinta daugeliu kitų pavyzdžių. Plg. *édžia* „ėdimas" Švaininkai, „dykaduonis" Jušk. Žod. I 394: *pa-ėdà* „pražūtis, sunaikinimas" (žemėvilka pavažóms p a - ė d à , Kvėdarna), *sėdžia* „tinklo kūlė, матня, Netzsack" Dusetos, Sir-

vydo Diction. 144: *pa-sėdà* (km. *pasẽdos*) „svečių apystalė“ Lygumai, *sodžià* (km. *sõdžios*) „sodžius, kaimas“ Dus.: žem. *sodà*, *-ōs* „t. p.“ ir kt. Ilgainiui iš **reikià//reikà* galėjo būti sudarytas veiksmažodis *reĩkia*, *reĩkti* arba *reikė́ti*, plg. *sė́džia* : *sėda* : *sė́sti* : *sėdė́ti* ir kt. Kad iš tikrųjų daiktavardis gali būti paverstas trečiuoju esamojo laiko asmeniu, tarp ko kito, rodo ir mūsų *yrà*. Tai seniau yra buvęs aiškus daiktavardis **yrà*, vn. ki. **ȳros*; su neatitrauktu kirčiu ir nesutrumpintu galiniu *ā*, vėliau absoliutinėje galūnėje pavirtusiu į *a*, yra žemaičių *ȳrot*: *kas ȳrot*, *ko krioki*? (Salantai), t. y. kas tau yra, ko verki? Čia *ȳrot* veikiausiai yra kilęs iš **īrā-ti* „yra tau“. Pagaliau *reĩkia* rodo daiktavardžiu buvus ir galūnė *-ia*, nes šiaipjau visi veiksmažodžiai, kurie baigiasi *-ėti*, esamojo laiko trečiajame asmenyje, – tai yra ir J. Endzelynas pastebėjęs, – paprastai turi kamiengalį *-i* arba *-a* (pvz., *sopė́ti* : *sópa* ir *sópi*, *tylė́ti* : *tỹli* ir kt.); tik ryt. aukštaičių šnektose čia sutinkame ir kamiengalį *-ia*, pvz.: *sėdė́ti* – *sė́džia*, *turė́ti* – *tùria* ir kt. Vietomis pasakoma ir *grožėjasi* greta *grõžisi* ir kt.

Mūsų senovinių ir klasikinių raštų leidimo reikalu

(Tautos mokykla, 1937 m., nr. 16/17, p. 352)

Dabar vienas kitas leidžia senovinius arba klasikinius žymesnių autorių raštus – ištisus arba tik dalimis. Leidžia labai įvairiai: vieni leidžia tokius, kokie jie yra, nieko nepakeisdami; kiti juos leidžia daugiau ar mažiau taisydami. Šitoks įvairus kalbamųjų raštų leidimas iš dalies gali būti pateisinamas – tai moksliniais sumetimais, tai mokyklinės lektūros reikalu, tai kuo kitu. Bet kai vienos ir tos pat srities raštai beveik tam pačiam reikalui yra įvairiai leidžiami, tada jau kyla klausimas: kam tai daroma? Jei mokykliniam reikalui, tai kam tas įvairumas reikalingas? Man rodos, tai ne visados reikalinga. Jeigu, pvz., kokie veikalai leidžiami mokykliniam reikalui, tai jie mokyklai turi tikti arba savo turiniu, arba kalba, arba kuria kita savo ypatybe. Jeigu mokinius norima supažindinti su kurio nors autoriaus veikalu, su jo sandaru bei ypatybėmis, su visu jo stiliumi, tai, išskyrus rašybą bei skyrybą, nieko negalima keisti; visa tenka aiškinti įvade, išnašose arba kur kitur. Jeigu iš kokio veikalo norima pasidaryti tik lektūrinę

bendrinės kalbos priemonę, tada, aišku, negalima kai kurių veikalų palikti neperdirbus kalbos ir vietomis net turinio bei stiliaus. Bet prieš tai darant, reikia gerai išsiaiškinti, kuriam tikslui koks senovinis ar klasikinis veikalas leidžiamas. Ligi tai nepadaryta, negalima imtis leisti jokio veikalo.

Tai, rodos, yra visai aiškus dalykas. Bet, deja, gyvenime dažnai to visai nepaisoma. Yra buvę atsitikimų, kada tam tikri veikalai buvo perdirbinėjami nei šiaip, nei taip: nei moksliniam reikalui, nei mokyklinei bendrinės kalbos lektūrai, nei kitam kam. Kai kurie redaktoriai, imdamiesi redaguoti klasikinius kurio autoriaus raštus, visiškai perdirba kalbą pagal kurį nors šabloną, kartais ją net savavališkai iškraipo, prigrūda į ją autoriui svetimų tarmybių arba... patys redaguoja tik tų raštų turinį, o kalbą duoda peržiūrėti kuriam kalbos taisytojui! Bet tuo daug netenka stebėtis: žymių autorių veikalus dažnai imasi perdirbinėti tokie žmonės, kurie apie tai turi labai maža supratimo. Leidėjai taip pat dažnai tam neturi nei aiškaus plano, nei tikslo: leidžia tik taip sau, tam tikrais biznio sumetimais arba patys gerai nesuprasdami, ką ir kaip leidžia.

Taigi, ir smulkiau čia neanalizuodami atskirų pavyzdžių, galime konstatuoti, kad senovinių ir klasikinių raštų leidimas lig šiol tebėr visai nesutvarkytas. Bet tai konstatavę, negalime pasakyti, kad taip ir toliau turi būti daroma. Mano nuomone, toliau būtinai turi būti gerai išsiaiškinta, kuriam tikslui ir kaip leistini senoviniai ir klasikiniai mūsų žymesnių rašytojų raštai. Bet kaip jų neapsimoka leisti nei moksliniais, nei mokykliniais, nei finansiniais sumetimais. Reikia pagaliau šį darbą tikslingai ir planingai sutvarkyti. Ir tai, man rodos, kaip tik geriausiai galėtų padaryti tie, kuriems tas dalykas rūpi arba turi rūpėti, būtent – patys rašytojai, kalbininkai, mokytojai, Šv. Ministerijos Knygų Leidimo bei Tikrinimo Komisijos, leidėjai ir kt. Pirmiausia dėl to reikėtų atitinkamų sričių atstovams susirinkti, apsvarstyti bendruosius principus ir vėliau imti jais vadovautis. Tam iniciatyvą turėtų pasiimti pati švietimo vadovybė.

Gusaras, žvyras ir kitkas

(Lietuvos žinios, 1938 07 01)

Lietuvos Aido kalbos skiltelėje A. Salys rašo apie įvairius praktinės kalbos dalykus, – rašo vienas, per greitai del daug ko nusispręsdamas ir ne labai atsargiai. Štai neseniai trumpai rašė apie **gusarą**, ir jį tuojau patarė keisti į **huzarą**; vėliau rašė apie **žvyrą**, bematant išrado jį skolinį, ir tučtuojau nutarė keisti į **žvirgždą** arba **graužą**, ir t.t. Šitokie jo staigūs nusisprendimai ne visai sutampa su kitų kalbininkų galvojimu. Pvz., seniau **gusare** tebuvo stengiamasi pakeisti tik vieną rusišką pradinį **g-** į **h-**, o jis, be to, dar liepia keisti ir vidurinį **s** į **z**. Lig šiol Gimt. Kalboje buvo tvirtinama, kad skolinius reikia keisti tik t o l y g i o s r e i k š m ė s lietuviškais pakaitais, o jis tuojau paima tariamą skolinį **žvyras** ir versdina n e t o l y g i o s r e i k š m ė s **žvirgždu** arba **graužu**. Ir tikrai: **žvyras** daug kur Aukštaičiuose ir Žemaičiuose yra rupus, akmeningas (su mažais akmeniukais) smėlys, vartojamas statybai ir keliams išpilti, o **žvirgždas** yra smulkūs akmenėliai, nelyginant kruopos, be smėlio, dažniausiai vandens pakrantėse, sausumoje; kitur **graužu** yra vadinamas ir švarus žvirgžduotas nuovalas (nuo krašto į gelmę), kur neauga joks augalas. Be to, **žvyro** yra gausi ir giminė: **žvyrys, žvyrius, žvyrynas, žvyrynė, žvyrduobė, žvyruoti** ir kt. Tas A. Salio argumentas, kad lenkai turi **źwirówka**, o mes – **žvyravoti**, nieko nesako; pvz., mūsų **venteris** yra toli nukeliavęs net į tolimąją Rusiją ir Ukrainą, o šalia **kvailas, puikus** turime ir **kvailavoti, puikavoti**, nors lenkai, rodos, **kwaiłować** neturi. Taip pat pagal lenkų **zimować** turime pasidarę ir **žiemavoti**. Taigi **žvyro** slaviškumui įrodyti reikia ieškoti kiek geresnių įrodymų.

Tas pat yra ir su **gusaru**: A. Salys Liet. Aido Nr. 285 man nieko naujo nepasako ir savo įrodymais manęs visai neįtikina, ir štai kodėl. **Uzaras** buvo man ir seniau pažįstamas, bet aš jo sąmoningai neteikiau ir dabar neteikiu bendrinei kalbai, nes tai nėra būtinai reikalinga: mūsų kalboje šalia **uzaras** yra **usaras** su galimais įvairiausiais mažybiniais vediniais (pvz., **usarėliais, usaružiais** ir net neseniai mano nugirstais **usurėliais**!); dabar kariuomenėje daugiausia yra vartojamas **gusaras**, tad, remiantis žmoniniu **usaru**, lengvai galime pasidaryti **husaras** (plg. **himnas, higiena, hegemonija, alkoholis, abstrahuoti**, ne **gimnas, gigiena, gegemonija, alkogolis, abstraguoti** ir kt.)

lygiai taip pat, kaip kad A. Salys žmoninio **uzaro** vietoje siūlo vartoti **huzaras**. Jeigu jis sako, kad **husaras** yra „faktiškai tik rašto žmonių neseniai pertaisytas iš g u s a r o“, tai lygiai taip pat lengvai galima pasakyti ir: „**huzaras** dar vėliau yra A. Salio perdirbtas iš žmoninio **uzaras** arba lenkų **uzar**“. Taigi aš nematau jokio reikalo keisti tą nuomonę, kurią nekartą jau esu anksčiau pasakęs (žr. 1931 m. Vairo 478 psl., 1936 m. Gimt. Kalbos 39 psl., Bendrinės liet. kalbos kirčiavimas 53 psl. ir kt.), juo labiau, kad **husaras** jau daug kur yra vartojamas (pvz., kai kuriuose kariniuose straipsniuose, tame pačiame Liet. Aide, naujai išspausdintame rašybos vadovėlyje ir daug kur kitur). Pagaliau, iš pašalio pastebėtas, ir pats A. Salys savo paskutiniuose straipsneliuose (žr. Liet. Aido Nr. 283, 285) jau kiek kitaip rašo apie savo ankstyvesnius sprendimus: pirma jis patarė keisti **žvyrą** į **žvirgždą** bei **graužą** ir **gusarą** į **huzarą**, o dabar sakosi tik norėjęs priminti, kad „svetimam **žvyrui** turime pakankamai savų pakaitų“ ir „man nedrąsu būtų reikalauti būtinai **husaro**“.

Mano nuomone, prieš tokius ginčytinus kalbos dalykus spausdinant, būtų kur kas geriau pirmiau dėl jų savitarpyje pasitarus: tada, be abejonės, mažiau būtų klaidinama plačioji visuomenė, kuri į specialesnius kalbos dalykų svarstymus ne visados gali kaip reikiant įsigilinti. Jeigu to nebūtų galima padaryti, tada teks dėl kiekvieno dalyko viešai spaudoje kalbėti.

Skyrybos reikalu

(Gimtoji kalba, 1938 m., 3 sąs., p. 38–39)

Tuo tarpu rašybos reformos reikalas yra kiek pamirštas: atrodo, kad tai yra toks dalykas, kuriuo daug neapsimoka rūpintis. Bet gyvenimas ką kita rodo. Dabartinėje spaudos ir šiaip knygų kalboje rašyba labai įvairuoja. Ypač svyruoja skyryba. Dabar daug kas skirtukus dėlioja be jokios tvarkos, kaip pakliūva arba kaip kam geriau atrodo. Antra vertus, mūsų oficialinėje, Jablonskio skyryboje ir šiaip nėra aiškios sistemos: joje yra daug loginio dirbtinumo, kuris dažnai su gyvąja kalba neturi nieko bendro. Paskutiniame rašybos reformos projekte buvo kiek mėginta tai tvarkyti, bet kokių apčiuopiamesnių vaisių iš to dar nematyti. Tad pravartu tą dalyką vėl pradėti kelti aikš-

tėn. Šiuo tarpu noriu čia skaitytojus supažindinti su tuo, kas skyrybos reikalui yra kitų daroma.

Prieš kelis mėnesius į mane teiraudamasis tuo reikalu yra kreipęsis švedų Göteborgo universiteto profesorius Hjalmaras Lindrothas. Jis kaip tik yra susirūpinęs tarptautine skyrybos reforma. Tam tikslui jo iniciatyva kalbamasis klausimas buvo 1932 m. iškeltas Amsterdamo fonetikų kongrese ir vėliau, 1933 m., buvo svarstomas trečiajame Romos, o 1936 m. ketvirtajame Kopenhagos tarptautiniame lingvistų kongrese. Be to, 1933 m. buvo sudarytas specialus komitetas skyrybos klausimui tirti.

Kaip iš H. Lindrotho, to komiteto pirmininko ir šio klausimo pranešėjo, referatų matyti, įvairiose Europos tautose į skyrybą maždaug dvejaip žiūrima. Vienur (pvz., vokiečių, danų, švedų, suomių, islandų, rusų kalbose) yra įsigalėjusi gramatinė spekuliatyvinė, o kitur (pvz. anglų, prancūzų, italų, taip pat olandų, norvegų kalbose) daugiau ar mažiau yra vartojama vadinamoji pauzinė skyryba. Pirmojoje skirtukai dėliojami daugiau loginiais spekuliatyviniais sumetimais, o antrojoje daugiau atsižvelgiama į natūraliai kalboje susidariusias pauzes. Dėl to, pvz., vokiečiai deda kablelius ten, kur prancūzai su anglais dažnai be jų apsieina, kaip antai: vok.: *ich hoffe, dass er kommt, schreibe*, *wie du sprichst*, pranc. *j'espère qu'il viendra, écrivez comme vouz parlez*, anglų *write as you speak*. Bet užtat prancūzai sakinio pradžioje kableliais visados skiria prieveiksmines aplinkybes, kurių nėra reguliarioje žodžių tvarkoje – veiksnys, tarinys, papildinys, pvz., *hier soir, je l'ai vu* = vakar vakare aš jį mačiau; *à sinq heures du soir, j'étais dans ma chambre* = penktą valandą vakaro buvau savo kambaryje ir kt.

Gerumo šitokios skyrybos yra nevienodos. Gramatinė loginė skyryba yra mechaniška, dažnai kaip reikiant neišreiškia gyvosios kalbos jausmo, dirbtinai suskaldo organiškai tolydžius dalykus ir skirtukais neskiria to, kas iš esmės (vidujiniškai) yra visai skirtinga. O tuo tarpu pauzinė skyryba daug geriau išreiškia kalbos gyvybę bei esmę, aštrina tos kalbos jausmą ir įgalina jos gyvesnį skaitymą.

Bet kalbos pauzės yra nevienodos: vienos iš jų yra plačiau vartojamos, pasidariusios jau visuotinės, o kitos tėra individualinės, tik atskiriems atvejams būdingos ir reikalingos. Todėl pauzinė skyryba negali būti šimtu procentų iš anksto griežtai nustatyta: skirtukais tėra žymėtinos tik visuotinės pauzės, o šiaipjau visur kitur turi būti

palikta laisvė, t. y. individualinės pauzės individualiai turi būti ir skirtukais žymimos.

Pritaikant šitą sistemą mūsų kalbai, – paskutiniame rašybos reformos projekte ji tik iš dalies buvo mėginama taikinti, – daugiausia tektų paliesti kablelio vartojimą, ypač šalutinių sakinių ir dalyvinių, padalyvinių bei pusdalyvinių žodžių grupių skyrimą. Tuo būdu reikėtų mums nusispręsti, ar visados kableliais reikia skirti tokius posakius: *aš žinau, kad jis ateis*; *parašyk, ką tu žinai* (plg. *nėra kas dirba, jis neturi ko valgyti, ji lenda kur pakliuvus*); *viskas įvyko taip, kaip aš maniau*; *velnias, pasivertęs pele, išgraužė laivo dugne skylę*; *saulei tekant, mes išvažiavome į miestą*; *byrant dirvoje, birs ir jaujoje; eidamas keliu, radau piniginę* ir kt.

Šitie dalykai yra sunkiausi visoje mūsų skyryboje, todėl, prieš galutinai dėl jų nusisprendžiant, būtų mums pravartu žinoti, ką apie tai mano mokytojai, ypač lituanistai, taip pat rašytojai ir visi kiti, kam tenka turėti reikalo su rašomąja kalba. Prašome dėl to atsiliepti GK redakcijos adresu. Dėl to vėliau pasisakysime ir mes.

Kai kurių bendrinių svetimybių rašymas

(Gimtoji kalba, 1938 m., 5 sąs., p. 67–70)

Mūsų svetimybių rašyba ir jų atskirų garsų tartis dar nėra kaip reikiant sutvarkyta. Tai galime pastebėti beveik kiekviename žingsnyje. Ypač daug svetimybių įvairybių ir nepaprastybių sutinkame Žiugždos redaguotame „Tarptautinių žodžių žodyne“. Pvz., ten yra rašoma: *amaurozė, anamnezė, krizė, sintezė, tezė* ir *amitozis, anabiozis, analizis, anaspazis, krizis* šalia *diagnozas, tuberkuliozas*; *anižas* ir *anižius* (103 psl. s. v. b a d j a n a s); *abstraguoti, gusaras, kontragentas* ir *alkoholis, buhalteris, himnas*; *balamutas, kengura* ir *kultūra, literatūra, sinekūra*; *centauras, ciklopas* ir *kedras, kiparisas*; *aktyvus* (šalia *aktingas*), *banalus, konkretus* (šalia *konkretiškas*), *pasyvus* (šalia *pasingas*) ir *abstraktiškas* (*abstraktus* visai nėra), *formališkas, ideališkas, instinktyviškas, moderniškas, morališkas*; *abdominalis* ir *adekvatinis, adoralinis*, taip pat *asyndeton* ir kt. Šitokių dalykų tame žodyne pilna: matyti, jo sudarytojai ir redaktorius nedaug tesirūpino svetimybių rašy-

mo tvarkingumu ir nuoseklumu. Bet tokių nevienodybių dar pasitaiko ir kitur. Štai kariuomenėje plačiai paplitusio *gusaro* vietoje vieni pataria vartoti *husaras*, o kiti *huzaras*. Taip pat yra dar vienas kitas ir tokių, kurie net primygtinai tvirtina, kad mes, pvz., šalia *sistemos* būtinai turime vartoti *sistematingas*, ne *sistemingas*, nes taip esą vartojama kitose kalbose. Pagaliau mes dar nesame galutinai nusisprendę, kur turėtų būti rašomas *j*: vienur rašome *milijonas, bilijonas, batalijonas*, o kitur *bilionas, batalionas, socialistas* ir t.t. Taigi bendrinės svetimybės mūsų dar įvairiai teberašomos.

Ir tuo netenka nė kiek stebėtis: jeigu mes lig šiol per dvidešimt nepriklausomybės metų neįstengėme savų, lietuviškųjų, žodžių rašybos sutvarkyti, tai ką bekalbėti apie svetimybių rašybą? Juk kai kam tai atrodo toks menkavertis dalykas, kad neapsimoka dėl jo be reikalo ir galvos kvaršinti. Nesvarbu, sako: kaip parašysi, taip bus gerai. Tačiau gyvenimas rodo ką kita: mokykloje, spaudoje ir šiaip daug kur kitur rašant būtinai tenka nusispręsti dėl vienokios ar kitokios svetimybių rašybos, – čia vienu „bet kaip" jau nebegalima išsiversti. Todėl, kad šioje rašyboje bent kiek daugiau būtų tvarkos ir sistemos, Gimt. Kalboje jau ne kartą buvo rašyta apie atskirus šios rūšies dalykus. Dėl tų dalykų noriu ir šį kartą pakalbėti.

Visų pirma, rašydami *bazė, krizė, tezė, sintaksė, Charibdė*, man rodos, jau vien dėl nuoseklumo turime rašyti ir *amitozė, anabiozė, analizė, anaspazė*, taip pat ir *diagnozė*, nes jų kilmė yra vienoda, plg. graikų *básis* (km. báseōs), *krísis, -eōs* ir *diágnosis, -eōs*. Dėl draugės ne pro šalį būtų rašyti ir *tuberkulozė*.

Žodžių *abstraguoti, gusaras* ir *kontragentas* priebalsio *g* mes negalime pateisinti: čia jis, be jokios abejonės, yra paimtas iš rusų kalbos. Bet kadangi šalia to sakome ne *alkogolis, gimnas, gigiena, Gamburgas*, bet *alkoholis, himnas, higiena, Hamburgas*, tad būtinai turime sakyti *abstrahuoti* (lot. *abstrahere*), *husaras* (vengrų *huszár* „dvidešimtasis" iš *husz* „dvidešimt") ir *kontrahentas* (lot. *contrahere*, dalyvis *contrahens, -entis*). Jeigu mūsų kariuomenėje dar vis tvirtai laikomasi *gusaro* su rusiškuoju *g*, tai bent kartą šios rusybės nusikratymu turėtų rimtai susirūpinti husarų vadovybė; o jei ji to nepadarytų, tai ne pro šalį būtų dėl to savo žodį tarus ir pačiai kariuomenės vadovybei. Pagaliau kai kieno nereikalingai šiame žodyje siūloma vietoje *s* rašyti *z*: viena, lig šiol mūsų daugiausia buvo tariamas *gusaras* arba *husaras*,

ne *guzaras* arba *huzaras*; antra, mūsų dainose šalia suvalkiečių *(h)uzarų* dar yra pažįstami ir *usarai*; trečia, tariamojo *z* nėra ir šiame vengrų žodyje.

Balamūtas yra paskolintas ne tiesiogiai iš mongolų *balamut*, bet iš gudų (rusų) баламутъ, ir mūsų kalboje jis tėra vartojamas tik su ilguoju *ū*; *balamutas* yra mums visai svetimas ir nebereikalingas. Taip pat šalia *kultūrà, sinekūrà* reikėtų rašyti ir *kengūrà, -ūros*: čia išimties daryti nebėra jokio reikalo.

Šalia *kedras* (graikų *kédros*), *kiparisas* (gr. *kypárissos*) reikėtų rašyti ir *kentauras* (gr. *kéntauros*), *kiklopas* (gr. *kýklōps, -ōpos*), – tai yra specialūs mitologiniai graikų kalbos žodžiai, – nors *ciklo, cimbolų* vietoje, rodos, neberašysime **kiklas*, **kimbolai* (plg. gr. *kýklos* „apskritimas, žiedas", *kýmbalon*), juo labiau, kad šis paskutinysis žodis, būdamas senas slavų skolinys, jau iš seno yra plačiai vartojamas mūsų gyvojoje kalboje.

Daug nuosekliau galime vartoti svetimuosius būdvardžius: šalia *aktyvùs, pasyvùs, banalùs, konkretùs* mūsų bendrinei kalbai labai tinka ir *abstraktùs, formalùs, idealùs, instinktyvùs, modernùs, moralùs, pozityvùs* ir kt.: viena, čia priesaga *-iškas* yra visai nebereikalinga, ir antra, kai kurie iš šių trumpesnių darinių lengvai gali būti pateisinti lietuviškais pavyzdžiais, plg. *gõdas : godùs = pavỹdas : pavydùs = abstrãktas : abstraktùs = aktỹvas : aktyvùs = ideãlas : idealùs* ir kt. Pagaliau, iš jų lengvai galime susidaryti ir patogesnius vedinius, pvz., *abstrakčiaĩ, idealiaĩ, abstraktùmas, idealùmas, abstraktýbė, idealýbė, abstraktìnis, idealìnis* (kaip *ilgìnis, ištisìnis* šalia *ilgas, ištisas*) ir kt. Todėl vieno kito mėginimas ginti būdvardžius *moderniškas* ir kt. yra visai nereikalingas. Taip pat nereikalingai ir nevykusiai mūsų spaudos kalboje dar dažnai yra rašoma *idealis, -ė, moralis, -ė* ir kt.: šios rūšies būdvardžiai nėra lankstūs antriniams dariniams sudaryti ir nekaip dera su atitinkamais lietuviškais atstõvais.

Tuo pat būdu, daugiau pritaikindami svetimybes savajai kalbai, negalime ir lenkiškojo *anyż* rašyti *anižas*: viena, šis žodis jau senoviniuose mūsų raštuose ir dabartinėje kalboje daugiausia yra vartojamas *ju-* kamieno, būtent *anìžius* (ir *anỹžius*), plg. *ryžius* (iš lenk. *ryź*), *spìžius* arba *špìžius* (iš lenk. *spiż*) ir kt. Jeigu šį žodį būtume tiesiogiai iš graikų kalbos pasiskolinę, tai dabar tartume **ãnisas* (iš *ánison*). Todėl *anižius* (arba *anỹžius*) mums yra slavų, ne graikų skolinys.

Dar mažiau pagrindo yra lietuvių kalbai taikomame svetimybių žodyne rašyti bendrinius graikų kalbos žodžius net be galūnių. Pvz., kalbotyrinis graikų kalbos terminas *asýndeton* „jungčių praleidimas“ visai lengvai gali būti sakomas *asiñdetonas* lygiai taip pat, kaip kad jau sakome *barìtonas* „žodis, kuris turi kirtį priešpaskutiniame skiemenyje“ (iš gr. *barýtonos*), *oksìtonas* „žodis, turįs kirtį paskutiniame skiemenyje“ (iš gr. *oxýtonos*) ir kt. Plg. dar *sindetinės* ir *asindetinės* žodžių grupės.

Ir dar daugiau: mūsų bendrinėje kalboje pravartu net tinkamai svetimybėms ir ištisas savas priesagas dėlioti. Pvz., žmogus, kuris turi simpatijos arba takto, sukelia visų simpatiją arba visur tinkamai ir padoriai elgiasi, turi būti *simpatìngas* ir *taktìngas*, ne *simpatiškas* ir *taktiškas*, kaip kad svetimybių žodyno autoriai nevykusiai rašo. Tuo pat būdu ir tas darbas ar reikalas, kuriame yra sistemos arba kuris mokamai, iš tam tikros sistemos, parašytas, mūsų kalbos darybos pavyzdžiais be jokios sunkenybės gali būti ir *sistemingas*, ne būtinai *sistematingas*, kaip kad kai kurie dideli svetimybių garbintojai prisispyrę mus nori įtikinti.

Taigi bendrines svetimybes reikia kiek galint tvarkingiau, daugiau mūsų kalbai pritaikytu būdu rašyti, ne šiaip sau jas savavališkai dráikioti, kaip kad lig šiol buvo. Parodykime pagaliau daugiau tvarkos bei pagarbos mūsų kalbai ir šioje srityje!

Vaidybinė kalba ir režisūra

(Gimtoji kalba, 1938 m., 6 sąs., p. 86)

Ilgą laiką mūsų teatro kalba didžiai šlubavo: daugelis artistų scenoje kalbėjo tiesiog žargoniškai, tarė garsus svetimai, kažkaip iškraipytai. Dabar pamažu tai jau gerėja, nors dar daug ko trūksta, ir truks tol, kol nebus visa sistemà pakeista. O ta sistemà yra tokia: visi į teatrą stojantieji turi gerai mokėti lietuvių bendrinę kalbą, neturi turėti artikuliacinių ýdų, visus garsus turi mokėti tarti gražiai, pavyzdingai, tiesiog meniškai, t. y. mūsų artistams neturi būti svetimas ir kalbos menas.

Bet to dar negana: vaidybinę lietuvišką kalbą visų pirma turi gerai mokėti ir patys vaidybos vadovai, būtent – režisoriai. Jie juk tvarko

ne tik pačią sceną, jos apystatą, artistų judesius, mimiką ir kt., bet ir jų kalbą, ypač tarimą, įvairiausius garsų atspalvius, balso moduliaciją, glaudžiai susijusią su vidiniais pergyvenimais ir pačia mūsų gimtosios kalbos prigimtimi. Taigi režisorius, kuris, taip sakant, kitiems rodo kelią, pats pavyzdingai turi mokėti ne tik vaidybinę, bet ir lietuvišką bendrinę kalbą. Tai yra pagrindinė sąlyga, be kurios yra neįmanoma jokia mūsų vaidybinės kalbos kultūra. Ir tikrai: jei režisorius nemoka gerai lietuviškai, taria garsus svetimai, kaip reikiant neskiria priegaidžių, nežino, kur turi būti dedamas kirtis, tai tuo savo nemokėjimu jis ne tik klaidina artistus, bet tiesiog juos kalbos atžvilgiu demoralizuoja, užkrečia visai žalingais pavyzdžiais, kurių vaidinant ne visados galima taip lengvai ir nusikratyti. Tuo būdu dažnai esti griáute griaunamas artistų rodomas vaidybinės kalbos pažangumas ir paraližuojamas jų kalbinis pastangumas.

Taigi, norint kaip reikiant ištobulinti vaidybinę kalbą, reikia, kad ją ne tik artistai, bet ir patys režisoriai gerai mokėtų. Jeigu vaidybinės kalbos kultūra rūpinsis tik vieni artistai, o režisoriai į tai nekreips jokio dėmesio, tai iš viso to nedaug tebus naudos. Ši kalba gali pamažu gerėti tik iš visų pusių stropiai ir atidžiai tobulinama; priešingu atveju vienas maišo galas bus raukiamas, o kitas ardomas.

Priesagos *-ėta-*, *-ota-* ir *-uota-*

(Gimtoji kalba, 1938 m., 7 sąs., p. 102–105)

Mūsų kalboje šalia *-inga-* ir *-iška-* šios būdvardinės priesagos yra iš seno pažįstamos ir dar dabar tebėra plačiai vartojamos. Pirmiausia su jomis yra sudaromi būdvardžiai iš *ė-*, *o-* ir *a-* kamieno daiktavardžių, pvz., *duobėtas* (= pilnas duobių) kelias, *kepurėtas* (= su kepure) žmogus, *kertėtas* namas, *košėtas* (= koše išteptas) šaukštas, *pūslėta* (= pūslių pritrinta) ranka, *sáulėta* diena, *skylėta* (= pilna skylių) siena, *šukėtas* (= su šukėmis) kirvis, *varškėtas* bliūdas, *žvaigždėtas* dangus; *ãšakota* (= su ašakomis) duona, *áudrotas* metas, *barzdótas* vyras, *galvóti* (= turį dideles galvas) linai, *ligótas* žmogus, *miglótas* rytas, *putótas* ežeras, *rasóta* pieva, *skarótas* (= kuplus, nusvirusiomis tankiomis šakomis) beržas, *spurganóta* (= su spurganomis, t. y. rangytomis

vilnomis) avis, *srúogota* (= su srúogomis, gerbenėta) avelė, *stiẽgarota* (= su stiegaromis, spaigliuota) žąsis, *sunkótas* (= turįs sunkos, sultingas) obuolys, *tešlóta* (= tešla aplipusi) ližė, *trãškanotos* (= pilnos trãškanų) akys, *ũkanota* diena, *várpotos* (= didelėmis varpomis) avižos, *vyžótas* (= su vyžomis) senis; *akuotúota* varpa, *duburiúota* (= pilna duburių) pieva, *erškečiúotas* (= pilnas erškečių) kelias, *dūmúotas* (= pilnas dūmų) kiemas, *gunklúotas* (= su gunklaĩs) medis, *kalnúotas* laukas (jame yra kalnų), *kantúotas* (= su kantais) stalas, *kelmúota* pieva, *kraujúotas* (= krauju pasruvęs) veidas, *kraujúota* mėsa (joje yra daug kraujo), *krūmuotas* (= apaugęs krūmais) laukas, *lapúotas* medis, *lašiniúota* (= gerų lašinių, lašininga) kiaulė, *mėšlúoti* (= mėšlini) ratai, *miltúotas* (= miltinas) maišas, *nagúotas* (= turįs gerus nagus, nagingas) vyras, *obuoliúota* (= obuoliais išmėtyta, obelmuša) kumelė, *ožiúotas* (= turįs ožių, aikštingas) vaikas, *pentinúotas* (= su pentìnais) gaidys, *pienúotas* šaukštas, *pinigúotas* (= turįs pinigų, pinigingas) žmogus, *pumpučiúotas* siūlas, *raštúotas* (= raštais išrašytas) sijonas, *suodžiúota* (= suodina) nosis, *šeriúota* kiaulė, *vaikúotas* vėžys, *žabarúotas* (= su žabarais) šienas ir kt.

Nepaprasta yra tai, kad priesagose *-ėta-* ir *-ota-* iš senovės prieš *-ta-* yra aiškiai atpažįstami pirmykščiai kamiengaliai, pvz., *duobėtas* iš **duobė-tas* : *duobẽ*, *ligótas* iš **ligã-tas* : *ligà* ir kt. O priesagoje *-uota-* prieš *-ta-* yra *-uo-*: mat, pirmykštis trumpasis *o*, kuris paprastai mūsų kalboje išvirsta į *a* (plg. lot. *ovis* = mūsų *avìs*), čia yra pailgintas – paverstas ilguoju *ō*, vėliau mūsų kalboje pavirtusiu į *uo*. Todėl dabar turime santykį *a* : *uo*, pvz., *káln-a-s* : *kaln-úo-tas* ir kt.

Bet šitie pirmykščiai santykiai dabar jau daug kur yra sumaišyti, t. y. kamiengaliai *-ė-*, *-o-* ir *-uo-* buvo pradėti įvairiai kaitalioti, pvz., *ankštétas* (: *ánkštis*), *debesétas* (: *debesìs*), *langétas* (: *lángas*); *dievótas* (: *Diẽvas*), *lapótas* (: *lãpas*), *šarvótas* (: *šárvas*), *akmenúotas* (: *akmuõ*, kamienas *akmen-*), *dantúotas* (: *dantìs*), *medúotas* (: *medùs*), *mėsúotas* (: *mėsà*), *plunksnúotas* (: *plùnksna*), *smalúotas* (: *smalà*), *vočiúotas* „votimis išmėtytas“ (: *votìs*) ir kt. Tai yra dėl to, kad šios priesagos ilgainiui iš analogijos visų pirma buvo pradėtos dėlioti prie priebalsinių kamienų; pvz., prie pirmykščių kamienų *akmen-*, *debes-* (plg. tarm. dg. vd. *ākmenes*, *dẽbeses*, dg. km. *akmen-ų̃*, *debes-ų̃*), *vanden-* vienur buvo pridėta priesaga *-ėta-*, kitur *-uota-* (*-juota-*), todėl dabar iš vienos pusės turime *debesétas*, *vandenėtas*, o iš kitos pusės – *ak-*

menúotas, *debesúotas* (*debesiúotas*) ir *vandeniúotas*. Toliau tokie žodžiai kaip *bangúotas*, *lapótas*, *pilvótas*, *šarvótas* ir kt. dabar tik atsitiktinai gali būti greta *bangà*, *lãpas*, *pil̃vas*, *šárvas*, seniau šalia jų galėjo būti dar **bangas* (plg. *pra-bangà* ir *prã-bangas*), ir **lapà* (= latvių *lapa* „lapas“), **pilva* ir *šarva* (mūsų senesniuose raštuose dar išlikusi), todėl iš jų dėsningai galėjo būti sudaryti ir kalbamieji būdvardžiai. Kas kita yra tokie dariniai kaip *pirštinúotas, plunksnúotas, uodegúotas, vétruotas, žemiúotas* ir kt.: jie lengvai iš analogijos pagal priesagos *-uota-* darinius galėjo būti perdirbti iš *pirštinétas, plunksnotas*, **uodegótas* (man nežinomas žodis!), **vétrotas* (plg. *áudrotas* : *áudra*) ir *žemétas*. Dabartinėje bendrinėje kalboje tokių senų žodžių kaip *bangúotas, pilvótas* ir kt. nebereikia dirbtinai perdirbinėti į **bangótas* ar *pilvúotas*: jie kalbiškai yra dėsningi ir ramiai gali būti toliau vartojami. Tik sudarant visai naujus žodžius, ypač terminus, patartina laikytis mūsų kalbai didžiai būdingų aukščiau minėtųjų palinkimų.

Savo réikšme šių priesagų dariniai skiriasi nuo kitų žymesniųjų priesaginių darinių. Visų pirma jie parodo, ką kas lyg atskirą daiktą turi savyje, su savimi ar ant savęs, t. y. kas kuo aprūpintas, kuo aptekęs. Todėl daugiau linkdami žymėti ko nors turėjimą daugiausia paviršiuje, t. y. paviršinę, aiškiau pastebimą ypatybę, jie iš vienos pusės savo reikšme yra vienaverčiai su atitinkamais priesagos *-ina-* dariniais, pvz., *degutúotas – degùtinas, dulkétas – dùlkinas, dumblúotas – dum̃blinas, moliúotas – mólinas, pienúotas – píeninas, pūkúotas – pū̃kinas, sniegúotas – sniẽginas* ir kt. Iš kitos pusės, reikšdami daugiau ar mažiau ko nors turėjimą, jie savo reikšme daug kur suartėja arba net ir visai sutampa su atitinkamais priesagos *-inga-* dariniais, pvz., *akmenúotas – akmenìngas, áudrotas – audrìngas* (ir *áudringas*), *dantúotas – dantìngas, duburiúotas – duburìngas, galvótas – galvìngas, erškečiúotas – eršketìngas, gýslotas – gyslìngas, kraujúotas – kraujìngas, lašiniúotas – lašinìngas, moliúotas – molìngas* (pvz., *moliuota* = *molinga* žemė), *nagúotas – nagìngas, pinigúotas – piniginga*s, *tešmeniúotas – tešmenìngas, vočiúotas – votìngas* ir kt. Šitokias dvejybes reikia aiškinti tuo, kad žmonės tiek seniau, tiek dabar čia, žymint ko nors turėjimą, kartais griežtai nejaučia tam tikro niuansinio skirtumo arba į šį turėjimą aperceptyviai žvelgia skirtingu būdu, todėl artimai reikšmei žymėti kartais pasigauna vienos, kartais kitos priesagos. Šiuo atveju siaurokai

tų priesagų skirtumą aiškina J. Jablonskis savo „Liet. kalbos gramatikos“ 219 ir savo raštų IV t. 85 psl.

Daug mažiau šių priesagų dariniai savo reikšme artėja prie priesagos *-iška-* ir juo labiau priesagos *-inja-* (vd. *-inis*) darinių. Tarp jų bendra yra tik tai, kad kartais jais (t. y. priesagų *-ėta-*, *-ota-* ir *-uota-* dariniais) gali būti žymimas tam tikras panašumas, pvz., *gegužėta* (= į gegužę panaši, t. y. gražiai šlakuotomis plunksnomis) višta, *kanapėta* (= mažučiais pilkais taškeliais, marga) višta, *kelmúotas* dangus (jame yra kelminių debesų), *kiaulėtas* (= toks kaip kiaulė, tiesiog kiaulė) žmogus, *kregždėtas* (= šlakuotas) veidas, *krūmúotas* (= mažais debesėliais) dangus, *moliúotas* „molio spalvos“ ir kt. Šiaipjau šios priesagos savo reikšme yra didžiai skirtingos ir paprastai gyvojoje kalboje nesumaišomos. Taip pat bendrinėje, ypač laikraštinėje, kalboje turėtume daugiau laikytis šių polinkių ir, mažiau šioje srityje dairydamiesi į svetimąsias kalbas, žmoniškiau jas vartoti.

Dar dėl veiksnio ir tarinio

(Gimtoji kalba, 1939 m., 3 sąs., p. 38–40)

Š. m. GK 21–24 psl. L. Dambrauskas yra palietęs veiksnio bei tarinio santykius ir kai kurias jų aiškinimo sunkenybes. Dėl to dalyko vieną kitą žodį norėčiau ir aš pasisakyti.

Norint geriau suprasti veiksnio bei tarinio santykius ir jų reikšmę, reikia visų pirma išsiaiškinti, kas yra veiksnys ir tarinys, arba bent suvokti veiksnio ir tarinio turinį. Ligi tai nepadaryta, sunku yra aiškinti ir kokius nors ypatingesnius vyriausiųjų sakinio dalių vartosenos atvejus.

Man rodos, nuo tradicinio veiksnio ir tarinio supratimo tuo tarpu negalima perdaug nutolti, – dar ir dabar tenka pripažinti, kad veiksniu paprastai yra nusakomas pats sakinio dalykas, o tariniu jo būvis (esimas). Čia veiksnys sudaro lyg kokį pagrindą tarinio vaidiniui arba vaidinių grupei; todėl *veiksnio* vietoje tiksliau galėtume sakyti *pamatas*, arba *subjektas* (iš lot. *subiectus* „pamestas, po kuo padėtas“). Ir tikrai: veiksnio reikšmę apibrėžia tarinio reikšmė, būtent – tarinys žymi tokį pažymį, kurį sudaro daikto veikla. O kadangi kiekvienas veiksmažodinis pažymys visų pirma yra veiksminis, tai galime pasa-

kyti, kad tarinys žymi daikto veiksmą arba būvį, o veiksnys (arba pamatas) veikiantį arba esantį daiktą. Dėl to, suprantama, veiksniu tėra vartojamos tik esybinės (substancinės) raiškos, t. y. daiktavardžiai arba tokie žodžiai bei žodžių junginiai, kurie savo reikšme gali atstoti daiktavardžius. Pvz.: *vaikas rašo, pinigai galvažudžiai, nauja šluota gerai šluoja, mažas grūdelis didžiu medžiu užauga* ir kt. Šituose sakiniuose *vaikas, pinigai, nauja šluota, mažas grūdelis* ir *rašo, galvažudžiai, gerai šluoja, didžiu medžiu užauga* yra atskiros, savo esme skirtingos sakinio dalys, pirmosios veiksninės, antrosios – tarininės.

Bet šalia sakinių, kur veiksnys ir tarinys lengvai suvokiami, yra dar ir tokių, kur iš pradžios tai daug kam ne visai aišku. Štai, kad ir tokie sakiniai: *vakar pas mus buvo svečių, miške yra gyvačių, Jonaičių jau kulia, Jono nėra namie, iš to nieko gero nebus, apie pusę pasiliko lauke* ir kt. Pirmame ir antrame sakinyje kilmininkai *svečių* ir *gyvačių* iš tikrųjų yra substancinės raiškos, tik ne visuminės, bet dalinės, todėl jie laikytini ne kuo kitu, kaip veiksniais: gramatiškai jie yra lygiaverčiai su vardininku; plg. *atvažiavo svečiai* ir *atvažiavo svečių*. Taip pat veiksniu yra laikytinas ir kilmininkas *Jonaičių* trečiajame sakinyje: čia juo pasakomas tam tikras, kad ir savotiškas tarimo pagrindas, būtent – *Jonaičių* vietoje čia galime manyti *Jonaičiai, Jonaičių šeimyna, Jonaičių žmonės*. Pagaliau, toks pat pagrindas gali būti ir neigiamai nusakomas: pvz., sakiniu *Jono nėra namie* mes nusakome tokį pat gramatinį veiksnio ir tarinio santykį, kaip ir *Jonas yra namie*, tik toks čia skirtumas, kad prie neigiamojo tarinio *nėra* (iš *ne yra*) veiksnys išreiškiamas kilmininku, kurio reikšmė iš pradžios veikiausiai irgi yra buvusi dalinė. Taigi visuose šiuose sakiniuose kilmininkai reiškia ne kokius nors paprastus papildinius arba pažyminius, bet pačius pažymimuosius žodžius, kurie savo reikšme gali eiti ir veiksnio pareigas.

Kiek painesnis dalykas yra šiokie sakiniai: *čia kiškio tupėta, ten trobos stovėta, jo esama nesveiko* ir kt. Formaliai šių sakinių kilmininkai *kiškio, trobos, jo* galėtų būti laikomi veiksniais, nes veiksnio ir tarinio santykio atžvilgiu sunku skirti *čia kiškis tupėjo* ir *čia kiškio tupėta*, pvz., nuo *Jonaičiai jau kulia* ir *Jonaičių jau kulia* arba *Jonaičių jau kulta*. Bet šalia *Jonaičių jau kulta* gali dar būti sakoma ir *Jonaičių jau kulta javai*. Tad kaip tai suprasti? Man rodos, čia *kulta javai* turėtų būti suprantama viena tarinine žodžių grupe, kaip ir *bėgta keliu*

(pvz., sakinyje *kiškio bėgta keliu*). Panašiu būdu gal ir *senų miškai mylėta* tektų skirstyti į veiksnį *senų* ir tarininę grupę *miškai mylėta* arba *mylėta miškai* (t. y. buvo mylėti miškai).

Daug aiškesni sakiniai yra *šulinys kasti nelengva* ir *šulinį kasti nelengva*. Čia, be abejonės, *šulinys kasti* ir *šulinį kasti* yra vienvertės veiksninės žodžių grupės, o *nelengva* laikytina tariniu. Tačiau vėl keblus dalykas yra sakiniai: *gera čia gyventi, nelengva alkanam būti* ir kt. L. Dambrauskas, nenorėdamas „paviršutiniškai ir šabloniškai pagal klausimus viską į vieną krūvą sudėti", šios rūšies sakinius yra linkęs laikyti „beasmeniniais sakiniais su sudurtiniais tariniais". Bet man vis dėlto ir čia atrodo, kad tai visų pirma yra dvinariai posakiai, kur viena dalis gali eiti pagrindu kitai, būtent – niekatrosios giminės *gera, nelengva* gali būti tokie pat veiksniai, kaip ir *geras daiktas* (pvz., *geras daiktas yra pasivažinėti po užsienį*). Tam tikru atveju tai galėtų būti ir tariniai, plg. *alkanam būti sunku* (*yra sunkus dalykas*) ir *šulinys kasti nelengva* (*sunku*).

Šitomis savo keliomis pastabomis aš nenoriu čia spręsti visos veiksnio ir tarinio problemos, – noriu tik mėginti vientisiau aiškinti vieną kitą nepaprastesnį tų sakinio dalių vartosenos bei nagrinėjimo atvejį. Pageidaučiau tik, kad tai kiek daugiau paskatintų mokytojus susidomėti panašių dalykų svarstymu.

Prielinksnis *su* ir jo vartojimas

(Gimtoji kalba, 1939 m., 7 sąs., p. 100–106)

Mūsų spaudoje jau bent kelis kartus buvo rašyta, kad prielinksnis *su* daug kur esąs vartojamas ne visai įprastai, vietomis net tiesiog svetimai. Tai man tūlas yra ir žodžiu priminęs. O vienas redaktorius ir universiteto profesorius buvo mane tiesiog pulte užsipuolęs, kodėl mes, kalbininkai, pakenčiame tokius posakius kaip *jis krato su šakėmis, rašo su plunksna, valgo su šaukštu* ir kt. Tad yra pravartu vienoje vietoje plačiau panagrinėti šio prielinksnio vartoseną ir svarbesnes jos atmainas mūsų kalboje.

Visų pirma tenka pastebėti, kad dabartiniai prielinksniai senų senovėje buvo vartojami visai kitam reikalui, ir su tais daiktavardžiais, su kuriais jie dabar siejami, tada nieko bendro neturėjo: daiktavar-

džių linksnių lytys galėjo ir be jų visai aiškiai žymėti reikiamus santykius sakininiuose žodžių junginiuose. Tai dar aiškiai rodo ir mūsų kalba; pvz., priežastį arba pagrindą dar dabar dažnai galime reikšti vienu įnagininku: *žmonės miršta b a d u, medžių šakos o b u o l i a i s lūžta, visi leipsta j u o k u, žmonės rėkia v i d u r i a i s, jis negalėjo kalbėti v e r k s m u, širdis g a i l e s č i u plyšo, miežis t a n k u m u neturi kur dėtis, degtukai š i l i m a užsidega, jis t i n g i n i u nepaeina*, taip pat *vanduo ir žemė k a r š č i u ištirps* (Bretkūno Postilė), *kas kardą ima, tasai k a r d u prapuls* (t. p.) ir kt. Bet šiaipjau šitokios rūšies linksnių savaimingumas, arba, kaip A. Meillet pasakytų, autonomiškumas, jau daug kur yra išblėsęs arba jau baigia blėsti, ir todėl kalbamosioms sąvokoms žymėti yra imamasi naujesnių priemonių, šiuo atveju – prielinksnių su linksniais. Tuo būdu šalia aukščiau minėtųjų sakinių mes pasakome ir *žmonės miršta n u o b a d o* (*i š b a d o*), *visi leipsta i š j u o k o* (*n u o j u o k o*), *jis negalėjo kalbėti i š v e r k s m o* (plg. *i š d ž i a u g s m o*), *širdis i š g a i l e s č i o plyšo, degtukai n u o š i l i m o s užsidega* ir kt.

Panašiai yra vystęsi ir tie dabartiniai žodžių junginiai, kurie yra sudėti iš prielinksnio *su* ir įnagininko. Visų pirma jie yra pakeitę vadinamąjį draugės įnagininką, kurio senovės pėdsakų dar rodo kitos indoeuropiečių kalbos, plg. latvių *vista tekā uz stallīti d e v i ņ i e m c ā l ī š i e m* (= višta bėga į tvartą devyniais [t. y. su devyniais] višciukais), sen. slavų *nužda jemu beaše iti v o j i* (= jam reikėjo eiti kariais, t. y. su kariais, į karą), lotynų *Caesar o m n i b u s c o p i i s Ilerdam proficiscitur* (= Cezaris su visa kariuomene iškeliauja į Ilerdą) ir kt. Mūsų kalboje grynų šios rūšies įnagininko lyčių visai maža bėra: jų besutinkame tik kur-ne-kur. Pvz., Bretkūnas savo Biblijoje dar vartoja tokių sakinių: *ji atėjo Jeruzaleman d i d ž i u p u l k u* (t. y. su didžiu pulku), *tu ateisi manęsp k a r d u, r a g o t i n e i r s k y d a* (t. y. su kardu, ragotine ir skyda), *egipcijakai jūsų tėvus vijo v e ž i m a i s i r r a i t a i s* (t. y. su vežimais ir raitais) ir kt. Dabartinėje gyvojoje kalboje šios rūšies įnagininko pėdsakų dar galima rasti, pvz., tokių: *Rokiškin važiavo M a r i õ s p i r š t i n ė m i s* (t. y. Mariõs pirštines pasiėmęs), *augo dobilas š e š i o m i s s t r ė l e l ė m i s, k e t u r i a i s t e l i a i s karvė, s m ė l i u o t o m i s u o d e g o m i s bitės, arklys i l g u p l a u k u, atėjo t u š č i o m i s r a n k o m i s* ir kt.

Panašiai kaip draugės, seniau ir dar dabar tarmėse vietomis yra senoviškai vartojamas priemonės įnagininkas, pvz., *žuvis t i n k l a i s ir v e n t e r i a i s žvejojo* (Dauk.), *piemuo p e i l i u drožia botkotį, r a n k o m i s čiupinėja visokius daiktus* ir kt. Bet kaip draugės, taip ir šio įnagininko pirmykštė reikšmė yra gerokai išblėsusi, ir todėl jo vietoje jau plačiai yra vartojamas įnagininkas su prielinksniu *su*, pvz., *galvas šukavo s u š e p e č i a i s* (Dauk.), *apsivilko s u t r u m p u š v a r k u* (Val.), *vyriški buvo apsidarę s u k a i l i n i a i s* (t. p.), *s u t i n k l u apsiausk žuvis* (Jušk.), *s u a š a r ė l ė m burnelę prausiau* (liaudies daina), *s u š i l k i n ė m s s k e p e t ė l ė m s ašarėles šluostė* (t. p.), *guds s u d ū d a dūdavo* (t. p.), *reik ... jo vystyklus biaurius s u v a n d e n i u plauti* (Donel.), *giedojo skambindamas s u a r f a* (Val.), *s u a d a t a siuva* ir kt.

Šitoks vartosenos pakitimas yra ne svetimųjų kalbų įtakos, bet mūsų pačių kalbos raidos vaisius. Tas faktas, kad panašų reiškinį galime pastebėti kai kuriose mūsų kaimyninėse kalbose, dar nerodo, kad tai tuojau turi būti iš kitur pasiskolinta, – giminingose kalbose tai galėjo atsirasti ir dėl analogiškų jų raidos polinkių. Pvz., latvių kalboje *ar* „su“ gali būti vartojamas ne tik ten, kur ir mes jau linkstame vartoti *su*, bet ir ten, kur mums tas prielinksnis yra neįprastas, kaip antai: *mirt ar diluoni* (= mirti džiova), *klibs ar vienu kāju* (= šlubas viena koja) ir kt. Ypač įdomu, kad latviai priemonę kaip veiklos palydovą vienaskaitoje yra linkę reikšti prielinksniu *ar* su įnagininku, o daugiskaitoje jiems dažnai užtenka ir vieno įnagininko: *skaties ar labuo aci* (= žiūrėk dešine akimi), bet *skaties acīm* greta *skaties ar acīm* (= žiūrėk akimis). Taigi tarp mūsų ir latvių kalbos šiuo atžvilgiu tėra tik laipsninis skirtumas. Taip pat panašiai ir kai kuriose naujosiose slavų kalbose pirmykštis draugės bei priemonės įnagininkas vis daugiau ir daugiau yra išstumiamas modernesnių posakių, būtent – prielinksnio *съ* su įnagininku. Pvz., rusų старик с белой бородой dabar niekuo nesiskiria nuo mūsų *senis s u b a l t a b a r z d a*, latvių *vecis a r b a l t u bārdu* šalia senesnių posakių *senis b a l t a b a r z d a, vecis b a l t u b ā r d u*.

Ir tai yra visai suprantama: nykstant pirmykščiams draugės ir priemonės įnagininkams, jų, tų įnagininkų, reikštosios sąvokos nenyko, – jų, kaip jau aukščiau minėta, tik buvo pakeistos arba yra pakeičiamos reiškiamosios lytys, būtent: mūsų kalboje tų įnagininkų vietoje atsi-

rado prielinksnis *su* drauge su įnagininku latvių kalboje – *ar* su įnagininku ir t.t. Pirmiau, žinoma, buvo pakeisti tokie įnagininkai, kurių lytys, jau anksčiau pasidariusios nebeekspresyvios, vis mažiau betiko žymėti reikiamoms reikšmėms. Paskiau ši pakaita pamažu vis toliau plito ir mūsų tarmėse toliau tebeplinta. Dėl to dabar vadinamąjį pirmykštį draugės įnagininką jau visai maža bevartojame, o priemonės įnagininką vietomis dar dažniau sutinkame, bet daug kur jau ir jį pakeičiame prielinksniu *su* su įnagininku. Tuo būdu vienur dabar pasakome: *važiuoja r a t a i s, aria a r k l u, kerpa ž i r k l ė m i s, griežia s m u i k u, šukuoja š e p e č i u, apsivelka k a i l i n i a i s* ir kt., o kitur ir: *šukuoja s u š e p e č i u, apsivelka s u k a i l i n i a i s, davė s u k u m š č i u į sprandą, paspyrė s u k o j a* ir kt.

Šita naujybė kai kuriems mūsų tarmių atstovams, pripratusiems prie senesnių lyčių, atrodo ne visai įprasta, ir todėl jie jos kur galėdami privengia ir kitiems nepataria vartoti. Bet tai yra ne visur būtinai ir vienodai reikalinga. Naujosios lytys, savarankiškai mūsų kalboje išriedėjusios, yra tokios pat geros, kaip ir senosios, tik toks yra skirtumas, kad jos, naujosios lytys, yra daugiau pritaikintos šių laikų kalbiniams reikalavimams, o senosios yra daugiau sustabarėjusios, nebe visiems vienodai akivaizdžios, prasmingos.

Bet čia kai kas galės pastebėti, kad senesnės lytys, būdamos vienažodės, trumpesnės, esančios patogesnės, geresnės, o naujosios jau susidedančios iš dviejų žodžių ir todėl atrodančios gramozdiškesnės. Bet tai nėra esminis dalykas: jos visos tinka reikiamai sąvokai žymėti, tik vienos iš jų yra blankesnės, blyškesnės, o kitos ekspresyvesnės, afektyvesnės ir todėl artimesnės, „šviežesnės“. Pvz., tokie sakiniai kaip *ką veiksi v i s u p e k u m i* (Bretkūno Bib.), *jį priėmė ... b ū g n a i s* (t. p.), *aš vakar ... suderėjau j a u n a m e r g e l e* (liaudies daina), *ką tu veiksi a u k s o ž i e d a i s*? (t. p.), *apgudo jų a p s i ė j i m a i s* (Dauk.), *ko žudais n e r e i k a l i n g u n u l i ū d i m u* (Val.) ir kt. tiesiogine savo reikšme yra jau tolimesni, ne visai paprasti, lyg apysvetimiai, nebegyvi, ir todėl juos stengiamės kaip kitaip nusakyti, pvz., *jį priėmė s u b ū g n a i s* (plg. išvarė juos lauk s u p a g a l i a i s, priėmė s u i š k i l m e, išlydėjo s u g i e s m ė m i s, s u d ž i a u g s m u), *aš vakar suderėjau s u j a u n a m e r g e l e* (plg. s u v e r t e l g a niekaip negalėjome suderėti arklio, Jonas s u P e t r u sumainė savo daiktus), *ką tu veiksi s u a u k s o ž i e d a i s*

(plg. nieko tu s u j u o nebepadarysi; ką nori, daryk s u m a n i m i), *apgudo s u j ų a p s i ė j i m a i s* (plg. lig apgūsiu s u š a l č i u, bus varginù, Jušk., *aš jau s u v i s k u o apsipratau), ko žudais s u n e r e i k a l i n g u n u l i ū d i m u* (plg. motriškos po daržus s u d a i g a i s ž ū v a, Žem., visuomet Barbora plėšėsi s u d a r b a i s, t. p., nusikamavai s u d a r b a i s, t. p.) ir t.t.

Šituose pastaruosiuose ir kituose panašiuose sakiniuose prielinksnis *su* su įnagininku juo toliau vis daugiau yra mėgstamas vartoti: čia jis kaip tik mums pasirodė esąs tinkamiausias sutvirtinti toms reiškiamosioms lytims, kurių ilgainiui pradėjo nebeužtekti tam tikroms sąvokoms (pvz., draugei, priemonei ir kt.) žymėti. Ir tikrai: dabar mes prielinksniu *su* kaip tik daugiausia esame linkę žymėti ne tik draugę ar sambūvį, bet ir įvairias lydimąsias aplinkybes, taip pat priemones, palyginimą, tam tikrą laikotarpį arba įvykį, su kuriuo sutampa veikla, ir kt., pvz., *tėvas s u v a i k a i s išvažiavo į mišką, šuo s u k a t e labai nesutinka, dabar jau visi s u s a u l e keliamės, numirė Jonas s u k u n i g u* (t. p. prieš mirtį jam kunigas buvo atvestas), *jis s u b a t a i s įėjo į kambarį, s u t o k i a i s a r k l i a i s lengva važiuoti, s u k a i l i n i a i s dar šilta, s u k i t o p a g a l b a daugiau galima padaryti, sunku gyvent s u t e i s y b e, s u p y k č i u nieko nepadarysi, s u k e l i o m i s dienomis žvyrio neišveši, palydėjau jaunas dienas s u v i e n u vakarėliu, s u v i e n a valanda dešimtį mylėjau* (liaudies daina), *kiekvienas s u r y t u gyvena* (plg. jis gyvena s u l i g t a diena), *s u m e d ž i u lygus niekad saulės nemato, s u s l e n k s č i u didumo, jis buvo s u m a n i m i vieno amžiaus, dabar žmonės pradės jau s u š i e n a i s, nustok tu bent kartą s u t o m i s s a v o p a s a k o m i s, ne visas dienas valgo s u m ė s a* ir kt.

Lygindami šitą vartoseną su atitinkama kitų kalbų vartosena, galime lengvai matyti, kur mes šiuo atveju krypstame. Pvz., prielinksniu *su*_mūsų kalboje ne labai telinkstame žymėti pagrindą ar priežastį, o latviams tai yra kur kas įprasčiau, plg. *vīrs sirgst a r k a k l u* (= vyras serga gerkle; plg. serga š i l t i n ė m i s, d r u g i u, k a k l i n ė m i s), *viņš miris a r d i l u o n i* (= jis miręs džiova, nuo džiovos), *a r m u g u r u nevarēju* (= aš negalėjau nugara, t. y. aš kentėjau nugaros liga, nuo nugaros ligos; plg. jis s e n a t v e nebegali) ir t.t. Tokie posakiai kaip *jis serga s u k a k l i n ė m i s, miršta s u d ž i o v a* ir kt. mums, bent bendrinėje kalboje, iš pradžios atrodo

visai neįprasti, tiesiog keisti, nors savo daryba jie nėra visai negalimi mūsų kalboje, – bent panašių vienur kitur (pvz., liaudies dainose) galime sutikti, plg. *su čipkeliu neapsidžiaugsi* (vabalninkėnų daina) ir kt. Tačiau tokių pavyzdžių turime labai maža; antra vertus, minėtame sakinyje žodžių grupė *su čipkeliu*, reikšdama pagrindą, formaliai labai glaudžiai yra susijusi su panašiomis kitokios reikšmės grupėmis (plg. niekaip negaliu apsidirbti su savo darbais), todėl prie jos darybos gali būti prisidėję ir kitokie veiksniai.

Ne visai paprastas dalykas yra ir būdvardžiai su prielinksniu *su*. Dabartiniuose mūsų raštuose kai kas pasako: *jis buvo su manimi geras, atviras, meilus* ir kt. Dėl to savo laiku net buvo kilę ir ginčų. Vienas karingas „antrojo fronto“ atstovas įrodinėjo, kad tokių posakių mūsų kalboje esą ir gali būti, tik bėda, kad jis, bendrai kalbėdamas, nepasistengė savo tvirtinimo konkrečiau įrodyti, – jis pasitenkino tik paviršutiniška publicistika. O iš tikrųjų tai yra daug sudėtingesnis dalykas, kaip kam iš karto gali atrodyti. Visų pirma, kaip iš aukščiau pasakyta matyti, prielinksnis *su* mūsų kalboje yra vartojamas prie tokių įnagininkų, kurie seniau ir dar daug kur dabar vieni atstoja arba gali atstoti tą *su* drauge su įnagininku, t. y. šis prielinksnis, iš pradžios buvęs savarankiškas žodis, ilgainiui buvo pradėtas vartoti beblankstančioms pirmykščių įnagininkų lytims sustiprinti. Pvz., dar Rytiečiuose sutinkami posakiai *jis tai nenoru paėmė* arba *viską nori pykčiu padaryti* kitose tarmėse dėl to yra pakeičiami į *jis tai su nenoru paėmė* arba *viską nori su pykčiu padaryti*; plg. dar *su didesniu noru darytumbim* (Daukša), *su karštu noru priėmė* (Val.) ir kt. Bet iš dabartinės šio prielinksnio vartosenos ir istorijos nematyti, kad jis kada nors būtų buvęs vartojamas su naudininku. Taip pat neturime pakankamai pavyzdžių, kurie aiškiai rodytų pirmykštį naudininką pavirtus ar pavirstant žodžių grupe – prielinksniu *su* su įnagininku. Priešingai, mūsų gyvojoje kalboje būdvardžiai *artimas, atlaidus, geras, malonus, mielas, paklusnus, palankus, priešingas* ir kt. paprastai yra vartojami tik su naudininku: *jis visiems buvo labai neatlaidus, dabar vaikai ne visi geri savo tėvams, būk visiems geras, mielas, tai ir tave visi mylės, visiems maloni ši Dievo saulaitė, jis man labai palankus* ir kt. Panašių reiškinių randame ir kitose kalbose; pvz., su naudininku latvių kalboje yra vartojami būdvardžiai *mīl'š* „mielas“,

paklausīgs „paklusnus“ ir kt., slavų – *dostoinъ* „vertas“, *milъ* „mielas“, *povinьnъ* „kaltas“ ir kt., sen. graikų φίλος „mielas, brangus, malonus“, ἐχθρός „draugiškas, geras, švelnus“, ἤπιος „nekenčiamas, biaurus“ ir kt., sen. indų – *hitáh* „malonus“, *šiváh* „geras, maloningas“ ir t.t. Ir tai yra visai suprantama: šitais naudininkais pažymima, kas, kokia kieno nors ypatybė yra kam kitam skiriama, taikoma ar tenka, kas kitam kuria savo ypatybe turi įtakos ar sukelia kurių jausmų. Pvz., sakiniais *jis visiems yra atlaidus, vaikai yra geri savo tėvams* arba *tas daiktas man nemielas* mes lyg norime pasakyti, kad jis visiems yra linkęs atleisti (tai yra jo jau tokia ypatybė), vaikai yra pratę savo tėvams rodyti, reikšti savo gerybę arba tas daiktas manyje nebesukelia meilės jausmo, jis man nebepatinka, t. y. yra nebemielas. Ir šita reikšmė yra taip giliai įsigalėjusi mūsų kalboje, dar taip gyvai juntama, jog mūsų visuomenė tą naudininką dar labai plačiai vartoja ir nėra linkusi jo pakeisti prielinksniu *su* su įnagininku. Tokių posakių kaip *jis geras, malonus, mielas, palankus s u m a n i m i* man pačiam iš gyvosios kalbos nėra tekę girdėti; jų man nėra patvirtinę įsakmiai klausinėjami nė tarmių atstovai; lietuvių kalbos žodyno medžiagoje tam reikiamų pavyzdžių irgi nėra; J. Jablonskis, E. Fraenkelis ir kt., kurie yra rašę apie mūsų prielinksnius, to taip pat nepaliudija. Taigi iš to aš ir sprendžiu, kad šios rūšies naudininkas tiek savo raida, tiek savo vartosena ir reikšme mums dabar yra būdingas ir todėl pirmiau vartotinas bendrinėje kalboje.

Bet čia man vienas kitas galės pasakyti: mūsų rašytojai kartais parašo *atviras su kuo* (plg. *aš s u T a m s t a ... esu tokia a t v i r a*, Putinas, Krizė 53, [Telyčia] ... *bus s u j u o atvira, paklusni*, Vaižg. VI 83 ir kt.); taip pat mes pakaitais vartojame *lygus su kuo* ir *lygus kam*; tad ne viskas, kas aukščiau sakyta, gali būti patvirtinta. Tačiau taip iš tikrųjų nėra. Kad vienas kitas rašytojas pavartoja *atviras su kuo*, dar nė kiek nerodo, kad tas posakis mūsų kalbai yra būdingas: viena, tų pačių rašytojų raštuose tarp ko kito galime rasti ir tikrai neteiktinų dalykų (pvz., Vaižgantas rašo: patys buvo n a b a g ė l i a i d v a s i a I 37, gal p r i s i e i s verkti I 38, a n t mūsų p a d a r ė permalonų į s p ū d į II 171, visa brolio drama t a m e, kad jis visai ne dramos žmogus VI 111 ir kt.; dėl Putino kalbos plg. 1938 m. GK 77–80); antra, tas posakis iš gyvosios kalbos nėra konstatuotas, kaip iš visko atrodo, jis veikiausiai tėra raštų padaras, ir todėl gali būti

verstas iš rusų kalbos (plg. он откровенен со мной), juo labiau, kad ir reikšminę jo raidą nelengva pateisinti kitais tolygiais pavyzdžiais. Tas tvirtinimas, kad *atviras su kuo* gali būti paaiškintas tokiais sakiniais kaip *aš su juo esu (buvau) atviras bendraudamas, drauge būdamas, susieidamas,* man atrodo visai dirbtinas, tos pat rūšies, kaip ir mūsų *vaiko* jungimas su graikų *oikos* „namas; namudė; buveinė, gimtinė“ (iš senesnio **voikos*, kuris lotynų kalboje yra išvirtęs į *vīcus* „kaimas, kiemas“). O *lygus kam* ir *lygus su kuo* gali būti ir kitaip aiškinami: pirmasis gali turėti respektyvinę, lemiamąją reikšmę (pvz., *Dievui visi žmonės lygūs;* plg. *girtiems ir ožkos kaustytos*), o antrasis gali būti susidaręs tuo pat būdu, kaip ir kitos sambūvinės žodžių grupės (plg. *jis su juo mainosi, derasi, lygsta, lyginasi, taigi ir jis yra su juo lygus*).

Sutraukę krūvon visa, kas aukščiau pasakyta, galime pasidaryti tokių išvadų: grynas draugės įnagininkas (instrumentalis sociativus) dabar beveik nebevartojamas; priemonės įnagininkas yra dar plačiai pažįstamas, bet daug kur jis jau pakeičiamas ir prielinksniu *su* su įnagininku; ta pakaita yra ne svetimos įtakos vaisius, bet pačios mūsų kalbos raidos reiškinys, ir todėl negali būti smerkiamas, – jo vartojimas ar nevartojimas mūsų sintaksės atžvilgiu yra skonio, stiliaus ar įpročio dalykas; bet tokie posakiai kaip *jis atviras, geras, meilus, malonus ... su manimi* veikiausiai yra mums svetimi, ir todėl bendrinėje kalboje nepatartini vartoti.

Nelituanistų mokytojų kalba mokyklose

(Gimtoji kalba, 1940 m., 1 sąs., p. 1–5)

Yra jau pastebėta, kad bendrinei kalbai išmokti geriausia vieta yra mokykla: kokių čia žinių mokinys įsigyja besimokydamas, tokių jis ilgiausiai turi ir tolimesniame savo gyvenime. Mokyklinės kalbos žinios sudaro pagrindą tolimesniam kalbiniam galvojimui, įdiegia svarbiuosius tos kalbos įpročius, kuriais dažnai esti ir toliau vadovaujamasi. Taigi šiuo atveju, anot mūsų patarlės, kaip pasiklosime mokykloje, taip vėliau išmiegosime ir savo tolimesnėje kalbos praktikoje.

Tačiau iš kitos pusės vėl yra žinoma, kad kalbą galima gerai išmok-

ti tik tinkamose, kalbinėse, aplinkybėse, kur mokiniai ne tik tos kalbos pamokų metu, bet ir šiaip visur (namie, spaudoje, vadovėliuose...) susiduria su mokomąja kalba. Jeigu, sakysime, mokinys iš lietuvių kalbos mokytojo girdės viena, o visur kitur ką kita, tai jam bus labai sunku išlaikyti galvoje išmoktuosius dalykus ir prireikus juos tinkamai vartoti praktikoje: kasdieninė aplinka be atodairos veiks jo tos kalbos mokėjimą, nejučiomis formuos pasąmoninius polinkius, kurių dažnai laiku negalima nė pastebėti, ir tuo būdu ilgainiui jį ne vienoje vietoje iškreips iš kelio. Štai aš nuo mažens iš savo gimtosios tarmės tebuvau įpratęs sakyti: *dárbas, -aĩ, dárbus, kélmas, -aĩ, kélmus* ir kt. Taip tariau ir ligi baigdamas gimnaziją. Bet, atvažiavęs į Kauną, tuojau susidūriau su *dárbas, -aĩ, darbùs* beklausydamas universitetinių paskaitų, kalbėdamasis su įvairiais žargonuojančiais miestiečiais bei šiaip nelietuviais, ir nejučiomis, ypač tankesnės kalbos metu, pats ėmiau taip kalbėti. Tą savo ydą pastebėjau tik tada, kai mane vieną kartą J. Jablonskis kalbant staiga sulaikė ir su didžiausiu nusistebėjimu prikišo tikrai ydingai šio daiktavardžio galininką kirčiuojant. Arba štai vėl, bedėstydamas lietuvių kalbą Valstybiniame Teatre, visiems artistams buvau kalte įkalęs reikiant kirčiuoti *gãtvė, -ės, gatvė*; bet bevaidindamas vienas visai geros tarmės artistas kartą ėmė ir pasakė *gãtve* tik dėl to, kad jo bendrakalbis, gerai nemokėdamas lietuvių kalbos, kaip reikiant neskyrė galininko *gãtvę* nuo įnagininko *gatvė*.

Taigi pašalinė kalbos įtaka yra labai didelė, daug didesnė, negu mes lig šiol esame manę. Kalba yra socialinis visuomeninis dalykas, todėl ir jos turi būti mokomasi v i s u o t i n a i, v i s u r ir v i s o s e a p l i n k y b ė s e. Ypač tai yra būtina mokinių amžiuje, kada vaiko imlumas (receptyvumas) daugiausia pasireiškia, kada, taip sakant, jo vidinės dvasios durys pašalinėms įtakoms yra visai atviros. Šiuo metu vaikai bendrinės kalbos mokosi ne vien tik iš lietuvių kalbos mokytojų ir kalbinių vadovėlių, bet ir iš visų kitų, su kuriais jam mokantis tenka susidurti. Jeigu mokiniai nuolat girdi kitų dalykų mokytojus netikusiai kirčiuojant, prastai tariant arba šiaip darant kokių kalbos klaidų, tai jie dažnai ir į tat atkreipia dėmesį, bet dar dažniau tokius dalykus nejučiomis, nesąmoningai suima į save, ilgainiui prie jų pripranta ir vėliau jau nebegali lengvai nuo jų atsikratyti. Mat, įsigalėjęs įprotis dažnai pasirodo esąs galingesnis už sąmoningą pāstangą ir net valią. Dėl to tad labai svarbu yra, kad mokiniai, mokydamiesi mūsų

bendrinės kalbos, iš pat pradžiõs galėtų įsigyti gerų kalbinių įgūdžių ne tik lietuvių kalbos, bet ir visų kitų dalykų pamokosė. Bet lygiai taip pat yra didžiai svarbu, kad tie įgytieji įgūdžiai toliau būtų kalbinėje aplinkumoje stropiai palaikomi, puoselėjami, o atsirandančios nuokrypos būtų šalinamos visų ir visur. Čia ypač būtina yra daugiau dėmesio kreipti į kalbines kitų mokomųjų dalykų rašymų bei žodinių atsakymų klaidas, jei ne į visas, tai bent į svarbesniąsias, su kuriomis tenka daugiausia kovoti, nes dalykinė kalba, viena, yra skirtingesnė, ir todėl jos daromosios klaidos dažnai esti kitokesnės, savotiškesnės; antra, dalykinė kalba mokykloje paprastai yra platesnė, įvairesnė, ir todėl čia mokiniai kaip tik daugiau gauna prógos ne tik savo kalbiniams įpročiams bei įgūdžiams praktiškai gyvenime pritaikyti, bet ir visokioms žalingoms pašalinėms įtakoms įsigyti.

Kad tai yra tiesa, aiškiai rodo ir mūsų kitataučių vidurinės mokyklos. Ten, kur lietuvių kalba buvo dėstoma tik po kelias valandas savaitėje, ir tai tik taip sau, ne visai rūpestingai, pro pirštus į tat žiūrint, lyg į kokį primestą dalyką, suprantama, mokiniai, baigę tokias mokyklas, lietuvių kalbos mokėjo labai maža, kartais net tiek maža, jog klausant tokių absolventų kalbos nenoromis juokas imdavo. Pvz., iš *skùsti* ne vienas iš jų susidarydavo esamojo ir būtojo laiko lytis *skùsa, skùso* arba iš *drėbti – dreba* arba *drėba, drebina, dribo*! Dėl to vieneriais metais įvedus formalesnius stojamuosius lietuvių kalbos egzaminus V. D. Universitete, turėjo atkristi labai didelis nuošimtis neišlaikiusiųjų. Kas kita yra, kai kitatautis baigia vidurinę mokyklą, kur visi dalykai stropiai ir reikliai dėstomi lietuvių kalba: tokių mokyklų mokinių didesnis nuošimtis gerai moka ir tą dėstomąją kalbą. Tais sumetimais tad Kaune yra įsteigta ir viena nelietuvių vidurinė mokykla su dėstomąja lietuvių kalba. Dėl tos pat priežasties, norint kurią svetimą kalbą gerai išmokti, dažnai tenka ir į tos kalbos kraštą važiuoti arba šiaip dažniau susidurti su to krašto žmonėmis.

Iš viso, kas aukščiau pasakyta, galime tad pasidaryti labai svarbių praktinių išvadų. Visų pirma norėdami, kad mūsų vidurinių mokyklų absolventai ateitų į aukštąsias mokyklas geriau mokėdami lietuvių kalbą, turime daugiau susirūpinti ne tik geresniu tos kalbos dėstymu, bet taip pat turime pagaliau atkreipti daugiau dėmesio ir į kitų dalykų mokytojų lietuvių kalbos mokėjimą ir jų dėstymą tąja kalba. Yra juk negalimas dalykas, kad vienas lietuvių kalbos mokytojas išsijuo-

sęs pluštų stengtųsi bemokydamas mokinius lietuvių kalbos, taisytų didžiausias krūvas rašomųjų darbų, o visi kiti mokytojai žiūrėtų į tai pro pirštus, tarytų lietuvių kalbą esant būtinai reikalingą tik vienam tos kalbos mokytojui. Ne, lietuvių kalba, kaip sakiau, yra visuotinis dalykas, ir todėl visi mokytojai v i s u o t i n a i turi prisidėti prie jos mokymo. Čia niekas negali pasakyti, kad lietuvių kalba yra ne mano dalykas, ir tegul ja rūpinasi vienas lietuvių kalbos mokytojas. Čia taip pat negali būti kalbos ir apie tai, kad kaip pasakysi, taip nepagadinsi, – ne, čia dažni blogi pasakymai kaip tik ir sugadina mokinio kalbą, ir sugadina dažnai nepataisomai: dalykinės kalbos klaidų prisiklausęs, jis jomis ilgainiui apsipranta ir vėliau jas visiškai pasisavina. Dėl to visų mokytojų priedermė yra stengtis su mokiniais ar prie mokinių visados lietuviškai kalbėti taisyklingai arba bent be žymesnių klaidų, o pastebėtas mokinių klaidas, tiek pasakytas, tiek parašytas, kur ir kiek tik galima tuojau pataisyti, atkreipti į jas jų dėmesį. Šitoks visuotinis susirūpinimas mokykline lietuvių kalba, reikia manyti, tuojau duotų apčiuopiamų vaisių.

Bet kad tai būtų galima padaryti, reikia nieko nedelsiant susirūpinti kitų dalykų mokytojų lietuvių kalbos mokėjimu. Visų pirma sustiprintą lietuvių kalbos kursą arba bent sustiprintus lietuvių kalbos egzaminus tuojau turėtų įsivesti tie V. D. ir Vilniaus universitetų fakultetai, kurie ruošia mokytojus vidurinėms mokykloms. Pirmoje vietoje tai turėtų padaryti Matematikos Gamtos fakultetas, nes nemaža dalis matematikų ir gamtiniŭkų vėliau lieka mokytojais. Čia neturėtų būti pasitenkinama tuo paprastu pasiteisinimu, kad, girdi, tiek, kiek reikia lietuvių kalbos mokėti, kitų dalykų mokytojai turį išmokti vidurinėse mokyklose, nes tuo rūpintis esąs ne gamtininkų ar matematikų dalykas. Bet tai yra ne visai tiesa. Mūsų dabartinės vidurinės mokyklos, šiaip ar taip kalbėsime, dėl įvairių įvairiausių priežasčių dar negali visus savo absolventus tiek išmokyti lietuvių kalbos, kad paskui jie, tapę mokytojais, jau galėtų ja visai laisvai naudotis savo specialybės reikalui ir, be to, dar prireikus savo mokinius jos pamokyti. Dėl to tad šitos priedermės būtinai turėtų prisiimti ir kiti mokytojų ruošiamieji fakultetai. Kitas klausimas yra, kuriuo būdu tai bus padaryta: savo pačių jėgomis ar ką kitą pasikvietus į pagalbą arba su kuo kitu dėl to susitarus.

Pagaliau, tenka dar atkreipti dėmesį ir į tai, kad yra mokytojų,

kurie dirba lietuvių vidurinėse mokyklose, bet lietuvių kalbą moka labai prastai: taria nelietuviškus garsus, sudarinėja svetimai sakinius ir kt. Gal kiek keista, bet yra faktas, kad vienur kitur tose mokyklose dar tebedėsto svetimtaučiai arba tokie „lietuviai“, kurių „lietuvių“ kalbos žargoniškumas visiems ausį rėžia net ir nespecialistams. Tad kiek jie gali prisidėti prie mūsų mokinių lietuvių kalbos išmokymo? Būtų jau laikas apie tai pagalvoti ir padaryti reikiamas išvadas. Ypač tai yra aktualu dabar, atgavus Vilnių.

Lietuvių kalbos kultūra šiais laikais

(Gimtoji kalba, 1940 m., 6–8 sąs., p. 86–89)

Šiandien, kada beveik viskas yra iš pagrindų naujai tvarkoma, kada visas gyvenimas kuriamas naujomis formomis, vienam kitam gali kilti ir mūsų bendrinės kalbos kultūros klausimas: kaip į ją bus toliau žiūrima?

Kokių nors dvejonių čia gali būti tik tiems, kurie naujose aplinkybėse visai nesiorientuoja. Bet tiems, kurie bent kiek daugiau nusimano apie dabar vykstančias atmainas, yra aišku, kad į mūsų kalbą, taigi ir į jos kultūrą niekas nesikėsina ir nemano kėsintis. Priešingai, lietuvių kalba Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje net daugiau turės aplinkybių klestėti ir visaip tarpti. Taigi mūsų kalbos praktika ne siaurės, bet nuolat vis platės, kasdien iškels vis naujų reikalavimų. Jeigu seniau mokslas buvo prieinamas tik daugiau pasiturintiems, tai dabar tas pats mokslas pasidarė būtinybė visiems, net ir tiems, kurie anksčiau apie jį gal ir nesvajojo. Mokslo durys dabar atsiveria plačiausioms liaudies masėms. O plintant mokslo riboms ir kultūrai vis giliau leidžiant šaknis mūsų liaudyje, bendrinė kalba, vienintelė geriausia tarpusavinio susižinojimo priemonė, kaskart darosi aktualesnė, reikalingesnė, todėl ir jos kultūra tampa būtinesnė.

Ir tikrai. Mūsų bendrinė kalba, kad ją būtų galima lengviausiai ir patogiausiai vartoti visuomeniniame gyvenime, visų pirma turi būti aiški, visiems lengvai įmanoma, sklandi. O tokia ji bus tik tada, kai pagrindiniai jos dalykai bus remiami savais pavyzdžiais, savomis taisyklėmis, savais palinkimais, t. y. kai dirbtinai nebus stengiamasi ati-

trūkti nuo gyvosios kalbos šaltinio ir kiek galint bus daugiau vadovaujamasi savo kalbinėmis tradicijomis.

Bet čia tuojau nevienas pasakys: šitaip kultyvuojama mūsų bendrinė kalba pasidarys visai skirtinga, tolima bendriesiems reikalams ir todėl bus sunki visuotinei vartosenai. Tačiau tai ne visai taip yra: kuriantis mūsų gyvenimui gana įvairiose aplinkybėse ir nuolat kintant jo santvarkai, ypač visuomeniniams santykiams, nuolat savotiškai yra kitėjusi ir mūsų kalba, todėl į dabartines mūsų, kaip ir kitų kalbų, skirtybes iš vienos pusės tenka žiūrėti kaip į įvykusio istorinio veiksnio reiškinius, ir su jomis neišvengiamai turime skaitytis net dabartinėse naujose aplinkybėse. Iš kitos pusės tos istoriškai susidariusios skirtingos kalbos ypatybės mūsų kinų siena neattveria nuo kitų tautų, nuo viso pasaulio: mes daugiausia naudojamės tik skirtingomis reiškiamomis kalbos formomis, o pats jų turinys, idėjos dažniausiai esti visuotiniai dalykai. Pvz., s v i e s t a s kaip dalykas yra ne tik mums, bet ir daugeliui kitų tautų labai gerai žinomas, bet ne visų vienodai vadinamas: mes jam drauge su slavais esame davę vardą nuo „tepimo“, t. y. mūsų s v i e s t a s su priesaga -s t a s ar -t a s yra sudarytas iš šaknies s v i e d-, kurią randame šiauliečių ir kitų veiksmažodyje s v ́i e s t i, s v ́i e d ž i a, s v ́i e d ė „tepti“, o slavai su priesaga -s l o savo m a s l o yra susidarę iš šaknies m a z-, kurią turi m a z a t i „tepti“ ir kt. Vokiečiai s v i e s t ą vadina B u t t e r, bet tai yra ne jų žodis: VI–VII amž. po Kr. jie jį yra pasiskolinę iš lotynų b ū t y r u m (senovės vokiečiai aukštaičiai dar sakė b u t e r a), o šie savo keliu yra pasiėmę iš senovės graikų b o ú t y r o n „karvės varškė“, kuris toliau, sako, esąs verstas iš atitinkamo skitų žodžio. Tos pat kilmės yra ir prancūzų b e u r r e, italų b u t i r r o ir kt. Arba štai kitas panašus dalykas: mes savo u ž ú o j a u t ą esame susidarę šalia u ž j a ū s t i (pvz., jis labai u ž j a u č i a kitus, jo u ž u o j a u t a vargšams labai didelė), o rusai sako s o č u v s t v i j e, vokiečiai M i t l e i d, kuris yra verstas iš lot. c o m p a s s i o, o šis savo ruožtu iš graikų s y m p á t h e i a (etimologiškai į mūsų kalbą išversta būtų s á n·k a n t a). Visai kitu būdu tą pačią sąvoką nusako lenkai: jų l i t o ś ć (seniau buvo sakoma ir l i t o m i g o „jo man gaila“) XVI amž. yra išriedėjusi iš l u t o ś ć, l u t y. Senesnė būdvardžio l u t y reikšmė yra buvusi „žiaurus, nuožmus, srogi, okrutny“, tik vėliau ji buvo visai priešingai pakeista – pasidarė „gailingas, mielaširdis“, o iš to ir l u t o ś ć gavo „užuojautos“ reikšmę.

Tuo būdu savo kalboje dažnai skirtingomis formomis nusakydami visuotines sąvokas, mes iš vienos pusės elgiamės savotiškai, iš kitos – visuotinai. Tai yra visai natūrali kiekvienos šių laikų kultūringos kalbos raidos fazė. Bet šalia to, tautoms vis daugiau tarpusavy bendraujant ir vis daugiau kintant visuomeniniams santykiams bei visuomeninei santvarkai, kaip jau buvo minėta, ilgainiui ir kalba įgauna vis kitokesnį pobūdį. Visų pirma šalia skirtybių joje neišvengiamai atsiranda daugiau ir visuotinių reiškinių, ne tik turininių, bet ir prasminių. Pvz., mūsų kalboje dėl to nemaža yra atsiradusių skolinių ir šiaip tarptautinių svetimybių. Pagaliau bendrybių mūsų kalboje gali būti ir dėl žmonių dvasios bendrų ypatybių. Pvz., rusai sako: m n e c h o č e t s i a s p a t', taip pat ir mes galime pasakyti: m a n n o r i s i m i e g o. Tai veikiausiai yra ne vertimas iš rusų kalbos, kaip kad vienas kitas kalbininkas lig šiol yra manęs, bet savarankiškas mūsų pačių kalbos reiškinys, nes jis lengvai gali būti išaiškintas ir mūsų sangrąžinių veiksmažodžių raida, būtent – posakiu m a n n o r i s i miego mes daugiau pasakome pasyvinę, nuo mūsų valios nepriklausančią reikšmę, o sakydami a š n o r i u m i e g o, daugiau pareiškiame savo norą, valią, t. y. pirmuoju atveju daugiau veiksmas gauna viršų prieš veikėją, o antruoju, priešingai, veikėjas savo valion ima veiksmą. Taigi šie skirtingos reikšmės posakiai abu yra būdingi mūsų kalbai ir abu vartotini bendrinėje kalboje.

Kalbos praktikoje šitie individualiniai ir bendriniai dalykai yra taip tarp savęs susipynę, kad jų mes paprastai nei nejaučiame. Tik tada mums kyla klausimas, jei koks vartojamasis dalykas nėra visai tikslingas, t. y. arba jis organiškai nėra įaugęs į mūsų bendrinę vartoseną, arba dėl kitų priežasčių nedera kuriam nors vartosenos tikslui. Pvz., savo laiku vienas vertėjas, vergiškai versdamas iš prancūzų kalbos, s e d é c o m p o s e r yra išvertęs į i š s i d ė s t y t i: jo kūnui i š s i d ė s č i u s (t. y. sudūlėjus). Lietuviui skaitytojui šitoks vertimas atrodo ne tik neįprastas, bet ir keistas: šio veiksmažodžio reikšmė mums sako viena, o prancūzų atitikmuo, kaip ir rusų r a z l a g a t' s i a, ką kita, todėl i š s i d ė s t y t i čia netinka vien paprasto tikslingumo sumetimu.

Arba štai vėl kitas dalykas. Iš Kauno radiofono yra tekę nekartą girdėti šiaip kirčiuojant: s a v ì v a l d y b i n i n k a i, V ó k i e t i j a, V e n c l o v à, s ì s t e m a, p r ã t i m a i, v i r š i n i n k a ĩ, S a-

lántuose, Alỹtuje, Butrimónyse, Klaipėdõj, Káišiadoryse, ártimi, naikintùvus, katèdros šalia kãtedra ir kt. Toks laužytas kirčiavimas lietuviams klausytojams, užtektinai prisiklausiusiems gražaus ir pavyzdingo tarimo iš daugelio kitų (pvz., rusų) radijo stočių, ausį tiesiog rėžte rėžia: jis ne tik nesiderina su kasdieniniais kirčiavimo įpročiais, bet savo kontrastiškumu juos tiesiog griauna, ir todėl jautresnius radijo klausytojus labai prastai nuteikia, nes taip kirčiavo ne koks nors eilinis darbininkas ar svetimtautis, bet rinktinis, specialus radiofono diktorius!

Taigi mūsų bendrinės kalbos vartosena ir šiais, didžio perversmo, laikais yra būtinai reikalinga tam tikros, tik, žinoma, šio meto reikalavimams daugiau pritaikytos ir tikslingesnės, atsargesnės kultūros. Ypač tai yra svarbu terminų srityje. Mums yra ne vistiek, ar koks terminas yra gerai, tinkamai sudarytas, ar bet kaip, vergiškai, visai nesuprantamai iš kitos kalbos verstas. Prasti, netinkami terminai ne tik kad aiškiai, lengvai suprantamai nenusako reikiamos reikšmės, bet dar ją aptemdo ir tuo būdu kliudo reikiamą supratimą. Tas pat yra ir kitose kalbos srityse: bet kaip nevykusiai suraizgyti atskiri žodžiai ar net ištisi posakiai bendrinės kalbos vartosenai yra tik didelė sunkenybė, kuri šiais tempo ir ekonomijos laikais be reikalo atima daug laiko ir šiaip nereikalingai gaišina energiją. Todėl ypač dabar tenka susirūpinti visuotine mūsų bendrinės kalbos kultūra. Mes turime stengtis, kad ji kiek galint daugiau palengvintų mūsų bendrinės kalbos mokymąsi ko plačiausioms liaudies masėms ir tuo pat metu didintų jos supratimą. Šiuo atveju mes kaip tik ir esame pasiryžę eiti į pagalbą visiems, kam tik ji dabar yra reikalinga.

Tačiau, toliau dirbant mūsų kalbos kultūros darbą, tenka geriau išsiaškinti ir kai kuriuos principinius dalykus. Visų pirma tenka pasisakyti dėl kalbos ir tautybės santykio. Jei seniau, tą patį darbą dirbant, kai kieno per kalbą, visai menkai, buvo mėginta siekti ir tam tikrų nacionalistinių, išskiriamųjų, tikslų, tai dabar, visai liaudžiai be jokio skirtumo stojus prie naujos valstybinės santvarkos ir šiaip viso gyvenimo pertvarkymo darbo, šis mūsų kalbos kultūros darbas turės būti kreipiamas vien tautų solidarybės ir tautinės apykantos linkme. Mūsų bendrinė kalba, visuotinė susižinojimo priemonė, negali būti vartojama kitoms tautybėms išskirti ar paniekinti.

Kitas labai svarbus dalykas yra visuotinis liaudies švietimas, tad ir

kalbos kultūra didžia dalimi turi būti nukreipta į kalbinio liaudies išsilavinimo kėlimą, į to išsilavinimo palengvinimą bei jo sunkumo šalinimą. Čia ypač yra reikalinga, kad kalbinės priemonės liaudžiai šviesti būtų ko geriausios, lengviausios ir tikslingiausios. Tad svarbu yra, kad mokomosios kalbos pagrindai būtų kaip reikiant išsiaiškinti, pats jos mokymas būtų tinkamai sutvarkytas, pašalinė žalingai veikianti kalbinė įtaka kiek galint būtų sumažinta ir tt.

Pagaliau dabartinis gyvenamasis laikas yra tempo laikas: vieni įvykiai per kitus tiesiog kūlvirsčiais ritasi. Todėl kaip tik šiuo metu yra svarbu, kad viskas kaip kokiame sūkuryje nebūtų beformiškai sujaukta, suniokota, t. y. svarbu, kaip A. Venclova yra pasakęs š. m. rugpiūčio 14 d. atidarydamas Lietuvos mokytojų suvažiavimą, kad į didžiąją Tarybų Sąjungos simfoniją ir mes įneštume savo gaidą, „tą gaidą, kuri mums skamba iš mūsų tėvų ir protėvių, kurie apie laisvę nesiliovė svajoję ir dėl jos kovoję net didžiausios priespaudos metu“. Kitais žodžiais perfrazuojant šį mūsų rašytojo ir švietimo vadovo pasakymą, dabar yra svarbu, kad mūsų kalba neišblanktų, pasiliktų originali, lietuviška ir tuo pat metu lanksti, lengva visiems suprasti ir tinkama net subtiliausiems šio meto dalykams nusakyti, t. y. kad būtų visuotinė, visiems lengvai įmanoma savo turiniu, savo vidine struktūrine puse ir tuo pat metu tautinė savo pobūdžiu, forma. Tai yra, man rodos, vienintelis kelias, kuriuo gali būti toliau varomas mūsų bendrinės kalbos kultūros darbas.

Ilgieji balsiai ir mūsų kalbos praktika

(Gimtoji kalba, 1940 m., 6–8 sąs., p. 100–103)

Reformuojant dabartinę rašybą, vienu iš aktualiausių dalykų yra pasidaręs ilgųjų balsių žymėjimas arba nežymėjimas. Tai dabar daugelio, ypač mokytojų, yra gyvai diskutuojama ir dėl to reiškiamos įvairios nuomonės. Vieni mano, kad mūsų rašyba tuoj palengvėtų, jeigu tik būtų nustota skirti ilguosius balsius nuo trumpųjų. Kiti, priešingai, yra tos nuomonės, kad ilgųjų balsių nežymėjimas mums visai nebūtų naudingas, tik dar daugiau viską supainiotų ir, užuot palengvinęs ligšiolinę rašybą, ją dar daugiau apsunkintų.

Norint patirti, kuri iš šiųdviejų nuomonių yra daugiau pagrįsta, reikia skyrium pasvarstyti tuos argumentus, kurie dabar dažnai yra vartojami joms paremti. Visų pirma yra tvirtinama, kad ilgieji balsiai mūsų kalboje jau nykstą, ir todėl nebesą jokio reikalo juos toliau rašte bežymėti. Bet iš tikrųjų ne taip yra: ilgieji balsiai dabartinėje gyvojoje kalboje, ypač vakariečių aukštaičių tarmėje, yra labai aiškiai skiriami ir, galima sakyti, sudaro vieną iš būdingiausių mūsų kalbos ypatybių. Be ilgųjų balsių bendrinės šnekamosios kalbos negalima net ir įsivaizduoti: jeigu juos dabar iš jos išmestume, tai ne tik vienu metu iš jos išnyktų visas melodingumas ir priegaidės nustotų savo reikšmės, bet labai sumažėtų ir jos prasmingumas. Tai būtų ne kas kita kaip visiškas jos sužalojimas. Ir todėl man neteko nei iš vieno rimtai galvojančio girdėti, kad kas bent būtų pamanęs apie tokią šnekamosios kalbos reformą. Ne, visi pripažįsta, kad šnekamoji kalba negali būti žalojama, t. y. jų manymu ir toliau turi būti skiriami ilgieji balsiai nuo trumpųjų.

Bet dabar kyla klausimas: jeigu dabartinėje šnekamojoje kalboje negali būti išsižadėta ilgųjų balsių, tai kaip galima išsižadėti jų skirtingo žymėjimo dabartinėje rašomojoje kalboje? Mano nuomone, be žalos mūsų kalbai to negalima padaryti, ir štai kodėl. Mūsų balsių rašyba tegali būti g a r s i n ė, ne kitokia, t. y. kur kokį balsį girdime bendrinės kalbos tarime, ten jį turime tokį ir rašyti. Pvz., jei kur yra tartinas ilgas siauras *ė*, tai ten mes jį turime ir rašyti, nes šis garsas savo prigimtimi visai skiriasi nuo plačiojo ilgojo ar trumpojo *e*. Tuo pat būdu skirtina *uo* nuo *o, ie* nuo *e* ar *ė* ir tt., nors kai kuriose tarmėse to skirtumo dažnai ir nedaroma. Analogiškai, atrodo, turėtų būti skirtingai žymimi ir balsiai *y, ū* bei *i, u*, nes kaip, pvz., žemaičių *tęvas* „laibas, plonas“ skiriasi nuo *tėvo*, taip *vyras* skiriasi nuo *viro, gyra* „pasigyrimas; pagyras“ nuo *giros, tekštelėti* nuo *tėkštelėti, pukštelėti* nuo *pūkštelėti* ir tt. Jeigu bendrinėje kalboje kurių nors iš tų garsų nebežymėtume, tai neišvengiamai daug kas juos nustotų ir skirtingai tarti. Visų pirma tai pradėtų daryti kitatarmiai, betarmiai (daugiausia miestiečiai) ir kitataučiai žmonės, kurie patys vakariečių tarties nėra girdėję arba negauna progos jos dažniau girdėti. Paskui tuo keliu nueitų ir daugybė kitų atstovų, nes, kaip yra pastebėta, skaitantieji dažnai savo tarimą, jučiomis ar nejučiomis, reguliuoja ir pagal

parašymą. Pvz., nerašant joto po *b* ir *p* žodžių šaknyse, vienas kitas net gryniausių lietuvių (pvz., studentų) jau ima *b* ir *p* tarti tik minkštai: *b'aurus, p'auti*. Arba štai vėl, nerašydami sambalsinio (hiatinio) joto svetimybėse, jau daug kas tariame, pvz., *bibl'oteka*, ne *bibli-oteka* ar *bibli-joteka*, kaip kad sakome *komedi-jantas, amoni-jakas, mili-jonas* ir kt. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, rašmuo veikia atitinkamo garso tarimą, ir to sąmoningai negalime nuneigti.

Ilgųjų ir trumpųjų balsių neskyrimas rašte ypač turėtų apsunkinti bendrinės tarties mokymąsi. Mat, kitatarmiai ir kitataučiai žmonės, kuriems tektų mokytis tos tarties, turės tada vadovautis tik klausomąja atmintimi ir žiniomis, nes rega (regėjimu) arba regimąja atmintimi jie tam visai nebegalėtų pasinaudoti. Pvz., rašant *viras, gira, pukštelėti* ir kt., kiekvienu reikiamu atveju norimąjį garsą, ilgą ar trumpą, tektų bendriniame tarime suvokti ne iš parašymo, bet iš atminties arba tam tikrų aplinkybių (žodžių junginių, sakinio konstrukcijos ir kt.). O tai jau mnemotechniniu atžvilgiu būtų ne palengvinimas, bet didelis apsunkinimas, ypač miestiečiams, kitataučiams ir kitiems betarmiams žmonėms, nes šiais tempo ir energijos ekonomijos laikais kaip tik svarbu yra atmintį ne apkrauti nereikalingu balastu, bet jos funkcionavimą visais būdais palengvinti.

Taip pat, manau, visa tai nemažą sunkenybę sudarytų ir mokytojams. Nors, kaip rodo fonetiniai tyrimai, rašmuo retai kada kaip reikiant teatvaizduoja atitinkamą garsą, vis dėlto, šiaip ar taip, bent grubiu būdu jį simbolizuoja, ir iš to vartotojai jau asociacinėmis kalbos priemonėmis gali suvokti reikiamą atitinkamo garso prigimtį ar pobūdį. Dėl to tad ir mokytojui su šitų simbolinių rašmenų pagalba yra daug lengviau mokinį įsąmoninti, kur kokį balsį reikia tarti, negu rašmeninio tų garsų skirtumo visai nedarant. Naudodamasis vaiko klausa ir taip pat klausomąja bei regimąja atmintimi, mokytojas iš pradžios vienomis fonetinėmis priemonėmis gali jį išmokyti bendrinių balsių, bet tiems išmoktiesiems garsams atminti ir jiems vėliau atgaminti yra kur kas lengviau ir patogiau, kai kokia nors pašalinė regimoji priemonė padeda atmintyje garsiniams vaizdams iškilti. Taigi rašmeninis garsų skyrimas, tiesioginis arba aplinkybinis, mokytojams tegali būti tik lengvinamoji priemonė.

Kitas argumentas, kuriuo daug kas remia ilgųjų ir trumpųjų balsių neskyrimą rašte, yra priegaidžių nežymėjimas paprastuose raštuose.

Sako: kaip mes priegaides galime atskirti jų nežymėdami, taip galėtume skirti ir balsius, nevartodami jiems ypatingų rašmenų. Bet toks sugretinimas yra ne kas kita kaip nesusipratimas: prigimtinis balsių ilgumas ar trumpumas yra neatskiriamoji jų nuolatinė ypatybė, o priegaidės yra tam tikros skiemeninės balso variacijos, kurios mūsų kalboje daug mažiau pasižymi savo pastovumu ir prasmingumu, kaip balsių ilgumas ar trumpumas. Antra vertus, mūsų priegaidės daug priklauso nuo garsų prigimties: ilgieji balsiai tegali turėti tik ilgąsias priegaides – stumtines (akūtines) ir tęstines (cirkumflektines), o trumpieji – tik trumpines (gravines). Taigi raštu nebeskiriant ilgųjų balsių nuo trumpųjų, neišvengiamai bus apsunkintas ir priegaidžių skyrimas. Pvz., vienodai rašant b u r i s, d a g i s, k u l i s, r i š i s, s n u k i s, s u k i s, ž a l t i s, ž i n i s ir kt., daugeliui visų pirma reikės pasistengti sužinoti, kur šie žodžiai kirčiuotini – šaknyje ar galūnėje (bū̃ris, dã̄gis, snùkis ar būrỹs, dagỹs, snukỹs). O tai galima padaryti tik a p l i n k i n ė m i s, ne tiesioginėmis priemonėmis, t. y. pirma reikės juos išmokti reikiamai kirčiuoti ir vėliau visą laiką juos turėti galvoje. Visai kas kita yra, kai žymime ilguosius balsius: tada be jokių atminties pastangų tuojau tiesiogiai, tik iš pirmosios pažiūros, galime žinoti, kur kuris žodis kirčiuojamas – šaknyje ar galūnėje.

Nedaug ką čia gali padėti ir gravių ar akūtų dėliojimas ypatingesniais atvejais, pvz., b u r ì s, d a g ì s, k u l ì s ar b u r í s, d a g í s, k u l í s: viena, pats raštas nuo to tik daugiau pamargėtų, o sistemingai balsių ilgumas ar trumpumas vistiek nebūtų pažymėtas, tad ir nauda iš to tebūtų labai reliatyvi.

Pagaliau negalima nekritiškai remtis tam reikalui ir kitomis kalbomis. Jei, pvz., rusai savo kalboje nebevartoja kietojo jero (ъ) ar jačio (ѣ), tai dar nėra joks įrodymas, kad analogiškai ir mes nebeturėtume skirtingai žymėti ilgųjų balsių: tie dalykai rusų kalboje buvo jau seniai savo amžių atgyvenę istoriniai balastai, be jokios garsinės ir reikšminės prasmės, todėl juos lengva buvo ir pašalinti, o mūsų ilgieji balsiai yra būdingi gyvosios kalbos faktai, ir todėl tolygiai jų skirtingo žymėjimo be jokios atodairos negalima išmesti.

Taigi iš viso to, kas aukščiau pasakyta, galima matyti, kad bet koks skubotas apsidorojimas su ilgųjų balsių žymėjimu mūsų bendrinei kalbai vargiai išeitų į naudą. Man rodos, jei nevėlu, visa tai reikėtų dar

kartą pagrindžiai ir rimtai pergalvoti, kad paskui greitai visko iš naujo nebereikėtų pradėti.

Šitas abejones keldamas aikštėn, anaiptol nenoriu sukliudyti rašybos reformos, priešingai, aš pageidaučiau, kad ji ko greičiausiai būtų įvykdyta. Bet toji reforma turėtų būti tikras palengvinimas plačiosioms liaudies masėms, ne koks nors pirmykštės sunkenybės padidinimas arba tik jos pakeitimas mūsų kalbos nenaudai. Tad dar gerai pagalvokime! Pagalvoję gal ir rasime tinkamesnę išeitį, jei ne absoliutinę, tai bent kompromisinę.

KALBOS KAMPELIS

(Mūsų kelias, 1947 02 06, nr. 6; 1947 02 13, nr. 7)

1. Kaip reikėtų versti vok. *Zifferblatt*, anglų *dial*, *dial-plate*, prc. *cadran*?

Tam reikalui iš gyvosios žmonių kalbos yra žinoma **laikrodžio kakta**, bet specialiu terminu ji nevisai tinka, nes nedaug kam žinoma ir atrodo nevisai būdinga. Todėl rašomojoje kalboje daug kas stengiasi kitokiais būdais išsiversti: vieni tiesiog vadina **ciferblatas**, kiti (pvz. K. Almino redaguotame Šlažo bei Gailiaus žodyne) **laikrodžio lentelė** ir t.t. Bet šitos rūšies pavadinimai yra dar prastesni kaip liaudinė **laikrodžio kakta**, nes ši pastaroji, kad ir nėra visai tinkama, yra vis dėlto, pasakytume, liaudiškai vaizdinga, o **ciferblatas** yra nieko mums daugiau nereiškianti grubi svetimybė; ir **laikrodžio lentelė** yra ne tik nevaizdinga, bet ir visai nereikšminga: yra juk nemaža laikrodžių, kurie jokios lentelės neturi. Todėl reikia kaip nors **ciferblatą** lietuviškai kitu būdu pavadinti. Tam geriau, atrodo, yra paimti pagrindu **skaityti, skaičius** arba **skaitmuo** ir todėl galėtume pasidaryti **skaitmė** (su galūniniu kirčiu) arba **skaitmeninė**; dėl pirmosios darybos plg. **dėmė** : dėti, **dermė** : derėti, **tarmė** : tarti, taryti, **tekmė** : tekėti ir kt.; antroji, t. y. **skaitmeninė**, gali būti sutrumpinta iš viso posakio **skaitmeninė plokštelė** ar kt., plg. **druskinė** „dėžė druskai laikyti“, **kaklinė** „tam tikra vaikų liga, kokliušas“, **pušinė** „šluota pakrosniai šluostyti“, **šalinė** „viena paršo pusė su mėsa; rogių dalis“ ir kt.

2. Kaip pagaliau reiktų lietuviškai pavadinti *parkerį*?

Lietuviškas šito dalyko pavadinimas jau daugelį kartų buvo iškilęs nepriklausomoje Lietuvoje, bet kaskart, susidūrus su nemažomis sunkenybėmis, jis buvo vis į šalį atidedamas, ir todėl lig šiol dar neturime tam reikalui tinkamo termino. Tačiau šio dalyko reikalingumas nėra išnykęs: kaip anksčiau, taip ir dabar mums yra nelengva išsiversti be nuolatinio šios rūšies kotelio pavadinimo, ypač dėl to, kad šiuo metu yra ruošiami bent keli didesni (lietuvių anglų, vokiečių lietuvių ir kitokie) žodynai. Neturėdami tam tikslui vieno sudaryto termino, mes elgiamės čia dabar labai įvairiai: vieni vartojame **parkerį**, kiti **kotelį su amžina plunksna** (pvz. K. Almino redaguotame Gailiaus ir Šlažo Vokiškai lietuviškame žodyne) arba tiesiog **kotelį** (pvz. J. Paškevičiaus Lietuviškai vokiškame žodynėlyje) ir kt. Bet nei vienas iš šių pavadinimų nėra tinkamas. **Parkeris** yra pavadintas nuo vienos amerikinės firmos, kurios koteliai iš pradžios Lietuvoj buvo didžiai pagarsėję, bet nei savo kilme, nei reikšme jis mums nėra prasmingas ir todėl netinkamas. Nei kiek negeresnis yra ir **kotelis su amžina plunksna**: viena, jo plunksna iš tikrųjų nėra amžina, nes ji, kaip ir visos kitos plunksnos su laiku yra gendama; antra, pats pavadinimas yra sudarytas iš visos žodžių grupės, todėl techniniu terminu jis nevisai tinka. Taip pat netinkamas tam reikalui yra ir **kotelis**, nes jis visai neišskiria ir nenusako specialios kalbamosios kotelių rūšies, o tai dabartinės techninės specializacijos metu kaip tik yra labai reikalinga. Tad ką čia dabar mes iš tikrųjų turėtume daryti? Tiesiog versti iš kurios nors svetimos kalbos yra ir nepatogu ir neprasminga; plg. prc. **stylo**, anglų **fountain-pen**, vok. **Füllfederhalter** ir kt. Prc. **stylo**, sutrumpintas iš **stylo-graphe** (gr. **stylos** „šulas, pastapas, stulpas, rašiklis“ ir **-graphos** „rašąs, rašytojas“ arba „kas parašyta, raštas“), galėtų būti paverstas į **stilas** (plg. prc. bureau – mūsų **biuras**, depot – **depas** ir kt.), arba **stilografas**, bet šios svetimybės mums yra ne tik gana tolimos, neįprastos, bet ir visai nevaizdingos, sunkios; pvz. **stilas** lengvai galėtų būti painiojamas su tos pat kilmės **stiliumi**, o **stilografas**, be to, yra dar perilgas, todėl jis jau pačių prancūzų yra sutrumpintas (plg. jų dar **photo** iš **photograph**, anglų **bike** „dviratis“

iš **bicycle, pram** „vaikų vežimėlis“ iš **perambulator** ir kt.). Anglų **fountain-pen** (**fountain** „šaltinis, versmė; fontanas“ iš sen. pranc. **fountaine**, viduramžio lotynų **fontana** ir **pen** „plunksna“ iš lot. **penna**) mūsų kalboj pažodžiui turėtų būti **versminė, fontaininė** (**trykšlinė**) **plunksna**, panašiai kaip vok. **Füllfederhalter**, mūsų kalboj galėtų maždaug atstoti **įpiltinis, įpilamasis** arba **pripilamasis kotelis**; bet nei vienas, nei kitas iš šių aprašomųjų pavadinimų, kaip ir mūsų **kotelis su amžina plunksna** arba rusų **večnoje pero** „amžinoji plunksna“, mums terminais netinka, nes jie yra ir nepatogūs, ir vis dėlto nereikšmingi. Kadangi svarbiausias šio kotelio atskyris yra jo vidinė tuštuma rašalui įpilti, tad vienu žodžiu, atrodo, jis geriausiai galėtų būti vadinamas **piltuku**: viena, su priesaga **-tukas** jau turime susidarę panašių darinių, pvz. **pieštukas, trintukas** ir kt.; antra, tos rūšies priesaginiai dariniai labai patogūs ir gerai tinka atskiriems konkretiems daiktams, visų pirma įrankiams vadinti; plg. dar: **kauptukas** „koplė, kauptuvas“, **keltukas** „paleidžiamasis ir suleidžiamasis girnų prietaisas“, **muštukas** „plaktukas, kūjelis“, **peštukas** „kablys šienui pešti“, **plauktukas** „meškerės švendra“, **vytukas** „kryjelis“ ir kt. Jeigu dabar turėtume pirminį veiksmažodį **rašti** „rašyti“, tad šalia jo galėtų būti sudarytas **raštukas** specialiam koteliui vadinti (plg. **plakti – plaktukas, plaukti – plauktukas** ir kt.); bet dabar beturime tik antrinį veiksmažodį **rašyti**, šalia kurio yra daiktavardis **raštas**, todėl **raštukas** mūsų dabartiniu įpratimu tėra tik mažybinis daiktavardis (t. y. „mažas raštelis“), ir dėl to koteliui vadinti jis nelabai tinka; kita vertus, iš antrinių veiksmažodžių daiktavardžių su priesaga **-tukas** mūsų kalboj nelinkstama sudaryti (pvz. **rašyti**: **rašytukas** ir kt.). Tad parkeriui pakeisti mūsų supratimu geriausias tėra **piltukas**, visai taisyklingai sudarytas šalia veiksmažodžio **pilti**, kuriuo yra išreiškiama viena iš būdingiausių jo ypatybių. Panašiai šalia jo galėtų būti sudarytas ir **suktukas** „vok. Drehbleistift, anglų propelling pencil“; plg. mūsų **suktukas** „kablys pančiams sukti“ ir kt. Tas faktas, kad šis darinys yra vartojamas mūsų aviacinėj terminologijoj, neikiek nekliudo, kad juo būtų vadinamas ir „sukamasis pieštukas“, nes mūsų kalboje, kaip ir kitose Vak. Europos kalbose, vienu žodžiu gali būti vadinami gana įvairūs daiktai. Plg. **kirstukas** „kertamasis įrankis, kerslas, lancetas; vinių prikalta kaladėlė atsispirti čiuožiant; kertamoji miško dalis; maža juoda laukinė pelė; mažas piktas žmogus, mušeika“, **sprąstis, -ies**

„lentelė audeklui ištempti; per lašinius įveriamas pagaliukas, medinė saga“ ir kt.

Bet jeigu **piltukas** vis dėlto dėl tam tikrų asociacijų pasirodytų nevisai tinkamas, tada būtų [galima] mėginti jo vietoje sudaryti kokį nors kitą naujadarą, pvz. **rašyklę**: viena, priesaga **-yklė** yra plačiai vartojama įrankiams vadinti, plg. **gramdyklė** „gramdomasis įrankis“ : **gramdyti, klastyklė** „šluota javams nušlavinėti“ : **klastyti, laidyklė** „laidynė, Schleuder“ : **laidyti, pustyklė : pustyti, šaudyklė** „Weberschiffchen“ : **šaudyti** ir kt.; antra, šis naujadaras, kad ir turėdamas bendrą reikšmę, gali būti vartojamas ir specialiam reikalui; pvz. **našyklė** yra ne tik „neštuvai“, bet ir „lagaminas, čemodanas“ arba **rodyklė** yra ne tik „kelrodis, Wegweiser“, bet ir „iena“ ir t.t. Taigi norint šalia **kotelio** galima būtų vartoti **rašyklė** „parkeriui“ vadinti. Galima būtų pasiūlyti ir **rašiklis** arba **rašyklis,** plg. **kratiklis** „tam tikra lazdelė pakuloms kratyti“, **rodiklis** „grąžulas, dislius“ arba **adyklis** „adiklis“, **badyklis** „badomasis įrankis“ ir kt. Bet šie pastarieji dariniai nėra labai gausūs ir, be to, kartais turi tam tikrą šalutinį reikšmės atspalvį, todėl **rašyklė** „parkeris, stilografas“ yra teiktinesnė, negu **rašyklis** arba **rašiklis**. Kiti siūlomieji dariniai (pvz. **rašeklis, rašyvė** ...) tam reikalui dar mažiau tinka, ir todėl terminais visai neteiktini.

Kadangi parkerio pakaitalą yra nelengva surasti, tad žodynuose galbūt iš pradžios reikėtų duoti bent du jo atstovus: **piltukas** ir **rašyklė**?

MARTYNAS MAŽVYDAS, JO RAŠTAI IR KALBA

(Tėviškės garsas, 1947 03 06; 1947 03 13;
1947 03 20; 1947 03 27)

Stengdamiesi bent kiek plačiau ir planingiau paminėti lietuviškosios knygos kelią 400 metų sukakties proga, chronologine tvarka tą darbą pradedame Martynu Mažvydu, apie jo raštus ir kalbą. Skyrelis „Įvado vietoje" mūsų sutrumpintas.

Red.

Įvado vietoje

Lietuviams nebuvo lemta anksti pasirodyti istorijoje, – pirmosios istorinės žinios mus ėmė minėti tik XI amžiaus pradžioje, – bet ir pradėję reikštis istorijos šviesoje, mes, dėl kryžiuočių invazijos Prūsuose, dar ilgai negalėjome plačiau bendrauti su Vakarų Europos pasauliu. Todėl ir krikščionybė Lietuvą pasiekė labai vėlai, tik XIV amžiuje. Ir ji atėjo pas mus ne tiesioginiu, bet aplinkiniu keliu; atėjo iš šalies primesta, daugiausia pašaliečių skelbiama. Naujojo tikėjimo skelbėjai nebuvo kaip reikiant pasiruošę savo uždaviniui. Jie net nemokėjo lietuvių kalbos, gerai nepažino mūsų žmonių ir net nesistengė prie jų prisitaikyti. Pvz. XVI amžiuje Žemaičių vyskupystėje tebuvę žinomi tik du kunigai lietuviškomis pavardėmis ir, atrodo, buvę lietuviai, o visi kiti daugiausia yra buvę atėjūnai, neturėję pagoniams lietuviams simpatijų ir meilės, kaip kad pagal naujai skelbiamąjį krikščioniškosios meilės mokslą iš tikrųjų turėjo būti. Jie dažniausiai kalbėjo lenkiškai arba net gudiškai. Todėl suprantama, kad ir maldų bei poterių kalba tuojau po Lietuvos krikšto visai negalėjo būti pritaikin-

ta prie mūsų žmonių kalbos. Kaip iš mūsų pirmųjų raštų kalbos analizės dabar galime aiškiai matyti, kad ji tuomet buvo visiškai vergiškai pažodžiui verčiama iš lenkų kalbos, ir tai tik žodžiu, nes raštu iš pradžios atrodė lietuviams nesant reikalinga, o antra vertus, veikiausiai nebuvo žmonių, kurie būtų tai galėję padaryti. Pagaliau patys lietuviai, gerai nesuprasdami naujojo mokslo, per daug dėl to ir nesisielojo.

Todėl galime dabar tvirtinti, kad krikščionybės įvedimas Lietuvoje visai nesudarė progos pirmajai mūsų raštijai atsirasti, kaip kad iš tikrųjų daug kur kituose Europos kraštuose žymiai anksčiau yra buvę.

Mūsų raštams anksčiau atsirasti nesudarė reikiamų aplinkybių ir Lietuvos valstybės įkūrimas. Tam buvo daug priežasčių: trūkumas tautinės kultūros, neturėjome kiek reikiant išsilavinusių raštingų žmonių, mūsų didžiūnai greitai pasidavė svetimai įtakai, rūpinosi daugiausia savo asmeniniais materialiniais reikalais. Istorijos šaltiniai rodo, kad mūsų didieji kunigaikščiai, užkariavę naujas žemes, dažniausiai joms paskirdavo tik savo svarbiausius valdovus, o visą kitą santvarką pavesdavo vietiniams žmonėms, palikdami jų kalbą, papročius ir kt. Pagaliau ir susikūrus didžiulei Lietuvos valstybei, bendrieji reikalai buvo atliekami ne lietuvių, bet svetima kalba. Pradžioje valstybiniai aktai ir kitokie dokumentai buvo rašomi lotynų, vėliau savotiška maišyta vakarinių rusų bei gudų ir paskiausiai lenkų kalba.

Taigi mūsų raštų kalbai nebuvo lemta pasidaryti lietuviškai nei Lietuvoje įvedus krikščionybę, nei įkūrus Lietuvos valstybę. Šitas vaidmuo turėjo vėliau atitekti protestantizmo sąjūdžiui, kuris XVI amžiuje į mūsų kraštą atėjo iš Vakarų Europos. Vokietijoje įsigalėjęs protestantizmas tuojau ėmė skverbtis ir į Mažąją Lietuvą, kuri tuomet buvo valdoma vokiečio hercogo Albrechto Brandenburgiečio, stropaus Liuterio šalininko ir pasekėjo. Jis stengėsi, kad protestantizmas kuo greičiausiai paplistų ir kaimyniniuose kraštuose. Šiam tikslui jis turėjo būti skelbiamas ir jo apeigos atliekamos vietos žmonių gimtąja, ne svetimąja kalba. Todėl, hercogo įsakymu, šiai akcijai žmones buvo pradėta verbuoti ir Didžiojoje Lietuvoje, kur protestantizmas buvo draudžiamas viešai skelbti ir todėl žiauriai persekiojamas. Ne maža lietuvių turėjo apleisti savo kraštą ir ieškoti sau prieglaudos kur kitur; pirmiausia ją galėjo rasti kaip tik Prūsuose. Žymiausieji tokių pabėgėlių buvo Didžiosios Lietuvos bajorai – Abraomas Kul-

vietis (miręs 1545 m.), Stanislovas Rapailionis (miręs 1545 m.) ir dar paminėtinas Jurgis Zablockis (Georgius Zablocius).

Šalia kitų pabėgėlių, apie tą laiką sutinkamas Karaliaučiuje ir Martynas Mažvydas.

Mažvydas, jo vardas ir kilmė

Apie patį Mažvydo gyvenimą yra visai nedaug kas težinoma. Neaišku, kada ir kur jis yra gimęs. Tik yra žinoma, kad jis nuo 1546 m. rugpiūčio 1 d. ligi 1548 m. balandžio 5 d. hercogo lėšomis yra Karaliaučiaus universitete studijavęs teologiją ir sekančiais 1549 m. kovo 18 d. jis buvo paskirtas Ragainės klebonu. Mirė 1562 m.

Pats Mažvydo pavadinimas pirmą kartą iškyla aikštėn 1546 m. viename hercogo Albrechto laiško nuoraše, kur pat pradžioje yra sakoma: **Martino Metzswidio Lythuano**. Kitą kartą tais pačiais metais Karaliaučiaus universiteto matrikuloje jis yra pažymėtas kaip **Martinus Mossuidius Lithuanus**. Pats jis savo raštuose vieną kartą yra lietuviškai pasirašęs M. Mossuids Waytkūnas, kitą kartą „per Martina Moswida" ir lotyniškai Martinus Mosvid; bet Sengstockas savo 1612 giesmyne prie vienos giesmės rašo: **ischguldita nuog Martina Maswida.** Atrodo, kad šis paskutinis parašymas yra pats tikriausias: Sengstocko s, kaip rodo visa jo rašyba, yra tolygi dabartiniam ž, todėl visas žodis yra skaitytinas M a ž v y d a s; tokią lytį kaip tik iš gyvosios kalbos mini ir V. Kalvaitis savo „Lietuviškų Wardų klėtelėje" (14 psl.). Taigi Mažvydas, sudėtas iš mažas ir -vydas nuo išvysti – vydau, „pamatyti, erblicken", iš pradžios galėjo būti ne kas kita, kaip „trumparegis, žemažiūris". Šio sudėtinio daiktavardžio antroji dalis ypač dažnai yra sutinkama kitose sudėtinėse pavardėse, pvz. Bui-vydas, Gal-vydas, Jos-vydas, Mant-vydas, Min-vydas, Nor-vydas, Tar-vydas, Taut-vydas ir kt. Kadangi šios rūšies pavardės daugiausia yra kirčiuojamos pirmoje dalyje, tad ir Mažvydas veikiausiai taip pat yra panašiai kirčiuotinas.

Kitas įdomus klausimas yra: iš kur Mažvydas kilęs – iš Mažosios ar Didžiosios Lietuvos? Savo laiku A. Schleicheris, daugiausia remdamasis vien kalbos duomenimis, buvo linkęs manyti jį kilus iš Klaipėdos krašto, bet vėliau Jurgis Gerulis, tyrinėdamas šitą dalyką specialiau, priėjo išvadą, kad Mažvydas yra kilęs ne iš Mažosios, bet iš

Didžiosios Lietuvos. Už tai visų pirma kalba šios aplinkybės: 1. Baltramiejus Vilentas, pats būdamas bajorų luomo ir todėl iš Didž. Lietuvos kilęs, savo lotyniškoje „Evangelijų bei Epistolų" prakalboje Mažvydą vadina savo pusbroliu (frater patruelis), taigi negalima tikėti, kad jis, Mažvydas, būtų galėjęs kilti iš Maž. Lietuvos, kur bajorų luomo tuomet visai nebuvo; 2. Mažvydas Karaliaučiaus universitetą yra baigęs po trijų semestrų bakalaureato laipsniu ir po metų viename laiške rašo, kad nė trupučio nesuprantąs vokiškai („non calleo aliquantulum germanice"), taigi yra negalimas dalykas, kad žmogus, gyvendamas Maž. Lietuvoje ir baigęs vokiečių universitetą, būtų nė kiek vokiškai nesupratęs; 3. Mažvydo raštų, ypač katekizmo, kalboje yra apsčiai vartojama gana grubių polonizmų (pvz. abavem, pasilepšyti, patvartoti, pavinnas, samnenė, trezvas, upaminoti ir kt.) ir nė vieno nėra germanizmo, tad sunku tikėti, kad žmogus, gyvendamas Maž. Lietuvoj, būtų taip galėjęs visiškai išvengti vokiečių kalbos įtakos ir tuo pat metu savo prozinių vertimų kalboje būtų smarkiai pasidavęs lenkų kalbos įtakai; 4. Karaliaučiaus valstybinio archyvo Prūsų hercogystės mokesčių sąrašuose, kurie tuomet buvo gana tiksliai vedami, Mažvydo pavardė visai nesutinkama, ir 5. kaip Torstreuteris vėliau iš archyvinių dokumentų yra susekęs, hercogas Albrechtas specialiu raštu yra kvietęs Mažvydą iš Didžiosios Lietuvos atvykti į Prūsus reformacinio darbo dirbti. Pagaliau jokių sprendžiamų kalbinių argumentų Mažvydo kilimui iš Maž. Lietuvos paremti nėra suradęs ir norvegas Chr. Stangas savo disertacijoje „Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas" (Oslo, 1929 m.). Todėl, remiantis šitais sumetimais, tenka pripažinti, kad Mažvydas, kaip ir jo aukščiau minėtieji bendralaikiai, yra kilęs ne iš Mažosios, bet iš Didžiosios Lietuvos. Tik tuo tarpu dėl dokumentinių įrodymų stokos dar negalima nieko griežčiau pasakyti, iš kurios būtent Didž. Lietuvos vietos jis galėtų būti kilęs.

Mažvydo raštai

Martyno Mažvydo yra žinomi šie raštai:

1. **Catechismvsa prasty szadei**, Makslas skaitima raschta yr giesmes del kriksczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas. Karalavczvi VIII dena Meneses Sausia, Metu vszgimima Diewa M. D. XLVII.

KNIGIELES

Paczias byla Letuuinskump jr Szemaicziump.

BRalei seseris imkiet mani ir skaitikiet/
Jr tatai skaitidami permanikiet.
Maksla schito tewai iusu trakßdawa tureti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Reglety to nareia sawa akimis/
Taipyr ischgirsti sawa ausimis.
Jan nu ka tewai nakada neregieia/
Nu schitai wiss iusump ateia.
Veizdekiet ir dabakietese ßmanes wysas
Schitai eit iusump ßadis dęgaus karalistas
Malanei ir su dziaukßmu tę ßadi prigimkiet
A iusu hukiusu scheimina makikiet.
Sunus dukteris iusu tur tatai makiety
Visa schyrdy tur tę dewa ßady milety.
Jei bralei seseris tus ßadzius nepapeiksit
Dewa tewa ir sunu sau milu padarisit.
Jr paschlawinti pa akimis dewa busit.
Visosu daiktosu palaimi turesit.
Schitu makslu dewa tikrai paßysyt
Jr dęgaus karalistasp prisiartysyt.

Neußu

2. **Giesme S. Ambraszeijaus**, bey S. Augustina, kurę wadin Te Deũ laudamus, su giesmemis ape ischnumirusiu priekelima Jesaus Christaus, Isgulditos per M. Mossuida Waitkuna Ant naudos Ragavnes Baszniczey ir kitu etc.

3. **Forma Chrikstima**. Kaip Baszniczas istatimae Herttzikistes Prusu ir kitosu žemesu laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Jona Daubmana Metu Christaus M. D. LIX.

4. **Paraphrasis**, permanitina poteraus malda per Martina Moswida ischguldita.

5. **Gesmes Chriksczoniskas** gedomas Baszniczosu per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu. Ischspaustas Karalauczui nug Jona Daubmana Metu Diewa M. D. LXVI, ir antroji šios knygos dalis yra:

Gesmes Chriksczoniskas gedomas baszniczosu per welikas ir sekminias ik Aduenta. Ischspaustas Karalauczui, nug Jona Daubmana Metu Diewa M. D. LXX.

Pirmas ir seniausias Mažvydo raštas yra katekizmas, išspausdintas, kaip tituliniame lape pažymėta, 1547 m. sausio mėn. 8 d. Bet iš tikrųjų yra kiek kitaip: seniau mėnesių eilė yra buvusi visai kitokia negu dabar, t. y. metai baigėsi ne gruodžio, bet sausio mėnesiu, tad reikia manyti, kad ir Mažvydo katekizmas, pagal dabartinę eilę skaičiuojant, yra išspausdintas ne sausio, bet gruodžio 8 d., todėl lygiai 400 metų nuo to katekizmo išspausdinimo sueina tik 1947 m. gruodžio 8 d.

Šito katekizmo autoriumi arba vertėju Mažvydas nėra niekur pasirašęs, bet apie tai praneša Vilentas savo lotyniškoje „Evangelijų bei Epistolų" prakalboje: „Is enim rationem scribendi linguam patriam primus ostendit, et Elementa quaedam Catechetica discentium studiis necessaria, cantilenas quoque sacras typis edidit" – Jis gi (t. y. Martynas Mažvydas) pirmasis parodė būdą rašyti gimtąja kalba ir tam tikrus katechetinius elementus (t. y. katekizmą), besimokančiųjų mokymuisi reikalingus, taip pat šventas giesmes išspausdino.

Kalbamasis Mažvydo katekizmas yra daugiau negu paprastas katekizmas. Pat pradžioje įdėtas trumpas lotyniškas atsišaukimas. Ad Magnum Ducatum Lituaniae, kur autorius, kreipdamasis į bajorus bei dvasininkus, ragina juos pagaliau atpalaiduoti liaudį nuo prietaringo tikėjimo ir atvesti ją į šviesesnę krikščionybę.

Toliau seka daug ilgesnis kreipimasis **Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania gratiam et pacem**. Tai, kaip Chr. Stangas pirma-

sis yra pastebėjęs, yra ne Mažvydo, bet tuometinio Karaliaučiaus universiteto rektoriaus ir teologijos profesoriaus Friedricho Stophylaus, kuris savo jaunystėj yra buvęs Lietuvoj ir net buvo lietuviškai išmokęs. Matyti, tuo būdu buvo norima sudaryti didesnį įspūdį ir dar daugiau paruošti dirvą knygelei plisti lietuvių visuomenėje.

Po to pats Mažvydas savo lietuviškoje prakalboje dar kreipiasi „Letuainikump ir Szemaicziump", t. y. į aukštaičius ir žemaičius, nuoširdžiai prašydamas juos priimti jo knygeles:

Bralei seseris imkiet mani ir skaitikiet
Ir tatai skaitidami permanikiet
Maksla schito tewai iusu trakſ̧dawa turėti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to nareia sawa akimis
Taipyr ischgirsti sawa ausimis
Jau nu ka tewai nakada (nekada) neregieia
Nu schitai wiss iusump ateia.

Toliau, kreipdamasis į kunigus, sako:

O ius kunigai pagal iusu sena vreda
Makikiet szmanes tatai wisas paklida.
Schitai turit trumpa maksla krikschianistes
Pagal buda senases baſ̧niczias.
Skaitikiet ir dokiet ig rąkas kiewaika (= kiek waika)
Kaip ſ̧emaiczia taipir letuwynika.

Šitas pakartotinas kreipimasis į visus lietuvius, tiek aukštaičius, tiek žemaičius, rodo, kad iš pradžios buvo užsimota Liuterio mokslą paskleisti ne tik Mažojoj, bet ir Didžiojoj Lietuvoj, bet vėliau tai nei žodžiu nebeprisimenama: matyti šis didelis užsimojimas nedavė laukiamų vaisių.

Ne kiek sėkmingesnis dalykas yra ir prieš pat katekizmą įdėtas „Pygus ir trumpas mokslas skaititi ir raschity". Tai turėtų būti pirmosios ir seniausios gramatinės lietuvių kalbos žinios, bet taip iš tikrųjų nėra: čia Mažvydas yra davęs ne ką kitą kaip paprastą elementorinį slebizavimą, beveik be jokių atmainų paimtą iš kurio nors lotyniško katekizmo, tur būt, kaip Chr. Stangas mano, iš Sauromannaus „Parvus Catechismus pro pueris in schola" (Wittenberg 1529), ir visiškai nepritaikytą lietuvių kalbai; pvz. tame „pigiame moksle" yra duodami dvibalsiai oe ir eu, kurių lietuvių kalboje visai nėra.

Pats Mažvydo katekizmas taip pat nėra vienalytis ir originalus darbas. Pirmajai jo daliai, išskyrus skyrių „Penkta dalis ape Istatimus vredu alba giwenima“ ir dar kai kuriuos mažesnius skyrelius svarbiausias šaltinis yra buvęs Seklucjano mažasis lenkiškas katekizmas „Katechismy text prosti dla prostego ludu wkrolewczu 1545“. Bet vietomis tekstai nevisai sutinka: kai kas yra kitaip nusakyta, kai kas pridėta ir t.t. Tam galėjo būti bent kelios priežastys. Iš dalies Mažvydas poterių kalboje galėjo sekti jau susidariusių ir tradicinių įpročių (t. y. jis poterius galėjo nusirašyti iš žmonių kalbos, kur jie jau anksčiau buvo žodžiu vartojami), iš dalies galėjo naudotis ir kitais šaltiniais, jų tarpe 1546 metų lenkišku Maleckio katekizmu. Tai matyti iš šių aplinkybių. Pats Maleckio katekizmas buvo parašytas 1544 m., bet, ligi jis buvo išspausdintas, 1545 m. pasirodė Seklucjano katekizmas. Maleckis dėl to labai susirūstino ir, ištaisęs vieną jo egzempliorių, nusiuntė vyskupui Speratui. Seklucjanas atsilygindamas tą pat padarė. Tuo būdu Mažvydas, tiesiogiai iš Sperato ar kuriuo kitu keliu, galėjo pasinaudoti abiem šių katekizmų pataisymais. Pvz. Seklucjanas rašo: nie będziesz mial, nie będziesz bral, bet Maleckis tai pataiso į niemiey, niebierrz; taip pat ir Mažvydas rašo: neturekai, negimki (-nejimki) ir kt. Arba štai vėl Maleckis Seklucjano nadmię pataiso į przymnie, ir Mažvydas verčia į preg manes. Toliau plg. Mažvydo tikiu surynkimu schwentu krikszczianiu – Maleckio wierzę Swięte Zebranie krzescianskie, o Seklucjano wierzę kosciol swiątij chrzescianski; Mažvydo kuris assi dangusu Maleckio wniebiesiech, o Seklucjano wniebie ir t.t.

Dviejų Mažvydo katekizmo paskutinių skyrių (Ape Razgreszima ir **Penkta dalis ape Istatima vredu alba giwenima**) nėra Seklucjano katekizme, o Maleckio katekizme tėra tik pirmasis iš jų. Tad, kaip rodo vertimo kalbos analizė, paskutinįjį iš šių skyrių veikiausiai Mažvydas bus vertęs iš Willicno **Catechismi corpus** (1542), o pirmasis skyrius gali būti verstas tiek iš Maleckio, tiek iš Willicno.

Katekizmo gale pridėtos kelios giesmės taip pat yra nevienodos kilmės. Pirmos septynios iš jų (**Pas est Dieva prisakimas, Paprascham schwentasas dwases, Schwenta Dwase musup ateik** ir kt.) yra verstos iš Seklucjano. Giesme „Jesus Christus iszgielbietas musu“ iš dalies sutinka su Seklucjano, iš dalies su Liuterio originalu, bet kadangi Mažvydas vokiškai nemokėjo, tad ji galėjo būti kieno nors kito

versta. „Litania nauieij suguldita“ yra, be abejonės, versta Jurgio Zablockio, nes ji antrą kartą išspausdinta antroje Mažvydo giesmyno dalyje jau su jo parašu.

Šv. Ambroziejaus giesmė buvo išspausdinta už dviejų metų nuo katekizmo pasirodymo ir yra įdomi dviem atžvilgiais: viena, čia pirmą kartą yra lietuviškai parašytas pilnas autoriaus pavadinimas: M. Mossuids Waytkunas (t. y. Vaitkaus sūnus), ir antra, iš 1549 m. kovo 3 d. dedikacijos, skiriamos Ragainės apskrities viršininkui Sebastijonui Perbanthui, mes sužinome, kad Mažvydas, tuomet tik ką įsigijęs bakalaureatą, jau turėjo būti paskirtas Ragainės klebonu, nes šiaip tų metų Kalėdų švenčių proga nebūtų galėjęs ir šios giesmės dedikuoti. Vilentas „Evangelijų bei epistolų“ prakalboje tarp ko kito temini Mažvydą esant Ragainės klebonu, bet nei jo paskyrimo, nei klebonavimo laiko jis visai nepažymi.

„Formos Chrikstimo“, kaip ir katekizmo autorius, nėra pažymėtas, bet iš to fakto, kad jos gale pridėtoji giesmė „Christus Jordanop ateina“ yra antrą kartą išspausdinta Mažvydo giesmyno pirmoje dalyje ir nurodoma kaip jo nuosavybė, reikia spręsti, kad ir visa ši knygelė yra ne kieno kito, kaip tik paties Mažvydo. Be to, ji dar išspausdinta to paties Jono Daubmano kaip ir „Giesmės chrikščioniškos“ ir beveik niekuo nuo jų nesiskiria savo kalba.

Mažvydo Paraphrasis, kaip ir „Forma Chrikstimo“, yra versta iš 1558 metų „Kirchen Ordnung Wie es im Hertzothum Preussen ... gehalten wird“, taigi jis galėjo būti išspausdintas tarp 1558 ir 1562 m., kada Mažvydas mirė.

„Giesmių chrikščioniškų“ autoriumi lotyniškoje prakalboje aiškiai vadinasi Martynas Mažvydas. Bet jis yra miręs 1562 metais, taigi tarp pirmosios ir antrosios šių giesmių dalių pasirodymo, t. y. tarp 1566 ir 1570 metų. Todėl šio giesmyno jei ne abi, tai bent antroji dalis turėjo būti spaudai paruošta kieno nors kito, veikiausiai tuometinio Karaliaučiaus lietuvių klebono ir Mažvydo pusbrolio Vilento. Pats giesmyno turinys, kaip iš antraščių matyti, susideda daugiausia iš giesmių su gaidomis. Kai kurios iš tų giesmių yra ne paties Mažvydo sukurtos arba verstos, ir todėl šalia jų yra nurodyti kiti autoriai arba vertėjai. Visų pirma čia yra minėtinas Stanislovas Rapailionis (Rapalenanas), kuris giesmę „Diewa Tiewa ischmintis“ yra išvertęs iš lotynų „Patris sapientia“, ir Abraomas Kulviskis (taip parašy-

ta Mažvydo giesmyne), kurio giesmė „Pagarbints buki ir paczestawotas“ yra versta iš Liuterio „Got sey gelobet und gebenedeiet“. Šitie du vertėjai ypač yra pažymėtini dėl to, kad jų minėtosios giesmės turėjo būti išverstos dar prieš Mažvydo katekizmo išspausdinimą, nes jie abudu, kaip jau aukščiau minėta, yra mirę 1545 m. Taigi šituo atveju mūsų rašytinės literatūros pirmasis vaidmuo tenka ne Mažvydui, bet Rapailioniui ir Kulviškiui, arba Kulviečiui, kaip kad jis vėlyvesniuose šaltiniuose yra vadinamas. [1]

Toliau iš eilės eina Jurgis Zablockis, Rapailionio mokinys ir artimas Kulviečio draugas, kurio išverstoji litanija yra išspausdinta ne tik Mažvydo giesmyne, bet, kaip jau minėta, ir jo katekizme, tik žinoma, be parašo, todėl, šalia Rapailionio ir Kulviečio, Zablockis, kuris, be to, dar yra išvertęs giesmę „Christus kente smerties rischus“, taip pat išspausdinta Mažvydo giesmyne, yra laikytinas vienu iš pirmųjų mūsų senovės rašytojų. Kiti Mažvydo giesmynan patekę autoriai arba vertėjai yra: Augustinas Jomantas (rašoma slaviškai Jamontas), Kraupiško ir vėliau Ragainės klebonas, perdirbęs iš lotynų giesmę „Nisi quia Dominus erat in nobis“, „Jeib Pons Diews mums nepagelbas“ (be to, viena jo paties sukurta ir dvi iš lenkų kalbos verstos giesmės yra pirmą kartą išspausdintos Sengstocko giesmyne); Aleksandras Roduinionis (parašyta Raduinianis), išvertęs giesmę „Skambek linksmai balse mana“ (jis yra kilęs iš Rodunios, esančios į šiaurės vakarus nuo Lydos); Baltramiejus Vilentas, Liuterio Enchiridiono ir Evangelijų bei Epistolų vertėjas, iš vokiečių kalbos išvertęs dvi giesmes: „Su pakaiu džauksmu eimi“ ir „Gedokem nu ligu balsu“; Jonas Šeduikionis (parašyta Scheduikianis), giesmę „Ischmintis Tiewa amszina“ išvertęs iš lenkų „Mądrosz Ojca wszechmocnego“; Tamošius Gedkantas, Širvintų klebonas, išvertęs „Magnificat“; Mikalojus Blotnas (parašyta Blothnas), sukū-

[1] Vacl. Biržiška „Pėdsakų“ I 7 psl. yra [pasisakęs, kad Kulviškis] veikiausiai esąs sulietuvintas iš jo sulotynintos pavardės Culvensis. Bet tai netikėtina: būdvardinė priesaga *-iškis*, kaip ir *-ūnas* (plg. Mažvydas Vaitkūnas), tuomet dar buvo gyva (plg. Daukšos žmogus *galilejiškis*, Pilotas *pontiškis* ir kt.), todėl ir Kulviškis galėjo būti ekspromtiškai sudarytas be jokios svetimos įtakos ir iš pradžios reiškė tik „iš Kulvos kilęs, kulvinis“. Plg. dar šių laikų *gališkis* – galinis gyventojas ir kt.

ręs giesmę „Jav smertis est isz galieta"; Stanislovas Marcijonas (parašyta Marcianas), iš vokiečių kalbos išvertęs „Dzauketese scheme czese" (kilimo jis yra iš Deltuvos, Ukmergės apskr.); Hulrichas Mercucecius, iš vokiečių kalbos išvertęs „Jesus Christus sunus Diewa" ir Jonas Kystophoras, iš lenkų kalbos išvertęs „Perszegnog Diewe Tiewe".

Be giesmių, įvairiose Mažvydo giesmyno vietose yra dar nemaža prozinių dalykų, visų pirma vadinamųjų kollektų, kurios daugiausia yra verstos iš jau minėtosios 1558 metų agentos.

Mažvydo raštų kalba

Skaitant Mažvydo raštus, iš pradžios jų kalba atrodo kiek keista ir neįprasta; bet kiek giliau ją įsiskaitę ir truputį patyrinėję, mes tuojau galime pastebėti tam tikrą jos pobūdį ir sandarą. Visų pirma iš kitų raštų savo skirtingomis kalbos ypatybėmis išsiskiria katekizmas. Lyginama su dabartine lietuvių kalba, Mažvydo katekizmo kalba atrodo esanti artimiausia žemaičių tarmėms, bet visiškai nei su viena iš jų nesutampa. Iš vienos pusės randame joje veikiant pagrindinį žemaičių tarmių dėsnį – pirmykščių garsų junginių *tj* ir *dj* pavirtimą ne į afrikatas *č*, *dž*, kaip kad yra įvykę aukštaičių tarmėse, bet paprastais dantiniais priebalsiais *t, d* – prieš senovinį trumpą *a*, kuris žemaičių tarmėse pirmiau po joto pavirto į *e* ir tas pats jotas turėjo iškristi; pirmykštis ilgasis *a*:[2] priešingai, po joto nepavirto į *e*, ir todėl čia *tj* ir *dj* turėjo išvirsti į *č* bei *dž*, pvz. *tretes, szadei, szadems, szadeis, pateme, atleid, gieid, kientenczius, meldenczius* ir kt. iš *tretjas, ža*: *djai, ža*: *djams, ža*: *djais, patjamen, atleidja, geidja, kentjantjuos, meldjantjuos* ir kt., bet vs. vd. (vienask. vardinink.) *treczia*, vs. km. *iauczia*, ds. gl. *gieidenczias, kleidenczias, nogaleczia* ir kt. iš *tretja*:, *jautja*:, *geidjantja*: *s, kentjantja*: *s, negaletja*: *s* ir kt. Iš kitos pusės dabartinio aukštaičių balsio *o* ir žemaičių dvibalsio *uo* vietoje Mažvydas savo katekizme dažniausiai vartoja *a*, pav., *szadis, szadei, szmagus, szmanes, bralei, makslas* ir kt. tik retkarčiais šalia šitokio *a* pasitaiko *o*. Tai reikia aiškinti tuo, kad pirmykštis ilgas *a*: Mažvydo kalboje dar ne-

[2] Čia šaliniu dvitaškiu yra žymimas atitinkamo balsio ilgumas.

buvo visai pavirtęs į *o*, iš kurio vėliau yra išriedėjęs dabartinis žemaičių dvibasis *uo*. Galėjo būti, kad šis *a*: tuomet dar buvo tariamas kaip vidurinis garsas tarp *a* ir *o*, maždaug toks, kaip dabartinių svedasiškių ar dusetiškių rytiečių aukštaičių, todėl suprantama, kodėl Mažvydas, nerasdamas tinkamo rašmens tam garsui žymėti, kartais (dažniau) parašo *a*, kartais *o*. Čia jis elgiasi visai panašiai, kaip ir galūninių balsių *e* ir *i* vartosenoje, būtent: nekirčiuotas *e* atviruose viduriniuose skiemenyse yra rašomas visai reguliariai, bet absoliutinėse galūnėse jis dažnai kaitaliojamas su *i*, pvz. vs. įnag. *schirde* šalia *schyrdy* arba vs. vt. *kune, narse, galwaie, szemeie, pateme* greta *cziesi, stany, dienagi* (čia *g* yra parašytas joto vietoje), *szadegi, wisamij* ir kt.: matyti, čia anais laikais, kaip ir dabartinėse žemaičių tarmėse buvo jau vartojamas vidutinis garsas tarp *e* ir *i*.

Kiek kitokesnė kalba yra kitų Mažvydo raštų: čia visų pirma yra vengiama *t* ir *d* iš *tj* ir *dj* ir jų vietoj daugiausia vartojamos afrikatos *č, dž*; pvz. pradedant nuo Šv. Ambroziejaus giesmės, vis dažniau yra rašoma: *geidz, siuntz, meldzom, paiauczem* ir kt. Taip pat jau dažniau yra vartojamas *o*, kurio vietoj katekizmo kalboje yra daugiausia sutinkamas *a*. Bet šiaipjau šitos atmainos nėra visur griežtai vienodai įvykdytos. Kad ir žymiai rečiau, mes vis dėlto ir tolimesniuose Mažvydo raštuose sutinkame žemaitybių *t, d* vietoj aukštaitybių *č, dž*, pvz. *jautei, kunigaikstei, szodeis, swets* (svečias) ir kt. Beveik vienodai kaip katekizme, taip ir kituose raštuose pirmykščiai galūniniai trumpieji balsiai dažnai yra atmetami arba išmetami, o ilgieji sutrumpinami, pvz. *pikt vsz gier* (pikta už gera), *kraus* (kraujas), *naus* (naujas), *sutvertos* (sutvertojas), *wes* (vėjas), *kiels* (kelias), taip pat *isch dwases* (iš dvasja:s), *pagalei wissos wales* (iš valja:s), ds. vd. *mares* (iš marja:s) vs. km. *amszinoses* (iš amžina:sja:s) *malonės, dost dwase schwentąge* (iš dvasjan šventaja) ir kt.

Dėl to dažnai vienaskaitos vardininko galūnė *-jas* yra paverčiama į *-jis*, o vs. gl. (*-ją* į *-je*, *-ji*, pvz. *gelbetoghis, padetoghis, kraughis, saldzausis, maloniausesis*, vs. gl. *kraughi, keli, kalawighi, naughi, skaistuma, gelbetghi* ir ypač dažnai pirmikščių *i* ir *ja* kamienų vs. vietininkai turi galūnes *-eie, -ieie* arba *-ia*, pav., *nakteie, wieszpateie, smerteie, schirdeie, schridiegne, krauieie, pateie* šalia *naktie, schirdie, kelie, vgnie, karschtie* ir kt. Reikia manyti, kad abi šios galūnės yra kilusios iš *-ejen*, *-eje*: čia vietoj *e*, kuris Mažvydo kalboje galėjo būti jau ta-

riamas dvibalsiškai (plg. *tiews, turieti, milieti, padiek, diel* ir kt.), sutrumpintoj galūnėj dažnai rašomas *-ie*, o pilnoje *e* arba *ie*, plg. dar *ipatine* iš *ypatinėje*, *Dieweie* iš *Dievėje* ir kt. Dabartiniai žemaičiai čia visur bevartoja tik sutrumpintas galūnes, pvz. *avie, žuodie* iš *aveje, žodeje* ir t.t.

Iš kitų ypatybių, sutinkamų tiek Mažvydo katekizmo, tiek perdėm jo kitų raštų kalboje, yra paminėtinos dar šios: 1. *a*-kamieno ds. vietininkai dažniausiai turi galūnę *-usu* (be rutuliuko ant pirmojo *u*), pvz. *darbusu, namusu, nasrusu, wargusu, weidusu, szabangusu* šalia *dangusu* ir kt. Ši galūnė čia yra paimta iš *u*-kamieno ir todėl iš tikrųjų turėjo būti tariama *-ūsu*; jos vietoje dabar žemaičiai taria *-ūs* arba *-ūsa*. 2. būdvardžių dalyvių ir įvardžių ds. naudininkai kaip ir dabartinėse žemaičių tarmėse dažnai turi galūnę *-ims*, pav., *artimims, tikrims, sweikims, wissims turintims, gims* (= jims) ir kt. 3. sangrąžiniai veiksmažodžiai turi dalelytę *-se* šalia *-si*, pvz., *skaitose, stoiose, ischpildose, sedose* ir kt. 4. veiksmažodžių priešdėliai *nuo, prie* tebėr visur nesutrumpinti, pvz., *nomirti, nopuls, noramda, nuoszenge* (čia vietoj *no* rašomas *u* su rutuliuku viršuje), *prieiti, prieraschiti, prieimtas*, vs. gl. *priekelima* ir kt. 5. liepiamoji nuosaka dažniausiai turi formantą *-ke* (*-kia*), pvz. *bukem, kalbekem, klausikeme, melskem, skaitikiet, prieimkiet* ir kt. 6. daugybė kitų tipiškai žemaitiškų lyčių: yra *ankstie, artie, prisch* (= *pryš*), *druktibe, milas* (= *mylas*, žem. *myls*), *silwartas* ir kt. Vietomis yra net panašūs posakiai pakartojami, pvz., katekizme sakoma: *Newienam ne slaka* (nė šlako) *nieskielekiet* ir *Pikladeies pagal didibes rustibes sawa nieschlaka* (= nė šlako) *niesibia* (giesmyno antrosios dalies sakinys) ir kiti.

Visa tai, kas anksčiau pasakyta apie Mažvydo kalbą, reikia aiškinti maždaug šitaip. Mažvydas, tik ką atvykęs į Mažąją Lietuvą ir dar bestudijuodamas universitete, turėjo imtis literatūrinio darbo, prieš save neturėdamas jokių tradicinių pavyzdžių, ir dar gerai nesiorientuodamas dėl būsimosios lietuvių raštų kalbos linkmės, iš pradžios ėmė rašyti taip, kaip pats geriau mokėjo, t. y. savo raštų kalbos pagrindu paėmė savo gimtąją tarmę, pramiešdamas ją kiek aukštaitybėmis ir kitokiais dalykais, kurių jam iš gyvosios kalbos trūko, bet kurie jam buvo būtinai reikalingi į lietuvių kalbą verčiant ar pačiam rašant visai naują darbą. Bet vėliau, išspausdinus pirmąjį bandymą, pasirodė, kad pasirinktasis rašomosios kalbos kelias nėra visai tinkamas plačiajai

Maž. Lietuvos lietuvių visuomenei, kurios daugumą tuomet sudarė ne žemaičiai, bet aukštaičiai, ir todėl turėjo būti pasukta kiek kiton pusėn. Ar šitą posūkį Mažvydas yra padaręs pats savo iniciatyva, ar kitų paskatintas, tuo tarpu nėra visai aišku, bet kad taip iš tikrųjų buvo, netenka dabar daugiau abejoti: viena, tolimesniuose Mažvydo raštuose yra mėginama vengti, nors ir ne visai nuosekliai, kaip tik tipiškiausių žemaitiškų ir iš dalies net prožemaitiškų tarmybių (*a* vietoj *o* ne žodžių galūnėse ir *t, d* iš *tj, dj*), kurios visiškai jau nebesiderino su tuometine Maž. Lietuvos lietuvių aukštaičių kalba, ir antra, buvo paliktos visos kitos Mažvydo kalbos ypatybės, kurios perdaug nerėžė ausies aukštaičio arba buvo jiems bent nevisai tolimos; pvz. *a* vietoj *o* arba *je* vietoj *jo* žodžių galūnėse (vs. km. *Dieva, geroses* vietoj *Dievo, gerosios*) buvo rašoma ir vėlyvesniuose Maž. Lietuvos raštuose jau vien aukštaitiškai rašytuose, kaip antai 1600 m. Margarita Theologica ir kt. Beveik visai panašiai, tik žymiai tobuliau yra vėliau pasielgęs Mikalojus Daukša. Kad ir Žemaičių vyskupystės didesnę gyventojų dalį sudarė žemaičiai, jis vis dėlto, versdamas Ledesmos katekizmą arba Wujeko postilę, rašė ne žemaitiškai, bet savo gimtąja viduriečių aukštaičių, tiksliau Kėdainių, Dotnuvos apylinkių, tarme. Tuo pat keliu veikiausiai yra nuėjęs ir Konstantinas Širvydas, savo raštų kalbos pagrindu pasirinkdamas savo gimtąją tarmę. Bet Maž. Lietuvoj daug anksčiau kaip kur kitur atkreiptas dėmesys į bendrinės rašomosios kalbos suvienodinimo reikalą, ir todėl čia beveik iš pat pradžios, tuojau pasirodžius Mažvydo katekizmui, buvo nusispręsta toliau nebeiti mažumos, t. y. žemaičių, tarmės keliu. Taigi šiuo atžvilgiu Mažvydo raštų kalba yra didžiai instruktyvus ir mūsų rašomosios kalbos istorijai be galo vertingas dalykas, įgalinąs mus sekti pačią pirmąją mūsų bendrinės kalbos užuomazgą.

Bet Mažvydo kalba yra mums įdomi dar ir kitais atžvilgiais. Visų pirma mes galime aiškiai pastebėti, kad raštų kalba daug priklauso nuo autoriaus ar vertėjo kalbinio išsilavinimo ir nuo dalyko, apie kurį joje yra kalbama. Štai ir tas pats Mažvydas. Būdamas Lietuvos bajoras ir todėl kur nors anksčiau mokęsis lenkų mokyklose – juk niekur kitur nesimokęs jis nebūtų galėjęs per tris semestrus baigti Karaliaučiaus universiteto – be to, iš pradžios visai nemokėdamas vokiškai, jis savo pirmuosius darbus yra pasirinkęs versti ne iš kurios kitos kaip iš lenkų ar lotynų kalbos, todėl kaip jau minėta, jo raštų

kalboje pirmiausia mes randame daugybę neįprastų polonizmų ir šiaip didelį lenkų kalbos sekimą. Bet tai yra nevisur vienodai. Pvz. lietuviškoj prakalboj, rašydamas visai laisvai ir apie gerai žinomus dalykus, jis išsireiškia lietuviškai, palyginti, gana žmoniškai. Poterių kalboj jis nieko naujo neprideda, nes ją visą yra nurašęs iš žmonių lūpų. Bet prozinėj verstinėj kalboj, kurioj yra liečiami nekasdieniniai gyvenimo dalykai, jis vergiškai laikosi originalo, vartoja daug grubių svetimybių ir stilistiškai labai sunkiai rašo. Vėl kas kita yra giesmės: čia jis, metrikos varžomas, negali kitais sekti, ir todėl jo giesminė kalba yra kur kas geresnė, negu prozinė.

Tačiau, apskritai imant, Mažvydo kalba, kad ir ne tokia turtinga kaip pvz. Daukšos ar net Širvydo, vis dėlto yra gana įdomi ir vertinga, ypač žodyno srityje. Čia visų pirma mes randame nemaža retų ir senų dalykų. Pvz. lietuviškoj katekizmo prakalboj yra rašoma:

Kaukus Szemepatis ir laukasargus pameskiet
Visas welnuwas deiwes apleiskiet.

Čia ypač du įdomūs yra žodžiai: ds. gl. *Szemepatis* ir *laukasargus*. Pirmasis iš jų dar tebėr *i*-kamieno (*žemėpatis, -es*, ds. gal. *žemėpatis*) ir todėl yra daug senesnis negu 1573 m. Wolfenbüttelio postilėje minimasis *žemepatis, -čio*, ds. gl. *žemėpačius*. *Laukasargus* veikiausiai turi jungiamąjį balsį *a* vietoj *o* ir todėl yra skaitytina *laukosargus* nuo *laukosargas*. Tai aiškiai rodo Pr. Stephylaus žodžiai: „Sunt qui Percuno uota faciant, quibusdam ob rem frumentariam Laucosargus, et propter pecuariam Semepates colitur". Dėl darybos plg. dar žem. *grįžoratas* „grįžulo ratas", *karkložvirblis* ir kt. Bet ypač įdomu yra tai, kad Mažvydas šiuos senovės lietuvių dievus yra ne sugalvojęs, bet tikrai nugirdęs iš žmonių kalbos. Tai iš dalies patvirtina ir M. Prätorius (1661–1707), buvęs Nibudžių klebonas. Tą patį žemėpatį šiaip rašo: „*Zemepatys* ist eigentlich ein Gott, der über die Sodyben, d. h. Wohn- und Baustätten eins Wirts die Aufsicht hat und dieselbe schützt und bewahrt. An diesem Gott hanget die Wohlfahrt der Wirtschaft. So der *Zemepatis* erzürnet ist, wirds keinem in der Wohnung recht ergehen, weder dem Wirt, seinen Kindern und Gesinde, noch sogar dem Vieh, aller Segen und aller Schade, der in einem Gehöft erfordert wird oder geschehen kann, wird gleichsam dem *Zemepattei* zugeschrieben". (Cituota pagal W. Masinhardtą iš jo „Schaubühne".)

Iš kitų senybių čia dar paminėtina: *žmuo* „Mensch“ (dabartinis *žmogus* yra vėliau šio žodžio vietoje sudarytas; pat pradžioje jis buvo linksniuojamas šiaip: vs. km. *žmes* arba *žemes*, nd. *žemi* ir kt.; iš čia yra vėliau atsiradusi mūsų *žemė* ir būdvardis *žemas*), *pekus* „galvijai“ (tai yra labai senas, net iš indoeuropiečių prokalbės paveldėtas ir dabar dar Vilniaus krašte pažįstamas žodis, plg. sen. prūsų *pecku*, lot. *pecu* ir kt.), *nepotis* (arba *nepuotis*) ir *vaikaitis* „Enkel“ (sutinkamas dar kituose mūsų senoviniuose raštuose, pvz. Bretkūno biblijoje, ir giminingas su lot. *nepos*, km. *nepotis*, sen. indų *napait* – „Enkel“ ir kt.), *mieras* „taika“ yra lygus latvių *miers* „taika, rimtis, ramybė“ ir giminingas su rusų *mir* „taika“ ir kt. Senumo šis žodis yra daug senesnis už slavų atitikmenį, nes jame yra išlikęs senas dvibalsis *ei*, bepavirtęs tik į *ie*, o slavų kalbose jis vėliau paverstas į vienbalsį, plg. *eiti* – slavų *iti, liepa* (plg. Leipalingis) – slav. *lipa, žiema* (plg. Žeimiai, Žeimelis) – slav. *zima* ir kt., *būtis* „būvis, buvimas“ (labai senos darybos žodis, plg. rusų *byt* „esybė, sutvėrimas, dalyko esmė, tikrenybė“, sen. indų *bhūtis* „tobulas buvimas, gerovė, išganymas, laimė“ ir kt.; dabar šį žodį dar tebepažįsta žemaičiai, plg. *mūsų būtis yra tikra žūtis*; *buitis* yra vėliau iš *būties* perdirbta), *įsčios* „viduriai“ (gana senas žodis, ypač dažnai Daukšos ir kt. vartojamas).

Karaliūnas „karaliaus sūnus, karalaitis“ (pvz. sakinyje: isch Marias gime mums *karalunas*; priesaga *-ūnas* tuomet dar tebebuvo gyva patroniminei reikšmei žymėti, plg. *Martynas Vaitkūnas*, t. y. Vaitkaus sūnus), *veldėti* „valdyti“ (pvz. tu ... dangu žeme *weldi*; dabar mes bepažįstame tik *paveldėti* „ererben“), *apkersti, apkerdžiu* „apskelbti, pranešti“ (pvz. piktenibe mana *apkerdziu*; jeib *apkerstu* sione warda wieschpaties); šį veiksmažodį dar vartoja ir Daukša savo postilėje, jis toliau santykiauja su *kirdo, kirsti* „busti“, *kardas* „atgarsis“ ir kt., *žaibytis* „žaibuoti, švystelėti“ (pvz. weids ir rubs ijo skaists *szaibese* ligei taip kaip sziebai schwiesi), *vaisčius* „vaisius“ (pvz. szemes *waiscziu* sweika laikik; dėl darybos plg. *knisčius* „kur visur lenda“ ir *knisius* t. p.), *šesuoles, šešuolitis* „šešėlis“, *tarneitė* „tarnaitė“ ir kt.

Kaip žodyninių, taip pat nemaža galime rasti Mažvydo kalboje ir sintaksinių retenybių (vardinė tarinio dalis *daraą* čia yra susieta sangrąžine jungtimi *nesižino*); *taip kuns musu ghrekais megsta* (čia veiksmažodis *mėgti* dar senoviškai vartojamas su pagrindo įnagininku); *swiets pawirst rusts, gailas* (čia *pavirsti* dar senoviškai vartojamas su

tarinio vardininku); *musu akis reg wandeni ant waika pilamąghi*; *angelas schwents piemenimus, peku ganantiemis ir per nakti budantemus* (= burintiemus), *skelb karalu gimus* (t. y. skelbia, kad karalius gimė); *siratoms tu duok pro Diewa* (= dėl Dievo); *pamumsdek* (padėk mums) *o Pone Jesu*; *liekariaus sweikims ne est reikia* (čia *reikia* pažįstama ir dabartinėse tarmėse, yra „reikalas", taigi, visas sakinys, *liekariaus sveikims ne est reika* reiškia: liekoriaus sveikimas nėra reikalas, t. y. nėra reikalingas) ir kt.

Pagaliau Mažvydo kalboje dar sutinkame ir senoviškų slaviškų skolinių. Pvz. *zatagamis* (= zatagomis) „tuojau, veikiai" yra perdirbtas iš *zotag* ar *zotaga*, kaip kad Daukša savo postilėje dažnai rašo, o šis savo keliu yra paskolintas iš dabar jau išnykusio gudų žodžio *zatogo*; *svėtasis* „sakramentas" yra paskolintas ne iš lenkų kalbos, bet iš gudų *svjatost*; *dekujem* yra tiesiog paskolinta iš gudų *djakujem*, kuris vėliau pagal *dėkavoti* (sen. gudų *djakovati*) buvo perdirbtas į *dėkavojame*; *ubagas* dar yra ne daiktavardis, bet būdvardis, reiškiąs „grynas, plikas, nieko neturįs" (pvz. *gieiduli ubaguiu ischlaikai, akis ijo ubagusius sauga* ir kt.); *ubagas* „elgeta" mūsų kalboj yra vėliau atsiradęs; Daukša su Girvydu lenkų *ubogi* dar dažnai verčia būdvardžiu *grynas*; *zdročia* „išgama" yra paskolinta ne iš dabartinio lenkų *zdrojca*, bet iš senovinio *zdraca*; *žėkas* „bažnyčioje patarnaująs vaikas, klapčiukas" yra per lenkų *žak* kilęs iš lot. *diaconus* ir kt.

Mažvydo reikšmė mūsų kalbos istorijai ir raštijai

Nors vienas kitas, kaip minėta, ir kiek anksčiau negu Mažvydas yra pradėjęs lietuviškai rašinėti, tačiau niekas iš tų rašytojų nėra, prieš pasirodant Mažvydo katekizmui, išspausdinęs kokį nors savo darbą lietuvių kalba, bent apie tai lig šiol neturime jokių žinių. Priešingai ir Rapailionio ir Kulviečio ankstyvesni giesmių vertimai pasirodė ne kur kitur kaip tik vėlyvesniame, jau redaguotame Mažvydo giesmyne. Todėl pradininko vaidmuo mūsų spausdintosios knygos istorijoj tenka ne kam kitam, kaip tik Mažvydui: jis čia pats pirmasis yra pralaužęs visų storiausius ledus. Neturėdamas prieš save jokio pavyzdžio nei tradicijos, pats studijavęs svetimose mokyklose ir lietuviškam li-

teratūriniam darbui kaip reikiant nepasiruošęs, jis turėjo drįsti pasirodyti viešai su savo pirmuoju darbu. Ir jis pasirodė taip, kaip mokėjo ir sugebėjo: išspausdino savo katekizmą, daugiausia verstą ir kompiliuotą iš lenkiškų ir kiek mažiau lotyniškų originalų, ir jo kalbai pagrindu pasirinko savo dar didžiai archaišką žemaičių tarmę. Tačiau šis darbas nepasiliko be įtakos. Visų pirma, išspausdinus šį katekizmą, tuojau pasirodė, kad jo žemaitiška kalba, kad ir kiek pramiešta aukštaitybėmis, netinka daugumai Maž. Lietuvos gyventojų, ir todėl kituose raštuose ji turėjo būti kiek pakeista, t. y. daugiau pritaikinta krašto gyventojų daugumos reikalavimams. Tuo būdu Mažvydas, kad ir iš pradžios ne visai pataikęs į tikrą kelią, yra pradėjęs (savo vieno iniciatyva ar su kitų pagalba) pirmą Mažosios Lietuvos bendrinės rašomosios kalbos barą, kurį vėliau yra tęsę kiti rašytojai, visų pirma Jonas Rėza, 1625 m. išleisdamas perredaguotą J. Bretkūno psalmyną ir jame dar daugiau pasukdamas į aukštaičių tarmę, o Danielius Kleinas savo 1563 m. lotyniškai rašytoje lietuvių kalbos gramatikoje tą kalbą jau visai stabilizavo, visiškai aiškiai apibrėždamas jos pagrindą ir formuluodamas nuolatines jos vartosenos taisykles.

Bet Mažvydas pirmąją vagą yra išvaręs ne tik rašomosios kalbos, bet ir mūsų raštijos srityje. Čia ypač didelės įtakos vėliau yra turėjęs jo giesmynas. Visų pirma J. Bretkūnas didelę dalį giesmių savo 1589 m. giesmynui yra pasiėmęs iš Mažvydo, o jo tų pačių metų Kancionalo giesmės yra visos Mažvydo nuosavybė. Taip pat ir L. Sengstockas savo 1612 m. giesmynui daug kuo iš jo yra pasinaudojęs. Pagaliau net D. Kleinas, ir tas į savo 1666 m. „Naujas giesmių knygas“ yra apsčiai Mažvydo giesmių pasiėmęs, nors ir gerokai jų kalbą ištaisydamas.

Taigi Martynas Mažvydas iš tikrųjų yra pirmasis tiek mūsų rašomosios kalbos, tiek raštijos pijonierius. Jis yra pradėjęs vieną iš reikšmingiausių ir naudingiausių darbų, kuris per paskutiniuosius keturis šimtmečius ne nyko, bet nuolat vis didėjo, plito, ligi pagaliau mūsų tauta XIX amžiuje ėmė tautiškai atbusti ir atbudusi XX amžiuj buvo visai laisva pasidariusi.

Šiandien, žiūrint iš istorinės keturių amžių perspektyvos į Mažvydo veiklą, daugeliui iš mūsų jo vaizdas gal jau atrodys kiek išblukęs, nebeaktualus. Ypač mūsų grožinės literatūros atstovai pasiges jame dabar suprantamos literatūrinės arba meninės vertės. Bet kiekvienas, kuris domisi mūsų tautos eitaisiais keliais, jos nuolatiniu dvasi-

nės raiškos vystymusi, ras čia nemaža gražių ir vertingų dalykų. Visų pirma lietuvių kalbos istorikui ir dialektologui Mažvydo raštai yra labai žymus šaltinis mūsų kalbos raidai pažinti. Taip pat lietuvių literatūros istorikui Mažvydo veikla parodo tas aplinkybes ir priežastis, dėl kurių yra prasidėjusi mūsų raštija ir su ja susijusi tolimesnė mūsų žodinė kultūra. Pagaliau Mažvydas, kaip spausdintojo žodžio pradininkas, yra vertingas visiems, kurie dabar naudojamės spausdintu lietuvišku žodžiu. Todėl, šiemet minėdami keturių šimtmečių mūsų spaudos sukaktuves, mes turime tinkamai prisiminti ir tą žmogų, kuriam buvo lemta pradėti šį, taip mūsų tautai naudingą darbą.

Šaltiniai

Pirmiausias ir geriausias šaltinis M. Mažvydui, jo raštams ir kalbai pažinti yra Jurgio Gerulio paruošti jo visi žinomieji raštai, pirmą kartą su lietuviška prakalba Kaune 1922 m. išleisti Lietuvos Švietimo Ministerijos. Antrą kartą, jau su vokiška prakalba, išleisti 1923 m. Heidelbergo Carlo Winterio leidyklos. Abu šie leidiniai yra fotografuotiniu būdu išleisti ir todėl visai lengvai prieinami visiems tyrinėtojams. Vokiškasis leidinys dar dabar yra lengvai gaunamas Heidelberge pas patį C. Winterį.

Kitas svarbus šaltinis M. Mažvydo katekizmo kilmei ir kalbai pažinti yra norvego profesoriaus Chr. S. Stango disertacija „Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas“ išspausdinta Oslo 1929 m. Šiame darbe autorius pirmasis yra vykusiai ištyręs šio katekizmo vertimo šaltinius ir gerai išnagrinėjęs jo kalbos fonetiką ir kaitybą (fleksiją), kitų didžiai įdomių dalykų (sintaksės, žodyno, skolinių, katekizmo kalbos santykio su kitų Mažvydo raštų kalba, jo bendrinės rašomosios kalbos užuomazgos ir kt.) jis čia visai neliečia. Bet ir tai, ką jis čia yra davęs, yra didžiai vertinga ir autentiška, nes visą medžiagą yra sėmęs iš pirmųjų šaltinių; pvz. norėdamas geriau Mažvydo kalbos santykius su dabartinėmis lietuvių tarmėmis ištirti, jis yra po Lietuvą keliavęs net keturis kartus.

Daugiau prieinamų šaltinių Mažvydo veiklai nušviesti tuo tarpu nedaug ką tegalima nurodyti. Tam tikslui bene dar paminėtina 1946 m. Tübingene išspausdintas Vacl. Biržiškos „Lietuvių rašytojų kalendorius“, kur duodama trumpa bendroji mūsų rašytojų apžvalga ir kon-

spektyvinės žinios apie kiekvieną senovinį rašytoją skyrium, taip pat jo straipsniai apie Abraomą Kulvietį 1946 m. Wiesbadene išleisto „Pėdsakų“ žurnalo pirmuose dviejuose numeriuose (daugiau tuo tarpu jų nėra pasirodę) ir apie Jurgį Zablockį šiemet Tübingene išleistame rašytojų almanache „Ištrėmimo metai“. Tame pat almanache bus išspausdintas ir Pr. Skardžiaus straipsnis „Lietuvių kalba, jos susidarymas ir raida“, kur bendrais bruožais yra nušviečiami didieji mūsų kalbos istorijos laikotarpiai ir tuo būdu aiškiau apibrėžiama Mažvydo kalbos vieta visoje mūsų kalbos raidoje.

Martynas Mažvydas ir Vaclovo Biržiškos samprotavimai

(Tėviškės garsas, 1947 06 06; 1947 06 12)

Išspausdinus Tėviškės Garso Nr. 62–65 mano straipsnį „Martynas Mažvydas, jo raštai ir kalba“, aš tuojau redakcijai parašiau, kad ji nevisai gerai pasielgė tą mano straipsnį spausdindama be mano žinios ir, be to, ne spaudai paruoštą, su daugybe perrašymo klaidų, net ištisų sakinių praleidimu ir kt. Tada tuojau redakcija atsiprašė pasiteisindama, kad ji tai padariusi be blogos valios, norėdama vien tik plačiau paskleisti žinių apie Mažvydą ir tuo būdu daugeliui palengvinti šiemet sukankantį mūsų 400 metų spaudos minėjimą. Gavęs tokį atsakymą, aš buvau beketinąs tame pačiame laikraštyje paskelbti visą eilę atitaisymų, bet paskui apsigalvojau, kad šiuo metu neverta būti perdaug smulkmeniškam, ir todėl palikau į tai nereagavęs. Bet dabar, Vaclovui Biržiškai parašius ilgoką straipsnį apie Martyną Mažvydą bei jo bendradarbius šių metų Lietuvių Žodžio Nr. 16–20 ir ten savotiška forma jam palietus kaikuriuos mano pasisakymus, aš noriu čia trumpai atvaizduoti tikrąją padėtį ir pareikšti savo nuomonę dėl kaikurių Vaclovo Biržiškos sprendimų. Tai yra buvę šitaip.

Lietuvių Tremtinių Rašytojų Draugijos valdybos iniciatyva buvo sudarytas Vyriausias Komitetas 400 metų spaudos sukaktuvėms minėti, kurio prašomas Vaclovas Biržiška buvo apsiėmęs tam reikalui parašyti bent tris straipsnius, vieną iš jų apie Mažvydo biografiją, dar 1946 m., o aš buvau pasižadėjęs parašyti apie Martyno Mažvydo kalbą. Tai buvo savo laiku pranešta ir to Komiteto atsišaukime. Bet vė-

liau visi reikalai susimaišė: susijaudinęs dėl savo nelaimingos polemikos su Tremtinių Mokykla ir vėliau dėl Lietuvių rašytojų kalendoriaus recenzijos „Mintyje“, Vaclovas Biržiška savo duotojo pažado 1946 metais neištesėjo, ir todėl Lietuvių Rašytojų Draugijos valdybos pirmininko p. St. Santvaro primygtinai prašomas, aš sutikau skubomis parašyti kiek platesnį straipsnį apie M. Mažvydą, kad atskiri sukaktuvių minėjimo komitetai turėtų tam bent kiek medžiagos. Gyvendamas tolimoj provincijoj ir toliau nuo šaltinių, aš skubomis trumpai surašiau tai, kas man buvo po ranka, nei kiek nepretenduodamas duoti išsamių žinių. Tai dariau gelbėdamas padėtį ir nenorėdamas apvilti kelių dešimčių prašytojų, kurie laiškais buvo kreipęsi į Vyriausiąjį Minėjimo Komitetą. Tačiau iš anksto suprasdamas viso tokio darbo nenormalumą, aš to savo grynai medžiaginio straipsnio visai nesiryžau spausdinti, ir todėl jis Liet. Rašytojų D-jos valdybos rūpesčiu tebuvo multiplikuotas, bet, deja, labai nevykusiai. Ir štai vienas iš tokių multiplikuotų egzempliorių be mano žinios ir neištaisytas pateko į spaudą. Ir dėl to dabar tenka kalbėti su tuo pačiu Vaclovu Biržiška, kuris savo duoto pažado laiku nėra ištesėjęs.

Visų pirma Vaclovas Biržiška išnašoje sako, kad aš, sekdamas J. Geruliu, kartojąs jo nesąmonę (!) dėl M. Mažvydo parašo savo katekizme, nors čia pat aš pateikęs „fotokopiją pilno Mažvydo parašo, paslėptai knygoje išspausdinto“. Dėl to štai kas pasakytina: minėtąją fotokopiją yra Tėviškės Garso redakcija įdėjusi, ne aš; Martynas Mažvydas nei savo katekizmo tituliniame puslapyje, nei jo prakalbos, nei katekizmo gale nėra pasirašęs kaip autorius arba vertėjas; pirmasis v i s a i a i š k i a i katekizmo autoriumi Mažvydą yra pranešęs jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas savo Evangelijų bei Epistolų lotyniškoje prakalboje. Tad kur čia yra kokia nesąmonė? J. Gerulis, kurio darbai sudaro žymiausią pagrindą M. Mažvydo studijoms, lengvai nėra nesąmonių daręs, ir todėl aš, tuos faktus pažymėdamas, nedaug tesu prasilenkęs su tikrenybe. J. Safarewicz'iaus 1938 m. pastebėtasis Martyno Mažvydo paslėptas pasirašymas lietuviškos katekizmo prakalbos pradžioje nieko daugiau nepasako nei apie katekizmo autorių, nei apie jo vertėją. Iš to vieno akrostinio pasirašymo būtų galima manyti, kad M. Mažvydas tėra tik tos prakalbos autorius, kaip to pat katekizmo lotyniškosios prakalbos autoriumi yra buvęs Karaliaučiaus universiteto rektorius F r i d e r i c u s S t a p h y l u s. Visai aiškiai sa-

ko Vilentas, kad jo pusbrolis Martynas Mažvydas pirmasis yra parodęs būdą rašyti gimtąja kalba (rationem scribendi linguam patriam primus ostendit) ir išspausdinęs katekizmą bei šventąsias giesmes (elementa quaedam catechetica ... cantilenas quoque sacras typis edidit).

Toliau kitoje išnašoje Vaclovas Biržiška sako, kad aš drauge su J. Geruliu M. Mažvydą numarinęs 1562 metais, o tuo tarpu J. Bertoleičiui pavykę Karaliaučiaus archyve surasti tikslesnę jo mirties datą, būtent 1563 m. gegužės 21 d. Tai rašydamas, aš J. Bertoleičio (Bertulaičio) knygos apie reformaciją Maž. Lietuvoj neturėjau savo rankose ir todėl tą datą buvau primiršęs; bet kas mano toliau yra parašyta apie Mažvydo mirties datą ryšium su jo giesmyno pasirodymu, yra tokia pat aiški „matematinė" klaida, kaip kad pagal Vaclovą Biržišką hercogas Albrechtas Virbaliaus miesto sklypus yra dalijęs **1961 metais!**

Iš kitų Vaclovo Biržiškos pasisakymų ypač yra išskirtinas jo samprotavimas apie Abraomą K u l v i š k į. Pačiame Mažvydo giesmyne yra pasakyta, kad Liuterio giesmė „Gott sey gelobet vnd gebenedeiet" esanti išversta „per Daktara Abrahama Kulwiski". Dėl to Vaclovas Biržiška Pėdsakų I 7 psl. rašo: „Lotyniškai ir vokiškai ir pats jis rašėsi, ir kiti jį vadino Culvensis arba tiesiog vardu – Abrahamas. Mažvydo giesmyne 1570 m. jis vadinamas lietuviška forma, Kulviškiu; čia matyti, ar pats Mažvydas, ar jo giesmyno leidėjas Vilentas pats sulietuvino jo lotynizuotą pavardę. Jo visi giminaičiai savo pavardę rašė sulenkintoj formoj – Kulviec, o gudiškuose dokumentuose – Kulviet ..." Toliau jis dar priduria, kad prof. K. Jablonskis įtikinamai įrodęs, jog „forma Kulviškis, nežiūrint kad ją lyg ir autorizavo Mažvydo giesmynas, tenka priskirti Kulviškio artimiems kaimynams – Kulvinskiams, nors šie ir bandė save vadinti Kulviečiais. Tuo reikalu dviejų šeimų ginčas dėl teisės vadintis taip, o ne kitaip, buvo savo laiku pasiekęs ir Lietuvos teismus, ir tie klausimą išsprendė Kulvinskių nenaudai". Dėl šito aš savo laiku buvau pastebėjęs, kad Kulviškio nėra jokio reikalo versti iš lot. Culvensis, nes jis galėjo būti tiesiogiai Mažvydo ar Vilento pavadintas ir nuo jo gimtosios vietos Kulvos. Dėl to Vaclovas Biržiška, lyg ir kiek ironizuodamas, Lietuvių Žodžio Nr. 19 vienoje išnašoje rašo: „Gaila, kad teismas negavo susipažinti su pasirodžiusiais po 400 metų p. Skardžiaus kalbiniais išvedžiojimais

– gal tuomet būtų savo sprendimą pakeitęs Pr. Skardžiaus pageidaujama prasme“. Čia visų pirma yra skirtingi du dalykai: teisminė byla dėl Kulviečio ar Kulvinskio pavardės ir „lotynizuotos“ Culvensis pravardės sulietuvinimas Mažvydo giesmyne. Nepasisakydamas dėl K. Jablonskio nuomonės apie Abraomo Kulvinskio pavardės atsiradimą, aš tiesiogai esu paminėjęs Vaclovo Biržiškos teigimą ir nurodęs, kad nėra būtino reikalo Kulviškį lietuvinti iš „lotynizuoto“ Culvensis, nes, viena, **-iškis** tuomet, kaip ir dabar, buvo dar ne nuolatinė pavardinė, bet bendrinė vietos kilmės žymimoji priesaga; antra, nei anų metų teismai, nei K. Jablonskis nesprendė sporadinio Kulviškio pavardės susidarymo galimybės. O tuo tarpu kalbos faktai tai aiškia rodo; pvz. Ponto Pilotas arba Pilotas iš Ponto lotyniškai buvo vadinamas Pontius Pilatus, kurį mūsiškiai rašytojai iš pradžios buvo pavertę į Poncius Pilotas arba Ponskas Pilotas. Bet M. Daukša, mokėdamas daugiau už kitus lietuviškai, savo postilėje jį pavadino Pontiškis Pilotas. Taip pat vienoje vietoje ir Martynas Mažvydas dar pasirašo **Vaitkūnas**, tuo norėdamas pažymėti ne savo pavardę, bet tik patroniminę priklausomybę, t. y. Vaitkaus sūnus. Visai panašiai Simonas Vaišnoras savo Margaritos Theologicos vertime dievonimi žymi tik Dievo sūnų, ne kokią nors pavardę, kaip dabar mes darome. Taigi apie „lotynizuotos“ Kulviškio pavardės sulietuvinimą visai netenka kalbėti, nes ji mūsų kalboje visuomet galėjo atsirasti ir be lotynų kalbos.

Toliau iš Vaclovo Biržiškos straipsnio tenka dar aikštėn iškelti tai, kad jis iš viso su kalbos faktais nedaug tesiskaito. Pvz. Pėdsakuose jis Rapagelanus vadino Ropolionis, dabar rašo Rapolionis arba Rapalionis ir veda nuo Rapolionių kaimo apie Eisiškį. Tai yra dviguba klaida: viena, ne Rapolionis nuo kaimo, bet Rapolionių kaimas nuo Rapolionies gali būti gavęs savo pavadinimą; antra, Stanislovo Rapagelano tėvas vadinosi Georg Swiatzko Rapailowitz, todėl kamieno **Rapail-** nieku būdu negalima paversti į **Rapol-**, arba **Rapal-**, kaip kad Vaclovas Biržiška be jokios atodairos daro: čia priesaga **-ail-** gali būti ta pati kaip ir pavardėje **Tar-ailis**, vietovardyje **Krup-ailė**, bendriniuose žodžiuose **apskritailis**, **kirdailis**, **skardailis** ir kt. Todėl Rapagelanus iš tikrųjų lietuviškai gali būti ne Ropolionis, **Rapolionis,** ar **Rapalionis**, bet **Rapailionis**, kuris su **Rapolu** veikiausiai nieko bendro nė-

ra turėjęs. Arba štai vėl nei iš šio nei iš to Ulrichą Mercucerių jis be jokios sunkenybės verčia į Merkinietį: kaip čia **Mercuc**galėtų būti išriedėjęs iš **Merkin**-, yra visai nesuprantama, ir Vacl. Biržiška to ne tik neįrodo, bet, man rodos, to niekaip ir negalėtų įrodyti, kad ir kažin kaip norėtų; todėl, kol trūksta aiškių žinių, visi samprotavimai apie tai tėra tik paprasti svaičiojimai. Taip pat visai be reikalo Scheduikianį jis verčia į Šaduikionį, nes, kaip rodo dabartiniai Svėdasų ir Tauragnų **Šeduikių** kaimų pavadinimai, iš tikrųjų turi būti tik **Šeduikionis**; čia šaknis **šed-** yra ta pati kaip ir **Šeduvos** ir kitų vietovardžių; plg. dar Klaipėdos krašto pavardę **Šedys** ir kt.

Šitoks nesiskaitymas su kalbos faktais juo toliau, juo daugiau atsiliepia Vaclovo Biržiškos sprendimuose. Štai Lietuvių Žodžio 17 numeryje jis, nei vienu žodžiu savo sprendimo neparemdamas, teigia Mažvydo kalboje esant „nemaža rytietiškų Kulvos savybių". Čia jis rašo: „Kadangi Mažvydo raštų kalboje randama daug žemaičių tarmių žymių, tai jis laikomas kilimo žemaičiu. Bet kita vertus, pastebima ir nemaža rytietiškų Kulvos savybių, kurios galėjo atsirasti ir vienam jo tėvų esant kilimo rytiečiu lietuviu, ar iš to, kad pačiam Mažvydui teko ilgiau gyventi Vilniuje, ar pagaliau tuos rytietiškumus galėjo įnešti jo darbų korektorius. Kita vertus, apie Mažvydo raštų kalbą nėra galima labai griežtai kalbėti, daugumas jo raštų buvo ne vieno jo darbas, bet komplikacinė redakcija darbų keliolikos asmenų, kilusių iš įvairių Lietuvos vietų". Čia viskas yra sujaukta vienon vieton be jokios tvarkos ir kritikos. Jeigu Vaclovas Biržiška būtų bent kiek įdėmiau pasiskaitęs K. Būgos tyrinėjimą Lietuvių kalbos žodyno įvade ir Chr. Stango disertacijos išvadas, taip pat mano straipsnio kalbinę dalį, tai būtų lengvai pastebėjęs, kad Mažvydo katekizmas kalbos atžvilgiu yra aiškiai skirtinas nuo jo kitų raštų, kurie jau be abejonės yra redaguoti, bet nieku būdu ne su rytietiškomis, bet vakarietiškomis pažemaitės tarmių ypatybėmis. Pačioje katekizmo kalboje atsispindi visa žemaičių ir iš dalies net prožemaičių tarmės sistema tiek garsų srityje, tiek kaityboje, tiek žodyne, o aukštaitybės yra labai negausingos, ir todėl jos sudaro ne pagrindą, bet tik priedą, tam tikrą pašalinę priemaišą. Visuose kituose Mažvydo raštuose atsiranda tik aukštaitiškos afrikatos ir griežčiau yra skiriamas **a** nuo **o**, kaip kad to meto vakariečių aukštaičių tarmėje jau yra buvę. Tai rodo,

kad M. Mažvydas, pradėdamas versti savo katekizmą, iš pradžios kaip reikiant nesiorientavo dėl būsimosios raštų kalbos krypties, ir todėl ėmė versti žemaitišku tarmės pagrindu. Tik vėliau, išspausdinus katekizmą, pasirodė, kad daugumai Maž. Lietuvos aukštaičių gyventojų jo žemaitiška kalba visai netinka, ir todėl buvo pasukta daugiau į vakariečių aukštaičių tarmę. Kad tai buvo sąmoningai daroma, aiškiai matome iš tų komisijų, kurios buvo skiriamos naujai leidžiamoms knygoms ir ypač jų kalbai prižiūrėti. Matyti, šituo būdu buvo norima daugiau įtikti daugumai to meto Maž. Lietuvos gyventojų, ir todėl nuo mažumos žemaičių buvo pradėta toliau daugiau orientuotis į daugumos aukštaičių tarmę. Bet tiek Mažvydo katekizme, tiek kituose jo jau redaguotuose raštuose mes nepastebime jokių rytietybių, kurių Vaclovas Biržiška taria esant nemaža Mažvydo raštų kalboje, nors to jis specialiau nėra visai tyrinėjęs ir, atrodo, sprendžia vien tik apriorišk ai.

Ir tas apriorišk umas, dažnai paremtas tik vienomis plikomis prielaidomis, pastebimas ne tik kalbiniuose, bet ir kitokiuose, kartais net paprastuose gyvenimiškuose sprendimuose. Štai pvz. kaip jis lengvai apsidoroja su Rapailionies mirties priežastimi: „1545 m. gegužės 13 d. nuo apopleksijos smūgio mirė Rapolionis, kuris jau turėdamas per 60 metų amžiaus ką tik buvo Karaliaučiuje vedęs jauną žmoną ir už tą gašlumą sumokėjo savo gyvybe (!)".

Nebeliesdamas kitų Vaclovo Biržiškos straipsnio dalykų (kalbos netaisyklingumo ir kt.), aš noriu dar bendrai pastebėti, kad apie Martyno Mažvydo gyvenimą mes turime labai maža žinių, todėl jam geriau pažinti turi būti rūpestingai sunaudojami ne tik visi žinomieji jo biografiniai dalykai, bet ir jo raštų kalba, kuri yra labai instruktyvi ir vaidina gana žymų vaidmenį mūsų kalbos istorijoje. Bet apie tai teks dar kur nors kitur plačiau pakalbėti.

Lituanistiniai reikalai tremtyje

(Tėviškės garsas, 1947 09 18)

Negalima pasakyti, kad lituanistika būtų kaip reikiant klestėjusi nepriklausomoje Lietuvoje: tam trūko ir reikiamo supratimo, ir gerai pasiruošusių darbininkų, ir organizacijos. Ilgą laiką Lietuvoje nebu-

vo jokios centrinės įstaigos, kuri būtų galėjusi draugėn spiesti visus lituanistinius tyrinėjimus ir juos būtų lenkusi vieninga organizuota linkme, o neseniai įsikūręs, dar jaunas universitetas, turėdamas daugelį pradinių mokomųjų uždavinių ir nedidelį skaičių išmokslintų lituanistų, o dar mažiau finansinių galimybių, negalėjo kaip reikiant susirūpinti ta didžiai apleista, bet mūsų tautai labai svarbia sritimi. Vėliau, po didžių svyravimų ir delsimo, kilus spaudoje ir lituanistika susisielojusių žmonių tarpe tam tikrai akinamajai akcijai, buvo įkurtas Lituanistikos Institutas, kuris, kad ir iš pradžios turėdamas nemaža trūkumų, vis dėlto pamažu pradėjo organizuoti, burti krūvon lituanistines pajėgas ir tuo būdu statyti būsimąjį lituanistikos pastatą. Bet šis kuriamasis darbas neilgai truko: pasikeitus aplinkybėms, tas Institutas buvo panaikintas ir jo vietoje buvo įkurta Lietuvos Mokslų Akademija, kuri, prof. V. Krėvės Mickevičiaus vadovaujama, buvo pasiryžusi plačiu mastu lituanistinių tyrinėjimų darbą toliau varyti. Tačiau po metų vėl atmainos, vėl mokslinių pajėgų sijojimas, daugiausia pagal tikybinius įsitikinimus, vėl visokie nepritekliai, įvairūs suvaržymai ir pagaliau dalinis pačios Akademijos uždarymas nebeleido paskutiniaisiais metais plačiau išvystyti lituanistinės veiklos, o artinantis karo audrai, nemaža dalis Akademijos narių ir bendradarbių dėl karo aplinkybių ir kitų priežasčių turėjo pasitraukti į Vakarus ir tuo būdu nutraukti lituanistinį darbą savo tėvynėje.

Atsidūrus tremtyje, iškilo daugybė naujų klausimų, kurių daug kas visai nelaukė nei tikėjosi: naujos ir lituanistiniam darbui visai nepalankios aplinkybės, būtiniausių šaltinių trūkumas, neaiški ateitis ir daug energijos suėdanti kasdienybė – visa tai pjaute pjauna lituanistikos darbininkus. Įsikūrus Baltų Universitetui Hamburge, iš pradžios atrodė, kad ten susidarys bent minimalinės sąlygos lituanistikai šiaip taip vegetuoti, bet tuojau paaiškėjo, kad tai tėra tik graži, neilgai trukusi svajonė. Kitur, neskaitant atskirų dalinių išimčių, nebuvo nei mėginta sudaryti kokių lituanistinių tyrinėjimų centro. Todėl kiekvienas lituanistas tyrinėtojas, atsidūręs naujose aplinkybėse, vertėsi, kaip išmanė: kas aktyvesnis, mėgino dar šį tą moksliškai dirbinėti, šį tą rinkti, organizuoti, o kitas, patekęs į sunkesnes sąlygas, beveik visai yra metęs savo specialybės darbą ir tik žiūri, kad kaip greičiau galėtų kur toliau išdumti. Todėl mes paskutiniaisiais dvejais tremties metais visai nedaug teturime pasirodžiusių žymesnių lituanistinių darbų. Vie-

nintelis rimtas archeologinės srities mokslinis darbas yra pernai Tübingene išspausdintoji, bet dar Lietuvoje parašytoji M. Alseikaitės Gimbutienės disertacija „Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeiten“. Kitas, daugiau bibliografinio pobūdžio, bet skubotai ir nepilnai parašytas lituanistinis darbas yra Vacl. Biržiškos „Lietuvių rašytojų kalendorius“, išspausdintas 1946 m. Tübingene. Trečias iš eilės paminėtinas lituanistinis darbas yra dr. A. Salio „Lietuvių kalbos tarmės“, dar Lietuvoje vieno studento iš paskaitų užrašytos, bet dabar paties autoriaus peržiūrėtos ir iš dalies papildytos; jų gana ribotas skaičius rankraščio teisėmis ir šopirografuotiniu būdu yra tik šiemet Tübingene išspausdinta.

Iš nepasirodžiusių darbų visų pirma yra minėtini P. Kantrimo „Lietuvių kalbos istorijos bruožai“, populiaria forma parašyti platesnei visuomenei ir jau atiduoti spaudai. Taip pat jau spausdinami ir dr. J. Balio tautosakiniai skaitymai. Šalia to, rodos, jau yra parašyta ir spaudai atiduota J. Naujokaičio „Lietuvių literatūros istorija“, taip pat trijų autorių ruošiamas lietuvių kalbos rašybos vadovėlis drauge su rašybos žodynėliu ir kt. Apie visą eilę lituanistinių straipsnių, išspausdintų įvairiuose žurnaluose ar šiaip kokiuose leidiniuose, čia netenka plačiau kalbėti.

Taigi tremtyje pasirodžiusių ar pasirodančių lituanistinių darbų skaičius yra labai mažas ir vertybės atžvilgiu labai nevienodas: tai yra daugiausia ne tiriamieji, bet praktiniai, mokymosi ar šiaip orientacijos reikalams skirti darbai. Ir tai yra visai suprantama: išvykus iš savo krašto, visų pirma prisireikė mokyklinių priemonių, vadovėlių, ir todėl jų pirmiausia buvo pradėta rūpinti; pvz. iš kalbos srities visų pirma buvo perspausdinta Lietuvoje pasirodžiusi lietuvių kalbos gramatika, vėliau buvo išspausdinta dar Lietuvoje parašyta L. Dambriūno „Lietuvių kalbos sintaksė“ ir kt. Platesniam tyrinėjimui reikia daugiau ir laiko, ir šaltinių, ir didesnės leidyklos, o to šiuo metu kaip tik labai ir trūksta, todėl didesni tiriamieji darbai tėra dabar pamažu tik vieno kito ruošiami ir galbūt, jei bus lemta, kada nors tik ateityje pasirodys, veikiausiai jau nebe lietuvių, bet svetimomis kalbomis. Pvz. dr. J. Balys yra pasižadėjęs vienai vokiečių leidyklai parašyti tautosakinį darbą vokiečių kalba; šių eilučių autorius platų kalbotyrinį darbą taip pat yra vokiškai pradėjęs rašyti daugiau kaip prieš metus, ir t.t.

Dar sunkesnis ir painesnis dalykas yra naujų lituanistų paruoši-

mas. Tai yra visų pirma dėl to, kad tam darbui niekur nėra pakenčiamų aplinkybių. Kol dar veikė Hamburgo Baltų Universitetas, tol keliolika lituanistų galėjo studijuoti, bet netrukus šita įstaiga yra pamažu pradėta likviduoti, ir tuo tarpu nežinia, ar jos darbas kur nors toliau bus tęsiamas. Kita vieta labai apibrėžtam lituanistų skaičiui, daugiausia savo studijoms baigti, yra buvęs Tübingenas; čia vienas iš klausytojų, būtent Domas Velička, yra savo studijas sėkmingai jau baigęs ir iš universiteto yra gavęs net baigimo diplomą; keli kiti taip pat jau baigia rašyti savo diplominius darbus ir netrukus laikys baigiamuosius egzaminus. Bet prasidėjus visokiems varžymams, ir čia lituanistinių studijų darbas kaskart darosi vis sunkesnis.

Prie visų šitų sunkenybių prisideda dar ta blogybė, kad lituanistiniam darbui yra gerokai abejinga mūsų pačių visuomenė. Visų pirma patys studentai stengiasi daugiausia eiti praktinius mokslus, iš kurių tuojau galėtų turėti apčiuopiamos naudos savo ateities gyvenime, o lituanistika jiems atrodo svetimuose kraštuose visai nepritaikoma ir todėl praktiškai nereikalingas arba mažavertis dalykas. Be to, kiek atšaldomai lituanistinę nuotaiką veikia ir kai kurie mūsų atsakingesni visuomenės atstovai, nesupratingai reikšdami abejonių dėl lituanistikos naudos svetimose aplinkybėse ir dėl to nesistengdami jos neikiek palaikyti. Iš dalies net parodoksalu atrodo: svetimieji sudaro laikines aplinkybes lituanistinėms studijoms, o vienas kitas mūsiškis galvočius porina, kad tai dabar visai nereikalinga. Argi tokie žmonės pagalvoja, ką jie sako ir daro? Ar jie jau užmiršo, kad mes savo tautybę ilgiausiai galime palaikyti ne tiek savo materialinėmis gėrybėmis, kiek dvasiniais kultūros lobiais, kuriuos mūsų tauta yra amžiais sukūrusi? Ar jie nežino, kad mūsų tautos atgimimas daugiausia buvo žadinamas ir skatinamas J. Basanavičiaus ne kaip gydytojo, bet kaip istoriko, tautosakininko ir net iš dalies kalbininko? Taip pat ir vysk. Motiejus Valančius, ir Jonas Šliūpas, ir Petras Vileišis, ir Jonas Jablonskis, ir Maironis, ir Vaižgantas, ir Antanas Smetona, ir daugelis kitų mūsų tautos sąmonę pirmiausia yra kėlę ne teologiniais traktatais, ne inžinieriniais, juridiniais ir kitokiais specialiais konkrečiais mokslais, bet lietuvių kalba, Lietuvos praeitimi, lietuvių tautosaka, papročiais, žodžiu – neišsemiamais lietuvių tautinės kultūros turtais. Tad kas gali pasakyti, ar ateity tokiomis pat priemonėmis neteks vėl gaivinti tą pačią mūsų tautinę sąmonę, tik gal dar sunkesnėse aplinky-

bėse, kaip XIX a. pabaigoje? Jau ko ko, bet vienomis plikomis buhalterinėmis, medicininėmis, inžinierinėmis ar kitokiomis panašiomis priemonėmis tautinės nuotaikos nei sukursi, nei kam nors įkvėpsi: visa tai dera tik nuogai asmeninei egzistencijai palaikyti, ne sėkmingai tautinei sąmonei žadinti. Todėl, man rodos, visi tikrieji, ne žodiniai patriotai turėtų lituanistiką studijuojančiuosius ne murkdyti, bet palaikyti ir kiek galint paremti, nes jų darbo beveik niekas iš svetimųjų rimtai nesušelps ir iš jų kokios nors konkrečios asmeninės naudos svetimuosiuose maža kas tegali laukti. Tad blaiviau pažiūrėkime į šį labai rimtą dalyką ir savo trumparegiškumu nedarykime nereikalingos žalos ne tik atskiriems entuziastiškai nusiteikusiems lituanistinių arba su lituanistika susijusių dalykų studijuotojams, bet ir visai mūsų erškėčiais klotai ateičiai. Laikas būtų baigti su šiokia mūsų tautinės kultūros ignoracija!

Aisčiai ir baltai

(Tėviškės garsas, 1948 03 11)

Aisčių bei baltų klausimas vis dar tebėr diskutuojamas ne tik specialinėj mokslinėj literatūroj, bet ir mūsų eilinėje spaudoje. Štai neseniai Bronys Raila š. m. Minties Nr. 10 vėl kelia šį dalyką aikštėn ir prieina išvadą, kad pats gyvenimas dabar patvirtinęs ne **aisčių**, bet **baltų** vartosenos tikrumą. Konstatavęs baltų vardo vartojimą anglosaksų, prancūzų ir kt. tautų spaudoje, jis teigia, kad šį visuotinai įsigalėjusį įprotį dabar būtų ne tik labai sunku atgal atsukti, bet ir iš viso vargu ar bebūtų tai galima ir prasminga. Todėl savo straipsnį baigia šitaip: „Kol Baltijos jūra skalaus mūsų tėvynių krantus, atrodo, be skriaudos ir sąžinės graužimo mes visi galime sutikti su šiuo mums teikiamu ir mums visiškai būdingu baltų vardu".

Taip, mes galime ir turime su šiuo visuotiniu polinkiu sutikti, nes tai verčia mus daryti ne tik geografinė padėtis, bet ir bendras likimas: visos trys valstybės – Lietuva, Latvija ir Estija – yra Baltijos pajūry, visos trys beveik vienu laiku yra iškovojusios savo nepriklausomybę, visų trijų yra bendras likimas ir dabar. Todėl, suprantama, geresnio vardo joms pavadinti kaip **baltai** dabar beveik ir neįmanoma: **Baltų** tautos, **baltų** valstybės (anglų the Baltic nations, the Baltic

States) mums dabar yra tas pat, kaip lietuvių, latvių ir estų tautos, valstybės.

Bet, šitaip vartodami baltų vardą, mes turime neužmiršti, kad šis žodis turi ne vieną, bet dvi skirtingas reikšmes. Visų pirma, kaip jau anksčiau minėta, baltais dabar visuotinai yra vadinami lietuviai, latviai ir estai, t. y. indoeuropiečių ir somų atstovai drauge; čia svarbiausią vaidmenį vaidina ne kalbiniai santykiai, bet vienoda geografinė padėtis, būtent Baltijos pajūris. Kas kita yra mokslinės, visų pirma kalbotyrinės literatūros vartosena: čia baltais tėra vadinama tik indoeuropiečių šeimai priklausanti Baltijos pajūrio tautų grupė, kuriai priskiriami lietuviai, latviai, senovės prūsai, kuršiai, žiemgaliai ir sėliai. Šį kuopinį baltų indoeuropiečių tautų vardą dar visai neseniai, 1845 m., yra pradėjęs vartoti žodynininkas G. H. F. Nesselmannas, o juo vėliau yra pasekę ir kiti įvairių tautų mokslininkai; pvz. visose žymesnėse enciklopedijose baltais tėra laikoma tik Pabaltijo indoeuropiečių tautų grupė.

Pats žodis **baltas** yra išvestas iš Baltijos jūros vardo **mare Balticum**, kurį pirmą kartą sutinkame Adomo Bremeniečio XI amžiaus kronikoje. Dar anksčiau, I amžiuje po Kr., **Balcia** arba **Baltia** romėnų rašytojas Plinijus Senasis (23–79 m.) yra vadinęs kažkokią didelę salą. Senovėj **Baltia** dar buvo vadinamas ir Jutų kraštas (vok. **Jütland**, anglų **Jutland**), šiaurinė Danijos Jutų pusiasalio dalis. Ar visi šitie pavadinimai turi ką nors bendro, dabar nelengva pasakyti. Tačiau atrodo visai galimas daiktas, kad Baltijos jūra seniau bus buvusi tik vidaus jūra arba ežeras (vok. Binnenmeer, Binnensee), ir todėl iš pradžios galėjo būti gimininga su mūsų **bala** „pelkė“, slavų **bolto** „bala, pelkė, raistas; dumblas, purvynas; kūdra, ežeras“ (iš čia rusų **boloto**, čekų **blato**...), albanų **bal't** „dumblas, pelkė, molžemis“ ir kt. Kad taip iš tikrųjų galėjo būti, rodo senovinis Azovo jūros pavadinimas **palus Maeotica** ir kt. Taip pat seniau ir mūsų **marios** šalia latvių **mar'a** ir prūsų **mary** yra buvusios ne „Meer“, „Haff“, bet „vidaus vandenys, Binnensee“ (plg. sen. vok. aukšt. **meri** „stovintieji vidaus vandenys, bala“, sen. olandų **maere** „pelkė, jūra“ ir kt.), o **jūra**, kaip K. Būga (Kalba ir senovė, 231) yra įtikinamai įrodęs, nėra skirtina nuo **jaura** „šlapia, pelkėta žemė, raistas“ ir kt. Visai panašiai, iš visų pusių žemės apsupta, senovėj **bala** galėjo būti vadinama ir dabartinė Baltijos jūra. Toliau netiesiogiai šis pavadinimas gali būti susijęs su

mūsų būdvardžių **balas** „weiss“, **baltas** „t. p.“ ir kt.: viena, proslavių **bolto** „bala, pelkė“ pagal savo darybą yra ne kas kita, kaip sudaiktavardėjęs niekatrosios giminės būdvardis, kuriam atitinka mūsų **balta** (plg. *gera*, *gražu* ir kt.); antra, kad **bala** gali būti pavadinta nuo baltos spalvos arba, priešingai, veikiau balta spalva nuo **balos** „pelkės“, rodo pvz. mūsų **mulvė** „pelkė, liūnas, purvynas, dumblas“ šalia būdvardžio **mulvas** „rausvas, gelsvas“ ir kt. Vėliau šalia **baltas**, **baltà**, **balta** formaliai galėjo atsirasti ir Baltija; dėl darybos plg. **juodas** : **Juodija** „Jiezno vls. upelis“ ir kt. Taigi, šitaip suprantama **Baltija** gali būti pačių baltų, ne būtinai ilirų žodis, kaip kad neseniai yra manęs italų kalbininkas Bonfantė.

K. Būga, sekdamas savo mokytoju K. Jauniumi, **baltų** vietoj yra vartojęs **aisčių** vardą, išvestą iš Tacito „Germanijoj“ vartojamų „esti“. Bet kiti užsienio kalbininkai ir dalis mūsiškių nepriėmė šio pavadinimo, nes iš vienos pusės nei vienoje baltų kalboje nėra išlikusių visai patikimų **aisčių** vardo pėdsakų; Nesselmanno žodyne vartojamos **Aismarės** „Kuršių marios“ niekur nėra paliūdytos, todėl kaip J. Gerulis savo laiku yra manęs, tai lengvai gali būti vien mokslinė pramonė. Iš kitos pusės, Tacito aisčiais (Aestiorum gentes), kurių etimologija lig šiol dar nėra kaip reikiant išaiškinta, veikiausiai tebuvo vadinami vėlesni prūsų protėviai, ne germanai, kaip kad kaikurie mokslininkai (Karstenas, Sittigas ir kt.) yra linkę manyti. Pats Tacitas apie tai nieko griežtai nepasako, tik pastebi, kad aisčiai gyvenę prie „Suebų“ (dabartinės Baltijos) jūros, papročiais bei būdu jie buvę artimesni svebams, o kalba britams, garbinę dievų motiną ir nešioję kuilių paveikslus, buvę darbštesni žemdirbiai kaip germanai ir pajūryje rinkę gintarą, jų pačių **glesum** vadinamą. Šitos paviršutinės žinios nieko nesako apie aisčių germaniškumą. Jei nėra įrodyta, kad vėlesni prūsai būtų pažinę dievų (arba dievo) motiną bei kuilių paveikslus, tai dar negalima pasakyti, kad jie to anksčiau nebūtų žinoję. Nestebėtina ir tai, kad aisčiai savo kalba buvę artimesni britams negu germanams, nes tiek aisčių, tiek britų kalbose nebuvo vadinamosios germaniškos priebalsių pakaitos (Lautverschiebung). Pagaliau aisčiams priskiriamas gintaro pavadinimas **glesum** galėjo būti jų pažintas nuo savo kaimynų germanų arba, kaip J. Endzelynas, Senprūšu valoda, 7 psl., mano, galėjo būti aisčių bei germanų kalbų bendrybė; latvių tarmėse pažįstamas **gli**:**sis** „gintaras“, kaip rodo ilgasis *y*, yra

kildintas iš prūsų **gle:sa**. Bet, svarbiausia, Tacito aisčiai Baltijos pajūry yra randami ir vėlesniais amžiais: juos čia mini gotų istorikas Kasiodoras, vėliau Jordanis, Karolio Didžiojo biografas Einhardas ir pagaliau anglosaksų keliauninkas Vulfstanas. Šis paskutinysis keliaudamas pastebėjo, kad Vysla teka nuo pietų iš veonodų (arba venetų, t. y. slavų) žemės (weonodland), o Ilfingas (vok. Elbing) nuo rytų iš aisčių žemės (Eastlande), kur esąs **Trūso** ežeras (dabar vok. **Drausensee**, liet. būtų **Drūsno**, plg. **Drūsėnai** ir kt.) ir daugybė miestų; kiekvienas aisčių miestas turįs savo karalių; karalius ir turtingieji geria kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai midų, ir t.t.

Iš visų šitų nuotrupinių istorinių žinių matyti, kad aisčiai nuo senovės ligi IX–X a. po Kr. yra gyvenę į rytus nuo Vyslos prie Baltijos jūros, t. y. vėlyvesniuose Prūsuose. Vulfstano minimieji aisčių vietovardžiai ir papročiai sutinka su vėlesnių prūsų atitinkamais vietovardžiais bei papročiais. Pagaliau archeologai yra vėliau konstatavę ankstyvesniųjų aisčių ir vėlesniųjų prūsų medžiaginės kultūros tolydumą. Tad iš to tenka pripažinti, kad aisčiai iš tikrųjų tėra buvę tik prūsų protėviai, ir todėl kitos baltų padermės jais visai senovėj negalėjo būti vadinamos.

Bet K. Būga savo knygelėj „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje“ (6 psl.) dėl to rašo: „Kadangi **aisčio** vardas nuo X amžiaus nėra reikalingas **prūsų** tautai vadinti, tai jį šiandien galėtumbim suvartoti vardu visai giminei, kurios nariais yra ne tiktai prūsai (senovės tikrieji aisčiai), bet ir lietuviai, latviai, žiemgaliai, sėliai ir kuršiai“. Ir toliau jis dar priduria: „**Baltų** vardas prūsams galėtų tikti, nes jie Kristaus gimimo gadynėje jau buvo pasiekę Baltijos jūrą. Bet anos gadynės (I–II amžiaus po Kr.) lietuviams, latviams, žiemgaliams, sėliams ir kuršiams baltų vardas visai netinka, nes visos šitos tautos tuomet dar tebegyveno toli į rytus nuo Baltijos jūros“. Tačiau šitos teorijos dabar ištisai jau nebegalime priimti: vėlyvesnių laikų archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad savaiminga Rytprūsių kultūra gimininga lietuvių bei latvių kultūrai, yra randama jau senajame žalvario amžiuje, t. y. 1400–1000 m. pr. Kr., ir nuo to laiko ji tolydžio, nenutrūkstamai yra klestėjusi net ligi pat Ordino laikų. Taigi, senovės prūsų protėviai, aisčiai, tarp Vyslos bei Nemuno Baltijos pajūryje yra gyvenę ne tik Kristaus laikais, – jų dvi padermės, galindai bei sūduviai, toje vietoje tuo metu yra minimi graikų geografo Ptolemajaus, – bet beveik pusantro tūks-

tančio metų anksčiau. Taip pat, kaip archeologija rodo, žymiai anksčiau, negu K. Būga manė, Baltijos pajūry, į pietus nuo Liepojos ir Klaipėdos apylinkėse ligi Nemuno, yra klestėjusi kita kultūra, panaši į prūsų, ir nematyti, kad ji vėlyvesniais amžiais būtų kiek žymiau pakitėjusi. Vadinasi, ir kuršiai, kaip ir prūsai, yra laikytini senais Pabaltijo gyventojais. Pagaliau visai netoli nuo jūros, šių dienų Duobelės, Bauskės, Tukumo ir iš dalies Rygos bei Šiaulių apskrityse, yra gyvenę žiemgaliai.

Tuo būdu matyti, kad baltų vardas ne tik geografiškai, bet istoriškai gerai tinka ne tik prūsams, bet ir kuršiams, žiemgaliams, o su jais drauge pagaliau ir visoms kitoms baltų padermėms, kurios senovėje buvo rytuose nutįsusios net ligi Tverės Kalugos linijos, o pietuose ligi Pripetės balų ir šiaurėje ligi Dauguvos vidurupio. Visas baltų tautas draugėn riša ne tik kalbų gimininguma s, bet ir jų kultūros tolydumas, todėl joms visoms labai gerai tinka ir bendras baltiškas pavadinimas: nuo pat žilosios senovės gyvendamos Pabaltijy ir nuo Vyslos ligi tolimųjų rytų sukūrusios savaimingą tolydinę kultūrą, prūsų, kuršių, žiemgalių, lietuvių, latvių ir sėlių padermės (tautos) gali būti veikiau **baltais** vadinamos, negu estai bei suomiai, kurie senų senovėj yra gyvenę ne Pabaltijy, bet dabartinės Rusijos vidury, Pavolgyje. Bet kadangi iš visų šitų padermių lig šių dienų bėra išlikę tik latviai ir lietuviai, o dabartinis bendras likimas su jais drauge sieja ir estus, tad baltų vardu dabar galime vadinti ir šias tris tautas drauge, visai neatsižvelgdami į jų kalbų skirtybes. Šituo būdu baltai mums dabar yra dvejopi: seni indoeuropiečiai ir indoeuropiečių bei suomių giminės (estų) junginys. Senoviniais aisčiais galime ir toliau vadinti tik prūsų protėvius, kurie tuo vardu jau nuo senovės yra pažįstami.

TERMINOLOGINIAI DALYKAI

(Draugas, 1952 07 05; 1952 07 26; 1952 m., nr. 181; 1952 08 16; 1952 09 06; 1952 09 25; 1952 10 18; 1953 02 14; 1953 02 28; 1953 05 09; 1953 06 27; 1953 08 15)

Mūsų specialūs terminai lig šiol dar nėra kaip reikiant sutvarkyti: daugelio sričių terminai beveik dar visai nesvarstyti, o kurie jau buvo svarstyti, nėra kaip reikiant sutvarkyti ir drauge išleisti. Todėl dabar, atsidūrus už tėvynės ribų, prireikus yra didžiai sunku susigaudyti terminologiniuose dalykuose, nes iš vienos pusės trūksta pagrindinių šaltinių, o iš kitos pusės vėlyvesnių šaltinių (žodynų) autoriai reikiamus terminus dažnai nevienodai aiškina. Pvz. ligšioliniuose M. Niedermanno žodyno sąsiuviniuose dažnai duodami senesni terminai, kurių vietoje dabar kartais jau vartojami kitokesni, naujesni. Taip pat ir „Lietuvių kalbos vadovo" autoriai rašydami daugelio pačių svarbiųjų šaltinių savo rankose visai neturėjo, todėl daug ko iš savo vienos atminties skubomis ir negalėjo kaip reikiant padaryti. Todėl, atsitiktinai gavęs pasinaudoti A. Vireliūno „Įvardais, arba terminais", 1924 m. „Sakalo" b-vės išleistais Kaune, čia esu pasiryžęs iškelti aikštėn ir kiek platėliau pasvarstyti kelioliką įvairių sričių specialių terminų, kurie nėra patekę į „Lietuvių kalbos vadovą" arba kurie dabar vienų kitų nevienodai aiškinami. Ta pačia proga paliesiu ir vieną kitą specialesnį terminą, kuris, kad ir Vadove duodamas, o A. Vireliūno Įvarduose nesutinkamas, bet daugelio lig šiol vis dar nėra kaip reikiant suprantamas, įsisąmonintas. Tai visų pirma yra vadinamieji sinoniminiai terminai, pvz. *daiktas* ir *dalykas, kunigas* ir *dvasininkas, prasmė* ir *reikšmė* ir kt.

Specialiniai terminai

1. Balastas ir antpilas

Pirmasis iš šiųdviejų žodžių yra tarpt. svetimybė (angl., prc. b a l l a s t, vok. B a l l a s t) ir visų pirma reiškia gružą laivo arba orlaivio pusiausvyrai palaikyti arba laivo gramzdai ir orlaivio kilimui reguliuoti. Perkelta reikšme *balastas* yra „liekąs, be reikalo sunkinąs gružas, nereikalinga sunkenybė". Šalia to *balastu* dar vadinama skalda arba žvyras, kuris užpilamas ant geležinkelio sankasos paviršiaus pabėgiams sutvirtinti, tos pat reikšmės *balastas* vartojamas ir plento reikalams.

Ankstyvesnioji terminologijos komisija pastarosios reikšmės *balastą* yra lietuviškai pavadinusi *antpilu* (Įvardai 24 psl.), kuriuo žmonių kalboj dar vadinamas „saiko kaupas, priedas" ir „ant uogų ar žolių užpilta degtinė". M. Niedermanno žodyne *antpilas* teverčiamas į vok. „Auffuellmaterial, Schotter", o K. Fulsto – J. Talmanto žodyne, be to, dar duodama jam reikšmė ir „Aufguss". V. Pėteraičio žodyne taip pat duotos dvi reikšmės: „filling" (with liquid) ir „ballast, broken stones". Pagaliau V. Gailiaus žodyne vok. Aufguss yra „užpylimas (karštu vandeniu), a n t p i l a s", A u f f u e l l u n g – „užpilas" (A u f f u e l l m a t e r i a l visai neminimas) ir S c h o t t e r – „suskaldyti akmenys, skalda, antpilas (plento)".

Iš šitų visų šaltinių aiškiai matyti, kad duodamosios minėtųjų žodžių reikšmės yra nepilnos. Visų pirma tenka pastebėti, kad tie patys dalykai; plg. *antpalas, antpilas* ir *užpilas* iš esmės yra (*ampalas*) „ant ledo sušalęs vanduo, antledis" ir *užpalas, antpuolis* ir *užpuolis* (ūžpuolis, užpuolimas), *antrašas* ir *užrašas, antvalktis* „apvalkalas" ir *užvalktis, antvožas* „viršus, dangtis" ir *užvožas* ir kt. Čia visur priešdėlis *ant-* turi tą pačią reikšmę, kaip ir *už-*; plg. dar žem. *ončlipti, ančmesti* ir augšt. *užlipti, užmesti*. Taigi *antpilas* iš tikrųjų yra tai, kuo kas arba kas ant ko užpilama (ančpilama), užpylimas, angl. affusion, infusion, vok. Aufguss. Toliau *antpilo* reikšmė jau gali būti specializuota: 1. užpilamas saiko kaupas, antviršis; 2. ant uogų ar žolių užpilta degtinė; 3. skalda arba žvyras, kuris vartojamas geležinkelio sankasai arba plentui užpilti, balastas.

Šia proga dar tenka pastebėti, kad A. Vireliūno Įvarduose (10 psl.)

rusų *nastojka* „ant žolių, šaknų ir kt. užpilta degtinė“ lietuviškai vadinama *trauktinė*, o (*jagodnaja*) *nalivka* „ant uogų užpilta degtinė“ – *uoginė*. Tai, atrodo, yra neblogi terminai: *trauktinė* gali būti suprantama tokia degtinė, kurioje yra p r i t r a u k t a žolių, šaknų ir kt. skonio bei spalvos, o *uoginė* gali būti degtinė su uogomis, t. y. *uoginė degtinė*. Bet turėdami savo gražų *antpilą*, man rodos, lengvai galime apsieiti ir be *trauktinės* „nastojkos“, kuri lig šiol ir šiaipjau nebuvo plačiau vartojama, o *uoginė* gali būti speciali *antpilo* rūšis, t. y. ant uogų užpiltoji degtinė, visai panašios darybos, kaip ir *serbentinė, šermukšninė, vyšninė* („vyšniuvka“) ir kt.

2. Apgriūtis ir griūtis

A. Vireliūno Įvarduose (24 psl.) **apgriūtis, -ies** verčiama į rus. **obval**. O rusų kalboje **obval** reiškia „nuo kalnų nugriuvusį sniegą ar uolas; tuo sniegu ar uolomis apgriuvusią vietą“. M. Niedermanno žodyne **apgriūtis** verčiama į vok. „Erdrutsch, Erdschlipf“, o V. Gailiui **Erdrutsch** tėra „žemės (nu)slinkimas, griuvimas (kalnuose)“. Savaime suprantama, šis pastarasis nusakymas nėra joks terminas; tai tėra tik palaidas aprašymas. Vok. **Erdrutsch** arba **Erdsturz** anglų kalboje atliepia **landslide** arba **landslip**, kuris Websterio žodyne (New Collegiate Dictionary) šiaip nusakomas: „the slipping down of a mass of earth or rock on a mountain or slope or behind a sea cliff; also, the mass which slips down“. Anglų **slipping down** lietuviškai nusakytina „slinkimas žemyn, nuslinkimas“ arba „griuvimas žemyn, nugriuvimas“. Todėl angl. **landslide, landslip**, vok. **Erdrutsch, Erdsturz**, rus. **obval**, man rodos, geriausia atstoja Vadove vartojamoji **griūtis, -ies**, kuri gerai išreiškia ne tik patį griuvimą, bet ir pačią griuvimo išdavą; plg. **būtis** „buvimas, būvis“, **klotis** „pasisekimas, sėkmė“, **pjūvis** „pjovimas“, **žlugtis** „žlugimas, skalbimas“, **žūtis** „žuvimas, pražūtis“ ir **gniūžtis** „gniūžis, gniužulas“, **lūžtis** „laužas“, **žlugtis** „žlugtas“ ir kt.; toliau žr. mano „Liet. kalbos žodžių daryba“ 326 t. Vireliūninė **apgriūtis** veikiausiai yra sudaryta pagal rus. **obval**. Ja iš bėdos gal būtų galima vadinti sniegu arba uolomis apgriūvusią vietą, bet ji neatstoja angl. **slide, slip** arba vok. **Rutsch, Sturz**, nes priešdėlis **ap-** mūsų kalboje kaip tik dažnai žymi įvykį, ne eigą; plg. rus. **obmen** „change, exchange, barter“, šalia **mena** „t. p.“ ir mūsų **mainas, mainai** „t. p.“: **mainų**

prekyba, „vok. Tauschhandel"; jis davė man m a i n a i s šitą daiktą. Paprastai **maino, mainų** vietoje nevartojame **apmaino** ar **apmainos**; **apmaina** (arba **apmainas**) tėra „pamaina, pakaita, vok. Umtausch". Dėl tos priežasties angl. **slide, slip,** vok. **Rutsch, Sturz** visų pirma lietuviškai verstina **griūtis**, ne **apgriūtis**; pvz. rus. **sniežnyj obval**, „snow-slip, avalanche, Schneesturz" visai tinkamai gali būti išversta į **sniego griūtis**.

3. Apvaja, vija ir apipinas

Šie trys techniniai terminai įvairiuose šaltiniuose nevienodai vartojami. A. Vireliūno Įvarduose **apvaja** rusiškai verčiama „obmotka", **vija** – „vitok" ir **apipinas** – „opletka". N. Niedermanno žodyne **apvajos** visai nėra, o **apipinas** verčiamas į vok. „Umkloeppelung". V. Pėteraičio žodyne, priešingai, nėra **apipino** su **vija** ir teduodama viena **apvaja** „winding, coil". Pagaliau V. Gailiaus žodyne dar yra **(ap)vija** „Windung" šalia **apvaja** „(Um)wickelung" ir **apipinas** „Umkloeppelung".

Iš gyvosios žmonių kalbos yra pažįstama **vija, -os** „viena botago virvelė; susukta karklo, žilvičio vytis šiaudams pririšti prie klostų (lotų)". Pritaikyta technikos reikalui, **vija** gali žymėti vieną apsūkį, ang. **turn, winding**, vok. **Windung**, rus. **vitok**. Kitokios darybos yra **apvaja**: turėdama tą pačią šaknį kaip ir dažninis veiksmažodis **vajoti** „kartotinai vyti", ji visai tinkamai gali žymėti tai, kuo kas **apvajojama** arba **apvajota**, t. y. keliais apsūkiais apvyniota, būtent – angl. **coil**, vok. **Umwickelung**, rus. **obmotka** (V. Dalio žodžiais tariant „obvjazka v nieskol'ko oborotov"). Šis **apvajos** ir **vijos** skirtumas gali būti aiškiai pavaizduotas tokiais sakiniais: ritės (špūlės) **apvaja** turi 120 **vijų** (vijelių); elektromagneto veikla priklauso nuo srovės jėgos ir **apvajos vijų** skaičiaus.

Apipinas, arba **apypinas**, yra tai, kuo kas apipinama, vok. **Umkloeppelung**, rus. **opletka**, pvz.: kabelio **apipinas** (apipynimas) saugo, kad jis iš oro negęstų.

Taigi Vadove, atrodo, šie trys skirtingi terminai nėra griežtai tarpusavy skiriami: čia **apvaja** yra „apvijimas, apypinas", **apypinas** „apipynimas, apvaja" ir **vija** „apvaja, vynė" šalia **vynė** „sruoga; apvija, vija". Iš tikrųjų **apvaja** turėjo būti „tai, kuo kas apvajota", **vija** – „vienas apvajos apsūkis" ir **apipinas** (**apypinas**) – „tai, kuo kas apipinta, apipynimas".

Visai kitas klausimas, kaip iš tikrųjų turėtų būti rašomas – **apipinas** ar **apypinas**. Sprendžiant pagal gyvosios žmonių kalbos atitinkamus pavyzdžius, atrodo, šis žodis galėtų būti šiaip ir taip rašomas, nes tam reikalui mūsų kalba griežtų taisyklių neduoda; yra nemaža pavyzdžių, kur priešdėliai **api-** ir **apy-** svyruoja, kaip antai: **apiausis** ir **apyausis, apiaušris** ir **apyaušris, apijuoka** ir **apyjuoka, apikaklė** ir **apykaklė** (rečiau), **apikula** ir **apykula** „tinginys, apsileidėlis“, **apirašas** ir **apyrašas, apitvaras** ir **apytvaras**, taip pat **apymalas** „antrą kartą malami miltai“, **apyšalas** „lijundra“, **apypenas** „valgis; nuodai“, **apytaisas** „drabužis“ šalia **apigamas** „apgamas“, **apivadas** „apvadas“, **apivaras** ir kt. **Apy-** paprastai tevartojama su būdvardžiais ir dažnai su daiktavardžiais, pvz.: **apybaisis, apydrūtis, apygardis; apyburnis** „vieta apie burną“, **apylaukis** „palaukė“, **apynagis** „pirštas apie nagą“ ir kt.

Pagaliau tenka dar pasisakyti dėl priešdėlio **ap-** vartojimo kalbamuose terminuose. Jei **vija** „vienas apsūkis, vynė“ yra vartojama be priešdėlio ir vis dėlto reiškia „apvijimą“, kad ir vienkartinį, tai, atrodo, analogiškai galėtų būti **apvajos** vietoje vartojama ir daugkartinė **vaja, -os**: tuomet būtų žymiai nuosekliau, negu šalia **apvajos** vartojant vieną **viją**. Bet šalia **apvajos** vartoti **apviją** gal būtų kiek kebloka, plg.: elektromagneto veikla priklauso nuo **apvajos apvijų** skaičiaus. Man atrodo, gal kiek geriau skambėtų: priklauso nuo **vajos**, arba **apvajos vijų** skaičiaus. Galutinai dėl to gali būti nusispręsta, žinoma, tik pasisakius kompetentingiems atitinkamų sričių specialistams.

4. Atmušas

A. Vireliūno Įvarduose (26 psl.) šiuo naujadaru vadinama atrama vagonams sulaikyti kelio gale, angl. **buffer stop**, vok. **Prellbock**, rus. **upor**: atsparos keliai stotyse baigiasi **atmušais**. Tai iš tikrųjų yra tam tikras atraminis taškas, kuris sulig vagonų buferių augštumu įtaisytas geležinkelio gale, kad paleisti arba stumiami vagonai nenueitų nuo bėgių, t. y. tai, į ką vagonai eidami **atsimuša** savo buferiais. Bet kaikurių žodynininkų šiam žodžiui dar duodama ir kitokia reikšmė; pvz. M. Niedermanno žodyne šalia „Prellbock“ **atmušas** dar reiškia ir „Prellstein“. Taip pat ir V. Pėteraitis šalia „buffer stop, fender beam“ šiuo žodžiu dar vadina ir „curb-stone, guarde-stone“. Bet V. Gailiaus žodyne **atmušu** teverčiamas vok. **Prellbock; Prellstein** jam jau yra

„kraštinis (plento) akmuo“. Tad kaip iš tikrųjų turėtų būti? Man rodos, **atmušas** gali būti kiekvienas daiktas, į kurį kas atsimušdamas susilaiko. Taigi **atmušais** lengvai gali būti ir kraštiniai kelių (plentų, vieškelių ir kt.) akmenys, kurie padedami tam, kad važiuotojai neiškryptų į pakraščius. **Atmušas** taip pat, bent iš dalies, gali būti ir tai, ką anglai vadina **bulkhead**, vokiečių paprastai verčiamas į **Prellbock**, pvz. tam tikras sieninis įtaisas, į kurį uostuose bangos **atsimuša**, kuris kitose vietose sulaiko ugnį ir t.t.

5. Atšlaita

A. Vireliūno Įvarduose ir J. Balčikonio žodyne **atšlaita** tepaaiškinta vienu žodžiu „cokolis“. M. Niedermanno žodyne šis žodis verčiamas į vok. „Sockel, Unterlage, Untersatz“. Taip pat ir V. Pėteraitis **atšlaitą** verčia į angl. „sockle“. Bet V. Gailius vok. **Sockel** lietuviškai teverčia „papėdė, pastolas (cokolis)“. Tad ar taip gerai daroma? Prieš atsakant į šį klausimą, visų pirma tenka pastebėti, kad **cokolis** per rusų **cokol'** yra kilęs iš italų **zoccolo**, o šis savo keliu iš lot. **socculus** „batelis“. Pagrindinė šio žodžio reikšmė yra „apatinė pastato dalis tarp pamato ir langų“. Ši (daugiausia mūrinės) sienos dalis yra kiek storesnė už viršutinę, todėl ji ir yra lyg viršutinės sienos dalies atrama, t. y. viršutinė siena yra lyg atsirėmusi, atsišliejusi į apatinę dalį, cokolį. Toliau cokoliu dar vadinamas statulos, vazos ar pastato (kolonos) pagrindas (bazė). Taigi **cokolis**, kaip specialus terminas, mano nuomone, gali būti ir toliau vadinamas neblogu naujadaru **atšlaita**. Tas faktas, kad gyvojoj žmonių kalboj yra **atšlaitė** „nuokalni vieta, pakalnė, pašlaitė“, nei kiek nekliudo gretimais būti ir **atšlaitai** „cokoliui“, juo labiau, kad šiuo žodžiu (pvz. J. Basanavičiaus pasakose) dar vadinama ir „suolas, sėdynė“.

6. Darbeivis ir rangovas

Darbeivis „kontraktorius“ yra sudarytas ankstyvesnės terminologijos komisijos, kurioj dalyvavo J. Jablonskis su K. Būga, ir paskelbtas A. Vireliūno Įvarduose, o iš čia jis pateko ir į M. Niedermanno žodyną. Bet gyvenime jis nebuvo pradėtas plačiau vartoti: jo vietoje nepriklausomoje Lietuvoje visuotinai jau buvo įsigalėjęs **rangovas**, kuris, be abejonės, yra žymiai geresnis už **darbeivį**. Visų pirma šalia

darbeivio mes neturime tinkamų tolimesnių, su jo verslu susijusių darinių, nes yra retos ir nelanksčios darybos: iš jo negalime susidaryti nei būdvardžio, nei veiksmažodžio, kaip kad atitinkamai yra kitose V. Europos kalbose; pvz. šalia anglų **contractor, undertaker** yra **contract, contraction, contractive, contractual, undertake, undertaking** arba šalia prc. **entrepreneur** randame ir **entreprendre, entreprenant, entrepris, entreprise** ir kt. Visai kas kita yra **rangovas**: viena, jo priesaginė daryba yra gana aiški, plg. **rangovas: rengti, rangyti; ganovas: genu, ginti, ganyti; gėrovas: gerti, girtas, girdyti; valdovas: valdyti; žinovas: žinoti** ir kt.; antra, šalia jo gali būti susidaryta ir įvairių darinių, pvz. **ranga** „undertaking, entreprise“, **paranga** „iš sutarties paimtas atlikti statybos darbas, angl. contract“, **rangus** „contractive“ ir kt. Taigi **rangovas** yra teiktinesnis už negyvėlį **darbeivis**, ir todėl, atrodo, visai su pagrindu tik jis vienas (t. y. **rangovas**) tevartojamas V. Pėteraičio bei V. Gailiaus žodynuose ir Vadove.

7. Garsiakalbis ir garsintuvas

Šie terminai nevienodai vartojami: M. Niedermanno žodyne teduodamas vienas **garsiakalbis**; V. Pėteraičio ir V. Gailiaus žodynuose **garsia**-kalbis vartojamas šalia **garsintuvo**; o Vadove terandame tik vieną **garsintuvą**. Ankstyvesnis iš šiųdviejų naujadarų yra **garsiakalbis**, o **garsintuvas**, mano sudarytas, buvo tik vėliau pradėtas vartoti „Gimtojoje Kalboje“. Pats **garsiakalbis** yra sudarytas pagal kitų kalbų atitikmenis (plg. angl. **loud-speaker**, vok. **Lautsprecher** ir kt.), o **garsintuvas** yra savarankiškas darinys, su priesaga **-tuvas** sudarytas iš bendraties **garsinti**, plg. **garsintuvas: garsinti; pakabintuvas** „pakaba“: **pakabinti; žadintuvas** „žadinamasis laikrodis“: **žadinti; žibintuvas** „žibintas“: **žibinti** ir kt. Pagal savo darybą **garsintuvas** turėtų reikšti įrankį, kuris garsina, didina garsą. Bet kaikurie mūsų radijo specialistai savo laiku mėgino įrodinėti, kad šis įrankis nedidinąs garso, ir todėl techniškai **garsintuvas** negalįs būti pateisintas. Nebūdamas tos srities specialistas ir tuojau pat negalėdamas su tokiais specialistais susižinoti, aš tuo tarpu negaliu reikšti savo nuomonės apie to įrankio darybą ir jos santykį su garsu. Todėl pravartu yra pasižiūrėti, kaip geresni kitų kalbų žodynai tai nusako. Pvz. pagal Websterį **loudspeaker** yra „a form of telephone receiver for producing sounds loud enaugh to be readily heard some distance away“. Didžiojoje vokiečių

Brockhauso enciklopedijoje pasakyta, kad **Lautsprecher** yra „ein Geraet zur weithin vernehmbaren wiedergabe von Rundfunk-, Tonfilm- und Schallkplattendarbietungen“. D. Ušakovo redaguotame rusų kalbos žodyne **ogromkogovoritel'** (t. y. garsiakalbis, loud-speaker) yra įrankis, sustiprinąs garsą priimtuve (usilivajuščij zvuk v prijemnike) ir daraąs transliaciją girdimą dideliame atstume. Pagal tuos nusakymus atrodo, kad **garsintuvas** gali būti toks įrankis, kuris transliuojamus garsus sustiprina, daro pakankamai girdimus, t. y. garsina, ir todėl, mano nuomone, jis savo daryba visai gerai gali atitikti savo paskirtį. **Garsiakalbis**, sprendžiant iš jo darybos, gali būti žmogus, kuris garsiai kalba, ar įrankis, kuriuo garsiai kalbama, bet nematyti, kad šiuo žodžiu būtų žymimas garso sustiprinimas. Todėl tuo sumetimu, man atrodo, **garsintuvas** yra teiktinesnis už verstinį **garsiakalbį**. Ką mano apie tai dabartiniai mūsų radijo specialistai? Prašome pasisakyti.

8. Įmonė, fabrikas ir firma

Dabartinėje lietuvių kalboje **įmonės** sąvoka nėra griežtai apibrėžta. Pvz. M. Niedermanno žodyne **įmonė** verčiama vok. „geschaeftliche Unternehmung, Geschaeft, Werk, Fabrik, Etablissement, Firma“. K. Fulsto–J. Talmanto žodyne tai tėra „Geschaeft, Betrieb, Werk“, o V. Pėteraičio – „concerne, enterprise, works“. V. Gailius vok. **Geschaeft** lietuviškai verčia „užsiėmimu, verslu, darbu; bizniu; prekyba; **įmone**, krautuve, parduotuve“, **Betrieb** – „dirbtuve, **įmone**“ (industrieller **Betrieb** – „pramonės **įmonė**“, **Betriebsleiter** – „įmonės vedėjas“), **Unternehmung** – „įmone, įstaiga“, **Etablissement** – „prekybos, verslo įstaiga“, **werk** – „įmone, dirbtuve, fabriku“ ir pagaliau **Fabrik** – „fabriku, dirbtuve, **įmone**“. Vok. **Firma** jam tėra tik „firma“. Taigi pagal šį pastarąjį šaltinį **įmonė** yra „Unternehmung, Geschaeft, Betrieb, Fabrik ir Werk“, o „Etablissement“ ir „Firma“ į jos sąvoką neįeina, kaip tai yra M. Niedermanno žodyne. Iš kitos pusės K. Fulsto–J. Talmanto ir V. Pėteraičio žodynuose į **įmonės** sąvoką neįeina ne tik „firma“, bet ir „fabrikas“. Bet užtat pastarajame, V. Pėteraičio, žodyne duodama nauja reikšmė „concern“, kurios nėra visuose kituose minėtuose šaltiniuose. Pagaliau Vadove **įmonė** vėl yra „prekybinė įstaiga, fabrikas, firma“.

Šituo būdu kone kiekviename minėtame šaltinyje **įmonės** sąvokos

ribos yra nevienodos, įvairios, ir todėl savaime kyla klausimas: kas gi iš tikrųjų yra **įmonė**? Ankstyvesnioji terminologijos komisija **įmone** laikė tai, kas yra rusų „zavedenije, zavod“ ir „predprijatije“ (Įvardai, 6, 140 psl.). Sprendžiant iš pradžios žodžio kilmės (plg. **įmonė, įmanus, įmaningas, įmanyti** „galėti, įstengti“ ir **išmonė, išmanus, išmaningas, išmanyti** ir kt.), **įmonė** visų pirma gali būti tam tikra sąveikinė kapitalo ir darbo organizacija kuriam nors vieningam gamybiniam ar prekybiniam tikslui siekti, tai, kas yra rusų **predprijatije**, vok. **Unternehmung**, anglų **enterprise**, pvz.: smulki, stambi **įmonė**, valstybinė **įmonė**, didelė pramonės (pramoninė) **įmonė** ir kt. Toliau į šią bendrąją sąvoką porūšiu gali įeiti ir **fabrikas**, t. y. pramoninė įmonė, kur žaliava daugiausia apdirbama mašinomis. Rusų kalboje šalia **fabrika** dar vartojamas ir **zavod** „stambi pramonės įmonė“, bet kitos V. Europos kalbos tam skirtumui žymėti neturi skirtingų specialių pavadinimų, todėl **zavod** pvz. angliškai verčiamas eiliniais atitikmenimis: **sacharnyj zavod** „sugar factory“, **stekljanyj zavod** „glass works“, **litejnyj zavod** „foundry“ šalia **bumažnaja fabrika** „paper mill“, **tekstil'naja fabrika** „textile factory, mill“ ir kt. Liet. kalboje tam reikalui daugiausia vartojamas **fabrikas**, pvz.: **cukraus fabrikas, stiklo fabrikas, popieriaus fabrikas, tekstilės fabrikas**, šalia **lentpjūvė, liejykla** ir kt.

Kad bendroji **įmonės** sąvoka gali būti vartojama ir specialesniam, porūšiniam, dalykui žymėti, tarp ko kita rodo vok. **Betrieb** „management, business, trade; (work)schop, works“, pvz.: der Betrieb eines Geschaeftes, einer Fabrik, eines Bergwerkes, in allen Betrieben hoerte die Arbeit auf „visose **įmonėse** darbas sustojo“.

Kiek kitokesnis dalykas yra **firma**: tai visų pirma yra atskiro pirklio ar pirklių grupės pasirinktas vardas prekybiniam tikslui, pastovus prekybinis pavadinimas (italų, ispanų **firma** iš lot. **firmus** „tvirtas; pastovus, patvarus“). Šalia to **firma** dar yra ir komercinė dviejų ar daugiau dalyvių, arba dalininkų, bendrija (a partnership of two or more persons). Taigi **firma** iš dalies gali būti ir „prekybinė įstaiga“, kaip tai Vadove nusakyta, nes **firmos** „komercinės bendrijos“ tikslas įeina į bendrosios **įmonės** (angl. enterprise, vok. Unternehmung) sąvoką. Bet **koncernas**, atrodo, yra kas kita kaip **įmonė**: tai yra kelių **įmonių** (įmonės šakų) sąjunga (plg. lot. **concernere** „drauge maišyti“). Šia proga tenka pastebėti, kad angl. **concern** reiškia „a business

organization“, taigi tai beveik tas pat, kas ir **firma**, ir tuo būdu iš dalies skiriasi liet. kalboje įsigalėjusio **koncerno** reikšmės.

Iš viso to, kas augščiau pasakyta, matyti, kad **įmonė** gali būti „enterprise; factory, manufactory, mill, works; firm“ arba vok. „Unternehmung, Geschaeft, Betrieb, Werk, Fabrik; Firma“.

9. Įjungtis ir išjungtis

Mūsų elektrotechniniai terminai dar nevisi kaip reikiant yra sudaryti. Pvz. A. Vireliūno Įvarduose ir M. Niedermanno žodyne vartojamas **įjungtis, -čio** „įtaisas elektros srovei įjungti“ ir **išjungtis, -čio** „įtaisas elektros srovei išjungti“ savo daryba jie atliepia rusų **vključatel'** ir **vyključatel'**; galimas daiktas, kad šių lietuviškų žodžių darybai kiek įtakos yra turėję ir rusų kalbos atitikmenys. Vokiškai M. Niedermanno žodyne **įjungtis** verčiama į „Vorrichtung zum Einschalten, Schalter“, o **išjungtis** – į „Ausschaltevorrichtung“. V. Pėteraitis **išjungčio** vietoje vartoja **išjungiklį**, disconnector, circuit-breaker“, o **įjungiklio** visai neduoda **įjungčio** vietoje. Norint nuosekliam būti, reikėtų, atrodo, vienodai elgtis: vartojant **jungiklį** (**jungiklis** „Schalter“ V. Gailiaus žodyne ta pačia reikšme vartojamas šalia **jungtuko**), šalimais turėtų būti vartojamas ir **įjungiklis, išjungiklis** ir **perjungiklis** „įtaisas elektros srovei perjungti, current-reverser, Umschalter“ (šis pastarasis terminas sutinkamas V. Pėteraičio ir V. Gailiaus žodynuose) arba šalia **įjungčio, išjungčio** turėtų būti ir **perjungtis, -čio**. Man rodos, pagrindinis terminas **jungiklis** „switch, connector“ yra visai tinkamas: viena, priesaga **-iklis** kaip tik dažnai vartojama įrankiui žymėti, pvz.: **kandiklis, kasiklis** „lopetėlė bulvėms kasti“, **kratiklis** „pakulų kratomoji lazdelė“, **stūmiklis** „skląstis, sklendė, velkė“, taip pat **rodiklis, skaitiklis** ir kt.; antra, toks darinys kaip **jungtis, -čio** nelabai tiktų, nes jau yra **jungtis, -ies** „jungė, ryšys, sąryšis; jungiamoji dalelytė“. O vartojant **jungiklį**, jau neišvengiamai, vien dėl vienodumo, tenka šalimais vartoti ir **įjungiklį, išjungiklį** ir **perjungiklį**. Tas faktas, kad gyvojoje žmonių kalboje nelabai linkstama vartoti priešdėlinių žodžių su **-iklis**, specialiam reikalui, atrodo, neturėtų būti didele kliūtimi, nes įvairių priesaginių darinių su priešdėliais visdėlto apsčiai pasitaiko, pvz. **įvynioklis** „tai, į ką kas įvyniojama“, **pakaboklis** „vąšas, kablys“, **apjuostuvas** „juosmuo“, **prijuostuvas** „prijuostė“

ir kt. Taigi šalia **jungiklio** visai gerai gali tikti ir **įjungiklis, išjungiklis** ir **perjungiklis**.

Norint visų šitų trijų naujadarų vietoj būtų galima vartoti tik vieną **jungiklį** elektros srovei jungti, t. y. įjungti, išjungti ir perjungti; plg. anglų **switch** „a device for making, breaking or changing the connections in an electric current", liet. **laka** arba **landa** „avilio skylė, pro kurią bitės gali ne tik išlėkti, bet ir įlėkti". Bet norint aiškiau pažymėti specialią kiekvienos **jungiklio** rūšies paskirtį, gali būti pravartūs ir atitinkami priešdėliniai dariniai, būtent – **įjungiklis, išjungiklis** ir **perjungiklis**.

10. Įvaras ir įvorė

Įvaras ir **įvorė** yra naujadarai ir savo daryba niekuo nesiskiria nuo **įvadas** ir **įvodė** ir kt. Pirmą kartą **įvarą** sutinkame A. Vireliūno Įvarduose, kur jis verčiamas rusų **vtulka**. Tai yra tam tikras žiedas arba vamzdis, įdedamas į kokią nors angą. Rusų **koliosnaja vtulka** yra tai, kas mūsų kalboje vadinama germ.-slaviškų skoliniu **rato buksa** arba **buksva**, pvz.: užpakalinio **rato buksva** labai išdilusi; taip ratai perdžiūvo, kad net **buksvos** pradėjo klebėti. M. Niedermanno žodyne **įvaras** yra „Schraubenmutter; Zapfenlager", o V. Pėteraitis **įvaru** laiko „hub, nave; female screw, screw-nut; (pivot) bearing". V. Gailiaus žodyne ir Vadove anglų „female screw", vok. „Schraubenmutter" vadinama **veržlė**, kuri, atrodo, yra gana gerai sudaryta ir visai tinka reikiamai sąvokai žymėti, nes čia kaip tik yra būdingas **veržimas: veržle** mes **priveržiame varžtą** (anglų bolt, vok. Bolzen) arba **sraigtą** (anglų screw, vok. Schraube). Bet anglų **hub, nave**, vok. **Radnabe** jau nebėra jokio reikalo drauge su V. Pėteraičiu ir taip pat K. Fulstu–J. Talmantu vadinti naujai sudarytu **įvaru**, nes tam reikalui turime savo seną **stebulę** arba **stabulę**; antra vertus, **stebulė** nuo **įvaro** gerokai skiriasi ir savo reikšme. Panašiai kaip **rato, stipino** (anglų spoke, vok. Speiche) arba **ratlankio** (anglų felly, vok. Radfelge) jau nebekeisime kokiais nors naujadarais, taip pat lengvai nebeišsižadėsime ir turimosios **stebulės**. Kas kita yra germaniškai slaviškas skolinys **buksva**: ji yra mums svetima, ir todėl gali būti pakeista savu žodžiu, kad ir naujadaru. Tam reikalui kaip tik geriausiai tinka V. Gailiaus žodyne ir Vadove vartojama **įvorė** „tam tikras į stebulę įvaromas geležinis žiedas, kad greitai stebulė neišdiltų, anglų wheel-box, vok.

Buchse“. Šalia **įvorės** galėtų būti vartojamas ir **įvaras**, bet **įvorė** gana gerai dera šalia **veržlės**, ir todėl ji yra teiktinesnė. **Įvaras** galėtų būti kokiam nors kitam reikalui vartojamas; pvz. tai galėtų būti „įvarymas; kur nors įvaromas, įkalamas daiktas“; plg. **įrašas** „įrašymas, įrašytas daiktas“; **įklotas** „į batą įklotas padas“ ir kt.

Pagaliau tenka dar pastebėti, kad V. Niedermanno ir V. Pėteraičio žodynuose nevisai vykusiai **įvaru** laikomas „Zapfenlager, (pivot) bearing“: tai veikiau yra **įvaro guolis** (taip iš tikrųjų V. Gailius ir verčia vok. „Zapfenlager“), ne pats **įvaras**.

11. Įvodė ir nėrija

A. Vireliūno Įvarduose (113 psl.) geografiniu terminu vartojama **įvodė, voda** „Landzunge“ šalia **nėrija** „Nehrung“. Niedermanno žodyne **įvodė** ir **nėrija** drauge yra „Landzunge, Nehrung“: **Kuršių nėrija** „die kurische Nehrung“. K. Fulsto–J. Talmanto ir V. Pėteraičio žodynuose **įvodė** visai nevartojama, o **nėrijos** vietoje rašoma **nerija** „Nehrung, narrow tongue of land“. V. Gailiaus žodyne vok. **Landzunge** verčiama „sausažemio iškyšuliu, siauru pusiasaliu“, o **Nehrung** – „kopomis, užmariu; Neringa, **Nerija**“: **Kurische Nehrung**, Kuršių kopos, užmaris. Vadove nėra nei **nėrijos**, nei **nerijos**.

Ryšium su tuo tenka pastebėti, kad **įvodė**, žmonių kalbos žodis, visų pirma reiškia siaurą, miškan įsiterpusį pievos rėžį, o išplėtus šią reikšmę, lengvai gali atstoti ir tai, ką anglai vadina „**tongue** (a long narrow strip of land, projecting into a body of water), spit“, o vokiečiai „Landzunge“. Bet vok. **Nehrung** irgi yra siaura, ištįsusi, plokščia ir dažniausiai kopomis padengta žemės juosta, įvodė, kuri pajūrio įlanką (marias, vok. Haff) skiria nuo atviros jūros. Pats žodis **Nehrung** (vok. augšt. ir **Naering**) siejamas su vid. vok. augšt. **Nerge** (iš **nerige, neringe**), norv. **naerung** „status kyšulys, ragas“, sen. saksų **naru**, anglų **narrow** „siauras“ ir kt., žr. Fr. Klunge, Etym. Wb. der deutschen Sprache (II. laida), 413 psl. Galimas daiktas, kad germ. šaknis **ner-, nar-** yra toliau susijusi su liet. **nerti, naras** „sąnarys; bumbulas“, **narva** „bičių motinos ląstelė; kilpa; plyšys, skylė“ ir kt., žr. R. Trautmann, Balt.-slav. Wb. 196 t., J. Endzelin, Latviešu valodas vārdnīca II. 745. Taigi liet. **nerija** (nėrija) gali būti pavadinta nuo **nėrimo** (susiaurėjimo, susiaurinimo) panašiai, kaip vok. **Nehrung** (**Na-**

ering) šalia sen. anglų saksų **nearu** „siauras“ ir kt.; dėl darybos plg. **Dubija** „Varėnos vls. pieva“ šalia **dubus, dubti, Pluvija** „Alytaus vls. ežeras“ šalia **pluvo, plūti** „būti pripildytam; leistis, pasileisti, išskysti“ ir kt. Sprendžiant pagal kitus vietovardžius su **ner-** šalia **nar-** (plg. upėvardžius **Nėris, Nerema, Nereta, Nerotas, Narasa, Narotis** arba ežerų vardus **Naročius, Narutis** ir kt.), pirmiau, atrodo, vartotina **nerija,** ne **nėrija**. Pati **Neringa** veikiausiai yra vokiečių skolinys, ne mūsų žodis: viena, patys Klaipėdos krašto lietuviai seniau vak. **Nehrung** (**Naering**) nėra vadinę **Neringa**, – jiems tai tebuvo **Užmaris** arba **Kopos**, o to krašto gyventojai – **užmarininkai** arba **kopininkai**, žr. J. Gerulio bei Chr. Stango „Liet. žvejų tarmė Prūsuose“, 84 psl., Mitteilungen der Lit. Liter. Gesellschaft, I 81; antra, **Neringa**, kiek žinoma, mūsų kalboje yra atsiradusi vėliau, rodos, jau lietuviams užėmus Klaipėdą. Prof. S. Kolupailos nuomone, ją pirmasis pasiūlęs P. Babickas savo „Gintaro Krante“. Kiti mano klausinėtieji asmenys irgi tvirtina **Neringą** vėliau atsiradus. S. Kolupailos „Nemone“ tevartojamas **Kuršių užmaris** (224, 230 psl.). Mano nuomone, vok. **Kurische Nehrung** kaip geografinis terminas geriausiai galėtų būti vadinama **Kuršių Nerija**, ne **Kuršių užmaris** arba **Kuršių kopos**, nes šie pastarieji pavadinimai apibūdina tik vieną **nerijos** žymę – joje esančias kopas arba jos užmarinę padėtį, užmarį, o pati **nerija** jau reiškia visą siaurą ir ilgą pusiasalį, kuris marias (vok. Haff) skiria nuo jūros. Kaip sinonimas, be abejo, negali būti paneigtas ir **Kuršių užmaris**, nes tai yra pačių vietos gyventojų pavadinimas.

12. Kaltuvas ir kaltuvai

„Lietuvių kalbos vadove“ **kaltuvas** yra bendrai nusakytas „įrankis kuolams ir kt. kalti“. A. Vireliūno Įvarduose tevartojami daugiskaitiniai **kaltuvai** „tam tikras įtaisas kalstams (poliams) kalti, angl. pile driver, rus. koper“. M. Niedermanno žodyne vartojamas **kaltuvas** „Locheisen“ ir **kaltuvai** „Schlagwerk, Bohrgestell des Erdbohrers“. V. Pėteraičio teduodamas **kaltuvas** „punch“. Bet angl. **punch** yra tam tikras įrankis, paprastai trumpa plieninė lazdelė su įvairios formos galu, vartojamas kam pragręžti, centrams išgręžti, varžtams iš skylės išmušti, vinių galvoms įvaryti giliau paviršiaus ir t.t. Taigi angl. **punch** vargiai gali atstoti naujadaras **skylamušis**, kuriuo V. Gailiaus žodyne

verčiamas vok. **Locheisen**: Vadove vartojamoji **skylmuša**, jau nepriklausomoj Lietuvoj sudaryta ir, atrodo, patogesnė už **skyliamušį** (plg. **ritmuša** „pagalys ritiniui mušti"), iš tikrųjų tėra „įrankis skylėms pramušti, akiklis", o **kaltuvas** yra įrankis kam kalti, pvz. mietams (basliams) varyti, varžtams iš skylių iškalti, varžtams į skyles įvaryti ir t.t. Šalia vienaskaitinio **kaltuvo** gerai tinka ir daugiskaitiniai **kaltuvai** sudėtingesniam kalamajam įtaisui žymėti, tam, kas yra angl. pile driver, pile engine, vok. Schlagwerk, rus. koper; dėl darybos plg. **mestuvai, mintuvai, vytuvai** ir kt.

13. Keistuvas

A. Vireliūno Įvarduose (79 psl.) vadinamas įtaisas elektros srovės krypčiai keisti, komutatorius. M. Niedermanno žodyne **keistuvas** yra „Stromwender, Umschalter, Kommutator", o V. Pėteraičio tai yra „commutator, current-reverser" šalia **perjungiklis** „change-over switch, commutator", V. Gailiaus žodyne vok. **Kommutator** verčiamas **keistuvu, Stromwender – srovės keistuvu, komutatoriumi** ir **Umschalter – perjungikliu**. Iš šitų įvairių vertimų atrodo, kad **keistuvas** iš vienos pusės yra komutatorius, angl. current-reverser, vok. Stromwender, o **perjungiklis** – angl. change-over switch, vok. Umschalter, iš kitos pusės **keistuvas** ir **perjungiklis** lyg yra tie patys įtaisai, tik įvairiai pavadinti; pvz. M. Niedermanno žodyne **keistuvas** tarp ko kito vokiškai verčiamas **Umschalter**, o V. Gailiaus žodyne šis vok. vertimas, Umschalter, jau yra **perjungiklis**. Bet iš tikrųjų tai yra du skirtingi dalykai: vok. **Stromwender, Kommutator** yra specialus įtaisas elektros srovės krypčiai keisti, o **Umschalter** yra įtaisas elektros srovei perjungti, t. y. jungiklis įvairiems elektros srovės keliams nustatyti. Taigi **komutatorius** (lot. **commutator** „keitėjas, pakeitėjas") lietuvių kalboj geriausiai gali atstoti **keistuvas**, elektros srovės keičiamasis įtaisas, o vok. **Umschalter – perjungiklis** arba **perjungtuvas**.

Toliau šalia **komutatoriaus** elektrotechnikoje dar vartojamas ir **transformatorius**. Tai yra tam tikras įtaisas elektros srovės įtampai keisti arba, Websterio žodžiais tariant, „an apparatus for transforming an electric current from a high to a low potential without changing the current energy, a converter". Vokiečiai šį įtaisą vadina **Transformator** arba **Umspanner, Umformer**. V. Gailiaus žodyne vok. **Transformator** ir **Umspanner** verčiami **transformatoriumi**, o **Umformer** –

formos pakeitėju ir (elektrotechnikos reikalui) **keistuvu**. Vadove **transformatorius** irgi vadinamas **keistuvu**. Tad ar gerai yra vienu ir tuo pačiu žodžiu vadinti du įvairius specialius įtaisus? Kalbiškai tai atrodo galimas daiktas: juk srovės krypties keitėjas ir srovės įtampos keitėjas visų pirma yra keičiamieji įtaisai, arba **keistuvai**. Bet norint griežčiau atskirti **komutatorių** nuo **transformatoriaus**, galima būtų pastarąjį vadinti **perkaitu**, „vok. Umformer (t. y. formos pakeitėjas, performuotojas), Umspanner, angl. transformer, converter“ arba **perkeistuvu**, o pirmąjį tik **keistuvu**. Sudarymo **perkaitas** galėtų būti panašiai sudarytas kaip pvz. **perlaidas** „šatra, jungianti vežimo pirmagalį su užpakaliu“, **pervaras** „(durų, staklių) varžtas“ ir kt., o **perkeistuvas**, kaip ir augščiau minėtasis **perjungtuvas**, galėtų būti pateisintas tokiais pavyzdžiais kaip **apvožtuvas** „antvožas“, **prijungtuvas** „prijuostė“, **užkabintuvas** „pakaba“ ir kt.

14. Klodas ir sluogsnis

Šie žodžiai, kad ir gerai pažįstami gyvojoj žmonių kalboj, visdėlto raštuose nevisai vienodai vartojami. Pvz. M. Niedermanno žodyne **klodas** yra „Schicht, Lage, Floez“: **klodais** sudėti „schichtenweise aufeinanderlegen, aufschichten“, žemės **klodas** „Erdschicht“, betono **klodas** „Betonschicht“. V. Pėteraičio žodyne **klodas** angliškai verčiamas „layer, bed, stratum“; žemės **klodas** „layer of earth, stratum“, o **sluogsnis** (rašomas **sluoksnis**) – „layer, bed; (geol.) stratum“. V. Gailiaus žodyne vok. **Schicht** reiškia „klodas, sluogsnis, karta“, **Erdschicht** – „žemės klodas, sluogsnis“, **Lage** – „karta, sluogsnis“, **Floez** – „sluogsnis (anglių ir kt. kasyklose)“. Čia visur **klodas** griežčiau neskiriamas nuo **sluogsnio**. Bet A. Vireliūno Įvarduose (115 psl.) šie žodžiai skiriami vienas nuo antro: **klodas** rusiškai verčiamas „plast“, o **sluogsnis** – „sloj“.

Norint patirti, ką iš tikrųjų šie žodžiai reiškia ir kaip jie turėtų būti vartojami, pirmiau tenka išsiaiškinti rusų **plast** ir **sloj**, kuriais A. Vireliūno verčiami **klodas** ir **sluogsnis**. Pačių rusų žodynininkų (V. Dalio, D. Ušakovo) aiškinimu **plast** yra plokščia, sūdri (rus. plotnaja) masė ko nors, nuosėdų sluogsnis, pvz. **plast** sniega „sniego klodas“ ir kt., o **sloj** yra ištęstinė masė, eilė, horizontalinė daikto dalis, kuri susisiekia su kitos dalies paviršiumi; koks nors daiktas, kuris rėžiu

guli ant kito arba po kitu daiktu, pvz.: **sloj** černozioma „juodžemio sluogsnis“; verchnije **sloji** atmosfery „viršutiniai atmosferos sluogsniai“; tut glina zalegla **slojem**, pomež **slojev** izvestnjaka i pesku „čia molis yra nugulęs sluogsniu, tarp kalkakmenio ir smėlio sluogsnių“; vse slancy **slojisty**, i derevo **slojisto**, ono koletsja po **slojam** „visi skalynai sluogsningi, ir medis sluogsningas, jis plyšta sluogsnomis, sluogsniais“. Beveik atitinkamai žmonių kalboj yra savo reikšme skiriamas ir **klodas** nuo **sluogsnio**, būtent – **klodas** yra tai, kas paklota, kloja, pvz.: javų pėdai klojimo galuose kraunami **klodais** (t. y. eilėmis klojami vieni šalia kitų); plg. dar **apklodas** „kuo apsiklojama, apklotas“, **paklodas** „medinė rogių pavaža“ ir kt. O **sluogsnis** visų pirma yra „plonai išdrožta medžio skala dalgiui tverti ar pintinei pinti“ ir toliau sietinas su **sluogsna** „sluogsnis, plėša; linų pluoštas, iš kurio vejama virvė“, **sluogstis** „plonai išdrožta plėša, sluogsnis“ ir kt. Šituo būdu medžio **sluogsnis** savo reikšme iš pradžios gali būti visai tolygus rusų **sloj** „svil', prožilki“, o toliau jau iš analogijos gali būti vartojami ir žemės **sluogsniai**, atmosferos **sluogsniai** ir kt.

Panašiai kaip rusų **sloj** etimologiškai yra sietinas su **slit'** „sulieti“, **slivat'** „suliedinti“ ir iš pradžios reiškė tai, kas sulieta, slijanije, taip **sluogsnis** gali būti jungtinas su **sluogti, slūgti**, ir pirmutinė jo reikšmė galėjo būti tai, kas susluogę, suslūgę; plg. **sluogsna nusluogė** „į galą nulaibėjo“. Toliau šaknis **sluog-**, atrodo, dar gali būti sietina su **sluogas** „kuo kas slėgiama“, **sluogtis** „slėgas, sluogas“, **slogtis** „t. p.“ ir kt.

Taigi iš to, kas augščiau pasakyta, galime jau matyti, kad **klodas** visų pirma yra tai, kas paklota, kloja, nuosėdų sluogsnis, rus. **plast**, angl. stratum (a sheetlike mass of sedimentary rock or earth of one kind, usually in layers between beds of other kinds), o **sluogsnis** gali atstoti tai, kas yra rus. **sloj**, angl. layer (that which is laid, a stratum; one thickness, course, or fold laid over or under another). Bet šito skirtumo veikiausiai tebus galima daugiau paisyti specialinėje srityje, visų pirma geografinėje ir geologinėje terminologijoje; daug kur kitur gal bus ir sunkiau to laikytis, juo labiau, kad ligšiolinėje raštų kalboje praktiškai nevisur tai ir buvo daroma.

15. Krūvis, krova ir krovinys

Šie kelybos (susisiekimo) terminai ne visų vienodai suprantami ir vartojami. „Lietuvių kalbos vadove“ iš jų teduodami du pastarieji: **krova** „krūva; krovinys“ ir **krovinys** „kas pakrauta, pakraunami daiktai (prekės, siuntiniai), krova (frachtas)“. A. Vireliūno Įvarduose (36 psl.) tai, kas kraunama, pakrauta, vadinama **krūviu** (rus. nagruzka). M. Niedermanno žodyne **krūvis** verčiamas į vok. **Belastung** (techn.), o vok. **Ladung** čia yra **krauja**, **krova** ir **krovinys**: sprogstamoji **krauja** „Sprengladung“, laivo **krovinys** (arba **krauja**, **krova**) „Schiffsladung“, mažosios skubos **krovinys** „Frachtgut“ ir kt. Taip pat ir Fulsto–Talmanto žodyne **krūvis** tevartojamas technikos reikalui: suspiestas, išskirstytas **krūvis** „konzentrierte, verteilte Belastung“; **krova** čia yra „Last, Ladung“, o **krovinys** – „Ladung“, **kroviniai** – „Gepaeck“. V. Pėteraitis **krovą** angliškai verčia į „load, freight; cargo“, **krovinį** į „load, cargo“ ir **krūvį** – į „load (techn.)“. Pagaliau V. Gailiaus žodyne vok. **Belastung** yra „krova, krūvis“, **Fracht** – „krovinys, krova, važma“ ir **Ladung** – „krovinys, krova“. Tad kaip iš tikrųjų vartotini šie žodžiai?

Krūvis pagal savo darybą gali būti „krovimas“ ir „tai, kas kraunama“; plg. **bliūvis** „bliovimas“ (pvz. jaučio **bliūvis**), **dūžis** (pvz. motinos **dūžis** – sviesto **gniūžis**), **lūžis** „įlūžimas“, **mūšis** „kova“, **snūdis** „snaudulys“ ir **brūkis** „braukimas; brūkšnys“; **dėgis** „žaizda nuo nudegimo“, **kyšis** „skląstis, velkė; prijuostė; paprikas“; **rėžis** „rėžimas; nurėžtas gabalas“ ir t.t. Taigi **krūvis** lengvai gali reikšti tai, kas yra anglų **loading, load, freight, cargo**, vok. **Ladung, Fracht**, rus. **nagruzka**.

Krova gyvojoj žmonių kalboj visų pirma reiškia „tai, kas sukrauta, krūva“. Toliau **krova** gali būti ir tai, kas yra **krūvis**; plg. **krata** „kratymas; visa, kas vienoj vietoj pakratyta“, **pyla** „pylimas; pyliava“, **pyna** „pintas daiktas, pynė“, **šova** „sprogymė, išpuvusi medžio vieta“ ir kt. Taip pat ir **krovinys**, sprendžiant pagal darinius su priesaga **-inys**, visų pirma gali reikšti tai, kas kraunama, pakrauta; plg. **kaišinys** „kas kaišiama“, **kalinys** „kas kalama, nukalta“, **kratinys** „sumaišyti šiaudai, šiaudai su šienu; visa, kas sukratyta, mišinys“, **krėtinys** „mėšlu nukrėstas laukas“ ir kt. Bet tas pat **krovinys** gali būti ir „kraunamas, pakrautas daiktas“; plg. **pirkinys** „pirktas daiktas, prekė“, **plovinys**

„plaunamas drabužis“, **siuvinys** „siuvamas daiktas“, **slėpinys** „paslėptas daiktas“, **vežinys** „vežamas daiktas“, **žadinys** „žadamas, pažadėtas daiktas“ ir kt.

Tuo būdu **krūvis** ir **krova** pagal savo darybą gali būti vienos ir tos pat reikšmės, pvz.: laivas neišlaikys tokio **krūvio**, arba tokios **krovos**. **Krovinys** gali būti „kraunamas, pakrautas daiktas“ ir „visa, kas kraunama, pakrauta“, būtent – „burden, load; cargo, freight“, ds. **kroviniai** „luggage, baggage, vok. Gepaeck“. Tačiau terminu šių trijų žodžių neturėtų atstoti **pakrovimas**, kuris mūsų geležinkeliečių buvo didžiai mėgstamas nepriklausomybės laikais. Pvz. yra sakoma: visi kovoja dėl **būvio** (būties, egzistencijos), kova dėl **būvio**; jis ima **kyšius**, yra didelis **kyšininkas**; jie laimėjo **mūšį**, **Grunvaldo mūšis** nulėmė kryžiuočių ordino likimą; ši mergaitė moka daug naujų **šokių**; medžiotojas paleido kelis **šūvius**; nuo sunkaus kėlimo jis gavo **trūkį** ir t.t. Šiais atvejais priesaga **-imas** neįprasta vartoti – nesakome: visi kovoja dėl **buvimo**, jis ima **kišimus**, jie laimėjo **mušimą**, mergaitė moka daug naujų **šokimų**, medžiotojas paleido kelis **šovimus**, jis gavo **trūkimą, patrūkimą** ir t.t. Plg. dar **brūkis** „pabraukimas; b r ū k š n y s“ (pvz. pirmą **brūkį** kai braukiau, gręblio galą nusukau; vieną **brūkį**, t. y. barą, išvariau), **linkis** „lankstus“, **trūkis** „plyšys“ ir kt. Taigi dėl to specialiu terminu, atrodo, daug geriau tinka **krūvis**, arba **krova**, ne **pakrovimas**; plg.: šiandien yra daug **krovos**, arba **krūvio**; jie gerokai sugaišo, kol visą **krūvį** (krovinį) pakrovė, to **krūvio pakrovimas** ilgai užtruko.

16. Laidas ir laidininkas

Šie elektrotechniniai terminai yra sudaryti pačioj Lietuvos nepriklausomybės pradžioj, bet jų vartosena nėra visur vienoda buvusi. A. Vireliūno Įvarduose **laidas** verčiamas į rus. „provod“, o **laidininkas** – į „provodnik“. M. Niedermanno žodyne **laidas** yra „(elektrische) Leitung“, o **laidininkas** – „Elektromonteur; Vermittler des Transitverkehrs“. K. Fulsto–J. Talmanto žodyne **laidas** yra „Leitung, Leiter“, o **laidininkas** – tik „Leiter“. V. Gailiaus žodyne šie terminai vartojami beveik panašiai, kaip A. Vireliūno: vok. **Leitung** lietuviškai verčiamas „(šilimos) praleidimu; (telefono) laidu“, o **Leiter** – „(šilumos, elektros) laidininku“. Pagaliau Vadove **laidas** laikomas **laidininko** sinonimu. Tad kaipgi iš tikrųjų turėtų būti?

Visų pirma šiuos terminus, atrodo, geriausia būtų reikšmėmis skirti taip, kaip jie atitinkamai skiriami ir kitose kalbose, būtent – **laidu** vadinti tai, kas yra anglų **conduction** (t. y. transmission through or by means of a conductor), vok. **Leitung**, rus. **provod**, t. y. tam tikros priemonės (metalinė viela, kabelis arba strigena) elektros energijai perduoti, pvz. elektrinis, telefoninis, telegrafinis **laidas**, o **laidininku** – tai, kas yra anglų **conductor**, prc. **conducteur**, vok. **Leiter**, rus. **provodnik**, t. y. tokia medžiaga, kuri savimi gerai praleidžia elektrą, šilimą, garsą ir kt., pvz. metalai yra geri elektros **laidininkai**. Todėl **laidininkas** „elektromonteris" M. Niedermanno žodyne, atrodo, yra ne kas kita, kaip nesusipratimas. Savo reikšme jis galėtų būti dar pakenčiamas „susisiekimo tarpininkui (Vermittler des Transitverkehrs)" vadinti, bet, kiek žinoma, jis tam reikalui nebuvo plačiau vartojamas.

Bet lietuvių kalboje tokie dariniai kaip **laidas** gali būti tiek veiksminės, tiek įnaginės [reikšmės], be to, jie gali taip pat reikšti ir veikėjus (nomina agentis). Pavyzdžiai: **bandas** „bandymas", **deras** „derėjimas, sandėris", **krunas** „kosulys" (ir „kas dažnai kosti"), **siutas** „siutimas, šėlas" (ir „kas siunta, pasiutėlis"), **tvanas** „patvinimas, potvynis" ir **bradas** „brendamas tinklas, bradinys", **dangas** „dangtis", **saikas** „seikimas matas, siekas", **sparas** „spyrys, paramstis" ir kt. Dėl tos priežasties **laidas** lengvai gali žymėti ne tik tai, kuo yra perduodama elektros energija, bet ir pats daiktas, medžiaga, kuri savimi praleidžia elektrą, šilimą ir kt., t. y. laidininkas, pvz.: audra nutraukė elektros, telefono **laidus** ir metalai yra geri elektros **laidai** (laidininkai). Toliau šalia **laidas** „conduction; conductor" gali būti sudarytas ir būdvardis **laidus** „lengvai praleidžiąs, sugebąs praleisti, conductive, capable of transmitting, leistungsfaehig", pvz.: ne visi metalai yra vienodai **laidūs**, t. y. ne visi metalai vienodai praleidžia šilimą, elektrą ir kt. Dėl darybos plg. **godas** „godumas; godus žmogus", **kvapas** ir **kvapus, maras** ir **marus** ir kt.

Šia proga tenka dar pastebėti, kad **laidas** „conduction; conductor" jau buvo vartojamas ir nepriklausomybės laikais, todėl jis K. Fulsto–J. Talmanto žodyne ir Vadove neatsitiktinai yra atsiradęs. Taip pat kartais panašiai daroma ir rusų kalboje; pvz. 1936 m. išleistame A. E. Ševcovo „Englisch–Russian radio Dictionary" angl. **conductor** verčiamas į „provodnik (toka)" ir „provod" (106 psl.).

Bet, kita vertus, reikia atsiminti, kad specialiniai terminai dažniausiai yra darytiniai ir sutartiniai dalykai, reikiamai pritaikyti tam tikroms, specialioms, sąvokoms žymėti, todėl jų daryba ir reikšmė ne visados vienodai gali būti paremiama gyvosios žmonių kalbos duomenimis; čia nemaža sveria ir pati specialybinė paskirtis. Vadinas, jei pačių specialistų, elektrotechnikų, nuomone pasirodytų esant reikalinga skirti **laidą** „conduction" nuo **laidininko** „conductor", tai kalbininkai tam perdaug nesipriešintų, nes abu šie žodžiai gerai sudaryti.

17. Lydis ir nuolydis

A. Vireliūno Įvarduose (37 psl.) vartojamas **lydis** yra „nuolaidus, nuokalnus paviršius, šlaitas": l y g u s l y d i s „rovnyj, postepennij uklon". M. Niedermanno žodyne **lydis** verčiamas į „Neigung, Abschuessigkeit, Gefaelle" šalia **nuolydis** „Urlaub". K. Fulsto–J. Talmanto žodyne šalia **lydis** „Neigung, Gefaelle" ta pačia reikšme duodamas ir **nuolydis, -džio**. Taip pat ir V. Gailiaus žodyne vok. G e f a e l l e pirmoj vietoj verčiamas **nuolydžiu**; čia ir vok. **Neigung** yra „nuolinkis, nuolydis, šlaitas". Taigi **lydis** yra tos pat reikšmės kaip **nuolydis**. Bet pagal savo darybą **nuolydis** atrodo kiek aiškesnis už **lydį**: tai iš tikrųjų yra n u o l a i d i, n u o ž u l n i, n u o k a l n i vieta, tokia, kuri žemyn n u s i l e i d ž i a, todėl n u o l a i d i vieta geriau vadinti **nuolydžiu** arba n u o l a i d a, ne l y d ž i u, nes šiuo pastaruoju žodžiu kaip reikiant neišreiškiamas vietos nuolaidumas, nuokalnumas. Taip pat ir rusų kalboj pasakyta ne k l o n, bet u-k l o n, kur priešdėlis **u-** savo reikšme atitinka mūsų priešdėlį **nuo-;** dėl darybos plg. **nuobėgis** „nubėgimas, nutekėjimas, nuotaka", **nuotėkis** „t. p." ir kt. Todėl, atrodo, specialiu terminu pirmiau teiktinas **nuolydis** „nuoslinkis, nuokalnis, incline, declinity, slope, Neigung, Gefaelle, uklon". Vok. **Urlaub** netinka versti **nuolydžiu**, nes tam reikalui turime visai geras **atostogas** „vakacijas", kurios jau nuo seniau yra tapusios pastoviu terminu.

18. Lyggula ir gulsčiukas

Pastaraisiais laikais, pvz. Vadove ir kt., vartojamas g u l s č i u k a s, angl. level, prc. balance hydrostatique, vok. Libelle, Wasserwaage. Jis yra su priesaga **-ukas** sudarytas šalia būdvardžio **gulsčias** tuo pat

būdu, kaip pvz. **kratukas** „pagaliukas pakuloms kratyti“ šalia **kratus, laidukas** „statinės volė, kranas“ šalia **laidus** ir kt. Visai kas kita yra ankstyvesnės terminologijos komisijos sudaryta ir A. Vireliūno Įvarduose (37 psl.) bei M. Niedermanno žodyne vartojama **lyggula**: ji sietina su sudėtiniu būdvardžiu **lyggulas** „lygiai gulįs, priguląs“; dėl pastarojo darybos plg. žem. **lygnešas** „lygmalas, lygmenas“, **basnirtas** „basomis apsiavęs“ ir kt. Pati **lyggula** savo daryba irgi nedaug kuo tesiskiria nuo **mažkalba** „mažakalbis“, **pasalkanda** „pasalukas, pasalūnas“ ir kt. Bet šios rūšies žinomesnieji sudėtiniai daiktavardžiai maža kur bevartojami įrankiams žymėti, o šios reikšmės daiktavardžiai su **-ukas** (**-tukas**) kaip tik gana dažnai sutinkami; plg. dar **kandukas** „kandiklis“, **narukas** „vyrius“, **švilpukas** „švilpynė“, taip pat **kauptukas** „kauptuvas“, **suktukas** „kablys pančiams sukti“ ir kt. Todėl šalia daugelio kitų jau įsigalėjusių naujadarų pvz. **kištukas** „plug, switch“, **mygtukas** „thumb-tack“, **pieštukas** „pencil“, **trintukas** „rubber“ ir kt., atrodo, teiktinesnis yra **gulsčiukas**, ne **lyggula**, kuri iš tikrųjų niekados ir nebuvo pradėta plačiau vartoti.

Kunigas ir dvasininkas (dvasiškis)

(Aidai, 1953 m., nr. 5, p. 215–223)

Dabartinėj lietuvių kalboj *kunigas* vartojamas jau nuo senesnių laikų, o *dvãsininkas*, arba *dvasìškis*, tėra pradėtas vartoti visai neseniai, tik pastaraisiais dešimtmečiais.

Pats žodis *kunigas* yra nelietuviškas – paskolintas iš vid. vok. augšt. (mittelhochdeutsch) *kunig* „karalius“, kuris savo keliu toliau yra kilęs iš germ. **kuningaz*: sen. vok. augšt., sen. saksų *kuning*, sen. anglų *cyning* (dabar *king*) ir kt. Ši germanų prolytė yra su nepriklausomybine priesaga *-inga-* sudaryta iš **kunja-* (got. *kuni*, sva. *kunni* ir kt.) „giminė“ ir iš pradžios reiškė „giminės, kilnios kilmės vyras“; čia germ. šaknis *kun-* atitinka liet. *gim-*: *gimti, giminė* ir kt.; plg. dar got. *fulls* iš germ. **fulnaz*: liet. *pilnas*, got. *ga-munds* „atminimas“: liet. *mintis* ir kt. Antram ar trečiam amžiuj po Kr. iš germ. **kuningaz* suomiai yra pasiskolinę savo *kuningas* „karalius“; plg. dar suom. *ansas* „sija“ iš germ. **ansaz*: got. *ans*; suom. *rengas* „žiedas“ iš germ. **ringaz*: sen. island. *hring*, sen. angl. *hring* (dabar *ring*) ir kt. Iš to pat šaltinio, tik

gal kiek vėliau, yra kilęs ir slavų *kunęgu, kunęzi* (čia raidėmis *u, i* žymimi sen. slavų pusbalsiai, arba jerai): rus. *knjaz'* „kunigaikštis", ček. *kniez* „kunigaikštis; kunigas", lenk. *ksiądz* „kunigas" (XVI a. dar ir „valdovas, viešpats") ir kt. Dėl to žr. dar K. Būga, Kalba ir senovė 69 t., K. Alminauskis, Die Germanismen des Litauischen I 17 t., Fr. Kluge, Etym. Woerterbuch d. deutsch. Sprache (1934) 319, W. Streitberg, Urgerm. Grammatik (1943) 47, A. Preobraženskij, Etim. slovar' rus. jazyka I 324, A. Brueckner, Slownik etym. języka polskiego 277, M. Vasmer, Russ. etym. Woerterbuch 581.

Dabartinė liet. *kunigo* reikšmė „priest" yra pačioj lietuvių kalboj išriedėjusi iš senesnės reikšmės „viešpats, ponas". Visų pirma, kaip iš istorinių šaltinių žinome, senovėj lietuvių valdovai dažnai vadindavosi *kunigais*; plg. lenkų *wielki ksiądz litewski* „didysis lietuvių kunigas". Žr. dėl to dar A. Šapokos Lietuvos istorija 32. Iš dalies senovinė *kunigo* reikšmė dar atsispindi ir tolimesniame darinyje *kunigaikštis* „duke", kuris su priesaga *-aikštja-* yra sudarytas iš *kunigas*. Dėl darybos plg. *bandà* „kaimenė": *bandýkštis* „bandos gyvulys, galvijas", *šeimýna*: *šeimýkštis* „šeimos narys" ir kt.; čia priesaga *-ykštja-* taip santykiauja su *-aikštja-*, kaip pvz. *-aitja-* su *-ytja-*, kaip antai: *gimináitis* „giminietis", *kálvaitis* „kalvio sūnus" ir žem. *šiaulýtis* „šiaulietis", *veliuonýtis* „veliuonietis, veliuoniškis", taip pat pavardės *Kumutaitis* šalia *Kumutytis* (t. y. Kumučio sūnus) ir kt., žr. ŽD 356, 359 t. Toliau *kunigas* „viešpats, ponas" dar vietomis sutinkamas senovinėj lietuvių raštų kalboj; pvz. 1605 m. rytiečių katekizmo prakalboj M. Daukša vadinamas *kunigu* (iš *kunigas*): nuog io milistos *kungo* Mikaloiaus Daukszos Kanoniko Bažniczios Zemayciu (žr. E. Sittig, Der poln. Katechismus des Ledezma ... 11 psl.). *Kunigo* „pono" pėdsakų dar randame ir dabartinėj lietuvių kalboj, pvz. *kunigystà* „baudžiavà, t. y. ponysta, dvarysta" (Jušk. Žod. II 196) arba *kunigỹstė* „t. p." (Armoniškės, Lydos aps.), *kunigỹstininkas* „baudžiauninkas" (Liškiava, Alytaus aps.), *kunigỹstinis* „t. p." (Rėkliai, Panevėžio aps.) ir *kunigìškis* „t. p." (Rimšė, Zarasų aps.). Šalia *kunigystinyko* „baudžiauninko" E. Volteris (Ob etnografičeskoj pojezdkie po Litvie i Žmudi letom 1887 goda, 25 psl.) iš Lydos, Ašmenos, Trakų, Kalvarijos ir Seinų apskričių dar mini posakį *kunigystèn eiti* „dvaryston, arba ponyston, eiti", t. p. eiti dvaran ponui dirbti. Plg. latvių *kungs* „ponas, Herr" (iš **kunigas*) ir *kunguos* (t. y. kuniguosna) *iet* „baudžiavon eiti (zur Fronarbeit ge-

hen, idti na barščinu), baudžiavą atlikti, vergauti", *kunga gaitas* „baudžiava". Tame pačiame kelionės apraše (3–4 ir 25 psl.) dar minimos ir dvi liaudies dainelės, kur *kunigas*, atrodo, tebevartojamas „pono" reikšme. Pirmoji iš jų buvo J. Juškevičiaus 1867 m. rusų „Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk" XIII. tomo priedėly rusiškomis raidėmis paskelbta; dabartine rašyba pirmoji jos pastraipa maždaug šiaip skamba:

Ko tujei, *kunigėli*, sudaičio!
Sudaičio, sudaičiulėle!
Ilgai pamiegėli?
Miegą bemiegantiem
Iškirto karelius,
Išpylė pylelę.

Antroji dainelė, rytų Lietuvoj Šventosios paupiais vaikų dainuota ir vysk. A. Baranausko E. Volteriui pranešta, yra tokia:

Rytoj, porytoj!
Ar bus giedri diena?
Kunigo rugius sėt.

Kodėl *kunigas* „ponas" yra, palyginti, neseniai išvirtęs *kunigu* „šventiku", tuo tarpu, dar kaip reikiant neištyrus visų aplinkybių, nelengva pasakyti. Galimas daiktas, kad seniau, veikiausiai dar prieš Lietuvos krikštą, *kunigai* vienu metu yra buvę ne tik „valdovai", bet ir „šventikai". Iš kitos pusės galima manyti, kad senesniam *kunigui* „viešpačiui, ponui" vėliau padėjo išvirsti *kunigu* „šventiku, priest" dar ta aplinkybė, kad seniau kunigai, ypač augštieji dvasininkai, daugiausia buvo bajorai arba kunigaikščiai, pvz. kunigaikštis vysk. M. A. Giedraitis ir kt. A. Brueckneris l. c. mano, kad šiai reikšmės atmainai kiek įtakos galėję turėti ir lenkų *ksiądz* „kunigas" šalia *książę* „kunigaikštis".

Dabar šalia *kunigo* vartojamas *dvãsininkas* arba *dvasìškis* nėra iš senesnių laikų paliudyti: pirmasis iš jų dar atmenamais laikais yra J. Jablonskio sudarytas ir paleistas apyvarton, o antrasis pradėtas kiek anksčiau vartoti, veikiausiai XIX a. pabaigoje. Visai tikslios datos, kada atsirado *dvasiškis*, dabar, neturint reikiamų šaltinių ir esant svetur, visai tikrai negalima pasakyti, juo labiau, kad ir J. Balčikonio redaguoto „Lietuvių kalbos žodyno" II. tome neduodama užtenkamai pavyzdžių, iš kurių būtų aiškiai matyti jo pradžia: pats *dvasiškis*

„dvasininkas, kunigas“ čia duodamas tik iš J. Šlapelio „Lietuvių ir rusų kalbų žodyno“, išleisto 1921 m. Vilniuje, o *dvasiškija* „dvasininkai“ šalia to dar minima ir iš V. Kudirkos (1858–1899) raštų. Žymesnieji lietuvių kalbos (pvz. Ruigio, Mielckės, Nesselmanno, Kuršaičio, A. Juškevičiaus, Miežinio ir kt.) žodynai jo dar visai nepažįsta. Bet vysk. P. Būčys 1951 m. kovo 8 d. man rašytame laiške sakosi šalia *kunigo* savo gimtinėj, Šakių aps., besimokydamas lietuviškai šnekėti, jau girdėdavęs ir *dvasiškį*; su *dvasininku* jis susipažinęs vėliau, beeidamas augštesniuosius mokslus. Kun. J. Skvireckas, tuometinis Žemaičių Seminarijos profesorius, o dabar arkivyskupas, savo 1909 m. šv. Kazimiero Draugijos išleistoje knygelėje „Kunigaikštis Merkelis Giedraitis, Žemaičių vyskupas apaštalas“ (anksčiau tai buvo spausdinta „Draugijoj“) tevartoja *dvasiškį* ir *dvasiškiją*. A. Lalys savo 1915 m. lietuviškai angliškame žodyne vartoja *dvasiškija* „clergy, churchman“ I 82 šalia *dvasiškasis* „clergyman“ II 102.

Tiek *dvasininkui*, tiek *dvasiškiui* atsirasti davė pagrindo ta aplinkybė, kad šalia *kunigo* pasidarė būtinai reikalingas naujas specialus terminas tam tikrai tikybinei sąvokai reikšti, būtent – kaip anglų *priest* (anglų saksų *prēost* iš vėlesniojo lot. *presbyter*, gr. *presbyteros* „senesnis“) „kunigas“, prc. *prêtre*, vok. *Priester* (tos pat kilmės, kaip ir angl. *priest*) „t. p.“ yra skiriamas nuo angl. *clergyman* „a member of the clergy“, prc. *ecclésiastique* (iš lot. *ecclēsiasticus*, gr. *ekklēsiastikos* „bažnytinis, bažnyčiai priklausąs“) „membre du clergé“, vok. *Geistlicher* „eine dem Priesterstand angehoerige oder sich ihm widmende Person“, taip ir lietuvių kalboje ilgainiui *kunigas* „religinio kulto atstovas, kuris, priėmęs kunigystės sakramentą, atlieka kunigines (aukojimo, sakramentų teikimo ir Evangelijos skelbimo) pareigas“ buvo pradėtas skirti nuo *dvasininko* (*dvasiškio*) „dvasinio (kuniginio) luomo (klero) nario, pašvęsto (pasišventusio) Dievo tarnybai“. Pirmas dvasinio luomo (angl. *clergy*, prc. *clergé*, vok. *Geistlichkeit*) atstovas yra tonzūrą gavęs *klierikas* (lot. *clericus*). Toliau eina žemesniųjų ir augštesniųjų šventimų dvasininkai, būtent – akolitai, egzorcistai, lektoriai, ostiarai iš vienos ir kunigai, diakonai, subdiakonai iš kitos pusės. Čia pat priklauso ir jurisdikciniai dvasininkai (vyskupai, kardinolai, popiežius) bei tituliniai (kanauninkai, arba kanoninkai, prelatai). Taigi *dvasininko* reikšmė yra žymiai platesnė kaip *kunigo*: *dvasininkas* yra bendrinė sąvoka, o *kunigas* tėra *dvasininko* porūšis; dėl to plg.

dar Liet. Enciklopedija VII 290 t. Šiuo atveju *dvasininkas* savo sąvokos turiniu primena *kariniñką*, kuriuo lietuvių kalboj gali būti vadinamas ne tik karys, karo žmogus, bet ir karinių kvalifikacijų žmogus, karybos specialistas, aficierius, būtent – leitenantas, kapitonas, majoras, pulkininkas ir net generolas, o *kunigas* atitinka tik tam tikrą *karininko* laipsnį, maždaug leitenantą ar vyresnįjį leitenantą, o gal ir kapitoną. Dėl *karininko* darybos ir reikšmės plg. dar GK 1935, 10–13, 87–89.

Šitoks *dvasininko* ir *kunigo* sąvokų skyrimas yra keleriopai naudingas: jis padeda lengviau orientuotis tikybinėj terminijoj ir griežčiau vieną nuo kitos skirti reikiamas sąvokas. Pvz. tonzūruoti klierikai ir vienuoliai, kurie tėra padarę vienuoliškus įžadus, bet neatlieka kuniginių pareigų, yra tik dvasininkai, ne kunigai. Taip pat tam tikros dalies protestantų tikybos skelbėjai veikiau yra tik dvasininkai (mokytojai, pastoriai), ne kunigai, nes jie kunigystės iš viso nepripažįsta. Panašiai ir žydų rabinai, ne tik krikščionių, bet ir pačių žydų manymu, laikytini dvasininkais, mokytojais; plg. hebrajų *rabbi* „mokytojas“. Pačioj lietuvių liaudinėj kalboj pažįstamas tik katalikų *kunigas*, kuris, be to, dažnai dar vadinamas *dvasiškuoju* tėvu arba tėveliu. Kitų tikybinių kultų atstovai čia įvairiai vadinami: evangelikų reformatų ir liuterių kunigai lietuviams yra *pastoriai* arba, iš dalies kiek paniekinamai, *bambizai* (žr. J. Balčikonio Liet. Kalbos Žodynas I 515), stačiatikių (pravoslavų) šventikai yra *popai*, o žydų dvasininkai – *rabinai*.

Kaip patys lietuviai senų senovėj, dar tebebūdami pagonimis, iš tikrųjų yra vadinę savo kunigus, tuo tarpu tikrai nežinome. Lietuvių liaudies dainų kalboje (pvz. A. Jušk. Liet. dainose 1228) sutinkamas *šventikas*, atrodo, turėtų būti gana senas darinys: viena, šis žodis lietuvių kalboje dar vartojamas ir pavarde *Šventikas*, kuris visiškai sutinka su sen. prūsų asmenvardžiu *Sventicke*, žr. R. Trautmann, Altpreuss. Personennamen 172; antra, liet. *šventikas* savo daryba visai atitinka slav. *svętici* (čia raide *i* žymimi sen. slavų pusbalsiai, arba jerai), iš kurio yra kilęs rus. *svjátec* (km. *svjátca*) „šventas, teisingas vyras“, sen. čekų *svietec*, bulg. *svetec* „šventasis“ ir kt. Dėl darybos plg. *šventas*: *šventikas, didis*: *didikas* „didžiūnas“, *naujas*: *naujikas* „naujokas“, rus. *staryj* „senas“: *stárec* (km. *stárca*), serb. *starac* „senis“ (iš *starici*) ir kt., žr. ŽD 127 t. W. Vondrák, Vgl. slav. Gram. I^2 621. Pir-

mykštė šio žodžio reikšmė galėjo būti „šventas žmogus, šventasis, šventuolis“. Matyti, sen. lietuviai, kaip ir kaikurios kitos senovinės indoeuropiečių tautos, savo tikybinio kulto atstovus tarp ko kito bus vadinę ir nuo šventumo; plg. sen. graikų *hiereús* „kunigas, aukotojas, žynys“ (iš *hierós* „stiprus, galingas, dieviškas; šventas, pašvęstas“), lot. *sacerdos* (km. *-dotis*) „kunigas“ (iš **sacro-dot-* „šventadavis“: *sacer* „šventas“ iš **sacros* ir *dos*, km. *dotis* „dovis“), rusų *svjaščennik* „šventikas, kunigas, popas“ (iš *svjaščennyj* „pašvęstas, šventas“) ir kt. Bet *šventas*, kaip ir sen. graikų *hierós*, be „sanctus“, seniau veikiausiai dar reiškė „didelis, stiprus, galingas“; pvz. sen. liet. asmenvardis *Šventaragas* (arba *Šventaragis*, žr. K. Būga, Apie liet. asmens vardus 41) iš tikrųjų galėjo reikšti „turįs didelius, stiprius ragus“, panašiai kaip rusų *Svjatoslav*, čekų *Svatoslav* iš pradžios yra reiškęs „turįs didelę šlovę“ ir t.t. Žr. Fr. Mikloisich, Die Bildung der slav. Personennamen 309, A. Brueckner, Slownik etym. języka polskiego 190 t. Taigi dėl to ir *šventikas* senovėj galėjo būti ne tik šventas „sanctus“, bet ir „turįs galios, galingas žmogus“.

Sprendžiant iš kitų kalbų atitikmenų, liet. *šventikas* daugiau ar mažiau gali atitikti dabartinį *kunigą*, nes senovinių (pvz. egiptiečių, romėnų, izraelitų ir kt.) tikybinių kultų atstovai, tam tikri tarpininkai tarp dievų ir žmonių, paprastai buvo laikomi šventais ir tarp ko kito atlikdavo aukojamas pareigas. Dabartiniai katalikų kunigai, laikydami aukai mišias, tarp ko kito taip pat atlieka daugiau ar mažiau panašias pareigas. Tačiau dėl to vargiai būtų įmanoma dabartinį germanišką *kunigą* keisti *šventiku*, kaip kad, atrodo, dabar būtų gana sunku senos slaviškos *bažnyčios* (iš gudų ar lenkų *božnica*) vietoje įpilietinti visai naują ir mažai kam žinomą, bet taip pat svetimą *ekleziją* (iš lot. *ecclēsia*, gr. *ekklēsia* „susirinkimas“), nors arkivysk. J. Skvireckas savo IV. laidos Naujojo Testamento (1947 m.) vertime ir mėgina tai atsargiai daryti, žr. 1952 Draugo Nr. 280. Vienur kitur *šventiką* galbūt būtų galima vartoti *kunigo* sinonimu; pvz. P. Andriušis tai yra savotiškai pavartojęs savo apysakoj „Sudiev, kvietkeli!“: Vinca Našliūnas ... su kabliu vėl kėsnojasi kaip *šventikas* prieš altorių, vydamas kanapinę virvę (17 psl.).

Susipažinus šiek tiek su *kunigo* bei *dvasininko* (*dvasiškio*) istorija ir jų sąvokų skirtumu, toliau iš eilės galima mėginti atsakyti į klausimą, katras iš šių dviejų naujadarų yra teiktinesnis: *dvasininkas* ar

dvasiškis? *Dvāsininkas* J. Jablonskio supratimu yra tos pat rūšies darinys, kaip ir *mókslininkas*, kuriam ypač rūpi mokslo dalykai, reikalai, kurs tuo ir verčiasi, kurs tam yra ir atsidėjęs, arba *kalbiniñkas, tautiniñkas*, kuriam kalba tauta, kalbos tautos dalykai ypačiai rūpi, kuris kalbą atsidėjęs, kiek mokėdamas, tiria, kuris kalbos dalykais ypačiai verčiasi, kuris tautos reikalais yra ypačiai susirūpinęs (žr. R. Gr. 220 t.). Taip pat ir J. Balčikoniui *dvasininkas* yra tas, kam „pavesta rūpintis dvasios reikalais, kas *dvasios ganymo yra mokytas*“ (mano pabraukta. P. S. Žr. GK 1935, 87). Jis, kaip ir J. Jablonskis, visą laiką yra vengte vengęs *dvasiškio,* ir todėl „Liet. kalbos žodyno“ II. tome prie *dvasiškio* neduoda jokių pavyzdžių, pažymėdamas tik vieną jo pliką reikšmę „dvasininkas, kunigas“. Iš dalies už *dvasininką* ir aš esu pasisakęs GK 1935, 175, nes, tuometiniu mano supratimu, „priesaga *-iškis* mūsų kalboj daugiau žymi, kas iš kur yra kilęs arba kas kam priklauso“, o „*dvasiškis* nežymi nei kilmės, nei priklausomybės“. Kitų tuo atžvilgiu dar nevienodžiau elgiamasi. Pvz. M. Niedermanno, A. Senno ir F. Brenderio „Liet. rašomosios kalbos žodyne“ yra *dvāsininkas* „Geistlicher, Priester“, ds. *dvāsininkai* „Geistlichkeit, Klerus“, *dvasiškija* = *dvāsininkai* ir *dvasìškis* = *dvasininkas*. Panašiai elgiamasi ir K. Fulsto–J. Talmanto „Liet. vok. žodyne“: šalia *dvasiškis, dvasiškija* lygiaverčiai duodamas ir *dvasininkas*; *dvasininkijos* tame žodyne nėra. V. Pėteraičio „Liet. ang. žodyne“ (1948) yra *dvasininkas* „clergyman, priest, minister“, *dvasininkija* „clergy“ šalia *dvasiškija* „t.p.“, o *dvasiškio* visai nėra V. Gailiaus „Vok. liet. žodyne“ (1948), kurio lietuvių kalbos yra žiūrėjęs L. Dambriūnas, vok. *Geistlicher* teverčiamas „dvasiškiu, kunigu“, o *dvasininkas* visai praleistas. Tai, matyti, buvo sąmoningai daroma, nes tas pats kalbos taisytojas 1950 m. Ateities Nr. 6 mano, kad „*dvasiškis*, reiškiąs dvasinių ypatybių turėjimą, labiau tinka kunigui vadinti, negu *dvasininkas*, kuris reiškia tik žmogų, dirbantį dvasinėje srityje“ (15 psl.). Dar aiškiau jis tą savo mintį išreiškia ankstyvesniame to paties žurnalo numeryje: „Pagal savo pagrindinę reikšmę, – rašo jis čia, – *dvasininkas* reiškia žmogų, kuris apskritai dirba dvasinį darbą arba kuris su dvasia ar dvasiomis turi reikalų. Dėlto vartojimas šio žodžio vien šia siaura (kunigo) reikšme nėra pateisinamas, ypač kad ta siauresne reikšme tas žodis ir nereikalingas: jo vietoje turime daug geresnį *dvasiškį*“ (1950 Ateities Nr. 5, 162 psl.). Pagaliau „Lietuvių kalbos vadove“ *dvasininku* vėl va-

dinamas „dvasios ganytojas, kunigas“ ir toliau lygiaverčiai duodamas *dvasiškis*.

Norint patirti, kuri iš šių minėtųjų nuomonių yra teisingesnė, yra pravartu, nors trumpai, susipažinti su atitinkamais objektyviniais lietuvių kalbos duomenimis, visų pirma su žymesnėmis priesagų *-ininka-* ir *-iškja-* reikšmėmis. Kaip jau GK 1935, 88 esu pastebėjęs ir vėliau ŽD 140–150 gausiais pavyzdžiais įrodęs, priesaga *-ininka-* reiškia žmogų, kuris ne tik kokį darbą dirba, kuo verčiasi arba iš ko gyvena, bet ir ką nuolat arba profesionaliai daro, kuo yra ypačiai susirūpinęs arba į ką linkęs, turi tam tikrų būdo ypatybių, yra tam tikro luomo, gyvena tam tikroje vietoje ir t.t., pvz.: *barniniñkas* „kas nuolat barasi, yra linkęs bartis“, *daininiñkas* „kas gerai dainuoja ir mėgsta dainas; dainų kūrėjas“, *drauginiñkas* „kas mėgsta draugystę, noriai draugauja; didelis draugas, bičiulis, bendras“, *kieminiñkas* „kas mėgsta kieminėti, šventą dieną sulaukęs per kiemus vaikščioja; vaišių mėgėjas, vaišininkas“, *klastiniñkas* „apgavikas“, *kõpininkas* „kopų gyventojas“, *mãtininkas* „žemės matuotojas“, *naudiniñkas* „kas naudą krauna, savo naudos težiūri“, *pagálbininkas* „kas kitam pagalbą teikia, padėjėjas“, *pelniniñkas* „kas pelnu susirūpinęs, kas ką įgyja, nusipelno“, *prãdininkas* „kas pirmutinis ką daro, pradeda, iniciatorius“, *rãštininkas* „kas rašo, atlieka rašomąjį darbą, rašytojas, vok. Schreiber“, *sekmininkas* „sekmių sekėjas, sekmius“ (K. Sirvydo žodis), *smuĩkininkas* „kas smuiku griežia, moka smuikuoti“, *šermiñkas* „šermenų dalyvis“, *váišininkas* „kas mėgsta vaišes; kas į vaišes parvežamas, vaišinamas“, *vařđininkas* „kas varduoja, ligas užkalba, žiniuonis“, *žvaigždiniñkas* „žvaigždžių stebėtojas, aiškintojas“ ir kt. Šitos rūšies ir daugeliu kitų panašių pavyzdžių remiantis, ilgainiui su šia priesaga buvo sudaryta visa eilė naujadarų, kurie dabar jau yra visuotinai įsigalėję, pvz.: *apýsakininkas* „apysakų rašytojas“, *dailiniñkas* „dailės kūrėjas“, *kalbiniñkas* „kas rūpinasi kalbos dalykais, kas tiria kalbą, kalbatyrys, lingvistas“, *kariniñkas* „specialiai išmokslintas karys, aficierius“, *mẽnininkas* „meno kūrėjas“, *tautiniñkas* „kas pirmoj vietoj rūpinasi tautos reikalais, nacionalistas“ ir kt. Šalia to net ir viena kita tarptautinė svetimybė yra jau panašiai aplietuvinta, pvz.: *ãkcininkas* „akcinės bendrovės narys, akcijos ar akcijų turėtojas, akcionierius“, *bánkininkas* „bankierius“, *márksininkas* „Markso šalininkas, marksistas“, *reãkcininkas* „reakcionierius“ ir kt.; dėl to žr. dar GK 1936, 90 t.,

LKV 35. Taigi pagal tai ir *dvasininkas* gali būti ne tik tas, kas dirba dvasinį darbą arba aplamai rūpinasi dvasiniais reikalais, bet ir kas priklauso dvasiniam luomui, kas yra linkęs į dvasinį darbą, kas turi tam tikrų dvasinių ypatybių, kas specialiai yra mokytas dvasios ganomojo darbo ir tam darbui yra pasiruošęs. Šiuo atveju *dvāsininkas* tiek savo daryba, tiek reikšme yra artimas *dailiniñkui* arba *mēnininkui*, kuris iš tikrųjų ne tik rūpinasi dailės meno dalykais arba dirba dailės meno srityje, bet ir yra linkęs į dailę meną, turi tam tikrų dailinių meninių ypatybių, yra dailę meną studijavęs, sugeba dirbti dailės meno darbą, įstengia dailės meno dalykus kurti. Savo reikšmės raida nuo *dvasininko* nesiskiria ir *kalbiniñkas* su *karininkù*: pirmasis iš jų iš tikrųjų yra ne tiek paprastas kalbos mėgėjas, kuris kalbos dalykais rūpinasi daugiausia praktiniais sumetimais, – dėl to jis vieno kito juokais ir *kalbovu* tevadinamas, – kiek didesnis ar mažesnis kalbos žinovas, kalbos ar kalbų specialistas, tyrinėtojas, t. y. lingvistas, o antruoju dabar paprastai laikomas ne eilinis karys, karo žmogus, bet tam tikrų karinių kvalifikacijų, specialiai kariškai mokslintas žmogus, karybos žinovas, t. y. aficierius.

Ta aplinkybė, kad priesaga *-ininka-* yra daugiareikšmė ir todėl *dvasiniñkas* gali būti keliareikšmis, nei kiek nekliudo jam būti „dvasinio luomo nariu, dvasios ganytoju arba mokytoju, šventiku, kunigu“: viena, daugiareikšmiškumas yra ne koks nors kalbos trūkumas, bet jos kultūros ir pažangos išdava (dėl to pvz. prancūzų ar anglų kalbos pasižymi dideliu daugiareikšmiškumu); antra, reikiamą žodžio reikšmę mes sužinome ne vien tik iš jo darybos, bet dar daugiau iš žodžių junginio, iš konteksto, iš vartosenos ir taip pat iš jo paskirties; ir trečia, *dvasininkas*, kaip ir *kalbininkas, karininkas* ir kt., yra specialus, aiškiai apibrėžtos reikšmės tikybinis terminas, todėl jis pirmoj vietoj gali būti vartojamas savo specialine, susiaurinta reikšme. Tai yra visai natūralus reikšmės kaitos atvejas, plačiai pažįstamas ne tik lietuvių, bet ir kitose kalbose. Ypač tai dažnai pasitaiko specialybinėj terminijoj, kur tam tikrų gyvosios kalbos žodžių bendroji, platesnioji, reikšmė prireikus esti tinkamai susiaurinama, suspecialinama, t. y. pritaikoma kuriai nors apibrėžtinei specialinei sąvokai žymėti. Tik čia svarbu yra, kad žodžių reikšmės ir prasmės reikiant būtų keičiamos tokiais būdais, kurie gali būti pateisinti kalbos ir logikos mokslo dėsniais, žr. St. Šalkauskis GK 1935, 52. O priesaga *-ininka-* kaip tik gerai nusako

specifinę *dvasininko* reikšmę – jo priklausomybę dvasiniam luomui ir, be to, dar tam tikrą pašaukimą ir atitinkamų kvalifikacijų turėjimą, pvz. vienuolių įžado darymas, kunigų šventimas ir kt. Iš kitos pusės šitoji specifinė reikšmė *dvasininką* (kaip dvasinio luomo narį) tuo pat metu lengvai atskiria nuo tarminio, mažai kam tepažįstamo *dvasininko* „armonikos atkvapo (t. y. tam tikro vožtuvėlio su mygtuku armonikos orui, t. y. dvasiai, išleisti)“ arba *dvasininko* „dvasių gaudytojo, kas turi reikalų su dvasiomis“. Šiuo atveju liet. *dvasininkas* „clergyman, Geistlicher“ savo reišmės raida visai primena rusų *duchovnik* „dvasios tėvą, išpažinties klausytoją, šventiką“, kuris su priesaga *-nik* (= liet. *-ininkas*) yra sudarytas iš būdvardžio *duchovnyj* „dvasinis, dvasiškas“ ir šalia kurio dar vartojamas liaudinis *duchovnik* „krosnies atkvapas, garlaidė, otdušnik“. Taip pat latvių *virsnieks* savo daryba visai atitinka liet. *viršininką* „vyresnįjį piemenį, kerdžių“, bet tai nei kiek nekliudo jiems tuo vardu vadinti „karininką, aficierių“, o lietuviams turėti savo apskrities arba štabo *viršininką*, t. y. vyriausią apskrities arba štabo valdininką, vadovą: juk iš tikrųjų *viršininkas* yra ir gali būti tas, kas turi viršų arba, kaip J. Jablonskis seniau yra išsireiškęs, „viršenybę ant kitų žmonių“ (žr. Jablonskio raštai IV 17). Visai panašiai senovinių liet. raštų kalbos *karinyko* (arba *kariaunyko*) „kario, karingo žmogaus, karžygio“ (žr. ŽD 142, 148) arba nepriklausomybės pradžios laikų *karininko* „kario, karo žmogaus“ (žr. GK 1935, 87) vietoje dabar yra atsiradęs *karininkas* „karinių kvalifikacijų žmogus, aficierius“ arba šalia latvių liaudinio *valodnieks* „kas daug kalba, visokius gandus nešioja, kitus apkalba arba daug kalbų moka“ yra vėlesniais laikais pradėtas vartoti ir *valodnieks* „kalbininkas, kalbatyrys, lingvistas“. Taigi visi šios rūšies pavyzdžiai aiškiai rodo, kad suspecialinta *dvasininko* reikšmė „dvasinio luomo narys, dvasios arba sielos ganytojas, šventikas, kunigas“ ne tik neprieštarauja natūraliai reikšmės raidai, bet gerai dera ir su specialinės terminijos pagrindais.

Kad *dvasininkas* iš tikrųjų yra ne kiekvienas, kuris rūpinasi tik dvasiniais reikalais arba dirba dvasinį darbą (plg. *darbininkas* „darbo žmogus“, *ūkininkas* „kas turi ūkį, dirba ūkio darbus“ ir kt.), bet tik tas, kas, be to, dar turi ir tam tikrą pašaukimą, kas savo tiesioginiam darbui yra paruoštas ir tam tikromis apeigomis (šventimu arba įžadais) yra įvesdintas į dvasinį luomą, rodo ir pats krikščionių mokslas.

Pvz. The Catholic Encyclopedia IV 49 dėl to šiaip rašoma: „The clergy by Divine right form an order or state which is esentially distinct from that of the laity ... Christ did not commit the preaching of the Gospel and the administration of the sacraments to the faithful *in general*, but *to certain carefully defined persons* (mano pabraukta. P. S.), as the Apostles and seventy-two Disciples. They also received the power of governing the flocks ... That the distinction between clergy and laity was recognized in New Testament times is plain from St. Paul's statement that the bishops have been placed by the *Holy Ghost* (mano pabraukta. P. S.) to rule the Church (Acts, XX, 28), for the right to rule implies a correlative obligation to obey".

Visai kas kita yra *dvasiškis*: tai yra žymiai komplikuotesnis dalykas kaip *dvasininkas*. Visų pirma, sprendžiant iš analogijos pagal kitus atitinkamus pavyzdžius, šis darinys turi būti tolygios reikšmės, kaip ir kiti būdvardžiai arba daiktavardžiai su *-inis, -ietis, -ėnas* ir kt., kurie reiškia priklausomybę arba kilimo vietą, būtent – *dvasiškis* „dvasinis". Plg. dar: *daubiškis* „daubos gyventojas", *dvariškis* „dvaro žmogus, darbininkas", *gališkis* „gale esąs, galinis", *kaimiškis* „kaimietis", *kálniškis* „kalno gyventojas, kalnėnas", *karāliškis* „karaliaus, karalinis; karaliaus valdžiai priklausąs žmogus" (: *karališkė* lazda, *karališkiai* ūkininkai = *karāliškiai*), *namiškis* „naminis; kas namie esti, pasilieka, nameišis, namiegas, namsėda" (: *namiškiai* rūpesčiai, žem. *namiškė* karė), *rytiškis* (= rytinis) pienas, *sodiškiai* žmonės (= sodiečiai), *šateikiškis* (= Šateikių, šateikinis) kunigas ir kt. Ypač įdomu, kad priesaga *-iškja-* (vs. vd. *-iškis*) kartais ta pačia reikšme vartojama pakaitais su priesaga *-ininka-*, pvz.: *baudžiaviškis* ir *baudžiauninkas, kalniškis* ir *kalnininkas* „kalnėnas", *kalviškis* ir *kalvininkas* „kalvos gyventojas", *pajūriškis, užmariškis* ir *pajūrininkas, užmarininkas* „pajūrio, užmario gyventojas", *popiežiškis* ir *popiežininkas* „popiežiaus žmogus, šalininkas" ir kt. Žr. dar ŽD 144 t., 158 t.

Toliau yra pastebėta, kad tolimesnių vedinių priesaga *-ja-* (vs. vd. *-is*) dažnai žymi ne kokį nors visai naują dalyką, bet tik rūšinę pagrindinės reikšmės ypatybę. Todėl pvz. *dvariškis, kaimiškis, kalniškis, namiškis, pajūriškis, rytiškis, vyriškis* ir kt. tiek gali skirtis nuo *dvariškas, kaimiškas, kalniškas, namiškas, pajūriškas, rytiškas, vyriškas*, kiek *drobìnis, sidabrìnis, vilnõnis, pieningis* (pvz. *nepieningė* kumelė), *ąsõtis* (t. y. ąsinis, su ąsomis, puodas), *gyslõtis* „traukažolė", *raupsuõtis* „sergąs

raupsais“ nuo *dróbinas, sidãbrinas, vìlnonas, pieningas, ąsótas, gýslotas, raupsúotas* ir kt. Vadinasi, būdvardžiai su *-iškas*, iš kurių sudaryti tolimesni dariniai su *-iškis*, iš pradžios galėjo būti tokios pat arba artimos reikšmės, kaip ir atitinkami vediniai, būtent – priklausomybinės. Ir šios reikšmės būdvardžių, kad ir neperdaugiausia, yra kiek išlikusių senesnių raštų ir retkarčiais dar gyvojoj žmonių kalboj, pvz.: *dangiškas* (= dangaus) tėvas (Kuršaitis); *dangiškasis* tėvai, išklausyk manęs (Jušk. žod. I 291); tu *dangiškasis* mūsų tėtuli (Donelaitis); garbinu tave, tėve *dangiškasis* (Valančius, Tamosziaus isz Kempis ... 1852, 127); *dvariškas* (= dvaro, dvarui priklausąs) ašvienis (Jušk. žod. I 375); *karališka* giria „karalgirė“ (Jušk. žod. II 35, Kupiškis); nugis *karališkų* girių nebėr (Valančius, Wajku kningiele 56); daleido ... kirsti *karališkose* giriose (Žemaitiu wiskupiste II 117); *karališki* žmonės (kurie seniau tiesiogiai priklausydavo karaliui ir neidavo baudžiavos, Subačius); akimis *kūniškomis* (Daukšos Post. 255); ką *kūniškomis* akimis matyti „etwas mit leiblichen Augen sehen“ (Kuršaitis); *namiškas* „namui priklausąs, naminis“ (Ruigio žod. I 92, Mielckės žod. I 177); *namiškas* (= naminis, namų) gyvenimas (Daukanto Giwatas Didiuju Karwaidu 227); svetimus apsiėjimus girs, o *namiškuosius* peiks (Daukanto Būdas 103); *namiška* (= naminė, prijaukinta) antis (Nesselmanno žod. 414); kauras *persiškas* (= iš Persijos, Persijoj daromas, K. Sirvydo Dictionarium 1); *poniškus* (= ponų) butus supleškina greitai (Donelaitis); *prūsiškais* dolerėliais (Jušk. Liet. dainos 1065); galvijus laikė – *prūsiškos* veislės (Vaižganto raštai VII 38); *žemiški* daiktai „irdische Dinge“ (Kuršaitis) ir kt. Plg. dar iš Nesselmanno žodyno: *dvariškas* „dvare esąs, dvarinis“ 158, *giriškas* „girioj augąs arba gyvenąs, girinis“ 257, *kalviškas* „kalvei priklausąs, kalvinis“ 175, *velykiškas* „apie Velykas įvykstąs arba Velykoms priklausąs, velykinis“ 62 ir kt. Čia pat tenka priskirti ir A. Juškevičiaus žodyne (I 375) vartojamą priklausomybinės reikšmės būdvardį *dvasiškas* „dvasinis, bekūnis, susijęs su Dievu, bažnyčia, tikėjimu, žmogaus siela, su dvasininkais“ (= duchovnyj, bezplotnyj, otnosjaščijsja k Bogu, cerkvi, vere, duše čeloveka, k duchovenstvu). Taigi *dvasiškis* taip gali santykiauti su *dvasiškas* „dvasios, dvasinis“, kaip pvz. *dvariškis* su *dvariškas* „dvarinis“, *kaimiškis* su *kaimiškas* „kaiminis“, *karališkis* su *karališkas* „karaliaus, karalinis“, *kunigiškis* su *kunigiškas* „kuniginis“, *namiškis* su *namiškas* „naminis“, *popiežiškis* su *popiežiškas* „popie-

žiaus, popiežinis“, *rytiškis* su *rytiškas* „rytinis“, *vyriškis* su *vyriškas* „vyro, vyrų“ ir kt.

Ypač yra įdomu, kad šalia darinių su *-iškja-* lietuvių kalboj pasitaiko ir priesagos *-iška-* darinių, kurie savo reikšme niekuo nesiskiria nuo pirmųjų, pvz.: *bérniškas* „vyriškis, vyras“ (: *berniškas* į namus ateina; *berniškų* būdamas, aš nesiduočiau taip pajuokiamas), *bóbiškas* „moteriškė“ (: kur *bobiškas* pasisuka, tai visa bobiškai paverčia), *kùnigiškas* „kunigas“ (: einu į kleboniją su *kunigišku* pasikalbėti), *móteriškas* arba *móteriška* „moteriškė“ (: pravirko kaip *moteriškas*: *moteriško* plaukas ilgas, o protas trumpas), *poniškas* „ponas“, *vyriškas* „vyriškis, vyras“ (: ten keli *vyriški* sustoję kalbėjosi) ir kt. Panašių darinių pasitaiko ir kitose kalbose, pvz. latvių *meitisks, meitiska* arba *sievisks* „moteriškė“, *vi:risks* „vyriškis, vyras“, čekų *ženska* „moteriškė, moteris“, sen. graikų *nea:niskos* „jaunikaitis“ ir kt., žr. ŠD 154, J. Endzelynas, Latviešu valodas skan'as un formas 97. Atrodo, kad seniau šalia dabartinių sudaiktavardėjusių būdvardžių *berniškas, bobiškas, moteriškas, vyriškas* ir kt. galėjo būti dar koks pažymimasis žodis, visų pirma „žmogus“; plg. *qsinis* „qsotas puodas“, *kiaulinis* „kiauliaganis“, *kunigystinis* „baudžiauninkas“, *raistinis* „(pelkinis) velnias“, *vaikinis* „jaunas vaikinas, jaunuolis“, *vežiminis* „tepalas (vežimams tepti)“ ir kt. Tai iš dalies dar rodo tai, kad tokie dariniai kaip *bobiškas, moteriškas* „moteriškė“, latvių *meitisks, sievisks* „t. p.“ ir kt. tebeturi išlaikę vyriškosios giminės galūnę *-as*. Antra vertus, tai matyti ir iš reikšmės: pvz. *vyriškas* arba *vyriškis* iš tikrųjų yra ne kas kita kaip vyriškajai (vyrų) lyčiai priklausąs, vyriškosios lyties žmogus, t. y. vyro asmuo, vok. Mannsperson, angl. male, rus. mužčina, lenk. mężczyzna, o *moteriškas, moteriška* arba *moteriškė* – moteriškos lyties žmogus, moters asmuo, vok. Frauensperson, Weibsbild, weibliches Wesen, angl. female, rus. ženščina. Vadinas, ir čia pirmoj vietoj tebeslypi priklausomybinė reikšmė, kuri labai aiškiai dar matyti pvz. latvių kalboj: čia šalia *vi:risks, vi:risk'is* „vyriškis, vyras“ ir *sievisks, sieviska* „moteriškė, moteris“ tomis pačiomis reikšmėmis dar vartojami ir *vi:rietis, sievietis*, *sieviete*, visai panašiai kaip liet. *klaipėdiškis, svėdasiškis* šalia *klaipėdietis, šiaulietis* arba XVII amžiaus pavardės *Kulviškis* šalia *Kulvietis* ir kt.

Šita priklausomybinė priesagos *-iška-* (*-iškja-*) būdvardžių reikšmė iš dalies gali būti labai sena; plg. latvių *a:risks* (= *óriškas*) „ore esąs,

orinis; geras, gražus“, *purvisks* (= *pur̃viškas*) „baloj augąs, balinis“, *vidisks* „vidinis, vidurinis“ ir kt. Ypač plačiai šios priesagos būdvardžiai buvo vartojami senovės germanų ir slavų kalbose priklausomybei ir vietai arba kilmei žymėti; plg. gotų *judaiwisks* „juedisch (t. y. žydų, žydinis)“, *mannisks* „menschlich (t. y. iš Mannaus kilęs)“, sen. vok. augšt. *burgisc* „urbanus“, *dorfisc* „iš kaimo kilęs“ (vėliau „kaimiškas, sodietiškas“), *farrisc* „taurinus“, sen. slavų *nebesisku* (čia raidėmis *i, u* žymimi sen. slavų pusbalsiai, arba jerai) „dangaus, danginis“, *proročisku* (rus. *proročeskij*) „pranašų, pranašinis“, čekų *mužský* hlas „vyro balsas“, *mužské* jméno „vyro balsas“ ir kt., žr. Fr. Kluge, Nominale Stammbildungslehre (1926) 104 t., K. Brugmann, Grundriss der vgl. Grammatik II^2 1, 502, Vondrak, Vgl. slav. Gram. I^2 624 t., aut. Archivum Philol. VII. 12 t., ŽD 154 t.

Dabartinėje lietuvių kalboje senų priklausomybinės priesagos *-iška-* reikšmės pėdsakų tėra likę visai nedaug, ir tai daugiausia tik senesnių raštų kalboj. Bet nemaža šios reikšmės būdvaržių dalis gali būti ir vėliau atsiradusi, iš dalies dėl svetimos (slavų) įtakos, pvz. *kunigiškas* (= kunigų) urėdas, *lietuviškas* liežuvis (plg. lenk. język *litewski*), *popiežiška* (= popiežiaus) karalysta, *žydiškas* (= žydų) rabinas ir kt. Šiuo atveju ypač yra įdomu, kad pačiuose senuosiuose raštuose dar daug kur sakoma *dangujęjis* (= dangaus) tėvas, *dangujis* valdovas ir kt., žr. ŽD 66 t., *dangiškas tėvas* (plg. lenk. ojcec *nebieski*) pradedamas plačiau vartoti tik vėlyvesniuose raštuose, o *dangaus karalystė* (angl. kingdom of Heaven, prc. royaume des cieux, vok. Himmelreich) beveik kitaip ir nebuvo vadinama nuo pat pradžios. Taip pat geresniuose to meto raštuose užuot šios reikšmės būdvardžių su *-iškas* dažnai vartojamas kilmininkas, pvz.: *žemės karalysta* (= ziemskie królewstwo) Daukšos Post. 27, *žydų daktaras* (= żydowski doktor) ib. ir kt., žr. ŽD 155 t.

Pastaraisiais laikais senos priklausomybinės priesagos *-inja-* (vs. vd. *-inis*) vietoje kartais imama vartoti priesagą *-iška-* priklausomybei arba kilmei žymėti; pvz. šalia *daubiniai* Šepučiai (kurie dauboj gyvena), *kareiviniai* (= kareivių) žirgai, *prūsinis* (= iš Prūsų parvežtas) spiritas, *ryginė* (= iš Rygos parvažiavusi) Petronienė, *pilviškinis* (= Pilviškių) kunigas, *urvinė* kregždė, *vidinės* (= į vidų einančios) durys, *žeminiai* (= žemės) gyviai, *žeminė* uoga (= žemuogė) ir kt. dabar kartais jau naujai pasakoma ir *daniškos* (= iš Danijos kilusios) avižos,

rusiškos (= rusų, rusinės) dešimtrublinės, *švediški* (= švediniai) dobilai ir kt., o spaudos kalboje savo laiku buvo plačiau pradėta vartoti ir *valdiška* (= valdinė) įstaiga, *valdiškas* (= valdinis, valstybinis) miškas, taip pat *kariškas* (= karinis) laivas ir kt. Seniau (pvz. 1899 m. Varpe) pasitaikydavo net ir tokių kuriozinių dalykų kaip *mergiška* (= mergaičių, moterų) gimnazija ir kt. Bet ši naujovinė vartosena dabartinėj žmonių ir juo labiau bendrinėj kalboj nėra labai išplitusi: čia priklausomybinė reikšmė visdėlto daugiausia žymima priesaga *-inja-* (vs. vd. *-inis*), o priesaga *-iška-* visų pirma reiškiamas kokių nors būdingų ypatybių turėjimas, panašumas, kartais paprastas, paviršinis, bet dažniau vidinis, susijęs su pačia daikto esme, pvz.: *čigoniškas* (= kaip čigono) gudrumas, *galvijiškas* (= kaip galvijo, galvijui pritinkąs) darbas, *giminiški* (= tokie kaip giminės, geri) žmonės, *kalviškas* (= kaip kalvio) kūjis, *kunigiški* (= kaip kunigo, geri, puikūs) arkliai, *moteriškas* darbas (kurį moteris turi atlikti, kuris moterims tinka, yra joms privalus), *piemeniškas* (= kaip piemens, piemeniui pritinkąs) darbas, *poniška* (= tokia kaip ponų) liga, *velykiškas* (= toks kaip per Velykas esti, šiltesnis) laikas, *veršiškas* (= kaip veršio) džiaugsmas, *vokiška* (= panaši į vokiečių) kepurė, *žydiškas* (= kaip žydų) pyragas, *žvėriškas* (= kaip žvėris, piktas, bjaurus) grafas ir kt., žr. GK 1937, 149 t., ŽD 150 tt. Todėl J. Jablonskis teisingai pastebi, kad *dvasiškas* penas pagal žmonių kalbos pavyzdžius nereiškia „peno, pagaminto su dvasia, pačios dvasios“ (plg. *pieniškas, mėsiškas* valgis, t. y. su pienu, su mėsa patiektas, iš vieno pieno ar vienos mėsos susidedąs valgis) ir todėl skirtinas nuo *dvasios* (= dvasinis, dvasios reikalams skiriamas) *penas*; plg. *žmogaus maistas, širdies paguoda* ir kt., žr. RGr. 222. Šią nuomonę patvirtina ir žmonių kalba, pvz.: *dvasiškas* (= su dvasia, geras, doras, sukalbamas) žmogus, *gėdiškas* (= toks, kurio reikia gėdytis, nesąžiningas, nedoras) darbas, *gėdiški* žodžiai ir kt.

Tačiau ši vėlyvesnė, būdinamoji, panašybinė, priesagos *-iška-* reikšmė visai nepaneigia ir nepašalina jos santykinės, priklausomybinės, reikšmės: tenka pripažinti, kad ši pastaroji reikšmė seniau buvo plačiau pažįstama, ir kad kaip tik ji (būtent – priklausomybinės reikšmės priesaga *-iška-*), ne kas kita, yra davusi pagrindo atsirasti priklausomybiniams būdvardžiams, vėliau daiktavardžiams su *-iškis* šalia *-iškas-*; pvz. *dvariškis*, kaip jau minėta, tegalėjo susidaryti šalia *dvariškas* „dvaro, dvarinis“, *karališkis* šalia *karališkas* „karaliaus, ka-

ralinis“, *kunigiškis* „kuniginis, (vėliau) kunigystinis, baudžiaviškis, t. y. baudžiauninkas“ (*Kunigiškis* yra ir pavardė) šalia *kunigiškas* „kuniginis“, *namiškis* šalia *namiškas* „naminis“ ir t.t., taigi ir *vyriškis, moteriškė* šalia *vyriškas* „vyro, vyrų“, *moteriškas* „moteries, moterų“. Pagal šitą santykį ilgainiui, be abejonės, yra atsiradęs ir *dvasiškis* šalia *dvasiškas* „dvasios, dvasinis“, taip pat *kariškis* šalia *kariškas* „karinis“ ir kt. Plg. dar A. Lalio *dvasiškasis* „clergyman“ šalia *vyriškas* „vyriškis“ ir kt.

Taigi iš visa to, kas augščiau pasakyta, galime jau matyti, kad *dvasiškis* pagal atitinkamus lietuvių kalbos duomenis visų pirma yra „dvasinis, dvasiniam luomui priklausąs asmuo“ (ne *pasauliškis* arba *pasaulietis*), visai panašiai kaip *vyriškis* yra „vyriškosios lyties asmuo“ (ne *moteriškė, moteris*), *dvariškis* – „dvarinis, dvaro žmogus“, *kalniškis* – „kalninis, kalno gyventojas, kalnietis“, *kunigiškis* – „kuniginis, kunigui (t. y. ponui) priklausąs žmogus, baudžiaviškis“, *namiškis* – „naminis, namų gyventojas“, *popiežiškis* – „popiežinis, popiežiaus žmogus, popiežiaus šalininkas“, *rytiškis* – „rytinis (pvz. pienas)“ ir kt. Kas kita yra *dvasininkas*: kaip jau minėta, pagal savo darybą jis gali reikšti ne tik paprastą priklausomybę, bet ir tam tikrų dvasinių ypatybių turėjimą, palinkimą į dvasinius dalykus – tai, ko *dvasiškis* iš esmės neturi. Tuo būdu savo reikšme veikiau *dvasininkas*, ne *dvasiškis* gali būti lyginamas su *kalbininku, karininku, menininku* ir kt., būtent – kaip *kalbininkas* yra arba gali būti ne tik tas, kas bendrai rūpinasi kalbos dalykais, bet ir kalbos tyrinėtojas, lingvistas, arba *karininkas* yra ne tik karys (kariškis), bet ir karinių kvalifikacijų žmogus, aficierius, taip ir *dvasininkas* gali būti ne tik dvasinio luomo žmogus, dvasiškis, kuris rūpinasi žmonių dvasios arba sielos reikalais, kuris dirba dvasinėje srityje, bet ir tas, kuris turi tam tikrą pašaukimą, yra linkęs savo pasirinktuoju keliu eiti ir, be to, savo pareigoms yra dar specialiai pasiruošęs, t. y. mokęsis tam tikrų dvasinių mokslų, reikalingų dvasios arba sielos ganomajam darbui.

Tas faktas, kad *dvasiškis* yra truputį senėlesnis už *dvasininką*, dar nerodo, kad *dvasininkas* iš tikrųjų būtų prastesnis už *dvasiškį*; priešingai, kaip jau augščiau sakyta, jis (dvasininkas) yra žymiai reikšmingesnis ir todėl, palyginti, kur kas geriau ir pilniau kaip *dvasiškis* nusako dvasios ganytojo arba mokytojo darbą, pareigas ir ypatybes. L. Dambriūno argumentai, kad *dvasiškis* esąs 1. senas žodis (jo nau-

jadarumo jis nei neprisimena!), 2. vienareikšmis ir 3. reiškiąs dvasios žmogų, turintį dvasinių ypatybių, o *dvasininkas* esąs 1. naujas, per nesusipratimą (!) atsiradęs žodis, 2. daugiareikšmis ir 3. rodąs, kurioje srityje žmogus dirba (žr. 1950 Ateities Nr. 6), nėra kaip reikiant suderinti su kitais atitinkamais lietuvių kalbos duomenimis, ypač su pagrindiniais semantikos bei terminijos reikalavimais ir pagaliau net su tų pačių žodžių istorija. Todėl jis taip lengvai galėjo pasidaryti augščiau minėtas dirbtines išvadas ir dar lengviau pasmerkti *dvasininko* sudarytoją, J. Jablonksį, nors, taip darydamas, jis jo vardo aiškiai ir nemini – tesako „vienas mūsų kalbininkas". Bet iš kitos pusės, kaip jau matėme, taip pat ir *dvasiškis*, būdamas aiškios priklausomybinės reikšmės, pakenčiamai gali reikšti „dvasinio luomo asmenį" ir, vėliau suspecialintas, savo reikšme daugiau ar mažiau prilygti anglų *clergyman*, prc. *ecclésiastique*, vok. *Geistlicher*. Tuo būdu *dvasininkas* iš dalies suartėja su *dvasiškiu*, panašiai kaip *baudžiauninkas* su *baudžiaviškiu, popiežiškas* su *popiežiškiu* ir kt., todėl, atrodo, J. Jablonskio su J. Balčikoniu ir kt. buvo savo laiku kiek persiaurai žiūrima į *dvasiškio* darybą bei jo reikšmę. Už *dvasiškį* iš dalies kalba ir ligšiolinė jo vartosena.

Trumpai suglaudę visa, kas šiame straipsnyje pasakyta, galime sau pasidaryti tokias išvadas:

1. *Kunigas* yra germaniškos kilmės, senesnė jo reikšmė buvo „viešpats, ponas", kurios vietoje jau pačioj lietuvių kalboje atsirado „šventikas, priest".

2. Dabartine savo reikšme *kunigas* skirtinas nuo *dvasininko* arba *dvasiškio*: pastarasis yra bendrinė sąvoka, o pirmasis tik tam tikras jos porūšis.

3. *Dvasininkas* tiek savo daryba, tiek savo reikšme yra visai tinkamas darinys ir todėl pirmoj vietoj gali būti vartojamas specialiniu tikybiniu terminu, juo labiau, kad jo darybą iš dalies patvirtina ir kitos kalbos; plg. latvių *gari:dznieks* „dvasininkas" (iš *gari:gs* „dvasinis, dvasiškas" : *gars* „dvasia, siela" šalia *ma:ci:ta:js* „mokytojas; pamokslininkas, pastorius"), rus. *duchovnik* „dvasios tėvas, dvasininkas, šventikas, išpažinties klausytojas" ir kt. Bet šalia to iš dalies gali būti pateisintas ir lig šiol daugelio vartotas, bet taip pat nesenas naujadaras *dvasiškis*, ir todėl toliau jis nebeturėtų būti taip griežtai smerkiamas, kaip kad savo laiku anksčiau tai buvo daroma.

Dažnesnių šaltinių santrumpos:

GK = Gimtoji Kalba, Kaunas, 1933 tt.
LKV = Lietuvių kalbos vadovas, 1950.
RGr. = Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. 2. leidimas. Kaunas–Vilnius, 1922.
ŽD = Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943.

Veiksmažodiniai daiktavardžiai su *-imas* ir jų vartosena

(Aidai, 1956 m., nr. 4, p. 233–237)

Vienas iš painesnių bendrinės kalbos vartosenos dalykų yra veiksmažodiniai daiktavardžiai su priesaga *-imas*. Tai yra dėl to, kad panašūs atitikmenys kitose kalbose yra gana dažnai visai kitaip vartojami, negu mūsų liaudinėj kalboj, todėl, rašydami apie kokius specialesnius ar abstraktesnius dalykus, neretai nusekame svetimais pavyzdžiais ir imame rašyti sakyti taip, kaip kad kiti rašo sako, visai negalvodami, ar tai sutinka su mūsų kalbos įpročiais, ar ne. Ši aplinkybė ypač dar tuo komplikuota, kad vienas kitas, šio dalyko kaip reikiant neištyręs, savo sprendimuose yra neryžtingas arba sprendžia pergriežtai. Taigi pravartu yra į tai kiek plačiau pažvelgti.

Visų pirma tenka pastebėti, kad su priesaga *-imas* (*-ymas*) sudaryti daiktavardžiai yra nevienodos reikšmės. Vienais atvejais jais reiškiame veiksmą (pvz. *gyvenimas, krovimas, nėrimas..., matymas, rašymas, statymas...*), kitais pažymime veiksmo išdavą, kokį konkretų daiktą, pvz.: *audimas* „audinys, audeklas“, *degimas* „išdaga, degsnis“, *kirtimas* „kirtis, randas; iškirstas miško plotas“, *malimas* „malamieji javai, molė, malinys“; *kinkymai* „pakinktai“, *maišymas* „užmaišyta duonos tešla“, *pūdymas* „nenaudojama žemė“ ir kt.

Būdami konkrečios reikšmės, šios rūšies daiktavardžiai vartojami tuo pat būdu, kaip ir kiti konkretūs daiktavardžiai, todėl kokių nors sunkenybių dėl jų vartosenos visai nesusidaro. Bet tos pat priesagos veiksminių daiktavardžių vartosena yra jau kitokesnė ir skirtingesnė (pvz. užuot *jis rašo* ta pačia reikšme paprastai nesakoma *jis daro rašymą*), ir dėl to vartotojui kartais kyla abejonių bei klausimų, kurių mūsų praktinės gramatikos bei kiti ligšioliniai šaltiniai arba visai ne-

liečia, arba sprendžia siaurai, trūktinai. Pvz. L. Dambrauskas 1934 m. Gimt. Kalboj (37–39 psl.) yra nurodęs, kad mūsų bendrinėj kalboj galėtų būti vartojami tokie posakiai kaip *daro bandymą, pratimus..., atmeta pasiūlymą; įvyko sukilimas, suruošė pasilinksminimą, priėmė įstatymo pakeitimą* ir kt., bet jis plačiau nepaaiškino, kurie iš tos rūšies posakių yra teiktinesni bendrinei kalbai, kurie mūsų kalbai būdingesni ir kt. Antra vertus, jis niekuo neįrodė, ar tokie posakiai kaip *gavo pakvietimą, pažymėjimą* yra tos pat rūšies kaip *daro lavono skrodimą, spaudimą* (į ką nors), *stato klausimą* ir kt. Tai ypač yra dabar aktualu dėl to, kad šių dienų spaudos kalboj nuolat gali sutikti šiokių posakių: *daro atominį sprogdinimą*, kasdien daro *pasivaikščiojimą, pasimatymą* ir kt.

Norint tai geriau išsiaiškinti, pravartu yra iš pradžios susipažinti su šios priesagos vartosena gyvojoj žmonių kalboj, kur galima rasti tokių pavyzdžių: tėveliui *akimas* prasidėjo jau seniai (tėvelis jau seniai pradėjo akti); jau anksti pavasarį prasidėjo medžių *apibedžiojimas* (jau anksti pavasarį buvo pradėta apibedžioti medžius); *arimo* (arti) dar dviem dienom liko; kieta žemė – sunkus *arimas* (sunku arti); jaučiu mirties *artėjimą* (jaučiu mirtį artėjant); nebeišsimoka agurkų *auginimas* (nebeišsimoka agurkus auginti); be *garavimo* mažas kopūstų *aušimas* (kopūstai negaruodami mažai aušta); aulinių batų *apsiavimas* nesunkus (nesunku apsiauti auliniais batais); menkas to griovelio *prabadymas* (menkai tas griovelis prabadytas), tai ir nebėga taip greitai; kuojų be *baidymo* (nebaidydamas) neįvarysi į tinklą; jūroj didelis *bangavimas* (jūroj didelės bangos, jūra didžiai banguoja); menkas tos pūslės *barškėjimas* (menkai ta pūslė barška), įpilk daugiau žirnių; kiek *prabedimo*, tiek ir *nukasimo* (kiek prabesta žemės bulvėms sodinti, tiek ir nukasta); tai užėjo visoms karvėms *bėginėjimasis* (tai pradėjo visos karvės bėginėtis, vaikytis); gal sietas kiauras, kad toks didelis grūdų *birimas* (kad tiek daug grūdų byra); prastas *biržijimas* (prastai biržyta), užtat taip ir javai sudygo; rytoj prasideda linų *braukimas* (rytoj pradedami linai braukti); *brinkimas* tų žirnių (kad ir brinksta tie žirniai) – tik pamerkiau, ir jau virsta iš puodo; kubilui reikia daugiau *subrinkimo* (subrinkti), tai ir nebetekės; toks musių *burbulavimas* (taip musės burbuliuoja), o nenukrausto stalo.*)

*) Šie pavyzdžiai imti iš J. Balčikonio „Liet. kalbos žodyno" I. tomo.

Kaip iš šių pavyzdžių matyti, veiksmažodiniai daiktavardžiai su *-imas* (*-ymas*) gyvojoj žmonių kalboj dažnai vartojami ten, kur kitais atvejais paprastai pasakomos arba galimos pasakyti atitinkamos veiksmažodinės lytys, t. y. tam tikri veiksmažodiniai posakiai čia yra sunominalinami. Ši nominalizacija dar daugiau pasireiškia tada, kai veiksmažodiniai daiktavardžiai papildiniais vartojami su tam tikrais veiksmažodžiais, pvz.: kiek ratas turi *apibėgimų* (apsisukimų, apsūkių); peilis aprūdijo, nebeturi *blizgėjimo* (blizgesio); žmonės neturi *pasigailėjimo* (gailesčio); jis neturi *pasisekimo* (sėkmės), *pasitikėjimo, pašaukimo* (lot. vocatio); gavo, davė *patarimą*; jaunimas šįvakar turi *susibėgimą* (pasilinksminimą, pobūvį); tėvai davė sūnui *sutikimą* vesti; vaikas gavo plaučių *uždegimą* (apsirgo plaučių uždegimu) ir kt. Čia veiksmažodiniais daiktavardžiais su *-imas* daugiau reiškiamas individualus veiksmo atvejas, pati veiksmo išdava arba net visai konkreti reikšmė. Plg. dar: visą *akėjimą* (apakėtą dirvą) galvijai nutrypė; zakrastijonas padarė vyskupui tokį *paaugštinimą* atsistoti, kad žmones geriau matytų; visą *užaudimą* (užaustą vietą) reikės nukirpti; jis... daro *suleidimus* (sąlaidas) (P. Andriušio apysakoj „Sudiev, kvietkeli!" 116 psl.) ir kt.

Dabartinėj mūsų raštų ir spaudos kalboj galime dažniau sutikti panašių nominalizacinių posakių, perdaug nesikertančių su gyvosios žmonių kalbos įpročiais, pvz.: gavo *įsakymą, leidimą, liudijimą, pakvietimą, sutikimą...*; kelia, žadina tautos *susipratimą* (sąmonę); iškėlė *sumanymą...*, sukėlė *abejojimą* (abejonę), *pasipiktinimą, nusistebėjimą* (nuostabą), *susidomėjimą...*; pareiškė *pageidavimą* (norą), *pasigailėjimą, pasitikėjimą...*; priėmė, atmetė *pasiūlymą*, įstatymo *pakeitimą* (pakaitą)...; įvyko *nesusipratimas, sukilimas, sumišimas* (sąmyšis) ...; surengė iškilmingą *sutikimą, paminėjimą, priėmimą...*; sušaukė, atšaukė *susirinkimą*; išleido, platino *atsišaukimus* ir kt.

Kiek ypatingesni yra posakiai, kur veiksminiai daiktavardžiai su *-imas* (*-ymas*) vartojami su *daryti, atlikti* ir kt., pvz.: inžinieriai ką projektuodami dažnai *daro* ir *apskaičiavimus*; mokslininkai *daro bandymus, tyrimus* (*tyrinėjimus*); jis *padarė* naują *išradimą*; archeologai *daro* (*atlieka*) *kasinėjimus*; jis *padarė* didelį *nusikaltimą*; visų buvo *padarytas* toks *nutarimas*; žodyno redakcija *padarė* apsčiau *papildymų* naujam leidiniui; ministeris *padarė* (*turėjo*) *pasikalbėjimą* su žurnalistais; rangovas *padarė* priimtiną *pasiūlymą*; *visuomenininkai padarė* (at-

liko) puikų *pasitarnavimą* Lietuvai; mes šiandien popiet *padarėm* gražų *pasivaikščiojimą*; plėšikas *padarė* naują *plėšimą* (įsilaužimą); pirmininkas susirinkime *padarė pranešimą* apie atliktus darbus; lakūnas *padarė* (*atliko*) kelis *skridimus*; gydytojas *daro* lavono *skrodimą*; visuomenė *daro spaudimą* į vyriausybę; teismas *padarė sprendimą*; rytoj *darys* (*vykdys*) atominį *sprogdinimą*; tardytojas padarė naują *tardymą*; priešas *padarė* netikėtą *užpuolimą* ir kt.

Šitos rūšies posakiai daugiausia sutinkami laikraštinėj, publicistinėj ir šiaip kaikurių vėlyvesnių raštų kalboj; gyvojoj žmonių kalboj jie beveik nepažįstami. Daugumas iš jų mažiau ar daugiau sutinka su atitinkamais kitų, ypač kaimyninių slavų ir vokiečių, kalbų posakiais; plg. *daryti apskaičiavimus, kasinėjimus*: rus. *proizvesti* (soveršit', delat') *vyčislenija, raskopki*; *daryti nusikaltimą*: rus. *soveršit' prestuplenije*, vok. *ein Verbrechen begehen*, prc. *commettre un crime*, angl. *to commit* (*to do*) *a crime*; *daryti nutarimą*: vok. *einen Entschluss fassen, ein Urteil faellen*, angl. *to make a decision, to give* (arba *pass*) *judgment*, prc. *prendre une décision*; *daryti pa(si)tarnavimą*: rus. *okazat' uslugu* (plg. *okazat' medvežju uslugu – padaryti meškos patarnavimą*), vok. *jemandem einen Dienst leisten*, prc. *rendre service*, angl. *to do, to render service*; *daryti pasivaikščiojimą* – rus. *sdelat' progulku*, vok. *einen Spaziergang machen*, angl. *to make a walk*; *daryti pranešimą* – rus. *sdelat' doklad*, vok. *einen Bericht erstatten*, prc. *faire un rapport*, angl. *to make a report, to give an account*; *daryti spaudimą* – rus. *sdelat'* (*okazat'*) *davlenije*, vok. *einen Druck ausueben*, angl. *to exert pressure* ir kt.

Tas faktas, kad augščiau minėtosios rūšies posakiai turi nemaža lygmenų kitose kalbose ir daugiau pradėti vartoti raštų kalboj tik vėlyvesniais laikais, o gyvosios žmonių kalbos pavyzdžiais mažiau tegali būti paremti (pvz. šalia *gydytojas daro lavono skrodimą* turbūt niekas liaudiškai nepasakys: *ūkininkas daro medžių kirtimą*!), – tas faktas rodo, kad šiokių nominalizacinių posakių platesnį vartojimą galėjo nemažai paveikti kitų kalbų vartosena. Visų pirma ši įtaka galėjo pasireikšti verčiant laikraštines ir kitokias žinias iš svetimų kalbų, ypač tais atvejais, kai vartotojas nežino ar tuojau negali rasti reikiamų lietuviškų atitikmenų. Tuo būdu galėjo atsirasti tokie vertimai kaip *jam pastatė, uždavė klausimą* (plg. rus. *jemu pastavili, zadali vopros*), *teismas išnešė sprendimą* ir kt. Čia *statyti, pastatyti, užduoti*

klausimą yra tos pat rūšies kaip *pastatyti, sumušti pasaulio rekordą* ir pn.

Toliau šiokių posakių galėjo atsirasti dar dėl to, kad nemaža skolintinių veiksminių daiktavardžių iš pradžios daugiausia buvo vartojama su *daryti, atlikti* ir kt., pvz. *daryti kalkuliaciją, eksperimentą, konversaciją, promenadą, raportą* ir kt. Ilgainiui, šių svetimybių vietoje ėmus vartoti lietuviškus atitikmenis, galėjo susidaryti tokie posakiai kaip *daryti apskaičiavimą, bandymą, pasikalbėjimą, pasivaikščiojimą, pranešimą* ir kt.

Pagaliau naujų nominalizacinių posakių atsiradimas mūsų raštų kalboj gali būti iš dalies paveiktas ir paties jų pobūdžio, ypatingos reikšmės. Mat, individualus, konkretus paprastos veiksmažodinės lyties vaizdingumas ir raiškumas nevisados galėjo tikti abstraktinėms, specialinėms veiklos rūšims nusakyti, todėl jo vietoje buvo dažnai pradėta raštų kalboj vartoti aprašomus frazeologinius posakius, kur kaikurie veiksmažodžiai (*daryti, atlikti* ir kt.), paprastai reiškią veiksmą ar veiksmo išdavą, ilgainiui buvo paversti jungiamaisiais veiksmažodžiais, o pačią veiksmo esmę, jo turinį imta šalimais žymėti atitinkamais veiksminiais daiktavardžiais. Pvz. šalia liaudinių posakių *daryti apyrašą, apžadą, priekaištą, skriaudą* dabar jau sakome ir *daryti apyskaitą, daryti atgailą* „atgailauti“, *daryti apžvalgą, daryti išvadą, daryti įtaką, daryti nuolaidą* „daryti kompromisą, nusileisti“, *daryti prielaidą* (premisą), *daryti priesaiką* „prisiekti“ ir kt.; plg. dar: *kirsti smūgį* „smogti“, *paleisti šūvį* „iššauti“, *gauti trūkį* „patrūkti“ ir kt.

Ilgainiui, tokiems daiktavardžiams kaip *apyrašas, apžadas, atsakas, apžvalga* ir kt. rečiau bepasitaikant veiksminės reikšmės, vis dažniau buvo pradėta raštų kalboje tam reikalui vartoti veiksminius priesagos *-imas* (*-ymas*) daiktavardžius: *daryti bandymą, daryti išradimą, daryti nusikaltimą* ir kt. Čia mūsų pradėta beveik panašiai elgtis, kaip ir kaikurių kitų tautų. Pvz. rusų literatūrinėj kalboj šalia *nanesti udar, proizvesti kražu, vesti razgovor, okazat' uslugu* ir kt. sakoma ir *delat' predloženije* „daryti pasiūlymą, pasiūlyti“, *soveršit' napadenije* „daryti užpuolimą, užpulti“, *soveršit' prestuplenije* „daryti nusikaltimą, nusikalsti“, *nanesti oskorblenije* „padaryti skriaudą, skriausti, įžeisti“, *proizvesti vyčislenije* „daryti apskaičiavimą, apskaičiuoti“ ir kt. Šitos rūšies posakiai dabartinėj rusų kalboj iš dalies yra kilę iš senovinės bažnytinės kalbos, iš dalies versti iš V. Europos kalbų. Pvz. *delat' vlijanije*

na razum yra versta iš prc. *faire l'influance sur les esprits*. Pačioj rusų liaudinėj kalboj veiksmažodis *vlijat', vlivat'* „pilti" tevartojamas su prielinksniu *v*, ne su *na*, pvz. *vlivat' vino v bočku* „pilti vyną į statinę". Todėl iš pradžios buvo mėginama sakyti ir: *bednyje ljudi imejut vlivanije v obščije rassuždenija* „beturčiai turi įtakos bendriesiems samprotavimams". Taip pat ir A. Puškinas dar 1814 m. *vlijat'* tebevartojo pirmine reikšme su prielinksniu *v*; *i mne bogini pesnopenja ješčio v mladenčeskuju grud' vlijali iskru vdochnovenja*. Bet ilgainiui rusų literatūrinėj kalboj visdėlto įsigalėjo verstinis *vlijanije na kogo-čto*, ne *vlijanije v kogo-čto*; žr. V. V. Vinogradov, Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII–XIX v. (Leiden, 1949), 166 psl.

Panašiu svyravimo keliu tenka eiti ir mūsų kalbai. Pvz. kaip seniau ir kartais dar dabar pasakoma *daryti įspūdį, įtaką į ką* (plg. rus. *delat' vpečatlenije, okazat' vlijanije na kogo-čto*), – savo laiku tai J. Jablonskio buvo pakeista į *daryti įspūdį, įtaką kam*, – kaip dabar kartais, pvz. spaudos kalboje, vartojama *daryti spaudimą į ką* (plg. rus. *okazat' davlenije na kogo-čto*, vok. *auf jemanden einen Druck ausueben)*, nors sinonimu šalimais paprastai sakoma *spausti ką*, ne *į ką*, pvz.: *paspausk jį* smarkiau, ir jis tuojau tau sugrąžins pinigus.

Šituo būdu, mažiau vadovaujantis savo kalbos įpročiais ir neperdaugiausia stengiantis svetimuosius posakius priderinti prie savųjų, kartais nueinama ir gana toli svetimos arba dirbtinės nominalizacijos keliu. Štai pvz. V. Alantas savo „Karo pošvaistėse" (46 psl.) rašo: „Stalas ..., sofelė bei pora foteliukų *sudarė* visą kambario *apibaldinimą*". Čia *apibaldinimas*, sudarytas iš *baldai*, pagal darybą visų pirma turėtų būti „apkrovimas, apstatymas baldais" (plg. *apauksinimas* „padengimas auksu, apauksavimas", *apsiplunksninimas* „aplipimas plunksnomis" ir kt.), bet iš sakinio reikšmės tai, atrodo, yra ne kas kita, kaip patys „baldai" (plg. rus. *meblirovka*). Taigi viskas perdėm dirbtina: iš pagrindinio žodžio sudarytas veiksmažodinis rezultatyvinis daiktavardis nieko daugiau nepasako kaip pagrindinis žodis ir, be to, visą posakį padaro dar nenatūralesnį, dirbtinesnį. Daug paprasčiau, literatūrinei kalbai tinkamesniu būdu visą sakinį būtų buvę galima pvz. šiaip nusakyti: stalas ..., sofelė bei pora foteliukų sudarė visus kambario baldus, buvo visi kambario baldai. Arba štai vėl 1935 m. Lietuvos Aido Nr. 182 sutinkame tokį sakinį: pas ūkininką Vl. Paulauską *įvyko* drąsus dviejų plėšikų *apiplėšimas*. Čia visai neaišku: ūki-

ninką Vl. Paulauską plėšikai ar pas tą ūkininką kas nors kitas plėšikus apiplėšė. Būtų viskas aišku pasakius: ūkininką Vl. Paulauską apiplėšė du drąsūs plėšikai, arba: du plėšikai drąsiai apiplėšė ūkininką Vl. Paulauską. Plg. dėl to dar GK 1935, 100.

Dabartinėj mūsų spaudos kalboj irgi galima rasti nemaža dirbtinių, neįprastų nominalizacinių posakių, pvz.: mašina melagiams gaudyti *įgauna* kaskart didesnį *pritaikymą*; solistė sugebėjo dainai *duoti tinkamą apipavidalinimą* ir kt. Posakis *gauti pritaikymą* atitinka rus. *nachodit', najti primenenije* arba vok. *Anwendung finden*, bet mūsų kalbai nėr gyvas, artimas; visai aiškiai, paprastai tai gali atstoti posakis *būti pritaikomam*, pvz.: mašina melagiams gaudyti yra kaskart vis daugiau pritaikoma. Taip pat ir *duoti apipavidalinimą* savo daryba beveik niekuo nesiskiria nuo *sudaryti apibaldinimą*: pats žodis *apipavidalinimas* reiškia „pavidalo davimą", todėl *duoti apipavidalinimą* tėra tik ištęstas tautologinis posakis, nieko daugiau nereiškiąs kaip „duoti pavidalą, apipavidalinti". Tuo būdu nedirbtinai ir lengvai įmanomai visas sakinys gali būti pvz. šiaip nusakytas: solistė sugebėjo dainai duoti tinkamą pavidalą, sugebėjo dainą tinkamai apipavidalinti; plg. dar: iš vieno pasielgimo negali žmogaus kaip reikiant *apibūdinti*, charakterizuoti (ne: duoti žmogui reikiamą apibūdinimą).

Šitaip galvojant lengvai galima išvengti ir daugiau dirbtinių, mūsų kalbai nepritaikytų, svetimų nominalizacinių posakių. Pvz. angl. sakinį *the deciphers made ingenious use of their knowledge of related languages*, tuo būdu galime versti laisvai, savarankiškai: įskaitytojai (dešifruotojai) išradingai panaudojo savo giminingų kalbų mokėjimą. Taip pat ir vok. sakiniai *er fasste den Entschluss abzureisen, der Gefangene machte den Versuch zu entfliehen, wir werden einen Spaziergang machen* visų pirma verstini savaip, paprastai: jis *nusprendė* (*nutarė*) pasiryžo (ne: padarė nutarimą ar sprendimą) išvažiuoti; kalinys *bandė* (mėgino) (ne: darė bandymą ar mėginimą) pabėgti; rytoj *eisime pasivaikščioti* (ne: darysime pasivaikščiojimą). Pagaliau ir kaikurie augščiau minėtieji laikraštiniai posakiai, pvz. *visuomenininkai padarė puikų pasitarnavimą Lietuvai, gydytojas daro lavono skrodimą* ir kt., gali būti lengvai pakeisti: *visuomenininkai puikiai pasitarnavo Lietuvai; gydytojas skrodžia lavoną*.

Tačiau tie nominalizaciniai posakiai, kuriais pasakoma kokia nauja sąvoka ar ypatingi reikšmės atspalviai ir daugiau ar mažiau gali būti

suderinti su mūsų kalbos įpročiais, vartotini bendrinėje kalboje, nes jais praturtinama mūsų kalba, ir stilistiškai ji nežalojama. Pvz. *eksperimentą* dabar vadiname *bandymu*, ne *bandu* ar kaip kitaip, todėl šalia *daryti eksperimentą, eksperimentuoti* galime sakyti ir *daryti bandymus*, t. y. atlikti bandomuosius darbus, kuriais norime įrodyti ar patvirtinti kokį dėsnį. Tos pat rūšies yra ir kiti posakiai: *daryti tyrimus* „atlikti tiriamuosius darbus", *daryti papildymus* (papildus, pvz. naujam žodyno leidimui) ir kt. Šitokiais nominalizaciniais posakiais mes daugiau nusakome bendrines, abstrakčias sąvokas, negu atitinkamomis paprastomis veiksmažodinėmis lytimis, kuriomis išreiškiame jau individualų, konkretų veiksmo pobūdį arba pačio veiksmo išdavą. Pvz. sakydami *mokslininkas daro bandymą su kuo nors*, mes norime pasakyti, kad jis tam tikram dėsniui surasti ar patvirtinti atlieka specialų darbą ką nors bandydamas, tam reikalui imasi specialių bandomųjų priemonių, o sakydami *mokslininkas bandė naują aparatą*, tik pažymime, kad jis mėgino, žiūrėjo, ar tas aparatas yra tinkamai padarytas, ar jis tinka tam tikram tikslui; plg. dar: *pabandyk* šį dalgį – pamatysi, kad gerai įtvertas; *išbandyk*, šelmi berneli, savo šėmus jautelius. Taip pat ir sakydami jis *padarė naują išradimą*, mes norime pasakyti, jis išgalvojo ir padarė naują dalyką, o sakydami *jis išrado naują* dalyką, mes daugiau pabrėžiame tik patį išradimo procesą, naujo dalyko išgalvojimą. Panašiai pagaliau būtų galima pasakyti apie posakius: *jis pranešė* ir *padarė pranešimą*. Pirmuoju posakiu pasakome daugiau individualų veiksmo pobūdį, t. y. jis tam tikru laiku pareiškė, perdavė, suteikė kam kokią žinią, o antruoju posakiu norime pasakyti, kad jis *padarė raportą*, t. y. atliko formalų ar oficialų pranešamąjį uždavinį, pareiškė oficialią vyriausybės nuomonę dėl kokio svarbesnio dalyko, davė formalią kokio atlikto darbo apyskaitą ir t.t. *Pranešimo* (raporto) *darymas* ypač yra pravartus politinėj diplomatinėj praktikoj. Pvz. JAV vyriausybė yra įstatymo reikalaujama *padaryti pranešimą* apie savo darbą tam tikru laiku (is required by law to make a report on its work at certain times), bet Valstybės Sekretorius *nedaro metinio administratyvinio pranešimo* (does not make an annual administrative report).

Iš viso, kas augščiau pasakyta, galime pasidaryti tokių išvadų:

1. Nominalizacija, pažįstama mūsų gyvajai žmonių kalbai, yra na-

tūrali, mums artima, nors ir ne tiek plačiai vartojama, kaip kitose V. Europos kalbose.

2. Laikraštinėj, publicistinėj ir šiaip vienur kitur raštuose pasitaiką nominalizaciniai posakiai nemaža dalimi yra verstiniai arba sudaryti kitų kalbų pavyzdžiais ir mūsų kalbai dažnai nepritaikyti.

3. Bendrinei kalbai nauji nominalizaciniai posakiai pirmoj vietoj teiktini tie, kurie, ką nors naujo, specialaus pasakydami, savo reikšme skiriasi nuo paprastų veiksmažodinių lyčių ir daugiau ar mažiau yra pritaikyti mūsų kalbos tradicijoms bei įpročiams.

4. Geresnėj literatūrinių raštų kalboj reikėtų kiek galint daugiau vengti šabloniškų, darytinių svetimų nominalizacinių posakių, kurių dažniau pasitaiko mūsų šių dienų spaudos kalboj.

Pagalba ir pagelba

(Draugas, 1956 06 02)

Vienas mūsų skaitytojas klausia, kodėl šalia **gelbėti** yra dažnai raštuose vartojama **pagalba**, ne **pagelba**. Norint į šį klausimą atsakyti, tenka kiek platėliau pažvelgti į šios rūšies darinių grupę, jų darybą ir jų vėlyvesnes atmainas.

Yra pastebėta, kad tos pat šaknies daiktavardžiai ir atitinkami vientisiniai veiksmažodžiai dažnai tarp savęs skiriasi įvairiais šakniniais balsiais, pvz. **atlaidas: leisti, atraitas: riesti, pakratas: krėsti, pašaras: šerti, mazgas: mezga, megzti, sargas: sergėti, vadas: vesti, malda: melsti, skala: skelti, skalsa: skelsti** „skalsiam būti“ ir kt.

Šios darybos daiktavardžiai savo šakniniais balsiais dažnai sutinka su atitinkamais dažniniais, arba kartotiniais, veiksmažodžiais, pvz. **atlaidas: laidyti, atlaikas, palaikas: laikyti, atraitas: raityti, pakratas: kratyti, daigas: daigyti, malda** (plg. dar **Vismaldas**): **maldyti, mazgas: mazgyti, skala: skaldyti** ir kt. Tai yra gana senas dalykas, iš senovės paveldėtas ir plačiai pažįstamas kitose indoeuropiečių kalbose.

Bet ilgainiui šie senoviniai santykiai daug kur pakitėjo, būtent – dažnai vartojant daiktavardžius su šakniniu balsiu **a** šalia veiksmažodžių su šakniniu balsiu **e** (plg. **naštą neša, mazgą mezga, vadas veda** ir kt.), šakninis veiksmažodžių balsis **e** tam tikrais atvejais galėjo būti

iš analogijos vėliau pradėtas vartoti ir atitinkamuose daiktavardžiuose, kurie iš pradžios teturėjo **a**. Pvz. daugumas lietuvių tesako **mazgas**, kurio senumą dar patvirtina ir latvių kalba, bet atskirose tarmėse šio žodžio vietoj jau sakomas ir **mezgas**, kuris, be abejonės, pagal **mezga, megzti** yra perdirbtas iš senesnio **mazgas** arba tiesiogiai sudarytas iš šio veiksmažodžio. Tuo būdu galime suprasti, kodėl šalia **daigas** mūsų kalboj yra vartojamas ir **diegas**: pirmasis gali būti senas, o antrasis analoginis, vėlyvesnis darinys. Plg. dar **stembas** užuot **stambas, ledtekas** „ledo varveklis“ užuot **ledtakas** ir kt. Taigi tuo pat būdu ir dabartinė **pagelba** lengvai gali būti perdirbta iš **pagalba** arba tiesiogiai naujai sudaryta iš **gelbėti**, plg. dar **apveizda** šalia **apvaizda**, tarm. **pašelpa** šalia **pašalpa, atliekas** šalia **atlaikas, atrietas** šalia **atraitas** ir kt.

Bet dabar kyla klausimas: ar bendrinėj kalboj vartotina antrinio kilimo **pagelba?** Mano nuomone, senovinė **pagalba** dar ir šiais laikais gali būti teikiamoji lytis, nes ji dar plačiai tebėra pažįstama, ir jos daryba gerai paliudijama gausaus kitų panašių darinių būrio, plg. **atlaida, atrama, atsarga, atskala, atsvara, parama, pašaipa, pašalpa, pataika** ir kt. Bet nieko negalima pasakyti ir prieš **pagelba**, nes ji irgi plačiai vartojama dabartinėse tarmėse ir kartais sutinkama jau net senoviniuose raštuose.

Antra vertus, dabar ir šiaipjau vartojame nemaža šios rūšies darinių su šakniniu **e**, pvz. **drieka** „kas driekiasi, yra išsidraikę; pluoštas, sluogsnis“: **driekti; pagela** „šaltas ir drėgnas oras“: **gelti; pagieža: giežti; pasieka** „pasiekimas, atsiekimas“: **siekti; sąveika** „tarpusavinis veikimas“: **veikti** ir kt. Šis paskutinis žodis, **sąveika**, yra naujadaras, ir jį sudarant sąmoningai buvo vengta šakninio **a**, nes **sąvaika** sudarytojams atrodė dviprasmė, kartais galinti būti susieta ir su veiksmažodžiu **vaikyti**. Taigi dabartinė vartosena ir gyva daiktavardžio bei atitinkamo veiksmažodžio sąsaja gali visiškai nulemti kurio darinio įsigalėjimą.

Analogija yra žymus kalbos gyvybės reiškinys: susidarydami analoginius darinius, dažnai net nejučiomis, žmonės padaro savo kalbą gyvesnę, įmanomesnę, ryškesnę. Tokie dariniai kaip ***pagala, *pasaika, *sąvaika** ir kt. daugeliui dabar atrodytų net neįprasti, ne visai ryškūs, nes asociacijos keliu juos galime jungti su veiksmažodžiais, su kuriais kalbamųjų darinių reikšmės nedaug ką bendro teturi, arba betkoks

jungimas su veiksmažodžiais iš viso yra nebeįmanomas; pvz. nežinomas joks dažninis veiksmažodis su šaknimi **gal-**.

Šiuo atveju ypač įdomu yra pastebėti, kad tam tikrais atvejais, kur nėra progos pasireikšti asociacijai, dažnai nepasitaiko ir analogija. Pvz. seniau esame sakę: **seka pasaką;** bet dabar veiksmažodis **sekti** šia reikšme mažai bežinomas, todėl ir pasaką paprastai dabar tik **sakome**, ne **sekame**. Mat, veiksmažodį **sekti** „to tell, to narrate" pakeitus veiksmažodžiu **sakyti, pasaka** toliau begalėjo būti siejama su šiuo pastaruoju veiksmažodžiu, ir tuo būdu ji galėjo lig šiol išlikti nepaveikta analogijos, t. y. nepavirtus ***paseka**.

Praktinę galime pasidaryti tokią išvadą: analoginiai dariniai bendrinėj kalboj vartotini tokie, kurie plačiau pažįstami arba geriau tinka reikiamajai reikšmei įmanomiau pažymėti. Pvz. mums dabar daugiau pažįstami **mazgas, sargas, stambas, malda, skala, atlaidas, pakratas, pašaras, atrama, atsvara, pašalpa, pataika** ir kt., ir todėl juos mes pirmiausia turime vartoti bendrinėj kalboj. **Pagelba** plačiai pažįstama šalia senesnės **pagalbos**, ir todėl abu šie žodžiai yra įgiję lygias teises.

Ryšium su tuo aš tačiau siūlyčiau dažniau vartoti **pagelbininkas**, ne **pagalbininkas**, nes, viena, **pagelbininkas** yra lengviau tarti dėl dviejų priešakinių balsių **e-i** kaimynystės; antra, šis žodis gali būti ne tik išvestas iš **pagelba**, bet ir sudarytas tuo pat būdu, kaip ir kaikurie kiti daiktavardžiai su priesaga **-ininkas**; plg. **pagelbininkas** „kas pagelbi, padėjėjas": **gelbėti, keliauninkas** „kas keliauja, keliautojas": **keliauti, šliaužininkas** „kas yra linkęs prieš kitus šliaužioti, pataikautojas": **šliaužti** ir kt.

Laivininkystė ir laivyba

(Draugas, 1957 m., nr. 105)

Lig šiol mes neturėjome ir dabar neturime kaip reikiant sutvarkytos jūrinės terminijos, ir todėl šios srities terminai dabar yra gana įvairiai vartojami. Štai ta pati **laivininkystė** arba **laivyba**, atrodo, gana aiškūs žodžiai, bet jų reikšmės dar tebėr nenusistojusios. Pvz. Niedermanno–Senno–Brenderio žodyne teduodama viena **laivininkystė** „Schiffahrt", o V. Gailiaus žodyne vok. **Schiffahrt** verčiama į „laivininkystė, laivyba (navigacija)". Taip pat nedaroma jokio skirtumo ir

„Dabartiniame liet. kalbos žodyne“: čia **laivyba** yra „laivininkystė“, o **laivininkystė** „laivų susisiekimas, laivyba“. Pagaliau ir „Lietuvių kalbos vadovui“ **laivyba** yra dar „laivų susisiekimas, navigacija“.

Bet Liet. Jūrininkų mokykla, 1947 m. įkurta Flensberge, Vokietijoje (jos direktorius buvo dr. A. Mažeika), ėmė reikšmėmis skirti šiuos žodžius: **laivininkystė** (ang. marine schipping, vok. Schiffahrt) buvo pavadintas jūros ir vidaus vandenų vartojimas transportui bei žvejybai, o **laivyba** (ang. seamanship, vok. Seemanschaft) pritaikomoji nautikos (t. y. visų laivininkystei priklausančių žinijos sričių) dalis, kurią sudaro kiekvienam jūrininkui reikalingos žinios ir įgūdžiai. Laivininkystė apima žymiai platesnę, visą ūkinę, sritį: uostus, laivakelius, prekybinę laivų susisiekimo organizaciją, valdinę administraciją, laivų statybą ir kt., o laivyba rūpinasi tik pačiais laiviniais dalykais: laivų laikymu, buriavimu, manevravimu, pakrovimu, vairingumu, inkaravimu, gelbimosiomis priemonėmis, keltuvais, gesinimo būdais bei priemonėmis ir kt. Nuo šių dviejų terminų skiriama **navigacija**, mokslas apie laivo būklės (pozicijos) lokalizavimą bei atstumo ir krypties apskaičiavimą plaukiant iš vienos žemės paviršiaus vietos į kitą.

Šitas pagrindinių terminų skirtumas, nusakytas remiantis jūrininko A. Mažeikos patarimais ir kaikurių kitų žymesnių kalbų atitikmenų reikšmėmis, yra neišvengiamai reikalingas mūsų, ypač jūrininkų, kalbai, ir todėl patariame jo laikytis. Tolimesnis šių terminų painiojimas, kaip kad yra atsitikę Liet. Enciklopedijos X tome (kalbant apie Karaliaučiaus uostą), tik didina sąmyšį ir kenkia reikiamam specialesniam supratimui.

Teisnus ir veiksnus

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 1, p. 14–15)

Šitie terminai, sudaryti dar nepriklausomybės laikais, tebėra vartojami ir dabartinėj Lietuvoj; pvz. juos abu randame 1954 m. išleistame „Teisinių terminų žodyne“: t e i s n u s „pravosposobnyj“ ir v e i k s n u s „deesposobnyj“. Abu šie būdvardžiai yra sudaryti su priesaga -s n u s, bet jų reikšmės yra kiek skirtingos: visi piliečiai yra t e i s n ū s, t. y. turi teises, yra teisės subjektai, bet ne visi savo turimąsias teises gali vykdyti; pvz. maži vaikai irgi turi teises (t. y. yra t e i s n ū s), bet jie dar negali jomis savarankiškai naudotis. V e i k s n u s,

kaip ir kiti būdvardžiai su priesaga -snus (pvz. ėsnus „kuris gerai ėda, ėslus“, gersnus „kuris daug geria, gali gerti“, verksnus „kuris greit ima verkti“ ir kt.), visų pirma reiškia „kuris gali, sugeba, yra linkęs veikti“. Juridinė veiksnumo reikšmė yra „galėjimas juridinius veiksmus atlikti (capacité d'exercer les droits civils)“; atsakingumas paprastai šiai sąvokai nėra būdingas. Taigi veiksnus tiek savo bendrine, tiek juridine reikšme yra mums visai suprantamas, nes jis lengvai įsiterpia į ištisą darybinę ir reikšminę kategoriją; plg. veiksnus – veikti, gersnus – gerti, verksnus – verkti ir t.t. Kas kita yra teisnus: šis būdvardis savo reikšme yra tiesiogiai sietinas su teisė, ne su teisti. Jeigu jis būtų sudarytas iš veiksmažodžio, tai iš analogijos pagal kitus tolygius darinius (plg. dėti – dėsnus, ryti – rysnus „rajus“ ir kt.) turėtų reikšti „sugebąs, galįs teisti“, ne „galįs turėti teises, rechtsfaehig, apte à jouir d'un droit“. Todėl savo laiku Valstybės Tarybos terminologijos komisija buvo teisnus pakeitus į teisinas (plg. druskinas, dulkinas ir kt.; žr. Teisininkų Žinios, 1957, Nr. 21–22, 36 psl.). Bet čia vėl bėda: teisinas pagal savo darybą gali būti laikomas ir veiksmažodiniu būdvardžiu, siejamu su teisti; plg. teisinas – teisti, nešinas – nešti, vežinas – vežti ir kt. Taigi, bėgant nuo vilko, ant meškos užbėgta!

Man rodos, teisnaus atsiradimą būtų galima šiaip aiškinti. Kadangi mūsų kaimyninėse kalbose čia svarstomos terminines sąvokos yra nusakomos panašiomis darybinėmis priemonėmis (veiksnus – vok. handlungs-, wirkungsfaehig, rus. deesposobnyj ir teisnus – vok. rechtsfaehig, rus. pravosposobnyj), tai atitinkamai ir mūsų kalboj šių sąvokų pavadinimai galėjo būti vienodomis priesagomis pažymėti. Antra vertus, čia iš dalies galėjo pasireikšti ir priesaginė abstrakcija: kaip šalia bėgus „greitai bėgąs“, džiugus „linkęs džiaugtis“ ir kt. yra sakoma ir draugus „greit susidraugaująs“ (šalia draugas), taip šalia veiksnus galėjo atsirasti ir teisnus (greta teisė). Ir šios reikšmės teisnus nėra prastesnis už teisinas, kuris, kaip matėme, irgi yra dviprasmis. Pagaliau reikia neužmiršti, kad teisiniai terminai kartais įgyja savo vartosenos teises ne vien dėl savo darybos, bet ir dėl jų įstatyminio pavartojimo (pvz. konstitucijoj ar pn.). Taigi šiais sumetimais teisnus „turįs, galįs turėti teises“, kad ir savo reikšme kiek išsiskiria iš kitų šios priesagos darinių ka-

tegorijos, galėtų pasilikti, bent tol, kol būtų jam rastas visai tinkamas pakaitas. Teisinas „teisnus“ kaip reikiant neišsprendžia klausimo.

Ar tai pasenęs laužas?

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 2, p. 28–31)

P. Orintaitė GK I 14 mano, kad tokios mūsų tarptautinės svetimybės, kaip romanas, novelė, poema ir kt., kurios anglų kalboj ką kita reiškiančios, „mums ne tik nepadeda su svetima kultūra bendrauti, bet net dar kliudo“, todėl jos nuomone čia „būtų daug tiksliau vartoti savus lietuviškus žodžius“, pvz. apysaka „romanas“, apsakymas „novelė“ ir kt.

Čia P. Orintaitės iškeltas įdomus klausimas, bet neatrodo, kad jis būtų taip lengvai sprendžiamas. Visų pirma, ar įmanoma tokias svetimybes sulietuvinti? Visi gerai atsimename A. Vireliūno pastangas: jis buvo pasiryžęs beveik visus tarptautinius žodžius išgrūsti lauk iš mūsų kalbos, ir tam reikalui jis jau vartojo visą eilę „naujakalų“, pvz. atveikslas „modelis“, gintra „elektra“, įdarba „kultūra“, mokysta „metodika“, orija „atmosfera“, orovė „klimatas“, spindis „radijas“, tvarkovas „direktorius“, varta „praktika“ ir kt. Bet gyvenime šis žygis nerado didesnio atgarsio, ir dabar daugelis net nebežino, kad savo laiku buvo mėginta tokius naujadarus pradėti vartoti. Taip pat nesusilaukė pritarimo ir K. Būgos pasiūlytoji būtovė „istorija“. Aš nemanau, kad kitokio likimo susilauktų ir kokie nors lietuviški romano, novelės ar poemos pakaitai: šitie žodžiai, šiaip ar taip kalbėsime, vis dėlto yra tarptautinės svetimybės, specialios reikšmės ir su ypatinga praeitimi. Pirminis romano šaltinis yra prc. roman, kuris iš pradžios reiškė „pasakojimą romanų liaudies kalba“, vėliau „epišką prozinį pasakojimą (apsakymą)“. Dabar romanu vadinamas didelis pasakojamasis (epiškas) sudėtingo siužeto meno kūrinys, kuris atskirų žmonių gyvenimo pasakojimu apibūdina epochą, o apysaka laikomas literatūrinis pasakojamasis kūrinys su ne tokiu sudėtingu kaip romano siužetu. Mūsų romanai pvz. yra Vinco Mykolaičio Putino „Altorių šešėly“, Vytauto Alanto „Pragaro pošvaistės“, Jurgio Savickio „Šventoji Lietuva“ ir kt., o apysakos yra Lazdynų Pelėdos „Klaida“, Šatrijos Ra-

ganos „Sename dvare“, Vinco Krėvės „Skerdžius“, „Bedievis“ ir kt. Novelė (vok. Novelle, prc. nouvelle) yra kilusi iš italų novella (iš lot. mažybinio būdvardžio *novellus, -a* nuo novus „naujas“) ir reiškia neilgą epišką pasakojimą, kuris dažniausiai tesiriboja vienu reikšmingu įvykiu arba epizodu (romano priešybė). Mūsų novelės yra pvz. Jono Biliūno „Žvaigždė“, Stepo Zobarsko „Monsinjoro suoliukas“ ir kt. Poema yra kilusi iš graikų poiēma „veikalas, kūrinys; eilėraštis“ (nuo poiein „daryti, gaminti, ruošti, rengti, kurti“) ir reiškia didesnio masto literatūrinį siužetinį eiliuotą kūrinį, kuriame vaizduojamas koks nors istorinis tautos įvykis arba kokios nors žymios asmenybės gyvenimas. Poemos pavyzdžiai, sakysime, yra Homero „Iliada“, Virgilijaus „Eneida“, Maironio „Jaunoji Lietuva“, „Mūsų vargai“, A. Baranausko „Anykščių šilelis“ ir kt.

Šitie trys tarptautiniai literatūros terminai, romanas, novelė ir poema, žymi tris skirtingas literatūrinių kūrinių rūšis, kurios mūsų literatūros istorijoje yra giliai įleidusios šaknis. Ir aš tikrai nežinau, kokiais visai tinkamais lietuviškais žodžiais galėtume juos pakeisti. Pvz. romano negalime pakeisti apysaka, kaip kad P. Orintaitė norėtų, nes juodu abu mums ką kita reiškia; tas pasakytina ir apie novelę su apsakymu. O sugalvoti kokius nors kitus, visai naujus lietuviškus pakaitus praktiškai nėra jokio gyvo reikalo: tai panašu būtų į vireliūninę pastangą pvz. iš realisto pasidaryti daiktininką (o kaip su realizmu?), iš formalisto žodininką, iš individualybės sauskirybę, iš kultūros įdarbą, iš internacionalo tautuomenę ir kt. Antra vertus, šitais tarptautiniais literatūriniais terminais, jau mūsų kalboj pasidariusiais tradiciniais, mes puikiausiai tarpusavy suprantame, ką mes norime jais pasakyti, ir tuo būdu mes jau pasiekiame tiesioginį jų kalbinį tikslą.

Bet gal kai kas man pasakys: šitos rūšies svetimybės yra kitaip suprantamos anglų kalboj, ir todėl jos kliudo mums bendrauti su svetima kultūra. Bet ką čia reiškia mums? Kiekvienu atveju ne visą lietuvių tautą, tik vieną jos mažą dalį, kuriai pavyko pakliūti laisvėn. O šita atskira dalis, kaip ir visi kiti lietuviai, galės puikiausiai tarp savęs susikalbėti ir susipažinti su svetimomis kultūromis, jei ji kaip reikiant supras vartojamųjų terminų reikšmę, vis tiek ar jie bus svetimi ar lietuviški; tai pirmoji sąlyga. Kita terminų suprantamumo sąlyga yra jų organiškas įjungimas į mūsų bendrinę arba sritinę, daly-

kinę kalbą. Jeigu mes imsime kai kuriuos terminus vartoti ne taip, kaip kad juos esame įpratę arba linkę vartoti, bet kaip juos visai skirtingai vartoja pvz. anglai arba amerikiečiai, tai mes nutrauksime tiesioginius santykius su mūsų bendrine vartosena ir tuo būdu aiškiai sukliudysime mūsų tarpusavinį susižinojimą, o per tai gerokai apsunkinsime ir svetimos kultūros pasisavinimą. Jei pradėsime apysaką ar ką nors panašaus vartoti ligšiolinio romano vietoje, tai tuo pat metu mes didžiai apsunkinsime suprasti visa tai, kas mūsų lig šiol visur, literatūros istorijoj arba vadovėliuose, buvo sakoma pasakojama apie romanus; be to, taip darydami, mes visai be reikalo sujauktume du visai skirtingus dalykus, šiuo atveju, apysaką ir romaną arba novelę ir apsakymą. Ir vis dėlto, tuo keliu einant, svetimoji kultūra mums daugiau nepriartėtų: amerikiečiai su anglais yra ėję visai kitokiais, skirtingais keliais kaip mes, ir todėl neįmanoma mūsų eitųjų kelių kaip reikiant pritaikyti prie anglosaksinių. Pvz. jau nuo seniau Lietuvoj buvo ir tebėra vartojamas dirigentas „diriguotojas, choro ar orkestro vedėjas“, o jo angliškas atitikmuo conductor „dirigentas“ yra tolygus mūsų konduktoriui „traukinio palydovui“. Arba štai vėl: mūsų kalboj jau nuo seniau muzikos veikalų kūrėjas vadinamas kompozitorium, o jo angliškas atitikmuo compositor (kirčiuojamas skiemuo *-po-*) tėra tik „raidžių rinkėjas“. Pamfletas yra tam tikras satyrinis, aštrus rašinys (straipsnis ar brošiūra), nukreiptas prieš kokį asmenį ar visuomeninio gyvenimo reiškinį, o ang. pamphlet reiškia mažutę, plonų neįrištą knygelę, sudarytą iš sukabintų ar susegtų lapų ir paprastai apdarytą popieriniais viršeliais. Tai ką gi: dėl to mes dabar išsižadėsime savo ligšiolinio dirigento, kompozitoriaus ir pamfleto ir jų vietoje imsime dirbtinai vartoti kokius nors nebuvėlius naujadarus? Kaip vykusiai galėtume sulietuvinti pamfletą, kuris per ang. pamphlet yra kilęs iš sen. prc. pamphilet, o šis savo keliu buvo sudarytas pagal lot. pamphilus „XII a. komedija“ iš gr. asmenvardžio Pamphilos; plg. boikotas nuo airių kapitono Charles Boykott, linčas nuo Virdžinijos teisėjo William Lynch ir kt.?

Ne, mes jau nebegalime išsižadėti nei dirigento, nei kompozitoriaus, nei romano, nei novelės, nei poemos, nei pamfleto, nei kitų panašių tarptautinių svetimybių tik dėl to, kad jos anglų ar kurioj kitoj svetimoj kalboj turi kitokią reikšmę kaip

mūsų kalboj. Jie visi jau įsigalėję mūsų kalboj, turi tam tikras tradicijas, ir todėl mes juos turime toliau vartoti, nes jie puikiausiai tinka tiesioginiam tikslui – mūsų tarpusaviniam ir visuotiniam susižinojimui. Mes, gerai suprasdami, kas yra pvz. r o m a n a s, be didelės sunkenybės suprasime jo reikšmę kitose kalbose ir kitaip vadinamo arba vartojamo. Štai mūsų kalboj, kaip jau minėta, p o e m a aiškiai skiriama nuo e i l ė r a š č i o, bet mes niekaip jo nebegalime išsižadėti tik dėl to, kad anglų p o e m reiškia „eilėraštį“: mums būtinai yra reikalingas ir e i l ė r a š t i s, ir p o e m a. Paversdami p o e m ą e i l ė r a š č i u ar kokiu kitu naujadaru, mes bendrinės vartosenos ne tik nepalengvintume, bet dar tik prisidarytume nereikalingos maišaties. Mat, kiekviena kalba plinta savo skirtingu, savaimingu keliu, dėl to kiekvienoj kalboj atsiranda ir tam tikrų skirtingų žodžių arba reikšmių. Ir tai yra visai natūralu, nes kiekvienos kalbos vidinė sandara yra paprastai formuojama pagal jos pobūdį, polinkius, tradicijas, tiesioginį tikslą, žodžiu – ryšium su jos visa struktūrine sistema, iš kurios mes, kultivuodami savo kalbą, negalime iškrypti, t. y. mes negalime svetimos kalbos struktūrinės sistemos padarinių dirbtinai imti ir traukti į mūsų kalbą be sąsajos su visa struktūrine mūsų kalbos sistema, su jos darybine santvarka, su jos įpročiais, tradicijomis. Kiekviena kultūringa kalba pirmiausia vartoja natūraliu būdu susidarytus ar iš kitų kalbų pasiskolintus žodžius, be jokio dirbtinio prisitaikymo prie svetimų kalbų įpročių arba tradicijų. Pvz. amerikiečių ir britų anglų kalbose yra nemaža įvairios darybos, bet vienodos reikšmės arba vienodos darybos, bet įvairios reikšmės žodžių, ir dėl to niekas nesijaudina. Štai amerikiečių e l e v a t o r „a machine for hoisting or lowering goods or people by means of a suspended cage or car“ savo reikšme atliepia britų l i f t; bet dėl to britai nesistengia savo l i f t pakeisti kokiu kitu žodžiu, arba, priešingai, amerikiečiai dėl to nėra linkę išsižadėti savo e l e v a t o r. Taip, kultūringai elgdamiesi, ir mes turime daryti: tuščiai beždžionaudami, neturime lengvai išsižadėti savo bendrinių įprastinių svetimybių r o m a n a s, n o v e l ė, p o e m a, d i r i g e n t a s, k o m p o z i t o r i u s ir kt. tik dėl to, kad anglų kalboj jie turi kitokią reikšmę, – mes turime eiti natūraliniu mūsų kalbos savaiminės raidos keliu, ir tuo keliu mūsų kalboj atsiradusios tarptautinės svetimybės (r o m a n a s, n o v e l ė ir kt.) nėra joks pasenęs laužas, bet natūralus mūsų kalbos turtas, ir jo neturime pigiai mesti lauk.

ŠIS TAS IŠ MŪSŲ TERMINIJOS

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 2, p. 23–25; 1959 m., nr. 1, p. 9–10; 1962 m., nr. 2, p. 17–19)

Neturėdami ištiso terminų žodyno, mes dažnai tikrai nežinome, kaip kartais koks terminas ar šiaip specialesnis žodis vartotinas. Ypač to pasigendame gyvendami svetur, nuolat susidurdami su reikiamais svetimų kalbų specialiniais žodžiais, bet ne visuomet rasdami jiems tinkamų lietuviškų atitikmenų, kurie geriausiai norimą sąvoką išreikštų. Tai dar apsunkina ir ta aplinkybė, kad tam tikri dažnesni terminai arba šiaip specialesni žodžiai kai kuriuose šaltiniuose yra nevienodai nusakomi arba vartojami. Norėdami svetimuosiuose gyvenantiems mūsų tautiečiams padėti, stengsimės kiek galėdami jiems ateiti į pagalbą – svarstydami reikalingesnius, dažniau vartojamus specialesnius žodžius ar atskirų sričių būdingesnius terminus. Tai darysime tuo būdu, kad skaitytojas, skaitydamas apie kurį mūsų svarstomą dalyką, galėtų pats daugiau sąmoningai įsigilinti ir į kitų artimesnių žodžių daryseną bei vartoseną ir pats, kalbiškai galvodamas, sugebėtų prisitaikyti turimuosius duomenis savo specialiam reikalui.

1. Daiktas ir dalykas

Šitie kasdien vartojami žodžiai mums atrodo gerai pažįstami, bet kartais, prireikus juos specialiau vartoti, vis dėlto atsiranda tam tikrų sunkenybių, nes, viena, jų reikšmės yra gerokai susipynusios, ir antra, žymesniuosiuose šaltiniuose jie reikšmėmis gerokai įvairuoja. Pvz. Niedermanno–Senno–Brenderio žodyne d a i k t a s yra „Ding, Sache, Gegenstand; Ort, Stelle, Fleck“, o d a l y k a s „Teil, Anteil; Ding, Sache, Gegenstand, Angelegenheit; Lehrgegenstand, Schulfach“. „Dabartinės liet. kalbos žodyne“ d a i k t u vadinamas „kiekvienas ma-

terialinis reiškinys, dalykas, objektas; vieta; turimas galvoj, reikiamas dalykas, įvykis, klausimas“, o d a l y k u laikoma „daiktas, objektas, reikalas; dalis, tam tikras kiekis, gabalas“. Pagaliau didžiajame liet. kalbos žodyne šiems žodžiams duodamos šiokios reikšmės: d a i k t a s „vieta, viena vieta, krūva; nuosavybės objektas, turtas, ūkis, sodyba; kiekvienas gyvas ar negyvas materialinis pojūčiais pagaunamas dalykas; dalykas, reikalas, žinia, įvykis, sumanymas, klausimas, nauda, priedermė, priežastis, tikslas...“, o d a l y k a s „dalis; tam tikras kiekis, skaičius; valgio (mėsiško) gabalas; dalijantis ūkį gaunamas turtas, palikimas, žemės sklypas, rėžis, dalia, ūkis; sritis, plotas, provincija (pažįstama tik iš S. Daukanto raštų); daiktas, objektas, reikalas“.

Visuose šiuose trijuose šaltiniuose daugiau ar mažiau pasakyta, kas yra d a i k t a s ir d a l y k a s. Iš visų jų sukelia kiek abejonės „Dabartinės liet. kalbos žodynas“, kur d a i k t u i duodama pirmoji reikšmė „kiekvienas materialinis reiškinys, dalykas, objektas“. Bet ar tai iš tikrųjų yra d a i k t a s? Visų pirma r e i š k i n y s, kaip tame pačiame žodyne aiškinama, yra tai, kas reiškiasi, įvykis, atsitikimas. Kitose kalbose mūsų r e i š k i n į atitinka ang. appearance, phenomenon, prc. phénomène, vok. Erscheinung, rus. javlenije, t. y. tai, kas nors matoma regima, daikto išorė, daikto esmės apraiška; kiekvienas mūsų pojūčiais pagaunamas ir konstatuojamas faktas, aplinkybė arba patirtis; pvz. dangaus r e i š k i n y s, gamtos r e i š k i n y s ir kt. Bet kiti mūsų autentiški kalbos šaltiniai tokios d a i k t o reikšmės visai nepatvirtina. Mano nuomone, tai yra ne kas kita, kaip nevykusiai pritaikytas vertimas iš kurio nors rusų kalbos žodyno. Pvz. 1953 m. S. Ožegovo rusų kalbos žodyne ir v e š č', ir p r e d m e t pirmiausia vadinamas „vsiakoje material'noje javlenije“ (kiekvienas materialinis reiškinys). Bet D. Ušakovo redaguotame keturių tomų rusų kalbos žodyne jau yra kiek kitaip: čia v e š č' yra „negyvas, kilnojamo turto daiktas; fizinio pasaulio dalykas, galįs būti kieno nors nuosavybe; kiekvienas pojūčiais pagaunamas dalykas“, o p r e d m e t vadinamas „kiekvienas materialinis reiškinys, suvokiamas kaip skyrium esantis dalykas, kaip substancija“ (vsiakoje material'noje javlenije, vosprinimajemoje kak nečto suščestvujuščeje osobo, kak substancija). Taigi, apibrėžiant d a i k t o ir d a l y k o reikšmes, tenka turimaisiais šaltiniais naudotis gana atsargiai ir kritiškai; čia visų pirma turime remtis gyvąja žmonių kalba ir kalbamųjų žodžių istorija.

Sprendžiant iš kilmės ir iš reikšmės raidos, seniausia d a l y k o reikšmė yra buvusi „dalis“ (pažįstama tik iš senesnių raštų ir iš dalies iš dabartinių tarmių), bet ilgainiui ši pirminė reikšmė daugiau ar mažiau išblėso, ir dabar šis žodis daugiausia bereiškia, ypač bendrinėje kalboje, tik „daiktą, objektą, reikalą ir kt.“ Vadinas, d a l y k o reikšmė ilgainiui pakitėjo – jis buvo pradėtas vartoti bendresniam tikslui. Kas kita yra d a i k t a s: gyvojoje žmonių kalboje jo yra dar išlikusių įvairių niuansinių reikšmių, bet bendrinėje kalboje jis daugiausia bereiškia konkrečius fizinius dalykus ir vietomis savo reikšme sutampa su d a l y k u.

Bet specialiam terminijos reikalui vis dėlto yra pravartu d a i k t ą griežčiau skirti nuo d a l y k o, būtent – d a i k t a s gali būti „tai, kas turi savo medžiagą, t. y. kiekvienas materialinis, pojūčiais pagaunamas fizinio pasaulio dalykas (ang. thing, matter, prc. chose, vok. Ding, Sache, rus. vešč')“ o d a l y k u laikytina „visa, kas kuria prasme yra, kas sudaro minties, kalbos turinį, apie ką yra kalbama, sprendžiama, į ką kreipiamas dėmesys, kas veikiama (ang. subject, object, thing, prc. object, chose, vok. Gegenstand, Sache, rus. predmet, vešč')“. Pavyzdžiai: dumplės yra naudingas d a i k t a s į kaminą pūsti (iš Donelaičio raštų); imk dalį pinigais, dalį d a i k t a i s; nuėjęs į miestą, jis prisipirko visokių d a i k t ų; tas d a i k t a s bus labai pravartus statybai; kambaryje iš visų mano d a i k t ų beliko tik kelios knygos; jam tik meilės d a l y k a i (ne: daiktai!) terūpi; jis tik pramogas telaiko naudingais d a l y k a i s; mokslinių tyrinėjimų d a l y k a i dažnai esti didžiai įdomūs; psichologijos d a l y k a s yra sielos tyrimas; mūsų visuomenei kalbos d a l y k a i nedaugiausia terūpi; senojoje mokyklų programoje buvo nemaža ir nereikalingų d a l y k ų; savo universitetinėms studijoms jis pasirinko tris d a l y k u s: kalbotyrą, literatūrą ir pedagogiką, ir t.t.

Iš šitų pavyzdžių aiškiai matyti, kad d a l y k o reikšmė yra žymiai platesnė kaip d a i k t o: d a i k t a s čia daugiau vartojamas konkrečia individualine fizine prasme, o d a l y k a s yra visuotinė sąvoka – jis pažymi ne tik tai, ką mes pojūčiais pagauname, bet ir ką galime tik mąstyti. Kai kurios kitos kalbos šios reikšmės d a l y k u i nusakyti vartoja ne savus žodžius, bet verstinius skolinius. Pvz. latvių p r i e k š m e t s „Gegenstand; Lehrfach“ yra išverstas iš rusų p r e d m e t, o rusų p r e d m e t ir vok. G e g e n s t a n d (senesnis G e -

g e n w u r f) yra vertimo keliu atsiradę iš lot. o b j e c t u m. Mes o b j e k t o vietoje lengvai daug kur galime vartoti savo suspecialintą d a l y k ą, pvz. mokslo d a l y k a s (objektas) ir kt.

2. Prasmė ir reikšmė

Šie žodžiai, kad ir gana dažnai vartojami, vis dėlto kartais nėra griežčiau vienas nuo kito skiriami, o tarpais net sumaišomi tarpusavy. Žodynuose jie nusakomi dažniausiai tik apytikriai. Štai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ p r a s m ė yra „vidinis, loginis turinys; tikslas, pagrindas“, o r e i k š m ė „tai, kas ką reiškia, prasmė; svarba“. Niedermanno žodyne p r a s m ė vokiškai verčiama „Sinn, Bedeutung“, o r e i k š m ė tik „Bedeutung“. V. Pėteraičio žodyne p r a s m ė yra „sense“ ir „(reikšmė) meaning, signification“, o r e i k š m ė „meaning, signification“.

Naudodamiesi mūsų žodynais, mes galime gauti tik apytikrį, nepilną p r a s m ė s ir r e i k š m ė s supratimą. Pvz. p r a s m ė „vidinis, loginis turinys“ yra labai platus ir atskirais atvejais sunkiai pritaikomas apibrėžimas. Taip pat lieka nevisai aišku, kodėl Niedermanno žodyne t i e s i o g i n ė, p e r k e l t i n ė p r a s m ė teverčiama „woertliche, uebertragende Bedeutung“, o V. Pėteraitis teigia, kad n e t i e s i o g i n ė r e i k š m ė yra „indirect meaning“, o n u k e l t i n ė r e i k š m ė „figurative sense“. Pagaliau, ar p r a s m ė, kaip kad pastarasis autorius nurodo, gali būti tas pat, kas ir r e i k š m ė?

Tad kas gi iš tikrųjų yra p r a s m ė ir r e i k š m ė? Visų pirma tenka pastebėti, kad tai yra du visai skirtingi žodžiai: p r a s m ė (iš *p r a t s m ė : p r a t o, p r a s t i) yra loginė dalyko esmė, protu suvokiama jo reikšmė, o r e i k š m ė yra tai, ką dalykas (žodis, ženklas, mostas) reiškia, to dalyko svarba kitam kuriam dalykui“. Pavyzdžiai: kokia tavo gyvenimo p r a s m ė?; jo gyvenimas visai be p r a s m ė s (beprasmis); kunigo žodžiai turi gilią p r a s m ę (yra didžiai prasmingi); tam tikri žodžiai yra vartojami kitokia p r a s m e (kitaip suprantami); netiesiogine p r a s m e aiškinami įvykiai (ne taip, kaip tiesiogiai jie suprantami) tik klaidina žmones; žodžio p o n i j a r e i k š m ė yra „ponai, ponybė“ (t. y. p o n i j a reiškia „ponus, ponybę“); rankų paspaudimo reikšmė yra palankumas, sutarimas, meilė arba bičiulystė; žodžių r e i k š m ė s nėra pastovios (jos dažnai

kinta; pvz. senesnė d a i l ė s reikšmė buvo „darbas, amatas, padarytas daiktas, veikalas“, o dabar d a i l e jau vadiname ir „dailųjį meną“); žodžiai dažnai vartojami ir perkeltinėmis r e i k š m ė m i s (plg. g e r v ė „paukštis“ ir g e r v ė „svirties kartis; prietaisas sunkenybėms k e l t i; bulvių kasamoji mentė“); žodžių r e i k š m i ų mokslas vadinasi r e i k š m ė m o k s l i s (arba semasiologija, vok. Bedeutungslehre); Lietuvos nepriklausomybės atgavimas buvo didelės r e i k š m ė s (svarbos) įvykis.

Iš šių pavyzdžių aiškiai matyti, ką iš tikrųjų reiškia p r a s m ė bei r e i k š m ė ir kuo šie žodžiai vienas nuo kito skiriasi: žodžio p r a s m ė liečia jo turinį, o žodžio r e i k š m ė – jo apimtį; p r a s m i n g a s (sinnvoll, full of sense) žodis visados pasižymi giliu turiniu, o r e i k š m i n g a s (bedeutungsvoll, meaningful, significant) – savo reiškiamąja galia; p r a s m i n g a s dalykas gali nebūti toks pat r e i k š m i n g a s. Todėl p r a s m ė pirmiausia verstina „ang. sense, prc. sens, vok. Sinn, rus. smysl“, o r e i k š m ė „ang. meaning, signification, prc. signification, importance, vok. Bedeutung, rus. značenije“. Bet šalia šitų pagrindinių yra dar ir antrinių, pereiginių reikšmių, pvz.: tai neturi jokios p r a s m ė s (it makes no sense at all); jam nebuvo jokios p r a s m ė s (reikalo, pagrindo ar tikslo) važiuoti į miestą, ir t.t.

3. Mitas ir kaštas

K. Širvydas savo žodyne (Dictionarium trium linguarum, 108 psl.) vartoja m i t a s „koszt“ šalia m i t i n g a s „brangus, kosztowny“. Šį daiktavardį politinės ekonomijos terminu yra pavartojusi ir ankstyvesnė terminologijos komisija: m i t a s „ūkio išlaidos tam daiktui įsigyti, rusų stojimost', vok. Kosten“ (A. Vireliūno Įvardai, 140 psl.). M. Niedermanno žodyne m i t o duodamos dvi reikšmės: „maitas, (Lebens)unterhalt“ ir „Anschaffungskosten“ šalia k a š t a s, ds. k a š t a i, -ų „Kosten, Auslagen“. Bet V. Pėteraičio žodyne m i t o visai nėra. Jo taip pat nerandame ir V. Gailiaus žodyne: čia vok. A n s c h a f f u n g s k o s t e n verčiama „įsigijimo išlaidomis“, A u s l a g e – „kaštu“, o K o s t e n – „išlaidomis, iškaščiais, kaštais“. Pagaliau m i t o neduoda nei „Dabartinės liet. kalbos žodynas“, nei Liet. Enciklopedija. Ir tai nėra visai be pagrindo: m i t a s „kaštas“ dabartinėj žmonių kalboj, rodos, visai nepažįstamas; antra vertus, šios reikš-

mės mitas šiandien vargiai begali būti siejamas su mitas „maitas, maistas“, mitalas „maistas, ėdalas“, mitulys „vienerių metų gyvulys“, minta, misti „maitintis“ ir kt. Todėl mitas „kaštas“ jau nuo pradžios neturėjo didesnio pasisekimo; jo vietoj šalia kaštuoti žmonių kalboj buvo gana dažnai vartojamas kaštas, nors kai kuriuose dabartiniuose žodynuose (pvz. „Dabartinės liet. kalbos žodyne“) jo jau ir visai neberandame.

Šie pastarieji žodžiai, kaštas ir kaštuoti, yra svetimos kilmės. Kaštas visų pirma yra paskolintas iš lenkų koszt, o šis savo keliu per čekų košt yra kilęs iš vok. Kosten. Patys vokiečiai savo Kosten „išlaidos, kaštai“ (sen. vok. aukšt. kosta, vid. vok. aukšt. koste, kost „išlaidos, kaina, vertė“) yra toliau per romanų kalbas gavę iš lot. costus (costa) „išlaidos, kaštas“, o kosten „atsieiti, kaštuoti“ – iš lot. constare (costare). Tos pat kilmės yra ir daugelio kitų kalbų atitikmenys, pvz. italų costo, costare, prc. cout, couter, ang. cost ir kt.

Šalia kosten „atsieiti“ vok. kalboj dar yra kosten „mėginti, ragauti“ (sen. saksų koston, anglų saksų costian ir kt.), kuris nieko bendro neturi su lot. constare: tai yra germanų žodis, tos pat kilmės, kaip ir vok. kiesen „rinkti“ (sen. vok. aukšt. kiosan, gotų kiusan „mėginti, rinkti“ ir kt. iš progerm. *keus-), kuris toliau yra giminingas su lot. gustus „ragavimas“, gustare „ragauti“ ir kt. Bet kadangi kosten „atsieiti“ ir kosten „mėginti, ragauti“ yra dabar panašūs, tai ir jų reikšmės pačioj vok. kalboj jau nuo seniau yra daug kur sumišusios; jos savo ruožtu yra patekusios ir lenkų kalbon, iš kur pagaliau ir mes esame gavę kaštavoti (tarmėse ir karštavoti) „ragauti“. Dabartinis kaštuoti „atsieiti“ iš dalies gali būti tiesiogiai kilęs iš vok. kosten (bent vakarinėj Lietuvos daly) arba vėliau pagal kitus veiksmažodžius su priesaga -uoti perdirbtas iš lenkiško kaštavoti (kosztować); plg. rokuoti iš senesnio rokavoti (lenk. rachować) ir kt.

Dabartinėj mūsų žmonių kalboj užuot kaštuoti vartojami ir savi pakaitai apsieiti, atsieiti, mokėti ir kt., pvz.: tai man labai brangiai apsieina; brangius drabužius pirkti pigiau atsieina; tas namas jam brangiai atsiėjo; kiek moka (atsieina) šis arklys? Dabartinėj Lietuvoj stengiamasi skirti káinoti „nustatyti kainą, vertinti“ nuo kainúoti „turėti vertę, atsieiti, kaštuoti“. Kiek

sunkiau yra su kaštu: jam neturime vieno pakaito, kuris tiktų visais atvejais. Mitas „kaštas“, kaip jau matėme, savo reikšme didžiai skiriasi nuo kitų tos pat šaknies darinių ir todėl neprigijo. Tam tikrais atvejais kaštą gali atstoti lėšos, išlaidos, pvz.: jis turi daug lėšų; be lėšų nieko nepadarysi; daug lėšų padėjo, kol sūnų išmokė; nedaug ką tegaliu savo lėšomis įsigyti; jie savo lėšomis išleido bent kelias knygas; kur tik pasižiūri, vis išlaidos ir išlaidos (reikia daug išleisti, daryti kaštus).

4. Mojis, mosas ir mostas

Iš šių žodžių daugiausia pažįstami mõjis ir mõstas. Pirmasis iš jų, mojis, yra žmonių kalbos žodis ir reiškia „mojimą, pamojimą, mostelėjimą, t. y. ranka, akimis, galva duotą ženklą, ang. wink, blink, vok. Wink“. Jis yra šalia móti sudarytas tuo pat būdu, kaip pvz. ẽdis šalia ésti, lũžis šalia lūžti ir kt. Be to, jis dar vartojamas ir sudėtiniuose žodžiuose: akìmojis „akimirksnis“, sąmojis „ang. wit, vok. Witz“, ùžmojis „užsimojimas“.

Mostas daugiausia vartojamas „gesto“ reikšme ir turi priesagą -stas; plg. móti: mõstas, klóti: klõstas „klota, grįslas, sluogas“ ir kt. Kaip šalia klóti: klõstas, kráuti: kraũstas „smulkus kraustomas daiktas, kraustulys“ ir kt. yra dažniniai veiksmažodžiai klóstyti, kráustyti, taip šalia móti turime ir móstyti „mosčioti, mojuoti, mosikuoti“. Yra galimas daiktas, kad darybinis formantas -st- šiuose žodžiuose yra tos pat kilmės. Taip pat gali būti, kad kamienas mosta- dar slypi ir daiktavardy *mostagas, iš kurio toliau yra sudarytas veiksmažodis mostaguoti; dėl darybos plg. dar maskatas „suplyšęs drabužis“ : maskatuoti „kabėti, kabaldžiuoti“, mataras „prietaisas virvėms vyti“ : mataruoti „mosuoti, mostaguoti, švaitytis“ ir kt. Taigi pats žodis mostas gali būti senas darinys, nors jo dabartinė reikšmė „gestas“ veikiausiai yra naujas dalykas; dėl reikšmės plg. dar tuo pat mostu „tuo pat matu, vienu metu“.

Panašiai kaip šalia grumstas „gurvolis“, klõstas „klota, grįslas“ yra grumtas, klõtas „grindžiamoji kartis, grįstas; kartimis išklota asla“ ir kt., šalia mostas dar yra ir mõtas, išlikęs tik tam tikruose posakiuose, pvz.: man tai nė mõtais „tai man nė galvoj,

tai man visai nerūpi“; plg. dar: man nė b ō t a i s, kad rytoj reiks išvažiuoti; man nė b ō t a i s tie tavo pirkiniai.

Pagaliau šalia m o j i s bei m o s t a s terminu dar vartojamas ir m ō s a s „vėdis, rus. razmach“. Šis žodis kalbamuoju atveju, atrodo, yra naujai sudarytas arba bent naujai pavartotas, – iš gyvosios žmonių kalbos jis man nepažįstamas, – bet, reikia pasakyti, gana vykusiai: formaliai jis gali būti veiksmažodžio m o s u o t i pagrindas; plg. l a i d a s „garantija; garantuotojas“: l a i d u o t i „garantuoti“, l a n k a s : l a n k u o t i „lankstyti į lankus“, v a r d a s : v a r d u o t i „užkalbėti“ ir kt. Savo daryba m o s a s : m o s u o t i atitinka rusų m a c h „apsukis, apgrąžas“ ir m a c h a t’ „mojuoti, mosuoti“; dėl reikšmės plg. dar o d n i m m a c h o m „vienu mostu, vienu matu“. Pačioj lietuvių kalboj su priesaga -s a- yra ir daugiau darinių, pvz. lazūniečių k u p s a s „sala“ šalia k u p t i „kilti, iškilti“, p a r d ō s a s „pardavimas, pardavinys“ šalia *d o t i „duoti“, iš kur yra kilęs žem. d ō t a s „dovis, dovana“, d ō t a l a s „t. p.“ ir kt. Daiktavardis d ō t a s taip santykiauja su -d o s a s, kaip m ō t a s su m ō s a s.

Taigi turime tris su įvairiomis priesagomis sudarytus tos pat šaknies darinius: m ō j i s, m ō s a s ir m ō s t a s. Norėdami dabar juos galime vartoti trimis visai skirtingais, specialiais terminais: m o j i s „mojimas, pamojimas, mostelėjimas, ang. wink, blink, vok. Wink“ (pvz.: jis visą vienu rankos m o j u padarė), m o s t a s „gestas, ang. gesture, gesticulation, vok. Geste, Gebaerde“ (pvz.: jo m o s t a i yra gana dailūs) ir m o s a s „virpesio dydis, amplituda, ang. oscillation, swing, vok. Schwingung, rus. razmach“ (pvz.: švytuoklės m o s a s). Ligšiolinėj bendrinėj kalboj m o s t a s yra jau įsigalėjęs „gesto“ vietoj, todėl, atrodo, nebėra didelio reikalo m o j u vadinti „mostą“, kaip kad yra daroma kai kuriuose (pvz. M. Niedermanno ir kt.) lietuvių kalbos žodynuose. Bet tie patys šaltiniai gana vykusiai sudaryto m o s o technikos reikalui kažkodėl kaip susitarę visai nevartoja. O tai iš tikrųjų yra didžiai reikalingas ir pravartus žodis: m o s a s gali reikšti ne tik „virpesio dydį, amplitudą“, bet ir „iniciatyvos plotį, drąsumą“, taip pat „veiklos apimtį, intensyvumą“, pvz.: platus darbo m o s a s, revoliucinis m o s a s ir kt. Čia gal nevisai tiktų darbo m o j i s arba m o s t a s.

Daiktavardžiai su *-umas*

(Gimtoji kalba, 1953 m., nr. 1, p. 15)

J. A. Herbačiauskas savo V. Mykolaičiui-Putinui padovanotoje knygoje „Dievo šypsenos“ prie savo atvaizdo yra taip parašęs: „Drauge Putine-Mykolaiti! Kunigams perdaug egzotiškai fantastiškas Tavo Putinumas, – Visuomenei perdaug banalus Tavo Mykolaitumas, – tarp aušrų nustok svyruoti, pasirink Rytmetinę Aušrinę, o Tavo Vakarinę Aušrinę visuomenė palaidos laiku Saulei tekant“ (Tarybų Lietuvos rašytojai. Vilnius, 1957, 352 psl.).

Kadangi J. A. Herbačiauskas (žmonių, sako, buvęs vadinamas Garbukas arba Garbutis) apskritai gyvenime pasirodydavo didžiai manieringas, tai galėtum manyti, kad ir jo čia pavartotieji nepaprasti daiktavardžiai p u t i n u m a s ir m y k o l a i t u m a s tėra ne kas kita, kaip savotiška jo, rašytojo, kalbinė maniera. Bet gali būti, kad jis šiais pavyzdžiais kaip tik yra aikštėn iškėlęs ir gana subtilų mūsų kalbos žodžių darybos atveją – su -u m a s sudaryti daiktavardžius iš daiktavardžių. Nors mūsų dabartinėj raštų ir žmonių kalboj tokia žodžių darysena pasitaiko gana retai, o daugeliui beveik visai nepažįstama, vis dėlto jos pavyzdžių galime kiek surasti. Štai keli pavyzdžiai iš žmonių kalbos: d a r b i n i n k u m a s „darbštumas“ (Ramygala, Skapiškis), p o n u m a s „buvimas ponu“ (Salantai), r a g a n u m a s „piktumas“ (Jurbarkas, Gelgaudiškis), t i n g i n u m a s „tingėjimas“ (Raseiniai); iš raštų: b e d i e v u m a s „bedieviškumas“ (Daukšos Post. 610), k r i k š č i o n u m a s „krikščioniškumas“ (Nusidavimai apie Ewangelios Prasiplatinimą tarp Žydu ir Pagonu, 1841, 11; 1854, 2), t ė v a i n u m a s „dziedzictwo“ (Daukšos Post. 190, 393, 436), ž m o n u m a s „žmoniškumas“ (t. p. 337, 477) ir kt. Pagal tuos pavyzdžius (k r i k š č i o n u m a s, p o n u m a s, r a g a n u m a s, ž m o n u m a s ir kt.) ir p u t i n u m a s, m y k o l a i t u m a s yra visai galimi dariniai, kurie norint galėtų būti reikšmėmis skiriami nuo p u t i n i š k u m a s, m y k o l a i t i š k u m a s: kaip pvz. p o n u m a s „buvimas ponu, Vornehmsein“ skiriamas nuo p o n i š k u m a s „buvimas kaip pono, poniška ypatybė; kilnumas, kilni išvaizda“ ir kt., taip p u t i n u m a s galėtų būti „buvimas Putinu, Putino būdas ar Putino elgsena“ šalia p u t i n i š k u m a s „buvimas kaip Putino, putiniška ypatybė, Putino ypatybių turėjimas“.

Kas yra GK – laikraštis ar žurnalas?

(Gimtoji kalba, 1959 m., nr. 2–3, p. 29–30)

Neseniai vienas „Dirvos“ bendradarbis, rašydamas apie GK, iškėlė abejojamą klausimą: argi GK iš tikrųjų yra laikraštis?

GK poantraštėj aiškiai pasakyta: bendrinės kalbos laikraštis. Šitą poantraštę nuo 1938 m. turi ir nepriklausomojoj Lietuvoj leistoji GK. Bet 1930 m. „Kalba“ (3,4 lankų) jau buvo laikoma bendrinės kalbos žurnalu. Tad kaip tai reikia suprasti?

Pirmiausia reikia pastebėti, kad tokio įvairumo rodo ir kai kurie kiti dabartiniai mūsų periodiniai leidiniai. Pvz. „Aidai“, „Lietuvių Dienos“ visų sutartinai yra laikomi žurnalais; taip pat ir „Santarvė“ yra „rezistencinis visuomeninių ir kultūros reikalų žurnalas“, o tolygaus formato, tik kitokios krypties „Sėja“ jau yra „tautinės, demokratinės minties laikraštis“, nors abiejuose šiuose leidiniuose vienodai dedama straipsnių, literatūrinių dalykų, pranešimų bei kt. ir abu pasirodo tam tikru laiku – vienas yra mėnesinis, o kitas dėl finansinės padėties nėra reguliarus.

Tai reikia aiškinti tuo, kad mes dar ne visi vienodai suprantame laikraščio ir žurnalo skirtumą. Ir pats žodis laikraštis yra nesenas mūsų kalboj; liaudinėj kalboj jo vietoj anksčiau daugiausia buvo (ir iš dalies dar dabar tebėra) vartojama slaviška gazetà arba gazietà. Savo daryba mūsų laikraštis atitinka vok. Zeitschrift (verstas iš lot. chronographicon), lenk. czasopismo ir kt., bet šie svetimieji atitikmenys reiškia ne „laikraštį, Zeitung, newspaper“, bet žurnalą (iš prc. journal „dienoraštis; laikraštis, dienraštis“). Ang. journal irgi reiškia ne tai, ką mūsiškis žurnalas, būtent – „dienoraštį; dienraštį; kiekvieną laikraštį ar periodinį leidinį, magaziną ir kt.“

Tad kas gi iš tikrųjų yra laikraštis „vok. Zeitung, lenk. gazeta, ang. newspaper“ ir žurnalas „vok. Zeitschrift, lenk. czasopismo, ang. periodical“? JAV bibliotekinių terminų žodyne (A. L. A. Glossary of Library Terms) newspaper yra „a publication issued at stated and frequend intervals, usually daily, weekly or semi-weekly, which reports events discusses topics of current interest“, o periodical vadinama „a publication with a distinctive title intended to appear in successive (usually unbound) numbers or parts as stated at

regular intervals and, as a rule, for an indefinite time. Each part generally contains articls by several contributors".

GK šiuo atveju yra savotiškas leidinys: jame randame arba rasime praktinių kalbinių straipsnių, recenzijų, atsakymų į klausimus, skaitytojų pasisakymų, tam tikrų kalbinių žinių, redakcinių pranešimų, apžvalginių dalykų, kalbinės medžiagos rinkinių ir kt., žodžiu – jame daugiausia rašoma apie aktualius, su laiku susijusius kalbinius dalykus, kurie gali pasirodyti ir kituose laikraščiuose, t. y. jis svarsto paprastus, kasdieninius aktualius kalbos dalykus (topics of current interest); be to, jis yra be viršelių, jame nėra (lig šiol nebuvo) paveikslų ir jis paprastai teturi tik 24 susegtus puslapius. Todėl dėl šio savo pobūdžio GK, atrodo, gali būti ir l a i k r a š č i u vadinama, kaip kad ją nepriklausomojoj Lietuvoj buvome pradėję vadinti. Ž u r n a l o vardas gal būtų jai kiek perpretenzingas ir savo turiniu nevisai tiktų. Plg. latvių l a i k r a k s t s „laikraštis, žurnalas".

Šis tas apie mūsų poterių kalbą

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 1, p. 5–8)

Mūsų bažnytinė kalba buvo ilgiausiai apleista: nuo XIV amžiaus (t. y. nuo Lietuvos krikšto) ligi XX amžiaus pradžios beveik niekas iš esmės nesirūpino tą kalbą padaryti visai žmonišką, lietuvišką. Dar prieš pirmąjį karą vaikai buvo mokomi beveik tokių pat poterių, kaip ir XVI amžiuje. Pvz. Martynas Mažvydas savo 1547 metų katekizme rašė (išvertus šių dienų rašyba):

Tėve mūsų, kuris esi dangusu (ar dangūsu), švęskiese vardas tavo, ateik karalystė tavo, būki tavo valia kaip danguj, taip ir žemėje, duoną mūsų visų dienų duodi (t. y. duok) nū (t. y. dabar, šiandieną), ir atleid (t. y. atleisk) mumus mūsų kaltybes, kaip mes atleidžiam mūsų kaltimus, neved (t. y. nevesk) mus ingi pagundimą, bet gelbėk mus nuogi visa pikta. Amen.

Pirmasis, kuris visai rimtai susirūpino mūsų poterių kalba, buvo prel. Juozas Laukaitis. Jo rūpesčiu buvo sudaryta vadinamoji trijų dvasininkų (kun. A. Dambrausko, kun. J. Laukaičio bei kun. A. Petrulio) Poterių Komisija, kuri toliau savo ruožtu buvo ekspertais pasikvietusi kalbininkus: J. Balčikonį, K. Būgą, J. Jablonskį ir J. Šlape-

lį. Ši komisija, susirinkusi Seinuose, ilgokai svarstė ir apsvarstė visų svarbesniųjų poterių kalbą, bet jos nutarimai kiek skyrėsi nuo vėliau viešai paskelbtųjų. Mat, dvasininkai, šios komisijos nariai, buvo tos nuomonės, kad, taisant poterių kalbą, reikia žiūrėti ne vien tik kalbinio taisyklingumo bei grynumo, bet ir bažnytinio reikalo, todėl jie paskelbė tokį pasiteisinimą: „Turėdami akyse visų poterių praeitį ir matydami didelį jų nevienodumą, nesuradome kitokios išeities, kaip tik visa ką taisyti moksliškai, taip, kaip lietuvių kalbos dvasia reikalauja, bet vienkart laikėme savo priederme atsižvelgti į tai, kad mūsų pataisytieji poteriai būtų suprantami visai Lietuvai ir pilnai išreikštų Bažnyčios mintį. Dėl tos priežasties kai kuriuose dalykuose nesilaikėme ir ekspertų nuomonės" (1909 m. Vadovas, Nr. 14, 107 psl.). Pvz. ekspertai patarė: p a s i g a i l ė k m ū s ų, ž e m ė j e, k a s d i e n ė s m ū s ų d u o n o s d u o k m u m s š i a n d i e n ą, a n g e l a s, g a r b i n k i m e J ė z ų K r i s t ų, t u r ė k i s į s a k y m ų, d i d ž i a i i š g a n o m a s, a r n o r i p a k r i k š t i j a m a s? O Poterių Komisija nusprendė: s u s i m i l k a n t m ū s ų, a n t ž e m ė s, v i s ų d i e n ų d u o n o s m ū s ų d u o k m u m s š i a n d i e n ą, a n i o l a s, t e g u l b ū n a g a r b i n a m a s J ė z u s K r i s t u s, p i l d y k į s a k y m u s, d i d ž i a i i š g a n i n g a s, a r n o r i b ū t i p a k r i k š t y t a s.

Apskritai imant, minėtosios komisijos paskelbtųjų ištaisytų poterių kalba jau buvo gana žmoniška, beveik taisyklinga, pvz.:

Tėve mūsų, kuris esi danguose! Kad būtų švenčiamas Tavo vardas! Kad ateitų Tavo karalystė! Kad būtų Tavo valia, kaip danguje, taip ir ant žemės! Visų dienų duonos mūsų duok mums šiandieną. Ir atleisk mums kaltes mūsų, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams. Ir nevesk mūsų į pagundą, bet gelbėk mus nuo pikta. Amen.

Arba:

Sveika Marija, malonės pilnoji, Viešpats su Tavimi! Tu palaiminta tarp moterų ir palaimintas Tavo įsčios vaisius – Jėzus. Šventoji Marija, Dievo Motyna, melsk už mus nusidėjėlius dabar ir mūsų mirimo valandoje. Amen.

Kai kuriuos šios komisijos nutarimus ilgainiui pakeitė pats gyvenimas. Pvz. lenkiškas ā n i o l a s šiandien jau beveik visuotinai yra pakeistas į á n g e l a s, panašiai kaip senesnio lenkiško p r ā l o t o vietoje dabar jau yra įsigalėjęs p r e l ā t a s. Taip pat užuot lenkiško

posakio s u s i m i l k a n t m ū s ų dabar jau besakoma p a s i g a i l ė k m ū s ų, ir t.t. Kiti dalykai dar tebesvyruoja – yra šiaip ir taip vartojami. Pvz. prel. J. Laukaičio jau 1908 m. teiktasis ir dabar J. Vaišnio, S. J. palaikomas posakis m e l s k u ž m u s n u s i d ė j ė l i u s dar nėr visuotinai įsigalėjęs mūsų bažnytinėj kalboj, – šalia pasakoma ir m e l s k i s u ž m u s n u s i d ė j ė l i u s.

Žiūrint dabartinės bendrinės ir šnekamosios žmonių kalbos vartosenos, kai kurie neteiktini dalykai, daug kur bažnytinėj kalboj tebevartojami, galėtų būti ramiai pašalinti be jokios žalos Bažnyčios minčiai. Pvz. užuot t i k i u į D i e v ą galima lietuviškai pasakyti t i k i u D i e v ą arba t i k i u D i e v u. T i k i u D i e v ą reiškia: tikiu, kad Dievas yra, tikiu Dievą esant (Credo Deum esse); plg. s a k ė m a n e š i o k į, s a k ė m a n e t o k į (t. y. sakė mane esant šiokį, sakė, kad aš esu šioks) ir kt. T i k i u D i e v u reiškia, kad aš pasitikiu Dievu, kad Dievas yra mano tikėjimo pagrindas. Čia vartojamas vadinamasis pagrindo įnagininkas yra gan plačiai pažįstamas mūsų kalboje: *Netikėkis tuo*, negausi nieko, jei teip išmanai (Daukšos Postilė); *nusitikiu Dievù* „ich verlasse mich, vertraue auf Gott" (1800 m. Mielckės žod.); žmogau, nenusimink varge, *tikėkis Dievu* (iš Maž. Lietuvos raštų); nenori savo *akimis tikėti*, *tikėk manim* (Rygiškių Jonas, Linksniai ir prielinksniai, 1928, 84–85 psl.); *juom* dabar labai ir *tiki* (Dusetos); *netikėk vilku ráišu*, pirma kojos nepadaužęs (žemaičių patarlė) ir kt. Plg. dėl to dar K. Būga, 1914 m. Vairas, Nr. 11, 16 psl. T i k i u į D i e v ą aiškiai yra mūsų kalbai svetimas posakis.

Kiek komplikuotesnis dalykas yra esamasis vidaus vietininkas ž e m ė j e ir prielinksninė samplaika a n t ž e m ė s. Iš vienos pusės, mūsų kalboje dar plačiai pažįstami tos rūšies vietininkai kaip ž e m ė j e: jie čia *kalne* gyvena (Alsėdžiai); kur piausma rugius – *kalne* ar *pakalnėj*? (Dusetos); broliai žmonėmis viename *kalne* gyvena (pasakos kalboje); lankiau *kalnę* rugelius, *kalne* berželiai stovėjo (A. Juškevičiaus Liet. Svodbinės dajnos, 1883, Nr. 2, 259); *kelyje* nusmuko klumpė; aš tokio *kely* radęs neimčiau; žvirblaičiai maudosi *smėlyje*, straksi *kelyje*; šarka dar *medy*, o jis jau iešmą drožia; kiaulė *lauke* dvokia, *stale* kvepia; kieno *suole* sėdi, to ir giesmę giedi; jei pinigų turėsi, pačiame Dievo *soste* sėdėsi; negulėk *žemėj*; peilis *žemėj* gulėjo; pravirko *žemėje* sėdinti Ievutė (Rygiškių Jonas, loc. cit., 96–97 psl.) ir kt. Iš kitos pusės, ta pačia reikšme jau nuo seniau vartojama ir

a n t ž e m ė s. Pvz. M. Mažvydas savo katekizmo kalboje, kaip jau matėme, rašo: kaip *danguj*, taip ir *žemėje*; o giesmyne jau pasako dvejaip: kaip *žemėj*, taip ir *ant dangaus* (G. Gerullis, Mosvid., 1923, 23 ir 383 psl.). K. Sirvydas irgi panašiai elgiasi: vienur vartoja tik vietininką (danguj ir žemėj), o kitur prielinksninę samplaiką (ant dangaus ir ant žemės). Vėl kitaip elgiasi B. Vilentas (danguj ir ant žemės) ir t.t., žr. E. Fraenkel, Tauta ir Žodis, 1928, 145 psl. Taip pat ir šių laikų kalboj esamojo vidaus vietininko vietoje dažnai pasakoma lygiareikšmė prielinksninė samplaika: *ant kalno* karklai siūbavo, *pakalnėj* vanduo liūliavo (liaudies dainoje); *ant kelio* guli šuo (Jušk. žod., Subačius); katė guli *ant lovos*, knygos sudėtos *ant stalo* (Subačius); šitas šuo vis guli *ant tako* (Dusetos); *an atšlaĩmo* (sako ir: atšlaimė) buvo (Dusetos); *an tos vietos* (dažniau sako: toje vietoje) nuo senovės čėsų Joninių šventę švenčia (E. Volteris, Liet. chrestomatija, 1904, 294 psl.); *an tėvo dvaro* saulė tekėjo (Žiežmariai) ir kt.; plg. dar Rygiškių Jonas, loc. cit., 98 psl.; K. Būga, Liet. kalbos žod., 76 psl.

Yra galimas daiktas, kad tokios prielinksninės samplaikos kaip a n t d a n g a u s, a n t p a s a u l i o (šalia a n t s v i e t o), a n t t o s v i e t o s ir kt. yra iš kaimyninių slavų kalbų paskolintos (plg. lenk. na niebie, na świecie ir kt.). Bet dalis tokių prielinksninių samplaikų gali būti ir savaime mūsų kalboj susidariusių, nes esamasis vidaus vietininkas, pažymėdamas vietą, kurioje kas yra arba vyksta, kartais priartėja prielinksninę samplaiką, pažyminčią daiktą, kurio paviršiuje irgi kas nors yra arba vyksta, ir tuo būdu jų reikšmės sutampa. Tai ypač pasitaiko tais atvejais, kada norima aiškiau atskirti, kas yra daikto viduje, nuo to, kas yra to daikto paviršiuje, t. y. ant to daikto, plg. s t a l e ir a n t s t a l o, k a l n e ir a n t k a l n o ir kt. Bet kalbant apie žemę, netenka daug abejoti, kad čia turima galvoje tik pati vieta, jos paviršius, ir todėl tai vietai žymėti pirmiausia tetinka esamasis vidaus vietininkas, t. y. šalia p i e v o j e (sukrautos šieno kupetos), k i e m e (paršai bėginėja), t o j e v i e t o j e (vaidenasi), p a s a u l y j e (dažnai vyksta karai), d a n g u j e (šventieji gyvena) bendrinėje, taigi ir bažnytinėje kalboje sakytina ir ž e m ė j e. Antra vertus, šalia d a n g u j e ir šiaipjau geriau dera einamasis vidaus vietininkas ž e m ė j e, ne prielinksninė samplaika a n t ž e m ė s.

Visos šios trumpos apžvalgos išvada tokia: tam tikri daugiau kaip prieš 50 metų Poterių Komisijos priimtieji nutarimai yra gerokai at-

silikę nuo šių laikų mūsų bendrinės kalbos pažangos, kai kurie iš jų jau patiės gyvenimo yra pakeisti, o kai kurie nepateisinamai dar toliau vartojami. Mano supratimu, būtų geras daiktas, kad patys dvasininkai pasiimtų iniciatyvą ir, pasitardami su kalbininkais, visus tuos dalykus iš naujo apsvarstytų ir pasiūlytų visuotinai vartoti bent svetur gyvenantiesiems lietuviams: tuo žygiu absoliučiai niekam nebūtų pakenkta, o mūsų bažnytinės kalbos kultūrai būtų nemažas laimėjimas.

Laikraštinės kalbos dalykai

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 2, p. 21–24;
Draugas, 1974 11 30, nr. 280?)

I

Dabartinėj mūsų laikraščių kalboj vis dar galime sutikti nemaža dalykų, kurių seniau buvo patariama nevartoti ir kurie nepriklausomoj Lietuvoj jau buvo bebaigią išnykti, bent geresnių raštų kalboj, pvz.: visuomenė į d o m a u j a s i, ar tie veiksniai atsimena daug kur lietuvių keltus pageidavimus (Dirva, Nr. 32); be Europos valstybių l y g s v a r o s neateis ir Lietuvos išsivadavimo valanda (Dirva, Nr. 37); klausimai įdomūs ne vien mūsų ž i n g e i d u m u i patenkinti (ten pat) ir kt.

Kaipgi iš tikrųjų turėtume dabar į visa tai žiūrėti? Pamėginkime į šį klausimą nors trumpai atsakyti. Pradėsime nuo į d o m a u t i s. Mūsų veiksmažodžiai su -a u t i, sudaryti iš būdvardžių, daugiausia yra intranzityviniai (negaliniuotiniai) ir reiškia pagrindiniu žodžiu nusakomą trukminį būvį, pvz.: a l k a n á u t i „alkanam būti, badauti, badmiriauti“, b u d r á u t i (ir b ū d r a u t i) „budriam būti, budėti, nemiegoti“, d y k á u t i „dykam būti, būti be darbo, dykinėti, tinginiauti“, g i r t á u t i „vis girtam būti, nuolat gerti, girtuokliauti“, j ú o d a u t i „būti ir darytis juodam; sunkiai dirbti, vargti“, l i n k s m á u t i „linksmam būti“, p u i k á u t i „puikiam būti, puikuoti“, r ū s t a u t i „rūsčiam, supykusiam būti, pykti, širsti“, s m á r k a u t i „smarkiam būti, siautėti“, ž v a i r á u t i „žvairai žiūrėti, žvairuoti, skersakiuoti“ ir kt. Kai kurie šios rūšies veiksmažodžiai turi ir sangrąžines lytis, pvz.: d i d ž i á u t i „didžiam, išdidžiam būti, didžiuotis“ ir d i d ž i á u t i s „t. p.“, g a r d á u t i „gardžiuotis“ ir g a r-

dáutis „t. p.“, meiláuti (ir méilauti) „norėti ko, geisti, trokšti; meilintis, gerintis“ ir méilautis „meilintis, gerintis, pataikauti“ ir kt. Pagal tai, darybos atžvilgiu, galėtų, rodos, būti vartojama ir įdomauti „interesuoti“ bei įdomautis „interesuotis“, bet tam kliudo kiek reikšmė: kaip matyti iš pavyzdžių, įdomauti visų pirma turėtų reikšti ne „interesuoti“, bet „įdomiam būti, įdomiam rodytis“; plg. dar įvairáuti (ar įvairúoti) „įvairiam būti“ ir kt. Įdomautis „interesuotis“ gal iš dalies galėtų būti paremtas veiksmažodžio dómautis „interesuotis“, kuris „Lietuvių kalbos žodyne“ (III 414) duodamas iš Užvenčio, Šiaulių aps. Bet iš gyvosios žmonių kalbos nėra paliudytas būdvardis domùs „įdomus“, iš kurio būtų galėjęs atsirasti dómautis „interesuotis“; žodyne duodamas domùs „linkęs domėtis“, pažįstamas tik iš vieno kito vėlyvesnio rašto, veikiausiai antriniu būdu yra kilęs iš domė́tis „interesuotis“; plg. kalbùs – kalbė́ti, kratùs – kratýti, rėkùs „linkęs rėkti“ ir kt. Antra vertus, dómautis, kuris daugiausia pažįstamas iš rytiečių aukštaičių tarmių, išskyrus užventiškį pavyzdį, reiškia ne „interesuotis“, bet „nesitenkinti tuo, kas yra, norėti ko geresnio“: kai sotūs galvijai, tai ir dómaujasi; valgyk nesidómavęs, geriau negausi; gegužės pieno ar neįsidómausi, ir t.t. Taigi įdomauti „interesuoti“ ir įdomautis „interesuotis“ savo reikšme kaip reikiant nedera prie daugybės kitų būdvardinių veiksmažodžių su -auti; jie yra vėlyvi naujadarai, daugiausia sutinkami tik spaudos kalboje ir nepaliudyti nei iš gyvosios žmonių kalbos, nei iš senesnių raštų; jų nerandame ir didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“. Dėl tų tad aplinkybių užuot įdomauti(s) bendrinėj kalboj pirmiausia patartina vartoti visais atžvilgiais tinkamesnius veiksmažodžius domė́tis (dõmisi, domė́josi) „stebėtis, interesuotis“ ir dõminti „traukti dėmesį, interesuoti“: jis viskuo dõmisi; dabar maža kas besidõmi senomis pasakomis; svečias labai susidomė́jo jo giliomis žiniomis; dabar niekas mūsų nedõmina; jis nedaug ką galėjo sudõminti savo nelabai vykusiu pasakojimu.

Lygsvara yra ne mūsų pačių sukurtas žodis, bet vėlyvas reikšmės skolinys, verstas iš rusų ravnovesije arba vok. Gleichgewicht, o šie savo keliu yra atsiradę iš lot. aequilibrium, prc. équilibre. Latvių līdzsvara irgi yra verstas iš vok.

Gleichgewicht. Šiam reikalui mūsų pačių jau nuo seniau yra vartojama gana tinkama ir būdinga pusiáusvyra šalia būdvardžio pusiáusviras „pusiau pasviręs; esąs pusiausvyroje“; dėl darybos plg. pusiáumirkas „pusiau primerktas“ ir kt. Ruigio ir Milkaus (Mielckės) žodynuose pusiausvyra dar buvo „svarstyklių svirtelė, rodyklė, Zuenglein in der Wage, Balance“, bet vėliau ši reikšmė tinkamai buvo pakeista dabartiniąja. Mūsų bendrinėje kalboje tevartotina pusiáusvyra „equilibrium, equipoise, balance“ (pvz. jėgų pusiáusvyra „balance of power“), ne verstinė lygsvara.

Būdvardis žingeidus, panašiai kaip ir lygsvara, nėra pažįstamas nei iš gyvosios žmonių kalbos, nei iš senesnių raštų; jis pasirodo tik vėlyvesnių (pvz. Valančiaus) raštų kalboje. Bet tas būdvardis yra labai neįprastos darybos: mes iš viso nesame linkę susidarinėti sudėtinių būdvardžių su galūne -us, ypač su veiksmažodine antrąja sudaromąja dalimi; jų tik vienas kitas pasitaiko, pvz. akylandùs „landus (kuris labai į akis lenda)“ (Didvyžiai, Lukšiai), klaužadùs „paklusnus“ (Jušk. žod.), taip pat darytinis geradarus „geradaris, lot. beneficus“ (Daukantas), veidmainus „veidmainiškas“ (Vaižgantas) ir kt. Pats Valančius juto, kad jo retkarčiais vartojamas žingeidus yra naujas, žmonėms mažai suprantamas žodis, todėl jis pvz. vietomis rašo: žingeida, arba ciekavastis (Tamosziaus isz Kempis, 21 psl.). Ir tikrai: žingeidus yra vėlyvas naujadaras, sudarytas pagal rusų ljuboznatel'nyj arba vok. neugierig (iš čia latvių zińkārīgs). Tam reikalui mes turime gražų savo pakaitą smalsùs (arba smalstùs) „staigus; linkęs viskuo domėtis, norįs viską žinoti“, kuris toliau giminiuojasi su smalìžius „smaguris, smaguriautojas“, smìlti „stalgti“ ir kt. Šis žodis vartotinas ir mums svetimo bei darytinio žingeidaus vietoje.

Kai kam gali atrodyti, kad jeigu mes kuriuos žodžius, jei ir nevykusius, jau esame kiek anksčiau vartoję arba dabar kartais vartojame, tai juos reikėtų palikti ramybėje. Bet gali būti ir kitaip: rūpindamiesi visos bendrinės kalbos kultūra, mes galime tai kalbai parinkti ir tinkamesnių, būdingesnių darinių, kurie yra sudaryti mums plačiau žinomais pavyzdžiais ir geriau dera į darybinius žodžių būrius. Dėl tos tad priežasties mūsų bendrinei kalbai daug geriau tinka pvz. ne įdomautis, bet domėtis, kuris savo daryba ir vartosena niekuo

nesiskiria nuo kitų panašios rūšies veiksmažodžių, pvz. biaurėtis, dėmėtis (t. y. dėmėn, galvon dėtis), gėrėtis, grožėtis ir kt. Tais pačiais sumetimais teiktinesni yra ir savaimingi, tinkamai sudaryti lietuviški atitikmenys, ne atsitiktiniai skolintiniai reikšmės vertimai, pvz. pusiáusvyra, smalsùs, ne lygsvara, žingeidus.

Ir ne tik atskiri daiktavardžiai, būdvardžiai arba veiksmažodžiai, bet kartais ir kitos kalbos dalys esti nevykusiai vartojamos mūsų spaudos kalboje, pvz. prieveiksmis tikrumoje: tikrumoje, toji spaustuvė buvo mūsų saugumo policijos likviduota (Dirva, Nr. 32). Mes visai lietuviškai, paprastai šį sakinį galime šiaip nusakyt.: iš tikrųjų (iš tikro, iš tiesų...) toji spaustuvė buvo mūsų saugumo policijos likviduota. Prieveiksmis tikrumoje yra ne mūsų pačių padaras, bet verstas iš rusų v deijstvitel'nosti arba vok. in Wirklichkeit; plg. jis buvo dar pačioj stiprumoj (t. y. pačiame stiprume); sveikas irgi dar esi pačioj drūtumoj. Tikrumà pagal kitus mūsų pavyzdžius gali būti „tikra vieta, tikra padėtis, tikrovė"; plg. gerumà „gera padėtis, gerovė", gilumà „gili vieta, gelmė" (žuvis ieško gilumõs, o žmogus gerumõs) ir kt. Ir šiokios tikrumos vietininkas mūsų kalboj prieveiksmiu nevartojamas. Prieveiksmis tikrumoje yra tokia pat svetimybė, kaip ir esmėje (pvz. jis esmėje buvo geras): čia esmėje yra versta iš mūsų kaimyninių kalbų (plg. rus. v suščnosti). Visai lietuviškai pasakytina: iš esmės jis buvo geras žmogus; plg. iš teisybės jis nebuvo vagis.

Ilgainiui netekdami lietuviško kalbos jausmo, pradedame sakinyje net atskirus žodžius kažkaip nepaprastai derinti, pvz.: Alvina Giedraitis, gražiabalsė altas, žavės visus giedodama „Qui est Homo" iš Rossini „Stabat Mater" (Draugas, Nr. 69). Šis sakinys padėtas po gražios ponios ar panelės paveikslo, bet iš kalbos visai neaišku, kas ji iš tikrųjų yra. Norint lietuviui skaitytojui tai aiškiai pasakyti, reikia nevengti ir lietuviškų reiškiamųjų priemonių: jei yra ištekėjusi, sakykime Giedraitienė, jei netekėjusi – Giedraitytė. Nekaitomas mūsų pavardžių lytis turime vartoti pvz. anglų kalboje, kur mūsų priesagos nieko nereiškia ir tik nereikalingą painiavą sudaro; bet to niekaip negalime praktikuoti padoresnėje lietuvių kalboje, kur pavardinių lyčių kaitymas priesagomis tebėra gyvas, organiškas daly-

kas. Man rodos, lietuvių spaudos kalboje bent sąmoningesnių lietuvių pavardes turėtume rašyti vien lietuviškai, t. y. kur reikia, su priesagomis, o prie išblėsėlių pavardžių (t. y. tokių, kurias būtų norima vartoti svetimos kalbos pavyzdžiu) reikėtų pridėti ir svetimas skirtis – Mr., Mrs. ar Miss.: tada jau nebebūtų jokio nesusipratimo. Bet jau visiškai netoleruotinas posakis g r a ž i a b a l s ė a l t a s: a l t a s (iš lot. a l t u s „aukštas") yra tam tikras balsas, todėl jau savaime nebetinka jį vadinti g r a ž i a b a l s i u, – visai užtenka pasakius g r a ž u s a l t a s; iš kitos pusės, tikrai gremėzdiškas yra pats derinimas: g r a ž i a b a l s ė a l t a s skamba visai panašiai kaip ir pvz. m a n d a g i G i e d r a i t i s, g e r a d a k t a r a s ir kt. Tai jau yra mūsų kalbos maĩtojimas!

II

Nors kaikurie mūsų laikraščiai yra įsivedę vadinamuosius kalbos kampelius, nors kartais gražiai pakalbama ir parašoma apie lietuvių kalbos tobulinimą ir išlaikymą, bet praktikoje dažnai einama visai kitu, priešingu keliu. Skaitydamas mūsų periodinę spaudą, gali sutikti apsčiai tokių dalykų, kurie nerodo, kad mūsų būtų rimtai rūpinamasi savo gimtosios kalbos kultūra. Štai dešimt pavyzdžių, probėgomis surinktų iš vieno (194) Draugo numerio:

1. *Tyfunas* daužo Korėją; dėl siaučiančio *tifuno*... Korėjoj kariniai veiksmai *apsistojo*.

2. Įtaria tėvą nužudyme.

3. Vokiečių teismas rado jį *kaltu* neteisėtame *visuomeniško* turto *naudojime*, kyšių *ėmime*.

4. Popiežius Pijus XII baigia pasirengimus *padidinti* kardinolų skaičių.

5. Gub. Stevenson esąs tikras, jog Amerikos Darbo Federacijos suvažiavimas jį *indorsuos*.

6. Šešių farmų pastatai buvo nugriauti, bet *žmogiškų* aukų ne buvo.

7. Komunistiniai laikraščiai pilni priekaištų *finams*.

8. Gub. Stevenson... pareiškė norįs turėti konferenciją su sen. Taftu *galutinam užgydymui žaizdų*, padarytų konferencijoj Chicagoj.

9. Jugoslavija *varosi prie išugdymo pramonės*.

10. Darbo Statistikų Biūras *pravedė* šeimyninių išlaidų ir pajamų *apskaičiavimus*.

Iš šitų dešimties įvairių pavyzdžių aiškiai matyti, kad kalbamojo laikraščio, ypač jo politinių žinių ir oficialinių pranešimų, kalba nėra pavyzdinga. Juos čia visus taisyti ir jų taisymą plačiau aiškinti nėra jokios prasmės, nes apie tai jau nekartą buvo rašyta. Todėl tik trumpai nurodysiu, kaip augščiau minėtieji sakiniai galėtų būti nusakyti kiek žmoniškiau, taisyklingiau, lietuviškiau.

1. *Taifūnas* (anglų *typhoon* iš kinų *taifung* „didelis vėjas") siaubia, naikina... Korėją; dėl siaučiančio *taifūno*... Korėjoj kariniai veiksmai *apstojo*.

2. Įtaria *tėvą nužudžius, tėvo nužudymu, dėl tėvo nužudymo, kad tėvą nužudė*.

3. Vokiečių teismas rado jį *kaltą neteisėtai visuomeninį (visuomenės) turtą naudojus, kyšius ėmus, dėl neteisėto visuomeninio (visuomenės) turto naudojimo, kyšių ėmimo...*

4. Popiežius Pijus XII baigia pasirengimus kardinolų *skaičiui padidinti*. Popiežius Pijus XII rengiasi netrukus kardinolų skaičių padidinti ar pan.

5. Gub. Stevensonas esąs tikras, kad Amerikos Darbo Federacijos suvažiavimas jį *palaikys, parems, jam savo paramą suteiks* ar pan.

6. Šešių farmų (sodybų, ūkių) pastatai buvo sugriauti, bet *žmonių* aukų nebuvo.

7. Komunistiniai laikraščiai pilni priekaištų *suomiams*.

8. Gub. Stevensonas pareiškė norįs matytis, tartis, susieiti (turėti konferenciją) su sen. Taftu *Chicagos konvencijoj padarytoms žaizdoms galutinai užgydyti*, arba: *...galutinai užgydyti žaizdoms, Chicagos konvencijoj padarytoms*.

9. Jugoslavija *stengiasi išugdyti pramonę, eina prie pramonės išugdymo* ar pn.

10. Statistinis Darbo Biūras *apskaičiavo šeimynines išlaidas ir pajamas*.

Šis tas iš sporto terminijos

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 3, p. 47–48)

Sporto terminais jau buvo rūpinamasi ir nepriklausomybės laikais. Tam pradžią sudarė Kūno Kultūros Rūmai, susitarę su Lietuvių Kalbos Draugijos Terminologijos sekcija. Atitinkamų sričių specialistai

drauge su kalbininkais visų pirma apsvarstė ir priėmė futbolo bei krepšinio terminus, kurie vėliau, 1936 m., buvo paskelbti „Fiziško Auklėjimo“ Nr. 1, 104–106 psl. Čia kai kuriuos iš jų pakartojame:

a p ì r i e š i s, -i o, guminė kojinė (neduodamas nei J. Balčikonio, nei „Dabartiniame liet. kalbos žodyne“).

b a i g m ẽ, -ė s, b a ĩ g m ę, baigiamoji rungtynių dalis, finish.

b a u d i n ỹ s, b a ũ d i n i o, teisėjo priteistas smūgis priešo vartų kryptimi už nusižengimą žaidynių taisyklėms, penalty kick, vok. Pendel.

d e r i n ỹ s, d ẽ r i n i o, kombinacija.

g y n ì k a s, futbolo žaidynių vartų gynėjas, back.

į v a r t i s, -č i o, kamuolio varymas į priešininko vartus, goal.

j a ũ n i s, -i o, jaunasis sportininkas, junjoras (Dlkž.: sportininkas iki 18 metų).

k a m p ì n i s, -i o, baudos smūgio mušimas iš futbolo aikštės kampo, corner-kick.

k ė l i n ỹ s, k ė́ l i n i o, sporto rungtynių dalis, puslaikis, half-time.

k r e p š ì n i s, -i o, krepšio žaidimas, žaidimas kamuoliu, stengiantis jį įmesti į aukščiau prie lentos pakabintą krepšį, basket-ball.

n u o š a l ẽ, -ẽ s, n ú o š a l ę, draudžiamoji žaidiko pozicija, offside, vok. Abseit.

p a d a v ì m a s, -o, pasavimas (kamuolio, sviedinio padavimas savo komandos nariui).

p r a d m ẽ, -ẽ s, p r ã d m ę, varžybų pradžia, start.

p r a ž a n g à, -õ s, p r ã ž a n g ą, prasižengimas sporto rungtynėse, fault.

p u o l ì k a s, -o, puolantysis žaidėjas, forward.

s a ũ g a s, -a ĩ, futbolo žaidikas, pusiau ginąs savo vartus, pusiau padedąs pulti, half-back.

s p a r n ì n i s, -i o, sparno (flango) futbolo žaidikas, outside player.

s p a r t à, -õ s, s p a ĩ t ą, tempas.

ù ž r i b i s, -i o, vieta už sporto aikštės ribų, kamuolio išėjimas iš žaidimo aikštės, out.

v a ĩ t i n i n k a s, -o, vartų gynikas, goal-keeper.

ž a i d ì k a s, -o, žaidėjas, rungtynių, žaidynių dalyvis, player.

ž a i d ỹ n ė s, -i ų, sportinės varžybos, turnyras, tournament, match.

LKD Terminologijos sekcijos svarstytieji ir nuspręstieji sportiniai terminai daugiau ar mažiau jau buvo Lietuvoje vartojami prieš karą,

ir didesnė jų dalis dabar tebevartojama; pvz. „Dabartinės liet. kalbos žodyne“ duodami visi aukščiau minėtieji terminai, išskyrus tik a p i r i e š į. Tai rodo, kad ankstyvesnieji nepriklausomosios Lietuvos, bet dabartinėj Lietuvoj vis dar pravardžiuojami buržuaziniai kalbininkai mokėjo atspėdami sėkmingai dirbti ir terminologinį darbą, kurio vaisiais beveik ištisai naudojasi dabartiniai tarybininkai.

Dėl prielinksnio *su* vartojimo

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 3, p. 48–50)

Neseniai, š. m. rugsėjo 24 d., „Draugo“ priede J. Kardelis užsipuolė A. Giedrių dėl prielinksnio s u vartojimo. Jo nuomone visai tinka sakyti: Aš atvažiavau s u tėvu savo arkliu; atbildėjau s u b r o l i u mašina; bet nevartotina: lyg s u kūju per galvą (davė), s u m u z i k a visus galįs nuvesti, s u š i t o m i s a u s i m i s aš girdžiu viską ir kt. J. Kardeliui pastarasis s u atrodo svetimas mūsų kalbai, tiesiog netoleruotina klaida, kuri „žiauriai žaloja mūsų kalbos esmę“, „keičia mūsų kalbos struktūrą, keičia ją iš esmės“. A. Giedrius, dėl to pasiaiškindamas šio pat laikraščio š. m. spalio 8 d. priede beveik nieko konkrečiai į tai neatsako, tik trumpai pastebi, kad „veikmės įnagininkui žymėti prielinksnis s u jurbarkiškių tarmėje yra būtinybė, o man, jurbarkiškiui, įprotis ir kartais stilistinė priemonė“.

Šis trumpas susikirtimas, atvirai sakant, yra mažutis nesusipratimas: jeigu abu šių straipsnių autoriai būtų prieš rašydami pasiskaitę ar prisiminę, ką J. Jablonskis yra 1928 m. apie prielinksnį s u rašęs savo „Linksniuose ir prielinksniuose“ (122–124 psl.) arba kas mano buvo 1939 m. rašyta „Gimt. Kalbos“ straipsnyje „Prielinksnis s u ir jo vartojimas“ (100–106 psl.), tai jiems visai nebūtų reikėję dėl to tuščiai spyriuotis.

Dabartinėje mūsų kalboje prielinksnis s u parodo, kas (asmuo arba daiktas) yra kartu arba drauge, kas drauge veikia, kas su kuo yra susijęs, kas su kieno pagalba ką daro, kas yra kuo aprūpintas, kas daroma tam tikru laiku ką pradedant ir t.t., pvz.: toj pirkioj gyveno senukas s u s e n u t e; sėdi mergaitė s u b e r n e l i u ir verkia; neik s u v e l n i u obuoliauti; sutinka kaip šuo s u k a t e; s u D i e v u juk nesibarsi; jis ėmė s u p o n a i s bendrauti; toks s u

tokiu ir draugauja; su kuo sutapsi, toks ir pats patapsi; su juo kalbėk, ir akmenį rankoj turėk; atsargiai elkis su ugnimi; paaugę vaikai dažnai nebenori gyventi su tėvais; karvė jau su teliuku (jau apsiteliavus); jis visą laiką buvo su kepure (kepurę užsidėjęs); su dalgiu giedros nelauk; vyskupą sutiko su varpais; Vaičiūno jau buvo su žiburiu; su vištomis eina gulti, su gaidžiais keliasi; su saule nupiovėm rugius; jis gyvena su ta diena (lygiai su ta, sulig ta diena) ir t.t.

Visi šios rūšies sakiniai yra aiškūs, ir dėl prielinksnio su juose beveik niekas nekelia abejonių: tai yra gryni, plačiai pažįstami mūsų kalbos duomenys. Bet kas kita yra tokie pavyzdžiai, kur prielinksnis su mūsų kalboj kartais vartojamas, kartais be jo apsieinama, pvz.: su adata siuvo; su pagaliu jam rėžė per galvą; su raiša kumele netoli tenujosi; su sietu vandens nepasemsi; pašluok kambarį su šluota; Jonas atvažiavo su arkliu; galvas šukavo su šepečiais (Dauk.); apsivilko su trumpu švarku (Val.); vyriški buvo apsidarę su kailiniais (t. p.); su ašarėlėm burnelę prausiau; su šilkinėms skepetėlėms ašarėles šluostė; žmonių sūneliai su šviesiais dalgeliais švytuoja; su bagnetais širdis vėrė; ir užtriūbijo su misingės triūbele (visi šie pavyzdžiai iš liaudies dainų); reik jo vystyklus su vandeniu plauti (Donel.); spyrė jam į pasturgalį su koja ir t.t. Daug kur, gyvojoj žmonių kalboj ir raštuose, panašias prielinksnines žodžių grupes atstoja vienas įnagininkas, pvz.: dumplėmis vėjo neatpūsi; delnu kūjo neatmuši; gerą paukštį dviem kulkom šauna; reikėjo vežti arkliais, ne savimi; svetimu protu netoli tenueisi; piktumu meilės neįgysi; piemuo peiliu drožia botkotį; žuvis tinklais ir venteriais žvejojo (Dauk.); ašarėlėmis gromatėlę piešiau; aš aplaistysiu savo graudžiomis ašarėlėmis tavo kapelį (iš liaudies dainų) ir kt.

Šita pastaroji, linksninė, vartosena (be prielinksnio su) yra daug senesnė negu prielinksninė. Kaip rodo linksnių istorija, daugumas dabartinių prielinksnių senų senovėj buvo vartojami visai kitam reikalui, ir su tais daiktavardžiais, su kuriais jie dabar siejami, tuomet nieko bendro neturėjo: atskiri daiktavardžių linksniai galėjo ir be jų visai aiškiai žymėti reikiamus santykius sakiniuose. Pvz. dar ir dabar mūsų kalboj pagrindas arba priežastis kartais dar reiškiama vienu

įnagininku: žmonės miršta badu; medžių šakos obuoliais lūžta; visi leipsta juokais; jis negalėjo kalbėti verksmu; širdis gailesčiu plyšo; miežis tankumu neturi kur dėtis; jis tinginiu nepaeina, ji piktumu nesitveria ir kt. O senoviniuose raštuose dar randame ir tokių pavyzdžių: vanduo ir žemė karščiu ištirps (Bretkūno Post.); kas kardą ima, tasai kardu prapuls (t. p.) ir kt. Dabar jau daug kur pasakome: žmonės miršta nuo bado (iš bado); visi leipsta iš juoko (nuo juoko); jis negalėjo kalbėti iš verksmo (plg. iš džiaugsmo); širdis iš gailesčio (nuo gailesčio) plyšo; jis iš senumo nepaeina; visi daigai džiūsta iš sausumo (nuo sausumo); akys tik dega iš sarmatos; dreba visa iš piktumo; jis iš nelaimės (dėl nelaimės) nuskendo; kas su kardu kariauja, tas nuo kardo ir žus, ir t.t.

Visiškai tas pat yra buvę ir su prielinksnio su vartosena. Pvz. to paties J. Bretkūno raštuose dar buvo vartojamas vadinamasis draugės (sociatyvinis) kilmininkas: jis atėjo Jeruzoliman didžiu pulku (t. y. su didžiu pulku); tu ateisi manęsp kardu, ragotine ir skyda (t. y. su kardu, ragotine ir skyda); egipcijokai jūsų tėvus vijo vežimais ir raitais (t. y. su vežimais ir raitais) ir kt. Dabartinėj mūsų kalboj berandame tik vieną kitą šiokios vartosenos pėdsaką, pvz.: Rokiškin važiavo Mariõs pirštinėmis (t. y. Marios pirštines pasiėmęs); augo dobilas šešiomis strėlėmis; keturiais teliais karvė, smėliuotomis uodegomis bitės, arklys ilgu plauku ir kt.

Ilgainiui, beblėstant senovinių linksnių savaimingumui, ir senesnio draugės, priežasties, pagrindo, taip pat įrankio ir kt. įnagininko vietoje daug kur buvo pradėtos vartoti aiškesnės, raiškesnės prielinksninės žodžių grupės, pvz.: karalius atvyko su savo palydovais; su tokiais arkliais gali arti; kiti nesisveikina su pirštinėmis (pirštinėmis apsimovę, pirštinėti); kregždės aukštai pasikėlė su lengvais sparnais; su šluota šluoja; važiuoja su arkliu; atvažiavo su šieno vežimu; su kiauru maišu vėją gaudo; su melu netoli nuvažiuosi; su mano šniūru mane patį riša; davė lyg su kūju per galvą ir kt. Ir tai nėra jokios svetimybės, kaip kad klaidingai mano J. Kardelis, bet mūsų pačių kalbos padaras, istorinė mūsų linksnių ir prielinksnių raidos išdava. Da-

vė su kūju per galvą, drožė su kumščiu į žandą šalia davė basliu per galvą, nykščiu niūktelėjo į šoną yra tos pat reikšmės, kaip miršta iš bado šalia miršta badu arba bernelis žirge sėdėjo, jis kalne gyvena šalia jis sėdi ant žirgo, ant kalno gyvena ir t.t. Šioks senovinių linksnių virtimas prielinksninėmis žodžių grupėmis dar nėra pasibaigęs vyksmas, jis dar šiuo metu tebevyksta, ir todėl šalimais galime sutikti tos pačios reikšmės atskirų linksnių ir atitinkamų prielinksninių žodžių grupių.

Dėl šunų etimologijos

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 4, p. 66–67)

Dr. Jonas Matusas š. m. lapkričio 26 d. „Draugo“ priede rašo apie Lietuvos senovės šunis ir iš dalies mėgina etimologizuoti vieną kitą jų pavadinimą. Visų pirma jam atrodo, kad rusų (gudų) chort yra „be jokio abejo lietuvių šnekamosios kalbos kurtas“, kuris esąs susijęs su mūsų veiksmažodžiu kurti „greitai bėgti“. Bet kalbininkai kitaip mano: mūsų kurtas, latvių kurts, prūsų curtis „greyhound, Windhund“ jų visų pirma kildinamas iš sen. rusų churt (čia raide u žymimas sen. slavų pusbalsis), kuriam dabar atliepia lenkų chart, čekų chrt ir kt. Tai yra tos pat rūšies senas slaviškas skolinys, kaip ir turgus (iš sen. rusų turg; plg. lenk. targ ir kt.).

Lietuvos Statute sutinkamas šuns pavadinimas nabrešnik negali būti aiškinamas neva mūsų veiksmažodžiu brešyti (brešija, brešijo) „loti, ambryti; pliaukšti, niekus kalbėti“, nes šis žodis yra toks pat slaviškas skolinys, kaip ir liečyti, mislyti ir kt.

Dr. J. Matusas tvirtina, kad rusų osoka „pagal rusų kalbos dvasią ir esmę“ nieko bendro neturinti su medžiokle ar šunimis, ir rusų kalbininkai šį žodį esą linkę sieti su sok „sultys, sula“. Bet tai netiesa; pvz. A. Preobraženskis savo etimologiniame rusų kalbos žodyne (II 350) rusų osoka „varytynės (ablava), (žvėries) apsupimas“ jungia su sočit' „ieškoti, sekti (žvėrį, vagį ir kt.)“, osočit' „apsupti (žvėrį)“, taip pat sok „iešklys, kaltintojas“, mūsų sekti (pasaką), sakyti ir kt. Rusų osoka yra bent keleriopos reikšmės: osoka „vikšris, Riedgrass“, osoka „pūliai, srutos“ ir osoka

„ablava, žvėries apsupimas medžiojant“. Pirmoji rusų osoka neskirtina nuo mūsų ašaka, ašmenys, aštrus ir kt. Antroji osoka yra tos pat kilmės, kaip rusų sok „sunka“, mūsų sakai „derva“ ir kt. Ir pagaliau trečioji osoka „varytynės, žvėries apsupimas, varymas medžiojant“ savo reikšme yra gimininga rus. sok „iešklys, žvalgas“ ir kt. Taigi, dr. J. Matusas čia yra, švelniai tariant, bent kelis skirtingus dalykus į vieną puodą suvertęs; kita vertus, jau seniai atrastosios Amerikos jam nebereikėjo čia iš naujo atradinėti.

Šitie keli pavyzdžiai rodo, kad apie kalbos dalykus nevisados galima drąsiai šnekėti, kaip kam į galvą ateina, be jokio kalbotyrinio masto. Palaido šnekėjimo laikai jau turėtų būti praslinkę, net ir svetur gyvenant.

Bedarbė, belaisvė ir betvarkė

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 3–4, p. 36–38)

Šalia bedañtis „neturįs dantų“, bedarbis „neturįs darbo“, beduõnis „neturįs duonos, neturtėlis“, begėdis „neturįs gėdos, besarmatis“, berañkis „neturįs rankų, be rankų“, besveikãtis „be sveikatos, ligotas“, betvarkis „be tvarkos, netvarkingas“, bevaĩkis „neturįs vaikų“ ir kt. mūsų kalboj vartojamos ir atitinkamos moteriškosios giminės lytys: bedantė boba, ji tokia begėdė, bevaikė moteris ir kt. Pagal šitos rūšies pavyzdžius, atrodo, ir bedarbė, belaisvė, betvarkė visų pirma tegali būti moteriškė be darbo, be laisvės, be tvarkos. Todėl J. Jablonskis, remdamasis aukščiau minėtos rūšies dariniais, visą laiką manė, kad pastarieji žodžiai (bedarbė, belaisvė, betvarkė), žymėdami neturinčią darbo, nelaisvėj ar be laisvės esančią ir netvarkingą arba be tvarkos moterį, negalį būti abstrakčios reikšmės, t. y. bedarbė „unemployment, Arbeitslosigkeit, bezrabotica“, belaisvė „captivity, slavery, Unfreiheit, Gefangenschaft, Knechtschaft, nevolia“ ir betvarkė „disorder, Unordnung, bezporiadok“, ir jų pakaitais teikė nedárbas, neláisvė ir netvarkà; dėl šių pakaitų darybos plg. báimė ir nebáimė „baimės nebuvimas, Furchtlosigkeit“, galià ir negalià „negalėjimas, nesveikata, liga, silpnumas“, garbė̃ ir negarbė̃ „nešlovė, gėda“, láimė ir neláimė, núovoka ir nenúovoka „nenuvokimas; kas

neturi nuovokos“, sántaika ir nesántaika „santaikos nebuvimas, nesutikimas“, tiesà ir netiesà „tiesos stoka, nebuvimas“, tuřtas ir netuřtas „neturėjimas turto, skurdas“, viltìs ir neviltìs „nebuvimas vilties, desperacija“ ir kt., žr. J. Jablonskio „Rinktiniai raštai“, 1959, II 31 t., 155–58. Šitos pažiūros daugumos ir lig šiol tebesilaikoma, „Dabartiniame lietuvių kalbos žodyne“ bedarbės „nedarbo“, belaisvės „nelaisvės“ ir betvarkės „netvarkos“ visai neduodama. Taip pat ir J. Palionis, J. Jablonskio „Rinktinių raštų“ sudarytojas, rašydamas apie šių darinių vartoseną, visai be jokios kritikos pastebi, – šiaipjau jis daugelį kitų J. Jablonskio teiktų dalykų dabar randa esant klaidingus, – kad pagal J. Jablonskį „nieku būdu nesą galima pateisinti daiktavardinių abstraktų bedarbė ir betvarkė: šie pastarieji tegalėtų reikšti tik žmogų, neturintį darbo ar tvarkos, o ne patį darbo neturėjimą arba tvarkos nebuvimą“. O Niedermanno-Senno-Brenderio žodyne (1932) užuot bedarbė vartojama bedarbỹstė, panašiai kaip bedievỹstė, beprotỹstė, bevaikỹstė ir kt.

Tačiau gyvoji žmonių kalba, daugiausia pietinės tarmės, ir iš dalies raštų kalba kartais eina kitokesniu keliu, negu kad visi minėtieji šaltiniai rodo: joje randame nemaža abstrakčios reikšmės ė-kamieno daiktavardžių su priešdėliu be-, pvz. bebaimė „nebijojimas“ (Ruigio žod. II 327), beduõnė „duonos neturėjimas, laikas, kada trūksta duonos, beduonystė, badas“ (Adutiškis, Mielagėnai, Armoniškės, Rodūnė, Bartninkai, Geistarai, Merkinė), beeilė „netvarka“ (K. Sirvydo Dict. 185; eilė tarp ko kito yra ir „tvarka“), bẽgalė „didelė daugybė“ (Geistarai, Vilkaviškis, Palėvenė), bekẽlė arba bekelẽ „laikas, kada nėra gero kelio, prastas kelias“ (K. Sirvydo Dict. 9, Tauragnai, Tverečius, Leliūnai, Armoniškės, Nemunaitis), bemaĩšė „maišų nebuvimas“ (Leipalingis), bemaĩkė „malkų nebuvimas“ (Salakas, Bagotšilis, arba Bagotoji), bemiẽgė „nemiegas, nemigas (t. y. miego nebuvimas)“ (Leipalingis, Liškiava), bepiẽnė „pieno neturėjimas, laikas, kada nėra pieno“ (Rudamina), bepinìgė „pinigų neturėjimas“ (Alksnėnai, Šakiai, Merkinė), besótė „soties nebuvimas, besotystė“ (Armoniškės, Pilviškiai), besveikãtė „nesveikata“ (Ratnyčia, Liškiava) ir kt. Pagal šios rūšies pavyzdžius, ypač pagal beduõnė, bemaĩšė, bemaĩkė, bepĩenė, bepinìgė, besótė ir kt., lengvai galėtų būti pateisinta

ir bedarbė „darbo nebuvimas, nedarbas“, belaisvė „laisvės nebuvimas, nelaisvė“ ir betvarkė „tvarkos nebuvimas, netvarka“. Todėl dabar savaime kyla klausimas: kurie žodžiai, bedarbė, belaisvė, betvarkė ar nedarbas, nelaisvė, netvarka, turėtų būti toliau teikiami mūsų bendrinei kalbai? Mano nuomone, teiktinomis, norminėmis, lytimis ir toliau reikia palikti nedárbas, neláisvė, netvarkà: viena, šios rūšies dariniai gana plačiai pažįstami, yra labai aiškios ir lengvai suprantamos darybos bei reikšmės ir todėl visai gerai tinka bendrinei vartosenai; J. Jablonskis, anksti, dar prieš pirmąjį karą, ėmęs teikti bendrinei kalbai nedarbą, nelaisvę ir netvarką, neapsiriko; antra, gyvoji žmonių kalba ir senesnieji mūsų kalbos šaltiniai beveik ir nepatvirtina abstrakčios reikšmės bedarbės, belaisvės ir betvarkės: didžiajame lietuvių kalbos žodyne bedárbė „nedarbas“ teduodama iš Tverečiaus, be jokių sakinių, taigi ji lengvai gali būti atsiradusi iš spaudos ar šiaip vėlyvesnių raštų kalbos; belaisvė „nelaisvė“ tėra paliudyta iš vieno L. Ivinskio raštų; o betvarkė „netvarka“ net visai ir neminima. Bet toliau, turėdami naujų duomenų, jau nebegalime sakyti, kad bedarbė, belaisvė ir betvarkė negalėtų būti abstrakčios reikšmės; plg. dúona : bedūonis, -ė „be duonos, neturįs duonos, neturtėlis“; beduõnė „duonos neturėjimas“, miẽgas : bemĩegis, -ė „be miego, negalįs miegoti, nemiegamas“ (esu bemiegė, bemiegė griežėlė, bemiegės naktys); bemiẽgė „nemigas, nemiegas“, pĩenas : bepiẽnis, -ė „neturįs pieno“ (bepienė moteris, bepienė žuvis); bepiẽnė „pieno nebuvimas“, sótis, -ies „sotybė, sotumas“; besótis, -ė „be soties, neturįs soties“ (nebūk tokia besotė – kiek duoda, tiek užteks); besótė „soties nebuvimas“ (pristojo kokia besotė – visi valgo kaip arkliai), taigi ir dárbas : bedafbis, -ė „neturįs darbo“ : bedarbė „darbo nebuvimas, nedarbas“ ir t.t.

Visai kitas dalykas yra aiškinimas, kaip ir kodėl mūsų kalboj galėjo atsirasti tokie abstraktai kaip beduõnė, bemaĩšė, bemaĩkė, bepĩenė, besótė ir kt. Tai yra jau kalbotyrinis klausimas, kurio šiuo tarpu dar negalime kaip reikiant atsakyti; galime maždaug tik spėlioti. Formaliai beduõnė „duonos nebuvimas, neturėjimas“, bemaĩšė „maišų nebuvimas“ ir kt. yra taip sudaryta, kaip pvz.

bedùgnė (ir bedùgnis) „be dugno, labai gili vieta, didelė gelmė, pragorė, pragarmė“ šalia bedùgnis, -ė „be dugno, neturįs dugno“ (bedugnis kubilas, bedugnis ežeras, bedugnė statinė) ir kt. Ilgainiui šios rūšies moteriškosios giminės ė-kamieno dariniai su priešdėliu be- galėjo gauti ir abstrakčią reikšmę; dėl reikšmės kaitos plg. dar beviršis, -ė „be viršaus, neturįs viršaus“ ir beviršė „votis, skaudulys“ (Armoniškės), bevardis, -ė „be vardo, neturįs vardo“ ir bevardis „įkyrus žmogus, ėdikas“ (Varenavas, Armoniškės), „rėmuo, kartėlis“ (Perloja, Kaniava) ir kt. Taip pat dar galima būtų manyti, kad tokie dariniai kaip bedarbė „nedarbas“ ir kt. yra atsiradę dėl kaimynių kalbų įtakos; plg. lenkų bezrobocie, rusų bezrabotica ir kt. Tos nuomonės naudai galėtų dar kalbėti tie faktai, kad šios rūšies dariniai (beduonė „duonos neturėjimas“ ir kt.) daugiausia tėra vartojami pietinėje rytinėje Lietuvos dalyje ir toliau į šiaurę bei vakarus jų rečiau bepasitaiko arba net ir visai nesutinkama; be to, bedarbė „nedarbas“, belaisvė „nelaisvė“ ir betvarkė „netvarka“, kaip matėme, nėra kaip reikiant iš seniau ir paliudyta. Bet, antra vertus, abstrakčios reikšmės ė-kamieno daiktavardžių su priešdėliu be- (beduonė, bemiegė, besotė ir kt.) ne tik gana plačiai ir su įvairiais reikšmės atspalviais dabar vartojama Lietuvos pietryčiuose, bet jų iš dalies randame paliudytų ir iš senesnių laikų, pvz. Ruigio bebaimė „nebijojimas (t. y. baimės nebuvimas)“, K. Sirvydo beeilė „netvarka (t. y. eilės, arba tvarkos, nebuvimas)“ ir kt., o bemiegė „nemigas“, bepienė „pieno neturėjimas“, besotė „soties nebuvimas“ ir kt. siekia Lietuvos pietvakarius arba vakarus. Taigi atrodo, kad šiokių darinių mes galėjome patys susidaryti ir be svetimos įtakos.

Bibliotekiniai terminai

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 3–4, p. 45–51)

Bibliotekiniai terminai yra dvejopi: visai specialūs, tevartojami tik bibliotekiniame darbe, ir bendriniai, t. y. tokie, kurie gali būti vartojami ir kitiems reikalams. Čia duodama visa eilė pastarosios rūšies terminų, kuriems ligi šiol trūko tinkamų pavadinimų arba kurių pavadinimai kiek kitaip vartojami mūsų kalboj, savo reikšmėmis įvai-

ruojami ar tarp savęs maišomi. Tam tikra dalis anksčiau sudarytų terminų čia duodama reikšmės arba darybos sumetimais. Visų duodamųjų terminų reikšmės tik retkarčiais trumpai lietuviškai tepaaiškinamos, o daugiausia jos pažymimos kitų (anglų, prancūzų ar vokiečių) kalbų atitikmenimis.

Adresýnas 1 (adresų knyga), directory; livre d'adresses, indicateur d'adresses; Adressbuch.

akmėnspaudė 1 (arba litogrãfija), litography; transport sur pierre, lithographie; Steindruck, Lithographie.

alfabètas 2, žr. raidynas.

añtkampis 1, corner angle; coin, corniere; Buchecke, Eckbeschlag.

añtraštė 1 (knygos, straipsnio, skyriaus ar puslapio užrašas, vardas), caption, heading, head; sucription, intitule, en-tete, rubrique; Ueberschrift.

añtrininkas 1 (arba dublikãtas), duplicate; duplica; Duplikat.

antrìnis áutorius, co-author, joint author; co-autheur, autheur secondaire; Mitverfasser, zweiter Verfasser.

apýbraiža 1, sketch, design; esquise, croquis; Entwurf, Skizze.

ãpklausas 3b (klausimų lapas), questionary; questionaire; Fragebogen.

ãplankas 3b, folder, paper file; chemise (d'un dossier); Aktenumschlag, Mappe, Aktendeckel.

apžvalgà 3b, review; revue; Rundschau, Revue.

ãtspaudas 3b, separate, offprint; tirage à part, extrait; Abdruck, Sonderabdruck, Separatabdruck.

Bendrýbės 1, generalia, general works; généralités, ouvrages généraux; Allgemeines, allgemeine Schriften.

bibliotekà 2, library; bibliothèque; Bibliothek, Buecherei. Plg. knygynas.

bibliotekìnė (arba bibliotèkininkų) mokyklà, library school; école de bibliothécaires; Bibliothekarschule.

bibliotèkininkas 1, librarian; bibliothécaire; Bibliothekar.

bibliotekininkýbė 1, librarianship, library science; bibliothéconomie, science des bibliothèques; Bibliothekswissenschaft, Bibliothekskunde, Bibliothekswesen.

bibliotekininkỹstė 2, librarianship, library profession; profession de bibliothécaire; Bibliothekarberuf.

biùro reĩkmenys 3b, stationary; materiel de bureau; Buerobedarf.

brošiūrà 2 (arba knygẽlė), brochure, booklet, pamphlet; brochure, plaquette; Broschuere, Buechlein.

Dailýraša 1 (arba kaligrãfija), calligraphy, penmanship, calligraphie; Kalligraphie, Schoenschreiben.

daĩlmenys 3b, calligraphic types; caractères calligraphiques; kalligraphische Typen.

dainýnas 1 (dainų rinkinys, dainų knyga), song-book; recueil de chansons, chansonnier; Liedersammlung, Liederbuch.

dantìraštis 1 (arba pleĩštraštis), cuneiform writing; écriture cunéiform; Keilinschrift.

dáugintuvas 1, duplicator, duplicating machine, mimeograph, hectograph, duplicateur, multiplicateur, hectograph; Vervielfaeltigungsapparat, Hektograph.

dėklẽ 4 (knygos gale įtaisytoji kišenė pridėtiniams dalykams, pvz. žemėlapiams ir kt., sudėti), portfolio, portefeuille; Mappe.

dešimtaĩnė klasifikãcija, decimal classification; classification décimale; Dezimalklassifikation.

didmenìnė káina, wholesale price; prix de gros; Grosshandelpreis.

dienóraštis 1 (dienos darbų užrašų knyga, dienynas), diary, journal; journal; Tagebuch.

diẽnraštis 1, daily newspaper, journal; gazette, quotidien, journal quotidien; Tageszeitung, Tageblatt.

disertãcija 1, dissertation, dissertation academic, thesis; dissertation, dissertation académique, thèse; Dissertation, Inauguraldissertation.

draugijà 2, society; société; Gesellschaft. Plg. sąjunga.

dublikãtas 2, žr. antrininkas.

dvisavaitìnis 2 (sc. žurnalas, arba dvisavaitinùkas, dvisaváitraštis), fortnightly, semi-monthly; journal bimensuel; Halbmonatsschrift.

Evangelýnas 1 (evangelijų knyga), gospel-book; évangéliaire; Evangeliar.

Falsifikãtas 2, žr. padirbinys.

fotografìnė núotrauka (arba tiesiog núotrauka), photographic copy; impression photographique; photographischer Abzug.

Giesmýnas 1 (giesmių knyga), hymn-book; livre de cantiques; Gesangbuch, Kirchengesangbuch.

giliãspaudė 1 (spausdinimas nuo plokštės įbrėžtiniais piešiniais), intaglio print; impression en creux; Tiefdruck.

gòtika 1, gothic, black letter; caractère gothique, écriture gotique; gotische Schrift, Gotik.

grožìnė (arba dailiójі) literatūrà, belles-letters, fiction, imaginative literature; belles lettres, oeuvres d'imagination; schoene Literatur, Belletristik.

Herbýnas 1 (herbų knyga), book of arms; armorial; Wappenbuch.

Iliustrãcija 1, žr. pavaizdas.

ìndėlis 1, contribution; Beitrag.

iniciãlas 2, žr. pradinė raidė.

ìšnaša 1, footnote; note de pied; Fussnote.

įtrauka 1 (tekste paliekamas tarpas pradedant naują eilutę), indention; renforcement, rentrée; Einzug.

Jungtìnis katalògas, union catalog, repertory, joint catalog; catalogue collectif (de plusieurs bibliothèques); Gesamtkatalog, Zentralkatalog, Sammelkatalog.

Kabẽ 4, clip, fastener, paper clip; agrafe, attache, trombone; Klammer, Briefklammer.

kaligrãfija 1, žr. dailyraštis.

kalkìnis põpierius, carbon paper; papier carbonne; Kohlenpapier.

katalòginė 1, catalog room; salle des catalogues; Katalogsaal, Katalograum.

katalògininkas 1, cataloger; catalogueur; Kataloger.

keistenýbės 1, curiosa; curiosa, curiosités; Kuriosa.

keliõnraštis 1, book of travel, itinerary; itinéraire; Reisetagbuch.

klãsikas 1, classical author, standard author; auteur classique; Klassiker.

klijaĩ 4, žr. lipai.

knygẽlė 2, žr. brošiūra.

knygýnas 1, knygų parduotuvė; knygų magazinas (bibliotekoje); biblioteka.

knỹginė 1 (knygų lentyna), (book-)shelf; rayon, planchette, tablette; Buecherbrett, Regalfach.

knygìnė kandìs (arba knygė́da), book-worm; rat de bibliothèque, bibliophague; Buecherwurm (lenk. mól książkowy, rus. knižnyj červ', knigoed).

knỹgininkas 1, knygų mėgėjas (bibliofilas); knygų pardavėjas, knygų prekybininkas; bibliotekininkas.

knygrišỹs 3b, bookbinder; relieur; Buchbinder.

knỹgų rišyklà 2 (arba knygrišyklà), bookbindery; bindery; atelier de relieur; Buchbinderei.

knỹgų mókslas (arba bibliològija), book knowledge, science of books, bibliology; science du livre, bibliologie; Buecherkunde, Bibliologie.

korektūrìnė núotrauka, proof. proof-sheet; épreuve, coup de presse; Korrekturabzug, Korrekturfahne, Abzug, Abklatsch.

Laidà 4, édition; Ausgabe, Auflage.

laĩdas 4 (arba užstatas, kaucija), caution; caution, cautionement; Kaution, Pfandgeld.

laĩkraštis 1, newspaper; journal; Zeitung.

laiškìnis põpierius, writing paper, note (arba letter) paper; papier à lettre; Briefpapier.

lapẽlis 2, žr. skrajutė.

leidė́jas 1, editor, publisher; editeur; Herausgeber, Verleger.

leidyklà 2, publisher's house, publishing house; maison d'édition, maison éditrice; Verlag, Verlagshaus, Verlagsbuchhandlung.

leidinỹs 3a, publication; veroeffentlichte Schrift, Veroeffentlichung, Druckwerk, Publikation.

lentẽlė 2 (arba tabelė), table, tablet; planch, tableau; Tabelle.

librètas 2, libretto, words of an opera; libretto, paroles d'un opéra; Operntext (buch).

lietùvas 2 (arba liejỹklė), matrix, mould; matrice; Matrize, Giessform.

liniúotas põpierius, ruled paper; papier réglé; liniertes Papier.

lipaĩ 4 (arba klijaĩ), paste; colle de pate; Kleister, Klebstoff.

litogrãfija 1, žr. akmenspaudė.

Maldýnas 1 (maldų knyga, maldaknygė), prayer book; livre de prières; Gebetbuch.

mãstas 2, scale; echell de reduction; Massstab.

mašìnraštis 1 (mašinėle parašytas raštas), typescript; copie dactylographiée; Maschinenschrift.

mẽdžio rėžinỹs (arba mẽdžio raižinỹs), woodcut, wood-engraving; bois, gravure sur bois; Holzschnitt, Holztafeldruck.

mėnesìnis 2 (sc. leidinys, arba mėnesinùkas), monthly, monthly periodical, monthly publication; mensuel, publication mensuel; Monatsheft, Monatsschrift, monatliche Veroeffentlichung.

mẽtraštis 1, yearbook, annual revue; annuaire; Jahrbuch, Jahresschrift.

mokyklìnė bibliotekà, school library; bibliothèque scolaire; Schulbibliothek.

Novẽlė 2, short story, novelette; nouvelle; Novelle, Erzaehlung.

núorašas 1, copy, transcript; copie; Kopie, Abschrift.

núorašininkas 1, copyist; copist, scribe; Kopist.

núoroda 1, reference; renroi, rappel; Verweisung, Rueckweis.

núospaudas 1, blotting paper; papier brouillard, papier buvard, papier filtre, sousmain; Loeschpapier.

núotykinė literatūrà, adventure literature; livres d'aventures; Abenteuerliteratur.

Oficiòzas 2, official gazette; journal officiel, moniteur; Amstblatt.

originãlas 2, original text, original; texte original, original; Urtext, Originaltext, Original.

Padirbinỹs 3b (arba falsifikãtas), forgery, falsification; falsification, contrefaçon; Faelschung, Falsifikat.

pãkaitas 3b, replacement; remplacement; Ersatz.

palaidìnis 2 (palaidų, dažniausiai tik sukabintų lapų leidinys), loosleaf book (publication); publication à feuilles mobiles; Loseblattausgabe.

pãpildas 3b, appendix, addendum; addition; Ergaenzung, Nachtrag.

pãpuošas 3b, ornament, decoration; ornement, décoration; Verzierung, Zierde.

pasakýnas 1 (pasakų knyga), book of fairy-tales; livre de contes; Maerchenbuch.

paspaudẽ 3b, stamp pad, ink pad; tampon, encreur; Stempelkissen.

pastráipa 1, paragraph-break, indention, new paragraph; paragraphe, alinéa; (Druck)absatz, Abschnitt, Alinea, Paragraph.

paváizdas 1, illustration; Anschauungsbild, Illustration.

pavéikslas 1, picture, illustration; image, figure, illustration; Bild, Abbild, Bildnis.

pažymẽ 3b, reference mark; appel de note; Anmerkungszeichen.

pérbalsa 1, modification of a vowel, mutation of a vowel; voyelle adoucie, voyelle modifiée; Umlaut.

perdirbinỹs 3a, adaptation; remaniement, adaptation, refonte; Umarbeitung.

periodìnis leidinỹs (arba periòdikas), periodical; périodique; Periodikum.

perkamóji káina, purchase price; prix d'achat; Kaufpreis.

pẽrraša 1, transliteration, transcription; translitération; Umschreibung, Umschrift, Transkription (von Schriftarten).

pérspaudas 1, reprint, new print, new impression; réimpression; Umdruck, Neudruck, Nachdruck, Wiederdruck.

piešinỹs 3b, design, drawing; dessin; Zeichnung.

pramogìnė literatūrà, recreational literature, escape literature; littérature récréative, littérature amusante; Unterhaltungsliteratur.

pranešìmai 2, proceedings; compte-rendus; Mitteilungen, Sitzungsberichte (lenk. sprawozdania, rus. doklady).

pratarmẽ 3b, foreword, preface; avant-propos, préface; Vorrede, Vorwort, Geleitwort.

pravardẽ 3b, nickname, sobriquet, by-name; surnom, sobriquet; Beiname, Spitzname.

priẽdas 2, supplement; complément, supplément; Zusatz, Beilage, Anhang.

príedėlis 1, appendix; appendice; Anhaengsel, Appendix.

psalmýnas 1 (psalmų knyga), psalter, psalm-book; psautier, Psalter, Psalmenbuch.

Raižýba 1, wood-engraving, art of woodcut, xylography; gravure sur bois, xylographie; Bildschnitzerei, Holzschneidekunst.

rankraštìniai spaũdmenys, script; anglaise; Schreibschrift.

rašyklà 2, scriptorium; Schreibstube.

rašinỹs 3b, article, composition, essay; article, composition, essai; Artikel, Aufsatz, Essay.

raštijà 2 (raštai, rašytinė literatūra), writings, literature; Schrifttum.

referencìnė knygà, reference work, reference book; ouvrage de référence, livre de référence; Nachschlagewerk.

retenýbė 1, rare book; merle blanc, rareté; Seltenheit, biographische Seltenheit.

rodỹklės 2, index; table; Register, Index, Verzeichnis.

romãnas 2, novel, work of fiction; roman, fiction; Roman.

Sąjungà 3a, association, federation, confederation; fédération, confédération; Verband, Vereinigung. Plg. draugija.

sántrauka 1, summary; résumé, sommaire; Zusammenfassung, Resuemee.

sántrumpa 1, abbréviation; abreviation; Abkuerzung, Abbreviatur.

sąsiuvinis 1 (skyrium spausdinamoji knygos dalis), fascicle; fascicule; Heft, Lieferung.

saváitraštis 1 (savaitinis laikraštis, savaitinukas), weekly; hebdomadaire; Wochenblatt, Wochenschrift.

skaitýba 1, reading; lecture; Lektuere.

skaityklà 2, reading room; sall de lecture; Lesesaal.

skéldena 1 (skeltinė oda), split leather; cuir scié; Spaltleder.

skeřsė 2 (skersinė linija), serif; empattement; Querstrich.

skìltis 1, column; colonne; (Druck)spalte, Kolonne, Kolumne, Rubrik, Fahne.

skiřčiai 2 (du ant balsės dedami taškai skirtingai tarčiai pažymėti), dieresis; trema; Tréma, Trennungspunkte.

skỹrius 2, section, chapter; section, chapitre; Abschnitt, Kapitel.

skìrsnis 1, section, paragraph; Abschnitt, Absatz, Paragraph (eines Textes).

skirtìs 4, article; Artikel, Geschlechtswort.

skliaustẽliai 2: laužtiniai [ ], brackets; crochets; eckige Klammern; lenktiniai ( ), parentheses; parentheses; schraege Klammern.

skolyklà 2, lending department, lending room, loan department; bureau de prêt; Ausleihe, Ausleiheraum, Leihstelle.

skrajùtė 2 (arba lapẽlis), broadsheet, broadside, flysheet, leaflet; feuille volante, placard; Flugblatt, Flugschrift.

slapývardis 1: pseudonym, pen-name; pseudonyme, nom de plume; Pseudonym, Deckname.

slaptãraštis 1, cipher; chiffre, écriture chiffrée, écriture en chiffres; Chiffre-, Geheimschrift.

spaudà 4 (periodinių spaudinių visuma), press; press, journaux; Presse, Zeitungswesen.

spaũdas 4, stamp; estampille; Stempel.

spaudinỹs 3a, printed matter, publication; imprimé, publication; Drucksache, Druckwerk, -schrift, Publikation, Veroeffentlichung.

spaudmuõ 3b, type, character, printing-letter; caractère, lettre; Druckbuchstabe, Type.

spaudõs klaidà, printer's error, typographical error; coquille, erreur typographique; Druckfehler.

spaudõs põpierius, printing paper; papier d'impression; Druckpapier.

spaudúoti, to stamp; estampiller, stempeln.

spaustùvė 2, printing office, printing house; imprimerie, atelier d'imprimerie, officine; Druckerei, Buchdruckerei.

spaustuvìniai ženklaĩ, typographic marks; signes typographiques; Druckzeichen, typographische Zeichen.

specialìnė bibliotekà, special library; bibliothèque spéciale; Spezialbibliothek, Fachbibliothek.

steiginỹs 3b, foundation, establishment; fondation; Stiftung.

sukaktuvìnis leidinỹs, commemorative, complimentary publication; recueil en l'honeur; Festschrift, Festgabe, Gedenkschrift.

svìdras 2, glazed paper, glossy paper, calendered paper; papier glacé, papier satiné; Glanzpapier, satiniertes Papier, Walzpapier.

Šviesóvaizdis 1, slide, lantern slide; cliche de projection; Lichtbìld.

Tabẽlė 2, žr. lentelė.

tárpas 1, space; espace; Ausschuss, Spatium, Zwischenraum.

taĩrplapis 1 (arba taĩrplakštis), interleaf; feuille intercalaire; Zwischenblatt.

taškuõtė 2 (taškų linija), dotted line, leaders; ligne pointee, pointille (ligne de); punktierte Linie.

t e i s ý n a s 1, code (of laws), statute-book; code (recueil de lois); Gesetzbuch.

t é r p ė 1, interlinear space; interlingne; Durchschuss.

t e r p i n i a ĩ 3a, leads, slugs; enterlignes, interlignes; Durchschussstuecke.

t ė́ v a v a r d i s 1, patronymic; nom patronymique; Patronymikum, Vatername.

t ý m a s 1, saffian, morocco leather, crushed morocco; maroquin à grain écrasé, maroquin du levan; Saffian.

t ìt u l a s 1 (knygos ar straipsnio pavadinimas, antraštė), title; titre; Titel.

t i t u l ì n i s l ãp a s, title page; feuille de titre; Titelblatt.

Ù ž s k l a n d a 1, vignette; Vignette, Zierstueck, Zierbildchen.

V a d o v ė̃ l i s 2, textbook, school-book; livre de classe, livre scolaire; Lehrbuch, Schulbuch.

v a n d é n ž e n k l i s 1, water-mark, paper-mark; marque d'eau, filigrane; Wasserzeichen.

v a r d ų̃ r o d ỹ k l ė, name index; index des noms propres; Namenregister.

v e d a m à s i s (arba į ž a n g ì n i s, sc. straipsnis), leading article, leader, editorial; article de fond, éditorial; Leitartikel.

v i e š ó j i b i b l i o t e k à, public library; bibliothèque publique; Volksbuecherei, -bibliothek.

v i e t o v a r d ý n a s 1, gazetteer; index des noms de lieu; Ortsregister, Ortslexikon.

v i r š a ĩ 4 (arba v i r š ė̃ l i a i), binding; reliure, oevre de relieur; Einband, Buchdecke.

Ž e m ė́ l a p i s 1, map, chart; carte geographique; Karte, Landkarte.

ž y m ė̃ k l ė 2, book-mark, ribbon marker; ruban-signet, signet; Buchmarke, Lesezeichen, Leseband, Merkband.

ž o d ý n a s 1, dictionary, lexicon, vocabulary; dictionaire, lexique, glossaire, vocabulaire; Woerterbuch, Lexikon, Glossar, Vokabular, Woerterverzeichnis.

ž u r n ã l a s 2, magazine, periodical; journal, périodique, magazine; Zeitschrift, Journal.

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS KURSAS

(1962 m., Čikaga, p. 27–35; 42–50)

1. Lietuvių kalba ir jos senovė

Lyginamasis kalbų mokslas yra susekęs, kad daugumas Europos ir dalis Azijos kalbų priklauso vadinamajai indoeuropiečių kalbų šeimai. Toliau yra pastebėta, kad tos kalbos senų senovėje, dar priešistoriniais laikais, buvo sudariusios vieną bendrą kalbą, arba prokalbę, kuri skildama ilgainiui davė pradžią atskiroms ide. kalboms, jų tarpe ir lietuvių kalbai.

Patys lietuviai istorijos šviesoje yra pasirodę visai vėlai, tik vienuolikto amžiaus pradžioje, bet jų kalba siekia daug gilesnės senovės. Joje yra išlikusių žodžių, kuriuos tepažįsta tik pačios seniausios ide. kalbos; pvz. liet. b e b r u s, D i e v a s, d ū m a s, j a v a s, r a t a s ir kt. labai primena sen. indų b a b h r u s, d e v a s (iš *d e i v a s), d h ū m a s, y a v a s, r a t h a s, o liet. ą s a (iš *a n s a), a u s i s, p a r š a s, s ė d ė t i ir kt. yra visai panašūs į lot. a n s a, a u r i s (iš *a u s i s), p o r c u s, s e d e : r e. Visos šitos bendrybės galėjo atsirasti tik tais laikais, kai ide. kalbos dar nebuvo suskilusios arba jų ryšiai su prokalbe dar tebebuvo visai tamprūs. Taigi lietuvių kalba nuo pat žilosios senovės, maždaug už kelių tūkstantmečių prieš Kr., ligi šių dienų yra išlaikiusi daugelį tokių senoviškų dalykų, kurie kitose dabartinėse ide. kalbose yra jau išnykę arba taip pakitėję, kad juos dabar vos begalima atpažinti.

Šitokį didelį savo kalbos senoviškumą lietuviai galėjo išlaikyti dėl to, kad jie ilgus amžius yra gyvenę nuošaly, toliau nuo didžiųjų prekybos bei susisiekimo kelių ir visai nutolę nuo judriojo antikinio pasaulio. Dėl tos tad ilgos izoliacijos jų kalba galėjo ilgai pasilikti ne-

paliesta antikinės ir vėlyvesnės V. Europos kultūros bei civilizacijos. Dėl to ji, plisdama daugiausia pati savaime, be didesnių pašalinių įtakų, iš vienos pusės galėjo savyje išlaikyti nemaža gilios senovės; iš kitos pusės, vystydamasi beveik izoliuotai, ji daug kur yra nuėjusi visai skirtingu, savaimingu keliu, kuris aiškiai pasireiškia dabartinėje jos vartosenoje ir ryškiai ją skiria ne tik nuo jos giminiečių baltų, bet ir nuo kaimynų slavų bei germanų kalbų.

2. Dabartinės lietuvių kalbos pobūdis

Prasidėjusi beveik nepasiekiamose amžių glūdumose, lietuvių kalba yra visą laiką be atvangos kitėjusi ir nuolat įvairėjusi. Bet tolydžio įvairėdama, ji nėra pasidariusi kokiu nors bespalviu mišiniu: ilgai plitusi atskirumoje ir pašalinių įtakų mažai veikiama, ji lig šių dienų galėjo išlikti visai vienalytė, iš esmės nesumišusi su kitomis kalbomis. Todėl labai senų skolinių, paskolintų iš kaimyninių kalbų, lietuvių kalboje yra labai maža. Patys seniausi iš jų yra negausūs kultūros žodžiai, drauge su daiktais paskolinti iš germanų (pvz. g a t v ė, š a r v a s, k u n i g a s, p i n i g a s...) arba kiek daugiau iš kaimyninių slavų (pvz. k u b i l a s, p i p i r a s, s t i k l a s, š i l k a s ir kt.). Vėlyvesniais laikais, susidūrus su naujomis V. Europos sąvokomis, ypač XIV amžiuje priimant krikščionybę, arba šiaip iš kaimynų ėmus skverbtis svetimai įtakai, ypač per benutaustantį augštąjį luomą, į lietuvių kalbą pateko didesnis skaičius svetimybių, bet jos čia perdaug neįleido šaknų, neigiamai nepaveikė visos lietuvių kalbos sudėties, ir todėl, reikiamam laikui atėjus, daugumas jų galėjo būti lengvai pašalinta, nes šalia jų jau nuo senovės nemaža yra buvę ir visai tinkamų pakaitų; pvz. g r i e k o, p e k l o s, r a z u m o, s m e r t i e s ir kt. vietoje jau senovinėje raštų kalboje buvo vartojama n u o d ė m ė (arba n u o d ž i a), p r a g a r a s, p r o t a s, m i r t i s. Dar daugiau svetimybių buvo išvairėta paskutiniaisiais laikais, jau atbudus lietuvių tautinei sąmonei; pvz. užuot a k u l i o r ų, d ū š i o s, g a z e t o s, g r o m a t o s, n o d i e j o s, s ū d o, z e r k o l o ir daugelio kitų buvo pradėti vartoti seni savo žodžiai arba naujadarai – a k i n i a i, s i e l a (arba v ė l ė), l a i k r a š t i s, l a i š k a s, v i l t i s, t e i s m a s, v e i d r o d i s. Tai buvo lengva padaryti dėl to, kad lietuvių kalba, kaip jau minėta, yra iš senovės išlikusi perdaug nesumišusi su kitomis kalbomis ir savyje išlaikiusi daug senų ir būdingų darinių, todėl daugelis

naujų sąvokų be jokios sunkenybės galėjo būti nusakyta visai tinkamais senais paveldėtais žodžiais arba lengvai suprantamais ir vykusiais naujadarais; pvz. mokykla, pieštukas, skaitmuo, skustuvas, teismas ir kt. šiandien jau plačiai yra įsigalėję visoje lietuvių kalboje, ir niekas nebejaučia, kad tai yra naujai sudaryti žodžiai.

Bet paskutiniaisiais laikais, ypač nepriklausomybės metu, Lietuvai vis daugiau įsitraukiant į V. Europos kultūrinį gyvenimą, ilgainiui šalia lietuviškų darinių dar prisireikė ir tarptautinių žodžių, kurie sutinkami visose kultūringose kalbose ir vartojami visuotinėms sąvokoms žymėti. Tuo būdu lietuvių kalboje įsigalėjo tokie žodžiai kaip elektra, idealas, kultūra, materializmas, psichiatras, zona, žirantas ir kt. Tačiau ir šalia šitos rūšies svetimybių visdėlto dar įsivesta visa eilė pakaitų tarptautinėms svetimybėms; pvz. šalia absurdo, ortografijos, predikato, produkto, progreso, substantyvo ir daugelio kitų panašių svetimų žodžių dabar jau visuotinai yra įsigalėję nesąmonė, rašyba, tarinys, gaminys, pažanga, daiktavardis ir kt.

3. Lietuvių rašomosios kalbos raida

Nors pati lietuvių kalba yra labai sena, bet jos rašliava yra prasidėjusi visai vėlai, tik XVI amžiuje. Mat, ilgus amžius, net ir sukūrę savo didelę valstybę, ypač Vytauto Didžiojo laikais, lietuviai bendriems reikalams lig tol yra vartoję ne savo gimtąją, bet iš pradžios lotynų, vėliau gudų rusų ir pagaliau lenkų kalbą. Tik prasidėjus reformacijai, buvo susirūpinta spausdintu lietuvišku žodžiu naujam mokslui skleisti. Tam reikalui Martynas Mažvydas 1547 m. išleido pirmąją lietuviškąją knygą. Po to lietuvių raštų kalba ypač gražiai buvo pradėjusi klestėti į to pat amžiaus pabaigą ir beveik visame XVII amžiuje. Bet atslūgus reformacijos įkarščiui ir susilpnėjus katalikiškai reakcijai Didž. Lietuvoje, XVIII amžiuje lietuvių raštų kalba buvo beveik visai sunykus, tiesiog merdėjo, niekieno nežiūrima ir nepuoselėjama. Tik XIX amžiaus pradžioje, Vilniaus universiteto metu, V. Europos romantizmo įtakoje ėmus daugiau rūpintis lietuvių tautos praeitimi ir žodine kūryba, buvo tuo pat laiku pradėta daugiau domėtis ir lietuvių kalba. Šis domėjimasis ypač padidėjo to pat amžiaus antroje pusėje, kai 1856 m. pasirodžius A. Schleicherio pirmai moksliškai lietu-

vių kalbos gramatikai ir kiek vėliau Fr. Kuršaičiui išspausdinus monumentalinius savo lietuvių kalbos veikalus, buvo pačioj Lietuvoj pradėta daugiau rūpintis lietuvių kalbos atgaivinimu ir tyrinėjimu, – čia didelis nuopelnas tenka S. Daukantui, vysk. M. Valančiui, vėliau vysk. A. Baranauskui, jo mokiniui kun. K. Jauniui ir kt.; iš kitos pusės lietuvių rašomosios kalbos kūrimo darbas buvo dar toliau pirmyn pastūmėtas, kai aušrininkai ėmė žadinti lietuvių tautinę sąmonę ir tuo būdu kelti lietuvių kalbos reikšmę tautos gyvenimui ir jos kultūrai. Galima sakyti, kad dabartinė lietuvių rašomoji kalba, kurios pati užuomazga yra prasidėjusi dar kiek prieš Aušrą, pagrindinę savo kryptį kaip tik daugiausia yra išryškinusi pačiu Aušros metu, o tos kalbos nukreipimas į tikrąsias vėžes, jos pagrindinių gairių nurodymas, yra visų pirma Jono Jablonskio (Rygiškių Jono) ir vėliau Kazimiero Būgos nuopelnas.

4. Bendrinė kalba ir jos vartosena

Dabartinė lietuvių kalba, žodžiu ir raštu vartojama mokykloje, bažnyčioje, spaudoje ir kt., nėra kuri nors viena parinktinė tarmė, bet vakariečių augštaičių šnektų pagrindu sudaryta bendra kalba, pritaikyta visų tarmių lietuviams ir skirta bendriems visuomeniniams bei kultūriniams reikalams. Todėl ši kalba yra vadinama b e n d r i n ė. Jos svarbiausia ypatybė yra visuotinumas. Joje vartojami dalykai daugiausia yra skirti platesnei visuomenei, tokie, kad jie būtų ko didesnio žmonių skaičiaus lengvai suprantami ir parankūs vartoti. Dėl tos priežasties labai ypatingai sudaryti ir visai siaurai tarmėse arba atskirų žmonių vartojami žodžiai ar jų atskiros lytys paprastai bendrinėje kalboje nėra plačiau paplitę; tik tokie dariniai gauna čia platesnio pritarimo, kurie yra žmoniškai, lietuviškai sudaryti, t. y. kurių daryba yra paremta žmonių kalbos dėsniais ir neprieštarauja kalbiniam vartotojų jausmui.

Bet vartotojas vartotojui nelygu. Gali būti lietuvių, kurie iš mažens yra nelietuviškai kalbėję arba kurie, atsidūrę svetimose aplinkybėse, yra pasidavę kitataučių įtakai, lietuviškai bekalba darkytai, laužytai, t. y. žargoniškai. Tokie piliečiai, suprantama, nebegali justi tikrosios lietuvių kalbos dvasios, ir todėl jų kalbinis jausmas nebevisados gali būti tikras, patikimas. Visai lietuvišką kalbos jausmą gali turėti tik

tas, kas lietuviškai yra iš mažens kalbėjęs ir galvojęs ir kas lietuvių kalbą nuolat vartoja kasdieniniame gyvenime. Taigi sprendžiamu bendrinės kalbos vartosenos veiksniu gali būti tik tikras, nesudrumstas lietuviškas jausmas.

Tačiau vieno jausmo, kad ir lietuviško, dar neužtenka spręsti apie visą lietuvių bendrinės kalbos vartoseną, – tam reikia dar turėti ir supratimo apie pačios lietuvių kalbos sandarą ir jos dėsnius. Spręsdami apie praktinius kalbos dalykus, mes turime žinoti, kurie iš jų yra taisyklingi, t. y. sudaryti lietuvių kalbos dėsniais, ir, be to, tikslingi, t. y. geriausiai tinka reikiamam dalykui žymėti. O tai mes galime padaryti tik remdamiesi bendrine lietuvių kalbos vartosena ir jos istorija, ne viena siaura savo tarme ir nekultivuotomis primityviomis žiniomis.

Toliau, kalbant apie bendrinę kalbą, svarbu yra ją atskirti nuo individualinės literatūrinės kalbos. Kiekvienas geras lietuvis rašytojas, rašydamas lietuviškai, pirmiausia kalboje pats pasireiškia savo stiliumi, savo būdo ypatybėmis, visa savo nuotaika ir gyvata. Tam tikslui jis gali vartoti visas kalbines priemones, kurios tik tinka geriausiai jo kūrybinei asmenybei apreikšti ir jo vaizduojamojo pasaulio tikimybei paryškinti bei pagyvinti. Bet norėdamas, kad jo vaizduosena būtų lengvai įmanoma ne tik jam pačiam, bet ir plačiajai visuomenei, jis tuo pat metu turi stengtis rašyti ir bendrine kalba, t. y. pasilikdamas atskira individualybė, jis savo kalboje turi būti dar ir visuotininkas, t. y. šalia skirtingų individualinių savo vaizduojamos kalbos pradmenų jis dar turi nepamiršti ir visuotinių bendrinės kalbos polinkių, kuriais tik vienais platesnioji visuomenės dalis geriausiai gali įžvelgti į kūrėjo sielą. Vadinas, tikras kūrėjas savo kalbos kūryboje turi sugebėti taip darniai sujungti vienovę su įvairove, kad jis, nelyginant senovės romėnų Janus, savo kūrybine kalba dvejopu būdu galėtų byloti į skaitytojus – kaip individualus kūrėjas ir tos visuomenės narys, iš kurios jis yra kilęs ir kuriai skiria savo kūrybą.

Savaime suprantama, grynajai bendrinės kalbos vartosenai tokio literatūrinės kalbos supratimo negalima pritaikyti; čia pirmoj vietoj svarbu ne individualumas, bet, kaip minėta, visuotinumas, visuotiniai kalbos polinkiai, jos būdingumas ir tikslingumas. Ir to tikslo kaip tik šiame Vadove pirmiausia siekiama.

5. Bendrinė tartis

Kadangi bendrinė kalba vartojama tiek žodžiu, tiek raštu, tad jos yra skiriamos dvi rūšys: b e n d r i n ė š n e k a m o j i ir b e n d r i n ė r a š o m o j i k a l b a. Bendrinės šnekamosios kalbos svarbiausią dalį sudaro bendrinė tartis, o rašomosios – rašyba.

Pati gyvoji žmonių kalba yra susiskirsčiusi į keliolika tarmių, o tarmės į atskiras šnektas ir net pošnektes. Bet bendrinėje kalboje mes negalime vadovautis kuria nors viena tarme: bendram susižinojimui ir supratimui palengvinti mes tarpusaviniuose santykiuose, ypač įvairiatarmių žmonių susirinkimuose, turime vartoti vieną vienodą arba bent vienodesnę tartį, nes šiaip, labai įvairiai kalbėdami, dažnai negalėtume vienas kito kaip reikiant suprasti, ir tai, be abejonės, labai kliudytų mūsų tarpusavinį susižinojimą. Todėl, kuriantis bendrinei rašomajai kalbai, pamažu pradėjo formuotis ir bendrinė šnekamoji kalba. Ypač ji sėkmingai buvo pradėjus vystytis nepriklausomoje Lietuvoje, kur jai klestėti jau buvo susidariusios gana pakenčiamos aplinkybės: vaidybinė kalba teatruose, lietuviški pamokslai bažnyčiose, pavyzdinės lietuviškos radijo transliacijos, lietuviškas pamokų dėstymas mokyklose, lietuviškas kareivių apmokymas ir kt.

Lietuvių bendrinės kalbos tartis yra remiama ne visomis tarmėmis, bet vakariečių augštaičių šnektomis, kur lietuviški garsai yra geriau išlikę ir ryškiau tariami, kaip kurioje kitoje tarmėje. Bet kaip visoje bendrinėje kalboje, taip ir bendrinėje tartyje ne viskas yra kopijuojama, kas gyvojoje kalboje pasitaiko. Pvz. tų pačių vak. augštaičių atskirose šnektose vienas kitas dalykas yra labai skirtingai tariamas ir todėl bendrinėje tartyje visai nevartojamas; pvz. tokios vakariečių šnektų skirtybės kaip j a : g u, g r ė č i a u ir kt. yra atmetamos ir bendrinėje tartyje pakeičiamos į j e i g u, g r e i č i a u.

Bet kebliausias dalykas yra kirčio vietos kilnojimas. Šiuo atveju tiek vak. augštaičių šnektos, tiek visos kitos tarmės be galo didžiai įvairuoja, ir todėl negalima eiti kuriuo nors vienu griežtu keliu: čia tenka pasirinkti platesnį ir lengvesnį kelią, tinkamą didesniam lietuvių skaičiui. Pvz. vak. šnektose labai siaurai kirčiuojama *-ȳbė*, *-ȳtis*, o visose kitose tarmėse ir net iš dalies tuose pačiuose Vakariečiuose yra tariama *-ýbė*, *-ýtis*, ir kirčio vieta tos rūšies dariniuose visai nekilnojama. Arba štai vėl būdvardžiai su priesagomis *-inis* ir *-ingas* kaikuriose tarmėse yra dar senoviškai kirčiuojami pagal pagrindinių žo-

džių kirčio vietos kilnojimą, pvz.: mū́rai – mū́rinis, mìltai – mìltingas, bet: namaĩ – namìnis, pečiaĩ – petìngas ir kt. Bet kad būtų galima lengviau orientuotis, buvo savo laiku nusispręsta šios rūšies būdvardžius, sudarytus iš dviskiemenių pagrindinių žodžių, visur kirčiuoti vienodai – priesagoje, panašiai, kaip kad daugiau yra linkę kirčiuoti žemaičiai ir kiek mažiau vak. augštaičiai, būtent – mūrìnis, miltìngas ir t.t.

Apskritai imant, yra stengiamasi kur galima įvairų kirčiavimą išlyginti arba suvienodinti, bet tai daroma tik tiek, kiek tai leidžia pati gyvoji lietuvių kalba. Kur yra vienodai vienaip ar kitaip kirčiuojama ir negalima dėl vienos kirčiavimo rūšies nusispręsti, ten paliekamas dvejopas ir kartais net trejopas kirčiavimas. Pvz. iš gyvosios kalbos, daugiau iš žemaičių tarmių, yra pažįstama áudra (su pastoviu šaknies kirčiu); bet kaikuriose ryt. augštaičių tarmėse yra vartojama ir audrà, -õs, aũdrą (tai patvirtina dar veiksmažodis audróti „būti blogam orui, audrai siausti“, audrótas debesis ir kt.), ir todėl vaidybinės kalbos komisijoje savo laiku vien vaidybiniais sumetimais pirmoj vietoj buvo pasirinkta audrà – audrìngas, ne žem. áudra – áudringas. Šitame Vadove, nenorint dėl vienos ar kitos lyties galutinai nusispręsti, duodamos pagrečiui abidvi lytys – audrà ir áudra.

6. Rašyba

Bendrinės kalbos praktikoje gana žymų vaidmenį vaidina rašyba, bet tenka didžiai apgailestauti, kad ji lig šiol dar nėra galutinai sutvarkyta; juo mažiau galima tai padaryti dabar, kada esame išsisklaidę ir negalime draugėn susirinkę apsvarstyti ir galutinai nutarti pagrindinių rašybos dalykų. Antra vertus, didesnės pakaitos tik sudarytų mūsų spaudai ir mokyklos praktikai nemaža sunkenybių. Todėl, leidžiant šį „Lietuvių kalbos vadovą“, daugiausia prieš akis turėta gyvoji šių dienų praktika ir būtiniausi šio meto reikalavimai – duoti skaitytojui pačių svarbiausių ir reikalingiausių žinių apie pačią rašybą ir jos santvarką.

Tvarkant rašybos dalykus, visų pirma buvo stengiamasi siekti ko didesnės kodifikacijos; bet to siekiant, nieku būdu nebuvo galima visu šimtu nuošimčių pakartoti arba kodifikuoti visą tą rašybinę praktiką, kuri buvo vartojama nepriklausomoj Lietuvoj. Nebuvo galima

todėl, kad iš vienos pusės ta pati praktika jau buvo gerokai pašlijusi; iš kitos pusės J. Jablonskio 1922 m. gramatikoje duotieji rašybos pagrindai, kurių savo laiku šv. ministerio buvo įsakyta laikytis mokyklinėje praktikoje, yra didžiai trūktini ir todėl nebegali patenkinti šių dienų reikalavimų. Be to, kaikurie dalykai buvo nenuosekliai vartojami ir todėl tik sunkino kasdieninę praktiką, pvz. k a ž i k a s, k a ž i n k a s šalia k a ž k a s ir kt. Pagaliau pats gramatikos autorius savo rašyboje šį tą yra kaitaliojęs net lig pat savo mirties. O dabar, atsidūrus tremtyje, tas rašybos palaidumas dar daugiau padidėjo. Pvz. arkiv. J. Skvireckas N. Testamento ketvirtoje laidoje, išleistoje 1947 m., rašo: j i e š k o t i, p j a u t i, a u g š t a s, m i l i j o n a s, p a r i s i e j u s, S a d u k i e j a i, J u d i e j a, G a l i l i e j a ir kt. L. Dambriūnas savo 1946 m. išleistoje „Lietuvių kalbos sintaksėje“ irgi rašo: p j a u t i, s p j a u t i, j i e š m a s, j i e š k o t i, t u r b ū t ir kt. Tokių ir nemaža kitų įvairių rašymų sutinkame ne tik viename kitame atskirame leidinyje, bet net ir periodinėje spaudoje, pvz. „Aiduose“, „Žiburiuose“ ir kt. Vienas kitas gal pasakys, kad visų šių nukrypimų nėra ko žiūrėti, ir leidžiant „Lietuvių kalbos vadovą“ tereikią išlyginti tik pačias bendrąsias nevienodybes, o visa kita palikti po senovei. Bet kur yra tam riba? J. Jablonskis savo gramatikoje tam reikalui aiškios ir griežtos ribos neduoda. Pvz. jis rašo: k n i b č i u s (kurs į ką įknibęs dirba), s l u o g t i s (sluogčiais kanapes slėgia), bet a u k š t a s, b a u k š t u s, r ū k š t u s (232–33 psl.), s l u o k s n a (lino pluoštas) (211 psl.), g r y ž t ė (213 psl.), k n i ū b š č i a s šalia k n i ū b s č i a s (214 psl.) ir kt. Šalia to jis dar vartoja s t r i k t a s, s p r i k t a, t y s o t i ir kt. Bet visų šių rašymų sistema yra labai nenuosekli ir prieštaringa. Visų pirma ji nesutinka su aiškiais ir neabejojamais kalbos duomenimis. Pradėkime nuo b a u k š t u s ir b u k š t u s: šių būdvardžių šaknys aiškiai yra ne *bauk-* ir *buk-*, bet *baug-* ir *bug-*, plg. b a u g u s, b a u g u l y s, b a u g i n t i, taip pat b u g u s, b u g l u s, b u g š n u s, b ū g t i, b ū g a u t i ir kt. Taigi šitie būdvardžiai be jokio svyravimo rašytini su *g*, ne su *k*. Visai tos pat rūšies kaip b a u g š t u s bei b u g š t u s yra ir r ū g š t u s šalia r ū g š t i s, r ū g t i, r ū g i m a s, r a u g a s ir kt.: dėl to irgi nekyla jokia abejonė. O rašant visus šituos žodžius su *g*, negalima kitaip rašyti ir b a i g š t u s, nes jis yra visai panašios darybos: su priesaga *-štus* jis yra sudarytas iš šaknies *baig-*, ne iš *baik-*; plg. b a i g š t u s : b a i g u s „bailus“ (gyvas žodis!) :

baigulys = baugštus: baugus: baugulys = bugštus : bugus ir t.t. Laikantis aiškiai susekamos kilminės priebalsių rašybos, pagaliau iš kilmės rašytina dar: strigtas „maita, puolena; masalas“ šalia strigti „smegti“, striegti „mauti strigtą ant meškerės kabliuko“ ir kt.; sprigtas arba sprigta „smūgis piršto galu per nosį“ šalia sprigis „t. p.“, spriegti „duoti sprigtą“, spraigyti ir kt.; sluogsna, sluogsnis šalia sluogtis, sluogstis „plonai nuplėšta skala, sluogsna“, sluogti „laibėti“ (dėl reikšmės plg. sluogsna nusluogė „į galą nulaibėjo“); grįžtė „suktinė šukuotų linų sauja; susuktų šiaudų pluoštas ir kt.“ šalia gręžti „sukti, vyti“ (plg. gręžia grįžtę, virves susuko įgrąžčiais, t. y. jas stipriai susuko, kad laikytų jienas ir t.t.); tįsoti šalia tįsti, tęsti ir kt.; augštas šalia augti, augus, augalotas, augesnis, augumas ir kt. (dėl reikšmės plg. augštas „didelis, augalotas“ ir augalotas „augštas, didelio ūgio“; čia augštas su priesaga *-štas* yra sudarytas iš šaknies aug- lygiai taip pat, kaip tarminė lytis rūgštas iš rūg-; plg. dar latvių augsts, lot. augustus ir kt.); regztis „rezginės, maišė“ šalia rezgis „t. p.“, rezginys, rezga, regzti ir kt.; bet: kniūpščias (ne kniūbščias arba kniūbsčias; plg. kniūboti ir kniūpoti), knipčius (ne knibčius; plg. dar knipius šalia knipti = knibti), taip pat kipšas, skaptas ir kt.

Remiantis gyvosios kalbos duomenimis visur reikėtų dar rašyti su jotu bjaurus, bjurti, pjauti, pjūvis, pjaulai, pjudyti, spjauti, spjūvis ir kt.: visose tarmėse čia yra aiškiai atskiru garsu tariamas šis priebalsis po *p* ir *b* žodžių šaknyse, t. y. tariama bjaurus, pjauti ne b'aurus, p'auti (= biaurus, piauti); plg. k'auras, s'auras (čia apostrofas po priebalsių rodo jų minkštumą) = kiauras, siauras ir kt. Pagaliau kaip jie, Jieznas, Jiesia, su jotu gyvojoje kalboje (augštaičių tarmėse) daugiausia yra tariama ir jiešmas, jieškoti, jieva ir kt., todėl tuo pat pagrindu vienodai iš tarimo reikėtų ir šiuos žodžius rašyti. Taip iš tikrųjų Vadove pirmojoje vietoje ir daroma; bet kadangi lig šiol raštų kalboje daugumo čia jotas nebuvo vartojamas, tad žodyne pagrečiui dar minimos lytys ir be to joto.

Iš kitų dalykų tenka dar paminėti rašymą drauge. Šalia nutrupėlio kažkas drauge rašytina ir tos pat rūšies kažikas bei kažin-

kas, taip pat dievažikas, vėlnžinkas ir kt. Nuo negerai, nepiktai ir kt. neskirtina nelabai, nevisai, pvz.: jis nevisai gudrus, bet: jis ne visai, bet tik trumpam išvažiavo. Užuot kas-ne-kas, kur-ne-kur, kada-ne-kada ir kt. rašytina kàs nekàs, kóks nekóks, kuř nekuř, kadà nekadà, võs nevõs: viena, čia tokio rašymo reikalauja tarimas, plg. nóromis nenóromis (ne: noromis-nenoromis!), vargais negalais ir kt.; antra, šio brūkšnelio mes daug kur ir kitais atvejais nevartojame, pvz. tas pats, koks nors ir kt. Taip pat, rašydami drauge perlaida, pernugaris, pergalvis, perneši-mas, pernešti ir kt., turime drauge rašyti ir pergeras, pergudrus ir kt., visai panašiai, kaip kad tarmėse yra tariama pageras „apygeris", pamargas „truputį margas" ir kt.: čia *per-* yra visiškai suaugęs su būdvardžiais, ir todėl jo skyrium rašyti nebėra jokios prasmės. Pagaliau šalia nekoks, bykoks ir kt. dėl vienodumo drauge rašytina ir betkoks, nebetkoks ir t.t.

Senoviškai, t. y. jablonskiškai, tuo tarpu rašomi šie pagrindiniai dalykai: gūžta, gniūžtė, lūžta (etimologiškai čia reikėtų rašyti lūšta), mesdamas, vesdamas, kyla, spūra šalia šąla, kęra, taip pat biologija, biblioteka, socialistas (ne: bijologija, biblijoteka, socijalistas) ir net amoniakas, salmiakas, milionas, miliardas ir kt.

Svetimybių rašyboje kokios nors griežtesnės sistemos negalima įvesti, nes daugelis iš jų į liet. kalbą yra patekę įvairiais keliais ir be kokios iš anksto sudarytos sistemos, todėl jų rašyboje pasitaiko ir nenuoseklumo, kuris, nenorint perdaug laužyti įsigalėjusių papročių, daug kur paliekamas šiame Vadove. Dėl tos priežasties pvz. šalia hebrajas, Roma, romėnai, graikai (plg. gr. graikos, lot. graecus iš graicos) ir kt. rašoma ne Aigiptas, paidagogas, archajologija, sfaira, Oidipas, Aischilas, universitas, bet Egiptas, pedagogas, archeologas, sfera, Edipas, Eschilas, universitetas ir kt. Taip pat šalia kedras, kentauras, kiklopas, kiparisas, disertacija, filosofija, gnoseologija, tesauras, klasė, planas, popularus, regulaminas ir kt. rašoma ciklas, cilindras, cinikas (ne: *kiklas, *kilindras, *kinikas iš gr. küklos, külindros, künikos), solecizmas (gr.

soloikismos), prognozė (gr. prognosis), asimiliacija, kanceliarija ir kt.

Kad nebūtų perdaug didelio įvairavimo, vienos kitos svetimybės rašymas yra daugiau ar mažiau priderinamas prie sistemos ar originalo ir tuo pat metu atitaisomas vienas kitas netaisyklingumas; pvz. šalia bazė, krizė, tezė rašoma ir analizė, diagnozė, prognozė, psichozė, tuberkulozė (ne: analizas, diagnozas ir kt.). Arba štai vėl užuot abstraguoti, kontragentas, reabilituoti, klounas, koubojas (-jus), įscenizuoti rašoma abstrahuoti, kontrahentas, klaunas, kaubojas (-jus), inscenizuoti ir kt.

Visai panašiai kaip svetimybių rašyboje stengiamasi perdaug nenutolti nuo ligšiolinės praktikos ir skyryboje. Tik vienur kitur čia formalaus loginio skirtukų vartojimo vietoje ryžtamasi daugiau laikytis prasminės psichologinės skyrybos.

Šituo keliu einant, norima, kiek aplinkybės leidžia, sudaryti bent iš dalies pakenčiamą sistemą, kuri visų pirma bent žodyne kiek galint daugiau sumažintų nieku nepateisinamas priešybes bei nevienodybes ir tuo būdu įgalintų vartotoją lengviau susivokti dabartinėje rašybos painiavoje.

7. Norminės lytys

Šalia tarties bei rašybos didžiai aktualus dalykas yra norminės lytys. Praktikoje yra svarbu žinoti, kurios lytys yra geros ir teiktinos, o kurios nevisai tinka bendrinei vartosenai. Bet tai kaip tik ir yra gana keblus ir sunkus klausimas, nes mūsų gyvojoj kalboj, net pačių vakariečių šnektose, jos yra gana įvairios ir nevienodos. Tad šioje srityje, kaip iš dalies tartyje bei rašyboje, mes galime toliau eiti tik įprastiniu ligšiolinių polinkių keliu.

Visų pirma, kaip aiškiai rodo mūsų gyvosios ir bendrinės kalbos linkmė, mes toliau nebūtinai visur turime reikalauti pilnų lyčių. Kaip daugelis kitų, ypač V. Europos kalbų, taip ir mūsų kalba daug kur yra linkusi ilgainiui vis daugiau trumpesnių lyčių vartoti. Tad šalia pilnų pagal reikalą turi būti leidžiama bendrinėje kalboje vartoti ir trumpesnes arba sutrumpintas lytis, pvz.: ds. nd. vaikam, mergaitėm, ds. vt. laukuos, miškuos, vkž. nešt, nešam, nešat ir kt.

Toliau pasenusios, dabar jau mažiau bevartojamos arba siaurai pažįstamos lytys bendrinei kalbai yra neteiktinos, pvz. dviskaita, kaikurie visai savotiški vietininkai (d v i e j a u, a k i s u arba a k i s e, k u n i g o p, m e r g a i p...), gana sudėtingos veiksmažodžių lytys (b u d i n o t i, p y k d i n t i, s a k y t u m b e i...), kaikurios visai skirtingos ir sistemai nebūdingos tarmybės (g r e i b t i, s p e i s t i, k i e s t i, t. y. keisti, s v i e k a s, t. y. sveikas; ryt. g e n u, g y t i, p l ū k s n a, s a u s y t e l i s, t. y. sausintelis, vak. p į t, g y v ę t, t. y. pinti, gyventi, m o t n a, t. y. motina, žem. m o m ū n ė, t. y. momuonė...) ir t.t.

Tais atvejais, jei kurios įvairios lytys pagrečiui yra dažniau sutinkamos, tenka iš jų pasirinkti dažnesnes ir įprastesnes; pvz. vietoj senesnių ds. vd. lyčių d a n t e s, o b e l e s, š u n e s arba o b e l s, š u n s patartina pirmiau vartoti dažnesnes lytis d a n t y s, o b e l y s, š u n y s, visai panašiai kaip a k y s, a u s y s, d e b e s y s ir kt. Bet jei tuo tarpu dėl ko nebūtų galima griežčiau nusispręsti, tai nevertėtų drausti pagrečiui net ir dvejopų lyčių vartoti, pvz. ds. vd. s ū n ū s ir s ū n a i, p e l ū s ir p e l a i ir kt., juo labiau, kad gyvoji kalba aiškiai linksta į pastarąsias.

Taigi bendrinių lyčių vartosena yra spręstina labai atsargiai ir numaningai: čia betkoks skubus ir neapdairus žygis gali tik daugiau painiavos pridaryti, ne naudos atnešti.

8. Sintaksės dalykai

Iš sintaksės dalykų visų pirma paminėtini svarbesni linksnių vartosenos atvejai, kurie mūsų kalboj daugiau ar mažiau įvairuoja ir dėl kurių bendrinės kalbos vartotojai nevisados kaip reikiant orientuojasi.

a) Vardininkas

Tarinio vardininkas. Vardine sudėtinio tarinio dalimi dažnai yra vartojamas daiktavardžio vardininkas, pvz.: Jis yra g e r a s ž m o g u s. Petras buvo g e r a s d a r b i n i n k a s. Sėsk, būsi s v e č i a s. Aš būsiu a r t o j a s. Būk, koks nori rodytis, ir būsi g e r a s ž m o g u s. Būdamas dienos p a u k š t i s, žmogus naktį nerimsta. Šitas medis vadinasi ą ž u o l a s.

Bet po veiksmažodžių b ū t i, v i r s t i, t a p t i, g i m t i, a u g t i, m o k y t i s, t a r n a u t i ir kt. tarinio vardininko vietoje taip pat daž-

nai jau vartojamas ir įnagininkas, pvz.: Žodis tapo kūnu. Broliai juodvarniais pavirto. Mažas grūdelis didžiu medžiu užauga. Jis mokėsi kunigu. Jonas tarnavo bernu. Jie dabar padegėliais važinėja po žmones. Kartais tenka ir elgetomis eiti per pasaulį.

Jei vardine tarinio dalimi eina derinamasis žodis (būdvardis, skaitvardis ar dalyvis), paprastai esti vartojamas vardininkas, pvz.: Jis apsimetė negyvas. Mokinys dėjosi nekaltas. Antanas atrodė dar nesenas. Dabar visi jaučiasi nelaimingi. Visi norėjo pasirodyti drąsūs. Į klaną puolęs, sausas nekelsi. Laukas gimęs laukas ir dvės. Jis tarėsi gerai darąs. Tu pats nesižinai ką kalbąs.

b) Kilmininkas

Neiginio kilmininkas vartojamas bendrinėje kalboje po neigiamųjų veiksmažodžių, pvz.: Aš neturiu knygos. Negirk dienos be vakaro. Aklam kelio neparodysi. Neapleisk kelio dėl takelio. Mokinys nemoka uždavinio spręsti (ne: uždavinį spręsti).

Jeigu papildinys netiesiogiai priklauso nuo neigiamojo veiksmažodžio, tai kilmininko vietoje gali būti vartojamas ir galininkas, ypač po galiniuotinių veiksmažodžių, pvz.: Neužtenka tik žinoti lietuvių kalbą, bet reikia ją ir mokėti.

Siekinio kilmininkas. Siekinio aplinkybėse po vadinamųjų slankos veiksmažodžių (eiti, važiuoti, vykti...) liet. kalbai yra didžiai būdingas kilmininkas, vienas arba su bendratimi, pvz.: Kaimynas buvo atėjęs kirvio. Bernai išjojo arklius nakties. Tėvas atsigulė pogulio. Siuntė mane motinėlė į jūrelę vandenėlio. Visos moterys išėjo šieno grėbti (ne: šieną grėbti). Sūnus parvažiavo savo tėvų atlankyti. Atėjo žmonės šluotų pirkti. Kunigas įlipo į sakyklą pamokslo sakyti. Tėvas baudėsi bičių veizdėti. Eik šunims šėko pjauti.

Pagal šios rūšies pavyzdžius yra taip pat sakytina: Vyrai pareina pietų (ne: ant pietų). Mokinys parvažiavo atostogų (ne: atostogoms). Dabar jau skambina pietų. Ligonis prašė žmones kunigo. Jie dabar renkasi posėdžio (posėdžiauti).

Dalies kilmininku yra reiškiama ko nors dalis, pvz.: Duok man d u o n o s. Rytoj bus l i e t a u s. Miške yra visokių m e d ž i ų. Dabar visur yra l i e t u v i ų. Netrukus atvažiuos s v e č i ų. Yra ž m o n i ų, nėra žmogaus. Palieto p i e n o visos katės laižo. Patėvis paskynė o b u o l i ų Onelei. Buvo p r o g o s ir su juo pasikalbėti. Paskolink p e i l i o (trumpam laikui).

Ypač būdingi yra kilmininku reiškiamieji sakinio veiksniai: S v e č i ų atvažiuoja. K a i m y n o jau kulia. V a i č i ū n o jau su žiburiu. – Dabar šiokių kilmininkų vietoje kartais naujoviškai jau vartojamas ir prielinksnis p a s su galininku, pvz.: P a s V a i č i ū n ą (= Vaičiūno) jau su žiburiu. P a s V i l k a i č i u s (= Vilkaičių) jau visi atsikėlę.

Nederinamojo pažyminio kilmininkas yra nederinamasis daiktavardžio pažyminys, t. y. jo linksnis nesuderintas su tuo daiktavardžiu, ir žymi, iš kur yra kilęs jo žymimasis daiktas, kuo jis verčiasi ir kt., pvz.: Pirko a u k s o žiedą. Pynė ž a l i ų r ū t ų vainikėlį. Š i r d i e s meilė yra geriausia mokytoja. Dabar daug kas verčiasi l i n ų prekyba. Verkdama ėmė pasakoti savo š i o s d i e n o s nelaimę. Pagiedok man š v. J o n o giesmę (arba: giesmę apie šv. Joną). D v y l i k o s b r o l i ų p a s a k a (arba: pasaka apie dvylika brolių) visiems labai patiko. G i r t y b ė s nuodėmė yra labai sunki. Jo g y v e n i m o pažiūra (arba: pažiūra į gyvenimą, gyvenžiūra) yra didžiai įdomi. Profesorius šiame semestre skaito dar ir f i l o s o f i j o s įvadą (įvadą į filosofiją). Teologija yra D i e v o mokslas.

Su nederinamojo pažyminio kilmininku yra glaudžiai susijęs ir vadinamasis **vardo kilmininkas**, kuriuo pasakome daikto vardą, pvz.: E g l ė s medis visados žaliuoja. N e m u n o upė yra plati. K a u n o miestas guli slėnyje. V i š t y č i o ežeras yra pačioje paprūsėje. R y g i š k i ų kaime yra gyvenęs J. Jablonskis. „S a u l ė s“ draugija buvo įkurta dar prieš pirmąjį karą. Taip ir jo t ė v o velionis pasakodavo.

Dabar pastarosios rūšies kilmininko vietoje naujoviškai kartais jau vartojamas ir vardininkas, pvz.: t ė v a s v e l i o n i s (arba: velionis tėvas), r u o p l i s beržas (šalia r u o p l i o beržas), v a r g š a s žmogelis („žmogelio vargšas“ jau beveik niekas nebesako), Žemaitės apysaka „Petras Kurmelis“ ir kt. Tačiau tesakytina: „S a k a l o“ bendrovė, V i e š i n t o s upė (šalia „S a k a l a s“, V i e š i n t a), „M a i s t o“ gaminiai, D o n e l a i č i o „Metų“ epitetai ir kt.

Kilmininkas su neveikiamaisiais dalyviais. Šalia įvairių neveikiamųjų dalyvių liet. kalboje gana dažnai yra vartojamas pasyvaus veikėjo kilmininkas, kuris tiesiogiai nuo šitų dalyvių visdėlto nepriklauso, nes sakinio pažyminys arba tarinys gali būti reiškiamas vienu kilmininku be dalyvio ir vienu dalyviu be kilmininko, pvz.: Duona verkia t i n g i n i o v a l g o m a. Linguoja v ė j o p u č i a m o s nendrės. Buvo jau p i e t ų v a l g o m a s metas. Žagarės miestelis buvo beveik vienų ž y d ų g y v e n a m a s. Dreba v ė j o p a p ū s t a s lapelis. Šitas arklys mano t ė v o p i r k t a s. Atvažiavo m ė š l o v e ž t a i s ratais. Pasirodo, ir j ų skyrium g y v e n a m a. Čia p a u k š č i o t u p ė t a (čia yra paukštis tupėjęs).

Kartais šiokio kilmininko vietoje klaidingai yra vartojamas įnagininkas, pvz.: Dirva buvo v a n d e n s (ne: vandeniu) apsemta. Bažnyčios buvo m a l d i n i n k ų (ne: maldininkais) pripildytos. Vilnius buvo v o k i e č i ų (ne: vokiečiais) užimtas.

c) Naudininkas

Naudos ar nenaudos naudininko lytimis pasakomas asmuo ar daiktas, kurio naudai arba nenaudai kas daroma, pasidaro, pvz.: Nei pats valgo, nei k i t a m duoda. Aš j a m kalną pyliau, jis m a n duobę kasa. Ko s a u nenori, ir k i t a m nelinkėk. Nerodyk v i l k u i kelio. Aš j a i kepurę kėliau, ji m a n nė žodelio. Laumė išsuko z u i k u č i u i abi kojas. Pavogė t a m s e n i u i ožką.

Paskirties naudininku reiškiamas asmuo arba daiktas, kuriam kas skiriama arba paskirta, pvz.: Nupenėjo kiaulę m ė s a i. Šitą barą suariau r u g i a m s. Kiekviena pušis savo š i l u i ošia. Saulė v i s i e m s šviečia. Pristigome pašaro a r k l i a m s. S t a t y b a i jau ir rąstų prisivežė.

Laiko naudininku pasakome, kuriam laikui kas daroma, skiriama, pvz.: Duoną taupyk r y t o j u i, ne darbą. Brolis išmoko ir a l k a n a i d i e n a i ką pelnęs taupyti. Dėjo a m ž i a m s – sudėjo p r e k y m e č i u i. Butą išnuomojo v i e n e r i e m s m e t a m s. Velykoms nusipirkome kiaušinių. Bernas m e t a m s gauna tik tris šimtus litų. Mamaitė žadėjo paskolinti pinigų tik n e i l g a m l a i k u i. N e i l g a m šuniui dešra po kaklu.

Tikslo naudininku pasakome, kuriam tikslui, kuriam reikalui kas daroma, atsitinka, pvz.: Nusipirkau svarą mėsos p i e t u m s. Žmo-

nės plytas veža bažnyčiai. Avis laikome vilnai ir mėsai. Duok ir man šį tą atminimui. Vežė trobai – privežė pirkiai. Šitos antys geros kiaušiniams. Laukas jau suartas vasarojui. Pasijieškok vietos nakvynei.

Sakinio tikslui reikšti dažnai vartojamas naudininko linksnis ir su bendratimi, pvz.: Pasisamdė piemenį kiaulėms ganyti. Pasiimk savo lazdą šunims atsiginti. Aš tau duosiu šilkų skepetėlę ašarėlėms nusišluostyti. Šitas tinklas geras žuvims gaudyti. Ne visų burna putrai srėbti.

Įvykio naudininku pasakome, kas kam įvyksta, nutinka, pasidaro, pvz.: Jam atsitiko nelaimė. Man nuobodu pasidarė. Antanui pašoko apmaudas. Tik lept, ir nukrito lapelis katiniukui ant uodegytės. Vakar jam galvą skaudėjo. Mūsų kaimynui gimė sūnus. Tėvui drebėjo žandai. Pradėjo vilkui uodega šalti.

Lėmėjo naudininku norime pasakyti, kam kas rodosi, kieno supratimu kas yra gera ar bloga, pvz.: Dievui visi žmonės lygūs. Man jis kvailys, ir tiek. Girtiems ir ožkos kaustytos. Seniems dabar nė paukštyčiai nebegieda. Jaunuomenei dabar visi seniai besmegeniai. Kieno burna karti, tam ir medus nesaldus.

Naudininkas su padalyviu daugiausia yra vartojamas laiko aplinkybėms žymėti, pvz.: Vaikui krintant angelas priegalvį pabruka, seniui puolant velnias akmenį pakiša. Aušružei aušt ant vainiką pyniau, saulužei tekant ant galvos dėjau. Dienai brėkštant šilas nubunda. Man besemiant vandenėlį, ir atskrido sakalėlis. Dirbo lig saulei leidžiantis. Reikėjo išsimiegoti prieš aušrai auštant. Orui apsiniaukus pavasarį, artojas dažniausiai tik džiaugiasi savo darbą bedirbdamas. Krušai javus pamušus ar ugnelei aplankius, tuojau visi susimeta ir pavargėlį sušelpia.

Pagaliau **naudininkas** dar vartojamas su visa eile **būdvardžių bei veiksmažodžių**, pvz.:

1. Jis visiems yra labai artimas. Būk visiems mielas, ir tave visi mylės. Tėvas jam visada būdavo švelnus, atlaidus. Kartais ir pelė žmogui naudinga. Jis yra didžiai pavojingas visuomenei. Mokinys buvo gabus matematikai.

2. Velnias gali vokiečiui bernauti, ne žmogus. Prūsai kelis

šimtmečius vergavo vokiečiams. Nereikia iš pat mažens vaikams pataikauti. Jonas ištikimai tarnavo savo šeimininkui. Pirmininkas atstovauja draugijai. Jam teko ilgai vadovauti laisvės sąjūdžiui. Mes visi simpatizuojame (turime simpatijos) narsiems kovotojams.

d) Galininkas

Tiesioginio papildinio galininkas gana dažnai vartojamas po vadinamųjų galiniuotinių veiksmažodžių, pvz.: Diena dieną moko. Moki žodį – žinai kelią. Posėdis pobėgį daro. Mažas kupstas didelį vežimą verčia. Puodas katilą vainoja. Gera prekė save giria. Man galvą skauda. Jam dantį gelia.

Tam tikrais atvejais galininkas gali būti vartojamas ir po negaliniuotinių veiksmažodžių, kurie paprastai vartojami tik su vardininkais, pvz.: dega žvakė : vaikas pirštą degė, nudegė; šalna šalo : šalna žiedus nušalo; galva pavargo : aš galvą pavargau; išlūžo dantys : katiniukas kojeles išlūžo; žmogus eina : žvirblaičiai mokslus eina ir t.t.

Dvejybinis galininkas vartojamas daugiausia su galiniuotiniais veiksmažodžiais; jį sudaro du sakinio galininkai, iš kurių vienas yra papildinio, o kitas antrinė tarinio dalis, pvz.: Lapę gyvą sugavo. Jis mane laimingą padarė. Šituos vargus ir jūs sau lengvus galit pasidaryti. Išvydau savo dukrelę besėdinčią. Aš tariau jį nieko nežinantį. Sakė mane šiokį, sakė mane tokį (esant).

Nusakomasis galininkas yra vartojamas sakinyje su neveikiamaisiais dalyviais, pvz.: Džiaugiasi, kaip žirgą dovanotas. Ko rėki, kaip galą daromas? Avį duotas – dar avino graibos! Ir jis džiaugias savo kaltybę atleistas. Mūsų šunelis bet ką paduotas ėda.

Laiko galininkas vartojamas laiko aplinkybei reikšti, parodo, kada kas daroma, atsitinka, pvz.: Žiemą brolis, vasarą molis. Jis dieną naktį dirba. Ateik vasarą, ir gausi. Sekmadienio rytą eisime uogauti. Ryto metą jau nebesikėlė senis. Kas rytą saulutė kildama kaitino iš augšto.

Su laiko galininku yra dar susijęs ir **trukmės** bei **pobūvio galininkas,** kuris žymi, kaip ilgai trunka veiksmas, arba parodo, kurį laiką

kas pabūva, kur pasitraukia, išeina, pvz.: Jis visą vasarą čia gyveno. Dirbo kelias dienas. Motina verkė dienas naktis. Išėjau valandėlę iš namų, ir žiūrėk, kokia nelaimė atsitiko! Jis pasitraukė kelias dienas iš namų. Piemenį paleido tik kelias dienas atostogų. Mieste sustosiu tik tris dienas.

e) Įnagininkas

Priemonės įnagininku pažymime, kuo kas daroma, pvz.: Šaukštu upės neišsemsi. Dumplėmis vėjo neatpūsi. Gerą paukštį dviem kulkom šauna. Svetimu protu netoli tenueisi. Piktumu meilės neįsigysi. Žmonės vežimais vežiojo miestelin medžius. Dviem pupom apsėja visą lauką.

Kelio įnagininku pasakome, kuriuo keliu arba kuria vieta kas vyksta, eina, pvz.: Vilką minim, vilkas keliu bėga. Saulė žeme ridinėja. Lipinėja kaip ožkos karklynais. Kalnais lekiojau, dauboj nakvojau, žilvičių krūme lizdelį kroviau. Dangumi slinko tamsūs tiršti debesys. Girdi, kaip šakom (šakomis) šnibžda medžių kalba šventa.

Laiko įnagininku pasakome laiką, kuriuo kas daroma, vyksta, pvz.: Vasarą saulė leidžiasi beveik visada tuo pat metu. Darbymečiu ir akmuo kruta. Vienu akies mirksniu viskas nutyla. Ta proga galėjai ir ligonį aplankyti. Jis vakarais labai daug dirba. Vienu sykiu visko nepadarysi.

Šis įnagininkas parodo, kas kuriuo vienu laiko tarpu arba tarpais atsitinka, o laiko galininkas reiškia laiką platesne prasme, pvz.: Pernai vasarą šiuo metu buvo labai gražus oras.

Priežasties įnagininkas reiškia veiksmo ar įvykio priežastį, pvz.: Žmonės badu miršta. Senelis senatve nebegali. Jis tinginiu nepaeina. Vaikas viduriais skundėsi. Visi juokais leipo. Medžių šakos obuoliais lūžo. Jo širdis skausmu plyšo. Jis buvo degtine apsvaigęs.

Būdo įnagininku reiškiame būdo aplinkybę, pasakome, kaip, kuriuo būdu kas daroma, atsitinka, pvz.: Arklys šuoliais bėgo. Jis žingine važiavo. Medis baltais žiedais pražydo. Vaikas viena basa koja nubėgo. Žmogus vargais negalais pagavo lapę. Visi vienu balsu jį išrinko pirmininku. Jis nieku

b ū d u neišeina iš namų. Taip tik j u o k a i s jam pasakiau. Imk viską d r ą s a (drąsiai). G e r u o j u galime visados daugiau laimėti.

Nederinamojo pažyminio arba tarinio įnagininkas vartojamas daikto ypatybei žymėti, pvz.: Įėjo vyras p l a č i a i s ū s a i s ir a u s i n e k e p u r e. Skirk sau bernelį r a u d o n a i s v e i d e l i a i s. Arklys k e t u r i o m i s ir tai suklumpa. Aš ją mačiau t a p a č i a s k a r a. Jo karvė bus jau t r e č i u v e r š i u.

f) Vietininkas

Vietininkas visų pirma pavartojamas **vietai** žymėti, pvz.: Byrant d i r v o j, birs ir j a u j o j. Du gaidžiai v i e n a m e k i e m e nesutinka. J u o d o j ž e m ė j balta duona auga. Auksas ir p e l e n u o s e žiba. Žilas plaukas g a l v o j, velnias u o d e g o j. Kiaulė l a u k e dvokia, s t a l e kvepia. Kieno s u o l e sėdi, to ir giesmę giedi. Kaip d a n g u j e, taip ir ž e m ė j e. Vyras paslikas ž e m ė j e gulėjo. Šarka dar m e d y, o jis jau jiešmą drožia. Jie čia k a l n e gyvena. K a l n e rugelių tu neriši, šieno l a n k e l ė j tu negrėbsi. Ėjau rytelį, raselę krėčiau, jieškojau tėvelio a u g š t a m k a l n e l y. P a l a n k ė j, p a l a n k ė j saulytė teka, p a š i l ė j mergytė linelius rauna. Paukštis buvo sau lizdą susisukęs p a č i o j e medžio v i r š ū n ė j e. Žvirblaičiai maudosi s m ė l y j e, straksi k e l y j e. P i e v o j e žydi visokių gėlių. Pravirko ž e m ė j e sėdinti mergaitė. Ėmė šiaudus šlavinėti a s l o j e. Būk sveika, dukrele, m a r t e l ė s e, žaliuok, rūtele, r a n k e l ė s e. O kodėl, jaunoji mergele, j a u n i m ė l y nebuvai? Visaip esti ž m o n ė s e.

Šalia vietos vietininko linksnis dar žymi ir **laiką**, pvz.: Papartis pražydo n a k t i e s v i d u r y. D a r b y m e t y ir akmuo kruta. Kas r u g i a p j ū t ė j pavėsio jieško, tas žiemą prikentės alkio. S e n o v ė j e viskas kitaip būdavo. Kalinys d i e n o j e (dienos būvyje, per dieną) vieną kartą tegaudavo valgyti. Aš savo a m ž i u j e nesu to regėjęs. Jis r y t m e t y atėjo rudinės pažiūrėti.

Šitais pavyzdžiais mes iš vienos pusės atsakome į klausimą, kas kame, kurioje vietoje yra daroma, atsitinka, iš kitos pusės pažymime laiko tarpą, kurio metu kas įvyksta. Tai yra **esamieji vietininkai.**

Gyvojoj kalboj, ypač rytiečių pietiečių tarmėse, šalia to yra dar vartojamas ir vadinamasis **einamasis vidaus vietininkas**, kuriuo pažymima kryptis, pvz.: Išėjo l a u k a n, m i š k a n, o r a n. Dalgelė

p i e v o n, žiburėlis s i e n o n. Gaidžiukas d a r ž a n skrenda, o vištytė l a k t o n lenda. Broliai išjojo k a r a n. Laumės gaudo vaikus ir b a l o s n a murkdo. Laumė įsėdo Elenytės r a t u o s n a (į ratus).

Dabartinėje bendrinėje kalboje einamųjų vidaus vietininkų daugiausia tėra tik trumpi, jau prieveiksmiais virtę pavyzdžiai, pvz.: š a l i n, l a u k a n, o r a n, ž e m ė n, m i š k a n ir kt.

g) Linksnių vartojimo klaidos

Spaudos kalboje ir šiaip raštuose dažnai atskiri linksniai yra nevisai tinkamai, o kartais net klaidingai vartojami. Pvz. tikslo aplinkybė kartais yra reiškiama prielinksniu *dėl* su kilmininku, o siekimo aplinkybė naudininku arba prielinksniu *ant* su kilmininku, kaip antai: pasiskolino knygą d ė l s k a i t y m o; jis parvažiavo a t o s t o g o m s; vyrai pareina a n t p i e t ų; jau skambina a n t m i š i ų ir t.t. Gyvosios kalbos pavyzdžiais remdamiesi, galime šios rūšies pavyzdžius nusakyti daug sklandžiau ir paprasčiau, pvz.: pasiskolino knygą s k a i t y t i; jis parvažiavo a t o s t o g ų; vyrai pareina p i e t ų; jau skambina m i š i ų.

Pagal svetimus pavyzdžius ypač dažnai nevykusiai, tiesiog nelietuviškai, esti vartojamas vietininkas, pvz.: l a i k e trijų savaičių (= per tris savaites, trijų savaičių būvyje) dar gali daug kas įvykti; valdininkai d a u g u m o j e (= daugiausia, daugumas valdininkų) gerai gyvena. T i k r u m o j e (= iš tikrųjų, iš tiesų...) jis yra labai turtingas. Parašė sąskaitą 100 litų s u m o j e (= 100 litų sąskaitą, 100 litų sumos sąskaitą, 100 litų sumai ...). Pasirodė nauja knyga lietuvių k a l b o j e (= lietuvių kalba). Daugelis posakių yra vartojami n a u j o j e p r a s m ė j e (= nauja prasme). Jį rado g i r t a m e s t o v y j e (= girtą). Nelaimė t a m e, kad esame pakrikę (= nelaimė, kad ...). Karų p a s ė k o j e (= dėl karų) visados atsiranda pabėgėlių. Kario darbą pradėjo leitenanto l a i p s n y j e (= leitenanto laipsniu). S ą r y š y j e (= ryšium) su pasunkėjusia padėtimi buvo kilę daug neramumų. Jis buvo g e r o j e n u o t a i k o j e (= geros nuotaikos, gerai nusiteikęs) ir kt.

h) Veiksnio ir tarinio derinimas

Vientisinis tarinys ir vardinė sudėtinė tarinio dalis paprastai esti su veiksniu derinami asmeniu, skaičiumi, linksniu ir gimine, pvz.: *Aš*

skait*au*. *Mes* skaitom*e*. Mokin*ys* yra darbšt*us*. Mokini*ai* yra darbšt*ūs*. Mokin*ės* yra darbšč*ios*. Jon*as* buvo dideli*s* plep*ys*. On*a* didel*ė* tauškal*ė*.

Bet gyvojoje ir iš dalies bendrinėje kalboje vardinė tarinio dalis su veiksniu gali būti derinama ne formaliai, bet ir iš prasmės, pvz.: Darb*as* darbui nelyg*u*. Dabar kiekvien*as* namo eisim*e*. Jų dukter*ys* tai visos tok*ios* barškal*ai*. Barbor*a* buvo didel*ė* (arba didelis) žinov*as*. *Jūs* esat*e* labai ger*as*. Jonaitien*ė* yra universiteto profesori*us*.

i) Pažyminiai ir tariniai

Pažyminiai, būdvardžiais arba daiktavardžių kilmininkais žymimi, paprastai rašomi prieš pažymimuosius žodžius, pvz.: Ėjo keliu d u s u l i n g a s ž m o g u s. Jo v a i k i š k a s d a r b a s niekam nepatinka. G a n y k l i n i a i d o b i l a i šiemet gerai užderėjo. Nedaug teturime p a k u l i n i ų m a i š ų. Dabar mums teks ir e r š k ė č i u o t a i s k e l i a i s eiti. K e l i o n ė s d r a u g a i buvo linksmai nusiteikę. Mergaitės nupynė r ū t ų v a i n i k ą. M e d ž i ų rasa spindėjo saulės šviesoje. V i l n i a u s m i e s t a s yra sena Lietuvos sostinė.

Bet tie patys žodžiai, vardine tarinio dalimi vartojami, eina jau po pažymimojo žodžio, pvz.: Šitas ž i e d a s a u k s i n i s. Mūsų k e l i a s e r š k ė č i u o t a s. Jo ž i e d a s v i e n o a u k s o.

Tam tikri priedėliniai epitetiškai vartojamieji ir šiaip pabrėžiamieji pažyminiai kartais taip pat eina ir po pažymimojo žodžio, pvz.: V y t a u t a s D i d y s i s, R a d v i l a R u d a s i s, J o n a s Ž i a u r u s i s, A l e k s a n d r a s M a k e d o n i e t i s. Ne viena tik žemelė klauso tos d a i n o s v a k a r i n ė s. Ėjo jis tris naktis ir priėjo j ū r a s m ė l y n ą s i a s.

k) Dalyvinės žodžių grupės

Dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai drauge su priklausomais žodžiais dažnai sudaro tam tikras žodžių grupes, kurių vartosena lietuvių kalboje yra gana būdinga, pvz.:

1. Velnias, p a s i v e r t ę s p e l e, išgraužė laivo dugne skylę. Žaltys, a t s i g r ę ž ę s į E g l ę, prašneko žmogaus balsu. P a ž v e l g ę s p r o l a n g ą, pamačiau gatve einant būrį žmonių.

2. Vyturys, v i n g i u o d a m a s g i e s m e l ę, pakilo į orą. Žmogus, e i d a m a s k e l i u, rado piniginę. Šunelis, b e s i s u k i n ė d a -

mas apie karaliaus stalą, pagriebė liūtui iš nagų kąsnelį. Veždamas į malūną kviečių puspūrį, Vincukas galvojo apie savo mokslą.

3. Man besemiant vandenėlį, ir atskrido sakalėlis. Pučiant žiemių vėjui, oras atšąla. Vilkučiams avis išpjovus, avinai skundžias senam vilkui. Tėviškėje, Eglei sugrįžus, rados neapsakoma linksmybė. Orui apsiniaukus pavasarį, artojas dažniausiai tik džiaugias, savo darbą dirbdamas.

Visą šitą vartoseną galime šiaip nusakyti:

1. Jei dalyvinės grupės ir sakinio veiksnys yra tas pats ir jų veiksmai vyksta vienu metu, tai grupėje vartojamas pusdalyvis, o jei jų veiksmai vyksta ne vienu metu, tai būtojo laiko padalyvis.

2. Jei dalyvinės grupės bei sakinio veiksniai yra skirtingi ir jų veiksmai vyksta vienu metu, tai grupėje vartojamas esamojo laiko, o jei veiksmai vyksta ne vienu metu, tai būtojo laiko padalyvis.

Vadovaudamiesi šita vartosena, lengvai galime atskirti, kurie šios rūšies posakiai yra geri ir kurie nevykę, taisytini. Pvz. netaisyklingi posakiai yra: einant keliu, radau piniginę; jam gyvenant Lietuvoj, jis (tas pats veikėjas!) buvo daug skolų prisidaręs. Visai žmoniškai, lietuviškai galime tai šiaip nusakyti: eidamas keliu, radau piniginę; gyvendamas Lietuvoj, jis daug skolų prisidaręs.

l) Kiti sintaksiniai dalykai

Prastesnėje raštų kalboje kartais dar pasitaiko svetimos jungtys pirma negu ir vietoj to kad, pvz.: pirma negu važiuosime į miestą, turime dar kitus reikalus atlikti; vietoj to kad eiti į mokyklą, jis išėjo į mišką ir kt. Paprastai lietuviškai tai šiaip nusakytina: prieš važiuodami į miestą, turime dar kitus reikalus atlikti; užuot ėjęs į mokyklą, jis išėjo į mišką.

Taip pat šalutiniuose tikslo aplinkybės sakiniuose nevartotina kad su bendratimi arba padalyviu; pvz.: užuot mokiniai sužiuro pro langą, kad pamatyti peštynes arba jis bėgte bėgo, kad tik greičiau suspėjus turi būti: mokiniai sužiuro pro langą, kad pamatytų peštynes; jis bėgte bėgo, kad greičiau suspėtų.

Pagaliau sąlyginėse aplinkybėse arba šalutiniuose sąlygos sakiniuose nevartotina nežiūrint į ką, todėl užuot nežiūrint į tai,

kad ir ligonis buvo silpnas, vaikai nenustojo triukšmavę turi būti: kad ir ligonis buvo silpnas, vaikai nenustojo triukšmavę.

Taip pat ir užuot nežiūrint į savo senumą, jis vis dar nenorėjo kitiems nusileisti geriau ir lietuviškiau sakyti: kad ir būdamas senas (arba: kad ir senas buvo), jis vis dar nenorėjo kitiems nusileisti.

Niekatrosios giminės būdvardžiai ir jų reikšmės raida

(Gimtoji kalba, 1962 m., nr. 3, p. 37–38)

Kaip iš V. Kavaliūno straipsnio („Dirva", 1962.6.20) matyti, kai kas jau nebesupranta niekatrosios giminės būdvardžių ir taria juos atsiradus „per nesusipratimą". Bet iš tikrųjų tai nėra joks nesusipratimas, o gūdnas žilosios senovės palikimas. Kaip rodo prūsų kalba, seniau ir mūsų kalboj buvo vartojama ne tik niekatrosios giminės būdvardžių, bet ir daiktavardžių; pvz. užuot medùs, pẽkus „galvijai" (dar Vilniaus krašte, Zieteloj, Zasečiuos ir kt., pažįstamas žodis), mẽdžias „miškas; medis" seniau buvo sakoma *medu (plg. prūsų medolo iš *medu, sen. indų mádhu), *peku (plg. prūsų pecku, sen. indų paśu, lot. pecu), *medjan (plg. prūsų medjan „miškas") ir kt. Visi šios rūšies daiktavardžiai yra gavę galūnę -s. Bet daugumas būdvardžių dar lig šių laikų tebeskiria tris gimines: gẽras, -à, gẽra; gražùs, -ì, gražù ir kt.

Mūsų būdvardinės niekatrosios giminės (neutrinės) lytys gẽra, naũja, sẽna, brangù, gardù, gilù ir kt. vartojamos be tiesioginių pažymimųjų žodžių ir tam tikra prasme yra daiktavardinės reikšmės, t. y. jos tiesiogiai nežymi daikto ypatybės, bet reiškia, pasakytume, pačią ypatybinę daiktybę, substanciją, pvz.: gẽra (gerybė, gerumas) eina toli; júoda bálta (juodumas baltumą) ėda; iš sena gimsta jáuna (iš seno randasi naujas dalykas); esu jau šiĩlta ir šálta matęs (t. y. esu matęs tai, kas šilta ir šalta, šiltybę ir šaltybę); iš bado ir varškė gardu (gardus daiktas); siūloma prekė nebrangu (nebrangus daiktas); man toks gyvenimas nebemiela (nebemielas dalykas); upėje gilu (gilią vietą, gilmę) radęs

nebrisk; darbas darbui n e l y g u; n e l y g u diena, n e l y g u metai; šiuo metu rugiai jau esti s ù v e ž t a, linai n u r á u t a; senų miškai m y l ė t a, tūlon giesmėn d ė t a (iš A. Baranausko „Anykščių šilelio") ir t.t. Bet ilgainiui senovinė šiokių neutrinių lyčių reikšmė išblėso, daug kam pasidarė nebe aiški, nebe visai suprantama arba juntama, ir todėl jų vietoj daug kur buvo pradėtos vartoti naujesnės, kaitomosios arba derinamosios, lytys, pvz.: iš jo nieko g e r o nebus; užteks to g e r o; už mano stalo sėdi, mano g e r ą ėdi; tai tau neišeis į g e r ą (arba g e r a n); iš bado ir varškė g a r d i; siūloma prekė n e b r a n g i (p i g i); man toks gyvenimas n e b e m i e l a s; darbas darbui n e l y g u s; šakos buvo labai s u s i p y n u s i o s (tarmėse dar pasakoma: s u s i p y n ę); jų rugiai jau n u p i a u t i, linai n u r a u t i ir t.t.

Iš kitos pusės, kai kurios neutrinės būdvardžių lytys savo reikšmėmis suartėja su atitinkamais prieveiksmiais, ir todėl jos kartais jau pakaitais vartojamos su prieveiksminėmis lytimis, pvz.: g e r a gerti, bet s u n k u pagirioti, g e r a semti iš pilno aruodo ir g e r a i kurt ugnis prie sauso kelmo, pavalgius g e r a i kiek pagulėti; jis m a ž a žino ir m a ž a i žino, jam vis m a ž a pinigų ir m a ž a i pinigų, ten yra a p s č i a i uogų ir t.t. Prie šių lyčių sumišimo gal nemaža yra prisidėjęs ir kartais klausimų k a s bei k a i p nebeskyrimas, pvz. čia g e r a arba g e r a i gyventi ir t.t. Bet apskritai imant, niekatrosios giminės būdvardžiai daug kur dar aiškiai skiriami nuo atitinkamų prieveiksmių, pvz.: man viskas (visa) čia g r a ž u ir jis viską g r a ž i a i nupasakoja, nauja šluota g r a ž i a i šluoja; vakar buvo labai š i l t a ir jie buvo gana šiltai apsirengę ir t.t. Tur būt, dar ilgai nesakysime: rytoj bus š i l t a i (užuot š i l t a).

Mūsų liaudies dainų kalbos dalykai

(Metmenys, 1962 m., nr. 5, p. 91–99)

Liaudies dainų kalboje daug kur atsispindi kasdieninė tos pačios liaudies kalba, bet, be to, joje sutinkama nemaža ir savotiškų, kasdieninėj kalboj rečiau pasitaikančių arba net ir visai nepažįstamų dalykų. Štai, skaitydami A. Juškos LIETUVIŠKAS DAINAS, 1954 m. iš-

leistas Lietuvoje, visų pirma susiduriame su daugybe įvairių įvairiausių diminutyvų (mažybinių daiktavardžių, būdvardžių ir kt.), pvz.:

Aš savo vainikužėlį,
Aš savo žaliukužėlį,
Purvynužy laikyčiau,
Rūdynužy mirkyčiau (271) [1]

Arba:

Ei, mergyt, mergytužėle,
Priėmei mane, bernužėlį,
Priimk ir mano žirgužį (564)

Visi čia minėtieji diminutyvai yra aiškūs, lengvai suprantami: jie su įvairiomis priesagomis yra sudaryti iš daiktavardžių ir vartojami daugiausia malonine reikšme. Taip pat dainos kontekste, atrodo, visai įmanomi ir mums artimi diminutyvai su **-inėlis, -ė,** pvz.:

Kamanėlės mano,
Auksinėlės mano,
Ant žirgelio žėrėjo (386)

O ta lazdelė,
Ta **lendrinėlė**,
Mokins darbelių dirbti (475)

Kepurėlė mano,
Širminėlė mano,
Ant galvelės dėvėjo (386)

Balnužėlis mano,
Tyminėlis mano,
Ant žirgelio žėrėjo (386)

O tu čia rasi
Mano seną močiutę,
Ant **varinėlių**
Vartelių berymančią (74)

Bet kaip šie diminutyvai sudaryti ir ką jie reiškia? Iš vienos pusės,

[1] Pastraipos (posmo) gale pridedamas skaitmuo reiškia dainos numerį.

šios rūšies dariniai gali būti sudaryti iš būdvardžių ir vartojami būdvardžiais, būtent – **auksinėlis, -ė** iš **auksinis, -ė**, **tyminėlis, -ė** iš **tyminis, -ė** ir kt.; plg. **jaunėlis, -ė** „jaunasis, -oji, jauniklis, -ė“, **mažėlis, -ė** „mažasis, -oji, mažylis, -ė“ iš **jaunas, mažas** ir kt. Iš kitos pusės, tokie diminutyvai, kaip rodo šnekamosios kalbos pavyzdžiai, gali būti vartojami ir daiktavardžiais (plg. **auksinėlis** „mažutis aukso pinigėlis“, **drobinėliai** „plonos drobės marškiniai“, **gelžinėlis** „toks puodukas“, **nosinėlė** „nosinaitė“ ir kt.) ir kilę visų pirma iš daiktavardžių, būtent – **auksinėlis** iš **auksinis** „aukso pinigas“, **drobinėliai** iš **drobiniai** „drobės marškiniai“, **nosinėlė** iš **nosinė, širminėlė** iš **širminė** „širma kepurė“ (plg. **kiauninė** „kiaunės kailio kepurė“) ir kt. Šiuo atžvilgiu priesagos **-inėlis, -ė** dariniai savo daryba ir reikšme nedaug kuo skiriasi nuo darinių su **-inukas;** plg. **kaulinukai** „tam tikros uogos, su dideliais kauleliais viduryje“, **pieninukas** „pienpuodis“ ir **geltonukas** „geltonasis“ (g. obuolys), **mėlynukas** „mėlynasis“ (m. lubinas) ir kt. Toliau plg. A. Valeckienė, LITERATŪRA IR KALBA, II 289–290; mano LIET. KALBOS ŽODŽIŲ DARYBA 138. Bet aukščiau minėtuose dainų pavyzdžiuose vis dėlto, atrodo, vyrauja būdvardiškumas (plg. dar iš pandėliškių dainos: svirno durelės **obelinėlės**), ir tuo jie iš dalies skiriasi nuo atitinkamų šnekamosios kalbos pavyzdžių.

Panašios reikšmės kaip su **-inėlis, -ė** yra taip pat sudaroma diminutyvų ir su **-ėlis, -ė,** pvz.:

Kilpužėlės mano,
Cidabrėlės mano,
Prie šalelės svyrėjo (386)

Viena kiaunės kepurėlė,
Antra **sabalėlė,**
Viena ruda rudinėlė,
Antra da rudesnė (305)

Pirk, tėveli, dvi plinteli,
Dvi plinteli **žalvarėli** (194).

Leonas Kuodys, 1958 m. LITERATŪROJ IR KALBOJ plačiai nagrinėdamas minėtojo A. Juškos dainų kalbos „suliteratūrinimą“, mano, kad daiktavardinė mažybinė priesaga **-ėlis, -ė** atstojanti būdvardinę priesagą **-inis, -ė:** kilpužėlė... **sidabrėlė** (cidabrėlė) esanti lygi

kilpužėlė **sidabrinė** ir t.t. Bet tai abejotina: kaip **-inėlis, -ė,** taip ir priesaga **-ėlis, -ė** savo reikšme yra mažybinė, todėl tas lyginimas yra savaime neįmanomas. Mano nuomone, pvz. iš **sabalas** gali būti sudarytas priklausomybinis būdvardis **sabalis, -ė** „sabalinis, -ė“ (plg. **vakaras : vakaris, -ė** „vakarinis“), o šalia **žalvaris, -io** „žalias varis, skaistvaris“ seniau dar galėjo būti ir **žalvaris, -ė** „žalio vario, žalvarinis, -ė“ (plg. **šimtmetis, -ė** „šimto metų, šimtmetinis, -ė“), todėl iš šių būdvardžių jau lengvai galėjo atsirasti mažybiniai būdvardžiai **sabalėlis, -ė** „sabalinėlis, -ė“ ir **žalvarėlis, -ė** „žalvarinėlis, -ė“; plg. **mažas : mažėlis** „mažiukas, mažasis, mažylis“ ir kt. Į šį būrį įskaitytinas ir **sidabrėlis, -ė** „sidabrinėlis, -ė“.

Kiek keblesnis dalykas yra diminutyvai su **-elis, -ė,** pvz.:

Ne gegužės balselis,
Ne **medelės** balselis,
Tatai mano tetušėlis
Sūnelį pabudino (1477)

L. Kuodys ir šį diminutyvą aiškina būdvardiškai, t. y. jam čia **medelė** yra lygiareikšmė su mot. giminės būdvardžiu **medina** „girinė, miškinė, laukinė“. Bet tai irgi sukelia abejonių. Visų pirma iš **medis** (ar **medžias**) paprastai tėra sudaromas mažybinis daiktavardis **medelis, -io,** visai panašiai, kaip šalia **upis, -io** A. Juškos LIET. DAINOSE sutinkamas **upelis, -io** ir kt. Kad daiktavardžiai **medelis, upelis** ir kt. būtų linkę būdvardžiais virsti, iš dainų kalbos aiškiai nematyti. Sakinyje „ne gegužės balselis, ne **medelės** balselis“ **medelė** gali būti sudaryta iš žem. **medė** „giria, miškas“ ir sutrumpintai (elipsiškai) reikšti: ne **girelės** (sc. paukštelio) balselis. Ir kitoj dainoj šių dviejų kilmininkų grupė jau aiškiai pasakoma, bet užtat praleistas pažymimasis žodis (balselis):

Ne volungės balselis,
Nei **medės paukštelio,**
Tatai mano bernužėlis
Manęs pagedavo (1503)

O kitur dar įvairiau elgiamasi: **medės** vietoj vartojamas būdvardis **medinas**, ir iš pažyminio kilmininko padaromas veiksnio vardininkas:

Ne gegužės balselis,
Ne **medinas** (t. y. medės, girios) **paukštelis,**
Tatai mano seserėlė
Motušės pagedavo (1503)

Taip pat neįtikinamas ir **tymelio** lyginimas su **timiniu**, kurį pvz. randame šioj pastraipoj:

Aš nešėriau
Bėrojo žirgelio,
Nebalnojau
Tyminiu balneliu (289)

Tarmiškai čia išlaikytas rimas: **žirgelu – balnelu** (A. Juškos rašyba); bet dabartinėj bendrinėj kalboj tegali būti: **žirgelio – balneliu,** ne **balnelio**, kaip kad nesupratingai pataisė A. Mockus, A. Juškos kalbos tvarkytojas. Tačiau ši pastraipa jau gerai perrašyta:

Nei man gaila žirgelio,
Nei **tymelio** balnelio (640)

Bet čia kilmininkas **tymelio** visai nerodo, kad šis žodis būtų subūdvardėjęs daiktavardis ir tolygus būdvardžiui **tyminis**, nes **tymelio balnelis** čia savo sandara nesiskiria nuo **aukselio žiedelio:**

Nemaustys **aukselio žiedelio,**
Nesodins į vieną suolelį (56)

Arba:

Vieno gromatėlė,
Vieno margoje,
Auksinužio žiedelis (78)

Čia **aukselio,** kaip ir **auksinužio,** aiškiai yra mažybinė daiktavardžio vs. kilmininko lytis. Bet kaip reikia suprasti **tymeliu** šioj A. Mockaus bendrine kalba perrašytos dainos pastraipoj:

Parveskit arkliuką,
Tą mano širmuką,
Balnokit **tymeliu,**
Mylimu balneliu (325)

Čia **tymelis** gali būti dvejaip aiškinamas. Visų pirma šis žodis, jei jis dainos originale daiktavardžio įnagininku vartojamas, galėtų būti metatoniškai aiškinamas, panašiai kaip ir **vandenėlis** šioj pastraipoj:

Tasai upelis
Čysts **vandenėlis,**
Saldum midum kvepėjo (308)

Bet jei šis žodis būtų būdvardžio įnagininku vartojamas, tada jis galėtų būti sudarytas ne iš daiktavardžio **tymas, -ai,** bet iš būdvardžio **tymas, -a** „tyminis" (plg.: širmas žirgas, **tymas** balnas pas mergelę joti, 466), panašiai kaip **greitelis, -ė** „ankstybasis" (Skapiškis, Pandėlys) iš **greitas, -a** ir kt.

Pagaliau tarminė dainos originalo lytis **tymeliu** gali būti, kaip jau minėta, bendrinės kalbos vs. kilmininko **tymelio** vietoje, taigi visas pastarasis pastraipos sakinys galėtų reikšti: balnokit **tymelio** (t. y. iš tymelio padarytu) mylimu balneliu.

Iš visa to, kas jau aukščiau sakyta, galime matyti, kad mūsų liaudies dainų kūrėjai, kurdami tas dainas, nėra žiūrėję kokių bendrinių kalbos įpročių ar gramatinių taisyklių, nes jiems visų pirma rūpėjo šioks ar toks eiliavimas, tam tikra dermė, sąskambis, ir todėl tam reikalui jie savotiškai pasirinkdavo tam tikrų, dainos pobūdžiui tinkamesnių žodžių ar atskirų lyčių. Pvz. 386-tos dainos kiekvienos pastraipos pirmosios dvi eilutės turi po šešis, o trečiosios po septynis skiemenis, kaip antai:

Žirgužėlis mano,
Juodbėrėlis mano,
Ant žemelės stovėjo

Todėl, laikantis to paties skiemenų skaičiaus, ir ši, jau aukščiau cituotoji, pastraipa yra panašiai sueiliuota:

Kilpužėlės mano,
Cidabrėlės mano,
Prie šalelės svyrėjo

Šitoj pastraipoj užuot „kilpužėlės mano, **cidabrėlės** mano" visai netiktų „kilpužėlės mano, **cidabrinėlės** mano", nes šešių skiemenų vietoj būtų septyni skiemenys, o tai ardytų visą pastraipos sandarą.

Plg. dar:

Kamanėlės mano,
Auksinėlės mano

Arba:

Balnužėlis mano,
Tyminėlis mano

Kaip liaudies dainai yra svarbus pastraipos simetriškumas, rodo šis pavyzdys:

Paklausykit, **svetelėliai,**
Kas kamaroj šneka,
Kad bačkelė uzbonėlį
Pasiritus plaka (7)

Bet A. Mockus be jokios atodairos ėmė ir pataisė:

Paklausykit, **sveteliai,**
Kas kamaroj šneka,
Kad bačkelė uzbonėlį
Pasiritus plaka

Pakeitęs **svetelėliai** į **sveteliai**, jis iš aštuonių padarė septynis skiemenis, ir tuo būdu aiškiai sužalojo originalinį eiliavimą.

Liaudies dainų kūrėjai, norėdami išlaikyti tam tikrą eilutės skiemenų skaičių, kartais pasirenka ir jiems tinkamesnius mūsų kalbos darinius, per daug nesirūpindami, ar kasdieninė šnekamoji kalba tai pateisina ar ne. Štai pvz. A. Juškos LIET. DAINOSE prielinksnis **nuo** kartais reiškia priežastį, pagrindą:

Nuo ryto rasos
Aš esmu balta,
Nuo vėjužio raudona (308)

Tai yra gerai pažįstamas dalykas; plg. dar: jo veidas buvo **nuo** vėjo paraudonavęs; obelių šakos raudonavo **nuo** apkibusių obuolių; šitie vaistai **nuo** galvos skaudėjimo; aš esu jau pavargęs **nuo** nuolatinio tavo kaulijimo; **nuo** didelio triukšmo man galvą pradėjo skaudėti; **nuo** rasos blizga kiekvienas lapelis, ir t.t. Bet kitoj tos pačios dainos pastrai-

poj ta pati priežastis jau pasakoma vienu kilmininku, be prielinksnio **nuo**:

Aš ne roželių
Esmu raudona,
Ne **nuo** pienelio balta

Čia sakinys „Aš ne roželių esmu raudona“ reiškia: aš ne **nuo roželių** esmu raudona; plg.: **nuo ryto rasos** aš esmu balta. Bet prielinksnis **nuo** čia praleistas tik tam, kad pastraipos pirmoji eilutė turėtų ne šešis, bet penkis skiemenis; plg.: aš ne nuo roželių (esmu raudona) – nuo ryto rasos (aš esmu balta).

Kitas panašus dalykas yra prielinksnis **į**. Paprastai jis vartojamas po tokių veiksmažodžių kaip **eiti, joti, leisti** ir kt., pvz.: Gali eiti ir **į jaunimėlį** (56); o aš jaunas **į karą** išjojau (639) ir t.t. Bet kartais po tų pačių veiksmažodžių šis prielinksnis visai praleidžiamas, pvz.: Eičiau rūtų **darželį** (76; A. Mockus pataisė: darželin); da aš eisiu **jomarkėlį** (422); kas nedėlią ėjau **bažnytėlę** (674); kaip išjosiu **kariuomenę**, gromatą rašysiu (249); o nėr kam, nėr kam **karužį** joti (638); reiks ma joti svečių **šalį** (1233); augin tėvas sūnelį, žad leisti **kariuomenę** (1092); išleidau dukrelę svečių **šalį** (1203); pagavau žalią zylelę, įleidau rūtų **darželį** (597) ir t.t. Kiek man žinoma, šnekamoji žmonių kalba tokių dalykų nepažįsta; taip pat ir E. Fraenkelis savo „Liet. kalbos linksnių sintaksėje“ (Syntax der litauischen Kasus, TAUTA IR ŽODIS, V 100) teranda vadinamųjų krypties galininkų (Richtungsakkusativ) tik mūsų liaudies dainose. O sprendžiant iš A. Juškos LIET. DAINŲ, nesunku pastebėti, kad prielinksnis **į** kaip tik tada praleidžiamas, kada to reikalauja pastraipos eilutės skiemenų skaičius, pvz.:

Viena guliau, viena kėliau,
Viena ėjau į darbelį.
Atsikėlęs bernužėlis
Ir nujojo karčiamėlę (422)

Arba:

O dar neįplaukiau
Į pusę jūrelių
Gramzdin mane jauną
Marių gilumėlį (520)

Šitose pastraipose, nesužalojus pačios dainos, negalima sakinių „Ir nujojo karčiamėlę“ ir „Gramzdin mane jauną marių gilumėlį“ pakeisti į „Ir nujojo į karčiamėlę“ ir „Gramzdin mane jauną į marių gilumėlį“: pirmuoju atveju reikiamų aštuonių skiemenų vietoje atsirastų devyni, o antruoju šešių vietoje septyni skiemenys; bet tai jau būtų aiškus visos pastraipos eiliavimo sužalojimas.

Trumpai suglausdami šiame straipsnyje svarstytus mūsų liaudies dainų kalbos dalykus, galime sau pasidaryti tokių išvadų: tų dainų kalba, apskritai imant, yra paremta šnekamąja liaudine kalba, bet specifiškiems jų reikalavimams parenkama arba sudaroma tam tikrų žodžių, jų išvestinių lyčių ir net ypatingų žodžių grupių arba sakinių, kurių sandara dažnai tegali būti geriau suprasta ir išaiškinta visų pirma iš pačių dainų, jų struktūros, jų eiliavimo, ne vien iš šnekamosios kalbos ar iš jos raidos. Pvz. vadinamasis krypties galininkas (eisiu **jomarkėlį**, josiu **kariuomenę**), tariamas priežasties kilmininkas (aš ne **roželių** esmu raudona), diminutyvinių darinių lygiareikšmiškumas (kamanėlės **auksinėlės,** kilpužėlės **sidabrėlės**) ir kt. veikiausiai yra ne kokios nors senovės liekana ar tąsa, bet savaiminiai dainų kalbos reiškiniai.

Mūsų giminystės vardai

(Gimtoji kalba, 1965 m., nr. 1, p. 6–8; nr. 2, p. 28–29; nr. 3–4, p. 50)

Giminystės ar su giminyste susijusių vardų, bendrai dar gentivardžiais vadinamų, mes turime gana daug: vieni iš jų yra didžiai seni; kiti jau gerokai pakitėję ir tik iš dalies berodo gilesnę senovę; treti įvairiais laikais buvo naujai sudaryti, ir pagaliau dalis iš jų yra dar paskolinta iš kitų kalbų. Šnekamojoj žmonių kalboj kartais vienas ir tas pats giminystės atstovas bent keliais vardais vadinamas, arba, priešingai, vienas ir tas pat žodis turi bent kelias giminystines reikšmes. Taigi dabartiniais laikais, kada senesni giminystiniai ryšiai jau daug kur yra atsipalaidavę ir dėl to netekę savo ankstyvesnės svarbos, daug kam yra nebelengva susigaudyti giminystiniuose santykiuose, o dar sunkiau prireikus tolimesnius giminystės atstovus vienus nuo kitų skirti ir juos tiesioginiais vardais vadinti. Todėl čia pateikiama visa eilė būdingesnių mūsų pačių darybos giminystinių vardų.

Anýta, -os, vyro motina; mother-in-law.

augìntinis, -ė, paimtas auginti svetimas vaikas; foster child, fosterling.

avýnas, -ai, motinos brolis, dėdė; mother's brother, uncle.

Broláitis, -ė (ir *brólaitis, -ė*), brolio sūnus, brolio duktė. Žr. *brolėnas, brolėčia.*

brolavà, -õs, brõlavą (ir *broliavà, -õs*), brolių giminystė. Žr. b r o l y s t ė.

broléčia, -ios, brolio duktė, brolaitė; niece.

brolėnas, -ai (ir *brólėnas, -ai*), 1. brolio sūnus; brother's son, nephew; 2. pusbrolis (žr.).

broliãvaikis, -iai (ir *brólvaikis, -iai*), brolio vaikas; brother's child, nephew. Žr. b r o l ė n a s.

brolíenė, -ės (ir *brólienė, -ės*), brolio žmona; brother's wife, sister-in-law.

brolỹstė, -ės, brolių giminystė, brolava; brotherhood.

Dẽdė, -ės, tėvo ar motinos brolis; uncle.

dėdėnas, -ai, dėdės sūnus; uncle's son.

dėdíenė, -ės, dėdės žmona; uncle's wife, aunt.

dieveráitis, -čio, dieveries sūnus. Žr. d i e v e r ė n a s.

dieverẽ, -ẽs, díeverę (ir *díeverė, -ės*), vyro sesuo. Žr. m o š a.

dieveréčia, -ios, dieveries duktė; daughter of brother-in-law.

dieverénas, -ai, dieveries sūnus; son of brother-in-law.

dieveríenė, -ės, dieveries žmona; wife of husband's brother; sister-in-law.

dieverijà, -ìjos, vyro broliai; husband's brothers.

dieverìs, -iẽs, díeverį (ir *díeveris, -ỹs*), vyro brolis; husband's brother, brother-in-law.

dukráitė, -ės, dukters duktė, anūkė; grand-daughter.

dukteréčia, -ios, brolio ar sesers duktė, brolėčia, seserėčia; niece.

dukterénas, -ai, dukters sūnus; grand-soon. Žr. v a i k a i t i s.

dvyniaĩ, -iùs, du tuojau vienas po kito tos pačios motinos pagimdyti kūdikiai, dvynukai; twins.

dvynỹs, -ẽ, kas gimęs kartu su kitu, dvynukas; twin.

dvynùkas, -ė, žr. d v y n y s, d v y n i a i.

Gimináitis, -ė, tos pačios giminės žmogus, giminietis, gentis; kinsman, kins-woman, relative, blood-relation.

giminẽ, -ẽs, gìminę, 1. giminaičiai, šeima, padermė, karta; relatives, family, ancestry, lineage. 2. giminaitis (žr.).

giminỹstė, -ės, gimininė sąsaja, giminiškas artimumas; relationship, kinship.

gimtãdienis, -io, žr. g i m t u v ė s.

gimtùvės, -ių, 1. gimimo diena, gimtadienis; birthday. 2. gimtadienio šventė, iškilmė, puota ta proga.

Įbrolis, -io, brolio teisėmis įvaikintas svetimas bernaitis; step-brother.

įdukra, -os (ir *įdukrė, įdukterė*), įdukrinta, dukters teisėmis prisiimta svetima mergaitė; foster-daughter.

įmotė, -ės, netikra motina, svetimą vaiką įsisūninusi ar įsidukrinusi moteris; foster-mother.

įseserė, -ės, sesers teisėmis įvaikinta svetima mergaitė; step-sister.

įsūnis, -io, sūnumi priimtas, įsūnintas svetimas vaikas; foster-son.

įtėvis, -io, netikras tėvas, svetimą vaiką įsisūninęs ar įsidukrinęs vyras; foster-father.

įvaikis, -io, prisiimtas (įsūnintas ar įdukrintas) vaikas; adopted child, foster-child.

Laigõnas, -ai (arba *láiguonas, -ai*), žmonos brolis, svainis; brother-in-law.

Martì, -čiõs, maŕčią, (uošvių namuose gyvenanti) sūnaus žmona; daughter-in-law.

móša, -os, vyro sesuo; husband's sister, sister-in-law.

mošénas, -ai, mošos vyras; sister's-in-law husband.

Našláitis, -ė, vieno ar abiejų tėvų netekęs vaikas; orphan.

našlỹs, -ẽ (arba *šeirỹs, -ẽ*), vyras, kurio žmona mirus, arba moteris, kurios vyras miręs; widower, widow.

núotaka, -os, tekanti moteris, jaunoji; bride.

Palikuonìs, -iẽs, pãlikuonį, po tėvų palikęs sūnus arba palikusi duktė; descendant.

pãmotė, -ės, netikra motina, tėvo žmona jo vaikams iš ankstesnių santuokų; stepmother.

patẽvis, -io, netikras tėvas, motinos vyras jos vaikams iš ankstesnių santuokų; stepfather.

póbrolis, -io, netikras brolis, pusbrolis, patėvio ar pamotės sūnus iš ankstesnių santuokų; stepbrother. *Póbrolis* skirtinas nuo *pãbrolis* (arba *pabrolỹs*) „jaunavedžių palydovas, pajaunys".

pódukra, -os, netikra duktė, žmonos ar vyro duktė iš ankstesnių santuokų; stepdaughter.

pódukraitė, -ės, vaikaičio, -tės (sūnaičio, dukraitės) duktė; great-granddaughter.

pósenolė, -ės, vieno iš senolių sesuo; great-aunt.

pósenolis, -io, vieno iš senolių brolis, tėvų dėdė; great-uncle.

póseserė, -ės, netikra sesuo, patėvio ar pamotės duktė iš ankstesnių santuokų, pusseserė; stepsister, half-sister.

pósūnaitis, -čio, vaikaičio (sūnaičio) sūnus; great-grandson.

pósūnis, -io, netikras sūnus, žmonos ar vyro sūnus iš ankstesnių santuokų; stepson.

póvaikis, -io, netikras vaikas, posūnis ar podukra; stepchild.

preĩkšas, -ai, antras į našlės namus nuėjęs vyras, užkurys.

prósenolė, -ės, senolės motina, prosenelė; great-grandmother.

prósenoliai, -ių, senolių tėvai, proseneliai; great-grandparents.

prósenolis, -io, senolio tėvas, prosenelis; great-grandfather.

prótėvis, -io, tėvo tėvas, senolis; ancestor, forefather.

próvaikaitis, -čio, vaikaičio vaikas; great-grandchild.

pùsbrolis, -io, a) dėdės ar tetos sūnus, brolėnas; cousin. b) pobrolis (žr.).

pùsseserė, -ės, a) dėdės ar tetos duktė; (female) cousin. b) poseserė (žr.).

Sántuoka, -os, susituokimas, susituokėlių gyvenimas; married life, marriage.

senõlė, -ės, tėvo ar motinos motina, senelė; grand mother.

senõliai, -ių, tėvų tėvai, seneliai; grand-parents.

senõlis, -io, tėvo ar motinos tėvas, senelis; grandfather.

seserė̃čia, -ios, a) sesers duktė; niece. b) pusseserė (žr.).

seserė́nas, -ai, sesers vaikas, sesers sūnus, seseraitis, seserynas; sister's child, sister's son, nephew.

seserỹstė, -ės, seserų giminystė; relationship of sisters, sisterhood.

sesérvaikis, -io, sesers vaikas, seseraitis, seserėnas; sister's child.

sūnáitis, -čio, sūnaus sūnus, vaikaitis, anūkas; grandson.

sūnė́nas, -ai, brolio ar sesers sūnus; sūnaus ar dukters sūnus.

sutuoktùvės, -ių, susituokimas, tuokimosi iškilmės.

sužadėtùvės, -ių, susižadėjimas, susižadėjimo iškilmės.

sužiedotùvės, -ių, susižiedavimas, susižiedavimo iškilmės, žiedynos.

sváinė, -ės, žmonos sesuo; sister-in-law.

svainijà, -ìjos, visi svainiai ir svainės kartu.

sváinis, -iai, a) vyro, žmonos brolis; brother-in-law. b) sesers vyras. c) žmonos ar vyro sesers vyras.

šeirỹs, -ẽ, žr. *našlys, -ė.*

šẽšuras, -ai, vyro tėvas; father-in-law.

Tekéti, eiti už vyro; to marry, to join (a woman) to a man as his wife.

Paprastai tik moterys *teka,* o vyrai *veda* (žr. *vesti*).

tekýbos, -ų, tekėjimas, ėjimas už vyro.

tetà, -õs (ir *tetùlė, -ės*), tėvo ar motinos sesuo; aunt.

tetė́nas, -ai, tetos sūnus; tetos vyras.

Úošvė, -ės, žmonos motina; mother-in-law.

úošviai, -ių, žmonos tėvai.

úošvienė, -ės, uošvio žmona.

uošvijà, -ìjos, uošviai, uošvių namai, uošvynė.

úošvis, -iai, žmonos tėvas; father-in-law.

užkurỹs, -iaĩ, žr. *preikšas.*

Vaikáitis, -ė, vaikų vaikas (anūkas); grandchild.

vaikỹstė, -ės, vaiko amžius; vaikų giminystė su tėvais.

vedýbos, -ų, vedimas, žmonos ėmimas.

vèsti, imti žmoną (kalbant apie vyrą); to marry, to join (a man) to a woman as her husband, to take a wife. Plg. jis jau *vedė*, yra *vedęs* (jis jau gavo, turi žmoną).

Žéntas, -ai, dukters vyras; son-in-law.

žmonà, -õs, žmóną, ištekėjusi moteris, pati; wife.

Didžioji lietuvių kalbos gramatika

(Gimtoji kalba, 1965 m., nr. 3–4, p. 39–43)

Dabar Lietuvoj leidžiama lietuvių kalbos gramatika, kokios lig šiol dar visai neturėjome. Jos numatyta išleisti tris tomus: pirmąjį tomą, šiemet (1965 m.) išspausdintą, sudaro įvadas, fonetika, daiktavardis, būdvardis, skaitvardis ir įvardis; į antrąjį tomą įeis veiksmažodis, prieveiksmis, prielinksnis, jungtukas, jaustukas ir ištiktukas; o trečiajame

tome tilps visa sintaksė. Leidžia Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos ir Literatūros institutas, bendradarbiaudamas su Vilniaus Valstybinio Universiteto ir Vilniaus Pedagoginio Instituto lietuvių kalbos katedromis.

Ši gramatika yra ne istorinė lyginamoji, bet aprašomoji norminė, t. y. praktinė. Jos uždavinys „yra ne tik aprašyti gramatinę sandarą, bet taip pat nustatyti, išryškinti gramatines normas, įsigalėjusias arba įsigalinčias literatūrinėje kalboje, atriboti jas nuo tarminių ir kitų neliteratūrinių reiškinių, išaiškinti tuos gramatinių normų svyravimus, kurie literatūrinėje kalboje gali būti pateisinti ir pagrįsti. Aprašomoji norminė gramatika moko taisyklingo kalbos vartojimo“ (10 psl.). Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos dėsniai ir jos normų kriterijai šioje gramatikoje daugiausia remiami ne tik įvairių sričių literatūros veikalų kalbos faktais, bet taip pat gyvąja šių dienų literatūrinės (t. y. bendrinės) kalbos praktika; žymiai mažiau tam reikalui pasinaudojama tautosakos kalba, nes jai daugiau ar mažiau esąs būdingas tarmiškumas.

Pirmąjį tomą, kurį sudaro 752 psl., yra paruošęs kolektyvas: įvadą parašė ir visą tomą redagavo K. Ulvydas; fonetiką paruošė V. Vaitkevičiūtė, daiktavardį (iki daiktavardžių darybos) – A. Laigonaitė, daiktavardžių darybą – V. Urbutis, būdvardį bei įvardį – A. Valeckienė ir skaitvardį – V. Mažiulis. Visi šie bendradarbiai yra jau vėlesnės kartos, studijavę jau po karo; iš jų visų kiek išsiskiria Kazys Ulvydas, Vytauto Didžiojo Universitetą baigęs jau 1930 m., bet savo kandidatinę disertaciją apgynęs tik 1955 m.

Kadangi ši gramatika yra ne grynai moksliška, tyrinėjamoji, bet praktinė normuojamoji, tai, suprantama, ir jos teikiamoji medžiaga daugiausia dorojama dabartinės bendrinės (arba literatūrinės) kalbos vartosenos požiūriu. Visų pirma selektyviniu būdu sinchroniškai aprašomi kalbos duomenys, kurie dabartinėj bendrinėj kalboj vartojami, jau yra įsigalėję arba vis daugiau įsigali. Tie dalykai, kurie bendrinėj kalboj mažiau vartojami arba visai nevartojami, bet dažniau arba ir retkarčiais tik tarmėse pasirodo, mažiau tepaminimi arba smulkesniais spaudmenimis surinkti.

Teikiamųjų dalykų vartotinumas bendrinėje kalboje paprastai paremiamas tik iliustraciniais pavyzdžiais; bet jeigu kur pati kalba neduoda aiškaus atsakymo, klausimas paliekamas atviras. Pvz. mano-

ma, kad priešdėlio *pa-* dariniai, sudaryti iš vyr. giminės daiktavardžių, dažniausiai esą mot. giminės (*ė*-kamieno), o sudaryti iš mot. giminės daiktavardžių – esą vyr. giminės (*ja*-kamieno): *nãgas – panagẽ*, bet *daubà – padaubỹs* ir tt. Bet ši tendencija nesanti tiek stipri, kad ją būtų galima laikyti darybos taisykle. Ir tai tiesa: šalia *ẽžeras – paežerẽ, krū́mas – pakrū́mė, lóva – palóvis, ùpė – paupỹs* daug kur sakoma ir *paežerỹs, pakrū́mis, palóvė, paupẽ* ir kt. Arba štai vėl priesagos *-inis* būdvardžiai, sudaryti iš pagrindinių 1-sios bei 2-sios kirčiuotės žodžių, autorių pirmiausia kirčiuojami šakny, o sudaryti iš 3-sios bei 4-sios kirčiuotės žodžių – galūnėj, pvz.: *ãdatinis, aguõninis, dúoninis, liáudinis,* bet *darbìnis, duobilìnis, kraštìnis, drobìnis, išeigìnis, medìnis, mėnesìnis, partìnis, vasarìnis, visuomenìnis* ir kt. Ir tuo būdu vis dėlto kaip reikiant neišsprendžiamas šis kirčiavimo klausimas. Visų pirma kodėl šalia *kaimýninis, rankóvinis, senýbinis* ir kt. siūloma kirčiuoti *visuomenìnis*? Argi šalia *ãdata – ãdatinis* reikėtų kirčiuoti ir *ãšaka – ãšakinis, ãšara – ãšarinis, Klaĩpėda – klaĩpėdinis*, nors tuo tarpu tarmėse labai plačiai kirčiuojama ir *adatìnis, ašakìnis, ašarìnis, klaipėdìnis,* panašiai kaip *nùgara – nugarìnis, vãsara – vasarìnis* ir kt.? Taigi tenka su redaktorium sutikti, kad šio gramatinio reiškinio norma, kaip ir kai kurių kitų reiškinių normos, lig šiol dar nėra kaip reikiant išryškėjusi ir sudaro didelių sunkumų.

Tam tikro apdairumo autoriai parodo ir kitais atvejais. Pvz. A. Laigonaitė tarė lietuvių kalbos kirtį esant dinaminį, o šios gramatikos autoriai tą patį kirtį randa esant mišrų, nes jam būdingas esąs ir dinaminis, ir muzikinis elementas. Arba štai vėl „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" pirmoj vietoj kirčiuojama *lygùs, -aũs,* o gramatikos autoriai, neužbėgdami kirčiavimo raidai už akių, kirčiuoja *lýgus, -aũs*. Taip pat gramatikos autoriai nėra labai palankūs tokiems posakiams kaip *profesorius Lašienė*, kapitonė *Beržinytė* ir kt.: jų nuomone, šios rūšies daiktavardžių mot. giminės atitikmenys (*daktarė, profesorė, kapitonė*) esą lietuvių kalbai būdingesni ir todėl teiktinesni; plg. dar *akušerė, sanitarė, sekretorė* ir kt. Pagaliau jie pripažįsta, kad vadinamąjį pobūvio galininką, savo laiku didžiai teiktą J. Jablonskio (pvz.: išėjau *valandėlę* iš namų), literatūrinėj kalboj vis daugiau linkstama pakeisti laiko naudininku (pvz.: išeina iš namų *visai dienai*).

Toliau tenka dar paminėti visą eilę kitų dalykų, kuriuos autoriai daug kur stengiasi aprašyti plačiau ir kitoniškiau, negu kad tai buvo

anksčiau daroma. Štai fonetikos skyriuj plačiai išdėstoma ir eksperimentiniais duomenimis paremiama garsų daryba, toliau aprašomos jų atmainos kalbos sraute (asimiliacija, disimiliacija, santrauka, išnykimas ir kt.), balsių bei priebalsių kaita, kirčiai bei priegaidės ir priegaidžių kaita. Panašiai kaip ir pastaraisiais laikais prieš karą, autoriai skiria tris bendrinės kalbos priegaides: tvirtapradę, tvirtagalę ir trumpinę. Tai iš tikrųjų yra, kaip rodo eksperimentiniai tyrinėjimai, trys skirtingos priegaidės, todėl J. Kazlauskas visai be reikalo nori paneigti trumpinę priegaidę ir keistai pataria kalbėti tik apie „trumpojo skiemens kirtį, o ne priegaidę, tolygią ilgųjų skiemenų priegaidei" (Pergalė, 1965, X, 174).

Morfologijos skyriuj plačiai ir išsamiai aprašoma daiktavardžių, būdvardžių ir įvardžių vartosena, jų daryba, kaityba, reikšmė ir gramatinės kategorijos. Ypač plačiai aprašoma daiktavardžių ir būdvardžių daryba; vien daiktavardžių darybai paskirta net 315 psl. Tiek daiktavardiniai, tiek būdvardiniai dariniai pirmiausia skirstomi reikšminėmis kategorijomis (pvz. veiksmažodžių abstraktai, veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai ir kt.), todėl daug kur panašios darybos dalykai yra gerokai išblaškyti ir vieni nuo kitų izoliuoti.

Taigi visame šiame didžiuliame darbe gana daug įvairių dalykų aprašoma ir daug įvairių, net sudėtingų klausimų ne tik paliečiama, bet ir mėginama spręsti. Bet tai jau nevisados kaip reikiant autoriams sekasi. Štai fonetikos skyriuj pirmą kartą lietuvių kalbos gramatikoj kalbama apie fonemas, t. y. toliau nebeskaidomus garsinius vienetus žodinei reikšmei skirti, ir jų priskaitoma lietuvių kalboj net 65. Bet visa tai taip dėstoma, kad daug kur pasilieka neaišku, kuo fonema skiriasi nuo garso, ir beveik niekur nėra kaip reikiant paaiškintas fonemų bei raidžių santykis.

Beveik panašus dalykas yra dabartinės ir istorinės priebalsių kaitos skyrimas; pvz. tokios priebalsių poros kaip *k : g, t : d, š : ž* (*sukti : sukdamas,* tr. sugdamas; *puodas : puodkėlis*, tr. puotkėlis; *maišas : maišgalys,* tr. maižgalys) tebelaikoma dabartine, o *t : č, d : dž* (*marti : marčios, marčią, gaidys : gaidžio*) – istorine priebalsių kaita. Abi šios priebalsių kaitos rūšys pasireiškia dabartinėj kalboj, tad, aišku, jos abidvi ir tegali būti dabartinės, ne kitokios. Antra vertus, aprašomojoj praktinėj gramatikoj ir šiaipjau nėra jokio reikalo istoriją maišyti su dabartimi.

Ypač nemaža atskirų dalykų yra aiškinama gana abejotinai arba net neteisingai. Pvz. ar galima, kad ir dabartinės darybos požiūriu, būdvardį *mandagùs* laikyti paprastu, pirminiu dariniu, semantiškai nebesiejamu „su jokiais kitais paprastesnės struktūros žodžiais“? Argi šitame žodyje tik morfemiškai galime skirti galūnę nuo kamieno ir daugiau nieko? Juk iš tikrųjų *mandagùs* etimologiškai neskirtinas nuo veiksmažodžio *mandýti* „bandyti, mėginti“ (plg. liaudies dainoj: *mandė* bernelis mano būdelį ir mano augumėlį), nes šie abu žodžiai yra susiję ir darybiškai, ir reikšmiškai.

Tolimesnės disimiliacijos pavyzdys autoriams yra *dirgėlẽ* „dilgė, dilgėlė“ (Zietela, Kaniava, Rodūnė, Rudamina, Leipalingis), bet tai gali būti ir analoginis darinys, plg. *dirgėlė dirgina* (t. y. dilgina).

Tokie abstraktinės reikšmės dariniai kaip *vertìmas, válgymas, būtìs, milžtìs,* autorių nuomone, su priesagomis arba galūnėmis yra sudaryti iš veiksmažodžių. Bet veiksmažodinės kilmės jie laiko ir tokius darinius kaip *malžtìs* „melžimo laikas“, *sagtìs* ir kt. Tad iš ko galėtų būti kilusios šios pastarosios lytys – *malžtis* ir *sagtis*? Ar iš dažninių kartotinių veiksmažodžių *málžyti* „nuolat melžti“ ir *sagýti* (*sagstýti*) „segioti“? To iš dabartinės kalbos jau nebegalime įrodyti; bet plg. *dangtis, -ies* „dangalas“ (J. Bretkūnas) ir *dañgas* „apdaras“, *dangýti* „dangstyti“, *lanktìs, -iẽs* „lankstas“ ir *lañkas, lankýti*, taip pat *krántis, -ies* „briauna“ ir *krañtas* ir kt.

Būdvardis *saldùs* nėra, kaip autoriai galvoja, perdirbtas iš *sáldas*, kuris duodamas iš Dusetų: kaip rodo labai platus šio būdvardžio vartojimas dabartinėse tarmėse ir senųjų raštų kalboj, *saldùs*, be abejonės, yra senesnė lytis, tos pat rūšies kaip *gardùs, kartùs, lýgus* ir kt.; tai iš dalies rodo ir kitų kalbų atitikmenys (pvz. proslav. **soldu-ko-*, tarm. rusų *solodkij*, lenkų *słodki* ir kt.). Antra vertus, būdvardžiai su *-us* ir *-as* dusetiškių tarmėje yra jau labai sumišę ir dabar tarpusavy toliau myšta, taigi jų tarmėj šios rūšies būdvardžių senovė nebe visur yra išlikusi. Bet, remiantis mūsų senesnių raštų kalba ir dabartinėmis tarmėmis, jau beveik neabejojamai galima manyti, kad dabartiniai būdvardžiai *biaurùs, pigùs, vėlùs* yra kilę iš *biaũras, pìgas, vẽlas*.

Būdvardis *apýkirmis* „su kirmimis, apkirmijęs“ (pvz. *apykirmiai* obuoliai, Daugėliškis) vargiai yra sudarytas iš veiksmažodžio (plg. *apýsirgis* „nelabai sveikas“ ir kt.): jis veikiausiai yra tiesiogiai sudarytas iš *kirmìs, -iẽs*, visai panašiai kaip *apýgiminis* (arba *apýgiminė*) „kiek

giminė, tolima giminė“, ir iš pradžios reiškė „kiek su kirmimis, (vėliau) iš dalies kirmių suėstas, apkirmijęs“.

Taip pat sunku patikėti, kad įvardis *pats* iš pradžios būtų buvęs tik *i-* kamieno: seniau šalia *pati-* lietuvių kalboj yra buvęs ir priebalsinis kamienas *pat-*; plg. Daukšos ds. vd. *viẽšpates*, km. *viešpatų̃*, Wolfenbüttelio postilės *viešpatni* „viešpatė“ ir kt.

Trumpai sutraukiant šias kelias recenzines pastabas, reikia pasakyti, kad visas šis darbas, kaip jau rodo pirmasis tomas, bus stambiausias ligšiolinis lietuvių bendrinės gramatikos veikalas. Dėl gausios autentiškos ir, palyginti, su tam tikromis išimtimis, atsargiai dorojamos medžiagos tai bus didžiai naudingas dalykas ne tik praktikai, bet ir pačiam lietuvių kalbos mokslui; tam tikrais atvejais jis praneš ir J. Otrębskio didžiąją lenkišką lietuvių kalbos gramatiką, kur nemaža yra abejotinų hipotezinių ir net dirbtinių dalykų. Bet kadangi autoriai daugiausia yra jaunesnės kartos ir specialiai nevisi vienodai įsidirbę, tai ir šiame didžiuliame kolektyviniame darbe yra kiek svyravimo, abejotinų dalykų ir net metodinio nevienodumo. Iš visko atrodo, kad autoriai daug kur dar tik bando, ieško, ir ieško neturėdami prieš save visai patikimo, autoritetingo kelrodžio. Šiuo atveju yra daug laimingesni latviai: lyg kokios direktyvinės linkmės veikiami, ir jie pastaraisiais (1959–63) metais yra išleidę visai panašią stambią (dviejų didžiulių tomų) aprašomąją norminę dabartinės latvių kalbos gramatiką – „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika“, kurios pirmąjį tomą yra ruošę bent devyni autoriai, o jo atsakingasis redaktorius yra E. Sokols, Latvijos Mokslų Akademijos Kalbos ir Literatūros instituto direktorius. Bet ši gramatika šalia didelio panašumo su kalbamąja liet. kalbos gramatika nemaža rodo ir skirtumo: jos autoriai istoriniuose dalykuose remiasi J. Endzelyno latvių kalbos gramatika ir kitais raštais, todėl jie čia turi aiškų kelią, ir jiems daug kur nereikia pasirodyti su tos rūšies savais naujais aiškinimais bei sprendimais; antra vertus, jie latvių kalbos reiškinių raidos ir šiaipjau beveik neliečia – jie daug nuosekliau, kaip lietuvių gramatikos autoriai, laikosi praktinės aprašomosios norminės gramatikos kelio ir tuo būdu lengvai išvengia bet kokių nereikalingų kalbotyrinių „prasikišimų“. Kitas įdomus dalykas yra tai, kad žodžių (daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių) darybą jie nagrinėja vienoj vietoj ir dariuosius (produktyviuosius) darinius pirma skirsto ne pagal reikšmę, bet pagal forma-

lius jų darybinius pažymius (pvz. priesaga *-ain-e, -ain-is, -av-a* ir kt.), ir reikšminę tokių darinių klasifikaciją duoda tik pačiame skyriaus gale.

Reikia tikėtis, kad ilgainiui ir Lietuvoje, vis daugiau tiems patiems kalbininkams įsidirbant, bus vis daugiau ir giliau siekiama kalbotyrinės tikrovės ir pagal tai sėkmingiau ir savarankiškiau ne tik konstatuojami, aprašomi, bet ir moksliškai aiškinami bei sprendžiami tiek praktiniai, tiek probleminiai lietuvių kalbos dalykai.

Lituanistika, jos daryba ir reikšmė

(Draugas, 1965 01 30, nr. 25(5))

J. Balys š. m. sausio mėn. Draugo 3-ame nr., šeštadienio priede, rašo apie lituanistiką maždaug šiaip: šis žodis, veikiausiai paleistas į apyvartą Humanitarinių Mokslų Fakulteto kalbininkų Lietuvoje, nesąs grynai lietuviškos darybos ir nelabai vykęs, bet, remdamasis „Dabartinės liet. kalbos žodyno“ lituanistikos apibrėžimu, jis tačiau mano, kad čia „turima reikalo su akademinio pobūdžio tyrinėjimais, ne su paprasta mokykline veikla“, ir todėl Liet. Profesorių D-ja 1952 m. įsteigusi Lituanistikos Institutą kaip „pakaitalą Lietuvių Mokslų Akademijai“; taip ir toliau turėtų būti vartojamas tik vienas Lituanistikos Institutas kaip tyrimo arba mokslo įstaiga, o pvz. toks lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų Chicagoj suorganizuotas Pedagoginis Lituanistikos Institutas iš tikrųjų, jo galvojimu, turėtų būti tik Pedagoginis Lietuvių Institutas.

Kas pirmas yra pradėjęs vartoti **lituanistiką** kaip terminą, aš dabar negalėčiau pasakyti, bet tikrai žinau, kad Lietuvos Universitete visą laiką buvo dėstomi lituanistiniai dalykai (liet. kalba, liet. literatūra, tautosaka, Lietuvos istorija ir kt.), arba lituanistika. Liet. Enc-joj sakoma, kad Lituanistikos Instituto mintis jau buvo kilusi nuo 1928 m., nors tikrovėj ji tebuvo įkūnyta tik 1938–39 m.

Pats žodis **lituanistika** yra visai geras: jis yra taip sudarytas šalia **lituanistas**, kaip pvz. **anglistika, germanistika, romanistika, slavistika** šalia **anglistas, germanistas, romanistas, slavistas** ir kt.; plg. **lingvistika : lingvistas, žurnalistika : žurnalistas** ir kt. Čia priesaga **-istika** yra kilusi iš **-ist-** (mūsų **-istas,** prc. **-iste,** lot. **-ista**...) ir **-ika**

(prc. **-ique,** lot. **-ica** šalia vyr. giminės **-icus**...). Tokiai darybai pradžią yra davę mot. giminės būdvardžiai; plg. lot. **scientia linguistica** (ang. linguistic science), iš kurios ilgainiui sudaiktavardėjusi atsirado dabartinė **lingvistika** (prc. linguistique, ang. linguistics) „kalbų mokslas, kalbotyra". **Lingvistika** yra panašios darybos kaip ir **gramatika** (iš graikų **grammatikē** (technē) „raidžių mokslas"), mūsų **šaukštinė** „šaukšdėtis" (t. y. šaukštinė, arba šaukštų, vieta) ir kt. Toliau plg. dar: **lituanistas, lituanistika** – lot. **lituanus; germanistas, germanistika**: lot. **germanus** ir kt.

Bet ką reiškia **lituanistika**? „Liet. kalbos vadove" (1950 m.) tai yra liet. kalbos, raštijos žodinės kūrybos ir senybių mokslas. „Dabartinės liet. kalbos žodyne" (1954 m.) lituanistika plačiąja prasme vadinamas mokslas apie lietuvių kultūros visumą, o siauresne prasme – liet. kalbos mokslas, liet. literatūra, istorija. O Liet. Enc-joj (1958 m.) šiuo žodžiu vadinama liet. tautos dvasinės srities kūryba (kalba, literatūra, tautosaka, menas) ar mokslas apie lietuvių kūrybinius pasireiškimus įvairiose srityse. Taigi lituanistika visų pirma apima lituanistinius, daugiausia humanitarinius, mokslus, ir todėl nepriklausomoj Lietuvoj įkurto Lituanistikos Instituto uždaviniai buvo tirti liet. kalbą, liet. tautosaką bei Lietuvos praeitį ir rinkti, tvarkyti bei skelbti liet. kalbos, liet. tautosakos bei Lietuvos istorijos medžiagą ir šaltinius. Artimos reikšmės priesagos **-istika** darinių randame ir kitose kalbose; plg. prc. **slavistique** „slavų kalbų mokslas ir studijos", vok. **Germanistik** „vokiečių tautotyra, Deutschkunde; vokiečių senovės mokslas ir kalbotyra" ir kt.

Kalbant apie Lituanistikos Institutą, tenka dar pastebėti, kad jis, tiek nepriklausomoj Lietuvoje įkurtas, tiek 1951 m. vasario 17 d., pasakytume, svetur atgaivintas, tebuvo ir tėra institutas, ne koks nors tariamos akademijos pakaitalas: akademija yra daug platesnė sąvoka. Antra vertus, Lituanistikos Institutui, kaip pats jo pavadinimas rodo, visų pirma turi rūpėti lituanistiniai dalykai. Iš visų minėtųjų lituanistikos apibrėžimų negalima visai griežtai pasakyti, kad Lituanistikos Institutas tegali ar teturi būti siejamas vien tik su „akademinio pobūdžio tyrinėjimais". Pvz. Lietuvos Universitetas nebuvo vien tik tyrinėjimų įstaiga, – joje bent didesne dalimi, buvo ir mokoma, t. y. ruošiami lituanistai mokytojai, teisininkai ir kt. Todėl, atsižvelgiant į ano meto gyvenimo reikalavimus, Lietuvos Universiteto litu-

anistikos dėstytojai šalia tyrinėjimų nemaža dėmesio turėjo kreipti ir į dėstomųjų lituanistinių dalykų pritaikymą gyvenime. Dar daugiau lituanistikos realizacija tenka rūpintis svetur gyvenant: šalia lituanistinių mokslų kėlimo čia dar tenka daugiau kaip lig šiol susidomėti ir lituanistinių dalykų pateikimu platesnei mūsų visuomenei, ypač dar lietuviškai begalvojančiai mūsų jaunuomenei; pvz. geras mokslinis, kad ir nevien moksliškas, koks nors išsamesnis lietuvių kalbos, literatūros ar tautosakos vadovėlis, kuris su laiku mūsų privačioms leidykloms dėl jo vartojimo ribotumo gali būti vis mažiau beįdomus, neturėtų būti išskirtas iš lituanistinių rūpesčių srities. Ir šiuo pastaruoju dalyku kaip tik kiek galėdamas rūpinasi Pedagoginis Lituanistikos Institutas: jame dėstomi lituanistiniai dalykai (lietuvių kalba, literatūra, tautosaka, Lietuvos istorija, lietuvių kultūros istorija ir kt.), dėstomi ne pradiniams, o daugiau ar mažiau pasiruošusiems klausytojams, bet dėstomi (arba stengiamasi dėstyti) pedagogiškai, ir tam dėstymui stengiamasi net parūpinti atitinkamų priemonių, todėl tas institutas ramiausiai gali pasilikti Pedagoginis Lituanistikos (arba geriau: Lituanistinis, t. y. lituanistikai skirtas, glaudžiai su lituanistika susijęs) Institutas. Dabar vartojamos pradinės ar vidurinės lituanistinės mokyklos dėl galėjimo galėtų būti, žinoma, vadinamos, ir pradinėmis ar vidurinėmis lietuvių mokyklomis, tik visa bėda, kad, kuriant ar laikant tokias mokyklas, dažnai pirmiau galvojama apie jose dėstomus lituanistinius dalykus, ne vien apie jų priklausomybę lietuviams, ir todėl jos lituanistinėmis daug kur galėjo būti pavadintos be jokios Pedagoginio Lituanistikos Instituto įtakos. Ligi lituanistinio vaikų darželio gana toli šaunama, bet ne atokiau skriejama ir Lituanistikos Institutą išplečiant už lituanistikos ribų, kur lituanistas kartais gali ir nelabai jaukiai pasijusti, ypač kai ten tarpais iš vidaus ima pūsti ir žvarbus, nesulaikomas šiaurys.

Pagaliau Lituanistikos Instituto pavadinimas nebūtinai turi viską ir apimti; jo tikslą nusako jo statutas, o pobūdį apsprendžia konkretūs jo narių darbai. Pvz. dabartinio, beveik panašiai kaip ir ankstyvesnio, Lituanistikos Instituto tikslas yra „tirti liet. kalbą, literatūrą, spaudą, tautotyrą, Lietuvos istoriją, lietuvių išeivijos istoriją ir kitus su Lietuva ir jos kultūra susijusius klausimus“. Bet šis Institutas per pirmą savo gyvavimo dešimtmetį nedaug ką tegalėjo nuveikti, nes, viena, tuo metu beveik nieko rimtesnio nepadarė nei patys jų skyrių

vedėjai, nei jų nariai; antra, neatsirado nei vieno, kuris būtų ryžęsis bent kiek rimčiau kurį Instituto žygį paremti. Atrodo, kad tik vienas pirmasis Instituto prezidentas tesidarbavo – tą Institutą organizuodamas, jį tvarkydamas ir atlikdamas kaikuriuos jo darbus (pvz. taisydamas Aleksandryno kalbą ir prižiūrėdamas jo spausdinimą). Kiek ir ką nuveiks dabartinė Instituto vadovybė, pamatysime.

Svetimybių reikalu

(Vienybė, 1965 02 11, nr. 6)

Mūsų spaudoj ir kartais šiaip gyvenime vienas kitas pareiškia savo nuomonę apie svetimybių vartojimą lietuvių kalboje. Vieni norėtų nuo tų svetimybių visai atsiriboti; kiti norėtų kiek galint daugiau vartoti savų, lietuviškų žodžių, o mažiau svetimybių; kiti vėl, ypač mandreivos rašytojai, priešingai, ilgainiui vis daugiau ir daugiau savo kalbą privelia vis naujų, lig šiol nevartotų ar net negirdėtų svetimybių; pvz. užuot paprastai sprogdinę bombas arba taisę, gerinę gyvenimo aplinkybes, kartais mūsų spaudos žmonės tas pačias bombas jau mėgina **eksploduoti,** o gyvenimo aplinkybes **remedijuoti** (to remedy) ir tt. Todėl visai nenuostabu, kad J. Šiaučiūnas š. m. Vienybės 5 nr. stebisi, kodėl be atodairos beveik kasdien mūsų spaudos kalboj užuot savų lietuviškų žodžių **išeivija, pagarba, pasikėsinimas, tautininkas, veikimas, veikla** ir kt. vis dažniau vartojama **emigracija, respektas, atentatas, nacionalistas, akcija** ir kt. Dėl to kiek anksčiau (4 nr.) pasisakė ir garsusis Girnakalis: nors daug ką per didelis svetimybių vartojimas ir piktinąs, bet, jo manymu, be tam tikrų svetimybių vis dėlto esą ir negalima išsiversti; pvz. **telefonas** savo laiku buvęs mėginamas paversti **tolkalbiu,** bet iš to nieko neišėję, o šiaipjau nei **telefono,** nei **telefonisto** negi pakeisi kokiu nors **tauškalu** ar **šnekalu.** Pagaliau ne taip jau lengva ir sulietuvinti tokį pvz. **porčių** arba **beismentą,** nes „amerikietiškas beismentas nėra tas pats, kas lietuviškas rūsys".

Apskritai imant, svetimybių vartojimo klausimas yra toks pat senas, gyvas ir vis aktualus, kaip ir pati mūsų raštų kalba. Pvz. jėzuitas Konstantinas Sirvydas (mirė 1631 m. rugp. 23 d.), galima sakyti, buvo pirmasis mūsų raštų kalbos grynintojas: jo raštuose randame **gailė**

„pakūta“, **grąžulas** „dišlius“, **iždas** „skarbas“, **nuodėmė** „griekas“, **priegalvis** „paduška“, **stiklinė** „sklenyčia“, **virtuvė** „kuknia“ arba **austuvė** „audykla“, **girtuvė** „karčiama“, **medžiavilnė** „bovelna“, **miestavaldis** „burmistras“, **protameilis** „filosofas“, **stebuklinė** „teatras“, **vaikavedys** „pedagogas“, **ženkladarė** „fantazija“ ir kt. Daug naujadarų vėliau yra vartoję, pvz. ir Simanas Daukantas, aušrininkai; vysk. Antanas Baranauskas, kun. M. Miežinis ir kt. Bet ypač daug naujų žodžių buvo prikalęs kupiškėnas Antanas Vireliūnas, pvz.: **agna** „energija“, **gintra** „elektrika“, **įdarba** „kultūra“, **orija** „atmosfera“, **orovė** „klimatas“, **plokštas** „planas“, **reikšlas** „simbolis“, **saiknas** „normalus“, **tautuomenė** „internacionalas“, **tvarkovas** „direktorius“, **vaidykla** „teatras“, **varta** „praktika“, **žodininkas** „formalistas“ ir kt. Bet gyvenime šios rūšies naujadarai beveik neįsigalėjo: jo užsimojimas viską lietuvinti buvo per didelis, daug kur nekaip kalbiškai pagrįstas ir todėl nelabai įtikinamas (plg. daiktininkas „realistas“, tautuomenė „internacionalas“, žodininkas „formalistas“ ir kt.); antra vertus, jo didelės lietuvinimo pastangos jau buvo gerokai ir pavėluotos, nes platesnėj visuomenėj jau buvo įsigalėjęs palinkimas vengti šios rūšies kraštutinybių ir eiti nuosaikesniu, natūralesniu keliu, kuris geriau tinka ir pačiai bendrinės kalbos vartosenai, ir šiaip praktikai.

Dar dėl lituanistikos

(Draugas, 1965 03 13)

Rašydamas apie **lituanistiką** š. m. sausio 30 d. Drauge, aš buvau tikras, kad J. Balys man atsakys; tai jau jo toks būdas – trankiai ir karštai pašnekėti apie daug ką, kai kada net ir apie kalbos dalykus. Bet šį kartą (žr. š. m. vasario 20 d. Draugą) jau ne taip baisiai išėjo: jis jau pripažįsta, kad **lituanistika** kaip terminas (prileiskime!) yra geras žodis. Jis taip pat man pritaria, kad **lituanistinė** mokykla yra geresnė kaip **lituanistikos** mokykla, taigi jau galima suprasti, kad ir **Pedagoginis Lituanistinis Institutas**, kurį aš teikiau, irgi yra geresnis už **Pedagoginį Lituanistikos Institutą**.

Dabar šis tas dėl publicistinės interpretacijos. J. Balys pasakoja, kad mūsų žmonių kalboj nesą terminų su **-stika**, ir šios priesagos pavyzdžių neduodanti nei mano „Lietuvių kalbos žodžių daryba“. Mat,

„kalbininkai labai mėgsta remtis gyvąja žmonių kalba, arba liaudies kalba“ ir „šiuo atveju jie paramos negauna“. Čia, atrodo, kažkaip lyg pro pašelmenius pučiama į dausas. O tikrenybė yra tokia. Aš savo straipsny aiškiai nurodžiau, kad priesaga **-istika** yra svetima (t. y. graikiškos lotyniškos kilmės), ir su ja sudaromi žodžiai irgi yra tarptautinės darybos; plg. lot. **germanus – germanistika, lituanus – lituanistika, polonus – polonistika** ir kt. Todėl, suprantama, mano „Liet. kalbos žodžių daryboj“, kur nagrinėjami vien tik lietuviški dariniai, neliečiama ne tik **-stika,** bet ir visos kitos svetimos, ypač tarptautinės priesagos, kurios mūsų kalboj nuo seniau nėra įsigalėjusios. Antra vertus, kalbininkai nėra tokie naivūs, kaip J. Balys galvoja: jie gerai žino, kada ir kur reikia mūsų žmonių kalba, o kur tarptautiniais kitų kalbų duomenimis remtis. **Lituanistika** yra specialus mokslinis, ne liaudies kalbos terminas, ir todėl jis buvo sudarytas ne mūsų liaudinėmis, bet tomis pačiomis tarptautinėmis priemonėmis, kurios tam pačiam reikalui plačiai vartojamos ir daugely kitų (prancūzų, vokiečių, slavų ir kt.) kalbų, būtent – šis terminas nepriklausomojoj Lietuvoj buvo sudarytas lituanistinių (liet. kalbos, liet. tautosakos, liet. literatūros, Lietuvos istorijos ir kt.) mokslų visetui žymėti, visai panašiai kaip ir **baltistika, germanistika, romanistika, slavistika** ir kt. Ir šis terminas buvo tvirtai įsigalėjęs, – jis ir dabartinėj Lietuvoj tebepažįstamas, – ir jį plačiai vartojo ne tik lituanistai profesoriai bei studentai, bet ir lituanistai mokytojai ir visi kiti, kam teko turėti reikalų su lituanistiniais dalykais; taigi šis žodis galėjo arba gali skambėti kaip slang nebent nesupratėlių galvoj. Lituanistikos gretinimas prie kazuistikos arba kabalistikos irgi yra gana negudri pynė.

J. Balys, kad ir trumpai tedirbęs Lietuvos Universitete, visdėlto galėjo žinoti, kad lituanistika, daugelį dalykų apimanti sąvoka, nepriklausomoj Lietuvoj buvo specifikuota, ir todėl, suprantama, praktiškai negalėjo būti vienos kolektyvinės lituanistikos katedros, o buvo lietuvių kalbos, liet. literatūros, Lietuvos istorijos ir kt. katedros; tačiau tai dar nerodo, kad lituanistika tuomet Lietuvos Universitete ar šiaipjau gyvenime buvo nereikalinga arba bent mažai žinoma.

Toliau J. Balys teigia, kad lituanistika turinti arba bent mūsų noru turėtų būti tarptautinis terminas, bet ji tokia nesanti ir vargiai kada ateity būsianti. Net ir tokie daiktavardžiai kaip **anglistika, germanistika, romanistika** ir **slavistika** irgi nesą visuotiniai pavadinimai (bet

jie daugely kalbų vartojami ir todėl tarptautiniai P. S.); pvz. jų nepažįstą dideli konservatoriai anglosaksai, ir „labai abejotina, ar jie tuos naujus terminus kada nors priims". Todėl esą visai teisingai Lituanistikos Instituto ir Pedagoginio Lituanistikos Instituto blankuose rašoma: Institute of Lithuanian Studies, Inc., ir Lithuanian Institute of Education. Tie angliški pavadinimai esą visai aiškūs, ir jų niekas negalįs sumaišyti, o lietuviški šių institucijų pavadinimai jau pridarę nesusipratimų ir maišaties. Tad ką daryti? Atsisakyti nuo lituanistikos ir šiuos institutus pavadinti pagal angliškus pavadinimus ar kaip kitaip? Mano nuomone, čia **lituanistika** yra niekuo nekalta: kaip mokslinis terminas, ji Lietuvoj buvo sudaryta visų pirma mūsų pačių, ne kieno kitų reikalui, ir todėl, ją sudarant, nereikėjo žvalgytis nei į anglosaksus, nei į kitus. Anglai, prancūzai ir kt. lituanistikos nevartoja dėl to, kad jie jąja lig šiol ištisai ir nesidomėjo, ir todėl J. Balys veltui jos ieškojo tų kalbų enciklopedijose. Antra vertus, ne kiekvienas tarptautinės darybos terminas būtinai turi būti ir visuotinis; pvz. **konduktorius** mums yra traukinio palydovas, o anglų **conductor** yra vadinamas dirigentas arba bendrai vadovas (leader, guide), arba mūsų (ir vokiečių, prancūzų bei kt.) **romanas** angliškai vadinamas **novel**, ir t.t. Taigi jei anglų kalboj nėra **lithuanistics**, tai **Lituanistikos Institutas** gali būti angliškai kaip kitaip pavadintas, pvz. **Institute of Lithuanian Studies**. Bet tai visiškai nerodo, kad **lituanistika** svetur dėl to jau būtų netekus savo vertės ir **Lituanistikos Instituto** vietoj jau reikėtų vartoti kažką kita, pvz. **Lietuviškų Studijų Institutas** ar pn.: tai būtų labai gramozdiškas ir daugiau nieko nesakantis pavadinimas, ir todėl, mano nuomone, Lietuvių Profesorių D-ja labai gerai padarė šiame krašte atgaivindama Lietuvoj gyvavusį **Lituanistikos Institutą**, ne kokį naują pavadinimą jam parinkdama. Taip pat beveik nieko nelaimėtume **Pedagoginį Lituanistikos Institutą** pakeitę **Pedagoginiu Lietuvių Institutu, Lietuvių Edukaciniu** (arba **Auklėjimo**) **Institutu** ar pn.: visi šios rūšies pavadinimai kaip reikiant nenusakytų šio Instituto tiesioginio, lituanistinio, pobūdžio. Todėl aš, norėdamas daugiau pabrėžti to Instituto uždavinius ir paskirtį, tik siūlyčiau kilminink**o Lituanistikos** vietoj vartoti būdvardį **Lituanistinis: Pedagoginis Lituanistinis Institutas,** kurio, atrodo, jau niekas nebegalėtų sumaišyti su **Lituanistikos Institutu.**

Bet čia J. Balys man tuojau atsakys: **Lituanistikos Institutas** tegali būti tyrinėjimo, ne mokymo įstaiga, o **Pedagoginis Lituanistikos Institutas** yra tik mokymo įstaiga, todėl ir jo pavadinime neturėtų būti vartojama **lituanistika.** Bet kuo remdamasis jis tai tvirtina? Ar jis nurodė bent vieną šaltinį, iš kurio tai būtų aiškiai matyti? Iš „Dabartinės liet. kalbos žodyno" lituanistikos, vok. Brockhauso germanistikos ar prancūzų „Grand Larousse enciklopedique" slavistikos apibrėžimų visai griežtai negalima pasakyti, kad Lituanistikos Institutas, būdamas mokslo bei tyrimo įstaiga, šalia mokslišků, tikrų tiriamųjų, darbų negalėtų rūpintis ir aktualiais moksliniais dalykais, kurie būtų naudingi ir dabartiniam gyvenimui. Kadangi nepriklausomojoj Lietuvoj turėjome savo universitetą, mokymo bei tyrimo įstaigą, tai Lituanistikos Institutui pirmoj vietoj galėjo būti skiriami mokslo uždaviniai; bet šalia grynojo mokslo jame iš dalies visdėlto buvo kreipiama dėmesio ir į aktualiuosius praktinius dalykus; pvz. to Instituto kalbos skyriaus posėdžiuose ilgai buvo svarstomas rašybos sutvarkymo reikalas. Tai ypač atsimintina gyvenant svetur. Ir Pedagoginis Lituanistinis Institutas kaip tik sėkmingai dirba praktinį lituanistinį darbą: jame ne tik dėstomi lituanistiniai dalykai, bet jo narių paruošiami ir spausdinami vertingi lituanistiniai darbai, rengiami lituanistiniai seminarai ir kt., todėl jis turi pagrindo vadintis **lituanistinis.**

Baigdamas trumpai pakartoju savo teigimus: visai be reikalo buvo sumanyta **lituanistiką** paskelbti nevykėle ir tuo būdu sumažinti jos vertę, ypač šiame krašte; Pedagoginis Lituanistinis Institutas gali ramiai pasilikti šalia Lituanistikos Instituto, nes jų pobūdį aiškiai parodo jų konkretūs darbai, o jų uždavinius bei tikslus nusako jų statutai; pradinės arba vidurinės lituanistinės (ne lituanistikos) mokyklos galėtų būti vadinamos lietuvių mokyklomis, jei tokios čia tikrai galėtų būti laikomos ir jų steigėjai bei laikytojai to sutartinai norėtų; bet man rodos, visai nereikalinga dėl to nertis iš kailio ir prašyti Lietuvių Bendruomenę imtis diktatorinių priemonių tam dalykui sutvarkyti, nes iš to, atrodo, vargiai kas gero išeitų. Ir šiuo norėčiau baigti savo pokalbį su J. Baliu dėl lituanistikos, nes tolimesnė diskusinė šneka, anot mūsų liaudies, galėtų užkliūti varčios, ir pasaka vėl prasidėtų nuo pradžios. Ar to užteks, pamatysime.

Priesaga *-ovas* ir jos vartosena

(Gimtoji kalba, 1966 m., nr. 1, p. 10–12)

Ši priesaga mūsų kalboj yra visai nedari ir todėl su ja sudarytų žodžių turime nedaug, pvz.: *ganõvas* „ginėjas, varytojas; ganas, ganytojas“, *gėrõvas* „gėrėjas, gėrikas; girtuoklis“, *gulõvas, -ai* „tinginys, dribšas; nakvynėn priimtas žmogus“ (ir *gulõvas, -ė* „priegulas; vyras, pati“), *palydõvas* „kas lydi, palydi, palydas“, *vadõvas* „vedėjas, vadas“, *valdõvas* „valdytojas, valdonas“, *varõvas* „varytojas (ypač medžioklėje)“, *žinõvas* „kas žino, žinūnas“ ir kt. Visi šie žodžiai yra mūsų pačių susidaryti, sutinkami įvairiose vietose kasdieninėj šnekamojoj arba iš dalies tautosakinėj kalboj ir lengvai gali būti išaiškinti savomis priemonėmis: dėl darybos plg. *žinõ-vas: žinóti, vadõ-vas:* latvių *vadāt* (mūsų būtų **vadóti*), *valdõ-vas: valdo, -yti* ir kt.; vėliau pagal tai galėjo atsirasti ir analoginių darinių: *gėrõvas: gérti, gulõvas: gulti, gulėti*; plg. dar *tekėlas* (arba *tėkėlas*) „sukamas skritulio pavidalo galąstuvas“: *tekė-ti, kiūtõ-nas* „kas ramiai kiūto vienoj vietoj“: *kiūto-ti* „tyliai, nejudant sėdėti ar gulėti, lindėti, tūnoti“, taip pat *kuprõ-nas* „kupris“: *kuprà, kupróti* ir kt.

Pagal šios rūšies gyvosios žmonių kalbos darinius yra jau nemaža susidaryta ir įvairių naujadarų, pvz. *atsakõvas* „atsakytojas, skundžiamasis“ (kuris teisme turi atsakyti), *ieškõvas* „kas kam per teismą pateikia ieškinį“, *mokõvas* „mokėtojas, žinovas“, *rangõvas* „kas varžybų keliu apsiima kokius darbus vykdyti, kontraktorius“ ir kt.

Visi priesagos *-ovas* dariniai žymi asmenis, kurie atlieka veiksmą, išreikštą pagrindiniais žodžiais, iš kurių tie dariniai yra kilę, pvz. *ganovas* yra tas, kas ką gena, gano, varo; *palydovas* yra tas, kas ką palydi; *valdovas* yra tas, kas valdo, ir tt. Taigi daug kam gali atrodyti, kad žodžiai su priesaga *-ovas* lengvai gali būti pakeisti žodžiais su įprastesnėmis, dažnesnėmis priesagomis, plg. *gėrovas : gėrėjas, gėrikas, gulovas : gulėjas, gulikas, gulėtojas, palydovas : palydėtojas, varovas : varytojas* ir kt. Taip iš tikrųjų iš dalies ir yra. Bet, geriau įsižiūrėję į žodžių vartoseną, galime pastebėti, kad jais jau šnekamojoj žmonių kalboj dažnai linkstama žymėti tam tikras, ypatingesnes, specialesnes veikėjo ypatybes; pvz. *gėrovas* yra ne tik paprastas gėrėjas, bet ir geras gėrikas, girtuoklis; *gulovas* yra ne tik tas, kuris guli, bet ir tas, kuris linkęs gulėti, gulinėti, tinginiauti, t. y. tinginys, dribšas; *šneko-*

vas yra tas, kas mėgsta šnekėti, yra šnekus; *varovas* visų pirma yra tas, kas medžioklėje kiškius arba kitus medžiojamus gyvulius varo, užvaro; *žinovas* yra ne tik tas, kas ką bendrai žino, žinantysis, bet kas ką gerai žino, yra žinūnas, ir tt. Ypač šis reikšmės polinkis pastebimas naujadaruose; plg. *atsakovas* „atsakytojas, skundžiamasis, apskųstasis“, *mokõvas* „kas ką gerai moka, žinovas“, *rangõvas* „kontraktorius“, *varžõvas* „kas dėl ko varžosi, su kuo rungtyniauja, konkurentas“ ir tt. Taigi priesaga *-ovas* tam tikrais atvejais gali būti vartojama ir tam tikrai, suspecialintai, reikšmei žymėti.

Bet, antra vertus, mūsų kalba, ypač šnekamoji, dažnai ir šiaipjau nevengia tos pat arba artimos reikšmės, bet su įvairiomis priesagomis sudarytų žodžių; pvz. šalia paprasto *keikėjo, keikiko* arba dažno *keikūno* mūsų tarmėse dar vartojama ir *keiklỹs, keiksnỹs, keikuonìs, keikiniñkas, keiksminiñkas, keiksminỹs, keikùtis, keikāzas* ir kt. Šiokie niuansiniai variantai yra ypač naudingi tiems, kurie nori savo mintis gyviau, vaizdingiau arba skirtingiau, specifiškiau nusakyti. Štai tas, kuris tik kalba arba šneka, mums visų pirma yra *kalbėtojas* arba *šnekėtojas*, pvz.: jis menkas k a l b ė t o j a s, t. y. jis menkai kalba, menkai tegali kalbėti; bet kalbus, šnekus žmogus, tas, kuris linkęs arba mėgsta kalbėti, šnekėti, daugeliui yra nebe paprastas kalbėtojas arba šnekėtojas, bet jau *kalbovas* arba *šnekovas*; plg. dar *kalbõčius* „mėgėjas daug kalbėti, kalbus žmogus“, *šnekuõlis* „šnekus žmogus“, *šnekùtis* „kas mėgsta daug šnekėti“ (**šnekočius*, rodos, nepažįstamas, bet gali būti vartojamas) ir kt. Tarmėse panašios reikšmės kaip *kalbovas* arba *kalbočius* dar sutinkamas ir *kalbiniñkas* „kalbus, plepus žmogus“: k a l b i n i n k a s – ne darbininkas; k a l b i n i n k a s randa kalbą, darbininkas – darbą. Bet *kalbiniñkas,* mokslinių terminu vartojamas, jau reiškia kalbos tyrinėtoją, lingvistą, ir jo tada jau k a l b o č i u m nebelaikome. Norėdami atskirti tikrą kalbininką, kalbos tyrinėtoją, nuo paprasto kalbos mėgėjo arba profano, pastarąjį kartais dar juokais pavadiname ir k a l b o v u; plg. dėl to dar *vadas, vadovas* ir *vadėiva* „menkas vadas“, *rašytojas* ir *rašėjas, rašikas* arba *rašėiva* „prastas, menkas rašytojas“ ir kt.

Apie priesagos *-ovas* slaviškumą, kaip kad vienas GK skaitytojas samprotauja, negali būti ir kalbos.

L. Jurgutytės-Baldaufienės lituanistinė disertacija

(Aidai, 1968 m., nr. 4, p. 188–189)

Lucia Baldauf: DER GEBRAUCH DER PRONOMINALFORM DES ADJEKTIVS IM LITAUISCHEN. München, Otto Sagner, 1967. 103 psl.

Ši knygelė yra dviem atžvilgiais ypatinga: viena, jos autorė yra lietuvė, Aleksandro Jurgučio duktė, 1935 baigusi Panevėžio mergaičių gimnaziją, o 1943 – Kauno universitetą. 1939 ištekėjusi už docento dr. Edmundo Baldaufo ir nuo 1955 lektoriaujanti Müncheno universitete (dėsto lietuvių kalbą); antra, ji šiame savo darbe, 1965 Müncheno universitete įsigytoje daktarės disertacijoje, nagrinėja didžiai įdomų ir aktualų sintaksinį lietuvių kalbos gramatikos dalyką – įvardžiuotinių būdvardžių vartoseną.

Jos nuomone, paprastieji būdvardžiai gali būti vartojami atributyviai ir predikatyviai, o įvardžiuotiniai – tik atributyviai, pvz.: diena buvo **blausi** ir **ūkanota**, bet: **žaliosios** žolelės rasą kelia. Įvardžiuotinių būdvardžių ypatybė yra pažymimoji (determinacinė), todėl jais gali būti vienas dalykas skiriamas nuo kitų vienodų dalykų, individualus paskiras dalykas gali būti priešybine žyme išskiriamas iš kitų vienodos rūšies dalykų ir vienas dalykas gali būti atskiriamas nuo kitų vienarūšių dalykų, pvz.: paduok man **aštrųjį** peilį; daugiausia ūžė **senoji** karalienė; **baltieji** ir **pilkieji** žirniai, **languotoji** skarelė. Taigi pažymėjimas (determinacija) yra svarbiausioji įvardžiuotinių būdvardžių funkcija, ir todėl suprantama, įvardžiuotinių lyčių paprastai nesudaroma iš išvestinių priesaginių būdvardžių (pvz. **aguoninis** pyragas, **avižienis** kisielius, **pernykštis** sniegas, **spygliuotis** medis, **svyruoklis** beržas ir kt.), nes šios rūšies priesaginiai ir įvardžiuotiniai būdvardžiai savo funkcijomis yra vienodi. Be to, įvardžiuotiniai būdvardžiai, be pažymimosios, dar gali turėti ir emocinę funkciją, pvz.: **gerasis** tėvelis, **mylimoji** sesutė, o žeme, o motina mano **brangioji!** Toliau dar tenka pastebėti, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai tam tikrais atvejais gali būti sukeičiami su paprastaisiais, pvz.: Nebausk manęs, o **rūstasai** patėvi, nebark manęs, o pamote **pikta** (S. Nėris); **brangusis** ir **brangus** drauge; pralėkė **raitųjų** gauja; šnypščia iš kelmo **piktoja** (A. Baranauskas); **ankstybasis** dantis rakinėja, **vėlyba-**

sis akis krapštinėja ir **aklas aklą** netoli tenuves; gera **raguotam** kitus badyti, ir t.t.

Šituo būdu autorė, pradžioj trumpai palietusi įvardžiuotinių būdvardžių darybą ir jų tyrinėjimų istoriją, toliau išdėsto pačią tų būdvardžių vartoseną ir svarbiąsias jų funkcijas – determinaciją ir emociją. Kiek matyti iš cituotosios literatūros, jai nemaža bus padėję kai kurie ankstyvesni šios rūšies darbai, ypač A. Valeckienės „Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas" (Vilnius, 1957). Bet ar ji visą įvardžiuotinių būdvardžių vartosenos problemą yra kaip reikiant išaiškinusi, skaitytojai gal bus nevienodos nuomonės. Pvz. kyla klausimas, ar liaudies dainos ir šiaip poezija, kur ritmas ir kompozicija dažnai ne mažiau reiškia, kaip natūrali kasdieninė liaudies kalbos vartosena, yra tinkamas šaltinis paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių vartosenos skirtumui konstatuoti ar pagrįsti? Arba vėl: kodėl vienose vietose įvardžiuotinių būdvardžių vartojama daugiau ir griežčiau juntama jų reikšmė, o kitur beveik jų visai nevartojama? Kodėl, sakysime, miesčionys ir inteligentai dažnai nebejaučia, kada paprastieji bei įvardžiuotiniai būdvardžiai turėtų būti skiriami, ir todėl juos vartodami maišyte maišo arba daugiausia tevartoja tik paprastuosius būdvardžius? Taip pat yra pastebėta, kad visuotinės reikšmės posakiuose (priežodžiuose ir kt.) dažniausiai vartojami paprastieji būdvardžiai, pvz.: **aklam** kelio neparodysi; **alkanam** ir **juoda** duona skani; **dirbančiam** ir Dievas padeda; **geram** visi geri, **blogam** visi blogi; **geros** akys dūmų nebijo; **girtam** ir ožka kaustyta; **gyvam** kailio nelupsi; **jaunas seno nepamokys; kuprotą** tik grabas išlygins; **mažas** kupstas didelį vežimą verčia; **menka** žolė ilgai žydi; **pirkta** duona neskalsi; **senas** jautis vagos negadina; **svetimos** burnos neužčiaupsi, ir kt. Čia visur sakoma bendra, visuotinė reikšmė ir paprastai niekas neišskiriama nei pabrėžiama, todėl šiokiais atvejais daugiausia ir vartojami paprastieji, ne įvardžiuotiniai būdvardžiai. Ir t.t. Tačiau, šiaip ar taip, autorė, kad ir svetur gyvendama, savo pasirinktąją disertacinę tezę, lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartoseną, yra gerai išvysčiusi ir savo išvadas įtikinamai pagrindusi. Tai yra naujas ir sveikintinas kalbotyrinės lituanistinės literatūros indėlis; tolimesni, specialesni tyrinėjimai galės šį darbą papildyti, patikslinti.

Prieveiksmiai su *-iniai*

(Draugas, 1968 07 27, nr. 176)

Kornelijus Bučmys, OFM, Darbininko redaktorius, klausia mane, ar, kaip L. Dambriūnas tvirtina paskutiniame Gimt. Kalbos n-ry, tikrai yra taisyklingi tokie prieveiksmiai kaip **kultūriniai, politiniai, stilistiniai** ir kt., kurių niekados neteikė Jonas Jablonskis ir kurie neteikiami „Lietuvių kalbos vadove", ir dėl to jis toliau rašo: „Jūs esat vienas iš Vadovo autorių, dėl to ne tik šio laikraščio redakcijai, bet ir visuomenei būtų naudinga žinoti, ar Jūs pritariate p. L. Dambriūno teigimui, kad minėtos rūšies daryba yra taisyklinga ir vartotina".

Kaip anksčiau, prieškarinėj Gimt. Kalboj ir Vadove, taip ir dabar iš esmės aš nesu linkęs šios rūšies prieveiksmių teikti bendrinei kalbai norminėmis lytimis. Man rodos, J. Jablonskio, J. Balčikonio ir kitų kalbininkų nuomonė apie tai, apskritai imant, tebėr teisinga, ir jos daugiau ar mažiau toliau tebesilaikoma. Pvz. 1954 m. „Dabartinės liet. kalbos žodyne", kur aiškiai atsispindi dabartinių Lietuvos kalbininkų kalbos taisyklingumo supratimas, tokių prieveiksmių kaip **poetiniai, politiniai, stilistiniai** ir kt. visai nevartojama; čia pastebėjau tik vieną **begaliniai** „be galo", kuris vietomis ir tarmėse pažįstamas. To paties supratimo laikomasi ir didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne"; čia pvz. šalia **kultūrinis, laikinis** visai neminimi prieveiksmiai **kultūriniai, laikiniai**, ir terandame tik **kūrybiškai, laikinai** šalia **kultūriškas, laikinas** (ir **laikinis**). Taip pat ir „Rašomosios liet. kalbos žodyne", kur žodžių vartoseną prižiūri A. Salys, aiškiai vengiama šios rūšies darinių: čia ne tik neduodama **politiniai, stilistiniai, tautiniai**, bet ir užuot **pagrindiniai, paviršutiniai, vidutiniai, visuotiniai** tevartojama **laikinai, paviršutinai** (ir **paviršutiniškai**), **vidutiniškai, visuotinai** šalia **laikinas** (ir **laikinis**), **vidutinis** (ir **vidutiniškas**), **visuotinis** (ir pasenęs **visuotinas**), o prieveiksmis **viršutiniai** laikomas tarmybe.

Bet L. Dambriūnas su tokia vartosena nesutinka: jo nuomone, prieveiksmiai su **-inai** tegali būti sudaryti iš būdvardžių su galūne **-ai**: **galutinai** iš **galutinas, laikinai** iš **laikinas, visuotinai** iš **visuotinas**, bet nieku būdu negalime vartoti **laikinai** šalia **laikinis, visuotinai** šalia **visuotinis**. „Nuoseklumas, – sako jis, – reikalauja tokios tvarkos: vartojant prieveiksmį **galutinai,** reikia vartoti ir būdvardį **galutinas**, ir vartojant būdvardį **vidutinis, paviršutinis**, reikia vartoti ir prie-

veiksmį **vidutiniai, paviršutiniai**". Ir toliau jis dar taip rašo: „Toks nuoseklumas išlaikomas ir kitais atvejais. Pvz. šalia **tautinis susipratimas** turime ir **tautiniai susipratęs**, o šalia **tautiškas susipratimas – tautiškai susipratęs**. Žodžiu, čia turime natūralią analogijos lygtį – **tautiškas : tautiškai = tautinis : tautiniai**. Ir tai yra taisyklinga analogija". „Čia kalbininkai dirbtinai sumaišė dvi būdvardžių kategorijas (su galūnėmis **-inis** ir **-inas**) ir prieveiksmius iš abiejų daro tik su galūne **-ai**. Bet tokia prieveiksmių daryba yra nenuosekli ir dėl to netaisyklinga".

Su šitokiu griežtu, formaliai logišku samprotavimu vargiai sutiks atsargesnis kalbininkas, kuriam kalba, net ir bendrinė, nėra kokia formalinė logika arba algebra: čia mes dažnai susiduriame su tam tikra, kalbine, logika, arba, kaip W. Haversas sako, Volkslogik, kuri dažnai algebrinės analogijos ir visai nepaiso. Pvz. šalia senovinio būdvardžio **senas** jau nuo seniau labai plačiai vartojamas prieveiksmis **seniai** „prieš daug laiko, ne dabar" (jis jau s e n i a i namo sugrįžo), arba štai vėl šalia dabartinio būdvardžio **vėlus** visuotinai vartojamas prieveiksmis **vėlai** (jis v ė l a i grįžo namo), ne ***vėliai**, kaip pvz. **gražiai** šalia **gražus** ir kt. Tai yra dėl to, kad seniau buvo ir vietomis dar tebėra pažįstamas būdvardis **vėlas**, tos pat rūšies, kaip **biauras, klaikas, pigas, sūras, šiauras** ir kt., bet ilgainiui jis buvo paverstas į **vėlus**, o jo senovinis prieveiksmis pasiliko lig šių laikų. Kitokia istorija yra su **seniai**: senovinė forma **senai**, dar vietomis tarmėse ir dabar pažįstama, su laiku iš analogijos pagal **naujai** (tariama **naujei**) buvo perdirbta į **seniai** (tariama **senei**), ir ši pastaroji forma yra jau įsigalėjusi net bendrinėj kalboj. Formaliai logiškai arba analogiškai tiek **vėlai**, tiek **seniai** (plg. **geras : gerai = senas : senai** arba **gražus : gražiai = vėlus : *vėliai**) dabar yra visai nenuoseklios lytys ir todėl pagal minėtąjį receptą turėtų būti netaisyklingos. Bet lig šiol niekas iš rimtesnių kalbininkų taip nesprendė šio dalyko: tai buvo ir tebėra visai taisyklinga, nes tai yra kalbiškai pagrįsta. Ne kas kita yra ir pvz. **paviršutinai, vidutinai, visuotinai.** Senovinėj raštų kalboj dar tebebuvo vartojami būdvardžiai **vidutinas, viršutinas, visuotinas** (žr. mano Liet. kalbos žodžių daryba 245). Būdvardį **visuotinas** dar vartojo pvz. M. Valančius, ir lig šiol jis kartais pasitaiko šalia **visuotinis**, o prieveiksmis **visuotinai** ir dabartinėj gyvojoj žmonių kalboj pažįstamas. Bet bendrinėj kalboj **visuotinis** vis dažniau vartojamas, o **visuo-**

tinas pamažu traukiasi iš apyvartos, tačiau prieveiksmis **visuotinai** daugelio lygiai vartojamas tiek šalia nykstančio **visuotinas**, tiek šalia įsigalinčio **visuotinis**, nes prieveiksmis **visuotiniai** gyvojoj kalboj daug kur visai nepažįstamas.

Būdvardžiai **paviršutinis, vidutinis** yra dvejopos reikšmės – priklausomybės santykinės ir kokybinės: **paviršutinis** „paviršiuj esąs, paviršinis", **vidutinis** „vidurinis, middle, mittler" ir **paviršutinis** „negilus, lėkštas, superficial, oberfächlich, flüchtig", **vidutinis** „mediocre, mittelmässig". Vienur kitur šalia pastarosios reikšmės būdvardžių pagal kitus pavyzdžius buvo sudaryti prieveiksmiai **paviršutiniai, vidutiniai**, bet šiokia daryba tepasireiškė visai siaurai, ir daug kur kitur buvo nueita kitu keliu: kokybinės reikšmės būdvardžiai **paviršutinis, vidutinis** buvo paversti į **paviršutiniškas, vidutiniškas** (p a v i r š u t i n i š k a s darbas, v i d u t i n i š k a s atlyginimas), ir iš jų sudaryti prieveiksmiai **paviršutiniškai, vidutiniškai** dabar plačiai vartojami ne tik šalia **paviršutiniškas, vidutiniškas**, bet ir šalia tos pat reikšmės **paviršutinis, vidutinis**, ir tai kalbiškai yra visai taisyklinga.

Apskritai imant, mūsų kalboj, kaip rodo jos istorija, nelinkstama iš priklausomybinių santykinių būdvardžių su **-inis** sudarinėti nei įvardžiuotinių būdvardžių (apie tai plačiau rašo L. Jurgutytė-Baldaufienė savo disertacijoj), nei prieveiksmių su **-iniai**, todėl kalbininkai, tuo vaduodamiesi, lig šiol ir neteikė bendrinei kalbai šios rūšies prieveiksmių norminėmis lytimis. Kiek plačiau susipažinus su būdvardinių priesagos **-iškas** ir **-inis** darinių reikšme bei vartosena mūsų gyvojoj žmonių ir geresnių senesnių bei vėlyvesnių raštų kalboj, nesunku pastebėti, kad šios priesagos daugiausia yra aiškiai skiriamos ir, tuo skirtumu remiantis, galima naujus duomenis visai tinkamai vartoti; plg. **mokslinis** (mokslo, mokslui priklausąs, mokslui skirtas) ir **moksliškas** (mokslui būdingas, atitinkąs mokslo reikalavimus) straipsnis ir kt. Tuo būdu ir „Lietuvių rašomosios kalbos žodyne" **tautinis** vokiškai verčiamas „völkisch, national, zum Volke gehörig, mit dem Volke verbunden" (prieveiksmis **tautiniai** čia neduodamas), o **tautiškas** – „völkisch, national, der Volksgemeinschaft entsprechend, patriotisch". Bet šių būdvardžių prieveiksmiai, daugiausia ir gyviausiai vartojami, yra su **-iškai**, ne su **-iniai**, pvz.: **bedieviškai, berniškai** (elgiasi), **giriškai** (putrą raugia), **kiauliškai** (gyvena), **miliškai** (audžia), **pasakiškai** (gražus), **šuniškai** (sėsim d r a u g i š k a i, ėsim dešrą š u -

n i š k a i), **velniškai** (nusikvatojo), **vokiškai** (pyragus kepa), **žmoniškai** (taisosi), **nežmoniškai** (kenčia) ir kt. Tokiais atvejais mūsų žmonės paprastai **-iniai** nevartoja. Iš jų kalbos, kaip jau iš dalies minėta, lig šiol žinomi tik keli šios rūšies dariniai (**begaliniai** „be galo“, **paviršutiniai, viršutiniai, vidutiniai**), bet jie savo darumu visai nepasižymi ir tesutinkami gana siaurame plote; be to, daugely tarmių, kur jie nepažįstami, vartojami įmanomesni pakaitalai: **be galo** (gražus), **paviršutiniškai** (dirba), **vidutiniškai** (atrodo); taip pat dabar jau plačiai yra įsigalėję ir prieveiksmiai su **-inai: laikinai, paviršutinai, visuotinai**.

Mūsų spaudos ir šiaip kai kurių raštų kalboj dar vis pasitaiką tokie prieveiksmiai kaip **dvasiniai, literatūriniai, poetiniai, politiniai, stilistiniai, tautiniai** ir kt. reikšmiškai yra blankūs, dirbtiniai dariniai, mūsų kalboj neturį gilesnių šaknų. Savo laiku šiokius prieveiksmius visai dirbtinai buvo mėginta skirti nuo prieveiksmių su **-iškai,** – neva **politiniai** reiškia „politikos atžvilgiu“ ar pn., – bet iš tikrųjų jokio to skirtumo nėra, ir daugeliu atvejų, pvz. užuot **poetiniai** arba **stilistiniai**, galime daug įprasčiau ir tinkamiau pasakyti **poetiškai, stilistiškai**. Kitais atvejais kai ką galima kitaip nusakyti; pvz. vietoj **protiniai nesveikas žmogus** jau žymiai geriau tinka **nesveiko proto** (arba **psichiškai nesveikas**) **žmogus**. Užuot **tiesioginiai** mums visiškai užtenka **tiesiogiai:** tai yra trumpiau ir sklandžiau. Mes taip pat lengvai galime apsieiti ir be **pagrindiniai** arba **pagrindinai:** šių prieveiksmių vietoj galime vartoti **pagrindžiai** šalia **pagrindus** „solid, well-grounded, fundamental“: **pagrindas**; dėl darybos plg. **apmaudžiai** šalia **apmaudus : apmaudas** ir kt. Panašiai šalia **moralas** dabar jau plačiai vartojamas būdvardis **moralus** ir priev. **moraliai**; toliau iš **moralus** gali būti sudarytas rūšinis būdvardis **moralinis**, panašiai kaip **saldinis** „saldžios rūšies, saldūnis“ iš **saldus** ir kt.; bet iš **moralinis** jau nebesudarysime prieveiksmio **moraliniai**, kaip kad iš **saldinis, tankinis** nebesudarome prieveiksmių **saldiniai, tankiniai.** Ir t.t.

Tuo baigiu šį savo straipsnį. Kai kurių smulkesnių dalykų nebeliečiu, nes dėl to savo laiku jau buvo gerokai ginčytasi. Nebūčiau ir šį kartą čia prašnekęs, jei Gimt. Kalboj nebūtų buvę pradėta iš peties rašyti apie kontroversinius dalykus, apie kuriuos daug kas kitaip galvoja ir kurių ginčytinas svarstymas Gimt. Kalbos skaitytojams, daugiausia praktikams yra beveik nereikalingas.

Priesaga *-inis* ir kilmininkas

(Draugas, 1969 11 22)

Tuojau po 2-ojo pasaulinio karo Lietuvoj buvo labai suaktyvinta (arba, kaip ten sakoma „aktyvizuota“) priesagos ***-inis*** būdvardžių vartosena, todėl pvz. atsirado: b a u d ž i a v i n i s jungas, l e i d y k l i n i s darbas, l e n i n i n ė tiesa, p l ė š i n i n ė s žemės, t ė v y n i n i s karas, t ė v y n i n ė gamyba, t r u p i n i n ė struktūra ir kt. Savo laiku įsibėgėjus net buvo pradėta vartoti ir r a š y t o j i n ė spauda, m o k y t o j i n ė konferencija. Plg. Literatūra ir kalba, 1958 III 92–94. Ir visa tai, kaip kaikurie patys Lietuvos kalbininkai pripažįsta, atsirado ne be rusų kalbos įtakos; plg. rus. i z d a t e l ' s k a j a rabota, l e n i n s k a j a pravda, o t e č e s t v e n n a j a vojna, u č i t e l ' s k a j a konferencija ir kt. Ilgainiui šios rūšies dariniai nejučiomis buvo pradėti maišyti su ankstyvesniais savaisiais, lietuviškais, dariniais, buvo pradėta nebesusigaudyti, kas ir kaip iš tikrųjų vartotina, ir tuo būdu atsirado maišalynė, painiava. Todėl Valys Drazdauskas (ne kalbininkas, o literatas, daugiausia vertėjas, praktikos žmogus) š. m. *Kultūros barų*, LTSR Kultūros ministerijos mėnesinio žurnalo, 9-me n-ryje šiaip atsiliepia: „Būdamas net didžiausias šalininkas tos mūsų dabartinės bendrosios vartosenos, vis dėlto niekaip negali susigaudyti, kaip kalbėti ir rašyti. Vieni rašo ir sako – *partijos sekretorius*, bet – *profsąjunginis pirmininkas*. Vieni sako ir rašo – *mokslo valdyba*, kiti – *mokslinė taryba*, vieni – *Politechnikos institutas*, kiti – *Pedagoginis institutas*. Net tokios aukštos įstaigos nebesutaria, kaip šiuo aiškiu atveju vartoti: ar dalyko, objekto, esmės, tikslo, pagarbos ir tauros kilmininką, ar priesagos *-inis* būdvardį, kurio dažniausiai pasigauname standarto ir serijos daiktams žymėti, o taip jau ypatingai nepagarbai reikšti... Štai kokia pinkli ta dabartinė vartosena“. Ir toliau jis dar priduria: „Turėjome mokslo darbų, literatūros veikalų redaktorius. Dabar atsirado visokių *literatūrinių redaktorių*, *periferinių korespondentų*, *koncertinių recenzentų*. Ir taip dedasi po to, kai J. Jablonskis šį dalyką – pareigų, profesijų, įmonių ir padalinių pavadinimų reikalą – buvo išmintingai ir visai padoriai sutvarkęs. Tai didelis laimėjimas. Tai buvo pradžia mūsų norminamosios terminijos. Čia J. Jablonskio buvo įtvirtintas amžių dienai dalyko, objekto, esmės, tikslo, pagarbos ir tauros kilmininkas. Priesagos *-inis* būdvardis buvo išlikęs tik to-

kiuose pavadinimuose – *techninė sekretorė*, *cheminė valykla*. Tad kodėl tą tvirtą ir aiškų J. Jablonskio pastatą šiandien griauname?“

Bet koks gi tas J. Jablonskio pastatas yra iš tikrųjų buvęs? Jis savo antrosios laidos gramatikoje yra teikęs tokių priesagos *-inis* būdvardžių pavyzdžių: dvasinis (dvasios reikalams skiriamas) penas, išeiginis (išeigos) drabužis, mėsinis (skiriamas mėsai piaustyti) peilis, mokslinis (skiriamas mokslui, mokslo) vadovėlis, paveikslinė (kuri skiriama paveikslui) mokykla, pieninis puodelis (jis skiriamas pienui, jame pieną laikom), prūsinis spiritas, švedinis plienas, varšuvinis avilys ir kt. Ir tuojau pat jis pastebi, kad šios priesagos būdvardžius gali atstoti daiktavardžių kilmininkai; plg. aukso ir auksinis žiedas, dvasios ir dvasinis penas, mokslo ir moksliniai dalykai ir kt.

Taipgi V. Drazdauskas yra surentęs nevisai tikrą jablonskinį pastatą: J. Jablonskis kaip tik yra teikęs ir dažnai pats vartojęs priesagos *-inis* būdvardžius pvz. tikslui žymėti, taigi jis jokiai „amžių dienai“ nėra „įtvirtinęs“ tik vieną tikslo kilmininką; be to, iš jo raštų nematyti, kad kilmininkas būtų pagarbos ir tauros linksnis, o priesagos *-inis* būdvardžiai būtų vartojami „ypatingai nepagarbai reikšti“. Mūsų žmonių kalba, kuria J. Jablonskis daugiausia rėmėsi, turi savo vartoseną ir tam tikras tos vartosenos ribas. Pvz. su priesaga *-inis* sudaryti daiktavardiniai būdvardžiai dažnai žymi paviršutinį daikto ar jo ypatybės santykį su pagrindiniais žodžiais, iš kurių jie sudaryti, daug įsakmiau, specialiau, negu daiktavardžių kilmininkai; pvz. dangi-nis (dangaus spalvos, šviesiai mėlynas) sijonas, kamuolinis (kamuolio pavidalo) žaibas, peilinis (peilio didumo) lydžiukas, šalinis (iš šalies kinkomas) arklys, ūdrinė (ūdros kailio) kepurė yra jau kitokesnės reikšmės, kaip dangaus sijonas, kamuolio žaibas, peilio lydžiukas, šalies arklys, ūdros kepurė ir kt., ir todėl tokie dalykai paprastai nekeičiami vieni kitais, ypač kai jų reikšminis skirtumas aiškiai pastebimas. Bet, kita vertus, yra taip pat ir tokių kilmininkinių žodžių grupių, kurias tuojau irgi nelengva pakeisti būdvardinėmis; pvz. vietoj darbo, mokslo žmonės, mokslo draugai, širdies žmogus, širdies liga, valsčiaus viršaitis, ligonių kasa ir kt. paprastai nesakoma arba bent nelinkstama sakyti darbiniai, moksliniai žmonės, moksliniai draugai, širdinis žmogus, širdinė liga, valstinis

viršaitis, l i g o n i n ė kasa ir kt. J. Jablonskis, kaip ir pati žmonių (liaudies) kalba, kurios reikšmė dabar Lietuvoje dažnai brėžte pabrėžiama, neiškrypdavo į tokias kraštutinybes; tokių kraštutinybių buvo vengiama Lietuvoj ir po J. Jablonskio mirties beveik ligi pat 2-jo pasaulinio karo pabaigos. Jeigu po šio karo dabartinėj Lietuvoj priesagos *-inis* būdvardžių vartosena buvo žymiai išplėsta, o kilmininkinių žodžių grupių sritis buvo kiek susiaurinta, tai yra kitas dalykas: viena priežastis, kaip jau minėta, buvo, bent pradžioje, didelis pasidavimas rusų kalbos įtakai (dabar jau pradedama vengti tokių prašmatnybių, kaip *r a š y t o j i n ė konferencija* ir kt.); kitas dalykas yra žmonių, liaudies, kalbos reikšmės pabrėžimas ir tuo pat metu gerokas jos „primiršimas" bendrinės (literatūrinės) kalbos vartosenoje; todėl, šituo keliu einant, svetimoji vartosena buvo ilgainiui pradėta maišyti su savąja, lietuviškąja, ir tuo būdu atsirado maišatis, didžiulis nevienodumas, apie kurį taip aiškiai rašo V. Drazdauskas. Pagaliau prie šios padėties susidarymo, be abejonės, dar prisidėjo ir ta aplinkybė, kad vis dar nėra aiškiai formuluotos, visų ar bent daugumos priimtos bendrinės kalbos ir jos vartosenos teorijos. „Apginti kokį kalbos dalyką tuo, kaip žmonės sako ar nesako, – rašo tas pat V. Drazdauskas, – vis sunkiau, o ta dabartinė bendroji vartosena dar pati nesižino, kas esanti." Ir savo straipsnį jis baigia šiais žodžiais: „Dabar lyg ir kitokia padėtis – turime nemaža žmonių, kurie gilinasi į tą mūsų kalbos praeitį ir gana tolimą, gal jie numato ir jos ateitį, bet tuo tarpu nežinia, ką jie galvoja apie jos dabartį. Deja, ir šiuo metu mūsų kalbos dabarčiai dirba atsidėję ir išsijuosę tie kalbininkai, kuriems maža rūpi kalbos istorija ir kurie nelabai ką ryžtasi jos ateičiai planuoti. Tad ir vėl sunkiai tvarkome tą mūsų kalbos dabartį". Daug ir teisingai pasakyta.

Gimtoji Kalba ir jos likimas

(Draugas, 1969 04 12, nr. 86)

Gimtoji Kalba Lietuvoj buvo leidžiama nuo 1933 metų pradžios ligi 1940–41 m. Šio laikraščio sumanymas kilo šeštadieniniuose S. Čiurlionienės pobūviuose, iš kurių dalyvių buvo sudaryta redakcinė komisija ir išrinktas ats. redaktorius J. Talmantas. Tuo būdu GK

galėjo pradėti gyvuoti, ir jos per pirmuosius dvejus metus pasirodė lygiai dvidešimt numerių. Bet šis darbas nebuvo visai sėkmingas: dėl įvairių priežasčių, nevisi dalyviai galėjo vienodai šio laikraščio leidimą paremti; antra vertus, ir pati visuomenė, kuriai tas laikraštis buvo skiriamas, nedaugiausia parodė susidomėjimo bei susirūpinimo jo palaikymu, todėl jis netrukus ir sunegalavo.

Susidarius tokiai padėčiai, savaime kilo klausimas. GK palaidoti ar mėginti ją kaip nors toliau leisti? Tam reikalui 1935 m. sausio 26 d. susirinko tam tikras būrelis žmonių (K. Alminauskis, A. Ašmantas, J. Balčikonis, J. M. Laurinaitis, A. Salys, Pr. Skardžius ir J. Talmantas) ir, viską apsvarstę, nutarė įkurti Lietuvių Kalbos Draugiją, o GK padaryti tos draugijos organu. Jie taip pat tuojau išrinko ir naują redakcinę trijų narių (A. Salio, Pr. Skardžiaus bei J. Talmanto) komisiją, o patį laikraščio leidimą tam tikra sutartimi perleido „Sakalo" bendrovei. Ir tuo būdu GK be pertrūkio galėjo toliau pasirodyti. Atsakomuoju redaktorium 1935 m. buvo J. Talmantas, 1936–37 m. – L. Dambrauskas, 1938–39 m. – P. Jonikas, o 1940–41 m. – Pr. Skardžius. Pagaliau nuo 1938 m. pradžios LKD perėmė iš Sakalo ir patį GK leidimą. Vokiečių okupacijos metu GK nebegalėjo pasirodyti.

Šitaip persitvarkiusi, GK labai sustiprėjo. Visų pirma rados apsčiai įvairių sričių bendradarbių, ypač jaunų kalbininkų, mokytojų, rašytojų ir kt. Platesnė visuomenė ėmė vis daugiau domėtis bendrinės kalbos kultūra, ir kaskart rados daugiau skaitytojų, aktyvių GK rėmėjų; paskutiniaisiais metais prenumeratorių buvo jau per 10.000. GK redakcija susilaukdavo įvairių įvairiausių klausimų iš visos Lietuvos. Gražus būrelis kalbininkų, mokytojų, rašytojų ir šiaip kalbos mėgėjų buvo susispietę į LKD, kur jie svarstydavo įvairius bendrinės kalbos vartosenos dalykus ir paskui svarbesnius nutarimus skelbdavo savo organe. Pati GK redakcija, sutartinai dirbdama, stengėsi savo skaitytojams duoti ko daugiau praktinių kalbinių žinių bei patarimų ir tuo pat apimti visą bendrinės kalbos vartoseną, o savo samprotavimus pagrįsti visų pirma savo kalbos duomenimis ir tuo pat metu juos suderinti su neabejojamais kalbos mokslo pasiekimais. Dabartinių tarybinių kritikų Gimt. Kalbai primetamas purizmas buvo svetimas: ji senų skolinių ar būtinai reikalingų tarptaut. svetimybių nevengė, tik kartais vieną kitą visai gerą ir platesnei visuomenei suprantamesnį lietuvišką pakaitą tetaikė pirmoj vietoj pvz. **akcininkas** „akcionierius",

grąžulas (arba **rodiklis**) „dišlius“, **nesąmonė** „absurdas“, **pastraipa** „abzacas“, **pažanga** „progresas“ ir kt., bet niekam nedraudė vartoti ir **absurdo, progreso** ir kt. Tai buvo vidurio kelias, kuriuo ėjo ir mūsų didieji kalbininkai – J. Jablonskis bei K. Būga. Vireliūnizmai ar dabušizmai jai buvo nepakeliui.

Beveik tuo pačiu keliu kaip prieškarinė, ėjo ir pokarinė GK, 1958 m. atgaivinta JAV-bėse ir gyvavusi lygiai dešimt metų. Iš viso jos pasirodė 40 numerių (672 psl.). Redakcinę jos komisiją sudarė P. Jonikas, A. Salys ir Pr. Skardžius, o redaktoriumi iš pradžios, ligi 1960 m. pabaigos, buvo P. Jonikas, vėliau L. Dambriūnas. Pati redakcinė komisija buvo tituliniame puslapyje žymima ligi 1965 m. pabaigos, o nuo 1966 m. pradžios redaktoriumi pasirašydavo tik vienas L. Dambriūnas. Bendradarbių skaičius, atrodo, buvo jau ne toks mažas, iš viso apie 40, bet jų įnašas buvo labai nevienodas: vieni parašydavo kone kiekvienam numeriui, o kiti tik kadanekada po vieną straipsnelį. Daugiausia tekdavo prirašyti patiems redaktoriams: „Dambriūnui – apie 300 puslapių, Skardžiui – apie 100, Jonikui – apie 70, kitiems po mažiau, – rašo redaktorius paskutiniame numeryje. – GK daugiausia buvo taikoma spaudos žmonėms bei šiaip kalba besidominčiai visuomenei, bet jos poveikis, tur būt, buvo nedidelis. Kalbą mokantiems ji buvo nereikalinga, o nepakankamai mokantieji vistiek tarėsi moką pakankamai ir nedaug, atrodo, tekreipė jai dėmesio... Bendradarbių stoka sudarė didžiausią laikraščio vargo dalį. Užtat tokia, kokia buvo GK daugiau nebepasirodys“. Kiek kitaip dėl to rašo V. Zalatorius Vienybėje (1969 m., nr. 5): „Bendruomenės Kultūros fondas, kuris laikraštėlį leido maždaug 550 egzempliorių tiražu, teigia, kad nei skaitytojų, nei pinigų netrūko. Redaktoriui buvo mokama 50 dol. honoraro už numerį... Deja, naują redaktorių surasti nepavykę. Pagarsėję kalbininkai esą užsiėmę kažkokiais kitais darbais, bet dar svarbiau – jie manąs, kad GK išeiviams nereikalinga, nes Lietuvoje išeinąs nė kiek neblogesnis neperiodinis leidinėlis praktiniais kalbos klausimais – „Kalbos kultūra“.

Bet kaip iš tikrųjų buvo? Man nemaža prisidėjusiam tiek prie prieškarinės, tiek prie pokarinės GK pasirodymo, kai kas kitaip atrodo. Lietuvių Kalbos Draugija, kurios organu buvo padaryta GK (šiame krašte), dabar yra beveik mirus, bent apie ją nieko negirdėti, ir savo organui ji organizuotai nėra parodžiusi jokios konkrečios paramos.

Pati GK svetur nesusilaukė ir platesnės lietuvių visuomenės pagalbos bei susidomėjimo; iš negausaus prenumeratorių skaičiaus ji pati neapsimokėjo, ir todėl nepriteklių turėjo primokėti Kultūros Fondas; nei redaktorius, nei kiti GK autoriai bendradarbiai, kiek žinau, nebuvo atlyginami. Daugiausia Gimt. Kalbai turėdavo prirašyti patys redaktoriai, o paskutiniais metais beveik vienas redaktorius. Trijų narių redakcinė komisija, kuri ir pirmąją pratarmę pasirašė, irgi buvo tik iš vardo: vienas jos narys, gausiai bendradarbiavęs prieškarinėj GK ir dabar daugiau kaip kiti turėdamas reikalo su kalbos mokslu, nėra parašęs GK-ai nei vieno žodžio. Aš pats, iš pradžios dirbdamas fabrikinį ir vėliau įstaiginį darbą, nedaugiausia teturėdavau atspėjamo laiko nei moksliniam, nei praktiniam kalbos darbui. L. Dambriūnas, tiesa, irgi dirba įstaiginį darbą, bet, tą darbą dirbdamas, jis turi progos plačiau sekti ir lietuvių spaudą, ko aš negaliu padaryti. P. Jonikas, taip pat dirbdamas įstaiginį darbą, bent 15 metų rūpinęsis Lituanistikos Instituto reikalais, ypač Vacl. Biržiškos Aleksandryno leidimu ir šalia to norėdamas bent kiek žvilgterėti į savo kalbotyrinę sritį, nedaug begalėjo skirti laiko Gimt. Kalbai, be to, gal kiek jam numušė ūpą ir nelabai kolegiškas kaikurių elgesys su juo, kaip su buvusiu Lituanistikos Instituto prezidentu. Taigi V. Zalatorius nelabai gražiai rašo įtardamas, kad „pagarsėję kalbininkai esą užsiėmę kažkokiais kitais darbais". Taip pat netiesa, kad tie kalbininkai manytų, kad GK išeiviams nereikalinga: Lietuvoj leidžiamoji Kalbos Kultūra, tiesa, duoda apsčiai gerų dalykų, kuriais gali pasinaudoti ir išeiviai, bet ji vis dėlto neapima daugelio užsieninės lietuvių kalbos aktualiųjų reikalų, pvz. kasdieninio svetimųjų kalbų poveikio, tinkamo būtinai reikalingų svetimųjų specialesnių žodžių vertimo į lietuvių kalbą ir t.t., be to, lietuvių bendrinę (literatūrinę) kalbą Lietuvoj, kaip ir kituose tarybiniuose kraštuose, linkstama nemaža dalimi paremti ir „didingos" rusų kalbos pavyzdžiu. Pagaliau, trūkstant bendradarbių, GK redaktoriai (ir paskiau redaktorius) kartais iš bėdos rašė ir „sunkesnio stiliaus" dalykų, kurie kasdieniniams lietuvių kalbos vartotojams praktikams galėjo atrodyti sausi, mažiau įmanomi ar nelabai aktualūs kasdienybei arba su kuriais kiti bendradarbiai nevisai norėjo sutikti, pvz. **Jungtinės Tautos** ar **Jungtinės Valstybės** (United Nations), taip pat jau kelias dešimt metų vartota **Tautų Sąjunga** (ang. League of Nations, vok. Voelkerbund), prieveiksmiai su **-iniai**, kurie ne tik J. Jab-

lonskio, K. Būgos, J. Balčikonio ir daugelio kitų ne tik užsieninių, bet ir Lietuvos kalbininkų nėra pripažįstami norminėmis lytimis, ir t.t. Mano nuomone, tokie kontroversiniai dalykai geriau svarstytini pvz. Aiduose ar kur kitur, bet ne platesnei visuomenei skiriamame mažučiame praktiniame laikraštėlyje.

Pagaliau paskutinis klausimas: kas toliau darytina? Mano supratimu, GK likimo klausimo kaip reikiant neišsprendžia nei paskutinio redaktoriaus (ne redaktorių, kaip kad V. Čižiūnas rašo) siūlymas, kad GK toliau turėtų būti leidžiama tik jaunuomenei, ne visuomenei, ir jos leidimu turėtų rūpintis tik Pedagoginis Lituanistikos Institutas kartu su Aukštesniąja Lituanistikos Mokykla, nei V. Čižiūno samprotavimai (š. m. Draugo nr. 69 šeštadienio priede), kad redakcinis GK kolektyvas būtų sudarytas Chicagoj, kur esanti LKD ir Kultūros Fondas; kad būsimame Lietuvių Centre sau prieglaudą galėtų gauti ir GK administracija; kad GK-je būtų spausdinami ir tokie dalykai, kurie tiktų Pedagoginio Lituanistikos Instituto studentams ir aukštesniųjų lituanistinių mokyklų mokiniams; kad PLI gal. galėtų perimti techninį GK leidyklos uždavinį, ir t.t. Bet čia tuojau kyla klausimai: argi GK nebuvo pradėta leisti Chicagoj, kur ji po metų kitų pritrūko redakcinio kvapo? Ar mokykliniai kalbos dalykai negalėjo būti spausdinami ligšiolinėj Gimt. Kalboj? Ar per visą dešimtmetį kas iš mokytojų yra daugiau rašę apie tokius dalykus? Jeigu LKD lig šiol beveik nieko negalėjo padėti Gimt. Kalbai, tai ar galima tikėtis kad ji, jau beveik mirus, galės ką daugiau ateity padaryti? Iš pačių čikagiečių buvo sudarytas gražus GK talkininkų būrelis, bet jo veikla beveik visai nepasireiškė, o, be to, vienas to būrelio narys, B. Babrauskas, yra jau ir su šiuo pasauliu atsiskyręs; kiti iš jų nuo persidirbimo vos kvapą beatgauna arba yra gerokai pašlijusios sveikatos; tad ar galima ko nors daugiau iš tų vargo pelių ištrėkšti?

Mano nuomonė dėl visa to yra tokia. GK šio krašto ir kitiems svetur gyvenantiems sąmoningesniems lietuviams yra didžiai reikalinga, ir jos negali visai atstoti Lietuvoj leidžiamoji Kalbos Kultūra; Kultūros Fondas kaip lig šiol, taip ir toliau galėtų primokėti GK leidimo nepriteklius; redakcinis GK kolektyvas ir administracija turėtų būti ten, kur yra daugiau judresnių lituanistinių pajėgų; jeigu nebūtų galima rasti vieno pagrindinio atsakingojo redaktoriaus, tai gal geriausia būtų sudaryti tik redakcinę komisiją, kurios nariai iš eilės ga-

lėtų redaguoti atskirus numerius, o tikrų talkininkų būrelį reikėtų suorganizuoti iš šio viso krašto; remėjų atstovų galėtų būti ir iš kitų kraštų. Visos geresnės lituanistinės pajėgos ir kiti sąmoningesni lietuviai turėtų daugiau jausti savo pareiga aktyviau remti GK, nes gimtosios kalbos puoselėjimas svetur tuo pat metu yra ir viena geresnė lietuvybės palaikymo priemonė. Kiek išgalėdamas aš ir toliau prisidėsiu prie šio sutartinio, kolektyvinio darbo.

Lituanistikos sąvoka ir jos ribos

(Draugas, 1970 12 05)

Pats žodis **lituanistika** kaip terminas yra gerai sudarytas, praktikai didžiai reikalingas ir jau visuotinai įsigalėjęs. Jis yra panašios darybos, kaip pvz. **germanistika, lingvistika, romanistika, slavistika** ir kt., būtent – **lituanistika** su priesaga **-istika** (lot. **-istica**) yra sudaryta iš lot. **lituanus** „lietuvis“, kaip **germanistika** iš **germanus, romanistika** iš **romanus** ir kt. Bet dabartinė lituanistikos reikšmė ne visų vienodai suprantama. Pav. 1950 m. **Lietuvių kalbos vadove** lituanistika buvo vadinamas „lietuvių kalbos, raštijos, žodinės kūrybos ir senybių mokslas“. 1954 m. **Dabartinės lietuvių kalbos žodyne** lituanistika (plačiąja prasme) yra „mokslas apie lietuvių kultūros visumą“, (siaurąja prasme) „lietuvių kalbos mokslas, lietuvių literatūra, istorija“. 1958 m. **Liet. enciklopedijoje** lituanistika laikoma „lietuvių tautos dvasinės srities kūryba (kalba, literatūra, tautosaka, menas) ar mokslas apie lietuvių kūrybinius pasireiškimus įvairiose srityse“. 1968 m. **Mažojoj lietuviškojoj tarybinėj enciklopedijoj** lituanistika (plačiąja prasme) yra „mokslinių žinių apie Lietuvą ir lietuvių tautą visuma“, (siaurąja prasme) „mokslas, tiriantis lietuvių kalbą, literatūrą ir tautosaką“; šia pastarąja reikšme lituanistika dabar daugiausia ir esanti vartojama. Pagaliau 1969 m. **Tarptautinių žodžių žodyne** beveik pakartojama 1954 m. **Dabartinės lietuvių kalbos žodyno** apibrėžtis: čia lituanistika vadinamas „lietuvių kultūros visumos mokslas, lietuvių kalbos mokslas, lietuvių literatūra, istorija“.

Šitokį įvairavimą reikia aiškinti tuo, kad lituanistika buvo pradėta vartoti palyginti dar visai neseniai, kai po Pirmojo pasaulinio karo naujai įkurtame Lietuvos universitete buvo pradėti dėstyti specialūs

lituanistiniai kursai: lietuvių kalba, lietuvių kalbos istorija, lietuvių dialektologija, lietuvių literatūra, Lietuvos istorija ir kt. Visai šitai dėstomųjų dalykų grupei analogiškai pagal kitus priesagos **-istika** darinius (**germanistika, romanistika...**) šalia **lituanisto** ir buvo pradėta vartoti **lituanistika** (scientia lituanistica).

Šitaip, kad ir vėlokai, atsiradusi lituanistika tačiau nėra kažkoks ore pakibęs, kalbininkų tik taip sau sugalvotas dalykas: tiek savo daryba, tiek savo reikšme ji yra glaudžiai susijusi su kitomis tos pat rūšies kalbotyrinėmis sąvokomis. Štai germanistika (plačiausia prasme) yra germanų kultūros mokslas, kuris tiria visų germanų tautų ir kilčių kalbą, raštiją, istoriją, papročius, religiją, ūkį, teisę ir meną; germanistika (siauresne prasme), arba germanų filologija, apima tik germanų kalbotyrą, literatūros istoriją ir senybių mokslą. Taip pat ir slavistika (prc. slavistique), arba slavų filologija, vadinama visuma mokslų, tiriančių slavų kultūrą, kalbas, literatūrą, istoriją ir buitį; rusai slavistikos vietoj dabar dažniau vartoja naujadarą **slavianovedenie** „slavotyra". Taigi ir lituanistika pagal ligšiolinę savo vartoseną ir kitus pavyzdžius visų pirma laikytinas lietuvių kultūros mokslas, apimąs lietuvių kalbos mokslą, raštiją, literatūrą, tautosaką, tautotyrą, istoriją ir meną. Dėl galėjimo čia gali būti dar priskirti kaikurių kitų mokslų dalykai, pvz. Lietuvos teisės istorija, lietuvių auklyba ir kt.; bet visi šie dalykai turi būti daugiau ar mažiau susiję su Lietuva, su lietuvių tauta, su jų kūryba ir buitimi, su tuo, kas yra tiesioginis lituanistikos tikslas.

Ir šiame krašte beveik prieš dvidešimtmetį (1951 m. vasario 17 d.) įkurtas Lituanistikos Institutas kaip tik siekia šio tikslo – tirti lietuvių kalbą, literatūrą, tautotyrą, liet. buitį, Lietuvos istoriją, lietuvių išeivių istoriją, spaudą ir kitas problemas, susijusias su Lietuva ir jos kultūra. Ir tas tikslas kaip tik aiškai pasako, kas yra arba turėtų būti šio instituto nariai, būtent – lituanistinės srities tyrinėtojai, lituanistikos ugdytojai, jos puoselėtojai. Bet ar taip iš tikrųjų yra? Šalia lituanistų mokslininkų, tyrinėtojų čia yra ir tokių, kurie nedaugiausia ką bendro turi su lituanistika tiesiogine šio žodžio prasme. Todėl vienas kitas mano, kad, daugiau rūpinantis Instituto narių kiekybe, gausumu, ne kokybe, pati lituanistika yra praskiedžiama ir tuo būdu netenka savo tikrosios prasmės. Kiti, priešingai, atsižvelgdami į lituanistikai nelabai palankias aplinkybes svetur ir į bendrą mūsų visuo-

menės, ypač mūsų jaunuomenės, vis mažėjantį domėjimąsi lituanistiniais dalykais, yra linkę manyti, kad šiuo metu svarbu draugėn jungti visas lituanistines pajėgas, net ir tuos, kurie iš tikrųjų nėra gūdni lituanistai, bet vis dėlto daugiau ar mažiau rūpinasi lituanistika. Man irgi rodos, kad dabar yra ypač reikalinga lituanistinė santalka, ir todėl didelis rigoristiškumas, greita lituanistinės srities darbuotojų diskvalifikacija ar šiaip lengvas lituanistinių pastangų nuvertinimas nedaug ką gera gali padaryti lituanistinei organizacijai; tai tik didina ir taip jau negausios lituanistų šeimos nesandermę ir griaute griauna jos vos pulsuojančią egzistenciją.

Bedarbė, belaisvė ir betvarkė

(Aidai, 1971 m., nr. 9, p. 418–419)

Seniau raštų kalboje buvo dažniau vartojama, dabar rečiau besutinkama **bedarbė** „darbo nebuvimas, unemployment, Arbeitslosigkeit“, **belaisvė** „nelaisvė, captivity, servitude, slavery, Unfreiheit, Gefangenschaft, Knechtschaft“ ir **betvarkė** „tvarkos nebuvimas, netvarka, disorder, Unordnung“. J. Jablonskis ir po jo kiti lig šiol nuosekliai šiuos žodžius taisydavo ir jų vietoj patardavo vartoti **nedarbas, nelaisvė** ir **netvarka**. Svarbiausias tų taisymų argumentas buvo tai, kad **bedarbė, belaisvė** ir **betvarkė** šalia **bedarbis, belaisvis** ir **betvarkis** esanti tik „moteris, kuri neturi ar negauna darbo, neturi laisvės, yra nelaisva ir netvarkinga“; plg. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1959, II 288. Ir dėl tų taisymų dabar paprastai raštų kalboje šių žodžių vengte vengiama. Bet kaip iš tikrųjų yra? Ką apie tai sako kalbos šaltiniai?

Visų pirma tokie dariniai, kaip **nedarbas, nelaisvė** ir **netvarka**, yra labai darūs ir gana plačiai vartojami visoj Lietuvoj, tiek dabartinėse tarmėse, tiek senuosiuose ir vėlyvesniuose raštuose, pvz.: **nebáimė** „nebijojimas“ (Daukša, Sirvydas, Valančius), **nedalià** „vargas, nepasisekimas, nelaimė“ (Rodūnia, Rudamina, Merkinė), **nedermẽ** „nesutarimas, ginčai, barniai“ (Dūkštas, Daugėliškis) arba „nederlius“ (Tauragnai), **negalià** „negalėjimas, nesveikata; silpnumas“ (Seirijai, Ylakiai), **negẽda** „begėdiškumas“ (Daukša), **nẽjėga** ir **nejėgà** „negalė, negalėjimas, nesveikata, liga“ (Šunskai), **nelaĩkas** „netinkamas laikas“ (Jurbarkas, Gružiai), **neláisvė** „laisvės netekusio žmogaus būk-

lė“ (Veiveriai, Švenčionys, Sirvydas), **neláimė** „bėda, vargas, nedalia“, **neligà** „nesama liga“ (Ramygala), **neméilė** „neapykanta“ (Petkevičiaus Katekizmas, Morkūno Postilė, Šatės), **nemiẽgas** „negalėjimas užmigti, nemigas“ (Geistarai, Marijampolė, Ramygala), **nemókslas** „nemokėjimas, neišmanymas“ (Alksnėnai, Daukša), **nenaudà** „naudos stoka, nuostolis“ (Merkinė, Daukantas), **nenóras** „noro nebuvimas“ (Geistarai, Pagėgiai, Alksnėnai, Ruigys, Kuršaitis), **neprõtas** „proto, išminties stoka, neišmanymas“ (Šatės, Ramygala, Ruigys), **nesveikatà** „liga, negalavimas“ (Alksnėnai, Pagramantis, Viekšniai, Ramygala, Kuršaitis), **nešlovė̃** „negarbė, gėda“ (Griškabūdis, Skirsnemunė, Eržvilkas), **nešviesà** „šviesos nebuvimas“ (Leipalingis), **netaikà** „nesantaika, nedermė, kivirčas“ (Tauragnai), **netiesà** „neteisybė, melas“, **netur̃tas** „skurdas, vargas“ (Rodūnia, Leipalingis, Skriaudžiai, Salantai), **netvarkà** „tvarkos nebuvimas“ (Miežiškiai, Daukša) ir kt. Šios rūšies darinių vartojama ir kitose artimose kalbose; plg. latvių **neguods** „negarbė, gėda“, **neprāts** „beprotystė“, **nesāte** „nepasotinamumas, nesaikumas“, **nespēks** „nejėga, bejėgiškumas, silpnumas“; rusų **neliubov'** „meilės nebuvimas, nedraugiškumas“, **neochota** „noro nebuvimas, nenorėjimas, nenoras“, **neporiadok** „tvarkos nebuvimas, netvarka, netvarkingumas“, **neudača** „nesėkmė, nepasisekimas“ ir kt.

Kas kita yra priešdėlio **be-** abstraktūs daiktavardžiai, kurie žymi pagrindiniu žodžiu pasakyto dalyko nebuvimą, pvz.: **bebul̃vė** „bulvių stoka, nepriteklius“ (Geistarai), **beduõnė** „laikas, kada trūksta duonos, badas“ (Armoniškės, Mielagėnai, Adutiškis, Rodūnia, Geistarai, Valkininkai), **bẽkelė** ir **bekẽlė** „laikas, kada nėra gero kelio; prastas kelias“ (Apsas, Gervėčiai, Tverečius, Armoniškės, Tauragnai, Nemunaitis, Leliūnai), **bemaĩšė** „maišų nebuvimas“ (Leipalingis), **bemaĩkė** „malkų nebuvimas“ (Geistarai, Bagotoji), **bemiẽgė** ir **bẽmiegė** „negalėjimas užmigti, nemigas“ (Druskininkai, Leipalingis), **bepiẽnė** „laikas, kada nėra pieno“ (Rudamina, Valkininkai), **bepinìgė** ir **bepìnigė** „pinigų neturėjimas, stoka“ (Merkinė, Alksnėnai, Šakiai), **besótė** „soties nebuvimas“ (Armoniškės, Butrimonys, Pilviškiai), **besveikãtė** „sveikatos neturėjimas, nesveikata“ (Ratnyčia, Varėna, Leipalingis), **bešiẽnė** „šieno nebuvimas“ (Tverečius) ir kt. Šios rūšies darinių gausiai sutinkama ir kaimynėse slavų kalbose, pvz. lenkų **bezdomie** „namų neturėjimas“, **bezdroże** „kelio nebuvimas; prastas kelias“, **bezlesie** „vieta be miško; miško stoka“, **beznadzieja** „vilties sto-

ka, netekimas, neviltis“, **bezprawie** „laikas, kada nėra teisės arba ji neturi galios; teisės stoka, netvarka, anarchija“, **bezwiara** „netikėjimas“, **bezwietrze** „vėjo nebuvimas; ramus oras“ ir kt.; rusų **bezbožie** „bedievybė“, **bezdenež'e** „pinigų trūkumas, neturėjimas“, **bezdorož'e** „kelių nebuvimas, stoka arba prasti keliai“, **bezryb'e** „žuvų nebuvimas arba trūkumas“, **bespravie** „teisių nebuvimas, neteisėta padėtis“, **bessilie** „jėgų nebuvimas, fizinė silpnybė“ ir kt.

Visai tokios pat darybos ir panašios reikšmės, kaip **beduõnė** „duonos nebuvimas, stoka“, **bemiẽgė** „nemiegas“, **besótė** „soties nebuvimas“ ir kt., yra ir **bedarbė** „nedarbas“, **belaisvė** „nelaisvė“ ir **betvarkė** „netvarka“. Šie žodžiai **Lietuvių kalbos žodyno** pirmajame antrosios laidos tome duodami iš šių vietovių: **bedařbė** iš Geistarų arba **bedárbė** iš Tverečiaus ir nekirčiuota **bedarbė** iš Žemaitės raštų; **beláisvė** iš Geistarų, Alksnėnų, Karmėlavos ir Žiežmarių, **belaĩsvė** iš Vėžaičių (Klaipėdos kraštas), o nekirčiuota **belaisvė** iš K. Sirvydo bei L. Ivinskio raštų; ir **betvařkė** iš Salantų bei Tauragnų, o **bẽtvarkė** iš Geistarų bei Biržų. Šalia jų, kaip ir kitų aukščiau minėtųjų tos rūšies darinių, vartojami atitinkami būdvardžiai, pvz.: **beduõnė** ir **beduõnis, -ė** „neturįs duonos“, **bemiẽgė** ir **bemiẽgis, -ė** „nemiegąs; nemiegamas“ (**bemiegė** griežėlė, **bemiegės** naktys), **besótė** ir **besótis, -ė** „be soties, nepasotinamas“ ir kt., taip pat **bedařbė** ir **bedařbis, -ė** (arba **bedárbis, -ė**) „be darbo, neturįs darbo“, **beláisvė** ir **belaĩsvis, -ė** (arba **beláisvis, -ė**) „neturįs laisvės“, **betvařkė** ir **betvařkis, -ė** „be tvarkos, netvarkingas“, plg. dar **bedùgnė** „didelė gelmė, pragarmė“ ir **bedùgnis, -ė** „be dugno, neturįs dugno“, **belañgė** (arba **belángė**) „kalėjimas“ ir **belañgis, -ė** „be langų, neturįs langų“, **bešónė** „troba be sienų šiaudams, javams krauti“ ir **bešónis, -ė** „neturįs šonų“, taip pat **bebáimė** „nebaimė, nebijojimas“ (Ruigys, Valančius) ir **bebaĩmis, -ė** „neturįs baimės, drąsus“, **beeilė** „netvarka, t. y. eilės, arba tvarkos, nebuvimas“ (Sirvydas) ir **beeĩlis, -ė** „be eilės, ne eilėje esąs; skiriamas be eilės“, **begãlė** „storosios žarnos pradinė dalis; dešra iš storosios žarnos pradinės dalies“ (Geistarai, Varėna, Rodūnia, Armoniškės) arba **bẽgalė** „didelė daugybė“ (Geistarai, Palėvėnė) bei **begalẽ** „begalybė; bedugnė, praraja“ (Juškos žod.) ir kt.

Taigi daiktavardiniai abstraktai **bedarbė, belaisvė** ir **betvarkė**, kurie sutinkami įvairiose vietose ir iš dalies net senesniuose kalbos paminkluose ir jų daryba paremiama daugelio kitų panašių darinių (pvz.

beduõnė, bepiẽnė, besótė, besveikãtė ir kt.), atrodo, gali būti savi, lietuviški, dariniai. Bet, iš kitos pusės, kai kurie iš šios rūšies žodžių gali būti ir svetimos įtakos paliesti: viena, tokie konkrečios reikšmės daiktavardžiai, kaip **bedùgnė, belañgė, bešónė** ir kt., lengvai gali būti paaiškinami atitinkamomis pažyminėmis žodžių grupėmis (plg. **bedùgnė** „didelė gelmė, kiaurymė, pragarmė, t. y. bedugnė vieta, bedugninė“ arba **bešónė** „troba be sienų, t. y. bešonė troba“ ir kt.), o panašios darybos abstraktai (pvz. **beduõnė, bemiẽgė** ir kt.) tuo būdu lengvai negali būti išaiškinami; antra, šios rūšies dariniai daugiausia vartojami pietrytinėj Lietuvoj, o toliau į šiaurę arba į vakarus jų vis rečiau bepasitaiko arba net ir visai nevartojama (pvz. tilžėno Fr. Kuršaičio raštų kalboje ir kt.); ir, trečia, tolygių darinių apsčiai vartojama kaimyninėse slavų kalbose, kai kurie iš jų, atrodo, net gali būti lietuvių pasiskolinti, plg. rus. **bezdenež'e – bepinigė**; rus. **bessonnica – bemiegė**; rus. **bezdorož'e**, lenk. **bezdroże – bekelė**; rus. **bezrabotica**, lenk. **bezrobocie – bedarbė** ir kt. Bet kadangi gali būti vienaip ir kitaip, t. y. šios rūšies dariniai iš dalies gali būti paskolinti, iš dalies pagal skolinius naujai sudaryti arba pačių lietuvių sukurti (plg. **bebaimė** ir **nebaimė, begalvė** „nežinojimas, ką daryti, sumišimas“, **beviršė** „votis, skaudulys“ ir kt.), ypač tokie, kurie iš seniau paliudyti (pvz. **bebáimė** „nebaimė“, **beláisvė** „nelaisvė“ ir kt.), tai, atrodo, jie galėtų būti toleruojami, ypač literatūrinėje kalboje. Tačiau bendrinei kalbai kaip terminai vis dėlto pirmiau teiktini atitinkami abstraktai su neiginiu **ne-**, būtent – **nedárbas, neláisvė** ir **netvarkà**, nes tokia daryba plačiai pažįstama visoj Lietuvoj (plg. **nelaĩkas, nenóras, neprõtas, netuřtas, neláimė, neméilė, nešlovė** ir **negẽda, nenaudà, nesveikatà, netiesà, netvarkà** ir kt.), yra daug aiškesnė, vaizdingesnė ir neabejotinai lietuviška.

Enciklopediniai dalykai

(Draugas, 1971 02 06, nr. 31)

Pr. Alšėnas š.m. sausio 13 d. Nepriklausomoj Lietuvoj (Nr. 1230) pasigenda pirmajame **Encyclopedia Lituanica** tome visos eilės asmenų, iš viso net 26. Štai tie nepakliuvėliai: Sofja Adomaitienė, Vladas Adomavičius, Vytautas Alseika, Pranas Ambrasas (LE rašoma: Amb-

razas), dr. Pranas Ancevičius, Vladas Andriukaitis, Marija Arlauskaitė, Barbora Armonienė, Balys Auginas, Kostas Augustinavičius-Augustas, Marija Aukštaitė, kun. Jonas Ažubalis, Vladas Bakūnas, Ona Balčiūnienė-Audronė, kun. dr. Andrius Baltinis, kun. Placidas Barius (Barisas), Pranas Bastys-Imsrys, Vitalija Bogutaitė, Vytautas Braziulis, Vilius Bražėnas-Bražvilius, Genovaitė Breichmanienė-Dumčiūtė, Vladas Būtėnas-Ramojus, kun. dr. Petras Celiešius, Jeronimas Cicėnas ir Jonas Čiuberkis. Prie šio sąrašo dar galima pridėti ir daugiau, pvz. žurnalistas Pranas Alšėnas (Ališauskis) ir pulkininkas Adolfas Birontas (turėtų būti: Birantas), Lietuvos kariuomenės savanoris, buvęs Šiaulių miesto ir apskrities komendantas, Vyriausiojo štabo rikiuotės skyriaus viršininkas, parašęs knygą **Bermontininkams užpuolus Lietuvą** ir daug rašęs periodinėj spaudoj. Šis pulkininkas man yra bent kelis kartus skundęsis buvusiu vyriausiu **Lietuvių enciklopedijos** redaktorium, kuriam buvęs nusiuntęs savo paties parašytą biografiją, bet šis ėmęs jos ir neįdėjęs; apie jį jau rašoma paskutiniame LE tome, taigi po jo mirties (jis mirė 1958). Ir visa tai Pr. Alšėnas vertina gana žiauriai: „Pirmojo tomo turinys S. Sužiedėlio suredaguotas itin nerūpestingai ir dideliais trūkumais"; „šiame tome jaunesniesiems ar šiaip pro redaktoriaus „skryningą" nepraėjusiems vietos nėra"; todėl „šis pirmasis... tomas tebūna atbuliniu pavyzdžiu... kaip nereikia ir negalima redaguoti leidinio, priklausančio ne vienam asmeniui, bet visai tautai".

Čia aš nesu pasiryžęs ginčytis su Pr. Alšėnu dėl minėtųjų praleistųjų asmenų, bet tik noriu bendrais bruožais pasisakyti dėl vieno kito dalyko. Visų pirma į šešių tomų enciklopediją negalima sudėti visko, kas iš lituanistinės srities yra išspausdinta 36 tomų Liet. Enc-joj, todėl šiaip ar taip, kokią nors atranką reikia daryti. Antra, angliškoji liet. enc-ja pirmoj eilėj skiriama ne patiems lietuviams ar visai lietuvių tautai, bet kitataučiams, norintiems daugiau susipažinti su Lietuva, su jos praeitimi, su pačiais lietuviais, su jų būdu, kūryba, menu, mokslu, literatūra ir kt., todėl į tą enciklopediją pirmiausia turi būti dedami tokie dalykai, kurie geriau pavaizduoja pačią Lietuvą, jos praeitį, dabartinę būtį, pačių lietuvių mąstyseną, jų kūrybą. O tokie lietuvių kūrybos (kalbos mokslo, tautosakos, literatūros, istorijos, meno, dailės ir kt.) geriausi arba geresni atstovai kitataučių akivaizdoj tegali būti tie, kurie yra savos srities specialistai, kurie savo kūryboje

yra pasireiškę darbais, suprantamais ir kitataučiams, ne tik mum patiem, ir turintiems visuotinesnę reikšmę bei vertę, ne tik mūsų parapinėj aplinkoj tegaliojantiems. Taigi tie mūsų rašytojai ar poetai, daugiausia tik pradininkai, parašę tik vieną kitą knygeliūkštę ir žymesniuose rinkiniuose net visai nefigūruoja, arba žurnalistai, kurių svetur priskaitoma per du šimtus ir kurie daugiausia terašo apie lokalinės reikšmės arba paprastos kasdienybės, mūsų tarpusavio dalykus, vargiai ar nusipelno būti tuojau traukiami į tarptautinę areną; užtenka, kad jie, nors ir nevisi, yra paminėti Liet. Enc-joj.

Ir Simas Sužiedėlis, redaguodamas angliškos liet. enc-jos pirmą tomą, yra padaręs labai daug gera ir naudinga. Tame tome duota labai daug pačių lietuvių parašytos, atrinktos ir patikrintos lituanistinės medžiagos, kurios suglaustai ir ištisai kitataučiams ar mažiau lietuviškai suprantantiesiems niekas lig šiol nebuvo pateikęs. Tai yra pirmas šios rūšies darbas, ir redaktorius, beveik vienas, turėjo laužti pirmuosius ledus, o aktyvių padėjėjų nedaugiausia tebuvo, todėl jis nusipelno mūsų didžios padėkos, ne pigios, smulkmeniškos baros, kad šitoj ledlaužoj pasitaiko kiek trūkumų, netenka perdaug stebėtis, nes jų mūsų svečioje gyvatoje galime sutikti beveik kiekviename žingsnyje. Todėl aš, apie tai daugiau nebekalbėdamas, pasitenkinsiu tik viena kita pastaba.

Man rodos, redaktorius, istoriko K. Avižonio karštai paakintas, bet su kitais mūsų istorikais bei kalbininkais nepasitaręs, be reikalo tuojau pasiryžo senovės **didžiuosius lietuvių kunigaikščius** paversti į **grand princes**, o **didžiąją kunigaikštystę – grand principality**. Visų pirma kaip tai reikėtų lietuviškai vadinti – **didysis princas, didžioji princija, princystė**? Bet visose didžiosiose Vak. Europos kalbose kaip terminas yra įsigalėjusi **Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė: Magnus Ducatus Lituaniae, Velikoje Kniažestvo Litovskoje, Gross Fuerstentum Litauen, Grand Duchy of Lithuania** ir kt. Taigi, tai pakeisdami angliškoj liet. enc-joj, ar galime tikėtis, kad kada nors tai bus padaryta ir kitose kalbose? Aš taip nemanau: tai yra įsigalėjusi tarptautinė sąvoka, ir mes jos lengvai negalime išveist; antra vertus, tokios atmainos kitose kalbose taip paprastai iš viso nedaromos. Visa, ką mes galime padaryti, tai anglų ar kitomis kalbomis **kunigaikštystės** reikšmę aiškinti, kaip mums geriausia ir tikriausia atrodo, visai nesikėsinant ją, tą sąvoką, pakeisti ir tą pakeitimą teisinant nei istoriškai, nei

kalbiškai nelabai įtikinamais argumentais. Todėl, mano nuomone, tegali būti tokia išvada: tolimesniuose angliškos liet. enciklopedijos tomuose geriau grįžti prie **kunigaikštystės**, o **principją** ar **princystę** palikti ramybėj.

Toliau kitas dalykas. Dėl gana ribotos apimties, kaip jau minėjau, angliškoj liet. enc-joj negali būti dedama viskas, ko mes kiekvienas norėtume, todėl šiokia tokia atranka yra neišvengiamai reikalinga; tą atranką diktuoja ir pats tokios enciklopedijos tikslas bei uždavinys; ir pirmojo tomo redaktorius tokią atranką mėgino daryti, bet tai jam nevisur vienodai pasisekė. Tam buvo įvairių priežasčių, viena iš kurių yra praktiniai finansiniai sumetimai; pvz. kai kuriuos asmenis buvo stengiamasi dėti, tikintis susilaukti daugiau prenumeratorių ar šiaip paramos, bet šiokios viltys labai mažai tepasitvirtino. O tokiu keliu pasukus, lengvai galėjo atsirasti ir tam tikro nenuoseklumo; pvz. vienas Toronto klebonas įdėtas, o kitas praleistas, ir dėl to Pr. Alšėnas gavo progos papriekaištauti. Arba štai vėl Barbora Armonienė, vien kaip Sibiro tremtinė, nieko ypatinga nesudaro, – tokių yra ir daugiau, – bet ji yra tuo svarbi, kad po kelerių tremties metų galėjo iš Sibiro atvykti į šį kraštą ir papasakoti savo pergyvenimus bei atsiminimus, kuriuos surašė dr. Algirdas Nasvytis ir kurie jau gana plačiai bent keliomis kalbomis yra pasklidę. Ši moteriškė yra nusipelniusi, kad ji būtų paminėta ir angliškoj liet. enciklopedijoj.

Pagaliau norėčiau paminėti dar tikrinių vardų rašymą. Pvz. 398 psl. skulptoriaus Antano Brazdžio gimtinė vadinama **Vašakėnai**, o turi būti **Vašuokėnai** (nuo **Vašuokos** upės). Arba štai, panašiai kaip Liet. Enc-joj, ir čia du klaipėdiškiai rašomi įvairiai – Vilius **Bruožis**, bet Jokūbas **Brožaitis**: čia yra viena ir ta pati šaknis **bruož-**, kuri klaipėdiškių tarmėj dažnai maišoma su **brož-**. Taip pat gana pedantiškai daug kur surašoma asmens kilmė, pvz.: **Bačkis, Stasys Antanas**, diplomat, born ir the hamlet of Pentakonys, near Joniškėlis, country of Biržai, on Feb. 10, 1906. Argi visa tai iš tikrųjų yra reikalinga ir įdomu kitataučiam? Aš tokių panašių dalykų daugely žymių enciklopedijų esu visai nepastebėjęs; manau, ir mes be to galime lengvai apsieiti.

Tauta ir tautininkas

(Draugas, 1971 05 22)

Prieškarinėj bendrinėj ir dabartinėj užsienio lietuvių kalboj *tauta* paprastai suprantama kaip žmonių bendrija, sujungta kalbos, papročių, kultūros, gimtinės ar kilmės (likimo) bendrumo, pvz.: lietuvių t a u t a, t a u t o s himnas, t a u t i n ė kultūra. T a u t y b ė „priklausomybė tautai, nacionalybė“, *tautosaka* „folkloras“ ir kt. Kartais šalia šio žodžio lygiareikšmiškai vartojama ir *nacija* (iš lot. „gimimas, giminė, tauta“). Bet *nacija* kitose kalbose dar ir ką kita reiškia; pvz. angl. *nation* visų pirma yra tauta (people arba peoples) po viena valdžia, o *people* suprantama kaip žmonių bendrija, turinti bendrą kilmę, kalbą, kultūrą, papročius ar valdžią; bet abu šie žodžiai čia gali būti ir pakaitais vartojami, plg. American p e o p l e (arba n a t i o n), English p e o p l e, British n a t i o n. Šiaipjau anglų *people* silpniau implikuoja politinę ir daugiau pabrėžia kultūrinę bei socialinę vienovę, o *nation* yra politinis terminas. Tačiau lietuvių kalboj šiokio reikšminio skirtumo nebuvo paisoma; pvz. 1920 m. įkurtoji *League of Nations* (vok. Voelkerbund) buvo pavadinta *Tautų Sąjunga* ir 1946 m. įkurtosios *United Nations* automatiškai toliau buvo vadinamos *Jungtinėmis Tautomis*. K. J. Čeginskas *Liet. Enciklopedijoj* (XIX 462), remdamasis šio žodžio reikšmės įvairavimu V. Europos kalbose, ir liet. kalboj skiria *naciją* „tautą“ ir *naciją* „valstybės piliečių visumą“, o L. Dambriūnas (Gimtoji Kalba, 1966, II 17) *naciją* jau sulygina su *valstybe* ir mano, kad ang. *United Nations*, prc. *les Nations Unies* lietuviškai tevadintinos *Jungtinėmis Valstybėmis* arba *Nacijomis*, ne *Jungtinėmis Tautomis*. Dabartinėj Lietuvoj vartojama *Suvienytos Nacijos, Suvienytųjų Nacijų Organizacija*; be to, čia ir šiaipjau gana savotiškai mėginama *naciją* skirti nuo *tautos*, plg. tarybinė socialistinė *lietuvių nacija* ir kt. Man rodos, gali pasilikti, bent užsienio lietuvių kalboje, ir tradicinės *Jungtinės Tautos*, nes, kaip jau minėta, pvz. ang. *nation* nėra visados griežtai skiriama nuo *people*.

Iš pagrindinio žodžio *tauta* sudarytas *tautiniñkas* iš pradžios reiškė „žmogų, kuriam ypačiai rūpi tauta, tautos dalykai, kuris tautos dalykais yra ypačiai susirūpinęs“; dėl reikšmės plg. dar *kalbiniñkas*, *kariniñkas, mókslininkas* ir kt. Bet vėliau *tautininko* reikšmė buvo susiaurinta – juo buvo pradėtas vadinti *Lietuvių tautininkų sąjungos* (*par-*

tijos) *narys*, „t. y. asmuo, kuris skelbia ir remia įsitikinimą, jog savosios tautos gerovė turi būti pagrindinis viešosios politinės, ūkinės ir kultūrinės veiklos tikslas“ (LE XXX 440). Dabartinėj Lietuvoj *tautininkų* vadinamas nacionalizmo šalininkas, nacionalistas, šovinistas, o pats *nacionalizmas* apibrėžiamas kaip „reakcinė buržuazinė ideologija, skelbianti nacionalinę nelygybę, aukštinanti vienas nacijas ir niekinanti kitas“. Taigi *tautininkas* iš tikrųjų yra įvairios reikšmės. Jablonskis, šio žodžio sudarytojas, tautininkais laikė visus žmones, kurie rūpinasi tautos reikalais, be jokio partinio skirtumo, ir jis pats tarėsi esąs tautininkas, bet neregistruotas. Tautininkams valdant Lietuvą, bendrosios reikšmės *tautininkas* lyg savaime nebetiko oficialinei nuomonei ir todėl buvo beveik pasitraukęs iš apyvartos, o po karo Lietuvoje šis žodis įgavo visai neigiamą, reakcinę reikšmę. Kiti, ypač filosofuojantieji, tiek pačią *tautą*, tiek *tautininką* (nacionalistą) yra linkę dar įvairiau aiškinti, bet tai jau yra tolimesnis dalykas, jau kur kitur tesvarstytinas.

Lietuviškieji žydų kalbos skoliniai

(Draugas, 1971 08 14, nr. 190)

Šis dalykas man pasirodė įdomus keliais atžvilgiais: viena, apie kalbinius lietuvių žydų santykius lig šiol dar niekas nėra specialiau rašęs; antra, pernai Lietuvoj pasirodė gana rimtai ir sumaningai parašyta Ch. Lemcheno knygelė *Lietuvių kalbos įtaka Lietuvos žydų kalbai*; *lietuviškieji skoliniai* (Vilnius, 1970); ir trečia, šios knygelės autorius yra Lietuvos žydas 1904 m. balandžio 21 d. gimęs Papilėj, su juo kartu man teko 1923 m. pradėti studijuoti kalbotyrą Lietuvos universitete, ir vėliau jis yra pasižymėjęs ne tik kaip žodynininkas, bet ir gyvai besidomįs lietuvių bendrinės kalbos kultūros dalykais.

Pats autorius apie minėtą darbą pratarmėj šiaip rašo: „Šis darbas parašytas prieš antrąjį pasaulinį karą, kai Lietuvoje dar buvo keli šimtai tūkstančių žydų, kurie per keletą šimtmečių gyvendami gretimai su lietuviais ir bendraudami su jais, buvo įleidę gilias šaknis į Lietuvos žemę. Tas kelis amžius trukęs dviejų tautų bendravimas paliko žymių pėdsakų Lietuvos žydų kalboje. Čia pateikiama knygutė yra vienintelis ir... nebepakartojamas tyrinėjimas, kaip lietuvių kalba vei-

kė žydų tarmę“. Ir tikrai: Lietuvos žydų kalboje randame apsčiai įvairios rūšies lietuviškų žodžių, kurie daugiausia priklauso kasdieniniam aplinkos gyvenimui, pvz.: *banda, ganykla, gūžta, karčiai, krekenas, pašaras...*; *atolas, bernas, dalgis, duba, jauja, klojimas, pūdymas, pusininkas, sėlenos, svirnas, spragilas*; *glėbys, nuodėgulis, pagalys, pliauska, svirtis, srutos, šakalys...*; *alksnis, eglė, šermukšnis...*; *bulvė, griežtis, rūgštynės, spanguolės...*; *gandras, tetirvinas, vanagas...*; *menkė, ungurys, vėgėlė...*; *ežeras, klanas, pelkė, purvynas, speigas, pusnynas, ruduo* ir kt.

Lietuviški žodžiai žydų kalboje yra daugiau ar mažiau pakeisti, pritaikyti prie savo kalbos sistemos, pvz.: *ašekes – ašakos, bimbale* „tokia didelė musė“ – *bimbalas, bitnik* „žmogus, su kuriuo turime reikalų; bičiulis, draugas“ – *bitninkas* (*bitininkas*), *dajge – daigas, darzene – daržinė, grešte – griežtis, joje – jauja, kejp* (*kojp*) *– kaupas, klones – kluonas, kojge* „kūgio pavidalu į krūvą sudėtos malkos“ – *kaugė, kratene – kratinys, ojte* „autskarys“ – *autas, ose – uosis, padukales – padūkėlis, pakales – pakulos, pamezges – pamazgos*, *plejske – pliauska*, *rojge – raugas, skalke* „šakalys“ – *skala, šalemukšnes* „raudonos šermukšnio uogos“ – *šermukšnis, šaltenoses* „virtiniai su varške, sūriu“ – *šaltanosiai, šeške – šeškas* (*šeškus*), *špales* (*spales*) *– spaliai, vaneges – vanagas, žabonge – žabangai*; *bejkšter* (apie arklį) – *baikštus, boiger – baugus, pliker – plikas, šeškener* „iš šeško kailių padarytas“ (pvz. *šeškener pelc* „šeškenų kailiniai“) – *šeškinis...*; *gaišenen – gaišti, glojdenen – glausti, karšenen – karšti, optirpenen – nutirpti* (pvz. *ich hob opgetirpet a fus* „nutirpau koją“), *taškenen – taškyti* ir kt.

Gana dažnai lietuviški skoliniai žydų kalboje turi dalinę, susiaurintą, suspecialintą, ar niekinamą, pajuokiamą reikšmę, pvz.: *kalbenen* „kalbėti, nemokant ar menkai mokant kalbėti, šiaip taip kalbėti (ypač lietuviškai)“ – *kalbėti, kompe* „storas, didelis, ne gražiai nuriektas, bet nulaužtas duonos gabalas“ – *kampas, kapes* „krikščionių, nežydų kapinės“ – *kapai, kapure* „didelė, prasta, nepatinkanti kepurė“ – *kepurė, pabėgales* „žmogus be pastogės“ – *pabėgėlis, padekdeve* „kvailas žmogelis, mažaprotis“ (šalia to ta pačia reikšme sakoma ir *bondepadek* iš *bonde* „bandelė; nerangus žmogus“ ir *padėk*) – *padėk Dieve* arba *Dieve padėk, paršuk* (niek.) „kiaulė (apie žmogų)“ – *paršiukas, pemenes* „prastas piemuo; piemuo (keikiamasis žodis)“ – *piemuo, ragene* „pikta moteriškė“ – *ragana* „pikta burtininkė, kerėtoja; pikta, biauri moteris“, *skruzdeles* „netvarka, kai viskas betvarkiškai sumes-

ta, sujaukta; žmogus, kuris lėtai dirba, vis gaišta" – *skruzdėlė, skrande* „sena moteriškė" – *skranda* „nemušti (neaptraukti) kailiniai", *žmoges* „prastuolis, kaimietis, nemokytas žmogus" – *žmogus* ir kt.

Iš šitų pavyzdžių aiškiai matyti, kad minėtieji lietuviški žodžiai į Lietuvos žydų kalbą („litvišer jidis") galėjo patekti tik žydams artimai susiduriant su lietuviais, t. y. kada žydai kasdieniniame gyvenime nuolat maišėsi tarp lietuvių, su jais turėjo nuolatinių reikalų. O tai galėjo įvykti ne miestuose ar šiaip didesniuose centruose, kur žydai paskesniais laikais daugiausia laikydavosi izoliuotai nuo lietuvių arba pvz. Kaune, tarpusavy kalbėdamiesi, dažnai net griebdavosi ir rusų kalbos, bet plačiojoj provincijoj, kaimuose ir miesteliuose, kur jie (žydai) vertėsi įvairiais amatais ar prekyba, pvz. buvo smuklininkai, kromelninkai, įvairių dalykų (kiaušinių, vištų, linų ir kt.) supirkinėtojai, visokie amatininkai, verslininkai, prekybininkai ir tt. Kiek žinoma, seniau kai kurie žydai yra vertęsi ir žemės ūkiu.

Kaip danguje, taip ir žemėje

(Draugas, 1971 10 30)

Šis maldos posakis jau turi tam tikrą istoriją. Dar prieš I pas. karą prel. J. Laukaičio rūpesčiu sudaryta dvasininkų ir kalbininkų komisija bažnytinei lietuvių kalbai pagerinti buvo nutarusi reikiant vartoti: **pasigailėk mūsų, kaip danguje, taip ir žemėje** ir kt., bet paskiau, neatsižvelgiant į tą nutarimą, oficialiai 1909 m. **Vadove** buvo paskelbta: **susimilk ant mūsų, ant žemės.** Vėliau, po karo, lietuvių bendrinė rašomoji kalba buvo vis daugiau gerinama, tobulinama, ir tai pamažu atsiliepė bažnytinei kalbai: arkiv. P. Karevičius įsakė vartoti **žemėje**, ne **ant žemės**; arkiv. J. Skvireckas šį vietininką vartojo savo Šv. Rašto vertime; tai vartojama ir oficialiame Lietuvoje išleistame Apeigyne; dėl to jau nuo seniau yra kovojęs ir kun. J. Vaišnys, S. J. Bet pastaruoju laiku viename neseniai Romoje išleistame lietuviškame tikybiniame leidinėlyje ir Putname leidžiamose tam tikrose brošiūrėlėse vėl mėginama grįžti prie **ant žemės**. Bet ar tai reikalingas žygis? Norint į šį klausimą atsakyti, tenka trumpai pasvarstyti šio vietininko ir prielinksnio **ant** vartoseną.

Mūsų kalboje vietininku dažnai žymima vieta arba daiktai, kurių

paviršiuje kas yra arba kas daroma, pvz.: byrant d i r v o j, birs ir jaujoj; g a t v ė j e buvo prisirinkę daug žmonių; k a l n e rugelių tu neriši, šieno l a n k e l ė j tu negrėbsi; broliai žmonėmis viename k a l n e gyvena; k e l y j e nusmuko klumpė; du gaidžiai viename k i e m e nesutinka; kiaulė l a u k e dvokia, s t a l e kvepia; Onelė vėl gano p ū d y m e; tai buvo pirmutiniam p u s l a p y parašyta; vaikas r a t u o s e sėdėjo; žvirblaičiai maudėsi s m ė l y j e; jei pinigų turėsi, pačiame Dievo s o s t e sėdėsi; kieno s u o l e sėdi, to ir giesmę giedi; visi trys stovėjo kalno v i r š ū n ė j e; juodoj ž e m ė j balta duona auga; pats aukštielninkas išsitiesė ž e m ė j e. Toliau žr. Rygiškių Jono **Liet. kalbos gramatika,** 1922, 73 t. ir jo **Linksniai ir prielinksniai,** 1928, 96 t. Ir tokia vartosena iš dalies jau pažįstama senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. Pvz. neseniai Vilniaus universiteto bibliotekoj surasto **Tractatus sacerdotalis** paskutiniame puslapyje įdėtas **Tėve mūsų,** kur rašoma: būki tavo valia kaip d a n g u j, taip ž e m ė j (mano perrašyta dabartine rašyba). M. Mažvydo katekizme irgi taip rašoma: būki tavo valia kaip d a n g u j, taip ir ž e m ė j e; bet jo giesmyne jau yra: būk tavo valia... kaip ž e m ė j, taip ir a n t d a n g a u s. M. Daukšos ir 1605 m. anoniminio katekizmo kalboje sakoma: būk valia tavo kaip d a n g u j, teip ir ž e m ė j.

Prielinksnis **ant** šalia kitų reikšmių (pvz. jis pyksta a n t manęs, eina a n t namų, t. y. namų link, ir kt.) dažnai dar vartojama beveik tokia pat reikšme, kaip ir vietininkas, pvz.: a n t tėvo d v a r o saulė tekėjo; a n t k a l n o karklai siūbavo; a n t t e t u š i o k a p o purienos žydėjo; susidūrė vežimai a n t k e l i o; knygos gražiai sudėtos a n t l e n t y n o s; paukštis tupi a n t m e d ž i o; visokių daiktų pridėta a n t s t a l o; čia a n t s t o g o pernai gandras savo lizdą turėjo; šuva guli a n t t a k o; visi buvo susėdę a n t v e ž i m o; žmogus guli a n t plikos ž e m ė s, ir kt.

Galimas daiktas, kad prielinksnis **ant** tam tikrais atvejais yra ne be kaimyninės slavų kalbų įtakos atsiradęs. Pvz. senųjų raštų, ir vietomis dabartinėj kalboj sakoma **ant svieto** (plg. lenk. **na świecie**), ir vėliau pagal tai galėjo atsirasti **ant pasaulio;** šiaipjau tesakoma **pasauly(je):** visokių bėdų yra **pasauly.** Visai panašiai gali būti **ant dangaus, ant tos vietos** ir kt.; plg. dar M. Daukšos: sėdi a n t d e š i n ė s (siedzi na prawicy), t. y. sėdi dešinėj (pusėj) arba po dešinei. Bet dalis tokių prielinksninių samplaikų lietuvių kalboj gali būti ir savaime

atsiradusių. Pvz. dainos posakis **mūsų bernelis žirge sėdėjo** dabar praktiškai beveik neįmanomas; jojo vietoje veikiau pasakysime: **sėdėjo ant žirgo**, kaip **ant suolo** ir pan. Arba štai vėl senesnieji subatėnai dar prieš I pas. karą pasakydavo: kaba pančiai k a b l y, bet jaunesnioji karta besako: pančiai kaba a n t k a b l i o. Tai ypač pasitaiko tais atvejais, kai daugiau ar mažiau juntama paviršinės ir vidinės padėties skirtingumas; pvz. **knygos ant stalo** gali būti suprantamos tos, kurios yra stalo viršuj (on the table, auf dem Tische), o **knygos stale** bus jau tos, kurios yra stalo viduje. Bet šiaipjau, kalbant apie kokią vietą, ypač apie plotmę ar erdvę, kur vidaus ir paviršiaus koreliacija aiškiai neiškyla, dabar gana dažnai vartojamas vietininkas, pvz.: d a n g u j šventieji gyvena; žmonės sustoję g a t v ė j šnekučiuojasi; k i e m e ratai sustatyti; l a n k o j šieną piauna; l a u k e darbininkai dirba; t o j v i e t o j vaidenasi; trąšioj ž e m ė j geriau javai auga; žmonės ž e m ė j gyvena, ir t.t.; plg. dar: s a u l ė j matyti dėmės, karštoj s a u l ė j gali greitai nudegti, ir kt. Todėl, rodos, ir maldų kalboje tokiu atveju geriau vartoti vietininką **žemėje**, ne **ant žemės**: viena, ši forma lengvai pateisinama dabartinės lietuvių kalbos duomenimis; antra, **žemėje** gerai dera šalia **danguje**; ir, trečia, tai turi jau geroką tradiciją. Tad tesie toliau **kaip danguje, taip ir žemėje!**

Kas iš tikrųjų yra kabartis?

(Draugas, 1971 12 24)

G. Krivickienės rinkinio *Vilnius liaudies dainose* pridėtame žodynėlyje *kabartis* nusakomas trumpai „*kilimas* (prie altoriaus)“ ir jo reikšmė pavaizduojama liaudies dainos pastraipa: Oi statys tave ant k a b a r č i ų, o aš jauna prieg šalelei. Tolimesnė tos pat dainos pastraipa dar paryškina: O jau tave jauną šliūbavos, o aš jauna gailiai verksiu. Ši daina V. Krėvės-Mickevičiaus 1908 m. užrašyta Valkininkų parapijoj ir paskelbta 1923 m. *Tautos ir Žodžio* pirmojoj knygoj. Šio žodžio reikšmė paaiškinta taip, kaip ir *Lietuvių tautosakos* (1962) pirmajame tome (811 psl.), ir aš, ruošdamas žodynėlį, daugiau šio žodžio kilme nebesidomėjau. Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* iš Valkininkų duodamas *kabartas* „kilimas“ (An k a b a r t o stovėdama, aukso žiedus mainydama, mainysiu žiedelį su jaunu berneliu) ir iš Merkinės

koberčius „paaukštinimas su kilimu jaunavedžiams sustoti per sutuoktuves“; Stosi ant koberčiaus. Plg. dar: Žvakeles sudegė, koberčių užklojo, eina vargonykas ant vargonų grajytie (iš *Tautos ir Žodžio* pirmojo tomo to pat liaudies dainų rinkinio). Kilimo šis žodis yra kilęs iš lenkų *kobierzec* (vs. km. *kobierca*) arba gudų *koberec*. Lenkų *kobierzec* visų pirma yra „gražus, spalvotas, dažnai pūkinis audinys, vartojamas asloj patiesti arba sienoj pakabinti, patiesalas, divonas, kilimas“, bet dažnai yra ir perkeltinės reikšmės, pvz.: *kobierzec* „šliūbas, sutuoktuvės“, *na kobiercu* „susituokiant, susituokimo metu, sutuoktuvėse“ (jutro staniesz na kobiercu; diś przysięgli sobie na kobiercu).

Paprastai slavų balsis *o* lietuvių kalboje paverčiamas į *a*, pvz. *kamara* iš *komora*, *kaminas* iš *komin*, *kapa* „60 vienetų“ iš *kopa*, *macnas* iš *mocny* ir kt. Todėl lenkų *kobierzec* arba gudų *koberec* paprastai lietuvių kalboj galėjo pavirsti į *kabarčius*, vėliau *kabartis*; dėl galūnės plg. *čepčius* „seniau ištekėjusių moterų nešiota kepuraitė“ (iš gudų *čepec* ar lenkų *czepiec*) ir kt. *Koberčius* turėtų būti vėlesnis, šviežesnis skolinys. Kaip šalia *kabarčius* (*kabartis*) aiškintinas *kabartas*, tuo tarpu man nevisai aišku. Bet įdomu, kad šis žodis pažįstamas ir tolimesnėse slavų kalbose, plg. čekų *koberec*, sen. čekų *kober* šalia *koberec*. Šakniai *kob-* kitose slavų kalbose atliepia *kov-*: rusų *kover*, ukr. *kover* ir *kober* ir kt.; iš čia yra atsiradęs ir mūsų *kauras* „patiesalas, kilimas“. Tolimesnė šio žodžio kilmė dar nėra kaip reikiant išaiškinta.

Šis tas iš „Apeigyno“ kalbos

(Draugas, 1972 01 15)

Bažnytine lietuvių kalba buvo pradėta rūpintis jau prieš I pas. karą; daug kas jos kultūrai buvo padaryta po to karo; bet kai kurie tos kalbos dalykai dar ir dabar tebėr galutinai nenusistoję ir šen bei ten tebesvarstomi. Šiuo atveju didžiai svarbus leidinys yra 1966 m. Lietuvoj pasirodęs **Romos katalikų apeigynas Lietuvos vyskupijoms**.

Apskritai imant, šio leidinio kalba yra gera, sklandi, taisyklinga. Jos lengvumą ir ryškumą ypač padidina jos įvairi ir tikslinga žodžių vartosena. Pvz.: lot. pax lietuviškai nusakoma arba **ramybe**, arba **taika**, arba abiem tais žodžiais drauge: Ramybė šiems namams (pax

huic domui); aš palieku jums r a m y b ę (pacem relinquo vobis); duok, Viešpatie, t a i k ą šių dienų pasauliui (da pacem, Domine...); tegyvena juose (t. y. šiuose namuose) t a i k o s ir r a m y b ė s angelai (angeli pacis).

Veiksmažodis **melsti** reiškia „prašyti; maldauti“, pvz.: m e l d ž i u, atverkie vario vartelius (liaudies d.); m e l s č i a u Dievą, kad būt miglotas rytelis (liaudies d.); m e l d ž i u (prašau) pagalbos (K. Sirvydas). Ir Apeigyne rašoma: **Melski** už mus Dievą (ora pro nobis Deum); šventoji Marija, Dievo motina, m e l s k už mus nusidėjėlius. Sangrąžinė šio veiksmažodžio forma reiškia „kalbėti maldą; maldauti, to pray“: jis atsiklaupęs m e l d ė s i; galima ir namie m e l s t i s; susirinkę žmonės p a s i m e l d ė už velionį. Bet senųjų raštų kalboje ir kartais dar dabar **melstis** vartojama ta pačia reikšme, kaip **melsti**, pvz.: m e l s k i s už mus (modł się za nami), šv. Dievo gimdyve (M. Daukša); m e l s k i t ė s Dievui už mane, idant jis varles nuog manęs atimtų (J. Bretkūnas). Šią vartoseną galutinai turėtų nuspręsti liturgistai, pasitarę su kalbininkais. Dar ir dabar vienas kitas vietoj **žemėj** siūlo vartoti **ant žemės**, bet Apeigyne tam reikalui nuosekliai vartojamas tik vietininkas: teesie Tavo valia kaip d a n g u j e, taip ir ž e m ė j e (sicut in coelo et in terra); tu teikeisi turėti ž e m ė j e namą; tegul jį Viešpats laimina ž e m ė j e (in terra). Šitas vietininkas jau vartojamas ir senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose: būki valia Tavo kaip d a n g u j, taip ir ž e m ė j e (M. Mažvydo katekizme); būk valia Tavo kaip d a n g u j, taip ir ž e m ė j (M. Daukšos ir 1605 m. ryt. katekizme: jako w niebie, tak i na ziemi) ir kt. Šitokią vartoseną plačiai paremia ir dabartinė žmonių kalba: juodoj ž e m ė j balta duona auga; neganyk svetimoj ž e m ė j; gyvename savoje ž e m ė j e; nuolat vyksta karai ž e m ė j e. Iš senųjų raštų galime dar aiškiai matyti, kaip pagal lenkišką originalą šalia vietininko kartais vartojama ir prielinksninė samplaika su **ant**; pvz. M. Daukša savo katekizme verčia: Dievas yra d a n g u j, ir ž e m ė j, ir visokioj v i e t o j (na niebie, i na ziemi, i w każdym miejscu), o 1605 m. katekizmo tame pat sakinyje užuot **žemėj** jau vartojama **ant žemės** (na ziemi). Taip pat ir M. Daukša kitoj vietoj rašo: darytumbime valią Dievo čia a n t ž e m ė s (tu na ziemi). Taigi, turint visai tinkamą vietininką **žemėje**, nėra jokio reikalo vartoti **ant žemės**, ir Apeigynas tai daro visai prideramai. Plg. dar Draugas, 1971, Nr. 255.

Apeigyne taip pat nuosekliai vartojamas ir **tikėti** su galininku arba įnagininku: Tikiu Dievą Tėvą visagalintį; tikiu šventąją Dvasią, šventąją visuotinę Bažnyčią (credo in Deum, Patrem omnipotentem; wierzę w Boga, Ojce wszechmogącego); Tu neleidi pražūti niekam, kas tiki ir pasitiki Tavimi (neminem vis perire in te credentem atque sperantem); tikėdami Jėzų Kristų, dedame į pamatą šį kertinį akmenį (in fide Jesu Christi collocamus...); ar tiki Jėzų Kristų, vienatinį jo Sūnų (credis in Jesum Christum...); jis Tave tikėjo ir Tavimi pasitikėjo (in te speravit et credidit). Šiaipjau buvimui žymėti su **tikėti** vartojami ir šalutiniai sakiniai, pvz.: Tikiu, kad mūsų Viešpats Jėzus Kristus yra Dievas ir žmogus (credo Dominum nostrum Jesum Christum esse Deum et hominem) arba: tikiu, kad žmogaus siela yra nemirtinga (credo immortalitatem animae).

Visai kitaip galvoja P. Rabikauskas 1968 m. Aidų 10-me n-je. Jo nuomone, **tikėti į Dievą (Kristų)** reiškia „visa būtybe pasinešti į Dievą, įsijungti į Kristų, tapti jo mistinio Kūno nariu, pilnąja prasme priimti krikščioniškąjį tikėjimą“, ir todėl šią samplaiką reikią vartoti tik ten, kur reiškiamas tikėjimas į Dievą arba kurį kitą dieviškąjį asmenį, o visur kitur turį būti vartojama **tikėti ką**, pvz. tikiu šventąją visuotinę Bažnyčią ir t.t. Taip tik iš tikrųjų ir buvę lietuvių kalboje visais laikais, nuo pat Lietuvos krikšto ligi šio šimtmečio pradžios. Bet štai atėję kalbininkai, išnagrinėję kalbos formas ir neradę kitur vartojamo prielinksnio **į**, kaip tik maldoje **Tikiu į Dievą** (būtų buvęs stebuklas, jei tai būtų suradę!) ir daug negalvodami, ėmę reikalauti tą žodelytį nubraukti. Dar daugiau: mūsų kalbos žinovai nepastebėję, kad klasikinė lotynų kalba nevartojanti **credere in**, o tik **credere aliquam, aliquid** arba **credere alicui. Credere in** esąs tik krikščionių įnašas į lotynų kalbą ir tik krikščionių vartojamas. Keičiant **tikėti į Dievą** į **tikėti Dievą**, esąs iškreipiamas pats tikėjimo sąvokos turinys.

Nesileidžiant čia plačiau į kritiką, trumpai štai kas pastebėtina. J. Jablonskis gerai mokėjo klasikines kalbas, – tai kaip tik ir buvo jo specialybė, – ir, kiek žinau, jis puikiai žinojo, kaip **credere** vartojama klasikinėje lotynų kalboje. K. Būga irgi tai žinojo, ir jis šios rūšies dalykų nesprendė tik taip sau, kaip reikiant neapsižiūrėdamas. Aš taip pat nežinau, kad kuriam kalbininkui, sprendžiant šį dalyką, būtų

galėjęs turėti kokios įtakos komunistinis tikėjimo supratimas, kurį randame **Dabartinės lietuvių kalbos žodyne**. Be to, viduramžinėje lotynų kalboje yra ir daugiau krikščionių įnašo, bet mes vis dėlto daug ko iš šios srities nevartojame, jei tai prieštarauja mūsų kalbos vartosenai. Antra vertus, senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, kaip jau iš dalies ir L. Dambriūnas yra pastebėjęs 1969 m. Aidų 8-me n-je, šalia **Tikiu į Dievą** buvo dar vartojama ir **Tikiu Dievą Tėvą** ir kt. Dėl to plg. dar E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 1091 (su nurodyta tolimesne literatūra). Aš iš savo pusės dar galiu pridėti, kad pvz. M. Mažvydas šalia **Tikiu ingi Dievą, ingi Dvasią Šventąją** dar vartojo ir **jis tikėjo Dievui, tikėk Christui, tikėkim vienai Marijai** ir kt. Taigi prielinksnis **į** nėra vienintelė priemonė tikėjimui į Dievą žymėti, ir tuo būdu P. Rabikausko minimas stebuklas savaime atkrinta. Taip pat kaip iš dalies seniau, taip ir dabar sakoma: jis tiki į stebuklus, į piktas dvasias, į burtus; jis mane tiki, ji labiau tiki kates, negu savo tarną, ir netikiu nei Dievu, nei velniu, jis nebetiki stebuklais ir kt. Pastaroji iš šių visų samplaikų, **tikėti kuo**, yra lietuvių kalboje populiariausia, neabejotinai savo. Tai iš dalies rodo ir slaviškas skolinys **vieryti**, kuris žmonių kalboj vartojamas su įnagininku, paimtu iš samplaikos **tikėti kuo**, pvz.: vieryk manim, kad mačiau; anas nė Dievu nevierija (Dusetos, Linkmenys). Samplaikos **tikėti į** ir **tikėti kam**, kaip rodo jų vartosena, ypač senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, veikiausiai yra pagal atitinkamus slaviškus pavyzdžius visų pirma atsiradusios bažnytinėj kalboj, o iš čia vėliau iš dalies galėjo patekti ir į žmonių kalbą. Tai aiškiai rodo **Tėve mūsų, Tikiu Dievą** ir kitos maldos, kurios pirmiausia iš lenkų kalbos verste verstos. Kad **tikėti į ką** būtų tokios pat lietuviškos kilmės, kaip **tikėti kuo** arba **tikėti ką**, kaip kad kai kas mėgina galvoti, nepatvirtina nei lietuvių kalbos istorija, nei šios samplaikos reikšmės raida; tai yra pastebėję ir žymesnieji kalbininkai: K. Būga, J. Jablonskis, E. Fraenkelis ir kt. Tarp ko kito dar nurodoma į sunkenybes, veiksmažodinį posakį verčiant į daiktavardinį; pvz. iš **tikėti Dievą** sudarytas **tikėjimas Dievą** esanti tikra nesąmonė, o **Dievo tikėjimas** esąs dviprasmiškas, nes čia kilmininko reikšmė galinti būti subjektyvi ir objektyvi. Bet šiaipjau šalia **stebėti Aušrinę** arba **kentėti skausmą** kitaip beveik ir negalima pasakyti, kaip **Aušrinės stebėjimas** arba **skausmo kentėjimas**. Ir šiokia priemone mūsų

kalboj kaip tik naudojamasi net specialesniais atvejais; pvz. šalia **žengti į dangų** jau M. Daukšos postilėj yra sudarytas **dangaus žengimas** „žengimas į dangų, ascension, Himmelfahrt“, o K. Būgos liudijimu dusetiškiai seniau sakydavę **tvoros lipimas** „lipimas per tvorą“, tverečėnai – **Vidžių važiavimas** „važiavimas į Vidžius“ ir kt. Prieš karą kaip terminas jau buvo įsigalėjęs **filosofijos įvadas** „įvadas į filosofiją“. Taigi norint, man rodos, šalia **tikėti Dievą** be didesnės sunkenybės gali būti sudarytas ir vartojamas **Dievo tikėjimas**, tik svarbu, kad jis sakinyje būtų kaip reikiant, tinkamai vartojamas; pvz. tuo būdu šalia **jis sąmoningai tiki Dievą** gali būti ir **jo sąmoningas Dievo tikėjimas visiems gerai žinomas**. Kitus panašius posakius reikėtų dar atskirai ir specialiau pasvarstyti.

Baigdamas dar noriu pastebėti, kad tikybinės lietuvių kalbos dalykai pirmiausia turėtų būti sprendžiami iš pačios lietuvių kalbos, iš jos vartosenos; lotynų kalba, teologija ir pan. tegali būti priemonės sudaromam lietuviškam žodžiui ar posakiui geriau suprasti ir jo tikslingumui paremti. Ir Apeigynas, tuo keliu eidamas, man rodos, didžiai pasitarnauja lietuvių kalbos kultūrai ir neprasilenkia su kokia nors krikščionių dogma ar tradicija. Iš jo nemaža gali pasimokyti ir svetur gyvenantieji lietuviai. Tuo žygiu atliktas gana sunkus ir didžiai svarbus darbas.

Poncijus Pilotas

(Draugas, 1972 01 29, nr. 24(4))

Senovės Romos vietininkas (prokuratorius) Judėjoje *Pilatus Pontius* (26–36 m. po Kr.) vėliausiuose lietuvių oficialiniuose bažnytiniuose leidiniuose (pvz. 1966 m. *Romos katalikų apeigyne* ir kt.) vadinamas *Poncijus Pilotas*. Bet senuosiuose liet. kalbos paminkluose lot. *Pontius* (gr. *Pontios*) buvo suprantamas priklausomybiniu būdvardžiu, todėl pvz. M. Daukša savo 1595 m. katekizme vartojo *Pilotas Pontiškis*, t. y. Ponto Pilotas; taip jis vadinamas ir Lietuvių kalbos vadove bei A. Senno ir A. Salio žodyne. 1605 m. anoniminiame rytiečių katekizme vartojamas *Pontijas Pilotas*: kentė po P o n t i j u P i l o t u (originalo rašyba: kinte po Pontiu Piłotu). M. Mažvydo katekizmo *Ponskasis Pilotas* yra verstas iš sen. lenkų *Pontski* (dabar *Poncki*) *Piłat*. Visi šie antriniai vediniai (lot. *Pontius*, liet. *Pontiškis*, sen. lenkų *Pont-*

ski, taip pat vok. *Pontier* ir kt.) sutartinai rodo buvus pagrindinį žodį *Pontas* (lot. *Pontus*, gr. *Pontos* ir kt.), iš kurio jie galėjo būti sudaryti. Mūsų *Pilotas Pontiškis* yra panašios darybos ir reikšmės, kaip pvz. *salakiškis* (arba *salakinis*), t. y. Salako, kunigas ir kt.

Poncijus Pilotas savo priebalsiu *c* vietoj *t* niekuo nesiskiria pvz. nuo *Horacijus* (lot. *Horatius*), taip pat *Bonifacijus* (lot. *Bonifatius*) ir kt. Mokyklose lot. *gratia* mes paprastai tetardavome *gracia*; mūsų *grācija* veikiau yra paskolinta iš lenkų *gracja*. Bet šalia *Titas* (lot. *Titus*) vien dėl vienodumo, atrodo, geriau tiktų *Titijas* ar *Titijus* (lot. *Titius*), ne *Ticijas* ar *Ticijus*; dėl to šalia *Pontas* galėtų būti ir *Pontijas* ar *Pontijus Pilotas*. Man atrodo, prasmingesnis yra *Pilotas Pontiškis*.

Dėl liturginio maldyno kalbos

(Draugas, 1972 02 26)

Po *Romos katalikų apeigyno Lietuvos vyskupijoms* (Vilnius, 1966), apie kurio kalbą jau šiek tiek rašyta š. m. Draugo Nr. 12 šeštadieniniame priede, vėliau Lietuvoj pasirodė kitas oficialus leidinys *Liturginis maldynas* (Vilnius, 1969), su kurio kalba irgi pravartu bent probėgšmais susipažinti.

Šio leidinio kalba iš esmės beveik nesiskiria nuo norminės bendrinės kalbos. Tai galime iš daug ko matyti, visų pirma iš sintaksės dalykų, pvz.: laukdami Kalėdų švenčių, maldaukime D i e v ą p a g a l b o s g e r a i j o m s p a s i r e n g t i; suteik jėgų a t s i s p i r t i v i s o k i o m s p a g u n d o m s; suteik mums jėgų n u s i k r a t y t i v i s o k i o p u r v o; globok tuos, kurie matomu būdu m u m s v a d o v a u j a ir Tau a t s t o v a u j a; Viešpats p a d a r y s j į l a i m i n g ą; Tėve, l e i s k i s p e r m a l d a u j a m a s susigraudinusios širdies, ir kt. O štai keli žodyno pavyzdžiai: mano siela ilgisi g y v a s t i n g o j o Dievo; neleisk mums sudrumsti savo džiaugsmo netinkamais p o e l g i a i s; priimki p u o k š t ę mūsų maldų; nekentė jo kaip r e i k l a u s mokytojo; Viešpaties būsto s l ė p y n ė mane saugos; mes dar tebevargstame t r e m t y j e, ir kt.

Panašiai kaip Apeigyne, ir čia gana dažnai vartojamas vietininkas, kur kitų kartais pasakomas ir kilmininkas su *ant*: kaip d a n g u j e, taip ir ž e m ė j e; Dievo Motinos vargai ž e m ė j e buvo atlyginti di-

džia garbe d a n g u j e; ramybė ž e m ė j gerai valiai; nebeleisk nuo Tavęs atsiskirti nei čia, ž e m ė j e, nei a u k š t y b ė j e, ir kt. Bet retkarčiais pavartojama ir prielinksninė žodžių grupė: karstas buvo padėtas a n t ž e m ė s prie galvūgalio; a n t ž e m ė s gyvenant, taip pat neretai užgriūva skausmas žmogų (iš giesmės), ir kt.

Veiksm. *tikėti* vartojamas su galininku, įnagininku ir retai su naudininku, pvz.: t i k i u D i e v ą T ė v ą visagalintį; t i k i u Š v e n t ą j ą D v a s i ą, šventąją visuotinę B a ž n y č i ą; kas t i k i m a n e, nors ir numirtų, bus gyvas; jis T a v e tikėjo; tikiu T a v e p r i s i k ė l u s į; tikiu T a v i m, o Dieve, nes Tu esi tiesa; t i k ė k i s D i e v u; t i k ė k dangaus duotais p a m o k y m a i s; n e t i k i kūno p r i s i k ė l i m u; mes t a u į t i k ė s i m, kada regėsim, ir kt. Gana dažnai vartojami būdvardžiai su *-inis*, pvz.: Tu nepanorėjai nei d u o n i n ė s, nei kruvinosios aukos; galėtume įsigyti d v a s i n i ų dovanų; sėjamas g y v u l i n i s kūnas, kelsis d v a s i n i s kūnas; apšviesk visus d v a s i n i u s ir p a s a u l i n i u s vyresniuosius, kad mūs neištiktų p r a g a r i n ė s kančios; daryti v i e n u o l i n i u s įžadus, ir kt. Taip pat ir *Constitutio Apostolica* verčiama *Apaštalinė konstitucija*.

Slaviškų reikšmės vertinių *pildyti*, *išpildyti* vietoje paprastai vartojama *vykdyti*, *įvykdyti*, *laikyti*, *atlikti*, *vykti*, *įvykti*, pvz.: v y k d y k Dievo įsakymus; visuomet v y k d y t u m e Tavo valią; aš nieko kito netrokščiau, kaip tik į v y k d y t i Tavo valią; visados t e v y k s t a Tavo valia; padėk jiems a t l i k t i savo pareigas pagal Tavo įsakymus. Šalia to retkarčiais parašoma ir: kad taip įvyktų, reikia i š p i l d y t i tam tikras sąlygas (ir kitoje vietoje: v y k d o m e ne visas sąlygas); ir vėl Tu pakyli, pasiryžęs i š p i l d y t i mūsų valią (ir tame pat puslapyje: v y k d o savo Tėvo valią); pagaliau Tavo ir mūsų norai i š s i p i l d ė (t. y. įvyko).

Užuot *duoti galimybę* J. Jablonskis savo laiku buvo pataręs vartoti *įgalinti* „duoti galią, sudaryti sąlygas“, ir taip Maldyne rašoma: Viešpats mus visus į g a l i n o pakilti iš nuodėmės vergijos; jis į g a l i n o laimėti pergalę. Bet šalimais vartojamas ir neteiktinas posakis: Kai n ė r a g a l i m y b ė s priimti Švč. Sakramentą, nuoširdžiai atsiprašome Dievą. Geriau ir paprasčiau vartoti: Kai n e g a l i m priimti Švč. Sakramento...

Taip pat tam tikro įvairavimo yra ir žodyno dalykuose. Pvz. šalia *tverti*, *sutverti*, *sutvėrimas*, *tvarinys*, *tvarinija* lygiareikšmiškai vartoja-

ma ir *kurti*, *kūrėjas*, *kūrinys*, *kūrinija* ir kt., pvz.: dėkui Tau, dangaus Tėve, kad mane sutvėrei; jo sutverta visa žemė; pagailėk savų sutvėrimų; garbė Tėvui Sutvėrėjui; aš – tvarinys niekinu Tave – Kūrėją; skelbkite Evangeliją visai tvarinijai; esi Kūrėjas, visos būties šaltinis; mes tikim Dievą Tėvą, Kūrėją dangaus ir žemės; gieda Tau garbę visi kūriniai; kurs gaivina kūrinijos visatą, ir kt. Arba štai vėl šalia seno darinio *palikuonis* vartojamas vėlyvas nevykęs naujadaras, pvz.: Jo kraujas tekrinta ant jo palikuonių; palaimins Arono palikuonis ir Arono ainiai pasitiki Viešpačiu (tame pačiame puslapyje) ir kt. Šalia *atgailoti* sakoma *atgailauti*: pažadink nusidėjėlius *atgailoti* ir *atgailautume* už kaltes.

Slaviškų skolinių *čyščius*, *dūšia*, *plotka* ir kt. vietoje vartojama *skaistykla*, *siela* (arba *vėlė*), *kalėdaitis*, bet paliekama *grabnyčios*, *rojus*, *rožančius*. Jau nuo seniau (K. Sirvydo ir kt.) vartojama *graudulinė* žvakė „grabnyčia“, šalia kurios vėliau buvo sudarytos ir *graudulinės* „grabnyčios“ (nuo *graudulys* „graudumas“). *Rojui* pakeisti visai tinka *dausa* (arba ds. *dausos*), kuri jau vieno kito buvo ta reikšme vartojama. Taip pat tikybinėj kalboj jau yra pasirodęs ir *rožinis* „rožančius“ (pvz. kun. St. Ylos maldyne), bet šio Maldyno ruošėjai yra apsisprendę dėl *rožančiaus*, nors jiems buvo žinomas ir *rožinis*; jie dėl to Maldyne rašo: šios maldos yra tartum rožių vainikas; iš čia ir vardas – rosarium, rožančius (rožynas, rožinis).

Pagaliau dar tenka pastebėti, kad Maldyne, kaip ir kitose maldų knygose, gana dažnai vartojami tam tikri veiksmažodiniai priesagos *-imas* daiktavardžiai su veiksmažodžiais, pvz.: kalbėkime tikėjimo išpažinimą; duodant išrišimą, reikia muštis į krūtinę; kunigas duos sąlyginį išrišimą, apaštalinį palaiminimą ir patepimą; tėvams yra teikiamas specialus palaiminimas; patepimas nebus teikiamas; suteik jiems atleidimą ir atilsio vietą, ir kt. Šios rūšies daiktavardžių reikšmė yra daugiau susijusi ne su pačiu veiksmu, bet su to veiksmo objektu, būtent: *tikėjimo išpažinimas* (lenkų wyznanie) „konfesija, confession of faith, creed“, *išrišimas* (lenkų rozwiązanie) „nuodėmių atleidimas ir kunigo paskelbta bausmė už jas, absoliucija“, *palaiminimas* „palaimos linkėjimas, benedikcija“, *patepimas* „pateptis, patepimo sakramentas, anointment“, *sutvirtinimas* „sutvirtinimo sakramentas, konfirmacija“, ir todėl jie,

tie daiktavardžiai, vartojami su veiksmažodžiais panašiai, kaip pvz. *bandymas* „eksperimentas“, *pasikėsinimas* „atentatas“ ir kt. Tam tikrais atvejais šiokie dariniai gali būti nusakomi ir veiksmažodinėmis lytimis; pvz. užuot *suteik jiems atleidimą*, rodos, būtų geriau tiesiog pasakius: *atleisk* jiems.

Apskritai imant, Maldyno kalba yra gera, taisyklinga, įvairi. Dalį jos pasitaikančių įvairavimų galime aiškinti stilistiniais sumetimais; pvz.: *Tu švieti ant dangaus* giesmėje yra suderinta su *išgelbėk nuo priešo baisaus* (dangaus – baisaus). Kita priežastis galėjo būti sudarytojų atlaidumas jau šiaip raštų kalboje pasitaikančioms įvairybėms, pvz.: *atgailoti* ir *atgailauti*, *kūrėjas* ir *sutvėrėjas* ir kt. Bet šios pateisinamos įvairuojančios lytys nekliudo kalbos taisyklingumui; nuo to pati kalba tik pagyvėja. Visai kas kita yra su abejotinais arba lengvai nepateisinamais įvairuojančiais dariniais. Pvz. šalia *tverti* veikiau teiktinas *tvėrinys* „sutvėrimas“, ne *tvarinys*, nes mes neturime **tvaryti*; plg. *krėtinys – krėsti*, *slėpinys – slėpti* ir *darinys – daryti*, *kratinys – kratyti*, *maišinys – maišyti*, *tąsinys – tąsyti* ir kt. Būdvardis *dangiškas* posakyje *dangiškas Tėvas*, kuris jau vartojamas ir liet. senųjų raštų kalboje, yra priklausomybinės reikšmės, tos pat, kaip ir lenkų *Ojciec niebieski*, ir tuo būdu skiriasi nuo kitų priesagos *-iškas* būdvardžių, kurie reiškia panašumą, būdingumą (plg. d a n g i š k a s balsas, d a n g i š k a s troškimas, d a n g i š k a garbė ir kt.), todėl *dangiškojo Tėvo* vietoje pirmiau sakytina *dangaus Tėvas*, kaip iš tikrųjų Maldyne dažniausiai ir daroma; plg. *dangaus* (ne: dangiškas) *valdovas*, *žydų* (ne: žydiškas) *karalius* ir kt. Jau J. Bretkūno, M. Daukšos ir kt. vartotas *palikuonis*, be abejonės, yra daug geresnis už nevykusį naujadarą *ainis*, kurį J. Basanavičius yra dirbtinai pasidaręs iš J. Bretkūno *at-ainis* „ateivis“, todėl šio pastarojo ir nederėtų vartoti tolygiai su *palikuonimi*. Turėdami *bičiulį* ir *priešą*, visai lengvai geresnėje tikybinėje kalboje galime apsieiti be *prieteliaus* ir *neprieteliaus*; antra vertus, šie slaviški skoliniai Maldyne tik vieną kitą kartą ir tevartojami šalia lietuviškų pakaitų. Vietoj *Tau padedant*, rodos, reikėtų sakyti *Tavo padedamas* šiame sakinyje: esu silpnas, o pagundos stiprios, bet tikiu, kad, T a u p a d e d a n t, jas nugalėsiu; jau taisyklingai rašoma šiuose sakiniuose: T a v o p a d e d a m a s, aš įvykdysiu savo pasiryžimus, m ū s ų p r a š o m a s p a s i g a i l ė t i, maloniai mums atleisk.

Šitos kelios abejojamos mažmenos nei kiek nesumažina viso mal-

dyno kalbos gerumo: kaip jau esu pastebėjęs, toji kalba yra tikrai gera, taisyklinga, ji dorota atsakingai, tariantis su lietuvių kalbos specialistais, ir todėl iš jos gali nemaža pasimokyti visi, kurie turi reikalų su bažnytine lietuvių kalba.

Netikėta lituanisto mirtis

(Draugas, 1972 04 08)

Anksčiau ar vėliau mirtis visiems ateina, bet kažkaip nejauku daros, kai ji tolydžio retina negausią mūsų lituanistų šeimą ir daugiausia pakerta kaip tik paties gražiausio, produktyviausio amžiaus tos šeimos narius. Per paskutinį dvidešimtmetį netekome daugiau kaip dešimties lituanistikos darbuotojų, pvz.: Andriaus Ašmanto, Konstantino Avižonio, Zenono Ivinskio, tragiškai žuvusio Jono Kazlausko, Juozo Laboko, Jurgio Lebedžio, Jono Matuso, Izabelės Matusevičiūtės, Elzbietos Mikalauskaitės, Juozo Senkaus, Adolfo Šapokos ir kt. Ir štai dabar prie šio būrio prisijungė Domas Velička, didžiai aktyvus lituanistas pedagogas, Pedagoginio Lituanistikos Instituto organizatorius, direktorius ir lektorius, kelių vadovėlių bei kitų įvairių leidinių autorius ar redaktorius.

Man su Domu daugiau teko susidurti 1940–43 m., kai jis Vilniaus universiteto Humanitarinių Mokslų fakultete studijavo lituanistiką. Vėliau, 1946–47 m., jis savo lituanistines studijas toliau tęsė Tuebingeno universitete, Vokietijoje, ir ten prie manęs, tuomet tame universitete dėsčiusio, baigė savo mokslą, parašydamas diplominį darbą apie St. Santvaro kūrybą. Gyvendamas Chicagoje PLI ir savo vardu pastaraisiais metais jis ėmė vis daugiau mane kalbinti parašyti ką nors reikalinga iš lietuvių kalbos srities, ir aš tuo paskatinimu parašiau **Lietuvių kalbos kirčiavimą**, kurį Institutas išleido 1968 m. Pernai, 1971 m., to pat Instituto leidiniu pasirodė mano **Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena**. Tais pat metais, Lituanistikos Instituto suvažiavimo metu Chicagoje, Domo bute drauge su keliais kitais PLI nariais svarstėme tolimesnius lietuvių kalbos darbus, ir vieną tokį jau didesnį darbą, Instituto pageidaujamą, aš šiemet jau buvau bepradedąs vykdyti: norėdamas patirti, kaip tai praktiškai galėtų atrodyti, aš surašiau to darbo dalį, skyrium trumpai iš-

dėsčiau jo planą, pobūdį bei apimtį ir visa tai drauge su pora rankraščio puslapių nusiunčiau Domui, kad Institutas galėtų pareikšti savo nuomonę ar pageidavimus. Šalia to, dar dirbdamas Kongreso bibliotekoje, – ten savo darbą pabaigiau pernai, vasario mėnesį, – aš buvau kiek anksčiau parašęs **Lietuviškuosius tarptautinių žodžių atitikmenis** ir prieš kelis mėnesius nusiuntęs Domui. Praėjus ilgokam laikui, aš, dabar turėdamas daugiau atspėjamo laiko ir daugiau medžiagos, panorau šį darbą, ligi dar nepradėtas spausdinti, kiek pataisyti ir papildyti, ir todėl paprašiau Domą jį man trumpam grąžinti. Dėl to jis man š. m. vasario 29 d. parašė: „Man labai negeru laiku Jūs paprašėte grąžinti savo Atitikmenų rankraštį papildymams bei pataisymams. Man praėjo keli mėnesiai, kol aš suradau rinkėją, sutinkantį rinkti kirčiuotą tekstą, ir šiandien (II, 29) jis norėjo tą darbą pradėti Morkūno spaustuvėje, kur techniškai tas darbas įmanomas atlikti. Dabar, pasiuntus Jums rankraštį, tas darbas turėjo sustoti. O aš bijau, kad tas darbas vėl neužlūžtų ilgesniam laikui". Bet jis vis dėlto tą rankraštį maždaug už savaitės prieš savo mirtį man atsiuntė, ir aš tą darbą ko skubiausiai beveik trečdaliu papildžiau, viską pataisiau ir šeštadienį, kovo 18 d., jam išsiunčiau jį atgal. Tą pačią dieną, vakare, A. Dundulis man telefonu pranešė, kad Domas anksti staiga mirė. Ši žinia man buvo tokia netikėta, staigi, lyg kad perkūnas būtų trenkęs iš giedro dangaus. Staiga aš netekau ilgamečio nuoširdaus bendradarbio ir ištikimo draugo, ir viskas lyg miglose paskendo. Kas bus su mūsų tolimesniais planuotais darbais? Kaip gyvuos PLI, kurio jis buvo pagrindinė ašis ir spiritus movens? Savo minėtąjį laišką jis baigė ryžtingais, bet liūdesingais žodžiais: „Jūsų planuojamieji darbai išleidimo atžvilgiu bus sutikti su tokiu pat ryžtu, kaip ir ankstyvieji. Aišku, leidimo darbas yra įkyrus, kada jis turi eiti ubagišku būdu. Bet ar galima belaukti ko geresnio?"

Visas PLI darbas ir ypač D. Veličkos pasiryžimas man buvo aiškūs, visai artimi dalykai, ir aš su jais sutartinai bendradarbiavau, dirbau; tai darysiu ir toliau. Konkretus, ramus, nuoširdus ir sąžiningas lietuviškas darbas teikia noro drauge dirbti, padėti. O šia liūdna proga reiškiu p. Elenai Veličkienei bei jos dukrai Astai su vyru savo giliausią užuojautą; tą pat reiškiu ir PLI vadovybei bei visiems Domo bendrabarbiams.

Bendruomenė ir visuomenė

(Draugas, 1973 09 01, nr. 206)

A. Musteikis š. m. rugpiūčio 9 d. Drauge (Nr. 186) mano, kad, svarstant PLB konstituciją, reikėtų bendruomenės terminą pakeisti visuomenės terminu ar visai nubraukti, ir šį savo samprotavimą jis šiaip pagrindžia: „Bendruomenė iš tikrųjų neapima visų lietuvių, nors mes į bendruomenės sąvoką sudedame tiek pavienius asmenis – lietuvius, tiek jų organizacijas. Pagal Lietuvių enciklopediją ir Balčikonio žodyną bendruomenė neapima visų lietuvių, bet tik tam tikrą grupę... Tuo tarpu visuomenės sąvokoje sutelpa visi. Lietuvių visuomenė suprantama, kad visi lietuviai ir jų organizacijos priklauso visuomenei... Taigi bendruomenė apima dalį, o visuomenė visus. Iki šiol mes lietuvių bendruomenės sąvokon jungėme visus lietuvius bei organizacijas per prievartą. Pakeitus „bendruomenės“ sąvoką į „visuomenės“, prievartavimo problema išnyktų. Tuomet sakytume Pasaulio Lietuvių visuomenė, JAV lietuvių visuomenė. Čia nereikėtų nieko prievartauti, ir lietuvių apjungimas būtų visuotinis“.

Dėl to štai kas pasakytina. Bendruomenės ir visuomenės sąvokos aiškiai yra skirtingos: *bendruomenė* yra community, Gemeinschaft, obščina, o *visuomenė* – society, public, Gesellschaft, obščestvo. „Bendrosios filosofijos terminijoje“ reikšminis šių sąvokų skirtumas šiaip nusakomas: „*Bendruomenė* yra kolektyvas, arba santalka, pagal tai, kas jos nariams yra bendra. Užtat *visuomenė* yra kolektyvas, arba santalka, pagal tai, kad ją sudaro narių visetas“ (Logos, 1937, XVII 2, 172). Taigi bendruomenės narius visų pirma draugėn jungia bendrumas, bendri reikalai, bendri tikslai, o visuomenei esminis dalykas yra jos narių visuma (visybė). Pasaulio Lietuvių Bendruomenė yra tautinė lietuvių santalka. Jos Chartoje tarp kitko pvz. sakoma: tauta yra prigimtoji žmonių bendruomenė; žmogus turi prigimtąją teisę laisvai išpažinti ir ugdyti savo tautybę; kalba yra stipriausias tautinės bendruomenės ryšys; šeima yra tautos gyvybė; tautinė kultūra yra kelias į tarptautinį pripažinimą ir bendravimą; tautos istorija yra geriausia tautos mokytoja; tautinis solidarumas yra aukščiausioji tautinė dorybė, ir tt. Užsienio lietuviai, šitaip nusiteikę savo tautai, stengiasi pasilikti lietuviai ir išlaikyti lietuvybę, ir tam tikslui jie yra susibūrę arba dar buriasi į tautinį kolektyvą, Lietuvių Bendruomenę. Tos Ben-

druomenės nariai eina į draugę savo laisvu noru, suprasdami bendrus reikalus ir siekimus; jų čia niekas negali nei versti, nei prievartauti. Bet šios Bendruomenės nariai dar nesudaro visos visuomenės: visuomenėje yra ir tokių, kurie priešingi tautinei bendruomenei, t. y. kurie pvz. iš viso nesirūpina lietuvybe arba nuo jos tolsta ir dažnai nugrimsta svetimos tautybės bangose, arba kuriems tikroji tėvynė yra visų tarybinių respublikų sąjunga, ne pati Lietuva. Šitokiose aplinkybėse bendruomenė, aišku, nebesutampa su visuomene, ir visuomenė negali atstoti bendruomenės. Taigi ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenė juo labiau negali būti pakeista Pasaulio Lietuvių Visuomene: tai būtų tikras nesusipratimas!

Mūsų kalbininkai

(Švietimo gairės, 1973 m., nr. 9, p. 1–13)

Mūsų kalbininkų, įvairiai prisidėjusių prie mūsų kalbos mokslo kūrimo ir bendrinės kalbos kultūros kėlimo, yra nemažas būrys. Čia pirmoje vietoje minėtini mūsų žymieji senosios kartos kalbininkai: kvėdarniškis žemaitis kun. Kazimieras Jaunius (1849–1908), rytietis aukštaitis, dusetiškis, Kazimieras Būga (1879–1924), vakarietis aukštaitis, zanavykas, Jonas Jablonskis (1860–1930) ir ramygalietis Juozas Balčikonis (1885–1969).

K. Jaunius buvo ne specialistas lingvistas, bet didžiai gabus, tiesiog genialus savamokslis kalbininkas, autodidaktas. Mokėdamas daugybę svetimųjų kalbų, ypač klasikines kalbas, ir kalbos mokslu domėdamasis daugiausia iš intelektualinio įdomumo, jis pirmoje vietoje gilinosi į kalbotyrines problemas, o mūsų kalbos praktiką, kuria visą gyvenimą sielojosi J. Jablonskis, jam nedaug terūpėjo. Savo negausiuose raštuose (1911 m. išleistoje *Lietuvių kalbos gramatikoje*, iš tikrųjų 1885–92 m. Kauno kunigų seminarijos klierikų užrašuose, K. Būgos surašytuose jo *Aistiškose studijose*, bent kelių tarmių aprašuose ir kt.) jis yra iškėlęs labai daug tikslių, autentiškų duomenų, kurie dar ir šiandien tebėra vertingi, ir kai kurie jo formuluoti dėsniai dabar tebegalioja. Dėl to jis savo laiku buvo pasidaręs tam tikras autoritetas užsieniečiams, ir su juo kalbinius santykius palaikė arba apie jo kalbinį darbą rašė tokios garsenybės, kaip J. Boduenas de Kurtenė

(Baudouin de Courtenay), K. Brugmanas, A. Leskynas ir kt. Kazanės universitetas jam suteikė lyginamosios kalbotyros daktaro laipsnį, o Krokuvos universitetas norėjo jį kviestis savo profesorium. J. Jablonskis, rašydamas savo gramatiką, naudojosi K. Jauniaus gramatika kaip vienu iš pagrindinių šaltinių, o jo potyrių duomeningumas aiškiai atsispindi ir K. Būgos, jo buvusio sekretoriaus, darbuose. Jo lietuvių kalbos tarmių skirstymas dar dabar tebėra nenustojęs savo vertės. Nors daugelis jo sudarytų terminų, kaip dabar atrodo, buvo nevykę (pvz. *įvardovietė* „įvardis", *sakymbudis* „nuosaka" ir kt.), bet kai kurie iš jo naujadarų buvo ir visai geri (pvz. *dalyvis*, *linksnis*, *linksniuoti*, *priegaidė*, *prokalbė* ir kt.). Jo rašyba buvo gana paini, perdaug sudėtinga, todėl ji vėliau neturėjo pasisekimo; bet jo pagrindinė rašybinė samprata turėjo tam tikrą pagrindą – jis manė, kad bendriniam reikalui netinka nei viena garsinė, nei tarminė, nei istorinė rašyba, ir tam tikslui jis tinkamiausia laikė kilminę rašybą, bet tik tiek, kiek ji yra aiški, todėl jis pvz. rašė: *sukdamas*, *mesdamas*, *degti*, *vogti*, *vesti*, *vesiu* ir kt. To pagrindo su tam tikromis išimtimis laikėsi ir K. Būga bei J. Jablonskis.

K. Būga buvo didelio masto kalbininkas mokslininkas, teoretikas ir istorikas, savo darbais plačiai pagarsėjęs ir už Lietuvos ribų. Jam pirmoj vietoj rūpėjo kalbinė tiesa: kokie yra tikri kalbos faktai, kaip jie vartojami, ką reiškia, kaip sudaryti, iš kur ir kokiais keliais atsiradę, kaip jie yra susiję su kitų giminingų kalbų atitikmenimis, kaip žodžiuose atsispindi tautos praeitis bei žmonių kultūra ir pn. Šitokie kalbotyriniai rūpesčiai apsprendė ir K. Būgos darbą. Jau nuo 1902 m. jis pradėjo surašinėti žodyninę medžiagą, bet kaip reikiant į žodyno darbą įsitraukė tik 1920 m., kai Šv. Ministerija jam pavedė organizuoti didžiojo lietuvių kalbos žodyno leidimą. Tą darbą jis buvo pasiryžęs padaryti tikru lietuvių kalbos lobynu (tezauru), bet prieš savo mirtį spėjo jo išleisti tik vieną sąsiuvinį, o kitas jo sąsiuvinys pasirodė jau po jo mirties.

Šalia savo pagrindinio darbo, lietuvių kalbos žodyno, K. Būga rūpinosi ir kitomis lietuvių kalbos mokslo sritimis: lietuvių kirčio bei priegaidės mokslu, lietuvių asmenvardžiais ir vietovardžiais bei vandenvardžiais, slavų bei germanų skoliniais lietuvių kalboje, įvairių žodžių daryba bei kilme (jis rinko medžiagą etimologiniam lietuvių kalbos žodynui), lietuvių kalbos tarmėmis, baltų kalbų santykiais ir kt.

Iš visų šių sričių jis yra parašęs visą eilę darbų bei straipsnių. Po karo Lietuvoje buvo išleisti visi jo raštai – trys stori tomai, Z. Zinkevičiaus redaguoti.

Savo darbais K. Būga yra daug nusipelnęs ne tik lietuvių kalbos mokslui, – jis tą mokslą, galima sakyti, yra sukūręs, – bet ir lyginamajai indoeuropiečių kalbotyrai. Tam tikrų jo nuopelnų yra ir mūsų bendrinės kalbos praktikai: jis yra padėjęs spręsti kai kuriuos painesnius rašybos klausimus ir išaiškinęs nemaža žodžių, kurie vieno kito buvo netinkamai vartojami arba svarstomi, pvz.: *dosnus*, *elgeta*, *nieku būdu*, *prekė* ir *kaina*, *siela* ir *vėlė*, *skriauda* ir kt.

J. Jablonskis yra pirmas mūsų gerai moksliškai pasiruošęs kalbininkas praktikas, ne, kaip K. Būga, teoretikas tyrinėtojas. Didžiausią savo amžiaus dalį, apie 50 metų, jis buvo paskyręs mūsų bendrinės kalbos kultūrai. To darbo jis ėmėsi pagal tam tikrą programą, pirmą kartą išdėstytą jo 1901 m. *Lietuviškos kalbos gramatikos* pratarmėje. Pasirinkęs bendrinės kalbos pagrindu vakariečių pietiečių aukštaičių tarmę ir tos kalbos vartoseną grįsdamas žmonių kalbos dėsniais bei jos pavyzdžiais, jis savo ilgamečiu ir ryžtingu darbu yra visą mūsų bendrinės kalbos praktiką pasukęs nauja kryptimi: ankstyvesnės palaidos rašybos vietoje atsirado daugiau tvarkos; naujadarų daryba pasidarė žymiai taisyklingesnė (pvz. *betvarkės*, *gerbūvio*, *lygsvaros*, *neprigulmybės*, *viršžmogio* ir kt. vietoje atsirado *netvarka*, *gerovė*, *pusiausvyra*, *nepriklausomybė*, *antžmogis*); daugelis nereikalingų skolinių buvo pakeisti lietuviškais žmonių kalbos žodžiais arba tinkamais naujadarais (pvz. *adverija*, *brukas*, *guzikas*, *jomarkas*, *kuknia*, *kvartūkas*, *močeka*, *sūdas*, *sūdžia* ir kt. buvo pakeisti *stakta*, *grindiniu*, *saga*, *prekymečiu*, *virtuve*, *prijuoste*, *pamote*, *teismu*, *teisėju*); visa sintaksė buvo žymiai pagerinta, patobulinta.

Svarbesnieji J. Jablonskio darbai yra: *Lietuvių kalbos sintaksė* (1911), *Lietuvių kalbos gramatika* (1919, 1922), *Lietuvių kalbos vadovėlis* (1925), *Linksniai ir prielinksniai* (1929). Dar anksčiau, būdamas Voroneže, paruošė chrestomatiją *Vargo mokyklai* (1916), *Mūsų rašybą* (1917) ir *Mūsų žodynėlį* (1918). Be to, jis dar yra išvertęs Ž. Zandos *Baisųjį milžiną*, S. Smailso (Smiles) *Būdo įtaką* ir kt. Visų jo straipsnių ir recenzijų prieš karą buvo išleisti J. Balčikonio redaguoti penki tomai (1932–36), o po karo J. Palionis yra paruošęs jo rinktinių raštų du tomus (1957–59).

Visais šiais savo darbais J. Jablonskis dabartinei mūsų bendrinei kalbai yra padėjęs tvirtą pagrindą, kuriuo ji, toliau tobulinama, sėkmingai ir toliau plinta, todėl jis vadinamas tos kalbos kūrėju ar net tėvu.

J. Balčikonis, panašiai kaip ir J. Jablonskis (jis save laikė jo mokiniu), pirmoj vietoj buvo kalbininkas praktikas. Visų pirma jis pasireiškė grynos ir taisyklingos lietuvių kalbos skaityba (lektūra), ypač įvairiais pasakų ir kitų grožinių veikalų vertimais, kurių daugumas yra pasirodę net keliais leidimais. Kitas jo darbas buvo didžiojo lietuvių kalbos žodyno redagavimas. Tą žodyną, K. Būgos pradėtą, jis toliau ėmė redaguoti 1930 m., daugiausia laiko paskirdamas naujai žodyninei medžiagai rinkti. Ligi 1940 m. jo buvo suredaguotas tik vienas tomas, ir tas tarybinės valdžios buvo nutartas konfiskuoti, bet, pasikeitus valdžiai, jis vis dėlto buvo išspausdintas 1941 m., o antrasis tomas karo metu jau buvo kolektyviai redaguojamas ir, kiek pataisytas, pasirodė tik 1947 m. Bet tarybinei (sovietinei) valdžiai toks redagavimas nepatiko, ir tolimesni tomai jau buvo redaguojami pagal naujas, tarybines, taisykles, pirmieji du tomai buvo naujai perredaguoti, o J. Balčikonis buvo visai pašalintas nuo redagavimo.

Iš kitų J. Balčikonio darbų dar paminėtina: jo redaguoti J. Jablonskio raštai, drauge su B. Larinu redaguota *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika* (t. y. D. Kleino 1653 m. Grammatica Litvanica et Compendium Litvanico-Germanicum), fotografuotiniu būdu išleistas 1598 m. M. Petkevičiaus katekizmas, iš dalies prisidėta prie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmosios laidos ruošimo, jo užrašytos *Druskininkų dainos* (išleistos 1972 m.), visa eilė kalbinių straipsnių ir kt.

Po K. Būgos mirties tuojau nebuvo, kas galėtų jo darbą toliau tęsti. J. Jablonskio rūpesčiu aš su A. Saliu 1925 m. lapkričio mėn. išvykome į užsienį savo studijų toliau tęsti ir grįžome į Lietuvą 1929–30 m. Grįžę visų pirma turėjome susitvarkyti su savo universitetiniais darbais, o čia šalimais, ypač po J. Jablonskio mirties, mudviem dar teko daug susidurti su bendrinės kalbos kultūra: veikėme Lietuvių Kalbos Draugijoje, buvome Gimt. Kalbos redaktoriai ir tt. Ilgainiui šalia mūsų atsirado viena kita nauja pajėga: P. Jonikas, L. Dambriūnas ir kt. Aš 1931 m. išspausdinau savo disertaciją apie slavų skolinius senovinėje lietuvių kalboje, 1933 m. parašiau habilitacinį darbą *Daukšos akcentologija*, o 1943 m. baigiau savo didžiausią veikalą *Lie-*

tuvių kalbos žodžių darybą. Be to, Lietuvoje dar redagavau kalbotyrinį žurnalą *Archivum Philologicum* (jo ligi karo išėjo aštuonios knygos) ir 1936 m. išleidau *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimą*, o šiame krašte išspausdinau *Lietuvių kalbos kirčiavimą* (1968) bei *Ankstyvesnę ir dabartinę lietuvių bendrinės kalbos vartoseną* (1971). Dabar spausdinamoje *Lituanistikos darbų* trečioje knygoje dar pasirodys mano speciali kalbotyrinė studija *Lietuvių vandenvardžiai su -nt-* ir kt. A. Salys 1930 m. išspausdino savo disertaciją apie žemaičių tarmes (*Die žemaitischen Mundarten: Geschichte des žemaitischen Sprachgebietes*) ir vėliau atskira knygele išleido savo universitetinių paskaitų užrašus *Lietuvių kalbos tarmės*, kurių pataisytas ir papildytas antras leidimas pasirodė Tuebingene 1946 m. Taip pat vertingi yra ir jo tarminiai straipsniai *Kelios pastabos tarmių istorijai* (Arch. Philologicum, IV, 1933) ir *Lietuvių kalbos tarmės* (Liet. Enciklopedija, XV, 1968). Šiame krašte drauge su A. Sennu toliau (nuo II tomo 449 psl.) tęsė ir baigė didžiai vertingą penkių tomų *Rašomosios lietuvių kalbos žodyną* (t. y. lietuvių vokiečių kalbų žodyną). Be to, jis dar ruošėsi rašyti etimologinį (istorinį) lietuvių kalbos žodyną ir tam savo darbui jau nuo seniau rinko medžiagą (dalį, ypač tikrinių vardų, etimologijų jau yra paskelbęs ir Liet. Enc-joje), bet ankstoka mirtis (1972.VII.11) jam tą darbą sukliudė be laiko.

Svarbesnieji P. Joniko darbai yra: diplominis darbas *Pagramančio tarmė* (1939), 1942 m. Vilniuje apgintoji daktarinė disertacija *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio ir Aušros laikais* (šis veikalas, kiek papildytas ir patobulintas, 1972 m. Čikagoje išleistas truputį pakeista antrašte – *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*), 1952 m. išleistas praktinių lietuvių kalbos straipsnių rinkinys *Gimtojo žodžio baruose* ir tais pat metais pasirodžiusi populiari *Lietuvių kalbos istorija*. L. Dambriūno paminėtini šie žymesni darbai: *Lietuvių kalbos sintaksė* (1946), *Lietuvių kalbos veiksmažodžių aspektai* (1960; karo metu Kauno universitete jis, mano pasiūlytas, šią temą buvo pasirinkęs daktarinei disertacijai, bet nebespėjo jos Lietuvoje parašyti ir apginti) ir drauge su A. Klimu bei V. Šmolstygu (Schmalstieg) 1966 m. parašyta *Introduction to Modern Lithuanian*.

Po karo Lietuvoje kurį laiką nepasireiškė intensyvesnis lietuvių kalbos mokslo darbas: viena, dalis daugiau įsidirbusių lietuvių kalbinin-

kų pasitraukė į Vakarus, ir Lietuvoje, be J. Balčikonio, nebebuvo daugiau prityrusiųjų – reikėjo dar iš naujo jų prisiauginti, ir tam tikslui kaip tik daugiausia yra pasidarbavęs Borisas Larinas (1893–1964), buvęs Petrapilio, vėliau Leningrado universiteto profesorius slavistas, kuris kelerius metus gyveno Vilniuje ir savo klausytojams diegė tarybinę kalbotyros sampratą; antra, ligi 1950 m. vyravo fantastiška akademiko N. J. Marro jafetinė teorija, kuri, komunistų partijos remiama, buvo pripažinta oficialia ir visiems privaloma; pirmosios okupacijos metu maskvinis aukštųjų mokyklų komitetas ir iš Lietuvos universitetų buvo pareikalavęs laikytis tos priverstinės teorijos. Tik 1950 m., tikrajam kalbos mokslui beveik sunykus Rusijoje, pats Stalinas pasmerkė šią teoriją ir jos priverstinį vykdymą pavadino „Arakčejevo režimu“; po to jau buvo grįžta prie tradicinės lyginamosios istorinės kalbotyros. Nuo to laiko kalbos mokslas ėmė vis daugiau klestėti ir Lietuvoje.

Kad ir pamažu, kalbininkų, daugiausia jaunosios kartos, skaičius Lietuvoje nuolat vis didėjo. Nuo 1952 ligi 1971 m. 84 filologijos mokslų kandidatai yra apgynę savo disertacijas. Pirmasis iš jų yra Jonas Kruopas, parašęs savo kandidatinę disertaciją *M. Petkevičiaus raštų leksika* (1952). Toliau, chronologiškai imant, dar paminėtinos šios įdomios kandidatinės disertacijos: J. Palionio *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pab.* (1953), E. Grinaveckienės *Mituvos upyno tarmė* (1955), J. Senkaus *Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė* (1955), B. Tolutienės *Antano Juškos Lietuvių kalbos žodynas* (1955), K. Ulvydo *Dabartinės lietuvių kalbos prieveiksmis* (1955), Z. Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos* [įvardžiuotinių] *būdvardžių istorijos bruožai* (1955), V. Grinaveckio *Šiaurės vakarų dūnininkų fonetikos ypatybės ir jų raida* (1956), V. Mažiulio *Lietuvių kalbos skaitvardžiai ir baltų kalbų skaitvardžių santykis su indoeuropiečių kalbų skaitvardžiais* (1956), J. Pikčilingio *Žodžių vartojimas perkeltine reikšme P. Cvirkos kalboje* (1956), V. Ambraso [1] *Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos rašto paminkluose* (1958), J. Kazlausko *Lietuvių kalbos daiktavardžių sistemos paprastėjimas* (1958), A. Sabaliausko *Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmė* (1958), A. Vidugirio *Zietelos lietuvių tarmė* (1962), K. Morkūno *Rytų aukštaičių pietinė tarmė* (1962), J. Balkevi-

[1] Turi būti Ambrazo (A. R.).

čiaus *Dabartinė lietuvių kalbos sintaksė* (1963), J. Kabelkos *Kristijono Donelaičio raštų leksika* (1964), A. Vanago *Lietuvos TSR upių vardų daryba*, S. Karaliūno *Seniausieji baltų ir slavų kalbų santykiai* (1967), V. Žulio *Jono Rėzos raštų leksika* (1970) ir kt.

Filologijos mokslų daktaro laipsnio disertacijų ligi 1971 m. tik šešios tėra apgintos: J. Kazlausko *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*; kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis (1967), Z. Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologija* (1967), J. Palionio *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* (1968), V. Mažiulio *Lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai* (1968), V. Grinaveckio *Žemaičių fonetikos istorija* (1970) ir V. Urbučio *Dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių daryba* (1971).

Dabartinės Lietuvos kalbininkų vyresnio amžiaus nedaugiausia; iš jų čia paminėtini: Elzbieta Mikalauskaitė (1899.VIII.13–1970.V.9), Juozas Senkus (1907.IV.19–1970.X.29), Jonas Kruopas (1908.IV.29), Antanas Lyberis (1909.XI.6), Kazimieras Ulvydas (1910) ir Jonas Kabelka (1914.XI.8). Jie dar yra studijavę nepriklausomojoje Lietuvoje ir buvę A. Salio arba mano klausytojai. Visi kiti yra jaunesnio amžiaus ir universitetines studijas jau baigę po karo; aš jų tiesiogiai nebepažįstu arba bent nebeprisimenu.

Kai kurie pokarinės Lietuvos kalbininkai pasireiškia arba jau yra pasireiškę kaip gabūs ir rimti mokslininkai. Pvz. prof. Jonas Kazlauskas (1930.VIII.1–1970.X.8) yra pirmas lietuvis, lietuviškai parašęs istorinę lietuvių kalbos gramatiką, ir pasireiškė naujomis, originaliomis ir konstruktyviomis mintimis, nors ne visados kaip reikiant pagrįstomis; už tai jam po mirties buvo paskirta ir respublikinė premija. Be to, jis nuo pirmo ligi septinto numerio yra buvęs naujai įsteigto ir greitai plačiai pagarsėjusio dabar vienintelio kalbotyrinio *Baltisticos* žurnalo atsakinguoju redaktorium.

Prof. Vytautas Mažiulis (1926.VIII.20) reiškiasi kaip gabus lyginamosios kalbotyros specialistas ir dabar daugiausia dirba lyginamosios istorinės ir apskritai baltų kalbotyros srityje. Be savo disertacijų, jis dar 1956 m. išspausdino knygelę *Pasaulio kalbos* ir 1966 m. fotografuotiniu būdu paruošė *Prūsų kalbos paminklų* leidinį (su plačiu įvadu). Po J. Kazlausko mirties yra ir *Baltisticos* atsakinguoju redaktorium.

Prof. Zigmas Zinkevičius (1927.I.4) dabar yra žymiausias lietuvių dialektologas. Jo *Lietuvių dialektologija* (lyginamoji tarmių fonetika

ir morfologija, su 75 žemėlapiais) yra pirmas stambiausias lietuvių dialektologinis darbas, didžiai vertingas tiek pačiam lietuvių kalbos mokslui, tiek visai baltistikai – dėl savo gausios autentiškos medžiagos ir numaningo tarminių duomenų dorojimo. Šalia to jis spaudai yra paruošęs tris stambius K. Būgos raštų tomus su gausiomis rodyklėmis ir tuo būdu juos padaręs lengviau prieinamus mokslininkams. Taip pat jis yra paskelbęs daugybę kalbotyrinių straipsnių, ypač iš lietuvių kalbos istorijos srities, ir, mano žiniomis, jis yra pasiryžęs parašyti plačią lietuvių kalbos istoriją.

Taip pat ir kai kurie kiti kalbininkai ilgainiui vis daugiau įsidirba specialesnėse srityse. Pvz. J. Pikčilingis šalia savo stilistinės kandidatinės disertacijos ir kelių šios rūšies atskirų knygelių (pvz. *Žodžio aiškumas ir tikslumas*, 1965, *Žodžių vartojimas perkeltine reikšme*, 1967, ir kt.) yra pasiryžęs parašyti plačią *Lietuvių kalbos stilistiką* bent trijų dalių: pirmojoje dalyje, išspausdintoje 1971 m., nagrinėjami funkciniai kalbos stiliai, o antroji bus skiriama leksinei ir trečioji – gramatinei lietuvių kalbos stilistikai. A. Sabaliauskas kaskart vis daugiau iškyla kaip leksikologas; pvz. didokame savo straipsnyje *Lietuvių kalbos leksikos raida* (Lietuvių kalbotyros klausimai, VIII, 1966, p. 5–140) jis plačiai nagrinėja, kurie žodžiai lietuvių kalboje yra seni, paveldėti iš indoeuropiečių prokalbės, o kurie paskolinti iš slavų arba germanų ar latvių bei prūsų kalbų arba, priešingai, kas iš baltų kalbų yra patekę į suomių, latvių, slavų ir net vokiečių kalbas; jis taip pat svarsto, kurie žodžiai yra kitokiais būdais atsiradę lietuvių kalboje (pvz. naujadarai). Taip pat ir A. Vanagas toliau vis daugiau gilinasi į toponimiką ir hidronimiką; pvz. šalia kandidatinės disertacijos jis 1970 m. yra išspausdinęs didžiai vertingą darbą *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, kuri apima ne tik upėvardžius, bet ir ežerų vardus. Čia jis daugiausia tesirūpina dabartine darybine vandenvardžių analize, o jų raidą ir kilmę palieka nuošaly.

Šiaipjau dabar didesni ir specialesni darbai daugiausia dirbami kolektyviai. Štai didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* antrosios laidos pirmojo ir antrojo tomo redakcinę kolegiją sudaro J. Kruopas (ats. redaktorius), A. Lyberis, J. Paulauskas, J. Senkus ir B. Tolutienė; trečiojo tomo redakcinės kolegijos nariai yra J. Kruopas, J. Kabelka, K. Ulvydas (ats. redaktorius) ir B. Vosylytė, ir tt. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* antrosios laidos (1972) redakcinę kolegiją sudaro: J. Kruopas

(ats. redaktorius), A. Lyberis, D. Lukšys, J. Paulauskas, J. Senkus ir K. Ulvydas. Didžiosios, akademinės, *Lietuvių kalbos gramatikos* pirmojo tomo (1965) autoriai yra: A. Laigonaitė, V. Mažiulis, K. Ulvydas (ats. redaktorius), V. Urbutis, V. Vaitkevičiūtė ir A. Valeckienė, o antrojo tomo (1971) – V. Ambrazas, P. Bernadišienė, Z. Dumašiūtė, P. Gailiūnas, E. Galnaitė[2], I. Jašinskaitė, V. Labutis, J. Paulauskas, J. Pikčilingis, N. Sližienė, K. Ulvydas (ats. redaktorius), A. Valeckienė, E. Valiulytė ir J. Žukauskaitė. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatiją* (1970) sudarė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė ir A. Vidugiris, redagavo E. Grinaveckienė ir K. Morkūnas.

Apskritai imant, dabar Lietuvoje lietuvių kalbos mokslo darbas dirbamas plačiu mastu, rūpestingai, pagrindžiai ir objektyviai. Taip pat kalbininkai daug dėmesio kreipia ir į lietuvių bendrinės kalbos kultūrą; tam reikalui nuo 1961 m. leidžiamas praktinis laikraštis *Kalbos kultūra*, kurio ats. redaktorius yra K. Ulvydas ir lig šiol yra pasirodę 23 numeriai.

Retrospektyviai žvelgdami į mūsų kalbininkų veiklą, galime matyti, kad vieni iš jų yra daugiau ką padarę, kiti mažiau, ne tiek, kiek, atrodė, turėjo ar galėjo padaryti. Tai priklausė nuo įvairių aplinkybių ir priežasčių. Štai J. Jablonskis, gyvenęs apie 70 metų, kad ir labai nepatogiose aplinkybėse, savo atkakliu ir ryžtingu darbu labai daug pasiekė – gerokai sutvarkė ir patobulino mūsų bendrinę kalbą ir nužymėjo jos tolimesnės raidos gaires, o K. Būga, didžių mokslinių užmojų kalbininkas, buvo labai gerai pasiruošęs savo darbui, turėjo prisirinkęs daugybę medžiagos bei šaltinių, planavo arba iš dalies jau buvo pradėjęs visą eilę kapitalinių darbų ir, visu smarkumu besiryždamas vykdyti savo didžiuosius sumanymus, staiga mirties buvo pakirstas pačiame savo amžiaus gražume, pačiu darbingiausiu savo gyvenimo metu. Po K. Būgos ir vėliau J. Jablonskio mirties buvo pasidariusi lyg tam tikra tuštuma. Mudu su A. Saliu, baigę savo studijas užsienyje, pirmieji ryžomės toliau tęsti savo mokytojų darbą: dėstėme universitete, kiek suspėdami ruošėme savo mokslinius darbus, nemaža prisidėjome prie bendrinės kalbos kultūros ir tt. O naujų aktyvesnių pajėgų ilgainiui rados tik viena kita, ir tai ne visados laimingai; pvz. Andrius Ašmantas, 1939 m. lektoriumi pradėjęs dirbti lietu-

[2] Turi būti Galnaitytė (A. R.).

vių kalbos katedroje, tuojau aktyviai ėmėsi mokslinio darbo, jau buvo apsisprendęs rašyti daktarinę disertaciją apie M. Daukšos kalbą, parašė visą eilę aktualių kalbinių straipsnių, ir netikėtai mirė Vilniuje nuo epidemijos, dar būdamas visai jaunas. Aš pats buvau pasiryžęs rašyti kelis pagrindinius kalbotyrinius darbus, kuriems jau gerokai buvau prisirinkęs ir medžiagos, bet staiga užtikęs karas ir vėliau emigracija visa tai sutrukdė. Dar karo metu Lietuvoje ir gyvendamas Vokietijoje, prof. Fr. Spechto paskatintas, buvau pradėjęs iš pagrindų perdirbti savo *Lietuvių kalbos žodžių darybą* ir ją antru leidimu vokiečių kalba išleisti, beveik trečdalį to darbo jau buvau ir atlikęs, bet dėl fabrikinio ir vėliau įstaiginio darbo šiame krašte ir, svarbiausia, dėl šaltinių stokos buvau priverstas nuo to savo sumanymo atsisakyti. A. Salys, daugiau kaip dešimtmetį ruošęsis rašyti etimologinį lietuvių kalbos žodyną, su šiuo pasauliu atsiskyrė, prieš mirtį jo nei nepradėjęs.

Dabartinėje Lietuvoje yra visai kitokios aplinkybės: ten tiesiogiai prieinami didžiuliai žmonių kalbos lobiai; ten yra sukaupta daugybė rašytinių ir archyvinių lietuvių kalbos šaltinių; ten pagaliau yra apsčiai ir naujų kalbinių pajėgų, kurių kaskart randas vis daugiau ir viena kita iš jų vis daugiau iškyla. Bet tuo tarpu ir ten pastatas dar tik statomas: tik kai kurie jaunesnieji kalbininkai ilgainiui vis daugiau įsidirba ir ima reikštis tam tikroje, specialinėje, srityje; bet jiems dar reikalinga didesnė specializacija ir tuo pat metu platesnė kalbotyrinė orientacija. Pvz. Lietuvoje vis dar nėra gero specialisto fonetiko, ir todėl, kaip jie patys pastebi, daugelio fonetinis darbas (transkripcija, tarmių užrašymai ir kt.) dar gerokai šlubuoja. Arba štai didžiai svarbus dalykas yra etimologinis lietuvių kalbos žodynas. Savo straipsnyje *Etimologinio lietuvių kalbos žodyno problemos* (Lituanistikos Instituto 1971 metų suvažiavimo darbai, p. 121–127) esu pastebėjęs, kad šis darbas, K. Būgos pradėtas ir E. Fraenkelio dirbtas, bet kaip reikiant netesėtas, tegali būti toliau dirbamas ne kur kitur, kaip tik Lietuvoje, ir tik gerai „įsidirbęs lietuvis kalbininkas etimologas ilgainiui galėtų atsidėti ir etimologiniam lietuvių kalbos žodynui rašyti arba tokio žodyno rašymui vadovauti“. Tuo tarpu Lietuvoje pastebime tik vieną kitą paskirai mėginant etimologizuoti, bet dar nematyti gilesnių, pagrindesnių etimologinių tyrinėjimų, kurie aiškiai rodytų ką kaip reikiant sugebantį ir etimologinį žodyną rašyti.

Bet kaip anksčiau, prieš karą, taip ir dabar Lietuvos kalbininkų gyvenime kartais pasitaiko tam tikrų negandų. Štai J. Kazlauskas, plačių užmojų kalbininkas, didelis mokslo entuziastas ir aistringas tyrinėtojas, nuolat skverbėsi į tolį, ieškodamas vis naujų kelių ir dažnai net nevengdamas gana drąsių žygių, bet staiga, vos išgyvenęs 40 metų, tragiškai išsiskyrė iš gausios savo kolegų šeimos. Arba štai vėl J. Senkus, gražiai pasireiškęs savo dialektologiniais, leksikografiniais ir toponiminiais darbais ir nemaža nusipelnęs mūsų bendrinės kalbos kultūrai, savo veiklą turėjo nutraukti, palyginti, kiek ankstokai, eidamas šešiasdešimt ketvirtuosius metus. Taigi mirtis neskirdama nuolat retina ir kalbininkų eiles, kartais, rodos, lyg ir visai be laiko.

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

DR. PRANAS SKARDŽIUS

LIETUVIŠKI TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ ATITIKMENYS

MECENATAS
LIETUVIŲ FONDAS

ČIKAGA 1973

LITHUANIAN INSTITUTE OF EDUCATION

PRANAS SKARDŽIUS, PH. D.

LITHUANIAN EQUIVALENTS OF INTERNATIONAL WORDS

CHICAGO 1973

Išleido

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

5620 So. Claremont Avenue *Chicago, Illinois 60636*

Spaudė

Mykolo Morkūno spaustuvė,

6051 So. Ashland Avenue Chicago, Illinois 60636

United States of America

Turinys

Pratarmė 433
Įvadas 434
Kirčiuočių žymėjimas 439
Santrumpos 439

Pirmoji dalis

Tarptautiniai žodžiai

A 440
B 445
C–Č 447
D 448
E 450
F 453
G 456
H 458
I 459
J 461
K 462
L 467
M 468
N 470
O 471
P 472
R 477
S 479
Š 482
T 483
U–V 485
Z–Ž 486

Antroji dalis

Lietuviški atitikmenys

A 487
B–C 489
Č–D 490
E–G 491
I–Į–Y 492
J 493
K 494
L 495
M–N 496
O–P 497
R 500
S 501
Š 503
T 504
U–V 505
Ž 507

Pratarmė

Svetur, daugiausia tarp svetimųjų gyvendami, užsienio lietuviai ilgainiui vis daugiau ir geriau išmoksta svetimąsias kalbas, su kuriomis jiems tiesiogiai tenka susidurti, ir tuo pat metu vis mažiau begauna progos savo gimtąją kalbą atnaujinti, pagyvinti, papildyti reikalingesniais savais, lietuviškais, žodžiais. Todėl šituo savo darbu aš bent iš dalies esu pasiryžęs ateiti į pagalbą tiems, kurie nori prisiminti lietuviškus žodžius, kurių vietoj vis dažniau vartojami tarptautiniai žodžiai. Tai yra vien praktinis žodyninio pobūdžio darbas, bet jo tikslas yra visai kitoks, kaip kokio nors ištiso tarptautinių žodžių žodyno, pvz. 1969 m. išleisto Lietuvoj. Šitame rinkinyje tarptautinių žodžių aiškinimais norima tik geriau paryškinti lietuviškų pakaitų darybą ir reikšmę; tam tikslui tėra parinkti ir tokie tarptautiniai žodžiai, kuriems lig šiol yra sudarytų lietuviškų pakaitų, jau anksčiau vartotų, didžia dalimi ir dabar Lietuvoj vartojamų, bent žodynuose ir kitur. Į visus čia teikiamus žodžius reikia žiūrėti ne kaip į kokius autoriaus siūlymus, bet kaip į medžiagą, kuria skaitytojai gali individualiai pasinaudoti pagal reikalą ir skonį.

P. S.

1973 m., Washington, D. C.

Įvadas

Lietuvių kalboje, kaip ir kitose kalbose, nuolat susidaroma naujų žodžių, naujadarų. Paprastai jie sudaromi iš turimosios kalbinės medžiagos, todėl jų darybai pirmiausia taikomi tie patys būdai, kuriais sudaromi arba gali būti sudaryti gyvosios žmonių kalbos žodžiai. Visų pirma naujai atsirandančioms sąvokoms žymėti yra pasirenkami tinkamesni jau turimi žodžiai, ir jų reikšmės esti dažnai suspecialinamos. Pvz.: *kalbiniñkas* žmonių kalboje yra tas, kas daug kalba, plepa, t. y. kalbovas, plepys, plepukas, bet specialinėj kalboj jam buvo duota nauja reikšmė „kalbos tyrinėtojas, kalbotyros specialistas, lingvistas“. Arba štai *kariniñkas* senovinėj lietuvių raštų kalboj buvo „karys, karingas žmogus, karžygys“, o dabar juo vadinamas „armijos ar laivyno vadovaujančio personalo narys, aficierius“. Taip pat *viršininkas* seniau žmonių kalboj tėra buvęs „kaimenės, piemenų vyresnysis, kerdžius, užstovas“, o dabar jau yra „kam nors vadovaująs asmuo, bosas, an. head, chief“, pvz. *pãšto viršininkas* „postmaster“ ir kt.

Kita priemonė naujadarams sudaryti yra išvestinių ir sudėtinių žodžių daryba, paremta gyvosios žmonių kalbos pavyzdžiais, pvz. *apýbraiža* „kontūrai, škicas“, *dėmesỹs* „dėmėjimasis, atidumas, an. attention“, *gaminỹs* „pagamintas daiktas, produktas“, *kūrỹba* „kūrimas, kuriamasis darbas, an. creation, vok. Schöpfung“, *plėtrà* „plitimas, plėtotė, raida, evoliucija“, *sąveika* „veikimas vienas kito, savitarpinis veikimas, an. interaction, vok. Wechselwirkung“, *savìsauga* „gynimasis, apsigynimas, apsisaugojimas, an. self-defense, self-preservation, vok. Selbstschutz, Selbsterhaltung“ ir kt.

Tam tikrų šios rūšies naujadarų daryba bei reikšmė gali būti paveikta ir atitinkamų svetimybių, kurioms pakeisti jie vartojami. Tai

yra vadinamieji reikšmės vertiniai. Pvz. pagal an. *steamship* savo laiku vokiečių buvo susidarytas *Dampfschiff*, o iš šio pastarojo vėliau buvo išsiverstas ir liet. *gárlaivis* „garu varomas laivas“; plg. rus. *parochod*. Taip pat ir liet. *garvežỹs* yra verstas iš rus. *parovoz* ar vok. *Dampfwagen*. Pats žodis *įtaka* 1 arba *įtakà* 3a yra savos darybos (plg. *įtaka* „vieta, kur upė įteka“, *įtvara* „prietaisas dalgiui prie koto pritvirtinti“, *įvaža* „vieta įvažiuoti“ ir kt.), bet jo reikšmė „poveikis, an. influence“ yra skolintinė; plg. rus. *vlijanie*, vok. *Einfluss*, prc. *influence*, lot. *influentia*.

Bet šiaipjau lietuvių kalboj nemaža naujadarų yra sudaryta savaimingiau, negu, sakysime, latvių, rusų ar vokiečių kalbose. Pvz. lot. *objectum* (sudaiktavardėjęs niekatrosios giminės dalyvis nuo *objicere* „mesti priešais, vok. entgegenwerfen“) vokiečių yra išverstas į *Gegenstand* (t. y. „das Gegenüberstehende“), rusų – į *predmet*, o iš vok. kalbos ir latviai yra išsivertę savo *priekšmets*. Iš lot., gr. *diametros* „per vidurį einanti linija“ yra vokiečių išverstas *Durchmesser*, o iš čia lat. *caurmērs*. Iš gr. *encheiridion* (iš *en* „į“ + *cheir* „ranka“) yra išverstas lot. *manuāle* (nuo *manus* „ranka“), o iš lot. kalbos jis pateko į įvairias V. Europos kalbas: an. saksų *hand-bōc*, an. *hand-book*, vok. *Handbuch*, iš kur toliau atsirado ir lat. *ruokas grāmata*; ankstyvesnysis liet. *rankvedis* yra verstas iš rus. *rukovodstvo*. Vok. *Gleichgewicht* ir rus. *ravnovesie* yra reikšminis lot. *aequilibrium*, prc. *équilibre* vertinys, o iš šių pastarųjų kalbų yra verstas lat. *līdzsvars* ir ankstyvesnė liet. *lygsvara*. Dabartinėj lietuvių bendrinėj kalboj visų šių reikšmės vertinių vietoj vartojami savi dariniai: *dalỹkas* „objektas“ (jo pirmesnė reikšmė yra „dalis; gabalas“), *skersmuõ* (naujai J. Jablonskio sudarytas), *vadovėlis* „kurios nors srities mokymosi knyga“ ir *pusiáusvyra* (iš pradžių „svarstyklių svirtelė“; plg. *pusiáusviras* „pusiau pasviręs“).

Šituo būdu, daugiausia J. Jablonskio rūpesčiu, pradėti ir vėliau po jo mirties, tiek prieškariniais, tiek pokariniais laikais, daryti naujadarai yra dabar daugiau ar mažiau vartojami. Gana gausi šių naujadarų dalis vartojama ir tarptautinių žodžių vietoj. Pirmoj vietoj tam reikalui yra iš žmonių (liaudies) kalbos paimti žodžiai ir jų reikšmės suspecialintos, pvz.: *apýrankė* „brasletas“, *atóstogos* „vakacijos“, *dingstìs* „pretekstas“, *gáida* „melodija“, *gaũbtas* „abažūras“, *griūtìs* „lavina“, *ìštaiga* „komfortas“, *kéltuvas* „funikulierius; elevatorius“, *lygmuõ*

„ekvivalentas“, *mõstas* „gestas“, *paplūdimỹs* „pliažas“, *prãmonė* „industrija“, *rašỹba* „ortografija“, *seklỹs* „detektyvas“, *spaustùvė* „tipografija“ ir kt.

Toliau apsčiai tarptautinių žodžių lietuviškų pakaitų yra naujai sudaryta pagal žmonių kalbos pavyzdžius, pvz.: *akìratis* „horizontas“, *bangólaužis* „molas“, *deguonìs* „oksigenas“, *garsintùvas* „ruporas“, *įstrižaĩnė* „diagonalė“, *kumštỹnės* „boksas“, *mišraĩnė* „vinegretas“, *prekỹlangis* „vitrina“, *sámbūvis* „koegzistencija“, *savìstaba* „introspekcija“, *staigmenà* „siurprizas“, *šalìgatvis* „trotuaras“, *tautósaka* „folkloras“, *upỹnas* „baseinas“, *varìklis* „motoras“, *vietóvardis* „toponimas“, *žaidỹnės* „turnyras“ ir kt.

Praktikoje lietuviški tarptautinių žodžių pakaitai, žinoma, ne visi vienodai vartojami. Vieni iš jų jau prieš karą buvo plačiai įsigalėję ir dažnai juos gali matyti vartojant pokariniuose raštuose, spaudoj, žodynuose ir kt., pvz.: *akìratis, apýbraiža, apsiaũstas, ašìgalis, atógrąža, atóstogos, ãtspalvis, atspindỹs, ãtšvaitas, baigmẽ, dalìklis, darnà, deguonìs, derinỹs, dienóraštis, duomuõ, dvìkova, eilėdara, gamýba, gaminỹs, gamtóvaizdis, gynýba, įgula, įspūdis, išeĩvis, ìšraiška, įtaiga, kainóraštis, kariniñkas, kẽltuvas, krepšìnis, kū̃gis, lagamìnas, laikótarpis, laivýnas, ledýnas, lengvatà, ligóninė, mãstas, mẽtraštis, mõstas, neiginỹs, nesą̃monė, núošimtis, padėtìs, pažangà, pažyminỹs, prãmonė, prekýba, prìegaidė, prielaida, pusiáujas, raidýnas, rankógalis, rãštinė, ryklỹs, rodỹklė, salýnas, sañdas, sántrauka, savìvalda, skersmuõ, sklandytùvas, slapývardis, slogùtis, staigmenà, stovyklà, šovinỹs, šukúosena, tarinỹs, tařsena, tautósaka, tikróvė, ugnìkalnis, vaidmuõ, váistinė, vandenýnas, varžýbos, vasárnamis, veiksnỹs, viẽšbutis, vilkìkas, visatà, žaidỹnės, žodýnas* ir kt.

Kita tarptautinių žodžių lietuviškų pakaitų dalis rečiau vartojama, pvz.: *briaunỹs* „prizmė“, *gydyklà* „sanatorija“, *gyvãgyslė* „arterija“, *ìšvaža* „eksportas“, *įvardas* „terminas“, *karýba* „strategija“, *kelýba* „komunikacija“, *kumštỹnės* „boksas“, *kvėplẽ* „bronchas“, *nakvišà* „lunatikas“, *naũgė* „metalas“, *paminà* „pedalas“, *paváizdas* „iliustracija“, *pradmuõ* „elementas; principas“, *prekýlangis* „vitrina“, *skraidýba* „aviacija“, *stebyklà* „observatorija“, *šilmuõ* „kalorija“, *švaĩtas* „prožektorius“, *talpyklà* „rezervuaras“, *trykšlỹs* „fontanas“, *vaidilà* „artistas“, *važtà* „bagažas“, *ženklýnas* „kodas“ ir kt. Tai iš vienos pusės yra dėl to, kad nemaža šios rūšies svetimybių yra specialinės srities; iš kitos pu-

sės šiokios svetimybės lietuvių kalboje yra anksčiau išpopuliarėjusios, o kaikurie jų lietuviški pakaitai buvo vėliau sudaryti ir todėl jau nebeįstengė su jomis konkuruoti. Antra vertus, kaikuriems pakaitams nemaža kliudė plačiau įsigalėti ir jų specialinis nedarumas; pvz. *naugė*, jau Aušros laikais vartota, bet neaiškios kilmės, niekados nebuvo pasidariusi rimta konkurentė *metalui*, šalia kurio dar vartojama *metalografija, metaloidas, metalurgas, metalurgija* ir kt. Bet ši aplinkybė dar nerodo, kad minėtos rūšies pakaitai iš viso yra nereikalingi. Tas faktas, kad jie buvo sudaryti įvairiais laikais, iš dalies dar prieš II pas. karą, iš dalies po karo, rodo, kad jų vartosena tam tikrais atvejais visdėlto yra kam nors reikalinga.

Toliau pastebėtina, kad lietuviški tarptautinių žodžių pakaitai yra sudaryti įvairiems tikslams ir dažnai tik atskiriems, individualiems atvejams, kartais net be aiškesnės sistemos; pvz. kaikurie iš jų tetinka pagrindinėms svetimybių formoms arba vienai kuriai jų reikšmei žymėti, bet nebetinka tolesniems tų svetimybių vediniams pakeisti arba kitoms jų reikšmėms nusakyti. Štai *bufètas* turi dvi reikšmes: „spinta indams sudėti“ ir „stalas, kur pardavinėjami užkandžiai, gėrimai restoranuose, valgyklose“; bet lietuviškas pakaitas *indauja* tetinka pirmajai reikšmei. Dėl galėjimo *evoliuciją* gali pakeisti *plėtrà* ar *plėtõtė*, bet *evoliucionizmui* nei vienas iš šių pakaitų nebetinka. *Ornamentą* lengvai gali atstoti *pãpuošalas, puošmenà* ar *puošmuõ*, o *ornamentika* lieka be jokio pakaito. *Recidyvas* „buvusios ligos pasikartojimas, atkritimas“ savo reikšme visai atitinka lietuviškus pavadinimus *ãtkrytis, atókrytis* ir net *ãtkritas, atkritinỹs*, bet tie patys pavadinimai jau nebetinka pakeisti *recidyvui* „pakartotiniam nusikaltimo įvykdymui“ šalia *recidyvistas* ir *recidyvizmas*.

Pagaliau žmonės, mokėdami reikiamas svetimas kalbas ir susipažinę su atitinkamos srities tarptautine terminologija, dažnai iš viso nėra perdaug linkę vartoti sulietuvintų pakaitų, kurie asociaciniu būdu dažnai jau skiriasi nuo atitinkamų tarptautinių žodžių. Ši praktika ypač pastebima svetur, kur išeiviai išmoktomis svetimomis kalbomis dažnai geriau verčiasi, negu savo gimtosiomis, ypač kurios nors specialybės srityje.

Aš, gerai suprasdamas visas šitas ir dar kitas aplinkybes, visdėlto ėmiausi šį darbą ruošti spaudai užsienyje. Tai dariau šiais sumetimais. Viena, yra užsieniečių lietuvių, kurie yra linkę lietuviškai gal-

voti, lietuviškai rašyti ir rašydami nori įmanomiau, lietuviškiau išsireikšti, bet vienam kitam iš jų ilgainiui vis daugiau ima trūkti reikiamų specialesnių lietuviškų žodžių, pavadinimų, terminų. Antra, tokių norimų žodžių susirasti svetur nevisados yra lengva, nes tam trūksta šaltinių. 1950 m. išleistas *Lietuvių kalbos vadovas*, kur šios rūšies darinių duota, palyginti, gana apsčiai, dabar yra jau bibliografinė retenybė. 1954 m. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* tarptautinių žodžių pakaitų tik maža dalis teduodama antraštiniais žodžiais, o kita jų dalis įterpta į tų žodžių aiškinimus, ir tam tikras jų skaičius visai praleistas. 1969 m. *Tarptautinių žodžių žodynas*, verstas iš rusų kalbos, į lietuviškus tarptautinių žodžių pakaitus gana mažai teatsižvelgia. Pagaliau geriausias ir didžiausias lietuviškų naujadarų šaltinis yra M. Niedermanno, A. Senno ir A. Salio, o vėliau, 1954 m. mirus M. Niedermannui, tik A. Senno ir A. Salio *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas*; bet šis didžiulis, keturių stambių tomų, veikalas platesnei lietuvių visuomenei mažiau prieinamas, jame duodama, daugiausia nuo 23 sąsiuvinio, įvairių sričių, net labai specialių, bendrinėj kalboj rečiau tevartojamų naujadarų, ir visi žodžiai tėra versti į vokiečių kalbą, aišku, be jokių paaiškinimų. Todėl aš, turėdamas prieš akis platesnės visuomenės reikalus, šiame savo darbe stengiausi iš visų minėtųjų ir dar kitų šaltinių parinkti bendrinei vartosenai tinkamesnių lietuviškų pakaitų, kuriais galima kurį nors dalyką aiškiau, įprasčiau ir vaizdingiau lietuviškai nusakyti, tam tikrais atvejais sinonimiją paįvairinti ir t.t.

Pagal šią paskirtį ir visas šis darbas sutvarkytas. Pirmojoj daly alfabetine tvarka duodami tik tokie tarptautiniai žodžiai, kuriems jau turime daugiau ar mažiau tinkamų lietuviškų pakaitų; tie iš jų, kurie atrodė menkiau sudaryti arba nerado atgarsio raštijoj, neįtraukti ir į šį darbą. Tuojau po antraštinių žodžių, tarp skliaustelių, duodama trumpa etimologija: jei skolinamojo žodžio forma nedaug tėra pakitėjusi, teduodamas pirmas šaltinis; jei ji daugiau nutolusi nuo pirminio šaltinio, tai kartais nurodomas ir tarpinis šaltinis, pvz.: *fáršas* < lenk. *farsz* < prc. *farce*, arba *gèstas* < lot. *gestus*, bet *žèstas* < prc. *geste* < lot. *gestus* ir t.t. Antraštinių žodžių reikšmės nusakomos ko trumpiausiai, bet, kur galima, buvo stengiamasi jas taip nusakyti, kad iš to nusakymo bent kiek aiškėtų ir pastraipos gale duodamo lietuviško pakaito daryba bei reikšmė, pvz. *dìkcija*, tarimo būdas,

tarsena, arba: *fálcas*, užlenkiama skardinių daiktų siūlė, užlankas, ir t.t. Antrojoj daly duodamas tik alfabetinis lietuviškų pakaitų sąrašas, bet atvirkštine tvarka, pvz.: *antrankà* 3b, selekcija; *baigmẽ* 4, finišas ir t.t.

Kirčiuočių žymėjimas

Šiame darbe linksniuojamųjų žodžių kirčiuotės žymimos šiuo būdu: 1 – *výras, -ai, brólis, -iai, ántis, -ies, išvada, -os, mẽdžiaga, -os, kaitýba, -os*; 2 – *bū̃das, -ai, bū̃vis, -iai, rankà, rañkos, gãtvė, -ės, apsiaũstas, -ai, ateĩvis, -iai, mišraĩnė, -ės*; 3 – *bérnas, -aĩ, gonỹs, gónį, -iaĩ, galvà, -ōs, gálvą, širdìs, -iẽs, šìrdį*; 3a – *audinỹs, áudinį, -iaĩ, duomuõ, -eñs, dúomenį, slėgėlẽ, -ẽs, slégėlę*; 3b – *gaĩvalas, -aĩ, -ū̃, gaminỹs, gãminį, -iaĩ, paslaptìs, -iẽs, pãslaptį*; 4 – *gùdas, -aĩ, -ū̃, kartà, -ōs, kařtą, kilmẽ, -ẽs, kil̃mę, lemtìs, -iẽs, lemt̃į, palankùs, -aũs, -lañkų*. Išskirtinai dar žymima kirčiuotė 3^{4b}: *laivavedỹs, laivãvedį, -džiaĩ*.

Santrumpos

an. = anglų
ček. = čekų
ds. = daugiskaita
gr. = graikų
isl. = islandiečių
isp. = ispanų
it. = italų
lenk. = lenkų
lot. = lotynų
nlot. = naujoji lotynų kalba
ol. = olandų
pers. = persų
plg. = palygink
port. = portugalų
prc. = prancūzų
ppr. = paprastai
rus. = rusų
vlot. = viduramžių lotynų kalba
vok. = vokiečių
vva. = vidurinių vokiečių augštaičių
vvž. = vidurinių vokiečių žemaičių
žr. = žiūrėk
< = yra kilęs (iš ko).

PIRMOJI DALIS

Tarptautiniai žodžiai

A

Abažūras 2 (prc. abat-jour), lempos apdangalas; gaubtas, gaubtuvas
abláutas 1 ar *abliáutas* 1 (vok. Ablaut) ir *apofònija*, balsių kaita
aborigènas 2, vienas iš pirmykščių, senųjų šalies gyventojų (lot. aborigenes < ab origine „iš pradžios"); čiabuvis, senbuvis
abreviatūrà 2 (lot. abbreviatūra < abbreviāre „sutrumpinti"), sutrumpinimas, santrumpa
abscèsas 2 (lot. abcēssus „nuėjimas, pasišalinimas"), pūlių susikaupimas audiniuose arba organuose, pūlinys
abstineñcija 1 (lot. abstinentia), susilaikymas nuo alkoholinių gėrimų, blaivybė
abstineñtas 2 (lot. abstinēns, -entis „susilaikąs"), kas susilaiko nuo alkoholinių gėrimų; blaivininkas
abstrahúoti (lot. abstrahere „atitraukti, atskirti"), daryti abstrakciją; atitraukti, atsieti
abstrãkcija 1 (lot. abstractiō „atitraukimas"), atitrauktinė, atsietinė sąvoka, atsaja
abstraktùs 4 (lot. abstractus), atitrauktas, atsietas; atsajus
absùrdas 1 (lot. absurdum „kas nesuderinta, netinkama"), beprasmybė, nesąmonė
abzãcas 2 (vok. Absatz), iš naujos eilutės prasidedanti teksto dalis, pastraipa; tekste paliekamas tarpas, pradedant naują eilutę, įtrauka
adaptãcija 1 (lot. adaptātio „priderinimas, pritaikymas"), pritaikymas, prietaika

adaptúoti (lot. adaptāre), pritaikyti

adekvatùs 4 (lot. adaequātus „prilygintas, prilygstąs"), visiškai atitinkąs; tolygus

adesỹvas 2 (< lot. ad „pas, prie, ties" + esse „būti"), esamasis pašalio vietininkas, pvz. D i e v i e p „pas Dievą".

adjektỹvas 2 (lot. adjectīvum „kas pridėta"), kalbos dalis, reiškianti daikto būdą, ypatybę; būdvardis

adoptãcija 1 (lot. adoptātiō), įvaikinimas (įsūnijimas ar įdukrinimas)

adoptúoti (lot. adoptāre „parinkti, pririnkti"), priimti vaiko teisėmis; įvaikinti (įsūnyti ar įdukrinti)

ãdresas 3b (prc. adresse), kieno nors buvimo vietos nurodymas; antrašas

advokãtas 2 (lot. advocātus), šalių atstovas teisminėse bylose; gynėjas

aerodròmas 2 (prc. aérodrome < gr. aēr „oras" + dromos „bėgimas, bėgimo vieta"), lėktuvų pakilimo ir nusileidimo vieta; skraidykla

aeronáutas 1 (prc. aéronaute < gr. aēr „oras" + nautēs „jūrininkas"), skraidytojas oru; oreivis

aeroplãnas 2 (prc. aéroplane < gr. aēr „oras" + prc. planer „sklandyti"), lekiamoji, skraidomoji mašina; lėktuvas

aficiẽrius 2 (rus., lenk. oficer < prc. officier < lot. officiārius „valdininkas"), armijos ir laivyno vadovaujančio personalo narys; karininkas

afròntas 1 (prc. affront), netikėtas nemalonumas, viešas įžeidimas, gėda; akibrokštas

agònija 1 (gr. agōnia), būsena prieš mirštant, merdėjimas, merdesys

agrãras 2 (lot. agrārius „žemės, žeminis"), stambus žemės valdytojas; žemininkas, žemvaldys

akceñtas 2 (lot. accentus), balso pakėlimas kuriame nors žodžio skiemenyje; kirtis

akcentuãcija 1 (nlot. accentuātiō), kirčiavimas

akcentúoti (nlot. accentuāre), žodžio skiemenį tvirčiau tarti; dėti kirčio ženklus; kirčiuoti

akomodãcija 1 (lot. accomodātio), prisitaikymas, prisiderinimas; prietaika

akselbántas 1 (vok. Achselband), uniforminis, per petį rišamas raištis (pynelė); perpetė

aktyvùs 4 (lot. actīvus), energingas, veiklus
āktorius 1 (lot. actor „veikėjas“), teatro vaidintojas, artistas; vaidila
akulà 2 (rus. akula < sen. skand. hákall), didelė plėšri žuvis (Squalus); ryklys
akumuliãtorius 1 (lot. accumulātor „surinkėjas“), prietaisas elektros ar šilimos energijai kaupti; kauptuvas
akuzatỹvas 2 (lot. [casus] accusatīvus), linksnis, kuris atsako į klausimą „ką“; galininkas
albatròsas 2 (prc., an. albatros < isp. alkatraz, port. alkadroz), didelis, nepaprastai ilgais sparnais jūrų paukštis (Diomedea exulāns); audronaša, audrošauklis
aliatỹvas 2 (nlot. allātīvus < allātus nuo lot. afferre „atnešti“), einamasis pašalio vietininkas, pvz. D i e v o p „į Dievą“.
aliùzija 1 (lenk. aluzja < prc. allusion), netiesioginis priminimas, davimas suprasti; užuomina
altanà 2 (it. altana < lot. altus „augštas“), lengvas vasarinis pastatėlis sode; lapinė, pavėnė, pavėsinė
alternãcija 1 (lot. alternatiō), garsmenų arba rašmenų kitimas, kaita
altìmetras 1 (prc. altimètre < lot. altus „augštas“ + metron „matas“), prietaisas augščiui matuoti; augštimatis (aukštimatis)
alveòlės 2 (lot. alveolae), dantų smegenys; antdantis, dantenos
amãtorius 1 (lot. amātor < amāre „mylėti“), mėgėjas
amfìbija 1 (gr. amphibia < amphibios „dvigyvis“), stuburinis gyvūnas, galįs gyventi žemėj ir vandeny; kiaupė, varliagyvis
amperamètras 1 (iš amperas + gr. metron „matas“), prietaisas elektros srovės stiprumui matuoti; srovėmatis
anãlai (lot. annales < annalis „metinis“), kronika, metraštis
analfabètas 2 (gr. analphabēta < an „ne“ + alpha „a“, bēta „b“), nemokąs skaityti nei rašyti, neraštingas žmogus; beraštis
analògija 1 (gr. analogia < analogos „atitinkąs“), daiktų, reiškinių ar sąvokų panašumas; panaša, panašybė
anárchija 1 (gr. anarchia < an „ne“ + archē „valdžia“), valdžios nebuvimas; bevaldystė
anèmija 1 (lot. anaemia < gr. anaimia < an „ne; be“ + haima „kraujas“), mažakraujystė
anemomètras 2 (prc. anémomètre < gr. anemos „vėjas“ + metron „matas“), prietaisas vėjo greičiui matuoti; vėjamatis

anestèzija 1 (lot. anaesthēsia < gr. anaisthēsia „jautrumas“), jautrumo netekimas; nejautra

anglicìzmas 2 (prc. anglicisme), iš anglų kalbos paskolintas ar anglų kalbos pavyzdžiu sudarytas žodis ar posakis; anglybė

anketà 2 (prc. enquête), klausimų lapas; apklausas

antidòtas 2 (prc. antidote < gr. antidoton), vaistas prieš nuodus; priešnuodis

antitèzė 2 (gr. antithesis „priešstata“), tvirtinimas prieš kitą tvirtinimą; priešybė, priešingybė, prieštara

antrãktas 2 (prc. entracte < entre „tarp“ + acte „veiksmas“), tarpas tarp teatrinio veikalo veiksmų; pertrauka, tarpuveiksmis

aparãtas 2 (lot. apparatus „paruošimas“), koks nors įtaisymas; įtaisas, prietaisas

apeliatỹvas 2 (lot. appellātīvus < appellātus „pavadintas, pažymėtas“), bendrinis žodis

apetìtas 2 (lot. appetītus „troškimas“), noras valgyti; ėska

aplodismeñtai 2 (prc. applaudissements), plojimas delnais; katutės

apofònija 1 (prc. apophonie, an. apophony), žr. a b l a u t a s

apostãtas 2 (gr. apostatēs), atsimetėlis (nuo tikėjimo), atskilėlis, atskalūnas, atskaluonis

apostãzė, -ės 2 (gr. apostasis), atsiskyrimas nuo ko nors; atskilimas, atskalūnybė

apozìcija 1 (lot. appositiō „priedas“), daiktavardinis pažyminys; priedėlis

aptiekà 2 (rus., lenk. apteka, vok. Apotheke < lot. apothēca < gr. apothēkē „sandėlis“), vaistų paruošimo ir pardavimo vieta; vaistinė

aptiẽkorius 1 (rus. aptekar', lenk. aptekarz < vok. Apotheker ar Aptheker), vaistininkas

archaìzmas 2 (gr. archaismos < archaios „pasenęs“), pasenęs žodis ar posakis; senybė

archipelãgas 2 (gr. archipelagos < „pagrindinė jūra“ < archi- „virš“ + pelagos „jūra“), salų grupė; salynas

ariergárdas 1 (prc. arrière-garde), kariuomenės dalys, kurios, pagrindinėms pajėgoms traukiantis, prilaiko priešo puolimus; užpakalinė sauga

arogántas 1 (lot. arrogāns, -antis), perdaug savimi pasitikįs, išdidus, nemandagus; akiplėša

aromãtas 2 (gr. arōma, -atos „prieskonis“), malonus kvapas; kvapsnis, kvaptis

arsenãlas 2 (prc. arsenal < it. arsenale), įmonė, kur laikomi, gaminami ir taisomi ginklai; ginklinė, ginkludė

artèrija 1 (gr. artēria), kraujagyslė, kuria kraujas teka iš širdies į periferiją; gyvagyslė

artìkelis 1 (vok. Artikel < lot. articulus) dalelytė, kuriąja žymimi apibrėžtiniai ir neapibrėžtiniai daiktavardžiai (pvz. vok. d e r Tag ir e i n Tag); skirtis

artìstas 2 (prc. artiste), scenos vaidintojas, aktorius; vaidila

asociãcija 1 (nlot. associātiō), susivienijimas, susijungimas; sąjunga

aspèktas 2 (lot. aspectus „išorė, išroda“), veiksmažodinė forma, kuri rodo veiksmą vykstant arba įvykus; veikslas

aspirãcija 1 (lot. āspirātiō „pūtimas“), priedvasis; siekimas, geidimas

aspiratà 2 (< lot. āspīrātus „iškvėptas, iškvėpuotas“), su priedvasiu (aspiracija) tariamas, priedvasinis priebalsis

astmà 2 (gr. asthma), sunkus kvėpavimas; dusas, dusulys

atakà 2 (prc. attaque), puolimas, antpuolis

ateìstas 2 (žr. a t e i z m a s), kas neigia arba netiki Dievo buvimą; bedievis

ateìzmas 2 (prc. atheisme < gr. atheos „bedievis“: a- „be“ + theos „dievas“), Dievo buvimo neigimas, netikėjimas; bedievybė

ãtlasas 1 (pavadintas nuo Merkatoro kartografinio veikalo A t l a s), žemėlapių rinkinys, žemėlapynas

atlètas 2 (lot. athlēta < gr. athlētēs), atletika užsiimantis sportininkas; tvirtas, stiprus žmogus, stipruolis

atrãkcija 1 (lot. attractiō), trauka, patrauka

atribùtas 2 (lot. attribūtus < atribuere „paskirti, priskirti“), sakinio dalis, kuria kas pažymima; pažyminys

aukciònas 2 (lot. auciō, -onis), viešas pardavimas; parda, varžytynės

áutas 1 (sporto terminas: an. out), vieta už sporto aikštės ribų; kamuolio išėjimas iš aikštės ribų; užribis

autochtònas 2 (gr. autochtōn < autos „pats“ + chtōn „žemė, kraštas“), pirmykštis, senasis krašto gyventojas, aborigenas; čiabuvis, senbuvis

autodidãktas 2 (gr. autodidaktos < autos „pats“ + didaktos „mokytas“), savarankiškai, pats per save išmokęs; savamokslis, savimoka

autonòmija 1 (gr. autonomiā „nepriklausomybė“ < autos „pats“ + nomos „įstatymas, taisyklė“), teisė savarankiškai tvarkytis kurioje srityje; savivalda

autosugèstija 1 (pr. autosuggestion < gr. autos „pats“ + lot. suggestiō), įsiteigimas, įtaiga sau pačiam; savitaiga

autožìras 2 (prc. autogire < gr. autos „pats“ + gyros „ratas“), žr. helikopteris

avangárdas 1 (prc. avant-garde), kariuomenės dalis, kuri saugo pagrindines dalis iš priekio; priekinė sauga

avantiūrà 2 (prc. avanture), nepaprastas, rizikingas žygis; nuotykis

aviãcija 1 (prc. aviation < lot. avis „paukštis“), skraidymas lėktuvais; to skraidymo teorija ir praktika; skraidyba

aviãtorius 1 (rus. aviator < prc. aviateur), pilotas, lakūnas

azòtas 2 (prc. azote < gr. a- „ne“ + zōos „gyvas“, zōē „gyvybė“), bespalvės, degimo nepalaikančios dujos; gesuonis

azūras 2 (prc. azur, it. azzurro < ar. al-lāzward), mėlyni dažai; mėlis.

B

Bagãžas 2 (prc. bagage), supakuoti daiktai pervežimui; važta, vežmenė

bakenbárdai 1 (lenk. bakenbardy < vok. Backenbart), žandų plaukai; žandenos

balãstas 2 (an. ballast), skaldos, žvyro ar smėlio sluogsnis, užpiltas ant žemės sankasos pabėgiams sutvirtinti; antpilas, užpilas

bãlius 2 (prc. bal < vlot. ballāre „šokti“), pokylis, puota

baliustradà 2 (prc. balustrade), turėklai

bandãžas 2 (prc. bandage), raištis žaizdai ar šiaip skaudamai vietai aptverti; tvartis, tvarstis

bankètas 2 (pr. banquet), iškilmingi pietūs ar vakarienė kokiam įvykiui paminėti ar asmeniui pagerbti; pokylis

barbarìzmas 2 (gr. barbarismos), kurios nors kalbos normoms nebūdingas žodis ar posakis, paskolintas iš kitos kalbos; barbarybė

barikadà 2 (prc. barricade), kardomoji užtvara; užkardas

baseĩnas 2 (prc. bassin), upės ir jos įtakų sritis; upynas

bãsketbolas 1 (an. basket-ball), žaidimas kamuoliu, stengiantis jį įmesti į krepšį, prikabintą prie lentos; krepšinis

bãzė 2 (gr. basis), pagrindas, pamatas

bèkas 2 (an. back), futbolo žaidėjas, ginąs savo vartus; gynėjas, gynikas

belemnìtas 2 (prc. bélemnite < gr. belemnon „strėla“), suakmenėjusi išnykusių gyvulių liekana, kaukaspenis

bìfstekas 1 (an. beef-steak) arba *bìfsteksas, bìfšteksas* 1 (an. ds. beefsteaks), muštos jautienos pjausnys; žlėgtainis

bigāmija 1 (prc. bigamie < lot. bis „dukart“ + gr. gamos „jungtuvės“), dvipatystė

bilabiālinis 1 (lot. bis „dukart“ + labiālis „lūpinis“), tariamas abiem lūpom, abilūpinis: *-is garsas*

binòmas 2 (prc. binôme < vlot. binomium < bis „dukart“ + gr. nomē „dalis“), dviejų algebrinių reiškinių suma ar skirtumas; dvìnaris

biplānas 2 (prc. biplan < lot. bis „dukart“ + prc. planer „sklandyti“), lėktuvas dviem sparnais; dvìsparnis

blòkas 2 (an. block), ratas kroviniams kelti; skridinys

blondìnas 2 (prc. blondin), šviesiaplaukis (žmogus)

bòksas 1 (an. box), kumštinės rungtynės; kumštynės

braslètas 2 (prc. bracelet), ant rankos riešo nešiojamas papuošalas; apyrankė

brònchas 1 (gr. bronchos „kvėpuojamoji gerklė“), kvėpuojamosios gerklės atšaka plaučiuose; kvėplė

brònza 1 (prc. bronze < it. bronzo), alavo ir vario lydinys; skaistvaris, žalvaris

brunètas 2 (prc. brunet), tamsiaplaūkis (žmogus)

bùferis 1 (an. buffer), spyruoklinis lėkštės pavidalo prietaisas vagono gale susitrenkimams sumažinti; taukšas

bufètas 2 (prc. buffet), spinta indams, valgiams, gėrimams ir kt. sudėti; indauja

buhaltèrija 1 (žr. b u h a l t e r i s), piniginių ir ūkinių operacijų apyskaita; sąskaityba

buhálteris 1 (vok. Buchhalter), buhalterijos specialistas; sąskaitininkas

bujà 2 (ol. boei, an. buoy), plaukiojantis ženklas; plūduras, plūdurys

bukètas 2 (prc. bouquet), gražiai sudėtas gėlių pluoštas; puokštė

buksỹras 2 (rus. buksir < vok. Bugsierer < ol. boegseeren „vilkti laivą“), laivas, kuris velka kitą laivą; vilkikas

buljònas 2 (prc. bouillon), mėsos, daržovių sriuba; sultinys.

C

Cèlė 2 (vok. Zelle < lot. cella „podėlis“), smulkiausia organizmo dalelė; ląstelė

celiulòzė 2 ir *celiuliòzė* 2 (nlot. cellulosa < cellula „ląstelė“), ląstelinė augalų medžiaga; ląsteliena

ceratà 2 (lenk. cerata), neperšlampama medžiaga aptraukta drobė; vaškytinė

chalãtas 2 (rus., lenk. chalat < ar. hil'at „iškilminis drabužis“), ilgas, platus, palaidas, paprastai namie dėvimas drabužis; palaidinis

chaòsas 2 (gr. chaos „tuščia erdvė, bedugnė“), visiška netvarka; maišatis, painiava, sąmyšis, suirutė

charãkteris 1 (gr. charaktēr „atspaudas; ypatybė“), žmogaus psichinių ypatybių visuma, būdas; daikto ar reiškinio skiriamųjų savybių visuma, pobūdis

charakterizúoti (prc. charactériser, vok. charakterisieren), nusakyti esminius būdo bruožus; būdinti, apibūdinti

christianìzmas 2 (prc. christianisme), krikščionių religija; krikščionybė

chrònika 1, žr. k r o n i k a

ciferblãtas 2 (vok. Zifferblatt), laikrodžio plokštelė, kurioje sužymėti padalijimai valandomis, minutėmis; skaitmė

cilìndras 1 (lot. cylindrus < gr. kylindros „volas, ritinys“), geometrinė figūra, gaunama sukant stačiakampį apie vieną jo kraštinę; ridas, ritinys

cirkuliãcija (lot. circulātiō), skysčių arba dujų tekėjimas ratu (aplinkui); apytaka

cirkuliãras 2 (vok. Zirkular < lot. circulāris „apskritiminis“), tam tikras reikalų raštas, siuntinėjamas įstaigoms, įstaigų skyriams ar organizacijoms; aplinkraštis.

Č

Čemodãnas 2 (rus. čemodan < tot. čamadan < pers. jāmādān „drabužių laikykla, drabužinė“), kelioninė dėžė daiktams susidėti, valiza; lagaminas.

D

Dãktaras 3b (lot. doctor „mokytojas“), augščiausias mokslo laipsnis; (šnekamojoj kalboj) gydytojas

dantìstas 2 (prc. dentiste < lot. dens, dentis „dantis“), dantų gydytojas

debãtai 2 (prc. débat), dalyko svarstymas; ginčai

debìtorius 1 (lot. dēbitor), skolininkas

decimãlinis 1 (< lot. decimālis), pagrįstas skaičiavimu dešimtimis; dešimtainis

defèktas 2 (lot. dēfectus „sumažėjimas, stoka“), yda, kliauda, trūkumas

defektyvùs 4 (lot. dēfectīvus), turįs defektų, trūkumų; ydingas, kliaudingas

defenzyvà 2 (pr. défensif), gynimosi taktika, gynimasis; gynyba

deficìtas 2 (< lot. dēficit „trūksta“), nepriteklius, nuostolis, stoka, trūkumas

definìcija 1 (lot. dēfīnītiō), sąvokos turinio nusakymas; apybrėža, apibrėžtis, aptartis

degenerãcija 2 (lot. degenerātiō), išsigimimas

degenerãtas 2 (lot. degenerātus „išsigimęs“), išsigimėlis, išgama, išvisa

degenerúoti (lot. degenerāre), išsigimti

deklinãcija 1 (lot. dēclīnātiō „lenkimas“), žodžių kaitymas linksniais; linksniavimas, linksniuotė

dekoltė̃ 4 (prc. décolleté), gilus moteriško drabužio iškirpimas apie kaklą; iškirptė

delikatèsas 2 (prc. delicatesse), gardėsis, gardumynas, skanėstas, skanumynas

denunciãtorius 1 (lot. denuntiātor „pranešėjas“), skundėjas, skundikas

dèpas 2 (prc. dépot), garvežių ir vagonų laikymo ir taisymo pastatas; garvežinė

deportãcija 1 (prc. déportation), ištrėmimas

deportúoti (prc. déporter), ištremti

depozìtas 2 (lot. depositum „kas atidėta“), į banką ar kitas kurias kredito įstaigas įdėti pinigai; indėlis

deputãtas 2 (lot. dēputātus), asmuo, išrinktas kam nors atstovauti; atstovas

derivatỹvas 2 (lot. dērivātīvus < dērivāre „nuleisti, nukreipti“), išvestinis žodis, vedinys

descendeñtas 2 (lot. descendēns, -entis „žemyn einąs, nužengiąs“), iš tos pačios giminės kilęs asmuo; palikuonis

desperãcija 1 (lot. dēspērātiō), vilties nebuvimas, nusivylimas; neviltis, nuovyla

detãlė 2 (pr. détail), smulkmė, smulkmena

detalùs 4 (prc. détaillé), su visomis smulkmenomis, smulkmeniškas

detektỹvas 2 (an. detective), kriminalinis policijos agentas; seklys

deviãcija 1 (lot. deviātiō), nukrypimas, nuokrypa

devìzas 2 (prc. devise), trumpu posakiu išreikšta mintis, lozungas; šūkis

dezertỹras 2 (rus. desertir < prc. déserteur < lot. desertor), iš kariuomenės pabėgęs asmuo; bėglys, pabėgėlis

diafragmà 2 (gr. diaphragma „tarpsienis, pertvara“), plėvė, skirianti krūtinės ertmę nuo pilvo ertmės, dangos; plėkšmė; fotografijos aparato skylutė, pro kurią įšviečia šviesa, įšvaita

diagonãlė 2 (lot. [līnea] diagonālis), tiesė, jungianti priešingus daugiakampės figūros kampus; įstrižainė

dialèktas 2 (gr. dialektos „šneka, kalba“), skirtinga kurios kalbos forma, kalbama atskiroje vietovėje ar platesnėje krašto srityje; tarmė

dialektìzmas 2 (prc. dialectisme), tarminis žodis ar posakis; tarmybė

dialektològija 1 (prc. dialectologie < gr. dialektos + logos „žodis, kalba“), tarmių mokslas; tarmėtyra

diametralùs 4 (prc. diamétral), esąs priešingame skersmens (diametro) gale; skersmenas

diãmetras 1 (gr. diametros), tiesė, kuri eina per apskritimo centrą ir jį dalija į dvi lygias dalis; skersmuo

diecèzija 1 (< lot. dioecēsis < gr. dioikēsis „namų ruoša, valdymas“), vyskupo administruojama sritis; vyskupija, vyskupystė

diferenčija 1 (lot. differentia), skirtas, skirtybė, skirtumas

difterìtas 2 (nlot. diphteritis < gr. diphtera „oda, plėvė“), gerklės liga; kaklinė, smaugai

diftòngas 1 (gr. diphtongos), jungtinis dviejų balsių tarimas viename skiemenyje; dvibalsis

diftongizúoti (žr. diftongas), sudaryti dvibalsį, tarti kaip dvibalsį; dvibalsinti

dìkcija 1 (lot. dictiō „tarimas“), tarimo būdas; tarsena
dìktorius 1 (lot. dictor „kalbėtojas“), asmuo, kuris prieš radijo ar televizijos siųstuvo mikrofoną skaito pranešimus; pranešėjas
dimeñsija 1 (lot. dīmēnsiō „išmatavimas“), matavimo dydis (ilgis, plotis, augštis); matmuo
dimìsija 1 (lot. dimissiō „atleidimas iš pareigų“), atsistatydinimas
dinamomètras 2 (prc. dynamomètre < gr. dynamis „jėga“ + metron „matas“), prietaisas jėgai matuoti; jėgomatis
dirižãblis 2 (prc. dirigeable „valdomas“), dujų keliama ir motoru varomoji skraidomoji priemonė; orlaivis
disciplinà 2 (lot. disciplīna „nurodymas, pamokymas“), drausmė
disharmònija (< gr. dys- „ne“ + harmonia), nesuderinimas, nedarnumas; nedarna
dìskas 2 (gr. diskos), skridinys, skrįtulys
diskùsija 1 (lot. discussiō „tyrimas, nagrinėjimas“), kokio ginčijamo klausimo svarstymas; ginčas
dispèrsija 1 (lot. dispersio), išsklaidymas, sklaida
distáncija 1 (lot. distantia), atstumas, nuotolis
distrìktas 2 (vlot. districtus), administracinis, teisinis ar rinkiminis krašto dalinys; apygarda
dizentèrija 1 (gr. dysenteria „viduriavimas“), ūminė užkrečiamoji žarnų liga; kruvinė, kruvinoji
drakònas 2 (lot. dracō, -ōnis < gr. drakōn „gyvatė“), mitinė pabaisa; siaubūnas, slibinas
dublètas 2 (prc. doublette), antras kokio nors daikto egzempliorius; antrininkas
dublikãtas 2 (lot. duplicātum „kas sudvejinta“), antrasis dokumento egzempliorius, kuris atstoja originalą; antrininkas
duèlis 2 (prc. duel < lot. duellum „karas“), dvikova
dùšas 2 (prc. douche), prietaisas vandens čiurkšlėmis apsilieti; čiurkšlys, purkšlys.

E

Egoìstas 2 (prc. égoiste < lot. ego „aš“), savimeilis, savimyla, saunora
egoìzmas 2 (prc. égoisme < nlot. egoismus), savęs mylėjimas; savimeilė, savimyla
egzãminas 3b (lot. examen „tyrimas“), mokinių žinių patikrinimas, klausinėjimas; kvotimas

egzaminúoti (lot. examināre), tikrinti kieno nors žinias; kvosti
egzìlis 2 (lot. exilium), ištrėmimas, ištrėmimo vieta; tremtis
egzisteñcija 1 (lot. existentia), buvimas, būvis, būtis
ekonòmas 2 (lot. oeconomus < gr. oikonomos „namų prievaizdas"), ūkio vedėjas; ūkvedys
ekscèrptas 1 (lot. excerptum < excerpere „išrinkti, išskirti"), ištrauka (iš kurio rašto), išrašas
ekskavãtorius 1 (an. excavator < lot. excavāre „iškasti"), žemės kasimo mašina; žemkasė
ekstrãktas 2 (lot. extractum „kas ištraukta"), iš augalinių ar gyvulinių medžiagų gautos sultys; ištrauka
ekskùrsas 1 (lot. excursus), nukrypimas nuo temos; nuokrypa
ekskùrsija 1 (lot. excursiō), išvykimas, kolektyvinis kokios nors vietos lankymas; iškyla, išvyka
ekspánsija 1 (lot. expānsiō), plėtimasis, plėtra
ekspansyvùs 4 (prc. exspansif), linkęs plėstis; plėtrus, plitus
eksperimeñtas 2 (lot. experīmentum), mokslinis tyrimas; bandymas
eksploatãcija 1 (prc. exploitation), išnaudojimas
eksploatãtorius 1 (prc. exploiteur), išnaudotojas
eksploatúoti (prc. exploiter), išnaudoti
eksplòzija 1 (lot. explosiō < explodere „sprogti"), sprogimas, sprogsmas
eksplozỹvinis 1 (prc. explosif), sprogstamasis: *-is priebalsis*
ekspòrtas 1 (an. export), prekių išvežimas į užsienį; į užsienį išvežamosios prekės; išvaža
eksprèsija 1 (lot. expressiō „išspaudimas"), raiška, išraiška
ekspresyvùs 4 (nlot. expressīvus), raiškus, išraiškus, raiškingas
ekstremìzmas 2 (prc. extrémisme < lot. extrēmus „kraštinis"), palinkimas į kraštutines pažiūras ar priemones; kraštutinybė, kraštutinumas
ekvãtorius 1 (lot. aequātor „išlygintojas"), juosta, kuri žemės rutulį skiria į šiaurės ir pietų pusrutulius; pusiaujas
ekvivaleñtas 2 (žr. e k v i v a l e n t u s), atitikmuo, lygmuo
ekvivalentùs 4 (lot. aequivalēns, -entis „turįs lygią jėgą"), lygiavertis, lygiareikšmis; lygmenas
elèktorius 1 (lot. elector), rinkėjas, rinkikas
elemeñtas 2 (lot. elementum „pirminė medžiaga, pradas"), pirminė pagrindinė medžiaga, pradmuo; sudedamoji dalis, dėmuo

elementõrius 2 (lenk. elementarz < lot. elementārius „pradedąs mokytis“), vadovėlis, iš kurio pradedama mokytis skaityti ir rašyti; pradžiamokslis

elevãtorius 1 (lot. ēlevātor „kėlėjas“), žmonių arba krovinių keliamasis prietaisas; keltuvas

èlipsė 1 (lot. ellipsis < gr. elleipsis „praleidimas“), lengvai numanomo žodžio praleidimas; pralaida

elokveñcija 1 (lot. ēloquentia), gražus kalbėjimas; iškalba

embriònas 2 (gr. embryon), pradedąs vystytis organizmas; gemalas

emigrãcija 1 (lot. ēmigrātiō „išėjimas, iškeliavimas“), persikėlimas gyventi iš vieno krašto į kitą; kurio nors krašto emigrantų visuma, išeivija

emigrántas 1 (lot. ēmigrāns, -antis „išeinąs, iškeliaująs“), asmuo, persikėlęs gyventi iš vieno krašto į kitą; išeivis

epidèrmė 1 (gr. epidermis < epi- „ant“ + derma „oda“), viršutinis odos sluogsnis; antodis, galstotas

epilèpsija 1 (gr. epilēpsiā), nervų liga, pasireiškianti sąmonės netekimu ir mėšlungiais (traukuliais); nuomaras

epochà 2 (lot. epocha < gr. epochē), ilgas, išskirtinis laiko tarpas, žymus laikotarpis; laikmetis

epolètas 2 (prc. épaulette), ant uniforminių drabužių pečių siuvamas laipsnio ženklas; antpetis

eremìtas 2 (lot. eremita < gr. erēmītēs < erēmia „vienuma, dykuma“), nuo žmonių atsiskyręs vienuolis; atsiskyrėlis, atskiruolis

eretìkas 2 ir *heretìkas* 2 (lot. haereticus < gr. hairetikos), erezijos pasekėjas, klaidatikis; atskalūnas, atskaluonis

erèzija 1 ir *herèzija* 1 (prc. hérésie < lot. haeresis < gr. hairesis „pasirinkimas“), tikėjimas, atskilęs nuo vyraujančio tikėjimo; atskala

eseñcija 1 (lot. essentia), svarbiausias ko dalykas, vidinis turinys; esybė, esmė

eskòrtas 1 (pr. escorte < it. scorta), kariuomenės dalinys, kuris lydi augštus valdžios pareigūnus; palydà

estradà 2 (prc. estrade), pakili vieta salėje, auditorijoje ir kt. pasirodymams, vaidinimams; pakylà

etãžas 2 (prc. étage), aũgštas (aũkštas), gyvenimas

etažėrė 2 (prc. étagère), lentinis baldas knygoms dėti; knygdėtė, knyginė

etimològija 1 (prc. étimologie < lot. etymologiā < gr. etymon „tikroji reikšmė“ + logos „žodis, kalba“), žodžio kilmė; žodžių kilmės mokslas, kilmėmokslis

etimologizúoti (žr. etimologija), išvesti, nustatyti žodžio kilmę; kildinti

etnogrãfija 1 (prc. ethnographie < gr. ethnos „tauta“ + graphein „rašyti“) ir *etnològija* 1 (prc. ethnologie < gr. ethnos „tauta“ + logos „žodis, kalba“), vienur yra lygiaverčiai terminai, kitur jie savo reikšmėmis skiriami: e t n o g r a f i j a „mokslas apie medžiaginę bei dvasinę tautų kultūrą“ ir e t n o l o g i j a „mokslas apie įvairias žmonių kultūras ir tų kultūrų tarpusavio santykius“. Abiems šiems pavadinimams artimiausias lietuviškas terminas yra t a u t o t y r a

etnològija 1, žr. e t n o g r a f i j a

etnonìmas 2 (prc. ethnonyme < gr. ethnos „tauta“ + onoma, onyma „vardas“), tautovardis

eufònija 1 (gr. euphōniā „geras, malonus balsas“), garsų darna, sąskambis

evideñcija 1 (lot. ēvidentia), visiška aiškybė, akivaizdybė

evidentùs 4 (lot. ēvidēns, -entis), visai aiškus, akivaizdus

evoliùcija 1 (lot. ēvoliūtiō „išvyniojimas“), nenutrūkstamas laipsniškas kitimas; plėtotė, plėtra, raida.

F

Fabrikãtas 2 (lot. fabricātum), fabriko gaminys, dirbinys

fãkelas 1 (gr. phakelos „kuokštas, ryšulys“), ant koto pritaisytas degamas daiktas; deglas

fãktas 2 (lot. factum „kas padaryta“), tikras, nepramanytas įvykis, reiškinys; kas duota, kuo remiantis daroma išvada; duomuo

fãktorius 1 (lot. factor „darytojas“), kokio nors proceso priežastis ar viena iš pagrindinių jo sąlygų; veiksnys

faktūrà 2 (lot. factūra „apdorojimas; sandara“), sąskaita su siunčiamųjų prekių aprašymu; prekyraštis

fálcas 1 (vok. Falz), užlenkiama skardinių daiktų siūlė; užlankas

falsifikãtas 2 (lot. falsificātum „kas suklastota“), netikras, suklastotas gaminys; padirbinys

fántas 1 (lenk. fant < vok. Pfand), žaidžiant duodamas užstatas, uždas, uždėlis

fantãstas 2 (vok. Phantast < vlot. fantasta), svajotojas, svaičiotojas
fantazúoti (žr. f a n t a z i j a), svajoti, svaičioti
fantãzija 1 (gr. phantasiã „vaizdinys, paveikslas"), vaizdavimosi galia, vaizduotė
fantòmas 2 (prc. fantôme < gr. phantasma „reiškinys, stebuklas"), pamėklė, šmėkla, vaidalas, vaiduoklis
fáršas 1 (lenk. farsz < prc. farce < farcir „kimšti, įdaryti"), smulkiai kapota mėsa valgiams gaminti, įdaryti, kimšti; įdaras, kamšalas, kimšinys
fasòlis 2 (lenk. fasola, fasol < vva. fasōl < vlot. fassolius < lot. phaseolus < gr. phasēlos), ankštinis daržo augalas ir jo vaisius; pupelė
fašinà (it. fascina), žabų ryšulys upių krantams sutvirtinti; žabinis, žabinys
fatalùs 2 (lot. fātālis „likimo siųstas"), likimo lemtas, neišvengiamas; lemtingas
fãtumas 1 (lot. fātum), dalia, lemtis, likimas
fáuna 1 (pavadinta nuo lot. Fauna „laukų ir miškų deivė"), gyvių, gyvūnų pasaulis; gyvija, gyvulija, gyvūnija
fãzė 2 (gr. phasis „parodymas, pasirodymas"), atskira vystymosi, raidos stadija; tarpsnis
fėja 1 (prc. fée < lot. fāta „likimo deivė"), mitologinė pasakų moteriška būtybė; deivė, laumė
férma 1 (prc. ferme), plokščia konstrukcija, sudaryta iš galais sujungtų strypų; santvara
fibrà 2 (lot. fibra „skiedra"), plaušelis, pluoštelis, gija; skaidula
fìbula 1 (lot. fībula), drabužių segamoji priemonė; segė
fìkcija 1 (lot. fictiō), prasimanymas, prasimanytas dalykas; pramanas, pramonė
filantròpas 2 (gr. philanthrōpos < philos „draugas" + anthrōpos „žmogus"), labdarys
filantròpija 1 (gr. philanthrōpiā „žmonių meilė", žr. f i l a n t r o p a s), labdara, labdarybė
fìltras 1 (prc. filtre), prietaisas skysčiams valyti košiant; koštuvas, koštuvis
fìnišas 1 (an. finish), baigiamoji sportinių varžybų dalis; baigmė
flèksija 1 (lot. flexiō „lenkimas"), žodžių kaitymas galūnėmis, kaityba; kaitomoji žodžių dalis, kaitmuo

flektỹvinis 1 (nlot. flectīvus < flexus „lenktas“) ir *flèksinis* 1 (žr. f l e k s i j a), susijęs su fleksija, kaitomas, kaitybinis

flìgelis 1 (vok. Flügel), šoninis kokio nors namo priestatas; atšlainis, šalinamis

florà 2 (pavadinta nuo lot. Flōra „gėlių dievaitė“), kokio nors krašto augalų visuma; augalija, augmenija

flòtas 2 (prc. flotte), kokio nors krašto arba vieno viršininko žinioje esančių laivų visuma; laivynas

fòkas 2 ir *fòkusas* 1 (lot. focus), spindulių lūžimo ir susikirtimo centras; židinys

fòlas 2 (an. foul play), prasižengimas sporto rungtynėse; pražanga

folklòras 2 (an. folk-lore), žodinė liaudies kūryba; tautosaka

folklòrininkas 1, žr. f o l k l o r i s t a s

folklorìstas 2 (an. folklorist) ir *folklòrininkas* 1, tautosakos specialistas; tautosakininkas

fonemà 2 (gr. phōnēma „garsas, tonas“), smulkiau nebeskaidomas garsinis vienetas žodinei reikšmei skirti; garsmuo

fonètika 1 (lot. phonetica < gr. phōnētikē), garsinė kalbos sandara; garsų mokslas, garsamokslis

fonogrãfas 2 (prc. phonographe < phōnē „garsas“ + graphein „rašyti“), prietaisas garsams užrašyti; garsarašis

fontãnas 2 (lot. fontānus „šaltininis“ arba vlot. fontāna „šaltinis“), dėl spaudimo į viršų trykštanti srovė; trykšlys, tryškynė

forèlė 2 (vok. Forelle), lašišų šeimos nedidelė žuvis (Salmo fario); šalvis, upėtakis

fòrma 1 (lot. forma „pavidalas, figūra, išorė“), išorinis daikto pavidalas, lytis; prietaisas norimo pavidalo daiktams lieti, lietuvas

formãcija 1 (lot. formatiō „sudarymas, išvaizda“), (žodžių) sudarymas, daryba

formuliãras 2 (vok. Formular < lot. formulārium), lapas žinioms įrašyti, žinių apie reikalus raštas; žiniaraštis

fòrtas 1 (prc. fort), atskiras tvirtovės įtvirtinimas; tvirtynė

fotogrãfija 1 (prc. photographie < gr. phōs, phōtos „šviesa“ + graphein „rašyti“), optiniu aparatu padaryta nuotrauka; atvaizdas, paveikslas

fotomètras 2 (prc. photomètre < gr. phōs, phōtos „šviesa“ + metron „matas“), prietaisas šviesos stiprumui matuoti; šviesomatis

fragmeñtas 2 (lot. fragmentum), nuolauža, nuotrupa
frántas 1 (rus., lenk. frant < ček. frant, franta < asv. Franta nuo František), dabita, dabišius, gražeiva, puošeiva
frãzė 2 (gr. phrasis „kalba, tartis"), baigtos minties žodžių junginys; posakis
frizūrà 2 (prc. frisure), galvos plaukų garbiniavimas ir šukavimas; šukuosena
fundamentalùs 4 (lot. fundāmentālis), tvirtas, solidus, pastovus; pagrindus
fundameñtas 2 (lot. fundāmentum), pamatas, pagrindas
funikuliẽrius 2 (prc. funiculaire < lot. funiculus „virvė, lynas"), geležinkelis keleiviams į kalną kelti; keltuvas
fùnkcija 1 (lot. functiō „atlikimas"), pareiga, veiklos sritis; veikmuo
fùrija 1 (lot. furia „šėlas, siutas"), sen. romėnų kerštо dievaitė; (perkelta reikšme) pikta, kerštinga moteris, ragana; šatrija, vydraga, žiežula
furùnkulas 1 (lot. furunculus), pūlinis odos uždegimas; piktvotė, šunvotė
futliãras 2 (vok. Futteral < vlot. fōtrale, futrāle „dėžutė, dėklas"), dėžutė kam įdėti; dėklas, įmaūtė, įmova, makštis.

G

Galicìzmas 2 (prc. gallicisme < lot. gallicus „galų"), iš prancūzų kalbos paskolintas ar pagal prancūzų kalbos pavyzdį sudarytas žodis ar posakis; prancūzybė
garántija 1 (prc. garantie), kaucija, laidavimas; laidas, užstatas
garderòbas 2 (prc. garde-robe), patalpa drabužiams laikyti; drabužinė
garnizònas 2 (prc. garnizon), tvirtovėj ar mieste nuolat laikomas kariuomenės dalinys; įgula
gãzas 2 (prc. gaz, chemiko J. B. van Helmonto sudarytas pagal gr. chaos „tuščia erdvė"), dujos; žibalas
gazetà 2 (prc. gazette < it. gazzetta), laikraštis
gazomètras 2 (prc. gazomètre < gaz + gr. metron „matas"), prietaisas dujoms matuoti; dujomatis
geĩzeris 1 (isl. geyzir), karšta trykštanti versmė; karštinis
generãcija 1 (lot. generātiō), karta, padermė, giminė
genèzė 2 (gr. genesis), atsiradimas, kilmė

genitỹvas 2 (lot. [casus] genitīvus), linksnis, kuris atsako į klausimą „ko? kieno?“; kilmininkas

geològija 1 (prc. gèologie < gr. gē „žemė“ + logos „žodis, mokslas“), žemės sandaros ir istorijos mokslas; žemėtyra

germanìzmas 2 (vok. Germanism, prc. germanisme), iš germanų kalbų, ypač vokiečių kalbos, paskolintas arba pagal germanų (vokiečių) kalbų pavyzdžius sudarytas žodis ar posakis; germanybė, vokietybė

germanizúoti (žr. g e r m a n a s), versti vokiečiais, vokietinti

gerundỹvas 2 (lot. gerundīvum), reikiamybės dalyvis, pvz. lot. a m a n d u s, liet. n e š t i n a s, s k a i t y t i n a s

gèstas 2 (lot. gestus „judesys“), kūno, ypač rankų, judesys kalbai, jausmams paryškinti; mostas

gètrai 2 (prc. guêtres), kojų apavas viršum batų; antkurpiai

gigántas 1 (gr. gigās, -antos), didelio ūgio būtybė; milžinas

gìpsas 2 (gr. gypsos), į kreidą panašus mineralas (kalcio sulfatas); miēlas

glèčeris 1 (vok. Gletscher), nuo kalnų slenką ledai; ledynas

glòbas 2 (lot. globus „kamuolys, rutulys“), rutulinis visos žemės žemėlapis; gaublys

gnòmas 2 (prc. gnome, it. gnomo < vlot. gnomus), pasakiška požeminė mažučio ūgio būtybė, dvasia; neužauga, nykštukas

gòlas 2 (an. goal), kamuolio varymas į priešininko vartus (žaidžiant futbolą, ledo rutulį); įvartis

gòlkiperis (an. goal-keeper), žaidėjas, kuris saugo vartus, kad į juos neįlėktų kamuolys, sviedinys ar ritulys; vartininkas

gorsètas 2 (lenk. gorset < prc. corset), žr. k o r s e t a s

grafà 2 (gr. graphē „raštas“), tarpas tarp dviejų gulstinių linijų popieriaus lape; skiltis

grafemà 2 (prc. graphème, an. grapheme < gr. graphein „rašyti“), rašytinis ženklas, rašmuo

grafìnas 2 (rus. grafin < prc. carafine < it. caraffina), stiklinis indas su siauru ilgu kaklu vandeniui, vynui ir kt. laikyti; ropinė

grecìzmas 2 (lot. graecismus), iš graikų paskolintas žodis ar posakis; graikybė

grìfas 2 (rus. grif, lenk. gryf < vvž. grīf < gryps, grypos), didelis plėšrus, maita mintąs paukštis (Gypaëtus); avėdra

genitỹvas 2 (lot. [casus] genitīvus), linksnis, kuris atsako į klausimą „ko? kieno?“; kilmininkas

geològija 1 (prc. gèologie < gr. gē „žemė“ + logos „žodis, mokslas“), žemės sandaros ir istorijos mokslas; žemėtyra

germanìzmas 2 (vok. Germanism, prc. germanisme), iš germanų kalbų, ypač vokiečių kalbos, paskolintas arba pagal germanų (vokiečių) kalbų pavyzdžius sudarytas žodis ar posakis; germanybė, vokietybė

germanizúoti (žr. g e r m a n a s), versti vokiečiais, vokietinti

gerundỹvas 2 (lot. gerundīvum), reikiamybės dalyvis, pvz. lot. a m a n d u s, liet. n e š t i n a s, s k a i t y t i n a s

gèstas 2 (lot. gestus „judesys“), kūno, ypač rankų, judesys kalbai, jausmams paryškinti; mostas

gètrai 2 (prc. guêtres), kojų apavas viršum batų; antkurpiai

gigántas 1 (gr. gigās, -antos), didelio ūgio būtybė; milžinas

gìpsas 2 (gr. gypsos), į kreidą panašus mineralas (kalcio sulfatas); miēlas

glèčeris 1 (vok. Gletscher), nuo kalnų slenką ledai; ledynas

glòbas 2 (lot. globus „kamuolys, rutulys“), rutulinis visos žemės žemėlapis; gaublys

gnòmas 2 (prc. gnome, it. gnomo < vlot. gnomus), pasakiška požeminė mažučio ūgio būtybė, dvasia; neužauga, nykštukas

gòlas 2 (an. goal), kamuolio varymas į priešininko vartus (žaidžiant futbolą, ledo rutulį); įvartis

gòlkiperis (an. goal-keeper), žaidėjas, kuris saugo vartus, kad į juos neįlėktų kamuolys, sviedinys ar ritulys; vartininkas

gorsètas 2 (lenk. gorset < prc. corset), žr. k o r s e t a s

grafà 2 (gr. graphē „raštas“), tarpas tarp dviejų gulstinių linijų popieriaus lape; skiltis

grafemà 2 (prc. graphème, an. grapheme < gr. graphein „rašyti“), rašytinis ženklas, rašmuo

grafìnas 2 (rus. grafin < prc. carafine < it. caraffina), stiklinis indas su siauru ilgu kaklu vandeniui, vynui ir kt. laikyti; ropinė

grecìzmas 2 (lot. graecismus), iš graikų paskolintas žodis ar posakis; graikybė

grìfas 2 (rus. grif, lenk. gryf < vvž. grīf < gryps, grypos), didelis plėšrus, maita mintąs paukštis (Gypaëtus); avėdra

grimasà 2 (prc. grimace), veido bruožų iškreipimas, vaipymasis; naira, vaipulys

grìpas 2 (vok. Grippe, prc. grippe), užkrečiamoji liga, influenca; irmėdė, posargos

gruñtas 2 (lenk. grunt < vok. Grund), kietas žemės sluogsnis tam tikrame gylyje; grùžas, įžemis, kietžemis

gùdas 4 (senas germaniškas skolinys, kurio pirminė reikšmė yra buvusi „gotas"), Gudijos gyventojas; dabar šio žodžio vietoj Lietuvoje vartojamas baltarusis, verstas iš rus. belorus

guturãlinis 1 (nlot. gutturãlis < guttur „gerklė"), gomuriu artikuliuojamas, gomurinis: *-is priebalsis*

guvernántė 1 (prc. gouvernante), auklėtoja, auklė.

H

Harmònija 1 (gr. harmonia), darnus ko suderinimas; darna, sąskambis

harmonìngas 1, *-òniškas* 1 (žr. harmonija), susiderinęs, suderintas, darnus

helikòpteris 1 (prc. hélicoptère < gr. helix, -kos „įvijas" + pteron „sparnas"), bemotoris lėktuvas, kurio keliamąją jėgą sudaro viršuj besisuką sraigtiniai sparnai. Lietuvoj iš pradžios jis buvo vadinamas autožiru arba malūnsparniu, vėliau – sraigtasparniu

heretìkas 2, žr. eretikas

herèzija 1, žr. erezija

hermètiškas 1 (lot. hermeticus), sandariai uždarytas; aklinas, sandarus

heròjus 2 (prc. héros < gr. hērōs; lie. *-oj-* galėjo atsirasti iš rus. geroj), didvyris, karžygys

heròldas 1 (vok. Herold), žinių skelbėjas; šauklys

heterogenùs 4 (vlot. heterogeneus < gr. heterogenēs „kitos giminės"), ne tos pat rūšies; įvairialytis, įvairiarūšis, skirtingas

hiãtas 2 (lot. hiãtus „plyšys"), balsių sandūra, sambalsis, pvz. vienaakis > vienãkis, ne-ėdė > nėdė ir kt.

hibrìdas 2 (gr. hybris, -idos „mišruolis"), augalas arba gyvulys, kilęs iš dviejų įvairios rūšies augalų arba įvairios veislės gyvulių; žodis, kurio sudedamosios dalys kilusios ne iš vienos kalbos, pvz. puikorius, supratlyvas ir kt.; mišrys, mišrūnas, mišruolis

hidrogènas 2 (nlot. hydrogenium < gr. hydōr „vanduo“ + genos, genē „giminė“), lengvos bespalvės dujos, kurios drauge su deguonim sudaro vandenį; vandenilis

hidronìmas 2 (prc. hydronyme, an. hydronym < gr. hydōr „vanduo“ + onoma, onyma „vardas“), upės ar ežero vardas; vandenvardis

higromètras 2 (prc. hygromètre < gr. hygros „šlapias, drėgnas“ + metron „matas“), prietaisas drėgmei matuoti; drėgmėmatis

hipodròmas 2 (gr. hippodromos < hippos „arklys“ + dromos „bėgimas, bėgimo vieta“), arklių lenktynių aikštė; jojykla

hipokrìtas, -ė 2 (gr. hypokritēs), veidmainys

hipokrìzė 2 (gr. hypokrisis), veidmainystė

hipotenùzė 2 (lot. hypotenusa < gr. hypoteinousa [grammē] „priešais ištęsta [linija]“), stačiojo trikampio kraštinė, gulinti prieš statųjį kampą; įžambinė

homogenùs 4 (lot. homogeneus < gr. homogenēs „tos pačios giminės“), tos pat rūšies; vienalytis, vienarūšis

horizòntas 1 (gr. horizōn, -ontos „apribotas“), matomoji linija, kur, atrodo, dangus susisiekia su žemės ar jūros paviršium; akiratis, akiplotis

hòtelis 1 (prc. hotel), viešbutis.

I

Ideñtiškas 1 (lot. identicus < idem „tas pat“), toks pat, tapatus

idiòtas 2 (lot. idiota < gr. idiōtēs „privatus asmuo“), apdujėlis, apdula, pakvaišėlis, pamišėlis

ignoráncija 1 (lot. ignōrantia), nežinojimas, nežinia

ignorántas 1 (lot. ignōrāns, -antis „nežinąs“), nemokša, nežinėlis

iliatỹvas 2 (lot. illātīvus < illātus „įneštas“), einamasis vidaus vietininkas, pvz.: l a u k a n, l a u k u o s n a

iliustrãcija 1 (lot. illūstrātiō), paveikslas, piešinys knygai papuošti ar turiniui paaiškinti, pavaizduoti; pavaizdas

imigrántas 1 (lot. immigrāns, -antis „atsikeliąs, atvykstąs“), iš kito krašto atsikėlęs nuolat gyventi, atsikėlėlis; ateivis

imperatỹvas 2 (lot. [modus] imperatīvus), liepiamoji nuosaka

impòrtas 1 (prc., an. import < lot. importāre „įvežti“), prekių įvežimas iš kitų kraštų, įvežamosios prekės, įvaža

impùlsas 1 (lot. impulsus „stūmis, postūmis“), akstinas, paskata, skatulys

incideñtas 2 (lot. incidēns, -entis „atsitinkąs“), atsitikimas, įvykis
iñdeksas 1 (lot. index), knygos antraščių, tikrinių vardų ir pn. sąrašas; rodyklė
indiferentùs 4 (lot. indifferēns, -entis), abejingas, lygiažiūris
indikatỹvas 2 (lot. [modus] indicatīvus), tiesioginė nuosaka
indikãtorius 1 (lot. indicātor „rodytojas“), rodiklis
indùstrija 1 (lot. industria „darbštumas, veikla“), pramonė
industrialìstas 1 (an. industrialist), kas verčiasi pramone, pramoninkas
inesỹvas 2 (< lot. in „kame“ + esse „būti“), esamasis vidaus vietininkas, pvz.: m i š k e, l a u k u o s e
infantèrija 1 (it., isp. infanteria), pėsčioji kariuomenė; pėstija, pėstininkai, pėstininkija
infèkcija 1 (lot. infectiō), apkrėtimas ligos mikrobais, užkrėtimas; užkrečiamųjų ligų sukėlėjas, užkratas
infîksas 2 (lot. infixus „įterptas“), į žodžio šaknį įterptas garsas; įtarpas (intarpas)
infinitỹvas 2 (lot. [modus] infinitīvus), pagrindinė veiksmažodžio forma; bendratis
infuzòrija 1 (nlot. infūsoria), vienaląstis vandens gyvūnėlis; kivynas, mirkinys
iniciatyvà 2 (nlot. initiātīva), pirmoji pastanga kam nors pradėti; pradžia
iniciãtorius 1 (lot. initiātor), pradininkas
inkubãtorius 1 (lot. incubātor), prietaisas viščiukams perinti; perėtuvas
inovãcija 1 (lot. innovātiō), naujai įvestas dalykas; naujovė
insèktas 2 (lot. insectus „įpjautas“ arba [animal] insectum), būžys, vabzdys
inskrìpcija 1 (lot. inscriptiō), įrašas
inspèktas 2 (lenk. inspekt), lysvė po stiklais ankstyvoms daržovėms auginti; šiltlysvė
inspirãcija 1 (lot. inspīrātiō), kūrybinis pakilimas; įkvėpimas
instìnktas 1 (lot. instinctus „akstinas, paskata“), paveldėtas polinkis atlikti tam tikrus tikslingus veiksmus; omė
instruktyvùs 4 (iš lot. instructus < instrue „statyti“), pamokomas
instrumeñtas 2 (lot. instrumentum), įnagis, įrankis, padargas, padarynė, pabūklas

insurgeñtas 2 (lot. insurgēns, -entis „sukyląs“), sukilimo dalyvis, sukilėlis
intelèktas 2 (lot. intellectus), pažinimo, mąstymo galia; protas
intelektuãlas 2 (lot. intellectuālis), proto žmogus; protininkas
inteligeñtas 2 (lot. intelligēns, -entis „suprantąs“), mokytas, išlavintas žmogus; mokytinis, šviesuolis
inteligentijà 2 (žr. inteligentas), mokytiniai, šviesuomenė
intensyvùs 4 (prc. intensif), įtemptas, įtampus
interègnumas 1 (lot. interregnum < inter „tarp“ + regnum „valdžia“), laikas, kada nėra tikros valdžios; tarpuvaldis
interèsas 2 (< lot. interest „turi reikšmės, svarbu“), domėjimasis, domesys
interjèkcija 1 (lot. interjectiō < inter „tarp“ + jacere „mesti“), jausmažodis, jaustukas
internacionalùs 4 (lot. internationālis), tarptautinis
interpùnkcija 1 (lot. interpunctiō), skiriamųjų ženklų vartojimas; skyryba
intonãcija 1 (nlot. intonātiō), balso variacija arba gaida, tariant kurį kalbos skiemenį; priegaidė
intrigà 2 (prc. intrigue), slaptai, klastingai sudaryta painiava; pinklės, sankirša
intrigántas 1 (prc. intrigant), kiršintojas, pinklininkas, vaidvilkis
introdùkcija 1 (lot. introductiō „įvedimas“), įvadas, įžanga
introspèkcija 1 (lot. introspectiō „žvelgimas į vidų“), savų vidinių pergyvenimų stebėjimas; savistaba
invalìdas 2 (lot. invalidus „bejėgis, silpnas“), darbingumo netekęs žmogus; luošys
iteratỹvinis 1 (lot. iteratīvus < iterātus „kartotas“), kartotinis, dažninis
izoliãcija 1 (prc. isolation), atskyrimas, išskyrimas; atskyra, išskyra.

J

Jubiliãtas 2 (lot. jūbilātus < jūbilāre „džiaugtis, džiūgauti“), asmuo, kurio švenčiamas jubiliejus; sukaktuvininkas
jubiliẽjus 2 (lot. jūbilaeum), sukaktuvinė kokio nors įžymaus įvykio šventė; sukaktis, sukaktuvės
jurisprudeñcija 1 (lot. jūrisprudentia), teisių mokslas
jurìstas 2 (nlot. jūrista), įstatymų, teisių žinovas; teisininkas.

K

Kadètas 2 (prc. cadet), karo mokyklos auklėtinis; kariūnas

kakofònija 1 (gr. kakophōniā < kakos „menkas, prastas“ + phōnē „garsas“), nedarnus skambėjimas; nedarna

kaligrãfija 1 (gr. kalligraphiā < kallos „gražus, dailus“ + graphein „rašyti“), dailus rašymas, dailaus rašymo menas; dailyraštis

kalòrija 1 (prc. calorie < lot. calor „šiluma“), šilumos kiekio vienetas; šilmuo

kanãlas 2 (lot. canālis „vamzdis, griovys“), platus griovys; perkasas

kanceliãrija 1 (lot. cancellāria), įstaigos skyrius, kur tvarkomi dokumentai, raštai; raštinė

kandeliãbras 2 (lot. candēlābrum < candēla „žvakė“), didelė žvakidė su atšakomis; sietynas, šakinys

kapišònas 2 (rus. kapišon, lenk. kapiszon < prc. kapuchon), galvos apdangalas; gobtuvas, vaura

kaprìzas 2 (rus. kapriz < prc. caprice), áikštis, įgeidis, įnoris, nikis, užgaidas

karafà 2 (it. caraffa), stiklinis indas gėrimui laikyti, grafinas; ropinė

karavãnas 2 (prc. caravane, it. caravana < pers. kārvān „kupranugarių vora“), nešulinių gyvulių (kupranugarių, asilų ir kt.) vilkstinė, virtinė

karbùnkulas 1 (lot. carbunculus „auglelė“), piktybinis skaudulys, furunkulas; piktvotė

karnìzas 2 ir *karnỹzas* 2 (vok. Karnies < it. carnice), užlenkimas, išsikišimas viršum durų, langų ar vitražinių pastato dalių; atbraila

kastrãtas 2 (lot. castrātus), išdaras, išdaris, romytinis, skapas

kataraktà 2 (lot. cataracta < gr. kataraktēs „kas žemyn krinta“), akies lęšiuko drumstimas, apsitraukimas; akivalka, giedravalkis, valkius

katãras 2 (prc. catarrhe < gr. katarhein „tekėti“), nosies, gerklės gleivinės uždegimas; sloga, slanktas

káucija 1 (lot. cautiō „atsarga“), žr. g a r a n t i j a

kavalèrija 1 (prc. cavalerie < it. cavalleria < cavallo „arklys“), raitoji kariuomenė; jotis, raitininkai

kazármė 1 (rus., lenk. kazarma < it. caserma), kareivių gyvenamas namas; kareivinė

kèlneris 1 (vok. Kelner), kas valgius paduoda valgykloje, padavėjas

kinžãlas 2 (rus. kinžal), trumpas dviašmenis duriamasis ginklas; durklas
klozètas 2 (an. closet), išeinamoji vieta (su nuleidžiamu vandeniu); išvietė
kòdas 2 (prc. code), sutartinių ženklų rinkinys; ženklynas
kòdeksas 1 (lot. cōdex), įstatymų, taisyklių rinkinys; teisynas
koegzisteñcija 1 (< lot. co = con- „drauge“ + existentia „buvimas“), vienlaikis vieno buvimas šalia kito; sambūvis
kokárda 1 (prc. cocarde), metalinis ženklas karių ar valdininkų kepurės priešakyje; spitė
koldūnas 2 (rus., lenk. koldun < vvž. kaldūne < vlot. caldūna), virtinis su mėsa; mėsėtis
kolèkcija 1 (lot. collectiō „rinkimas“), rinkinys
kolektỹvas 2 (lot. collectīvum), bendro darbo, bendrų interesų žmonių grupė, draugė; santalka
kolìzija 1 (lot. collīsiō < collidere „susidurti“), priešingų jėgų, interesų, tikslų susidūrimas; sandūra
kolònija 1 (lot. colōnia), naujokų, naujakurių gyvenama vieta; naujokynas, nausėdija
kolonìstas 2 (nlot. colōnista), kas naujai įsikūręs gyventi; naujakurys, naujokas, naujasėdys
kolosalùs 4 (lot. colossālis), labai didelis; milžiniškas
kolòsas 2 (lot. colossus < gr. kolossos „milžiniška statula“), milžiniško dydžio ar ūgio daiktas ar būtybė; milžinas
kombinācija 1 (lot. combinātiō), atskirų dalių jungimas, derinimas; derinys
komèrcija 1 (lot. commercium), prekiavimas, prekybinės operacijos; prekyba
komersántas 1 (prc. commerçant), kas verčiasi prekyba; pirklys, prekybininkas
komfortabilùs 4 (an. comfortable), ištaigus, patogus
komfòrtas 1 (an. comfort), ištaiga, patogumas
kòmikas 1 (lot. cōmicus < gr. kōmikos „sąmoningas, juokingas“), kas juokus daro; komiškų vaidmenų vaidintojas; juokdarys
kompānija 1 (prc. compagnie, it. compagna < vlot. compānia), bendrija, draugija; (prekybinė ar pramoninė) bendrovė
komparatỹvinis 1 (iš lot. comparatīvus < comparāre „lyginti“), lyginamas, palyginamas: *-nė gramatika*

komponeñtas 2 (lot. componēns, -entis „sudedąs“), sudedamoji dalis; dėmuo, sandas

kompòstas 2 (an. compost < vlot. compostum „mėšlas“ < lot. compositum „kas drauge sudėta“), supūdytos medžiagos dirvai tręšti; pūdinys

kompòtas 2 (prc. compote), vaisių ar uogų valgis; vaisienė

komunikãcija 1 (nlot. communicātiō), susisiekimas, kelyba

komutãtorius 1 (nlot. commūtātōr < lot. commūtāre „keisti, mainyti“), prietaisas elektros srovės krypčiai pakeisti ar perjungti; keistuvas, perjungiklis

kònas 2 ir *kònusas* 1 (lot. conus < gr. konos), geometrinis kūnas, gaunamas sukant statųjį trikampį apie vieną jo statinį; kūgis

kondensãtorius 1 (nlot. condensātor < lot. condensāre „tirštinti, sutirštinti“), prietaisas kam tirštinti; tirštintuvas

kondìcija 1 (lot. conditiō), sąlyga

konfèsija 1 (lot. confessiō „pripažinimas“), tikyba

konfitūrai 2 ir *konfitūros* 2 (prc. confiture), uogienė

konflìktas 2 (lot. conflictus „susidūrimas“), priešingų interesų, pažiūrų susikirtimas; ginčas, kivirčas

konjugãcija 1 (lot. conjūgātiō „susiėjimas, sujungimas“), veiksmažodžių kaitymas; asmenavimas, asmenuotė

konkliùzija (lot. conclūsiō < conclūdere „pabaigti, spręsti, daryti išvadą“), išvada, išdava

konkureñcija 1 (lot. concurrentia „bėgimas drauge“), varžybos, varžytynės

konkureñtas 2 (lot. concurrēns, -entis „drauge bėgąs“), asmuo, kuris dėl ko varžosi; varžytininkas, varžovas

konotãcija 1 (lot. connotātiō), šalutinė, pridėtinė reikšmė prie pagrindinės; priereikšmis

konsekveñcija 1 (lot. consequentia), nuoseklumas; išvada

konsekventùs 4 (lot. consequēns, -entis), nuoseklus

konsonántas 1 (lot. consonāns, -antis < consonere „drauge skambėti, aidėti“), ūžesinis kalbos garsas; priebalsis

konsonantìzmas 2 (nlot. consonantismus), kurios kalbos priebalsių visuma; priebalsynas

konspèktas 2 (lot. conspectus „apžvalga“), sutraukimas, kas sutraukta; santrauka

konstituánta 1 (prc. [assemblée] constituante), steigiamasis susirinkimas

kontãktas 2 (lot. contactus „palytėjimas“), susilietimas, sąlytis

kontaminãcija 1 (lot. contaminātio), žodžių ar žodžių formų bei samplaikų sumišimas; sąmaiša

kontineñtas 2 (lot. continēns, -entis „drauge laikąs“), didžiulis vandenynų apsuptas žemės plotas; žemynas

kontradìkcija 1 (lot. contradictiō), prieštaravimas, prieštara

kontrãkcija 1 (lot. contractiō), sutraukimas, susitraukimas; santrauka

kontrãktorius 1 (lot. contractor), kontrakto vykdytojas; rangovas

kontrãstas 2 (prc. contraste, it. contrasto), priešybė, priešingybė

kontratakà 2 (prc. contre-attaque), besiginančiojo puolimas; priešpuolis

kontūrai 2 (prc. contours), kraštutinės linijos, apybraiža, apribai

kònusas 1, žr. k o n a s

konvãlija 1 (lot. convallium < vallis „slėnys, pakalnė“), miško gėlė (convallaria majalis); gludišius, pakalnutė

konvencionalùs 4 (lot. conventionālis „atitinkąs sutartį“), sutartasis, sutartinis

konversãcija 1 (lot. conversātiō „bendravimas, susisiekimas“), pasikalbėjimas, pašnekesys

konvòjus 2 (prc. convoi), sargyba belaisviams, kaliniams ir pn. lydėti; karo laivai, kurie kelyje saugo transportinius ir prekybinius laivus nuo priešo; palyda

konvùlsija 1 (lot. convulsiō < convellere „sukrėsti, supurtyti“), kūno trūkčiojimas; mėšlungis, trauklys

kòpija 1 (lot. cōpia „gausybė, atsarga“), nuorašas, perrašas (vok. Umschrift)

kopijúoti (žr. k o p i j a), daryti kopiją, nurašyti; transkribuoti; perrašyti

korektỹvas 2 (prc. correctif), dalinis pataisymas; pataisa

kòrneris 1 (an. corner „kampas“), baudos smūgio mušimas iš futbolo aikštės kampo; kampinis (t. y. smūgis)

korpulentùs 4 (lot. corpulentus < corpus „kūnas“), stambaus kūno sudėjimo; apkūnus, įkūnus, kūningas

korsètas 2 (prc. corset), drabužis moterų liemeniui suveržti, gorsetas; vystas

kòsmas 2 ir *kòsmosas* 1 (gr. kosmos „tvarka, pasaulio tvarka, pasaulis"), visas pasaulis; visata

kostiùmas 2 (prc. costume), drabužių eilė; eilutė

košmāras 2 (prc. cauchemar), sunkus, slėgiamas sapnas, slėgiamas regėjimas; slėgėlė, slogutis

kotlètas 2 (prc. cotelette), maltos mėsos kepsnys; maltinis

kōziris 1 (rus. kozyr'), vyresnė ar tam tikros spalvos lošiamoji korta; švietalas

krānas 4 (rus. kran < ol. kraan), prietaisas skysčiams leisti iš rezervuaro, indo; čiaupas, laidukas

krāteris 1 (gr. krāter „indas vynui su vandeniu maišyti"), ugnikalnio kiaurymė; žiomuo, žiaumuo

kravātas 2 (prc. cravate), kaklaraištis, kaklaryšis

kreatūrà 2 (lot. creatūra), sutvėrimas, tvėrinys, kūrinys

kredìtas 2 (lot. crēditum „paskola"), komercinis pasitikėjimas, pinigų ar prekių skolinimas; patykis

kredìtorius 1 (lot. crēditor), skolintojas

kriminālas 2 (žr. k r i m i n a l u s), nusikalstamas, baudžiamas darbas; nusikaltimas

kriminalùs 4 (lot. criminālis), baudžiamas, nusikalstamas

kriptogrāfija 1 (prc. cryptographie < gr. kryptos „slaptas" + graphein „rašyti"), rašymo būdas slaptais, sutartiniais ženklais; slaptaraštis

krònika 1 (lot. chronica < kronika [biblija] „istorinės knygos"), chronologinis įvykių aprašymas; metraštis

kùbas 2 (lot. cubus < gr. kybos), taisyklinga šešiašonė geometrinė figūra; šeštainis

kulminācija 1 (iš lot. culmināre < culmen „viršūnė, aukštuma, aukščiausias taškas"), aukščiausio taško pasiekimas, aukščiausia padėtis; peikšmas

kuriòzas 2 (lot. cūriōsum), nuostabus, nepaprastas dalykas; keistybė, keistenybė

kuròrtas 1 (vok. Kurort), vasarojimo vieta; vasarvietė

kvadrātas 2 (lot. quadrātus „keturkampis"), lygiakraštis stačiakampis; ketvirtainis

kvalitètas 2 (prc. qualité < lot. qualitas), kiekis, kiekybė

kvantitėtas 2 (prc. quantité < lot. quantitas), kokis, kokybė

kvárcas 1 (vok. Quarz), labiausiai paplitęs žemės plutos mineralas; putnagas

kvìtas 2 (prc. quitte „atsilyginęs, neskolingas"), gavimo pažymėjimas; pažyma.

L

Lãgeris 1 (vok. Lager), laikinė stovėjimo, buvimo vieta; stovykla

lakricà 2 (vok. Lakritze < lot. liquirītia), ankštinių šeimos daugiametis žolinis augalas; saldymedis, saldmedis

lavinà 2 (vok. Lawine < retorom. lavina < vlot. labina „žemės slinkimas"), sniego ar žemės griuvimas nuo kalno; griūtis, nuovarta

lazarètas 2 (prc. lazaret < it. lazaretto), ligonių gydomoji vieta; ligoninė

legalùs 4 (lot. lēgālis), įstatymų leistas; teisėtas

legendà 2 (lot. legenda „skaitytini dalykai"), padavimas, padava, sakmė

leksikogrãfas 2 (gr. lexikographos < lexikon „žodynas" + graphein „rašyti"), žodyno sudarytojas; žodynininkas

leksikònas 2 (gr. lexikon), žodynas

lèktorius 1 (lot. lector „skaitytojas"), dėstytojas; paskaitininkas

lektūrà 2 (nlot. lectūra), skaitomoji medžiaga, skaitiniai; skaityba

leprà 2 (gr. leprā), užkrečiamoji liga; raupsai

licitãcija 1 (lot. licitātiō), pardavimas iš varžytynių, aukcionas; parda, varžytynės

lýderis 1 (an. leader), politinės partijos ar srovės vadas; vadovas

lìftas 2 (an. lift), prietaisas keleiviams ir kroviniams augštyn kelti, elevatorius; keltuvas

lilipùtas 2 (pavadintas nuo J. Swifto Gullivero kelionėse aprašyto krašto Lilliput, kurio gyventojai buvo nykščio didumo), labai mažo ūgio žmogus; nykštukas

lingvìstas 2 (prc. linguiste, it. linguista), kalbų mokslo specialistas; kalbininkas

linguìstika 1 (prc. linguistique, it. linguistica), kalbų mokslas; kalbotyra

literãtas 2 (lot. literātus), rašytojas

lituanìzmas 2 (< lot. lituanus „lietuvis"), lietuviškos kilmės žodis ar posakis kitose kalbose; lietuvybė

liùkras 2 (lenk. lukier < prc. lucre < lot. lucrum „pelnas, nauda“?), tyrelė saldiems kepiniams papuošti; glajus

liùksas 2 ir *liùksusas* 1 (lot. luxus), prabanga

liùstras 2 ir *liustrà* 2 (prc. lustre), pakabinama daugiašakė žvakidė; sietynas

lòcmanas 1 (ol. loodsman), jūrininkas, kuris laivus į uostą įveda ir iš uosto išveda; laivavedys

lokatỹvas 2 (lot. [casus] locatīvus), linksnis, kuris atsako į klausimą „kame, kur?“; vietininkas

lòzungas 1 (vok. Losung), trumpu posakiu išreikšta kokia mintis, idėja; šūkis

lunãtikas 1 (lot. lūnāticus < lūna „mėnuo, mėnulis“), kas vaikšto miegodamas; miegeivis, nakviša.

M

Mãčas 2 (an. match), kurios nors sporto šakos varžybos; žaidinys

madà 4 (rus., lenk. moda < prc. mode < lot. modus „matas, mastas“), nešiojimo būdas; našysta, nešenė

magnãtas 2 (vlot. magnātus < lot. magnus „didelis, augštas“), didikas, didžiūnas

makarõnai 2 (it. maccaroni, maccheroni), džiovinti lakštelių ar vamzdelių pavidalo tešlainiai; lakštiniai

makrokòsmas 2 (gr. makrokosmos < makros „didelis“ + kosmos „pasaulis“), visas platus pasaulis; visata

maliãrija 1 (it. malaria < mala aria „blogas oras“), užkrečiamoji liga, pasireiškianti besikaitaliojančiu karščiu ir šalčio krėtimu; pelkių drugys, šlapdrugis

manierà 2 (prc. manière), veikimo, tam tikro elgesio būdas; poelgis

mankètas 2 (prc. manchette), drabužio rankovės atraitas; rankogalis

manomètras 2 (prc. manomètre < gr. manos „plonas, retas“ + metron „matas“), prietaisas oro garsų, dujų, skysčio slėgimui matuoti; slėgmatis

mántija 1 (rus. mantija < vid. gr. mantion „apsiaustas“), platus, ilgas apsiaustas be rankovių; skraistė

manuskrìptas 2 (lot. manuscriptum [opus] < manus „ranka“ + scriptum „raštas“), rankraštis

manžètas 2 (rus. manžeta < prc. manchette), manketas, rankogalis; žr. manketas

māskė 2 (prc. masque), kaukė
maštābas 2 (vok. Masstab), mastas
materiālas 2 (vok. Material < lot. māteriālis „daiktinis, medžiaginis“), tai, kas iš ko daroma, susideda; medžiaga
materialùs 4 (lot. māteriālis), susijęs su medžiaga; medžiaginis
matèrija 1 (lot. māteria), daiktas, žaliava, iš kur kas daroma; medžiaga; žr. materialas
matrācas 2 (vok. Matratze < it. materazzo), minkšta lovos paklotė; čiužinys
matròsas 2 (ol. matroos), laivo komandos tarnautojas; jūreivis, jūrininkas
mèbliai 2 (prc. meubles), kambario apstatymo daiktai (stalai, kėdės, spintos ir kt.); baldai
medikamenãtas 2 (lot. medicāmentum), gydomoji priemonė; gyduolė, vaistas
megafònas 2 (prc. mégaphone < gr. megas „didelis“ + phōnē „garsas“) ir *rùporas* 1 (rus. rupor < ol. roeper „šaukėjas“), garso stiprinamasis įrankis, garsintuvas
melòdija 1 (gr. melō(i)diā „giedojimas, giesmė“), darni, muzikinį vienetą sudaranti tonų eilė; gaida
memuārai 2 (prc. mémoires < lot. memōria „atsiminimas“), atmenamų praeities įvykių užrašai; atsiminimai
meniù (prc. menu), valgių sąrašas (pvz. valgykloje); valgiaraštis
menstruācija 1 (lot. mēnstruāre „pergyventi menstruaciją“), kas mėnesį pasikartojanti moterų liga; antdrapanės, mėnesinės
meridiānas 2 (lot. merīdiānus < merīdies „vidurdienis“), linija, kuri eina per žemės rutulio ašigalius, tiesiu kampu kirsdama pusiaują; dienovidinis
metālas 2 (lot. metallum < gr. metallon „duobė, kasykla“), naugė
metatèzė 2 (gr. metathesis „perstatymas“), garsų sukeitimas viename žodyje; sankaita
metatònija 1 (prc. metatonie, an. metatony < gr. meta „po, už, per“ + tonos „garsas, tonas“), priegaidžių kaita
mìsingis 1 (vvž. missing, vok. Messing), žalvaris
mòlas 2 (prc. môle < lot. mōlēs „pylimas“), kuris saugo uostą nuo jūros bangų; bangolaužis
moliùskas 2 (lot. molluscus „minkštas, minkštakūnis“), bestuburis,

minkšto kūno gyvūnėlis, gyvenąs kietame kiaute; minkštakūnis
monoftòngas 1 (gr. monophthongos < monos „vienas“ + phthongos „garsas“), vienas, į dalis neskiriamas balsis; vienbalsis
monoftongizúoti (žr. m o n o f t o n g a s), versti vienbalsiais, vienbalsinti
monogãmija 1 (vlot. monogamia < gr. monos „vienas“ + gamos „santuoka“), vienpatystė
monogramà 2 (lot. monogramma < gr. monos „vienas“ + grammē „raidė“), pirmųjų vardo ir pavardės raidžių supynimas; vardaženklis
monoplãnas 2 (prc. monoplan < gr. monos „vienas“ + prc. planer „sklandyti“), lėktuvas su viena sparnų pora; viensparnis
mònstras 1 (prc. monstre < lot. monstrum), pabaisa
monumeñtas 2 (lot. monumentum), statinys kokiam įvykiui ar asmeniui pagerbti, atminti; paminklas
morãlė 2 (prc. morale < lot. morãlis „dorinis, dorovinis“), dora, dorovė
moralìstas 2 (prc. moraliste), kas rūpinasi dorovės dalykais, mėgsta kitus pamokyti dorovės; dorovininkas
motòras 2 (lot. mōtor „varantysis“), varantysis mechanizmas; variklis
muftà 2 (rus., lenk. mufta < ol. mowtje), drabužis rankom įsimauti nuo šalčio; mova
mùlas 2 (lot. mulus), asilo ir kumelės mišrūnas; asilėnas
munìcija 1 (prc. munition < lot. mūnītiō „sustiprinimas“), šaudmenys
mùsas 2 (prc. mousse), iš vaisių ar uogų sunkos pagamintas saldus valgis, išplaktas, kad susidarytų putos; putėsiai
mùskulas 1 (lot. mūsculus), raumuo
muskulatūrà 2 (prc. musculature), organizmo raumenų visuma; raumenynas.

N

Nãcija 1 (lot. nātiō), tauta
nacionalìstas 2 (prc. nationaliste), tautininkas
nacionalýbė 1 (žr. n a c i o n a l u s), tautybė
nacionalùs 4 (lot. nātiōnālis), tautinis, tautiškas
natūrà 2 (lot. nātūra), gamta; prigimimas, prigimtos žmogaus savybės, prigimtis

natūralìstas 2 (nlot. nātūrālista), gamtos tyrinėtojas; gamtininkas
navigācija 1 (lot. nāvigātiō < nāvigāre „plaukioti laivais“), laivininkystė, laivyba
negācija 1 (lot. negātiō), neigimas; žodis, kuriuo kas neigiamas, neiginys; neigiamoji dalelytė, neigtukas
negatyvùs 4 (lot. negātīvus), neigiamas
negúoti (lot. negāre), neigti
neologìzmas 2 (prc. néologisme < gr. neos „naujas“ + logos „žodis“), naujai sudarytas žodis; naujadaras
nèrvas 1 (lot. nervus), dirgsnis
nìtas 2 (lenk. nit, vok. Niete), metalinė vinelė metaliniams daiktams ar jų dalims sujungti; kniedė
niuánsas 1 (prc. niuance), ko nors mažas skirtumas, perėjimas; atspalvis, atšešėlis
nomādas 2 (prc. nomade < gr. nomas, -ados), klajoklis
nònsensas 1 (an. nonsense < lot. non „ne“ + sensus „prasmė“), absurdas; beprasmybė, nesąmonė
numerācija 1 (lot. numerātiō), skaičiavimas, skaičiuotė.

O

Objèktas 2 (lot. objectum „kas priešais pastatyta“), dalykas; (grm.) papildinys
obligatòrinis, -òriškas 1 (iš obligātōrius < obligātus < obligāre „daryti privalomą, įpareigoti“), privalomas
observatòrija 1 (nlot. observātōrium < observāre „stebėti“), stebėjimo vieta; stebykla
obskurántas 1 (lot. obscurāns, -antis „aptemdąs“), nemokša, tamsuolis
oficiántas 1 (vlot. officiāns, -antis „tarnaująs“), patarnautojas religinėse apeigose, įstaigose ar iškilmėse; kelneris, padavėjas
ofsáidas 1 (an. off side), draudžiama žaidiko pozicija (pvz. futbolo žaidime); nuošalė
okāzija 1 (lot. occasiō), proga
okeānas 2 (gr. ōkeanos), vandenynas
oksìdas 2 (prc. oxyde), elemento junginys su deguonimi; deginys
oksigènas 2 (nlot. oxygenium < oxys „aštrus“ + genos „giminė“), ore esančios dujos, palaikančios degimą, kvėpavimą ir puvimą; deguonis
omlètas 2 (prc. omelette), kiaušinienė

opìnija 1 (lot. opiniō), nuomonė

oponeñtas 2 (lot. oppōnēns, -entis), asmuo, kuris oponuoja, pasisako prieš, prieštarauja; priešininkas

oponúoti (lot. oppōnere), pasisakyti prieš, prieštarauti

optatỹvas 2 (lot. optatīvus < optāre „geisti, norėti"), geidžiamoji nuosaka

oranžèrija 1 (prc. orangerie < orange „apelsinai"), šildoma patalpa augalams auginti; šiltnamis, šiltdaržis

originālas 2 (lot. originālis „pirmutinis, įgimtinis"), pirmasis parašytas tekstas; pirmaraštis, tikraraštis

ornameñtas 2 (lot. ornamentum), papuošalas, puošmena, puošmuo

orogenèzė 2 (an. orogenesis < gr. oros „kalnas" + genesis „kilmė, atsiradimas"), kalnų susidarymas; kalnodara

ortodòksas 2 (gr. orthodoxos), Rytų Bažnyčios krikščionis, pravoslavas, stačiatikis

ortogrãfija 1 (lot. orthographia < orthos „tiesus, taisyklingas" + graphein „rašyti"), priimta kurios nors kalbos žodžių rašymo sistema; rašyba

ovãlas 2 (žr. o v a l u s), pailga, apvali, kiaušinio formos figūra; apvalainis

ovalùs 4 (nlot. ovālis < lot. ovum „kiaušinis"), pailgai apskritas; apvalainas, stulgus.

P

Páltas 1 (prc. paletot), apsisiaučiamasis drabužis; apsiaūstas

paragrãfas 2 (gr. paragraphos < para „šalia, iš šalies" + graphein „rašyti"), iš naujos eilutės prasidedanti teksto dalis; skirsnis

paralèlė 2 (žr. p a r a l e l u s), tiesė arba plokštuma, einanti lygia greta su kita tiese (tiesia linija) arba plokštuma; lygiagretė

paralelùs 4 (gr. parallēlos „einąs greta"), visais taškais vienodai nutolęs; lygiagretis, lygiagretus

parãlyžius 1 arba *paralỹžius* 2 (lenk. paralyż < gr. paralysis), nervų veiklos sutrikimas, pasireiškiąs kūno dalių nevaldymu; stabas

paralelogrãmas 2 (gr. parallēlogrammon), keturkampis, kurio priešais gulinčios kraštinės yra lygiagretės; lygiagretainis

parasõnas 2 (lenk. parason < prc. parasol), išskečiamas prietaisas nuo lietaus ar saulės prisidengti; skėtis

parentèzė 2 (gr. parenthesis „įterpimas“), riestinis skliaustelis; įterptinis žodis ar sakinys, įterpinys

parfùmas 2 (prc. parfum), skaniai kvepiąs, aromatinis skystis; kvepalai

pãtronas 1 (lot. patronus), globėjas, užtarėjas

patrònas 2 (vok. Patrone < prc. patron), šovinys

patronìmikas 1 (gr. patronymikos < patēr „tėvas“ + onoma, onyma „vardas“), prievardis, kuriuo pažymimas kieno kilimas iš tam tikro asmens, paprastai tėvo; tėvavardis

patrontãšas 2 (vok. Patrontasche), odinė makštis šoviniams laikyti; šovininė

pedãlas 2 (prc. pédall < lot. pēs, pedis „koja“), kojomis minama mašinos, muzikos instrumento ir pn. dalis; pakoja, pamina, papėdė

pederãstas 2 (prc. pederaste, an. pederastr < gr. paiderastēs „vaikų mylėtojas“), sangulautojas su vaikais; vaikžagys

pedomètras 2 (prc. pédomètre < lot. pēs, pedis „koja“ + metron „matas“), prietaisas nuotoliams žingsniais matuoti; žingsniamatis

peisãžas 2 (prc. paysage < pays „vietovė, kraštas“), gamtos, vietovės reginys; gamtovaizdis, kraštovaizdis

pelerinà 2 (prc. pèlerine), apsiaustas be rankovių; skraistė

penãlas 2 (vok. Pennal < lot. pennāle < lot. penna „plunksna“), pailga dėžutė plunksnoms, plunksnakočiams, pieštukams laikyti; plunksninė

periòdas 2 (gr. periodos „ėjimas aplink, apylanka“), laiko tarpas, laikotarpis

*peròn*as (prc. perron), traukinio privažiuojamoji aikštelė stotyje, platforma; prievaža, priestotis

perpendikuliãras 2 (žr. p e r p e n d i k u l i a r u s), tiesė, sudaranti statų kampą su duotąja tiese arba plokštuma; statmuo

perpendikuliarùs 4 (lot. perpendiculāris „status“), tiesiai status, statmenas

personà 2 (lot. persōna), asmuo, asmenybė

personifikãcija 1 (prc. personnification), negyvo daikto arba abstrakčios sąvokos vaizdavimas žmogaus pavidalu; asmens ypatybių suteikimas daiktams arba konkrečioms sąvokoms; asmeninimas

personifikúoti (nlot. persōnificāre), vaizduoti ką nors kaip gyvą būtybę, kaip asmenį; suteikti asmens ypatybių daiktams arba konkrečioms sąvokoms; asmeninti

petárda 1 (vok. Petarde < prc. pétard), sprogstamasis sviedinys; sprogmuo

pioniẽrius 2 (an. pioneer), kas pirmauja, ką naujo daro, pradeda; pirmūnas

piruètė 2 (prc. pirouette), greitas apsisukimas ant kojos pirštų galų šokant; suktukas

pjedestãlas 2 (prc. piédestal), paminklo, statulos ir pn. pamatas; pastovas, papėdė

placentà 2 (lot. placenta „sklindis, tešlainis“), vaisiaus apvalkalas gimdoje; nuovala

plackártė 1 (vok. Platzkarte), kortelė vietai pažymėti (traukinyje ir kt.); vietaženklis

plãneris 1 (prc. planeur), bemotoris sklandomasis lėktuvas; sklandytuvas

plãsteris 1 (vok. Pflaster), trauklapis

Plejãdos 2 (gr. Pleas, -ados), Sietynas (žvaigždynas)

plènumas 1 (lot. plenum „pilna“), visuotinis susirinkimas; pilnatis

pliãžas 2 (prc. plage „pakrantė, pajūris“), patogus maudytis jūros, ežero ir kt. pakraštys; paplūdimys

pneumònija 1 (gr. pneumonia < pneumōn „plaučiai“), plaučių uždegimas

poligãmija 1 (gr. polygamia < polys, poly „daug“ + gamos „santuoka“), daugpatystė

poliglòtas 2 (gr. polyglōttos < polys, poly „daug“ + glōtta „liežuvis, kalba“), kas daugelį kalbų moka, daugeliu kalbų kalba; daugiakalbis

polirúoti (prc. polir < lot. polīre), padengti daiktą blizgančia mase; svidinti

pòlis 2 (an. pole < lot. palus „kuolas, baslys“), į žemę įkaltas rąstas statiniui atremti; kalstas

polisèmija 1 (prc. polysémе < gr. polys, poly „daug“ + sema „ženklas“), daugiareikšmiškumas

politūrà 2 (lot. politūra „lyginimas, poliravimas“), svidinamoji medžiaga; svidmuo, svidmena

põlius 2 (lot. polus < gr. polos „žemės ir dangaus ašis“), žemės paviršiaus ir įsivaizduojamos jos sukimosi ašies susikirtimo taškas; ašigalis

polonìzmas 2 (prc. polonisme < lot. polonus „lenkas“), iš lenkų kalbos paskolintas ar pagal lenkų kalbos pavyzdį sudarytas žodis ar posakis; lenkybė

polonizúoti (< lot. polonus „lenkas“), versti lenkais, lenkinti

pòmpa 1 (prc. pompe), siurbiamasis prietaisas; siurblys

porà 2 (rus., lenk. para < vva. pār < lot. pār, paris „lygus“), du artimai susiję daiktai ar žmonės; dvejetas, grupė

pòrcija 1 (lot. portiō), duodamas maisto kiekis; davinys

portjerà 2 (prc. portière < porte „durys“), durų ar langų užuolaida; antduris, antlangė

portrètas 2 (prc. portrait), atvaizdas, paveikslas

postpozìcija 1 (lot. postpositiō), linksnio gale pridedama dalelytė; polinksnis

potamològija 1 (gr. potamos „upė“ + logos „žodis, kalba“), upių tyrimo mokslas; upėtyra

poteñcija (lot. potentia „galimybė“), galėjimas, pajėgimas; pajėga

predikãtas 2 (lot. predicātum), pagrindinė sakinio dalis, kuria ką nors sakome apie veiksnį; tarinys

prefìksas 2 (lot. prefixum < prae „priekyje“ + fixus „pritvirtintas“), žodžio dalis, stovinti prieš šaknį; priešdėlis

preiskurántas 1 (vok. Preiskurant < prc. prix-courant < prix „kaina“ + courant „einamas“), prekių sąrašas su kainų nurodymais, kainų rodyklė; kainoraštis, kainininkas

prelegeñtas 2 (lot. prelegēns, -entis „kam nors skaitąs“), pranešėjas; paskaitininkas

premisà 2 (lot. praemissa < prae- „prieš, pirmyn“ + mittere „siųsti“), priimamoji, prileidžiamoji sąlyga, mintis; prielaida

prèsas 2 (lot. pressus „slėgimas“), prietaisas kam slėgti, suspausti; slėgtuvas, spaustuvas, spaudynė

pretèkstas 2 (prc. prétexte < lot. praetextus < praetexere „dangstyti, atsikalbinėti, kaip priežastį nurodyti“), dingstis, priekabė, vada

pretèritas 1 (lot. [tempus] praeteritum), būtasis laikas

prìncipas 1 (lot. principium „pirmasis šaltinis, pagrindas“), pagrindas, pradmuo

prioritètas 2 (vok. Priorität < lot. priōritās, -ātis < prior „pirmas“), pirmumas, pirmenybė

privilègija 1 (lot. privilegium), išimtinis palengvinimas; lengvata

prìzmė 2 (prc. prisme < gr. prisma „trišonis stulpas“), geometrinė figūra, kurios pagrindai yra lygūs ir lygiagrečiai daugiakampiai, o šoninės sienos yra lygiagretainiai; briaunys

proceñtas 2 ir *pròcentas* 1 (lot. pro centum „nuo šimto“), nuošimtis

procèsas 2 (lot. prōcēssus „praėjimas, žengimas pirmyn“), nuosekli būvių eiga; vyksmas

procèsija 1 (lot. processiō), iškilmingas daugelio žmonių ėjimas; eitynės

produ̇kcija 1 (lot. productiō < producere „gaminti“), gaminimas, gamyba

produ̇ktas 2 (lot. productus „pagamintas“), pagamintas daiktas; gaminys

produktyvùs 4 (lot. productīvus), gamus, našus, padarus, vaisingas

profãnas 2 (lot. profānus „nešvęstas, nepašvęstas“), neišmanėlis, nemokša

progrèsas 2 (lot. progressus < progredi „pirmyn žengti“), žengimas pirmyn, pažangėjimas; pažanga

progresìstas 2 (prc. progressiste), pažangininkas

progresyvùs 4 (lot. progressīvus), einąs pažangos keliu; pažangus

propozìcija 1 (lot. prōpositiō), pasiūlymas, pasiūla

prostitùtė 2 (< lot. prostitutus < prostituere „apleisti, palikti“ [parsidavimui]), kekšė, paleistuvė

prototìpas 2 (gr. prōtotypos < prōtos „pirmas“ + typos „atspaudas, forma, pavyzdys“), pirminis tipas, pirmutinis pavyzdys; pirmavaizdis

proviántas 1 (vok. Proviant < it. provianda), maistas, maisto atsarga; išmintai

provideñcija 1 (lot. prōvidentia < prōvidēns, -entis „numatąs“), apvaizda

provincializmas 2 (prc. provincialisme), provincinis žodis ar posakis; provincialybė

provìzorius 1 (lot. prōvīsor „aprūpintojas, parūpintojas“), vaistinės vedėjas, vaistininkas

prožèktorius 1 (an. projector), prietaisas siauram šviesos pluoštui atmušti; švaitas

psálteris 1 (vok. Psalter < lot. psaltērum < gr. psaltērion), psalmių knyga; psalmynas

pseudonìmas 2 (gr. pseudōnymos < pseudē „netikras“ + onoma, onyma „vardas“), netikras, prasimanytas vardas ar pavardė; slapyvardis

psichològija 1 (prc. psychologie < gr. psychē „siela“ + logos „žodis, kalba“), sielos ir jos reiškinių mokslas; sielotyra

publikãcija 1 (lot. publicātiō), išleistas dalykas, leidinys; spausdintas dalykas, spaudinys

pùlsas 1 (lot. pulsus „dūžis, mūšis, smūgis“), ritmingas kraujo judėjimas gyslose dėl širdies veikimo; plastėjimas, tvinksėjimas; plasta, tvinksnis

pulsúoti (lot. pulsāre „daužyti, mušti, belsti“), mušti pulsui; plastėti, tvinksėti, tvinkčioti

pulverizãtorius 1 (prc. pulvérisateur), prietaisas skysčiams purkšti ar milteliams barstyti; purkštuvas

punktỹras 2 (rus. punktir, turbūt iš vok. punktieren < lot. punctum „taškas“), taškų linija; taškuotė

punktuãcija 1 (vlot. punctuātiō), interpunkcija, skyryba.

R

Rafinèrija 1 (prc. raffinerie), vieta, kur valomos kokios medžiagos, pvz. nafta, cukrus), valykla

rãportas 1 (prc. rapport), pranešimas

reagúoti (vok. reagieren, prc. reagir), veiksmu atsakyti į veiksmą, priešingai veikti; atveikti

reãkcija 1 (prc. réaction), atsakymas į veiksmą veiksmu; atoveikis, atveika

reaktyvùs 4 (prc. réactif), atgal, priešingai veikiąs; atveikus

realýbė 1 (žr. r e a l u s), tai, kas objektyviai egzistuoja, tikras dalykas; tikrenybė, tikrovė

realizúoti (nlot. realisāre, prc. réaliser), vykdyti; įgyvendinti, įvykdyti

realùs 4 (lot. reālis „tikras“), atitinkąs tikrovę, apčiuopiamas; tikras

receptyvùs 4 (prc. réreceptif), galįs imti, prisiimti; imlus

recidỹvas 2 (lot. recidīvus „grįžtąs“), buvusios ligos pasikartojimas, atkritimas; atokrytis, atkrytis

redundáncija 1 (lot. redundantia), ko yra daugiau, negu reikia; perteklius

referãtas 2 (vok. Referat < lot. referat „tepraneša“), pranešimas; paskaita

refereñtas 2 (lot. referēns, -entis „pranešąs“), pranešėjas
reflèksas 2 (lot. reflexus), atspindys
reflèktorius 1 (an. reflector), šviesos, spindulių atmušėjas, atšvietėjas; atšvaitas
refrènas 2 (prc. refrain), pasikartojanti dainos ar eilėraščio dalis; podainis, priedainis
regrèsas 2 (lot. regressus „grįžimas atgal“), žengimas atgal; atžanga
regresyvùs 4 (lot. regressīvus), einąs, žengiąs atgal, atsiliekąs; atžangus
reĩdas (ol. reed), vieta prie uosto laivams stovėti; prieuostis
reĩsfederis, -io (vok. Reissfeder), braižomas įrankis linijoms brėžti; braižìklis
reliatyvùs 4 (lot. relātīvus), santykinis, lygstamas
relìktas 2 (lot. relictus „paliktas“), išlikęs senovės laikų daiktas, reiškinys ar organizmas; išlika
relìkvijos 1 (lot. ds. reliquae „liekanos, likučiai“), palaikai
renegãtas 2 (nlot. renegātus < renegāre „neigti“), kas atmeta savo ankstyvesnes pažiūras bei principus ir pereina į priešingą pusę; atsimetėlis, išdavikas
reostãtas 2 (an. rheostat, prc. rhéostat < gr. rheos „srovė“ + statos „stovįs“), prietaisas elektros srovės stiprumui reguliuoti; varžynas
reprezentántas 1 (prc. représentant < lot. repraesentāns, -antis „atstojąs“), atstovas
reprodùkcija 1 (nlot. reprōductiō), atkūrimas, atgaminimas; kas atgaminta, atgaminys
reproduktyvùs 4 (prc. reproductif), linkęs atgaminti; atgamus
reprodukúoti (lot. reprōdūcere), atgaminti, atkurti
reptìlija (lot. ds. neutr. reptīlia, vs. reptīlis „ropojąs“), stuburinis gyvulys šliaužikas; roplys, ropuolis
resòras 2 (rus. ressora < prc. ressort), vežimo, vagono ir pn. spyruoklė ašies sutrenkimams sušvelninti; lingė, lingynė
resùrsai 1 (prc. ressources), pajamų šaltiniai, atsargos; ištekliai
retinà 2 (lot. retina „tinklelis“), tinklinė akies plėvė; tinklainė
retrogrãdas 2 (lot. retrogrādus „einąs atgal“), atgaleivis, atžagareivis
retrogrãdinis, -ė 1 (žr. r e t r o g r a d a s), atgal sudaromas, atgalinis: *-is darinys* (vok. Rückbildung)
retrospèkcija 1 (nlot. retrōspectiō „žiūrėjimas atgal“), atsižvelgimas, atžvalga

retrospektyvùs 4 (nlot. retrospectīvus), linkęs atgal atsižvelgti; atžvalgus

reumatìzmas 2 (gr. rheumatismos „plūdimas“), sąnarių ir raumenų liga, kaulų gėlimas; sausgėla

reveránsas 1 (prc. révérence), pagarbus nusilenkimas pritupiant; tūpsnis

rezèrvas 1 (prc. réserve), atsarga

rezervãtas 2 (lot. reservātus < reservāre „laikyti, saugoti“), žemės plotas, kur draužiama gyvulius ganyti, medžius kirsti ir kt.; draustinė

rezervuãras 2 (prc. réservoir), vieta, kur kas (dujos, skysčiai ir kt.) laikoma, talpinama; laikykla, talpykla

reziumė̃ 4 (prc. résumé), trumpa, suglausta išvada; santrauka

rezonánsas 1 (prc. résonance < lot. resonans, -antis „išduodąs arba kartojąs balsą“), atbalsis, atgarsis

rezultãtas 2 (nlot. resultātum, prc. résultat), gaminys, išdava, padarinys, pasekmė

ridikiùlis 2 (prc. ridicule < lot. rēticulum „tinklelis“), rankinis moterų krepšelis; rankinukas

ròlė 2 (prc. rôle), pjesės veikiamojo asmens žodžiai; vaidmuo

ruìnos 2 (lot. ruinae < ruere „griūti“), griuvėsiai

rulètė 2 (prc. roulette), suvyniojama metalinė ar audeklinė matuoklė; tieslė

ruliadà 2 (prc. roulade), kapota mėsa arba kumpis, suvyniotas panašiai, kaip stora dešra; vyniotinis

rulònas 2 (prc. roulon), apvalus audimo, apmušalų ar popieriaus rietimas; ritinys, ritulas

rùporas 1, žr. megafonas

ruptūrà 2 (vlot.), trūkimas, trūkis (lot. hernia)

rusicìzmas 2 (prc. russicisme, vok. Russizismus), iš rusų kalbos paskolintas ar pagal rusų kalbos pavyzdį sudarytas žodis ar posakis; rusybė

rusifikãcija 1 (nlot. russificātiō), rusinimas

rusifikúoti (nlot. russificāre), daryti rusais; duoti kam rusišką formą; rusinti.

S

Sacharìnas 2 (nlot. saccharīnum), labai saldūs cukraus vietoje vartojami kristaliniai milteliai; cukrelis

safjānas 2 (rus. safjan, vok. Saffian < pers. sachtijān „ožkena“), plona, minkšta ožkų ir avių kailių oda; tymas

salamándra 1 (lot., gr. salamandra), uodegotas, į driežą panašus varliagyvis; gonys

salònas 2 (prc. salon), svečių kambarys; menė, svetainė

sanatòrija 1 (nlot. sānātōrium < sānāre „gydyti“), gydymo ir sveikatos taisymo įstaiga; gydykla

sedimeñtai 2 (lot. ds. sedimenta), kas nusėdę; nuosėdos

segmeñtas 2 (lot. segmentum „atkarpa“), skritulio dalis, kurią apriboja lankas ir jo styga; nuopjova

sekrètas 2 (prc. secret < sēcrētum „atskiruma, vienuma“), paslaptis, slaptis, slaptybė

sekretùs 4 (lot. sēcrētus „atskirtas, nuošalus“), slaptingas, paslaptingas

sektà 2 (lot. secta), nuo vyraujančios tikybos ar bažnyčios atskilusi grupė; atskala

sektántas 1 (lot. sectāns, -antis < sektāri „sekti, sekioti“), atskilėlis, atskalūnas, atskaluonis

selèkcija 1 (lot. sēlēctiō), atranka

selektyvùs 4 (prc. sélectif), gerai atrenkąs, linkęs atrinkti; atrankus

semántika 1 (prc. sémantique < gr. semantikos „turįs pažymimąją reikšmę“), žodžių reikšmės ir jos atmainų mokslas; reikšmėmokslis, reikšmėtyra

semasiològija 1 (< gr. sēmasia „žodžio reikšmė“ + logos „žodis, kalba“), tas pat, kas ir semantika

separātorius 1 (lot. separātor „skyrėjas“), aparatas vieniems dalykams nuo kitų skirti; skirtuvas

servètė 2 (prc. serviette), skepetėlė nusišluostyti valgant; šluostyklė, šluostukas

servetėlė 2, žr. servetė

siñbolis 1 (gr. symbolon „ženklas, žymė“), sutartinis ženklas kokiai nors sąvokai reikšti; įvaizdis, reikšlas, reikšmuo

simuliãcija 1 (lot. simulātiō), apsimetimas

simuliántas 1 (lot. simulāns, -antis), apsimetėlis

simuliúoti (lot. simulāre), apsimesti

situãcija 1 (lot. situātiō), padėjimas, padėtis

siurprìzas 2 (prc. surprise), staigus, netikėtas dalykas; staigmena

skelètas 2 (gr. skeleton „išdžiūvęs kūnas“), griaučiai, groblai
ski (norv. ski), medinės išlenktos lentutės sniegu čiuožti, pasiremiant lazdomis; slidės
skulptūrà 2 (lot. sculptūra), vaizdų lipdymo ar kalimo menas; lipdyba, vaizdakalyba
slavìzmas 2 (prc. slavisme), iš slavų kalbos paskolintas ar pagal slavų kalbos pavyzdį sudarytas žodis ar posakis; slavybė
soliteris 1 (prc. salitaire), žmogaus ar gyvulio kūne parazituojanti kirmėlė; kaspinuotis
sòsas 2 (prc. sauce < lot. salsa), padažas, dažalas, dažinys
sosìsė 2 (prc. saucisse), dešrelė
sosjèrė 2 (prc. saucière), indelis padažui laikyti; padažinė
spãzmas 2 ir *spazmà* 2 (gr. spasmos ir spasma), mėšlungis, traukulys, traukutis
spèktras 2 (lot. spectrum „paveikslas, vaizdas“), suskaidytos šviesos spalvų vaizdas; spalvynas
spirãlė 2 (lot. spīrālis < spīra „vingis“), sraigto pavidalo kreivė; įvija
stadiònas 2 (gr. stadion), vieta, kur įtaisyta įvairių sporto aikščių; aikštynas
stártas 1 (an. start), varžybų pradžia; pradmė
stìchija 1 (rus. stichija < gr. stoicheion „elementas, pradmuo“), gamtos jėga; gaivalas
stìmulas 1 (lot. stimulus „akstinas, dyglys“), akstinas, paskata, skatulys
stratègas 2 (gr. strātēgos < strātos „kariuomenė“ + agein „vesti“), karo vadas, karvedys; karybos specialistas
stratègija 1 (prc. strategie < gr. strātēgia), karo vedimo mokslas; karyba
struktūrà 2 (lot. structūra), sandara, sąranga, sudėtis
substantỹvas 2 (lot. [nomen] substantīvum), kalbos dalis, kuri reiškia daikto vardą; daiktavardis
substitùtas 2 (lot. substitūtum), kas kuo pakeičiama; pakaitas, pakaitalas, pamainas
substrãtas 2 (lot. substrātum „pamatas, paklodas“), sluogsnis po kitu sluogsniu; posluogsnis
sufiksas 2 (lot. suffixum < suffīgere „prisegti“), žodžio dalis, kuri yra tarp šaknies ir galūnės; priesaga
sufragãnas 2 (prc. suffragant), vyskupo padėjėjas; pavyskupis

sugèstija 1 (lot. suggestiō < suggerere „ką po kuo padėti“), įteigimas, įtaiga

sugestijúoti ir *sugestionúoti*, daryti įtaigą, įteigti, įtaigoti, įtaigauti

sugestionúoti, žr. s u g e s t i j u o t i

sugestyvùs 4 (nlot. suggestīvus), daràs įtaigą; įtaigus

sukcesyvùs 4 (lot. successīvus), vienas po kito sekąs; sekus

supìnas 2 ir *supȳnas* 2 (lot. supīnum [verbum] < supīnus „atgal atlenktas, atgal einąs“), veiksmažodinė forma siekimui reikšti; siekinys

sùrdutas 1 (lenk. surdut < prc. surtout „platus viršutinis drabužis“), smaugtas, ilgas vyriškas drabužis; durtinys

surogãtas 2 (nlot. surrogātum < surrogāre „ką kieno vietoj parinkti“), dirbtinis kokio nors daikto pakaitas; padirbinys

suvenȳras 2 (prc. souvenir), atminimo dovana; atminas

svità 2 (prc. suite < suivre „paskui eiti, sekti“), žymaus asmens, pareigūno palydovai; palyda.

Š

Šampiniònas 2 ir *šampinjònas* 2 (prc. champignon < champ „laukas“), valgomas grybas (Psalliota campestris); pievagrybis

šarnȳras 2 (vok. Scharnier < prc. charnière), sunėrimas, per kurį kas lankstosi; lanksta

šasì (prc. châssis), įvairių mašinų bei įrenginių pamatas (rėmas); važiuoklė

šìferis 1 (vok. Schifer), plona, sluogsneliais skylanti uoliena; skalynas, skalūnas

šìfkartė (tarm. šìpkartė) ir *šìfkortė* 1 (vok. Schiffkarte), bilietas laive važiuoti; laivakortė

šìfras 2 (prc. chiffre „skaitmuo“), slapti sutartiniai ženklai; slaptaraštis

šlãkas 2 (vok. Schlacke), žaizdre išdegusios ir į gabalus supuolusios anglys; (apskritai) kietos liekanos, susidariusios sudegus kietam kurui; išdagos, gargažė

šlìfas 2 (vok. Schliff), nugludintas, nublizgintas ko nors paviršius; gludinys

šlifúoti (žr. š l i f a s), daryti gludų, lyginti; gludinti

šlìktas 2 (vok. Schlichte), glitus skystis (klijai) kam nors klijuoti; glitas

šliùžas 2 (rus. šliuz < ol. sluis ar vvž. slūz), upės ar kanalo įrengimas laivams praleisti; pralaida

šnìcelis 1 (vok. Schnitzel), plonas muštos arba maltos mėsos kotletas, pjausnys

šparãgas 2 (vlot. sparagus), valgoma daržovė (Asparagus), smydras

špiònas 2 (vok. Spion < it. spione), slaptas agentas; šnipas

špòras 2 (vok. Sporn, ds. Sporen), ratelis prie jojimo bato kulnies arkliui paraginti; pentinas

špõsas 2 (vok. Spass < it. spasso „malonumas, džiaugsmas"), išdaiga, pokštas

šprìcas 2 (vok. Spritze), įrankis vaistams į kūną leisti, įšvirkšti; švirkštas

šrìftas 2 (vok. Schrift), spausdinta raidė ar jos metalinis ženklelis, spaudmuo; (*ppr. ds.*) spausdintosios, spaustuvinės raidės, spaudmenys

štãbelis 1 (vok. Stabel), ko nors prikrauta eilė, krūva; rietuvė, šūsnis

štam̃pas 2 (vok. Stampfe < it. stampa „antspaudas"), antspaudas su įstaigos pavadinimu; to antspaudo atspaudas popieriuje; spaudas

štampúoti (žr. š t a m p a s), dėti štampą; spauduoti

štèpselis 1 (vok. Stöpsel „kamštis"), įkišamas įtaisas elektrai prijungti; kištukas

štòras 2 (vok. Store < prc. store), kuo kas užleidžiama, užtraukiama; užuolaida

T

Tachomètras 2 (an. tachometer < gr. tachos „greitis" + metron „matas"), prietaisas greičiui matuoti; greitimatis, greitmatis

takelãžas 2 (vok. Takelage), laivo virvės; laivavirvės

tãlija 1 (rus. talija < prc. taille), žmogaus ar drabužio liemens persmaugimo vieta; juosmuo, liemuo

tekstìlė 2 (lot. textile „audinys"), verpimo ir audimo pramonės gaminiai; audiniai

tem̃pas 2 (it. tempo < lot. tempus „laikas"), greitis, kuriuo vyksta kuris nors reiškinys (pvz. sporto žaidynės); sparta, spartis

tendeñcija 1 (vlot. tendentia < tendere „įtempti, ištiesti; linkti į ką, siekti ko"), linkmė, polinkis

teŕminas 3b (lot. terminus „riba"), tikslus kurios nors mokslo, technikos ar meno sąvokos pažymėjimas; įvardas

terminològija 1 (prc. terminologie < lot. terminus „riba“ + gr. logos „žodis, kalba“), kurios mokslo, technikos ar meno srities terminai; terminija

tìfas 2 (lot. typhus < gr. typhos „garai, dūmai“), šiltinė

tipogrãfas 2 (prc. typographe < gr. typos „atspaudas, ženklas“ + graphein „rašyti“), spaustuvės darbininkas; spaustuvininkas

tipogrãfija 1 (prc. typographie; žr. t i p o g r a f a s), knygų spausdinimo įmonė; spaustuvė

tirãžas 2 (prc. tirage), kurio nors leidinio spausdinamų egzempliorių skaičius; laida

toleráncija 1 (lot. tolerantia „kantrybė, ištvermė“), apkentimas, pakentimas; apykanta, apkanta, pakanta

tolerantùs 4 (lot. tolerāns, -antis < tolerāre „pakęsti, išlaikyti“), apkantus, pakantus

tòpolis 1 (rus. topol', lenk. topol), tuopa (Populus)

toponìmas 2 (prc. toponyme, an. toponym < gr. topos „vieta“ + onoma, onyma „vardas“), tikrinis vietos vardas; vietovardis

tòrmozas 1 (rus. tormoz < gr. tormos „visa, kas išgręžta, skylė“), stabdomasis įrankis; stabdys

tramplìnas 2 (prc. tremplin), stangri lenta, nuo kurios šokinėjama į vandenį; šankynė, šokynė

transkribúoti (lot. transcribere), tiksliai perduoti kalbos garsus rašmenimis; perrašyti

transkrìpcija 1 (lot. transcriptiō), tikslus kalbos garsų perdavimas rašmenimis; perraša

transportỹras 2 (rus. transportir < prc. transporteur „perkėlėjas“), prietaisas kampams brėžti ir matuoti brėžiniuose; matlankis

trèningas 1 (an. training), mankštinimosi pratybos; mankšta

treniruõtė 2 (žr. t r e n i r u o t i), treningas, mankšta

trenirúoti (pagal vok. trànieren ir kt. iš an. train), pratimais lavinti kūno jėgas; mankštinti

trinòmas 2 (prc. trinôme < gr. tri- ir nomē „dalis“), algebrinis trijų dalių reiškinys; trìnaris

tròpikas 1 (gr. tropikos „atgręžtinis“), šiltoji žemės juosta iš abiejų pusiaujo pusių; atogrąža

trotuãras 2 (prc. trotoir), abipus gatvės padarytas takelis pėstiems eiti; šaligatvis

tuberkuliòzė 2 (lot. tuberculosis), užkrečiamoji žmonių ir gyvulių plaučių liga; džiova
tùmoras 1 (lot. tumor „patinimas, tinulys“), auglys, navikas
turnỹras 2 (rus. turnir < sen. prc. tournei), sporto, žaidimo rungtynės, varžybos; žaidynės
tūzas 1 ir *tũzas* 2 (vvž. tūz arba rus. tuz), vyriausia korta viena akimi; švietalas.

U

Umlautas ar *umliautas* 1 (vok. Umlaut), šaknies balsių perkeitimas, atmaina; perkaita
universalýbė 1 (žr. universalus), visuotinybė
universalìstas 2 (prc. universaliste), kas yra ar nori būti universalus; visuotininkas
universalùs 4 (lot. universālis), visa apimantis, visapusiškas, visuotinis
univèrsumas 1 (lot. ūniversum „visuma, pasaulis“), visas pasaulis, visata.

V

Vakãcijos 1 (lot. vacātiō „atleidimas“, ds. vacātiones), atostogos
vakcinà 2 (lot. vaccina), skiepijamoji medžiaga; skiepai
valizà 2 (prc. valise), žr. čemodanas
varijúoti (lot. variāre), daryti įvairų, įvairinti; būti įvairiam, įvairuoti
vaterpãsas 2 (ol. waterpas), prietaisas gulstiniam (horizontaliniam) lygiui tikrinti; gulsčiukas, gulstainis
vaterpòlas 2 (an. water-polo), kamuolio žaidimas vandenyje; vandeninis, vandensvydis
velosipèdas 2 (prc. vélocipède), dvìratis
velosipedìstas 2 (prc. vélocipédiste), dviratininkas
ventiliãtorius 1 (lot. ventilātor), prietaisas orui vėdinti, vėsinti; vėdintuvas, vėsintuvas, oratraukis. Dabar vėsintuvu kartais vadinamas ir an. air conditioner
versifikãcija 1 (lot. versificātiō), eilėdara
vibrãcija 1 (lot. vibratiō), virpėjimas, virpesys
vibrãtorius 1 (lot. vibrātor), prietaisas virpamiems judesiams daryti; virpiklis, virpintuvas
vibrúoti (lot. vibrāre), virpėti

vilà 2 (lot. villa „namas kaime“), namas vasarą gyventi; vasarinė, vasarnamis

vinegrètas 2 (prc. vinaigrette), smulkiai supjaustytų daržovių, kiaušinių, silkės ir pn. mišinys su kokiu padažu; mišrainė

vinjètė 2 (prc. vignette), piešinėlis knygos ar straipsnio pradžiai ar galui pagražinti, papuošti; užsklanda

vìnkelis 1 (vok. Winkel „kampas“), prietaisas kampui nubrėžti; kampainis

vìtrikas 1 (lenk. wytrich < vok. Dietrich), raktas, kuriuo galima visokius užraktus atrakinti; atraktas, visraktis

vitrinà 2 (prc. vitrine), prekių rodomasis langas; prekylangis

vokalìzmas, -o 2 (prc. vocalisme), visi kurios kalbos ar tarmės balsiai; balsynas

volānas, -o 2 (prc. volant „lekiantis, skrendantis“), sudėstyta raukšlė drabužyje; klostė

voleibòlas 2 (an. volley-ball), sviedinio žaidimas tarp dviejų komandų, rankomis mušant sviedinį per tinklą; tinklinis.

Z

Zìperis 1 (an. zipper), užtraukiamas drabužių, rankinukų prietaisas; užtrauktukas (vok. Reissverschluss).

Ž

Žėlė̃ 4 (prc. gelée), drebančios masės valgis; drebučiai, drebuliai

žèstas 2 (prc. geste < lot. gestus), gestas; mostas

žurnālas 2 (prc. journal), dienos darbų užrašų knyga; dienynas, dienoraštis.

ANTROJI DALIS

Lietuviški atitikmenys

A

Abejìngas 1, *lygiažiūris* 2, indiferentus
aikštýnas 1, stadionas
abilūpinis 1, bilabialinis
áikštis 1, *įgeidis* 1, *įnoris* 1, *nìkis* 2, *ùžgaidas* 1, kaprizas
akìbrokštas 1, afrontas
akiniuõtė 2, kobra
akìplėša 1, arogantas
akìplotis 1, žr. akiratis
akìratis 1, *akìplotis* 1, horizontas
akivaizdýbė 1, evidencija
akivaizdùs 4, evidentus
akìvalka 1, *giedrãvalkis* 1, *vaĩkius* 2, katarakta
āklinas 3b, *sandarùs* 3b, hermetiškas
ākstinas 3b, *paskatà* 3b, *skatulỹs* 3b, impulsas
anglýbė 1, anglicizmas
añtdantis 1, *dañtenos* 3b, alveolės
añtdrapanės 1, *mėnesìnės* 2, menstruacija
añtduris 1, *añtlangė* 1, portjera
añtkurpiai 1, getrai
añtlangė 1, žr. antduris
añtodis 1, *gálstotas* 1, epidermė
añtpetis 1, epoletas
añtpilas 1, *ùžpilas* 1, balastas
añtpuolis 1, *puolìmas* 2, ataka
añtrašas 1, adresas
añtrininkas 1, dubletas; dublikatas
apdùjėlis 1, *apdulà* 3b, *pakvaišėlis* 1, *pamišėlis* 1, idiotas
apdulà 3b, žr. apdujėlis
apýbraiža 1, *apribaĩ* 3b, kontūrai
apýbrėža 1, *apibrėžtìs* 3b, *aptartìs* 3b, definicija
apibrėžtìs 3b, žr. apybrėža
apibūdinti, žr. būdinti
apýgarda 1, distriktas
apýkanta 1, *apkantà* 3b, *pakantà* 3b, tolerancija
apýrankė 1, brasletas
apýtaka 1, cirkuliacija
apkantà 3b, žr. apykanta
apkantùs 4, *pakantùs* 4, tolerantus

āpklausas 3b, anketa
apkūnùs 4, *įkūnùs* 4, *kūnìngas* 1, korpulentus
apliñkraštis 1, cirkuliaras
apribaĩ 3b, žr. apybraiža
apsiaũstas 2, paltas
apsimèsti, simuliuoti
apsimẽtėlis 1, simuliantas
apsimetìmas 2, simuliacija
aptartìs 3b, apybrėža
apváizda 1, providencija
apvalaĩnas 4, *stulgùs* 4, ovalus
apvalaĩnis 2, ovalas
asilėnas 1, mulas
asmenãvimas 1, *asmenuõtė* 2, konjugacija
āsmeninimas 1, personifikacija
āsmeninti, personifikuoti
asmenýbė 1, žr. asmuo
asmenuõtė 2, žr. asmenavimas
asmuõ 3b, *asmenýbė* 1, persona
ātbalsis 1, *ātgarsis* 1, rezonansas
ātbraila 1 ir *atbrailà* 3b, karnizas
ateĩvis 2, *atėjūnas* 2, imigrantas
atėjūnas 2, žr. ateĩvis
atgaleĩvis 2, *atžagareĩvis* 2, retrogradas
atgalìnis 2, retrogradinis
atgamìnimas 1, *atgaminỹs* 3b, reprodukcija
atgaminỹs 3, žr. atgaminimas
atgamùs 4, reproduktyvus
ātgarsis 1, žr. atbalsis
atitikmuõ 3b, *lygmuõ* 3a, ekvivalentas
atitráukti, atsiẽti, abstrahuoti
ātkrytis 1, žr. atokrytis
atkùrti, žr. atgaminti
ātminas 3b, suvenyras
atógrąža 1, tropikas
atókrytis 1, *ātkrytis* 1, recidyvas
atóstogos 1, vakacijos
atótrauka 1, *atsajà* 3b, abstrakcija
atóveikis 1, *atveikà* 3b, reakcija
ātraktas, -o 1, vitrikas
atrankà 3b, selekcija
atrankùs 4, selektyvus
atsajà 3b, žr. atotrauka
atsajùs 4, abstraktus
atsargà 3b, rezervas
atsiẽti, žr. atitraukti
atsimẽtėlis 1, *išdavìkas* 2, renegatas
atsiminìmai 2, memuarai
atsiskýrėlis 1, *atskiruõlis* 2, eremitas
atsistatýdinimas 1, dimisija
atsitikìmas 2, *įvykis* 1, incidentas
atskalà 3b, erezija; sekta
atskalūnas 2, žr. atskilėlis
atskalūnýbė 1, žr. atskilimas
atskaluonìs 3b, žr. atskilėlis
atskìlėlis 1, *atskalūnas* 2, *atskaluonìs* 3b, apostatas; eretikas; sektantas
atskilìmas 2, *atskaluonýbė* 1, apostazė
atskyrà 3b, *išskyra* 1, izoliacija
atskiruõlis 2, žr. atsiskyrėlis
ātspalvis 1, *ātšešėlis* 1, niuansas
atspindỹs 3b, refleksas
atstõvas 2, *deputãtas* 1, reprezentantas

atstùmas 2, *núotolis* 1, distancija
ãtšešėlis 1, žr. a t s p a l v i s
atšlaĩnis 2, *šalìnamis* 1, fligelis
atveikùs 4, reaktyvus
ãtšvaitas 1, reflektorius
ãtvaizdas 3b, *pavéikslas* 1, fotografija; portretas
atveikà 3b, žr. a t o v e i k i s
atveĩkti, reaguoti
atžagareĩvis 2, žr. a t g a l e i v i s
atžangà 3b, regresas
atžangùs 4, regresyvus
atžvalgà 3b, retrospekcija
atžvalgùs 4, retrospektyvus
audiniaĩ 3a, tekstilė
audrónaša 1, *audrõšauklis* 1, albatrosas
audrõšauklis 1, žr. a u d r o n a š a
augalijà 2, *augmenijà* 2, flora
auglỹs 4, *navìkas* 2, tumoras
augmenijà 2, žr. a u g a l i j a
aũgštas (*aũkštas*) 2, *gyvẽnimas* 1, etažas
augštìmatis (*aukštìmatis*) 1, altimetras
áuklė 1, guvernantė
áuklėtoja 1, žr. á u k l ė
aũkštas 2, žr. a ũ g š t a s
avėdra 2, grifas.

B

Baigmẽ 4, finišas
baĩdai 2, mebliai
balsýnas 1, vokalizmas
baltãrusis 1, žr. g u d a s
baĩsių kaità, ablautas
bañdymas 1, eksperimentas
bandinỹs 3b, *mėginỹs* 3a, praba
bangólaužis 1, molas
barbarýbė 1, barbarizmas
baudinỹs 3b, pendelis (an. penalty kick)
baũdžiamas 3b, *nusikaĩstamas* 3b, kriminalus
bedievýbė 1, ateizmas
bedievis 2, ateistas
bėglỹs 4, *pabėgėlis* 1, dezertyras
bendratìs 3b, infinityvas
bendrijà 2, *draugijà* 2, *bendrovė* 1, kompanija
bendrìnis žõdis, apeliatyvas
bendrovė 1, žr. b e n d r i j a
beprasmýbė 1, *nesąmonė* 1, absurdas; nonsensas
berãštis 2, analfabetas
bevaldỹstė 2, anarchija
blaivýbė 1, abstinencija
blaiviniñkas 2, abstinentas
braižìklis 1, reisfederis
briaunỹs 4, prizmė
bũdas 2, *póbūdis* 1, charakteris
būdinỹs 3b, supinas
bũdinti, *apibũdinti*, charakterizuoti
bũdvardis 1, adjektyvas
būtàsis laĩkas, preteritas
būtìs 4, žr. b u v i m a s
buvìmas 1, *bũvis* 2, *būtìs* 4, egzistencija
bũvis 2, žr. b u v i m a s
būžỹs 4, *vabzdỹs* 4, insektas.

C

Cukrẽlis 2, sacharinas.

Č

Čiābuvis 1, *sénbuvis* 1, aborigenas; autochtonas
čiáupas 3, *laidùkas* 2, kranas
čiurkšlỹs 4, *purkšlỹs* 4, dušas
čiužinỹs 3b, matracas.

D

Dabità 2, *dabìšius* 2, *gražéiva* 1, *puošéiva* 1, frantas; elegantas
dabìšius 2, žr. dabita
dagtìs 4, knatas
daiktãvardis 1, substantyvas
dailýraštis 1, kaligrafija
dalià 4, *likìmas* 2, *lemtìs* 4, fatumas
dalỹkas 2, *papildinỹs* 3b, objektas
dalìklis 2, divizorius
dángos 1, *plėkšmẽ* 4, diafragma
dañtenos 3b, žr. antdantis
dantų gýdytojas, dantistas
darnà 4, *sąskambis* 1, harmonija
darýba 1, formacija
darnùs 4, harmoningas
daugiakalbis 2, poliglotas
daugiareikšmiškùmas 2, polisemija
daugpatỹstė 2, poligamija
davinỹs 3b, porcija (an. ration)
dažinỹs 3b, žr. padažas
dãžalas 3b, žr. padažas
dažnìnis 2, žr. kartotinis
deginỹs 3b, oksidas
dẽglas 4, fakelas (an. torch)
deguonìs 3b, oksigenas
deĩvė 2 ir *deivẽ* 4, *laũmė* 2, fėja
dė̃klas 2, *makštìs* 4, *įmaũtė* 2, *įmovas* 1, futliaras (an. case)
dėmuõ 3a, elementas; komponentas
derinỹs 3b, kombinacija
dėstytojas 1, *paskaitiniñkas* 2, lektorius
dešimtaĩnis 2, decimalinis
dešrėlė 2, sosisė
didìkas 2, *didžiũnas* 2, magnatas
dìdvyris 1, *karžygỹs* 3b, herojus
dienýnas 1, *dienóraštis* 1, žurnalas
dienóraštis 1, žr. dienynas
dienóvidinis 1, meridianas
dingstìs 4, *príekabė* 1, *vadà* 4, pretekstas
dirbinỹs 3a, fabrikatas
dìrgsnis 1, nervas
domesỹs 3b, interesas
dorà 4, *doróvė* 1, moralė
doróvė 1, žr. dora
doróvininkas 1, moralistas
drabužìnė 2, garderobas
draugijà 2, žr. bendrija
drausmė̃ 4, disciplina
draustìnė 2, rezervatas
drebùčiai 2, *drebuliaĩ* 3b, žėlė
drebuliaĩ 3b, žr. drebučiai
drėgmėmatis 1, higrometras
dujómatis 1, gazometras
dùjos 2, *žìbalas* 3b, gazas
duomuõ 3a, faktas
dùrklas 1, kinžalas (an. dagger)
durtinỹs 3a, surdutas
dùsas 4, *dusulỹs* 3b, astma
dusulỹs 3b, žr. dusas

dvējetas 1, *grùtė* 2, pora
dvìbalsinti, diftongizuoti
dvìbalsis 1, diftongas
dvìkova 1, duelis
dvìnaris 1, binomas
dvipatỹstė 2, bigamija
dvìratininkas 1, velosipedistas
dvìratis 1, velosipedas
dvìsparnis 1, biplanas
džiovà 4, tuberkuliozė.

E

Eilėdara 1, versifikacija
eilùtė 2, kostiumas
einamàsis pãšalio viėtininkas, aliatyvas
einamàsis vidaũs viėtininkas, iliatyvas
eitỹnės 2, procesija
esamàsis pãšalio viėtininkas, adesyvas
esamàsis vidaũs viėtininkas, inesyvas
esýbė 1, *esmė̃* 4, esencija
ėskà 2 ir 4, apetitas
esmė̃ 4, žr. esybė.

G

Gáida 1 ir *gaidà* 4, melodija
gaĩvalas 3b, stichija
galiniñkas 2, akuzatyvas
gálstotas 1, žr. antodis
gamýba 1, produkcija
gaminỹs 3b, produktas
gamtà 4, *prigimtìs* 3b, natūra
gamtiniñkas 2, natūralistas
gamtóvaizdis 1, *kraštóvaizdis* 1, peisažas
gamùs 4, *našùs* 4, *padarùs* 4, *vaisìngas* 1, produktyvus
gardėsis 2, *gardumỹnas* 1, *skanėstas* 2, *skanumýnas* 1, delikatesas
gardumýnas 1, žr. gardėsis
gargãžė 2, žr. išdagos
garsãmokslis 1, fonetika
garsãrašis 1, fonografas
garsintùvas 2, megafonas; ruporas
garsmuõ 3b, fonema
garvežìnė 2, depas
garvežỹs 3a, lokomotyvas
gaublỹs 4, globas
gaũbtas 2, *gaubtùvas* 2, abažūras
gaubtùvas 2, žr. gaubtas
gaujà 4, bánda (an. gang)
gavinỹs 3b, *ìšdava* 1, *pasekmė̃* 3b, *padarinỹs* 3b, rezultatas
gėdulas 3b, trauras (an. mourning)
geidžiamóji núosaka, optatyvas
gėmalas 3b, embrionas
germanýbė 1, *vokietýbė* 1, germanizmas
gesuonìs 3b, azotas; nitrogenas
gydyklà 2, sanatorija
gýdytojas 1, daktaras
gyduõlė 2, *váistas* 1, medikamentas
giedrãvalkis 1, žr. akivalka
giminė̃ 3b, žr. karta
giñčai 2, debatai
giñčas 2, *kiviřčas* 2, disputas; konfliktas

gynéjas 1, *gynìkas* 2, advokatas; bekas
gynýba 1, defenzyva
gynìkas 2, žr. g y n ė j a s
giñklinė 1, *ginklùdė* 2, arsenalas
ginklùdė 2, žr. g i n k l i n ė
gyvãgyslė 1, arterija
gyvẽnimas 1, žr. a ũ g š t a s
gyvijà 2, *gyvulijà* 2, *gyvūnijà* 2, fauna
gyvulijà 2, žr. g y v i j a
gyvūnijà 2, žr. g y v i j a
glãjus 2, liukras
glìtas 2, šliktas
globéjas 1, *užtaréjas* 1, pātronas
gludinỹs 3b, šlifas
glùdinti, šlifuoti
gludìšius 2, *pakalnùtė* 2, konvalija
gobtùvas 2, *vaurà* 4, kapišonas (an. hood)
gomurìnis 2, guturalinis
gonỹs 3, salamandra
graikýbė 1, grecizmas
gražéiva 1, žr. d a b i t a
greitìmatis 1, *greĩtmatis* 1, tachometras
greĩtmatis 1, žr. g r e i t i m a t i s
griáučiai 1, *gróblai* 1, skeletas
griūtìs 4, *núovarta* 1, lavina
griuvẽsiai 2, ruinos
gróblai 1, žr. g r i a u č i a i
grùtė 2, žr. d v e j e t a s
grùžas 4, *įžemis* 1, *kíetžemis* 1, gruntas
gùdas 4, baltarusis
gulsčiùkas 2, *gulstaĩnis* 2, vaterpasas
gulstaĩnis 2, žr. g u l s č i u k a s.

I, Į, Y

Ýda 1, *kliáuda* 1, *trū́kumas* 1, defektas
įdaras 1, *karmšalas* 3b, *kimšinỹs* 3b, faršas
ydìngas 1, *kliaudìngas* 1, defektyvus
įdùkrinti, žr. į v a i k i n t i
įgeidis 1, žr. á i k š t i s
įgyvéndinti, žr. v y k d y t i
įgula 1, garnizonas
įkūnùs 4, žr. a p k ū n u s
įkvėpìmas 2, inspiracija
įmaūtė 2, žr. d ė k l a s
imlùs 4, receptyvus
įmovas 1, žr. d ė k l a s
įnagis 1, *įrankis* 1, *padárgas* 1, *padarynė* 1, *pabū̃klas* 2, instrumentas
indaujà 3b, bufetas
ìndėlis 1, depozitas
įnoris 1, žr. á i k š t i s
iñtarpas 1, žr. ĮĮ t a r p a s
įrankis 1, žr. į n a g i s
įrašas 1, inskripcija
ìrmėdė 1, *pósargos* 1, gripas
įstrižaĩnė 2, diagonalė
įsū̃nyti, žr. į v a i k i n t i
ìšdagos 1, *gargãžė* 2, šlakas
išdáiga 1, *pókštas* 1, šposas
ìšdaras 1, *ìšdaris* 1, *rómytinis* 1, *skãpas* 4, kastratas
ìšdaris 1, žr. i š d a r a s
ìšdava 1, g a v i n y s
išdavìkas 2, žr. a t s i m e t ė l i s
išeivijà 2, emigracija
išeĩvis 2, emigrantas

ìšgama 1, žr. išsigimėlis
ìškalba 1, elokvencija
ìškyla 1, *ìšvyka* 1, ekskursija
iškir̃ptė 2, dekoltė
ìšlika 1, reliktas
išmintaĩ 3b, proviantas
išnaudójimas 1, eksploatacija
išnaudóti, eksploatuoti
išnaudótojas 1, eksploatatorius
ìšraiška 1, *raiškà* 4, ekspresija
išraiškùs 4, *raiškùs* 4, *raiškìngas* 1, ekspresyvus
ìšrašas 1, *ìštrauka* 1, ekscerptas
išsigìmėlis 1, *ìšgama* 1, *ìšvisa* 1, degeneratas
išsigimìmas 2, degeneracija
išsigìmti, degeneruoti
ìšskyra 1, žr. atskyra
ìštaiga 1, *patogùmas* 2, komfortas
ištaigùs 4, *patogùs* 4, komfortabilus
ìštrauka 1, ekscerptas; ekstraktas; citata
ištrėmìmas 2, deportacija
ištremti, deportuoti
ìšvada 1, konkliuzija; konsekvencija
ĮšvaitaĮ 1, (fotografinė) diafragma
ìšvaža 1, eksportas
ìšvietė 1, klozetas
ìšvyka 1, žr. iškyla
ìšvisa 1, žr. išsigimėlis
įtaiga 1, sugestija
įtaigaúti ir *įtaigóti*, sugestijuoti
įtaigóti, žr. įtaigauti
įtaigùs 4, sugestyvus
įtaisas 1, *prietaisas* 1, aparatas
įtampùs 4, žr. įtemptas
įtarpas (*iñtarpas*) 1, infiksas
įtemptas 3b, *įtampùs* 4, intensyvus
įterpinỹs 3a, parentezė
įtrauka 1, abzacas (an. indention)
įvadas 1, *įžanga* 1, introdukcija
įvaĩkinimas 1, adoptacija
įvaĩkinti (*įsū̃nyti* ar *įdùkrinti*), adoptuoti
įvairialýtis 2, *įvairiarū̃šis* 2, *skirtìngas* 1, heterogenus
įvaĩrinti, įvairúoti, varijuoti
įvairúoti, žr. įvairinti
įvaizdis 1, *réikšlas* 1, *reikšmuõ* 3b, simbolis
įvardas 1, terminas
įvartis 1, golas
įvaža 1, importas
įvija 1, spiralė
įvỹkdyti, žr. vỹkdyti
įvykis 1, žr. atsitikimas
įžambìnė 2, hipotenuzė
įžanga 1, žr. įvadas
įžemis 1, žr. gružas.

J

Jausmãžodis 1, *jaustùkas* 2, interjekcija
jaustùkas 2, žr. jausmažodis
jėgómatis 1, dinamometras
jojyklà 2, hipodromas
jotìs 4, *raĩtininkai* 1, kavalerija
juokdarỹs 3b, komikas
juosmuõ 3a, *liemuõ* 3a, talija
jūreĩvis 2, *jū̃rininkas* 1, matrosas
jū̃rininkas 1, žr. jūreivis.

K

Káinininkas 1, žr. kainoraštis
kainóraštis 1, *káinininkas* 1, preiskurantas
kaità 4, alternacija
kaitýba 1, *kaitmuõ* 3b, fleksija
kaitýbinis, fleksyvinis, fleksinis
kaitmuõ 3b, žr. kaityba
kaklãraištis 1, *kaklãryšis* 1, kravatas
kaklãryšis 1, žr. kaklaraištis
kaklìnė 2, *smaugaĩ* 4, difteritas
kalbiniñkas 2, *kalbótyris* 1, lingvistas
kalbótyra 1, lingvistika
kalbótyris 1, žr. kalbininkas
kalnódara 1, orogenezė
kaĩstas 2, polis
kampaĩnis 2, vinkelis (an. square)
kampìnis 2, korneris
kañšalas 3b, žr. įdaras
kareivìnė 2, kazarmė
karýba 1, strategija
kariniñkas 2, aficierius
kariūnas 2, kadetas
karštìnis 2, geizeris
kartà 4, *padermė̃* 3b, *giminė̃* 3b, generacija
kartótinis 1, iteratyvinis
karvedỹs 3b, strategas
karžygỹs 3b, žr. didvyris
kaspinuõtis 2, soliteris
katùtės 2, aplodismentai
kaũkaspenis 1, belemnitas
káukė 1, maskė
kauptùvas 2, akumuliatorius
keistenýbė 1, žr. keistybė
keistýbė 1, *keistenýbė* 1, kuriozas
keistùvas 2, *pérjungiklis* 1, komutatorius
kẽkšė 2, *paleistùvė* 2, prostitutė
kelýba 1, žr. susisiekimas
kéltuvas 1, elevatorius; funikulierius; liftas
ketvirtaĩnis 2, kvadratas
kiáupė 1, *varliãgyvis* 1, amfibija
kiaušiniẽnė 2, omletas
kiekýbė 1, žr. kiekis
kiẽkis 2 ir *kiekýbė* 1, kvalitetas
kíetžemis 1, žr. gružas
kìldinti, etimologizuoti
kilmė̃ 4, genezė
kilmėmokslis 1, etimologija
kilminiñkas 2, genityvas
kimšinỹs 3b, žr. įdaras
kirčiãvimas 1, akcentuacija
kirčiúoti, akcentuoti
kìršintojas 1, *piñklininkas* 1, *siùndytojas* 1, *vaĩdvilkis* 1, intrigantas
kir̃tis 2, akcentas
kištùkas 2, štepselis (an. plug)
kivir̃čas 2, žr. ginčas
kivýnas 1, *mirkinỹs* 3b, infuzorija
klajõklis 2, nomadas
kliáuda 1, žr. yda
kliaudìngas 1, žr. ydingas
klõstė 2, volanas
kniẽdė 2 ir *kniedė̃* 4, nitas (an. rivet)
knỹgdėtė 1, *knỹginė* 1, etažerė
kokýbė 1, žr. kokis
kõkis 2 ir *kokýbė* 1, kvalitetas

koštùvas 2, *koštùvis* 2, filtras
koštùvis 2, žr. koštuvas
kraštóvaizdis 1, žr. gamtovaizdis
kraštutinýbė 1, *kraštutinùmas* 2, ekstremizmas
kraštutinùmas 2, žr. kraštutinybė
krepšìnis 2, basketbolas
krikščionýbė 1, christianizmas
kruvìnė 2, *kruvinóji*, dizenterija
kruvinóji, žr. kruvinė
kūgis 1, konas
kumštýnės 2, boksas
kūnìngas 1, žr. apkūnus
kūrinỹs 3a, žr. sutvėrimas
kvapsnìs 4, *kvaptìs* 4, aromatas
kvaptìs 4, žr. kvapsnis
kvepalaĩ 3b, parfumas
kvėplė̃ 4, bronchas
kvõsti, egzaminuoti
kvotìmas 2, egzaminas.

L

Labdarà 3b, *labdarýbė* 1, filantropija
labdarýbė 1, žr. labdara
labdarỹs 3b, filantropas
lagamìnas 2, čemodanas; valiza
laidà 4, tiražas
laĩdas 4, *ùžstatas* 1, garantija
laidùkas 2, žr. čiaupas
laikyklà 2, *talpyklà* 2, rezervuaras
laĩkmetis 1, epocha; periodas
laĩkraštis 1, gazeta
laivãkortė 1, šifkartė (šipkartė)
laivavedỹs 3b, locmanas
laivãvirvės 1, takelažas
laivýba 1, *laivininkỹstė* 2, navigacija
laivýnas 1, flotas
laivininkỹstė 2, žr. laivyba
lãkštiniai, *-ių* 1, makaronai
lakū̃nas 2, aviatorius; pilotas
lankstà 4, šarnyras
lapìnė 2, *pavėnė* 1, *pavėsìnė* 2, altana
ląstẽlė 2, celė
ląsteliẽna 1, celiuliozė (celiulozė)
laūmė 2, žr. deivė
ledýnas 1, glečeris
leidinỹs 3a, *spaudinỹs* 3a, publikacija
lėktùvas 2, aeroplanas
lemtìngas 1, fatalus
lemtìs 4, žr. dalia
lengvatà 2, privilegija
lenkýbė 1, polonizmas
lénkinti, polonizuoti
lęšis 2, linzė (an. lens)
liemuõ 3a, žr. juosmuo
liepiamóji núosaka, imperatyvas
lietùvas 2, forma
lietuvýbė 1, lituanizmas
lygiagretaĩnis 2, paralelogramas
lygiagrẽtė 2, paralelė
lygiagrẽtis 2, *lygiagretùs* 4, paralelus
lygiagretùs 4, žr. lygiagretis
lygiažiū̃ris 2, žr. abejingas
lýginamas 1, *palýginamas* 1, komparatyvinis
lýgmenas 3a, ekvivalentus
lygmuõ 3a, žr. atitikmuo

ligóninė 1, lazaretas
lýgstamas 1, reliatyvus
likìmas 2, žr. d a l i a
lìngė 1, *liñgynė* 1 arba *lingỹnė* 2, lisoras
linkmẽ 4, *pólinkis* 1, tendencija
linksniãvimas 1, *linksniuõtė* 2, deklinacija
linksniuõtė 2, žr. l i n k s n i a v i m a s
lipdýba 1, *vaizdakalýba* 1, skulptūra
lytìs 4, forma
luošỹs 4, invalidas.

M

Maišatìs 3b, *páiniava* 1, *sąmyšis* 1, *suirùtė* 2, chaosas
makštìs 4, žr. d ė k l a s
maltìnis 2, kotletas
malūnsparnis 1, *sraigtãsparnis* 1, helikopteris
mankštà 4, *treniruõtė* 2, treningas
mankštìnti, treniruoti
mãstas 2, maštabas (an. scale)
mãtlankis 1, transportyras (an. protractor)
matmuõ 3b, dimensija
mažakraujỹstė 2, anemija
mẽdžiaga 1, materialas; materija
medžiagìnis 2, materialus
mėgėjas 1, amatorius
mėginỹs 3a, žr. b a n d i n y s
mẽlis 1, azūras
mẽnė 2, *svetaĩnė* 2, salonas
mėnesìnės 2, žr. a n t d r a p a n ė s
mėrdėjimas 1, *merdesỹs* 3b, agonija
merdesỹs 3b, žr. m e r d ė j i m a s
mėsẽtis 2, koldūnas
mėšlùngis 1, *traukulỹs* 3a, *traukùtis* 2, konvulsija; spazmas
mėtraštis 1, analai; kronika
miegeĩvis 2, *nakvišà* 3b, lunatikas
miẽlas 2, gipsas
milžinas 3b, gigantas; kolosas
milžiniškas 1, kolosalus
minkštakūnis 2, moliuskas
mirkinỹs 3b, žr. k i v y n a s
mišraĩnė 2, vinegretas
mišrỹs 4, *mišrūnas* 2, *mišruõlis* 2, hibridas
mišrūnas 2, žr. m i š r y s
mišruõlis 2, žr. m i š r y s
mókytinis 1, *šviesuõlis* 2, inteligentas
mostagúoti, gestikuliuoti
mõstas 2, gestas, žestas
movà 4, mufta (an. muff).

N

Nairà 4, *vaipulỹs* 3b, grimasa
nakvišà 3b, žr. m i e g e i v i s
našystà 2, *nešẽnė* 2, mada
našùs 4, žr. g a m u s
naudiniñkas 2, datyvas
naũgė 2, metalas
naujãdaras 1, neologizmas
naujakurỹs 3b, *naujõkas* 2, *nausėdỹs* 3b, kolonistas
naujõkas 2, žr. n a u j a k u r y s
naujokýnas 1, *nausėdijà* 2, kolonija

nausėdijà 2, žr. naujokynas
naujóvė 1, inovacija
nausėdỹs 3b, žr. naujakurys
navìkas 2, žr. auglys
nedarnà 4, disharmonija; kakofonija
néigiamas 3a ir *neĩgiamas* 3b, negatyvus
neigìmas 2, *neiginỹs* 3a ir 3b, *neigtùkas* 2, negacija
neiginỹs 3a ir 3b, žr. neigimas
néigti ir *neĩgti*, neguoti
neigtùkas 2, žr. neigimas
nejautrà 4, anestezija
nemókša 1, *nežìnėlis* 1, *tamsuõlis* 2, ignorantas, profanas, obskurantas
nepríteklius 1, *núostolis* 1, *stokà* 4, *trū̃kumas* 1, deficitas
nesą́monė 1, žr. beprasmybė
nešẽnė 2, žr. našysta
neùžauga 1, *nykštùkas* 2, gnomas; liliputas
neviltìs 3b, *núovyla* 1, desperacija
nežìnėlis 1, žr. nemokša
nežinià 3b, žr. nežinojimas
nežinójimas 1, *nežinià* 3b, ignorancija
nìkis 2, žr. áikštis
nykštùkas 2, žr. neužauga
núokrypa 1, aberacija; deviacija; digresija; ekskursas
núolaida 1, koncesija
núolauža 1, *núotrupa* 1, fragmentas
núomaras 1, epilepsija
núomonė 1, opinija
núopjova 1, segmentas
núorašas 1, *pérrašas* 1, kopija
núosėdos 1, sedimentai
nuoseklùs 3a, konsekventus
núostolis 1, žr. nepriteklius
nuošalė̃ 3a, ofsaidas
núošimtis 1, procentas
núotykis 1, avantiūra
núotolis 1, žr. atstumas
núotrupa 1, žr. nuolauža
núovala 1, placenta
núovarta 1, žr. griūtis
núovyla 1, žr. neviltis
nusikalstamas 3b, žr. baudžiamas
nusikaltìmas 2, kriminalas.

O

Omė̃ 4, instinktas
orãtraukis 1, žr. vėdintuvas
oreĩvis 2, aeronautas
órlaivis 1, dirižablis.

P

Pabėgėlis 1, žr. bėglys
pabū̃klas 2, žr. įnagis
padárgas 1, žr. įnagis
pãdarynė 1, žr. įnagis
padarinỹs 3b, žr. gavinys
padarùs 4, žr. gamus
padavà 3b, žr. padavimas
padavėjas 1, kelneris; oficiantas
padavìmas 2, *padavà* 3b, *sakmė̃* 4, legenda
pãdažas 3b, *dãžalas* 3b, *dažinỹs*

3b, sosas
padažìnė 2, sosjerė
padermė̃ 3b, žr. karta
padėtìs 3b, situacija
padirbinỹs 3b, falsifikatas; surogatas
pãgrindas 3b, *pãmatas* 3b, bazė; fundamentas; principas
pagrindùs 4, fundamentalus
páiniava 1, žr. maišatis
pajėgà 3b, potencija
pãkaitalas 3b, *pãkaitas* 3b, *pãmainas* 3b, substitutas
pãkaitas 3b, žr. pakaitalas
pakalnùtė 2, žr. gludišius
pakantà 3b, žr. apykanta
pakantùs 4, žr. apkantus
pakylà 3b, estrada
pakója 1, *paminà* 3b, *papė̃dė* 2, pedalas
pakvaĩšėlis 1, žr. apdujėlis
palaidìnis 2, chalatas
palaikaĩ 3b, relikvijos
paleistùvė 2, žr. kekšė
palydà 3b, eskorta; svita; konvojus
palýginamas 1, žr. lyginamas
palikuonìs 3b, descendentas
pãmainas 3b, žr. pakaitalas
pãmatas 3b, žr. pagrindas
pamėklė̃ 3b, *šmėkla* 1, *vaĩdalas* 3b, *vaiduõklis* 2, fantomas
pamiñklas 2, monumentas
pamìšėlis 1, žr. apdujėlis
pamokà 3b, lekcija
pamókomas 1, instruktyvus
panašà 3b, *panašýbė* 1, analogija
papė̃dė 2 ir *papėdė̃* 3b, žr. pakoja; žr. pastovas
papildinỹs 3b, žr. dalykas
paplūdimỹs 3b, pliažas
pãpuošalas 3b, *puošmenà* 3b, *puošmuõ* 3b, ornamentas
pardà 4, *varžýtynės* 1, aukcionas; licitacija
pasekmė̃ 3b, žr. gavinys
pasiūlà 3b, propozicija
paskaità 3b, lekcija; referatas
paskaitiniñkas 2, lektorius; referentas
paskatà 3b, žr. akstinas
paslaptìngas 1, žr. slaptingas
paslaptìs 3b, *slaptìs* 4, *slaptýbė* 1, sekretas
pastráipa 1, abzacas
pastõvas 2, *papėdė̃* 3b, pjedestalas
pãšalio einamàsis viẽtininkas, adesyvas
pašnekesỹs 3b, konversacija
pataisà 3b, korektyvas
patarė́jas 1, konsultantas
pãtykis 1, kreditas
patogùmas 2, žr. ištaiga
patogùs 4, žr. ištaigus
patraukà 3b, žr. trauka
paváizdas 1, iliustracija
pavaizdúoti, iliustruoti
pavéikslas 1, žr. atvaizdas
pavė́nė 1, žr. lapinė
pavė́sinė 1, žr. lapinė
pãvyskupis 1, sufraganas
pažangà 3b, progresas
pažanginiñkas 2, progresistas

pažangùs 4, progresyvus
pažymà 3b, kvitas (an. receipt)
pažyminỹs 3b, atributas
péikšmas 1, kulminacija
pélkių drugỹs, šlãpdrugis, maliarija
pentìnas 2, šporas
pérbalsa 1, umlautas
perétuvas 1, inkubatorius
pérjungiklis 1, žr. keistuvas
pérkasas 1, kanalas
perleñkis 2, akordas
peřpetė 1, akselbantas
pérraša 1, transkripcija
pérrašas 1, žr. nuorašas
pérrašyti, transkribuoti; kopijuoti
peřteklius 1, redundancija
pértrauka 1, *tarpùveiksmis* 1, antraktas
pėstijà 2, *pėstininkai* 1, *pėstininkijà* 2, infanterija
pėstininkai 1, žr. pėstija
piausnỹs 4, žr. pjausnys
pievãgrybis 1, šampinionas (šampinjonas)
pìktvotė 1, *šùnvotė* 1, furunkulas; karbunkulas
pilnatìs 3a, plenumas
pìnklės 1, *sánkirša* 1, intriga
pìnklininkas 1, žr. kiršintojas
pirklỹs 4, *prekýbininkas* 1, komersantas
pirmãraštis 1, *tikrãraštis* 2, originalas
pirmãvaizdis 1, prototipas
pirmenýbė 1, *pirmùmas* 2, prioritetas
pirmùmas 2, žr. pirmenybė
pirmū̃nas 2, pionierius
pjaustinỹs (*piausnỹs*) 4, šnicelis (an. veal-cutlet)
plastà 4, *tviñksnis* 2, pulsas
plastéti, tvinkséti, tvìnkčioti, pulsuoti
plaũčių uždegìmas, pneumonija
plėkšmẽ 4, žr. dangos
plėtõtė 2, *plėtrà* 4, *raidà* 4, evoliucija
plėtrà 4, ekspansija; žr. plėtotė
plėtrùs 4, *plitùs* 4, ekspansyvus
plitùs 4, žr. plėtrus
plū̃duras 3b, *plūdurỹs* 3b, buja
plūdurỹs 3b, žr. plūduras
plùnksninė 1, penalas
póbūdis 1, žr. būdas
pódainis 1, *príedainis* 1, refrenas
pókylis 1, *puotà* 4, balius; banketas
pókštas 1, žr. išdaiga
pólinkis 1, žr. linkmė
pólinksnis 1, postpozicija
pósakis 1, frazė
pósargos 1, žr. irmėdė
pósluogsnis (*pósluoksnis*) 1, substratas
prabangà 3b, liuksas (liuksusas)
prãdininkas 1, iniciatorius
pradmẽ 4, startas
pradmuõ 3b, elementas; žr. pagrindas
pradžià 2 ir 4, iniciatyva
pradžiãmokslis 1, elementorius
prãkasas 3b, tranšėja
pralaidà 3b, elipsė; šliužas

prãmanas 3b, *prãmonė* 1, fikcija
prãmonė 1, industrija; žr. pramanas
prãmonininkas 1, industrialistas
prancūzýbė 1, galicizmas
pranešėjas 1, *paskaitiniñkas* 2, diktorius; prelegentas; referentas
pranešìmas 2, raportas; referatas
pražangà 3b, folas
prekýba 1, komercija
prekýbininkas 1, žr. pirklys
prekýlangis 1, vitrina
prekýraštis 1, faktūra
priebalsýnas 1, konsonantizmas
príebalsis 1, konsonantas
príedainis 1, žr. podainis
príedėlis 1, apozicija
príedvasinis príebalsis, aspirata
príedvasis 1, aspiracija
príegaidė 1, intonacija
príegaidžių kaità, metatonija
príekabė 1, žr. dingstis
príekinė saugà, avangardas
príelaida 1, premisa; supozicija
príereikšmis 1, konotacija
príesaga 1, sufiksas
príestotis 1, *príevaža* 1, peronas
príešdėlis 1, prefiksas
priešýbė 1, *priešingýbė* 1, *príeštara* 1, kontrastas; kontradikcija; antitezė
priešingýbė 1, žr. priešybė
príešininkas 1, oponentas
príešnuodis 1, antidotas
príešpuolis 1, kontrataka
príeštara 1, žr. priešybė
prieštaráuti 1, oponuoti
príetaika 1, adaptacija; akomodacija
príetaisas 1, žr. įtaisas
príeuostis 1, reidas
príevaža 1, žr. priestotis
prigimtìs 3b, žr. gamta
privãlomas 1, obligatorinis, -oriškas
próga 1, okazija
prõtas 2, intelektas
prõtininkas 1, intelektualas
provincialýbė 1, provincializmas
psalmýnas 1, psalteris
pūdinỹs 3a, kompostas
pūlinỹs 3a, abscesas
púokštė 1, buketas
puolìmas 2, žr. antpuolis
puošéiva 1, žr. dabita
puošmenà 3b, žr. papuošalas
puošmuõ 3b, žr. papuošalas
puotà 4, žr. pokylis
pupẽlė 2, fasolis (an. string bean)
purkšlỹs 4, žr. čiurkšlys
purkštùvas 2, pulverizatorius
pusiáujas 1, ekvatorius
pùskarininkis 1, seržantas
putẽsiai 2, musas
pùtnagas 1, kvarcas.

R

Raidà 4, žr. plėtotė
raidýnas 1, alfabetas
raiškà 4, žr. išraiška
raiškìngas 1, žr. išraiškus
raiškùs 4, žr. išraiškus
raĩtininkai 1, žr. jotis

raĩtininkas 1, kavaleristas
rangõvas 2, kontraktorius
rankinùkas 2, ridikiulis
rankógalis 1, manketas, manžetas
rañkraštis 1, manuskriptas
rašýba 1, ortografija
rašmuõ 3b, grafema
rašýtojas 1, literatas
rãštinė 1, kanceliarija
raumenýnas 1, muskulatūra
raumuõ 3b, muskulas
raupsaĩ 4, lepra
reikiamýbės dalỹvis, gerundyvas
réikšlas 1, žr. įvaizdis
reikšmémokslis 1, *reikšmėtyra* 1, semantika, semasiologija
reikšmėtyra 1, žr. reikšmėmokslis
reikšmuõ 3b, žr. įvaizdis
rìdas 2, *ritinỹs* 3b, cilindras
riestìnis skliaustẽlis, parentezė
rietuvẽ 3a, *šū̃snis* 1, štabelis (an. pile, stack)
ryklỹs 4, akula (an. shark)
rinkėjas 1, *rinkìkas* 2, elektorius
rinkìkas 2, žr. rinkėjas
rinkinỹs 3b, kolekcija; komplektas
ritinỹs 3b, žr. ridas; ritulas
rìtulas 3b, rulonas
rodỹklė 2, indeksas
rodìklis 2, indikatorius
rómytinis 1, žr. išdaras
rópinė 1, grafinas, karafka
roplỹs 4, *ropuõlis* 2, reptilija
ropuõlis 2, žr. roplys
rusýbė 2, rusicizmas
rùsinimas 1, rusifikacija
rùsinti, rusifikuoti.

S

Sąjunga 1 ir *sąjungà* 3b, asociacija
sakmẽ 4, žr. padavimas
saldýmedis 1, *saĩdmedis* 1, lakrica
saĩdmedis 1, žr. saldymedis
sąlyga 1, kondicija
salýnas 1, archipelagas
sąlytis 1, kontaktas
sąmaiša 1, kontaminacija
sąmata 1, biudžetas
sámbalsis 1, hiatas
sámbūvis 1, koegzistencija
sąmyšis 1, žr. maišatis
sándara 1, *sąranga* 1, *sudėtìs* 3b, struktūra
sandarùs 3b, žr. aklinas
sañdas 2, komponentas
sándūra 1, kolizija
sánkaita 1, metatezė
sánkirša 1, žr. pinklės
sántalka 1, kolektyvas
sántrauka 1, kontrakcija; konspektas; reziumė
sántrumpa 1, abreviatūra
sántvara 1, ferma
sąranga 1, žr. sandara
sąskaitýba 1, buhalterija
sąskaitininkas 1, buhalteris
sąskambis 1, eufonija; harmonija
saunorà 2, žr. savimeilis
saũsgėla 1, reumatizmas
savamõkslis 2, *savìmoka* 1, autodidaktas

savìmeilė 1, *savìmyla* 1, egoizmas
savìmeilis 1, *savìmyla* 1, *saunorà* 2, egoistas
savìmyla 1, egoizmas; egoistas
savìmoka 1, žr. savamokslis
savìstaba 1, introspekcija
savìtaiga 1, autosugestija
savìvalda 1, autonomija
sẽgė 2, fibula
seklỹs 4, detektyvas
sekùs 4, sukcesyvus
sénbuvis 1, žr. čiabuvis
senýbė 1, archaizmas
siaubūnas 2, *slìbinas* 3b, drakonas
siekinỹs 3a, supinas
sielótyra 1, psichologija
sietýnas 1, *šakinỹs* 3b, kandeliabras; liustras
Sietýnas 1, Plejados
siurblỹs 4, pompa
skaičiãvimas 1, *skaičiuõtė* 2, numeracija
skaičiuõtė 2, žr. skaičiavimas
skáidula 1, fibra
skaĩstvaris 1, žr. žalvaris
skaitýba 1, lektūra
skaitmẽ 4, ciferblatas
skalýnas 1, *skalūnas* 2, šiferis (an. slate)
skalūnas 2, žr. skalynas
skanẽstas 2, žr. gardėsis
skanumýnas 1, žr. gardėsis
skãpas 4, išdaras
skatulỹs 3b, žr. akstinas
skeřsmenas 3b, diametralus
skersmuõ 3b, diametras
skẽtis 2, parasonas (an. umbrella)
skiepaĩ 4, vakcina
skìltis 1, grafa
skyrýba 1, interpunkcija, punktuacija
skìrsnis 1, paragrafas
skiřtas 2, *skirtýbė* 1, *skìrtumas* 1, diferencija
skirtýbė 1, žr. skiřtas
skìrtingas 1, žr. heterogenus
skìrtumas 1, žr. skiřtas
skirtùvas 2, separatorius
sklaidà 4, dispersija
sklandytùvas 2, planeris
skõlininkas 1 ir *skoliniñkas* 2, debitorius
skõlintojas 1, kreditorius
skraidýba 1, aviacija
skraidyklà 2, aerodromas
skraĩstė 2, mantija; pelerina
skritulỹs 3b, diskas
skundėjas 1, *skundìkas* 2, denunciatorius
skundìkas 2, žr. skundėjas
slañktas 2, žr. sloga
slapývardis 1, pseudonimas
slaptãraštis 1, kriptografija; šifras
slaptýbė 1, žr. paslaptis
slaptìngas 1, *paslaptìngas* 1, sekretus
slavýbė 1, slavizmas
slėgėlẽ 3a, *slogùtis* 2, košmaras (an. nightmare)
slėgmatis 1, manometras
slėgtùvas 2, *spaustùvas* 2, *spaudỹnė* 2, presas
slìbinas 3b, žr. siaubūnas

slìdės 2, ski
slogà 4, *slañktas* 2, kataras
slogùtis 2, žr. slėgėlė
smaugaĩ 4, žr. kaklinė
smýdras 2, šparagas
smulkmẽ 4, *smùlkmena* 1, detalė
smùlkmena 1, žr. smulkmė
smùlkmeniškas 1, detalus
sóstas 1, tronas
spalvýnas 1, spektras
spartà 4, *spařtis* 2, tempas
spařtis 2, žr. sparta
spaũdas 4, štampas
spaudýnė 2, žr. slėgtuvas
spaudinỹs 3a, žr. leidinys
spáudmenys 3a, žr. spaudmuo
spaudmuõ 3a ir 3b, šriftas
spaustùvas 2, žr. slėgtuvas
spaustùvė 2, tipografija
spaustùvininkas 1, tipografas
spìtė 2, kokarda
sprogìmas 2, *sprógsmas* 1, eksplozija
sprogmuõ 3a, petarda
sprógsmas 1, žr. sprogimas
sprógstamasis 1, eksplozyvinis
sraigtãsparnis 1, žr. malūnsparnis
srovėmatis 1, amperametras
stãbas 4, paralyžius
stabdỹs 4, tormozas (an. brake)
stačiatikis 1, ortodoksas
staigmenà 3b, siurprizas
stãtmenas 3b, perpendikuliarus; vertikalus
statmuõ 3b, perpendikuliaras
stebyklà 2, observatorija
steigiamàsis susirinkìmas, konstituanta
stipruõlis 2, atletas
stokà 4, žr. nepriteklius
stovyklà 2, lageris (an. camp)
stulgùs 4, žr. apvalainas
sudėtìs 3b, žr. sandara
suirùtė 2, žr. maišatis
sukaktìs 3b, *sukaktùvės* 2, jubiliejus
sukaktùvės 2, žr. sukaktis
sukaktùvininkas 1, jubiliatas
sukìlėlis 1, insurgentas
suktùkas 2, piruetė
sultinỹs 3b, buljonas
susisiekìmas 2, *kelỹba* 1, komunikacija
sutartìnis 2, konvencionalus
sutartìs 3b, kontraktas
sutvėrìmas 2, *tvėrinỹs* 3a, *kūrinỹs* 3a, kreatūra
sváičioti, žr. svajoti
sváičiotojas 1, žr. svajotojas
svajóti, sváičioti, fantazuoti
svajótojas 1, *sváičiotojas* 1, fantastas
svetaĩnė 2, žr. menė
svìdinti, poliruoti
svidmenà 3b, žr. svidmuo
svidmuõ 3b, *svidmenà* 3b, politūra.

Š

Šakinỹs 3b, žr. sietynas
šalìgatvis 1, trotuaras
šalìnamis 1, atšlainis
šalvìs 4, *upėtakis* 1, forelė

šankỹnė 2, *šokỹnė* 2, tramplinas
šatrijà 2, *výdraga* 1, *žiežula* 1, furija
šáudmenys 3a, municija
šauklỹs 4, heroldas
šauksminiñkas 2, vokatyvas
šeštaĩnis 2, kubas
šilmuõ 3b, kalorija
šiltdaržis 1, žr. šiltnamis
šiltinė 1, tifas
šiltlysvė 1, inspektas (an. hotbed)
šiltnamis 1, *šiltdaržis* 1, oranžerija
šlãpdrugis 1, žr. pelkių drugys
šluostỹklė 2, *šluostùkas* 2, servetė
šluostùkas 2, žr. šluostyklė
šmėkla 1, žr. pamėklė
šnìpas 4, špionas (an. spy)
šokỹnė 2, žr. šankynė
šovinìnė 2, patrontašas
šoviniỹs 3a, patrònas
šūkis 2, devizas, lozungas
šukúosena 1, frizūra
šùnvotė 1, žr. piktvotė
šūsnis 1, žr. rietuvė
švaĩtas 2, prožektorius
šviesiaplaũkis 2, blondinas
šviesómatis 1, fotometras
šviesuõlis 2, žr. mokytinis
šviesúomenė 1, inteligentija
šviẽtalas 3b, koziris; tūzas
švirkštas 2, špricas (an. syringe).

T

Talpyklà 2, žr. laikykla
tamsiaplaũkis 2, brunetas
tamsuõlis 2, žr. nemokša
tapatùs 4, identiškas
tarinỹs 3b, predikatas
tarmė̃ 4, dialektas
tarmétyra 1, dialektologija
tarmýbė 1, dialektizmas
tařpsnis 2, fazė
tarptautìnis 2, internacionalus, -inis
tarpùvaldis 1, interegnumas
tarpùveiksmis 1, žr. pertrauka
tařsena 1, dikcija
taškuõtė 2, punktyras (an. dotted line)
táukšas 3, buferis
tautà 4, nacija
tautýbė 1, nacionalybė
tautiniñkas 2, nacionalistas
tautìnis 2, *taũtiškas* 1, nacionalus
taũtiškas 1, žr. tautinis
tautósaka 1, folkloras
tautósakininkas 1, folkloristas
tautótyra 1, etnografija, etnologija
tautóvardis 1, etnonimas
teisėtas 1, legalus
teisýnas 1, kodeksas
téisininkas 1, juristas
téisių mókslas, jurisprudencija
terminijà 2, terminologija
tėvãvardis 1, patronimikas
tiesióginė núosaka, indikatyvas
tieslė̃ 4, ruletė
tikýba 1, konfesija
tìkras 4, realus
tikrãraštis 1, žr. pirmaraštis
tikrenýbė 1, *tikróvė* 1, realybė
tikróvė 1, žr. tikrenybė

tikslùs 4, precizus
týmas 1, safjanas
tinklaĩnė 2, retina
tinklìnis 2, voleibolas
tirštintùvas 2, kondensatorius
tolýgus 3, adekvatus; žr. tapatus
traukà 4, *patraukà* 3b, atrakcija
traukulỹs 3a, žr. mėšlungis
traukùtis 2, žr. mėšlungis
tremtìs 4, egzilis
treniruõtė 2, žr. mankšta
trìbalsis 1, triftongas
trykšlỹs 4, *tryškỹnė* 2, fontanas
trìnaris 1, trinomas
tryškỹnė 2, žr. trykšlys
trūkis 2, ruptūra
trūkumas 1, žr. yda; neprieteklius
túopa 1, topolis
tūpsnis 1, kniksas; reveransas
turẽklai 2, baliustrada
tvárstis 1, žr. tvartis
tvártis 1, *tvárstis* 1, bandažas
tvėrinỹs 3a, žr. sutvėrimas
tvìnkčioti, žr. plastėti
tvinkséti, žr. plastėti
tviñksnis 2, žr. plasta
tvirtỹnė 2, fortas.

U

Ugnìkalnis 1, vulkanas
ūkvedỹs 3a, ekonomas
uogiẽnė 2, konfitūrai
upėtakis 1, žr. šalvis
upėtyra 1, potamologija
upýnas 1, baseinas
ùždas 2, *ùždėlis* 1, *ùžstatas* 1, fantas
ùždėlis 1, žr. uždas
ùžgaidas 1, žr. áikštis
ùžkardas 1, barikada
ùžkratas 1, žr. užkrėtimas
užkrėtìmas 2, *ùžkratas* 1, infekcija
ùžlankas 1, falcas
ùžmova 1, žr. mova
užpakalìnė saugà, ariergardas
ùžpilas 1, žr. antpilas
ùžribis 1, áutas
ùžsklanda 1, vinjetė
ùžstatas 1, žr. laidas
užtrauktùkas 2, ziperis (vok. Reissverschluss)
užúolaida 1, štoras
užúomina 1, aliuzija.

V

Vabzdỹs 4, žr. būžys
vadà 4, žr. dingstis
vãdas 4, *vadõvas* 2, lyderis
vadõvas 2, žr. vadas
vaĩdalas 3b, žr. pamėklė
vaidilà 2, aktorius, artistas
vaidmuõ 3b, rolė
vaiduõklis 2, žr. pamėklė
vaĩdvilkis 1, žr. kiršintojas
vaikžagỹs 3b, pederastas
vaipulỹs 3, žr. naira
vaisiẽnė 2, kompotas
váistas 1, žr. gyduolė
váistinė 1, aptieka
váistininkas 1, aptiekorius; provizorius

vaizdakalýba 1, žr. lipdyba
vaizduõtė 2, fantazija
valgiãraštis 1, meniu
valyklà 2, rafinerija
vaĩkius 2, žr. akivalka
vandenìlis 2, hidrogenas
vandenìnis 2, *vandénsvydis* 1, vaterpolas
vandenýnas 1, okeanas
vandénsvydis 1, žr. vandeninis
vandénvardis 1, hidronimas
vardãženklis 1, monograma
variklis 2, motoras
varliãgyvis 1, žr. kiaupė
vartininkas 1, golkiperis
varžýbos 1, *varžýtynės* 1, konkurencija
varžýnas 1, reostatas
varžýtynės 1, žr. parda, varžybos
varžýtininkas 1, *varžõvas* 2, konkurentas
varžõvas 2, žr. varžýtininkas
vasarìnė 2, *vasárnamis* 1, vila
vasárnamis 1, žr. vasarinė
vasárvietė 1, kurortas
vaškýtinė 1, cerata
vaurà 4, žr. gobtuvas
važiuõklė 2, šasi
važtà 4, *vežmẽnė* 2, bagažas
vedinỹs 3b, derivatyvas
vėdintùvas 2, *vėsintùvas* 2, *orãtraukis* 1, ventiliatorius
veidmainỹs 3, hipokritas
veidmainỹstė 2, hipokrizė
veiklùs 4, aktyvus
veikmuõ 3b, funkcija
véikslas 1, aspektas
veiksnỹs 4, faktorius
véjamatis 1, anemometras
vėsintùvas 2, žr. vėdintuvas
vežmẽnė 2, žr. važta
výdraga 1, žr. šatrija
vienalỹtis 2, *vienarũšis* 2, homogenus
vienarũšis 2, žr. vienalytis
víenbalsinti, monoftongizuoti
víenbalsis 1, monoftongas
vienpatỹstė 2, monogamija
víensparnis 1, monoplanas
viẽšbutis 1, hotelis
vietãženklis 1, plackartė
viẽtininkas 1, lokatyvas
vietóvardis 1, toponimas
výkdyti, įvýkdyti, įgyvéndinti, realizuoti
výksmas 2, procesas
vilkìkas 2, buksyras (an. tug-boat)
vìlkstinė 1, *vìrtinė* 1, karavanas
vyniótinis 1, ruliada
virpesỹs 3b, vibracija
virpéti, vibruoti
virpìklis 2, *virpintùvas* 2, vibratorius
virpintùvas 2, žr. virpiklis
viršìlà 2, feldfebelis (an. sergeant major)
vìrtinė 1, žr. vilkstinė
visatà 2, kosmas; makrokosmas; universumas
vyskupijà 2, *vyskupỹstė* 2, diecezija
vyskupỹstė 2, žr. vyskupija
vìsraktis 1, žr. atraktas

vỹstas 2, gorsetas, korsetas
visuotinýbė 1, universalybė
visúotininkas 1, universalistas
visúotinis 1, universalus
vokietýbė 1, žr. germanybė
vókietinti, germanizuoti.

Ž

Žabìnis 2, *žabinỹs* 3b, fašina
žabinỹs 3b, žr. žabinis
žaidỹnės 2, turnyras
žaidinỹs 3a ir 3b, mačas
žálvaris 1, *skaĩstvaris* 1, bronza; misingis
žañdenos 3b, bakenbardai (an. whiskers)
žemėlapýnas 1, atlasas
žemėtyra 1, geologija
žemýnas 1, kontinentas
žėmininkas 1, *žemvaldỹs* 3a, agraras
žėmkasė 1, ekskavatorius
žemvaldỹs 3a, žr. žemininkas
ženklýnas 1, kodas
žiaumuõ 3a, žr. žiomuo
žibalas 3b, žr. dujos
židinỹs 3b, fokas (fokusas)
žíežula 1, žr. šatrija
žiniāraštis 1, formuliaras
žingsniāmatis 1, pedometras
žiomuõ 3a, *žiaumuõ* 3a, krateris
žlėgtaĩnis 2, bifstekas
žmogėdis 2, *žmogėdra* 1, kanibalas
žmogėdra 1, žr. žmogėdis
žodýnas 1, leksikonas
žodýnininkas 1, leksikografas.

Kalbos klaidų taisymas

(Draugas, 1974 08 31, nr. 204)

Kaip anksčiau prieš karą, taip ir dabar Lietuvoje apsčiai rūpinamasi lietuvių kalbos taisyklingumu, jos grynumu. Tam tikslui apie tai dažnai rašoma *Kalbos kultūroje* ir *Mūsų kalboje*: taisomos naujai pasirodančiųjų raštų kalbos dažnesnės klaidos, atitaisomi iškraipyti tikriniai vardai, svarstomi atskiri taisytini bei nevartotini dalykai ir kt. Bet kad visa tai galėtų geriau įsiminti platesnė visuomenė, pastaruoju laiku pradėta ruošti tam tikrų populiarių vadovėlių, kur sutraukiami geresni ar mažiau abejojami žodžiai.

Vienas tokių vadovėlių yra V. Grabausko parengtas ir filologijos mokslų kandidato A. Šoblinsko redaguotas *Trumpas kalbos vadovas*; *svarbesnių klaidų taisymai* (Vilnius, 1972, 343 psl.). Šiame leidinyje apsčiai pateikta dažniausiai pasitaikančių kalbos klaidų ir patarta, kaip jas reikėtų taisyti. Ginčytinų taisymų čia vengta, ir paprastai remtasi kelių autorių nuomone.

Kad būtų aiškiau, kas kaip taisoma, čia toliau pateikiama visa eilė įvairių sričių pavyzdžių. Visų pirma šiame vadove taisomos įvairios rašybos klaidos: *aliuminijus – aliuminis*; *atsieit – atseit*; *faniera – fanera*; *kopiūra – kupiūra* (prc. coupure); *merlė – marlė* (prc. *marli*); *sandėlys – sandėlis*; *tysoti – tįsoti* ir kt.

Kita taisymų sritis yra neteiktinos svetimybės (barbarizmai) ir nevykę naujadarai: *abzacas – pastraipa*; *bantas – kaspinas*; *bujoti – augti, klestėti, vešėti*; *dežuruoti – budėti*; *geradėjas – geradarys*; *kolioti – plūsti, koneveikti*; *nachalas – akiplėša*; *papkė – aplankas*; *ploščius – apsiaustas, lietpaltis, skraistė*; *sosiska – dešrelė*; *trusikai – glaudės, kelnaitės, trumpikės*; *varsa – spalva*; *žiurstas – prijuostė, prikyštė*; *apystova – padėtis, sąlyga*; *betvarkė – netvarka*; *gerbūvis – gerovė*; *išdirbinys – dirbinys*; *lygsvara – pusiausvyra*; *obalsis – šūkis, lozungas*; *pasėka – padarinys, rezultatas, pasekmė*; *skaitliukai – skaitytuvai*; *viršgamtinis – antgamtinis* ir kt.

Iš daugelio taisymų čia dar paminėtina: *labiau realus – realesnis*; *legendarinis – legendinis*; *nervuotas – nervingas*; *nuduoti – dėtis, apsimesti*; *nutautėti – nutausti*; priev. *dvasiniai – dvasiškai, esminiai – iš esmės, juridiniai – juridiškai, moraliniai – moraliai*; *atsitikti su kuo – atsitikti kam*; *atstovauti ką – atstovauti kam*; *bėgyje metų – per metus*; *laiko bėgyje – ilgainiui, laikui bėgant*; *būti girtame stovyje – būti girtam*; *įsimylėti į ką – įsimylėti ką*; *laike pamokos – pamokos laiku, metu, per pamoką*; *nešti atsakomybę – būti atsakingam, atsakyti, prisiimti atsakomybę*; *pasitikėti kam – pasitikėti kuo*; *principe – iš principo*; *sąryšyje – ryšium*; *tikėti į ką – tikėti ką, kuo*; *turtingas kuo – turtingas ko*; *veikti į ką – veikti ką* ir kt. Taip pat pažymimos skirtingos, klaidingai maišomos reikšmės; pvz. *tekti* nepainiotina su *reikėti* (t e n k a, t. y. reikia, pažymėti) ir nuo *tekti* „kliūti, prisieiti, turėti progą“ (jam dar t e k d a v o ir alkanam būti); *tiekti* „pristatyti, ruošti, gaminti, rengti“ skirtina nuo *teikti* „duoti“; *nutarti* „padaryti nutarimą, priimti rezoliuciją“ nemaišytina su *nuspręsti* „prieiti išvadą, pasiryžti ką nors atlikti“, *galvoti* „atlikti mąstymo procesą, samprotauti“ netapatintina su *manyti* „turėti nuomonę“ ir kt.

Daug platesnį ir išsamesnį, kaip minėtąjį vadovą, Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Kalbos komisijos autorių kolektyvas (V. Labutis, A. Paulauskienė, *Mūsų kalbos* ats. redaktorius A. Pupkis, J. Šukys ir A. Vanagas) yra numatęs parengti *Kalbos praktikos*

vadovą, kurio tikslas šiaip nusakomas: „Vadovo“ tikslas – duoti plačiajai visuomenei prieinamą kalbos praktikos darbą, kuriame būtų galima patikrinti abejojamo kalbos reiškinio taisyklingumą, rasti atsakymą į daugelį rūpimų kalbos praktikos klausimų“. Šio rengiamojo vadovo kelios ištraukos duodamos 1973 m. *Mūsų kalbos* IX-me numeryje. Štai keli taisymo pavyzdžiai: *abažūras* – (lempos) *gaubtas*; *ableţūra – staktinė lenta*, *staktinė*; *abrūsas – rankšluostis*; *abzacas – pastraipa*; *akcionierius – akcininkas*; *amazonka – amazonė*; *amplituda – amplitudė*; *analizas – analizė*, *sklaida*; *antgalvis – antraštė*; *apdraudimo draugija – draudimo draugija*; *apiprekinti*, *apsiprekinti – pripirkti*, *nupirkti kam nors*, *prisipirkti*, *nusipirkti*; *echidnas – gyvatiškas*, *klastingas*, *tulžingas*, *sarkastiškas*; *efiras*, *efyras – eteris*; *esmėje* priev. *– iš esmės*, *iš tiesų*, *iš tikrųjų*, *savo esme*; *etažerka – etažerė*; *nachalas – akiplėša*, *begėdis*, *įžūlėlis*; *nalivočius – semtuvas*; *naravas – užsispyrimas*, *nirtulys*, *kaprizas*, *aikštis*; *neakivaizdiniai* priev. *– neakivaizdiniu būdu*, *neakivaizdžiai*; *nedateklius – stoka, trūkumas* ir kt. Šalia to šiame vadove dar ketinama duoti ir smulkų kirčiuotų vietovardžių sąrašą.

Kaip iš visko matyti, tiek vienas, tiek kitas vadovas, ypač pastarasis, eina jau pramintu keliu: čia daugiausia taisomi tokie dalykai, kuriuos didžia dalimi jau yra taisęs J. Jablonskis, kurie apsčiai buvo taisomi prieškarinėje *Gimtojoje kalboje*, 1939 m. *Kalbos patarėjyje* ir kt.; bet yra ir tam tikro skirtumo: dabar taisoma ir daug naujų, įvairių klaidų, kurios yra atsiradusios vėlesniais, pokariniais laikais. Tuo metu, kai užsienio lietuvių raštų, ypač spaudos, kalba ilgainiui vis daugiau menkėja ir su šia negerove beveik nebėra kam kovoti, netrukus pasirodysiantis *Kalbos praktikos vadovas* galės būti ypač pravartus ir užsienio lietuviams: mokytojams, laikraštininkams, publicistams, rašytojams ir kt. – visiems, kuriems rūpi mūsų gražioji, taisyklingoji bendrinė kalba.

Šis tas dėl vieno istoriko lietuvių kalbos

(Draugas, 1974 09 14, nr. 215)

Pernai pasirodė Vinco Trumpos pirmas istorinis veikalas *Napoleonas, Baltija, Amerika*; istorinės sintezės bandymas (Chicago, 1973, 251 psl.), kurio čia noriu iš dalies paliesti lietuvių kalbą. Išsamesnės kalbinės recenzijos neketinu rašyti, nes šiuo atveju tai nereikalinga;

užteks iškėlus aikštėn tik vieną kitą dalyką, juo labiau, kad pratarmėje pasakyta, kad autoriaus rankraštį peržiūrėjęs L. Dambriūnas bei K. Ostrauskas ir juodu jam suteikę kalbinių bei kitokių patarimų.

Skaitant visą šį darbą, man visų pirma krito į akis vietomis autoriaus vartojami reti liaudiniai žodžiai ir šalia to raštų kalboje rečiau pasitaikančios tarptautinės svetimybės, pvz.: ir vienas, ir kitas dokumentas buvo gerokai uždaryti prancūziškuoju *užkulu* 113 (t. y. uždaralu, užtrinu); Džefersonas jautėsi kaip... visiškai nežinomas sutvėrimas visoje diplomatinio korpuso *šutvėje* 131 (t. y. būryje, kompanijoje); prieš Daniją buvo pavartotas tikras *blickrigas* (vok. *Blitzkrieg* „žaibinis karas"); prieš jo akis šmėkščiojo *mileniumo* (t. y. tūkstantmečio) vizija 196; Napoleonas pakliuvo į *ceitnotą* (vok. *Zeitnot*) 208 ir kt.

Žmonių kalbos žodis *žiesti* „ką daryti iš molio" autoriaus vartojamas perkeltine, apibendrinta reikšme „formuoti": tie patys dešinieji vis labiau ėmė *žiesti* ir puoselėti Napoleono kultą 14; Povilas I ...ėmė *žiesti* neutralumo deklaraciją 137; lietuviška sąmonė tuo metu jau buvo pradėjusi *žiestis* 237. Plg. *žiėdžius* „molio dirbinių žiedėjas", *puodžiedỹs* „puodžius" ir kt.

Veiksmažodis *velyti* yra paskolintas iš gudų kalbos, tos pat rūšies kaip *tėmyti* ir kt., ir lig šiol daugumo kalbininkų paprastai nebuvo teikiamas bendrinei kalbai, neteiktinu žodžiu jis dabar laikomas ir Lietuvoje, bet mūsų autorius jį dažnai vartoja: jie *bevelijo* (t. y. buvo linkę) geriau vartoti Bonaparto, ne Napoleono vardą 13; jie *bevelijo* vykti į kurį nors Afrikos miestą 17.

Garantuoti reiškia „laiduoti", bet dabar raštų kalboje ta pačia reikšme vartojama ir *užtikrinti*. Pagal tai, matyti, autorius yra susidaręs *užgarantuoti*: buvo taip *užgarantuotas* priėjimas prie Baltijos jūros 75. Čia priešdėlis *už-* visai nereikalingas – užtenka vieno *garantuoti* „laiduoti, užtikrinti".

Neiginys *ne-* kartais ne vietoje vartojamas: kur jis *nežygiavo*, visur jis naikino socialinius skirtumus 16. Tai, kaip J. Jablonskis jau 1911 m. yra pastebėjęs, yra ne lietuviška, bet rusiška vartosena: jei jis kur *nežygiavo*, tai negalėjo ten naikinti ir socialinių skirtumų. Geresnei vartosenai čia neiginys *ne-* visai nereikalingas: visur, kur tik *žygiavo*, jis naikino socialinius skirtumus. Kiek žinau, taip pataria vartoti ir daugumas kalbininkų.

Bendrinėje kalboje paprastai po neiginio vartojamas kilmininkas, ne galininkas; bet autorius daro priešingai: tarptautinius *santykius* (t. y. santykių) niekados nesaistė ideologiniai ar altruistiniai motyvai 34. Ir kitoje vietoje jis netinkamai vartoja galininką kilmininko vietoje: Europos jūrų valstybės.... ėmė greitai *stokoti* laivams statyti *medžiagą* 54; turėtų būti: ėmė greitai *stokoti* (t. y. stigti, trūkti) *medžiagos* laivams statyti.

Veiksmažodžiai *reprezentuoti*, *atstovauti* lig šiol geresnėje raštų kalboje paprastai buvo vartojami su naudininku, ne galininku. Autorius ir šiaip ir taip parašo: *Baltijai* tada reprezentavo Rusija 114; didieji *atstovauja* žmonijos *interesams* 86, ir: anie karai tada *reprezentavo* universalią *idėją* 48; ji atstovavo tarptautinės prekybos *principus* 49.

Tam tikrų svyravimų yra ir bendrinių bei tikrinių svetimybių rašyboje. Pvz. vienur autorius vartoja nelinksniuojamas formas *embargo*, *fiasko*: Rygoje *embargo* įsigalėjo 73; lyg pateisindamas Džefersono *embargo* 122; visa tai baigėsi visišku *fiasko* 82. Bet kitais atvejais jis šios rūšies žodžius jau linksniuoja: prieš įsigaliojant *embargui* 77. Šiaipjau dabar jau dažnai rašoma *biuras* (prc. bureau), *depas* (prc. depot), *getas* (it. ghetto), taip pat *tangas* (isp. tango) ir kt. Šitaip rašant, išlaikoma aiški sistema: prieš įsigaliojant *embargui*, lyg pateisindamas *embargą*, baigėsi visišku *fiasku*, jis gražiai šoka *tangą*, nemoka šokti *tango*. Bet, žinoma, veikiausiai pasiliks nekaitomos galūnėj kirčiuojamos lytys *ateljė*, *kupė*, *trio*, taip pat *Hugo*, *Ruso*, *Diuma*, *Valua* ir kt. V. Trumpa kokios nors aiškesnės sistemos nesilaiko, pvz.: Henriko *Valua* (prc. Valois) išrinkimas 56, bet: jis turėjo laužyti... tradicijas, kurios siekė *Rišeljės* (prc. Richelieu) laikus 83 ir kt. Man rodos, čia turėtų būti vartojamos nekaitomos lytys: *Ruso* (prc. Rousseau) raštai, *Valua* išrinkimas, *Rišeljė* laikai, išėjo iš *ateljė* ir kt.

Apskritai imant, autorius tikrinius vardus transkribuoja, pvz.: *Džefersonas* (Jefferson), *Fošilis* (Fauchille), *Getė* (Goethe), *Kolberas* (Colbert), *Kolenkuras* (Caulaincourt), *Odis* (Oddy), *Raselis* (Russel), *Šaptalis* (Chaptal) ir kt. Bet jis šios sistemos neišlaiko – tarp ko kito pvz. rašo: *Hudsono* upė, Žakas *Savary* (Jaques Savary), Mordekas *Noah* (Mordeccai Noah) ir kt. Lig šiol dažnai vadintą prancūzų poetą *Lafontenas* autorius rašo *La Fontenas* (prc. La Fontain). Švedijos miestas *Göteburg* vadinamas *Gioteburgas*, nors vok. *Goethe* rašomas *Getė*, ne *Giotė*. *Göttingen* dabar paprastai vadinamas *Getingenas*, ne *Gio-*

tingenas, ir kt. Prancūzijos kraštovaizdis *Champagne* vadinamas *Šampanija*: vokiečiai profanuoja *Šampanijos* vyną 57; bet iš tikrųjų turėtų būti *Šampanė*; plg. *Bretagne – Bretanė*, *Boulogne – Bulonė*, upv. *Dordogne – Dordonė* ir kt.; taip šiuos vietovardžius rašo ir A. Salys savo ir A. Senno žodyno paskutiniame sąsiuvinyje. Sen. graikų kerštos deivė *Nemesis* rašoma *Nemezis* 53; bet kiti šio kamieno daiktavardžiai lietuvių kalboje paverčiami *ė*-kamieniais; *krisis – krizė*, *Charybdis – Charibdė* ir kt.; taigi turėtų būti rašoma ir *Nemezė*, ne *Nemezis*. Vargiai pateisinama 1969 m. *Tarptautinių žodžių žodyne* rašoma *Nemezidė*, panašiai kaip ir *Artemidė*, nes tai yra sen. graikų dviejų skirtingų kamienų: *Nemesis*, vs. km. *Nemeseōs*, ir *Artemis*, vs. km. *Artemidos*.

Šitomis savo keliomis atskiromis pastabomis aš nenoriu suniekinti visos autoriaus kalbos: ji yra gana gera, sklandi, bet nėra visai išlyginta, palikta kiek nevienodybių ir kai kurių kitų neteiktinų dalykų.

Lituanistinės pabiros

(Draugas, 1974 10 05, nr. 233)

Vilniuje leidžiamo „Mokslo ir gyvenimo“ š. m. VII n-je prof. Z. Zinkevičius rašo, kaip atsirado lietuvių raštų kalba, o Vyt. Bogušis pasakoja apie seniausią Lietuvos enciklopediją.

Pirmojo straipsnio autorius mano, kad Maž. Lietuvoje (Prūsijos hercogystėje), kur nebuvo didelės tarminės diferenciacijos, greitai buvo susiformavusi gana vieninga bendrinė raštų kalba vietinės vyraujančios vak. aukštaičių tarmės pagrindu, o Didž. Lietuvoje (Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje), kur tarmių diferenciacija buvo nepalyginamai didesnė, nuo pat pradžios knygos buvo spausdinamos dviem raštų kalbos variantais, vidurietiškuoju ir rytietiškuoju. Galimas daiktas, kad Didž. Lietuvoje dar prieš raštijos pradžią galėjo būti daugiau ar mažiau susiformavusios dvi bendrinės šnekamosios kalbos, tiksliau kalbant, du tuomet įsigalėję interdialektai, kurie atlikdavo žmonių bendravimo funkciją įvairiose teritorijose, Žemaičių ir Vilniaus vyskupystėse. Žymiausi rytietiško varianto atstovai buvo K. Sirvydas ir 1605 m. anoniminio katekizmo vertėjas, o vidurietiškuoju variantu buvo parašyti M. Daukšos raštai, M. Petkevičiaus katekizmas ir kt. Su šiuo autoriaus galvojimu beveik ir aš sutinku.

Antrojo straipsnio autorius pat pradžioje pažymi, kad Lietuvoje buvusios išleistos tik dvi lietuviškos enciklopedijos: pirmoji nepilna, išspausdinta dar buržuazijos valdymo metu, o antroji tarybinė (t. y. mažoji trijų tomų enciklopedija); dabar laukiama pasirodant ir „pirmojo pilnos lietuviškos enciklopedijos tomo". Kad svetur jau yra išleista pilna 36 tomų Lietuvių enciklopedija, autorius visai negirdomis nuleidžia – negali viešai pripažinti, kad užsieniečių lietuvių tai jau seniai padaryta; tai iš tikrųjų yra gana nesmagus dalykas. Ir toliau jis plačiau terašo apie 1608 m. Vilniuje išspausdintą Jono Protasevičiaus vertimą „Inventores rerum, albo krótkie opisanie, kto co wynaliazł i do używania ludziom podał" iš 1499 m. Venecijoje Polidoro Vergilijaus išleistos enciklopedijos „De inventoribus rerum". Bet ši seniausioji Lietuvos enciklopedija yra ne lietuviška, o lenkiška.

Medvėgalis ir Krėva

(Draugas, 1974 10 26, nr. 251)

Kai kurie mūsų vietovardžiai vis dar nevienodai rašomi. Didžiausias Žemaičių kalnas prieš karą Lietuvoje buvo visuotinai vadinamas *Medvėgalis*; taip jis vadinamas ir 1948 metų Lietuvių kalbos rašybos žodyne ir vėliau Mažojoj tarybinėj lietuvių enciklopedijoj. Žemaitis kalbininkas Vl. Grinaveckis, kuris yra parašęs Žemaičių tarmių istoriją (Vilnius, 1973) ir nuo kurio gimtinės ligi šio kalno tėra vienuolika kilometrų, sakosi, tirdamas vietinę tarmę, iš žmonių nesąs girdėjęs kitaip tariant, kaip *Medviegalis* (t. y. *Medvėgalis*); tokią pat lytį patvirtina ir pagramantiškis žemaitis dr. P. Jonikas. Kun. K. Jaunius, kvėdarniškis žemaitis, irgi tardavo *Medvėgalis*; taip pagaliau yra rašęs ir K. Būga. Taigi *Medvėgalis* turi jau savo ilgą tradiciją, yra autentiškas žemaitiškas pavadinimas ir todėl, mano nuomone, bendrinėje kalboje jis gali būti veikiau vartojamas negu *Medviagalis*, vartojamas Liet. enciklopedijoje.

Kitas žymus vietovardis yra *Krėva*, kuris prieš karą buvo visuotinai vartojamas ir dabar tebevartojamas Lietuvoje. Bet Lietuvos žemėlapio vardyne, Liet. enciklopedijoje ir kt. šis Ašmenos apskrities miestelis vadinamas *Kriavas* (lenk. *Krewo*): tai A. Salys yra nustatęs drauge su studentais [tirdamas] Vilniaus krašto vietovardžius. Taip pat ir

J. Balčikonis (Baltistica, 1967, III, 130) yra pažymėjęs, kad Gervėčių apylinkėj šis miestelis vadinamas *Krevas*. Taigi *Krevas* (*Kriavas*) yra tikras kalbos faktas, ir jis turėtų būti vartojamas bendrinėje kalboje. Aš esu linkęs veikiau vartoti *Krevas*, ne *Kriavas*, plg. *klevas* ir tarm. *kliavas* (lat. *kl'avs*).

[Dėl žodžio *pravedimas*]

(Pasaulio lietuvis, 1974 m., nr. 8, p. 151)

Programos, plano, operacijos, įstatymo, rinkimo, nusistatymo, tardymo p r a v e d i m a s lietuvių asociaciniu būdu paprastai nesiejamas su v e d i m u: aiškiau ir vaizdingiau jie programą, operaciją, tardymą a t l i e k a, įstatymą, rinkimus v y k d o, l a i k o, šventes p r a l e i d ž i a ir t.t.

Kalbos dalykai [1]

(1974?)

1. Kaip geriau vartoti: **Visagalis Dieve** ar **Visagali Dieve, Ponas mokytojau** ar **Pone mokytojau**?

Atrodo, geriau sakyti **Visagalis Dieve**, ne **Visagali Dieve**, nes **visagalis** visų pirma yra būdvardis, o būdvardžiai neturi skirtingo šauksmininko lyties, todėl paprastai tesakoma **geras, gerasis tėve** ir kt. Šalia **Pone mokytojau** galėtų būti sakoma ir **Ponas mokytojau**, nes šitie kreipiniai jau seniau buvo pagrečiui vartojami; plg. **Viešpatie Kristau** ir kt.

2. Dabartinėje bendrinėje kalboje rašoma **drumsti**, bet **grimzti**. Atrodo, kad šie žodžiai turėtų būti vienodai rašomi, nes, juos kaitaliojant, kartais girdimas **s**, kartais **z**, pvz.: **drumsti, drumzlės** ir **grimsti, grimzdo**.

Priebalsiai **s** ir **z** kaitaliojasi ne dėl vienodos priežasties. Šalia **drumsti, drumsčia, drumstė** mūsų kalboje sakoma ir **drumzdžia, drumzdė, drumzdas**: tai yra vadinamoji priebalsių kaita. Taigi **drumzlės** gali būti sudarytos iš **drums(t)-**, kur **s** prieš **l** pavirsta į **z** (plg.

[1] Straipsnelio mašinraštis rastas Prano Skardžiaus archyve (A. R.).

mesliava iš *__mestliava__) ir **mezliava**. Toks aiškinimas yra kiek apypainis platesnei visuomenei, todėl bendrinėje kalboje rašytina iš garsų: **drumsti, drumsčia, drumstė, drumstas** šalia **drumzlės, drumzlinas**.

Grimzdo, grimsti bendrinėje kalboje rašytina ne iš garsų, bet iš kilmės – **grimzta, grimzdo, grimzti, grimzdas**, visai panašiai, kaip **grįžta, grįžo, grįžti** (ne **grįšti**). Plg. **gramzdinti, gramzdėti, gramzdus** ir kt.

3. Dviskiemenių veiksmažodžių **gyti, lyti** šalia būtojo kartinio laiko lyčių **gijo, lijo** būsimajame laike dabar rašoma **gis, lis**, bet šalia **dalija, dalijo, dalyti** rašytina **dalysiu, dalys, vienysiu, vienys**; plg. **darysiu, darys** ir kt. Tik kai kuriose tarmėse tariama **dalis, daris**.

4. Šalia **Jis geresnis už mane** galėtų būti rašoma **Jis gudresnis nekaip (negu) mano draugas** (be kablelio).

Klausimai ir atsakymai

(Laiškai lietuviams, 1975, nr. 4, p. 134)

1. *Svetlyčia ar sveklyčia*?

Šie abu žodžiai yra slaviški skoliniai: *svetlyčia* paskolinta iš gudų *svjatlica* arba lenkų *świetlica*, o *sveklyčia* gali būti pačių lietuvių perdirbta iš *svetlyčia* arba tiesiog paskolinta iš gudų tarm. *svjaklica*. Šitiems skoliniams pakeisti turime savo gana gražų žodį *svetainė*, kuris pirmoj vietoj ir vartotinas bendrinėje kalboje.

2. *Pasiklonioti ar pasisklonioti*?

Lietuvių kalboje pažįstamos dvi lytys: *kloniotis* (iš gudų *klanjatsia* arba lenkų *kłaniac się*) ir *skloniotis* (su pridėtiniu *s*-, plg. *tverti* ir *stverti*, *kėsti* ir *skėsti*). Šalia šių pagrindinių lyčių dar pasidaryta *pasiklonioti* ir *pasisklonioti*. Abi šios lytys paprastai nevartojamos ir nevartotinos bendrinėje kalboje – pakeistinos lietuviškais atitikmenimis, pvz. *lenktis* (su pagarba arba nusižeminimu) ar pn.

3. *Ar vartotinas g r a b a s lietuvių kalboje*?

Šis žodis, kad ir paskolintas iš slavų *grob*, vartotinas mūsų bendrinėje kalboje: jis jau nuo seniai labai plačiai pažįstamas lietuvių kalboje, ir jam neturime visai tinkamo lietuviško pakaito. Mūsų senuosiuose raštuose vartotas ir kartais dabar vartojamas *karstas* „grabas“

yra ne lietuviškas žodis, bet paskolintas iš gudų *korsta*. K. Sirvydo vartotoji *rakštis* „grabas“ dabar daugiausia reiškia „pašiną“, todėl ji netinka *grabui* pakeisti, juo labiau, kad jos dabar *grabo* reikšme beveik niekas ir nepažįsta.

4. *Kaip geriau sakytina: jie a p l e i d o ar p a l i k o šį miestą? Paukščiai a p l e i d o ar p a l i k o šiltuosius kraštus?*

Veiksmažodis *apleisti* šalia „palikti be priežiūros, nesirūpinti“ ir „palikti, pamesti“ (plg. *neapleisk* kelio dėl takelio) gali reikšti ir „palikti savo buvimo vietą, iš jos pasišalinti, pasitraukti“, pvz.: jis *apleido* savo namus (t. y. iš jų pasitraukė, kitur iškeliavo); paukštis savo lizdą *apleido* (kitur išskrido ir į jį nebegrįžo). Šiuo atveju Maironio gana vykusiai pasakyta: Tas ne lietuvis, kurs tėvynę bailiai kaip kūdikis *apleis*. Taigi reikšmiškai gali būti kaip reikiant pateisinti ir šiokie posakiai: jis *apleido* šį miestą, paukščiai *apleido* šiltuosius kraštus ir kt. Bet šią reikšmę gali turėti ir *palikti*, pvz.: jis *paliko* savo tėviškę; sunku *palikti* savo kraštą ir kitur keliauti; žmogus *palieka* šį pasaulį (atsiskiria su šiuo pasauliu, miršta) ir kt. Čia *apleisti* ir *palikti* (šis pastarasis veiksmažodis turi dar daug kitų reikšmių) savo reikšmėmis yra labai artimi, beveik sutampa, pasidaro sinonimiški. Kad čia *palikti*, kaip kai kas mano, savo reikšmę būtų gavęs dėl anglų kalbos įtakos (plg. he left Rochester), visai netikėtina, nes *palikti* „apleisti, to leave“ mūsų kalboje yra atsiradęs dar tais laikais, kada mūsų paprasti žmonės angliškai dar visai nemokėjo.

Aumuo, išmintis ir protas

(Draugas, 1975 01 04, nr. 3(1))

G. Zimanas, buvęs prieškarinės *Gimt. kalbos* bendradarbis, vėliau, daugiau įsitraukęs į partinį darbą, apie kalbos dalykus beveik nieko neberašė. Bet dabar, pasitraukęs iš *Tiesos* redakcijos, jis vėl ėmė tais dalykais domėtis – 1974 m. *Kalbos kultūroje* (XXVII, 56–58) rašo apie *protą* ir *išmintį*. Jo nuomone, vok. *Verstand*, rus. *rassudok* seniau buržuaziniais, o vėliau ir tarybiniais laikais buvęs verčiamas *intelektu*, o vok. *Vernunft*, rus. *razum – protu*. Bet *intelektas*, sako jis, neabejotinai esąs daug platesnė sąvoka, kaip *protas*; pvz. *protingas* žmogus galįs būti ir „visiškai neišsimokslinęs, mažaraštis, bet sakydami apie žmo-

gų *intelektualus*, tuo pačiu pasakome, kad jis turi tam tikrą kultūrą, akiratį, platų požiūrį į reiškinius, daiktus, įvykius". Todėl, jo supratimu, vok. *Verstand* ir *Vernunft* geriau būtų versti *protu* ir *išmintimi*. Dėl šios pastarosios jis dar pastebi, kad tai nors ir esanti kita sąvoka – „mudrost'", bet mokslinėje terminologijoje, sako, „galime kiek praplėsti tam tikro žodžio reikšmę".

Bet kiek iš tikrųjų galime praplėsti *išminties* reikšmę? Lietuvių kalboje *išmintis* (iš čia sudarytas *išminčius*) jau nuo senovės plačiausiai vartojama ir reiškia tai, kas yra lot. *sapientia*, vok. *Weisheit*, an. *wisdom*, rus. *mudrost'* ir, antra vertus, tiek savo kilme, tiek savo reikšme yra susijusi su daugybe kitų darinių, pvz. *menù, miñti, mintis, mintrus* „gudrus, galvotas", *išmana, išmanus, išmaningas, išmonė* ir kt. Taigi *išminties*, kaip ir *minties, atminties* ir pn., negalime atsieti nuo kitų gimininių tos pat šaknies darinių net ir mokslinėje terminijoje, juo labiau, kad čia *Vernunft* bei *Weisheit* yra arba gali būti vartojama skirtingomis reikšmėmis. Tai ypač tenka pabrėžti, kalbant apie specifinę filosofinę Kanto *Vernunft* reikšmę.

J. Girnius *Verstand* ir *Vernunft* skirtybę lietuvių kalboje ir toliau tebemato neišspręstą. „Mūsų kalboje, – rašo jis, – neturėjus specialesnių gnoseologinių studijų, *intellectus* ir *ratio* distinkcija neiškilusi. Tiesa, St. Šalkauskis siūlė intelektą lietuvinti aumeniu, protui paliekant ratio prasmę. Bet iš jo pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad jis turėjo mintyje ne metafizinę intellectus ir ratio distinkciją, o labiau logiškai pedagoginę prasmę, intelektą siedamas su inteligencija. Būtent, intelektas, arba aumuo, jam apskritai yra kūrybingas pradas." (LE IX, 14).

Nesiimdamas plačiau svarstyti *aumens* ir *proto* reikšmių, aš čia noriu pastebėti, kad LKD Terminologijos sekcijos nariai (St. Šalkauskis bei V. Sezemanas, toliau J. Balčikonis, A. Salys ir kt.) iš tikrųjų yra turėję nemaža vargo su lietuviškais vok. *Verstand* ir *Vernunft* pakaitalais – ilgai negalėjo surasti gerų atitikmenų. Pagaliau man atėjo į galvą ryt. aukšt. retai vartojamas *aumuo* „supratimas, nuovoka", ir aš jį pasiūliau suspecialinus jo reikšmę, vok. Verstand'ui vadinti. Kadangi šis žodis, etimologiškai susijęs su rus. *um* ir kt., daugiau neturi kitų gimininių darinių ir tos pat šaknies įvairių vedinių ir savo išplėsta, suspecialinta reikšme gerai gali tikti reikiamam tikslui, tai ir kiti sekcijos nariai greitai sutiko su mano pasiūlymu ir jį priėmė. Pačioje

Bendrojoje filosofijos terminijoje aumuo verčiamas prc. *intellect*, *entendement*, vok. *Verstand*, rus. *intellekt, rassudok*, o protas – prc. *raison*, vok. *Vernunft*, rus. *razum*. Toliau savo paaiškinimuose St. Šalkauskis dar rašo: „Žmogus yra protinga būtybė, kuri gali būti vadinama *aumeninga* tik tada, kai pasižymi originaliu ir kūrybišku mąstymu. *Aumeningumas* yra ne kas kita, kaip inteligencija, t. y. *protingumas*, sustiprintas lengvu, originaliu ir produktyviu sugebėjimu pažinti dalykus“ (Logos, 1937, XVII, Nr. 2, p. 171). Ir toliau dar šiaip paaiškina: „*Protingumas, aumeningumas* ir *išmaningumas* yra artimi sinonimai: *protingumas* apibūdina bendrai žmogaus prigimtį, *aumeningumas* – jo pažinimo originalumą ir produktyvumą; *išmaningumas* – jo sugebėjimą verstis gyvenime protu ir aumenimi“ (t. p. 180). Man rodos, kol dar neturime geresnio pakaito, *aumuo* geriausiai tinka vok. *Verstand'ui* vadinti; *išmintis* yra skirtingos reikšmės ir tam reikalui netinka.

NAUJOJO TESTAMENTO VERTIMŲ LIETUVIŲ KALBA

(Lituanistikos darbai, 1979, t. 4, p. 65–110)

Pratarmė

Pastarųjų laikų lietuviškų N. T. vertimų, kurių lietuvių kalba čia nagrinėjama, yra du – arkiv. Juozapo Skvirecko ir kun. Česlavo Kavaliausko.

J. Skvireckas šalia savo kapitalinio darbo, viso Šv. Rašto vertimo, yra parūpinęs ir populiarią N. T. laidą, pasirodžiusą 1922 ir 1936 m. Ši pastaroji laida buvo 1945 m. perspausdinta Bostone ir, paties vertėjo peržiūrėta bei pataisyta, naujai išleista Štutgarte, Vokietijoje, 1947 m.; šia, ketvirtąja, laida aš naudojausi ir šiam savo darbui.

Dabar N. Testamentas Lietuvoje yra kun. Č. Kavaliausko iš senovės graikų kalbos verstas bei kun. V. Aliulio redaguotas ir Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegijos 1972 m. išleistas Vilniuje–Kaune; tais pat metais šis vertimas dar buvo perspausdintas ir Bostone. Verčiant vertėjo buvo „stengtasi tiksliai perduoti originalo mintis bei jausmus", bet tuo pat metu žiūrėta, kad vertimo kalba būtų ne tik „taisyklinga, bet ir suprantama bei skambi". Šią N. T. vertimo pratarmėje pareikštą mintį redaktorius savo pokalbyje, paskelbtame 1973.X.20 *Gimtajame krašte* (nr. 38, p. 346), dar šiaip pagrindžia: „Kitados buvo griežčiau reikalaujama žodinio tikslumo, o dabar – kuo pilnesnio minties atitikimo, todėl šiandieniniai vertėjai turi didesnę laisvę, parinkdami savosios kalbos posakius, bet kartu – ir labai didelę atsakomybę už minties tikslumą". Ir toliau savo kaip redaktoriaus uždavinį jis taip apibrėžia: „Redaktoriaus uždavinys buvo patikrinti ir, kur reikia, patobulinti vertimo kalbą. Kad tobulindamas nepagadintum, neiškreiptum minties, reikėjo ištisai gilintis į tekstą su visais niuansais. Kadan-

gi su panašiomis problemomis susiduria ir kitų tautų vertėjai, teko atsidėjus lyginti mūsų vertimą su naujaisiais vertimais į prancūzų, vokiečių, italų, anglų kalbas, o taip pat mūsų kaimynų – rusų ir lenkų kalbas. Lyginimas padėdavo nustatyti ieškomąjį „aukso vidurį" tarp griežtumo ir laisvumo, padrąsindavo ieškoti tikslesnės išraiškos".

Kad galėtų geriau suderinti savo nesutampančias nuomones, juodu, vertėjas ir redaktorius, arbitru buvo pasirinkę savo buvusį mokytoją, teologijos profesorių kun. dr. Juozą Grigaitį; jiemdviem mokslinių patarimų yra davęs ir evangelikų liuteronų senjoras lic. Jonas Kalvanas, peržiūrėjęs visą vertimo rankraštį. Pagaliau kalbinės bei stilistinės pagalbos jiems taip pat yra teikę pasauliečiai specialistai, kurių tarpe, kaip atrodo, galėjo būti ir vienas kitas lietuvis kalbininkas. Kun. Vaclovas Aliulis, dabar Kauno kunigų seminarijos vicerektorius, kaip rodo jo rankraštinė studija „*Tikiu Dievą*" gerai, gana gerai orientuojasi kalbos dalykuose, o kun. Č. Kavaliauskas jau gimnazijoje yra pasižymėjęs savo gabumais senosioms kalboms.

J. Skvirecko darbo kelias yra buvęs kitoks. Pradėjęs Šv. Raštą versti dar šio amžiaus pradžioj, jis, kaip 1938 m. pats prisimena, turėjo nemaža sunkenybių prireikus rasti kokį tinkamą žodį svetimos kalbos sąvokoms reikšti. Tai ypač buvo nelengva dėl to, kad anais laikais liet. bendrinė kalba dar nebuvo ganėtinai nusistojusi, trūko pačių reikalingiausių kalbos šaltinių, iš kurių būtų buvę galima vertimui pasirinkti tinkamesnių žodžių ar posakių. Todėl daug kur teko vertėjui tuomet pačiam viską susiieškoti ar pagal savo išmonę naujai susidaryti. Antra vertus, J. Skvireckas, stengdamasis būti ko ištikimesnis originalui, daug kur ir savo vertime laikėsi originalo kalbos ypatybių. Prel. L. Tulaba tą jo darbą šiaip apibūdina: „Vertimą jis atliko pagal oficialų lotyniškos Vulgatos tekstą. Pridedamuose paaiškinimuose jis paisė originalinio hebraiško ir graikiško teksto, o taip pat ir senų Šv. Rašto vertimų. Jo vertimas yra ištikimas, bet ne vergiškas, tikslus, bet ne visada sklandus, aiškus, bet ne visur elegantiškas" (*Draugas*, 1974, nr. 15). Toliau autorius dar pastebi, kad, be abejonės, būtų buvę „naudinga, jei vertėjas būtų turėjęs gerą patarėją, lietuvių kalbos specialistą". Berengdamas naują evangelijų laidą Lietuvoje, jis iš tikrųjų buvo į talką pasikvietęs prof. A. Salį, bet, pasireiškus nuomonių skirtumams, „vertėjas bevelijo pats vienas tęsti darbą ir imtis sau visą atsakomybę. Jis virš visko statė minties tikslumą ir šiam aukojo

kalbos elegantiškumą". Man pats A. Salys pasakojo, kad arkivyskupas kietai laikęsis savo susidarytos kalbinės nuomonės, ir todėl su juo nebuvę galima susitarti dėl daugelio neabejojamų, kalbiškai visai pateisinamų ir bendrinėj kalboj jau vartojamų dalykų, taigi jų darbas dėl to ir nutrūko.

Visai kas kita yra dabar: per pastaruosius kelis dešimtmečius dabartinė bendrinė kalba yra jau gerokai patobulėjusi; per tą laiką atsirado daugybė naujų žodžių, terminų ar posakių ir, svarbiausia, buvo išleista gerų žodynų ar kitų kalbinių šaltinių, iš kurių jau yra žymiai lengviau pasirinkti tinkamesnių žodžių ar posakių reikiamoms sąvokoms reikšti. Be to, Č. Kavaliauskas ir A. Aliulis yra naujos orientacijos žmonės: jie savo N. Testamento vertimo kalbą yra pasiryžę sudabartinti, t. y. padaryti ją, kaip jau minėta, ne tik taisyklingą, bet ir šių laikų vartotojui visai įmanomą, aiškią, sklandžią ir tuo pat metu, visa tai darydami, stengiasi ko tiksliau išreikšti originalinę mintį. Tai yra didžiai sunkus ir kalbiškai gana įdomus darbas. Dideli šitų abiejų vertimų skirtumai rodo, kiek yra pakitėjusi jų lietuvių kalba ir duoda progos aiškiau įžvelgti šios pakaitos pobūdį bei jos raidą: tai kaip tik aš ir esu pasiryžęs kiek platėliau šiame savo darbe pasvarstyti.

Kad šį uždavinį galėčiau ko geriau atlikti, aš visų pirma stengiausi suprasti abiejų vertimų lietuvių kalbą ir todėl atsidėjęs tuos vertimus lyginau vieną su kitu. Tų vertimų kalbos ypatybėms bei jos skirtumams giliau išsiaiškinti aš, kiek man aplinkybės leido, naudojausi 1970 m. *Nova Vulgata* N. testamento *Evangelia IV* ir *Epistolae S. Pauli et catholicae* (be *Apaštalų darbų* ir *Šv. Jono apreiškimo*) ir *Novum Testamentum graece et latine* (Editio quarta, Roma, 1942; vėlyvesnės laidos negalėjau gauti), labai konservatyviu angliškų N. Testamento vertimu (Edinburgh, 1957); iš šių leidinių atitinkamai duodu ir reikiamų atskirų žodžių bei sakinių vertimų. Kadangi lotyniškas vertimas labai artimas graikiškajam, tai aš, nenorėdamas šio darbo perdaug apsunkinti, daug kur, ypač sintaksės srityje, dažnai duodu tik lotyniškų vertimų, ypač kur reikia J. Skvirecko kalbos pobūdžiui pavaizduoti; tam tikrais atvejais duodu kiek ir vokiškų atitikmenų iš *Benselers Griechisch-Deutsches Woerterbuch*, bearbeitet von Adolph Kaegi (15 Aufl., Leipzig, 1962), kur apsčiai duodama ir specifinių N. Testamento graikiškų žodžių.

1. Rašybos ir kai kurie su rašyba susiję dalykai

J. Skvireckas kai kuriuos rašybos dalykus vartojo savotiškai. Remdamasis žmonių kalbos tarimu, jis rašė: *jietis, jieškoti, pjauti, pjūtis, bjaurus*. Jo rašymas *augštas* etimologiškai pateisinamas (plg. *augti, augalotas* „aukštas, didelio ūgio“, *augus* „aukšto ūgio, augalotas; vešlus, tarpus“, *augesnis* „labiau suaugęs, vyresnis“ ir kt.), o *angštas* jau klaidingai rašomas, nes būdvardis *ankštas* turi įspraustinį *k* ir toliau yra kilęs iš **anž-stas*, kurio šaknis **anž-* sietina su rusų *uzkij*, lenkų *wąski* „ankštas, siauras“ (iš **onz-*), lot. *angustus* „ankštas“ ir kt. Formos *bėgk, bėgkite, džiaugkitės, pažvelgk, vengk* ir kt. nepateisinamos nei tarimu, nei kilme. Liaudies kalboje svetimasis priebalsis *ch* paprastai verčiamas į *k* (pvz. *karakteris* ir kt.), o *h* žodžio pradžioje praleidžiamas (pvz. *alasas* iš gudų *holos* ir kt.), todėl ir Skvireckas rašo liaudiškai: *drakma, eunukas, patriarkas, kalkedonas* (gr. *chalkedon*), *Jerikas, Molokas, Rakelė*, taip pat *imnas* (gr. *hymnos*), *iakintas* (gr. *hyakinthos*). Svetimas priebalsis *f* liaudiškai irgi verčiamas į *p* (plg. *palšyvas, prancūzas* ir kt.), todėl ir Skvireckas rašo: *arpa, paraonas, parisiejus, Kaparnaumas, Naptalis, Penikija* ir kt. Vartojamas dvejybinis priebalsis *nn*, pvz. *Annas, osanna* (gr., lot. *hosanna*). Sambalsiui (hiatui) išvengti įterpiamas *j*, pvz.: *Betsajida, Elijakimas, Erodijada* ir kt. Pagaliau gana nepaprastai *Dovîdas* rašomas su stogeliniu ženklu ant *i*.

Č. Kavaliauskas, laikydamasis dabartinės rašybos, čia visur rašo: *ietis, ieškoti, piauti, piūtis, biaurus, aukštas, ankštas, bėk, bėkite, džiaukitės, pažvelk, venk*; *drachma, eunuchas, patriarchas, chalcedonas, Jerichas, Molochas, Rachelė*; *himnas, hiacintas* (lot. *hyacinthus*); *arfa, faraonas, fariziejus, Kafarnaumas, Naftalis, Fenikija*; *Anas, osana*; *Betsaida, Eliakimas, Erodiada, legionas*, bet *Judas Iskarijotas*.

Iš kitų skirtybių dar pažymėtina: Skvireckas rašo *Arimataja* (gr. *Arimathaia*), *Kesarija* (gr. *Kaisareia*), *Kajipas, Noė, Pontijus Pilotas* (gr. *Pontios Pilatos*, lot. *Pontius Pilatus*), *Povilas* (iš sen. slavų kalbos, plg. rus. *Pavel*), o Kavaliauskas – *Arimatėja* (lot. *Arimathaea*), *Cezarėja* (lot. *Caesarea*), *Kajafas* (gr. *Kaiaphas*), *Nojus, Poncijus Pilotas* (dėl priebalsio *c* plg. *gracija* iš lot. *gratia* ir kt.), *Paulius* (lot. *Paulus* iš *paulus* „mažas, menkas, nežymus“). Velnių vyresnįjį Skvireckas vadina *Beelzebubas* (hebr. *ba'alzebub* „musių viešpats“), o Kavaliauskas

jį yra pavertęs *Belzebulu* (gr. *Beeldzeboul*, paskutinės Vulgatos laidos *Beelzebul*, anksčiau – *Beelzebub*).

Pagaliau Skvireckas skiriasi ir kai kurių morfologinių lyčių rašymu, pvz.: *du žibintuvu, du žmogu, du žvirbliu, dvi žuvi, jieškojova, teklausai, neyra, neesu, Dievop, sostop* ir kt. Kavaliausko vertime rašoma, kaip ir dabartinėje bendrinėje kalboje, būtent – *du žibintuvai, du žmonės, dvi žuvys, ieškojome, teklauso, nėra, nesu, pas Dievą, prie sosto*.

2. Žodyninės skirtybės

J. Skvirecko ir Č. Kavaliausko vertimuose yra gana daug skirtingų žodžių, kuriais dažniausiai reiškiamos vienos ir tos pačios originalinės sąvokos. Norėdamas bent žymesnius šiuos skirtumus iškelti aikštėn, aš toliau pirmoj vietoj duodu visą eilę Skvirecko vertimo žodžių, o antroj – Kavaliausko, ir juos, kiek man atrodė reikalinga, dar pavaizduoju šio pastarojo vertimo sakiniais. Kad duodamųjų žodžių reikšmės daugiau išryškėtų, pagal reikalą duodu graikiškų, lotyniškų ir kartais angliškų bei vokiškų atitikmenų. Štai tokių žodžių sąrašas:

ainija – palikuonys, -ių „sperma, semen, seed“: Mesijas ateis iš Dovydo *palikuonių*, Jn 7,42; esate taipogi Abraomo *palikuonys*, Gal 3,29.

ainis – palikuonis „sperma, semen; genos, genus“: esu Dovydo atžala ir *palikuonis*, Apr 22,16; ateis *palikuonis*, kuriam buvo skirtas pažadas, Gal 3,19; tiktai pažado vaikai laikomi *palikuonimis*, Rom 9,8.

alga – kaina „misthos, merces, reward“, *atpildas* „opsonia, stipendia, wages“: jis niekšybės *kaina* įsigijo sklypą, Apd 1,18 (Skvirecko: už niekšybės *algą* jis įsigijo dirvą); *atpildas* už nuodėmę – mirtis, Rom 6,23.

altorius – aukuras „thysiasterion, altare“: angelas... atsistojo prie *aukuro*, Apr 8,3. S. Daukanto sudarytas *aukuras* yra „vieta aukai deginti“, o *altorius* dabar paprastai reiškia „vietą bažnyčioje, kur laikomos mišios“. Pakaitais šalia *aukuro* Kavaliausko vartojamas ir *altorius*: Kas gi didesnis – atnaša ar *altorius*? Mt 23,19.

angių veislė – angių išperos „gennēmata echidnōn, progenies viperarum“: *Angių išperos*, kaip jūs galite kalbėti gera, būdami blogi? Mt 12,34.

antesybinė duona „artos epiousios, panis supersubstantialis“ – *kasdienė duona* „daily bread“: *kasdienės mūsų duonos* duok mums šian-

dien, Mt 6,11. Bet Lk 11,3 *kasdienė duona* „ponis cotidianus“ ir Skvirecko verčiama *kasdieninė duona*.

apreiškimas – apraiška „phanerōsis, manifestatio, Offenbarung“: Kiekvienam suteikiama Dvasios *apraiška* bendram labui, I Kor 12,7.

aptemti – apspangti: Tegul *apspangsta* (skotisthētōsan, obscurentur, let be darkened) jų akys, kad neregėtų, Rom 11,10. Šiaipjau *apspangti* reiškia „pasidaryti spangam, apžlibti“.

artojas – žemdirbys „geōrgos, agricola, husbandman“: Triūsiančiam *žemdirbiui* dera pirmam pasiimti vaisių, 2 Tim 2,6.

atsistengti – atsispirti „antistēnai, resistere, resist“: negalės nei *atsispirti*, nei prieštarauti visi jūsų priešininkai, Lk 21,15; jie negalėjo *atsispirti* išminčiai ir Dvasiai, Apd 6,10.

atskala – klaidamokslis „hairesis, secta, heresy“: bus netikrų pranašų, kurie įves pražūtingų *klaidamokslių*, 2 Pt 2,1.

auksakalis – sidabrakalys „argyrokopos, argentarius, silversmith“: vienas *sidabrakalys*... gamindavo sidabrines Artemidės šventyklos miniatūras, Apd 19,24.

banginis – jūrų pabaisa „kētos, cetus, whale“: Jona išbuvo tris dienas... *jūrų pabaisos* pilve, Mt 12,40. Gr. *kētos* reiškia „kiekvieną didelį jūrų gyvūną, Meerungeheuer“.

bausti – drausminti „paideuein, erudire, chasten, zuchtigen“: anie savo nuožiūra mus *drausmino*, Žyd 12,10.

bendratėvonis – bendraįpėdinis „synklēromomos, coheres, joint-heir“: Mes Dievo įpėdiniai ir Kristaus *bendraįpėdiniai*, Rom 8,17.

beturtis dvasioje – dvasingasis vargdienis „ptōchos tō pneumati, pauper spiritu, poor in spirit“: Palaiminti *dvasingieji vargdieniai*, Mt 5,3.

būstas – būstinė „katoikētērion, habitaculum, habitation, Aufenthaltsort“: Dievo *būstinė* Dvasioje, Ef 2,22. Dabar *būstui* duodama reikšmė „pastogė, namai, butas“, o *būstinei* – „vieta, kur kieno esama, būvama“.

būti gėriuose – lėbauti „strēniein, in deliciis esse, to live deliciously“: ji puikavo ir *lėbavo*, Apr 18,7. *Lėbauti* yra perdirbtas iš lenk. *labowac*.

daryti „poiein, facere, to do“ – *vykdyti*: Kas tik *vykdo* Dievo valią, tas mano brolis, Mk 3,35; kiekvienas... klausosi mano žodžių ir juos *vykdo*, Lk 6,47; kas *vykdo* tiesą, tas eina į šviesą, Jn 3,21. Bet kartais ta pačia reikšme ir Skvireckas vartoja *vykdyti*: Būkite žodžio *vykdytojai*, Jok 1,22 (estote autem *factores* verbi).

daug kalbėti – daugiažodžiauti „battologein, multum loqui, plappern“: Melsdamiesi *nedaugiažodžiaukite*, kaip pagonys, Mt 6,7.

deja – neganda „ouai, vae“: Pirmoji *neganda* praėjo, Apr 9,12. *Deja, -os* „vargas, bėda“ tepasitaiko vieno kito rašto kalboje, o žmonių kalboje visai nepažįstama. Plačiau *deja* vartojama kaip jaustukas, pvz.: *deja*, to aš tau negaliu pasakyti.

dėkoti – šlovinti: Aš *šlovinu* tave, Tėve, Lk 10,21 (eksomologoumai sou, Pater; confiteor tibi, Pater; I thank thee, o Father). Kitoj vietoj tas pats sakinys Skvirecko verčiamas: aš *garbinu* tave, Tėve, Mt 11,25.

delmonas – krepšys „pēra, scrip, Reisesack, Ranzen“: Nesineškite nei piniginės, nei *krepšio*, Lk 10,4.

didysis lūšis – leopardas „pardalis, pardo, leopard“: Žvėris... buvo panašus į *leopardą*, Apr 13,2. Dabar skiriamas *lūšis* (Lynx lynx) ir *leopardas* (Felis pardus).

drauginin kas – bendrininkas „koinōnos, communicants (seniau: socius)“: Aš nenoriu, kad jūs taptumėte demonų *bendrininkais*, 1 Kor 10,20.

drugiui krėsti – karščiuoti „pyressein, fiebern“: Simono uošvė gulėjo *karščiuodama*, Mk 1,30 (Skvirecko: ...gulėjo *drugio krečiama*, decumbebat *febricitans*).

duoti „dare, to give“ – *leisti*: Jums *leista* pažinti dangaus karalystės paslaptis, Mt 13,11 (vobis *datum est* nosse mysteria Regni caelorum; hymin *dedotai* gnōnai...). *Duoti* „leisti, netrukdyti, įgalinti“ pažįstamas ir dabartinėje šnekamojoje kalboje, žr. LKŽ II, 878.

epikūras – epikūrininkas „Epikoureios, Epicurean, Epikūro šalininkas“. Kai kurie epikūrininkų ir stoikų filosofai bandė su juo ginčytis, Apd 17,18.

erelis „aetos, aquila, eagle“ – *maitvanagis*: Kur bus lavonų, ten susilėks ir *maitvanagiai*, Lk 17,37. N. T. graikų kalboje senesnis *aetos* „erelis“ buvo gavęs reikšmę „maita mintantis vanagas, Aasgeier“.

Erodo šalininkas – erodininkas „Herodianos, Herodianus“: Fariziejai tuojau ėmėsi tartis su *erodininkais*, Mk 3,6.

gabija – žvakidė „lychnia, candelabrum, candlestick, Leuchterstock“: Buvo pastatyta padangtė: priešakinė dalis, kur buvo *žvakidė*, stalas ir padėtinės duonos kepalai, vadinos „šventoji“, Žyd 9,2 (Skvirecko: ...buvo *gabijos*, stalas; inerat *candelabrum* [anksčiau: erant candelabra]). Senesnė *gabijos* reikšmė yra „šventoji namų ugnis; graudulinė

žvakė", o *gabija* „sietynas, liustra" tepažįstama iš A. Juškos žodyno.

garbė „doksa, gloria" – *atšvaitas*: Jis (t. y. vyras) yra Dievo atvaizdas ir *atšvaitas* (imago et gloria est Dei). O moteris yra vyro *atšvaitas*, 1 Kor 11,7.

gaubtė – dangalas, gaubtuvas „peribolaion, kalymma; velamen": plaukai jai duoti vietoje *dangalo*, 1 Kor 11,15; Mozė... ant savo veido užsidėdavo *gaubtuvą*, 2 Kor 3,13.

gyrius – gyrimasis „kauchēsis, gloriatio (anksčiau: exsultatio), rejoicing": kiekvienas toks *gyrimasis* yra blogas, Jok 4,16.

girnų akmuo „lythos mylikos, lapis molaris, millstone" – *girnapusė*: Jam būtų geriau, jei ant kaklo būtų užmauta *girnapusė*, Lk 17,2. Šnekamojoj kalboj *girnapusė* yra „vienas girnų akmuo, girnakmenis".

gyvūnas – būtybė „dzōon, animal, beast": keturios *būtybės*... parpuolė prieš Avinėlį, Apr 5,8. Gr. *dzōon* reiškia „būtybė, sutvėrimas, Lebewesen, Geschoepf".

gyvūninis – juslinis „psychikos, animalis": sėjamas *juslinis* (a natural body), keliasi dvasinis kūnas, 1 Kor 15,44.

godulystė „godas, godulys, cupiditas" – *godumas pinigams* „philargyria, love of money, Geldgier": Visų blogybių šaknis yra *godumas pinigams*, 1 Tim 6,10.

guolis – gultas „krabbatos, grabatus, Ruhebett": Kelkis, imk savo *gultą* ir eik! Jn 5,8. Žmonių kalboj *guolis* yra „gyvulių gulima ar išgulėta vieta, migis", o *gultas* – „gulima vieta, guolis, lova, patalas".

įrodymas – požymis „endeigma, token, Anzeige, Beweis": Tai ir yra teisingo Dievo teismo *požymis*, 2 Tes 1,5 (iudicium iusti iudicii Dei [anksčiau: in exemplum iusti iudicii Dei]).

įstatymdavis – įstatymo leidėjas „nomothetēs, legislator, Gesetzgeber": tėra vienintelis *įstatymo leidėjas* ir teisėjas, Jok 4,12.

įstatymdavystė – įstatymų leidyba „nomothesia, legislatio, Gesetzgebung": Jie yra izraelitai, turintys... *įstatymų leidybą*, Rom 9,4.

išjuokėjas – šaipūnas „empaiktēs, illudens (anksčiau: illusor), scoffer, Spoetter": paskutinėmis dienomis pasirodys *šaipūnai*, pilni pajuokos, 2 Pt 3,3.

išmonė – nuovoka „intellectus, understanding": jūs vis dar esate be *nuovokos* (asynetoi)? Mt 15,16.

ištarmė – sprendimas „apokrima, responsum", *nuosprendis* „iudicium": mes ir patys širdies gilumoje buvome pajutę mirties *sprendi-*

mą, 2 Kor 1,9; jis... savo paties *nuosprendžių* pasmerktas, Tit 3,11 (proprio iudicio condemnatus).

išvaizda – išorė „opsis, facies, appearance“: neteiskite pagal *išorę*, Jn 7,24.

įvardžiai priev. – *vardais* „nominatim, by name“: jis šaukia savąsias avis *vardais*, Jn 10,3.

įvykti – pildytis, išsipildyti: Jiems *pildosi* Izaijo pranašystės žodžiai, Mt 13,14 (*adimpletur* eis prophetia Isaiae; in them is fulfilled the prophecy...); tuomet *išsipildė* pranašo Jeremijo žodžiai, Mt 2,17; manyje privalo *išsipildyti*, kas parašyta, Lk 22,37 (Skvirecko: turi būti *įvykdyta*; est oportet impleri).

iždas – lobynas „thēsauros, thesaurus, treasure“: Geras žmogus iš gero savo širdies *lobyno* ima gera, Lk 6,45.

iždynas – iždinė „gadzophylakion, treasury, Schatzkammer“: Jis bylojo tai, mokydamas šventyklos *iždinėje*, Jn 8,20.

jausmas – pojūtis „sensus“: Tik subrendusiems dera stiprus maistas – tiems, kurie pratybomis išlavino savo *pojūčius* ir sugeba atskirti gera nuo blogo, Žyd 5,15. Dabar reikšmėmis skiriamas *jausmas* „sentiment, Gefuehl“ ir *pojūtis* „sensation, Empfindung“.

jupa – palaidinė, marškiniai, tunika „chitōn, tunica“, *apsiaustas* „himation, pallium“: jei kas nori... paimti tavo *palaidinę*, atiduok jam ir apsiaustą, Mt 5,40; kas turi dvejus *marškinius*, tepasidalija su neturinčiu, Lk 3,11; liepė... nenusivilkti dviejų *tunikų*, Mk 6,8; kas laukuose, tenegrįžta pasiimti *apsiausto*, Mt 24,18.

kalnai – kalnynas „oreinē (sc. chora, t. y. kalnuotas kraštas), montana, the hill country“: po visą Judėjos *kalnyną* sklido kalbos apie šiuos įvykius, Lk 1,65. Dabar *kalnynu* vadinama „kalnų virtinė“.

kankintinis – liudytojas „martyros, martyrus“: Aš pamačiau moterį, girtą nuo... Jėzaus *liudytojų* kraujo, Apr 17,6 (Skvirecko: ... nuo Jėzaus *kankintinių* [martirų] kraujo, de sangvine *martyrum* Iesu).

kareiviauti – tarnauti kariuomenėje „strateuein, militare“: Kas gi *tarnauja kariuomenėje* už savo paties pinigus? 1 Kor 9,7.

kariuomenė – kareivija, kariauna „stratia, militia; Kriegsheer, Kriegerschar“: gausi dangaus *kareivija*, Lk 2,13; Dievas... paliko juos garbinančius dangaus *kariauną*, Apd 7,42.

karvė – telyčia „damalis, vitula, heifer, Kalb“: Ožių bei jaučių kraujas ir *telyčios* pelenai, Žyd 9,13. *Telyčia* (iš gud. *telica*) dabar reiškia

„jauna, veršio neturėjusi karvė“, o gr. *damalis* – „jauna karvė, telias, Kalb“.

keleivystė – viešnagė „paroikia, sojourning, Aufenthalt in der Fremde“: su baime elkitės savo *viešnagės* metu, 1 Pt 1,17.

kimbolas „kymbalon, cymbalum, cymbal“ – *cimbolai*: Aš tebūčiau ...skambantys *cimbolai*, 1 Kor 13,1. Dabartiniai mūsų *cimbolai* per slavų kalbas (plg. lenk. *cymbał*) yra paskolinti iš lot. kalbos; dauginė jų forma yra analogiškai atsiradusi pagal kitus šios rūšies pavyzdžius, plg. *kanklės*, *vargonai* ir kt.

klaidatikystė – atskala „hairesis, haeresis“: Juk turi pas jus būti *atskalų*, 1 Kor 11,19.

klaidžiatikis – atskalūnas „hairetikos, haereticus“: *Atskalūno*, vieną kitą kartą įspėjęs, saugokis, Tit 3,10.

kraujo plūdimas – kraujoplūdis „rysis haimatos, profluvium sanguinis, Blutfluss“: Ten buvo viena moteris, jau dvylika metų serganti *kraujoplūdžiu*, Mk 5,25.

kuopa – kohorta „speira, cohors, -tis, band“: Italų *kohortos* šimtininkas, Apd 10,1 (centurio *cohortis*, hekatontarchės ek *speirės*); kaliniai buvo perduoti Augusto *kohortos* šimtininkui, Apd 27,1. Šiaipjau kitais atvejais, kur tiesiogiai neturima reikalo su Italija, Kavaliausko vertime vartojama *kuopa*, o Skvirecko šalia to ir *būrys*: kareiviai... surinko... visą *kuopą*, Mt 27,27 (Skvirecko: būrį, cohortem); kareiviai... sušaukia visą *kuopą* Mk 15,16 (convocant totam *cohortem*, holen ten *speiran*). Tai reikia aiškinti tuo, kad gr. *speira* tarp kitko kaip tik ir reiškia „būrį, kuopą“, o lot. *cohors, -tis* – tam tikrą romėnų legiono dalį. Mūsų *kuopa* irgi yra buvusi bataliono dalinys.

kuopos pulkininkas – įgulos viršininkas-tribūnas „chilarchos tēs speirēs, tribunus cohortis“: *įgulos viršininkui-tribūnui* buvo duota žinia, Apd 21,31.

kurklys – skorpionas „skorpios, scorpio ar scorpius“: Arba prašančiam kiaušinio duotų *skorpioną*? Lk 11,12. Dabar *kurkliu* vadinamas „svirplių šeimos vabzdys, turklys, parplys (Gryllotalpa gryllotalpa)“, o *skorpionu* – „nuodingas voragyvių klasės gyvūnas (Buthus eupeus)“, kuris gyvena šiltuose kraštuose.

kurpė – sandalas „sandalion, caliga, sandal“: Susijuosk ir apsiauk *sandalus*, Apd 12,8.

kutas – apvadas, spurgas „kraspedon, fimbria, border“: jie... maldau-

davo jį, kad leistų jiems palytėti bent savo drabužio *apvadą*, Mk 6,56; jie pasiplatina maldos diržus ir pasididina apsiaustų *spurgus*, Mt 23,5.

liudijimo padangstė – apreiškimo padangtė „hē skēnē tou martyriou, tabernaculum testimonii“: Mūsų protėviai dykumoje turėjo *apreiškimo padangtę*, Apd 7,44.

mėnesienos liga sergąs – nakviša „selēniadzomenos, lunaticus“: žmonės nešdavo pas jį... demonų apsėstus, *nakvišas* bei paralyžiuotus, Mt 4,24. *Nakviša* yra gyvas žmonių kalbos žodis ir tarp kitko reiškia „kas miegodamas vaikšto, miegeivis, lunatikas“.

miesto viršininkas – pretorius „stratēgos, magistratus“: *pretoriai* pasiuntė liktorius pranešti kalėjimo viršininkui, Apd 16,35.

mokytinis – mokinys „mathētēs, discipulus“: Jėzus pradėjo aiškinti savo *mokiniams*, Mt 16,21.

mušeika – kivirčius „plēktēs, percussor, striker“: vyskupas turi būti... ne girtuoklis, ne *kivirčius*, 1 Tim 3,3. Dabartinėj žmonių kalboj *mušeika* reiškia „kas mėgsta muštis, peštukas; žudikas, galvažudys“.

naujatikis – prozelitas „prosēlytos, proselytus“: ateiviai romėnai, žydai ir *prozelitai*, Apd 2,11; daugelis... dievobaimingų *prozelitų* sekė paskui Paulių, Apd 13,43. N. T. graikų kalboj *prosēlytos* reiškė „žydų bendrą, žydų tikybą priėmusį pagonį“. Bet abiejuose vertimuose vartojamas ir *naujatikis* „neophytos, neophytus“: Vyskupas neturi būti *naujatikis*, 1 Tim 3,6.

negėda – begėdystė „aselgeia, impuducitia, lasciviousness“: Iš vidaus... išeina... suktybės, klasta, *begėdystės*, Mk 7,22.

negedimas – negendamybė „aphtharsia, incorruptio (vėliau: incorruptela), incorruption, Unverdorbenheit“: šis gendantis kūnas apsivilktų *negendamybe*, 1 Kor 15,53.

neprietelis – priešas, priešininkas „echtros, inimicus, enemy“: mus išgelbės nuo *priešų*, Lk 1,71; kas nori būti pasaulio bičiulis, tas tampa Dievo *priešininkas*, Jok 4,4.

nesutartis – sumaištis „akatastasia, dissentio, confusion“: Dievas nėra *sumaišties*, bet santarvės Dievas, 1 Kor 14,33.

neteisėtas vaikas – pavainikis „nothos, adulterinus [anksčiau: adulterus], bastard“: Jūs ne sūnūs, o *pavainikiai*, Žyd 12,8. *Pavainikiu* Kavaliausko vertime vadinamas ir tas, kas Skvirecko vertime yra „gimęs iš paleistuvystės“: Mes nesame *pavainikiai*, Jn 8,41 (nos ex fornicatione non sumus nati; hymeis ek porneias ou gegennēmetha).

nuoboda – pabaisa „bdelygma, abominatio, abomination, das Verabscheute“: Pamatysite pranašo Danieliaus paskelbtą sunaikinimo *pabaisą*, Mt 24,15. Plg. dar: Ten niekada nepateks... joks *nešvankėlis* ar melagis, Apr 21,27 (Skvirecko: neįeis... kas daro *nuobodą* ir melagystę, *abominationem* faciens et mendacium). Plg. dar *jūrų pabaisa* „banginis“. Dabartinėje kalboje *nuoboda* reiškia „nusibodimas, įgrįsimas; tai, kas nusibodę, įgrįsę, įkyru“.

nuoma – apyvarta „trapedza, mensa, bank“: Kodėl neleidai mano pinigų *apyvarton*? Lk 19,23. Bet ta pati *apyvarta* vartojama ir kitokesne reikšme: Tau reikėjo leisti mano pinigus į *apyvartą*, Mt 25,27 (Skvirecko: tau reikėjo pavesti mano pinigus *pinigų mainininkams*; oportuit ergo te mittere pecuniam meam nummulariis-tois *trapedzitais*).

nusidėjėlis – bedievis „asebės, impius, ungodly, gottlos, ruchlos“: Kristus savo metu numirė už *bedievius*, Rom 5,6.

orarykštė – vaivorykštė „iris, rainbow, Regenbogen“: *Vaivorykštė*... buvo panaši į smaragdą, Apr 4,3. *Vaivorykštė* „laumės juosta“ yra daug senesnė ir dabartinėj kalboj plačiau vartojama, kaip *orarykštė*; antra vertus, ši pastaroji lytis yra antriniu, liaudies etimologijos, būdu vėliau sudaryta.

padangtė – palapinė „skėnė, tabernaculum, tabernacle, Zelt, Laube“: Aš padarysiu čia tris *palapines*, Mt 17,4. *Padangtė* dabartinėje kalboje yra „padanga, pastogė, stoginė“.

padaras – kūrinys „poiēma, factura, workmanship“: Mes esame jo *kūrinys*, Ef 2,10.

pagalvis „kensos, census, tribute, Kopfsteuer“ – *mokestis*: Iš ko žemės karaliai ima muitą ar *mokestį*? Mt 17,25.

pagavimas – pagava „ekstasis, excessus mentis, trance“: Jį ištiko dvasios *pagava*, Apd 10,10 (Skvirecko: užėjo jam dvasios *pagavimas*); dvasios *pagavoje* turėjau regėjimą, Apd 11,5 (= vidi in excessu mentis visionem).

palaikėti – susidėvėti „veterescere“: Įsitaisykite sau piniginių, kurios *nesusidėvi*, Lk 12,33 (facite vobis sacculos, qui non *veterescunt*; poiēsate heautois ballantia mē *palaioumena*).

paliepimas – priesakas „entolē, mandatum, commandment“: Tėvas... davė man *priesaką*, ką aš turiu daryti, Jn 12,49.

popierius – papirusas „chartēs, charta, paper“: Turėčiau dar daug ką jums parašyti, bet nenoriu to daryti ant *papiruso* ir rašalu, 2 Jn 12.

Dabartinis mūsų *popierius* per lenk. *papier*, toliau vok. *Papier* ir kt. yra kilęs iš lot. *papyrum*, gr. *papyros* ir dabar savo reikšme paprastai skiriamas nuo *papiras* (*papirusas*); bet N. T. graikų kalboje vartojamas ne *papyros*, o *chartēs* „lot. charta, Papierblatt"; todėl, man rodos, čia vien dėl didesnio dabartinio įmanomumo galėjo būti paliktas ir *popierius*.

patalas – gultas „klinidion, lectulus, couch": Kelkis, imk savo *gultą*, ir vaikščiok, Lk 5,23. Plg. dar *guolis*.

paveikslas – atvaizdas „eikōn, imago, image": Jis yra neregimojo *Dievo atvaizdas*, Kol 1,15.

perregimas – vaiskus „diaugēs, perlucidus, transparent": grynas auksas, tarsi *vaiskus* stiklas, Apr 21,21.

peržengimas „parabasis, praevaricatio, transgression" – *nusižengimas*: Kiekvienas *nusižengimas*... susilaukdavo teisėtos bausmės, Žyd 2,2.

peržengti „parabainein, transgredi, transgress": Kodėl jūs *laužote* Dievo įsakymą dėl savo papročio? Mt 15,3. Bet kitoje vietoje abiejų vertėjų vartojamas ir *peržengti*: niekad tavo įsakymo *neperžengiau*, Lk 15,29 (numquam mandatum tuum *praeterii*, oudepote etolēn sou *parēlthon*).

pilietis „civis" – *bendrapilietis* „sympolytēs, concivis, fellow citizen, Mitbuerger": Jūs jau nebesate ateiviai..., bet šventųjų *bendrapiliečiai*, Ef 2,19 (: esate *piliečiai* drauge su šventaisiais; estis *concives* [anksčiau: *cives*] sanctorum).

pilnuma – gausa „perisseuma, abundantia, Ueberfluss, Fuelle": Burna kalba iš širdies *gausos*, Mt 12,34.

pirmininkystė – pirmenybė „prōteion, primatus, preeminence": Jis – pradžia, pirmgimis iš mirusiųjų tarpo, kad visame turėtų *pirmenybę*, Kol 1,18.

pirmonės – pradmenys, pirmienos „aparchē [paprastai daugiskaitoje vartojama], primitiae, firstfuits, Erstlinge": Mes patys, kurie turime dvasios *pradmenis*, ir mes dejuojame, Rom 8,23; Dievas jus kaip *pirmienas* išrinko išganymui, 2 Tes 2,13; mes būtume tarsi *pirmienos* jo kūrinių tarpe, Jok 1,18. Bet tiek Kavaliausko, tiek Skvirecko vertime *pradmuo* dar reiškia ir „stoicheion, elementum": kol buvome nepilnamečiai, turėjome tarnauti pasaulio *pradmenims*, Gal 4,3; su Kristumi esate mirę pasaulio *pradmenims*, Kol 2,20.

plaukimas – laivyba „ploos, navigatio, sailing": Prabėgo daug lai-

ko, ir *laivyba* tapo pavojinga, Apd 27,9. Dabartinėje bendrinėje kalboje *laivyba* vartojama „laivininkystės, navigacijos“ reikšme.

poilsis – atgaiva „anapausis, requies, rest“: jūs rasite savo sieloms *atgaivą*, Mt 11,29.

prakartas – ėdžios „phantē, praesepe, manger“: ji pagimdė savo pirmgimį sūnų... ir paguldė *ėdžiose*, Lk 2,7.

pražinojimas – numatymas „prognosis, praescientia, foreknowledge, Vorauswissen“: Tą vyrą, Dievo valios sprendimu ir *numatymu* išduotą, jūs nedorėlių rankomis nužudėte, Apd 2,23. Mūsų kalboje *numatyti* tarp kitko reiškia ir „iš anksto atspėti, numanyti, apytikriai žinoti ką būsiant“, o *pražinoti* yra verste verstas iš kitų kalbų.

prieangis – stoginė „stoa, porticus, porch“: Jeruzalėje... yra maudyklė..., turinti penkias *stogines*, Jn 5,2; visi tikintieji vieningai rinkdavosi Saliamono *stoginėje*, Apd 5,12.

priekiemis – prieškiemis „proaulion (t. y. vieta prieš namą)“: jis išėjo į *prieškiemį*, Mk 14,68 (exiit foras ante atrium).

priespauda – sielvartas „thlipsis, tribulatio, tribulation, Bedrueckung, Drangsal“: Mes taip pat didžiuojamės *sielvartais*, žinodami, kad *sielvartas* gimdo ištvermę, Rom 5,3.

priešas – ieškovas „antidikos, adversarius, adversary“: Greitai nusileisk savo ieškovui, dar kelyje į teismą, kad *ieškovas* tavęs neįduotų teisėjui, Mt 5,25. Gr. *antidikos* visų pirma yra „priešininkas teisme, Widersacher vor Gericht; (toliau apskritai) priešininkas“.

prietelis – bičiulis, draugas „philos, amicus, friend“: Muitininkų ir nusidėjėlių *bičiulis*, Mt 11,19; aš sakau jums, savo *bičiuliams*, Lk 12,4; tu man nė karto nesi davęs nė ožiuko pasilinksminti su *draugais*, Lk 15,29.

prilyginimas – palyginimas „parabolē, parabola, parable, Vergleichung, Gleichnis“: jis daug jiems kalbėjo *palyginimais*, Mt 13,3. Šalia *palyginimas* Kavaliauskas vartoja ir *palyginti*, o Skvireckas – *prilyginti*, pvz.: Į ką panaši Dievo karalystė, ir *su kuo* ją man *palyginti*? Lk 13,18 (Skvirecko: ...ir kam aš ją *prilyginsiu*? et cui simile gestimabo illud?). Bet Skvireckas šalia *prilyginti* taip pat vartoja ir *palyginti*: Su kuo *palyginsime* Dievo karalystę? arba kokiu *prilyginimu* ją pavaizduosime? Mk 4,30 (Kavaliausko: Su kuo galime *palyginti* Dievo karalystę? Arba kokiu *palyginimu* ją pavaizduosime? Quomodo *assimilabimus* Regnum Dei, aut in quo *parabola* ponemus illud?). Dabartinėje bendri-

nėje kalboje *palyginti* reiškia „sugretinti, nustatant panašumą ar skirtumą“, o *prilyginti* – „daryti, kad prilygtų, būtų lygus; nurodyti panašumą“.

prisiektinai įsakyti – saikdinti „horkidzein, adiurare, schwoeren lassen“: Aš jus *saikdinu* per Jėzų, Apd 19,13.

privalyti – reikėti: Ne sveikiesiems *reikia* gydytojo, Lk 5,31 (Skvirecko: Sveikieji *neprivalo* gydytojo; non *egent* qui sani sunt medico); Jėzus... pagydė tuos, kuriems *reikėjo* gydytojo, Lk 9,11 (: ...kurie *gydymo privalė*; qui cura indigebant).

pulkininkas – tribūnas „chiliarchos, tribunus, chief captain“: *Tribūnas* įsakė suimti Paulių, Apd 21,33.

ramybė – taika „eirēnē, pax, peace“: Teisumo vaisius sėjamas *taikoje* tiems, kurie neša *taiką*, Jok 3,18.

Rašto žinovas – Rašto aiškintojas „grammateus, scriba, scribe, Schriftgelehrter“: Buvo susirinkę visi aukštieji kunigai, seniūnai ir *Rašto aiškintojai*, Mk 14,53. Plg. dar: *Rašto mokovas*, 1 Kor 1,20 (Skvirecko: *Rašto žinovas*).

rauktinė – vynmaišis „askos, uter, lederner Schlauch“: Niekas nepila jauno vyno į senus *vynmaišius*, Mt 9,17. *Vynmaišis* yra iš gyvulio (avies ir kt.) odos padarytas maišas vynui laikyti, o *rauktinė* gali būti koks raukte surauktas daiktas, plg. *rauktinė* „rauktinis moterų sijonas“.

sąnaris – narys „melos, membrum, member“: Kūnas turi daug *narių*, 1 Kor 12,12; liežuvis yra mažas *narys*, Jok 3,5. Dabar paprastai skiriamas *sąnarys* „joint, Gelenk“ ir *narys* „member, Glied, Mitglied“.

sartas ar *rausvas – ugniaspalvis* „pyrros, rufus, feuerrot“: Ir pasirodė kitas žirgas, *ugniaspalvis*, Apr 6,4; milžiniškas *ugniaspalvis* slibinas, Apr 12,3.

saugyra – pasipūtęs „aladzōn, elatus, boaster“: Žmonės buvo... *pasipūtę*, išdidūs, 2 Tim 3,2.

sau pamėgti – gėrėtis „eudokein, to be well pleased, Wohlgefallen an etwas haben“: Šitas yra mano mylimasis sūnus, kuriuo labai *gėriuosi*, Mt 17,5 (Skvirecko: ... kurį aš *sau* labai *pamėgau*, in quo *mihi* bene *complacui*).

savimeilis – savimyla „philautos“: Žmonės bus *savimylos*, 2 Tim 3,2 (= homines *se ipsos amantes*; men shall be *lovers of their own selves*).

sėkla „sperma, semen“ – *palikuonis*: Pažadai buvo duoti Abraomui ir jo *palikuoniui*, Gal 3,16. Plg. *ainis, ainija*.

sėkmingas – veiksmingas „energēs, efficax, wirksam“: Dievo žodis yra gyvas, *veiksmingas*, Žyd 4,12.

skelbėjas – šauklys „kēryks, praedicator, preacher, Herold, Verkuendiger“: Aš esu paskirtasis *šauklys* ir apaštalas, 1 Tim 2,7.

skelbti – daryti nešlovę „deigmatidzein, traducere“: Juozapas, būdamas teisus ir nenorėdamas *daryti* jai *nešlovės*, sumanė tylomis ją atleisti, Mt 1,19.

skola, skolininkas „opheilēma, opheiletēs; debitum, debitor; debt, debtor“ – *kaltė, kaltininkas*: Ir atleisk mums mūsų *kaltes*, kaip ir mes atleidžiame savo *kaltininkams*, Mt 6,12. Bet Lk 11,4 Kavaliausko jau šiaip verčiama: Ir atleisk mums mūsų *kaltes*, nes ir mes atleidžiame savo *skolininkams* (Skvirecko: Atleisk mums mūsų *nuodėmes*, nes mes atleidžiame kiekvienam, *kurs mums kaltas*; et dimitte nobis *peccata* nostra siquidem et ipsi dimittimus omni *debenti* nobis).

sloga – neganda „plēgē, plaga, plague“: Išėjo iš šventyklos septyni angelai su septyniomis *negandomis*, Apr 15,6.

stabo ištiktas – paralyžiuotas „paralytikos, paralyticus“: Mano tarnas guli namie *paralyžiuotas*, Mt 8,6.

stabų garbintojas, stabų tarnas – stabmeldys „eidolōlatrēs, idolis serviens, Goetzendiener“: lauke lieka šunes... žudikai, *stabmeldžiai*, Apr 22,15; aš jums rašiau, kad nebendrautumėte su tuo, kuris vadinasi brolis, o yra ištvirkėlis, gobšas, *stabmeldys*, 1 Kor 5,11.

stebalas – reginys „theatron, spectaculum, spectacle“: Mes pasidarėme *reginys* pasauliui, 1 Kor 4,9.

stebėtinas – nuostabus „thaumastos, mirabilis, marvelous, wunderbar“: Dideli ir *nuostabūs* tavo darbai, Viešpatie, Apr 15,3. Tiek *stebėtinas*, tiek *nuostabus* yra vienareikšmiai, ir abu gali būti vartojami bendrinėj kalboj.

subata – šeštadienis „subbaton, sabbatum, sabbath“: *Šeštadienis* padarytas žmogui, ne žmogus *šeštadieniui*, Mk 2,27.

sumanymas – siekinys „gnomē, concilium“: Jie turi vieną *siekinį*, Apr 17,13 (These have one *mind*).

susibėgimas – sambūris „systrophē, concursus, concourse“: Nėra jokio pagrindo, kuriuo galėtume pateisinti šį triukšmingą *sambūrį*, Apd 19,40.

suspaudimas – nelemtis „thlipsis, tribulatio, affliction“: Visą Egiptą... ištiko badas ir baisi *nelemtis*, Apd 7,11. LKŽ VIII 645 *nelemtis* yra „nelaimė, nedalia, nepasisekimas“.

sutvėrimas – kūrinija, kūriniai „ktisis, creatura, creature“: Skelbkite Evangeliją visai *kūrinijai*, Mk 16,15; jie... tarnavo *kūriniams*, o ne Kūrėjui, Rom 1,25.

svaiginąs gėrimas – svaigalas „sikera, sicera, strong drink, Rauschtrank“: Jis negers vyno ir jokių *svaigalų*, Lk 1,15.

svetimoteriauti – svetimauti „to commit adultery“: Kiekvienas, kuris geidulingai žvelgia į moterį, jau *svetimauja* savo širdimi, Mt 5,28; jei moteris palieka savo vyrą ir išteka už kito, ji *svetimauja*, Mk 10,12 (= moichatai, moechatur).

svetmylys – svetingas „philoksenos, hospitalis, gastfreundlich“: Vyskupas turi būti... padorus, *svetingas*, 1 Tim 3,2. Bet Skvirecckas ta pačia reikšme vartoja ir *svetingas*, pvz. Tit 1,8.

svetmoteris, -ė – svetimautojas, -a „moichos, moichalis, adulterus, adultera; adulterer, adulteress“: Nei stabmeldžiai, nei *svetimautojai* nepaveldės Dievo karalystės, 1 Kor 6,9; ji vadinsis *svetimautoja*, jei, vyrui gyvam esant, bus žmona kitam, Rom 7,3.

šaltkalvis – kalvis „chalkeus, aerarius, coppersmith“: *Kalvis* Aleksandras man padarė daug bloga, 2 Tim 4,14.

šventnamis – šventykla, šventovė „templum, tempel“: Jeruzalėje buvo *šventyklos* pašventinimo iškilmės, Jn 10,22; pats sėdasi Dievo *Šventovėje*, – dėdamasis Dievu, 2 Tes 2,4.

švyturys – deglas „lampas, -ados, lampas, -adis, Fackel“: Septyni *deglai* liepsnojo prieš sostą, Apr 4,5. Dabar *deglas* „fakelas“ skiriamas nuo *švyturio* „žibinto; signalinio pakrantės bokšto“.

taikusis – taikdarys „eirēnopoios, pacificus, peacemaker“: Palaiminti *taikdariai*, Mt 5,9.

tamsta – gerbiamasis „kyrios, dominus“: Jie kreipėsi į Pilypą... prašydami: *Gerbiamasis*, mes norėtume pamatyti Jėzų, Jn 12,21.

taurė – dubuo „phialē, phiala, vial“: Išpilkite septynis Dievo rūstybės *dubenis*, Apr 16,1.

teismas – sprendimas, nuosprendis „krisis, krima; iudicium, judgement, Urteil“: Neištiriami jo (t. y. Dievo) *sprendimai* ir nesusekami jo keliai, Rom 11,33; tavo *nuosprendžiai* tikri ir teisingi, Apr 16,7. Bet *teismas* „krisis, iudicium“ vartojamas ir Kavaliausko: Mano *teismas* teisingas, Jn 5,30.

teismo rūmai – pretorijus „praitorion, praetorium, the hall of judgement“: Jie nusivedė Jėzų į *pretoriją*, Jn 18,28.

tėvonis – paveldėtojas, įpėdinis „klēronomos, heres, heir“: *paveldėtojai* tebūtų tie, kurie remiasi įstatymu, Rom 4,14; mes Dievo *įpėdiniai*, Rom 8,17.

tėvonystė – paveldėjimas, palikimas „klēronomia, hereditas, inheritance“: Jei *paveldėjimas* būtų iš įstatymo, tai negalėtų būti iš pažado, Gal 3,18; užmuškime jį (t. y. vynuogyno šeimininko sūnų) ir turėsime *palikimą*, Mt 21,38.

tykotojas – šnipas „egkathetos, insidiator, spy, Aufseher“: Jie patys ėmė Jėzų sekti ir siuntinėjo *šnipus*, apsimetančius šventuoliais, Lk 20,20.

tuščia vieta – dykvietė „locus desertus, desert place“: Jėzus laiveliu nuplaukė į *dykvietę*, į vienumą, Mt 14,13.

užeiga – viešnagė „ksenia, hospitium, lodging“: Paruošk man *viešnagę*, Fm 22. Bet šalia to abiejuose vertimuose vartojama ir *užeiga* „katalyma, diversorium, inn, Herberge“: Jiems nebuvo vietos *užeigoje*, Lk 2,7.

užmokestis – atlygis „misthos, merces, reward“: Jūsų laukia gausus *atlygis* danguje, Mt 5,12. Kitoj vietoj ir Kavaliauskas ta pačia reikšme vartoja *užmokestį*: Jie jau atsiėmė *užmokestį*, Mt 6,5.

užsigavimo akmuo – atsitrenkimo akmuo „lithos proskommatos, lapis offensionis, stumblingstone“: Jie užkliuvo už *atsitrenkimo akmens*, Rom 9,32.

užsiimti tuščiais dalykais – smalsauti: Mes girdime, jog kai kurie jūsiškiai tinginiauja, nieko neveikia, tik *smalsauja*, 2 Tes 3,11 (= Audimus enim inter vos quosdam ambulare inordinate, nihil operentes sed *curiose agentes*;... but *are busybodies*).

užstatas – laidas „arrabōn, Pfand, Unterpfand“: Jis pažymėjo mus savo antspaudu ir siuntė į mūsų širdis Dvasios *laidą*, 2 Kor 1,22 (... dedit *arrabonem* [anksčiau: pignus] Spiritus in cordibus nostris). Kartais ta pačia reikšme *laidą* vartoja ir Skvireckas (pvz. Ef 1,14); bet jo *laidas* „hikanon, satisfactio“ Kavaliausko jau vadinamas *užtikrinimu*: Pastarieji, gavę iš Jazono ir kitų *užtikrinimą*, juos paleido, Apd 17,9.

užvaizdas – ūkvedys „epitropos, procurator“, *prievaizdas* „oikonomos, vilicus“: vynuogyno šeimininkas liepia *ūkvedžiui*, Mt 20,8; jis (t. y. turtingas žmogus) turėjo *prievaizdą*, Lk 16,1.

vaikų vaikas – vaikaitis „ekgonos, nepos, nephew“: Našlė turi vaikų *vaikaičių*, 1 Tim 5,4.

vamzdžiuoti – groti „cantare tibiis, to pipe“: Mes jums *grojome* (ēulēsamen hymin), o jūs nešokote, Lk 7,32.

varsna – stadija „stadion, stadium, furlong, Laengenmass“: Betanija buvo... maždaug penkiolikos *stadijų* atstu, Jn 11,18. Dabartinėj šnekamojoj kalboj *varsna* visų pirma yra „vienu kartu arklo verčiamas dirvos rėžis, varsnas, Pfluggewende“, bet jau nuo seniau ji vartojama ir tam tikram ilgio matui žymėti.

velnias – demonas „daimon, daimōnion, daemo, daemonium, devil“: Jis *demono* apsėstas, Mt 11,18 (= *daemonium* habet); aš išvarau *demonus*, Mt 12,27 (= eicio *daemones*). Bet šalia to Kavaliausko vertime vartojamas ir *velnias*, daugiausia verstas iš „diabolos, diabolus“: jis buvo *velnio* gundomas, Lk 4,2; jūsų tarnas yra *velnias*, Jn 6,70. N. T. graikų kalboje tiek *daimōn*, tiek *daimonion*, tiek *diabolos* reiškia „piktąją dvasią, velnią“, ir tuo būdu jie savo reikšme yra visai tolygūs mūsų įprastiniam *velniui*.

vergas – šeimynykštis „oiketēs, servus, servant“: *Šeimynykščiai*, su visa baime būkite klusnūs šeimininkams, 1 Pt 2,18 Gr. *oiketēs* reiškia ne tik „namiškį, įnamį“, bet ir „tarną, vergą“.

vienaširdžiai priev. – *vieningai* „homothymadon, unanimiter, with one accord“: visi *vieningai* pakėlė į Dievą balsus, Apd 4,24.

viešpatavimas – viršenybė „archē, principatus, principality“: Jis yra visokios *viršenybės* ir valdžios galva, Kol 2,10.

vilyčia – strėlė „belos, telum, dart, Pfeil“: Pasiimkite tikėjimo skydą, su kuriuo užgesinsite visas ugningas piktas *strėles*, Ef 6,16.

vylius – klasta „dolos, dolus, guile, List, Betrug“: Jis nepadarė nuodėmės, ir jo lūpose nerasta *klastos*, 1 Pt 2,22.

vyras galvažudys – sikarijas (*-ijus*) „anēr sikarios, vir sicarius, murderer“: Tu – ne anas egiptietis, kuris neseniai... išsivedė į dykumą keturis tūkstančius *sikarijų*, Apd 21,38 (= quattuor milia virorum *sicariorum*).

vyresnysis – seniūnas „presbyteros, senior, elder; archōn, princeps“: buvo susirinkę visi aukštieji kunigai, *seniūnai* ir Rašto aiškintojai, Mk 14,53; *seniūnai* tyčiodamiesi kalbėjo, Lk 23,35. Daugiskaitos *vyresnieji* „archontes, principes“ Kavaliausko vertime dar vadinami ir *vyresnybė*: Gal *vyresnybė* įsitikino, jog jis Mesijas? Jn 7,26.

vyriausias kunigas – aukštasis kunigas „archiereus, princeps sacerdos, chief priest, Oberpriester, Hohepriester“: Pilotas, sušaukęs *aukštuosius kunigus*, seniūnus ir liaudį, pareiškė, Lk 23,13.

viršininkas – šeimininkas „proistamenos, praepositus“: Geras savo namų *šeimininkas*, 1 Tim 3,4.

žydžiuoti „ioudaidzein, iudaizare“ – *laikytis žydų papročių*: Jei tu, būdamas žydas, gyveni pagoniškai, o ne žydiškai, kodėl verti pagonis *laikytis žydų papročių*? Gal 2,14. Dabar *žydžiuoti* paprastai reiškia „kalbėti žydišku akcentu“.

žingeidauti – užsiiminėti niekais: Jos išmoksta dykinėti bei landžioti po svetimus namus, ir ne tik dykinėti, bet plepėti bei *užsiiminėti niekais*, taukšti, kas nedera, 1 Tim 5,13 (simul autem et otiosae discunt circumire domos, non solum otiosae, sed et verbosae et *curiosae*... = alla kai phlyaroi kai *periergoi*, tattlers also and *busybodies*). Šiaipjau *žingeidauti*, sudarytas iš verstinio *žingeidus* (plg. rus. *liuboznatel'nyj*, vok. *neugierig*), reiškia „būti žingeidžiam, smalsiam, smalsauti“.

žynys – burtininkas „magos, magus, sorcerer, Zauberer“: Jie... susitiko vieną žydą, *burtininką* ir netikrą pranašą, Apd 13,6.

žiurstas – palaidinė „ependytēs, tunica, fisher's coat, Oberkleid der Fischer“: Simonas Petras persijuosė *palaidinę*, Jn 21,7. *Žiurstas*, paskolintas vok. žem. *šoršt*, dabar tėra „prijuostė“.

žliaugtys – ankščių jovalas „keration, siliquae, huska, Johannisbrot“: Jis geidė prikimšti pilvą *ankščių jovalo*, kurį ėdė kiaulės, Lk 15,16 (Skvirecko: geidė pripildyti pilvą kiaulių ėdamų *žliaugčių*). Vidužeminio amžinai žaliuojančio medžio (Ceratonis siliqua) ankštys buvusios šv. Jono vartojamos maistui, todėl nuo to buvo pavadintas vok. *Johannisbrot*, an. *St. John's bread* ir kt. *Žliaugtys*, *-čių*, arba *žliaūgtai*, vienur yra „alaus tirštimai, išspaudos, vok. Treber“, o kitur – „sumaišytas, skystas kiaulių ėdalas, jovalas“.

Lygindami Skvirecko ir Kavaliausko vertimų lietuvių kalbos žodyną, lengvai galime pastebėti didžiulį skirtumą. Šis skirtumas iš dalies yra atsiradęs dėl to, kad vieno N. Testamentas verstas iš lotyniško vertimo, Vulgatos, ir tai iš senesnės jos laidos, o kitas – iš graikiško originalo. Kita tam priežastis buvo kelių dešimtmečių laikotarpis tarp jų vertimų ir tuo metu pasireiškusi didelė lietuvių bendrinės kalbos pažanga, ypač jos žodyno praturtėjimas ir paįvairėjimas. Pagaliau abu vertėjai buvo skirtingų pažiūrų į vertimą: vienas stengėsi būti ko ištikimesnis originalui ir todėl, pirmoj vietoj žiūrėdamas reikšmės tikslumo, mažiau bekreipė dėmesį į verčiamosios kalbos aiškumą, sklandumą ir jos didesnį tinkamumą šių dienų bendrinės kalbos vartosenai, o kitas, priešingai, siekdamas ko didesnio minties atitikimo, tuo

pačiu metu rūpinosi ir dabartinės bendrinės kalbos vartosenos reikalavimais – naujesniais, įmanomesniais, tinkamesniais ir tikslingesniais žodžiais, pavadinimais. Tuo sumetimu Kavaliausko vertime stengiamasi pasirinkti įprastesnių, gyvesnių, vaizdingesnių, būdingesnių ir prasmingesnių žodžių, kurie geriau tiktų specialesnėms reikšmėms žymėti, ir todėl čia vengiama nevykusių arba pasenusių, dabar retai bevartojamų, sunkiau įmanomų arba kitaip suprantamų darinių. Štai visa eilė skirtingų žodžių, kurie Skvirecko vertime turi vienokią, o Kavaliausko originalinės ir dabartinės mūsų vartosenos atžvilgiu kitokią, įsakmesnę, reikšmę, pvz.: *alga – kaina* ar *atpildas*, *didysis lūšis – leopardas*, *erelis – maitvanagis*, *gabija – žvakidė*, *gyvūnas – būtybė*, *ištarmė – sprendimas* ar *nuosprendis*, *iždas – lobynas*, *kankintinis – liudytojas*, *kurklys – skorpionas*, *kurpė – sandalas*, *nuoboda – pabaisa*, *nuoma – apyvarta*, *nusidėjėlis – bedievis*, *paveikslas – atvaizdas*, *priespauda – sielvartas*, *pulkininkas – tribūnas*, *rauktinė – vynmaišis*, *sėkmingas – veiksmingas*, *sloga – neganda*, *susibėgimas – sambūris*, *suspaudimas – nelemtis*, *švyturys – deglas*, *teismas – sprendimas* ar *nuosprendis*, *vergas – šeimynykštis*, *vyresnysis – seniūnas*, *viršininkas – šeimininkas* ir kt.

Kita rūšis abiejuose vertimuose vartojamų žodžių yra tam tikri sinonimai, bet jie vieni nuo kitų skiriasi arba savo daryba, arba reikšmės niuansais, arba ankstyvesne bei vėlyvesne vartosena, pvz.: *altorius – aukuras*, *artojas – žemdirbys*, *bausti – drausminti*, *daug kalbėti – daugiažodžiauti*, *Erodo šalininkas – erodininkas*, *gyrius – gyrimasis*, *girnų akmuo – girnapusė*, *guolis – gultas*, *išjuokėjas – šaipūnas*, *išmonė – nuovoka*, *išvaizda – išorė*, *kariuomenė – kareivija* ar *kariauna*, *neteisėtas vaikas – pavainikis*, *orarykštė – vaivorykštė*, *pagalvis – mokestis*, *prilyginimas – palyginimas*, *perregimas – vaiskus*, *ramybė – taika*, *savimeilis – savimyla*, *stabo ištiktas – paralyžiuotas*, *stebėtinas – nuostabus*, *sutvėrimas – kūrinija* ar *kūriniai*, *svaiginąs gėrimas – svaigalas*, *svetimoteriauti – svetimauti*, *svetmylys – svetingas*, *šventnamis – šventovė*, *taikusis – taikdarys*, *užmokestis – atlygis*, *užstatas – laidas*, *užvaizdas – ūkvedys* ar *prievaizdas*, *vaikų vaikas – vaikaitis*, *varsna – stadija*, *velnias – demonas*, *vylius – klasta*, *žynys – burtininkas* ir kt.

Tam tikras skaičius Skvirecko vertime vartojamų žodžių yra jau pasenę ir dabar mažai bevartojami, arba neįprastos, netinkamos darybos ir dabar nelaikomi norminiais, bendrinei vartosenai teiktinais

žodžiais, ir todėl Kavaliausko vertime jie pakeisti tinkamesniais dariniais, pvz.: *ainis* (nesupratingai abstrahuotas iš tarminio *atainis* „ateivis“) – *palikuonis*, *antesybinė duona* – *kasdienė duona*, *atsistengti* – *atsispirti*, *daryti* – *vykdyti*, *deja* – *neganda*, *delmonas* – *krepšys*, *jupa* – *palaidinė*, *kutas* – *apvadas* ar *spurgas*, *mėnesienos liga sergąs* – *nakviša*, *mokytinis* – *mokinys*, *neprietelis* – *priešas* ar *priešininkas*, *pirmininkystė* – *pirmenybė*, *pirmonės* – *pradmenys*, *prakartas* – *ėdžios*, *pražinojimas* – *numatymas*, *prietelis* – *bičiulis* ar *draugas*, *prisiektinai įsakyti* – *saikdinti*, *privalyti* – *reikėti*, *saugyra* – *pasipūtęs*, *sau pamėgti* – *gėrėtis*, *stebalas* – *reginys*, *subata* – *šeštadienis*, *tėvonis* – *paveldėtojas*, *įpėdinis*, *tėvonystė* – *paveldėjimas* ar *palikimas*, *vilyčia* – *strėlė*, *žingeidauti* – *užsiimti niekais*, *žiurstas* – *palaidinė* ir kt.

Kai kurie Skvirecko vartotieji lietuviški pakaitai, norint tiksliau nusakyti originalines sąvokas, tame pačiame vertime atkeisti tarptautinėmis svetimybėmis, pvz.: *didysis lūšis* – *leopardas*, *kurklys* – *skorpionas*, *kurpė* – *sandalas*, *miesto viršininkas* – *pretorius*, *naujatikis* – *prozelitas*, *teismo rūmai* – *pretorijus*, *varsna* – *stadija*, *vyras galvažudys* – *sikarijas* ir kt.

Tam tikrais atvejais Kavaliauskas vartoja visą eilę žodžių, kurie Skvirecko vertime neturi griežtesnių atitikmenų ir daugiausia nusakomi kitais žodžiais arba net šalutiniais sakiniais, pvz.: *grimzlė*: jie (t. y. jūreiviai) išmetė *grimzlę* ir nustatė dvidešimties jūros mylių gylį, Apd 27,28 (Skvirecko: jie nuleido *virvę su švinu*...); *įgalinti*: mus *įgalino* būti tarnais Naujosios Sandoros, 2 Kor 3,6 (: *padarė mus tinkamus* būti naujos Sandoros tarnais; et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti); išaukštino juos, gyvenančius *išeivijoje*, Egipto žemėje, Apd 13,17 (: išaugštino tautą, kada jie buvo Egipto žemėje; plebem exaltavit cum essent incolae in terra Aegypti); *laiduoti*: Tikėjimas *laiduoja* mums tai, ko viliamės, Žyd 11 (: tikėjimas *yra pasitikėjimas* tuo, ko viliamės; est autem fides *sperandorum substantia*); *luošys*: Jie pažino, kad tai tas pats *luošys*, kuris sėdėdavo elgetaudamas prie Gražiųjų vartų, Apd 3,10 (: Jie pažino, kad buvo tas pats, kurs sėdėdavo dėl išmaldos prie Gražiųjų šventyklos durų; cognoscebant autem illum, quod ipse erat...); *nuosavybė*: kuris neatsižada visos savo *nuosavybės*, negali būti mano mokinys, Lk 14,33 (: Kiekvienas jūsų, kas neatsižada viso, *ką turi*, negali būti mano mokytinis; omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus *quae possidet*, non potest meus esse discipulus);

palyda: Kaip jis įėjo į Dievo namus, ėmė padėtinės duonos, valgė ir davė savo *palydai*, Lk 6,4 (: ...valgė ir davė tiems, *kurie su juo buvo*; manducavit et dedit his *qui cum ipso erant*); *pavaldus*: Džiaukitės ne tuo, kad dvasios jums *pavaldžios*, Lk 10,20 (: ne tuo džiaugkitės, kad dvasios jums *pasiduoda*; nolite gaudere quia spiritus vobis *subiciuntur*; ... that the spirits are *subject* unto you) arba: Dievas atsiuntė savo Sūnų... *pavaldų* įstatymui, Gal 4,4 (: ...*pastatytą po įstatymu*, factum sub Lege); *sąmokslas*: Kodėl miršta pagonys, kam veltui tautos *sąmokslus* rengia? Apd 4,25 (: Kam siaučia pagonys, ir tautos *mąsto tuščių dalykų*? Quare... populi *meditati inania*?); *sankalba*: Tokią *sankalbą* padarė daugiau negu keturiasdešimt žmonių, Apd 23,13 (: Buvo daugiau kaip keturios dešimt vyrų, kurie buvo *susirišę tokia priesaika*; ...qui hanc *coniurationem* fecerant); *siaubas*: Dievas jį prikėlė, išvaduodamas iš mirties *siaubo*, Apd 2,24 (: ...pašalinęs *mirusiųjų buveinės skausmus*; ...solutis *doloribus inferni*); *tvarinys*: Kiekvienas gi Dievo *tvarinys* yra geras, 1 Tim 4,4 (: Visa, *ką Dievas sutvėrė*, yra gera; *omnis creatura* Dei bona); jus dabar gelbsti tų dalykų *vaizdinys* – Kristus, 1 Pt 3,21 (: jis ir dabar išgelbi jus panašiu būdu, kaip Kristus; cuius antitypum, baptisma, et vos nunc salvos facit); *valdinys*: Juk ir aš, pats būdamas *valdinys*, turiu sau *pavaldžių* kareivių, Mt 8,9 (: Aš esu žmogus *po valdžia pastatytas*...; ego homo sum *sub potestate*...); *valda*: Sužinojęs, kad Jėzus iš Erodo *valdų*, nusiuntė jį pas Erodą, Lk 23,7 (: kad jis *iš po Erodo valdžios*...; cognovit quod *de Herodis potestate* esset...) arba: Netoli tos vietos buvo vyriausio salos valdininko Publijaus *valdos*, Apd 28,7 (: buvo salos vyresniojo, vardu Publijaus, *laukai*...; erant *praedia* principis insulae; were *possessions* or the chief man of the island).

Čia pat dar paminėtinas vienas kitas ir toks atvejis: Jei kas tave verstų nueiti *mylią*, nueik su juo dvi, Mt 5,41 (Skvirecko: Jei kas tave verčia atlikti *baudžiavos tūkstantį žingsnių*, eik su juo ir kitus du; et quicumque te angariaverit *mille* passus, vade cum illo duo); *pasėlys* tarp erškėčių – tai tas, kuris klauso žodžio... Mt 13,22 (: *Kas pasėta tarp erškėčių*, tai tas, kuris girdi žodį; *qui autem est seminatus* in spinis, his est qui verbum audit); jie visiškai *išglebo* ir pasidavė *juslingumui*, godžiai ieškodami visokių *pasitenkinimų*, Ef 4,19 (: jie, nustoję vilties, patys save padavė begėdystei daryti dėl godulystės visokį susitepimą). Ir tt.

3. Ypatingesni linksnių vartosenos atvejai

a) *Laikytis ko ir laikyti ką*

Kavaliausko vertime dažnai vartojama *laikytis ko*, o Skvireckas tam reikalui vartoja *laikyti ką*, pvz.: Kas *laikysis mano žodžio*, neragaus mirties per amžius, Jn 8,51 (: Jei kas *laikys* mano *žodžius*...; si quis sermonem meum servaveris...); jūs *laikysitės* mano *įsakymų*, Jn 14,15 (: *laikykite* mano *įsakymus*; mandata mea servabitis); kas mane myli, *laikysis* mano *žodžių*, Jn 14,23 (: ...*laikys* mano *žodžius*; ... sermonem meum servabit). Šita reikšme *laikyti ką* jau vartojamas mūsų senuosiuose bei vėlyvesniuose raštuose ir iš dalies dabartinėje mūsų kalboje, pvz.: *laikot* žmonių *įstatymus*, gal *prisakymus* Dievo *laikyti* (J. Bretkūnas), *prisakymus* mano *laikysite* (1701 m. N. Testamentas), visos giminės bei tėvų *paprotį laiko* (K. Donelaitis), seniau daug kas *pasninką laikydavo* (Subačius ir kt.), jis *laiko* duotą *žodį*, ir kt., bet: jie *laikosi savo* nuomonės, savo *įsitikinimų*, lig šiol buvo *laikomasi* jablonskinės *rašybos*, ir tt. Toliau dėl *laikyti* ir *laikytis* vartosenos žr. LKŽ VII, 36–40.

b) *Tam tikra naudininko vartosena*

Visų pirma šis linksnis Kavaliausko vartojamas su *viešpatauti* ir tam tikruose junginiuose (*duoti, suteikti kam valdžią* ir kt.), pvz.: Jis *viešpataus* Jokūbo *namams* per amžius, Lk 1,33 (Skvirecko: jis *karaliaus* Jokūbo *namuose* per amžius; regnabit super domum Iacob in aeternum; shall reign over the house of Jacob for ever); įstatymas *viešpataus žmogui*, Rom 7,1 (: įstatymas *viešpatauja žmogui*; lex *in homine* dominatur); jam buvo suteikta valdžia *visoms gentims*, Apr 13,7 (: buvo jam duota valdžios *ant visų giminių*; et data est illi potestas *in omnem tribum*; power was given him over all kindreds); Jėzus jiems suteikė valdžią *netyrosioms dvasioms*, kad išvarinėtų jas, Mt 10,1 (: jis davė jiems valdžios *ant nešvarių dvasių*, kad jas išvarytų; dedit illis potestatem *spirituum immundorum*); Jėzus suteikė jiems galios visiems *demonams sutramdyti* ir ligoms gydyti, Lk 9,1 (: Jėzus davė jiems galybės ir valdžios *ant visų velnių* ir ligoms gydyti; dedit illis virtutem et potestatem *super omnia daemonia* et ut languores curarent).

Kitas atvejis yra laiko naudininkas: Ten... pasilikome pas juos *vienai dienai*, Apd 21,7 (Skvirecko: pasilikome pas juos *vieną dieną*; man-

simus *die una* apud illos); pasilikau pas jį *penkiolikai dienų*, Gal 1,18 (: pasilikau pas jį *penkiolika dienų*; mansi apud eum *diebus quindecim*). Šnekamojoje kalboje vartojamas laiko naudininkas ir pobūvio galininkas, pvz.: skilandį palik *vasarai*, brolis išmoko ir *alkanai dienai* taupyti, *mėnesiui* gausi tris rublius (Žemaitė), dėjo *amžiams* – sudėjo *prekymečiui*, ir: aš išėjau *valandėlę* iš namų, jis išvažiavo *visą vasarą* iš namų, turės paleisti nors *kelias dienas*; bet dabar pobūvio galininko vietoje raštuose jau dažniau vartojamas ir laiko naudininkas: jis išvažiavo *ilgesniam laikui*, reikia šunis *nakčiai* paleisti, išėjo iš namų *visai dienai* ir kt.; toliau plg. Rygiškių Jono *Linksniai ir prielinksniai*, 1928, p. 49 ir 75, *Liet. kalbos gramatika*, I, 1965, p. 193 ir 198–99.

Dar kiti naudininko vartosenos atvejai: Šeštadienis padarytas *žmogui*, ne žmogus *šeštadieniui*, Mk 2,27 (Skvirecko: subata padaryta *dėl žmonių*, ne žmogus *dėl subatos*; sabbatum *propter hominem* factum est. Prielinksnis *dėl* dabartinėje bendrinėje kalboje tevartojamas priežasčiai, pagrindui žymėti, o tikslas, paskirtis reiškiama naudininku); kad jis numirė, tai numirė *nuodėmei* kartą visiems laikams, o kad gyvena – gyvena *Dievui*, Rom 6,10 (: kad jis mirė *dėl nuodėmės*, tai mirė vieną kartą, o kad yra gyvas, tai gyvas *Dievui*; quod enim mortuus est, *peccato* mortuus est semel; quod autem vivit, vivit *Deo*; gr. kalboje irgi naudininkas: tē *hamartia* apethanen); jūs esate pašaukti *laisvei*, Gal 5,13 (: esate pašaukti *į laisvę*; vos enim *in libertatem* vocati estis); būsiu su jumis visais jūsų *pažangai* ir tikėjimo *džiaugsmui*, Fil 1,25 (: pasiliksiu jums visiems *dėl jūsų pažangos* ir *dėl tikėjimo džiaugsmo*; permanebo omnibus vobis *ad profectum vestrum* et *gaudium fidei*).

c) *Tikėti ką ir tikėti kuo*

Skvireckas savo vertime nuosekliai vartoja *tikėti į ką*, kai kalbama apie trejybinį Dievą, visai panašiai, kaip ir lotyniškame N. T. vertime; bet Kavaliausko vertime vietoj *tikėti į ką* rašoma *tikėti ką*, pvz.: Kas *tiki Sūnų*, įgyja amžinąjį gyvenimą, Jn 3,36 (: kas *tiki į Sūnų*..., qui *credit in Filium*...); tikite *Dievą* – tikėkite ir *mane*, Jn 14,1 (: jūs tikite į *Dievą* ir *į mane* tikėkite; creditis *in Deum* et *in me* credite); daugybė žmonių įtikėjo *Viešpatį*, Apd 9,42 (: daugelis įtikėjo į *Viešpatį*).

Kavaliausko *tikėti ką* dar vartojamas ir su kitais žodžiais (*vardas, šviesa*...), kurie reikšmiškai yra susiję su Dievu, pvz.: daugelis *įtikėjo*

jo (t. y. Jėzaus) *vardą*, matydami jo daromus stebuklus, Jn 2,23 (: daugelis *įtikėjo į jo vardą, in Nomine* eius); kol turite šviesą, *tikėkite ją*, Jn 12,36 (: kol turite šviesą, *tikėkite į šviesą*; dum lucem habetis, *credite in lucem*). Iš šios vartosenos tačiau išsiskiria: Mes pažinome ir *įtikėjome meilę*, kuria Dievas mus myli, 1 Jn 4,15 (: ...įtikėjome *meilei*, creditimus *caritati*).

Bet *tikėti* „pasitikėti, pasikliauti" Kavaliausko jau vartojamas su įnagininku, o Skvirecko – su naudininku, kaip ir lotyniškame vertime, pvz.: Atsiverskite ir *tikėkite Evangelija*, Mk 1,15 (...tikėkite *Evangelijai*, credite *Evangelio*); jeigu jums ir pasakysiu, vis tiek *manim* netikėsite, Lk 22,67 (... jūs *man* netikėsite; si vobis dixero, non credetis [anksčiau: non *credetis mihi*]); jie įtikėjo *Raštu* ir Jėzaus pasakytais *žodžiais*, Jn 2,22 (: tikėjo *Raštui* ir Jėzaus pasakytiems *žodžiams*; crediderunt *Scripturae* et *sermoni* quem dixit Iesus); kadangi jūs *netikite* jo *Raštais*, kaipgi *patikėsite* mano *žodžiais*? Jn 5,47 (: jei jūs *netikite* jo *raštams*, kaipgi jūs *tikėsite* mano *žodžiams*? illius *literis... meis verbis*); ne kiekviena *dvasia tikėkite*, bet ištirkite dvasias, ar jos iš Dievo, 1 Jn 4,1 (: ne kiekvienai *dvasiai tikėkite*; nolite omni *spiritui credere*); aš *tikiu Dievu*, kad taip ir įvyks, kaip man pasakyta, Apd 27,25 (: aš *tikiu Dievui...*, *credo* enim *Deo...*, pisteuō *to Theo*). Čia pat dar priskirtini ir sakiniai, susiję su Sen. Testamentu, pvz.: Jeigu jūs *tikėtumėte Moze*, tai tikėtumėte ir *manimi*, Jn 5,46 (: *Mozei... man*, *Moysi... mihi*); Abraomas *įtikėjo Dievu*, Rom 4,3 (: Abraomas *tikėjo Dievui*; *creditit* Abraham *Deo*; episteusen Abraam *tō Theō*).

Šitokia vartosena turi tam tikrą istoriją. K. Būga jau 1914 m. teigė, kad neabejojamai tikra ir lietuviška žodžių samplaika yra *tikėti kuo*, o *tikėti kam* ir *tikėti į ką* atsiradusios iš slavų kalbų, žr. jo *Rinktiniai raštai*, I, 1958, p. 539–540. J. Jablonskis 1918 m., taisant poterių kalbą, patarė vietoj *tikėti į ką* vartoti *tikėti ką*, žr. jo *Linksniai ir prielinksniai*, 1928, p. 67. 1936 m. *Gimt. kalboje* (p. 159–160) A. Salys teigė, kad *tikėti į ką* mūsų bažnytinėj senųjų raštų kalboj galėjo atsirasti dėl didelės lenkų kalbos įtakos, o šiaipjau, kalbėdami apie žmones, dabar dažniausiai sakome *tikėti kuo*; naudininkas čia irgi veikiausiai atsiradęs ne be slavų kalbų įtakos. Taip pat ir 1939 m. *Kalbos patarėjuje*, L. Dambrausko sudarytame ir A. Salio bei Pr. Skardžiaus redaguotame, nurodoma reikiant vartoti *tikėti* tik su galininku ir įnagininku. 1964 m. mudu su kun. St. Yla sutarėme, kad jo maldyne rašytina

Tikiu Dievą. 1965 m. ši forma Lietuvoje buvo bažnytinės vyresnybės oficialiai patvirtinta ir todėl praktiškai jau vartojama 1966 m. išleistame *Apeigyne* bei 1969 m. *Liturginiame maldyne* (žr. *Draugas*, 1972, nr. 12 ir 48). Šia proga tenka pastebėti, kad kun. A. Aliulis yra parašęs išsamų studijinį straipsnį „*Tikiu Dievą*" *gerai*, kur jis, remdamasis įvairiais kalbiniais duomenimis, numaningai pasisako prieš kun. P. Rabikausko bandymą 1968 m. *Aidų* 10-tame numeryje išaiškinti *tikėti į ką* ne tiek kalbiškai, kiek teologiškai. Ypač įdomu, kad, kaip rodo LKŽ medžiaga, šalia *tikėti į ką* dažnai vartojama ir *tikėti ką*, kalbant ne apie trejybinį Dievą arba jo pakaitą, pvz.: aš *į tuos sapnus* netikiu; žmonės nebetiki *į laumes*; tikėk *į velnią*, ne *į Dievą*; nebūtų priversti *į teisybę* tikėti (M. Valančius), ir: aš taip tikiu *Dievą*, kaip galiu; ar jis *ką tiki*? *žmogaus* netikėk; aš netikiu nei *Dievo*, nei *velnio*, ir kt. Žodžių samplaika *tikėti į ką* šnekamojoj ir raštų kalboj lengvai galėjo atsirasti iš bažnytinės kalbos, o čia ji, be abejonės, per kaimynines slavų kalbas yra atkeliavusi iš lotynų kalbos, plg. *tikiu į Dievą Tėvą* – lenk. *wierzę w Boga Ojca* – lot. *credo in Deum Patrem*; plg. dar A. Salio priešmirtinį straipsnį „Ir vis dėlto ne taip" (*Aidai*, 1972, nr. 8, p. 372–376). *Tikėti ką*, kaip ir *tikėti kuo*, negali būti išaiškinta jokiu skolinimu, tai yra mūsų pačių padaras, ir todėl Č. Kavaliauskas su V. Aliuliu gerai daro, šią formą vartodami.

Bet čia pat tuojau susiduriama su tam tikra sunkenybe: šalia *tikėti į ką* ir *tikėti kuo* lengvai galima susidaryti veiksmažodinių daiktavardžių su *-imas*, pvz.: *tikėjimas į Dievą* ir *tikėjimas Dievu*; bet jau nebeįmanoma vartoti *tikėjimo Dievą*, ir todėl Kavaliausko vertime šalia *tikėti ką* arba *tikėti kuo* rašoma *tikėjimas į Dievą* arba *tikėjimas Dievu*, o kartais net ir *Kristaus tikėjimas*, pvz.: Mes žinome, jog žmogus nuteisinamas ne įstatymo darbais, bet tik *tikėjimu į Jėzų Kristų*. Taigi mes *įtikėjome Kristų Jėzų*, kad būtume nuteisinti *Kristaus tikėjimu*, o ne įstatymo darbais, Gal 2,16 (Skvirecko: Žinodami, kad žmogus nenuteisinamas įstatymo darbais, bet tik *tikėjimu į Jėzų Kristų*, mes ir *įtikėjome į Jėzų Kristų*, kad būtume nuteisinti *tikėjimu į Kristų*, ne įstatymo darbais; scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per *fidem Iesu Christi*, et nos *in Christum Iesum credidimus*, ut iustificemur ex *fide Christi*).

Čia, atrodo, galėtų būti tokia išeitis. Graikų ir lotynų kalbose vartojamos pvz. tokios žodžių samplaikos, kaip *pistis Theou, fides Dei,*

fides Iesu Christi ir kt. M. Daukša savo Postilėj vietoj *žengimas į dangų* vartoja *dangaus žengimas* „wniebowstąpienie, Himmelfahrt, ascension". Tiek Rytų, tiek Vakarų Lietuvoj nelabai seniai buvo vartojama (ar tebevartojama?): *tvoros lipimas* „laipiojimas tvoromis", *Vidžių važiavimas* „važiavimas į Vidžius", *Suvalkų buvimas* „buvimas Suvalkuose" ir kt., žr. K. Būga, *Rinktiniai raštai*, I, p. 541. Šalia *stebėti žvaigždes* arba *stebėti į žvaigždes* lengvai gali būti pasakoma *žvaigždžių stebėjimas*. Nepriklausomojoje Lietuvoje buvo jau plačiai įsigalėjusi ir lengvai suprantama žodžių samplaika *filosofijos įvadas*, t. y. įvadas į filosofiją, *Einfuehrung in die Philosophie, introduction to philosophy*. Taip pat sakoma: *šv. Jono giesmė* ir *giesmė apie šv. Joną*. Kavaliausko vertime irgi rašoma: praleisime pradinį *Kristaus mokslą*, Žyd 6,1 (= pradinį *mokslą apie Kristų*). Ir V. Aliulis savo minėtojoj studijoj yra linkęs manyti, kad visai tiksliai ir patogiai gali būti vartojama *vieno Dievo tikėjimas* šalia *tikime vieną Dievą* ir kt. Nors spaudoje buvo pareikšta, kad šios rūšies posakiai dabar mažai kam besuprantami ir todėl netinkami vartoti; bet iš tikrųjų tokių posakių buvo anksčiau vartojama ir dar dabar sutinkama, ir kam reikia, juos supranta be didelio vargo, juo labiau, kad jų reikiamoji reikšmė gali būti iš dalies susekama ir iš konteksto, nes tokios samplaikos paprastai daugiausia tik sakiniuose vartojamos.

d) *Vardu ir vardan*

Tiek Skvirecko, tiek Kavaliausko vertime dažnai vartojamas įnagininkas *vardu* „in nomine, en onomati ir kt.", pvz.: tavo *vardu* išvarinėja demonus, Mk 9,38; garbė tam, kuris ateina Viešpaties *vardu*, Lk 13,35; ko tik prašytumėte Tėvą mano *vardu*, jis visa jums duotų, Jn 15,16; Kristaus *vardu* mes maldaujame, 2 Kor 5,20 (= obsecramus pro Christo; deomėtha hyper Christou); jo *vardu* atleistos jums nuodėmės, 1 Jn 2,12 (= jums atleidžiamos nuodėmės *dėl jo vardo*; remissa sunt vobis peccata *propter Nomen* eius, dia to onoma autou). Bet šalia to Kavaliauskas kartais *vardan* vartoja ten, kur Skvirecko yra *vardu*, pvz.: Kas *vardan* manęs priima tokį vaikelį, tas priima mane, Mk 9,37 (: Kas tik priima vieną tokį vaiką *mano vardu*, tas mane priima; quisquis... receperit *in Nomine meo, epi tō onomati*); negi *vardan* Pauliaus buvote pakrikštyti? 1 Kor 1,13 (: ar Povilo *vardu* buvote pakrikštyti? aut *in nomine* Pauli baptisati estis? ē *eis to ono-*

ma Paulou ebaptisthēte). Kitais atvejais daugiau įvairuojama, pvz.: Aš buvau labai uolus *vardan* Dievo, Apd 22,3 (: aš buvau uolus *įstatymo mylėtojas*; aemulator legis); *vardan* Dievo gailestingumo aš prašau jus, broliai, aukoti savo kūnus, Rom 12,1 (: aš maldauju jus, broliai, *dėl Dievo gailestingumo*...; obsecro... vos... *per misericordiam Dei*); tiktai šios laisvės *vardan* nepataikaukite kūnui, Gal 5,13 (: tik *ta laisve* neduokite progos kūnui; tantum ne libertatem in occasionem detis carni); jums suteikta malonė *vardan* Kristaus ne tik jį tikėti, bet ir dėl jo kentėti, Fil 1,29 (: jums suteikta malonė *dėl Kristaus*, kad ne tiktai į jį tikėtumėte...; vobis hoc donatum est *pro Christo*, non solum ut in eum credatis...); tai yra malonė, jeigu kas nors *vardan* Dievo ir *sąžinės* nekaltai kenčia, 1 Pt 2,19 (: ...jei kas *dėl sąžinės Dievop* pakelia vargus; ... si *propter conscientiam Dei* sustinet quis tristitias, patiens iniuste).

e) *Žemėje, ant žemės ir kitkas*

Kavaliausko ir Skvirecko vertimuose gana dažnai, kaip *danguje*, vartojamas ir vietininkas *žemėje*, pvz.: teesie tavo valia, kaip *danguje*, taip ir *žemėje*, Mt 6,10 (sicut *in caelo et in terra*, en ouranou kai epi gēs); nekraukite sau lobių *žemėje*, Mt 6,19 (: nekraukite sau turtų *žemėje*, *in terra*, epi tēs gēs); ką tu suriši *žemėje*, bus surišta ir *danguje*, Mt 16,19 (: *super terram... in caelis*); mano vardas būtų skelbiamas visoje *žemėje*, Rom 9,17 (= in universa terra, en pasē tē gē); jame sutverta visa, kas yra *danguje* ir *žemėje*, Kol 1,16 (*in caelis* et *in terra*); aš atėjau įžiebti *žemėje* ugnies, Lk 12,49 (= ignem veni mittere *in terram*, epi tēn gēn); aš tave pašlovinau *žemėje* Jn 17,4 (= ego te glorificavi *super terram*, epi tēs gēs); jūs prabangiai gyvenote *žemėje*, Jok 5,5 (= epulati estis *super terram*, epi tēs gēs).

Šalia *žemėje* abiejuose vertimuose vartojama ir prielinksninė žodžių grupė *ant žemės*, nors nevisai vienodai, pvz.: Kas klausosi mano žodžių, bet jų nevykdo, panašus į žmogų, pastačiusį namą be pamato, tiesiog *ant žemės*, Lk 6,49 (: ...pastačiusį savo namus *ant žemės* be pamato, *supra terram* sine fundamento); Jėzus pasilenkęs ėmė pirštu rašyti *ant žemės*, Jn 8,6 (: ...rašė pirštu *žemėje*, digito scribebat *in terra*, eis tēn gēn); Viešpačiui priklausė žemė ir kas yra *ant žemės*, 1 Kor 10,26 (: Viešpaties yra žemė ir visa, *ko ji pilna*; Domini est terra et *plenitudo eius*); jis melste meldė, kad nelytų, ir nelijo *žemėje* trejus

metus, Jok 5,17 (: jis melste meldėsi, kad lietus nelytų *ant žemės*, ir nelijo trejus metus; ...non pluit *super terram* annos tres). Kavaliausko taip pat rašoma *ant kalno, ant kranto* ir kt., o Skvirecko – *kalne, krante* ir kt., pvz.: Neįmanoma paslėpti miesto, kuris pastatytas *ant kalno*, Mt 5,14 (: ...pastatytas *kalne, supra montem*, epanō orous); mūsų tėvai garbindavo Dievą *ant šito kalno*, Jn 4,20 (: ...*šitame kalne*, in monte, en tō orei); Jėzus sėdėjo *ant ežero kranto*, Mt 13,1 (: atsisėdo jūros *krante*; sedebat secus mare, para tēn thalassan); Jėzus pats vienas [buvo] *ant kranto*, Mk 6,47 (*krante*, in terra, epi tēs gēs); jis įsakė susodinti žmones būriais *ant žalios vejos*, Mk 6,39 (= *žalioje žolėje*, super viride venum, epi chlorō chōrtō).

Šitokia vartosena, kaip Kavaliausko vertimo, yra visai pateisinama: anksčiau minėtuose pavyzdžiuose vietininkas *žemėje* negali būti išaiškintas iš lotynų ar kitos kurios kalbos; šio vietininko vartosena gerai paliudyta mūsų senųjų raštų ir dabartinės kalbos; taip pat ir šio linksnio reikšmė lengvai išaiškinama. Kas kita yra *ant kalno* ar *ant kranto*: šios žodžių samplaikos dabar įprastesnės ir plačiau vartojamos, negu atitinkami vietininkai *kalne* ar *krante*, pvz.: jis *ant kalno* gyvena; *ant kalno* karklai siūbavo; stovi *ant kranto*; atsidūrė *ant* bedugnės *kranto*; sėdi *ant suolo* (ne: suole) ir kt. Toliau dėl to plg. A. Salys, „Vis dėlto: kaip danguje, taip ir žemėje“ (*Laiškai lietuviams*, 1971, nr. 6) bei „Ir vis dėlto netaip“ (*Aidai*, 1972, nr. 8) ir mano „Kalbininkai ir visuomenė“ (*Draugas*, 1972, nr. 183).

Visai savotiškas dalykas Kavaliausko vertimo kalboje yra žodžių samplaika *Tėvas danguje*, kurią Skvireckas paprastai verčia dalyvine žodžių grupe ar šalutiniu sakiniu, pvz.: negausite užmokesčio iš savo *Tėvo danguje*, Mt 6,1 (: Neturėsite užmokesčio pas savo Tėvą, *kurs yra danguje*; ... apud Patrem vestrum *qui in caelis est*); jūsų *Tėvas danguje* jums atleistų jūsų nusižengimus, Mk 11,25 (: jūsų Tėvas, *kurs yra danguje*, atleistų jums jūsų nuodėmes; Pater vester *qui in caelis est* dimittat vobis peccata vestra). Kitais atvejais vietoj *Tėvas danguje* jau vartojamas *dangiškas Tėvas*, pvz.: būtumėte savo *dangiškojo Tėvo* vaikai, Mt 5,45 (: būtumėte vaikai jūsų Tėvo, *esančio danguje*; sitis filii Patris vestri *qui in caelis est*); įeis į dangaus karalystę... tik tas, kas vykdo mano *dangiškojo Tėvo* valią, Mt 7,21 (: ...kas daro valią mano Tėvo, *esančio danguje*; qui facit voluntatem Patris mei *qui in caelis est*). Būdvardį *dangiškas* tam reikalui vartoja ir Skvireckas, kai

jis, tas būdvardis, atliepia lot. *caelestis*, pvz.: Kiekvienas augalas, kurio mano *dangiškasis Tėvas* neįveisė, bus išrautas, Mt 15,13 (Kavaliausko: Kiekvienas augalas, kurio nesodino mano *dangiškasis Tėvas*, bus išrautas; ...quam non plantavit Pater meus *caelestis*, ho pater mou ho *ouranios*). Čia būdvardis *dangiškas* (plg. lenkų *Ojciec niebieski*) yra priklausomybinės reikšmės ir reiškia „danguje esantis, danginis, dangaus“. Mūsų senuosiuose raštuose ši reikšmė buvo nusakoma skirtingais būdvardžiais *dangujis, dangujęjis* ar *dangujęsis*. Mūsų *dangaus*, *danginis, dangujis* savo reikšme visiškai atliepia gr. *ouranios*, kuris taip santykiauja su *ouranos* „dangus“, kaip pvz. mūsų *vakaris* „vakarų, vakarinis“ su *vakaras* ir kt. Tuo polinkiu kartais ir Kavaliausko vertime vartojamas kilmininkas *dangaus*, pvz.: Staiga prie angelo atsirado gausi *dangaus* kareivija, Lk 2,13 (Skvirecko: ...daugybė *dangiškosios* kariuomenės, multitudo militiae *caelestis*, plėthos stratias *ouraniou*).

4. Sintaksinis ir stilistinis vertimas

a) *Originalinis ir keičiamas vertimas*

J. Skvireckas versdamas daug kur laikosi lotyniško originalo, todėl jo atskiros sakinio dalys, žodžių samplaikos ir net ištisi sakiniai neretai yra sudaryti pagal lotyniškus pavyzdžius. Č. Kavaliausko vertime, priešingai, stengiamasi originalinės kalbos sakinius taip versti, kad jie savo darysena, atskirų dalių nusakymu daugiau atitiktų mūsų dabartinės bendrinės vartosenos reikalavimus, t. y. kad jie būtų ne tik taisyklingi, bet ir aiškūs, įmanomi, tikslingi. Taigi Skvirecko vertimo sakiniai ar jų dalys Kavaliausko vertime daug kur yra žymiai pakeista, nusakyta laisviau, savais žodžiais. Tam dalykui pavaizduoti čia duodu visą eilę pavyzdžių – pirmoj vietoj Kavaliausko vertimo sakinių, o skliausteliuose – Skvirecko ir šalia to lotyniškų atitikmenų, pvz.: mano metas dar *neatėjo*, Jn 7,8 (: mano laikas dar *nepilnas*; meum tempus nondum *impletum est*); jūs pasišovę *tenkinti* jo (t. y. tėvo) *užgaidus*, Jn 8,44 (: jūs norite *daryti* savo tėvo *geismus*; *desideria* patris vestris vultis *facere*); aš žinau, kad jis prisikels paskutinę dieną, *mirusiems keliantis*, Jn 11,24 (: žinau, kad jis prisikels *prisikėlime*, paskutinę dieną; ...resurget *in resurectione* in novissimo die); mes pas jį ateisime ir *apsigyvensime*, Jn 14,23 (: mes pas jį ateisime ir *pasidarysime pas jį buveinę*; ad eum veniemus et *mansionem* apud eum *facie-*

mus); jie buvo labai *nustebinti ir sukrėsti* to, kas jam buvo atsitikę, Apd 3,10 (: visi buvo *pilni nustebimo* dėl to, kas...; *impleti* sunt *stupore* et *extasi* in eo...); mūsų *protėviai* dykumoje *turėjo apreiškimo padangtę*, Apd 7,44 (: liudijimo padangtė *buvo su mūsų tėvais* tyruose; tabernaculum testimonii *fuit cum patribus nostris in deserto*); *sąmyšis apėmė* visą miestą, Apd 19,29 (: miestas *pasidarė pilnas sumišimo*; *impleta est* civitas *confusione*); aš kalbu, kaip žmonėms įprasta, *atsižvelgdamas į jūsų kūnišką silpnumą*, Rom 6,19 (: aš kalbu, kaip kad žmonės kalba *dėl jūsų kūno silpnumo*; humanum dico *propter infirmitatem carnis vestrae*); Dievas... didžiu kantrumu *pakentė pražūčiai nužiestus rūstybės indus*, Rom 9,22 (: Dievas... *kentėjo* su didele kantrybe *rūstybės indus, tinkamus pražudyti*; ...sustinuit in multa patientia *vasa irae aptata in interitum*); širdimi *priimtas tikėjimas veda į teisumą*, *o lūpomis išpažintas* – į išganymą, Rom 10,10 (: *širdimi tikima dėl nuteisinimo*, o burna – *daroma išpažinimas dėl išganymo*; *corde* enim *creditur* ad iustitia, *ore* autem *fit* in salutem); *nesekite* šiuo *pasauliu*, Rom 12,2 (: *Nesitaikinkite prie šio pasaulio*; nolite *confirmari* huic *saeculo*); sveikinkite... mano bendradarbius Kristuje Jėzuje, kurie *guldė savo galvas*, *gelbėdami mano gyvybę*, Rom 16,4 (: *...davė savo kaklus už mano gyvybę*; *...pro anima mea suas cervices* supposuerunt); tegu vyras *atlieka pareigą* žmonai, 1 Kor 7,3 (: vyras *teatiduodie* moteriai, *ką kaltas*; uxori vir *debitum reddat*); dabar mes regime *lyg veidrodyje, mįslingu būdu*, 1 Kor 13,12 (: dabar mes matome *atspindyje lyg mįslę*; vidimus enim nunc *per speculum in aenigmate*); aš *pavyduliauju dėl jūsų* Dievo *pavydu*, 2 Kor 11,2 (: aš *rūpinuos jumis* Dievo *pavydu*; *aemulor* enim *vos* Dei *aemulatione*); kartais su juo veidmainiavo ir kiti žydai, netgi Barnabas pasidavė jų *veidmainystei*, Gal 2,13 (: jo *apsimetimui pritarė* kiti žydai, taip kad ir Barnabas buvo jų *įvestas į tą apsimetimą*; *simulationi* eius consenserunt ceteri Iudaei, ita ut et Barnabas simul *abduceretur illorum simulatione*. Lot. *simulatio* N. T. graikų kalboje atliepia *hypokrysis* „veidmainiavimas, veidmainystė"); Raštas viską *apjuosė nuodėme*, Gal 3,22 (: Raštas viską *užrakino po nuodėme*; *conclusit* Scriptum omnia *sub peccato*); *susilaikykite nuo visokio blogio*, 1 Tes 5,22 (: *vengkite* visa, *kas turi piktumo išvaizdą*; *ab omnia specie mala* abstinete); *saugokis* jaunatvės *aistrų*, 2 Tim 2,22 (: *bėgk šalin nuo* jaunystės *geidulių*; iuvenilia autem *desideria fuge*); yra didysis miestas, *viešpataujantis žemės karaliams*, Apr 17,18

(: *...turįs viešpatavimą ant žemės karalių*; quae *habet regnum super reges terrae*).

Tam tikrais atvejais Kavaliausko vertime originalinė žodžių samplaikų ir net sakinių reikšmė nusakoma dar savotiškiau, perifrastiškai, pvz.: Tu... *mąstai* ne Dievo, o žmonių *mintimis*, Mt 16,23 (: tu *mėgsti* ne tai, kas Dievo, bet kas žmonių; non *sapis* ea quae Dei sunt sed ea quae hominum); žmonės, nieko nenusimanydami, valgė, gėrė, *tuokėsi ir tuokė vaikus*, Mt 24,38 (: *...vedė moteris ir leido moterystėn* savo vaikus; nubentes et nuptum tradentes); jūs atvedėte man šį žmogų, *kaltindami jį liaudies kurstymu*, Lk 23,14 (: jūs atvedėte man šį žmogų, *būk jis keliąs maištą tautoje*; obtulistis mihi hunc hominem *quasi avertentem populum*): sužinojęs, kad fariziejai išgirdo jį daugiau už Joną susilaukiant mokinių ir gausiau krikštijant..., Jėzus paliko Judėją, Jn 4,1 (: kai Jėzus patyrė, kad parisiejai girdėję, jog jis, Jėzus, daugiau įgyjąs mokytinių ir krikštijąs..., jis paliko Judiejį; ut ergo cognovit Iesus quia audierunt Pharisaei quia Iesus plures discipulos facit et baptizat quam Ioannes...); ežeras *bangavo, nes pūtė smarkus vėjas*, Jn 6,18 (: tuo tarpu jūra, *dideliam vėjui pučiant, įsisiūbavo*; mare autem, *vento magno flante, exsurgebat*); tai kalbu pasaulyje, kad jie turėtų savyje manojo *džiaugsmo pilnatvę*, Jn 17,13 (: ...kad jie turėtų savyje mano *džiaugsmą pilną*; ...ut habeant *gaudium meum impletum* in semetipsis); jis liko *pažemintas ir beteisis*, Apd 8,33 (: *pažeminime* jo *teismas buvo panaikintas*; *in humilitate iudicium* eius sublatum est); Manaenas, *augęs kartu* su *tetrarchu* Erodu... Apd 13,1 (: tetrarcho Erodo *pienbrolis* Manaenas; Herodis tetrarchae *collactaneus* = *syntrophos* „kas su kuo drauge maitintas ir augintas, jaunystės draugas, pienbrolis, Milchbruder"); kurie *gyvena pagal kūną*, tie rūpinasi *kūno reikalais*, Rom 8,5 (: kurie *yra kūniški*, tie rūpinasi tuo, *kas yra kūno*; qui enim *secundum carnem sunt*, quae carnis sunt *sapiunt*); jei *pirmkepė duona* šventa, tai šventa ir tešla, Rom 11,16 (: jei *pirmonės* šventos, tokia pat bus ir tešla; si *primitiae* sanctae sunt et massa; ei de *aparchē* hagia, kai ta phymata); kiekvienas tegul elgiasi *pagal savo įsitikinimą*, Rom 14,5 (: tegul kiekvienas esti *pilnai įsitikinęs savo nuomonės tikrumu*; unusquisque *in suo sensu abundet*); kas *veda mergaitę*, gerai daro, 1 Kor 7,38 (: kas *leidžia* savo *mergaitę už vyro*, gerai daro; qui *matrimonio iungit virginem* suam bene facit; hē *gamidzōn* tēn heauton parthenon kalōs poiei. N. T. graikų kalboj *gamidzein* reiš-

kia „išleisti dukterį, eine Tochter verheiraten“); jei *laikinas dalykas spindėjo* garbe, tai dar garbingesnis *nelaikinas*, 2 Kor 3,11 (: jei, *kas nyksta*, turi garbės, tai daug daugiau garbės turi, *kas pasilieka*; si enim quod evacuatur per gloriam est, multo magis quod manet in gloria est); kas apkerėjo jus, kuriems *akivaizdžiai* buvo *nupieštas nukryžiuotasis* Jėzus Kristus? Gal 3,1 (: kas jus užbūrė, kad nebeklausydami tiesos, jūs, prieš kurių akis Jėzus Kristus buvo pavaizduotas, kaip kad būtų jūsų tarpe prikaltas prie kryžiaus; qui vos fascinavit, ante quorum oculos Iesus Christus descriptus est crucifixus); Dievas *gali paliudyti*, kad aš jūsų visų *pasiilgau Kristaus Jėzaus nuoširdumu*, Fil 1,8 (: Dievas *yra man liudytojas*, kaip aš jūsų *trokštu giliausoje* Jėzaus Kristaus *meilėje*; *testis* mihi Deus, quomodo *cupiam* omnes vos in *visceribus* Christi Iesu); aš liepiu ir įspėju Viešpatyje, kad jūs nebesielgtumėte, kaip elgiasi pagonys *dėl savo proto menkystės*, Ef 4,17 (: ...kaip elgiasi pagonys, *sekdami savo išmanymo tuštybę*; ...sicut et gentes ambulant *in vanitate sensus* sui); Dievas *panorėjo jame apgyvendinti* visą *pilnatvę*, Kol 1,19 (: visai Dievo *pilnybei patiko apsigyventi* jame; in ipso *complacuit* omnem *plentitudinem habitare*); Dievas jiems siunčia *galingą suvedžiotoją*, 2 Tes 2,11 (Dievas siųs jiems *veiklų paklydimą*; mittit illis *operationem erroris*); mes nesame *bailūs pabėgėliai* savo *pražūčiai*, Žyd 10,39 (: mes nesame *pasitraukimo vaikai žuvimui*; nos autem non sumus *substractionis* [anksčiau: substractionis filii] in perditionem); tapo galiūnais kovoje, *privertė bėgti svetimųjų pulkus*, Žyd 11,34 (: ...nugalėjo *karines svetimųjų stovyklas*; ...*castra verterunt exterorum*; turned to *flight the armies of the aliens*); liežuvis... padega gyvenimo *eigą*, Jok 3,6 (: liežuvis ... padega mūsų gyvenimo *tekinį* [t. y. ratą]; inflammat *rotam* nativitatis, ton *trochon* tēs geneseōs); *bus atbaigta* Dievo paslaptis, Apr 10,7 (: bus *pilnai įvykdyta* Dievo paslaptis; *consummabitur* mysterium Dei).

Ryšium su tuo, kas aukščiau pasakyta, dar pastebėtina, kad Skvireckas dažnai vartoja veiksminius daiktavardžius su *-imas*, *-ymas*, *-smas* ir kt. drauge su veiksmažodinėmis lytimis veiksmui žymėti, o Kavaliausko vertime, kaip ir dabar geresniuose raštuose daroma, toks veiksmas dažnai tiesiogiai nusakomas veiksmažodinėmis lytimis, pvz.: Staiga smarkiai *sudrebėjo* žemė, Mt 28,2 (: *pasidarė* didelis žemės *drebėjimas*; terrae *motus factus est* magnus); kraujas bematant *nustojo plūdęs*, Lk 8,44 (: kraujo *plūdimas* tuojau *sustojo*; confestim *stetit*

fluxus sanguinis); aš išvarinėju demonus ir *gydau* šiandien, Lk 13,32 (: ...ir *darau gydymų* šiandien; *sanitates perficio* hodie); *galima* žmogų *apipiaustyti* šeštadienį, Jn 7,23 (: žmogui *daromas apipjaustymas* subatoje; *circumcisionem accipit* homo in Sabbato); visi *pradėjo* graudžiai *verkti*, Apd 20,37 (: *kilo* didelis visų *verksmas*; magnus *fletus factus est* omnium); sujudo visas miestas, *susibėgo* žmonės, Apd 21,30 (: ...ir *pasidarė* žmonių *susibėgimas*; et *facta est concursio* populi); aš sodinau, Apolas laistė, o Dievas *augino*, 1 Kor 3,6 (: ...Dievas *davė augimą*; Deus *incrementum dedit*); kai kurie iš jūsų visiškai *nepažįsta* Dievo, 1 Kor 15,34 (: kai kurie *neturi* Dievo *pažinimo*; *ignorantiam* enim Dei quidam *habent*); jeigu kas *nuliūdino*, tai ne mane, 2 Kor 2,5 (: jeigu kas *padarė nuliūdimo*, padarė ne man vienam; si quis autem *contristavit*, non me contristavit); aš labai *pasitikiu* jumis ir mielai jumis *didžiuojuosi*, 2 Kor 7,4 (: daug man *yra pasitikėjimo* jumis, daug man *pasigyrimo* jumis; multa mihi *fiducia* est apud vos, multa mihi *gloriatio* pro vobis); aš galėčiau *pasitikėti* ir kūnu, Fil 3,4 (: aš galėčiau *turėti* taip pat *pasitikėjimo* kūnu; quamquam ego *habeam confidentiam* et in carne); kiekvienas, kuris *daro nuodėmę*, *laužo* įstatymą, 1 Jn 3,4 (: ...*daro* ir *pasipriešinimą* įstatymui; omnis qui facit peccatum, et *iniquitatem facit*).

b) *Išplėstinis vertimas*

Skvirecko vienažodės sakinio dalys Kavaliausko kartais išplečiamos ištisomis žodžių samplaikomis, pvz.: Nesipriešink *piktam žmogui*, Mt 5,39 (: nesipriešinkite *piktam*; non resistere *malo*; mē antistēnai *tō ponērō*); *vestuvių menė* buvo pilna sėdinčių už stalo, Mt 22,10 (: *vestuvės* buvo pilnos sėdinčių už stalo; impletae sunt *nuptiae* discumbentium; eplēsthē ho nymphōn anakeimenon); jei išgertų *mirštamų nuodų*, jiems nepakenks, Mk 16,18 (: jei *mirtinga* gertų, tai jiems nepakenks; si *mortiferum* quid biberint non eos nocebit; kan *thanasimon* ti piōsin...); *teismo nuosprendis* yra toksai, Jn 3,19 (: *pasmerkimas* yra toks; hoc est autem *iudicium*; hautē de estin hē *krisis*); tas žmogus tikriausiai galvažudys: išsigelbėjo iš jūros, o *keršto deivės tiek* neduoda jam gyventi, Apd 28,4 (: ...*kerštas* neleidžia jam gyvam būti; *ultio* non sinit eum vivere; hē *dikē* dzēn ouk eiasen); valgykite visa, kas parduodama *mėsos prekyvietėje*, 1 Kor 10,25 (: ...kas parduodama *prekyvietėje*, in macello, en makellō); pranašų *dvasinės dovanos* pranašams klusnios, 1 Kor 14,32 (: pranašų *dvasios* paduotos pranašams;

spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt; *pneumata* prophetōn...); jis neįžengs į mano *poilsio buveinę*, Žyd 3,11 (: jie neįeis į mano *poilsį*; non introibunt in *requiem* meam, eis ten *katapausin* mou); buvo žvakidė, stalas ir *padėtinės duonos kepalai*, Žyd 9,2 (: buvo gabijos, stalas, *padėtinės duonos*; ...mensa et *propositio panum, prothesis tōn arvōn*); žmonės bus... *godūs pinigų*, 2 Tim 3,2 (: žmonės bus... *godūs*, cupiditi, philargyroi); visų blogybių šaknis yra godumas *pinigams*, 1 Tim 6,10 (: visų piktumų šaknis yra *godulystė*; cupiditas, hē philargyria, the love of money); tai nėra išmintis, nužengusi iš aukštybių, bet žemiškas, gyvuliškas ir demoniškas *gudrumas*, Jok 3,15 (: ta išmintis ne iš augštybių nužengusi, bet žemiška, gyvulinė, velniška; non est ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, *diabolica*); buvo man duotas *nendrinis mastas*, panašus į lazdą, Apr 11,1 (: man buvo duota *nendrė*, panaši į lazdą; datus est mihi *calamus*, calamos, reed).

Šitas skirtumas iš dalies gali būti aiškinamas įvairiais šaltiniais. Pvz., Kavaliausko *vestuvių menė* versta iš gr. *nymphōn* „vestuvių salė, Hochzelitssaal“, o Skvirecko *vestuvės* – iš lot. *nuptiae*. Kavaliausko *poilsio buveinė* atitinka N. T. gr. *katapausis* „poilsis, poilsio vieta, Ruhestaette“, o Skvirecko *poilsis* – lot. *requies* „ramybė, rest“. Šalia gr. *dikē* „teisė, teisingumas; byla, procesas; bausmė, atgaila, (vėliau) kerštas“ buvo ir *Dikē* „teisingumo (keršto) deivė“, kurią mūsų vertėjas pasirinko, matyti, norėdamas vaizdingiau išreikšti reikiamąją mintį. N. T. graikų kalboje *makellon* (iš čia lot. *macellum*) reiškia „mėsos rinką, Fleischmarkt“; todėl Kavaliausko vertime tam reikalui visai tinkamai pavartota *mėsos prekyvietė*. *Godumas pinigams* visiškai sutinka su gr. *philargyria* „pinigų godumas, Geldgier“, o Skvirecko *godulystė* – su lot. *cupiditas*. Lot. niekatrosios giminės *malum* arba gr. *ponēron* atliepia mūsų *bloga*, *pikta*, t. y. blogybė, gerybė, todėl lot. *non resistere malo* norint, kaip ir kartą J. Jablonskis yra pataręs, būtų galima versti „nesipriešinti blogybei, piktybei“; bet mūsų raštų kalboj jau nuo seniau vartojamas sudaiktavardėjęs būdvardis *piktas* „blogis“, o dabartinėj šnekamojoj kalboj pažįstamas ir *piktas* „piktumas, pyktis“ (žr. LKŽ IX 960); plg. dar *gēras, -à* ir *gēras* „turtas, lobis, brangenybės“ ir kt. Taigi dėl galėjimo, man rodos, gali būti sakoma ir *nesipriešink piktam*; rašant *nesipriešink piktam žmogui*, lot. *malum* bei gr. *ponēron* reikšmė yra susiaurinta – ji pritaikinta vien žmogui.

c) *Ekspresyvinis vertimas*

Norint vaizdingiau nusakyti originalines mintis, Kavaliausko vertime dažnai naudojamasi gyvesniais, raiškesniais, ekspresyviais šnekamosios kalbos žodžiais bei posakiais, pvz.: Gandas apie jį greitai *pasklido* po visą Galilėjos šalį, Mk 1,28 (Skvirecko: gandas apie jį tuojau *nuėjo* į visą Galiliejos šalį; *processit* rumor eius statim ubique in omnem regionem Galilaeae); po šitų žodžių tasai *apniuko* ir nusiminęs pasitraukė, Mk 10,22 (: jis *nusiminęs* dėl to žodžio, nuėjo šalin *liūdnas*; *qui contristatus* in hoc verbo, abiit maerens...); jis buvo *apstulbintas*, matydamas nepaprastus ženklus ir didžius stebuklus, Apd 8,13 (: matydamas įvykstant ženklų ir stebuklų, jis *stebėte stebėjosi*; ...stupens admirabatur); jo žodžiai *dvelkė* galybe, Lk 4,32 (: jo žodis *buvo galingas*; *in potestate* erat sermo ipsius); išvydau iš jūros *išnyrant* žvėrį, Apr 13,1 (: aš mačiau *besikeliantį* iš jūros žvėrį; vidi de mari bestiam *accendentem*); aš atėjau *įžiebti* žemėje ugnies, Lk 12,49 (: aš atėjau ugnies *siųsti* į žemę; ignem veni *mittere* in terram); *per kiauras naktis ir dienas* jis *bastydavosi* po kapines ir kalnus, Mk 5,5 (: visad, *dieną ir naktį*, jis *buvo* kapuose ir kalnuose; semper *nocte et die*...); Pauliau, tu iš galvos *kraustaisi*! Iš *didelio rašto išėjai iš krašto*, Apd 26,24 (: Povilai, tu *eini iš proto*; *didelis protas* tave *veda į beprotystę*; *insanis*, Paule, multae te litterae *ad insaniam convertunt*); todėl, *manding*, į Dievą atsivertusių pagonių nedera apsunkinti, Apd 15,19 (: todėl, *aš randu*, kad nereikia...; propter *quod ego iudico*... *Manding* „man rodos, matos" sutraukta iš *man dingo* ar *dingosi* nuo *dingoti* ar *dingotis* „rodytis, matytis"); venk *nerimtų, bobiškų* kalbų, 1 Tim 4,7 (: *netikusiomis* ir *senų moterų* kalbomis neužsiimk; *profanas* autem et *aniles fabulas* devita); visi *neteko žado* dėl Dievo didybės, Lk 9,43 (: visi *stebėjosi* Dievo didenybe; *stupebant* autem omnes in magnitudine Dei); visa minia *netvėrė iš nuostabos*, Mt 12,23 (: visos gi minios *stebėjosi*; stupebant omnes turbae); matydamas pilną miestą stabų, Paulius *netvėrė apmaudu*, Apd 17,16 (: Povilas... *buvo sujaudintas iki sielos gilumai*; ...incitabatur spiritus eius in ipso); tuos priešus... atveskite čionai ir *nugalabykite* Lk 19,27 (: ...atveskite čia ir *užmuškite* mano akyse; ...adducite huc et *interficite* ante me); visi *nustėro* ir kalbėjosi, Lk 4,36 (: *baimė apėmė visus*, ir jie kalbėjosi tarp savęs; et *factus est pavor* in omnibus); jie pamatė jį ir *nustėro*, Apd 12,16 (: jie pamatė jį ir *nustebo*; viderunt eum et *obstupuerunt*); visi *nustėro iš*

nuostabos, Mk 5,42 (: visus *apėmė* didžiausias *nustebimas*; et *obstupuerunt continuo stupore* magno); staiga ten atsirado angelas, ir kamerą *nutvieskė* šviesa, Apd 12,7 (: šviesa *nušvietė* kambarį; lumen *refulsit* in habitaculo); kas *per išmintis* jam suteikta, ir kas *per stebuklai* daromi jo rankomis? Mk 6,2 (: *kokia ta išmintis*... ir *tokie* stebuklai...; *quae* est sapientia...); jūsų priešas velnias, kaip *riaumojantis* liūtas, *slankioja* aplinkui, I Pt 5,8 (: jūsų priešininkas velnias aplinkui *eina*, kaip *kriokiąs* liūtas; adversarius vester diabolus tamquam leo *rugiens circuit*); žemė sudrebėjo, ir uolos ėmė *skeldėti*, Mt 27,51 (: ...ir uolos *skilo*; et patrae scissae sunt); Dievas jiems siuntė *svaigulio* dvasią, Rom 11,8 (: Dievas jiems davė *apkurtimo* dvasią; dedit illis Deus spiritum *soporis*, pneuma *katanykseōs*, Geist der Verstockung); jie prisakė, kad *šiukštu* neskelbtų ir nemokytų Jėzaus vardu, Apd 4,18 (: jie įsakė *visai* nekalbėti ir nemokyti...; eos denuntiaverunt ne *omnino* loquerentur neque docerent. Priev. *šiukštu* šnekamojoj kalboj reiškia „nieku būdu, niekaip, negalima“); *tvykstelėjęs* žaibas nušviečia viską nuo vieno dangaus pakraščio iki kito, Lk 17,24 (: žaibas, *žaibuodamas padangėje*, nušviečia visa...; fulgur *coruscans* de sub caelo...); ir *užvirė* danguje kova, Apr 12,7 (: danguje *prasidėjo* kova; et *factum est* praelium in caelo); tarp mūsų ir jūsų *žioji neperžengiama bedugnė*, Lk 16,26 (: tarp mūsų ir jūsų *stipriai padaryta didelė gelmė*; inter nos et vos *chaos magnum firmatum est*. Dabartinėje žmonių kalboje *žiojėti, žiōji* reiškia „būti prasivėrusiam“).

Čia pat dar tenka pastebėti, kad Kavaliausko vertime stilistiniais sumetimais kartais įvairinami vienodi pasikartojantieji žodžiai arba vienas žodis nusakomas keliais skirtybiniais žodžiais, pvz.: Vienoks saulės *švytėjimas*, kitoks mėnulio *blizgesys* ir dar kitoks žvaigždžių *žėrėjimas*, 1 Kor 15,41 (: kitoks saulės *skaistumas*, kitoks mėnulio *skaistumas* ir kitoks žvaigždžių *skaistumas*; alia *gloria* [anksčiau: claritas] solis, alia *gloria* lunae et alia *gloria* stellarum; allē *doksa* hēliou...); nuo sosto *skriejo* žaibai, *aidėjo* balsai ir griaustiniai, Apr 4,5 (: nuo sosto *ėjo* žaibai, balsai ir griaustiniai; de throno *procedebant* fulgura et voces et tonitra); *sušvytravo* žaibai, *nuskambėjo* balsai ir griaustiniai, *kilo* žemės drebėjimas, ir *pabiro* baisi kruša, Apr 11,19 (: *kilo* žaibų, balsų, žemės drebėjimų ir didelė kruša; et *facta sunt* fulgura et voces et terrae motus et grando magna; kai *egegonto* astrapai kai phōnai kai brontai...).

5. Sakinių sandara

a) *Sutrauktiniai vientisiniai sakiniai*

Kavaliausko vertime vartojama visa eilė vientisinių sakinių, kurių atskiros dalys Skvirecko vertime nusakomos šalutiniais sakiniais, pvz.: Aš padarysiu jus žmonių žvejais, Mt 4,19 (: aš padarysiu, kad judu būtumėte žvejai žmonių; faciam vos *piscatores hominum*); ištesėk Viešpačiui *savo priesaikas*, Mt 5,33 (: atitesėsi Viešpačiui, *ką esi prisiekęs*; reddes autem Domino *iuramenta tua*); platus kelias į pražūtį, Mt 7,13 (: platus kelias, *kuris veda į prapultį*; spaciosa via est *quae ducit ad perditionem*); fariziejai susimokė Jėzų *pražudyti*, Mt 12,14 (: tarėsi prieš jį, *kaip jį nužudytų*; concilium faciebant adversus eum, *quomodo eum perderent*); jūs valote – *taurės bei dubens išorę* Mt 23,25 (: kuopiate, *kas yra iš viršaus taurės ir dubens*; mundatis *quod de foris est calicis et paropsidis*); keturi vyrai atnešė *paralyžiuotą žmogų* Mk 2,3 (: atėjo pas jį *nešini* stabu ištiktu *žmogumi*, *kuris buvo keturių nešamas*; veniunt *ferentes* ad eum paralyticum, *qui a quattuor portabatur*); jie buvo tarsi avys *be piemens*, Mk 6,34 (: jie buvo lyg avys, *kurios neturi piemens*; erant sicut oves *not habentes pastorem*); jūs ieškote *nukryžiuotojo Jėzaus Nazaretiečio*, Mk 16,6 (: jieškote Jėzaus Nazarėno, *kuris buvo prikaltas ant kryžiaus*; *Iesum* quaeritis *Nazarenum crucifixum*); liepk šitam akmeniui *pavirsti duona*, Lk 4,3 (: sakyk šitam akmeniui, *kad iš jo būtų duonos*; dic lapidi huic *ut panis fiat*); šiandien išsipildė *ką tik jūsų girdėti Rašto žodžiai*, Lk 4,21 (: šiandien įvyko šitie Rašto žodžiai, *kuriuos jūs girdėjote*; hodie impleta est haec Scriptura *in auribus vestris*); iš kur tas *piktžodžiautojas*? Lk 5,21 (: kas jis, *kad kalba piktžodžiavimus*? qui est hic *qui loquitur blasphemias*?); vieno šimtininko *branginamas* tarnas sirgo ir buvo *arti mirties*, Lk 7,2 (: vieno šimtininko tarnas, *kurs jam buvo brangus*, sirgo ir buvo marinamas; centurionis autem cuiusdem servus male habens erat moriturus, *qui illi erat preciosus*); prie jo (t. y. turtuolio) rūmų vartų gulėjo *votimis aptekęs* elgeta, vardu Lozorius, Lk 16,20 (: buvo taip pat vienas elgeta, vardu Lozorius, *kurs gulėjo pas ano duris, pilnas vočių*; quidam autem pauper nomine Lazarus iacebat at ianuam eius ulceribus plenus); bet ar *atėjęs* Žmogaus Sūnus beras žemėje tikėjimą? Lk 18,8 (: o žmogaus Sūnus, *kaip ateis, ar jis* beras tikėjimo žemėje? verumtamen Filius hominis veniens, putas, inveniet fidem in terra?);

galiausiai Pilotas nusprendė *patenkinti jų reikalavimą*, Lk 23,24 (: tuomet Pilotas nusprendė padaryti, *ko jie reikalavo*; et Pilatus adiudicavit *fieri petitionem eorum*); Viešpatie, *visų širdžių žinove*, parodyk, katrą iš šiųdviejų pasirenki, Apd 1,24 (: Tu, Viešpatie, *kurs žinai visų širdis*, parodyk...; Tu, Domine, qui corda nosti omnium, ostende...); ji buvo garsi *gerais darbais* ir *išmaldomis*, Apd 9,36 (: ji buvo *pilna gerų darbų* ir *išmaldų, kurias duodavo*; haec erat plena operibus bonis et elemosynis, quas faciebat); *širdžių Tyrėjas* žino Dvasios *siekimus*, Rom 8,27 (: *tas gi, kuris tyrinėja širdis*, žino, *ko Dvasia trokšta*; qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus); kiekvienas *varžybų dalyvis* nuo visko susilaiko, 1 Kor 9,25 (: kiekvienas, *kuris eina lenktynėmis*, nuo visko susilaiko; omnis autem *qui in agone contendit* ab omnibus se abstinet); priverčiame kiekvieną *protaujantį žmogų* paklusti Kristui, 2 Kor 10,5 (: pavergiame nelaisvėn *kiekvieną protą, kad būtų klusnus Kristui*; ...in captivitatem redigentes omnem intellectum *in obsequium Christi*); diakonai privalo būti... *ne besaikiai vyno gėrėjai*, 1 Tim 3,8 (: reikia, kad dijakonai būtų... *nepasidavę dideliam vyno gėrimui*; oportet ...diaconos... non multo vino deditos); *nugalėtojui* aš *leisiu* atsisėsti šalia savęs, savo soste, Apr 3,21 (: *kas nugalės*, tam *duosiu* sėdėti su manim mano soste; *qui vincerit*, dabo ei sedere mecum in throno meo); išėjo iš šventyklos septyni angelai *su septyniomis negandomis*, Apr 15,6 (: septyni angelai, *kurie turėjo septynias slogas*, išėjo iš šventyklos; exierunt septem angeli *habentes septem plagas* de templo); jų *suvedžiotojas* velnias buvo įmestas į ugninės sieros ežerą, Apr 20,10 (: velnias, *kuris suvedžiojo juos*, buvo įmestas į ugnies ir sieros tvenkinį; diabolus *qui seducebat eos*, missus est in stagnum ignis et sulphuris); ten niekada nepateks... joks *nešvankėlis ir melagis*, Apr 21,27 (: neįeis... *kas daro nuobodą ir melagystę*; ...*abominationem faciens et mendacium*).

Kaip iš šio pavyzdžių sąrašo aiškiai matyti, Skvireckas daug kur iš lotynų kalbos verste verčia, ir kartais verčia gana sunkiai, neįprastai, pvz.; atėjo pas jį *nešini... žmogumi, kuris buvo keturių nešamas*; daug paprasčiau ir aiškiau yra: *keturi* vyrai *atnešė... žmogų*. Arba: žmogaus *Sūnus*, kaip ateis, *ar jis* ras tikėjimo žemėje? Klausiamajame sakinyje du tos pat reikšmės veiksniai: *Sūnus* ir *jis*; daug aiškiau ir taisyklingiau su vienu veiksniu: ar *atėjęs* žmogaus *Sūnus* beras žemėje tikėjimą? Taip pat bendrinei kalbai nelabai teiktinas ir šioks sakinys: *kas*

jis, kad kalba piktžodžiavimus? Paprasčiausia būtų pasakius: *kas jis, kuris piktžodžiauja*? Kavaliausko vertime pasirinktas kitas variantas: *iš kur tas piktžodžiautojas*? Dabar jau daugiau įprasta ir dažniau sakoma: *jis eina galėtynių, imtynių, lenktynių*, ne *imtynėmis, lenktynėmis*; todėl Skvirecko sakinys *kiekvienas, kuris eina lenktynėmis*, dabartinei bendrinei vartosenai galėtų būti gana gerai pasakytas: *kiekvienas, kuris eina lenktynių*; Kavaliausko vertime pasakyta: *kiekvienas varžybų dalyvis* (gr. *ho agōnidzomenos* kaip tik ir yra „kuris eina lenktynių" arba „lenktynių, varžybų dalyvis"). Taigi Kavaliausko vertime, šios rūšies sakinius sutraukiant, reikiama mintis nusakoma žymiai paprasčiau ir sklandžiau; pvz. sakinys *aš padarysiu jus žmonių žvejais* (plg. lot. *faciam vos piscatores hominum* arba gr. *poiesō hymas haleeis anthrōpōn*) yra daug paprastesnis, kaip *aš padarysiu, kad judu būtumėte žvejai žmonių*. Antra vertus, *platus kelias į pražūtį* yra visai tas pat, kaip *platus kelias, kuris veda* į prapultį, ir tt. Kas paprasčiau, trumpiau ir tuo pat metu tikra, tikslu, tai ir geriau.

Todėl Kavaliausko vertime dėl šios priežasties vengiama ir tokių sakinio dalių, kaip *atsitiko* ir kt., pvz.: *Baigęs nurodymus dvylikai mokinių*, Jėzus iškeliavo toliau mokyti, Mt 11,1 (Skvirecko: *Atsitiko, kad Jėzus, pabaigęs įsakymus dvylikai* savo mokytinių, iš ten išėjo mokyti; et *factum est* cum consumasset Iesus praecipiens Duodecim discipulis suis...; kai *egeneto* hote...; and *it came to pass*, when...). Tai, be abejonės, yra tam tikra Šv. Rašto senovinių kalbų ypatybė, bet ji yra netekusi tiesioginės kalbinės reikšmės dabartinių (pvz. lietuvių ir kt.) kalbų vartosenai ir toliau kaip archaizmas tęsiama vien iš tradicinio ištikimumo originalui.

b) *Ilgi sakiniai*

J. Skvirecko ilgi sakiniai, daugiausia sudaryti pagal lotyniškus pavyzdžius, dažnai yra gana painūs, sunkūs ir kartais nelabai lengvi suprasti, o Kavaliausko vertime, priešingai, tokius sakinius mėginama nusakyti aiškiau, sklandžiau, paprasčiau ir kiek galint trumpiau, pvz.: Sužinojęs, kad fariziejai *išgirdo jį daugiau už Joną susilaukiant mokinių* ir *gausiau krikštijant*, ...Jėzus paliko Judėją, Jn 4,1 (: Kai *Jėzus patyrė, kad parisiejai girdėję, jog jis, Jėzus, daugiau įgiją* [t. y. įgyjąs] *mokytinių ir krikštijąs*, ...jis paliko Judiejį). Todėl aš *bėgu nedvejodamas* ir *grumiuosi ne kaip orą smūgiuodamas*, bet tramdau savo kūną ir darau jį klusnų, kad, kitus mokydamas, pats nepasidaryčiau atmes-

tinas, 1 Kor 9,26–27 (: Taigi, aš taip bėgu ne kaip į nežinias; taip kaujuos, nekaip orą plakdamas. Aš baudžiu savo kūną ir stengiuos pavergti, kad kartais, kitiems skelbęs, pats nepasidaryčiau atmestinas. // Ego igitur sic curro non quasi in incertum, sic pugno non quasi aerem verberans; sed castigo corpus meum et in servitutem redigo, ne forte cum aliis praedicaverim ipse reprobus efficiar). Kas apkerėjo jus, kuriems *akivaizdžiai* buvo *nupieštas nukryžiuotasis* Jėzus Kristus? Gal 3,1 (: Kas jus užbūrė, kad nebeklausytumėte tiesos, jūs, prieš kurių akis Jėzus Kristus buvo pavaizduotas, kaip kad būtų jūsų tarpe prikaltas ant kryžiaus? // Quis vos fascinavit, ante quorum oculos Iesus Christus descriptus est crucifixus?). Tegu *puošia* jus ne *išorė – šukuosena, aukso gražmenos* ar *ištaigingi drabužiai*, – bet žmogiškosios širdies slaptuma: nesugadinta, švelni ir taikinga dvasia, kuri brangi Dievo akyse, 1 Pt 3,3–4 (: Jų papuošalas tebūnie ne *viršujinis, plaukų susukimas*, ar *apsikrovimas auksu*, ar *rinktiniai apdarai*, bet *paslėptasis širdies žmogus negedime* tylios ir romios dvasios, kuri yra brangi Dievo akivaizdoje // Quarum sit non extrinsecus capillatyrae aut circumdationis auri [anksčiau: circumdatio auri] aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus corsis est homo in incorruptibilitate mitis et quieti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples). Dievas įkvėpė jų širdyse *norą vykdyti jo sumanymą, siekti vieno tikslo* – atiduoti savo karališką valdžią žvėriui, kol išsipildys Dievo žodžiai, Apr 17,17 (: Dievas *davė į jų širdis, kad darytų, kas jam patinka*, kad jie duotų savo karalystę žvėriui, iki Dievo žodžiai bus įvykę // Deus enim dedit in corda eorum ut faciant quod placitum est illi, ut dent regnum suum bestiae donec consummentur verba Dei).

Kartais gana ilgi, periodiniai, sakiniai suskaidomi trumpesniais, sklandesniais sakiniais. Štai toks Skvirecko labai ilgas sakinys (Žyd 10,19–25): Taigi, broliai, turėdami pasitikėjimo įeiti Kristaus krauju į šventyklą, nauju ir gyvu keliu, kurį mums prirengė pro užlaidą, tai yra, per savo kūną, ir turėdami didį kunigą Dievo namams, artinkimės tikra širdimi, pilnu tikėjimu, apsišlakstę širdis nuo piktos sąžinės ir apsiplovę kūną tyru vandenimi, tvirtai laikykimės nekeičiamo mūsų vilties išpažinimo (nes tas, kurs pažadėjo, yra ištikimas), ir stebėkime vieni kitus, kad ragintumėmės į meilę ir į gerus darbus; neapleiskime savo susirinkimo, kaip kai kurie turi įprotį, bet pasidrąsinkite ir tai tuo labiau, juo arčiau matote ateinančią dieną.

Šis painus sakinys Kavaliausko šiaip nusakomas: Taigi, broliai, Kristaus kraujas laiduoja mums, kad žengsime į šventovę. Jis atvėrė mums naują ir gyvą kelią pro uždangą, tai yra per savąjį kūną; mes turime ir didį kunigą Dievo namams. Todėl ateikime su tyra širdimi ir giliu tikėjimu, apvalę širdis nuo nešvarios sąžinės ir nuplovę kūną švariu vandeniu. Išsaugokime nepajudinamą vilties išpažinimą, nes patikimas tas, kuris yra davęs pažadus, ir sergėkime vieni kitus, skatindami mylėti ir daryti gerus darbus. Neapsileiskime lankyti savųjų susirinkimo, kaip kai kurie yra pratę, bet skatinkime vieni kitus juo labiau, juo aiškiau regite besiartinančią dieną.

6. Kai kurie abejotini dalykai

Apskritai imant, Kavaliausko vertimo lietuvių kalba yra gana gera, ir šiaipjau jai nedaug ką tegalima prikišti. Čia aš pastebėsiu tik vieną kitą dalyką, kuris, rodos, galėtų būti ir kitaip nusakomas. Štai abiejuose, Kavaliausko ir Skvirecko, vertimuose vartojamas kilmės įnagininkas: Mes *gimimu* žydai ir ne pagonių kilmės nusidėjėliai, Gal 2,15 (: mes esame *gimimu* žydai ir ne nusidėjėliai iš pagonių tarpo; nos *natura* Iudaei; hēmeis *physei* Ioudaioi; we are Jews *by nature*). Lietuvių kalboje tam reikalui yra įprastesnis kilmės kilmininkas: mes esame lietuviai *gimimo*; ne karaliaus *gimimo*, bet karūną nešioja; aš pati esu Švėkšnos *gimimo* (esu kilusi iš Švėkšnos*); kilimo* jis iš Sintautų; jie *kilimo* yra aukštaičiai; lietuviai ir latviai yra to paties *kilimo*.

Toliau Kavaliausko vertime rašoma: Viešpats tepraturtina jus ir tepripildo *meile* vieni kitiems ir visiems, 1 Tes 3,12 (: jus Viešpats tepadaugina ir tepagausina jūsų meilę; vos autem Dominus abundare et superabundare faciat *caritate* [anksčiau: multiplicet et abundare faciat *caritatem* vestram]). Dabartinėje bendrinėje kalboje *pildyti* ir *pripildyti* vartojama su pilnio kilmininku: *pripylė* puodynę *pieno*; visą aruodą *pripildė grūdų*, ir kt.; taigi turėtų būti ir *Viešpats pripildė jus meilės*; taip iš tikrųjų kitoje to pat vertimo vietoje ir rašoma, pvz.: visi *prisipildė* Šventosios *Dvasios*, Apd 4,31 (Skvirecko: visi pasidarė *pilni šventosios Dvasios*; *repleti* sunt omnes *Spiritu sancto*).

Nors dabar vienų kitų raštuose ir šiaip ir taip parašoma, bet bendrinei kalbai su būdvardžiais *artimas, geras, ištikimas, jautrus, kantrus, malonus, mandagus, mielas, palankus* ir kt., rodos, veikiau vartotinas naudininkas, ne prielinksnis *su* su įnagininku, pvz.: jis visiems

yra *geras, ištikimas, mandagus, palankus*; plg. dar: jo *ištikimumas, mandagumas, palankumas visiems* gerai žinomas; toliau dėl to žr. LKG I 169. Todėl vietoj būkite *kantrūs su visais*, 1 Tes 5,14 galėjo būti veikiau rašoma *būkite kantrūs visiems*, visai panašiai, kaip kad ir Skvirecko yra rašęs, būtent – *būkite visiems kantrūs* (patientes estote ad omnes).

Kavaliausko vertime paprastai vengiama pasenusių ir nelabai reikalingų slaviškų skolinių (pvz. Skvirecko *delmonas, jupa, kutas, neprietelis, prietelis, subata, vilyčia* ir kt. čia pakeista *krepšiu, palaidine, apvadu* arba *spurgu, priešu* ar *priešininku, bičiuliu, šeštadieniu, strėle*), bet nei iš šio, nei iš to vartojamas hibridas *bevelyti*: beveliju ištarti penkis žodžius savo protu, 1 Kor 14,19 (Skvirecko: *verčiau noriu* pasakyti...; *volo* quinque verba sensu meo loqui). Šis veiksmažodis su priešdėliu *be-* sudarytas iš *velyti*, kuris toliau paskolintas iš gudų *veliti* (žr. K. Būga, *Rinktiniai raštai*, II, p. 50–55) ir net dabar Lietuvoje neteikiamas bendrinei vartosenai.

Šalutiniame sakinyje kartais tiek Kavaliausko, tiek Skvirecko vertime vartojamas neiginys *ne-*, kurio paprastai geresnių raštų kalboje vengiama, pvz.: Kai kurie iš čia stovinčiųjų neragaus mirties, kol pirmiau *neišvys* Dievo karalystės, Lk 9,27 (Skvirecko: ...nemirs, kol pirmiau *išvys* Dievo karalystę; non gustabunt mortem donec videant Regnum Dei); mes prisiekėme nieko neragauti, kol *nenužudysime* Pauliaus, Apd 23,14 (: ...iki *užmušime* Povilą; ...donec occidamus Paulum; ...until we have slain Paul), arba: neteiskite ko nors prieš laiką, iki *ateis* Viešpats, 1 Kor 4,5 (: ...iki *neateis* Viešpats; ...quoadusque veniat Dominus); jis nemirsiąs, kol *pamatysiąs* Viešpaties Mesiją, Lk 2,26 (: jis nemirsiąs, kol pirma *nebūsiąs* matęs Viešpaties Pateptojo; ...nisi prius videret Christum Domini) ir kt. J. Jablonskis jau 1911 m. savo *Lietuvių kalbos sintaksėje* negalėjo šio neiginio patvirtinti žmonių kalbos taisyklėmis ir todėl jį tarė esant nereikalingą; to neiginio paprastai nevartojama ir dabartinėje bendrinėje kalboje.

J. Jablonskis taip pat savo 1911 m. sintaksėje duoda visą eilę pavyzdžių, kur sudėtinio tarinio jungtimi vartojama veiksmažodinė sangrąžinė lytis, o vardine tarinio dalimi – dalyvis, vienas ar su kokiu kitu žodžiu, pvz.: jis *sakosi* daug *žinąs*; visi *tikisi* gerai *parduosią*; jis *tariasi* gerai *daręs*; *atsiminiau turįs* jo adresą; tu nė pati *nesižinai ką daranti*; dabar aš ir pats *mataus* nieko *nelaimėsiąs*; jis *rodėsi* tikrą teisybę *sakąs*; senelė *kratėsi negalinti gerti*, ir kt. Šitokia vartosena

pažįstama dabartinėje šnekamojoje ir daugelio geresnių raštų kalboje; apsčiai jos pavyzdžių iš įvairių šaltinių duoda ir LKG II, 359 t., kaip antai: Vincas... *tarėsi galįs* jį pavaduoti (V. Mykolaitis-Putinas); Severja *nenusimanė tai jaučianti* (Vaižgantas); jis *dėjosi* mano kalbos *negirdįs* (Alvitas); jis *sakosi* vilką *matęs* (Tauragnai); negaliu *atsigailėti* taip kvailai *padaręs* (Kupiškis); Tautrimas *sakėsi* ir patsai *esąs* tokių vežimų matęs (I. Simonaitytė), ir kt. Bet vienų kitų raštų kalboje bei vienur kitur tarmėse, kaip toje pat gramatikoje nurodoma (p. 360), minėtos rūšies sudėtinių tarinių jungtimi kiek vartojama ir nesangrąžinė veiksmažodinė lytis, pvz.: Jūs *manot* didelį darbą čia *darą* (J. Marcinkevičius); ji beveik užmiršo *baranti dukterį* (I. Simonaitytė); tėvelis *parašė pasiilgęs* Irkos (Šatrijos Ragana); jaunikaitis... *neabejojo būsiąs* kunigas (Šeduva), ir kt. Panašiai dažnai rašoma ir Kavaliausko vertime, nors Skvireckas laikosi senesnės įprastinės tvarkos, pvz.: Jis *tvirtina esąs* Mesijas ir karalius, Lk 23,2 (Skvirecko: *sakosi esąs* Kristus karalius; hunc invenimus... dicentem se Christum regem esse); aš *manau nesąs* prastesnis už anuos „antapaštalius", 2 Kor 11,5 (: aš *tariuos* nė kiek nemažiau *padaręs* už kitus didžius apaštalus; *existimo* enim nihil me minus *fecisse* magnis apostolis); bet: toksai žmogus tegul *nemano* ką nors *gausiąs* iš Viešpaties, Jok 1,7 (: toks žmogus *tenemano, kad ką nors gaus* iš Viešpaties; non ergo aestimet homo ille quod accipiat aliquid a Domine); iš to *pažįstame mylį* Dievo vaikus, 1 Jn 5,2 (: iš to *pažįstame, kad mylime Dievo vaikus*; in hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei); jeigu mes esame mirę su Kristumi, *tikime* ir *gyvensią* su juo, Rom 6,8 (: *...tikime, kad* taip pat drauge su Kristumi *būsime gyvi*; credimus quia simul etiam vivemus cum Christo).

Dabartinės vartosenos atžvilgiu atrodo gana neįprastas ir stilistiškai nelabai gyvas ir vykęs šitoks sakinys: jei *namai* suskilę, tie *namai* neišlieka, Mk 3,25 (: jei *namai prieš save susiskaldo*, tie *namai* negali išlikti; si *domus* in semetipsam [anksčiau: super semetipsam] dispertiatur, non poterit *domus* illa stare; kai *oikia* eph'heautēn meristhē, ou dynēsetai he *oikia* ekeinē stēnai). Abiejose šito, pagrindinio ir šalutinio, sakinio dalyse pagal originalą vartojamas vienas ir tas pats veiksnys: *namai – namai*, *domus – domus*, *oikia – oikia*. Man rodos, visai taisyklingai ir neiškreipiant originalo minties, būtų buvę galima šitaip pasakyti: *namai, jei suskilę, neišlieka* (arba: *negali išlikti*).

Pagaliau Kavaliausko vertime esama ir tokių dalykų, prieš arba už kuriuos kalbininkas lituanistas nedaug ką gali pasakyti; pvz. čia vartojamas vienas žodis *pavainikis* tam, ką Skvirecko dvejaip nusakoma – *neteisėtas vaikas*, kas angliškai pavadinta *bastard*, ir *gimęs iš paleistuvystės* (ex fornicatione natus).

Baigiamosios pastabos

J. Skvirecko ir Č. Kavaliausko N. T. vertimų lietuvių kalba yra didžiai skirtinga: jos skirtingumas iš dalies pasireiškia rašyboj, morfologijoj ir žodžių daryboj, bet daugiausia žodyne, sintaksėj ir taip pat stilistikoj, semantikoj. Norint visas šias skirtybes aikštėn iškelti ir jas kaip reikiant aprašyti bei išnagrinėti, reikėtų parašyti stambesnį tiriamąjį darbą. Bet aš tokio darbo nei norėjau imtis, nei būčiau galėjęs padaryti dabartinėse aplinkybėse. Mano tikslas buvo visai ribotas: šiame darbe aš tik norėjau aikštėn iškelti žymesniąsias abiejų vertimo lietuvių kalbos ypatybes, jas tarpusavy palyginti ir pavaizduoti tų pačių vertimų pavyzdžiais. Šalia to, pasinaudodamas graikų, lotynų ir iš dalies anglų bei vokiečių kalbų atitikmenimis ir taip pat šių dienų lietuvių kalbos vartosena, bandžiau paryškinti atskirų žodžių bei posakių darybą ir reikšmę, o vienur kitur tai mėginau trumpai paaiškinti, pagrįsti. Specialesnių egzegetinių, teologinių probleminių dalykų aš visai neliečiu, nes, viena, tai išeina iš mano šios kalbinės analizės ribų ir, antra, ši sritis ne mano.

Šitaip elgdamasis, aš galėjau patirti, kad abiejų vertimų kalba yra dviejų įvairių laikotarpių, abiejų vertėjų naudotasi įvairiais kalbiniais šaltiniais ir jų abiejų remtasi įvairiomis pažiūromis į originalo santykį su vertimu bei vertimo kalbos santykį su šių laikų bendrine vartosena. J. Skvireckas vertė prieš kelis dešimtmečius, kada mūsų bendrinė kalba dar nebuvo ganėtinai apdorota ir dar trūko tinkamesnių žodžių bei posakių reikiamoms originalo sąvokoms reikšti, todėl jis turėjo viską daugiausia pats susirinkti ir savo išmone spręsti; antra vertus, jis, versdamas iš lotyniško vertimo, stengėsi būti ko ištikimesnis originalo kalbai ir pirmoj vietoj žiūrėjo žodinio tikslumo, o verčiamosios kalbos aiškumu, sklandumu bei didesniu jos įmanomumu mažiau tesirūpino. Č. Kavaliauskas bei V. Aliulis, priešingai, rūpinda-

miesi originalinių savokų reiškimo tikslumu, daug dėmesio kreipė ne tik į kalbos taisyklingumą, bet ir į jos aiškumą, lankstumą, įmanomumą. Tam tikslui jie daugelį Skvirecko vartotų, bet dabartinėje bendrinėje kalboje nebevartojamų arba kitokesne reikšme vartojamų žodžių pakeičia įmanomesniais, aiškesniais, vaizdingesniais ir tikslesniais žodžiais. Ypač jie stengiasi atskiras sakinio dalis ir kartais net visus sakinius nusakyti savaip, savais žodžiais – aiškiau, lengviau, paprasčiau, prasmingiau. Apskritai imant, Kavaliausko vertimo kalba yra pasigėrėtinai taisyklinga, sklandi, lengvai suprantama ir tikslinga, nors kartais ir savotiškiau išreiškianti originalinę mintį. Prel. L. Tulabos pareikšta nuomonė, kad J. Skvirecko N. T. leidiniai, lyginami su Č. Kavaliausko vertimu, „ne tik nenublanksta“, bet esą net „geresni už jį“ (žr. *Draugas*, 1973, nr. 158), nėra kaip reikiant kalbiškai pagrįsta, ir jo minimi neva nevykę bei nepriimtini vertiniai (pvz. *kohorta – kuopa, kodrantes – skatikas, parabola – palyginimas* ir kt.) iš tikrųjų tėra nelabai vykę priekaištai: *kuopą* Kavaliauskas yra vertęs ne iš lot. *cohors, -hortis*, bet iš gr. *speira*, kuri tarp kitko kaip tik ir reiškia „kuopą, būrį“, o, be to, *kohorta* jo yra pavartota vienam kitam specialiam reikalui; gr. *kodrantes* „ketvirtoji aso dalis“ N. T. kalboje visiškai atliepia lot. *quadrans, -antis* ir, kaip mažiausias piniginis vienetas, visai gerai gali būti verčiamas *skatiku*, visai panašiai, kaip anglų šis žodis išverstas į *farthing* ir kt.; o gr. *parabolē* (iš čia lot. *parabola*) „parable, Vergleichung, Gleichnis“ visai tinkamai Kavaliausko išversta *palyginimu*; Skvireckas tai yra vertęs *prilyginimu*. Mano supratimu, Č. Kavaliausko vertimas, V. Aliulio redaguotas, yra pirmas drąsus žygis visoje Šv. Rašto vertimo lietuvių kalbos istorijoje, jų tas žygis paremtas naujausiais paties Šv. Rašto leidiniais bei jo vertimais įvairiomis kitomis kalbomis, ir, kaip mano analizė rodo, daug kur visai tinkamai pasirinkta nauja žodinė ir sakininė raiška. Tam tikrais atvejais, ypač stilistiniais sumetimais (pvz. ekspresyvinių žodžių bei posakių vartojimas ir kt.) gal kas bus įvairios nuomonės dėl vienokio ar kitokio nusakymo, galbūt kas ir toliau pasiges tam tikro ištikimumo originalo kalbai (destis, kaip apie tai bus pirmoj vietoj sprendžiama – kalbiniu ar kitokiu požiūriu), – vieną kitą mažmožį ir aš esu pastebėjęs Kavaliausko vertime, – bet, apskritai imant, šis vertėjas ir redaktorius yra atlikę gana gerą ir rūpestingą pažangų darbą, kuris, iš vienos pusės, gerai dera su dabartinės mūsų bendrinės kalbos var-

tosenos reikalavimais ir kuriuo, iš kitos pusės, buvo stengtasi šių dienų kalbinėmis priemonėmis ko tiksliau perduoti senųjų laikų originalines mintis bei sąvokas.

Lithuanian Language in the Translations of the New Testament

In the article the author analyzes and compares the translations of the New Testament into the Lithuanian language by two authors: the revised translation of Archbishop Juozapas Skvireckas, published in 1947 (earlier editions appeared in 1922, 1936, and 1945), and the edition of 1972 (Kaunas – Vilnius), translated by the Rev. Česlovas Kavaliauskas from the ancient Greek and edited by the Rev. V. Aliulis.

The author of the article finds numerous differences between the two translations in orthography, vocabulary, syntax, and style. These differences are especially manifest in the 1947 edition of Archbishop Skvireckas, characterized by a somewhat outdated writing and also usage of morphological, lexical and semantic, and stylistic forms. The translation of Rev. Kavaliauskas is closer to the usage of contemporary standard Lithuanian. Rev. Kavaliauskas pays attention not only to the correctness of language, but also to its clarity, flexibility, and picturesqueness, and at the same time attempts to transmit precisely the original ideas of ancient times through the means of contemporary standard Lithuanian.

The differences between the translations appeared especially because the standard Lithuanian of the translator of the older generation Archbishop Skvireckas had not developed as it is today. Archbishop Skvireckas translated from the official vulgate texts (although in his commentary he referred also to the original Hebrew and Greek texts) and adhered closely to the original. On the other hand, Rev. Kavaliauskas translated from the ancient Greek and sought to utilize the data of the standard Lithuanian, whose development had progressed tremendously.

APŽVALGA

(Gimtoji kalba, 1935 m., 8 sąs., p. 124–126)

E. Viskanta, PUTINO KALBOS KRITIKOS ŠEŠĖLY

Š. m. Gimtosios Kalbos III 45–48 psl. J. Balčikonis yra parašęs kelias pastabas dėl Putino romano „Altorių šešėly" kalbos. Prie tų pastabų vieną kitą žodį ir man teko pridėti. Tame priedėlyje aš kaip tik esu pastebėjęs, kad Putino kalba, apskritai imant, yra taisyklinga, lengva, gyva. Bet E. Viskantai tai labai nepatiko, ir šiame savo straipsnyje stengiasi iškeltuosius dalykus paneigti. Svarbiausias jo neigimo pagrindas yra tas, kad rašytojas yra didesnis kalbos kūrėjas, kaip kalbininkas, turi „subtilesnę intuiciją, geresnę stiliaus nuovoką, gilesnį kalbos jausmą, kurio taip trūksta nevienam mūsų kalbininkui", ir todėl rašytojo kalba turinti būti neliečiama. Jei Putinas sako, kad Liucė buvo *kokietiška*, ne *kokietė*, tai „šį autoriaus sprendimą turime priimti be jokių sprendimų". Bet čia tuojau viena kliūtis yra pakeliui: mūsų rašytojai nevisi kaip reikiant moka savo gimtąją kalbą, kad ją jau laisvai galėtų kurti; Putinas taippat, nesidėdamas gerai mokąs lietuvių kalbą, savo romaną yra davęs vienam mokytojui taisyti; dėl to tad pasakyti, kad kiekvienas autoriaus parašymas yra šventas, negalima. Antra vertus, Putinas savo romane vaizduoja ne liaudies, bet inteligentų gyvenimą, ir rašo ne liaudine, bet bendrine kalba. Dėl to jo romano kalba neturi prieštarauti bent svarbiausiems bendrinės kalbos palinkimams. Pav., bendrinėje kalboje nelinkstam vartoti svetimybių, kurioms turime savų gražių pakaitų, ir rašytojai jų taippat turėtų vengti, nes jos, tos svetimybės, kaip klaidingai mano E. Viskanta, nėra būtinos priemonės stiliaus koloritui sudaryti, o pačią mūsų kalbą ir jos jausmą labai žalingai veikia. Dėl to mūsų rašytojai bent kartą turėtų insidėmėti: pirmiausia jie turi gerai mokėti savo gimtąją kalbą ir tik vėliau, naudo-

damiesi lietuviškomis kalbos priemonėmis, gali laisvai kurti savo stilių. Juk rašytojų kalba negali būti atsieta nuo visuomenės, nuo bendrinės kalbos. Priešingai, gerų rašytojų kalba savyje dermingai sujungia du pradus: bendrinės kalbos bendrybes ir individualinės kalbos invairybes; visa tai pasireiškia gražia vienove, ne prieštara. Ir ligi to nėra, negali būti ir kalbos apie tautinės literatūrinės kalbos kūrybą. Taigi ir Putinas, vartodamas bendrinėje kalboje nevartojamas svetimybes *žiurstas, diktas, parėdas, prietelius, priklus, dasiprotėti, liktorius, padarė...* ilgą *pasivaikščiojimą* ir kt., pačiai bendrinei kalbai niekuo nepatarnauja, savo stiliaus irgi nepagerina, tik be reikalo jomis temdo asociacinį lietuviškosios kalbos pradą. Dėl to E. Viskanta, net vienos gimnazijos mokytojas, visai nevykusiai ir nereikalingai dar nori apginti tas svetimybes, kurių bendrinės kalbos vartosenoje jau seniai nebesutinkame. Nieko čia negali padėti ir rėmimasis K. Būga: K. Būga kaip tik kovojo prieš lietuviškų žodžių pavertimą svetimybėmis, o ne prieš svetimybių vartojimą lietuvių kalboje; kur galėdamas jis pats tų svetimybių vengdavo (plg. *maitojimas* „profanacija“ ir kt.); o bendrinėje kalboje leisdavo skolinius vartoti tik tokius, kurių neturime kuo pakeisti arba kurie būtinai yra reikalingi liaudies buičiai vaizduoti. Pagaliau E. Viskanta savo sprendimuose ir šiaip didžiai šlubuoja. Pav., netiesą jis sako tvirtindamas, kad *diktas* esąs vartojamas visoje Lietuvoje; jo ryt. ir vid. augštaičiai visai nepažįsta. Priešdėlis *da-* visdėlto yra slavybė. *Būtenybė* yra nesenas naujadaras, tad jai negalima pritaikinti liaudinės kontrakcijos (santraukos) dėsnių. *Liudijimas* nėra kilęs iš *liudymas*. Ir t.t.

Aš su E. Viskanta tik iš dalies galėčiau sutikti dėl *gilus miegas*, *sekanti savaitė* (*kita savaitė* ką kita reiškia), *jiedu* ėjo tylėdami (dėl šio posakio GK redakcija yra davusi progos 5 n-ryje ir L. Dambrauskui pasisakyti) ir dar dėl vieno kito mažmožio, o šiaip visus kitus samprotavimus apie skolinių vartojimą, apie *inteligentišką* vikarą, *turėjome ilgą pasivaikščiojimą*, jos (spyruoklės) *turi pakankamai atsparumo* ir kt. atmetu: jie yra jo labai nevykusiai ir klaidingai svarstomi; prireikus tuos dalykus atskiruose straipsniuose plačiau pasvarstysiu. Kita vertus, E. Viskanta elgiasi labai vienašališkai: kas buvo gero pasakyta apie Putino kalbą, jis tyčiomis nutylėjo. In kitus jo nerimtus postringavimus (apie kalbos susinimą ir kt.), ir jo vietomis pajuokiamą

toną, manau, geriau bus visai nekreipus jokio dėmesio. Toliau plg. mano straipsnį „Ar tai kalbos susinimas?“ (Židinys, Nr. 8–9, 171–175 psl.).

Vairas, 1935 m., VII–VIII 366–371

Abitur, APIE LIETUVIŲ KALBĄ IR JOS EGZAMINUS

Autorius šiame straipsnyje sielojasi, kad „staiga šiais metais kai kurių gimnazijų baigiamuosiuose egzaminuose pareikalavo mokinius lietuvių kalbą mokėti taip, kaip patys egzaminatoriai moka. Reikalauti, kad mokinys rašytų be rašybos klaidų, kad rašinys būtų gero stiliaus, be kalbos klaidų, be kalbos trūkumų, visiškai į temą – nėra toks prastas dalykas, kaip tai įsivaizduoja kai kurie „pedagogai“. Galima visa ko reikalauti, bet per vienerius metus išmokti visai tobulai lietuvių kalbą neįmanoma“. Ypač tai esą negalima dėl to, kad mūsų periodinės spaudos kalba esanti netikusi, patys mokytojai nedaugiausia temoką lietuvių kalbos, mokykliniai vadovėliai irgi ne be ydų, visos kitos skaitomosios knygos taippat negeresnės, daugelis mūsų rašytojų nemoką bent patenkinamai lietuviškai rašyti, daugumas instaigų raštų esą išmarginti makaronizmais ir t.t. Visa tai veikią skaitytojus, mokinius, ir todėl vienais griežtais reikalavimais per egzaminus to esą negalima atitaisyti. – Bet ką gi iš tikrųjų turėtume daryti? Mūsų periodinė spauda nedaugiausia tesiruošia savo kalbą gerinti (plg. „Laikraštinės kalbos negalavimai“. GK 99–102 psl.); kiti irgi nedaug in tai tekreipia dėmesio; o per baigiamuosius egzaminus norima ko mažiausia reikalauti. Tad ar tuo būdu kadanors mes išbrisime iš tos užburtosios balos? Man rodos, normalioje gimnazijoje per 7–8 metus galima mokinius išmokyti tiek lietuvių kalbos, kad jie baigiamųjų egzaminų rašiniuose nedarytų bent visų pripažįstamų klaidų. O jei tai yra nepadaroma, ypač nevalstybinėse gimnazijose, tai kaltos yra ne tiek pašalinės aplinkybės, kiek pati mokyklų santvarka ir iš dalies patys mokytojai. Kad tat yra tiesa, aiškiai rodo tai, jog vienų, net ir nelietuvių, gimnazijų abiturientai, stodami ar instoję in universitetą pakenčiamai arba gerai moka lietuvių kalbą, o kitų labai šlubuoja. Tad šitokių faktų akivaizdoje Abituro nusiskundimai ir Šv. Ministerijos atstovų puolimai atrodo nevisai nuoširdūs. Iš vienos pusės mes pripažįstame, kad Šv. Ministerija turi žiūrėti, jog mokyklinių vadovėlių kalba būtų visai gera, ir visų specialybių mokytojai gerai mokėtų lietuvių kalbą, kad visos mūsų knygos ir laikraščiai negadintų moki-

nių kalbos. Bet iš kitos pusės mes taippat manome, kad nebegalima toliau pro pirštus žiūrėti ir in baigiamuosius egzaminus. Juk negirdėtas yra daiktas, kad, pav., kaikurių nevalstybinių gimnazijų abiturientai per baigiamuosius egzaminus šiemet yra darę daugybę paprasčiausių klaidų, kurių lengvai galima išvengti naudojantis viena J. Jablonskio gramatika, ir visdėlto kaikurie mokytojai prašyte prašė Šv. Ministerijos atstovus in tai pro pirštus žiūrėti. Jei Abituras drįsta ir tai ginti prisidengdamas lietuvių kalbos garbe, tai atrodo, kad neviskas yra tvarkoje. Ypač insidėmėtinas yra Abituro pasakymas: „per vienerius metus išmokti visai tobulai lietuvių kalbą neįmanoma". Bet kur kiti metai yra pasidėję? Ar p. Abituras mano, kad lietuvių kalbos reikia mokytis tik paskutiniais metais? Jei taip, tai ar galima tokią netvarką toliau toleruoti? Ar dėl to su reikalavimais reikia laukti, kol mūsų spaudos kalba pati savaime pagerės, kol mūsų rašytojai patys pradės geriau rašyti ir t.t.? In tuos klausymus vėliau atsakysime pačių mokytojų pareiškimais.

Liet. Žinios, 1935 m., Nr. 170

(Gimtoji kalba, 1935 m., 10 sąs., p. 176–183)

J. Endzelīns, Cīņ'a par valodas kultūru Lietuvā (= Kova dėl kalbos kultūros Lietuvoje)

Norint bešališkiau spręsti apie mūsų dirbamąjį praktinį kalbos darbą, indomu žinoti, ką kartais kiti apie tai mano. Dėl to pravartu yra susipažinti su minėtuoju prof. Jono Endzelyno, žymiausio ir vyriausio šių laikų Latvijos kalbininko, straipsniu, kuriame jis kaip tik ir aprašo mums rūpimuosius dalykus. Tarp ko kita jis šiaip sako:

„Lietuvių raštai atsirado daug laimingesnėse aplinkybėse, kaip latvių. Mums pirmąsias knygas yra davę svetimtaučiai, kurie latvių kalbos nemokėjo ir dėl to rašė labai klaidingai ir vokiečių kalbos dvasioje, nežymėdami net latvių kalbos garsų aiškiai ir suprantamai. Svetimtaučiai „latvių autoriai" yra buvę be mažos išimties beveik lig pat tautiško atgimimo, t. y. beveik tris šimtmečius, ir po šiai dienai mūsų kalba yra pilna invairių germanizmų, kurie vis dar nėra visai išguiti. Tačiau lietuvių rašliavoje yra darbavęsi pačių žmonės, tik jie buvo mokęsi svetimose mokyklose. Bet po antro lenkmečio, beveik tada, kai tautiškas latvių atbudimas prasidėjo, rusų valdžia uždraudė spausdinti lietuvių knygas lotynų raidėmis. Kadangi lietuviai rusų raidžių

nenorėjo, tad lig 1904 m., kuriais šis draudimas buvo panaikintas, Rusijos lietuviai tegalėjo turėti tik „nelegalią“, užsienyje spausdintą ir slaptai invežtą literatūrą. Bet kadangi ta literatūra buvo uždrausta, tad ir raštų kalbą sunku buvo išvalyti; ir mokyklose tuomet lietuvių kalbos niekur nemokė. Nebuvo net susitarta, kuri tarmė turėtų būti paimta rašomosios kalbos pagrindu. Ir dėl to mokyklose ėmė klestėti rusų, lenkų ir (Klaipėdos krašte) vokiečių kalbos dvasia. Laimei, jau praėjusio šimtmečio pabaigoje lietuvių kalbos dirvoje pradėjo dirbti beveik prieš penkerius metus miręs kalbininkas Jonas Jablonskis. Būdamas senųjų kalbų mokytoju Mintaujos, vėliau Revelio gimnazijoje, jis tuo pat laiku stropiai dirbo gimtosios kalbos darbą ir jį tęsė vėliau, kada, dėl tautinio darbo netekęs mokytojo vietos Revelyje, vos galėjo sau ir savo šeimai pelnyti pragyvenimo šaltinių. Tą darbą jis tęsė ir netekęs savo sveikatos, nebegalėdamas vaikščioti ir vėliau net rašyti, dėl to savo mintis tegalėjo tik diktuoti. Jis buvo surinkęs tiek iš senovinių tekstų, tiek iš dabartinių tarmių daug vertingos medžiagos, bet daugiau yra rūpinęsis rašomosios kalbos valymu, negu kalbos istorija. Atsiradus reikalui, mokė lietuvių kalbos tiek žodžiu, būdamas mokytoju ir vėliau (Kaune) profesoriumi ir tam tikslui suruoštuose kursuose, tiek raštu, parašydamas daugelį lietuvių gramatikų ir monografijų apie invairias gramatikos dalis. Ir mokydavo ne tik teoriškai, bet taippat gerindavo kitų parašytų rankraščių kalbą ir padėdavo sudaryti mokslinę terminologiją. Išvaduotoji Lietuva buvo ir yra labai dėkinga savo rašomosios kalbos „tėvui“; tai buvo galima pastebėti jo laidotuvėse, kuriose dalyvavo pats valstybės prezidentas, profesoriai, studentai, artistai ir tūkstančiai žmonių. Šalia jo yra dirbę ir kiti. Taippat jau miręs K. Būga daugiau yra domėjęsis kalbos istorija ir leksika, bet visdėlto sėkmingai ir supratingai yra padėjęs valyti ir rašomąją kalbą. Mokslinei terminologijai sudaryti – taippat kaip Latvijoje – tuojau inkūrus savo valstybę, buvo insteigta tam tikra komisija, in kurią buvo pakviesti geresnieji žinovai. Komisijoje greitai pasireiškė nesutarimas dėl darbo pobūdžio ir apimties, dėl to buvo keičiama komisijos sudėtis. Kaikurie norėjo iš lietuvių kalbos išguiti visus iš kitų kalbų paskolintus žodžius, lygiai taippat, kaip kad mūsų terminologijos komisijos buvo siūlyta sulatvinti, pav., žodį *banka* „bankas“; kiti priešingai manė, kad inprasti tarptautiniai žodžiai yra paliktini. Buvo susitarta inprastų tarptautinių žodžių nenaikinti, bet ša-

lia jų sudaryti sinoniminius lietuvių naujadarus, kad pati praktika parodytų, kuris terminas lietuviams geriau tinka, svetimybė ar naujadaras. Komisijos priimtieji naujadarai buvo taippat paskelbti, bet visuomenė iš pradžios jais visai nesidomėjo. Tik pasirodžius Vireliūno geografijai su naujadarais, pradėjo pulti komisiją, primindami, kad, pav., ir Rusijoje savo laiku buvę siūlyta kaliošus pakeisti „mokrostupais" ir t.t.; ateina in galvą analoginė, pav., mūsų Brunenieko karo eiga. Gal minėto puolimo paveikta, Švietimo Ministerija pranešė, kad komisijos sudarytus terminus ji duosianti patikrinti Humanitarinių Mokslų Fakultetui ir paskui pati juos skelbsianti, ir tuojau po to sudarė naują komisiją. Senosios komisijos nariai norėjo savo darbą pateisinti, bet laikraščiai jų paaiškinimų nepriėmė. Tačiau ir naujoji komisija taippat sudarė, pav., „perono" ar „platformos" vietoje lietuviškų naujadarų. Bet veikiai ir ši komisija buvo likviduota, nes Švietimo Ministerija terminologijos darbą perdavė universitetui; ar jis ką šioje srityje yra daręs, man nežinoma. Mūsų terminologijos komisija nebuvo likviduota, bet buvo palikta be (labai mažo) atlyginimo už dalyvavimą posėdžiuose; kadangi tai rodė, kad komisijos darbas yra laikomas netinkamu ar net nereikalingu, komisija, savo darbo nebaigusi, pati likvidavosi.

Dėl rašybos lietuviams taippat, kaip ir mums, reikėjo daug kovoti. Mūsų raštuose buvo insigalėjusi vokiečių gotika, o lietuvių – lenkų grafika, ir tik paskutiniais laikais lietuvių bei latvių rašybos yra maždaug suderintos. Savo rašybą lietuviai yra pradėję reformuoti tik 1883 m. ... Kai 1904 m. lietuviams vėl buvo leistos lotynų raidės, Vilniuje buvo pradėtas spausdinti pirmas lietuvių dienraštis „Vilniaus Žinios", kuriose bendradarbiavo ir J. Jablonskis. Rašyba, kuri ten buvo insigalėjusi, tvėrė iki šių laikų. Jau prieš karą K. Būga buvo mėginęs kiek keisti šią vilniškę rašybą, pav., žodžio pradžioje po lūpinių *p* ir *b* rašydamas *j* (pjauti), ne *i* (piauti). Vilniškę rašybą kritikavo bei kaitaliojo ir kaikurie kiti, dėl to galų gale nebeliko neivienos visų pripažintos rašybos. Ir todėl 1929 m. Šv. Ministerija insteigė Rašybos Reformos Komisiją oficialiai rašybai sudaryti. Ši balsų dauguma nusprendė ir toliau raštuose skirti ilguosius balsius nuo trumpųjų, bet *ą, ę, į, ų* ir *y* vietoje vartoti ā, ē, ī, ū. Tačiau ilgąjį *o* paliko be ilgumo žymės, nes lietuvių rašomosios kalbos savuose žodžiuose trumpo *o*

nėra; jis pasitaiko tik svetimybėse. Dėl to tad lietuvių rašomojoje kalboje *o* žymi ilgą ir svetimybėse taippat trumpą *o*, mūsų *o* – dvibalsiuose *uo* (*ua*) ir svetimybėse taippat trumpą *o*. Prielinksnio ir priešdėlio *į* vietoje nuspręsta investi *in* [1]... Dėl to laikraščių skiltyse pasirodė labai daug straipsnių apie rašybą. Kaikurie gynė ankstyvesnę vilniškę rašybą, kiti pasisakė prieš balsių ilgumo žymėjimą (lygiai kaip pas mus), dar kiti teikė visai naujų ženklų kaikurių senų raidžių vietoje. Visas šios polemikos rezultatas buvo tas, kad Šv. Ministerija nusistatė prieš radikalią rašybos reformą ir Komisijos sprendimų nepripažino. Praėjusiais metais ministerijoje dirbo bent dvi komisijos viena po kitos, bet taippat be vaisių. Tačiau gyvenimas prašyte prašė susitarti dėl vienos rašybos, ir todėl šiemet valstybės prezidentas pas save sukvietė nedaugelį asmenų (jų tarpe žymesniuosius kalbininkus) ir drauge su jais nusprendė rašybos dalykus. Taigi dabar lietuviai turės oficialiai pripažintą rašybą. Nuspręsta raides *ą, ę, į, ų* palikti, bet jas nuosekliau rašyti, nekaip lig šiol kad buvo, iš kilmės rašyti žodžius, dėl kurių sudaromųjų dalių negali būti abejojama (pav., *augštas*, ne *aukštas*, kaip lig šiol buvo), vartoti *j* (ne *i*) žodžio pradžioje po lūpinių *p* ir *b*, žodžių pradžioje rašyti ne *ie-* (kaip lig šiol buvo), bet *jie-* (pav., *jiešmas*), rašyti ir tarti ligšiolinio *į* vietoje *in*. Svetimybių rašyboje ir lietuviai negalėjo būti nuoseklūs: nuspręsta, pav., rašyti *lyrika*, bet *fizika, poetas*, bet *alėja*; kitur *ch* (*h* ir *f*) paliekamas, bet su *k* liepiama rašyti, pav., *koras, karakteris*. Tikrinėms svetimybėms didžia dalimi palieka originalinę lytį, tik kur galima prideda lietuvišką galūnę (pav., Shakespeareas, Toulousea!) [2], ir tik lietuvių visuomenei labai inprastus tikrinius vardus sulietuvina, pav., *Krokuva, Paryžius*. „Gimtoji Kalba" II 82 tai šitaip motyvuoja: transkribuodami tikrines svetimybes kaikurie apsirinka, taisydami, pav., *Foschini* (skaityk: Foskini) ir *Fošini*, dėl to skaitytojas dažnai negalįs žinoti, apie ką iš tikrųjų kalbama, ir, be to, svetimose kalbose pasitaiką tokių garsų (pav., anglų *th*), kuriems lietuvių raidyne trūksta ženklų; nenorint,

[1] Tai buvo nutarta investi daug vėliau – 1935 m. vasario 18 d. *Red.*

[2] Tikrinius nesulietuvintus svetimus vardus norima palikti tik specialioje mokslinėje literatūroje; šiaip visur kitur jie lietuvintini. Tokios svetimybės, kurios baigiasi netariamu balsiu, nelietuvinant rašomos su apostrofu, pav., *Shakespeare'as* ir kt. *Red.*

kad kitataučiai žalotų lietuvių vardus, taippat ir lietuviai negalį žaloti kitataučių vardų. Prieš tai reikia pasakyti, kad ir norint išlaikyti originalinę tikrinės svetimybės lytį, taippat dažnai pasitaiko apsirikti (pačiam rašytojui ar spaustuvei)... Antra vertus, tai, kas parašyta, dažnai prireikia balsu skaityti, betgi nevisi žino, kad, pav., parašytasis *Foschini* žymi ištartąjį *Foskini*. Tai ar rašyti – suderinant su tarimu – *Foskini* yra didesnis ir baisesnis žalojimas, nekaip parašytą *Foschini* netaisyklingai ištarti *Fošini*? Neiviena kalba, žinoma, neturi tų visų garsų, kuriuos turi svetimos kalbos, taippat ir mūsų paprastosios spaustuvės neturi tų visų raidžių, kurias vartoja kitos tautos, pav., čekai arba lenkai. Šitomis savo pastabomis, suprantama, aš nenoriu mokyti savo lietuvių kolegų, kaip jie turi rašyti tikrines svetimybes, tik noriu paaiškinti, kodėl latvių kalbininkai moka rašyti tikrines svetimybes suderindami su tarimu; pirmą kartą tokį vardą minėdami, prireikus jie prideda skliausteliuose originalinę lytį, ir mums trūkstančio svetimo garso vietoje vartoja tam svetimam garsui artimiausią savos kalbos garsą, pav., anglų nebalsingo *th* vietoje mūsų *t*. Taippat ir K. Būga vokiečių kalbininko Leskien'o pavardę lietuviškai yra rašęs *Leskynas*, ne *Leskienas*.

Kalbos kultūrai yra labai pageidaujamas žurnalas, specialiai skirtas praktiniams kalbos klausymams, ir organizacija, kuri savo tikslu yra pasiskyrusi gimtosios kalbos tobulinimą. Todėl lietuviai turi ne tik mokslinį kalbotyrai skirtą „Archivum Philologicum", Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidžiamą, bet ir kalbos praktikos reikalams inkurtą žurnalą. Pirmas toks žurnalas, „Kalba", kalbininko Pr. Skardžiaus redaguojamas pradėjo eiti 1930 m. Pirmame sąsiuvinyje, kuris išėjo tuoj po J. Jablonskio mirties, yra jo vienas straipsnis, kuriame surinktos ir ištaisytos laikraštinės kalbos klaidos; straipsnio pradžioje autorius skundžiasi, kad laikraščių kalba daros vis mažiau suprantama ir vis daugiau nutolsta nuo žmonių kalbos. Jaunas kalbininkas A. Salys tenpat nurodo reikiant siekti vienodos ir grynos rašomosios kalbos tarties; žemaičių abiturientai dažnai nemoką tardami skirti *ie* nuo *ė*, *uo* nuo *o* ir t.t. Dėl to reikalinga ne tik rašyba, bet ir tartis. Ir rašytojas V. Mykolaitis Putinas kalba apie tai, kiek maža poetai žiūri savo kalbos. Pabaigoje – visų straipsnių čia neminiu – yra dar eilė nuodugnių recenzijų, kurios visos skirtos kalbai valyti. Antrasis sąsiuvinis skirtas J. Jablonskio atminimui.

Gaila, „Kalba“ ilgai negalėjo gyvuoti. Bet tokio žurnalo reikalingumas buvo gyvai pajustas, ir todėl jau 1933 m. pasirodė jos darbo tęsėja „Gimtoji Kalba“, kuri eina dar ir dabar. Sumanymas leisti šį žurnalą yra kilęs rašytojų ir kalbininkų būrelyje, kuris šeštadieniais susirinkdavo pas S. Čiurlionienę vertimų bei originalių darbų skaityti ir drauge su tuo kalbos bei stiliaus klausymų aptarti. Šis žurnalas labai invairiai kovoja dėl kalbos kultūros. Jame duodama pavyzdžių laiškams, adresams ir raštinių raštams rašyti, paminimi naujadarai, kurie galėtų atstoti skolinius, duodama patarimų vertėjams. Skundžiamasi, kokia prasta kalba girdėti radiofone (pas mus irgi negeriau) ir dažnai taippat teatre bei operoje. Lietuviai gali daugiau daryti tarimo klaidų, nekaip mes, nes jų kalbos kirtis yra laisvas ir nevisos tarmės yra išlaikiusios tikrą kirčio vietą bei rūšį. Nekartą nurodoma, kad net lietuviai mokytojai dažnai nemoka, pav., taisyklingai kirčiuodami išlinksniuoti *lietuvis, Lietuva*! Mokyklose (beveik kaip pas mus) gimtosios kalbos taisyklingumo žiūrį tik lietuvių kalbos (bet ne kitų dalykų) mokytojai. Yra dedama klausymų, kaip vienu arba kitu atsitikimu reikia taisyklingai tarti arba rašyti, ir redakcija duoda in juos atsakymų. Daug yra nurodymų, kaip vietovardžiai bei asmenvardžiai yra sugadinti ir kaip jie taisytini; A. Salys ten yra surinkęs tikruosius baltų asmenvardžius, kurie gali tikti pavardėmis ir krikšto vardais. Kritiškai yra atreferuojami kalbiniai laikraščių bei žurnalų straipsniai, ir reikia pasakyti, kad lietuviai tokių straipsnių turi gana daug. Taippat pavyzdžiais nurodoma, kaip rinkti žodžius žodynui. Netrūksta ir recenzijų. Reikia dar pridurti, kad šiuose abejuose žurnaluose savo straipsniais yra prisidėjęs ir valstybės prezidentas A. Smetona. Jei latviai tokio žurnalo neturi ir be pastovaus finansavimo gal negalėtų turėti, tai reikia atsiminti, kad lietuvių tauta yra ne vien didesnė už mūsų, – šiuo atveju latgaliai yra dar atskiriami nuo mūsų bendrojo skaičiaus, – b e t t a i p p a t d a u g d a u g i a u d o m i s i k a l b a, k a i p m e s (mano pabrėžta. P. S.). Mums tuo tarpu šiokį žurnalą atstoja RLB kalbotyros skyrius, kuris savo posėdžiuose sprendžia ir kalbos praktikos klausymus; ten nuspręsti dalykai esti taippat ir skelbiami.

Lietuviai turi insikūrę ir kalbos bičiulių draugiją. Pirmą tokią „Kalbos“ draugiją 1925 m. suorganizavo buvę terminologijos komisijos nariai. Bet ši draugija dėl invairių priežasčių nedaug ką tegalėjo padaryti ir pamažu žlugo. Šiemet jos vietoje yra inkurta „Lietuvių Kalbos

Draugija“, kurios pirmininkas yra kalbininkas doc. dr. Pr. Skardžius. Ši draugija yra paėmusi in savo rankas „Gimtąją Kalbą“, susitarusi su Kauno miesto galva, kad iškabų būtų ištaisyta netaisyklinga kalba, ir Vidaus Reikalų Ministeriui inteikusi memorandumą dėl viešosios instaigų kalbos. Draugijos valdyba projektuoja dar inkurti nuolatinę terminologijos, viešosios kalbos, spaudos, mokyklinės ir užsienio lietuvių kalbos sekcijas. Linkime šiai draugijai ilgo amžiaus ir didžiausio pasisekimo darbe!“

Nors šiame straipsnyje autorius daugiausia tik informuoja latvius apie mūsų dirbamą praktinės kalbos darbą, tačiau iš jo atskirų pastabų matyti, kad mūsų praktinės kalbos kultūroje tam tikrais atvejais nedaugiausia nuo latvių teatsiliekama. Tiesa, jie mokslinį savo gimtosios kalbos darbą yra žymiai daugiau pastūmėję pirmyn, kaip mes (pav., turi to paties autoriaus plačią mokslinę gramatiką, didį žodyną, kodifikuotą dainų leidimą ir kt.), bet turime konstatuoti, kad ir šioje srityje mūsų daugkas jau yra daroma. Reikia tikėtis, kad, padidinus jėgų skaičių ir suintensyvinus darbą, kalbos mokslo ir kultūros kova Lietuvoje netrukus bus laimėta visuose frontuose.

Cel'i (Rīga, 1935), VI 124–129

J. Balčikonis, Keistas kalbos gynimas

Jau kartą GK VIII 124–125 buvo nurodyta, kaip E. Viskanta š. m. „Vairo“ 366–371 psl. nevykusiai ir labai paviršutiniškai yra mėginęs paneigti Putino romano kalbos recenzentų tvirtinimus. In jo priekaištus šiame straipsnyje atsako ir J. Balčikonis. Kadangi tie atsakymai gali būti indomūs ir GK skaitytojams, tad čia atsispausdiname kelias jo straipsnio ištraukas. Pirmiausia skolinių reikalu [1].

„E. Viskanta rašo: „*Parėdai, prietelis, priklus, išbujoti, bevelyti* taipogi slaviškos kilmės žodžiai. Bet jie tvirtai įsišakniję mūsų kalboje ir sunkiai duodasi pakeičiami savaisiais. *Parėdų* neatstoja nei *apdarai*, nei *papuošalai*: vienas yra perdaug bendras, kasdieniškas, nepažymįs rūbų šventadieniškumo, o *papuošalas* tereiškia kokią nors apdaro smulkmeną. Kaip mes galėtume išsiversti be šio žodžio kad ir tokiame pasakyme: vaikščioja *pasirėdžiusi*. Čia neatstos pabrauktojo žodžio nei *apsidariusi*, nei *pasipuošusi*.“ Dėl to svetimo žodžio teisi-

[1] Citatose rašyba netaisoma. *Red.*

nimo turiu pasakyti, kad mano tarmėj pasakymas „vaikščioja *apsirėdžiusi*“ nėra labai gyvas ir nereiškia jokio gražumo ir šventadieniškumo; jį kartais pavartoja tik tie, kurie laikraščius skaito ar šiaip bendrauja su mokytesniais žmonėmis ir paskui bando kalbėti „gramatiškiau“. Mano krašte paprastai sako „vaikščioja *apsivilkusi, apsitaisiusi, išsitaisiusi*, kitur – *apsidariusi, išsidariusi, pasipuošusi, išsipuošusi*“. Argi kalbos meistras negal pasirinkti iš jų tokio žodžio, kuris jam kartu ir šventadieniškumo reikštų? Mano recenzijoj paminėtas žodis *apsivilkusi*, rodos, paprasčiausias, bet tam tikroj vietoj pavartotas gali reikšti ir tą „šventadieniškumą“... Štai jei kas pasako: „Išėjo kunigas iš zakristijos *apsivilkęs*“, tai mes gerai suprantame, ką tai reiškia; be jokių *parėdų* suprantame, kad čia kunigas išėjo iškilmingai apsidaręs. Vėl ką kita reikštų pasakymas „Kunigas iš kambario išėjo *apsivilkęs*“: čia maždaug reikštų, kad jis išėjo su apsiaustu ar kailiniais – destis koks metas. Žodis *parėdai* kaikam rodosi šventadieniškas tik dėl to, kad jis mažiau kalbai pažįstamas. Kuršaičio žodyne to žodžio irgi nėra. Maža to: kaikur jis reiškia ne visą apdarą, o tik tam tikrą priedą, pagražinimą (Oi tai išrėdyta ... bažnytėlė žėlabnais parėdėliais. „Tauta ir Žodis“ I knyga, 289 psl.). Vadinas, jei tas žodis nėra nei labai gyvas, nei savas, o iš kitos pusės turim kuo pakeisti, tai koks reikalas jį vartoti?

Tokiu pat būdu E. Viskanta gina romano autoriaus kalbos garbę, teisindamas barbarizmus *prietelis, priklus, išbujoti, bevelyti*; jiems pakaitalai labai žinomi, ir dėl jų nėra reikalo daug kalbėti.

Ypač jis smarkiai užsistoja už žodį *klaupkos*. Dėl jų jis sako: „*Klaupkos*, kad ir padirbtos slaviškos „lavkos“ pavyzdžiu, yra betgi vykęs ir prigijęs naujadaras, sukurtas iš lietuviško veiksmažodžio *klauptis*. Antra – mes neturime šiam žodžiui jokio pakaitalo. Recenzento siūlomas *suolas* visiškai netinka, nes jis neturi to, kas klaupkoms charakteringiausia, lentelės atsiklaupti (nei viršutinės lentelės maldaknygėms pasidėti). Vykusius naujadarus turėtume ne uiti, bet branginti, nes jais turtiname savo kalbą. Kad ir slaviška atrodo šio žodžio priesaga, bet mes ją dažnai mėgstame lipdyti prie grynai lietuviškų žodžių, norėdami suteikti jiems tam tikro naujo kolorito, pvz. *bobelka, žydelka, vagilka, mergička, mergelka, dainuška, voveruška...*“ Šituose žodžiuose nėra jokio „naujo kolorito“, yra tik savi žodžiai papuošti svetimomis priesagomis ir toli gražu ne visos tarmės tuos papuošalus pažįsta. Jei, suvilioti „naujo kolorito“, imtumėm juos vartoti rašomojoj kalboj, tai

tikrai menkai jais patarnautumėm. Pats žodis *klaupka* nėra koks naujadaras, kaip čia tvirtinama, jis yra tikras barbarizmas, tik saviškai iškreiptas ir iš dalies suetimologizuotas su žodžiu *klaupti*; bet iš *klaupti* mes turėtumėm kitaip darytis naują žodį. Antra vertus, jis nėra labai plačiai ir žinomas; sakysim, aš apie jį sužinojau tik iš raštų. Negaliu suprasti, kodėl mano teikiamas *suolas* E. Viskantai „visiškai netinka". Kodėl gi svetimai kalbai tinka *lavka*, kuri reiškia ne ką kita, tik *suolą*? Visai be reikalo jis sako, kad „mes neturime šiam žodžiui jokio pakaitalo". Jei jis būtų geriau skaitęs jo ginamo autoriaus romaną, tai būtų radęs ir pakaitalą. Štai I tomo 130 puslapy randame parašyta: „pasigailėjo, kad randas ant vargonų, o ne presbiterijos *suoluose*". Argi kuo labai skiriasi presbiterijos suolai nuo „klaupkų"? Argi čia nebūtų kur atsiklaupti ir pasidėti maldaknygių? Pagaliau, jų svarbiausias paskyrimas – sėdėti, o ne atsiklaupti: kas nenori arba kam nereikia sėdėti, tam ir klaupkos nereikalingos.

E. Viskanta nori mūsų rašomajai kalbai palikti ir *krapylą* sakydamas: „Krapylas – slavybė, bet labai prigijusi, nelengva išvaryti ir sunkiai pakeičiama. Net ir pats recenzentas nesiūlo šiam įnagiui jokio pakaitalo". Jeigu būtumėm žiūrėję prigijimo, tai būtumėm lig šiol tebevartoję dar *rozas, macnas, nesmertelnas, slūžyti, ratavoti* ir šimtus kitų. Daug jau esame išvarę iš savo kalbos slavybių, galim išvaryti ir šią – ji visai nėra sunkiai pakeičiama. Jei recenzijoj nepadėjau *krapylo* pakaitalo, tai nereiškia, kad jo nebūtų. Jų yra net keli: *šlakstytuvas, šlakstyklė, šlakštas* ir *šlėktuvas*. Gal jie ir ne visi lygiai dera, bet vienas kuris gali būti drąsiai vartojamas. Jų vartojimo pavyzdžiai ir šaltiniai: 1. Dievo mūka pastatyta, žvakės iš šalių, bliūdelis su vandeniu ir *šlakštas* (Žemaitė, Stebuklingas daktaras); 2. Mato šluotražį, sako – *šlėktuvas* (Juška, Svodbinė rėda, p. 108); 3. Eina kunigs per bažnyčią, nešas knygas ir *šlėktuvą* (Juška, Lietuviškos svodbinės dainos Nr. 615). Argi, sakysim, Juškos dainų *krapylo* pakaitalas nederėtų mums vartoti? Žodis savas, gražus ir suprantamas!

E. Viskanta mano, kad, būdami svetimi, lygiai galį būti vartojami žodžiai *butelys* ir *bonka*. Jei jie abudu reiškia tą patį daiktą, tai rašomajai kalbai turime pasirinkti vieną, būtent tą, kuris savo forma labiau derinasi su mūsų kalbos žodžiais. Tuo atžvilgiu labiau tinka *butelys*. *Butelį* liepė vartoti ir Jablonskis (žr. „Vainikėlio" recenziją. Jablonskio raštai II, psl. 87)".

„Taip E. Viskanta gina ir pataria vartoti barbarizmus, kuriems mes turim savų pakaitalų ir kurių vengia geri raštai. Lygiai taip drąsiai jis gina ir lietuviškus žodžius, pavartotus ne jų tikra reikšme ar ne vietoje.

Dėl mano priekaišto negerai pavartotam veiksmažodžiui *pateikti* jis tokį pateisinimą apie kalbos susinimą drožia: „Nereikėtų siaurinti žodžių prasmės. Bereikalingas žodžių prasmės siaurinimas yra tik kalbos susinimas. Recenzentas be reikalo mano, kad patiekti galima tik valgį, o ne savo įspūdžius, žinias, naujienas. Putino posakis: ką nugirdusi ar mačiusi tuojau *patiekdavo* klebonui – galėtų likti netaisytas, nes tai yra ne koks paprastas posakis, o figūrališkas. Pakeitus šį žodį recenzento siūlomuoju *pranešdavo, pasakydavo* – žūsta visas gražus šio sakinio niuansas. Tuo žodžiu charakterizuojamas ypatingas žinių pranešinėjimas ir drauge apibūdinamas klebono tarnaitės Julės charakteris. Mat, oficialiai tarnaitės pareiga – pateikti (patiekti? *Red.*) klebonui valgius. Bet tarytum antraeile savo pareiga laiko pateikti (patiekti? *Red.*) klebonui visokias žinias ir naujienas, lygiai kaip valgius“. Čia tyčia išrašiau visą ilgą citatą dėl to žodžio *patiekti* teisinimo. Man rodos, be jokių aiškinimų aišku, koks tos „figūrališkos“ argumentacijos tvirtumas kiekvienam, kas turi kiek reikalo su kalbos dalykais. Nei šiaip nei taip citatos autorius nori pateisinti naują reikšmę, kurios tas žodis neturi. Jei mes imtumėm ir kitų žodžių taip kraipyti reikšmę, tai greit pasidarytų iš kalbos tikras babelis, ne tik jos susinimas. Dėl to žodžio nebereikėtų nieko daugiau sakyti, bet kadangi jis dabar nuolat inteligentų kalboj netaisyklingai vartojamas, tai, reikia manyti, čia labai pravers davus keletą jo vartojimo pavyzdžių. Žodis *patiekti* yra daugiausia pažįstamas iš žemaičių tarmės, jis reiškia *virti, kepti, taisyti valgius, šiaip ką pasidaryti, įsitaisyti.* Štai keli jo vartojimo pavyzd[žiai]: Vakartį sau *tiekti* (Dauk. Pasakos Ph. 36). Su ugnimi sau valgį *tiekiam* (Dauk. Ugnęs kn. 3). Glaudeniai *besitiekią*, kalėdininkų belaukią (Skuodas). *Tiekia* pietus. Ką *patieksi* pietums? (Raseiniai). Prastas vaišes *tepatiekė* ana (Juškos žodynas). Jei *patieksi* jam gerus pietus, tai jis atvažiuos pas tave (Juškos ž.). O, kaip jie *tiekiasi* svečius priimti, turbūt ir visus kaimynus suprašys į tą balių! (Plungė). Visa apygarda *tiekės* tai šventei: midų alų darė, pyragus kepė (Dauk. B. 138). *Tiekės* į tą veselę abejuose namuose tokiu būdu: pyragus... kepė, alų darė, drabužį siuvo (Dauk. B. 52). Lindo

į girią... medžiagos ir padarynės butai sau *tiekti* (D. B. 39). Jovalo nėra kada *patiekti* (Žemaitės rašt. I 227). Ana *tiekia* sau drabužius per žiemą (Juškos žod.). Elgdamos žmonių papročiu nei kurpių vaikui *tiekė*, nei naginių raukė (Val. PŽK). Valgį, vaišes, drabužį *tiekia* (Jab. žod.). Tu *pasitiek*, aš šiandien būsiu pas tave (Jab. žod.). Iš ko apdarą *įsitieksi*? (Jab. ž.). Parvažiavo įvairių prekių *įsitiekęs* (pirkęs, įgijęs) (Jab. ž.)".

„E. Viskanta gina pasakymą „Aš atėjau *baronienės* atsisveikinti (vietoj: *su baroniene* atsisveikinti)" lygindamas jį su tokiais: „Motina atėjo *vaiko parsivesti*; aš išėjau į girelę *balandžių šaudyti*". Čia paminėtini jo sakiniai netinka tam pasakymui pateisinti – jis turi būti derinamas su šios rūšies sakiniais: „Mergaitė sugrįžo dar kartą *su mama pasibučiuoti* (ne: mamos pasibučiuoti); jie čia atėjo *su mumis pasiginčyti* (*pasipešti*)..." Jei čia kartais kas ir pasakytų kilmininką, tai nereiškia, kad būtų tuojau galima taip vartoti rašomojoj kalboj.

Bet ypač keistas žodelyčio *gi* teisinimas. Pasirodo, E. Viskantos nieko ligšiol negirdėta apie jo vartojimą. Štai jis rašo: „Kodėl Putino posakyje: Tavo klebonas neturi vikaro, mano gi turi – antrąją dalį recenzentas ištaiso: o mano turi, visai išguidamas žodelytį *gi* – čia, tur būt, vieno tik recenzento paslaptis. Mums rodos, kad toji *gi* čia labai tinka ir daug stipriau pabrėžia klebonų padėties priešpriešą, negu *o*. Tą *gi* ne mes lietuviai turime: ją turi ir graikai – *ge*, o rusų kalboje ji išvirsta *že*. Taigi, jeigu kam toji *gi* kvepia rusiškumu, tas gali nusiraminti. *Gi* ne rusicizmas, bet indogermanizmas". Šios citatos autorių galima pagirti už žinojimą, kad *gi* yra indogermanizmas. Bet ką jis čia sako daugiau – jo paties prasimanymai. Pirmiausia, prasimanymas yra, kad žodelį *gi* kas laiko rusicizmu; čia pats spėjikas turi nusiraminti – tam žodeliui niekas nemano atimti garbės. Antra, jo niekas neguja visai, tik nori, kad būtų žmoniškai vartojamas. Trečia, žodelis *gi* negali „daug stipriau" pabrėžti „klebonų padėties priešpriešą", nes jis mūsų šių dienų kalboj tos „priešpriešos" visai neturi ir nereiškia. Mūsų šių dienų kalboj *gi* vartojamas norint kurį sakinio žodį arba visą sakinį iškelti, ypatingai jį pabrėžti, pav.: 1) O jis ten su kokiais *gi* žmonėmis sueidavo, ar ne su savo giminėmis! 2) Kaip *gi* tu važiuosi, kad arklio neturi? 3) Ką tu ten veiki? – Gi rašau! 4) Gi bernas ką veiks, kad piemuo eis akėti? Bet blogiausias dalykas yra tas, kad mano taisymas E. Viskantai rodosi „vieno tik recenzento pa-

slaptis“. Pirmą kartą girdžiu, kad toks taisymas būtų paslaptis! Vadinas, Jablonskio kalbos mokslo, mūsų rašomosios kalbos pamato, lyg visai nepažįstama. Jablonskis apie to žodelio vartojimą yra, kiek man žinoma, laikraščiuose rašęs per dešimtį kartų. Iš vienų 1926 metų galėčiau nurodyti bent trejetą straipsnių, kur galima būtų rasti apie tai pamokymų: 1) J. Tumo „Šiaulėniškio Senelio“ recenzija (1926 m. „Lietuva“ Nr. 44, 45); 2) Laikraščio kalbos dalykai (1926 m. „Lietuvis“ Nr. 26, 29); 3) Dėl mūsų rašytojų kalbos (1926 m. „Lietuva“ Nr. 254).

Ne tik žodelio *gi* vartojimas yra E. Viskantai paslaptis. Po tos paslapties tuoj vėl klausia: „Mums irgi paslaptis – kuo blogas žodis *berods*“? Ir kitoj eilutėj žemiau pats rašo: „Visoj Lietuvoj kortomis, *berods*, tik lošia“. Čia tas *berods* klaidingai pavartotas, turėtų būti *rodos*. Žodį *berods* galėtų pakeisti maždaug žodžiai *taip, tikrai, tiesa*. Reikėtų dėl to žodžio reikšmės tik dirstelėti į Kuršaičio žodyną, ir visa paslaptis išnyktų“.

Tik negalime autoriui pritarti, kad *lõšti* galėtų būti paskolintas iš vokiečių kalbos: šis veiksmažodis neabejojamai yra lietuviškas ir dabar savo lytimi niekuo nesiskiria nuo *lõštis* „kaĩtis, remtis, sich lehnen“. Tad iš pradžios galėjo būti sakoma *lošti* (t. y. atversti) *kortas*, o vėliau pagal *žaisti, grajyti kortomis* lengvai galėjo atsirasti ir *lošti kortomis*. Plg. GK I 11.

Vairas, 1935.XII. 468–474

(Gimtoji kalba, 1936 m., 1–2 sąs., p. 22–25)

Eduardas Viskanta, PUTINO KALBOS KRITIKOS ATŠEŠĖLY

Šiame straipsnelyje E. Viskanta dar kartą grįžta prie Putino kalbos ir mėgina atremti tuos priekaištus, kuriuos aš jam esu padaręs 1935 m. Židinyje, Nr. 8–9, 171–175 psl. ir 1935 m. GK Nr. 8, 124–125 psl. Visų pirma jis pastebi, kad kritikos tikslas esąs „išsiaiškinti tiesą, o ne laidyti strėles į asmenį, kurs vienu ar kitu klausimu turi skirtingą nuomonę“. Todėl jis visai nesupranta, kodėl man prireikę viešai pagarsinti jo „žmogystą“, ir pastebi, kad 1935 m. Vaire, Nr. 7–8, 366–371 psl. visai nesileidęs į kalbotyrines gelmes: jo uždavinys buvęs kuklesnis – iškelti aikštėn tuos Putino kalbos dalykus, kurie jam „atrodė taisomi be gyvo reikalo“. Ir toliau įrodinėja, kad *liudymas* vis dėlto esąs sutrauktas iš *liudijimas*, kad posakis *po pietų turė-*

jome ilgą pasivaikščiojimą esąs lietuviškas, *mokslinčius*, taip pat ir skoliniai *liktorius, altorius, šventorius, diktas, žiurstas* ir kt. galėtų būti vartojami poezijos ir grožinės literatūros kalboje (84 psl.). Pagaliau, pasisakęs dėl savo vienašališkumo, žada kitame numeryje pasisakyti dėl J. Balčikonio paliestųjų dalykų (žr. 1935 m. Vairas, Nr. 12, 468–474). Bet kitas Vairo numeris jau išėjo, o E. Viskantos pasisakymo nėra, tad šiuo tarpu ir tuo pasitenkinsime.

Kadangi E. Viskanta rado reikalo dar kartą prabilti dėl mano taisymų, tai aš irgi vieną kitą dalyką pastebėsiu. Pradėsiu nuo pradžios.

Tur būt, GK skaitytojai, kurie šitą diskusiją yra sekę, gerai atsimena, kad tiek J. Balčikonio Vaire, tiek mano Židinyje buvo pabrėžtas E. Viskantos rėmimasis K. Būga. Ir savo pastabų pradžioje jis tikrai rašo, kad kadaise buvęs toks keistavardis kritikas *Du dobilai, penki lapai*, kuris iš Vaižganto „Pragiedrulių" primeškeriojęs visą eilę tariamų klaidų ir, sirgdamas svetimybių liga, buvo panoręs išguiti tokius niekuo nedėtus žodžius kaip *svietas, boba, kūdikis, liudytojas* ir kt. ir juos pakeisti *žmonėmis, moterėle, vaikeliu, matytoju...* Ir pacitavęs iš „Kalbos ir senovės" 20 psl. K. Būgos žodžius *svietui* pateisinti, baigia savo įžangą: „Šitie K. Būgos žodžiai puikiausiai tinka ir Putino pavartotoms svetimybėms pateisinti" (366 psl.). Nors žodžiais visiškai nėra pasakyta, bet kiekvienas, kas atsimena K. Būgos kovą su kalbos „susintojais", lengvai galės suprasti, kokią čia vištą E. Viskanta nori pabrukti. Ogi štai kokia mintis: laimė, kad tada buvo K. Būga, kurs „šmaikščiu" savo kritikos botagėliu labai supliekė įsismarkavusį Vaižganto „Pragiedrulių" kritiką, bet dabar, deja, jis miręs, ir nebėra kas suvaldo tą kalbos „susintoją" J. Balčikonį su Pr. Skardžiumi. Tai, žinoma, tik aliuzija. Bet Spass bei Seite: čia E. Viskantai jau galiu pasakyti, kad jo visa įžanginė aliuzija yra tik muilo burbulas. Ir štai kodėl.

Jis pats aiškiai sakosi nesigilinąs į kalbotyrines gelmes; tad iš kur jis žino, kad priešdėlis *da-* gali būti bendras baltams ir slavams, kodėl *liudymas* yra sutrauktas iš *liudijimas*, kad *butenybė* gali būti išriedėjusi iš *būtinenybė*, kad *diktas* yra vartojamas visoje Lietuvoje? Po prašmatnios įžangos jis nejučiomis pats pasiima K. Būgos vaidmenį ir ima spyriuotis su manimi bei J. Balčikoniu. O jeigu jis pradėjo tuo keliu eiti, tad kur jo įrodymai? Savo paskutiniame straipsnyje priešdėlio *da-* lietuviškumo, *būtenybės* kontrakcijos, *dikto* vartojimo visoje Lie-

tuvoje ir kelių kitų mano iškeltų dalykų jis nebemini, tik dar imasi įrodinėti, kad *liudymas* vis dėlto kilęs iš *liudijimas*. Bet tai netiesa. Visų pirma mūsų priesaga *-ymas* yra ne pirminio, bet antrinio kilimo, sudėta iš kamiengalio *-y-* ir *-ma-s*. Kamiengalinis *-y-* seniau buvo judri darybinė žodžio dalis, todėl ją galime sutikti ir kituose antriniuose vediniuose, pav., *dalý-ti* : *dalỹ-kas, daly-stà, dalý-ba, varý-ti* : *vary-klà*, taigi ir *dãly-mas* (plg. *bãž-mas* „pulkas, būrys“: latvių *bâzt* „kišti, kimšti“, mūsų būtų **božti, kél-mas* : *kél-tas* „pluostas, keltuvas“, *kál-ti* ir kt.). Čia priesagos *-kas, -sta, -ba, -kla* ir *-mas* yra antrinės, plg. *tekė-ti* : *tekẽ-las, nešió-ti* : *nešiõtė* (= *grįž-ti* : *grįž-tė*), *dir-và* : *dirvó-nas* ir kt.; plg. 1935 metų GK VI 90 psl. Iš kitos pusės, tos veiksmažodinės esamojo ir būtojo kartinio laiko lytys, kurių bendratys turi priesaginį formantą *-y-*, iš senovės yra buvusios nevienodo kamieno: vienos *-yja, -yjo* (*-ija, -ijo*), kitos *-o, -ė*. Pirmosios iš jų daugiausia buvo vardažodinės (nominalinės), bet ilgainiui jos pasirodė ne labai gajos, ir todėl daugelis iš jų perėjo į *-o, -ė* kamieną. Šitą pereigą dar aiškiai rodo senoviniai raštai, dabartinės tarmės ir latvių kalba. Pav., šalia dabartinio *valýti, valaũ, vãlė* žemaičiai dar pažįsta ir *vãlija, vãlijo*, o seniau greta *slãtyti, slãtija* (arba *slãtyja*), *gniáužyti, gniáužija* (ar *gniáužyja*) ir kt. buvo jau sakoma ir *slãto, gniáužo* (žr. Archivum Philolog. V 164). Tą patį reiškinį pastebime ir latvių kalboje; pav., šalia *pelnît* (= mūsų *pelnýti*) tarmėse yra sakoma *pelnī* (iš **pelnīja*, mūsų būtų **pelnyja*, plg. *dalỹja* ir *dalĩja*) šalia *pelna* = *pelno* ir kt. (žr. J. Endzelin, Lettische Grammatik, 636 psl.). Taigi yra visiškai galimas daiktas, kad seniau ir mūsų kalboje buvo sakoma *pelnyja, pelnyjo* (arba *pelnija, pelnijo*), *pelnýti*; plg. *siūlo* ir *siūlija* ir kt. Ilgainiui *-ija, -ijo* (ir *-yja, -yjo*) buvo apibendrinta tik kai kuriems daiktavardžiams ir daugiausia skolintiniams veiksmažodžiams, pav.: *akija, akijo, akyti, mislija, mislijo, mislyti* ir kt. Taigi XVI–XVII amž., kada kalbamieji kamienai dar didžiai svyravo, priesaga *-mas* galėjo būti pridedama prie vieno ar kito kamieno. Tuo būdu atsirado *krikštymas* ir *krikštijimas, liudymas* ir *liudijimas, siūlymas* ir *siūlijimas, slatymas* ir *slatijimas, valymas* ir *valijimas* ir kt. Ir šitokios gretiminės lytys yra atsiradusios ne dėl santraukos, bet dėl įvairių kamienų mišimo. Šios rūšies santrauka mūsų kalboje yra visai sporadiška, todėl nėra pavyzdžių, kurie rodytų ją pasireiškiant ištisoje paradigmoje. E. Viskantos minimi *Vilkỹškiai* iš **Vilkijiškiai* gali būti atsiradę ir ne be vok. įprastinės grafikos įtakos.

Toliau yra dar blogiau su E. Viskantos įrodinėjimais: jis tą pačią smėlio saujelę papūkšto, ir mano, kad smėlio vietoje atsirado molis. Jeigu tarmėse *ruošiame pasilinksminimą* ir kt., tad dar nereiškia, kad jau galima sakyti ir *turėjome ilgą pasivaikščiojimą*. Visų pirma šios rūšies posakių istorija visai nerodo, kad čia visur abstrakti veiksminė reikšmė būtų galima staiga sukonkretinti. Jeigu taip galvotume, kaip E. Viskanta galvoja, tai lengvai galėtume pateisinti, pav., ir šį Bretkūno posakį: *padaryk susimilimą ant mano pono* (Biblijos I Moz. XXIV 12), nes vietoje *susimilimą* galėtume manyti *gailesį* (ar *gailestį*), kurį, rodos, jau galime ir daryti (plg. *daro atgailą*). Bet filologinė teksto kritika aiškiai rodo, kad šis posakis visai svetimas, ir todėl iš viskantinio įrodymo nieko nebelieka. Antra vertus, jei mes patikėtume E. Viskantos įrodymais ir juos imtume taikyti vartosenai, tai kas beliktų iš mūsų bendrinės kalbos? Juk remiantis kitomis kalbomis ir mūsų laikraštine kalba nebesunku įrodyti, kad ir pasakymai *turėti galėjimą, daryti pasišnekėjimą* ir kt. yra visai lietuviški! Aišku, tai yra nesąmonė: ne tik kalbiškai, bet ir stilistiškai šiokie posakiai yra visai gramozdiški, nemūsiški, ir tik reikia gailėtis, kad kai kurie inteligentai drauge su E. Viskanta nebejunta jų netinkamumo.

Nebenorėdamas daugiau plėsti šių savo pastabų, trumpai tepasakysiu, kad visa, ką E. Viskanta sako apie lengvai pakeičiamų skolinių vartojimą, yra tiek priešinga bendrinės kalbos palinkimams, jog neverta čia plačiau apie tai ir kalbėti. Tad geriau palauksime: gal jis, atsakydamas J. Balčikoniui, ką nors geriau sugalvos.

Bet dar vienas žodis apie asmenines strėlas. Aš irgi nesuprantu, kuriems galams E. Viskanta, pradžioje nušnekėjęs apie kalbos „susinimą“, yra dar nepamiršęs ir manęs, *paties „Gimtosios Kalbos“ redaktoriaus.* Ar tai yra tik kuklus noras kelti aikštėn be reikalo taisomus dalykus? Ne, čia buvo norima mosterėti į GK redaktorių Skardžių pabrėžtiniau. Tad ir aš norėjau tik trumpai paminėti, kas yra E. Viskanta, kuris griebiasi išplušijusio botago prieš Putino kalbos kritikus. O šiaipjau jo „žmogysta“ man visai nerūpi.

Vairas, 1935 m., Nr. 1, 81–84

Stasys Dabušis, NEPAINIOKIT RAŠYBOS SU GRAMATIKA!

Šio stráipsnio autorius labai nekenčia *in* ir todėl trankiai bara rašybininkus, pav.: „Kad reformuotojai *rašybą sumokslino*... ir tuo ją *apsunkino*, tai dar mažmožis; bet kad jie iš *rašybos persimetė į pačias* kalbos šaknis, į gramatikos gilmenas, tai jau labai nuostabu ir nieku nepateisinama". Arba: „*Praktikos rašybininkas neturi teisės laužyti gramatikos normų*". „Nebenorite, ponai rašybininkai, savo tėvų *į*[1], įsigeidėt *in*, tai rašykite naują (tarmišką!) gramatiką, nes rašyba jūs čia neišgelbės". „Rašybos keitėjai neturi jokio rimto argumento šitai savo nerašybinei pakaitai". Ir t.t. Toliau tuščia yra cituoti: reikėtų visą straipsnį atspausdinti. Taip pat sunku būtų su įsikarščiavusiu St. Dabušiu ir ginčytis, tad ir ginčų su juo vengsime, tik pastebėsime keletą neesminių dalykų: 1. Rašybos Reformos Komisijos projektė Dabušis *in* neras nė su žiburiu; 2. *in* įvedimo iniciatyva ne kalbiniñkams priklauso; 3. kad bent kartą būtų įvykdyta rašybos vienybė, kalbiniñkai sutiko dėl *in*, nes a) gyvojoje kalboje (rytuose) jis dar plačiai yra vartojamas ir b) tarti yra nesunkesnis už *į* (pav., *įeiti* ir *ineiti*, kiti sako *įjeiti* ir *įveiti*); 4. kalbininkai neturi teisės laužyti ne gramatikos, bet kalbos normų, tiksliau pasakius – kalbos duomenų (arba faktų) ir 5) kalbininkų tikslas yra, suracionalinus dabartinę rašybą, parūpinti bendrinės kalbos rašybos, tarties ir kirčiavimo vadovą, paskui gramatiką ir žodyną. Praktinės tarminės gramatikos bendrinei kalbai kalbininkai nė nesvajoja rašyti, – tai palieka jie kitiems, daugiau mėgstantiems tarmybes, negu bendrybes. Taip pat nėra reikalo St. Dabušiui baimintis ir dėl gramatikos supainiojimo su rašyba: viena, rašybos su gramatika ir šiaipjau negalima painioti, nes rašyba savaime įeina į gramatiką; antra, kalbos dalykus drauge su rašyba kalbininkai tik tiek svarsto, kiek jie su ja yra gyvenime susiję. Taip yra juk ir dabar daroma. Pav., *del, kodel, todel* daugiausia pažįsta rytiečiai, o *dėl, kodėl, todėl* vakariečiai ir žemaičiai. Šios pastarosios lytys jau buvo beveik visur įsigalėjusios (kiek žinau, nė viename mokykliniame vadovėlyje nebėra vartojamas *del*); bet dabar visai nereikalingai ir dirbtinai vėl norima grąžinti pirmąsias lytis, o kai kas pagal tai ima vartoti ir *vel*! Tad argi kalbininkai turi numoti ranka, nieko nematyti, kai nekalbi-

[1] Maža pastaba: mūsų tėvai yra vartoję *į*, *in* ir *im*, ne vieną *į*, ir vietomis dar dabar jie taip tebesako!

ninkai, maišydami kalbos dalykus su rašyba, tik didina painiavą ir žlugdo mūsų norminių lyčių pastovumą? Svarstydami rašybą, jie tokius kalbos dalykus (pav., *taip, šiaip, tarp* ar *teip, šeip, terp* ir kt.) buvo visai praleidę; bet kiti, ne kalbininkai ir ne Rašybos Reformos Komisijos nariai, pageidaute pageidavo pasisakyti ir dėl nevienodai vartojamų kalbos dalykų, visuomenės siejamų su rašyba. Kas nori, gali įsitikinti iš protokolų, kurie netrukus bus perduoti Vaižganto muziejui. Tad St. Dabušiui, nesusipažinus su faktais, nereikėtų tuojau kitiems į akis pūsti dulkių. Tušti smarkavimai dalyko esmės neišaiškina.

Vairas, 1936 m., Nr. 2, 178–180

(Gimtoji kalba, 1936 m., 4 sąs., p. 58)

Ed. Viskanta, DĖL KALBOS „NETAISYKLINGUMŲ“

Šiame straipsnyje autorius mėgina atsakyti į tuos J. Balčikonio priekaištus, kuriuos jis jam yra padaręs 1935 m. Vairo XII, 468–474 psl. Atsako jau visai silpnai: apie slavų skolinius, lengvai pakeičiamus lietuviškais žodžiais, jau nieko nebesako, *klaupkas, teikti, tiekti* ir kt. taip pat nutyli, tik beliečia *krapylas, lošimas kortomis, giliai religingas, berods* ir žodelytį *gi*. Gale dar kabinasi prie kelių mano atskirų neesminių žodžių, parašytų š. m. GK 22–25 psl., bet taip „mandriai“, kad nebeverta čia tai ir minėti.

Pasvarstysime geriau iš eilės jo atsakymus J. Balčikoniui. Dėl *krapylo* jis per daug jau nebesispyriuoja, sutiktų jį pakeisti nors ir „ne labai gražiai“ skambančiu *šlėktuvu*, randamu Juškos svodbinėse dainose, tik abejoja, ar tai pavyks įvykdyti. Čia autorių galime nuraminti: jei tikrai ryšimės, tai galėsime įvykdyti, – nusikratysime ir *krapylo* lygiai taip pat, kaip kad esame nusikratę *grieko, spaviednyčios, dūšios, žyvato, čysčiaus, kozelnyčios, sūdo, atpusko, krividos, adynos, čėso* ir kt. Bet man atrodo daug tinkamesnė yra *šlakstyklė*, ne *šlėktuvas*; plg. *gramdyklė, kapstyklė, krapštyklė, kratyklė, našyklė, šaudyklė, vėtyklė* ir kt.

Dėl *lošimo kortomis* jau esu pasisakęs 1935 m. GK 183 psl., tad apie tai čia nebekalbėsiu.

Mūsų žmonės tik *sunkiai* ir *kietai* miega, tad nereikia dėl to ir ginčytis. *Giliai religingas* yra tos pat rūšies pasakymas, kaip ir *aukštai gerbiamas*. Vienomis metaforomis čia visko negalima pateisinti.

Kuršaičio *berõds* „zwar“ šalia *rõds* „gern; zwar“ (iš *rõdas* < gud. *paƀ* arba lenk. *rad*; plg. tatai jis labai *rodas* darė, Bretkūno Postilė I 169 psl.) yra slavybė (tik su lietuviška dalelyte *be-*), kuri nieko bendro neturi su *ródos* (iš *ródytis*). Taigi E. Viskanta visiškai niekus rašo apie *berods* lygiagretumą su *ródos*.

Kad dalelytė *gi* mūsų kalboje reikštų priešpriešinę jungtį, E. Viskanta visai neįrodo, ir kad norėtų, negalėtų įrodyti, nes iš tikrųjų *gi* yra tik pabrėžiamoji dalelytė, tokia pat, kaip ir graikų *ge* (žr. K. Būga, Kalba ir senovė, 29 psl.).

Pagaliau jis dar mini du sakinius, apie kuriuos aš nieko nepasakęs, būtent: *jis su visais buvo atviras ir nuoširdus, jos* (t. y. *spyruoklės*) *turi pakankamai atsparumo*. Jei E. Viskantai reikia, galiu ir dėl to pasisakyti – neatsisakau. Štai mano nuomonė. Kaip kad mes nesakome *jis yra su visais meilus, malonus, palankus, nuolaidus*, bet *jis visiems yra meilus, malonus, palankus, nuolaidus*, lygiai taip pat turime sakyti ir *jis visiems buvo atviras ir nuoširdus, tu man esi visai neatviras ir nenuoširdus*. Taip pat sakytina ir *spyruoklės yra pakankamai atsparios,* ne *spyruoklės turi pakankamai atsparumo*: čia kaip tik norima pasakyti ne ko turi spyruoklės, bet kokios tos spyruoklės yra, plg., *tas vaikas yra didžiai geras, ši plunksna yra be galo aštri* ir *tas vaikas turi didžio gerumo, ši plunksna turi begalinio aštrumo* ir kt. Argi E. Viskanta dar mėgintų ir šiuos pastaruosius, dirbtinius, pavyzdžius teisinti?

Tiek iš viso esminių pastabų. Apskritai tenka pastebėti, kad visa E. Viskantos polemika, į galą visai suskydusi, yra perdėm menkai pagrįsta ir todėl neįtikinama. Iš jos tik matyti, kaip nevykusiai autoriaus buvo pasišauta ginti rašytojus nuo kalbininkų: prireikus kalbininkai su rašytojais susikalbės ir be neprašytų tarpininkų.

Vairas, 1936.IV, 433–436

(Gimtoji kalba, 1936 m., 6 sąs., p. 100)

Julius Smetona, KELETAS PASTABŲ DĖL NAUJŲ FUTBOLO IR BASKETBOLO TERMINŲ

Lietuvių Kalbos draugijos terminologijos sekcija drauge su Kūno Kultūros Rūmų atitinkamų sričių specialistais yra apsvarsčiusi ir priimtuosius futbolo bei krepšinio (basketbolo) terminus yra viešumai paskelbusi š. m. Fiziško Auklėjimo Nr. 1, 104–106 psl. Iš paskelbtųjų terminų pažymėtini: *apìriešis* „guminė kojinė“, *baudinỹs* „pendelis“,

gulstas „rybka“, *įvartis* „golas“, *kėlinỹs* „haftaimas“, *krepšìnis* „krepšiasvydis“, *núošalė* „ofsaidas“, *puolìkas* „forvardas“, *saũgas, -aĩ* „haubekas“, *sparnìnis* „sparno žaidėjas“, *teisėjas* „referi“, *ùžribis* „áutas“, *vařtininkas* „golkiperis“, *žaidỹnės* „turnyras“ ir kt. Dėl tų štai terminų J. Smetona ir rašo minėtame straipsnyje. Jis rašo dėl mažesnės naujųjų terminų dalies, nes didesnioji jų dalis, jo nuomone, esanti labai vykusi. „Įvairių sportininko apsirengimo reikmenų pavadinimai, futbolo ir basketbolo rungtynių terminai, o taip pat ir paskirų žaidikų (gynikas, saugas, puolikas ir kt.) vardai labai nusisekę“. Jam kelia abejonių tik *derinys* „kombinacija“, *nuostatai* „statutas“, *padavimas* „pasuotė“, *šalinti* „diskvalifikuoti“, *žaidynės* „turnyras“ ir dar vienas kitas: mat, lietuvinant „iškreipta ar nepilnai išreikšta senojo termino prasmė“.

Su kai kuriomis šio straipsnio autoriaus pastabomis galime sutikti. Pvz., šalia *vedimas* (anglų *driblle*) gali būti ir *vedžiojimas*. Šalia *baūdinio*, aiškus dalykas, reikalinga ir *bauda*. Bet kitos pastabos yra abejotinos. Netiesa, kad *derinys* tegali reikšti tik „faktišką rezultatą“, – mūsų kalbos duomenimis jis gali apimti ir „psichinį vyksmą“, plg. *buvinỹs* „buvimas“, *dūkinỹs* „siutas, šėlimas“, *ėjinỹs* „ėjimas, eisena“, *siutinỹs* „siutimas“, *svaiginỹs,* „svaigimas, Schwindel“, *tinginỹs* „tingėjimas“ ir kt.

Krepšìnis yra tas pat kaip ir *krepšinis* (*krepšio*) *žaidimas*. Tai yra daug patogesnis ir vaizdingesnis terminas, negu *krepšiasvydis*, kuris nevykusiai sudarytas pagal *kulkosvydis*.

Turnyro vietoje gali būti vartojamos ir *žaidynės*, nes jos, kaip priesaga *-ynė* rodo, gali reikšti ne tik paprastą, bet ir kolektyvinį, intensyvų žaidimą. Antra vertus, terminas nevisados privalo visus sąvokos pažymius išreikšti, – užtenka, kad jis tik kelis iš jų pažymi. Tad prireikus termino reikšmę mes visados galime išplėsti ar susiaurinti.

Ar Lietuvoje reikalinga *jungà* „lyga“, mes nesiimame spręsti: jei specialistams to termino reikėjo, tai mes jiems ir pasiūlėme lietuvišką pakaitą.

Pagaliau dar tenka pastebėti, kad *sekcijos* yra numatytos LKD įstatuose, todėl terminologijos *sekcijos*, kaip norėtų J. Smetona, negalime paversti sportine *skirtimi*.

Vairas, 1936 m., IV, 666–667

(Gimtoji kalba, 1936 m., 7 sąs., p. 115–117)

Pr. Skardžius, ANALOGINĖ BALSIŲ KAITA

Mūsų balsių kaita yra nevienoda: sena, iš prokalbės paveldėtoji, ir antrinė, analogijos būdu susidariusioji. Pvz., senas yra santykis *liñkti* : *lenk-iù* : *lañk-as*; *miř-ti* : *mér-dėti* : *mãr-as, mar-ìnti; brìsti* (iš *brìdti*) : *bred-ù* : *bradžióti* (iš **brad-jóti*), *brad-inỹs* ir kt. Bet ilgainiui pagal *dvẽsia* atsirado *dvẽsas* „dvasna“ Salose vietoje *dvasas*, Širvydo dar pažįstamo *dvasios* reikšme, pagal *gélbi, gélbėti – pagélba* vietoje *pagálba*, pagal *šel̃pia – pašélpa* Vilkaviškyje, Sintautuose ir kt. vietoje *pašalpa* ir kt. Taip pat pagal senovinį santykį *kìsti* (iš **kit-ti*) : *keĩsti* (žem. *kiẽsti* iš **keit-ti*) : *káičioti* (iš **kait-joti*), *drìkti* : *driẽkti* : *dráikioti, pa-dráik-a* ir kt. yra susidaręs analoginis santykis *bristi* : *bredu* : *bráidžioti* vietoje *bradžióti*, kurį dar sutinkame Daukšos Postilėje, *giñti* : *gen-ù* : *gáin-ioti* vietoje *gan-ióti* Veliuonoje, Naumiestyje (plg. *vedù* : *vãd-as*...) ir kt. Šitokią atmainą patvirtinta ir rytiečių *našystà* „mada“, kuri šalia *nešti* rodo seniau buvus lietuvių kalboje ir **našyti* = slavų *nositi* (su ta pačia šaknimi *naš-*, kaip ir *naš-tà, naš-ùs* ir kt.). Savo daryba šis žodis, *našystà*, niekuo nesiskiria nuo *dalystà* „dalybos“, plg. *našy-stà* : **našý-ti* = *daly-stà* : *dalý-ti*. Bet dabar, nepažįstant **našyti*, vietomis pagal *nešti* ir *našysta* yra paversta į *nešystà* lygiai taip pat, kaip *našýklė* Suv. Kalvarijoje yra pavirtusi į *nešýklė*. Tuo pat būdu Daukšos *sakioti* dabar jau veik visur yra paverstas į *sekioti*. Ir t.t.

Kas kita yra tokie santykiai kaip *belà* : *balà, salýklas* : *selýklas, serbeñtai* : *sarbeñtai, verškė̃* : *varškė̃* ir kt. Jie gali būti atsiradę dėl vadinamosios balsinės asimiliacijos ar dėl kitokių fonetinių priežasčių.

Šiuo straipsniu autorius nori parodyti, kad mūsų kalba nuolat kinta: šalia senų dalykų vis atsiranda ir antrinių, analoginių, darinių. Kalbiškai žiūrint, šitie naujadarai yra tokie pat taisyklingi, kaip ir senoviniai veldiniai. Dėl to tad ir praktikai, darydamiesi naujus žodžius, turėtų būti apdairesni.

Archivum Philologicum, V 59–65

Pr. Skardžius, V. D. UNIVERSITETAS IR LIETUVIŲ KALBA

Lig šiol lietuvių kalbos mokėjimo viešai spaudoje buvo reikalaujama tik iš pradinių mokyklų ir gimnazijų mokytojų, o dėl universiteto dėstytojų kalbos nebuvo nieko sakoma. Dabar autoriaus ir dėl to ke-

liamas balsas. Konstatavus, kad mūsų aukštosios mokyklos „leidiniuose, paskaitose ar viešose prakalbose vis dar pasitaiko nepateisinamų ir sunkiai įmanomų ne tik atskirų žodžių, bet ir ištisų pasakymų“ (pvz., *mums nereikia sekti stovinčius ant svetimo matimpunkčio*), pageidaujama, kad mūsų universiteto dėstytojai daugiau susirūpintų ne tik mūsų bendrinės, bet taip pat ir universitetinės kalbos kultūra. „Kaip tik dabar, – baigia autorius savo straipsnį, – yra jau visai pribrendęs laikas pradėti į tai daugiau kreipti dėmesio ne tik lituanistams, bet ir visų kitų specialybių atstõvams“.

V. D. Universiteto Žinios, Nr. 2, 34–44

V. Čižiūnas, MŪSŲ RADIO KALBA

Kad mūsų radiofono kalba yra netikusi, jau visiems žinoma. Tą dalyką jau yra aikštėn kėlę ir kalbininkai, ir mokytojai, ir šiaip atskiri piliečiai net iš tolimosios provincijos. Prie tų kėlėjų paskutiniu laiku yra prisidėjęs ir mokytojas V. Čižiūnas minėtame stráipsnyje. Konstatavęs visą eilę radiofoninės kalbos šiurkštybių bei ydų, kurių ir „jaučio odoje nebesurašytume“, autorius toliau rašo:

„Kalbėti prieš mikrofoną – savotiškas menas. Tačiau to meno galima išmokti kiekvienam jautresniam ir muzikalesniam, su sveikais kalbos padárgais, žmogui. Suprantama, atsitiktinių savo bendradarbių – įvairių paskaitų prelegentų, pranešėjų, ypač, jei dar jie garbingo amžiaus susilaukę ar aukštai tituluoti, radiofonas neprivers išmokti gerai, taisyklingai kalbėti. Bet nuolatinius savo tarnautojus, progrãmos dalių vedėjus ir visus tuos bendradarbius, kurie periodiškai dalyvauja radio programoje, radiofonas turi priversti šiuo atžvilgiu susitvarkyti.

Deja, mūsų Valstybės Radiofonas jau nuo pat jo įsikūrimo dienos taip „kanceliariškai“ buvo tvarkomas, kad vieno pačių svarbiausių etatų – „kalbos diktatoriaus“ neįtraukė į tarnautojų skaičių. Ar toks iš tiesų būtų reikalingas? Kaip regis iš dabartinės mūsų radiofono veiklos, visi ten dirbą žmonės jau esamų pareigũ pakankamai daug turi. Nesiimdamas spręsti dalyko iš esmės, vis dėlto manau, kad ir esamų etatų bei jų pareigų tam tikras pertvarkymas padėtų kalbos reikalus geriau tvarkyti. Radio programos vedėjai-diktoriai, ir taip intensingą darbą dirbdami, vargiai bepajėgtų sekti paskaitininkų, artistų ar deklamuotojų tartį ir šiaipjau kalbinę kokybę ir jiems pata-

rimus duoti. Šitokia pareiga tiktų radiofono redakcijai. Dabar Valst. Radiofonas turi vieną redaktorių, kurio veikla nesiekia toliau paskaitų ir įvairių pranešimų rašto kalbos ir sintaksės taisymo ir kitokio redaguojamojo darbo. O juk gyvojo žodžio sekimas taip pat būtų artimas redaktoriaus pareigoms darbas. Iš tiesų, kartais gal ir ne vienam programos dalyviui pačiam norėtųsi išgirsti autoritetingą opiniją apie jo kalbą, jos taisyklingumą ir artizmą, bet nėra kas griežtą tiesą į akis pasako, kas kritikuoja, paguodžia ir pamoko, o jei reikia ir verta, atsisveikinti su mikrofonu pataria. O ir atsisveikinti su mikrofonu šiandien radiofonas nedrįsta patarti ar negali. Kažkurią įstaigą, pav., kredito ar kooperatyvų inspekciją, kurį departamentą atstovaująs prelegentas drožia prieš mikrofoną tokiu tarmišku ar internacionaliu žargonu, – ką jam bepadarysi, – radiofono vadovybė tyli, lauk neveja. Taigi šį reikalą verta būtų iš esmės panagrinėti ir imtis pagalbos priemonių. O tų priemonių viena būtų ta, kad radiofono redaktorius būtų kartu ir kalbos tarties meniškojo žodžio kontrolierius. Jei vieno žmogaus redakcijoj būtų per maža, tegu duoda antrą, kad šiam reikalui padėtų".

Sutikdami su autoriaus nuomone, mes iš savo pusės irgi pageidaujame, kad radiofono vadovybė bent kartą tikrai pradėtų rūpintis savo kalba. Juk negalimas yra daiktas, kad iš valstybinės įstaigos kasdien būtų darkoma lietuvių kalba ir tuo visiems klausytojams daroma didelė žala. Kad čia nieko nebūtų galima padaryti, mes netikime. Reikia tik daugiau pasiryžimo ir planingo darbo.

Literatūros Naujienos, 1936 m., Nr. 10

Dr. K. Grinius, APIE BOTANIKOS ŽODYNĄ. Lietuvių žodynų nepasisekimas

Pirmiau autorius konstatuoja, kad mūsų žodynams tikrai nesiseka. Pvz., P. Kriaučiūnas turėjęs dviejų tomų rašytą D. Poškos žodyną – dabar apie jį nieko negirdėti. L. Ivinskio žodyno rankraštis, kuris svėręs bent du pūdus, esąs žuvęs. Juškevičius, Šlapelis, Būga savo žodynų išleidę tik po dalį. O Brodovskio žodynas tebėr net visas nespausdintas. „Tarytum, – sako jis, – pats likimas yra lietuvių kalbos žodynams nepalankus". Tas pats likimas, matyti, persekiojąs ir specialinius žodynus, jų tarpe ir didįjį, spaudai jau visai paruoštą botanikos žodyną, nes nėra kas išleidžia.

Iš tikro, tai yra labai liūdnas dalykas. Kitos tautos stengiasi savo dvasinius turtus kelti aikštėn, kad daugiau būtų galima jais pasinaudoti, o mes mojame į juos atgalia ranka. Ar tai ne paradoksas? Nėra kas išleidžia specialių žodynų! Nėra todėl, kad iš tokių leidinių tuojau nematyti jokio pelno, ir todėl jų niekas neleidžia. Bet ar dėl biznieriškumo mes turime palaidoti savo tokias neįvertinamas brangenybes? Ne! Tokiems dalykams turi atsirasti leidėjų. Kol neturime Kultūros Fondo, turėtų juos išleisti atitinkamas universiteto fakultetas, Šv. Ministerijos Knygų Leidimo Komisija ar kas nors privačiai.

Šia proga noriu pastebėti, kad panašių dalykų yra ir daugiau. Štai vienas gamtininkas man yra maždaug šiaip pasakęs: „Kam gi ruošti anatomijos ar zoologijos žodyną, kad nėra kas išleidžia". Ir tai pasakė žmogus, kuris apie tai geriausiai visoje Lietuvoje nusimano!

Liet. Žinios, 1936 m., Nr. 173

A. Churginas, TAISO, KAS NETAISYTINA

Autorius smarkiai užsipuola A. Vengrį, kuris š. m. N. Romuvos Nr. 33–34 yra recenzavęs K. Vairo išverstų Aisopo pasakėčių antrąjį leidimą už tai, kam jis norįs taisyti *grėsti, šėlti, lengvių lengviausias, išdžiūvo* ir kt.

Dėl to ir mes turime pastebėti, kad kas netaisytina, tikrai nereikėtų taisyti: čia mūsų taisytojai daug kur dar nusideda. Per toli šiuo atveju yra nuėjęs ir A. Vengris. Bet ne tai yra jo didžiausia kaltė, – svarbiausia tai, kad jis, ėmęsis spręsti apie vertimo kalbą, gerai nebuvo išsiaiškinęs, kas iš tikrųjų yra gera ar bloga to vertimo kalboje. O toje kalboje yra tikrai daug nei mokyklai, nei šiaip visuomenei neteiktinų dalykų: tai skaitytojai galės pastebėti iš šiame sąsiuvinyje spausdinamos recenzijos.

Liet. Aidas, 1936 m., Nr. 408

(Gimtoji kalba, 1936 m., 8 sąs., p. 129–133)

G. Aidutis, NESUSIPRATIMAS

Pirmiausia čia *G. Aidutis* (= stud. A. Churginas) puola GK, kam ji patarianti vartoti *scheminis* arba *schemiškas,* taip pat *sisteminis, sistemiškas, sistemingas* vietoje *schematinis, sistematinis* ..., ir šiuos pastaruosius žodžius taria galint būti sudarytus (ne kilus, kaip kad G. Aidutis klaidingai samprotauja) iš *sistematika*, kaip *dramatinis, -iškas* iš

dramatika ir kt. Toliau jis dar nepatenkintas, kam GK nuomone gali būti vartojami tokie žodžiai kaip *sisteminti, idealinti, legalinti* vietoje *sistematizuoti, idealizuoti, legalizuoti*, taip pat *marksininkas, prozininkas, rekordininkas* ir kt. Ir tą savo nepasitenkinimą jis reiškia savotišku, išdidžiu tonu, pvz.: „Šitoks daugiau negu nayvus (= naivùs. *P. S.*) aiškinimas bado akis kiekvienam bent truputį nusituokiančiam graikų kalboje"; „Atrodo, kad Dabušio pramintu takeliu žengia ir Gimtoji Kalba"; „Tikrais ... sūnumis tur būt (kableliais neišskirta! P. S.) reikia laikyti tokius GK klinikoj išperėtus naujagimius..."; „Gimt. Kalbą yra apsėdęs toks svetimybių baubas..."; „Tokiu barbarišku metodu „lietuvinant" niekuo nedėtus ... žodžius".

Dėl to mes turime štai ką pasakyti. Visų pirma, G. Aidutis visai be reikalo per daug smárkauja: toks tonas, sprendžiant kalbos dalykus, yra visai nevartotinas; prie įtikinimo jis nė kiek neprisideda, tik parodo autoriaus nesusivaldymą.

Dabar pati faktinė pusė. 1935 m. GK 143 psl. esu rašęs, kad prieš *telefonininkas, radininkas* nieko negalima pasakyti; bet tuojau ten pat esu pastebėjęs, kad **artininkas, *pianininkas, *socialininkas*, vietoje *artistas, pianistas, socialistas*, tur būt, nevartosime, nes svetimos priesagos *-istas* visais atvejais negalėsime išvéngti. Š. m. GK 91 psl. dar esu pabrėžęs, kad mes jau dabar vartojame *akcininkas, kontrabandininkas, policininkas, stipendininkas* ir kt., todėl tuo palinkimu tariau galint darytis (kartais laikraščiuose taip jau vienas kitas ir parašo) ir *legioninink̨a, marksininką, opozicininką, reakcininką* ir kt. Taigi šita lietuvinimo priemonė yra ne GK pramanyta, bet pačiame gyvenime jau daug kur tam tikru polinkiu virtusi. Ir todėl G. Aidutis visai be reikalo pasišaipydamas išskaičiuoja visą eilę *-ininkų*: *fašininkai, socialininkai, sionininkai* ir kt. Mes nesame tokie naivūs, kaip kad jis mano: jau daug anksčiau prieš jį esame rašę, kad šios rūšies svetimybių be ribų negalima lietuvinti. Tad kodėl jis, kaip reikiant neįsiskaitęs, mums primeta nebūtus dalykus? Ar G. Aidutis mano, kad mes negalime pasinaudoti savo gimtosios kalbos palinkimais? Jei mes tat darysime, tai bus barbariškas darbas? Jei čekai teatrą vadina *divadlo*, tai jau jie yra barbarai? Ne, tai yra visiška nesąmonė, ir mums primetamą metodo barbariškumą grąžiname atgal G. Aidučiui.

Toliau. Mūsų kalbos jausmui yra daug artimesnis lietuviškas būdvardžių *poetinis, poezinis* santykis su *poetas, poezija*, negu *poetinis* su

poezija. Eiliniam žmogui visai nesuprantama, kaip iš *poezijos* gali būti sudarytas *poetinis*. Mūsų kalbos priemonėmis skirdami *poetinį* nuo *poezinio*, mes visai aiškiai ir lengvai galime pažymėti subtelius priklausomybinius santykius, kurių kitomis kalbomis visai negalima išreikšti. Tuo pat lietuviškos darybos būdu mes tiesiogiai iš *dramà, schemà, sistemà* lengvai galime pasidaryti *dramìnis, schemìnis, sistemìnis*. Šitokie būdvardžiai dar tuo yra patogūs, kad jų santykiai su pagrindiniais žodžiais yra aiškūs kiekvienam eiliniam piliečiui: *dramìnis* veikalas yra drãmos srities, dramos reikalui parašytas, su dramà susijęs ir t.t.; plg. *mokslìnis* straipsnis, *temìnis* (į temą parašytas) diktantas ir kt. Jeigu mes šalia *dramà* sakysime *dramatinis*, tai daug kam gali kilti klausimas: ką čia reiškia *-at-*? Kam tai reikalinga? Iš tikrųjų tai mūsų kalbai nieko naujo nepasako, o pačią darybą žymiai aptemdo. Bet G. Aidutis čia mums pasakys: *dramatinis* yra sudarytas iš graikų kilm. *dramatos* (vn. va. *drama*), kitos kalbos tuo kamienu irgi naudojasi. Į tai atsakome: ką kitos kalbos daro, mums ne visados yra pavyzdys, kaip kad mūsų kalba negali būti joms pavyzdys. Kiekviena kalba daug kur eina savu keliu ir tuo parodo savo savaimingumą. Mūsų kalba šitokią darybą pateisina, ji mums yra įmanomesnė, ir mes jos toliau laikysimės. G. Aidučio argumentai mūsų neįtikina. Tik nepaprasta, kad G. Aidutis taip greitai suspėjo įtikinti Stp. Vykintą š. m. *Liet. Aido* Nr. 442.

Lygiai taip pat, kaip *draminis* sudarytas iš *dramos*, mūsų kalboje ir *dramatinis*, sudarytas, tiesa, iš kamieno *dramat-*, be jokios kliūties gali eiti šalia *dramatika*, kaip kad *estetinis* yra šalia *estetika, politinis* šalia *politika* ir kt. Šitaip elgdamiesi, mes visai nesiekiame graikų kalbos – einame tik lietuvių kalbos darybos keliu. Taigi G. Aidučio pašaipiškas pamokslas („kaip orakuliškai tvirtina Gimtoji Kalba“) ir čia yra visai nevykęs. Šitas jo išsišokimas kaip tik aiškiai parodo, kad jis, pasišovęs spręsti apie lietuvių kalbos dalykus, pats visai nedaug tetturi lietuviško kalbos jausmo: mes šalia *sistematikos* nebesidarysime *sistematikinio*, kaip kad greta *matematika* nebesidarome *matematikinio*, bet *matematinį*.

Pagaliau dėl *sisteminti, idealinti, legalinti*. Šiuos žodžius mūsų kalbos priemonėmis irgi lengvai galime pateisinti. Bet apie tai čia daugiau neberašysiu: visa tai bus plačiau išdėstyta atskirame svetimybių stráipsnyje, kurį netrukus spausdinsime GK.

Tik čia dar norėčiau vieną kitą smulkmeną pastebėti. Su St. Dabušiu mes nieko bendro neturime, ir jo pramintais takeliais GK nevaikštinėja. GK yra ne toks dalykas, kad ją būtų galima perykla ar orakulu pravardžiuoti. Joks svetimybių baubas mūsų nėra apsėdęs, ir barbariško (!) lietuvinimo metodo mes nesiimame. Taip pat manome, kad ir G. Aidutis toliau ne tik tuščiai nebesmarkaus, bet pats stengsis daugiau dirbti pozityvų kalbos darbą ir kitų nebežeidinės. To mes jam tikrai linkime.

Literatūra, 1936 m., Nr. 2

Babrauskas, KIRČIO PAINIAVA

Šiame straipsnyje B. Babrauskas imasi recenzuoti mano neseniai pasirodžiusį „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimą". Recenzuoja, pasakysiu, gyvai ir linksmai: kimba ir prie šio, ir prie to, viena pagiria, kita papeikia. Bet ne tai čia svarbu, – svarbiau yra pats dalykas. Recenzentas jau pat pradžioje aimanuoja, kad neseniai buvę vienaip rašoma, o dabar kitaip. „Neseniai, – rašo jis, – tarėm rašėm *klausimas*, pernai jau dvejaip, dabar vėl rašoma vienaip. Kadaise savas gimnazijas vadinome *valstybinėmis*, paskum jos pasidarė *valdžios*, dabar vėl *suvalstybintos*. Neseniai GK įsakytąją *gegužinę* dabar su Skardžiumi vėl turime vadinti *gegužinėmis*. Prieš kelioliką (= keliolika, P. S.) metų išmoktą GK ratelio terminų eilėj sankcijonuotą *antklodę* (kaldrą) Skardžius pakeitė *apklotu* (ką dabar bereiškia *antklodė*?). Ką tik mūsų prisiekiantieji *liudytojai* perkrikštyti iš *liudininkų*..., dabar vėl Skardžius jiems įsako atsikrikštyti *liudininkais*. Dar birželio mėn. nevienas abiturientas liko antruosius metus sėdėti dėl to, kad nemokėjo taisyklingai parašyti *apikaklė, apirankė, blaivus, fabula, kelnės, klonis, sąnaris, serbenta*, o dabar ... Skardžiaus rašoma *apykaklė, apyrankė, blaivas, fabulė, kelinės, klonys, sąnarys ... serbentas*". Čia tyčiomis išrašiau ilgesnę citatą tam, kad būtų galima aiškiau matyti, kaip Babrauskas galvoja. Visų pirma, ką bendro tai turi su kirčiavimu? Kam čia Babrauskui prisireikė šitos prieštaringos painiavos? Juk kodėl dabar yra rašoma *kláusimas*, ne *kláusymas*, yra visiems GK skaitytojams aišku ir be aiškinimo: dėl to esame jau š. m. GK pirmame sąsiuvinyje pasisakę. Pirma buvo ne *valstybinė*, bet *valdiška* ir *valdžios* gimnazija; aš kaip tik maniau ir tebemanau geresnę esant *valstybinę* gimnaziją (žr. 1932 m. Vairo VII–VIII 365 ir 1935 m. GK VI 86).

Antklodės aš nesu pakeitęs *apklotù*: man čia rūpėjo tik priegaidžių kaitos pavyzdys – *apklótas* ir *apklõtas*, ne žodynas. *Apýrankė*, ne *apirankė*, J. Jablonskis jau 1918 m. yra rašęs Mūsų Žodynėlyje. *Blaĩvas* yra rašęs ne tik J. Jablonskis, bet ir K. Būga (žr. Kalba ir senovė 297 psl.). Šalia *minutė, sekundė, formulė, baladė* ir kt. normine lytimi vartotina *fãbulė*, ne *fãbula* (plg. š. m. GK 57). *Kelnės* yra tarminė lytis, kaip ir *kelnios*. Tad kur čia yra staigios naujovės? Kur mano prasimanymas? Babrauskui, matyti, rūpėjo sudaryti įspūdį, kad kalbininkai yra labai nepastovūs, ir todėl surinko visą eilę tariamų žodyninių priešybių, kurios nieko bendro neturi su kalbamuoju dalyku. Čia svarbu, pvz., ne tiek *liudytojas* ar *liudininkas*, kiek šakninis balsis ir priegaidė, būtent – *liùdininkas* ar *liũdininkas*. Taigi aiškiai šauta pro šalį.

Bet dar prasčiau yra su kirčiavimo dalykais. Kaip reikiant nesusipažinęs su gyvosios kalbos kirčiavimu, recenzentas kimba prie tokių dalykų, kurių, esu tikras, prireikus jis negalėtų kaip reikiant įrodyti. Pvz., jam būdingesnės atrodo lytys *žárna, erdvė̃, pàprastas, dèstis, kráutuvė*. Bet iš tikrųjų tai nėra vienos rūšies žodžiai: *érdvė* taip santykiauja su *eřdvas*, kaip *méilė* su *meilùs, meĩlų, téisė* su *teisùs, teĩsų* ir kt.; *érdvė* yra kirčiavęs ir J. Jablonskis M. Žod. 10 psl.; o *erdvė̃, -ẽs, eřdvę* yra toks pat inteligentų kalbos padaras, kaip *odà, progà, rūšìs* ir kt. *Dèstis* mūsų kalboje visai nėra ir negali būti: *dẽstis* yra tokia pat lytis, kaip ir *ẽsti*, ne**èsti*. Būdv. *pãprastas, -à,* daugelyje tarmių pažįstamas, yra prigretintas prie *ãtskiras, -à, pãskiras, -à* ir kt., kurie vartojami beveik visoje Lietuvoje. *Krautùvė* su *spaustuvė* yra priderinti prie tų daiktavardžių, kurių kirčiavimas dabar darosi vis įprastesnis. *Žarnà, -õs, žárną* yra daug plačiau vartojama gyvojoje kalboje, kaip *žárna*. Žodžius *áudra* ir *áudringas* pažįsta tik žemaičiai; aukštaičiai, tiek rytiečiai, tiek vakariečiai, kurie tą žodį pažįsta, kirčiuoja *audrà, -õs, aũdrą*. Prie *áudra* ir *áudringas* lig šiol maža kas tėra pripratęs, todėl Teatro Kalbos Komisija pasirinko plačiai vartojamą ir gyvojoje kalboje pažįstamą *audrà, -õs, aũdrą*; be to, ir *audrìngas* geriau dera su pasirinktąja sistemà.

Sudurtinių žodžių kirčiavimas (*galvažudỹs, gálvažudžio, kaminkrėtỹs, kãminkrėčio* ir kt.) yra labai plačiai pažįstamas ir bendrinei kalbai prasmingas. B. Babrauskas sako netiesą, kad tai maža kam žinoma; jei reikės, galėsiu tai plačiau kitur įrodyti. Plg. š. m. GK 40.

Ar gyvai ar negyvai skamba išlygintasis priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas, yra skonio dalykas. Bet viena yra aišku, kad gyvojoje kalboje tie būdvardžiai yra labai nevienodai ir prieštaringai kirčiuojami. Pvz., ryt. aukštaičiai, nors daugiausia iš kilmės kirčiuoja, vis dėlto šalia *vìštinis* sako ir *girìnis*, o Joniškiuose šalia *rýtinis* randame net ir *diẽninis*; vak. aukštaičiai šalia *molìnis, mūrìnis, beržìnis* (ryt. *mólinis, mū́rinis, béržinis*) kirčiuoja *mẽtinis*, o žemaičiai – *metìnis* ir t.t. Žr. Daukšos akcentologija 161 psl. Tad kuo vadovautis bendrinėje kalboje? Šitokiu padriku visų tarmių mišiniu? Ne, tuo keliu mes neiname, – čia esame pasirinkę vak. aukštaičių ir žemaičių polinkį. Ar tai yra vykęs dalykas, parodys gyvenimas.

Toliau Babrauskas vėl rašo, kad svetimybių kirčiavime atsiradusi nauja páiniava: šalia *automobìlis, bufètas, kredìtas* esą siūloma kirčiuoti *ãdresas, ãreštas, pãtentas, tìtulas, epìtetas* ir kt. Kaip reikėtų Babrausko nuomone kirčiuoti, nepasakyta. Bet iš priekaišto atrodo, kad norėta priminti nenuoseklumą, kodėl viskas ant vieno kurpalio nesutraukta. Bet tai yra niekuo nepagrįsta: to sąmoningai nebuvo daroma ten, kur kalbos duomenys tam aiškiai prieštaravo. Čia reikia skirti senesniąsias slav. svetimybes (*ãdresas, ãreštas, pãtentas, tìtulas* ir kt., žr. 1933 m. Liet. Aido Nr. 81) nuo vėlesniųjų, tarptautinių; toliau tenka skirti *epìtetas* (gr. *epítheton*) nuo *kabinètas, kvartètas, sonètas, etikètas, komitètas, etikètė, vinjètė* ir kt. To visko negalima į vieną puodą suversti. Bet apie svetimybių rašymą ir kirčiavimą teks dar netrukus rašyti, tad ten bus tai plačiau išdėstyta.

Babrauskas, lengvai į viską ranka modamas, nori, kad tauta toliau ramiai sau kirčiuotų *lietuvỹs, pajūrỹs, rūšìs, medžiagà, tardýtojas, veltuĩ* ir kt. To jau jis veikiausiai nesulauks: mes buvome ir esame *lietùviai* (plg. *linkùviai, ragùviai, šedùviai* ...), ne *lietuviaĩ*, ir tokie toliau norime būti; čia jokia Babrausko argumentacija mūsų neįtikins. Tai yra perdaug aiškus nonsensas, tad jo neverta daugiau ir įrodinėti. Tas pat pasakytina ir dėl kitų tos rūšies žodžių.

Pagaliau tenka dar pasakyti, kad Babrauskas dažnai mėgsta daryti kreivas išvadas ir, kaip reikiant neįsigilinęs, daug ką taip suraizgo, kad iš tikro pasidaro nei šis, nei tas. Pvz., aš pratarmėje aiškiai esu pasakęs, kad, šį darbą rašydamas, visų pirma esu turėjęs galvoje „teatro žmones, mokytojus, rašytojus, įvairius radiofono pranešėjus, paskaitininkus ir kt.“, o jis pirmoje vietoje mini tik profesorius, studen-

tus ir kt., taigi viską išvirkščiai išvertė. Toliau jis porina, kad šis „vademekumas“ arba pirmasis juodraštis (sic!) apimąs tik priesagų kategorijas, įvedamąją dalį, mažesnę už Būgos, ir tokį pat žodyną. Tai irgi viskas aukštyn kojomis apversta: iš tikrųjų šis konspektìnis vadovėlis (tai pratarmėje aiškiai pasakyta!) apima trumpas kirčio ir priegaidės žinias (11–13 psl.), visas daiktavardžių kirčiuotes (14–17 psl.), daiktavardinių priesagų, priešdėlinių bei sudurtinių žodžių ir svetimybių kirčiavimą (18–22 psl.), toliau eina būdvardinių paradigmų bei priesagų, skaitvardžių, įvardžių ir veiksmažodžių kirčiavimas, žodynas ir kirčiuoti tekstai.

Taip pat jis pastebi, kad seniau GK vienas kitas dalykas buvęs vienaip kirčiuojamas, o dabar kitaip (pvz., *atkal̃tė, virvė̃* ir kt.). Teisybė, GK galėjo būti skirtumų, nes dėl kirčiavimo vienodumo, ypačiai dėl dvejopųjų lyčių, galutinai susitarta tik anoje minėtoje komisijoje. Jau prieš dvejus metus yra tekę J. Balčikoniui, A. Saliui ir man susirinkti ir drauge aptarti bendruosius kirčiavimo pagrindus, kad visuomenė, ypač studentai (jų tarpe ir B. Babrauskas) nebegalėtų sakyti, jog J. Balčikonis kirčiuoja vienaip, o A. Salys su Skardžiumi kitaip. Tais pagrindais jau 1934 m. yra mano kirčiuoti Z. Kuzmickio *Lietuvių Skaitymai*. Jais dabar yra pirmoje vietoje kirčiuojamas lietuvių kalbos žodynas. Nuo jų, išskyrus vieną kitą dalyką, nenutolo ir Teatro Kalbos Komisija, kurios protokoluotais nutarimais ir šį darbą esu pagrindęs. Taigi tariamo blaškymosi recenzentas man negali prikišti. Taip pat aš griežtai atmetu tą priekaištą, kad mano darbas buvęs labai skubiai rašytas: jis visai neskubiai buvo rašomas ir bent kelis kartus perdirbamas, o korektūras yra padėję skaityti net du prityrę mokytojai kalbininkai. Todėl tas tvirtinimas, kad priešdėliniai daiktavardžiai (*sąmonė, sąlyga...*) nereikiamai drauge su priesaginiais sudėti, didelės reikšmės neturi, nes tame pat skyriuje yra sudurtiniai daiktavardžiai ir svetimybės. Kad 19 ir 22 psl. būtų supainioti paragrafai ir jų poskyrių numeracija, aš, net kelis kartus dabar peržiūrėjęs, niekaip negalėjau pastebėti. Kitos pastabos yra tokios menkos, kad nebeverta čia į jas ir beatsakyti. Bet jei reikės, ir apie tai plačiau parašysiu.

Gale dar reikia pridurti, kad ir *Vairo* pridėtosios pastabos yra individualaus skonio ir mums nepriimtinos: *añglas* nėra geresnis už *ánglą*, kuris dabar labai plačiai vartojamas ir savo priegaide nesiskiria nuo *ángelas*. *Gìltinė* savo kirčiavimu yra sena, jau Daukšos pažįstama

ir dabar plačiau vartojama, kaip *giltinė*. *Kūbą* mes visai atmetame, nes jo ilgasis *ū* niekuo nepagrįstas, žr. 1933 m. GK 140.

Visa, kas aukščiau pasakyta, suglaudus į draugę, nenoromis kyla klausimas: kuriems galams yra spausdinamos tokios rūšies recenzijos? Tame pat *Vairo* numeryje (223 psl.) Gražvydas puola A. Vengrį dėl Aisopo pasakėčių vertimo kalbos vertinimo ir klausia, kaip reikėtų *N. Romuvą* kvalifikuoti už tokios recenzijos paskelbimą savo skiltyse, o čia tuojau pat gretimais leidžiama B. Babrauskui byloti nė kiek nemandriau už A. Vengrį...

Vairas, 1936 m., X, 188–191.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 8 sąs., p. 147–148)

A. N. NAUJAS DIDELIS MŪSŲ KALBOS DARKYTOJAS

Pasirodžius *Telegramų* dienraščiui su nežmoniškai darkyta kalba, A. N. visai teisingai rašo: „Paskutiniu laiku yra kilęs mūsų kalbos tobulinimo ir gerinimo sąjūdis. Jo tikslas – kovoti su visa, kas gadina ir darko mūsų kalbą. Čia jau daug padaryta, daug piktžolių išrauta. Štai išėjo naujas T e l e g r a m ų laikraštis. Jo kalba yra spiūvis į visas pastangas mūsų kalbai gerinti ir pačios kalbos skaudus išniekinimas. Yra mūsų kalboje dar neaiškumų ir nevienodumų, bet kas T e l e g r a m o s e yra, tai yra daugiau kaip nemokėjimas ir nesąžiningumas. Retas kuris to laikraščio sakinys tėra žmoniškas. Jo skiltyse nėra nei gramatikos, nei skyrybos, nei sintaksės, nei rašybos paprasčiausių taisyklių. Reikia rausti iš gėdos, kad *dabar* dar gali būti taip negailestingai darkoma mūsų rašomoji kalba". Ir, davęs visą eilę gremėzdiškų pavyzdžių, autorius baigia: „Liūdna, kad šiandien dar yra *drąsos* su tokia kalba pasirodyti." – Iš tikrųjų yra nenormalus dalykas, kad dabar, kada net spaudos įstatymas yra numatęs viešosios kalbos priežiūrą, gali pasirodyti tokių klasiškų mūsų kalbos darkymo reiškinių. Tam ko greičiausiai reikia padaryti galą [1]. Taip pat, manome, reikėtų pagaliau daugiau susirūpinti ir visa kita mūsų viešąja kalba, apie kurią K. P. Ganda rašo tame pat numeryje. LKD valdyba dėl to jau daro tam tikrus žygius. Reikia dar, kad ir kiti į tai atkreiptų dėmesį.

Liet. Aidas, 1936 m., Nr. 482

[1] Po kurio laiko, kaip Liet. Aidas pranešė, *Telegramos* buvo sulaikytos.

Gražvydas, RITERIUS SU AKLA JIETIMI

Geras yra daiktas, kad rūpinamasi kalba, reiškiamos apie ją įvairios nuomonės ramiai, kultūringai. Bet lig tik, kalbant apie kalbos dalykus, pradedama karščiuotis, kitus niekais dėti, tuojau nukrypstama nuo reikiamo kelio ir be reikalo svaidomasi tuščiais žodžiais iš vienos pusės į kitą. Štai A. Vengris *N. Romuvos* Nr. 33–34 yra parecenzavęs K. Vairo Aisopo pasakėčių vertimo kalbą. Į tai pirmas atsiliepė A. Churginas *Liet. Aido* Nr. 408 ir vėliau Gražvydas š. m. *Vairo* X 222 t. Į tai A. Vengris *N. Romuvos* Nr. 43 atsikirto Gražvydui, kuris dabar štai vėl atgal kimba į A. Vengrį. Š. m. GK 117 jau buvo pastebėta, kad A. Vengris savo taisymu yra per toli nuėjęs – ėmė taisyti netaisytinus dalykus (*grėsti, lengvių lengviausias, išdžiūvo ir kt.*). Bet A. Churginas, drauge su Gražvydu, puldamas A. Vengrį, nutyli tuos dalykus, kurie K. Vairo minėtose pasakėčiose ne kaip reikiant vartojami (žr. GK 118 t.). Mūsų nuomone, būtų kur kas geriau, kad kalbos recenzentai, ką taisydami, daugiau remtųsi gyvosios kalbos duomenimis, ne vienu savo skoniu ar nepagrįstomis teorijomis. Tada tokie ginčai būtų visai nereikalingi. Be to, manytume, recenzuojant kalbą, nereikėtų dangstytis slapyvardžiais, kaip G. Aidutis ir Gražvydas daro. Pagaliau tame pat *Vairo* numeryje, 473 psl., jau kalbama apie tono smarkumą. Mes irgi manome, kad apskritai ir bet kam smarkauti yra negeras dalykas.

Vairas, 1936, XII, 433–436

(Gimtoji kalba, 1937 m., 4 sąs., p. 66–67)

A. Gražvydas, PABIROS

Šiame straipsnelyje paliečiami penki kalbos dalykai: 1. kitataučių moterų pavardžių rašymas, 2. *subtelus*, 3. *naivus*, 4. *dramiškas, -inis...* ir 5. *káinoti*. Dėl pirmo dalyko autorius mano, kad priesagos *-ienė* svetimoms moterų pavardėms nereikėtų sagstyti. Vietoje dabar dažnai rašomo *subtelus, naivus* reikėtų rašyti *subtilus, nayvus*. Šalia *drama, sistema* vis dėlto turėtų būti ne *dramiškas, -inis, sistemiškas, -inis...*, bet *dramatiškas, -inis, sistematiškas, -inis*. Taip pat įsigalėjusio *kainuoti* nebereikėtų keisti į *káinoti*.

Apie tai autorius rašo visai žmoniškai, teliesdamas vien pačius kalbos dalykus, be jokių prieskonių, kuriais dar neseniai *Vairas* buvo pradėjęs GK darbininkus „vaišinti“. Tai laikome kultūringu žingsniu

ir vienintele priemone kalbos dalykams spręsti. Todėl ir mes čia *tik* kalbą teliesime.

Mūsų nuomone, kitataučių moterų pavardžių plačiajai lietuvių visuomenei nebus galima rašyti kita sistema, kaip atitinkamos vyrų pavardės. Jei rašysime *ponas Schleicheris, ponas Hermannas*, tai šalia to turėsime rašyti ir *ponia Schleicherienė, ponia Hermannienė*, ne ponia *Shleicher*, kaip kad autorius mano. Kas kita yra nekaitomosios pavardės: šalia *ponas Marouzeau* sakysime ir *ponia Marouzeau*. Šiaipjau visų svetimųjų pavardžių be lietuviškų priesagų mūsų bendrinėje kalboje, atrodo, negalėsime vartoti. Keblu, kai nežinome, ar moteris ištekėjusi ar ne; neaišku ką dėti: *-ienė* ar *-aitė*. Čia, rasi, galėtume pasinaudoti senovės praktika. XVI amž., pvz., šalia *Daukanto* suaugusiai moteriai buvo sakoma – *Daukantė*. Kai kur, rodos, ir dabar taip pasakoma. Vadinasi, nežinodami galėtume sakyti rašyti: *Schleicherė, Selma Lagerlöfė...*

Kad turi būti vartojama *subtilus,* ne *subtelus*, sutinkame. Jei kada GK buvo parašyta *subtelus*, tai veikiausiai per neapsižiūrėjimą. Bet dėl *nayvus* nesutinkame: čia mūsų kalboje jau seniai yra pašalintas sambalsis (hiatas), ir todėl nebematome jokio reikalo vėl versti visuomenę iš naujo mokytis tarti čia sambalsinį ilgą *y*; antra vertus, *naivùs* (plg. *blaivùs*) yra daug lengviau tarti kaip *na-y-vùs*, tad pirmasis turi pirmenybę prieš antrąjį. *Mozãika* (daug kas jau taria *mazãjika*) čia turi kitos rūšies sambalsį, su trumpuoju, ne su ilguoju *y*.

Šalia *apýsaka, satyrà, teòrija, teoremà, fonemà, dilemà, temà, dramà, poèzija, poètas* lietuvių kalbos darybos būdu lengvai galime pasidaryti *apysakinis, -iškas, satyrinis, -iškas, teorinis, -iškas, teoreminis, -iškas, foneminis, -iškas, dileminis, -iškas, teminis, -iškas, draminis, -iškas, poezinis, -iškas, poetinis, -iškas* ir tuo pažymėti įmanomesnį, lietuvišką, šių būdvardžių santykį su pagrindiniais žodžiais. Pvz., *teoriškas galvojimas* yra mums daug artimesnis ir akivaizdesnis, kaip ta pačia reikšme vieno kito vartojamas *teoretiškas galvojimas*. Todėl čia ne visados yra būtinas reikalas žiūrėti pirmykščių kamienų ir vartoti svetimas priesagas, kurios mūsų kalbai nieko naujo nepasako. Kaip kad šalia *aktyvùs, natūralùs* mums visai yra nebereikalingi *aktyviškas, natūrališkas,* taip lengvai šalia *dramà, sistemà* galime išsiversti ir būdvardžiais *dramìnis* (su drama susijęs), *drãmiškas* (turįs būdingų dramos savybių), *sistemìnis, sistèmiškas*. Vien dėl tariamo priesagos *-at-*

tarptautiškumo, – tai mums gerai žinoma, todėl A. Gražvydas su A. Churginu (G. Aidučiu) visai be reikalo dar aiškina ir taip jau aiškų dalyką, – mes lietuviškos svetimybių priesaginės darybos negalime išsižadėti, jei tik mūsų kalbos duomenys tai pateisina.

Kad šalia *káina* jau reikėtų vartoti *kainuoti*, tuo tarpu sunku pasakyti: šalia *aukà, dėkà, núoma* ir kt. bendrinei kalbai teikiame *aukóti, dėkóti, núomoti*, ne *aukúoti, dėkúoti, núomuoti* (ar *nuomúoti*), taigi šalia *kaina* naujadaru mes nesame linkę teikti ir *kainuoti* vietoje *káinoti*; plg. *ãšara – ãšaroti, galvà – galvóti, kìlpa – kìlpoti* (pvz., jis vos i š s i k ì l p o j o iš tų pinklių), *pãgirios, -ių – pagirióti, vagà – vagóti. Bangúoti* galėjo *būti* sudarytas iš šalia *bangà* buvusio **bangas* (plg. *prabangà* ir *prãbangas*), o *lapóti* iš **lapa* (= latvių *lapa*), kaip kad *šarvóti* veikiau yra kilęs ne iš *šarvas*, bet iš *šarva*, kuri senoviniuose raštuose dar plačiai pažįstama. Taigi bendrinės kalbos naujadarams pagrįsti reikia daugiau naudotis ištisesniais mūsų kalbos darybos polinkiais, ne atskirais vėlyvesnių laikų analoginiais dariniais.

Vairas, 1937 m., III, 345–349

(Gimtoji kalba, 1937 m., 5 sąs., p. 84–85)

A. Gražvydas, PABIROS

Kai kurie mūsų laikraščiai svetimąsias pavardes yra linkę lietuvinti, pvz.: *Mopasanas, Floberas, Šatobrianas...* Tai labai nepatinka šio straipsnio autoriui. „Jei norime, – rašo jis, – kad mūs pačių teisės būtų gerbiamos svetur, mokėkim gerbti svetimuosius, – ypač vardus vyrų, kuriais tauta didžiuojas. Tad paskelbkime karą šiam nekultūringam, mus žeminančiam įpročiui".

Mes šitai autoriaus nuomonei pritariame, tik gaila, kad jis nepasisako, kaip šios svetimosios pavardės turi būti rašomos mūsų kalboje. Mūsų nuomone, jos visiškai nekaitomos negalės pasilikti, – tam tikrais atsitikimais, šiaip ar taip, mes turėsime jas kaityti, t. y. dėlioti lietuviškąsias galūnes. Liaudiniuose raštuose gal teks jas ir visas lietuvinti.

Toliau autorius pastebi, kad K. Binkis norėdamas gali gražiais rimais versti svetimų kalbų eilėraščius, bet paskubomis jo verčiamieji eilėraščiai esti menkai surimuoti.

Straipsnio gale kalbama apie vieną V. Didžbalio vertimą, išspausdintą š. m. *Akademiko* Nr. 6. Tai, autoriaus nuomone, yra nei ratai,

nei dviračiai: vertėjo visai nemokama lietuvių kalbos. – Tai iš tikro yra keistas daiktas: dalis mūsų vertėjų ir rašytojų dar vis tariasi galį ką geresnio parašyti ir gerai lietuvių kalbos nemokėdami. Bet jie, vargšai, labai apsirinka: gerai savo gimtosios kalbos nemokėdami, jie nieko gero negali ta kalba ir parašyti, – tik be reikalo eikvoja savo jėgas ir tuščiai demonstruoja savo nemokšiškumą. Jau laikas susiprasti!

Vairas, 1937 m., V, 70–71

A. N., LIETUVIŲ KALBOS REIKALAI MŪSŲ UNIVERSITETE

Šiame straipsnyje autorius kelia aikštėn lietuvių kalbos šlubavimą V. D. Universitete. „Tuo metu, – rašo jis, – kai savo gimtosios kalbos reikalais, tuo patim ir lietuviškosios kultūros skatinimu, vis nuoširdžiau pradedama rūpintis iki universitetinėse mokyklose, universitete lietuvių kalbos reikalai vis labiau patikimi likimo valiai". Štai seniau buvę įvesti patikrinamieji egzaminai „tiems studentams, kurių lietuvių kalbos mokėjimo minimumu buvo suabejota". Bet dabar to nebėra: tam tikrų (medicinos, technikos ir kt.) fakultetų studentai dabar jau galį baigti universitetą ir visai menkai mokėdami lietuvių kalbą. Tam nesą jokios kontrolės.

Nors ir ne su visomis šio straipsnio autoriaus mintimis sutinkame, – kai kurie fakultetai lietuvių kalba šiaip taip vis dėlto rūpinasi, – tačiau turim pripažinti, kad lietuvių kalbos reikalai V. D. Universitete ne visur kaip reikiant sutvarkyti. Visų pirma beveik visai nesirūpina lietuvių kalba Technikos, Medicinos ir Matematikos Gamtos fakultetai: juos dažnai baigia ir tokie studentai, kurie lietuviškai vos grabalioja. Štai man neseniai teko girdėti tokį subjektą sakant: *aš turėsiu atlikti vienas reikalas*! Tai yra aiškus pasityčiojimas ne tik iš pačios lietuvių kalbos, bet ir iš tos įstaigos, kurioje jie baigia aukštąjį mokslą. Iš tokių absolventų, gerai lietuviškai nemokančių, nedaug naudos tėra mūsų kraštui ir kultūrai, – tai mums svetimas elementas. Todėl norėdami, kad mūsų aukštoji mokykla tikrai būtų naudinga savam kraštui ir ypač lietuviškajai kultūrai, turime žiūrėti, kad lietuvių kalbą gerai mokėtų ne tik patys dėstytojai, bet ir jų klausytojai. Kol mūsų gimnazijos dar kaip reikiant savo mokinių neišmoko lietuvių kalbos, tol nuo patikrinamųjų lietuvių kalbos egzaminų universitetas negali atsisakyti. Ypač svarbu, kad būtų įvesti rimti patikrina-

mieji lietuvių kalbos egzaminai Matematikos Gamtos Fakulteto klausytojams, nes jie baigę daugiausia skiriami mokytojais. Tik nepaprasta, kad fakultetas šiuo reikalu iki šiol visai nesirūpino.

Liet. Aidas, 1937 m., Nr. 210

(Gimtoji kalba, 1937 m., 6 sąs., p. 101)

Z. Kuzmickis, KALBA TAUTOS ATSPARUMAS

Pabrėžęs kalbos įtaką bendrajam žmogaus dvasios gyvenimui, ypač jo galvojimui, autorius toliau tikina skaitytoją, kad kalba esanti net ir „istorinė galybė". „Nuo to, – sako jis, – kaip tauta įvertina savo kalbą, pareina (= priklauso, P. S.) jos ateitis, jos atsparumas". Davęs visą eilę mūsų netolimos praeities pavyzdžių tai minčiai paryškinti, jis savo straipsnį baigia šiaip: „Mums vis tebetrūksta patriotinės kultūros ten, kur susiduriame su savo kalbos gerbimu. Tą mūsų abejingumą tautinei savigarbai pagilina nepaprastas mūsų godumas svetimoms kalboms. Būti poliglotu, mokėti susikalbėti kiek galint plačiau Vakarų Europoje dažnam iš mūsų yra kur kas svarbiau, nei mokėti, kaip pridera geram lietuviui, savą kalbą. Šitaip elgdamiesi, darome nepataisomą žalą sau ir savo tautai: kartu su svetima kalba parsinešam į namus svetimų papročių, svetimos mąstysenos ir svetimų jausmų. Ypačiai žalojame savo tautos dvasią tais atvejais, kai verčiame mažus vaikus mokytis svetimos kalbos. Šiandien visų tautų auklėtojai griežtai tvirtina, kad per ankstyvas vaiko mokymas svetimos kalbos jį žaloja kaip savos tautos narį, keldamas smurtą jo dvasioje.

Kas nori nepaliaujamai bendrauti su tauta, kas nori jai dirbti teigiamą darbą, tas turi lygiai nepaliaujamai bendrauti su jos kalba. Kiekvienas nuoširdus savos tautos kūrėjas nejučiomis tampa ir savos kalbos kūrėju, nes kiekvieno tikro tautininko lengvena ir pareiga yra dalyvavimas savos kalbos kultūroje ir kūryboje. Juk jei kalba sustoja žengusi į priekį, tai reiškia, kad ir tauta iškrypsta iš tikrojo kelio, kad kažko esama joje negera. Mūsų tauta dar privalo gilaus renesanso. Tasai renesansas turi atsispindėti lietuvių kalboje. Gyvename didžios kovos laikotarpį, ir pirma turime dar susigrąžinti savo dvasios Vilnių. Kas diena mums atneša naujų reiškinių, kurie geležiniais dėsniais spraudžiami į mūsų kalbą. Lietuviškos dvasios intuicija turime apravėti savo kalbą nuo piktžolių ir tuštumas apsėti nauja sėkla. Tik kaip

prasimanyti tos sėklos, kad jos tuoj nereiktų ir vėl naikinti? Čia turime reikalo su kalbos kūrybos problema, kuri gyvai mąstantiems lietuviams yra skaudamoji opa".

Su šitomis autoriaus mintimis sutikdami, dar pabrėžiame: mūsų bendrinės kalbos kultūra yra ne koks nors menkavertis dalykas, į kurį mūsų šviesuomenė galėtų moti atgalia ranka, bet žymi mūsų visos tautinės kultūros dalis ir didelis mūsų tautybės laidas. Tad kiekvienas sąmoningas lietuvis patriotas, t a u t i n i ñ k a s (t. y. kuriam rūpi tautos reikalai), turi būtinai rūpintis ir mūsų bendrinės kalbos kultūra.

Mūsų Vilnius, 1937 m., Nr. 12

(Gimtoji kalba, 1937 m., 8 sąs., p. 140–143)

Vyt. Alantas, LIETUVIŲ KALBA AMERIKOJE

Autorius, keturias savaites buvęs Amerikoje, drauge su savo kelionės draugais yra turėjęs prógos susieiti su Amerikos lietuvių jaunuomene. Jis pastebėjęs tris kartas: gimusią ir augusią Lietuvoje, gimusią ir augusią Amerikoje, bet per savo tėvus dar turinčią šiokių tokių ryšių su Lietuva, ir pačią jaunąją kartą, kuri dabar lanko mokyklą ir apie Lietuvą turi dar miglotesnį supratimą, kaip jos tėvai. Pirmoji karta dar tebekalbanti lietuviškai; ji amerikėjanti tik iš paviršiaus, bet dvasioje paliekanti lietuviška. Antroji karta amerikėjanti ne tik iš paviršiaus, bet ir iš vidaus; ji jau esanti daugiau amerikietiška, kaip lietuviška. Kas kita trečioji karta: ji lietuviškai nebemokanti, tik šiek tiek suprantanti; su Lietuva beveik jokių ryšių nebeturinti.

Šitokį liūdną vaizdą šią vasarą galėjome pastebėti ir mes. Iš Anglijos atvažiavę kalbininkų vaikai vieni lietuviškai jau silpnai bemokėjo, tarp savęs tik angliškai tekalbėjo. Bet angliškai kalbėjo ir iš Amerikos bei kitų kraštų į kursus atvykę kunigai, klierikai ir kiti, jau pamokyti žmonės. Jie beveik visi, išskyrus du Škotijos gimnazijos mokytojus, nevengė anglų kalbos net tarp mūsų, lietuvių, vienoje viloje gyvendami ir Užsienio Lietuviams Remti Draugijos laikomi. Jie vis pabrėžė, kad yra kitoki žmonės, kaip mes. Jiems visas mūsų gyvenimas atrodė svetimas.

Ir tai nėra kuo stebėtis; jų tėvai iš Lietuvos išvažiavo prastais darbininkais, kurie prie rusų nieko gero nematė. Patys savo gimtosios kalbos nebrangindami, neišmokė jos branginti ir savo vaikus. O šie,

svetimose aplinkybėse augdami, juo mažiau į tai bekreipė dėmesio. Ir todėl dabar matome Lietuvai bežūstančią jaunuomenę.

Šitas įvykis mums visiems, net didžiausiems skeptikams, turi parodyti, kokią didelę reikšmę kalbai turi tautybė ir tautybei kalba: nykstant vienai, nyksta ir kita, ir priešingai. Tad mes visi, sąmoningesnieji lietuviai, turime daugiau susirūpinti savo kalbos kultūra ir ne tik nepriklausomojoje Lietuvoje, bet ir užsienyje. Lietuvių Kalbos Draugija kiek galėdama tuo jau rūpinasi.

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 376

A. N., Poatostoginė gimtoji kalba

Trumpai atpasakojęs GK 7 sąsiuvinio turinį, autorius rašo: „Joje (t. y. šio sąsiuvinio apžvalgoje) atsakoma visiems tiems asmenims, kurie įvairiuose mūsų laikraščiuose yra rašę kalbos klausimais (N. Romuvoje, Literatūros Naujienose, Vaire). Nematydami reikalo smulkiau tų poleminių straipsnių atpasakoti, vis dėlto turime pažymėti, kad daugelis mūsų plunksnos darbininkų visai be reikalo kimba prie kai kurių mūsų kalbininkų aiškinimų ir tuo būdu trukdo mūsų bendrinės kalbos kultūros darbą. Iš atsakymų į jų priekabes, šiaip ar taip, aiškėja, kad tiesa tikrai yra kalbininkų pusėje, nes jie savo teigimus įtikinamai paremia kalbiniais duomenimis ir mūsų gyvosios kalbos įpročiais. Išrodo, kad tie žmonės, kurie kimba į kalbininkus dėl įvairių smulkmenų, turėtų labiau įsigilinti į mūsų kalbos reikalus ir jos dvasią. Paviršutiniškai jiems knibinėjant kai kuriuos mūsų kalbos klausimus, susidaro įspūdis, kad čia rūpi ne mūsų kalbos kultūra, bet asmeninių sąskaitų suvedžiojimas. Toks kalbos klausimų aiškinimas, savaime suprantama, neina mūsų bendrinės kalbos kūrybos labui".

Čia autorius visai teisingai apibūdina ir įvertina tą nenormalią padėtį, kuri paskutiniu laiku yra susidariusi. Užuot pozityviai prisidėję prie mūsų bendrinės kalbos kultūros darbo, kai kurie žmonės lyg tyčiomis nori visa tai nieku paversti. Iš anksto įsikalę sau į galvą kokių nors minčių, jie, dėdamiesi dideliais žinovais, perdaug drąsiais savo teigimais yra pasiryžę į mūsų bendrinę kalbą prigrūsti tokių dalykų, kurie iš esmės mums yra svetimi ir nereikalingi, kurie mūsų kalbą žalote žaloja. Prieš tai, žinoma, tenka be jokios atodairos kovoti ir skaitančiajai visuomenei parodyti, ko verti yra tų žmonių teigimai. Tai mes darysime tol, kol jie liausis mūsų kalbą darkę. Be to, tenka

dar stebėtis, kad visą tą kampaniją yra pasišovęs varyti Vairas, o paskutiniu metu jo bendradarbiai su savo užmačiomis jau persimeta ir į Literatūros Naujienas, beveik nieko nerašančias apie lietuvių literatūrą. Tai yra visiems įsidėmėtina.

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 440

Ričardas Mironas, PABIROS

Skaitant šias pabiras, tuojau ateina į galvą vienas priežodis: vilkas miške gimęs, į mišką ir traukia. Taip yra ir su R. Mironu: jis įsikalė sau į galvą, kad GK yra pasisavinusi visos mūsų bendrinės kalbos dalykų sprendimo monopolį, ir gieda sau seną giesmelę. Bet mes to jam nepavydime: tegu jis sau raminasi. Tik tiek turime pastebėti, kad apie kalbos dalykus, dėl GK mažumo, net ir mes patys, to laikraščio bendradarbiai, daug kitur esame rašę ir rašome. Priešingai, jei kas kur kitur kultūringai ir išmaningai rašo apie mūsų kalbą, mes tik džiaugiamės.

Dabar apie pačias pabiras. Autorius, toliau neliesdamas GK, jose reiškia savo nuomonę dėl Vydūno teigimų, neseniai mūsų įvertintų (žr. š. m. GK 118–120). Ko nors naujo jis nieko nepasako: vienur kitur jis teigia tai, kas jau mūsų yra pasakyta, kitur visai į šalį nurašo. Tvirtinimas, kad posakiu *Grandi kelionė* „visai nesugriausime savo protavimo būdo", yra neįtikimas: viena, mūsų kalba teturi aiškią linksniuojamą sistemą; antra, į tai lig šiol ir visa mūsų visuomenė yra linkusi; pvz., *radio* gyvojoje kalboje yra perdirbtas į *radijas, radija, radijus, radė* ir kt. Taigi R. Mironas savo galvojimu eina prieš lietuvių kalbos įpročius ir nori svetimųjų vardų rašymą padaryti ko mažiau įmanomą. Tad tam mes visai nepritariame: kaip anksčiau, taip ir dabar manome, kad lietuvio „protavimo būdui" daug artimesni yra posakiai *Mussolinio, Grandžio kelionė*, ne *Mussolini, Grandi kelionė*. Kad rusų inteligentai sako *biuró, pal'tó*, tai dar nėra joks įrodymas, kad vietoj *biuras, kinas, paltas* ir mes nelinksniuodami turėtume sakyti: *važiuojame į *biuró, einu į *kinó, apsivilkau *pal'tó* ir kt. Teisybė, *Rousseau*, tur būt, nebelinksniuosime, nes priešingu atveju linksniuojant, tektų galūninį *-o* (*-eau*) pakeisti kitu balsiu arba jo vietoje vartoti kokią kitą priesagą. Kas kita žodžiai, kurie baigiasi aiškiai tariamu *-i*: pridėję prie jo *-s*, gauname savo galūnę *-is* (*Mussolinis, Mussolinio* ir kt.), ir mūsų kalbai tos rūšies svetimieji žodžiai pasidaro tuojau

įmanomesni, visai gerai esti pritaikomi kaitomai kalbos sistemai. Panašiai elgiasi ir lenkai: jie linksniuodami bendriesiems vardams irgi dėlioja savo galūnes, pvz., vn. vd. *Meillet*, vn. km. *Meilletego* ir kt. O latviai visus svetimus vardus net ištisai latvina, taigi jie už mus eina dar toliau.

Bet prasčiausia yra, kai R. Mironas, mėgdamas daug kur apie kitus gana smarkiai atsiliepti ir savo išmaningumą rodyti, tuojau suklumpa, kai paliečia kokį kalbos mokslo dalyką. Štai jis ir vėl naują nesąmonę pareiškė, tvirtindamas, kad graikų *oikos*, kilęs iš **voikos*, esąs tolygus mūsų *vaikas*! Tai jau tikrai *horribile dictu*: jau kas kas, bet kiekvienas, bent kiek rimčiau pretenduojąs į mokslą, daugiau negali tokių niekų plepėti. Apie tokius dalykus rašant, mažiausia reikia bent vieną kitą etimologinį žodyną pavartyti (pvz., E. Boisacqo Dictionaire étymologique de la langue grecque, A. Waldės ir J. Pokornio Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen ir kt.). Jeigu jis ten bent viena akimi būtų pažvelgęs, būtų galėjęs lengvai patirti, kad gr. *oikos* „namas“ < **voikos* = lot. *vīcus* (irgi iš **voicos*) ir toliau yra giminingas ne mūsų *vaikui*, bet *vieš-pačiui, viēš-niai*, būdvardžiui *viēšas*, latvių *vìesis* „svečias“, sen. slavų *вьсь* „sodžius“ ir kt. Senesnę reikšmę dar rodo *viešėti*, t. y. būti *viešėje,* viešnāgėje, kieme (plg. *kieminėti*). Taip pat ir *viēšpats* (iš senesnio *viešpatìs*) seniau yra buvęs tik paprastas kiemo, kilties valdovas. Taigi sen. graikų *oikos* su mūsų *vaiku* neturi nieko bendro. *Vaiką* K. Būga yra jungęs su *veĩkti, véikus, vỹkti, vikrùs* (žr. Kalba ir senovė 27), o R. Trautmannas su sen. slavų *-вькъ* žodyje *чловѣкъ* iš **чьловѣкъ*.

Iš šito pavyzdžio dar kartą matyti, kad R. Mironui, ką apie kalbos dalykus sprendžiant, reikia, jei ne pasimokyti, tai bent apdairesniam būti. Ir tai ne vien šituo atsitikimu. Štai savo straipsnio gale jis sako, kad „gera būtų rašyti *daigtas*, gal taip pat ir *dugtė*“. Tai bent pasakyta: net pats Aušros laikų Višteliauskas nebegalėtų su juo konkuruoti! Bet ... tesie palaiminti, kurie tokiais sapnais tiki, – mes jau *daikto* nebejungsime su *dáigas, díegti*, nes latvių *daiks* „daiktas, dalykas, įrankis“, *daiceklis* „įvairūs maži, mažiau žinomi daiktai“ ir kt. visai nerodo, kad čia kada nors būtų buvusi šaknis *daig-*. Kita vertus, kodėl R. Mironas mūsų visuomenei *dukters* vietoje yra linkęs siūlyti tik *dugtė*, o ne, sakysime, kokią nors indoeuropišką **dugatė*, su kuria sen. indų

duhitā (*duhitár-*), rodos, taip galėtų santykiauti, kaip kad sen. indų *sthitáh* „stovįs“, gr. *statos* „pastatytas, stovįs“ santykiauja su mūsų *stãtas*? Bet čia, atrodo, jau į pašelmenius nuvažiuojame, ir todėl R. Mirono „išminties“ šiuo tarpu daugiau nebenagrinėsiu.

Vairas, 1937 m., X, 178–180

A. Churginas, DU FRONTU

Autorius tariasi savo laiku Vaire pasakęs labai svarbių dalykų, kad dabar net antrą kartą jau spausdintą straipsnį dar randa reikalinga kitame laikraštyje*) pakartoti su visomis nesąmonėmis ir tomis pačiomis klaidomis, kurių pirmiau buvo prirašęs. Čia jis vėl kalba apie GK monopolį, apie jos absoliutizmą, apie tai, kad V. Krėvė seniau kalbos „taisovus“ vadino „blusininkais“ ir t.t. t.t. Čia visko nerandu jokio reikalo nagrinėti ir su A. Churginu ginčytis: dėl pagrindinių dalykų jau esu pasisakęs š. m. GK 123–125 psl. Ten tarp ko kito jau yra pasisakyta dėl svetimybių vartojimo, dėl *jis atviras su mumis* ir kt. Tik čia vieną dalyką norėčiau pastebėti: autorius be reikalo prisimena V. Krėvę ir „blusininkus“: gali būti, kad V. Krėvė dabar visai kitaip mano apie kalbininkus, kaip seniau. Tad skarelėje suvyniota tite nėra ko džiaugtis. Antra vertus, A. Churgino ir R. Mirono didžiai pamėgtas neribotas skonis ar palaida laisvė nėra vienintelis literatūrinės kalbos kūrybos pagrindas, – kiekvienas geras rašytojas dar turi būti ir savo krašto, savo tautos, taigi ir savo kalbos atstõvas; be individualinės, jis turi dar skaitytis ir su bendrine vartosena. K. Vossleris sako: „Kas peršoka vartosenos instanciją, tas vis tiek, kalbėtojas ar tyrėjas, prasilenkia su kalbos esme ir grebezoja. Kas nusideda vokiečių (šiuo atveju galėtume pasakyti: l i e t u v i ų, *P. S.*) kalbos vartosenai, tas kalba netaisyklingai, jo kalba yra nevokiška ir, kalbos prasmės atžvilgiu, tiek pat, kiek netautiška, net lyg n e n a t ū r a l i, žinoma, tik, kiek kalbos vartosena yra jos prigimtis“ (žr. jo „Geist und Kultur in der Sprache“ 90 t.). Nuo bendrinės kalbos vartosenos tad negali būti laisvas ir rašytojas. Mūsų nuomone, čia kreivai suprastos absoliutinės laisvės negali būti: kiekvienas sąmoningas didelis rašytojas

*) Tame pačiame, kuris, trokšdamas didelės laisvės kalbos vartosenoje, rašo, pvz., kad ir šitaip: *pasauliniai* pagarsėjęs nūn sovietų mokslininkas!

pirmiausia gerai moka savo gimtąją kalbą, pažįsta jos įpročius, palinkimus ir tik tada jau laisvai kuria savo individualinę kalbą. Tad kalbėti apie kokius čia varžtus yra tuščias dalykas.

Dabar patys įrodymai. Kuo A. Churginas remia savo teigimus? GK, tiesa, dėl formato mažumo savo skaitytojams dažnai pasako labai suglaustai ir trumpai, bet taip, kad prireikus ji galėtų juos pagrįsti, įrodyti. O jis graibstosi aplink, visko prišneka, griebiasi visokių priemonių, net pašaipos ir silogistinių mandrybių, bet vieno dalyko nepadaro – neima gyvosios kalbos duomenų ir jų kalbiškai neaiškina. Tam aiškus pavyzdys yra jo svaičiojimas dėl *jis yra su visais palankus, atviras* ir kt. (žr. š. m. GK 124). Jeigu jis būtų kaip reikiant susipažinęs su atitinkamais gyvosios kalbos duomenimis, su prielinknio *su* vartojimu lietuvių kalboje, būtų kitaip nušnekėjęs. Tas pat yra ir su jo išvirkščiais posakiais: *Graudenis yra su keturiais namais ir dviem dvarais* ir kt. Tai nėra „kaip lauke šauksi, taip miške atsilieps...", – tai tėra tik nuo koto nuslydimas: jei A. Churginas pateisina *jis pajuto atsparumo nepasiduoti*, tai jis, eidamas iki galo, turi pateisinti ir *jis pajuto skubumo į miestą važiuoti* ir kt. Tai nėra jokia baidyklė, kaip jis vaizduojasi, bet aiški asociacinė išvada. Štai dabar ir mūsų laikraščiai dažnai rašo: *jis neturi galimumo mokytis* ir kt. A. Churgino Graudeniu juk galima ir tai pateisinti. Bet čia jau prasideda grebezojimas, ne rimtas kalbos dalykų svarstymas, ir todėl nebėra jokios prasmės leistis į platesnes diskusijas su juo. Geriau palauksime, kol jis kokių naujų „mandrybių" parašys, – tada ir mes reaguosime, kaip kad šį kartą esame reagavę į jo kolegos R. Mirono sapaliojimus.

Literatūros Naujienos, 1937 m., Nr. 8

V. Adomėnas, GYVAS ŽODYNO REIKALAS

Autorius didžiai sielojasi žodynų trūkumu. Dėl to jis rašo: „Labai retas gali taip išmokti svetimą kalbą, kad galėtų jon versti be žodyno. Padoraus žodyno, lyg tyčia, beveik neturime nė vieno... Turtingų, didelių žodynų trūkumas, bet ne gerų veikalų, bene bus svarbioji priežastis, iki šiol izoliavusi mūsų literatūrinį gyvenimą".

Tai perskaičius, atrodo, kad didžiausias mūsų verstinės literatūros negalavimo kaltininkas yra didelio žodyno nebuvimas. Bet argi pasidėjus žodyną ant stalo, jau bus galima ir gerai versti? Ar tada jau nieko daugiau nebereikės? Mums rodos, gerai abi verčiamąsias kal-

bas reikės ir tada mokėti: kaip reikiant nemokant kurios kalbos, negali būti ir gero vertimo. Juk dabar daugiausia verčia ne iš originalo, bet iš antro ar trečio vertimo. Verčia dažniausiai nesuprasdami paties teksto, kaip reikiant nepasiruošę, neišstudijavę verčiamojo veikalo, to veikalo autoriaus kūrybos, jo stiliaus, kalbos ypatybių, ir nori, kad būtų geras vertimas. Dažnai dabar verčia skubomis, tik taip sau, kad tik būtų galima greičiau atiduoti spausdinti. Čia, žinoma, nedaug ką galės padėti ir geriausias žodynas. Kurie gerai moka kalbą, ir dabar gali ką neprastai išversti ar parašyti.

Savaime suprantama, geras lietuvių kalbos žodynas yra labai reikalingas, jo mes visi laukiame; bet kad jis vienas ir vertėją padarytų visai gerą, tuo mes netikime.

Literatūros Naujienos, 1937 m., Nr. 8

(Gimtoji kalba, 1937 m., 10 sąs., p. 169–170)

J. Balčikonis, DĖL LITERATŪROS PREMIJŲ

Savo laiku (š. m. GK 68–69) esame iškėlę aikštėn L. Dovydėno „Brolių Domeikų" kalbos gerybes ir prastybes. Dabar J. Balčikonis čia vėl rašo apie to veikalo antrojo leidimo kalbą. Žodyno ir sintaksės klaidų jis randa nedaug. Daug daugiau yra radęs nereikalingų barbarizmų, o daugiausia nevienodų žodžių lyčių ir posakių. Prieš tokį įvairavimą jis pasisako gana griežtai: vargiai, sako, atsirastų tokių mokytojų, kurie galėtų savo mokiniams leisti vartoti tokias nevienodybes, kokių pilna šioje L. Dovydėno knygoje. Dėl to tenka čia ir mums pasisakyti.

Iš ne vieno rašytojo yra tekę girdėti, kad literatūrinėje kalboje nevienodybės dažnai esančios reikalingos stiliaus gyvumui ir skambumui. Tai, žinoma, yra galimas daiktas, bet tik kur ir kokias nevienodybes vartoti? Sakysime, eiliuotinėje kalboje rašytojas gali būti daug laisvesnis kaip prozinėje: čia jis, be abejonės, gali vartoti, kur nori, pilnas ar trumpas, naujovines ar senovines, tarmines ar bendrines lytis. Beletristinėje kalboje vis dėlto reikia ne vien koloritiškumo, natūralumo, bet ir kokios nors tvarkos. Jei kurios įvairios gyvosios kalbos lytys aiškiai reiškia įvairius reikšmės atspalvius, tai vargiai galima jas patarti, pvz., apysakos kalboje vartoti be jokios atodairos, kaip papuola. Juo mažiau literatūrinės kalbos kūrybai yra reikalinga rašybinė páiniava. Iš kitos pusės individualinė rašytojo kalba negali būti

padrika: ji, mano supratimu, įvairovę ir vienovę turi taip sujungti, kad skaitytojas nejučiomis gautų vieningos, natūralios kalbos įspūdį, kad tos kalbos koloritiškumas jam atrodytų ne dirbtinis, bet visai gyvas, darnus, tinkamas individualinei autoriaus galvosenai ir jausenai reikšti. Jei kas, pvz., į gudno kapso V. Kudirkos kalbą prikaišiotų visokių žemaitybių ir rytietybių, tai apie jo individualinę, kapsišką, kalbą jau nebebūtų galima kalbėti: tada išnyktų visas jo būdingas vakarietiškumas. Arba štai A. Smetonos raštų kalba: kur galėdamas, jis vartoja savo krašto senovines lytis ir įvairių įvairiausius žodžius, iš visokių šaltinių surankiotus, bet savo kalbos struktūra bei jos kompoziciniu pobūdžiu pasilieka visai savotiškas, tipiškas rytietis aukštaitis, individuali asmenybė, ir tuo pat metu natūraliai artimas visiems lietuviams. Tą pat galime pasakyti ir apie Valį Daugą: jis savo gražia, taisyklinga kalba, be jokių nereikalingų barbarizmų ir dirbtinai suraizgiotų nevienodybių, pasirodo esąs tikras rytietis aukštaitis, mokąs aiškiai, gyvai ir būdingai reikštis visiems lietuviams, ne tik rytiečiams aukštaičiams. Taigi padrikas įvairių tarminių lyčių mišinys ar barbarizmų prigrūdimas dar nerodo rašytojo kalbos gyvumo ar kokio ypatingo stiliškumo. Dėl to mūsų jaunesnieji rašytojai turėtų daugiau pagalvoti ir, gal būt, šį dalyką plačiau panagrinėti.

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 516

(Gimtoji kalba, 1937 m., 11 sąs., p. 154–156)

Br. Raila, PRANCŪZŲ KALBOS GYNIMAS. Pavyzdys tiems, kuriems „įkyrėjo" lietuvių kalbos taisymai.

Paskutiniu laiku vienas kitas spaudoje ėmė tvirtinti, kad bendrinės kalbos negalima taisyti, tobulinti, kad kalbininkų uždavinys yra tik kalbos duomenis registruoti, juos vien moksliškai aiškinti ir t.t. Kai mes nurodėme visą eilę valstybių, kur bendrinės kalbos kultūra yra labai intensyviai rūpinamasi, tada buvo tai negirdomis nuleista.

Šito straipsnio autorius, dabar esąs Prancūzijoje, tvirtina tą pat, ką ir mes savo laiku esame sakę. Jis sako, kad prancūzai, jau lygiai tris šimtus metų sistemingai rūpinęsi savo bendrinės kalbos kultūra, tuo nenustoja ir dabar rūpinęsi. Tam jie ne tik laikraščiuose, bet ir specialiuose žurnaluose svarstą, gvildeną praktinius kalbos dalykus ir stropiai žiūrį, kad gyvenime jie kaip reikiant būtų vartojami. „Todėl, – rašo jis toliau, – stačiai yra nesąmonė išgirsti mūsų visuomenės sluoks-

niuose gana dažną nusiskundimą „įkyrėjusiais“ kalbos taisymais ir net pasipiktinimą daugiau ar mažiau sėkmingomis pastangomis tų žmonių, kurie turi kantrybės pamokyti labiau taisyklingos ir gyvos lietuvių kalbos mūsų visuomenę, labai išpuikusią, bet tos kalbos vis dėlto dar per menkai temokančią“. Savo straipsnį jis šiaip baigia: „Atrodo, kad ir lietuvių spaudoje reikia ne mažinti, o tik didinti straipsnius, kuriuose būtų pateikiama daugiau rimtų kalbos taisymų. Ir rašytojas, ir laikraštininkas, ir pirklys, ir biuro tarnautojas, o taip pat net ir mūsų kalbos „gyvasis šaltinis“ sodietis – šiandien jau visi turi mokytis mūsų bendrinės kalbos“.

Šitą straipsnį perskaičius, ateina viena mintis į galvą: kaip būtų gera, kad kai kurie mūsų laikraščiai, užuot sėję kartybę, ramiu ir pozityviu darbu daugiau prisidėtų prie bendrinės kalbos kultūros ugdymo, – prie kultūros, kurios dar taip daug reikia, o darbininkų turime tiek maža!

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 476

J. Žlabys, YRA TIKTAI VIENAS LIETUVIŲ KALBOS FRONTAS

Neseniai atsirado trys temperamentingi vyrukai, kurie pasišovė lig šiol dirbtąjį bendrinės kalbos darbą supuiskoti, paversti niekais ir ant jo kryžių pastatyti. Bet tas jų žygis greitai susilaukė atgarsio. Pirmiausia pati GK ėmė tuojau sklaidyti jų sukeltąsias dulkes. Vėliau dėl jų nedviprasmiškai pasisakė A. N. Liet. Aide (žr. š. m. GK 140 t.) Dabar štai prabyla ir šio straipsnio autorius. Tarp ko kito jis šiaip rašo: „Iš spaudoj pasirodžiusių straipsnių pradėta kalbėti ir rašyti apie kažkokius du lietuvių kalbos frontus. Vienas frontas esąs rašytojų, o kitas kalbininkų. Bet iš viso tegalima kalbėti tiktai apie vieną lietuvių kalbos frontą... Bendrinę kalbą, tarmes geriausiai pažįsta kalbininkai, ir čia tenka visiems, dirbantiems spaudos darbą, su jais bendrai tartis“. Pastebėjęs, kad su svetimomis, padirbtomis ir tariamomis brangenybėmis reikia kovoti, jis toliau rašo: „Be abejo, kad ir lietuvių kalbai atneštos svetimos sąvokos, nors ir išreikštos lietuviškais žodžiais, vis dėlto pasiliks svetimos sąvokos... Vertimas tik tada pasidaro geras, jei tas svetimas gijas, svetimas sąvokas mokama savo žodžiais, savo kalba atausti“. Jei kas sako, kad lietuviams tinką ir tokie posakiai, kaip, pvz., „Mane šiltai priėmė“, „Man barzdą prisiuvo“, „Aš neturiu kaip užmušti laiko“, tai tie labai klysta. To negalima pateisinti ir tuo

tvirtinimu, kad ir „kitos tautos turi panašių skolinių“, nes dabar daugelis tautų tos svetimos įtakos jau kratosi. Taip pat autorius nesutinka ir su tuo, kad „lietuvių kalbos išmintį, jos metaforas galėtų kurti svetimų tautų žmonės. Jei taip atsitiktų, tai jie bematant atneštų savo ar svetimos tautos psichės kūrinių... Tad ar verta priimti visa, kas yra svetima sukurta, ir būti patiems nekūrybingiems? Neverta!“ Straipsnio gale jis aiškiai atsiriboja nuo laisvininkų fronto: „Bet čia kaip tik ir yra skirtingi mano norai, kad mūsų kalba būtų savaiminga, kūrybinga, o ne kažkoks svetimų sąvokų mišinys... Todėl negaliu sutikti, kad lietuvių kalbos atžvilgiu būčiau antram kalbos fronte, nes yra tiktai vienas lietuvių kalbos frontas“.

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 491

Gimtosios kalbos kalbinės naujienos

Atpasakojęs GK 8 sąsiuvinio straipsnių turinį ir pastebėjęs, kad straipsniu „Iš naujybinės kalbos praktikos“ atsakyta paskutiniu laiku pradėjusiems GK pulti karštagalviams, autorius rašo: „Šia proga vėl tenka pasigailėti, kad vis dar atsiranda asmenų, kurie mūsų bendrinėje kalboje pradeda virti košę. Tenka dar kartą pakartoti, kad tas košės virimas neina į mūsų bendrinės kalbos gerinimo ir tobulinimo sveikatą. Rimtas bendrinės kalbos kūrybos darbas privalo nusimanymo, susiklausymo, drausmės ir geros valios“.

Tai yra visai teisingai pastebėta, ir mes prie to nieko daugiau negalime pridėti.

Lietuvos Aidas, 1937 m., Nr. 506

RECENZIJOS

Б. Серейский, Систематическое руководство к изучению литовскаго языка. Часть первая. Kaunas, 1929. „Spaudos Fondo“ leidinys. XXIII+376 pusl.

(Kalba, 1930 m., t. I, sąs. 1, p. 44–53)

Lietuvių kalbos dalykai nelietuvių mokyklose, šiaip ar taip kalbėsime, buvo didžiai apleisti: tam reikalui ligšiol nebuvo net doro vadovėlio, parašyto nelietuvių kalba. Platesnis šios rūšies vadovėlis yra štai šis B. Sereiskio darbas.

Iš lietuviškai rašyto autoriaus pasiaiškinimo matyti, kad nebus tenkinamasi pirmąja to vadovėlio dalimi: antroji dalis jau esanti paruošta spausdinti, o trečioji tebetvarkoma. Bet ir to dar negana: šis darbas yra norima dar „išleisti kitomis mūsų krašto kalbomis, pirmiausia – žydiškai“. Taip pat autoriaus tikimasi šį darbą „būsiant kiek naudingą ir lietuviams“, nes jame esąs sudėjęs „nemaža kalbos mokomosios ir tiriamosios medžiagos“. Taigi tenka kiek platėliau susipažinti su šiuo darbu, juo labiau dėl to, kad autorius, ilgai dirbęs prakaitavęs, nori dabar pataisomas, ne baramas.

1. Pirmiausia krinta į akį vadoveliniai šaltiniai: be Jauniaus, Kuršaičio, Rygiškių Jono ir Schleicherio vieno kito rašto, autorius nurodo visą eilę serbų, lotynų, anglų, esperanto ir kitų kalbų vadovėlių, tik rusiškai rašytų. Pagrindesnių, naujesnių šaltinių čia nematome. Vienas iš tokių šaltinių, kuriuo naudotasi įvadui, yra И. А. Кацель'о „Исторія Литвы“ (Часть I. Ковно, 1921), tai yra visai prasta, vietomis didžiai pasenusi kompiliacija; to veikalo recenziją žr. 1921 m., „Šv. Darbo“ IX–X, 139 p.p.

2. Kita autoriaus klaida yra ta, kad jis nemoka aiškiai skirti lingvistikos nuo filologijos: J. Jablonskis jam yra „крупнейший литов-

ский лингвист“, o K. Būga „известнейший литовский филолог“ (200 p.). Tai jau neteisybė: K. Būga tėra buvęs tik lingvistas (kalbininkas mokslininkas). Filologai rūpinasi tiek rašytiniais, tiek sakytiniais kalbos padarais ir juos vertina dvasinės kultūros požvilgiu; taigi filologas, kitaip sakant, yra literatūros mokslininkas, kuris tiria literatūros istorijos šaltinius, t. y. betarpiškai žinojimo pagrindu einančius faktus. O tuo tarpu lingvistas tiria kalbą tam tikrais metodologiškais būdais dėl pačios kalbos, ne dėl ko kito; jam eina į pagalbą eksperimentaliniai kalbos potyriai (pav., fonetikoje); lyginamasis kalbų metodas ir t. t. Lingvistika su filologija taip santykiauja, kaip botanika su agrikultūra. Plg. A. Noreen'o „Einführung in die wissensch. Betrachtung der Sprache“ (Halle a. S., 1923), 35 psl.

3. Taip pat daug ką be pagrindo rašo autorius ir savo įvade (XX–XXIII p.). Tuo, kad lietuviai anksčiau už kitas indoeuropiečių tautas nuo arijų atsiskyrė ir atsikraustė iš Azijos į Europą, sunku tikėti: viena, ide. protėvynės buveinė dar nėr visai aiškiai surasta; o antra, ligšioliniai mokslo įrodymai sako tą protėvynę veikiau buvus Europoje, ne Azijoje. Nėra pagrindo taip pat tvirtinti, kad tokios pasaulinės garsenybės, kaip Schleicheris, Nesselmannas, Kuršaitis, Leskienas, Bezzenbergeris, Trautmannas, Gerullis, Šachmatovas, Fortunatovas, Baudoin de Courtenay, Endzelynas, Jaunius, Būga ir kt. būtų radę, jog lietuvių kalba iš visų ide. kalbų yra ne tik artimiausia sanskritui, bet dar senesnė už jas visas ir turi dar tokių arijų kalbų ypatybių, kurių neturi jokia kita ide. kalba: tai yra romantiškas, naivus priešaurinės gadynės póstringavimas. Ir tikrai: Gerullis, J. Endzelynas, Trautmannas ir kt. šiandien apie tai kaip tik mažiausia šneka; jie pradeda savo darbą ne nuo ide. prokalbės, bet nuo šiandieninės gyvosios kalbos, ir eina tol, kol turi ištikimų duomenų. Dabartiniai kaikurie lyginamojo kalbos mokslo atstovai drįsta net sakyti, kad rekonstruotos ide. formos ar garsai tėra simboliai. Taigi tuo, ką darė Schleicheris, rekonstruodamas ištisus indoeuropiškus tekstus, šiandien maža kas betiki. Nesselmannui, Kuršaičiui yra daugiausia rūpėję praktiniai kalbos dalykai, ne rekonstrukcijos. Pagaliau ir šiaip jau neverta kalbėti apie išskirtinį lietuvių kalbos artimumą sanskritui. Kur kas daugiau yra pagrindo kalbėti apie didesnį slavų ir aisčių (baltų) kalbų artimumą; pav.: krùvinas : slav. кръвьнъ, instr. pl. móterimis : sl. материмі, rankà : sl. рǫка, žẽmiškas : sl.

zemьskъ, sėmenų̃ : sl. sěmenъ, dešimtas : sl. desętъ, dúomi : sl. damь (<*dōdmi), basàsis : sl. bosъjь, vedus : sl. vedъ, vedusio : sl. vedъša (<*vedus-i̯ā)... Skaitydami sanskritišką tekstą, tokių bendrybių mes ne daugiau surasime, kaip tarp lietuvių ir graikų bei gotų kalbų.

4. Daug kur šlubuoja ir vadovėlio fonetika. Tuojau krinta į akis terminologijos nevienodumas: ą, ę, į, ų vadina jis ne „носовыми", nes tie balsiai rašomoj kalboj nėsą „носовые", ir ne „бывшими носовыми", bet „nosinėmis" (V p.). Taip jis iš tikrųjų daro 2 p.; o 6 pusl. jau sako „бывшие носовые", kurių jis nesiryžo vartoti V p. Tuo būdu išeina nei ratai nei dviračiai: 2 ir 6 pusl. sako, kad ą, ę, į, ų yra ilgi garsai, bet juos vadina vis dėlto lietuviškai – „nosinėmis". Ar nelietuvis supras iš tokio termino ką daugiau?

Nevykusiai kalba autorius ir apie minkštinamąjį balsį **i**: **i**, stovėdamas tarp priebalsio ir balsių a, ą, o, u, ų, ū ne minkština priešstovinčio priebalsio, bet parodo, kad prieš tuos balsius stovi minkštas priebalsis [1]). Taigi žody sąsiuvinis **si** yra lygus **ś** (minkštasis **s**). Kas kita yra to žodžio skiemenys **-vi-**, **-nis**: čia prieš **i** stovį priebalsiai **v** ir **n** tikrai yra suminkštėję; čia mes negalime pasakyti, kad **vi**, **ni** yra lygus **v́**, **ń** (t. y. minkštam **v**, **n**); juo labiau to negalime pasakyti apie **i** žodyje sniegas: čia **ie** yra dvibalsis, kilęs iš **ei**; taigi tas **i** yra neatskiriamai suaugęs su **e**, ir todėl netiesa, kad šitas **i** galėtų čia būti nesavarankis, vien minkštinamas garsas.

5. Visame vadovėlyje daug vietos yra skiriama kirčiavimui. Jo pagrindu sakosi autorius ėmęs vakariečių panemuniečių tarmės patarmę, kuri šiandien sudaranti rašomosios kalbos pagrindą. Man rodos, šitas pagrindas yra persiauras: tuo pagrindu turėtų eiti Vilkyškių, Naumiesčio, Sintautų, Griškabūdžio, Seredžiaus, Pilviškių, Marijampolės, Vilkaviškio ir kt. parapijų šnektos. Tos formos, kurios tose šnektose didžiai įvairuoja, gali būti parinktos bendriausios.

Bet dar svarbesnis dalykas yra, kaip tuo pagrindu yra autoriaus naudojamasi. Savo pasiaiškinime (V p.) jis sako: „Žodžių kirčius, priegaides ir jų šokinėjimą esu tikrinęs iš kelių patikimų tos patarmės atstovų, o daugiausia esu išklausinėjęs iš prof. J. Jablonskio. Įvairios

[1]) Po minkštųjų priebalsių platieji balsiai (a, o, u) yra tariami kitaip (burnos pryšakiu).

tos patarmės šnektos kiek skiriasi nuo viena kitos, bet kalbininkai atskirs nuo kitų prof. Jablonskio šnektą kad ir šių kelių šimtų pavyzdžių – kai kurių šios šnektos ypatybių". Iš šito migloto pasakymo aš suprantu, kad toliau autoriaus surašytieji duomenys yra prof. Jablonskio šnektos ir tą šnektą jie skiria nuo kitų vakariečių panemuniečių patarmės šnektų. O jeigu taip iš tikrųjų yra, tai tie duomenys turi būti Jablonskio šnektoje. Bet aš čia abejoju B. Sereiskiu: kaikuriuos dalykus jis yra čia, švelniai tariant, gražiai padrožęs. Ir štai kodėl. Pirmiausia tai duoda progos įtarti autoriaus surašytosios svetimybės: Voĩga, Loñdonas, Voĩchovas, Nòjus, sòboras... Tai yra ne kas kita, kaip gyvas autoriaus normalizacijos padaras arba Kauno Laisvės alėjos tarimas (pav., sòboras). Taip pat visai neįtikima yra, kad kaltiniai žodžiai charakterizuotų J. Jablonskio šnektą; pav., žodžio *dáilės „изящное искусство" nėra nei gyvojoj žmonių kalboj, nei raštuose; žmonių kalboj tėra tik dailẽ, -ẽs, daĩlę, žr. 1927 m. „Šv. Darbo" XI, 1233, 1929 m. „ŠD."[2] III, 231. Nieko čia negali padėti ir báilė „трусость" bei bailẽ „трусиха": viena, šalia bailẽs turime žodį bailỹs, baĩlį, o šalia dailẽs nėra žodžio *dailỹs, daĩlio; antra, bailẽ reiškia asmenį, o dailẽ niekados to nereiškė. Todėl šitokios *dáilės ir dailẽs argumentacijos, kurią mums rašo Rygiškių Jonas „Mūsų kalbos žodynėlio dalykuose" (Kaunas, 1929) 8 p. ir kurios laikosi Sereiskis (VI p.), negali būti. Tas pat galima pasakyti apie naujadarus svetimašãlis „иностранец" ir svetimãšalis „иностранное государство" ir kt. Apie kitus tame vadovėly kirčiuojamus dalykus yra štai kas pasakytina:

Acc. sg. brū̃kšnį yra rašytinas su cirkumfleksu: brū̃kšnį Vilkav.; plg. brū̃kšmis Sint.

Bjaurỹbė, dorỹbė, brangenýbė, sunkenýbė, gėrýbė (V p.) Vilkyškių, Sintautų, Vilkaviškio, Naumiesčio (pav., Slibinuose) ir kitose parapijose nėr taip skiriama, – čia sakoma dažniausiai su cirkumfleksu: bjaurỹbė, brangenỹbė, gėrỹbė; todėl visai nėra reikalo čia beskirstyti priesagos -ỹbė ir -ýbė.

*Lavõnas (VI p.) Kuršaičiui (Lit.-deut. Wb. 223 p.), Būgai (Kalba ir Senovė 190, 273), pačiam R. Jonui (Liet. kalbos gramatika [2]210),

[2] Sutrumpinimus žr. 630 p.

taip pat Vilkyškių, Sintautų, Seredžiaus parapijų atstovams, žemaičiams (pav., endriejaviškiams, salantiškiams...) ir kt. yra tik akūtinis, t. y. lavónas; todėl yra rašytinas tik lavónas ne *lavõnas.

Vietoj acc. sg. dařganą (VI p.) yra rašytina dárganą, šalia nom. sg. darganà, -õs Naum., Sintautai, Seredžius arba dárgana, -os Kurš., Jaunius (Kvėd.), Endr.; plg. dérgia oras Sint., žem...

Panemuniečiams yra žinoma ne výža, -os – tą žodį drauge su výžena ir výžti pažįsta žemaičiai, – bet vyžà, gen. sg. výžos arba vyžõs, acc. sg. výžą; todėl taip reikia ir rašomojoj kalboj šis žodis kirčiuoti.

Palangẽs vietoj panemuniečiai daugiausia sako palángė, -ės Naum., Sint., Ser. (taip sako ir rytiečiai), o ne palangẽ (VI p.).

Kretingõs acc. sg. turime rašyti Krẽtingą, ne Krėtingą, nes taip taria patys kretingiškiai.

Naumiestiniai, sintautiniai, vilkaviškiniai ir kt. loc. sg. nuo kálnas, -aĩ taria ne kálne (VI p.), bet kalnè; kálne sako daugiausia tie, kurių yra ir kálnai, -ų, -ams (pav., ryt., žem.); todėl rašytina pirmiausia yra kalnè.

Rašomojoj kalboj yra rašytini būdvardžiai dosnùs, acc. sg. dõsnų Vilkyškiai, Alsėd., taip pat doslùs, dõslų Naum., kniūpsčias Sint., Ser., Endr., Slnt. ir kt. (arba kniūbsčias, plg. kniùbti, kniūboti, kniūbsoti...) ir skaidrùs, ne dósnus, kniùpsčias, žem. skáidrus (VI p.). Kniūpsčias, -ia autorius jau teisingai rašo 55 pusl.

Jūs (VII p.), prĩe (ib.) reikia rašyti su cirkumfleksu: jũs Sint., Kurš., žem.; acc. juõs (plg. tiẽ, acc. tuõs...), priẽ.

Vietoj Anýkščiai (21 p.) būtinai reikia rašyti Anykščiaĩ, -iū̃, Anýkščius, nes taip taria patys anykštėnai.

Bendrinei kalbai yra artesnis ùrvas, -aĩ Naum., Sint., Ser., Virb., – taip sako žemaičiai ir rytų augštaičiai, – ne ur̃vas, -aĩ Vilkav., Leip. (37 p.).

Vakariečiai sõdžiaus (80 p.) nepažįsta; jo vietoj jie turi tik káimą; todėl, man rodos, bendrinei kalbai geriau yra vartoti dzūkų sodžiùs, -iaũs, sõdžių, kaip kad K. Būga darė (žr. Liet. kalbos žod. I sąsiuv. XXVIII p.).

Vietoj šakotìnis, -ė (117 p.) veikiau bus šakótinis, -ė šalia šakótas, -a; plg. giedótinės, skaitýtinės mišios...

Šalia ūksmẽ, -ẽs, ūksmę žem. yra lauktinas ūksmìngas, ne ū́ksmingas, kaip B. Sereiskis rašo.

Maž. Lietuvos žmonių kalboje Kuršaičio ir J. Gerullio liudymu tėra tik kárdas, -aĩ; taip reikia jis sakyti ir rašomojoj kalboj; Sereiskio kařdas, -aĩ nėra patvirtinamas. Plg. Būga KS. 117.

Prieveiksmio kařtkartėmis (308 p.) iš vakariečių tarmės netenka patirti; jį pažįsta daugiausia tik žemaičiai, bet jie sako ne kařtkartėmis, o kártkartėmis; todėl taip reikia šis žodis ir rašyti.

Rašomojoj kalboj rašytinas põpierius, -iaus arba põpiera, -os Vilk., Sint., Ser., bet ne pópieris (18 p.).

6. Pagaliau nevykusiai kalba autorius apie kirčių ir priegaidžių ženklus: 9 pusl. jis rašo знаки ударения (kiřčių ženklaĩ), акут (dešinìnis kiřtis), циркумфлекс (riestìnis kiřtis) ir гравис (kairìnis kiřtis); o 119 pusl. jis turi net tvirtaprãdį, tvirtagãlį ir trum̃pą kirtį. Taip iš tikrųjų tuos ženklus vadina ir Rygiškių Jonas antrojo leidimo „Lietuvių kalbos gramatikos“ 10 pusl. ir „Lietuvių kalbos vadovėlio“ 9 pusl. Bet tam nėra jokio pagrindo: kirčiu mes „iškertame“, t. y. išskiriame kurį skiemenį iš kitų skiemenų tarpo, t. y. pažymime jo tvirtį (Druck); o priegaide (intonacija) pažymime balso kilimą, tįsimą arba kritimą, t. y. Tonhöhe. Paprastai kirčiu išskiriamasis skiemuo dėl aiškumo nebėra ypatingu ženklu žymimas; tik mokslinėj kalbos literatūroj tai yra daroma. Bet priegaidės yra visuomet žymimos akūtu (´), cirkumfleksu (~) ir graviu (`); taigi šitie ženklai yra ne kirčių, bet priegaidžių, ir todėl tegali būti tik tvirtapradės ir tvirtagalės arba dešininės, riestinės ir kairinės priegaidės.

7. B. Sereiskis nevisai atsargiai elgiasi su kaikuriais atskirais žodžiais. Pav.:

Į svetimųjų žodžių skaičių jis įterpia ir sklypą su lavonu (VII p.), bet tuo jam niekas netikės, nes abu šie žodžiai yra mūsų: pirmojo negalime atskirti nuo viekšninio (žemės) sklim̃pio, lot. lībum „Kuchen, Fladen“, o antrojo (drauge su šiauliečių liavónu) nuo liautis (gyvenus), prūsų au-laut „numirti“ ir kt., žr. Būga Изв. XVII 1, 31, Priesaga -ūnas 454, Trautmann Wb. 161.

Prieveiksmių visumet ir niekumet (35 p.) nebeverta pirmoje vietoje bendrinei kalbai teikti: viena, visuomet ir nie-

kuomet yra senesni ir dar dabar žemaičių pažįstami; antra, sakydami kuomet, tuomet (ne *kumet, *tumet), nejučiomis, vien iš analogijos, mes, dažniau tesakydami niekada (-os), ėmėme dabar sakyti ir visuomet, niekuomet, – čia jų visai nejungiame su víenusyk, añtrusyk; trečia, tie žodžiai dabar beveik visoj Lietuvoj yra jau įsigalėję.

Būdvardžio bẽdnas, -à (60 p.) mūsų kalboj nėra: tai yra ne kas kita, kaip pagal bėdà, -õs, bẽdą nevykusiai perdirbtas slav. skolinys biẽdnas, -à; iš bėda galėtų būti bẽdinas, -à || sl. bědьnъ (<*bẽdina-); plg. sen. auksinas (dabar auksinis), dùlkinas, mólinas, vaĩginas...

Autorius bent keliose vietose sako, kad rusų немедленно (101 p.) ir сейчас же (229 p.) yra tik tuojaũ, bet ne tùčtuojau. Kodėl? Ar tai yra netikęs žodis? Jei taip, tai Sereiskis labai klysta: šios rūšies reduplikuotinių žodžių yra ir daugiau mūsų kalboje; o antra, jie parodo sutvirtintą žodžio reikšmės láipsnį: nìčnieko Kurš., Kvėd., Endr., Slnt., tùčtuojau Als., Kv., Kurš., pìčpilnis Kv. reiškia beveik tą pat, kaip visái niẽko, ganz und gar nichts; sogleich, sofort; pilnintelis, visai pilnas.

Slav. skoliniai mãdnas, -à (< lenk. modny) 87, falšỹvai (nuo falšỹvas, -à < lenk. falszywy) 147 ir desẽtkas (< gud. десятокъ) 156 yra mums nereikalingi: savo daryba mums yra jie visai svetimi, ir mes juos galime pakeisti savesniais, įmanomesniais žodžiais, būtent – модные костюмы (86 p.) gali mums būti madìniai (madõs) kostiùmai (t. y. kurie madoje yra); dainininkė mums gali ir ne falšyvai dainuoti, – taip griozdiškai vargiai kuris lietuvis pasakys! – bet netikrai, negerai (menkai), klaidingai ar kaip kitaip panašiai; o rusišką sakinį „дайте мне три десятка яиц“ (155 p.) mes lietuviškai pasakysime: duokite man tris dešimtis (trisdešimt) kiaušinių, o ne tris desėtkus kiaušinių, kaip kad B. Sereiskis sako nelietuviams, rusų kultūros auklėtiniams.

Nevisur gyvoje kalboje yra toks skirtas tarp dažnaĩ „часто“ (126 p.) ir tánkiai „тесно“ (в знач. „густо“ 282 p.), kaip kad Sereiskis nori. Vakariečiai (vilkaviškiečiai, sintautiečiai, taip pat Maž. Lietuvoje ir kt.), žemaičiai ir kt. teturi tik tánkus, -i „густой, частый; dicht, oft“ ir tánkiai „густо, часто; dicht, oft“. Daž-

naĩ „часто, oft“ ir tánkiai „густо, dicht“ aiškiai skiria tik rytiečiai. Todėl nėra reikalo to skirto visur reikalauti.

Kad пушка yra patránka (102 p.), sunku yra tikėti: gyvoje kalboje tai yra tik toks žmogus, kuris trañkos, triukšmą kelia; plg. padáuža „válkata, valkūnas“, pakrámta „kuris kitą kraṁto, ėda, rieja“ Višakio Rūda, pašáipa „kuris mėgsta kitą pašiepti“ Ramygala ir t. t. Arba: patrankà, -õs „eine Raupe, eine Krankheit infolge eines Stotzes; ein sehr holpeliger Weg“ K. 299.

Vienók (262 p.) yra senas žodis: jį dažnai vartoja Daukša savo Postilėj; jį pažįsta Nesselmannas (: wienok „allein, einzig, dennoch, aber; wenigstens, gleichviel“ Wb. 64), Kuršaitis, žemaičiai (pav., Valančius) ir kt. Vienók bus atsiradęs iš vienókas: wienokas et wieneropas „uniusmodi, simplex“ Klein Gram. 75, vienókas „einer Art“ K. 502, „einfach, einerlei“ Ness. 64. Mūsiškio vienók reikšmė „dennoch, aber“ galėjo išriedėti ir be lenkiškojo jednak'o įtakos.

Netiesa, kad громко yra tik gařsiai, bet ne balsiai (289 p.): balsiai (šalia balsus) yra ta réikšme vartojamas kaikurių rašytojų (pav., Valančiaus) ir kaikuriose tarmėse, žr. 1928 m. ŠD. VII, 798.

Nóriai reiškia tą pat, kas ir su nóru, mielaĩ ir yra senas, gyvas žmonių kalbos žodis, žr. 1927 m. ŠD. I, 57. Todėl nėra jokio pagrindo sakyti, kad tai yra „неправильное наречие“ (278 p.).

B. Sereiskis kartais taip drąsiai tvirtina, kad, rodos, taip, o ne kitaip turi būti. Bet deja: griežtai galima tvirtinti tik pagrįstais duomenimis. Taigi jo pasakymas: „предлог „virš“ не встречается ни в литовском народном языке, ни в лит. литературе“ (284 p.) yra be jokio pagrindo: žodis virš yra pažįstamas ryt. ir vak.: skrẽgždės skrenda virš vandenio Subačius; čia virš yra sutrumpėjęs iš viršum(i) ar viršuj(e); plg. rýt, poryt.

Autorius sūkalojasi ir nuo mokytojauti: rusų учительствовать verčia jis, kaip ir R. Jonas, žodžiais mókyti, mokytojo darbą dirbti, tik ne žodžiu mokytojauti (293 p.). Teisybė, šis veiksmažodis mums yra retas žodis, – *valgytojauti ir kt. dar neturime; bet, antra vertus, visas posakis „mokytojo darbą dirbti“ negali atstoti учительствовать: aš galiu, pav., dirbdamas mokytojo darbą, ir ne mokytojas būti; mokyti taip pat to

nereiškia, – tai yra учить. Tad ar nevertėtų mums šalia kulti : kulikas : kulikauti, lupti : lupikas : lupikauti, girtuoti : girtuoklis : girtuokliauti ir mokyti : mokytojas : mokytojauti (t. y. mokytoju būti), kaip bernauti, daktarauti, kunigauti... imti vartoti? Plg. 1929 m. ŠD. III, 237.

8. Kaikur B. Sereiskis vartoja, matyti, R. Jono nukaltą kokį žodį, pav., melúotinis, -ė „ложный (слух)“ 136. Čia, aišku, norėta išvengti melagingo, bet vargu: melúotinis gandas nevisai dera su tokiais žodžiais, kaip giedotinės mišios, megztinės pirštinės, drožtiniai dantys ir kt., – tais pavyzdžiais meluotinis turėtų rodyti kokią nors nuolatinę, pasikartojančią rūšį; o tuo tarpu rus. ложный yra tik „unwahr, netikras, pramanytas, sumeluotas...“, čia jokios rūšies nematome. Taip pat mums nepaprastas atrodytų ir meluotinis pranašas, – ne, čia galėtų šalia netikro būti ir melagingas pranašas; plg. pavasaringas gyvulys, pakeleivingas žmogus, gaspadininga mergė...

9. 330 psl. autorius verčia rus. качество (душевное) žodžiais privalumas, savumas, bet be reikalo: tos reikšmės privalumas rašomajai kalbai netinka, nes privalus yra tik „nötig, bedürftig“, privalyti „dürfen, sollen, brauchen“, žr. 1926 m. ŠD. IV, 394/5.

10. Vieną žodį nevykusiai išvertus, negalima suprasti ir tikrosios sakinio reikšmės. Pav., rusiško sakinio „Нет, пожалуйста, Вы ничуть не мешаете мне“ (126 p.) žodį ничуть Sereiskis verčia žodžiu nekiek; bet tai yra neteisinga: rusų ничуть reiškia ne, visai ne, nei trupučio... o mūsiškis nekiek reiškia maža, neperdaug, truputį...; taigi čia turi būti ne nekiek, bet nėkíek arba neikiek, būtent: ne, Tamsta manęs nėkiek (neikiek) netrukdai, arba: Tamsta man nėkiek nekliudai.

11. Kaikurie net ištisi posakiai, man rodos, didžiai abejotini; pav., posakis „kuriam galui“ dažniausiai yra vartojamas niekuo nedėta réikšme: kuriam galui (= kuriam reikalui, tikslui) yra rašomi šitie straipsniai... Bet Sereiskis verčia šitą posakį nevisai mandagiai: на кой чёрт (296 p.)!

Taip pat lietuviai, kiek žinau, eina, keliauja savo keliu arba keliais, bet ne vaga arba vagomis. Todėl posakis „ji eina savo vaga“ (= она идет своей дорогой 38 p.) yra labai nepaprastas.

Iš visa pasakyta tenka tad sau pasidaryti tokių išvadų: B. Sereiskio vadovėlis yra nemažas, rašytas stropiai ir nelietuviams didžiai reikalingas, bet jo su kalbos faktais elgtasi nevisur atsargiai ir su kritika: įvade kartojamos pasenusios mintys, neskiriamos mokslinės sąvokos, negriežtai ir nenuosaikiai nusakyti terminai, šlubuoja fonetika bei akcentologija ir be reikalo ujami visai geri žodyno dalykai arba kaikur jie vartojami nevykusiai. Tai, mano nuomone, antram leidimui reikia būtinai pataisyti.

NB. B. Sereiskis š. m. „Ryto" 26 № yra parašęs plūstamą straipsnį, kuriame mėgina atremti kaikuriuos iš netiesioginių šaltinių nugirstus ar iš V. Kamantausko kirčiuotosios chrestomatijos paimtus dalykus. Tenai jis nė vieno iškelto dalyko neparemia. Tuo būdu netenka daug kalbėti: kalbos dalykus galime įrodinėti tik pačiais kalbos duomenimis; tik jais mes galime ir tarpusavy susikalbėti. Pav., su pačiu R. Jonu esu kalbėjęsis dėl l a v o n o, d a r g a n o s, n o r i a i ir kt. ir abudu, gerai viską išsiaiškinę, sutikome, jog yra sakytinas tik l a v ó n a s, d á r g a n a, n o r i a i nebeuitinas... R. Jonas, teisybė, dabar, prieš pat mirtį, mažiau begalėjo sueiti su žmonėmis ir mažiau kuriuos dalykus patikrinti, bet, ką tikrai iš žmonių kalbos patyręs nustodavo smerkęs: tai buvo jo visai gera ypatybė. Todėl, aš manau, B. Sereiskiui ar kam kitam, viso dalyko neišsiaiškinusiam, tuojau tvirtinti, jog šis dalykas yra vengtina naujovė tik todėl, kad jos nevartoja autoritetai, yra visai nepatartina.

P. Klimo SKAITYMAI LIETUVIŲ KALBOS PAMOKOMS. Šeštasis pataisytas leidimas. Leidžia Šv. Kazimiero Draugija. Kaunas 1929 m. 382 psl.

(Kalba, 1931 m., t. I, 1 sąs., p. 54–59)

Šie P. Klimo „Skaitymai" yra jau nebenaujas dalykas: jų pasirodė dabar jau šeštasis leidimas. Šiame leidime nauja yra keliolika straipsnių, teksto kirčiavimas, kaikurių žodžių aiškinimas ir St. Dabušio „Baigiamasis žodis".

Visų pirma, kalbant apie šio leidimo „Skaitymus", tenka susidurti su kirčiavimu: tą darbą, sako autorius, padėjęs atlikti St. Dabušis. Iš „Baigiamojo žodžio" mes gauname patirti, kaip tai padaryta.

St. Dabušis sakosi kirčiavimo sistemos pagrindu ėmęs rašomosios kalbos tarmę, tik išimtiniais atvejais tenukrypęs į tarmybes (360 p.).

Pav., jis „su savo dzūkais ir pačiu prof. Jablonskiu“ (361 p.) visuose dviskiem[en]iuose neveikiamuosiuose būtojo laiko dalyviuose skiriąs moteriškąją giminę nuo niekatrosios: bū̃tà vietà || čia bū̃ta vagių. Tik čia vienas dalykas neaišku: pats J. Jablonskis savo gramatikose niekur nesako, kad taip reikia skirti, ir žodžiu tam nepritaria – tai viena; antra, pats Dabušis aiškiai sako, kad to skirtumo nepažįsta rašomoji tarmė ir Kuršaitis; trečia, kiek aš žinau, kaikurie vakariečiai tikrai taria pakabìnta ir nugráužta koja šalia nugráužti kaulai, – čia jie elgiasi lygiai taip pat, kaip ir su bė́gte bėgo, smáugte smáugė, išmintìngi (išmintingieji) žmonės, lazdýnai, eĩtų, dìrbtų, mėsiu, dìrbsiu..., o rytiečiai (pav., subatėnai, kupiškėnai...) sako pakabintà, nugraužtà koja, nugraužtì kaulai, bėgtė bėgo, smaugtė smáugė, išmintingì (išmintingíeji) žmonės, lazdynaĩ, eitų̃, mesiù, dirbsiù... Taigi, pradėjus eiti vienu keliu, reikia eiti juo ir toliau: šalia išmintìngi, eĩtų, mėsiu, lazdýnai..., reikia sakyti ir nugráužta koja, nugráužti kaulai[1].

Nekitaip yra ir su veikiamaisiais vyriškosios giminės dalyviais – ir čia Dabušio įrodinėjimai yra neįtikimi. K. Būga su savo taisykle nei pasivėlavo nei pasiankstino, – taja taisykle, jau iš dalies kaikurių kalbininkų ir seniau žinota, jis aiškiai apima beveik visų tarmių tos rūšies dalyvius tik su keliomis išimtimis. Kad mūsų inteligentai „nuėjo lengvesniu dalyvių darymosi keliu“, neabejoju; man aišku tas jų pažangumas ir kituose kalbos dalykuose, bet mes vis dėlto dabartinės inteligentų kalbos negalime imti rašomosios kalbos pagrindu: pertoli nueitume. Taigi tokiu pagrindu remtis ir akcentologijoje, man rodos, yra visai nepatartina. Ir todėl, mano supratimu, Būgos taisyklės visai nereikia bijoti: užuot su Dabušiu kirčiavus darą̃s, laiką̃s, valgą̃s, biją̃s, dirbą̃s, nešą̃s, galį̃s, turį̃s, tikį̃s..., geriau yra su Būga kirčiuoti dãrąs, nẽšąs, tùrįs, tìkįs..., nes tuo būdu geriausia įtinkama bendrinei kalbai.

Patį tekstą St. Dabušis yra, teisybė, daugiausia rašomosios tarmės pagrindu kirčiavęs: tóks 7, kókių ib., tàvo 10, turtingėsnė 11, dár 12, turtìngi 18, teisỹbė 19, visái 23, raudóna rožė 59, tamsùs 106, žolýnai 144, kalnų̃ 159... Bet

[1] Plg. J. Bukotos „Atitaisymą“.

daug kur jis, be minėtųjų atvejų, ir į šalį nukrypsta: tenái 10, lõpšį 11, ant lubų̃ 14, giñtaro 32, kitąsỹk 44, uřvo 52, spiečiaĩs 61, šimtaĩs 93, užvãkar 99, támsiai 102, atgál 104, Šatrijõs Ragana 110, 141, brángus 128, ginklų̃ 140, griuvėsiaĩ 164, kamarõs durys 170, raĩnos akys 231, begėdžiù 233, ryškiaĩ 249...; rašomajai kalbai iš vakariečių tarmės reikia kirčiuoti: tenaĩ, lópšį, ant lùbų, gintãro, kìtąsyk, ùrvo (žr. Sereiskio vadovėlio recenziją), spiẽčiais, šimtais, ùžvakar, tamsiai, atgaĩ, Šatrìjos Ragana, brangùs, -aũs (brángų), giñklų, griuvẽsiai, kamãros durys, ráinos akys, begẽdis, -džiu, rỹškiai... Taip pat ir žodžiai vakarõp 11, galõp 14, 51, výnais 17, kuõne 18, kõne 26, liñksminkis 45, rytõj 52, víeškeliu 58, pašváistė 65, į Telšiùs 88, Lúokės ib., keliónės 107, krýžkelyje 127, kū̃lio 135, lýdimas 142, póterių 145, tylomìs 150, Varniuosè 179, mãžne 185 (šalia màžne 26), álkieris 170, ganiavà, pyliavà 240, gen. sg. dangõs 268 (ryt.)... – turi būti rašomajai kalbai kirčiuojami teisingiau ir įprasčiau: vakaróp, galóp, vỹnais, kuonè (konè), lìnksminkis, rytój, viẽškeliu, pašvaĩstė, į Télšius, Luõkės, keliõnės, krỹžkelyje, kū̃lio, lỹdimas, põterių, tỹlomis, Vařniuose, mažnè, aĩkierius (aĩkieris), gãniava, pỹliava (ir vẽliava, ne vėliavà 120), gen. sg. dángos...

Kaikuriuos žodžius autorius dvejaip kirčiuoja: vařgdienė 11: vargdiẽnių 125; našláitė 20, lietuváitė 114: mergaĩtė 20, 113, saulaĩtė 43; samanų̃ 34: sãmanų 189, lazdynų̃ 67: kadugýnų 71, pàpuoštą 61: papúoštą 187 ir kt. Čia reiktų vienaip kirčiuoti: vargdiẽnė, vargdiẽnis (ar vařgdienė, vařgdienis), našlaĩtė (ar našláitė) sãmanų, lazdýnų, papúoštą ir kt.

Aplamai imant, St. Dabušio tekstas kirčiuotas nevienodai, neatsargiai ir be griežtesnės sistemos. Be to, jis yra kirčiavęs tik kaikuriuos žodžius, prorečiais, todėl skaitytojams, norintiems pramokti kirčiuoti, tai yra didžiai sunku: neištisai, tik protarpiais kirčiuoti tekstai skaitytoją vis verčia atskirus kirčiuotus žodžius mechaniškai atsiminti.

Bet dar daugiau Dabušis šlubuoja, kalbėdamas apie atskirus žodžius, ypač apie skolinius. Pav.:

Mūsiškis anūkas yra kilęs ne iš gud. унук (30), bet iš ukr.-gud. онук. Rūmo (33) nėra ko lyginti su rimti, ramus, romus, nes jis yra paskolintas iš vid. vok. žem. rūm. Batas, -ai (39) yra paskolintas ne iš pranc. botte, bet iš gud. бот arba lenk. bot (bót). Iš lenkų pokutnica būtų mūsų *pakūtnyčia, -ỹčios, tik ne pakūtninkė; pakūtninkė yra mūsų pačių susidaryta iš pakūtninkas (plg. liūtas ir liūtė...). Jupa (56) negali būti išaiškinta iš vok. Joppe: jos motina yra buvusi lenkų jupa ar gudų юпа. Nabãgas (67) yra kilęs iš gud. небóг, ne iš lenkų nieboga. Sermėgà, -ẽgos (ne sermẽga 75, kaip kad Dabušis rašo) yra paskolinta iš gud. сермя́га, ne iš lenk. sermięga. Amato (120) tėvas yra buvęs ne vok. Amt, bet vid. vok. žem. ammet, amet. Taip pat lenciūgas, retežius (124) yra paskolinti ne iš lenkų łańcuch, *rzeciąž(!), – lenkai pažįsta tik rzeciądz, – bet iš gud. ланцуг, ретязь. Liktarnia (128) yra kilusi iš gud. лихта́рня, ne iš lenk. latarnia. Grabnyčia (128) veikiausiai yra kilusi tiesiog iš lenkų grobnica, žr. Karłowicz Słown. gwar polsk. II 125, 128. Dėl kirčio norãgas (188) veikiau yra kilęs iš gud. нарóг, kaip iš lenk. naróg. Parãmas (žem.) ar pãramas – kirčio vieta yra atkelta į pirmą skiemenį pagal pãšaras, pãkratas ir kt. – negali būti kilęs tik iš sl. (lenk.) prom (234), – jis tegali būti kilęs tik iš gud. порóм. Grùcė (241) yra paskolinta iš lenkų gruca, ne iš vok. Grütze; **-a** yra pakeista pagal katė, pelė ir kt. Mūsų kõžnas, -à yra kilęs ne iš lenk. każden, – lenkai tokio žodžio ir nepažįsta, – bet iš gud. кажный, кажен.

Kad dieverìs (acc. dìeverį) būtų paskolintas iš rus. деверь (253), niekas netikės: tai yra gudniausias mūsų žodis, bendras su sl. dĕverь, gr. dāḗr (iš *daiu̯ēr), sen. ind. dēvā́r.

Blõgas, -à yra paskolintas ne iš rus. благий „geras“ (320), bet iš gud. благи „prastas, netikęs, menkas, niekingas, silpnas, liesas“ (žr. Būga KS. 41); taigi čia jokio mūsų nesusipratimo su rusais nėra buvę.

Palivotas (veikiau palyvotas) 326 negali būti išaiškintas iš lenk. poliwany, – iš čia būtų mūsų *palivõnas; palivotas

(palyvotas) yra veikiau mūsų susidarytas iš palyvà, -ỹvos (plg. šakotas, pilvotas...).

Beveik tas pat yra ir su kitais žodžiais. Autorius dažnai pasiima kokį visai aiškų žodį (pav., užkrosnį 22, pusrąstį 29, kalvą ib., žaizdą 39, pirklį 40, ūkininką ib., jūrą 47, pāmotę 49, žardieną 56, šikšną 68, šapą 75, klojimą 264 ir kt.) ir aiškina tų aiškinamųjų žodžių kilmę, vartoseną ir beaiškindamas ar beetimologizuodamas dažnai susipina, ima sau prieštarauti. Pav., 75 psl. radęs švarką, sako išnašoje: „Žiupõnas. Žem. šarkai (v iš „švarùs“: „švarūs šařkai“ – „švařkai“) – sermėga (lenkų sermięga), milinė, guñčė (dz.), plg. su rusų „soroka“ (marškiniai), s. bulg. sraki – iš lotynų serica || „sarica“! Iš ten pat albanų „šarke“ (baltų vìlnų švařkas), rum. sarica...“ Čia Dabušis pakartoja visa, ką Būga apie tai yra rašęs „Kalbos ir Senovės“ 289 psl., tik visai netiksliai: Būga ten sako, kad žem. šařkai drauge su s. bulg. срaкы (= sraky, ne *srak'i, kaip kad Dabušis transkribuoja) ir rus. сорока yra paskolinti iš viduramžio lot. sarca (sarica = lot. serica), o Dabušis nesupratęs sumaišė klasikinės lotynų kalbos žodį serica su viduramžio lot. sar(i)ca ir ėmė pirma iš tos serica kildinti rus. сорока ir kt.! Be to, dar padarė tris klaidas: vietoj taisyklingos sermėgà, -ẽgos rašo sermėga; sermėgą kildina iš lenk. sermięga ir albanų šarkɛ vietoj parašė šarke.

Arba štai kitas pavyzdys: 323 psl. Duonelaičio daiktavardį kvietkà jis jungia su dzūkų kvietkù ir abu kildina iš lenk. kwiat, demin. kwiatek. Paskum aiškina mūsiškės gėlės vartoseną; toliau nurodo rus. cviet(ok), kur c yra kilęs iš k, ir pagaliau sako, kad slavų kwiat(ek), cviet(ok) „gėlė; žiedas“ yra kilę iš kwitnąć, cviesti „žydėti“. Tai yra tikros rezginės: viena, vakariečių kvietka nėra jungtina su kvietku, – ji veikiau yra tiesiog kilusi iš gud. квѣтка; o kvietkas yra paskolintas iš lenk. kwiatek (arba gud. квѣток); antra, slavų formos tegali būti tik *květъ, *květъkъ ir *cvětъ, *cvětъkъ, — šios abi formos jau bus buvusios slavų prokalbėj, – kurių viena pavirto į lenk. kwiat, kwiatek, ček. květ, o kita – į rus. цвет, цветок, serbų cvȉjet..., ir, trečia, lenkų kwiat(ek) ir rus. цвет(ок) tik santykiuoja tam tikrų šaknies balsių kaitos láipsniu su lenk. kwitnąć, rus. цвести, bet ne

kilę iš jų; lenk. kwiat yra kilęs iš *květъ* (iš **qu̯oit-*), o kwitnąć – iš *kvitnǫti* (iš **qu̯eit-*), vadinas, tie žodžiai taip santykiuoja, kaip mūsų laĩkas su liẽkas (iš *leika-). Plg. Berneker Slav. etymol. Wb. 656 ir 58 psl., Trautmann Balt.-slav. Wb. 148.

Lygiai taip pat šaknies balsių kaitos (ablauto) laipsnio Dabušis neskiria nuo kilmės ir kalbėdamas apie kluoną ir klojimą: jis abu tuos žodžius kildina iš kloti (264). Bet tai netiesa: iš kloti, klojo tėra kilęs tik klojimas (rytiečių, dusetiškių ir kt., klājìmas, vietomis pavirtęs į klaĩmas; plg. greĩmas iš grėjìmas, latvių kreims iš krējums „grietinė"...); o kluonas savo šaknimi kluo- (iš klō-) visai skiriasi nuo klo-ti (iš *klā-): šaknis kluo- yra paveldėta iš senų senovės, gal net iš ide. prokalbės, – tai rodo dvibalsis **uo** (plg. duo-ti: slav. da-tь, lot. dō-num, graikų dō̃-ron „dovana" ... iš *dō-).

Būtų dar galima ir daugiau panašių dalykų paminėti, bet ir iš to, kas pasakyta, jau aišku, kad Dabušio elgiamasi su kalbotyriniais dalykais nevisai atsargiai ir mokamai.

Tačiau matyti jo ir gerų norų: jis nori dažnai, kad ir nenuosakiai, skaitytojui pasakyti, kaip kurį žodį taria jo mėgiamieji dzūkai, paskui kapsai, žemaičiai ir kt. Pav., šalia pasibárškino 33, erẽlį 51, žvìrbliai 59, giñsiu 70, darbiniñkai 71, akysė 72, bažnýčia 76, Barbõra 84, vorãtinkliai 97, gą̃sdinti ib., pamãtęs 98, sučiáupė 152 ir kt. – jis pasako ir dz. pabaĩškino, ẽrelį (aralỹs), žvirbliaĩ, gysiù (aisiù...), darbinỹkai, akýsa (laukúosa...), žem. bažnìnčia, Bárbora, dz. voratiñkliai, gą̃sdyti (gũzdzyc), pamãtis, sùčiaupė (su-s-cioupc) ir t. t. Dialektologijai, geriau patikrinus, tai bus ir labai įdomu, bet mokyklinei chrestomatijai visai nereikalinga.

Tas pat yra ir su kitais dzūkų (geriau pasakius – leipalingiškių) žodžiais, kurių Dabušis „Skaitymuose" nemaža prirašo, pav., basamìnčias „basnìrčias", bumbuoriaĩ „pumpurėliai, spurgiukai", čiūrynė „čiurliais", elgti „kloti (patalą)", gáidauti „trokšti, geisti", gaĩsas „pašvaistė", gaĩšeliena „dvėseliena", glẽžotis „terlentis", gùgė „lazda išriestu galu rankai turėti", išdéngti „(greitai) išbėgti", réntauti „rimtai kalbėti kaip senam", ritúoti „riedėti", skrañdas „skveĩnas", uždėjinỹs „aplaidžia (Die-

vo)“, užsivíešnauti „užsibūti svečiuose“ ir kt. Šitie visi žodžiai yra labai gražūs ir įdomūs, tik jie nevisi tinka kuriems žodžiams aiškinti: kartais tenka ta pati dzūkybė vėl kitu žodžiu aiškinti. Man rodos, St. Dabušis padarytų daug gera, jei jis imtų visus žinomus savo tarmės žodžius ir surašytų pažymėdamas jų tikras reikšmes ir išspausdintų kur nors (pav., „Kalboje“): tai būtų visai tikslingas ir naudingas darbas.

Pagaliau reikia paminėti dar ir rašyba: autorius rašo pjausiu 10, nupjovęs 12; nedyla 46; ištyso 61; griųva 134, šįla 191, tįžta ib., kįla 265, drįska 264, grįžta 190; aukštas 51 (ir augštesnis 259); varžytinės 94, mintynių, lenktynių 182. Taigi vienos vienodos rašybos vienoje knygoje nėra.

Iš to, kas pasakyta, štai kas aiškėja: „Skaitymų“ tekstai reikėjo ištisi, o patys žodžiai vienodžiau ir sistemingiau kirčiuoti, naujų „inteligentiškų“ taisyklių nereikėjo prasimanyti, skoliniai yra teisingiau aiškintini, į autoriui nežinomas kalbotyros sritis visai nesileistina ir žodžių aiškinimai labiau sutvarkytini.

NB. J. Ambrazevičius 1929 m. „Židinio“ XII, 470 psl. sako, kad aš V. Kamantausko kirčiuotos chrestomatijos pratarmėj suniekinęs B. Sereiskį ir St. Dabušį, bet jis to savo sakymo neįrodo. Nenorėdamas su J. Ambrazevičium tuščiomis frazėmis ginčytis, čia esu, kaip „Pratarmėj“ sakiau, iškėlęs B. Sereiskio vadovėlio ir „Skaitymų“ ydas, ir, manau, supratingas skaitytojas, nusimanąs kiek apie kalbą, galės pats atskirti, kur kieno klystama.

Sutrumpinimai

Als. = Alsėdžiai.

Brugmann Gr. = Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1897–1916.

Būga K. S. = K. Būga, Kalba ir Senovė. Kaunas 1922.

dz. = dzūkai, dzūkų.

Endr. = Endriejavas.

Endzelin Gr. = Lettische Grammatik von J. Endzelin. Riga, 1922.

Fraenkel Synt. = Ernest Fraenkel, Syntax der litauischen Kasus.

Изв. = Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности. С.-Петербургъ 1896.

K = Litauisch-deutsches Wörterbuch von. Fr. Kurschat. Halle a. S. 1883.

Klein Gram. = Grammatica Litvanica... à M. Daniele Klein... Anno cIↃ.IↃc.LIII.

Kup. = Kupiškis.

Kv(ėd.).= Kvėdarna.
Ness. = Wörterbuch der lit. Sprache von G. H. T. Nesselmann. Königsberg 1851.
Ser. = Seredžius.
Sint. = Sintautai.
Slnt. = Salantai.
Sub. = Subačius.
Trautmann Wb. = Baltisch-slavisches Wörterbuch von R. Trautmann. Göttingen 1923.
ŠD. = Švietimo Darbas.
Vilk. = Vilkaviškis.
Virb. = Virbalius.
Vondrák Vergl. sl. Gr. = Vergleichende Slavische Grammatik von W. Vondrák. Göttingen 1924–28.

K. J. Skruodys, TAUTOSAKA. Vilnius 1929. 98 psl.

(Kalba, 1930 m., t. I, 2 sąs., p. 91–93)

Perskaitęs antraštę, norėtum manyti, kad tai yra tautosakos rinkinys; bet, pavartęs kelis puslapius, tuojau gauni apsivilti: tai visako rinkinys. Priežodžių, gudrių, mįslių... skyriuje randi daugybę mūsų žmonių sukurtų dalykų, bet nemaža jų sutinki ir iš svetur sumedžiotų. Pav., „tušti indai balsiai skamba“ 34, „sveikam kūne sveika siela“ 36 yra lotynų posakiai „vacua vasa plurime sonant“ ir „mens sana in corpore sano“; „pojūčiai be sąvokų yra akli, sąvokos be pojūčių yra tuščios“ 34 arba „pajautos be sąvokų yra aklos, sąvokos be pajautų yra tuščios“ 39 yra garsieji Kanto pasakymai „Anschauungen ohne Begriffe sind blind, Begriffe ohne Anschauungen sind leer“, tik tuo jie nuo Skruodžio vertinių skiriasi, kad Anschauung nėra pójūtis (kaltinis žodis) „Empfindung“, nei pajáuta „Sinn, Gefühl“, kitaip sakant – čia Kanto mintis yra netiksliai nusakyta. Posakis „šventąsias dienas švęsk“ 11 yra paimtas iš poterių, „senų miškai mylėta, tūlon giesmėn dėta...“ 15 iš A. Baranausko „Anykščių Šilelio“, o „savimaršos neturėk, savilaikos nemesk“ 34, „savitūros stoka yra savižūdos pradžia“ 40, „savidraudą savivaldą ir pomėgiuose turėk“ 44, „kukli gražuolė yra vertingiausia mergelė“ 29, „partingumas ne mokinio ir ne mokytojo darbas“ 54 ir kt. – vėl iš kur kitur sugraibstyta, kalta. Bet vis tai tokie dalykai, kurie nieko bendra su tautosaka neturi.

Ir visi tie tautosakiniai dalykai nesuskirstyti grupėmis ir nepaaiškinti. Pačią gudrę sutinki tik atskiruose posakiuose, pav.: „gùdrė galvon, protas uodegon“ 4. Kaikurie dalykai net pakartojami; pav., „Dabar ir jis dingos nebe dulkė esąs“ 13 ir „Ir dingos nebe dulkė esąs“ 25; „Ir duris uždarius, laikas bėga“ 25 ir 44.

Visas „Tautosakos“ tekstas yra kirčiuotas. Kirčiavimo pagrindu autorius daugiausia ima vakariečių tarmę. Jis rašo: kõks 4, kokià 5, žmogùs 3, gyvýbės 3, teñ 5, dár 15, beñt 16, bė́gte bė́go 16, baisèsnė 44 (ryt. ir žem. baisẽsnė), laimìnga 44 (ryt. laimingà), màno 26 (kitų tarmių mãno), dat. sg. jaĩ 68 ir tt. Bet nemaža žodžių kirčiuoja ir rytietiškai (arba žemaitiškai): dúobę 9, támsus 42, támsu 14, giñtaro 64, visaĩ 64, náikina 81, non. sg. fem. skeltà 80, non. pl. masc. siūtì 91, kálnų 89...; vakariečių augštaičių tarmei arčiau yra duõbę, tamsùs, tamsų, tamsù, gintãro, visái (šalia dár; ryt. ir piet. augštaičiai sako visaĩ ir daĩ), naikìna, skélta, siūti, kalnų̃ (ir loc. sg. kalnè)...

Žodžiai dóvanai (adv.) 17, kaĩlį 31, dáilus 31, 78, dáilaus 74, gen. sg. dáilės 39, švárku 52, švárkan 56, pamótė 74, g. sg. tyčiójimosi 79, acc. pl. nė̃draugus 79, bijū̃nų 83, ilgaĩniui 85, 91, kaĩrtkartėmis 87, iñkstų 91, tánkiame sodè 96, vaikščiódavo 97 – bendrinei kalbai reikia kirčiuoti šitaip: dovanaĩ, káilį, dailùs, -aũs, daĩlų Kurš., S. Naum., End., Slnt., Kvėd. (Jaun. Gr. 127), Sub., dailė̃, -ė̃s, daĩlę (žr. „Kalbos“ I 47), švaĩrkas, -ai, švarkù Endr., Viekš., Grūzdžiaĩ, Jaunius Gr. 19, 28, pãmotė Kurš., Slnt. (dial. pàmõtė, plg. pàdarỹnė ib. = vak. augšt. pãdarynė), týčiojimosi, nedraũgas, nedraugùs, bijū̃nų, ìlgainiui (ìlgainiuo Endr., Slnt.), kártkartėmis (taip taria patys žemaičiai šį savo žodį), ìnkstų Kurš., S. Naum., žem., ryt. augšt., tankiamè sodè, váikščiodavo... Kai kuriuos iš šių žodžių (dáilė, dáilus, ilgaĩniui...), taip pat dérvą 87 Skruodys kirčiuoja taip, kaip ir J. Šlapelis savo žodyne, o Šlapelis iš dalies kaip Juškevičius; plg. dáilus, -ì Jušk. žod. I 286, dérva I 315. Tačiau šitie šaltiniai dar viskuo negali mūsų įtikinti; pav., Šlapelis savo žodyne šalia dáilė „изящное искýсство, художество“ 91 psl. vartoja ir dáilius „художник“ 92 psl., bet dáilė yra kaltinis žodis, – tikrai iš senovės ir žmonių kalbos tėra žinoma dailė̃, -ė̃s, daĩlę; taigi ir dáilius yra labai abejotinas; antra vertus, jei, pav., dáilus, kad kalboje ir būtų, tai vis dėlto jis rašomajai kalbai netinka, nes jų vakariečiai augštaičiai, nei žemaičiai, nei ryt. augštaičiai didesne dalimi nepateisina. Plg. Būga, Zeitschrift f. vgl. Sprachforschung LI 131, LI 94.

Kaikuriuos žodžius Skruodys kirčiuoja dvejaip: mẽdyjė 9, nebrángì 11, saĩdù 11 (ir sáldù 47), gárbę 41, gìltinė 64... Bet nevisai gerai: jeigu mes sakome vakarietiškai dár, senènsnė, laimìnga, màno..., tai ir kitus rašomosios kalbos žodžius turime vakarietiškai kirčiuoti: garbę, kertę, ne ryt. gárbę, kértę, – tai viena; antra, nei rytiečiai, nei vakariečiai nėra linkę sakyti sáldu, kártu... (neutr.); vakariečiai čia sako daugiausia saldù, kartù (arba saĩdu, gařdu...); taip pat ir rytiečiai (pav., subatėnai) sako saldù, gardù, kartù (dial. saĩdu, gařdu, kařtu...). Kas kita yra ne rašomosios kalbos tarmės žodžiai: juos mes turime taip kirčiuoti, kaip ir vietos žmonės, pav., žem. kártkartėmis, ìlgainiui...

Autorius taip pat rašo pìrmą sỹk 37, víeną sỹk 65, kàž kokià 71 skyrium ir su dviem priegaidėm. Visai be reikalo: tuos nutrupėlius vakariečiai aiškiai taria drauge ir su viena priegaide: pìrmąsyk, víenąsyk, kažkókia (ir kažkokià); taip mano supratimu reikia ir rašyti.

Veikiamuosius dalyvius autorius kirčiuoja gerai: gáunąs 11, mókąs 13, neįmãnąs 13, ẽsąs 13, sergą̃s 14, suprañtąs 24, tùrįs 35, negãlįs 77, klumpą̃s 87, nešą̃s 87.

„Tautosakos“ rašyba nevienoda: nesidžiaugk, nežengk 11, vengk 15, elgkis 36 ir bėkim 6, sudroši 15; nupjovęs 15, nebišspjausi 16 ir nepiausi 8, nespiauk 9; svįla 59 ir įgyja 72... Dabar rašyti nesidžiaugk, vengk, elgkis, kada niekas taip neberašo nei taria, yra tikras nesusipratimas. Šiuos žodžius taip rašant, reiktų rašyti ir *sudrožsi, *mėžslas: juk *sudrožsi > *sudroš-si > *sudrošši > sudroši || elgkis > *elkkis > elkis. Taigi ir toliau reikia rašyti įprastuoju būdu: nesidžiauk, venk, elkis, bėkim || grįšiu, sudroši.

Šlubuoja ir „Tautosakos“ skyryba: kurs vogs, nepralobs, kurs ars – nepavargs 12; dabar ir jis dingos, nebe dulkė esąs 13; nori, kad miežis nuo akies pranyktų, mesk tikrą miežio grūdą į ugnį 19... Aš taip rašyčiau: kurs vogs, nepralobs; kurs ars, nepavargs (plg. kas skaito rašo, duonos neprašo); dabar ir jis dingos nebe dulkė esąs; nori, kad miežis nuo akies pranyktų, – mesk tikrą miežio grūdą į ugnį. Paskutiniame sakinyje reikia, mano nuomone, brūkšnys vartoti besąlygiš-

kumui, kategoriškumui, stačiam pasakymui žymėti. Sakydami: „jei nori gerų dienų regėti, tai ramdyk liežuvį savo“, mes sakome savo mintį mandagiai, su sąlyga, o sakydami: „nori gerų dienų regėti – ramdyk liežuvį savo“, reiškiame savo mintį visai stačiai, be jokių sąlygų ir todėl ne prijungiamuoju, bet sujungiamuoju sakiniu.

Kaikurie sakiniai ir šiaipjau turėtų būti kiek sklandžiau, įmanomiau nusakomi. Pav., sakiniai: Gandarvas... paimtus vergus palieka, prašant Sarvei 70; ji padaro, padedant viršgamtinėms galybėms 87; Rukmas... skiltuvo pagalba greitai padaro 72; tėvai dėdavo daug pastangų jų gyvybei palaikyti 84... – reiktų pasakyti: Gandarvas, Sarvės prašomas (Sarvės prašymu)... vergus palieka; ji antgamtinių galybių padedama (su antgamtinių galybių padėjimu), padaro; Rukmas... su skiltuvo pagalba greitai padaro; tėvai didžiai stengdavosi jų gyvybę palaikyti..., ar kaip kitaip panašiai.

Iš tų kelių pastabų matyti, kad Skruodžio „Tautosaka“ rašyta nevisai atsargiai, su ydomis: jų reiktų kitame leidime vengti.

J. Mackevičius-Nord, SAMOJEDŲ BERNIUKO NUOTYKIAI. „Sakalo“ b-vės leidinys. Kaunas, 1935 m. Išspausdinta 4000 egz. „Raidės“ spaustuvėje. 121 psl.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 9 sąs., p. 151–152)

Perskaitęs šią knygelę, tuojau gali susidaryti šiokį inspūdį: autorius aprašomąjį dalyką pažįsta labai gerai, rašo gyvai, indomiai ir inmanomai, taip, kad galės suprasti ir mažesnio amžiaus vaikai, ypač pradinių mokyklų augštesniųjų skyrių ir vidurinių ar augštesniųjų mokyklų žemesniųjų klasių mokiniai. Bet kalba atrodo ne „tundrinė“, paties autoriaus, bet kito žmogaus, verstinė. Visų pirma krinta in akį tam tikros nevienodybės, abejotini žodžiai ar posakiai ir korektūrinės klaidos, kurių nemaža yra. Pav., 52 puslapyje šalia *pagalba* rašo *pagelba*. Taippat greta antraštinio *samojedas* tekste nekartą pasitaiko ir *samojiedas*. Iš kitų nevienodybių tenka pastebėti galininką šalia kilmininko, pav.: *vėl išsiruošė apžiūrėti artimiausią ežerą* 37 ir *tu važiuosi, tėte, į miestą kailių parduoti* 13. Tam tikrose vietose nevykusiai vartojami atskiri žodžiai, pav.: Pagaliau, *tat* (= *tad*) ir jis gaus draugu... gyvą vaiką 28; Vylka... ryžosi jai padovanoti visus savo vėžiukus, *atvežtinius* (= *atvežtus*) nuo okeano 29; vidury *įruoštas ugniakūras* (=

ugniakuras) 6 ir kt. Nevisai vykę atrodo ir kaikurie sakiniai, pav.: Kai tiktai reikia *samojedui* kur nors važiuoti, tuojau *jis* ima mažutes rogeles, kinko į jas dvi poras elnių ir skrenda sau snieguotais laukais (9). Čia pirmiau šalutiniame sakinyje pasakytas pats daiktavardis, *samojedas*, todėl nevisai aišku, kas iš tikrųjų yra pagrindinio sakinio *jis*. Tad daug geriau ir aiškiau būtų buvę, kad vertėjas šį sakinį būtų šiaip nusakęs: *samojedas*, kai prireikia kur nors važiuoti, tuojau ima mažutes rogeles... Pagaliau visiškos klaidos yra *grąsydavo* (= *grasydavo*) 20, instr. sg. *kimsu* (= *kemsu*) 81, *į mares* (= *marias*) 85 ir kt.

Bet ypač be jokio reikalo yra vartojamos svetimybės, kurios mūsų bendinei kalbai yra visiškai nevaizdingos ir lengvai gali būti pakeičiamos savais prasmingesniais žodžiais, pav.: Lojant ir *burčijant* (= *urzgiant* ar kaip kitaip) girdėjo jau arčiau 42 (*burčyti* yra paskolintas iš lenkų *burczyć* ir mūsų kalbai visai svetimas); stropiai *dabojo* (= *žiūrėjo*), kad šunes neužpultų ligonio gyvulėlio 46; jis vis *dūmojo* (= *galvojo, manė, mąstė*...) apie miestą 16; nuėjo gulti šilton *grįčion* (= *pirkion*) 22; su didžiausiu *interesu* (= *indomumu*...) klausėsi 33; ji (žiema) sniegu *pasirėdo* (= *pasipuošia, apsidaro*...) 5; pirmas ėmė kalbėti su savo naujuoju *prieteliu* (= *bičiuliu*) 33; *prisėjo* (= *teko, prireikė*) ir jurta vietoje kaip stovi palikti 57, ir kt. Nors vienas kitas (pav., E. Viskanta) ir mėgina šiokius žodžius teisinti mūsų raštų kalboje, tačiau visai be pagrindo: šios rūšies svetimybės ne liaudies buities vaizduojamoje kalboje yra nereikalingos, nes jos nesukelia jokio asociacinio mūsų kalbos vaizdo ir, be to, daugkur visai nepažįstamos; todėl, nepaisant jokių gynėjų vogravimo, reikia tokias svetimybes varyti lauk iš bendrinės kalbos, ypač jos netinka vaikams skiriamose knygose.

Taippat posakiai t ė v a s b u v o l a b a i *užsiėmęs* p r e k i ų *paruošimu* 19 ir v a i k a i t a i p *persiėmė* m o k y t o j o *pasakojimu*, k a d ... 102, nors ir laikraštinėje kalboje dabar yra plačiai vartojami, visdėlto bent mokykliniuose raštuose turėtų būti vengiami: tai yra mūsų kalbai neinprasti ir nepateisinami dalykai. Ypač *persiimti kuo* mums yra svetimas – vergiškai verstas iš lenkų *przejąz* (ar *przejmować*) *się czym*. Mūsų kalba tepažįsta tik būti *apimtam* arba *perimtam ko*, pav.: *jį baimė, šiurpulys apėmė, baimės apimtas jis nežinojo kur dėtis* ir *baimės* (siaubo) *perimtas jis buvo kaip apmiręs*. Taigi ir vertėjo yra visiškai žmoniškai parašyta: *jis siaubo perimtas galvojo* 53. Dėl to

ir augščiau minėtąjį antrąjį sakinį *vaikai taip persiėmė mokytojo pasakojimu* reikia kaip nors kitaip nusakyti, pav.: *vaikai taip buvo insigilinę in mokytojo pasakojimą, mokytojas taip buvo sudominęs vaikus savo pasakojimu, vaikai taip buvo apimti* (*perimti*) *mokytojo pasakojimo* ar kitaip panašiai.

Dar kerėbliškesnis yra posakis *užsiimti prekių paruošimu, knygų skaitymu, darbo dirbimu* ir kt. Tai yra visai dramblotas ir todėl nevartotinas dalykas. Jo vietoje galėtume paprasčiau ir lietuviškiau sakyti rašyti, pav.: *tėvas atsidėjęs* (*neatsitraukdamas, be atvangos*) *ruošė prekes, jis buvo labai insigilinęs in skaitymą, jis dabar darbą dirba* (vietoje *jis dabar užsiėmęs darbu*) ir t.t.

Galbūt, kaikam šitie mano taisymai nepatiks ir norės mane intarti kalbą menkinant. Bet tiems jau iš anksto atsakau: mano siūlomieji pataisymai nėra absoliutūs, jų vietoje kitas gal ir geriau galės tą patį dalyką nusakyti; bet nieku būdu negaliu sutikti su tais, kuriems posakiai *užsiimti knygų skaitymu* ir *persiimti tėvynės meile* atrodo nieku nedėti, turį tam tikrą reikšmę ir t.t. Mano nuomone, dabartinis šių posakių pamėgimas tėra tik kalbinės mizerijos vaisius, ir todėl sąmoningas bendrinės kalbos vartosenos sprendėjas tuo visai negali remtis. Pav., kaip galima patarti vartoti kad ir tokį sakinį: daugumas samojedų vaikšto savo *kailiniuose drabužiuose* 8? Juk vietininku paprastai reiškiame vietą, kur kas yra arba vyksta. O minėtuoju sakiniu mes kaip tik norime pasakyti, kad daugumas samojedų vaikšto ne *kailiniuose drabužiuose*, kaip *kieme, lauke* ar kur kitur, bet *su kailiniais drabužiais*. Taigi ir visą sakinį turime šiaip taisyti: daugumas samojedų vaikšto *kailiniais drabužiais* arba paprasčiau *su kailiniais drabužiais*. Plg. jis dėvi, vilki, nešioja *šilkiniais drabužiais* arba *šilkinius drabužius*.

Tačiau būtų neteisinga, jei šiame vertime, be minėtųjų ydų, daugiau nieko gero nerasčiau. Ne, jame nemaža yra ir gerų dalykų. Pirmiausia man yra kritusios in akį tokios nepaprastybės: staiga naktį danguje ima *tranotis* raudonos, mėlynos ir rausvos ugnys, gražiai viską aplinkui *nuplieksdamos* 6; elniai ... gali be *atodvasčio* ilgiausią kelią bėgti 9; vos vos šnarėdamos *ripuliuoja* į dykumų krantą mažutės bangelės 11; vaikas noriai padėjo *kraulioti* daiktus 16; *drablys* ir *lietus pliaupė* dienų dienas 18; kai visi bent kiek *badus pergavo*, stalan padavė kruvinus ... mėsos gabalus 34; iš burnų *plakais* ėjo garai 41;

vienodai *žybarojo* ugnelė 57; jis ima už rankos sesutę ir abu *kepurnoja* 59; gan greit paėjo *pagarsas*, kad jis – stipriausias klasėje 103 ir kt.

Taip pat labai vykusiai ir gražiai yra vartojamos priesagos *-ingas, -iškas* ir *-inis*, pav.: *ledinis* vėjas 19, tėvas turėjo *medžioklinį* šautuvą 39, *rudeninės* pūgos 17, tėvas gaminas *šratinius* šovinius 39, saulutė... dairosi į *veidrodinius* okeano vandenis 11, *žibalinė* lempa 33, *žieminėse* ... medžioklėse 9, *mirtinga* tyluma 41; pati tundra jau *rudeniškai* puošiasi 11 ir kt.

Apskritai imant, šio apsakymėlio kalba būtų visai žmoniška, gera, jei vertėjas bent kiek drausmingiau būtų žiūrėjęs ne tik in pagrindinius, bet ir in antrinius vertimo kalbos dalykus. Tikėsimės, kad toliau jis bus akylesnis.

Petras Cvirka, ŽEMĖ MAITINTOJA. Kaunas, 1935 m. „Sakalo" b-vės leidinys. 281 psl.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 4 sąs., p. 60–62)

P. Cvirka yra vienas iš produktyvesnių jaunosios kartos rašytojų: po dviejų tomų *Frank Kruk* ir *Cukrinių avinėlių* jis čia pasirodo jau su trečiu didoku veikalu, varguomenės gyvenimo romanu. Šis veikalas daug kuo yra įdomus: ir savo turinio aktualumu, ir aprašymo lengvumu, ir kitkuo; bet man skaitant ypač dar teko gėrėtis ir jo kalba: ji yra ir žodinga, ir sklandi, ir gyva. Štai keletas žodyno pavyzdžių: naktys ėjo blankios, be *apšalvių*, panašios į ankstyvo pavasario naktis 200; jos (žvakės) ... mirkčiojo nuo rūstaus vėjo *atkvapo* 228; kartais kanopų *klebetas* nutildavo 201; kelias buvo *kelsnotas* 209; negerovės Juro *užtūros* nesugriovė, kaip ... jo kaimynų, kurie iš skurdo, bėdų prasilakę *kiaurojo* 263; vakarui sutemus, čia nusėsdavo tokia tyla, toks *kurtinys*, kad ir apuokas nedrįso klykauti 276; galėčiau nueiti naktį *nakčiausią* gulėti ant jo kapelio 237; žiauri kasdienybė padarė ją *naršt-vią* 231; mums dar gerai, kad šiokias tokias *pareituves* turime 274; Jurui nepavykdavo visokiais *pramanais* išjudinti užsirūstinusios Monikos 264; kiekvienu *priekliūviu* jis pareidavo iš miestelio palaidais skvernais 265; atsirado pašarų *stygius* 135; Juras buvo *sueigus*, mylėjo žmogų 263; Monika buvo lėta, baugšti, *verkšlė* 279 ir kt. Šitie retesni žodžiai vartojami visai vykusiai: skaitant nesusidaro kliuvinių nei jų reikšmei suprasti, nei pačiai teksto minčiai susekti.

Bet ypač autoriaus kalbą gyvina gyvenimiškas sakinių junginio paprastumas ir vietomis savotiškas atskirų sakinio dalių metaforiškumas. Pav.:

Naktis šį kartą *gūrino* nepaprastai lėtai. Dar nebuvo gerai įtamsėję, bet vienur kitur *ištriško* žvaigždė, pujojo vėjas, – pašiaušė nuplikusią arimų *nugarą*, palenkė medžius, ir vėl dingo laukuose 217.

Arba:

Savanoriui atvykus, ugnis buvo *suėmusi į glėbį* visą daržinę, veržėsi savo grūmojančia galybe ir bandė persimest į kitus namus. Iš pradžių liepsnos *katinai* pasileido tvoromis, bet susirinkusiems laiku jas spėjus išardyti, kaip gyvi, protaują padarai, nepatenkinti, *purkštaudami* persimetė į perkūnsargį, įsliuogė jo viršūnėn, palenkė jį. Kaip didžiulė žvakė kartis rūko, paskum nušvito aiškia liepsna ir keliose vietose trūkusi, su triukšmu nupuolė pažerdama aplinkiniams į akis žiežirbų *lietų* 249.

Nesiimdamas čia nagrinėti visų individualinių kalbos ypatybių, – tam čia visai ne vieta, – noriu dar iškelti aikštėn kelis, mano nuomone, taisytinus ir neteiktinus dalykus. Pirmiausia autorius klaidingai rašo *dėstis* (: kartais nutildavo, kartais atsiliepdavo garsiau, *dėstis* iš kurios pusės pasiausdavo vėjas 201), *kliksmas* 82, *naujakūrys* 139, *ištriško* 13, 70, *ištrikšdavo* ašaros 171, kilm. *neščios* moters 13, *pavalgidinti* 35, palikusi medinę *avalinę* 118 ir kt. Šių žodžių vietoje turime rašyti *dẽstis* (tai yra senovinis sangrąžinis esamojo laiko 3 asmuo šalia *demì* „dedu“, *desì* „dedi“, *dẽsti* „deda“ ir kt.), *klỹksmas* (iš *klýkti*), *naujakurỹs, ištrýško* (plg. *trýkšti, trẽkšti, plýšti: plẽšti, rýžti: rẽžti* ir kt.), *nėščià* (čia yra ta pati šaknis, kaip ir *nẽš-čiai, nẽš-iai, nẽš-inti*), *pavalgydìnti, ãvalynė* (šitas daugiausia Žemaičiuose vartojamas žodis turi tą pačią priesagą, kaip ir *pãdarynė, pãtalynė* ir kt.). Bet *gegužynė* 102 „majuvkos“ reikšme netinka: čia geriau vartoti *gegužìnės, -ių*, kaip *Sekmìnės, Petrìnės* ir kt.

Iš žodyno dalykų visų pirma yra visai nereikalingai vartojami slaviški reikšmės vertiniai *nuduoti* (*nusiduoti*) ir *pernešti*, pav.: Pastatysim į kertę! – *nuduodamas* mokytoją, riktelėjo Juras 75; tikrą geradarį *nuduodamas*, jis pūtėsi 137; dvarininkas *nusidavė* negirdįs; kiekviena iš moteriškių turėjo pasipasakoti, kaip jai su pirmuoju... buvo, kaip viena sunkiai *pernešė* 35; bet vyras – vyriškai viską *pernešė* 143; jie buvo pratę... *pernešti* sunkiausių ligų kančias 207. Šių vertinių vie-

toje galima visai lietuviškai pasakyti: *dėdamasis* (*apsimetęs*) mokytoju, dvarininkas *apsimetė* (*dėjosi*) negirdįs, vyriškai viską *ištvėrė* (*iškentėjo*), jie buvo pratę... *ištverti* (*iškentėti*) sunkiausių ligų kančias.

Toliau nevykusiai yra kartais vartojami veiksmažodiniai daiktavardžiai, pav.: senukas, nuplovęs žaizdas ir *padaręs perrišimą* (= *perrišęs*), įspėjo... 207; komunijos *dalinimas vyko* (= *komunija buvo dalijama*, arba *dalinama*) pakaitomis 242 ir kt.

Iš kitų nepatartinų dalykų yra šie: merginai padėjo Vanagienė, davusi įsčiaus *pravalymui gerti paraką* (= *davusi gerti parako įsčiui pravalyti*) 12; visiems reikėjo *sodybų atstatymui pinigų* (= *pinigų sodyboms atstatyti*) 42; apibūdinęs jo *meilę kumečių ir valstiečių atžvilgiu* (= *jo meilę kumečiams ir valstiečiams*) 50; išspausdami atdūsingus Šopeno *noktiurnus* (= *nokturnus*) 52; ginčijosi bernai čia susirinkę *svarbioms dalyboms* (= *svarbių dalybų* arba *į svarbias dalybas*) 56; Monika stiebėsi pro kitų galvas pamatyti *vyrą* (= *vyro*) 106; būriais naktimis siautė *valdiškoje* (= *valdžios, valdinėje*) girioje 35; *pas mane* (= *iš manęs*) visko gausite 137; bet jame buvo *palinkimai* (= *palinkimų*) ir į žmoniškesnį gyvenimą 45; troškimas laimės jieškoti buvo panašus *paukščių jausmui* (= *į paukščių jausmą*) 160; Tarutis tyčia norėjo pasirodyti *menku* ir *juodu* (= *menkas* ir *juodas*) 197; *manė būsią* (= *būsiant*) geriau 209 (plg. *manė užėjus tamsą* 212); jis *save* visą atidavė žemei (= *jis visas atsidavė žemei*) 232; panoro vieną naktį *Baltramiejui* (= *Baltramiejus*) palydėti Jurą 273 ir kt.

Nors apskritai imant, svetimybių autorius nedialoginėje kalboje ir nedaug vartoja, vis dėlto jų galėtų būti dar mažiau. Pav., visai liekos yra šiokios svetimybės: dėl tų pačių *nedateklių* (= *nepriteklių*) buvo nutarta vestuves kelt 25; atrodė, ten tris dienas *baliavojęs* (= *puotavęs* ar kaip kitaip) 52; brangūs *parėdai* (= *apdarai*) 86; vaikas dar reikėjo nuprausti, *aprėdyti* (= *aptaisyti, aprengti*...) 221; jis susidėjo su *aršiausiais* (= *pikčiausiais, smarkiausiais*...) bedieviais 173; abi buvo nepamainomos *giedorkos* (= *giedotojos*) 213; Juras... *karčiamose* (= *smuklėse*) niekad nesišildė 263 ir kt. Be šios rūšies svetimybių galima lengvai apsieiti lygiai taip pat, kaip kad autorius yra vietomis gražiai išvengęs net tarptautinių svetimybių, pav.: blėso ir liepsnojo pakartėmis, kaip *deglas* (fakelas) 211; juto smarkiai mušant joje (rankoje) *plastą* (pulsą) 212 ir kt.

Pagaliau tenka dar paminėti naujadarą *virdulys* „samavoras“: *vir-*

dulys pūškėjo virtuvėje 215. Jo vietoje geresnis ir tinkamiau sudarytas yra *virtùvas*, dabar jau daug kur vartojamas.

Šitomis savo keliomis kalbinėmis pastabomis aš visai nenoriu niekais išdėti visos P. Cvirkos kalbos, – ne, tuo tik norėjau pažymėti, kad šalia geros kalbos yra kiek ir menkesnių, bendrinei kalbai neteiktinų dalykų. Šiaipjau kalbinė autoriaus kultūra aiškiai rodo, kad jis kiek pasistėngęs savo raštų kalba netrukus mus visus galės džiuginti.

Jurgis Talmantas, TAUTOS KELIAI. Kirčiuoti skaitymai aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų pirmajai klasei. Kaunas, 1932. 158 psl. Kaina 3 lt. Šv. Kazimiero Draugijos leidinys Nr. 547.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 6 sąs., p. 100–102)

Šiaipjau apie šią chrestomatiją, jau prieš kelerius metus išspausdintą ir vienur kitur recenzuotą, rodos, jau nebereikėtų daugiau rašyti, juo labiau dėl to, kad patys mokytojai dėl jos nieko nesako, ir tie, kuriems vadovėliai turėtų ypač rūpėti, tyli. Bet jeigu aš čia apie tai vis dėlto imuos rašyti, tai ne dėl to, kad specialiai norėčiau autorių „papešioti“, bet dėl to, kad šie skaitymai yra tipiškas skubus darbas, iš paviršiaus gražiai nudailintas, bet viduje tik „taip sau“ sutvarkytas ir vis dėlto oficialiai aprobuotas, būtent: viršeliuose bent du kartu pažymėta, kad ta chrestomatija Šv. Ministerijos Knygų Tikrinimo Komisijos yra 1932.VI.28. pripažinta mokykliniu vadovėliu (protokolo Nr. 342); ir A. B. 1932 m. „Liet. Aido“ Nr. 205 visai teigiamai įvertinęs visą šį darbą, rašo: „Chrestomatija bus naudinga ne tik kaip grynai literatūrinė lektūra, bet ir kaip pavyzdingos kalbos skaitymai: visa medžiaga kirčiuota. Autorius, pats mokėdamas lietuvių kalbos kirčiavimą, skaitymų kirčiavimą peržiūrėti davė dr. A. Saliui, taip kad skaitymų k i r č i a i j o k i ų a b e j o j i m ų n e g a l i s u k e l t i (sic!)“. *)

Bet iš tikrųjų, perskaičius visą šį vadovėlį, pasirodo, kad ne visai taip yra, kaip kad A. B. rašo.

Visų pirma krinta į akis begalės įvairių klaidų, pvz.: *alkìntis* 45, *àprauda* 8, *arklo* 44, *ármens* 74, *aukštyn̄* 27, *dieñraščių* 133, *gailiėsi* 44, *galėtų* 20, *geríausi* 48, *išėjo* 20, *kalendórius* 115, *karčiaĩs* (arklio) 42,

*) Mano žiniomis, autorius A. Salio yra tik priešokiais klausinėjęs vieno kito dalyko, ne ištisą tekstą jam davęs kirčiuoti.

kasdieñ 34, *kóksai* 68, n. pl. *kóvos* 113, *kovój* 44, *kùrpiaus* 118, *mãkštimis* 116, g. sg. *myliõs* 128, *mokýkloj* 79, *nusirẽžusį* 73, *paĩms* 31, *pajégdavo* 119, *paũñksnėje* 9, *pirmàjame* 150, *platyñ* 57, *plaũstas* 56, *prìešų* 127, *seniaĩ* 26, *skléidžia* 37, *šešẽlis* 88, *šešẽliai* 89, 124, acc. pl. *špósus* 141, *tiñginiui* 117, *tolýdžiai* 19, *ũgio* 117, *ugniàkuro* 19, g. sg. *vaivorýkštės* 17, *vienìnteliu* 145, acc. pl. *žaliãsias* 24, *žybčiója* 118 ir kt. Šitos klaidos korektūroje neatitaisytos.

Neatitaisius korektūros klaidų, neaišku yra, ar vadovėlyje tyčiomis norėta dvejaip kirčiuoti, ar šiaip tik dėl apsileidimo yra daugelis žodžių įvairiai kirčiuojama, pvz.: *béržais* 56 ir *beržaĩs* 128; *brángus* 15, acc. pl. *brángius* 78 ir *brañgų* 88, *brañgią* 23, 37, acc. pl. *brangiùs* 8, *brañgiajai* 27; *bū́dami* 20 ir *būdamì* 27; *giñklais* 39, *giñklų* 33 ir *tinklaĩ* 23; *ìlgainiui* 123 ir *ilgaĩniui* 106; *laĩsvas* 109 ir *láisvas* 60, n. pl. *láisvos* 35; *núolat* 19, 63, 151 ir *nuõlat* 73, 106, 148; *pakálnėje* 38, 74 ir *pakalnę* 89, acc. pl. *pãstangas* 131 ir *pastánga* 55; g. sg. *pirkiõs* 79 ir g. sg. *pir̃kios* 107, *pir̃kioje* 9, 102; acc. pl. *ráides* 118 ir *raĩdėmis* 119; *skrúostą* 124 ir *skruostùs* 58; *šáutuvais* 143 ir *šautùvų* 149; g. sg. *žmõnos* 18 ir instr. sg. *žmóna* 19 ir kt. Mokykliniame vadovėlyje reiktų tik kirčiuoti: *béržas, -aĩ, brangùs, -aũs, brángų, būdamì, giñklais, tiñklais, ìlgainiui, įsidrą́sinti, laĩsvas, -à, nuõlat, pakalnė* (ir *pakálnė*), *pirkià*, g. sg. *pir̃kios, raĩdė, skrúostas, -aĩ, šáutuvas, -aĩ, žmonà, -õs, žmóną*.

Labai daug žodžių yra kirčiuojama dabar ne visai įprastai, pav.: *apliñkiniai* žmonės 34, *ártimo* 75, *ártintis* 41, *prisiártinti* 95, *bèsekdamas* 79, *dãgiais* 90, *délnais* 62, *drẽgnas* 29, *dróbiniai* marškiniai 42, iš *ganyklõs* 92, instr. sg. *gerklė* 52, acc. pl. *gerklės* 136, *pagrí̃ebė* 61, 89, *susigrí̃ebė* 13, 21, acc. pl. *įžeidžiamus* 76, *kalbino* 142, *užkalbino* 49, *kárdais* 103, *krẽpšiuose* 102, *lazdynuõs* 15, *nelýgiais* 143, *lõvio* 89, *lubų* 103, *mélynėje* 103, *nenoromìs* 103, *nesìgaili* 6, *órai* 59, *nepajẽgsi* 21, *pamil̃ti* 18, *pavìngiavęs* 119, *prí̃eš* 130, *prí̃ešakyj* 55, 56, *réngdavo* 40, *įréngta* 33, *aprénge* 12, *saldžiù* balsù 152, acc. *saldų* 37, *samanomìs* 101, *sė́jiką* 155, *sìlpnas* 45, *sìlpnus* 15, *susìlpusi* 31, *skámba* 58, *skámbinti* 123, *sléniai* 36, *slényje* 39, loc. sg. *sũole* 122, *súolų* 123, *svérdėjo* 149, *šituõ* 141, *šitiẽ* 26, 101, *niekienõ* 89, *šneĩvės* 155, *šuõlį* 90, *šuoliù* 53, *tilžiškių* 104 ir kt. Bendrinei kalbai reikia kirčiuoti: *aplinkìniai, ar̃timo, ar̃tintis, besèkdamas, dagỹs, dagiaĩs, delnaĩs, drẽgnas, -à, drobìniai* m., iš *ganỹklos, gerklẽ, -ẽs, gérklę*, instr. sg. *gérkle*, acc. pl. *gérkles,*

pàgriebė, sùgriebė, įžeĩdžiamus, kálbino, kárdas, -aĩ, kardaĩs, krepšỹs, krepšiuosè, lazdýnai, lazdýnuose, nelygiaĩs, lóvio, lùbų, mėlỹnėje, nenóromis, nesigaĩli, oraĩ, nepajėgsi, pamìlti, pavingiãvęs, priẽš, priešakỹs, priešakyjè, reñgdavo, saldùs, sáldų, sãmanomis, sėjìką, siĪpnas, susiĪpusi, skamba, slėnỹs, slėnį, slėniaĩ, súolas, -aĩ, loc. sg. *suolè, suolų̃, sverdėjo, šìtuo, šìtie, níekieno, šnérves, šúolį, šúoliu, tilžìškių...*

Iš aukščiau cituotųjų pavyzdžių matyti, kad ši chrestomatija yra labai skubiai parašyta, todėl kirčiavime ne tik kad nėra aiškios sistemos, bet tiesiog viskas yra taip sumaišyta, jog sunku beatrinkti, ką iš tikrųjų pats autorius laiko dėsningu dalyku, o kas yra paprastas neapsižiūrėjimas ar korektūros klaida. Ypač man nepaprasta, kaip recenzentai tokių vadovėlinių ydų týčiomis nemato arba nesugeba matyti, bet vis dėlto apie tai rašo. Tokiais dalykais, man rodos, turėtume daugiau susirūpinti: tai būtų sveikiau ir patiems vadovėlių autoriams ir pačiai mokyklai.

Simanas Daukantas, LIETUVIŲ BŪDAS. Redagavo ir žodynėlį pridėjo J. Talmantas. „Sakalo" b-vės leidinys. 1935 m. 373 psl.

(Židinys, 1936 m., t. XXIII, Nr. 5/6, p. 621–625)

Daukantas, Valančius ir Žemaitė yra žymiausi mūsų kalbos klasikai, todėl jų raštai visai pateisinamai yra teikiami ne tik mokyklai, bet ir šiaip platesnei visuomenei, kuri nori išmokti turiningesnės lietuviškos kalbos. Bet tie rašytojai daugiausia yra rašę tarmiškai, todėl, kad jie būtų įmanomesni ir nežemaičiams, jų naujai leidžiamųjų raštų kalba dažnai yra perdirbinėjama. Taip štai daro ir J. Talmantas, redaguodamas S. Daukanto *Būdą*.

Būdamas pats žemaitis, endriejaviškis, ir savo šnekta labai artimas Daukantui, rodos, šis redaktorius galėjo Daukanto *Būdą* suredaguoti visai kaip reikiant, bet iš tikrųjų yra kitaip. Visų pirma, prieš imdamasis šio darbo, jis nebuvo gerai išsiaiškinęs paties tikslo: iš vienos pusės jis stengėsi savo perdirbinį mokyklai taikinti, bet iš kitos pusės norėjo ištikimesnis pasilikti ir pačiam Daukantui. Dėl to iš pradžios besiryžtąs sekti J. Balčikoniu, kuris M. Valančiaus raštus redaguodamas yra visai suaukštaitinęs, bet vėliau nuo to žygio atsisakė – panoro išlaikyti Daukanto stilių, žodyną ir net senąsias morfologines lytis. Šį savo žygį jis šiaip pateisina: „Buvo patarta net Daukanto nevieno-

dai rašomus žodžius palikti neatitaisytus, visas senovines lytis palikti neliestas. Tačiau, turėdamas akyse mokyklos reikalą, VI klasės mokinių kalbinį išsilavinimą, gavau atsisakyti nuo kai kurių žemaitiškųjų trumpųjų veiksmažodinių lyčių, nuo vyriškosios giminės vienaskaitos naudininko, nuo dvejaip rašomų žodžių ir kitų kalbininkams tesvarbių smulkmenų. Palikau vien tai, kas per daug nesunkina tekstą skaityti ir jį suprasti, kas duoda medžiagos žemaičių tarmėms pažinti" (VI psl.).

Bet praktikai toks nusistatymas ne visai tikęs: jei norima duoti medžiagos žemaičių tarmėms pažinti, tai reikia aikštėn iškelti bent pačius svarbiuosius dalykus, ne vien tik tuos, kurie nesunkina teksto skaityti ir suprasti. O jei norima, kad Daukanto tekstą lengviau suprastų ir nežemaičiai, tai noroms nenoroms tenka atsisakyti nuo daugelio specifiškų žemaičių tarmės ypatybių. Šiaipjau vieno ir kito principo maišymas sudaro páiniavos, ne aiškumo.

Ir tikrai. Jei Daukanto *Ilgajniou* I, *gejstum* I, instr. du. *sawem akém* I, *randamis oużoułaj* II, acc. *wĩssu auksztiausį* kalną II, *ape* II, *pakarcziou* IV, gen. pl. *medaliû* V, acc. *iwajrį powiziu* VI, *paskou* IX, *toie słouksnie* 2, *praszalejtej* 5, *sóeit* 6, loc. sg. *pirmaimijĩ* 6, *lig uppĩj* 9, *uppalej* 13, *senĩje Kalnienaj* 17, n. sg. *ouszós* 21, *wejzant* 29 ir kt. verčiama į *ilgainiuo* (= ilgainiui), *geistum* (= geistų), *savim akim* (= savom akim), *randamys* (= randami) *ąžuolai, visu aukščiausį* (= visų aukščiausią) *kalną, apei* (= apie), *pakarčiuo* (= pakarčiui), *medalių* (= medelių), *įvairų povyzių* (= įvairų povyzį), *paskuo* (= paskui), *toie sluoksnėje* (= tame sluoksnyje), *prašaleičiai* (= prašaliečiai ar prašalaičiai), *sueita* (= sueina), *pirmamęje* (= pirmajame), *lig upie* (= lig upiai), *upaliai* (= upeliai), *seniejai* (= senieji) *kalnėnai, ąšas* (= vąšas), *veizant* (= veizint), tai, rodos, nebėra jokio rimto pagrindo loc. sg. *amžiouie* I, *tejp* I, *wiesułaj* I, *teczіaus* II, *nieks* II, *swietou* III, *par* IV, *regam* V, *dóm* V, *wĩjnep* VI, *paźwelgsma* VII, *mĩrk wakali* VIII, *pridórsaj* IX, *ąnsigrude* 3, *pakęntąntys* 3, *arkłakojejs* 6, *ąnt pĩłwó* 7, *isz dóm żodium* 7, g. pl. *Kriewiû* 9, *juron linkuj* 10, *dĩdioujou* 11, *adawe* 11, d. sg. *litĩj* 11, g. pl. *probocziu* 12, *szakniu* 16, *medĩgaj* 17, *gajstrû* 18, acc. pl. *mażoses* 23, *jaunĩjsĩms* 24, acc. pl. *obułus* 26, *buczio* 38 ir kt. keisti į *amžiuje, taip, viesulai, tačiaus, niekas, svietui, per, regime, dviem, vienaip, pažvelgsime, mirk vaikeli, pridurs, antsigrūdo, pakenčiantys, arkliakojais, ant pilvo, iš dums žodžiums, krėvių, jūron*

linkan, didžiuojui, atidavė, lyčiai, prabočių, šaknų, medžiagai, gaisrų, namas, mažąsias, jauniesiems, obuolius, būčiau: visų šių vakarietiškų perdirbinių vietoje šalia pirmųjų žemaitybių yra rašytina ir *amžiuoje, teip, vėsulai, tečiaus, nėkas, svietuo, par, regame, dum, vieneip, pažvelgsma, mirk vaikali, pridursai, antsigrūdė, pakentantys, arklakojais, ant pilvu, iš dum žodžium, krievių, jūron linkui, didžiuojuo, atdavė, lytie, probočių, šaknių, medegai, gaistrų, mažosias, jauniesims, obuolus*. Jei VI klasės mokiniai, redaktoriaus nuomone, gali suprasti *ilgainiuo, geistum, randamys, apei, upie, upalis, qšas, veizant, vidurėje* šalia *vidurys* ir kt., tai visai nebesunku jiems suprasti ir *amžiuoje* šalia *amžius*, *svietuo, vėsulas, teip, tečiaus, vaikalis, antsigrūdė, didžiuojuo, mažosias* ir kt. Tai yra ne kokie nors betvarkiški Daukanto parašymai, bet būdingos žemaitybės, nei kiek nemenkesnės už pirmąsias, kurias J. Talmantas skiria žemaičių tarmei apibūdinti. Todėl visai nesuprantamas jo nenuoseklumas: vienodos rūšies žemaitybes vienas verčia į bendrinę kalbą, kitas palieka nekeitęs. Tuo būdu jis ne tik kaip reikiant neatvaizduoja nei Daukanto *Būdo* kalbos, nei jo žemaitiškos tarmės, bet, viską sujaukdamas, padaro savotišką žemaičių ir aukštaičių tarmių mišinį, kurio gyvojoje kalboje visai nėra. Tad kokia tai gali būti medžiaga mūsų tarmėms pažinti?

Būtų dar pusė bėdos, jei J. Talmantas būtų viską iki galo nuosekliai daręs. Bet dabar jis nuolat blaškosi. Štai Daukantas 25 psl. rašo *łąngelis* ir *łąngalius*, taip pat ir jis, Talmantas, rašo *langelis, langalius*, bet pratarmės VIII psl. *wakali* jau verčia į *vaikeli*. Arba štai *i-* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko palieka pirmykštę galūnę *-ie* (*notie, upie* ir kt.), o *a-* kamieno daiktavardžių to pat linksnio tolygios galūnės *-uo* vietoje rašo *-ui* (pav., *Dĩjwou* 8 = *Dievuo* > *Dievui*). Tai yra juo labiau nenuoseklu, kad prieveiksminę ir prielinksninę galūnę *-uo* jis visur palieka, pav., *ilgainiuo, pakarčiuo, paskuo* vietoje *ilgainiui, pakarčiui, paskui*. Taip pat šalia *vienų viena* iš *wĩjnum wĩjnó* 12, atrodo, reikėjo rašyti *geistų*, ne *geistum*, arba priešingai: šalia *geistum* ir *vienum viena*. Niekuo nepateisinama ir *susibarė* 84 iš *sósibaro* 59 šalia *tebaros* 90, *kalo* 98, *nušavęs* 87 (= vak. aukšt. *tebarės, kalė, nušovęs*), *pagal to* 91 šalia *pagal laiką* 90 iš *pagał łajko* 64, *paliekti* 106 iš *palĩjkt* 77 šalia *atliekta* 106 iš *atlĩjkt* 77. Ir t.t.

Bet ypač nepaprastos yra maišytinės lytys. Pav., įvardžiuotinio būdvardžio naudininkas *dĩdioujou* 11 = *didžiuojuo*, paverstas į *didžiuo-*

jui, atrodo nei šis, nei tas – nei bendrinė, nei žemaitiška Daukanto šnektos lytis.

Toliau J. Talmantas blaškydamasis net ima ir pats sau prieštarauti. Štai Daukanto *ilystĩ* 25, *neilysĩ* 33, *nutysĩs* 21 vienur rašo *įlysti, neįlysi, nutysęs*, o kitur *parlysti* 31, *gryžtant* ib. jau verčia į *perlįsti, grįžtant* (korektūroje apie tai nieko nepastebėta). Taip pat šalia *kalnėnas* klaidingai rašo *kalnienė*, pav., 47 puslapyje, o 70 psl. Daukanto *kalnienī* jau teisingai verčia į *kalnėnė*. Bet 27 psl. vėl neteisingai acc. pl. *sąnkrytàs* keičia į *sankritas*, o 28 psl. acc. sg. *parskyrą* gerai parašo *perskyrą* (su *y*). Iš tikrųjų šalia *párskyra* reikia rašyti ir *sánkryta*, nes taip dabar taria mosėdiškiai ir kt.; plg. *ãtkrytis* Kvėd., *įmygis* Mos., Alsėd., Slnt. ir kt. Pagaliau J. Talmantas vietomis nutolsta net ir nuo jablonskinės rašybos, pav., *kame nekame* 29 ir kt.

Bet dar prasčiau yra, kai redaktorius ima prasimanyti. Pav., visiškai iš piršto jis yra išpešęs *męsa*: tokio žodžio dabartiniai žemaičiai visai nepažįsta. Daukanto *mesa* (: acc. *mesą* 21, instr. *mesó* 16 ir kt.) tegali būti *mẽsa* iš *meisà*, plg. žem. *prẽkals* (kvėdarniškių *prãkals*) = *preikãlas* ir kt. Jeigu Daukanto šnektos būtų *męsa*, tai jis kitaip ją būtų ir rašęs, plg. *sprĩjsti* 30 = *spręsti* ir kt.

Taip pat, man rodos, J. Talmantas visai neteisingai rašo *krėvis* „rusas“ (: *Kriewiû* 9), *lėcyba, Lėlupė, lėta* ir kt.: tai yra nesenos latvybės, vienos paties Daukanto, kitos didesnio žemaičių skaičiaus pasiskolintos, todėl jos turi būti skaitytinos *krievis, liecyba, Lielupė, lieta,* kaip *susiedas, neprietelius, svietas* ir kt. *Lėta* iš žem. *lieta* galėtume gauti tik tada, jei ji būtų arba savas žodis, arba labai senas skolinys. Bet dabar jos nei sveistininkai, nei svystininkai nėra pavertę į *léita* arba *lýta*, o iš kitos pusės jos istorija nerodo, kad ją žemaičiai būtų paveldėję iš senesnių laikų, todėl drauge su K. Būga, Zeitschrift für vgl. Sprachforschung, LII 117 psl. bendrinėje kalboje būtinai reikia rašyti tik *líeta*, ne *lėta*.

Toks pat netikėlis, atrodo, yra ir *valdimieras*: fonetiniais dėsniais iš žemaičių šnektų galima išvesti tik *valdýmieras*, ne *valdìmieras*, nes vietomis dar ir dabar aiškiai yra tariamas su ilguoju *y*; o jei kitur tas balsis ir yra aptrumpėjęs ar sutrumpėjęs, tai iš jo vis dėlto negalima išvesti trumpojo *i*, nes jis neverčiamas į balsį, tariamą tarp *i* ir *e*.

Nežinia kodėl, Daukantas vietoje *krikštyti, krikščionis* savo *Būde* labai dažnai rašo *kristyti, krisčionis* (pav., *krĩstytĩjs* 64, n. pl. *Kristionys*

88, g. pl. *krístionu* 58 ir kt.). K. Būga manė, kad tai yra senoviniai slavų skoliniai (pav., *kristyti* iš sen. rusų крьстити ir kt.); bet tam įrodyti, be Daukanto, kitų šaltinių neturime. Tačiau kaip ten bebūtų, yra neabejojamas faktas, kad *kristyti, krisčionis* yra ne klaidos, ir todėl J. Talmantui jų, rodos, visai nereikėjo versti į *krikštyti, krikščionis*, juo labiau dėl to, kad žemaičiams labai nepaprastą *Būdo* priesagą *-inykas* (*ūkinykas...*) jis palieka; dabar Žemaičiuose visur sakoma tik *-ininkas* (*ūkininkas* ir kt.).

Taip pat, J. Talmantas visai nepagrįstai Daukanto *só Egyptionĩmis* 86 verčia į *su egyptionimis* 117. Iš tikrųjų šalia *Egiptas* reikia rašyti *egipčionis*, ne *egyptionis*.

Pagaliau, nesustojant ties kitomis žodyninėmis ydomis, dar tenka pastebėti, kad ir gale pridėtasis žodynėlis irgi yra skubos darbas: kai kurių žodžių jame visai nėra (pav., *krievis* ir kt.), kai kurie žodžiai jame kitaip rašomi, negu tekste (pav., *bardyšius* 59 psl. ir *bardìšius* žodynėlyje), o kai kurie nekaip reikiant nusakyti; pav., 352 psl. pažymėta *siūlóti* „siūlyti“, o tuo tarpu pats Daukantas aiškiai rašo: *plauszomis* bej witĩmis *siułoje* ir rajszioje 16. Vieno kito dalyko J. Talmantas yra net visai nesupratęs; pav., *olaus jaunĩkajtis* 51 jis verčia į *oliavas jaunikaitis* 74 ir žodynėlyje tesitenkina prie šio būdvardžio tik klaustuką padėjęs. Iš tikrųjų Daukanto *oliaus* yra skaitytinas ne *oliavas*, bet *uliavas* (iš gudų гулявый „dykas, laisvas nuo darbo“) šalia *uliavà* „laisvė“, kuri 356 psl. J. Talmanto jau visai teisingai parašyta. Ir kt.

Tuo būdu, neturint aiškios sistemos ir nesivadovaujant kokiu nors griežtesniu pagrindu, Daukanto *Būdo* kalba J. Talmanto, gudno žemaičio, rankose yra gerokai suskydusi: ji ne tik yra paversta savavališku tarmių maišalu, bet dar ir pramonėmis praskiesta. Pav., iš *obuolo* padarytas *obuolys*, iš *mėdegos* atsirado *medžiaga*, o iš *meisos* išvesta net nesanti *męsa*! Daukanto lūpomis žemaičiai gali *pársikiesti* (persimainyti), duris *šviesti* (: dórys ... *szwĩjte* 44), nešioti *barsiukines* kepures (: instr. *barsiókĩnĩ* képórĩ 39), virti su *briedėnos* ar *kiaulėnos meisa* (: wĩre su ... *brĩjdienos* ar *kiaulienos mesó* 42), gulėti *pãilsio* (: *paĩlsis* 36), lįsti į girią sau *maistos* veizėti (: lindo į girrę *majstos* sau wejzietĩ 39), *uždarbe* kakintis (: *óźdarbĩ kakĩnos* 35) ir kt., o J. Talmantas verčia juos *persikeisti,* duris *šveisti*, nešioti *barsukines* kepures, virti su *briedienos* ar *kiaulienos męsa*, gulėti *póilsio, maisto* vei-

zėti, *uždarbiu* kakintis ir t.t. Tad kas beliko iš to Daukanto, kuris taip kruopščiai yra rūpinęsis savo gimtąją šnektą sutraukti į raštų kalbą? Kur jo tikrosios stiliaus ir žodyno ypatybės, kurių redaktorius norėjo duoti aukštesniųjų klasių mokiniams? Juk Daukantas, rašydamas *rajtą žmógaus negał regieti* 2, *tīnaj dīdej szałta essąnti* 6 arba *nuvejktīje palīkīnis łobins īssídagīno* VII, lyg brėžte pabrėžia, kad jo šnektoje vietoje aukštaičių *negalima, šálta esą* ir *palikę* yra arba gali būti pasakoma ir *negal, šaltà esanti* ir *palikinys* (kaip *tinkamys* ir kt.; toliau *neszīnys* 56 jau verčiama į *nešinys*), o J. Talmantas, vienu brūkiu tai išbraukdamas, išbraukė ir šią savotišką Daukanto kalbos ypatybę. Ir visa tai jis, tur būt, darė tik dėl to, kad tie dalykai, jo nuomone, tegali būti svarbūs kalbininkams, ne skaitytojams, kuriems šis *Būdo* perdirbinys yra skiriamas.

Bet su apgaila tenka pripažinti, kad J. Talmantas šiuo savo darbu, kad ir „Sakalo" gražiai išleistu, nepasiekė tai, ko norėjo: jo redaguotasis *Būdas* ne visai tiks nei mokyklai, nei šiaip visuomenei, nes šio perdirbinio kalba iš vienos pusės, kaip esu sakęs, visos Daukanto kalbos neatvaizduoja, daug kas joje yra sujaukta ir klaidingai parašyta, iš kitos pusės savo lyčių daryba bei sakinių sudėtimi ji vis dėlto yra sunki ir neįprsta bendrinei lektūrai. Norėdamas pirmąjį tikslą pasiekti, jis turėjo daug rūpestingiau ir tiksliau elgtis su Daukanto kalba; o jei jam rūpėjo antrasis tikslas, tai reikėjo eiti iki galo J. Balčikonio keliu: tada būtų buvę viskas gerai. O dabar neturime nei vieno, nei kito.

Mano nuomone, ištisus klasikų veikalus perdirbinėjant mokykloms ir norint duoti skaitytojams reikiamo supratimo apie jų kalbos, ypač žodyno, ir stiliaus ypatybes, tereikia liesti tik rašybą ir skyrybą, taip pat visai aiškias korektūros klaidas, o visa kita turi būti palikta; tačiau kalbos nenuoseklybės, nepaprastybės ar šiaip kokios ypatybės turi būti skyrium išdėstytos. Visai pravartus dar yra ir retesnių žodžių žodynėlis ir pavyzdžiui vienas kitas puslapis originalinės kalbos. Tuo būdu galima kaip reikiant ir autoriaus kalbą atvaizduoti, ir jos stilių palikti nesužalojus, ir visą veikalą padaryti įmanomą skaitytojams. Kitaip elgiantis esti sutrėkiama ne tik veikalo kalba, bet dažnai ir pati mintis. Štai Daukantas *Būdo* 7 psl. įrodinėja, kad *Sambija*, teutonų tarta *Zambija*, esanti kilusi iš lietuviško žodžio *žam* arba *žem, žamija*, todėl ir paskesnių amžių raštuose esą įrašyta *samaite* vietoje

žamaitei. Bet J. Talmantas, maža teatsižvelgdamas į šį naivų Daukanto samprotavimą, *žamija* paverčia į *žemija, žamaitei* į *žemaitei*. Dėl to, suprantama, Daukanto kalbos koloritas ir galvojimas nemaža yra nukentėjęs.

Ir norint viso to išvengti, reikia tik kiek atsakingiau ir išmaningiau pažvelgti į tų klasikų kalbą, kurių veikalai imami perdirbinėti. Be to, tai reikia daryti su kantrybe, neskubant ir visados prieš akis turint ne ką kita, kaip tik pačią to darbo idėją, jo esmę ir vertybę objektyviniam tikslui.

PROŠVAISTĖ. Literatūrinių raštų rinkinys. Autorių leidinys. Kaunas, 1937.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 9 sąs., p. 158–160)

Tam tikras rašytojų būrelis, matyti, nesitenkindamas Literatūros Naujienomis ir jų redaktoriaus pasirinktąja linkme, – nuo jos viešai atsiribojo ir Lietuvių Rašytojų Draugijos valdyba, – čia yra sumanęs leisti nedidelį literatūrinių raštų rinkinį – almanachą. Jame tarp ko kito randame įdomią V. Krėvės apysakėlę „Jenerolo sūnus“, kuri savo stiliaus ir kalbos gyvumu primena „Po šiaudine pastoge“, „Skerdžius“ ir kt., A. Venclovos sklandžia kalba parašytą straipsnį „Mirties laukai ties Verdunu“, taip pat V. Korsako Radžvilo A. Vaičiulaičio „Valentinos“ kritiką, M. Kemšio rūsčią kritiką „Karūną be karaliaus“ ir kt.

Bet mane šį kartą daugiau domina ne literatūriniai dalykai, o kalba, tad dėl jos čia kiek ir pakalbėsiu. Pradėsiu nuo paties rinkinio galo. Ten, 149 psl., P. L i n o n i s (slapyvardis) rašo: „O ko jau ko, bet kalbininkų, bent tokių, kurie dedasi kalbininkais, dideliais kalbos žinovais, tikrai netrūksta. Tik pamėgink ką parašyti ne taip, kaip jų mandros galvos išneša, kils triukšmas ne mažesnis, kaip senmiesčio rinkose. Iškolios, iškoneveiks tave, kad nežinosi, tėvą ar motiną užmušei, ar velnias žino, kas tave apstojo. Baisu ir per gatvę bus pereiti, ir nesmagu žmogui į akis pažiūrėti“ (149 psl.). Man čia neviskas yra aišku: kas čia yra tokie niekadariai kalbininkai, kurie taip smarkiai kibtų į rašytojus, kad jiems būtų baisu gatvę pereiti ar dėl to reikėtų manyti tėvą ar motiną užmušus? Tiesa, rašytojai moka dažnai hiperboliškai kalbėti; bet kokia čia galėtų būti hiperbolė? Taip pat

tiesa, kad dabar yra nemaža tokių, kurie dedasi esą dideli kalbininkai ir gerai moką lietuvių kalbą. Bet kas iš tokių jau taip yra kibę rašytojams į pakinklius, kad jie nebežinotų kur besitverti? Priešingai, dabar juk yra atsiradęs vienas kitas rašytojų „gynėjas", kuris išsijuosęs irgi kalbininkus puola. Iš tos pusės man pačiam tenka bendradarbiauti bent su keliais žymesniais rašytojais, ir lig šiol nepastebėjau, kad jiems dėl to būtų kilusi kokia baimė. Kas kita yra tokie kalbos taisytojai, kurie taiso, gerai patys nežinodami, kas taisytina. Bet tokių juk niekas ir kalbininkais neturėtų laikyti. Tad P. Linoniui, man rodos, reikėjo čia būti kiek aiškesniam.

Toliau tas pat autorius rašo apie rašomosios kalbos žodyno būtinumą: „dabar jo laukti dešimtį metų, – sako jis, – kada jis kiekvieną dieną reikalingas, per daug jau nekantru ir pikta" (151 psl.). Bet kas čia kaltas? Po K. Būgos mirties tuojau nebuvo susirūpinta žodyno leidimu. Jam toliau leisti irgi nebuvo gerai pasiruošusių žmonių – reikėjo dar įsidirbti. Pati žodyninė medžiaga gausi, bet nėra taip apdorota, kad ją būtų galima greitai surašyti ir spausdinti; be to, ir bendradarbių yra nedaug. Tad geresnio gyvosios kalbos žodyno dabar greitai negalima parašyti. Kiek greičiau, gal būt, būtų galima išleisti daug mažesnį rašomosios kalbos žodyną. Bet tokio žodyno negalima pradėti leisti, ligi rašyba tebėra nesutvarkyta. Taigi noromis nenoromis turime dar klampoti baloje.

Tiek apie bendruosius dalykus. Apie pačią Prošvaistės kalbą beveik galima teigiamai atsiliepti, tik vienur kitur galima rasti neteiktinų dalykų. Čia iš eilės paminėsiu vieną kitą: pripildydami gyvenimą s a v u s e n a t v i š k u s t e n ė j i m u (= savo senatviško stenėjimo) 44; šis sunkus, nešvarus pastatas, persunktas k r a u j u (= kraujo) 44; jūs mokate dirbti d ė l s a v ę s (= sau) 46; g r i m i e r i u s (ar ne geriau būtų *grimuotojas*?) 74; Praeidamas gatvių sankryžą k ą t a i (= kažką, kažin ką) murmėdavo 75; medžioklėn išėjusį t ė v ą kalnuose r a s t a n u s i š o v u s į (= medžioklėn išėjęs tėvas kalnuose rasta [ar buvo rastas] nusišovęs, medžioklėn išėjusį tėvą kalnuose rado nusišovusį...) 75; t a r p u s a v i s studentų gražus sugyvenimas (= tarpusavinis studentų gražus sugyvenimas ar studentų gražus tarpusavio sugyvenimas...; *tarpusavis* yra daiktavardis, ne būdvardis) 76; jau iš anksto d a r ė į s p ė j i m u s (= įspėjo) 90; tat tuoj pasidaro visų s a v a s t i s (= nuosavybė) 102; lyg i š k a l n o (= iš anksto)

gindami romaną 104; Antano partnerė Valentina, nežiūrint to, kad ji yra pamokyta mergaitė..., nėra prašokusi akiračio tos mūsų moters (= ... Valentina, kad ir pamokyta mergaitė arba kad ir būdama pamokyta mergaitė) 107; dvasiniai (= dvasiškai) nuskarusiose šeimose 122; nesuprantama, kuriuo tikslu (= kuriam tikslui) autorius privertė broliukus... 123; jie esmėj (= iš tikrųjų...) daug kvailesni 124; mašina meta atspausdintus (= išspausdintus; jau ką išspausdinta galima tik atspausdinti!) lapus į knygrišyklą (geriau būtų: į knygų rišyklą; bet ir šis žodis nėra geriausias: knygas paprastai ne rišame, bet taisome, apdarome, tad dar geriau būtų: knygų taisykla, darykla) 143 ir kt.

Šitų savo taisymų čia plačiau neaiškinu, nes jie spaudoje jau daug kartų buvo aiškinti ir, rodos, jau turėtų būti visiems žinomi. Antra vertus, ir patys autoriai šalia to daugelyje vietų panašius dalykus parašo visai taisyklingai, tad kai kuriuos čia taisytuosius dalykus gal tenka laikyti tiesiog neapsižiūrėjimu lygiai taip pat, kaip ir rašybos klaidas skyria 113, atvėju 116, ūja 120, sandelio 121, toji žmones 127 ir kt. vietoje skiria, atveju, uja, sandėlio, tieji žmonės.

Be to, būtų visai ne pro šalį, kad rašytojai, kuriems rūpi kalbos grožis ir jos sklandumas, pagalvotų, ar būtinai reikia vartoti tam tikras įvairuojančias lytis, kurios mūsų kalboje nieko naujo nepasako arba kurių reikšmės dėl to gali nemaža nukentėti. Štai K. Korsakas vienur rašo pasyviškas 92, intuityviškas 91, abstraktiškas 100, o kitur impulsyvus 91, subtilus 94, realus 100 ir kt. Ar tai duoda ką nors stiliaus reikalui? Man rodos, daug dailesni yra žodžiai *pasyvus, intuityvus, abstraktus*: jie yra trumpesni ir todėl patogesni, plg. *pavydùs*, *prabangùs* šalia *pavỹdas, prãbangas* (ir *prabangà*) ir kt.

Svetimybių vartojimas irgi yra labai opus dalykas. Pvz., V. Krėvės apysakėlės kalba beveik nieko nesiskiria nuo bendrinės, tik vienur kitur yra vartojamos vienišos, šiaipjau kitur visai nebesutinkamos svetimybės. Mano nuomone, autorius, norėdamas atvaizduoti tipo kalbą, turi iškelti visas būdingąsias tos kalbos ypatybes, visą jos sistemą, ne atskirus, prasikišančius žodžius, šiuo atveju slav. skolinius, dabar jau bendrinėje kalboje man atrodo nebevartojamus. Šis klau-

simas man atrodo yra toks svarbus, kad apie jį reikėtų kur plačiau pakalbėti.

Arba štai H. Korsakienė iš rusų kalbos yra vertusi gryna bendrine kalba, tik nei iš šio nei iš to ima vietomis ir pavartoja vieną kitą skolinį, be kurio galima puikiausiai apsieiti. Pvz., D ū š i u k! D ė k u i! (35 psl.). Argi tai yra būdingas pasakymas? Ar būdingesnių lietuviškų krypčių tam reikalui visai neturime? Taip pat ką naujo norima pasakyti šiuo posakiu: jų (= akių) vietoje tik du drumzlini *plėmai*? (38). Juk *plėmas* yra toks pat slav. skolinys, kaip ir *griėkas, pakūtà, viėrnas* ir kt. Tad ar negeriau būtų pasakius: *dvi drumzlinos dėmės*? Dėl to bendrinė vertimo kalba būtų grynesnė, o vaizdingumas nė kiek nebūtų nukentėjęs. Tas pat pasakytina ir dėl „jis k o l i o j a (= plūsta, koneveikia...) moteris“ 45.

Dėl kalbinių lyčių įvairumo ir vienodumo viename straipsnyje ar veikale plačiau pasisakysime kitame GK sąsiuvinyje. Čia tuo tarpu noriu tik pastebėti, kad Prošvaistėje vietomis be reikalo yra blaškomasi. Štai vienoje vietoje rašoma *nusispjovė* 15, o kitur po to pat *p* jau neberašoma joto. Arba štai viename puslapyje rašoma *specifinis* 117, kitame *specifingas* 118 ir trečiame *specifiškas* 119 vienam ir tam pačiam reikalui. Argi šita įvairybė yra reikalinga stiliui? Man rodos, jau vien dėl paprastos tvarkos reikėtų kokios nors linijos laikytis.

Šiaipjau, išskyrus tokias nelygybes ir kitus mažmožius, viso rinkinio kalba nėra visai prasta. Tikėsimės toliau dar geresnės susilauksią.

St. Šalkauskis, BENDROJI FILOSOFIJOS TERMINIJA, LKD Terminologijos Sekcijos apsvarstyta, papildyta ir priimta (Logos, 1937 m., Nr. 2).

(Gimtoji kalba, 1938 m., 3 sąs., p. 47–48)

Lig šiol organizuotai mūsų terminais beveik visai nebuvo rūpinamasi. Kiekvienas juos kalė sau, kaip patiko ar geriau atrodė. Todėl dabartinėje raštų kalboje nemaža yra privisę tokių naujadarų, kurių niekuo negalime pateisinti, nebent tik savo menku kalbos mokėjimu. O tuo tarpu mūsų gyvoji kalba yra tokia žodinga, turi arba gali turėti tiek daug priemonių įvairioms, net subtiliausioms ir griežčiausioms sąvokoms žymėti, jog tiesiog nesmagu darosi, kai randi kur vartojant visai netinkamai ar nemokamai naujai sudarytą kokį žodį ar posakį.

Ypač niekuo nepateisinama yra, kai kokie specialesni terminai nemokšiškai ir vergiškai iš kitų kalbų yra tiesiog verste verčiami.

Kad ta painiava bent kiek sumažėtų, LKD Terminologijos Sekcija pamažu ėmėsi terminų tvarkymo darbo. Pirmiausia ji svarstė St. Šalkauskio rūpestingai surinktus bendruosius filosofijos terminus, kurie gali tikti ne tik vienai filosofijai, bet ir kitiems gretiminiams mokslams ir šiaip gyvenimui. Tai buvo nelengvas darbas – ir pačiam autoriui, ir Sekcijai. Pirmajam teko daug padirbėti renkant terminus, juos verčiant į prancūzų, vokiečių ir rusų kalbas ir kiekvienam nepaprastesniam iš jų duodant pavyzdžių bei paaiškinant jų reikšmę, o pastarajai bent 35 posėdžiuose visa tai reikėjo persvarstyti ir papildyti. Bet dabar visa tai jau baigta, ir autorius drauge su savo bendradarbiais gali tik džiaugtis gražų kalbos kultūros darbą atlikęs.

Mes iš savo pusės teikiame tą didžiai vertingą ir naudingą dalyką visiems, kuriems rūpi padori ir taisyklinga lietuviška filosofijos ar šiaip kurios kitos mokslo šakos kalba, ypač jos terminai. Tuo nemaža savo reikalui galės pasinaudoti ir šiaip inteligentai.

V. Mykolaitis-Putinas, KRIZĖ. Romanas. Sakalo b-vės leidinys. Kaunas, 1937 m. 330 psl.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 5 sąs., p. 77–80)

Daugiau kaip prieš dvejus metus (žr. 1935 m. GK 45–48) man drauge su J. Balčikoniu teko pasisakyti dėl šio autoriaus ir mano kolegos vieno veikalo kalbos. Nors prieš tai vėliau Vaire buvo kilusi savotiška „reakcija“, kuri ilgainiui išėjo iš kalbinės polemikos ribų, dabar vis dėlto čia noriu pasisakyti dėl kito to paties autoriaus pernai pasirodžiusio veikalo kalbos ypatybių.

Apskritai imant, šio rašto kalba yra visai kultūringa – sklandi, lengva, gyva, vaizdinga ir, be keliolikos mažmožių, taisyklinga. Tai galima matyti beveik iš kiekvieno puslapio. Štai kaip kalbos atžvilgiu jis tiesiog meistriškai aprašo krizę:

„Krizė atėjo nejučiomis, tylutėliai, kaip naminis vagis, kuris vagia iš pradžių taip atsargiai, kad šeimininkas negreit nė apsižiūri. Kai Lietuvos visuomenė pajuto pirmuosius krizės padarinius, ji buvo jau gerokai pratuštinusi tautos ir vyriausybės aruodus.

Kaimo žmogus piktai raukėsi parvažiavęs iš turgaus tuščiomis ki-

šenėmis, valdininkas liesai šventė Kalėdas be švenčių priedų, darbininkas niūriai žvalgėsi aplinkui, netekęs darbo, prekybininkas šykščiai skaičiavo liesą pelną, o valdžia laužė galvą, kaip subalansuoti staiga netekusį pusiausvyros biudžetą. Slinko metai, antri ir treti – ir vis rūsčiau niaukėsi kaimietis, vis taupiau spaudėsi karpomas valdininkas, vis garsiau reiškė protestą bedarbis ir vis sunkiau slėgė biudžeto balansas.

Krizė buvo jau nebe naminis vagis, bet žiauri viso pasaulio valdovė – despotė, kurios godumui patenkinti tirpo milijonai, be pelno eikvojosi darbas, svyravo valiutos, pats visagalis auksas nebeteko jėgos ir alkanos minios grasinimai žvalgėsi kąsnio duonos“ (175 psl.).

Bet vietomis tokioje gražioje kalboje, kad ir apyrečiai, vis dėlto pasitaiko tam tikrų mažmožių, kurie truputį gadina bendrą visos kalbos grožį. Visų pirma autorius labai nenuosekliai vartoja kablelius; labai dažnai jis jų nededa net ir prieš šalutiniuosius sakinius, pvz., *aš palauksiu* (kablelio nėra) *kol baigsi reikalą* 36; *Tamsta gali į mane supilti ką tik įsigeidi* 53; *jis ... budriai sekė kas kur darosi ir, prireikus, skubėjo į tą pusę* 122; *man įdomu pažiūrėti kaip linai auga* 134 ir t.t.

Nemaža nevienodybių ir rašyboje, pvz., *ugdymas* 12, bet *ūgdytoją* 20; *kaskart* 184, bet *kas kart* 55, 112, *kitą met* 130, *po ryt* 127; *kaž kur* 129; bet *kažką, kažkokios* 132; *tuč tuojau* 210, bet *tučtuojau* 221 ir kt. Bendrinėje kalboje nutrupėlius visados reikėtų rašyti drauge: *kaskařt, kitąmet* (plg. *kìtąsyk, tąsyk*), *porýt, kažkuř, kažką, tùčtuojau*. Taip pat toliau reikėtų rašyti ne *intimaus* 115, *iškilų* 286, *kokietė* 126, 271, *naturali* 239, *pėščias* 128, *tobūlybė*, bet *intymaus* (kaip *pasyvùs*, ne *pasivus*!), *iškylų* (plg. *pókylis, pótvynis, sánkrytos*), *kokètė* (plg. *estafètė, servètė, siluètas, sonètas, etažèrė* ir kt.), *natūrali, pėsčias, tobulybė*, taip pat ir *ugdyti.*

Iš žodžių darybos tenka paminėti vieną kitą priesagos vartoseną. Atrodo, šalia *aktualus* 26, *modernus* 293 ir kt. autoriui ir toliau reikėjo rašyti *familiarumas, formalumas* (304 psl. taip ir rašoma), *modernumas*, ne *familiariškumas* 236, *formališkumas* 27, *moderniškumas* 26. Čia priesaga *-iškas* mūsų bendrinei kalbai visai nereikalinga, nes ji nieko naujo nereiškia ir tik patį žodį padaro daug griozdiškesnį. Todėl šalia *aktyvus, intymus, natūralùs* ir kt. toliau yra vartotina tik *modernùs* (*-ìnis*), ne *moderniškas*. Taip pat nereikalingi yra ir būdvar-

džiai *aktingas* 110, *moralis* 39: jų vietoje tesakytina *aktyvus, moralus, moralinis* (pvz., *moralinė parama*).

Vietomis autorius nevykusiai vartoja priesagas *-ingas* ir *-iškas*, pvz., *ji buvo judri, gyva, s a u v a l i n g a* 42, *h a v a j i š k ų gitarų balsai* 121 ir kt. Čia reikėtų sakyti: *ji buvo ... s a u v a l ė* (*savavalė;* plg. *savanaudė,* ne *savanaudinga*!), *h a v a j i n i ų gitarų balsai* (plg. *amerikinės ekėčios, prūsinis spiritas, švediniai dobilai* ir kt.).

Bendrinėje kalboje jau daug kur yra skiriama priesaga *-ybė* nuo *-umas*, pvz., *jo specialybė yra lietùvių literatūrà*; *važiuojant į užsienį reikia atlikti nemaža formalybių; mūsų kalboje dar nemaža yra svetimybių* (svetimų žodžių, posakių); bet: *kas to darbo specialumas; jo papročių svetimumas jau visiems žinomas* ir t.t. Todėl konkrečiai reikšmei žymėti geriau būtų sakyti ne *visi formalumai atlikti* 304, *Jūsų vaikams nereikės ... visokiais formališkumais gyvos sielos marinti* 27, bet *visos formalybės atliktos, nereikės... visokiomis formalybėmis gyvos sielos marinti*.

Veiksmažodis *įdomautis*, kaip rodo priesaga *-auti* (pvz., *jaunáuti, puikáuti, senáuti, smailáuti* ir kt.), negali atstoti *domėtis* „interesuotis“, – tai yra visai kitos reikšmės ir ne visai vykęs žodis. Todėl vietoj *Kristina nė n e p a s i į d o m a v o* 148 turėtų būti rašoma: *Kristina nė nepasidomėjo*. 152 psl. autorius ir pats rašo *susidomėjo ponas Andrius*.

Žodžiai *apsivesti* ir *prisistatyti* „įsivaizduoti“ yra mums nereikalingi, nes pirmasis yra nevykęs hibridas (savosios ir svetimosios darybos mišinys), o antrasis grynas rusų kalbos vertinys. Tad ir posakiai *tu apsivesi* 74 ir *jis gyvai p r i s i s t a t o savo... ateitį* 271 turi būti pakeisti į *tu vesi* ir *jis gyvai įsivaizduoja savo... ateitį*.

Kur aiškiai yra juntama neveikiamoji reikšmė, ten mes vartojame neveikiamuosius dalyvius, pvz., *rãšomasis stalas, miegamasis kambarys, válgomasis šaukštas* ir kt. Todėl ir pasakyme *Daktarui Umbrui ponas Andrius parašė ilgą, r a m i n a n t į laišką* 252, rodos, geriau būtų buvę parašius *ilgą, raminamą laišką,* t. y. tokį, kuriame ar kuriuo Andrius daktarą Umbrą ramino. Plg. dar *prausiamas vanduo* (kuriuo kas prausiasi) ir kt.

Mūsų kalboje yra labai aiškiai skiriami prieveiksmiai *aukštai* ir *didžiai*, pvz., *jis taip aukštai užlipo ant kalno, kad vos begalima matyti; tu taip aukštai pakabinai, kad negaliu pasiekti; kas aukštai šoka, tas dažnai žemai ir nutūpia,* bet: *jis yra d i d ž i a i* (*labai*) *įsimylėjęs; tėvai*

didžiai myli vaikus (t. y. tėvų meilė vaikams yra didelė); *mes jus didžiai gerbiame* ir kt. Taigi ir autoriui užuot *Tamsta taip aukštai juos vertini* 21 priderėjo rašyti: *Tamsta taip didžiai* (*labai*) *juos vertini.*

Ainis yra Basanavičiaus nevykusiai pasidarytas iš *atainis* „ateivis, Fremdling" (žr. K. Būga, Liet. kalbos žodynas 24). Plg. dar žem. *éinis* „greitas, eiklus žmogus". Tam, ką rusai vadina потомок, vok. Nachkomme, žymėti turime savo seną, jau Bretkūno, Daukšos ir kitų vartotą žodį *palikuonìs, -iẽs, pãlikuonį*. Todėl vietoj *ainiai* 289 toliau patartina ir autoriui vartoti *pãlikuonys*. Savo laiku tam reikalui J. Jablonskio sudarytasis *papėdininkas* yra nevykęs.

Aiškių skolinių autorius, palyginti, nedaug tevartoja; bet norėdamas būtų galėjęs lengvai savais žodžiais pakeisti ir vieną kitą vartojamąjį. Pvz., vietoj *bočių prabočių krauju* 244, *gontais dengtas namas* 57, *gotiko pilioriai* 272, *pripliotkavo nepadorių dalykų* 41, *špokai* 299 ir kt. be didelės sunkenybės galima vartoti *tėvų protėvių krauju, málksnomis* (gyvosios kalbos žodis!) *dengtas namas, gotiko pastapaĩ* (pilioriaus reikšme jis jau yra Daukšos ir kt. vartojamas; dėl darybos plg. *-stapas* : *stẽpinti* „tikrinti, tvirtinti" = *stãbas* : *stẽbinti*, žr. Būga, Kalba ir Senovė 286), *priliežuvavo nepadorių dalykų* (gyvojoje kalboje *pliotkus*, arba *pletkus*, paskolintus iš lenkų *plotki*, daug kur vadina *liežuviais,* todėl *plėtkininkas, -ė* yra *liežùvininkas, -ė, liežuváutojas, -a*), *varnėnai*.

Iš sintaksinių dalykų tenka iškelti aikštėn kai kurių linksnių vartojimą. Visų pirma vietomis yra nevykusiai vartojamas naudininkas, pvz., *nepakviesite manęs šitam valsui* 120, *atsiliepdama tiems žodžiams, Kristina taip smarkiai susidaužė stikleliais...* 158, *broliai susitarė... pakviesti šeštadienio vakarui* 196, *aš tikiu Tavo geriems norams* 157, *kas kitas patikės jo išvedžiojimams* 240, *jis pats netikėjo nė vienam savo žodžiui* 252 ir kt. Pirmajame sakinyje turi būti siekinio kilmininkas: *nepakviesite manęs šito valso*, plg. *talkininkùs jau prašė pietų, svečius pakvietė vakarienės* ir kt. Bet trečiajame sakinyje jau vietoje *vakarui* reikia sakyti *į vakarą*, plg. *visus svečius suprašė* (*sukvietė*) *į kambarį*. Taip pat ir trečiajame sakinyje teatsilieptina *į tuos žodžius*, ne *tiems žodžiams*, pvz., *jis man į tuos žodžius nieko negalėjo atsiliepti* (*atsakyti*). Kas kita yra trys paskutinieji sakiniai: juose *tikėti* vartotina su įnagininku, ne naudininku: *aš tikiu Tavo gerais norais, kas kitas patikės jo išvedžiojimais* ir kt. Čia gyvojoje kal-

boje ir geresniuose senoviniuose raštuose dar plačiai yra sutinkamas vadinamasis pagrindo įnagininkas, tas pats, kuris yra vartojamas ir su *biaurėtis, didžiuotis, grožėtis, stebėtis* ir kt.; pvz., *jis stebisi, tiki šiais dalykais*, t. y. šie dalykai sudaro jo stebėjimosi, tikėjimo pagrindą. Tam reikalui naudininkas į mūsų kalbą veikiausiai yra per bažnyčią ar iš raštų patekęs.

Toliau kartais ne visai tinkamai yra vartojamas galiniñkas, pvz., *Sargenis panoro grįžti į Kauną atlikti kai kuriuos reikalus* 132, *Jis... eina laukan... visą tą velniavą iš savo galvos išblaškyti* 272 ir kt. Nors suvalkiečiai, ypač paprūsiniai, čia yra linkę vartoti galininką, vis dėlto bendrinėje kalboje tam reikalui tepatartina vartoti senovinį ir būdingesnį siekinio kilmininką. O kadangi Krizės kalba yra inteligentinė, tad bendrinė vartosena joje itin daugiau turėtų rasti vietos.

Ypač yra nevykęs restoraninis pasakymas: *Jis nutilo... paprašęs dar vieną alų* 277. Jis labai primena vokiečių *noch ein Bier* ir mūsų kalbai yra perdaug jau svetimas. Visai žmoniškai galime šiaip pasakyti: *prašau man duoti dar vieną* (t. y. bokalą ar stiklinę) *alaus.*

Nors Vaire daug buvo rašyta prieš *atviras su kuo,* bet vis dėlto aš ir dabar niekaip jo negaliu pateisinti visai įtikinamais lietuviškais pavyzdžiais: žinomoji kalbinė medžiaga nedviprasmiškai rodo jo dirbtinumą. Todėl autoriui, plačiau nebeliesdamas to dalyko, vietoj *aš su Tamsta... esu tokia atvira* 53, toliau patarčiau sakyti: *aš Tamstai esu tokia atvira.*

Taip pat, man atrodo, ne visai vykę yra ir tokie pasakymai: *Kristina sako žinanti kažkokį vokietį* 243, *patriotas šventai tikėjo remiąs tautinę organizaciją* 293 ir kt. Čia mūsų kalboje jau nuo senovės yra linkstama vartoti sangrąžinę tarinio jungtį, todėl ir geresnei raštų kalbai daug geriau tiktų: *Kristina sakosi žinanti (pažįstanti) kažkokį vokietį, patriotas šventai tikėjosi remiąs...*

Iš kitų neteiktinų pavyzdžių čia dar paminėtini šie: *Klevų dvaro savininkui... atrodė būsią* (= atrodė būsiant) *pravartu atnaujinti pažintį* 9; *pasakojo, kad Andrius Maleišis tuo metu esą buvo gavęs* (= buvęs gavęs) *stambią paskolą* 190; *yra panašumas* (= panašumo) *tarp senstančio veikėjo ir senstančios panos* 241; *širdies veikimą stiprinamieji vaistai* (= širdies veikimo stiprinamieji vaistai) *dar palaikė jo gyvybę* 328 ir kt.

Šitie mano iškeltieji dalykai, kaip jau esu aukščiau minėjęs, tėra tik mažmožiai: jie viso Krizės kalbos gerumo daug nepažeidžia, pats romanas skaitomas su dideliu malonumu. Ypač šis veikalas gerai skaitytoją nuteikia savo kalbos sklandumu ir stilingumu: tai, man rodos, šiuo atžvilgiu yra vienas iš geriausių pernai pasirodžiusių literatūrinių darbų. Bet jeigu vis dėlto aš čia esu ėmęsis kelti aikštėn vieną kitą mažmeną, tai tik tam, kad autoriaus tolimesniųjų veikalų kalba ir šiuo atveju galėtume tikrai pasigėrėti.

A. Kalnius, Z. Kuzmickis, J. Talmantas, LIETUVIŲ KALBOS RAŠYBOS VADOVĖLIS su kirčiuotu žodynu. Sakalas. Kaune, 1938 m. 223 psl.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 6 sąs., p. 93–95)

Laikinai atidėjus rašybos reformą, reikalai nė kiek nepagerėjo: visiškai vienodos rašybos nėra nei mokykloje, nei spaudoje, nei šiaip gyvenime. Todėl yra suprantamas autorių noras kiek nors padėti visuomenei susivokti toje rašybinėje painiavoje: jie yra pasiryžę jai duoti autentišką oficialinės rašybos vadovėlį net su kirčiuotu žodynu. Rodos, dalykas yra visai paprastas: Šv. Ministerio įsakymas (žr. 1936 m. GK 4) įgalioja mokytojus laikytis 1922 m. J. Jablonskio lietuvių kalbos gramatikos rašybos; visi šio vadovėlio autoriai yra lituanistai mokytojai; buvusios Rašybos Reformos Komisijos yra naujai suformuluoti visi svarbiausieji mūsų rašybos dalykai, dabar net jau ir atskiru leidiniu išleisti (žr. A. Salys ir Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos rašybos pagrindai. Kaunas, 1935 m.); o mano prieš pusantrų metų yra pasirodęs „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas". Bet iš tikrųjų viskas yra daug painiau: kaip reikia suprasti dabartinę oficialinę rašybą? Šimtu procentų laikytis 1922 m. Jablonskio gramatikos rašybos negalima, nes daugelio dalykų joje visai nėra; antra vertus, vieną kitą dalyką vėliau ir pats J. Jablonskis yra kitaip vartojęs. Todėl ir autoriai eina „kompromiso" keliu: visų pirma jie vartoja *dėl* (tai iš tikrųjų yra žodyno, ne rašybos dalykas!), *rūgštùs, rūgštis, rūgštynės*, nors J. Jablonskio gramatikoje rašoma *del, rūkštus, rūkštis, rūkštynės*. Bet ko tada turi mokytojas klausyti: oficialaus Šv. Ministerijos įsakymo ar šių autorių? Pats vadovėlis nėra patvirtintas, tad vartotojas į jį tegali žiūrėti kaip į p r i v a t ų dalyką.

Iš kitos pusės tas darbas turi ir šiaipjau nemaža ydų. Štai kai kurios jų iš eilės.

Kalbant apie balsius, sakoma, kad „iš svetimų kalbų paimtuose žodžiuose *o* visada tariamas t r u m p i a u ir atviriau, negu lietuviškuose žodžiuose". Bet tai netiesa: dažnuose skoliniuose tas garsas tariamas ir ilgai, pvz., *bõsas, klebõnas, sekretõrius, vagõnė* ir kt.

Balsiai *a, e* priešdėliuose *ap-, at-* ir kt. yra ne tik trumpi (10), bet ir ilgi, pvz., *àpmeta, àtneša* ir *ãpmaudas, ãpskritas, ãtvelykis, ãtviras* ir kt.

30 psl. liepiama trumpinti *psl., pvz., žr.,* bet pačiame vadovėlyje rašoma *pav.* 12, *žiūr.* 13 ir kt.

Sakoma: įvardžių kilmininkus *manęs, tavęs* reikia rašyti su nosine, nes „čia *e* ilgai tariamas" (15). Bet ilgai tariame ir *mẽs*; tad kaip tai paaiškinti? Juk ta įvardinė lytis visai nesiskiria nuo *męs* (iš *męsti, menčiù*), *spręs* ir kt.

Žodžiuose *kiaũlė, kiáutas* raidė *-i-* yra ne m i n k š t i n a m a s i s (17), bet m i n k š t u m o ž y m i m a s i s ženklas: tai yra du skirtingi dalykai.

Kad būdvardžio *baukštus* šalia *baugùs, baugìnti* būtų negreit suvokiama kilmė (19), vargiai kas autoriais bepatikės. Būtų buvę geriau pasakius: taip rašė Jablonskis, nors tam rašymui nėra tvirto pagrindo.

Šalia *ministras* 24, tur būt, rašytina *ministrui*, ne *ministerui* 25.

Sakinio *jis ne savo darbu užsiima* 26 Jablonskis nevartojo ir niekam nepatarė vartoti; jo, aiškaus vertinio, nepataria daug kas ir kiti vartoti. Tad kodėl jį autoriai mokyklai teikia?

Egiptas yra tos pat rūšies slavybė, kaip ir *Paryžius, Londonas, Varšuva*. Tad kodėl būtinai jo vietoje reikėtų rašyti *Aigiptas* 34?

Jei *dž* yra vienas garsas (36), tai kas yra autorių neminimas *dz*?

Vietoj tarminės lyties *marès* 40 bendrinei kalbai tereikia teikti *mariàs* (vd. *mãrios*).

Veiksmažodis *abstragúoti* 57 taip dera šalia *higiena, himnas, husaras*, kaip *Gamburgas* šalia *Astrachanės*.

Šalia *pagálba, pašalpà* ir kt. *apmetaĩ* 62 ne visai tinka: bendrinei kalbai tinkamesni yra *apmataĩ*; plg. *ãtmatos*, ne **atmetos, palaikaĩ*, ne **paliekai, pašalpa,* ne *pašelpa* (nors tai gyvas žodis!) ir kt.

Taip pat ir *apogiējaus* 62 vietoje, rodos, geresnis yra *apogėjas* (*-us*) ar *apogėjas*; plg. *trofėjai* (ar *trofėjai*) ir kt.

Lytis *prabìlsta* 71 yra tokia pat žemaitybė, kaip ir *bìrsta, kìlsta* ir

kt.; todėl bendrinei kalbai pirmiausia teiktina *prabỹla* (Būgos rašyba: *prabį̃la*). Tokios pat tarmybės yra *greĩbti* 98, *kaĩrias* 108 vietoje *griẽbti, kaĩras* ir kt.

Šalia *lindéti* turi būti *lìndi,* ne *lìndo* 127; *lìndo* yra vartojama greta *lìndoti*, plg. *tū̃no*, *-oti* ir kt.

Vietoje *pẽlas, -aĩ* 146 bendrinėje kalboje tevartotinas dauginis daiktavardis *pelaĩ, -ų̃* (senesnė lytis: *pẽlūs, -ų̃*).

Užuot *skõbia* 171, *smõgia* 173 ir kt. pirmiau gal reikėtų vartoti senesnes lytis *skãbia, smãgia*, plg. *blãškia, blõkšti, vãgia, võgti* ir kt. (žr. Jablonskio Gram. 96, Būga, Kalba ir Senovė 281).

Šalia *sėkmẽ* 166 bendrinėje kalboje turėtų būti pirmiau vartojama ir *tėkmẽ*, ne *tekmẽ* 188, kurią tik vieną autoriai temini.

Vietoj *spysti, spýsta* 175 turi būti rašoma *spįsti, spįsta, spindo; spysta* yra aiški klaida net ir pagal Jablonskį, žr. jo Gram. 92 psl.

Greta *žeñbti* yra daugiausia žinoma *žémbėti*, ne *žámbėti* 206, todėl pirmąją lytį pirmiausia reikėtų ir vartoti.

Vietoje *Gẽdvylas* (213) rašytina *Gedvilas*, plg. *Radvilas, Steigvilas* ir kt.

Šitokių paklaidų arba nevykusių dalykų yra apstu, tad jų čia visų nė nebeskaičiuosiu. Nebeminėsiu ir tokių priešybių, kurios, kad ir paties Jablonskio vartotos, dabar visai keistos atrodo, pvz., *kolei, tolei, šiolei* šalia *pāliai, dẽliai* 12 (Jablonskis rašė *deliai*), *týsoti, gryžtẽ* 14 greta *tį̃sti, grį̃žti, grę̃žti* ir kt. Tik paminėsiu, kad kai kurie svarbūs rašybos dalykai žodynėlyje visai nesuminėti (pvz., žymesnieji sutrumpinimai, svarbesnieji svetimieji vardai ir kt.), daug kas jame supainiota (pvz., 89, 103, 111, 153 ir kt. psl.), daugelio reikalingų žodžių visai nėra (pvz., *absoliutùs* šalia *absoliùtas, atúodogiai, atúoriečiai, audinỹs, áudinio, áutorius, bukėtas, būtinýbė, dẽpas, diagramà, elementarùs, epentėzė, frãzė, gáida, gorilà, idealùs, -ālų, katalogúoti, kokėtė, konjãkas, makaũlė, maršúoti, moralùs, niẽkieno, originalùs, plỹtinė, sociològas* ir kt.), vietomis pridėta neteiktinų žodžių (pvz., *buršas* 74, *miesčiónis* 132, *pìkis* 148, *rõds* 162, *vẽlyti* 201 ir kt.), o kai kurių savų, lietuviškų, žodžių visai neduota (pvz., *miestiẽtis* ir kt.).

Tai yra dėl to, kad autoriai, užuot daugiausia rūpinęsi rašyba, nemaža dėmesio yra nukreipę į kirčiavimą. Bet dėl to dalyko kaip tik daugiausia jie ir klumpa: daro ne tik aiškių klaidų, bet ir teikia bendrinei kalbai neteiktinų dalykų. Pvz., aiškios, neatitaisytos klaidos yra: *ąžuolas* 12, *jẽgti* 17, *vaĩzdas* 26, *anúomet* 28, *dýgsnis* 82, *drýkti* 85, *el-*

getà, -õs 89, *kapeliónas, klúmpė* 117, *pakól* 142, *pýlioti* 149, *rėksmas* 160, *sūpuõklės* 179 ir kt.; šitų lyčių vietoje turi būti rašoma: *ąžuolas, jėgti, váizdas, -aĩ, anuõmet* (žodynėlyje šitie du žodžiai jau gerai kirčiuojami), *dỹgsnis, drỹkti, elgeta* (kaip *vařgeta*), *kapeliõnas* (kaip *klebõnas*), *klùmpė, pakõl, pỹlioti* (plg. *gỹnioti, mỹnioti, skỹrioti, trỹnioti* ir kt.), *rėksmas* (plg. *bėgsmas* : *bégti, griaūsmas* : *griáusti, keĩksmas* : *kéikti* ir kt.), *sūpuoklės* (taip iš tikrųjų šį savo žodį kirčiuoja rytiečiai!). Bendrinei kalbai (iš tarmės arba iš galvos) netinkamai kirčiuojama: *Aurėlijus* 34, *ãdresas, -ai* 58, *aũstras* 66, *baséinas* 69, *blėndis* 72, *cukrìnė* 76, *čėrpė* 76, *daktìlis* 78, *dažỹvė* 79, *desértas* 81, *dėtas, -a* ib., *drąsinti* 84, *Európa* 90, *faršas* 91, *gardùs, -ų* 93, *geležiñkelis* 94, *geltonúoti* ib., *giltinė̃* 95, *glíeti*, *kalbinti* 108, *kalėjimas* 109, *kartùs, kařtų* 111, *kentaũras* 112, *liūnas* 127, *maršãlas* 129, *mylià, -iõs* 132, *pãmazgos, -ų* 142, *pauzà, paũzos, proviñcija, rugsėjis* 162, *sìlpnas* 162, *sinekdochà, -òchos* 168, *skeptrà, skėptros* 170, *sófa* 174, *stéigti* 176, *svãras, -aĩ* 179, *svérdėti* 180, *šachmãtai* 180, *šiřmas* 183, *šmėižti, štámpas* 185, *šviežias* 186, *tabokìnė* ib. ir kt. Daug plačiau yra kirčiuojama ir todėl geriau bendrinei kalbai tinka: *Aurėlijus, ãdresas, -aĩ, áustras* (taip pat *ánglas,* ne *añglas*!), *baseĩnas, blendìs, -iės, bleñdį, cùkrinė* (šalia *cùkrus*, plg. *drùskinė, pieninė, plỹtinė, rãtinė* ir kt.), *čeřpė, dažỹvė, dãktilis* (dar geriau būtų *dãktilas* iš graikų *dáktylos*), *deseřtas* (plg. *koncerřtas* ir kt.), *dėtas, -à, drąsinti* (šalia *drąsùs, drąsų*, plg. *dáilinti* : *dailùs, daĩlų, káltinti* : *kaĩtas, lìnksminti* : *liñksmas, svéikinti* : *sveĩkas, táikinti* : *taikùs, taĩkų* ir kt.), *Europà, -òpos* (kaip *katastrofà, -òfos;* tarptautinėse svetimybėse mes vis daugiau jau linkstame vartoti trumpąjį *o*), *gardùs, gárdų* (taip šis būdvardis yra kirčiuojamas ne tik Rytiečiuose, bet daug kur ir Vakariečiuose), *gelĩtonuoti* (plg. *pilĩkuoti, raūdonuoti* ir kt.), *gìltinė* (daug plačiau pažįstama, kaip *giltinė̃*), *gliėti* (plg. *gliėti* : *glaistýti, glaĩsto* = *šliėti* : *šlaistýti, šlaĩsto*), *kálbinti* (*kalbinti* tėra pažįstama tik žemaičių), *kalėjimas* (nėra jokio reikalo skirti *kalėjimą* nuo *kalėjimo*), *kartùs, kártų, kentáuras* (kaip *láuras* ir kt.), *liūnas* (šalia *liūgas*), *maršalas* (kaip *bárbaras,* ne **barbãras*!), *mylià, mỹlios, pãmazgos, -ų, páuza, -os, provìncija* (plg. *prìncas, prìncipas*), *rugsėjis, silpnas* (šalia *sìlpninti,* ne *silpninti*; plg. *drąsinti* ir kt.), *sinèkdocha, -os, skèptras, -ai* (iš graikų *sképtros*), *sofà, sòfos, steĩgti* (bet *sténgtis*!), *svãras, -ai, sverdėti* (taip šį veiksmažodį kirčiuoja ir J. Jablonskis savo Gram.[2] 103 psl.), *šachmatai, -ų, šìrmas, -à, šmeĩžti, štampas, šviėžias, -ià, ta-*

bõkinė. Taip pat, man rodos, geriau tinka *galvažudỹs, gálvažudį, laiškanešỹs, láiškanešį, piktadarỹs, pìktadarį,* ne *galvãžudį, laiškãnešį, piktãdarį,* kaip kad autoriai yra linkę kirčiuoti. Čia jie netiesą sako, kad gyvoji žmonių kalba tam reikalui nedaug ką tegalinti padėti (4 psl.): plačiau vartojamos lytys daugiau tinka ir bendrinei kalbai, – tik reikia daugiau į tą kalbą įsigilinti, ir ji mums daug ką pasakys.

Apskritai imant, šis kompiliuotinis rašybos vadovėlis su visu kirčiuotuoju žodynėliu dėl tam tikrų savo ydų, atskirų neteiktinų dalykų ir šiaip painiavos nekritiškam vartotojui sudarys tam tikrų sunkenybių. Autoriai būtų kur kas geriau padarę, jei jie, nusižiūrėję į ligšiolinius patyrimus (pvz., į vokiečių Dudeną ir kt.), rašydami šį vadovėlį, pašalinių dalykų, pvz., kirčiavimo, vietoje būtų daugiau dėmesio kreipę į rašybinius dalykus, ypač į tuos, kurie kasdieninėje vartosenoje yra mažiau suprantami, nevienodai ar prieštaringai rašomi ir įvairiai aiškinami. Bet tai, man rodos, bus galima kaip reikiant padaryti tik tada, kada bus k o l e k t y v i a i susitarta dėl pačių rašybos pagrindų, pašalintos dabartinės jos priešybės ir sudaryta kokia nors vieningesnė sistema. Ligi tai nepadaryta, yra nelengva ir gerą, visiems priimtiną kokį nors rašybos vadovėlį parašyti.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Šventmarė. Kaunas, 1937 m. 297 psl.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 7 sąs., p. 110–111)

Nors paskutiniu laiku jau gana daug yra spausdinama literatūrinių prozos veikalų, bet kad jų visų kalba būtų gera, žmoniška, negalima pasakyti. Tam yra nemaža priežasčių. Vieni rašo mažai kalbiškai išsilavinę, – tokių paprastai ir literatūrinė veikalų vertė dažnai esti nekokia; kiti rašo didžiai skubėdami – kad tik greičiau premiją gautų, tuojau pasirodytų esą rašytojai ar šiaip kokio kito tikslo siekdami; treti į kalbos gerumą apskritai nedaug tekreipia dėmesio: jiems atrodo, kad graži, taisyklinga kalba tėra tik kalbininkų, ne rašytojų dalykas, ir todėl jie kartais net didžiuojasi (faktas!), kad kaip reikiant nemoka gramatinių mūsų kalbos dėsnių. Pagaliau, dabar netrūksta ir tokių rašytojų „gynėjų", kurie net nori pateisinti literatūrinės kalbos žargoniškumą – vartodami daugybę nereikalingų svetimybių, ypač slavybių, nelietuviškai raizgydami sakinius ir rašydami platesnei visuomenei svetimu būdu. Tačiau, laimė, dar ne visi taip žiūri į literatūrinę

ir bendrinę kalbą: yra ir tokių, kurie tuo dalyku rimtai rūpinasi. Štai kad ir šis Čiurlionienės veikalas. Jau ko ko, bet kalbos atžvilgiu jam jau beveik nieko nebegalima prikišti: aprašomoji kalba yra taisyklinga, be nereikalingų svetimybių, žodinga ir lengvai įmanoma. Veikėjų kalba yra įvairi, tipiška, vietomis visai vykusiai sutarminta. Štai vienas pavyzdys:

„Barbutė, pasakiškos tikrovės apsvaiginta, pasakos beklausydama, atsipeikėjus, eina namo rytojui rengtis. Tik Barbutė įėjo į kiemą, žiūri iš angos Kunigėlis beišskubąs, tą savo ceratinę skraistę ant pečių užsimetęs, gaubtą ant galvos užsimaukšlinęs. Jis pasuko galvą į jos pusę, buvo čia pat, tikrai ją matė, bet nestabtelėjo, nieko jai nepasakė. Barbutei pasirodė, kad Kunigėlio veidas lyg pageltęs, lūpos, tos jo postorios lūpos, kažkaip keistai suvertos, tai buvo akimirka, bet ji aiškiai matė, kad Kunigėlis ne toks, kaip visados, o jau tikrai ne toks, kaip kad jį paliko valgomajam. Gal jis taip prie ligonio skuba? Ji paėjo įkandin lig šventoriaus, ne, – jis eina pro bažnyčią... negi vaikščiot tokiu oru?... Jis, matyt, „sunervuotas"... Kas galėjo atsitikti? Ir Barbutei vėl kniesti paširdžiuos, kad ji išbėgo tetą su Kunigėliu palikus, – štai dabar ji žino, kodėl jis toks. Ji skuba į viršų. Teta sėdi savo kambaryje ir verpia ratelį užgulusi: pakoju kaip apsėsta duoda į grindis, špūlė sukasi birbdama, zvimbdama, tekinis, kaip pabaidytas žirgas, galvatrūkčiais lekia, o kuodelis trūkčiodamas tirpte tirpsta ..." (219 psl.).

Šiaipjau beskaitant šį veikalą man tėra kritęs į akį vienas kitas ne visai paprastas ar abejotinas mažmožis. Pvz., aukštaičiui neįprastas atrodo būdvardis *šviežus* (9 psl.), – jo vietoje paprastai iš senovės sakoma *šviežias*. Vietoj *ištyso* (60) šalia *tįsta* (75) reikėtų rašyti *ištįso. Gyvyna* (95), rodos, turi būti *gyvina*, vietoj *prisiskeričiojo* (189) – *prisiskeryčiojo,* užuot *užmegstos* (192) – *užmegztos* ir kt. Be to, skyryba vietomis atrodo kiek sunkoka. Pvz., aukščiau cituotosios pastraipos sakinyje „Tik Barbutė įėjo į kiemą, žiūri iš angos Kunigėlis beišskubąs" po „žiūri", man rodos, būtinai reikia dėti brūkšnį staigumui pažymėti: *žiūri – iš angos Kunigėlis beišskubąs*. Taip pat kablelis dėtinas ir prieš išvadinę sakinio pabaigą, baigiamą žodžiais „ir gana" arba „ir tiek", pvz.: šiurpulys par nugarą *êt* (= eit), ruoduos (= rodos), teisybė (čia nepadėtas reikiamas kablelis) ir gana (66). Kitas skyrybines sunkenybes reikėtų svarstyti jau drauge su stilistinėmis autorės kalbos ypatybėmis, bet tai čia man nerūpi.

Apskritai imant, šį veikalą kalbos atžvilgiu tenka skaityti su malonumu: jame ne tik nerandi jau gerokai nusibodusių žargoniškų „prašmatnybių“ ar šiaip kokių netaisyklingų dalykų, bet dar norėdamas gali ir daug ko naudingo pasimokyti.

Dr. Jurgio Šlapelio KIRČIUOTAS LENKIŠKAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS. Vilnius, 1938 m. 608 psl.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 5 sąs., p. 76–77)

Šis tik ką pasirodęs žodynas yra geras tuo, kad jame duodama daug įdomių ir retų gyvosios kalbos žodžių, pvz., *kalýnas, -à* „grynai baltas“, *kėstānas* „kas vaikščioja išsižergęs, iškėtęs kojas“, *milsnùs* „mielas, mandagus“, *nesúoranga* „liurba“, *rùgas* „miegalius“, *skiřpčius* „šelmuo“, *stuõrė* „ersketas; varnėnas“, *suosurkẽ* „garankštis“, *šẽgžmas* „šiukšlės, nereikalingos liekanos“ ir kt. Visiškų naujadarų, palyginti, yra nedaug. Dalis specialių, termininių, žodžių veikiausiai yra paimta iš kokių nors šaltinių, pvz., *graudulìnė* „grabnyčia“ (jau Sirvydo vartojama), *núovarta* „lavina“ (J. Jablonskio sudaryta), *skaidmà* „paragrafas“ (Daukanto žodis!) ir kt. *Sángaida, svarmuõ, šilmuõ* „kalorija“, *vaĩkvaikis* „anūkas“, *žlėgtaĩnis* „bifšteksas“ ir kt. jau J. Barono vartojami. Man visai nauji ir neįprasti yra, pvz., šiokie žodžiai: *dievuõtė* „davatka“, *kaitrólaida* „radiatorius“, *kauptùvas* „akumuliatorius“, *rožýnas* „rožančius“, *veržlỹs* „konkurentas“ ir kt. Labai sunku tikėti, kad kas juos plačiau imtų bendrinėje kalboje vartoti.

Bet toliau yra jau prasčiau. Visų pirma autorius vartoja nei šiokią, nei tokią rašybą – iš visur po truputį sulopytą, suraizgytą ir, svarbiausia, visai nenuoseklią, pvz., *añgštas* (prasimanyta, etimologiškai nepateisinama lytis!) || *añkštas; áugštas* || *áukštas; baikštùs* || *baugštùs; pórūkštis* || *rū́gštas; slúogsnis* || *slúoksnis, slúoksna* (*slúogsna* nerašo!); *sprìktas* || *sprìgis; strìktas* || *strìgti; griųvù, grįštù* || *dunsù, atsidūstù; biaurùs, piáuti, spiáuti* || *iẽšmas, jiẽšmas*; *išnaũjo, išnaũja* || *iš tiesų̃, kìtą syk* ir t.t. Be to, klaidingai rašo *léta, gįsla* vietoj *líeta, gýsla*.

Šalia to daug painiavos įneša į žodyną vartodamas visą eilę fonetinių tarmybių, pvz., *gímbė, gluõdinas, graĩtas, intausỹs, výstaka, výženos, ìžinos, ineigà, jáigu, jiegà, kiáumas, lỹšis, míndrė, mūslẽ, parejū̃nas, prõntas* „prantus“, *sprungùs, sùnvarta, švíndra, tuñktis, vuodegà, vúosis* ir kt. Praktiniame bendrinės kalbos žodyne tokie dalykai yra visai ne-

reikalingi: jų vietoje terašytina: *gémbė, gluõdenas, greĩtas, antausỹs, ìštaka, ìženos, įeigà, jéigu, jėgà, kélmas, lę̃šis, méndrė, mąslė̃, pérėjūnas, prañtas* (*prañtąs*), *sprangùs, sánvarta* (> *sąvarta*), *švéndra, tañktis* (ir *tvañktis*), *uodegà, úosis*.

Taip pat visai be reikalo autorius pirmoje vietoje kirčiuoja rytietiškai, pvz., *ãkti, bẽsti, mẽsti, atkãsti, ãtkasu, baidyklė̃, -ýklę, mėtyklė̃, -ẽs, mė́tyklę, ẽglinis, gerókas, -à, gerokaĩ, laimìngas, -à, galvótas, -à* ir kt. Daugybę kitų žodžių jis kirčiuoja arba labai neįprastai, arba klaidingai, pvz., *bė́gis, dáilė, dáugyba, druskà, -õs, galū̃nė, kríenas, kū̃jas, lerñti, lýguma, mė́telė, móčeka, pagrė́bstai, paménai, pamótė, plaũstas, pluõstas, pūdỹmas, rãtanas, riẽklės, sąskaityba, skléisti, sróvė, sũras, šuõlis, taleñtas, társena, temà, -õs, žáismas* ir kt. Jų vietoje bendrinėje kalboje reikia kirčiuoti: *bė̃gis, dailė̃, -ẽs, daugýba, druskà*, vn. km. *drùskos, galū́nė* (kaip *alkū́nė, viršū́nė*), *kriẽnas, kū́jas, lémti, lygumà, -õs, lýgumą, mẽtelė, pagrė̃bstai, paménai, pãmotė, pláustas, plúostas, pū́dymas* (arba *pūdýmas*), *ratãnas, rieklės, sąskaitýba, skleĩsti, srovė̃, -ẽs, srõvę, sū́ras, šúolis, tãlentas, tařsena* (šalia *tařti*, ne **tárti*!), *temà, tèmos, žaĩsmas* (: *žáisti – keĩksmas* : *kéikti – griaũsmas* : *griáusti* ir kt.).

Daugybė žodžių yra keleriopai kirčiuojama, pvz., *arklíena, avíena* || *kiaulienà, -iẽnos, medienà, -iẽnos* || *vištienà, -õs, -íeną; vą́šas* 26 psl. || *vą̃šas* 573; *beveĩk* || *véik; gráužena* 79 || *grauženà* 518; *kietagaĩvis, kreivakõjis, vienarū́šis* || *kreivašónis, plokščianósis; gardumỹnas* || *saldumýnai* (ir *-ynaĩ*); *tolýdinis* || *tolỹdžio; užjū́ris, užkrósnis* || *ùžpentis* ir kt. Korektūros klaidos neatitaisytos, todėl neaišku, ar, pvz., *vilỹčia, žemažiū́ra, žýgžygis* ir kt. yra tik neapsižiūrėjimas, ar aiškios klaidos vietoj *vylyčià, -ỹčios* ar *vỹlyčia, žemažiūrà, -ū̃ros, žỹgžygis*.

Dėl santvarkos irgi yra kas pastebėtina. Visų pirma autorius labai nenuosekliai elgiasi žymėdamas svetimybių kilmę: vienur jis ją pažymi, o kitur visai nenurodo. Pvz., jis nurodo, iš kur paskolinta *ãkselis, andarõkas, kanuolė, kõklis, urẽdas* ir kt.; bet nieko nesako, iš kur mūsų kalboje yra atsiradę *anū̃kas, armotà, bókštas, bùdelis, butelỹs, cibùkas, donìs, kamañtai, kárdas, kẽnis, kolytà, põdė, rãkas, rė́čkà, rymà* „(nosies) sloga“, *skū̃nė, šimėlis* ir kt. Be to, netiesa yra, kad *andarõkas* paskolintas iš vok. *Unterrock*: jis yra kilęs iš gud. *андарáк* arba lenk. *andarak*. *Kanuolė* yra atsiradusi ne iš vok. *Kanone*, bet iš jų tarminės lyties *kanól*. Ir t.t.

Toliau neaišku yra, ką autorius nori pasakyti šitaip rašydamas: *ba-*

lanà – r. *skalà, balsiai* – r. *balsù, klõdas* – r. *slúogsnis, lopetà* – r. *kastùvas, paišẽlis* – r. *pieštùkas, seniaĩ* – r. *senaĩ, šlovė̃* – r. *garbė̃, žiùrstas* – r. *príejuostė* ir kt. Ką čia reiškia tas r? Jei jis juo nori pasakyti: *rašytina, rašoma* ar *rašomojoje* kalboje, tai visai be jokio pagrindo geri savi žodžiai *balsiai, klõdas, lopetà, seniaĩ, šlovė̃* ir kt. keičiami kitais žodžiais. Iš kitos pusės, be jokių pastabų yra vartojami tikrai nevartotini žodžiai, pvz., *aĩnis, gerỹneiga, lýgsvara, pùskarininkas, savìstovis* ir kt. vietoj *palikuonìs, pažangà, pusiáusvyra, pùskarininkis, savarañkis*. Be to, šiame žodyne nėra visos eilės jau plačiai vartojamųjų žodžių, pvz., *abejìngas, aplinkà, atsakìngas, barzdõčius, dvìratis, palikuonìs, puõdžius, stiẽgius* ir kt. Pagaliau vienas kitas žodis ir ne visai tiksliai yra verčiamas. Pvz., *auklė̃* visų pirma yra ne *kójinė* „pończocha", bet „keliaryšis, blauzdinis tanktis, aũtas". *Megztìnis* yra ne tik „wiązany", bet ir „megztas drabužis". *Ponýbė* yra ne tik „ponystė, ponų luomas", bet ir „ponai, ponija, diduomenė" (pvz., jau visa p o n ý b ė suvažiavo). *Romùs* nėra tolygus *ramùs*. Ir t.t.

Taigi iš viso, kas aukščiau pasakyta, matyti, kad visas šis darbas yra ir skubotai bei ne visai rūpestingai rašytas, todėl juo teks naudotis su kritika ir atsarga.

Balys Sruoga. DIEVŲ MIŠKAS. Chicago, Terra, 1957. 483 psl.

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 1, p. 17–18)

Šiame neseniai pasirodžiusiame kūrinyje, savotiškai „Dievų mišku" pavadintame, autorius aprašo vieną iš šiurpulingiausių paskutinio karo reiškinių – koncentracinę Stutthofo stovyklą, arba, geriau pasakius, gyvų žmonių naikyklą, kurioj keliolika ir mūsiškių nelaiku turėjo atsisveikinti su šiuo pasauliu. Jis tai aprašo ne smulkiai, su visomis išgalėmis, pasakodamas apie kasdieninį stovyklos gyvenimą bei santvarką, bet, kaip puikus rašytojas, gyvai ir įmantriai vaizduodamas pačius žymiuosius tos stovyklos momentus bei įvykius. Ir visa jis tai atlieka rašydamas gana sklandžia ir sodria lietuvių kalba, iš vienos pusės gražiai paremta gimtosios kalbos tradicijomis, iš kitos pusės gausiai nuspalvinta įvairiomis individualinėmis stilistinėmis priemonėmis. Štai kaip rašoma pačioj kūrinio pradžioj:

„Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlelio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto

auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaitėliai. Atkalnėse ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės, susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalių žolės, purienos ir viksvos."

Visai kitoks vaizdas pačioj stovykloj, pvz.:

„Koridorius buvo lavonų prigriozdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, – negi gulėsi toliau lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, – išmetus numirėlį, bent tai nakčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir suklysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius neva numirėlius pribaigdavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiame ore atsigaivelėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apsčiai – penketas, dešimt, dvylika..."

Arba:

„Majerio dūšia buvo plati kaip jūra. Visoks šlamštas joje sutilpdavo. Pavyzdžiui, 1944 metų kalėdom lageryje buvo padaryta eglaitė. Ne eglaitė, bet didžiulė eglė buvo atitempta ir įvairiaspalvėm lemputėm apkabinėta. Pirmą kalėdų dieną Majeriui išėjo toks reikalas porą katorgininkėlių viešai pakarti. Jo įsakymu šalia žiburiuojančios eglės buvo pastatytos kartuvės. Tam tikru skambalu iškilmingai buvo sušaukti visi katorgininkai, dailiai išrikiuoti: tuodu katorgininkėliai buvo labai gražiai kalėdų proga pakarti šalia eglelės su margaspalvėm lemputėm. Taip ir buvo visą kalėdų pirmą dieną iki vakaro: čia spindi, žybčioja eglė savo žiburėliais, čia šalia jos – pakaruoklėliai kabalduoja."

Dar klaikiau atrodė tarpusaviniai kacetininkų santykiai bekovojant dėl kasdieninio būvio:

„Šiose baisiose imtynėse dėl buities, vieni kitus skandindami, prasimuša vieni į viršų, gyvena plėšriuoju instinktu, pakeliui nebegali sustoti, – turi daugiau negu jiems reikia gyvybei palaikyti. Kiti, neturėdami laimės, negalėdami prasimušti bet kuria kaina į paviršių, skęsta

drumzlėse ir miršta. Paslydai grumtynėse – niekas tau pagalbos rankos nebeišties, niekas nepagelbės tau atsikelti. Besigrūdą užpakaly tavęs dar timptels tave į žemę, pargriaus, suplos, kad nesipainiotum po kojų, ir, apkvaišėlio akimis besidairydami, nužingsniuos nuklypuos per tave, jokio sąžinės graužimo dėl to nejausdami. Sąžinei čia nėra kas veikti. Jaudintis taip pat nėra ko ir kada. Šiandie tu griuvai, aš griūsiu rytoj, – koks skirtumas? Dėl manęs taip pat niekas nemirktels."

Ir taip beskaitydamas visą knygą, pastraipą po pastraipos, gali gėrėtis gera, taisyklinga kalba, lengvu stiliumi, vietomis švelniu lyrizmu ir autoriui būdingu humoru, kurio jis ypač nesigaili „civilizuotiems" kaceto viršininkams bei tvarkdariams ir jų tvarkai pavaizduoti. Kad ir aprašydamas lietuviams gana svetimus dalykus, kurie gal ne vieną skaitytoją purtinte papurtins, B. Sruoga pasilieka tas, kas buvęs – gūdnas šiaurės lietuvis, iki pat mirties išlikęs ištikimas lietuvybės dvasiai gražiausia prasme, puikus stilistas, meistriškai mokėjęs gyvąjį lietuvišką žodį suderinti su savo kūryba, ir nuotaikus lyrikas su gera satyriko doze. Mums, kalbininkams, ypač smagu prisiminti jo žodžius, kuriuos jis 1937 m. yra pasakęs savo kolegoms rašytojams apie gramatiką:

„Rašytojui kalbinė tradicija, tariant, gramatika, yra pirminė būtiniausia premisa, nes tiktai ji naujai sukuriamą vertybę daro visiems priimtiną, visiems savą, – gyvą, suprantamą, atjaučiamą. Ko vertas gražus batas, jei jis ant kojos nelenda? Ko verta kad ir labai gražiai skambanti poetinė formulė, jei ji lieka nesuprantama, jei ji nejaudina, nesukelia jokių minčių, jausmų, emocijų? Miražas – gražus daiktas, bet keliauninkai kartais baisiai jį keikia..." (Gimt. Kalba, 1937, 107 psl.)

Šituo keliu eidamas, B. Sruoga ir „Dievų miške" savo kalba tebėra visai paprastas, aiškus, lengvai suprantamas ir tuo pat metu vaizdingas, gyvas, nuotaikingas, – A. Baranausko žodžiais tariant, tiesiog „ažu širdies tveria". Kiekvienas, kas tą kūrinį pasiskaitys, nemaža laimės ir savo kalbai praturtinti, ir stiliui pagyvinti.

Algirdas Margeris, AMERIKOS LIETUVIAI IR ANGLIŠKŲJŲ SKOLINIŲ ŽODYNAS, 1872–1949. Chicago, 1956. 366 psl.

(Gimtoji kalba, 1959 m., nr. 1, p. 21–22)

Šitame stambokame veikale A. Margeris stengiasi apibūdinti žymesnius Amerikos lietuvių tautinio ir kultūrinio gyvenimo bruožus: kalbą, laikraščius, knygas, mokyklas ir parapijas. Bet daugiausia vietos savo aprašyme jis skiria kalbai: pat pradžioje iškelia būdingesnių Amerikos lietuvių kasdieninės kalbos ypatybių (senvičius gal jau susispoilinęs, burdingbosis laikina byrą ir kt.), o toliau aprašo Amerikos lietuvių laikraščių bei knygų kalbą ir lietuvių kalbą įvairiose mokyklose. Ypač daug vietos paskirta angliškųjų skolinių žodynui – net 213 psl.!

Duodamieji skoliniai šiame žodyne yra gana įvairūs. Nemaža jų dalis yra ne kas kita kaip tik perrašyti angliškieji žodžiai: a n e s t „teisingas, doras, garbingas“ (honest), a r d l a i f „sunkus, vargingas, kietas gyvenimas“ (hard life), f a n i „juokingas, keistas, kvaišas“ (funny: jis ne tik fani, bet ir kreizi), f l e t „plokščias, lėkštas“ (flat: žemė yra labai flet) ir t.t. Bet apsčiai kitų skolinių yra daugiau ar mažiau sulietuvinta ar aplietuvinta: a i b o l i s „gazuotu vandeniu atmiešta degtinė“ (highball), a l p e r i s, e l p e r i s „padėjėjas, talkininkas; šelpėjas“ (helper), b a k e t a s „kibiras“ (bucket), b e g i d ž i u s „bagažas“ (baggage), č e n č i u s „proga, laimė; rizika“ (chance), d y p a s „depas, garvežinė; sandėlis“ (depot), d ž ė l a „kalėjimas“ (jail), f o r n i s a s „krosnis“ (furnace), g a r b i č i u s „atmatos, šiukšlės“ (garbage), g r a i n e r i s „tekintojas, galąstojas“ (grinder), p o i z i n a s „nuodai“ (poison), s i n g e l i s „viengungis“ (single), s t r y t a s „gatvė“ (street), t r o k a s „sunkvežimis“ (truck), v a č y t i „sergėti, saugoti, budėti“ (to watch), v u o r d a s „rajonas, miesto dalis“ (ward) ir kt.

Kiek daugiau įsižiūrėjus, galima pastebėti tam tikrus skolinimosi polinkius. Pvz. apsčiai angliškų daiktavardžių, ypač su galūne -y, yra lietuvių kalboj gavę galūnę -ė; b e i b ė „kūdikis“ (baby), b e t r ė „baterija“ (battery), b l a i n ė „užuolaida, uždanga“ (blind), b o l ė „sviedinys“ (ball), b r a n d ė „iš vynuogių varyta degtinė, konjakas“ (brandy), d a l ė „lėlė“ (doll), d e i z ė „saulutė“ (daisy), d i š ė „dubuo, lėkštė, indas“ (dish), d r e s ė „suknelė“ (dress), e m ė „kumpis“ (ham), f a n d r ė „liejykla“ (foundry), g e n g ė „gauja, pul-

kas, būrys“ (gang), kendė „saldainis“ (candy), lendrė „skalbykla“ (laundry), pėdė „užmokestis, alga, algos mokėjimo diena“ (payday), rėlės „bėgiai“ (rails) ir kt.

Dalis angliškų daiktavardžių, ypač kurie baigiasi tariamu balsiu, užuot galūnės -as yra gavę -sas iš atitinkamų daugiskaitos linksnių: boisas „berniukas, vaikinas“ (boy, ds. boys), drinksas „gurkšnis, vienas stikliukas“ (drink), liumpsas „gabalas“ (lump), tinksas „daiktas, dalykas“ (thing), triksas „išdaiga, juokas, pokštas“ (trick) ir kt.

Kai kurie angliški žodžiai yra savaip perdirbti. Pvz. bekernė „kepykla“ (bakery, baker's shop), bučernė „mėsinė, mėsos krautuvė“ (butcher's shop), pikčernė „fotografo studija“ (photo studio, photo shop) ir kt. yra perdirbti arba naujai sudaryti su slaviška (lenkiška) priesaga -ernė. Bresinė „skaistvario fabrikas, brass factory“ yra sudaryta su liet. priesaga -inė; biznierius „businessman“ sudarytas su lenkiška priesaga -ierius (plg. bliuznierius, inžinierius ir kt.); tyčerka „mokytoja“ turi slav. priesagą -ka (plg. kaiminka „kaimynė“ ir kt.). Bet randaunykas „nuomininkas“ jau yra ne angliškas skolinys, kaip kad autorius mano, bet iš gudų randovnik atsiradęs. Prieveiksmis angelskai „angliškai“ taip pat kildintinas ne iš ang. English, bet iš lenkų angielski.

Pagaliau autorius į skolinių sąrašą yra įtraukęs ir visą eilę tokių žodžių, kurie gali būti laikomi tarptautinėmis svetimybėmis ir kurie jau anksčiau lietuvių bendrinėje kalboje buvo sutinkami, pvz. auditorija, banditas, doleris, filma, lagūnas, linčas, mandatas, nervuoti, piknikas, pudingas, snobas ir kt.

Apskritai imant, A. Margerio angliškųjų skolinių žodynas yra gana įdomus: iš jo aiškiai matyti, kaip mūsų tautiečiai, daugiausia kaimo žmonės, be didesnio išsilavinimo ir kaip reikiant nemokėdami nei savo gimtosios, nei naujosios šio krašto kalbos, lengvai pasidavė svetimai kalbinei įtakai, ilgainiui vis mažiau beparodydami atsparumo ir reikiamo susirūpinimo tuo reikalu. Patekę į naujas gyvenimo aplinkybes ir tuojau susidūrę su daugybe naujų sąvokų, jie, nemokėdami ar negalėdami rasti reikiamų lietuviškų atitikmenų, buvo priversti imtis į savo kalbą apsčiai angliškų specialesnių žodžių, o vėliau, kiek pra-

sitrynę dirbtuvėse, įstaigose, mokyklose, kariuomenėj bei kitur ir daugiau angliškai pragudrėję, ėmė vis daugiau maišyti savo gimtąją kalbą su anglų kalba, juo labiau, kad lietuvių kalba daug kam pasirodė besanti ir ne taip jau reikalinga, t. y. iš jos daug konkrečios naudos neturėsi. Todėl angliškieji Amerikos lietuvių kalbos skoliniai labai įvairuoja: viena, didesnė, jų dalis yra paprasti kasdieninės apyvartos žodžiai, kuriems mes turime gražių senų lietuviškų pakaitų, pvz. alus – byras, daržinė – barnė, kaltas – čizelis, kepėjas – beikeris, kūdikis – beibė, kumpis – emė, mėlynės – bliūberės, namas – auza, plaktukas – ameris, rąstas – bymas, suolas – benčius, tiltas – bridžas, vystyklai – daiperiai ir kt.; kitą dalį sudaro jau specialesnės amerikybės: aisbaksis (icebox) – ledainė, bildingas (building) – pastatas, trobesys, bomas (bum) – dykaduonis, tinginys, drajeris (drier) – džiovintuvas, dženitorius (janitor) – kiemsargis, namsargis; fenas (fan) – vėsintuvas, vėduoklė, grynauzė (greenhouse) – šiltadaržis, kapsai (cuffs) – rankogaliai, atraitai, kempė (camp) – stovykla, kortas (court) – teismas ir kt. Pagaliau dar prie to prisideda „amerikoniškai lietuviškos" mados žodžiai, kurie nei iš šio nei iš to yra pasiskolinami iš anglų kalbos; pvz. visiems lietuviams gerai pažįstamas p u r v a s buvo pakeistas į d o r t a s (dirt), o vėliau pagal p u r v i n a s iš šio žodžio (ar tiesiogiai iš d i r t y) buvo susidarytas būdvardis d o r t i n a s. Tie, kurie dažniau angliškai bešneka, kalbėdami lietuviškai jau pasako ir visai nekaitomą lytį: mano rankos visai d o r t i! Taip lietuvių kalba nyksta šio krašto mūsų išeivijoje, ir dr. A. Margeris daug gera padarė to nykimo vyksmą plačiai aprašydamas būsimajai užsienio lietuvių istorijai.

Velička, Domas, LIETUVIŲ LITERATŪRA. II dalis: Tikybinės ir šviečiamosios literatūros laikotarpis. Trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas su chrestomatija ir literatūros teorijos pagrindais aukštesniosios lituanistinės mokyklos šeštajai klasei. Chicago, Aukštesnioji Lituanistikos Mokykla, 1961. 621 psl.

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 2, p. 29–31)

Šis lietuvių literatūros vadovėlis yra parašytas užsieninei lietuvių vargo mokyklai. Jo autorius yra lituanistas mokytojas, bet dėl gyvenimo aplinkybių negalįs atsidėti vien mokytojavimui, nes pragyveni-

mui užsidirbti turi verstis kitu darbu. Taigi tokiam vadovėliui parašyti labai maža telieka atspėjamo laiko ir, be to, trūksta čia daugelio pačių reikalingiausių šaltinių. Bet autorius, viso to nepaisydamas, ėmėsi šio darbo ir padarė, reikia pasakyti, gana gerai. Surinko daug svetur didžiai trūkstančios literatūrinės medžiagos, kiek galėdamas glaustčiau aprašo teikiamuosius autorius ir jų kūrybą pavaizduoja atitinkamais pavyzdžiais. Viską aprašo blaivai ir santūriai, su didžia meile savo aprašomiesiems dalykams ir kartais su tam tikru įsigyvenimu. Pvz., aprašydamas Dionizo Poškos darbų reikšmę, jis neiškenčia anų laikų bajorinės baudžiavos nepalyginęs ir su šių laikų bolševikine baudžiava, pavertusia „Lietuvos valstietį rusiško kolchozo mužiku".

Viso vadovėlio kalba yra, palyginti, gera, lengva, tik vienur kitur joje pasitaiko atskirų dalykų, kuriuos gal kai kas iš kalbininkų ir kitaip būtų linkęs vartoti. Pvz. autorius rašo, kad gudų kalba buvusi vartojama didžiojo kunigaikščio raštinėje (21 psl.) ir kad Lietuvos statutas irgi esąs parašytas ta pačia kalba (25 psl.). Bet iš tikrųjų tai buvo ne gudų, o tam tikra slaviška raštų kalba, t. y. savotiškas senovinės bažnytinės slavų, senovės rusų ir vėliau gudų bei lenkų kalbų mišinys; joje randame ir lietuvių kalbos priemaišų. Plg. Chr. Stang, Die weissrussische Kanzleisprache des Grossfuerstentums Litauen (Oslo, 1952).

Kitoj vietoj autorius rašo: „Pavergęs prūsus ir jotvingius, kryžiuočių ordinas... pradėjo veržtis toliau į Rytus" (35 psl.). Arba: „Pavergę tą kraštą kryžiuočiai slopino bet kokį lietuviškumo pasireiškimą" (t. p.). Čia tuojau kyla klausimas: ar kryžiuočių ordinas buvo tikrai visus jotvingius pavergęs? Iš istorinių šaltinių žinome, kad jotvingiai, veikiausiai pereiginė baltų kiltis tarp prūsų ir lietuvių, buvo įsikūrę toliau į pietryčius, pirmiausia susidūrė su slavais, su jais kariavo ir jų buvo naikinami. Pvz. Nestoro kronikoje sakoma, kad rusų kunigaikštis Vladimiras X am. pabaigoje žygiavęs prieš jotvingius ir nukariavęs jų žemes. Taip pat ir tikriniai vardai rodo, kad senovėj jotvingių buvo iš dalies gyventa ten, kur vėliau įsigalėjo gudai arba ukrainiečiai. Iš kitos pusės, neaišku, kaip kryžiuočiai, pavergę prūsus bei jotvingius, galėjo slopinti „bet kokį lietuviškumo pasireiškimą"? Ar autorius mano, kad prūsai su jotvingiais yra buvę lietuviai? Atrodo, čia autorius bus susimaišęs dėl pirmykščių vakarinių baltų (arba aisčių) kilties.

Toliau autorius panašiai rašo ir apie kai kuriuos kitus dalykus; pvz. M. Mažvydas, kaip spėjama iš jo raštų kalbos bei pavardės, greičiausiai buvęs kilęs iš žemaičių (39 psl.). Čia neaišku, iš kur M. Mažvydas kilęs: iš žemaičių tarmės ploto (žemaičių randame ir Klaipėdos krašte) ar iš Žemaičių (Žemaitijos)? Antra vertus, M. Mažvydą kilus iš Didžiosios Lietuvos rodo ne tik jo pavardė bei raštų kalba, bet ir kiti konkretesni šaltiniai, pvz. jo 1561.VII.21 laiškas kunigaikščiui Albrechtui.

Iš kalbinių dalykų minėtinas kai kurių vardų rašymas, pvz.: Lietuvos kancleris Albertas Goštautas (25 psl.); Kristijonas Gotlibas Milkė (65 psl.); istorikas Teodoras Narbutas (124 psl.) ir kt. Visų pirma, man atrodo, reikėtų rašyti Gostautas ir Norbutas ne Goštautas ir Narbutas: tie vardai yra perdėm lietuviški, tik jie vėliau lenkiškai kalbančiųjų buvo sulenkinti, tačiau dėl to nėra jokio pagrindo juos mums ir toliau kraipyti, bent mokykliniuose vadovėliuose. Panašiai iš lenkiško tarimo seniau būdavo rašoma ir Jagminas, Jamontas, Montvilas, Širvydas, bet dabar mes paprastai berašome Jogminas, Jomantas, Mantvilas, Sirvydas (plg. Sirgedas, Sirtautas, Sirutis) ir kt. Seniau iš vok. kalbos (Mielcke) buvo rašoma Milkė, bet dabar jis jau vadinamas Milkus, ir visai gerai; plg. Minkus, Norkus, Tautkus ir kt. Kitas Maž. Lietuvos žodynininkas, vokiškai vadintas Ruhig, mūsų taip pat jau rašomas Ruigys (dar dabar pažįstama Maž. Lietuvos žvejų pavardė).

Liudas Gediminas Rėza, pagal autorių, turėtų būti gimęs Kuršių nerijos žvejo šeimoje (108 psl.). Bet nei Maž. Lietuvos žvejai, nei to krašto kalba bei šaltiniai nepažįsta nerijos: tai yra vėlyvas mūsų spaudos kalbos naujadaras; iš tikrųjų tėra tik Kopos (kopininkai „Kopų gyventojai, Nehrungsbewohner"), Užmaris, Pajūriai ir kt. Taip pat ir A. Mažiulis (Lietuvių kalbotyros klausimai, 1960, III 313) yra priėjęs tą pačią išvadą: lietuvių (taip pat ir latvių) kalbos tarmės ir senieji raštai nepažįsta nei Neringos, nei Nerijos.

Maž. Lietuvos būrai (83 psl.) yra kilę ne iš dabartinio vok. Bauer, bet iš senesnės lyties būr. Galionėlis (599 psl.) yra sudarytas iš galionas (lenk. galon). Kodelis „medinis indas su dangčiu, laukneša" (602 psl.), kurio kilmė žodynėly visai ne-

pažymėta, yra sudarytas iš k o d i s (gudų k a ď). L e t u v i n y k u m p (603 psl.) yra ne sen. naudininkas ir nereiškia „lietuviams“, bet einamasis pašalio vietininkas, sudarytas iš daugiskaitos kilmininko ir polinksnio -p(i), panašiai kaip d i e v o p, ir reiškia „į lietuvius, pas lietuvius“. N u o m e t a s, „senovinis moterų galvos apdangalas“ yra mūsų perdirbtas iš senesnio n o m e t o, kuris savo ruožtu jau yra paskolintas iš gudų kalbos (n a m e t).

Pagaliau vietomis šis tas ir iš sintaksės būtų patartina rašyti įprasčiau, lengviau, pvz.: Poška v e d ė g a n a p l a t ų s u s i r a š i n ė j i m ą (141 psl.), baisūs aitvarai padarė ūkininką t u r t i n g u (165 psl.) ir kt. Vadovėlinei kalbai geriau tiktų: Poška gana plačiai susirašinėjo; baisūs aitvarai padarė ūkininką turtingą.

Trumpai suglaudus visas šias pastabas, galima matyti, kad autorius tik kai kuriuos dalykus rašo nevisai taip, kaip vienas kitas kalbininkas vadovėlinei kalbai pageidautų, ir todėl jo specialiai dėl to negalima barti; pvz. ir Liet. Enciklopedijoj šalia G o s t a u t o, M i l k a u s rašoma ir M o n t v y d a s, M o n t v i l a, N a r b u t a s, taip pat K u r š i ų N e r i j a (XX 213) ir kt.

KALBOS KULTŪRA. I (sąsiuvinis). Ats. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961. 62 psl.

(*Gimtoji kalba*, 1962 m., nr. 1, p. 13–15)

Pagaliau ir Lietuvoje pradėtas leisti praktiniams lietuvių literatūrinės (bendrinės) kalbos reikalams skiriamas žurnalas „Kalbos kultūra“. Jį leidžia Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, ir jo numatoma kasmet išleisti po du tris sąsiuvinius. Pirmajame, įvadiniame, straipsnyje, „Kalbos kultūros ugdymo uždaviniai“ K. Ulvydas išdėsto, atrodo, oficialinę pažiūrą į tą kultūrą. Lietuvių literatūrinė kalba, susikūrusi XVI a. liaudies šnekamosios kalbos pagrindu, ilgainiui, rašo jis, „buvo ponų ir kunigų žalojama, darkoma, niekinama, verčiama liaudies tamsinimo ir engimo įrankiu“. Taip pat ir buržuazijos valdomojoj Lietuvoj nebuvę reikiamų sąlygų lietuvių literatūrinei kalbai tarpti: jos raida dažnai būdavo stabdoma, trukdoma, ir jos ūgiu nesirūpinta valstybiniu mastu. Kas kita dabar Lietuvoj: kalbos kultūros klausimas ten turįs „didžiulę politinę visuomeninę reikšmę“, nes kalba, anot V. Lenino (J. Stalinas jau dingęs

autoritetas!), būdama svarbiausia žmonių bendravimo priemonė, kartu „yra ir galingas mūsų kovos už komunizmo sukūrimą įrankis“. Ir todėl, to tikslo siekiant, „visiems labai svarbu, kad tarybinio mokslo, meno, literatūros, kultūros, technikos ir ūkio laimėjimai būtų skelbiami ir propaguojami tobula rašomąja ir šnekamąja kalba“. Tai, žinoma, tėra trafaretinė komunistinė propaganda, ir dėl to į ją čia visai netenka daugiau kreipti dėmesio.

Daug svarbiau yra pats turinys. Visų pirma A. Valeckienė rašo apie įvardžiuotinių būdvardžių reikšmę ir vartojimą: pagal ją tie būdvardžiai žymi tam tikrą žinomą daiktą arba pabrėžia būdingą žinomą daikto ypatybę. V. Ambrazas rašo apie padalyvinių žodžių grupių reikšmes ir jų vartojimą; savo samprotavimu jis niekuo nesiskiria nuo ankstyvesnių kalbininkų. J. Pikčilingis savo straipsnyje „Vaizdinės priemonės ir jų vartojimas“ įdomiai nurodo visą eilę nevykusių stilistinių posakių, pvz.: p a s k u t i n ė gulbės giesmė (gulbės giesmė jau savaime yra paskutinė), kurapkų kiaušinių d ė j i m a s v y k s t a tik gegužės pabaigoje (t. y. kurapkos kiaušinius deda tik gegužės pabaigoje), į r e n g t i žaliąją j u o s t ą aplink miestą (t. y. žaliąja juosta apjuosti miestą) ir t.t. B. Savukynas blaiviai svarsto iškreiptų vietovardžių vartojimą literatūrinėj kalboj. Aiškios tarminės lytys, jo nuomone, turėtų būti atstatomos pagal garsų atliepimo dėsnius; pvz. užuot D r ū s e i k i a i, G o n d i n g a, N e d z i n g ė, R o n ž ė (upė prie Palangos) turėtų būti rašoma – tariama: D r ą s e i k i a i, G a n d i n g a, N e d i n g ė, R ą ž ė. Taip pat, nustatant vietovardžių lytis literatūrinei kalbai, reikėtų visiškai išsaugoti jų darybą ir morfologiją; pvz. užuot L a m p ė d ž i a i, P a l u k n ė, S a u g a i turėtų būti vartojama L a m p ė d i s, P a l u k n y s, S a u g o s. Bet visa tai neturėtų būti daroma šabloniškai: kur reikia, turėtų būti paliktos ir skirtingos lytys, pvz. V i l k y š k i a i, Z a p y š k i s, žem. B u r g a l i s (ežeras), K a r t e n a l ė (upė), Š i l a l ė (miestelis), G i r g ž d u t ė (kalnas) ir kt.

Toliau svarstomi įvairūs atskiri kalbos dalykai: primenamas naudininkas su bendratimi tikslui žymėti (tam reikalui dar dažnai vartojamas galininkas); naujadaro k i r t a v i e t ė vietoj siūloma k i r t v i e t ė arba k i r t i m v i e t ė (šis pastarasis darinys yra neįprastas ir iš dalies gramozdiškas; miško kertamoji ar iškirstoji vieta žmonių yra vadinama k i r t i m a s, k i r t i n y s arba norint galėtų būti pavadinta

kirtykla, kirtynė); patariama skirti kainuoti „atsieiti, kaštuoti“ nuo kainoti „nustatyti kainą, vertinti“ (Kiek kainoji šį namą?); smerkiama rašytojinė organizacija (versta iš rusų pisatel'skaja organizacija) ir jos vietoje patariama vartoti rašytojų organizacija, panašiai kaip studentų organizacija, darbininkų spauda ir kt.; vartoti „tenkinti kokius nors poreikius kalbamuoju daiktu“ skirtina nuo naudoti „vartoti, patiriant kokią nors naudą iš kalbamojo objekto“ (sakydami Visą aliejų suvartojo, turime galvoje, kad to aliejaus kiekis jau sunyko, kad to aliejaus jau nebėra, nebeliko, o sakydami Ir tą drumzliną aliejų sunaudojo, pabrėžiame, kad tą aliejų veikėjas suvartojo naudingai, kad jo nenuleido niekais, neišpylė); patariama nevartoti tokių neliteratūrinių (t. y. bendrinei kalbai neteiktinų) žodžių kaip abzacas, atsakomingas, apystova, bujoti, gerbūvis, išmiera, išmislas, išdirbinys, neužilgo, savistovus, spausdinys, šposas, štepselis, špūlė, žingeidus ir jų vietoj siūloma pastraipa, atsakingas, aplinkybė, klestėti, vešėti ar augti, gerovė, matmuo, prasimanymas ar išmonė, dirbinys, netrukus arba greitai, savarankiškas ar savarankis, nepriklausomas, spaudinys, pokštas, juokas ar išdaiga, kištukas, ritė, smalsus (visi šie pakaitai jau buvo ir nepriklausomojoj Lietuvoj sutartinai teikiami visų kalbininkų); būdvardis dirbtinis „padirbtas, padarytas, netikras“ nemaišytinas su reikiamybės dalyviu dirbtinas „kurį reikia dirbti“ (pvz. dirbtinė šypsena, nedirbtinė užuojauta); tokie teisiniai terminai kaip bendrakaltininkis (rus. sovinovnik), bendranuomininkis esą netinkamai sudaryti pagal rusų kalbos atitikmenis, ir todėl jų vietoj siūloma vartoti bendrakaltis, bendranuomis (plg. bendradarbis, bendrakalbis ir kt.); rusų sovmestitel'stvo verstinas antrininkavimu (plg. antrininkas „einantis antraeiles, antrines pareigas“, antrininkauti „eiti antrines pareigas, būti antrininku“); rašytina Martynaitis, Laurynaitis, ne Martinaitis, Laurinaitis.

Iš šios trumpos apžvalgos matyti, kad Lietuvoj bendrinės (literatūrinės) kalbos tobulinimo srityje stengiamasi eiti beveik tuo pačiu keliu, kuriuo buvo einama ir nepriklausomojoj Lietuvoj, ypač Gim-

tojoj Kalboj, kuri prieš paskutinį karą gana sėkmingai buvo leidžiama bent ištisus aštuonerius metus (ji ir svetur toliau pasirodo) ir kurią „Kalbos kultūros“ bendradarbiai sąmoningai nutyli, nes pagal komunistinį nusistatymą prieškarinėj, „buržuazinėj“, Lietuvoj nebuvę kiek reikiant rūpintasi bendrinės (literatūrinės) kalbos kultūra; priešingai, jos raida, kaip minėta, dažnai būdavusi stabdoma, trukdoma.

KLAUSIMŲ KRAITELĖ

(Gimtoji kalba, 1935 m., 1–2 sąs., p. 19–22)

1. *Nuduoti* ar *dėtis, apsimesti*?

Mūsų priešdėlis *nu-* paprastai reiškia „herab, hinab, hin, lig tam tikro tikslo“, ir todėl savo reikšme daug kur sutinka su slavų priešdėliu *u-*, pav.: jis n u ė j o in mišką; n u v a ž i a v o pas kunigą; valdė, valdė, ir n u v a l d ė dvarą; jau visai n u k a l b ė j a i in šalį; plg. dar: jis daug n u k e n t ė j o, n u s i p e l n ė tikrą bausmę ir kt. Dėl to ir n u d u o t i pirmiausia tegali reikšti tik davimą in šalį ten, pav.: kažinkur n u d a v ė mano knygą, ir dabar pats nebegali surasti. Taip pat ir dainose yra sakoma: n u d a v ė dukrelę už šimto mylelių. Tačiau pasakymuose: jis n u d u o d a kvailą „er stellt sich dumm“, jis n u d u o d a didelį poną „er gibt sich den Anschein eines grossen Herren, er spielt die Rolle eines grossen Herren“ ir kt. n u d u o t i yra vergiškai verstas iš lenkų u d a ć, u d a w a ć „einen vorstellen, eine Rolle spielen, sich stellen“, pav.: on u d a j e głupiego, wielkiego pana. Lenkų kalboje u d a ć, u d a w a ć gražiai skamba ir yra reikšmingas veiksmažodis, o mūsų kalboje n u d u o t i, vartojamas lenkiška reikšme, visai negali būti siejamas su kitais formaliniais giminiečiais, ir todėl jis mums atrodo vienišu, beprasmiu stabaru. Jo vietoje tad geriau vartoti savus, lietuviškos reikšmės, veiksmažodžius *dėtis, apsimesti, vestis* ir kt. pav.: jis d e d a s i (apsimeta) kvailas, jis didžiu v e d a s ir t.t.

2. *Tóbūlas* ar *tóbulas?*

Mažojoje Lietuvoje yra pažįstamas *tóbūlas*, bet žemaičiai, tą žodį, rodos, pažindami iš bažnytinės kalbos, sako *tóbulas*. Iš kitų Didžiosios Lietuvos tarmių šio būdvardžio nepažįstame. Bendrinei kalbai yra teiktinas *tóbulas*: viena, mažiau iš gyvosios kalbos pažįstamame

žodyje sunkiau yra išlaikyti pokirtinius ar prieškirtinius ilguosius balsius; antra, *tóbulas* yra rašęs K. Būga savo „Lietuvių kalbos žodyne“ ir vėliau juo sekdamas J. Jablonskis (žr. Pareiga ir tiesumas, 51 psl.); trečia, prieškirtinių ar pokirtinių ilgųjų balsių, kurie yra pažįstami Maž. Lietuvoje ar vienoje kitoje Didž. Lietuvos tarmėje, bendrinėje kalboje dabar kartais ir šiaipjau nevartojame, pav., *rõtušė*, *výskupas* šalia Kuršaičio *rõtūšė*, *výskūpas* arba *vyskūpystė*, *vyskūpija*, kurią buvo linkęs vartoti ir K. Būga (žr. Kalba ir Senovė, 230, 231 psl.).

3. *Ūgdyti* ar *ugdyti*?

Ūgdyti tikrai yra pažįstamas mūsų (pav., ryt. augštaičių) tarmėse; bet kitos (pav., žemaičių) tarmės nepažįsta nei *ūgdyti*, nei *ugdyti*. Lig šiol rašomojoje kalboje buvo vartojama tik *ugdyti*; su trumpuoju *u* šį žodį yra vartojęs ir kupiškėnas A. Vireliūnas. Atrodo, kad patį veiksmažodį su trumpuoju *u* galėtume toliau ir bendrinėje kalboje vartoti: viena, ryt. augštaičiai šalia *ūgdyti* vietomis sako ir *žūdyti* (plg. latvių *zūdît̂ies* „rūpintis, krimstis, graužtis, sielotis“), bet bendrinėje kalboje dabar vartojame tik *žudýti* šalia *žūti*, lygiai taip pat, kaip *kliudýti* šalia *kliūti*, *-kliáuti* (*pasikliáuti*), *pjudýti* greta *pjūtis*, *pjáuti* ir kt., nors tarmėse (pav., Žemaičiuose) yra sakoma ir *pjūdyti*. Antra, *ugdyti* dabar jau yra inprasta vartoti ir lengvai pateisinama kitais panašiais, dabar jau insigalėjusiais ir gyvojoje kalboje plačiai pažįstamais pavyzdžiais.

4. *Puodžienė, Saladžienė* ar *Puodžiuvienė, Saladžiuvienė*?

Mūsų gyvojoje kalboje yra inprasta sakyti *Puodžiuvienė, Saladžiuvienė*, ne *Puodžienė, Saladžienė*: mat, šios rūšies daiktavardžiams sudaryti priesaga *-ienė* yra pridedama prie kamienų *puodžiu-*, *saladžiu-*, ne prie *puodž-*, *saladž-*. Bet fonetiškai *puodžiu+ienė* yra labai sunku tarti, todėl tarp kamieno ir priesagos yra dar interpiamas priebalsis *-v-*: *Puodžiu-v-ienė* > *Puodžiuvienė*, *Saladžiu-v-ienė* > *Saladžiuvienė* ir kt.

Kitais atvejais priesaga *-ienė* yra ne prie ištisų kamienų pridedama, pav.: *kunig-as – kunig-ienė*, *liūtas – liūtienė*, *vilkas – vilkienė*, *Dautartas – Dautartienė*, *Pėža – Pėžienė*, *Karaliūnas – Karaliūnienė* ir kt. Bet visai kas kita yra, kai pagrindinio žodžio šaknis baigiasi priebalsiais *d* arba *t* ir po jų seka priesaga *-ju-*: tada *d*, *t+-ju-* pavirsta in *-džiu-*, *-čiu-*, o prie šių darinių pridėję dar priesagą *-ienė*, gauname *-džiuvienė*, *-čiuvienė*. Jeigu priesagą *-ienė* čia pridėtume tiesiai prie šaknies, kaip kad kitais atvejais darome, turėtume ne *Lipčienė, Puo-*

džienė, Saladžienė, Skardžienė, bet *Liptienė, Puodienė, Saladienė, Skardienė*. Tačiau tokių monstrualybių mūsų kalba laimei nepažįsta, ir todėl bendrinėje kalboje pirmiausia yra teiktina *Lipčiuvienė, Puodžiuvienė, Saladžiuvienė* ir kt.: taip mums liepia rašyti bendrieji mūsų kalbos palinkimai ir inprastinė tokių žodžių daryba.

5. *Žiopsoti* ar *žiobsoti*?

Šalia *baugštus, darbštus, rūgštus* ir kt. reikia rašyti *žiop-soti*, ne *žiobsoti*: kaip rodo ištiktukas *žiop* (*žiop, žiop,* ir *nieko nepasakė*), *žioplas* (iš jo vėliau padarytas *žioplys*), *žiopčioti, žioplinėti* ir kt., *žiopsoti* gali iš senovės turėti šaknį *žiop-*, ne *žiob-*, kurią randame žodyje *žióbauti* ir kt. Pirminė šitos giminės šaknis yra *žio-* (*žio-ti, žio-tys* ir kt.), iš kurios vėliau su invairiais formantais buvo naujų šaknų prisidaryta, pav.: *žio-b-* (*žióbauti* ...), *žio-g-* (*žiógauti, žiogulys* ...), *žio-p-* (*žiópčioti, žioplas* ...), *žio-v-* (*žió-vauti, žiovulys* ...) ir kt. Kad tas formantinis *-p-* iš tikro gali būti labai senas, visų pirma rodo mūsų tarmių garsų dėsniai, kuriais pirminis *b* prieš *l* dažnai nevirsta in *p*, taigi iš dabartinės kalbos nematyti, kad *žioplas* būtų kilęs iš **žioblas*, kaip *darpštus* iš *darbštus* ir kt. Antra vertus, šito *-p-* senumą gali rodyti ir lenkų *ziepać* „sunkiai alsuoti“, čekų *zípati* „šniokšti, keuchen“ šalia rusų *зевать* „žiovauti, gähnen“, lenk. *ziewać*, čekų *zívati* „žiovauti“ ir kt. Dėl to, kaip kad šalia *kniaubiasi, kniaubtis* ir *kniaupiasi, kniauptis, kniūboti* ir *kniūpoti, skabiù, skõbti* „rėkšti“, *skabýti* „skinti, raškyti“ ir *skapiù, skõpti* „skaptu drožti“, *skopinỹs* „skaptuojamasis darbas“ ir kt. naująja rašyba yra rašytina *kniūpsčias, skaptas*, ne *kniūbsčias, skabtas*, taip pat reikia toliau rašyti ir *žiopsoti*, ne *žiobsoti*, kaip kad St. Nagmantas mus klausia.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 3 sąs., p. 42–43)

6. *Mekslė* ar *megzlė*?

Šalia *pavéikslas* iš **paveizd-klas* naująja rašyba yra rašytina *mekslẽ* „kilpelė, ąselė“ iš **mezg-klė* (čia šaknis *mezg-* santykiauja su *mazgas*), nes netikėtina, kad *mekslė*, kaip kad klausėjas mano, būtų kilusi iš **megz(k)lė*, lygiai kaip *áuklė* iš **aug(k)lė* ir kt. Čia klaidingai yra insivaizduojama mūsų garsų kaita: priebalsis *k* prieš *l* ne iškrinta, bet, asimiliacijos būdu veikdamas priešstovintį *g*, su juo (t. y. tuo priebalsiu) sutampa, būtent: **áug-klė* > **áuk-klė* > *áuklė*, **bėg-kie* > **bėkkie* > *bėkie* > *bėki* > *bėk*, taip pat ir **mezg-klė* >**mesk-klė* > *mesklė*

> *mekslė*. Čia *sk* neseniai yra pavirtęs in *ks,* nes jeigu *ks* būtų iš senesnių laikų paveldėtas, tai dabar turėtume ne *mekslė*, bet **mekšlė*.

7. *Rynù* ar *rį̀nù*?

Žemaičių *rynù, rỹna* gali būti tiesiog sudaryta iš šaknies *ry-* (*rýti*...) ir priesagos *-nu,* lygiai kaip *sienù* iš *sie-+nu, šlienù* iš *šlie-+nu* (plg. latvių *sìenu, slìenu*) ir kt. *Rỹna, žū̃na* šalia *rýti, žū́ti* gali turėti kitokią priegaidę, kaip bendratis, dėl metatonijos (priegaidžių kaitos). Bet taip pat yra galimas daiktas, kad lytys *rynù, žūnù* gali būti kontaminacijos (sąmyšio) keliu kilusios iš *rį̀jù, žų̀vù* + *aunù, gáunu* (*aū-ti, gáu-ti*) ir kt. Dėl to drauge su klausėju nėra jokio reikalo manyti, kad vietoje *rynù, žūnù* kada nors dar galėtų būti rašoma *rį̀nù, žų̀nù*.

8. *Kainoti, kaštuoti* ar *apsieiti*?

Veiksmažodis *káinoti* yra sudarytas iš *káina* „цена, Preis“ lygiai taip pat, kaip *dienoti* iš *diena, galvoti* iš *galva* ir kt. Kadangi šis žodis yra naujadaras, tai bendrinėje kalboje jis normine lytimi turi būti vartojamas pirminės darybos, ne antrinės, dėl to turime sakyti *káinoti* (dėl kirčio vietos plg. *kìlpa* : *kìlpoti, pãsaka* : *pãsakoti* ir kt.), ne *kainúoti*. Tiesioginė šio žodžio reikšmė turėtų būti „duoti, pažymėti kainą, káininti“, lygiai kaip *dovanóti* reiškia „kam dovaną duoti“, *kìlpoti* „kilpas daryti“, *vagóti* „vagas daryti, furchen, Furchen ziehen“ ir kt. Plg. dar *aukóti* „duoti kam auką“, *dėkóti* „reikšti kam dėką“ ir t. t. Bet priesaga *-o-ti* reiškia ir ką kita, pav.: *dujóti* „dulkti, lynoti, krapnoti, smulkiai lyti“, *putóti* „putomis virsti, schäumen“, *rasóti* „rasos gauti, nuo rasos apdrėgti“, *šakóti* „šakas ingauti“, *valióti* „valios turėti, instengti“ ir kt. Taigi *káinoti* gali reikšti ir „gauti, turėti kainą, káiningam būti“. Tuo būdu šis žodis gali turėti dvi reikšmes: „ценить, den Preis einer Sache bestimmen, schätzen, taxieren“ ir „стоить, kosten, gelten“.

Kaštuoti šalia *kaštavoti* yra tokia pat svetimybė, kaip ir *rokuoti* šalia *rokavoti, šinkuoti* šalia *šinkavoti* ir kt., todėl bendrinėje kalboje reikėtų stengtis jos nevartoti.

Kas kita yra *apsieiti* šalia *atsieiti*: šie veiksmažodžiai yra labai plačiai mūsų gyvojoje kalboje vartojami, bet jų reikšmė kartais kiek skiriasi, pav.: aš be šeimynos niekaip negaliu *apsieiti* (apsikakti), motina, nespėdama ruošos darbais, su kūdikiu viena *neapsieina* (neap-

sidirba), bet: tas daiktas man brangiai *atsieina* (= moka, kaštuoja). Plg. dar K. Būga, Kalba ir Senovė, 29 psl. Bet vietomis ir *apsieiti* yra vartojama ta pačia reikšme, kaip *atsieiti*. Bendrinėje kalboje galėtume skirti *apsieiti* (tik *elgimosi* reikšme šis veiksmažodis nevartotinas!) nuo *atsieiti*.

9. Ar teisingai „Liet. Enciklopedijos" III 1195 psl. *birželio* mėnesio vardas yra kildinamas iš *biržė* „avižė, velnio žirgas"?

Ne, neteisingai. Visų pirma ši zoologinė etimologija formaliai šlubuoja: jei tas žodis būtų kilęs iš *biržė,* tai dabar turėtume ne *birželis,* bet **birželė.* Antra vertus, šalia *birželis* mes dar turime *berželis, beržis, biržis,* kur šaknis *berž-* šalia *birž-* aiškiai yra sietina su *béržas, bìržis* (*biržỹs*) „beržynas", *biržýnas*, *bìržtva* „t. p.", *biržliai* „nukabusios beržo šakelės", *beržti* „balti, weiss werden" ir kt. Be to, *birželio* mėnuo pakaitais seniau buvo vadinamas *sultekiu*, sulos tekėjimo mėnesiu. Pagaliau, *birželį* arba *berželį beržiniu* mėnesiu galint būti rodo ir sen. slavų *брѣзьнъ* „balandžio mėnuo" (iš брѣза „beržas") = **beržinas* „beržinis". Toliau plg. Archivum Philol. I 103 tt. Taigi augščiau minėtoji etimologija yra tokia pat nevykusi, kaip ir *aitvaro*, kuris tame pačiame leidinyje kildinamas iš *ai tveria* (mane)!

(Gimtoji kalba, 1935 m., 4 sąs., p. 57–59)

10. *Láiškas* ar *laĩškas*?

Dabar yra inprasta kirčiuoti *láiškas, -aĩ*. Taip reikia ir toliau kirčiuoti.

11. Ar geras pasakymas: *jis nusilaužė koją*?

K. Būga „Kalba ir Senovė" 90 psl. rašo, kad inteligentų kalboje dėl svetimos intakos savaiminių veiksmažodžių *drikti, gesti, kilti, kisti, krypti, mažėti, plisti* ir kt. vietoje dabar jau esą sakoma *driektis, gadintis, keltis, keistis, kreiptis, mažintis, plėstis* ir kt. Čia plačiau nesigilinant in šitokių lyčių atsiradimą (tai yra specialesnės studijos dalykas), galima tik tiek pastebėti, kad dabartinėje gyvojoje kalboje sangrąžiniai veiksmažodžiai labai dažnai savo reikšme skiriasi nuo atitinkamų savaiminių veiksmažodžių. Pav., *šitas kryžius yra labai pakrypęs* (= pasviręs), bet: jis *kreipiasi* (ne *krypsta*!) in mane su prašymu. Arba: *tas arklas visai sugedęs,* bet: *mergaitė, nusikirpusi kirpčius, visiškai pasigadino*, t. y. save pagadino, susibjaurojo (bet ne pagedo!). Taip

pat griežtai visoje Lietuvoje yra skiriami posakiai: *aš nemiegu* ir *man nesimiega, aš nenoriu miego* ir *man nesinori miego* ir kt. Pirmaisiais posakiais mes nusakome aktyvų sakytojo teigimą, norą, pasiryžimą, o antraisiais, priešingai, pažymime jo pasyvumą ir veiklos pranašumą. Sakydami *man nesimiega, man nesinori miego,* mes lyg norime pasakyti: norėti aš noriu miego, bet miegas neima, ir dėl to negaliu užmigti. Ir tikrai: dažnai mes nuo darbo didžiai pavargę, išsinervinę ar šiaip apie ką daug insigalvoję norime atsigulę užmigti ir neužmingame: didelis nuovargis, nuolatinis darbas, intempti nervai ar šiaip kas trukdo mūsų organizmui pradėti ilsėtis, kitaip sakant – veikla apgali mūsų norą, ir mes liekame bevaliai. Taigi tokioms skirtingoms dvasios būsenoms žymėti mes turime vartoti skirtingas reiškiamąsias lytis. Ir tam reikalui mes kaip tik turime susidarę sangrąžines lytis pasyvinei reikšmei žymėti.

Tas tvirtinimas, kad šios rūšies sangrąžinės lytys esančios atsiradusios dėl slavų intakos, nevisai yra intikinamas: jos, tos lytys, veikiau mūsų kalboje yra atsiradusios savarankiškai, be svetimos intakos, nes jomis dabar reiškiame ištisus kalbinius palinkimus, ne atskiras sąvokas. Tai yra tokios pat bendrybės, kaip antai: *jis džiaugiasi* = он веселится, *jie stumdosi* = они толкаются, *man rodosi* = мне кажется, *jis užsikosėjo* = он закашлялся, (drabužis) *susigulės* = слежится ir kt. Plg. dar latvių *man gribas êst* = *man norisi valgyti*. Taippat ir mūsų dabartinėje gyvojoje kalboje yra sakoma: *jis keliasi iš lovos, saulė leidžiasi, išsitiesęs guli lovoje* ir t.t. Nuo šios rūšies posakių nebedaug kuo skiriasi ir *jis insidūrė koją, susibadė rankas, insipjovė pirštą, insidrėskė nosį*, taigi ir *nusilaužė* (= nulūžo) koją ir kt. Dėl to sunku pasakyti, kad šalia *keliasi, leidžiasi, tiesiasi* ir kt. nebūtų galima bendrinėje kalboje sakyti ir *nusilaužia, driekiasi, nusirito* ir kt.: čia gyvoji kalba griežtos ribos nepažįsta (pav., šalia *leistis* kitokio savaiminio veiksmažodžio net visai neturime!), jos visur negalime reikalauti ir bendrinėje kalboje. Galbūt, ypatingus savaiminius veiksmažodžius dažniau turėtume tik ten vartoti, kurių savaimumas yra dar aiškiai juntamas, arba mums yra naudingas, pav.: *kilti* (: *paukštis kįla*...) ir *kelti, plisti* (: dabar labai *plinta* visokie gandai) ir *plėsti* (: *plėskime* savo pramonę), *mažėti* ir *mažinti* ir kt. Bet šalia to, turbūt, sakysime kaip sakę ir: *jau visi atsikėlė iš miego, prisikėlė* (*ne prikilo*!) *iš numirusių* ir *kainos kįla, lėktuvas kįla augštyn* ir t.t.

12. *Inkainavimas, inkainojimas* ar *invertinimas*?

Dėl paties žodžio *kainoti* žr. 8 klausymą.

Inkainoti ir *invertinti* yra du invairūs veiksmažodžiai: vienas reiškia „duoti, pažymėti kainą, оценить, abschätzen, taxieren, einen Preis aussetzen", o kitas „pažymėti daikto vertę, parodyti, ko daiktas yra vertas". Bet daikto *vertė* (arba *vertybė*) yra daug platesnė sąvoka, kaip *kaina*: ką v e r t i n d a m i, mes žiūrime, ko daiktas yra *vertas* (t. y. kam jis tinka, dera, yra naudingas...) arba kiek jis atsieina, o *káinodami* pažymime tik piniginę daikto vertę. Dėl to geriau yra sakyti: prekių, turto i n k a i n o j i m a s, ne i n v e r t i n i m a s. Bet žmogaus darbas paprastai yra i n v e r t i n a m a s, ne i n k a i n o j a m a s.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 5 sąs., p. 73–75)

13. Ar geras yra žodis *rubežius*?

Rubežius yra paskolintas iš gudų *рубеж*, todėl bendrinėje kalboje nevartotinas. Jo vietoje reikia vartoti *siena* arba *riba*, pav.: valstybės s i e n o s, ploto r i b o s ir t.t. O vengdami r u b e ž i a u s, neturime vartoti ir veiksmažodžio r u b e ž i u o t i s: jo vietoje galime sakyti r i b o t i s, s u s i s i e k t i, s u e i t i ir kt., pav.: jų laukai r i b o j a s i, jo sklypas s u s i s i e k i a (sueina) su kaimyno sklypu...

14. Raštas *išskaitomas* ar *inskaitomas*?

Priešdėliai *iš-* ir *in-* gyvojoje kalboje yra šiaip skiriami: jis visus savo daiktus man i š r o d ė, aš jį vos in Ameriką i š r o d ž i a u, svečiai i š g ė r ė visą alų, niekaip jo negalėjau iš namų i š v i l i o t i, visas jau pasakas i š p a s a k o j a u, bet: vos vos jis manęs in velnio balą n e i n r o d ė, jis gerokai i n s i g ė r ę s vos namo beparėjo, ta senutė gerai i n p a s a k o j a (daug visko moka papasakoti), tas kunigas gerai pamokslus i n s a k o (jis yra labai i n s a k u s) ir t.t. Tuo būdu galėtume skirti: mokinys visas teoremas i š r o d ė, bet vienos negali i n r o d y t i (ji yra jam sunki); jis iš knygų i š s k a i t ė, kad bus karas, visas jo knygas i š s k a i č i a u, bet: šito rašto negaliu i n s k a i t y t i (jis man yra sunkus, nesuprantamas, aš jo nemoku skaityti...). Be to, kokio nors rašto galime ir šiaip n e i š s k a i t y t i, t. y. dėl mokėjimo mes mokame skaityti, tik tas raštas yra labai prastai (prasta rašysena) parašytas, ir dėl to jo negalime i š s k a i t y t i. Plg. savo pinigus jis i n k a s ė in žemę, bet: i š k a s ė gilų šulinį;

bekasdamas griovį, iškasė visokių senų daiktų ir t.t. Čia priešdėliu *iš-* mes lyg norime pažymėti, kad koks daiktas (ar dalykas) yra išskáidomas, išdedamas ir tuo būdu kitiems parodomas, paryškinamas, aikštėn iškeliamas, o priešdėliu *in-* mes insiskverbiame in patį daiktą, in jo vidų, esmę ir dėl to jį geriau suvokiame, suprantame, apčiuopiame...

15. Turtas *esamas* ar *esantis* (esąs) Šiauliuose?

Neveikiamaisiais dalyviais daugiausia žymime pasyvinę reikšmę, pav.: ariamas laukas, balnojamas arklys, geriamas vanduo, gulamas laikas, kuliamoji mašina, prausiamas dubuo, valgomas šaukštas ir kt. Bet daikto būvį (būseną) arba ypatybę labai dažnai pasakome ir veikiamaisiais dalyviais, pav.: stovįs (stovintis) vanduo, smirdančios žolės, sopančios kojos, žibančios akys šalia sopamos rankos, plyštamas drabužis, dužtamas stiklas ir kt. Dėl to galime sakyti ir Šiauliuose esąs (esantis) turtas, nes, pav., *stovimas* vanduo, rodos, niekas nesako.

16. *Remiantis sutarties 5 straipsniu, einant s-ties 5 straipsniu, pagal s-ties 5 straipsnį* ar *sulig s-ties 5 straipsnio* (*straipsniu*)?

Geriausia yra sakyti: penktuoju sutarties straipsniu, plg. jis viską darė savo tėvo insakymu, dabar kraštas yra tvarkomas savais instatymais ir kt. Taippat galima ką daryti pasirėmus, remiantis penktuoju sutarties straipsniu ar pagal 5 s-ties straipsnį, bet nieku būdu ne einant 5 s-ties straipsniu arba sulig 5 s-ties straipsnio. Prielinksnis sulig yra bendrinėje kalboje vartotinas tik su innagininku, pav.: žolė sulig rugiais, vanduo bėga sulig kriaušais, jis gyvena tik sulig ta diena, pašaro teturime tik sulig šventėmis (Subačius), sulig saulės tekėjimu reikia keltis berniokui (Salos), daržinės galą primečiau sulig juosta (Kvėdarna), sulig ta diena buklus vaikas... pamėgo sekti jų gerą paveizdą (Valančius, Tamosziaus isz Kempis... 6) ir kt. Dažnai dabar vartojamas priežodis „sulig Jurgio ir kepurė“ dar neparodo, kad *sulig* reiktų vartoti su kilmininku: čia kilmininkas yra antriniu būdu atsiradęs innagininko vietoje. Kad šis prielinksnis turi būti vartojamas su innagininku, rodo ne tik dabartinis platus jo vartoji-

mas, bet ir kilmė, būtent: *sulìg* yra sutrumpėjęs iš *sulýg* = *lygiai su* (kuo). – Dėl p a s i r e m i a n t, p a s i r ė m u s... plg. 1933 m. GK 99 klausymą.

17. Šiame nuoraše *pataisyta* ar *ištaisyta*?

Dabartinėje rašomojoje kalboje priešdėliai *pa-* ir *iš-* dažnai yra maišomi, bet žmonių kalboje jie dar daug kur yra aiškiai skiriami. Pav.: jo paskutinė karvė p a d v ė s ė ir visi gyvuliai i š d v ė s ė, plėšikai p a s m a u g ė žmogų ir i š s m a u g ė visą šeimyną, vagis arklį p a v o g ė ir visus jo gyvulius i š v o g ė, vilkas avį p a p j o v ė ir vilkai avis i š p j o v ė... Tuo remiantis galima sakyti: v i e n ą k l a i d ą p a t a i s ė, o v i s ų k l a i d ų ir n e i š t a i s ė. Sakydami daugiskaitą, galime dar subtelesnį reikšmės skirtumą pažymėti: mokytojas p a t a i s ė klaidas (= ne visas, tik jų dalį, paviršiumi, ne iš panagių) ir i š t a i s ė k l a i d a s (= visas, visiškai, kaip reikiant); plg. motina išdykusį savo vaiką gailėdamasi tik truputį p a l u p o, o beširdis tėvas jį ir gerai i š l u p o (i š v a n o j o)... Dėl to žr. dar 1933 m. GK 66 klausymą.

18. Nuorašą *paliudyti* ar *patikrinti* (засвидетельствовать)?

Rusų з а с в и д е т е л ь с т в о в а т ь, vok. b e s c h e i n i g e n, b e z e u g e n mūsų kalboje atitinka *paliudyti*, o p a t i k r i n t i yra „pažiūrėti, ar viskas yra tikra, проверить, nachprüfen, überrechnen, kontrolieren“. Taigi norėdami nuorašą p a l i u d y t i, pirma turime dar p a t i k r i n t i, t. y. pažiūrėti, ar jis yra tikras.

19. *Atitinkamas* ar *atatinkamas*?

Abudu šie žodžiai yra taisyklingi, bet bendrinėje kalboje daugiau linkstama vartoti *atitinkamas*. Taippat bendrinėje kalboje pirmiausia yra vartojama ir *atidavė, atdavė, atnešė* ir kt., ne *atãdavė, atãnešė* (šalia *atiduoti, atduoti, atnešti*), kaip kad ryt. augštaičių šnektose yra sakoma.

20. „Kam teko važiuoti autobusu nuo ingulos bažnyčios geležinkelio stoties link, tas galėjo pastebėti, kad beveik nei vienas autobuso konduktorius nesugeba taisyklingai ištarti *Kęstučio* gatvės pavadinimo: vieni ją vadina *Keistučio*, kiti *Kėstučio*, bet kad kuris ją pavadintų tikruoju jos vardu, tai dar neteko girdėti. Ar negalėtų Kauno miesto

savivaldybė pasirūpinti, kad autobusų konduktoriai, užuot darkę bei kraipę mums brangius vardus, išmoktų juos taisyklingai tarti, ir žmoniškai gatves vadindami neerzintų keleivių?“

Kauno miesto savivaldybė ne tik gali, bet ir turi pasirūpinti, kad gãtvių pavadinimus ne tik autobusų konduktoriai, bet ir visi kiti savivaldybės tarnautojai tartų visai taisyklingai, žmoniškai.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 6 sąs., p. 89–92)

21. *Kláusimas* ar *kláusymas*?

Šios rūšies žodžiai mūsų tarmėse yra nevienodai nusakomi. Vakariečiai augštaičiai konkrečios reikšmės daiktavardžius dažnai vartoja su priesaga *-yma-*, o abstrakčios (veiksminės) reikšmės su *-ima-*, pav.: *gérymas* „gėralas, напиток, Getränk“: *gėrìmas* „питье, Trinken“, *gréndymas* „laitas, klojimo padas“ : *grendìmas* (veiksmas), *kláusymas* „вопрос, Frage“ : *klausìmas* „спрашивание, Fragen“, *róvymas* „linārovė, linarūtis“: *rovìmas* (veiksmas) ir kt. Žemaičiai šiuo atveju eina kitokiu keliu: jie tam reikalui tevartoja priesagą *-ima-*, tik veiksminės reikšmės daiktavardžius su šia priesaga kirčiuoja šaknyje, o konkrečios reikšmės priesagoje, pav.: *gérimas* (veiksmas) „Trinken“: *gėrìmas* „gėralas“, *plėšimas* (veiksmas) „Reissen“: *plėšìmas* „plėšinys, naujiena, Neubruch“ ir kt. Rytiečiai augštaičiai šių reikšmių daiktavardžius daugkur pasako vienodai, pav.: *gėrìmas* „напиток, Getränk“ ir „питье, Trinken“ ir kt. Toliau bendrinėje kalboje norima eiti vak. augštaičių keliu, būtent – skirti *gérymas* ir *gėrìmas, gréndymas* ir *grendìmas, kláusymas* ir *klausìmas, pýlymas* ir *pylìmas* ir kt. Tai ypač yra patogu dėl to, kad mes priesagą *-yma-* dar vartojame ir būdvardiniams konkrečios reikšmės daiktavardžiams sudaryti, pav.: kiaušinio *báltymas*, nago *júodymas, žãlymas* „žalėsis, žãlumas“ ir kt.

Tai, kad priesaga *-yma-* daugiausia yra vartojama tokiems daiktavardžiams, kurie yra sudaromi iš veiksmažodinių kamienų, besibaigiančių balsiu *-y-* (pav., *klausý-ti* : *klaũs-y-mas, skaitýti* : *skaĩt-y-mas* ir kt.), tam negali daug prieštarauti, nes mūsų priesagos dažnai yra ne vienareikšmės, bet daugiareikšmės, ir mokamai jos vartojamos visdėlto jokių sunkenybių nesudaro. Pav., priesaga *-ūna-* žymi ir asmenį (*atėjūnas, keikūnas, palaidūnas, valkūnas...*), ir daiktą (*miegūnas* „miegamasis suolas“, *malūnas...*), ir kita (plg. *perkūnas*, taippat *karaliūnas* „karaliaus sūnus“, vėliau *Karaliūnas* „pavardė“...). Antra vertus, to-

kių daiktavardžių, kaip *gréndymas, kláusymas* ir *báltymas, júodymas* daryba ir šiaipjau yra pateisinama, būtent: sudėtinė priesaga *-yma-*, sudaryta iš kamiengalio *-y-* ir pirminės priesagos *-ma-*, kurią dar randame žodžiuose *bãž-ma-s* (: latvių *bâz-t* „kišti, kimšti"), *dū́-ma-s, kélma-s* (: *kél-tas* „pluostas, paramas") ir kt., ilgainiui buvo abstrahuota iš tokių žodžių kaip *dãry-ma-s* (: *darýti*) > *dãr-yma-s* ir pradėta dėlioti prie šaknų, kurios gale neturi balsio *-y-* (pav., *kláus-yma-s, júodyma-s...*). Panašiai dabar vartojame ir sudėtinę priesagą *-ykla-*, pav., *girdy-ti* : *girdy-klà, varý-ti* : *vary-klà* (plg. *sė́-ti* : *sė́-kla...*) ir *gul-ti* : *gulyklà* „guolis, vieta, kur kas gulėjo", *knis-ti* : *knis-yklà* „iškinista vieta"... Taigi vak. augštaičių *gérymas* yra visiškai reguliariai sudarytas, ir jis konkrečiai reikšmei žymėti daug geriau tinka, kaip žemaičių *gėrìmas* „gėralas" šalia *gérimas* (veiksmas) arba ryt. augštaičių *gėrìmas* „Trinken; Getränk".

22. *Reguliarus* ar *regularus*?

Naująja rašyba yra rašytina *reguliarus, populiarus, kanceliarija, apeliacija...*, ne *regularus, popularus, kancelarija, apelacija*.

23. Ar būtinai taisytina: *lietuviai studentai* dabar daug kuo rūpinasi, pabėgo *lietuviai lakūnai* iš lenkų kalėjimo, susipažino su veikliais *lietuviais studentais* ir kt.?

Lietuviai studentai (arba studentai lietuviai) ir lietuvių studentai yra du skirtingos reikšmės dalykai. Vartodami čia pažymininių daiktavardžių vardininkus, arba priedėlius, mes pažymime savybinį daikto pažymį, kuris kam nuolat yra būdingas (karakteringas) arba kalbamuoju metu mums ypatingai atrodo aikštėn keltinas, pabrėžtinas. Pav., sakydami *tinginys bernas* (arba *bernas tinginys*), *pãmotė ragana, kanauninkas Tumas*, taigi ir *lietuviai studentai*, mes norime pažymėti, kad to berno būdinga (nuolatinė) ypatybė yra tinginiavimas, kad kalbamoji pamotė yra labai bjauri, tokia pat, kaip ragana, kad Tumas turi tam tikrą dvasinį laipsnį, kad studentai tautybės yra lietuviai ir t.t. Visai kas kita yra, kai prieš pažymimąjį žodį vartojame pažymininį (pažyminiu einantį) daiktavardžio kilmininką: tada mes pažymime invairius priklausomybinius santykius (pačią priklausomybę, kilmę, nuosavybę, kokybę ir kt.). Dėl to sakydami *lietuvių studentai*, mes norime daugiau pabrėžti, kad tie studentai yra lietu-

vių, Lietuvos, ne kitos kurios tautos ar kito krašto. Taisant šio reikšminio skirtumo negalima pamiršti.

24. *Ingaliavimas* ar *ingaliojimas*?

Bendrinėje kalboje tėra vartotinas veiksmažodis *galióti*, sudarytas iš *galià* (kilm. *gālios*) lygiai taippat, kaip *rasóti* iš *rasà*, *šakóti* iš *šakà* ir kt. Taigi iš *galioti* tegali būti sudaromas tik *galiojimas, ingaliojimas*, ne *ingaliavimas*.

25. *Apeliacijos* ar *apeliacinis* skundas?

Geriau yra sakyti *apeliacinis* skundas, nes priesaga *-inis* čia aiškiau pažymi, kad šis skundas yra apeliacijai, apeliacijos reikalui (arba tikslui) duodamas. Gyvoji kalba čia gali ir kilmininką pateisinti, bet techniniu terminu ryškesnis yra būdvardis, ne kilmininkas.

26. *Marės* ar *marios*?

Bendrinėje kalboje tėra vartotinos tik m a r i o s, nes m a r ė s yra tokia pat antrinė ir tarminė lytis, kaip ir d v ã s ė, g ì r ė ir kt. vietoje d v a s i à, g i r i à, kilm. d v ã s i o s, g ì r i o s. Plg. K. Būga, Kalba ir senovė, 237 psl.

27. *Mokestis* ar *mokesnis*?

Bendrinei kalbai yra teiktinas m o k e s t i s, -č i o, ne žemaičių m o k e s n i s: viena, tą lytį jau esame inpratę vartoti; antra, šalia m o k e s č i o sakome ir r ū p e s t i s, -č i o, ne žem. r ū p e s n i s.

28. Kaip rašyti rašte ar po raštu: *priedas, priedo, priedų, priedėlis, prie rašto pridedu* ar kaip kitaip?

Geriausia yra rašyti vienaskaitos vardininką p r i e d a s, ne kilmininką p r i e d o, nes čia norime pažymėti ne pridedamųjų (lydimųjų) raštų dalį, bet visetą. Dėl to yra rašytina: „Priedas: prašymas, neturto liudijimas ar kt.“.

29. Kaip sakytina: *reikia arklys pirkti* ar *reikia arklį pirkti*?

Senesnis ir Rytiečiuose dar plačiai vartojamas posakis yra r e i k i a a r k l y s p i r k t i. Bet vakariečiai augštaičiai ir žemaičiai šito vardininko vietoje besako tik galininką: r e i k i a a r k l į p i r k t i. Šitą pastarą posakį normine lytimi norima toliau vartoti ir bendrinėje kalboje, nes vardininkas šios rūšies posakiuose, kaip rodo jų isto-

rija ir dabartinė vartosena, nebėra visai gajus. Pav., padalyvinėse žodžių grupėse, kur seniau buvo vardininkas vartojamas, dabar ir patys ryt. augštaičiai jau labai dažnai pasako galininką, kaip antai: s t a t a n t n a m ą (ne n a m a s) reikia turėti nemaža priedėlio.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 9 sąs., p. 111–112)

30. *Antrašas* ar *adresas*? Katras iš šių žodžių yra vartotinas?

Antrašas, pagal savo kilmę ir pirminę reikšmę, yra rus. надпись, vok. Aufschrift, o *adresas* yra rus. адрес, vok. Adresse. Nors tie žodžiai savo reikšmėmis kitose kalbose kartais yra maišomi, bet mūsų bendrinėje kalboje jie yra skiriami: *ãdresas* yra rašomas tik laiškuose, o *ántrašas* šiaip kokių daiktų (pav., stulpo, akmens...) paviršiuje. Taip jie gali būti ir toliau vartojami.

31. *Nuolankiai* ar *maloniai* prašau? Katras iš šių žodžių teisingesnis ir patartinas vartoti?

Šie abudu žodžiai yra taisyklingi ir vartotini, tik nevienodomis reikšmėmis: *nuolankiai* mes ko prašome su nusižeminimu, n u s i l e n k d a m i (plg. *nuolankùs* : *leñkti* = *nuožangùs* „kuris greitai ką dirba, kuriam sekasi darbas“: *žeñgti* ir kt.), o *malóniai* ką darydami ar kam ką duodami elgiamės su meile, nuoširdžiai, be nusižeminimo žymių, t. y. приятно, мило, любезно, angenehm.

32. *Iš viso* ar *viso labo*?

Labas yra būdvardis ir daiktavardis: pirmuoju atveju jis atstoja *geras*, antruoju – *turtas*. Dėl to *viso labo* yra tas pat, kaip ir *viso gero* arba *viso turto*. O tai mūsų bendrinei kalbai yra visai neinprasta ir svetima. Daug geriau yra sakyti *iš viso*: tai yra nedirbtina ir plačiai pažįstama.

33. Matuodami žemę vieni matininkai paupiais tiesia magistralines *linijas*, o kiti *lines*. Kaip geriau?

Mes visi jau esame inpratę sakyti rašyti *linija, gracija, teorija, asociacija, organizacija, infliacija*, ne *linė, gracė, teorė, asociacė, organizacė* ir kt., ir taip toliau reikia vartoti. *Linė* yra pramanytas ir dirbtinas žodis, o *linija*, kad ir būdama tarptautinė svetimybė, savo priesaga mums yra visai artima, beveik nesvetima. Tad visai nebėra jokio reikalo vengti jau inprastos *linijos*.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 10 sąs., p. 122–123)

34. Kaip taisyklingiau būtų pasirašinėti oficialiniuose dokumentuose: *Petraitis direktorius* ar *direktorius Petraitis*?

Čia žodis *direktorius* yra *priedėlis* (appozicija). O priedėliais mes kalboje paprastai žymime savybinį daikto pažymį: kartais tokį, kuris kalbamąjį daiktą nuolat apibūdina, arba tokį, kuris kalbamuoju metu mums atrodo ypatingai aikštėn keltinas. Mūsų kalboje toks priedėlis gali būti prieš pažymimąjį ir po pažymimojo žodžio (pav., *bernas tinginys* ir *tinginys bernas*). Bet savybinį daikto pažymį, virtusį jau bendriniu vardu, visdėlto labai dažnai linkstame vartoti prieš pažymimąjį žodį, pav.: *Viešpats Dievas, karalius Vytautas, prezidentas Grinius, kanauninkas Tumas, mokytojas Būtėnas, Jonas Biliūnas* ir kt. Po pažymimojo žodžio daugiausia vartojame tokį priedėlį, kuris visados turi nuosavą kirtį ir, be to, pakartotinai pabrėžia ypatybę vis kaip naują arba svarbią, būdingą, pav.: *pamotė ragana, motinėlė sengalvėlė, brolelis dobilėlis, Karaliūnas Griežėlė* (pravardė), Petras, *mano geras pažįstamas*, išvažiavo ir kt. Dėl to, atrodo, geriau ir inprasčiau yra sakyti *direktorius Petraitis*, ne *Petraitis direktorius*. Priedėlinis *direktorius* tik tada reikėtų rašyti po pažymimojo žodžio, kada to būtinai reikalautų vieta ar estetiniai sumetimai.

35. *Užvesti* ar *pradėti* (knygą, bylą, kortelę)?

Užvesti mūsų kalboje visų pirma yra вести наверх, hinaufführen, o *pradėti* – начать, anfangen, pav.: *užvesk arklį ant to kalnelio* (arba in tą kalnelį), bet: *pradedu darbą* (dirbti), *pradėjo kalbą ir nebaigė*. Taippat mes galime *užvesti arklį už tvoros*, lygiai kaip kokį daiktą galime *užnešti ant aūgšto* ir *užnešti už trobos*. Dėl to posakiai *užvesti knygą, kalbą, bylą, laikrodį, pažintį, ūkį* ir kt. yra mums neinprasti, tiesiog svetimi – grynos rusybės, ir juos būtinai turime kaipnors lietuviškiau nusakyti, pav.: *pradeda, insitaiso, insigija ... knygą, pradeda kalbą, prisuka laikrodį, susipažįsta, in pažines* ar *in pažintį sueina, insisteigia* ūkį ar kaip kitaip.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 11 sąs., p. 141–144)

36. Seniau tik *vaizduotę* turėjome. Dabar kaikas vaizduotės išsižada ir vartoja *vaizduoklę*. Kuo tas pakaitas geresnis?

Šis pakaitas niekuo nėra geresnis už *vaizduotė*. *Vaizduōtė* yra labai

gerai sudaryta iš *vaizdúoti,* kaip *važiuõtė* iš *važiúoti, nešiõtė* iš *nešióti, mazgõtė* iš *mazgóti* ir kt., tad nebėra reikalo jos vengti.

37. *Svetimtautis* ar *kitatautis*?

Svetimtautis yra svetimos tautos, o *kitatautis* kitos tautos žmogus, lygiai taippat, kaip *svetimšalis* yra svetimos šalies, *svetimžemis* (jau Daukšos pažįstamas žodis) svetimos žemės žmogus ir t.t. Todėl *svetimtautį* reikia skirti nuo *kitataučio* ir nereikia jų vieno kitu keisti.

38. *Nuotaika* ir *ūpas*. Ar verta tuos žodžius skirti?

Ūpas mūsų kalboje turi ne vieną reikšmę: vienur jis reiškia „šėlą, pasiutimą, rabies, furia" (Kvėdarnoje), kitur „naravą" (K. Būga, Kalba ir Senovė, 296 psl.), „skardą, aidą" (Linkmenyse), „nuotaiką, настроение, Stimmung" (Vadokliuose ir kitur). J. Jablonskis, vengdamas žemaičių ūpo „šėlo, rabies, furia" (pav., šuniui užėjo *ūpas*), buvo pradėjęs vartoti *nuotaiką*, ir dabar tas žodis jau plačiai yra insigalėjęs. Gerumo *nuotaika* yra geras žodis: šalia surviliškiečių *nuotaiki* (šviesi, saulėta) *diena* šis žodis gerai dera prie *nusiteikti* (pav., *jis šiandien buvo labai nusiteikęs, linksmas*). Bet dėl to dar negalima varyti laukan *ūpo*, žmonių kalboje taippat vartojamo: šis žodis irgi yra geras, tik jis sakinyje turi būti vartojamas lietuviškai, ne rusiškai. Pav., užuot sakius *jis yra gerame ūpe* (= в хорошем настроении) turi būti sakoma: *jis yra gero ūpo* (plg. jis *yra geros širdies, prasto būdo* ir kt.).

39. Neišsitenkama *pirmyn.* Ar iš tikro šitas žodis netikęs?

GK redakcijos nuomone, šis žodis yra niekuo nedėtas ir bendrinėje kalboje vartotinas. Nors skaitvardinių prieveiksmių su priesaga *-yn* šiaipjau nelinkstame darytis, bet posakis *pirmyn eina, bėga* yra žmonių kalboje pažįstamas ir niekuo nesiskiria nuo *žemyn puola, tolyn važiuoja, artyn eina* ir kt.: čia *pirmyn* nuo *pirmas* buvo sudarytas visai būdvardiškai, ir todėl atrodo nėra būtino reikalo jo keisti *in priekį, priekin* ar kuo kitu.

40. Kaip geriau sakyti: *pinigai turi būti sumokėti laike trijų savaičių po prekių priėmimo, prašau išduoti avansą 100 litų sumoje* ar *pinigai turi būti sumokėti per tris savaites po prekių priėmimo, prašau išduoti 100 litų sumos avansą*?

Pirmieji sakiniai yra visai netikę, nelietuviški ir todėl nevartotini.

Antrieji sakiniai yra daug geresni ir gali būti vartojami; bet paskutinį sakinį galėtume dar geriau ir šiaip nusakyti, pav.: prašau išmokėti (išduoti) šimtą litų *avanso* (plg. *jis davė man 100 litų priedo*).

41. Kaip iš tikrųjų turėtų būti: *iki, liki* ar *lig, ligi*?

Bendrinėje kalboje gali būti vartojami abu prielinksniai: *iki* ir *ligi* (trumpesnės lytys *ik, lig*). *Ik*(*i*) nieko bendro neturi su *likti*, kaip kad klausėjas mano, bet yra sutrumpėjęs iš *jiek* (šalia išnykusio santykinio invardžio **jas*), kaip *tik* iš *tiek* šalia *tas* (plg. *kiek* ir *kas*). *Lig*(*i*) yra sutrumpėjęs iš *lyg*(*u*) arba *lygiai*, nes žemaičiai dabar čia tebetaria siaurą *i*, atsiradusį iš *y*. *Lik*(*i*) vėliau prieš nebalsinguosius (dusliuosius) priebalsius yra atsiradęs iš *lig*(*i*).

42. Iš Kauno radiofono dažnai tenka girdėti radijo dėdę sakant *výravo vėjai*, o radijo tetą: *vyrãvo vėjai*. Kaip iš tikrųjų turėtų būti tariama?

Mums atrodo, pirmiausia reikėtų sakyti: *výravo vėjai*, ne *vyrãvo*, nes, kaip teisingai klausėjas (iš Marijampolės) pastebi, *výrauti* Suvalkų krašte reiškia „turėti galios, viršesniam, galingesniam būti“, o *vyráuti* – „vyrų jieškoti“, plg. *mérgauti* „merga būti“ ir *mergáuti* „mergų jieškoti“ (Šakiuose ir kitur). Tas skirtumas yra labai prasmingas, ir jo galime žiūrėti bendrinėje kalboje.

43. Invardžiuotinių būdvardžių lytis suvalkiečiai paprastai kirčiuoja galūnėje: *garbingàsis, -óji, galingàsis, -óji* ir kt. O tuo tarpu išleistame 1932 m. bažnytiniame giesmyne (Cantionale) visur jau kitaip kirčiuojama: *garbìngasis, garbìngoji* ir kt. Taigi indomu žinoti, kuriais sumetimais šis naujas kirčiavimo būdas investas?

Bendrinės kalbos kirčiavimas, tiesa, yra remiamas suvalkiečių šnektomis, bet jis nėra kopijuojamas: pačiose kapsų ir zanavykų šnektose neviskas yra vienodai kirčiuojama; tad tais atsitikimais, kur suvalkiečiai tarpusavyje skiriasi arba 95–99% savo kirčiavimu yra priešingi visai Lietuvai, yra stengiamasi bendrinės kalbos kirčiavimą paremti bendriniais palinkimais. Taigi ir šiuo atveju ryt. augštaičiai priesagos *-ingas* būdvardžius dar daugkur kirčiuoja galūnėje, o tuo tarpu vak. augštaičiai dažniau kirčiuoja priesagoje, pav.: *protìngas, protìnga, protìngi*, ne *protingà, protingì*. Šis vak. augštaičių kirčiavimas, nors ir yra naujesnis, dėl savo vienodumo yra lengvesnis ir bendriesiems mūsų

kirčiavimo palinkimams neprieštaringas, dėl to buvo pradėtas vartoti ir bendrinėje kalboje. O šalia *protìngas, protìnga, protìngai* (prieveiksmis) buvo pradėta vartoti ir *protìngasis, protìngoji*, nes šios lytys suvalkiečių irgi pažįstamos. Ar tai insigalės, parodys netolima ateitis.

44. Kaip teisingiau ir geriau sakyti: *telefonistas, radistas, kavalieristas, artileristas* ar *telefonininkas, radininkas, kavalerininkas, artilerininkas*? Karinėje spaudoje nuo kurio laiko vis daugiau sutinkama antroji lytis, su priesaga *-ininkas*.

Priesaga *-ininkas* mūsų kalbai yra daug artimesnė ir inmanomesnė, kaip *-istas*, todėl kur galima reiktų ją vartoti. Tad nieko negalima pasakyti prieš *telefonininkas, radininkas* ir kt. Dar geriau būtų tokių žodžių ir šaknis sulietuvinus; pav., kareiviai, kurie yra prie patrankų priskirti, gali būti dar *patrankininkais* vadinami, lygiai kaip raitieji kareiviai galėtų būti *raitininkai*. Išplėtus kiek reikšmę, tam tikrais atsitikimais tie žodžiai lengvai galėtų atstoti *artileristą* ir *kavaleristą*. Juk paties *kavaleristo*, kaip ir *kavalerijos*, pirminis šaltinis yra prancūzų *cavalier*, italų *cavalliere* „raitininkas“ (iš lotynų *caballus* „arklys“). Tačiau visais atvejais svetimos priesagos *-istas* negalėsime išvengti. Pav., *artisto, pianisto, socialisto* ir kt., turbūt, nebeversime in **artininkas*, **pianininkas, *socialininkas*, nes mums nežinomos jų pagrindinės lytys, iš kurių jie galėtų būti sudaryti. Galbūt, tam tikrais atsitikimais negalėsime apsieiti ir be *artilerijos* su *kavalerija*, nors šią paskutiniąją Daukantas buvo mėginęs *jotimi* pakeisti. Būtų gerai, kad dėl to pasisakytų patys karo dalykų žinovai.

45. Kaip iš tikrųjų turėtų būti rašomos mergaičių pavardės? Atrodo, kad nuo *Žiūkas, Rimkus, Stankevičius* turėtų būti sudaroma ne *Žiūkytė, Rimkaitė, Stankevičaitė*, bet *Žiūkaitė, Rimkiutė, Stankevičiutė*.

Dabar mergaičių pavardės yra rašomos be jokios tvarkos, kaip kam atrodo. Bet žmonių kalboje yra laikomasi tam tikrų palinkimų. Pav., ryt. augštaičiai iš *a-* arba *o-* kamienų daiktavardžių mergaičių pavardes daugiausia sudaro su priesaga *-aičia* (pav., *Stùkas* > *Stukáičia, Viksvà* > *Viksváičia*), iš *ja-, jo-, ė-* arba *i-* kamienų – su priesaga *-yčia* (pav., *Baltùšis* > *Baltušýčia, Stakelė* > *Stakelýčia...*), iš *u-* arba *ju-*kamienų – su priesaga *-ūčia* arba *-jūčia* (pav., *Pauláučius* > *Paulau-*

čiūčia...). Kadangi vak. augštaičiai vietoje ryt. *-čia* sako tik *-tė*, tad bendrinėje kalboje mergaičių pavardes galėtume šiaip rašyti: *Valiukas > Valiukáitė, Mašiotas > Mašiotáitė, Šilingas > Šilingaitė, Juodvalkis > Juodvalkýtė, Nasvytis > Nasvytytė, Čiurlionis > Čiurlionytė, Šleinius > Šleiniūtė, Kubilius > Kubiliūtė, Pocius > Pociūtė, Žitkus > Žitkūtė.* Šitaip rašydami, žinoma, kaikuriems vak. augštaičiams (pav., šakiečiams ir kt.) neintiktume, nes jie yra apibendrinę priesagą *-iūtė* visiems kamienams (pav., *Stankūnas – Stankūniūtė, Balánda – Balandžiūtė, Kalváitis – Kalvaičiūtė, Stankēvičius – Stankevičiūtė* ir kt.). Tačiau toks apibendrinimas yra labai monotoniškas, daugeliui tarmių visai nebūdingas ir pagaliau tam tikrais atvejais sunkokas. Rašydami augščiau minėtuoju būdu, mes vadovautumės ne tik senesniais, bet ir būdingesniais mūsų kalbos palinkimais ir pašalintume minėtąją netvarką. Be to, iš tokios vartosenos ir vyriškosios pavardžių lytys lengviau atpažįstamos. – Daugkas *-ūtė, -iūtė,* nusižiūrėję į *maž-utė, kačiutė* ..., rašo su trumpuoju *u*, ypačiai tose vietose, kur paprastai mergaičių pavardėms kitos priesagos tevartojamos. Gyvojoje kalboje mums pavardei *-utės, -iutės* nėra dar pasisekę sumedžioti. Greičiausia turime dvi gretimines priesagas *-utė* : *-ūtė* ir invairiems reikalams vartojamas. Plg. ir žemaičių *vaik-utis* : *vaik-ūtis*.

(Gimtoji kalba, 1935 m., 12 sąs., p. 173–176)

46. Ar geras yra žodis *garsiakalbis*?

Šis žodis yra verstas iš vokiečių *Lautsprecher* ir mūsų kalbai nevisai tinka: juk šis radijo prietaisas ne pats *garsiai kalba*, bet didina radijo garsą, *garsina* (plg. *mažinti, menkinti, silpninti, stiprinti* ir kt.), dėl to garsinamajam inrankiui vadinti visai lengvai galėtume vartoti *garsintùvas*: plg. *kùltuvas, pakabintuvas* (toks daiktas drabužiui pakabinti), *šáutuvas* ir kt.

47. *Prašau pono direktoriaus* ar *prašau poną direktorių*?

Bendrinėje kalboje geriau čia vartoti galininką, ne kilmininką: vartodami galininką, mes lengviau galime atskirti prašomąjį asmenį nuo prašomojo daikto ir tuo būdu išvengti dviprasmybės. Pav., sakant *vaikas prašė motinos pinigų*, yra nevisai aišku: ar vaikas prašė *motiną*, kad duotų *pinigų* (kieno jie būtų, jam nesvarbu), ar prašydamas jis norėjo gauti motinos turimuosius pinigus. Visai kas kita yra, kai sa-

kome *vaikas prašė motiną pinigų*: čia mums visai aišku, ko vaikas nori. Dėl to ir bendrinėje kalboje geriau sakyti: *prašau poną direktorių,* ne *pono direktoriaus, prašau Tamstą,* ne *Tamstos; prašau Tamstą atostogų.*

48. *Pjauja, girtauja, keliauja* ar *pjauna, girtauna, keliauna*?

Bendrinėje kalboje yra vartotina *pjauna, krauna, rauna*, bet *girtauja, keliauja, šienauja, grybauja* ir kt.

49. *Principinis, principialis* ar *principiališkas sprendimas*?

Tevartotinas tik *principinis sprendimas*. Taippat ir tokie būdvardžiai kaip *moralis, natūralis* ar *morališkas, natūrališkas* ir kt. nevartotini: jų vietoje patartina vartoti *moralùs, natūralùs* taippat *morãlinis, natūrãlinis*, plg. *saldus* ir *saldinis obuolys*.

50. Kaip turėtų būti vadinama *etažerka*?

Pirmiausia šią svetimybę turėtume vartoti be priesagos *-ka,* kuri šios rūšies žodžiuose aiškiai yra slaviška. Dėl to šalia *etikètė, pipètė, rulètė, servètė, vinjètė, vizìtė* (vietoje *etiketka, pipetka, ruletka, vizitka* ...) galime panašaus kilimo vartoti ir *etažèrė* (iš prancūzų *étagère* „knyginė lentyna"). Lietuviškai *etažerė* būtų galima pavadinti ir *knỹginė*, nes daugiausia joje yra knygos dedamos.

51. *Tamsta pulkininke, leitenante* ar *pone pulkininke, leitenante*?

Reikia sutikti su klausėju (karininku), kad mūsų kalbai yra daugiau inprastas *ponas, pone,* ir dėl to daugelis jaunų kareivių, atėję in kariuomenę, yra linkę sakyti *ponas (pone) pulkininke, ponas leitenante.* Bet gyvojoje žmonių kalboje (pav., žemaičių tarmėje) yra sakoma ir *tamsta ponaiti, tamsta panele*. Taigi dėl galėjimo gali būti sakoma ir *tamsta pulkininke, tamsta leitenante*. Teiktinesni yra šie pastarieji posakiai: viena, jie kariuomenės kalboje jau yra insigalėję ir žmonių kalbos pavyzdžiais pateisinami; antra, šiuos posakius vartojant, nemaža dalimi yra išvengiama perdaug nuvalkioto *pono*, kurio slaviškumą (ypač lenkiškumą) dar visi gerai juntame. Tiesa, ir *támsta* per *tãmysta* yra sutraukta iš *tavo mylista* (= lenkų *twoja miłość*), bet tai yra tiek suprastinta, kad pirminės šio žodžio kilmės dabar visai nebejuntame. Plg. dar 1933 m. GK 58 psl.

52. Kaip iš tikrųjų reikia sakyti: *analizas, analizė* ar *analizis*?

Geriausia yra sakyti *anãlizė, sintezė,* nes panašios rūšies graikiškus žodžius esame linkę skirti *ė-* kamieno grupei, pav.: *bazė, krizė, tezė, sintaksė* ir kt.

53. Kaip kirčiuoti: *jaunúomenė, kariúomenė, visúomenė* ar *jaunuomẽnė, kariuomẽnė, visuomẽnė, savanõris* ar *savãnoris, vókietis* ar *vokietỹs*?

Mūsų bendrinėje kalboje tegali būti kirčiuojama *jaunúomenė, kariúomenė, visúomenė, savanõris, vókietis. Jaunuomẽnė* ir *kariuomẽnė* yra prasimanytos lytys.

54. *Dvasininkas* ar *dvasiškis*?

Geriau sakyti *dvãsininkas*, ne *dvasìškis*, nes priesaga *-iškis* mūsų kalboje daugiau žymi, kas iš kur yra kilęs arba kas kam priklauso, pav.: *daubìškis* (daubos gyventojas), *dvarìškis* (dvaro žmogus, darbininkas), iš to *Dvarìškiai* (Subačiaus valsčiaus kaimas), *kalnìškis* (kalninis, kalne gyvenąs, kalno gyventojas), *karãliškiai* (karaliui priklausą žmonės), *šateikìškis* (Šateikių) kunigas, taippat *jūsìškis, manìškis, namìškis* ir kt. O *dvasiškis* nežymi nei kilmės, nei priklausomybės. Dėl to tą žmogų, kuriam pavesta rūpintis dvasios reikalais, geriau vadinti *dvãsininku*, ne *dvasiškiu*. Visai kas kita *pasáulininkas* (pasaulio žmogus, kuris daugiau rūpinasi pasaulio reikalais): šalia jo gali būti ir *pasaulìškis* (pasaulio, pasaulyje gyvenąs žmogus) bei *pasauliẽtis* (kaip *pasvaliẽtis* „Pasvalio miestelio ar apylinkės žmogus"). Kaikurių vartojamasis *pasaulionis* yra nevykęs padaras.

55. Kaip rašyti: *jei bus galima* ar *jei bus galimybė*?

Aišku, kad *jei bus galima*. Pasakymas *jei bus galimybė* yra inteligentų prasimanytas ir mūsų kalbai svetimas, todėl nevartotinas.

56. Orderio terminas *prailginamas* ar *pratęsiamas*?

Ilginti reiškia „ką nors ilgą daryti, удлинять, verlängern", o *tęsti* „растягивать, вытягивать, dehnen". Dėl to, norint pažymėti termino ilgumą ar trumpumą, geriau yra sakyti: *orderio terminas prailginamas* arba *sutrumpinamas*.

57. *Privatus* ar *privatiškas* pasikalbėjimas telefonu?

Šios rūšies būdvardžių priesaga *-iškas* nieko naujo nereiškia, tad daug geriau vartoti trumpesnes ir patogesnes lytis: *aktyvùs, akuratùs, pasyvùs, privatùs, modernùs, intymùs*, ne *aktyviškas, akuratiškas, pasyviškas, privatiškas, moderniškas, intymiškas*, juo labiau, kad iš pirmųjų lyčių prireikus lengvai galime dar pasidaryti ir rūšinius būdvardžius *aktỹvinis, privãtinis, intỹminis* ir kt.

58. *Schematinis* ar *schematiškas braižinys* (gal *brėžinys*)?

Geriausia yra vartoti *scheminis* (schemos, schemai priklausąs, schemos pavidalo, schemos reikalui braižytas) arba *schemiškas* (t. y. toks, kuris schemai yra būdingas, kuris išreiškia pagrindines schemos savybes) *brėžinys*. Panašiai bendrinėje kalboje reikėtų skirti *sistèminis, sistèmiškas* ar *sistemìngas* (kuris turi savyje sistemos) nuo *sistemãtinis, sistemãtiškas, sistemãtingas* (iš *sistematika*), taippat *drãminis, drãmiškas* (iš *dramos*) nuo *dramãtinis, dramãtiškas* (iš *dramatika*) ir kt.; plg. *techninis, techniškas* ir *technika, politinis, politiškas* ir *politika* ir kt.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 1–2 sąs., p. 13–20)

59. Paskélbtose „Taisỹklėse teĩsmo medicìniškiems sužalójimų ir lavónų tyrìmams darýti“ daũgelis kalbõs dalỹkų yra kitaĩp pataisýta, negù áutoriaus bùvo parašýta, bũtent *lavónų tyrìmo taisỹklės, mìršta-mi sužalójimai, laikìnis, prìežastys nuródomos, visuomèt, kuř atsitìko mirtìs, àptiktas lavónas* (neieškótas), *daiktýbių* (rus. *veščestv*), *krỹžiškai, ódos įtimpìmas* (saváime), *jéi žaĩzdos šautìnės, ligũstas, móteries, kaulãkirpės žìrklės, rañdamas šónkaulio lūžìmas, įbedamas, brònchai, gluõtnas, ẽsančius sužalójimus reĩkia apeĩti, šalìniai skilvẽliai, kỹla burbuliùkai, jéi reikalìngas lavóno dalių tyrìmas, apiẽ mètrą žarnų, skystìmas grýnas* (be priemaišų) *ir švarùs, buvìmas* ir kt. pataisýta *į taisỹklės lavónų tyrìmams darýti, mirtinì sužalójimai, laĩkinas, prìežastys nuródoma, visadà, kuř ištìko mirtìs, àtrastas lavónas, dalỹkų, krỹžmiškai, ódos įtempìmas, jéi žaizdų àtsirasta nuõ šũvių, ligùistas, móters, káulų kerpamos žìrklės, rañdama lűžęs šónkaulis, įbedžiamas, brònchos, lýgus, ẽsamieji sužalójimai reĩkia apeĩti, šalutìniai skilvẽliai, kýla burbuliùkų, jéi reikalìnga lavóno dãlys tìrti, apiẽ mètras žarnų, esìmas*. Ar reikėjo taĩ taisýti?

Mūsų nuomone, taisant čia ne visai atsargiai pasielgta. Visų pirma taisomi tokie visai taisyklingi dalykai, kuriuos kaip tik dabar linkstame vartoti bendrinėje kalboje, pav.: *mirštami sužalojimai* (plg. *mirštamas smūgis*), *laikinis, kryžiškai* (*kryžmiškai* turėtų būti sudarytas iš lenk. skolinio *krỹžmas* arba *kryžmà, kryžmaĩ*), *ligústas* (priesaga *-uistas* tėra pažįstama tik rytiečiams ir bendrinėje kalboje normine lytimi nevartojama), *móteries* (šalia *móteris, móterys* toks kilmininkas kaip tik geriausiai ir tinka, plg. *debesĩs, -iẽs, dẽbesys* ir kt.), *kaulakirpės žirklės* (labai gerai ir patogiai sudarytas būdvardis, plg. *avìkirpės žirklės, šienveržė kartis* ir kt.), *gluotnas* (*lygus* yra kas kita), *šaliniai skilveliai, kyla burbuliukai* (*kyla burbuliukų* yra visai nevykęs posakis: juk paprastai sakome *eina putos, kyla debesys*, ne *eina pùtų, kyla debesų*!), *apie metrą žarnų* (prielinksnis *apie* bendrinėje kalboje tevartotinas tik su galininku; čia vardininkas, nors atskirose šnektose ir pažįstamas, yra antrinio kilimo ir mūsų kalbai nebūdingas), *skystimas grynas* (čia *grynas* daug geriau tinka kaip *tyras*, plg. *grynas* vanduo, oras, *grynos* avižos, *gryni* javai, *grynas* žmogus, t. y. nuogas, plikas ir kt.).

Kai kurie dalykai taisomi be jokio pagrindo. Pav., visiškai įnoringai dalyvis *įbedamas* yra paverstas į *įbedžiamas,* nes šalia *bèsti* paprastai sakome *bẽda* baslį, ne *bedžia*! Taip pat ir kiti dalykai ne visai kaip reikiant suprasti. Pav., autoriaus sakinį *jei yra šautinių kaukolės sužalojimų* labai neatsargu taisyti į *jei yra šaunant kaukolė sužalota*, nes šaunant kaukolė gali būti ir ne šūviu sužalota; plg. *valgant perkūnas trenkė į krosnį*. Pagaliau nesuprantama, kuriems galams reikėjo *lavonų tyrimo taisyklės* versti į *taisyklės lavonų tyrimams daryti*. Jei būtinai buvo norima taisyti, tai buvo galima paprasčiau pasakyti: *taisyklės lavonams tirti*. Bet antra vertus, visiškai ramiai gali būti paliktos ir *lavonų tyrimo taisyklės*. Ypač pavadinimuose atrodo labai kerėbliški naudininkai su bendratimis, kurių mūsų kalba būtinai nereikalauja. Dėl to ir vietoje *Vilniui Vaduoti Sąjunga* visai lengvai galėtume sakyti *Vilniaus Vadavimo Sąjunga*, plg. *mėšlo vežimo* (arba *mėšlavežčio*) *talka, vaisių skynimo laikas, knygų skaitymo įpratimas* ir kt.

Taip pat neaišku, kuo remiantis *priežastys nurodomos* arba *randamas kaulo lūžimas* pataisyta į *priežastys nurodoma* ir *randama lūžęs šonkaulis*. Visų pirma *lūžęs šonkaulis* ir *šonkaulio lūžimas* yra du visai skirtingi dalykai. Antra vertus, nederinamoji niekatroji giminė (neutrum), kurią vartoja rytiečiai, daugelio kitų lietuvių, vakariečių aukš-

taičių ir žemaičių, nemėgstama vartoti; jos tokiais atvejais nėra vartojęs ir J. Jablonskis. Ir bendrinei kalbai iš tikrųjų geriau tinka derinamieji dalyviai, ne jų niekatroji giminė.

Pagaliau dar tenka pastebėti, kad visai be reikalo ir *buvimas* taisomas *esimu*, kuris, nors senoviniuose raštuose jau ir sutinkamas, bet dabar žmonių kalboje visai nepažįstamas ir todėl bendrinei kalbai nebūdingas, savo daryba net svetimas.

60. N. gimnazijos lietuvių kalbos mokytojai jau iš pirmos klasės mokinių reikalauja vėngti tokių klaidų, kurių jie išmoksta beskaitydami „vaikiškus" Krėvės, Vienuolio ir kitų klasikų veikalus. Pav.: Berlyno polismenai visados atrodo it *naujuose rūbuose*, *baltose pirštinėse* (iš Vienuolio raštų V tomo); kada Jo šventoji malda pasibaigė, pasijuto P. Jėzus labai *nuvargusiu* (iš Krėvės „Sparnuočių"); mokytojas gerai *pravedė pamoką* (iš Cvirkos raštų) ir kt. Ką tokiais atvejais daryti?

Aišku, tai yra visai nenormalus dalykas, ir kokios nors išeities reikia ieškoti. Mūsų nuomone, pirmiausia tenka pageidauti, kad rašytojai, kurių raštai patenka į mokyklàs, bent kartą nustotų darę visai aiškių kalbos klaidų, kurių vengiama visuose mokykliniuose vadovėliuose. Iš kitos pusės vis dėlto lietuvių kalbos mokytojai, bent dabar, turi savo mokinius mokyti kritiškai naudotis tokiais raštais, kurių kalboje vis dar pasitaiko neleistinų dalykų. Suprantame, toks darbas yra labai vargingas ir ne visai produktyvus, bet kitokios išeities nėra. Juk negalima sutikti, kad tam tikri taisytini kalbos dalykai tik dėl to turėtų būti toleruojami, kad jie nevykusiai vartojami vieno kito mūsų rašytojo raštuose.

Aukščiau minėtuose sakiniuose vietoje *naujuose rūbuose, pasijuto... labai nuvargusiu* ir *pravedė pamoką* turi būti paprasčiau ir lietuviškiau pasakyta: *naujais rūbais, pasijuto... labai nuvargęs* ir *atliko pamoką*.

61. *Namai suimtiesiems* ar *suimtųjų namai*?

Terminu geriau vartoti *suimtųjų namai*, ne *namai suimtiesiems*, plg. *nepilnamečių nusikaltėlių įstaiga, beprõčių namai, kariniñkų sanatorija, kunigų seminarija, kiaulių tvártas* (arba *kiaulìdė*) ir kt. Šiokiais atvejais kilmininkas gali reikšti ne tik nuosavybę arba priklausomybę, bet ir paskyrimą.

62. *Einant įstatymu šis reikalas turėjo būti kitaip sutvarkytas.* Ar gerai čia pasakyta *einant įstatymu*?

Negerai. Bendrinėje kalboje reikia vartoti vieną įnagininką *įstatymu* arba *pagal įstatymą*. Taigi: *įstatymu šis reikalas turėjo būti kitaip sutvarkytas*. Plg. dar 1935 m. GK V 74.

63. Ar galima sakyti rašyti: *sutarties santoriui užtikrinti, kontragentas turi įmokėti 1000 litų užstato arba pristatyti patikimo banko garantiją*?

Geriau būtų: *sutarties santoriui laiduoti kontrahentas* (ne *kontragentas* su rusišku *g*!) *turi įmokėti 1000 litų užstato arba pristatyti patikimo banko garantiją*.

64. *Reiktų* ar *reikėtų?*

Bendrinėje kalboje geriau vartoti *reĩkia, reikė́jo, reikẽs, reikė́tų* (kaip *keñčia, kentė́jo, kentė́ti, kentė́tų*) šalia *prireĩkia, prìreikė, prireĩks, prireĩktų*.

65. *Iškyla* ar *iškila*?

Bendrinėje kalboje šalia *kìlti* reikia vartoti *ìškyla*; plg. *krìsti* : *ātkrytis, mìgti* : *įmygis, kìlti* : *pókylis, rìšti* : *sáryšis, spìrti* : *sąspyris, tìkti* : *sántykis, tvìnti* : *pótvynis, sujùsti* : *judė́ti* : *sájūdis* ir kt. Nors tarmėse yra sakoma ir *įmigis*, vis dėlto bendrinei kalbai ši lytis nėra būdinga ir todėl normine lytimi nevartotina.

66. Kuo pagrįstas pasakymas: *atsakydamas į Jūsų raštą iš 1935 m. gegužės 15 d....*?

Šios rūšies pasakymai maža kuo tėra pagrįsti: daugiausia juos be jokios atodairos vartoja mūsų raštinės, o gyvosios kalbos pavyzdžiais jų negalime paremti. Daug geriau vartoti: *atsakydamas į Jūsų 1935 m. gegužės 15 d. raštą, pranešu...*

67. *Turiu garbę* ar turiu *garbės prašyti*?

Dabar mes esame labai įpratę vartoti dalies kilmininką, kur reikia ir kur nereikia. O iš tikrųjų tą linksnį turėtume tik ten vartoti, kur aiškiai norime išreikšti dalį. Pav.: *duok man duonos, pasemk vandens, paskolink pinigų, atvažiavo svečių,* bet: *iškepė duoną, išpilstė visą vandenį, pametė savo pinigus, išvažiavo svečiai* ir kt. Dėl to kitiems mes

galime reikšti *užuojautos* ir *užuojautą, daryti įspūdžio* ir *įspūdį, turėti įtakos* ir *įtaką*. Pirmuoju atveju mes reiškiame nedaug, tik dalį užuojautos, antruoju – visą užuojautą, taigi pastarasis užuojautos reiškimas yra stipresnis, reikšmingesnis, o pirmasis blankesnis, mažesnis. Todėl ypač keistas yra dažnai laikraščiuose vartojamas pasakymas: *reiškiu N. giminėms didžiausios užuojautos*. Kokia čia gali būti didžiausia užuojauta, jei jos yra reiškiama tik viena dalis? Ką didžiai, o juo labiau didžiausiai užjaučiant, mūsų kalbos palinkimais reikia jau *užuojautą*, ne *užuojautos* reikšti. Taip pat panašiais atvejais turime sakyti: *jis padarė man didelį įspūdį, jis ten turėjo didelę įtaką* (buvo labai įtakingas) ir kt. Panašiai turime sakyti ir kreipdamiesi į tuos žmones, kuriems norime išreikšti savo ko didesnę pagarbą: tokiais atvejais turime sakyti rašyti *turime gar̃bę*, ne *turime garbės prašyti*; *reiškiu jums pāgarbą*, ne *pagarbōs* ir t.t.

68. Kaip reikia lietuviškai pasakyti развесной какао?

Sveriamóji kakavà, kilm. *sveriamōsios kakãvos*. Продавать какао на развес galėtume pasakyti: *pardavinėti kakãvą atsvertinai* (atsveriant dalimis, kiek reikia pirkėjui).

69. *Vidurinė* ar *vidurinioji mokykla*?

Bendrinėje kalboje gali būti vartojama *vidurinė* ir *vidurinioji* mokykla: *vidurinė* yra paprastasis, o *vidurinioji* įvardžiuotinis (išskirtinis) būdvardis. Iš *vidurinis* gali būti sudaromas įvardžiuotinis būdvardis *vidurinỹsis* lygiai taip pat, kaip kad gyvojoje kalboje šalia *apatinis* yra *apatinỹsis, apatinióji* (pav., lenta) ir kt. Plg. dar *geresnis, -nė* ir *geresnỹsis, -ióji*.

70. Kaip geriau: *N davė garantiją su galiojimu ligi š. m. spalių 1 d.* ar *N davė garantiją, galiojančią ligi š. m. spalių 1 d.*?

Tai yra du dalykai: *garantija su galiojimu* gali būti tokia, kuriai atskiras galiojimas pridėtas, o *galiojanti garantija* yra tokia, kuri pati galioja. Taigi abudu minėtieji sakiniai yra geri, tik ne vienos reikšmės.

71. Kodėl būtinai reikia rašyti prie rašto *Nr.* Juk parašius *atsakydamas į Jūsų šio vasario 7 d. raštą 4571, turiu garbę pranešti ...*, kiekvienas raštininkas supras, kad 4571 yra numeris, ne pinigų suma. Reikia visur taupyti!

Klausėjas (iš Londono) yra visai teisingai pastebėjęs taupymo reikalą: kur galima oficialiniuose raštuose ar šiaip viešuose užrašuose turi būti ko trumpiau rašoma. Todel dabar dažnai adresuose, gatvių iškabose daug kas taip ir rašo, pav., *Kęstučio 12* (vietoje *Kęstučio gatvės Nr. 12*). Panašiai galime vartoti ir *raštas 4571*.

72. *Dogmatinė* ar *dogminė teologija*? Jei *dogminė,* kaip tada su *dogmatistu*?

Dabar mes visur esame įpratę sakyti *dogma* (tik dažnai negerai kirčiuojame *dògma* vietoje *dogmà*, kilm. *dògmos*), ne *dogmatas*, tad ir teologija, susijusi su dogmomis, galėtų būti *dògminė,* ne *dogmatinė*. Bet šalia *dogma* yra *dogmãtika*, kurios specialistas ar žinovas bus *dogmãtikas*, plg. *gramãtika* : *gramãtikas, sistemà* : *sistemãtika* : *sistemãtikas, polìtika* : *polìtikas* ir kt. Tad *dogmatistas* (ar *dogmistas*), atrodo, galėtų būti visai nereikalingas, juo labiau, kad šalia *dogmatiko* prireikus visados galime iš *dogmos* pasidaryti *dògmininką*, plg. *žodýnas* : *žodýnininkas, kalbà* : *kalbiniñkas* ir kt. Taip pat dabar šalia *eksperimentas* yra linkstama sakyti ir *eksperimentinė* (ne eksperimentalinė) *psichologija, telefono centrinė*, ne *centralinė* ir kt.

73. *Pastoracinė* ar *pastoralinė teologija*?

Šalia *pastoralìstas*, mūsų manymu, geriau yra vartoti *pastorãlinė*, ne *pastoracinė* teologija: viena, šalia *pastorãcinės* teologijos nekaip dera *pastoralistas*; antra, *pastoralinę* teologiją šalia *pastoralisto* paremia *moralinė* teologija, *moralistas.* Kad šalia *dogminės* bus *pastoralinė* teologija, daug nekenks, nes *moralinės* teologijos vis vien negalima išvengti, o visiško bendrinių svetimybių vienodumo irgi negalime pasiekti; pav., šalia *dramà*, tur būt, *klimà* vietoj *klìmatas* nebepradėsime vartoti. Tuo būdu *pastoracija* galėtų būti atskira svetimybė. Bet būtų gerai, kad dėl to dar pasisakytų ir patys teologai.

74. Ar geras yra pasakymas *niekinà, niekinga moterystė* (matrimonium nullum, vok. nichtig)?

Šiam reikalui ne labai tinka būdvardžiai nei *niẽkinas*, *-a*, nei *niekingas*. Tiek vienas, tiek antras iš jų reiškia ką kita. Geriausiai tam LKD terminologijos sekcijos narių manymu galėtų tikti būdvardis *niekìnis*, *-ė*, nes priesaga *-inis* tam tikrais atvejais kaip tik reiškia rūšinę ypatybę; plg. *bendras* : *bendrìnis, pirmas* : *pirmìnis*, taigi ir *niekas* :

niekìnis. Tuo būdu, suspecialinę sąvoką, būdvardžiui *niekinis* visai žmoniškai galime duoti tą pačią reikšmę, kurią turi lot. *nullus*, vok. *nichtig*. Dėl to būtų *niekìnė* (= netikra, jokia) *moterystė*.

75. *Studentija, moksleivija* ar *studentai, moksleiviai*?

Priesaga *-ija* pirmiausia yra kolektyvinės reikšmės, pav.: *bernijà* „didelis bernų būrys, susirinkimas“, *kalnijà* „kalnynas, Gebirge“, *molijà* „molynas“, *vyrijà* „valsčiaus sueiga“ ir kt. Taigi *studentijà*, *moksleivijà* tais pavyzdžiais turi būti studentų, moksleivių kolektyvas, o *studentai, moksleiviai* tos kolektyvinės reikšmės neturi. Tad *studentiją* tenka skirti nuo *studentai*.

76. *Architektas* ar *architektorius*?

Mums įprastesnis ir tinkamesnis yra *architèktas*, ne *architektorius* (plg. pranc. *architecte*, vok. *Architekt*), nes *architektas* taip sutinka su *architektūrà* (kilm. *architektūros*), kaip *literatas* (ne literatorius!) su *literatūrà*. Iš *architektūros* toliau yra sudaromi būdvardžiai *architektūrinis* ir *architektūriškas*, kurių visai negalima sumaišyti, kaip kad klausėjas mano, su *architektoninis* ir *architektoniškas*, nes architektònika nėra architektūrà.

77. *Techninis* ar *technikinis*?

Iš *technika* mūsų palinkimais tegali būti sudaromi būdvardžiai *techninis* ir *techniškas*, ne *technikinis* ir *technikiškas*. Plg. *aritmetika* : *aritmetinis, politika* : *politinis* ir kt.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 3 sąs., p. 38–40)

78. *Farmaceutas* ar *farmacininkas*?

Farmãcininkas sudarytas iš *farmacijos,* o *farmaceutas* per lotynų kalbą yra paskolintas iš graikų *farmakeús* „vaistų ruošėjas, sutaisytojas“ (iš *fármakon* „priemonė, vaistas“). Taigi šalia *terapeutas* gali būti ir *farmaceutas* (dėl *eu* plg. *Europa, neutralus, propedeutika* ir kt.), bet nieko negalima pasakyti ir prieš *farmãcininką*. Šis net lietuviškesnis.

79. GK I 16 pasakyta, kad turi būti rašoma *kontrahentas*, ne *kontragentas*. Bet šis tvirtinimas atrodo kiek nepagrįstas, nes *kontragentas* yra sutrauktas iš lot. *contra* ir *agere* „veikti“.

Iš tikrųjų yra kiek kitaip: *kontraheñtas* (vok. Kontrahent, pranc.

contractant) yra sutarčių sudarytojas, jų dalyvis (vok. Vertragschliessender) ir todėl tegali būti kilęs tik iš lotynų dalyvio *contrahens* iš *contrahere* „sutraukti; sutartį sudaryti“. Dėl darybos plg. *abstineñtas* iš lot. *abstinens* (kilm. *abstinentis*) „susilaikąs“ iš *abstinere* „sulaikyti“. Taigi *kontragentas* yra tokia pat rusiška lytis, kaip ir *Gamburgas, gerbas, gimnas, gusaras* ir kt. (= *Hámburgas, hérbas, hìmnas, husãras*). Todėl be reikalo ir vienas mūsų skaitytojas taria šį *kontragentą* esant sudėtą iš *contra* + *agentas*. Paskutinysis, kilęs iš lot. *agens*, kilm. *agentis*, žinoma, rašytinas tik *ãgentas*, ne *ã h e n t a s.

80. *Alkoholis* ar *alkolis*?

Tarptautinėse svetimybėse mes paprastai priebalsio *h* neišmetame ir balsių nesutraukiame, pav.: *buhálteris, kooperãcija* ir kt. Dėl to geriau vartoti ir *alkohòlis,* ne *alkolis.*

81. *Baltiniai* ar *skalbiniai*?

Su priesaga *-inys* mes galime susidaryti daiktavardžių ir iš būdvardžių ir iš veiksmažodžių: *kurtinỹs* „kurčias“; tetirvinas, „glušokas“; „viršus javams sudėti jaujose (pirtyse)“, *marginỹs* „margas audeklas“ ir *dirbinỹs, kliuvinỹs* „kliūtis“, *radinỹs, svaiginỹs* „sukata, Schwindel“, *žadinỹs* „žadamas daiktas“ (plg. *žadinys* kaip sapne *radinys*) ir kt. Dėl to darybos šie žodžiai abu yra geri. Antra vertus, *baltiniais* gyvojoje kalboje kaip tik yra vadinami baltinamieji verpalai arba audeklai (pav., Endriejave, Tilžėje ir Rumšiškių parap., taip pat A. Juškevičiaus žod. I 189 ir kt.); be to, Maž. Lietuvoje *baltinys* yra ir akies baltymas. Todėl *baltiniai* bendrinėje kalboje gali būti balti arba báltinami daiktai (audeklai, verpalai), taigi ir išskalbti, nesučiurę drabužiai, o *skalbiniai* tėra tik skalbiamieji arba išskalbti daiktai (drabužiai). Tuo būdu *baltinių* negalime pakeisti *skalbiniais*, nes šalia *baltinių* dar yra ir *juodiniaĩ* „juodi, neišskalbti drabužiai“ (Plokščiuose, Vabalninke, Jušk. žod. I 690 ir kt.). Plg. dar 1933 m. GK 107.

82. Kaip sakyti: *laiškanešys, lapkritys, žemdirbys, batsiuvys* ar *laiškanešis, lapkritis, žemdirbis, batsiuvis*?

Šios rūšies sudėtinius daiktavardžius dabar linkstame šiaip sakyti: *galvažudỹs, gálvažudžio, garvežỹs, gárvežio, kaminkrėtỹs, kãminkrėčio, piktadarỹs, pìktadario, veidmainỹs, véidmainio, žmogžudỹs, žmõgžudžio* šalia *gárlaivis, véidrodis* ir kt. Dėl to bendrinėje kalboje pirmiau patar-

tina sakyti: *laiškanešỹs, láiškanešio, žemdirbỹs, žémdirbio, batsiuvỹs, bãtsiuvio*, bet *lãpkritis, lãpkričio*, nes juo pasakome ne veikėją ir ne įrankį, bet tam tikrą laiko tarpą; plg. dar *saulėtekis, saulėlydis, mėšlavež(t)is...*

83. *Bezdžiõnė* ar *beždžiõnė*?

Bezdžionė nuo *beždžionės* tik tuo skiriasi, kad pirmoji lytis yra senesnė, antroji jaunesnė, būtent – *beždžionė* asimiliacijos (garsų supanašinimo) būdu yra perdirbta iš *bezdžionė* lygiai taip pat, kaip kad *pėščias* yra kilęs iš *pėsčias* (iš **pėt-tjas* – **pėd-tjas* : *pėd-as*), *valščius* iš *valsčius* (iš **valt-tjùs* – **vald-tjus* : *vald-yti*) ir kt. Pagal šiuos pavyzdžius pirmiau, rodos, reikėtų rašyti *bezdžionė*; bet kadangi šis žodis ir šiaipjau yra daug perdirbtas (iš gudų ar rusų обезьяна), tai nebus jokios bėdos, jei rašysime ir *beždžionė*: viena, šalia *dž* mums *z* nelengva fonetiškai tarti; antra, skoliniuose mes ir be to dažnai vartojame ne pirminius priebalsius (pav., *šviẽžias* yra kilęs iš *sviežias* – gud. свѣжий ir kt.); ir trečia, šis perdirbinys yra vienai vienas, todėl jo neturime su kuo ir lyginti.

84. *Pagalvė, priegalvis* ar *paduška*?

Pirmieji du žodžiai, *pagálvė* ir *príegalvis*, yra mūsų pačių seni padarai, todėl abu vartotini. Teiktinesnis yra *priegalvis*, nes jis dabar jau plačiai vartojamas. *Pãduška* yra iš gudų ar lenkų paskolinta, todėl nevartotina.

85. Ar ne be reikalo klaidomis laikomi tokie pasakymai, kaip Vienožinskio: „Mylėjau tave ir mylėsiu, kol mane žemėms neužkas“? Juk gyvojoje kalboje lietuviai labai plačiai sako: ką tik *ne*parduosi, viskas pigu; kur tik *nei*si, visur purvas; sėdėsiu, kol lempa *ne*užges ir kt.

Taip, vienas kitas dažnai šios rūšies posakius taiso visai be reikalo, neatsižvelgdamas į jų reikšmę. Juk pasakymas „mylėjau tave ir mylėsiu, kol mane žemėms neužkas“ iš tikrųjų reiškia: mylėsiu tave tol, kol tebesu žemėmis neužkastas, kol mane dar žemėmis neužkasė arba: kol mane žemėmis užkas. Čia vienu ir kitu atveju norima pasakyti, kad mano meilė tau tęsis tol, ligi dar gyvas esu, ligi nesu po žemėmis atsidūręs. Kitokios reikšmės yra pasakymas: *kur tik šeiminìnkas nepasižiūri, visur netvarkà*. Tuo norima pasakyti, kad ten, kur

šeimininkas pats nepasižiūri, visur yra netvarka, viskas darbininkų yra apleista, neprižiūrėta; tik ten dar jie žiūri tvarkos, kur šeimininkas pasižiūri. Panašiai, tik kitu atžvilgiu, išreiškiame šią mintį sakydami ir *kur tik šeimininkas pasižiūri, visur netvarka*. Vadinasi, visur esančią netvarką šeimininkas gali dvejaip konstatuoti – kur pasižiūrėdamas ar nepasižiūrėdamas. Pirmuoju atveju jis konstatuoja tą nėtvarką pastebėdamas, o antruoju jam toji netvarka yra aiški jau iš anksto, nes jos ir šiaip niekur nėra, nė viename žingsnyje – visur, kur tik nueisi. Tačiau stilistiškai mums daug gyvesni yra pasakymai: *kur tik pasižiūri, visur miela, gražu; ką tik padarysi, vis jam netinka* ir kt. Tai yra dėl to, kad šiais pasakymais mes aktyviai ir todėl ryškiau, gyviau konstatuojame kokį dalyką ar įvykį. Dėl to tad jie teiktinesni mūsų bendrinei kalbai, juo labiau, kad rusai šiokiais atvejais yra daugiau apibendrinę neigiamąjį konstatavimą ir, jais sekdami, mes dažnai panašiai elgiamės ten, kur iš tikrųjų visai kitaip turi būti daroma.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 4 sąs., p. 55–58)

86. Kaip kirčiuotini žodžiai *budelis* ir *vokietis(-ys)*?

Bendrinėje kalboje reikia kirčiuoti *bùdelis* (iš vid. vok. žem. *buddel*) ir *vókietis, vókiečiai* (iš *Vókia, -ios*). *Vokietỹs, vókiečio* yra vėlyvesnis perdirbinys, kaip *tinginỹs, tìnginio*.

87. *Toliau* ar *toliaus*?

Dabar vartotina tik *toliaũ*, ne *toliaus*. Pastaroji lytis jau baigia nykti.

88. Kuo pakeistinas pasakymas: *jis atsineša prie pareigų gana šaltai*?

Šį vergiškai iš rusų kalbos verstą pasakymą lietuviškai pirmiausia galime šiaip nusakyti: *jis gana šaltai žiūri į savo priedermes (pareigas)*; *jis visai nesirūpina savo priedermėmis* ir kt.

89. Ar galima sakyti: *mirusieji kaliniai laidojami šiuose rūbuose: vyrai – viršutinėse kelnėse ir švarkuose, moterys sijonuose ir palaidinukėse*?

Negalima. Lietuvių kalboje čia būtinai turime vartoti įnagininkus svetimųjų vietininkų vietoje: *mirusieji kaliniai láidojami šiais drabužiais: vyrai viršutinėmis kelnėmis ir švarkais, moterys (su) sijonais ir palaidinukėmis.*

90. *Buvo atostogų* ar *buvo atostogose*?

Šalia *jis išvyko atóstogų* (ne *atostogoms*!) turime sakyti: *jis buvo atostogų* (ne *atostogose*); plg. *bernas išjojo nakties* ir *bernas buvo nakties* (išjojęs), ne *naktyje*.

91. *Kiekybė* ar *tiekybė* (количество)?

Rusų количество, vok. Quantität yra kiekybė (*kiekis*), o *tiekybė* yra priešinga kiekybei sąvoka (plg. *kiek* = *tiek*).

92. *Atvežė dėžių, iš viso 10 štukų, gabalų, vienetų* ar kaip kitaip?

Geriausia ir paprasčiausia *atvežė iš viso 10 dėžių*.

93. Kaip geriau: *keletą metų atgal, prieš kelis metus* ar *pirm kelių metų*?

Geriausia: *prieš kelerius metus; keletą metų atgal* yra lietuvių kalbai svetimas posakis.

94. *Kaltę* ar *kaltės įrodomas* (*išrodomas*) *daiktas*?

Mūsų kalbos pavyzdžiais tegalimas tik pasakymas *kaltės įrodomas daiktas* (= daiktas kaltei įrodyti). Dėl *įrodyti* ir *išrodyti* žr. 1935 m. GK 73.

95. *Laikyti jį arešte, areštuotu* ar *areštuotą*?

Bendrinėje kalboje geriausia ir taisyklingiausia yra sakyti rašyti: *laikyti jį areštuotą* (arba *suimtą*).

96. Kaip reikia sakyti: *eidamas, pasiremdamas, remdamasis, pasirėmęs* ar *vaduodamasis Civ. Teis. Įst..., str., Teismas nusprendė...*?

Jei vienu metu yra remiamasi ir sprendžiama, tai geriau sakyti: *remdamasis Civ. Teis. Įst..., str., Teismas nusprendė.* Pasakymas *eidamas* (arba *einant*) *įstatymu* netinka. Plg. dar 1933 m. GK 143.

97. *Triūsti* ar *trūsti*?

Bendrinėje kalboje reikia vartoti *triūsti, triūsas*, ne *trūsti, trūsas*.

98. *Labas rytas* ar *labą rytą*?

Mūsų kalbai čia yra būdingesnis vardininkas, ne galininkas, todėl sakytina: *labas rytas, labas vakaras*, ne *labą rytą, labą vakarą*.

99. *Ačiū* ar *dėku(i)*?

Abudu šie žodžiai svetimi ir abu vartotini. Bet šalia *dėkà, padėkà, dėkìngas, dėkóti*, atrodo, teiktinesnis yra *dėku(i)*. Tačiau nieko negalime pasakyti ir prieš *ačiū*.

100. *Turėti omenyje* ar *turėti galvoje*?

Paprastesnis ir todėl teiktinesnis yra pasakymas *turėti galvoje,* bet nesmerktinas ir *turėti omenyje*: tai irgi patvirtina mūsų kalbos duomenys.

101. Ar verta guiti *blogas*?

Tais atsitikimais, kur šio būdvardžio vietoje lengvai galime vartoti visai lietuviškus žodžius, nėra jokio reikalo vartoti šią nors ir plačiai pažįstamą gudybę. Pav., vietoje *blogas* (= kūdas) *arklys* bendrinėje kalboje yra sakytina tik *liesas arklys*. Bet tam tikrais atvejais gali būti vartojamas ir *blogas*, pav., *pasaulio blogybė* ir kt.

102. Ar nereikėtų vienodai rašyti žodelyčius *toliai(-ei)*, *koliai(-ei)*, *šioliai(-ei)*, *dėliai(-ei)*, *paliai(-ei)* ir kt.? Praktikoje, ypač mokykloje, tai sudaro daug sunkenybių.

Taip, reikia, ir geriausia tuos žodelyčius rašyti su galūne *-ei*: *tõlei, kõlei, šiõlei, dėlei, paleĩ* šalia *tõl, kõl, šiõl, dėl* (su kietu *l*).

103. *Tuberkuliozė* ar *tuberkuliozas*?

Šalia *dozė, krizė, tezė, analizė, sintezė* ir kt. vartotina *diagnozė, prognozė, psichozė* ir *tuberkuliozė*.

104. *Pralotas* ar *prelatas*?

Bendrinėje kalboje dabar linkstama daugiau vartoti tiesiog iš lotynų kalbos paskolintą *prelãtas*. *Prãlotas,* paskolintas iš lenkų *prałat,* daugiau sutinkamas liaudinėje kalboje.

105. *Skipetras* ar *skeptras*?

Skipetras yra paskolintas iš rusų, o *skeptras* tiesiog iš graikų kalbos (iš *skẽptron*). Geriau, žinoma, vartoti pirminį skolinį, *skeptras*, ne *skipetras*. Plg. dar *kentaurai, kedras, kiparisas, kiklopas, arkivyskupas*, ne *centaurai, cedras, ciklopas, arcivyskupas* ir kt.

106. *Kūtė, gurbas* ar *tvartas*?

Bendrinei kalbai geriausia tinka *tvártas, -ai*. *Kūtė* ir *gurbas* yra siauresnės ir ne tokios vaizdingos tarmybės.

107. Ar geras žodis *verslovininkas*?

Negeras. Visų pirma yra nevykęs žodis verslovė, nes priesagos *-ovė* prie išvestinių žodžių paprastai nebepridedame, plg. *bendrovė, prastovė* „prastuma“, *rankovė, senovė* ir kt. Taigi ir *verslovininkas* yra juo labiau netikęs. Mūsų manymu, kalbamajam reikalui visai užtenka *verslo* ir *verslininko*.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 5 sąs., p. 68–69)

108. *Apdraudimo* ar *Draudimo Draugija*?

Trunkantį veiksmą ar vyksmą paprastai mes žymime eigos véikslu. O kadangi antraštės žymimoji draugijos, bendrovės ar įstaigos veikla iš esmės yra trunkamoji, tad pavadinimu geriau vartoti *Draudimo*, ne *Apdraudimo Draugija*. Panašiai reikėtų sakyti ir *Valstybinė Draudimo Įstaiga, Draudimo Draugija „Lietuva“* (ar „Lietuvos“ Draudimo Draugija) ir kt.

109. *Nuomoti* ar *nuomuoti*?

Bendrinėje kalboje vartotina tik pirminė lytis *núomoti*: jis *išnúomojo* savo ūkį; *išnúomojamas* kambarys.

110. *Laisvas* ar *liuosas*?

Laĩsvas, -à yra mūsų pačių žodis, kilęs iš **laid-svas* (plg. *pa-láidas*), o *liúosas, -à* paskolintas iš vokiečių *los* „laisvas, frei“. Turint gražų savo žodį, mums visai nebereikalinga ši vokietybė. Tik vartodami savąjį žodį, turime pirmykščiai kirčiuoti: *laĩsvas, -à*, ne *láisvas, -à*, kuris pagal *láisvę* yra iš pirmojo išriedėjęs.

111. *Kaimas* ar *sodžius*?

Mūsų nuomone, normine bendrinės kalbos lytimi geriau vartoti *káimas, -ai* (su pastoviu šakniniu kirčiu), ne *sõdžius, -iaus*. Tokia vartosena yra jau ir visuotinai įsigalėjusi.

112. *Apskrities* ar *apskričio*?

Dažnai vartojamoji *apskritìs, -iẽs, ãpskritį* nebereikia daugiau kaitalióti.

113. Ką reiškia *tūlas*?

Tū́las, -à yra dažnas, ne vienas, daug kas, vok. mancher, rus. многие, не один, pav.: *tūlas* taip pasako. Todėl netikę yra posakiai: *gyveno tūlas* (t. y. vienas, kažkoks, tam tikras) *žmogus, tūlo žmogaus sūnus* ir kt.

114. *Priklauso labdarių draugijai* ar *prie labdarių draugijos*?

Geriausia: *priklauso labdarių draugijai.*

115. *Šiaurės* ar *vasaros* rytai?

Įmanomesnis ir paprastesnis yra pasakymas *šiaurės*, ne *vasaros* rytai.

116. Prieiti *išvadą* ar *išvados*?

Mūsų kalbos pavyzdžiais geriau čia vartoti galininką, ne kilminin-ką, būtent: *prieiti išvadą*, ne *išvados*. Plg. *prilipo liepto galą, priėjau miško kraštą, prijojau gražią pilį, privažiavome miesto galą* ir kt.

117. Kaip geriau sakyti: *jis prašosi paleidžiamas atostogų* ar *jis prašosi paleisti atostogų*?

Nors pirmasis pasakymas yra labai senas, sutinkamas net XVI amžiaus (pav., J. Bretkūno ir kt.) raštuose, bet dabar jis vartojamas tik atskirose, daugiausia žemaičių, tarmėse. Paprastesnis, žinoma, yra antrasis pasakymas.

118. Ar verta išsižadėti *viršžmogio*?

Lig šiol Nietzschės *Übermensch* dažnai buvo verčiamas *viršžmogiu;* bet iš tikrųjų geresnis yra *añtžmogis*, ne *viršžmogis*: viena, pagal *viršùgalvis* (žem. *galvóviršis*), *viršùkalnis* ir kt., *viršžmogis* gali būti žmogaus viršus (kaip *galvos, kalno* viršus); antra, pagal *anttvartis* „tvarto aũkštas, viršus“, *añtvalktis* „antvalkalas, apdangalas“, *antviršis* „priedėlis, vok. Übermass“, *antvyskupis* „arkivyskupas“ Juškevičiaus žod. I 27 psl. ir kt., labai tinka *añtžmogis* vok. Übermenschui versti, todėl jis pirmiau ir vartotinas.

119. *Saugau* ar *saugoju*?

Sáugoju yra antrinė lytis vietoje *sáugau* (plg. *žinoti* : *žinaũ*), todėl ši paskutinioji ir vartotina. Taip pat bendrinėje kalboje sakytina rašytina ir *grožiuosi*, ne *grožėjuosi*.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 6 sąs., p. 93–99)

120. Ar tikrai reikia keisti svetimybes *anūkas, buterbrodas, fantas, flygelis, galifė, grybas, juška, kaminas, kuknė, kniksas, kontūras, kopūstas, košė, krienas, kurortas, paltas, peronas, pliažas, reumatizmas, soliteris* ir kt. lietuviškais kaltiniais arba vienam žmogui, kaimui ar parapijai težinomais žodžiais, kaip kad daro V. Kamantauskas savo knygelėje „Kalbėkime lietuviškai“?

Mūsų nuomone, svetimybės, kurioms turime arba galime turėti gražių ir būdingų pakaitų, bendrinėje kalboje yra lietuvintinos (plg. š. m. GK 50), pvz.: *absurdas* > *nesąmonė, apcūgai* > *rėplės, aptieka* > *váistinė, balana* > *skalà, bintas* > *tvártis, bliūdas* > *dubuõ, brukas* > *grindinys, budilnikas* > *žãdintuvas, ciongas* > *skeřsvėjis, kiaurãvėjis, traũkas, cukrinyčia* > *cùkrinė, čainikas* > *arbatìnis, čemodanas* > *lagamìnas, dišlius* > *grąžulas, -aĩ, dratas* > *vielà, frantas* > *dabità, gonkas* > *príebutis, gontas* > *málksna, iniciatorius* > *pradiniñkas, kaldra* > *apklõtas, kamizelka* > *liemėnė, krapylas* > *šlakstỹklė, liktorius* > *žvakìdė, lisorai* > *lìngės, liñgynės, mednyčia* > *varìnė, paduška* > *príegalvis, patkava* > *pasagà, peronas* > *príestotis, ploščius* > *apsiaũstas, prosas* > *laidỹnė, ramatas* > *saũsgėla, randelis* > *prikaistùvis, samavoras* > *virtùvas, sklepas* > *rūsỹs, sosas* > *pãdažas, dažinỹs, špižius* > *ketùs, -aũs, šriubas* > *sráigtas, švogeris* > *sváinis, uknolis* > *pasagìnė* (sc. vinis), *vylyčia* > *strėlà* ir kt. Prie šios rūšies keistinųjų svetimybių reikia priskirti ir *buterbrodas, fantas, flygelis, juška* (= sumuštinė ar sviestainis, ùždėlis [plg. ìndėlis], spařnas...) ir kt.: tie visi žodžiai mums yra neįprasti ir nevaizdingi. Kas kita yra seni skolintiniai kultūros žodžiai: *bãtas, botãgas, gãtvė, kãminas, kárdas, -aĩ, kišėnė, kopũstas, kř̀kštas, krỹžius, põpierius, rõžė, stìklas, šálmas, šárvas, -aĩ, šìlkas, terbà, vỹnas, žỹdas* ir kt. arba tokios tarptautinės paskesnių laikų svetimybės, kurias nelengva tuojau sulietuvinti, pvz.: *anketà, apelsìnas, archỹvas, bárbaras, biùras, ceñzas, diplòmas, fonemà, kandidãtas, kongrėsas, liberãlas, mūzà, nirvanà, prezideñtas, teãtras* ir kt.: šios rūšies svetimųjų žodžių, kad ir norėdami, visų vis vien negalėtume išvengti, o kita vertus, nėra ir būtino reikalo jų kratytis.

Savaime suprantama, kaip visoje kalboje, taip ir svetimybių vartosenoje ne visados galima ligi galo nuosekliam išlikti. Pvz., *kontūras* (= pranc. *contour*) lengvai gali būti pakeistas *apýbraiža* „очерк, Umriss, Umkreis“. Bet *grybą* vis dėlto daugiau linkstame vartoti, negu

savąjį *kremblį* arba *bùdį*. Tas pat yra su *baravyku, krienu* ir kt. Tai yra veikiausiai dėl to, kad su tais senais skoliniais iš pradžiõs nepradėjome kovoti, su jais apsipratome, ir dabar mums labai sunku nuo jų skirtis. Bet kad tai būtų negalimas daiktas, irgi sunku pasakyti. Pvz., mes beveik lig pat karo buvome labai pripratę prie *adỹnos, bagóto, griẽko, iškãdos, kriaũčiaus, mierõs, navỹnos, pakũtos, pãtapo, pẽklos, skárbo, smãko, smeřties, sũdo, sumnẽnės, tručìznos, vainõs, viẽdro, žyvãto* ir kt., bet dabar labai lengvai be jų apsieiname: mums savi žodžiai *valandà, turtìngas, núodėmė, žalà, siuvėjas, mãtas, saĩkas, naujíena, atgailà, tvãnas, prãgaras, lõbis, tuřtas, slìbinas, mirtìs, teĩsmas, sąžinė, nuodaĩ, kãras, kibìras, gyvatà* arba *gyvẽnimas* yra, be abejonės, artimesni, įmanomesni, ir todėl juos pirmiausia turime vartoti bendrinėje kalboje. Taigi kur galėdami turime stengtis vengti svetimybių ir ko daugiausia verstis savais žodžiais, paveldėtais ar naujai sudarytais: nuo to mūsų bendrinės kalbos kultūra tik kils, ne menkės.

121. Kurie veiksmažodžiai bendrinėje kalboje turėtų būti vartojami su priesaga *-inti* ir *-yti*?

Veiksmažodžiai su priesaga *-inti*, sudaryti iš linksniuojamųjų kalbos dalių (pav., *bóbinti, mùlkinti, vãginti; baugìnti, brangìnti, grãžinti, káltinti, lẽpinti, niẽkinti, sótinti, švãrinti, tìkrinti, tvìrtinti; dvẽjinti, trẽjinti* ir kt.) ir negaliniuotinių veiksmažodžių (pvz., *čìrškinti, gadìnti, jùdinti, kálbinti, krùtinti, rũpinti, skùbinti, smìrdinti, šlãminti, šnẽkinti, šokìnti, triùškinti, žãdinti, žìbinti*) yra priežastiniai, būtent: *bobinti* reiškia „laikyti, versti ką boba“, *branginti* – „daryti ką brangų“, *judinti* – „daryti, kad kas judėtų“ ir t.t. O veiksmažodžiai su priesaga *-yti* (*-dyti*), be to, yra dar ir dažniniai, pvz.: *grẽžti – grąžýti, griežti – gráižyti, liẽžti – laižýti, láužti – láužyti, rẽkšti – raškýti* ir *spìrti – spárdyti, tìrti – tárdyti,* taip pat *šìlti – šìldyti, tũpti – tupdýti* ir kt. Bet pastarųjų vietoje dažnai yra vartojama veiksmažodžiai ir su priesaga *-inti* (*-dinti*), pvz.: *aižýti – aižìnti, báldyti – báltinti* (*bãlinti, báldinti*), *dalýti – dalìnti, gesýti – gesìnti, grasýti – grasìnti, grũdyti – grũdinti, kėsýtis – kėsìntis, mankštýti – mankštìnti, migýti* (*migdýti*) *– mìginti, mókyti – mokìnti, náikyti – naikìnti* (*náikinti*), *pỹkdyti – pỹkinti* (*pỹkdinti*), *táikyti – táikinti, vỹkdyti – vykìnti, vìlgyti – vìlginti, vìrkdyti – vìrkinti* (*vìrkdinti*) ir kt. Bendrinėje kalboje iš šios rūšies veiksmažodžių pirmiausia vartotini: *aižýti, báltinti, dalýti* (*dalìja, -ìjo*), *gesìnti, grasìnti, grũdinti, kėsìntis, mankštìnti,*

mókyti, naikìnti, pỹkdyti, vỹkdyti, vìlgyti, vìrkdyti. *Migdýti* „daryti, kad kas migtų“ bendrinėje kalboje reikėtų skirti nuo *mìginti* „duoti, leisti pamiegoti“. Taip pat skirtina ir *táikyti* „cielyti, tropyti“ nuo *táikinti* „derinti, daryti, kad kas tiktų, sutiktų“; dėl darybos plg.: *dailùs, daĩlų* > *dáilinti, meilùs, meĩlų* > *méilintis*, *taikùs, taĩkų* > *táikinti* ir kt.

Gyvojoje kalboje šalia *báltinti, gesìnti, grasìnti, grūdinti, pỹkdyti* plačiai yra vartojama ir *báldyti* (Rokiškyje, Svėdasuose, Subačiuje, Ramygaloje, Smil̃giuose, Surviliškyje, Kairiuose...), *gesýti* (Til̃žėje, Salantuose, Subačiuje, Daũgailiuose...), *grūdyti* (Laũkuvoje, Mósėdyje, Kvė́darnoje, Lazdìjuose, Rõkiškyje...), *pỹkinti* (Darbė́nuose, Raséiniuose, Ylakiuosė, Alksnėnuose, Griškabūdyje, Skìrsnemunėje...), todėl savaime suprantama, jei kas nuosekliai vartotų ir šias lytis, bendrinei kalbai daug nenusidėtų.

Mažiau vartojamos ir bendrinei kalbai neteiktinos lytys yra *báldinti, mìgdinti, pỹkdinti, vìrkdinti*, taip pat žemaičių *migýti* (aukšt. *migdýti*), *plukýti* (aukšt. *plukdýti*), *stabýti* (aukšt. *stabdýti*) ir kt.

122. *Pone viršininke* ar *ponas viršininke*?

Mūsų senoviniuose raštuose ir dar dabar bažnytinėje kalboje yra sakoma: *Viẽšpatie Diẽve, Viẽšpatie Jézau.* Taip pat ir kasdieninėje kalboje, ypačiai senesniosios kartos dar daug kur (pvz., Naumiestyje ir kt.) yra sakoma *põne vade* ir kt. Ir iš tikrųjų šitokie posakiai yra būdingesni ir todėl pirmiau vartotini. *Ponas viršininke, ponas mokytojau* ir kt. yra veikiausiai atsiradę įstaigìnėje ir inteligentìnėje kalboje.

123. *Turtas įkainotas penkiais tūkstančiais litų, penki tūkstančiai litų, penkis tūkstančius litų* ar *į penkis tūkstančių litų*?

Paprasčiausia ir bendrinei kalbai tinkamiausia yra: *turtas įkainotas penkiais tūkstančiais litų*. Čia įnagininku mes pažymime įkainojimo pagrindą, tai, kuo turtas yra įkainotas. Plg. *Dievas baudžia žmones didžiomis bausmėmis, visą plotą nužymėjo gáirėmis, mokytojas įvertino jo atsakymą penkiais* ir kt.

124. Jis buvo išrinktas viršaičiu *vienu balsu* ar *visais balsais* (t. y. už jį buvo paduoti visi balsai)? Jei sakoma *vienu balsu, vienbalsiai*, tai ar negalima būtų suprasti, kad už viršaitį yra balsavęs tik vienas asmuo?

Posakis *vienu balsu* yra labai senas, sutinkamas net senoviniuose raštuose ir rodo, kad ne tik vienas, bet ir keli žmonės gali juo (t. y.

vienu balsu) rėkti, šaukti, maldauti, prašyti, pvz.: *visi vienu balsu sušuko, visi vienu balsu dainuoja* ir kt. Taigi, *vienu balsu išrinktas viršaitis* kalbos atžvilgiu dar nerodo, kad už jį būtų balsavęs tik vienas žmogus: jei visi susirinkimo dalyviai balsuoja už vieną ir tą patį asmenį, tai tie už jį paduotieji balsai kalbiškai *pars pro toto* yra tolygūs vienam balsui. Dėl to tad kaip vienu balsu visi galime dainuoti, šaukti, rėkti, prašyti, taip pat vienu balsu visi galime ir ką kuo rinkti, išrinkti. Čia vienu balsu reiškia tą pat, kaip ir *visais balsais.*

125. *Braižinys* ar *brėžinys*?

Šios rūšies daiktavardžiai dažniau yra sudaromi iš kartotinių, ne dažninių veiksmažodžių, pvz., *deginys, dirbinys, griežinys, likinys, mezginys, piešinys, skendinys, slėpinys, tvenkinys, židinys,* ne **daginys, *darbinys, *graižinys, *paišinys, *slapinys* ir kt. Dėl to tad šalia *rėžinys* iš *rėžti* pirmiau yra vartotinas *brėžinys*, ne *braižinys*.

126. *Dienynas* ar *dienoraštis*?

Savo reikšme ir daryba yra tinkamesnis *dienóraštis*, ne *dienynas*. Priesagos *-ynas* dariniai daugiausia yra kolektyvinės reikšmės, pvz.: *ąžuolynas, beržynas, mėšlynas, pusnynas, sąšlavynas* ir kt. Dėl to *dienynas* mūsų kalbos pavyzdžiais galėtų atrodyti *dienų rinkinys.*

127. Jūsų keliamo klausimo *negalima, nėra galima, nėra galimumo* ar *nėra galimybės* svarstyti?

Prieš *jei bus galimybė* jau esame pasisakę (žr. 1935 m. GK 175). Čia dar kartą tenka pakartotinai pastebėti, kad tiek *nėra galimumo*, tiek *nėra galimybės* yra klaidingi, nevykusiai inteligentų iš kitų kalbų versti ir todėl bendrinėje kalboje nevartotini posakiai. Šiuo atveju nereikalinga ir *nėra galima*; daug paprasčiau yra: *jūsų keliamo klausimo negalima svarstyti.*

128. *Sutartį, aukštesnei instancijai patvirtinus, reikia siųsti Valstybės Kontrolei patikrinti* ar *kai aukštesnė instancija sutartį patvirtina, ją reikia siųsti V. K. patvirtinti*?

Aiškiau yra: *sutartį, aukštesnės instancijos patvirtintą, reikia siųsti V. K. patvirtinti*, arba: *aukštesnės instancijos patvirtintą sutartį reikia...*

129. Kaip geriau: *sustabdyti sprendimą vykdomą, vykdant* ar *sprendimo vykdymą*?

Geriau ir teisingiau: *sustabdyti sprendimo vykdymą.*

130. Patvirtinti testamentą *vykdymui, vykdyti* ar *vykdytinai*?

Čia geriausia tinka *vykdyti*: *patvirtino testamentą vykdyti.*

131. N. įvesti *į turto valdymą, turto valdyti* ar *turtui valdyti*?

Geriau būtų: *Petrą įvesti turto valdyti.*

132. Ar galima sakyti *prašau įteikti raštą po parašu*?

Negalima. To sakinio vietoje reikia sakyti: *prašau įteikti raštą pasirašýtinai.*

133. *Su mielu noru* ar *mielu noru?*

Geriau: *su mielu noru.* Plg. *su dideliu džiaugsmu, su dideliu pasisekimu, su atvira širdimi* ir kt.

134. *Kaltinamasis* ar *kaltinimo aktas*?

Techniniu terminu geriau vartoti *kaltinamasis aktas*, t. y. toks aktas, kuriuo kas yra kaltinamas. Plg. *rãšomasis popierius, sprendžiamàsis balsas, patariamóji nuomonė* ir kt.

135. Ar vartotinas žodis *atseit*?

Tas žodis, kilęs iš *atsieĩti* „atsieina“, mums žinomas tik iš Žemaičių ir reiškia „žinoma, vadinas“. Bendrinėje kalboje tam tikrais atvejais gali būti vartojamas.

136. *Butelis* ar *bonka*?

Ir vienas ir kitas žodis yra svetimas, bet bendrinėje kalboje vartotinas tik *butelỹs, bùtelio.*

137. Kone kiekviena telefonininkė, paprašyta sujungti su reikiamu abonento numeriu, pastarajam neatsiliepus, pareiškia, kad prašomasis abonento numeris „neatsako“. Ar tai gerai?

Vietoje *neatsako* galima būtų sakyti ir *neatsiliepia*, nes reikiamą numerį sujungus, iššauktasis pirmiausia turi *atsiliepti* ir tik vėliau klausiamas atsakyti.

138. *Gyvenu Žaliajame Kalne* ar *ant Žaliojo Kalno*?

Žaliasis kalnas nėra siauras daiktas, ant kurio galėtume gyventi. Tai yra ištisos plokštumos pavadinimas, todėl geriau sakyti: *gyvenu Žaliajame Kalnė, Výtauto Kalne, Vytauto parke, Kęstučio gãtvėje* ir kt.

139. *Veñgras, Veñgrija* ar *madjãras, Madjãrija*?

Dažnai kitas tautas vadiname ne tais vardais, kuriais jos pačios save vadina. Pvz., *gudaĩ, lénkai, vókiečiai* save kitaip vadina: *lénkai* yra *poliak'ai* „laukininkai", *vókiečiai Deutschen* (sen. saksų *thiudisk* = mūsų *tautiškas*!) ir kt. *Vengrùs* mes esame pažinę ne tiesiogiai, bet iš savo kaimynų (lenkų) lygiai taip pat, kaip *lénkus* iš gudų (pats žodis *lénkas* yra kilęs iš sen. gudų лęхъ > ляхъ). Dėl to tad nebėra jokio reikalo įprastinio *vengro* keisti *madjaru*, kaip kad klausėjas pageidauja.

140. *Kulkosvaidis* ar *kulkosvydis*?

Dabar karinėje kalboje yra jau įsigalėjęs *kulkósvaidis*, jo daryba yra visai gera (plg. *galvóraištis* ir kt.), ir todėl jo nebereikia daugiau kaitalioti.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 7 sąs., p. 112–114)

141. *Būkite toks geras* ar *būkite tokie geri*?

Bendrinėje kalboje čia reikia suderinti: *būkite tokie geri* ar *būk toks geras*. Pirmuoju atveju turima galvoje *jūs,* antruoju – *tu, tamsta*.

142. *Anketa* ar *ankieta*?

Anketa yra tokia pat svetimybė, kaip ir *balètas, kvartètas, sonètas, operètė, etikètė* ir kt., todėl turi būti rašoma ir kirčiuojama *anketà, -ètos*, ne *ankietà, -iētos*, kaip *karietà, -iētos*. Tuos žodžius, kuriuos su šiomis priesagomis esame pasiskolinę iš slavų, dažniausiai tariame su *-ie-*, o kuriuos esame pasiėmę iš Vak. Europos kalbų, su *-e-*. Dėl to šalia *balètas, sonètas* yra sakoma ir *bankiētas, bukiētas, kotliētas* (šiaipjau kalboje ir *bùketas, kòtletas*) ir kt. Mūsų nuomone, nebūtų jokios žalos, jei ir šiuos skolinius tarytume su *-etas* (*bankètas, bukètas, kotlètas...*): tada būtų daug vienodžiau ir paprasčiau.

143. *Prašau duoti parėdymą* ar *prašau įsakyti* (*liepti*) *apklausti N. dėl arklių vagystės*?

Pasakymas *prašau duoti parėdymą* yra visai netikęs ir todėl nevartotinas. Geriau sakyti: *prašau (pa)liepti (įsakyti) apklausti N. dėl arklių vagystės.*

144. Š. m. GK Nr. 6, 91 psl. yra pasakyta, kad *policininkas* geresnis už *policistas*. Bet dabartinėje policijos organizacijoje *policininkas* yra vartojamas žemiausiam tarnybos laipsniui žymėti, o *policistas* žymi visų laipsnių policijos pareigūnus. Koks žodis galėtų pakeisti šios reikšmės *policistą*?

Straipsnyje „Svetimybių aplietuvinimas" buvo iškelta mintis, kad nemaža svetimybių mes galime aplietuvinti, ne visai sulietuvinti. Dėl to ten buvo paminėtas ir *policininkas*. Bet, pasirodo, *policininkas* visai dirbtinai skiriamas nuo *policisto*. Tai, mūsų nuomone, yra ne visai vykęs dalykas: savo reikšme kaip tik *policininkas* gali žymėti visų laipsnių pareigūnus, kaip kad *kariniñkas* yra ir leitenantas, ir kapitonas, ir majoras, ir pulkininkas, ir net generolas. Dėl to atskiriems policijos pareigūnams reikėtų kitokius sugalvoti pavadinimus. O tai tegalima padaryti tik drauge su pačios policijos žinovais. Mes čia galime tik padėti.

145. *Paskyrimas* ar *paskirimas*?

Aišku, *paskyrimas*: šis žodis yra sudarytas iš *paskýrė,* ne *pàskiria*.

146. Ar teisingas pasakymas: *turėdamas tai galvoje ir remdamasis Civ. Teis. Įst...*?

Teisingas.

147. Kodėl rašoma *jėzuitas*, ne *jezujìtas*?

Tai yra dabartinės nesutvarkytos rašybos dalykas. Dabar šalia *jėzuitas* rašoma ir *egoistas, kazuistas, prozaikas*, bet *milijonas, komedijantas* ir kt. Dėl to tad sunku yra pasakyti, kodėl taip, o ne kitaip yra.

148. Kuo pakeisti *čemodaną*?

Šią slavybę geriausiai galime pakeisti savu *lagaminù*. Tai yra plačiai žemaičių tarmėje vartojamas žodis ir reiškia ne tik keleivinį bagažą, Reisegepäck, ТЮК, bet ir čemodaną.

149. Ar galima kuo pakeisti žodį *akselis*?

Galima. Gyvojoje kalboje tam reikalui yra vartojami savi žodžiai *kapojaĩ, -ų̃* ir *kapõklė*. Kadangi paskutinysis žodis dar yra vartojamas ir vedegai, geldų ar lovių kapojamam įrankiui, vadinti, dėl to tinkamesni yra *kapojaĩ*. Dėl darybos plg. *kapó-ti* : *kapo-jaĩ* = *ap-musóti* „apmusyti“ : *muso-jaĩ* „musaĩ, плесень“.

150. Kaip tarti ir rašyti *Maironis*?

Reikia tarti ir rašyti *Mairónis, -io*. Vietomis dar yra sakoma *Adomonìs, -iẽs, Adomónį, Povilonìs, -iẽs, Povilónį* ir kt.; bet toliau vis daugiau linkstama kirčiuoti pastoviai: *Adomónis, -io* (ar *Adomónies*), *Povilónis, -io* (ar *Povilónies*), kaip *krikščiónis, -io* (ir *-ies*) ir kt. Dėl to šalia *Čiurliónis, -io* tartinas rašytinas ir *Mairónis, -io*.

151. *Vienkařtė* ar *vienkartìnė pašalpà*?

Šalia *kasdienìnis, ligšiolìnis, šiandienìnis* ir kt. tinka *vienkartìnis*, bet yra sakoma ir *kasdiẽnis, šiokiadiẽnis, šiandiẽnis,* taip pat *vienadiẽnis* ir kt. Taigi dėl galėjimo yra galimos abi lytys – *vienkartis* ir *vienkartinis*. Įprastesnis, rodos, yra paskutinysis.

152. *Kilnojamas* ar *judomas turtas*?

Kilnojamas turtas yra geresnis: viena, tai yra mūsų pačių padaras (plg. žem. *kilnojama nauda*); antra, *judomas turtas* veikiausiai yra verstas iš rusų kalbos ir todėl mums nebūdingas.

153. *Viršininko atostogų metu jo pareigas ėjo pavaduotojas* ar *v. at. laike jo pareigas ėjo pavaduotojas*?

Nei vienas, nei kitas sakinys netikęs. Aiškiau ir paprasčiau: *atostogaujančio viršininko pareigas ėjo pavaduotojas* arba *atostogų metu, atostogaujantį viršininką pavadavo N.*

154. Jis rašo *taisyklingai* ar *teisingai*?

Tai yra du dalykai: galima rašyti *teisìngai* (kaip teisybė reikalauja), bet *netaisyklìngai* (su klaidomis). *Taisyklìngai* mes rašome taip, kaip reikalauja mūsų kalbos taisyklės, pagal taisykles.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 8 sąs., p. 126–127)

155. *Nuotykis* ar *įvykis*?

Tai yra du skirtingi žodžiai: *núotykis* yra tai, kas nutinka (plg.

keliaujant po svetimus kraštus, jam yra visokių netikėtų dalykų nutikę; kelionėje jis yra turėjęs daug nuotykių), rus. приключение, vok. Abenteur, pranc. aventure, o *įvykis* yra tai, kas įvyksta (plg. *dabar daug visokių nelaimių įvyksta; tokie įvykiai yra labai nemalonūs*), rus. происшествие, событие, vok. Ereigniss, Begebenheit, Geschehnis, pranc. événement. Taigi *núotykio* (būtinai su ilguoju *y*!) niekù būdù negalima painioti su *įvykiu*.

156. *Pasaulėžiūra, pasauližiūra, pasauliožiūra* ar *pasaulėžvalga*?

Dabar daugiausia yra vartojama *pasaulėžiūra* (rus. мировозрение, vok. Weltanschauung), darybos ji yra geras žodis ir todėl toliau ją turime vartoti. Jungiamasis balsis *-ė-* čia nieko negali kliudyti, nes, viena, šalia *pasáulis* gyvojoje kalboje (pvz., žemaičių šnektose) sutinkame ir *pasáulė* (arba *pāsaulė;* plg. latvių *pasaũle* „pasaulis, žemė"); antra, jungiamieji dabartinių sudurtinių daiktavardžių balsiai nebe visur yra išlikę pirminiai kamiengaliai, pvz.: *karvã-milžis* „karvių melžimo laikas, sambrėškis" Kvėdarna, bet *karvė̃-takis* „karvės takas" Ratnyčia; *rata-dáila* „račius" Biržai (: *rata-s*), bet *rąstì-galis* (: *rąsta-s*); *saulė̃-grąža, saulė̃-kaita, saulė̃-tekis* (: *saulė*), bet *saulãbrolis* „netikroji saulė, per spėigus saulėtekiu ir saulėlydžiu matoma" Veliuona, *saulólydis* Šakýna, *sauló-sėdžiai* „nusileidžiančios saulės spinduliai" Kupiškis, Svėdasai, Dusetos, *sauló-tekis* Žemaitė II 101, Kup., Daukšos Postilė 431 ir kt.

Pasauližiūra būtų įmanoma tik turint **pasaulis, -ies,* plg. *akì-vaizda* (: *akìs, -iẽs*), *avì-kailis* (: *avìs, -iẽs*), *naktì-balda* (: *naktìs, -ies*) ir kt. Taigi šis žodis yra visai liekas padaras.

Esant jau įsigalėjusiai ir pateisinamai *pasaulėžiūrai,* visai nebereikalinga ir *pasauliožiūra*.

Pasaulėžvalga irgi ne visai tinka: viena, šalia *pa-žiūrà* daug geriau tinka *pasaulėžiūra* (= pažiūra į pasaulį, pasaulio [pasaulės] pažiūra), nekaip *pasaulėžvalga*; antra, *žvelgti* reiškia „blicken, взглянуть", *žvalgýtis* „aplink dairytis, sich mehrfach umherblicken", *apžvalgà* „Überblick", *ātžvilgis* „Rückblick, оглядка" ir kt., bet ne „žiūrėti, sehen, schauen". Tuo būdu geriausia belieka pasaulėžiūra, ir ją LKD Terminologijos Komisija jau yra priėmusi.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 11 sąs., p. 143–147)

157. Ar taisyklingas pasakymas *prašoma sumokėti ne vėliau 1936 m. lapkričio m. 1 dienos*, ar būtinai *ne vėliau kaip 1936 m. lapkričio m. 1 d.*? Taip pat kaip geriau: *rąstas ne ilgesnis kaip du metrai* ar *rąstas ne ilgesnis dviejų metrų*?

Kaip rodo slavų kalbos ir mūsų kalbos duomenys, seniau prie aukštesniojo laipsnio galėjo būti vartojamas vienas atskirties kilmininkas. Bet dabar mūsų kalboje būdvardžių aukštesnieji láipsniai su tuo linksniu nebevartojami, – besakome tik *jis yra geresnis už mane* arba *negu* (*nei, nekaip*) *aš*. Todėl pasakymas *jis yra geresnis manęs* mums dabar jau yra svetimas ir dėl to nevartotinas. Šalia to sakytina ir *rąstas ne ilgesnis kaip* (*nei, negu, nekaip*) *du metrai*.

Bet prieveiksmių aukštesnieji laipsniai dar daugiau yra išlaikę senovę – dar vietomis yra sakoma: *vaikai subrido į vandenį aukščiau kelių*. Bet šalia to beveik jau visur sakoma ir *jis geriau už mane* (*negu, nekaip, nei aš*) *išmano, jis gražiau už jį yra apsidaręs* ir kt. Ši pastaroji vartosena, išskyrus vieną kitą posakį, dabar daugiausia įprasta. Pagal juos tad geriau rikiuoti ir naujai sudaromuosius sakinius, pvz.: *jis gavo daugiau kaip šimtą* (*per šimtą, šimtą su viršum...*) *litų*, taigi ir *prašoma sumokėti ne vėliau kaip 1936 m. lapkričio m. 1 d.*

158. Ar geras pasakymas *prašoma pranešti, kokiame stovyje skolos išieškojimas*?

Negeras. Čia pirmiausia labai nevykusiai iš slavų kalbos verstas vietininkas *kokiame stovyje*. Tai yra lygiai toks pat netikęs dalykas, kaip ir *jį rado girtame stovyje* vietoje *jį rado girtą*. Todėl ir klausiamąjį sakinį galime paprasčiau ir aiškiau nusakyti: *prašoma pranešti, kiek* (*yra*) *skolos išieškota* ar kaip kitaip. Tuo būdu gujamas lauk ne pats žodis *stovis*, – jis gerai sudarytas, – bet tik netikęs posakis.

159. Ar galima sakyti *įstaiga iki šiol negavo žinių apie skirtas 1936.III.30 d. nekilnojamojo turto varžytynes*? Ar nereikia čia pridėti *... nekilnojamojo turto pardavimo* (ar *parduoti*) *varžytynes*?

Visai užtenka pirmojo sakinio be jokio priedėlio: čia *pardavimas* ar *parduoti* nieko naujo nepasako, nes pačios *varžytynės* jau reiškia tam tikrą turto pardavimą. Tik vietoje *negavo* šiame sakinyje geriau būtų pasakius *nėra gavusi*.

160. *Didžiuma* ar *diduma*?

Šalia *didžiumas* (= latvių *dižums*) yra galima ir *didžiumà*, plg. *didžiùlis, didžiū̃nas*. Bet gyvojoje kalboje, kaip rodo turimoji medžiaga, šitie daiktavardžiai retai kur tevartojami, – daugiausia yra pažįstami *didùmas* ir *didumà*, tad šiuos pastaruosius pirmiausia patartina ir vartoti. *Didumas* ir *didumà* reikia skirti kaip *daugùmas* ir *daugumà*, žr. š. m. GK 12.

161. *Pailginti* ar *prailginti*?

Tam tikrais atsitikimais priešdėlis *pa-* yra skiriamas nuo *pra-*, pvz.: 1. *padáuginau išgerti* (išgėriau kiek daugiau, kaip reikia); *pamãžinau išvirti košės* (išviriau mažiau, kaip reikia); *visada padarydavo per dideles klumpes, šįsyk ėmė ir pamãžino*; *prašiau neankštą pasiūti drabužį, tad jau ėmė ir paplatino; reikės nunešti pas kalvį žagrę paplėsti* (truputį paplatinti) ir 2. *pirma buvo visai siauras kelias, o dabar jau tiek praplatino* (į abi puses platesnį padarė), *kad važiuodamas gali laisvai prasilenkti; praplėsk daugiau maišą* (išplėsk į visas puses), *kad galėtų lengviau įpilti* ir kt. Pirmuoju atveju priešdėliu *pa-* pasakome, kad koks daiktas nedaug, tik truputį yra padaromas didesnis, mažesnis, platesnis ..., o priešdėliu *pra-* daugiau pažymime, kad iš vidaus į šalis arba šiaip daugiau kaip į vieną pusę koks daiktas ar veiksmas yra veikiamas. Šituo polinkiu vietomis (ne visur) yra skiriamas *pailginti* „ką truputį ilgesnį padaryti“ ir *prailginti* „ką daug ilgesnį padaryti“, pvz.: *siūdamas dar truputį pailgink drabužį* ir *Dieve, prailgink man amžių*. Toliau plg. *pradūrė kiaurai šoną, iš tokios algos negaliu pragyventi, jis visą savo jaunystę praleido didžiausiame varge, praradome visą savo turtą* ir kt. Bet kitais atvejais *pa-* nuo *pra-* nebeskiriame; pvz., daug kur *pašalinti* reiškia tą pat, ką ir *prašalinti*.

162. *Rengti* ar *ruošti*?

Dabar šiuos veiksmažodžius dažnai jau vartojame lygiomis reikšmėmis, beveik kaip sinonimus. Bet gyvojoje kalboje jų reikšmės iš pradžios veikiausiai yra buvusios skirtingos. *Reñgti* pirmiausia yra jungtinas su *rangýti* „raityti, mehrfach krümmen“ lygiai taip pat, kaip *leñkti* su *lankýti, melsti* su *maldýti, rę̃sti* su *rantýti, teñpti* su *tampýti* ir kt., todėl pirmesnė *rengimo* reikšmė galėjo būti „rietimas, lenkimas...“. Ir tą senesnę reikšmę dar kaip tik rodo Kuršaičio *reñgtis* „sunkiai lenk-

tis, riestis, sich schwerfällig bücken, biegen, krümmen"; plg. dar *rìnga* „susirangėlis", *ilgarañgis*, „kuris ilgai rengiasi, taisosi, t. y. kuris ilgai rangosi" ir kt. Toliau pirmykštė reikšmė yra kitėjusi: iš *reñgti* „lenkti, riesti..." ilgainiui išriedėjo *reñgti* „daryti, taisyti, ruošti...", pvz.: *rengiu stubą* (t. y. pilu aslą, dedu lubas, dirbu krosnį, įdedu langus) Jušk. žod., *rengia* (= taiso, ruošia) *veseliją* Dzūkai, *rengsiu aš tau pirtį* Rumšiškės, *aš jį rengiu į kelią* Jušk. žod., *išrenk jį kelionėn* Daugai, *į kelionę viską surengiau* (= pritaisiau, ko reikia) Jušk. žod., *rengiuos* „ich mache mich fertig, bereite mich zur Arbeit oder Reise" Ruigio žod. I 117, *renkis greičiau – reikia jau važiuoti* Pasvalys, *jis dar žentuose* (= į žentus) *nesirengia* Leipalingis ir kt.

Ruõšti savo kilme yra jungtinas su latvių *rùosîtiês* arba *ruostiês* „užsiėmusiam, veikliam būti", *rùoss* „veiklus, vikrus", slavų *ruchъ* „judesys, Bewegung", *rušiti* „judinti, parversti, sugriauti", liet. *riaušės* „maišatis, suiruolė" ir kt. Ilgainiui ir šis veiksmažodis yra įgavęs „rengimo, taisymo" reikšmę, pvz.: *reikia išruošt* (= paruošti) *abiedas* Švenčionys, *eikit valgyt – jau viskas paruošta* Subačius, *ruošiasi kelionėn* Sub., *reikia į kelionę ruoštis* (susitaisyti, pasiimti maisto) Linkuva, *ruošiuos važiuoti į svečius* Veiveriai, *brolis išsiruošė važiuoti į turgų* Šlapelio žod., *kambarį ruošia* (valo, taiso) Link., *pasiliko tie, katrie ruošias jį sutikti* t. p., *aš tau suruošiu pirtį* Bartininkai ir kt. Taigi *ruõšti* iš tikrųjų yra „taisyti, rengti, готовить, bereiten" Subačiuje, Dusetose, Linkmenyse ir kt., žr. K. Būga, Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė 441 psl.

Bet tarp *rengti* ir *ruošti* yra ir tam tikro skirtumo. Pvz., pasakymas *jis apsirengęs* (= apsitaisęs, apsidaręs, apsivilkęs, „apsirėdęs") *išėjo į miestą* yra skirtinas nuo *jis apsiruošęs* (= apėjęs ruošą, apsitvarkęs) *išvažiavo į bažnyčią*. Plg. dar *arkliai jau aprengti su pavalkais* Juškev. žod. I 59. Pagal tai kareivio *aprangà,* visãtos *sąranga,* atrodo, yra visai geri žodžiai; jų vietoje kareivio *apruoša* ar visatos *sąruoša* vargiai būtų įmanoma. Bet šiaipjau daug kur *rengti* = *ruošti*, ir kurį iš jų pirmiau reikėtų teikti bendrinei kalbai, tuo tarpu sunku pasakyti: jie abu yra vienodo gerumo.

163. *Trumpinimas padaro kalbą sklandesne* ar *sklandesnę*?

Dabartiniais mūsų kalbos palinkimais sakytina rašytina: *trumpinimas padaro kalbą sklandesnę, jis padarė mane laimingą, aš mačiau jį nusiminusį* ir kt.

164. Ar galima trumpinti žodžius: *ateit, buvom, kambary, arkliam* ir kt.? Vieni, pvz., Pr. Mašiotas, trumpina, kiti ne.

Mūsų nuomone, norminės lytys bendrinėje kalboje vartotinos pilnos; bet individualinėje kalboje, kur to reikalauja stilius (kalbos skambumas ar kt.), tuo būdu nedraudžiama vartoti ir sutrumpintąsias lytis. Bendrinės kalbos norminės lytys yra teiktinos plačiajai visuomenei, bet ne draudžiamosios atskiriems žmonėms (rašytojams ir kt.), kurie nori daugiau išlaikyti individualines savo kalbos ypatybes.

165. Ar galima sakyti *gandras* ir *gandrienė, kielė* ir *kielienė, voras* ir *vorienė* ir kt.? Jei būtų *vorienė*, tai galėtų būti ir *voriukai*.

Mūsų kalbos šaltiniai rodo, kad jau nuo senovės buvo ir gyvojoje kalboje dar yra gyvulių patelės dažnai tomis pat priesagomis žymimos, kaip ir žmonės. Pvz., J. Bretkūnas šalia *asilas, levas, meška* yra jau vartojęs ir *asilienė, levienė, meškienė. Vilkienė* ir kt. dar dabar yra sakoma. Bet gyvojoje kalboje šalia *vil̃kas, zuĩkis* (*zuikỹs*) yra sakoma ir *vìlkė, zùikė;* plg. *kaimýnas* : *kaimýnė* (žem. *kaimỹnė*), *palaidū̃nas* : *palaidū̃nė, žinõvas* : *žinõvė* ir kt. Šiaipjau paprastajame gyvenime dažnai daugelio gyvulių nėra skiriami patinai nuo patelių; todėl *kielienės* ir kt. mūsų kalbos šaltiniai ir nepatvirtina. Tačiau prireikus tam tikrais atvejais galime pasinaudoti mūsų kalbos palinkimais: gyvulio, žvėries patelę galime žymėti priesaga *-ienė*, o pačią giminę galūne *-ė*. Todėl *liūtė, vilkė, zuikė* tuo būdu gali reikšti pačią giminę, o *liūtienė, vilkienė, zuikienė* – gyvulio, žvėries žmoną (patelę); plg. *kaimynė* ir *kaimynienė, daktarė* ir *daktarienė* ir kt. Tokių žodžių kaip *kielė* ir kt. giminės skirtingumą, žinoma, tuo pat būdu kaip *vil̃kas* : *vìlkė* negalėsime žymėti. Čia mūsų kalboje patinui nuo patelės skirti linkstama vartoti priesagą *-inas*, pvz., *gérvė* ir *geřvinas*.

(Gimtoji kalba, 1936 m., 12 sąs., p. 157–158)

166. *Sielos nemarumas, nemirtingumas* ar *nemirštamumas*?

Prieš atsakant į šį klausimą, visų pirma reikia išsiaiškinti, ką reiškia *marus, mirtingas* ir *mirštamas*. Mūsų gyvojoje kalboje yra sakoma: *katė nemarùs gyvulys* (sunki numarinti, neveikiai miršta), *peilis marùs daiktas* (juo veikiai galima kam galą padaryti), *marùs* (= смертоносный, todbringend, tödlich) *ginklas, viščiukai yra mārūs gyvulėliai* (dėl bet ko tuojau miršta, gaišta) ir kt. Čia būdvardis *marùs* taip san-

tykiauja su *māras*, kaip *balsùs*, *godùs*, *kvapùs*, *narsùs*, *vaizdùs* su *balsas*, *gõdas*, *kvãpas*, *naršas*, *váizdas*, ir reiškia tam tikrą palinkimą į ką, būtent: *marus* yra kiekvienas gyvas padaras, kuris linkęs mirti (dvėsti, gaišti), arba koks nors daiktas, kuriuo kam galima lengvai mirtį padaryti, t. y. kuriuo galima ką tuojau numarinti; *godus* yra toks žmogus, kuris linkęs į godą, t. y. kuris visko godisi ir t.t. Plg. *jis yra labai darbùs* (= darbštus), *draskios šukos* (kurios šukuojant labai dreskia), *gavus žmogus* (išmetęs ką greitai sugauna), *gvaldūs riešutai* (lengvai gvaldomi), *kalbùs vaikas*, *kandi merga*, *kramtùs šuo*, *krātūs ratai*, *lupùs kiaušinis* (kuris lengvai lupasi), *nāšūs* (= derlingi) *rugiai*, *treškùs žmogus* (kuris daug kalba, t. y. treška), *valgùs žmogus* (kurs gerai pavalgo), *varūs žirniai* (kurie gerai suverda) ir kt. Taigi *nemarus Dievas*, *nemari siela*, pagal tai gali tik rodyti, kad *Dievas* yra nelinkęs mirti, kad siela neturi mirties palinkimo. Bet šiaipjau, iš tų pavyzdžių sprendžiant, *nemarus Dievas* gali savyje turėti mirties pažymių lygiai taip pat, kaip ir *nemari katė*, kuri, galą daroma, nors veikiai ir nesibaigia, vis dėlto, atėjus laikui, dvesia, kaip ir visi kiti gyvuliai. Dėl to tad norėdami pasakyti, kad Dievas ne tik yra nelinkęs mirti, bet ir savyje neturi net mirties pradų, yra amžinas, niekados nemirštąs, turime vartoti *nemirtingas Dievas* šalia *mirtingas žmogus*. O kadangi, krikščionių tikėjimu, ir žmogaus *siela* yra amžina, niekados nemiršta, tad greta *nemirtingo Dievo* galime sakyti ir *nemirtinga siela*. Tam reikalui kaip tik geriausiai tinka priesaga *-inga-*, kuri pirmiausia žymi paprastą arba, dažniau, gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštų daikto savybių turėjimą (žr. 1934 m. *Vairo* 268–278 psl.). Dalyvis *miršt*amas yra tos pat reikšmės, kaip ir *degamas*, *dūžtamas*, *kandamas*, *plyštamas* ir kt., pvz.: *nedegamas stogas* (padarytas iš tokios medžiagos, kurios ugnis neima), *nedūžtamas indas* (jo negalima sudaužyti), *kandamos* (= kandžios, kurios labai kanda, kandiklės) *musės*, *pakuliami* (= pakulūs, brandūs, derlingi) *rugiai*, *žindamas veršis* ir kt. Šalia to mūsų šnektose dar yra pasakoma *prideramas* ir *prideràs daiktas*, *skaudama* ir *skaudanti koja*, *žibamos* ir *žibančios akys* ir kt. Iš negaliniuotinių veiksmažodžių sudaromi dalyviai daikto ypatybei žymėti dažnai svyruoja, plg. 1926 m. *Šviet. Darbo* 396–400 psl. Bet kadangi tam tikra dalis šios rūšies dalyvių žymi nuolatinę veiksminę daikto ypatybę, tad bendrinėje kalboje šalia *miršt*ama *liga* (plg. *puolama liga*) gali būti vartojama ir *miršt*ama *nuodėmė*. Bet *nemiršt*ama *siela* šalia *nemirtin-*

gas Dievas nevisai gerai dera; geresnė šiuo atveju yra *nemirtinga siela*: čia priesaga *-inga-* visai aiškiai nusakoma esminė sielos ypatybė. Todėl LKD Terminologijos sekcija šalia *Dievo nemirtingumo* yra priėmusi ir *sielos nemirtingumą*, ne *sielos nemirštamumą*. Tiesa, mūsų senesnėje raštijoje *nemarus* vartota ir unsterblich, бессмертный reikšti, bet dėl anksčiau minėtųjų sumetimų jis bendrinei kalbai nėra parankus. Čia daug prasmingesnis – *nemirtingas*.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 1 sąs., p. 13–15)

167. Kodėl kirčiuojama *pastangà*, o ne *pastánga*?

Atskiri žodžiai mūsų kalboje ne visados yra iš analogijos kirčiuojami. Pvz., šalia *pagálba* : *gélbėti* yra ir *patárška* : *teřkšti*, *patáuška* : *taũkšti*. Šalia *mókyti*, *ródyti* dabar daug kas kirčiuoja *pamokà*, *parodà* ir *pãmoka*, *pãroda*. J. Jablonskis šalia paprūsinės *paródos* buvo mėginęs kirčiuoti ir *pamóka*, bet nei vienas, nei kitas iš šių žodžių neįsigalėjo. Mūsų žiniomis dabar vis daugiau linkstama kirčiuoti *pamokà*, *paskaità*, *parodà*, taigi ir *pastangà* šalia *įstanga* (ne **įstánga*). Todėl taip kirčiuojama ir *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavime*.

168. Jis buvo *šviesių plaukų* ar *šviesiais plaukais*?

Šios rūšies tarininis kilmininkas mūsų kalboje yra labai įprastas. Pvz., Daukantas savo *Būde* (33 psl.) rašo: *visi buvo ... stovylos stačios ir gašios, augumo skaisčio, kalbos drąsios ir sukrios, ... kūno didžiai balto*. Taip pat yra sakoma ir: *jis yra geros galvos, stiprių rankų, plačių pečių* ir kt., taigi gali būti ir *jis buvo šviesių plaukų, mėlynų akių* šalia *jis buvo šviesiais plaukais*, plg. *ar matei žaltį devyniomis galvomis*?

169. Katra senesnė lytis: *dãrąs* ar *dãrantis*? Ar vartotina bendrinėje kalboje *darantis*?

Senesnė lytis yra *dãrąs* (iš **darant-s*) šalia *dãrant-į*. Ilgainiui pagal galininką yra susidariusi nauja lytis *darantis* lygiai taip pat, kaip kad vietoje *mótė* (plg. *duktẽ)* pagal *móterį* yra atsiradusi *móteris*; plg. dar *geluõ* ir naujadaras *geluonìs*.

Bendrinėje kalboje normine lytimi vartotina *daręs*, ne *darantis*.

170. Ar priešdėlis *da-* iš tikro mūsų kalbai svetimas?

Ar pati ši lytis *da-* yra paskolinta iš slavų *do-*, dėl latvių *da-* visai aiškiai negalime įrodyti. Bet kad šio priešdėlio sintaksinė vartosena

mūsų kalboje yra visai slaviška, t. y. kad jis daugiausia yra vartojamas veiksmo pabaigai žymėti, aiškiai rodo, pvz., *daeĩti*, *darašyti*, *dasiklausti*, *dasišaukti*, *dasižinoti* ir kt. Tai patvirtina ir mūsų kalbos istorija. Todėl bendrinei kalbai šis priešdėlis neteiktinas; jo jai nėra teikęs ir J. Jablonskis.

171. Ar vartotina *Apylinkės Teismo sprendimu šioje byloje nesu patenkintas*?

Nevartotina. Taisyklingiau yra: *Apylinkės Teismo šios bylos sprendimu nesu patenkintas*. Šalia to gali būti vartojama ir *jis dėl šios bylos padavė apeliacinį skundą* vietoje *jis šioje byloje padavė apeliacinį skundą*: čia vietininkas mūsų kalbos pavyzdžiais neišaiškinamas.

172. *Paviršutinis*, *paviršutiniškas* ar *paviršinis*?

Tai yra ne vienos rūšies žodžiai. Gyvas žodis *paviršutìnis* reiškia „esąs paviršiuje“, kaip *apatìnis* yra „esąs apačioje“; plg. *aukštutìnis*, *galutìnis*, *šalutìnis* ir kt. Naujadaras *paviršìnis* irgi gali rodyti daikto santykį su paviršiumi, kaip ir *paviršutinis*, tik tas santykis bus platesnis, kaip šio pastarojo būdvardžio. *Paviršutiniškas* gali būti žmogus, kuris viską daro paviršiumi, į nieką gerai neįsigilindamas ar negalėdamas įsigilinti; taip pat tokio žmogaus gali būti ir dažniausiai yra ir pats darbas *paviršutiniškas*.

173. *Reikmuo* ar *reikmenė*?

Darybos atžvilgiu *reikmuo* gali būti senesnis už *reikmenė* (plg. *lenkmuo* ir *lenkmenė*, *piemuo* ir *piemenė*, *sėmuo* ir *sėmenė*...), bet mūsų raštuose ir gyvojoje kalboje, rodos, tėra pažįstama tik *reikmenė*. *Reikmuo* dabar iš naujo vienų kitų pradedamas naujadaru vartoti. Gerumo jie abu yra geri žodžiai.

174. *Tarpusavio* ar *tarpusavė sutartis*?

Tarpusavis, kaip ir *savitarpis*, yra daiktavardis, ne būdvardis, todėl tegali būti tik *tarpusavio*, ne *tarpusavė* sutartis.

175. *Leidimas vaistinei steigti* ar *vaistinę steigti*?

Taisyklingesnis pasakymas yra *leidimas vaistinei steigti*, ne *vaistinę steigti*, nes čia naudininku kaip tik yra tikslas nusakomas. Plg. *jis jau gavo leidimą vaistinei steigti*.

176. *Nolis* ar *nulis*?

Mūsų kalboje vartotinas tik *nùlis*, ne *nolis*.

177. Ar vartotinas *auto*?

Mūsų kalbos daiktavardžiai neturi nelinksniuojamos galūnės *-o*, todėl ir *auto* mums yra visai neįprastas; jo vietoje galėtume vartoti *áutas*.

178. *Lénkija, jaunālietuvis* ar *Lenkijà, jaunalietùvis*?

Dabar daug kas kirčiuoja *Lénkija, jaunālietuvis*. Taip mūsų nuomone galėtų būti ir bendrinėje kalboje kirčiuojama.

179. Kodėl GK kartais yra vienaip kirčiuojama (pvz., *várpingos, pāgal, nētvarka, skirtùmas, skìrtimi, sėdimąja*), o *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavime* kitaip (*varpìngos, pagal̃, netvarką, skìrtumas, skirtimì, sėdimája*)?

Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavime yra duodamos sutartinės lytys, ištisos komisijos priimtos arba jos nustatytuoju pagrindu kirčiuojamos, todėl GK redakcija toliau yra pati pasiryžusi ir kitiems pataria pagal tą vadovėlį rikiuotis. Jeigu toliau, betiriant šių dienų bendrinės kalbos kirčiavimą, prireiktų ką pakeisti, tai tuojau tai praneštume savo skaitytojams. Tuo tarpu šiame vadovėlyje prašome pasitaisyti korektūros klaidas *juõsia júostą* (13 psl. 18 eil.), vienaskaitos vardininke (15 psl. 24 eil.) į *juõsi júostą*, vienaskaitos vietininke.

180. *Spausdinys* ar *spaudinys*?

Daiktavardžiai su priesaga *-inys* paprastai yra sudaromi iš kartinių, ne dažninių veiksmažodžių, pvz.: *griežinỹs* < *gríežė, gríežti, kalinỹs* < *kãlė, kálti, kliuvinỹs* < *kliùvo, kliū́ti, mezginỹs* < *mẽzgė, mègzti, siuvinỹs* < *siùvo, siū́ti* ir kt., taigi ir *spaudinỹs* < *spáudė, spáusti* (iš **spaud-ti*). *Spausdinys* turėtų būti sudarytas iš *spáusdinti*; bet dažnesnieji pavyzdžiai tokios darybos nepateisina, ir todėl jis, *spausdinys*, nevartotinas.

181. *Slydės* ar *slidės* (ski)?

Bendrinėje kalboje šalia *slidùs, slidinė́ti* galėtų būti tik *slìdės*. Bet *slidinėti* visai nereiškia *ski čiaužti*; tam daug geriau tinka *šliuõžti* (*šliaũžti*). Todėl *ski* lietuviškai geriausia yra vadinti *pašliū́žos*, o kurie pašliūžomis čiuožia – *pašliū́žininkai*. Plg. *čiuõžti* (*čiaũžti*) ir *pačiū́žos*, *-ų* „ledžingos, Schlittschuhe, коньки“.

182. Kuriuo lietuvišku žodžiu reikėtų versti vok. *Amt*, lenk. *urząd*, rus. *должность*?

Kadangi dabar *príederme* linkstama vadinti vok. Pflicht, rus. долг, tai vok. Amt, rus. должность galėtume versti *pareiga*, nors šis žodis sava daryba Didž. Lietuvai ir nėra visai įprastas. Bet apie tai reikėtų dar pagalvoti.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 3 sąs., p. 51–53)

183. Ar vienodos reikšmės yra sveikinimaisi: *labas rytas*, *labas vakaras*, *laba diena* ir *labas*? *

Sveikinamieji, dėkojamieji ar kitokie panašūs posakiai ar žodžiai kasdieninėje kalboje dažnai esti trumpinami ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų. Pvz., *támsta* per *tāmysta* yra kilęs iš *tavo mylista* (iš lenkų *twoja miłość*), latvių *paldies* „dėkui“ iš *palīdz Dievs* „padėk Dieve“ ir kt. Bet sutrumpintieji sveikinimaisi daug kur yra įgavę paprastesnę, familiaresnę, kasdieniškesnę reikšmę ir tuo būdu skiriasi nuo pilnų sveikinimųsi, kurie šiaip jau yra prasmingesni, iškilmingesni. Dėl to daug kas ir lietuvių kalboje su suaugusiais, pagarbesniais žmonėmis paprastai sveikinasi tik pilnais posakiais: *labas rytas! labas vakaras!* Sutrumpintai daugiau linkstama sveikintis su artimesniais, sau lygiais žmonėmis. Geriausias pavyzdys yra kai kurios zanavykų ir vakariečių žiemiečių šnektos, kur judrusis *a* pagal kalbos stilių ir kalbėtojo nuotaiką čia išmetamas, čia tariamas. Pasakoma *gérs vaĩks* ir *gēras vaĩkas*, *vìrs* (trumpas *i*!) *kaip pipìrs, Diẽvs, padėdaus*, bet maldoje tik *Diẽvas, padėk Diẽve*. P. Avižonis mus paakino, kad jo krašte, apie Pasvalį, bent seniau šie pasisveikinimai labai skirta. Su vyresniais ir šiaip gerbiamais žmonėmis sveikindavęsi tik pilnosiomis lytimis. Bet kokiam menkam žmogynui, vaikams labinant, ir į ištisinį pasveikinimą žmonės gebėję atsakyti trumpai: *lābas! labà*! Tokių pat skirtumų pastebime ir žemaičių tarmėse. Kreipdamiesi mandagiai į aukštesnį ar gerbiamą žmogų, nesakome *pons*! Tiek pat nepritiktų čia ir sutrumpintas sveikinimas. Tuo tačiau nenorime pasakyti, kad trumpoji sveikinsena būtų smerktina.

184. Ar negalima būtų *pečiaus* vadinti *židiniu*?

Židiniu yra vietomis vadinama dūminės pirkios virykla ir šildykla,

* Atsakymas parašytas kartu su Antanu Saliu (A. R.).

todėl juo, atrodo, galėtų būti vadinami visi gyvenamų namų pečiai: *duonkepis, sieninis, švedinis pečius* ir kt.

Tiesa, *krósnis* Didž. Lietuvoje tėra tik pirties pečius. Ji yra sudaryta iš **kroti* = latvių *krât* „rinkti“ ir iš pradžios reiškė tik akmenų krūvą, *krūsnį*. Bet ilgainiui *krósnis* vietomis buvo pradėta *pečiaus* réikšme vartoti. Vėliau J. Jablonskio ir kitų dėka ji *pečiaus* reikšme buvo pradėta vartoti ir bendrinėje kalboje. Reikšmės kaitos atžvilgiu tai yra visai įmanoma. Pvz., *plunksna* seniau buvo tik paukščio, o dabar jau rašome ir metaline plunksna. Dabar *židiniu* visai gerai yra vadinamas rus. камин, vok. Kamin, ir jo nusistojusios reikšmės nebereikia daugiau kaitalioti.

185. Kodėl nevartojame gražaus logiško žodžio *vyruota* vietoje *ištekėjusi*? Juk jį jau randame Basanavičiaus pasakose.

Klausėjas (iš Londono) yra teisingai pastebėjęs *vyruota merga* Basanavičiaus pasakose. Bet, deja, bendrinėje kalboje šio būdvardžio su priesaga *-uotas* nelinkstama vartoti: šios priesagos žodžiai dabar daugiausia yra vartojami tik tam tikram reikalui, pvz.: *dumblúota* (= dumblina) koja, *kalnúota* žemė, *miltúotas* (= miltinas) maišas, *pienúotas* šaukštas, *sniegúoti* (sniegu aplipę) batai, *spuogúotas* (su spuogais) veidas, *vaikúotas* (turįs daug vaikų paviršiuje) vėžys ir kt. Dėl to palinkimo net vietoje žem. *pinigúotas* „turįs daug pinigų“ dabar vis daugiau linkstama vartoti aukštaičių *pinigingas* „turtingas pinigų, geldreich“. Taip pat bendrinėje kalboje nėra plačiau vartojamas ir žem. *pačiuotas* „turįs pačią, su pačia“.

186. *Jūžintai* ar *Južintai*?

Taisyklinga ir vartotinoji lytis tėra *Jūžintaĩ*, acc. *Jū́žintus*. Šis miestelis yra pavadintas nuo *Jū́žinto* ežero. Plg. *Meteliaĩ* (miestelis) ir *Metelỹs* (ežeras).

187. *Žiūrantas, žyrantas* ar *žirantas*?

Šalia *žìras, žirúoti* tevartotinas tik *žirántas*.

188. *Ankieta* ar *anketa*?

Seniau buvo pradėta vartoti *ankietà*, kaip *karietà, bukiẽtas* ir kt., bet vėliau vienas kitas jos vietoje ėmė vartoti *anketà, -ètos*: priesaga *-ieta(s)* tėra vartojama tik slaviškuose skoliniuose, o *-eta(s)* tarptau-

tinėse svetimybėse, pvz.: *kometà*, *-ètos*, *planetà*, *-ètos*, *atlètas*, *balètas*, *kvartètas*, *sonètas* ir kt. O kadangi *anketà* yra paskesnių laikų svetimybė, tad nėra jokio reikalo jai dėti suslavintą priesagą *-ieta*, ir todėl GK redakcija šį žodį yra prigretinusi prie *kometà*, *plenetà*, *balètas* ir kt. Plg. dar *estafètė*, *vinjètė*, *antenà*, *-ènos* ir kt.

189. *Nuosavybė*, *savybė* ar *savastis*?

J. Jablonskis iš analogijos pagal *sãvas* daiktas, *saviniñkas* buvo linkęs vartoti ir *savybė* nuosavybės *réikšme* (žr. Jablonskio raštai, V 224). Bet bendrinėje kalboje *nuosavybė* „собственность, Eigentum“ yra tiek įsigalėjusi, kad jos *savybė* jau nebeįstengė išstumti. Antra vertus, nėra reikalo jos ir varyti lauk: viena, *núosavas*, *-à* gyvojoje kalboje daug kur yra vartojamas ta pačia reikšme, kaip *sãvas*; *núosavas daiktas* (*gyvulys*) nuo *sãvas* žmogus retai kur beskiriamas. Antra, *nuosavybė* yra gyvas žmonių kalbos žodis, todėl vien dėl analogijos jos negalima smerkti.

Turint *nuosavybę*, visai nebereikalingas yra ir nevykęs naujadaras *savastis*.

190. Kaip teisingiau sakyti: *kruopoms gaminti mašinas* ar *kruopoms malti mašinas*?

Prieš atsakant į šį klausimą, visų pirmà reikia geriau išsiaiškinti žodžius *gaminti* ir *mašinas*. Veiksmažodis *gamìnti* šalia *giñti* (ir *gìmti*), *gemù* (ir *gìmstu*) yra sudarytas lygiai tuo pat būdu, kaip *marìnti* šalia *miñti*, *ramìnti* šalia *rìmti* ir kt., ir dabar reiškia „hervorbringen, erzeugen, herstellen, produzieren, fabrizieren; производить, выделывать, изготовлять“. Dėl to yra sakoma ir *prãmonės gaminiaĩ* „produktai (t. y. pagaminti pramonės dalykai)“. *Mašinas* bendrinėje kalboje nevartojamas; jo vietoje yra vartotina *mašinà*, *-ìnos* (ne *mãšina*, kaip kad daug kas dabar klaidingai kirčiuoja). Bet *mašinà* galime *kruopàs gamìnti* ir *málti*. Jei turime galvoje kruopų darymą, tada galime sakyti *gaminti*; bet jei mums daugiau rūpi malimas, tada, žinoma, negalime išvengti ir *malti*. Pvz., žmonės sako: *šituos miežius reikės sumalti į kruopas* (*kruoposna*). Dėl to gali būti sakoma ir: *mašinà kruõpoms málti*. Dėl darybos plg. *peĩlis dúonai riẽkti*, *káušas vándeniui sémti* ir kt.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 4 sąs., p. 64–65)

191. *Plytinė* ar *plytnyčia*?

Priesaga *-(i)nyčia* yra ne mūsų, bet svetimas, slavų, padaras, todėl ji netinka vartoti bendrinėje kalboje. *Plytnyčios* vietoje reikia vartoti *plỹtinė*; plg. *drùskinė* „indas druskai laikyti“, *mẽsinė* „vieta, kur padėta mėsa namuose“, *pašarìnė* „vieta pašarui dėti klojime“, *rãtinė* „pašiūrė ratams“, ir kt. Tuo būdu *plỹtinė* gali būti vieta, kur plytos laikomos ir (kiek išplėtus reikšmę) gaminamos.

192. Kaip trumpinti: *num., nr., N.* ar *Nr., Ns*?

Geriausia trumpinti *Nr.* ir rašyti prieš skaitmenį: *Nr. 350*. Bet šalia to gali būti rašoma ir *nr.: 350 nr.* Toliau žr. 1936 m. GK 86.

193. *Pradžios* ar *pradedamoji mokykla*?

Dabar oficialiai yra vartojama *pradžios mokyklà*. Dėl taisyklingumo yra taisyklinga ir *pradedamoji mokyklà*, t. y. kurioje pradedamas mokslas. Bet rūšiniu pavadinimu labai gerai galėtų tikti ir *pradìnė mokyklà*, t. y. ta, kuri skiriama mokslo pradžiai. Plg. *pradinė*, *vidurinė* ir *aukštoji mokykla*.

194. Kodėl kirčiuojama *kultūrà*, *dramà*, *programà* ir kt.?

Mūsų kirčiavimo dėsniais yra visai neįmanoma *drãma, progrãma*: nuo priešpaskutinio tvirtagalio arba trumpojo skiemens kirtis mūsų bendrinėje kalboje yra nukeliamas į dabar trumpą, bet seniau buvusią ilgą galūnę, pvz.: vn. kl. *rañkos*, dg. kl. *rañkų*, bet vn. vd. *rankà* (ne *rañka*!) iš *r a n k ā, dg. gl. *rankàs* (ne *rañkas*!) iš *r a n k ā s, taip pat *deriūgà* (ne *deriūga*!), vn. įn. *galiūnù* (ne *galiūnu*) ir kt. Taigi vietoje *drãma, progrãma* būtinai turime savo kalbos dėsniais kirčiuoti *dramà* (vn. kl. *drãmos*), *programà*, *-ãmos* (kaip *gyvatà*, *-ãtos*). *Drãma, progrãma* (ir juo labiau *prò-grama*) yra ne mūsų kalbos padarai. Šalia savų žodžių *Aušiūrà*, *-ūros* (pavardė), *kišiūrà*, *-ūros* „kurs taip ką nudeda (nukiša), kad ir rasti nebegalima“ ir kt. turime kirčiuoti ir *kultūrà*, *-ūros*. Priešpaskutiniame skiemenyje šį žodį galėtume tik tada kirčiuoti, jei jo priegaidė būtų tvirtapradė, būtent –**kultûra* (plg. *lentýna*, *veléna*, *žalínga* ir kt.). Bet taip niekas nelinksta kirčiuoti, todėl šalia *programà* (**prográma* negalima!) belieka sakyti tik *kultūrà*, kaip *Barborà*, *-ōros*, *deriūgà*, *-ūgos* ir kt. Čia inteligentų ir svetimtaučių žargonu mes negalime vadovautis.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 5 sąs., p. 77–83)

195. Ar taisyklingas žodis *įskaita*?

Dėl taisyklingumo šis žodis yra taisyklingas, plg. *apý-skaita*, *są-skaita*. Bet juo netinka vadinti pinigų nepritekliaus (neteisėtų kieno nors išlaidų ar nuostolių), nes išleistieji pinigai iš kaltininko algos ar pajamų paprastai *išskaitomi*, ne *įskaitomi*; kam į algą (į pajamas, į nuopelnus ...) galime *įskaityti* tik uždirbtuosius (nupelnytuosius, laimėtuosius ...), ne išeikvotuosius, prarastuosius pinigus. Išskaitomą trūkstamų pinigų sumą (rus. НАЧЁТ) geriausia būtų pavadinus *išskaita* (plg. *išspaudos* „sėmenų liekanos išspaudus aliejų“, *išvažos* „išvažinėtas degutas ratuose“ ir kt.).

Įskaita gali būti tik koks *įskaitomas* dalykas; pvz., studentams semestro gale išklausytieji dalykai yra įskaitomi, t. y. jie gauna išklausytųjų dalykų *įskaitas*, arba *įskaitus*.

196. *Kaip antai* ar *kaip tai*?

Lietuviškesnis ir geresnis yra pasakymas *kaip antai*, pvz.: *šiomis taisyklėmis tvarkomas visas mokyklos inventorius, kaip antai: stalai, suolai, kėdės*... Tam tikrais atvejais prieš išskaičiuojamąją daiktų eilę užtenka ir vieno dvitaškio, pvz.: *miške yra visokių medžių: beržų, eglių, pušų*...

197. *Negù* ar *néi*?

Abu yra geri ir vartotini žodžiai. Kokio nors skirtumo tarp jų bendrinėje kalboje nedaroma.

198. Ar taisyklingas pasakymas: *akto nuorašas siunčiamas Jūsų žiniai* (kai kas rašo: ... *Jums žinoti*?)

Mūsų gyvojoje kalboje yra sakoma: *jau suvežė plytas Anykščių bažnyčiai* (t. y. bažnyčiai statyti); *jis viską daro tavo naudai; tam reikalui reikės čia duobę iškasti; ta šikšna tau ir apivarui tiktų* (iš tos šikšnos tu galėtum ir apivarą pasidaryti); *tau poilsiui labai reikalinga lova; jam išvirė pietums mėsos* ir kt. Pagal tai galėtume pasakyti ir: *akto nuorašas siunčiamas Jums* arba *akto nuorašas siunčiamas Jums žiniai* (t. y. tam, kad Jūs jį žinotute, kad su juo susipažintute). Iš reikalo gali būti sakoma ir *Jūsų žiniai*, nes tokiais atvejais kilmininkas dažnai yra labai artimas naudininkui; *Jums žinoti* čia ne labai tinka.

199. Departamentas *principiniai* ar *principe* sutinka su Jūsų nusistatymu?

Principiniai čia netinka, nes prieveiksmių iš būdvardžių su priesaga *-inis* dabar paprastai nebesudarinėjame. Viėtininkas *principe* prieveiksmiu irgi netinka. Daug geriau būtų *iš principo*: *departamentas* i š p r i n c i p o *sutinka su Jūsų nusistatymu*, plg. *jis viską darė iš teisybės – nemelavo; iš malonės dabar niekas kitam nieko neduoda; aš viską darau iš reikalo* (dėl to, kad reikia) ir kt. *Iš principo* galima ką sakyti arba daryti taip pat, kaip ir *iš pagrindo* arba *iš pagrindų*, pvz.: *iš pagrindo jis nėra blogas žmogus; dabar viską iš pagrindų naujai pertvarko* ir kt.

200. Ar taisyklingas žodis *virš*?

Žodis *virš* sutrumpėjęs iš *viršumi* arba *viršuje*; pvz., *kregždės skraido viřš ežero* (= ties ežeru) ir kt. Bet vietoje *daugiau kaip*, *per* šis nutrupėlis mūsų kalboje nevartojamas, todėl nevartotini ir posakiai *virš normos*, *virš etatų*, *virš sąmatos*, *virš šimto* ir kt. Savo kalbos pavyzdžiais galime pasakyti: *jis gavo daugiau kaip šimtą* (*per šimtą*) *litų*; *per normą aš negaliu dirbti* ir kt.

Nevartodami šia reikšme *virš*, negalime vartoti ir *viršgamtinis, viršnorminis, viršetatinis* ir kt.: šių žodžių vietoje be didžios sunkenybės galime vartoti *antgamtinis, antnorminis, antetatinis*. Plg. 1936 m. GK 69.

201. *Iš anksto* ar *iš kalno*?

Visai lietuviškas posakis tėra *iš anksto*. *Iš kalno* yra versta iš lenkų *z góry*, ir todėl ši grubi verstinė lenkybė (polonizmas) bendrinėje kalboje nevartotina.

202. *Juozapavičiutė* ar *Juozapavičiūtė*?

Šalia *Juozapāvičius* rašytina *Juozapavičiūtė*. Dėl to plačiau žr. 1935 m. GK 144.

203. Ar reikia dėti kablelį prieš vardą, parašytą po pavardės?

Paprastai vardas yra rašomas prieš pavardę. Bet sąrašuose ar šiaip kur kitur, kur būtinai pirmoje vietoje reikia rašyti pavardę, prieš vardą, po pavardės rašomą, mūsų nuomone, reikėtų dėti kablelį pažy-

mėti tam, kad čia vardas rašomas tik specialiose aplinkybėse, ne taip, kaip paprastai.

204. Kaip rašyti moterų pavardes: *Zubkus – Zubkienė* ar *Zubkuvienė*, *Juška – Juškienė* ar *Juškuvienė*?

Mūsų gyvojoje kalboje moterų pavardėms priesagą *-uvienė* dabar daugiausia linkstama dėti tik tais atvejais, kai atitinkamos vyrų pavardės baigiasi *-čius* arba *-džius*, pvz.: *Puõdžius – Puõdžiuvienė, Salãdžius – Salãdžiuvienė* ir kt. Manytume, kad šiais atsitikimais tą priesagą reikėtų vartoti ir bendrinėje kalboje, todėl šalia *Zubkus, Juška* būtų vartotina tik *Zubkienė, Juškienė*, ne *Zubkuvienė, Juškuvienė*. Plg. dar 1935 m. GK 21.

205. Kaip rašyti klasių žurnaluose: *1937 metai* ar *1937 metų gegužės mėnuo*?

Geriausia rašyti: *1937 metų gegužės mėnuo* arba *1937 metų gegužės mėnesio 15 diena,* sutrumpintai – *1937 m. gegužės 15 d.* arba *1937.V.15.*

206. Kaip teisingiau rašyti: *pristatau mokymo programą* ar *siunčiu* (*prisiunčiu*) *mokymo programą*?

Tai yra du dalykai: *pristatyti* mūsų kalboje pirmiausia reiškia „pribudavoti“, vėliau – „kuriuo nors būdu ką parūpinti, atgabenti, atnešti, atvežti...“ (pvz., visa tai netrukus *pristatyk man į namus*; *pristatyk man 30 centnerių miežių* ir kt.), o *siųsti* tėra tik s e n d e n, s c h i c k e n, п о с ы л а т ь. Dėl *atsiųsti* ir *prisiųsti* žr. 1933 m. GK 62 t.

207. Kaip versti vokiečių žodžius *Radio* ir *Radium*?

Galima versti į *radijas* ir *rãdis, -džio* (plg. *kálcis, kãlis, kãlio druska, nãtris*...).

208. Ar galima sakyti *byloja*?

Galima. Senovėje (pvz., Daukšos) raštų kalboje *bylóti* buvo kaitomas kaip *žinóti* : *bylaũ, -ójau, -óti*. Dabar šis veiksmažodis, sudarytas iš *bylà*, savo kaityba nesiskiria nuo *vagóju, -ójau, -óti*, būtent – *bylóju, -ójau, -óti*.

Bylóti šalia *-bìlti* (*pra-bìlti*) pirmiausia reiškia beveik tą pat, ką ir *sakyti, šnekėti... Byloti* bylinėjimosi reikšme, kaip kad M. Niedermanno redaguojamame žodyne rašoma, bendrinėje kalboje dabar nevartojama.

209. Ar taisyklingas pasakymas: *čia buvo atlikti nauji kasimai*?

Jei čia *kasimas* yra konkrečios, ne veiksminės reikšmės, t. y. jei *kasimas* = *kasamas darbas, kasinys*, tai šis pasakymas gali būti ir taisyklingas. Bet jei čia šis žodis yra veiksminės reikšmės, tai mūsų kalbos palinkimu tą pasakymą geriau būtų kaip kitaip nusakius, pvz.: *čia buvo naujai kasinėjama* ar kt.

210. Kuo skiriasi *aukštis* ir *aukštumas*?

Priesagos *-ja-* daiktavardžiai yra abstrakčios ir konkrečios reikšmės, pvz.: *bẽris* „bėrumas“, *gỹvis, ilgis, karštis, pỹktis, skõnis, stõris, sūris* ir *bė́ris* „bėras arklys“, *gývis* „gyva esybė“, *márgis* „margas jautis, šuo“, *sẽnis* „senas žmogus“, *sū́ris* „Käse“ ir kt. Plg. *kas to gývio gỹvis, kas to sū́rio sūris* (sūrumas)! Daiktavardžiai su priesaga *-umas* daugiausia reiškia gryną abstraktybę, visai abstrakčią daikto ypatybę, pvz.: *neapsakomas jo gerumas, žmogaus protingumas, Dievo tobulumas, nakties šaltumas* ir kt. O daiktavardžiai su priesaga *-ja-* (vn. vd. galūnė *-is*) reiškia ir į konkretybę linkstančią, konkretėjančią ar visai konkrečią daikto ypatybę ir net patį daiktą. Pvz., *šiandien be galo didelis karštis* (= be galo karšta, karštas oras); jo *pỹktis visiems gerai žinomas; jis visai neturi skõnio* (jis nejunta, neatskiria, kas yra skanu); bet: *dėl vandens karštumo tuojau negalėjau maudytis*; *skanumo sriuba labai skani*; *ar tu junti to daikto šaltumą* (tai, kad jis yra šaltas, vok. K a l t s e i n)? Šituo būdu gali būti skiriama, pvz., *plõtis* „ширина (как величина)“ ir *platùmas* „ширина (как качество)“ ir kt. Bet vietomis šis skirtumas yra visai tolydus, blankus, ir todėl daug kas jo dabar visai nejunta.

211. Ar galima sakyti: *geologiškai botaniška studija*?

Galima. Mūsų kalbos palinkimu *geologiškai botaniška* studija gali būti tokia, kurioje kas (pvz., pelkė) aprašoma tiek geologijai, tiek botanikai būdingu būdu.

212. *Malėtų nuovados policijos viršininkas* ar *Malėtų policijos nuovados viršininkas*?

Visų pirma reikia rašyti *Molėtai*, ne *Malėtai*. Vietine tarme po *m*- yra tariamas ilgas *a* su balsio *o* atspalviu, todėl bendrinėje kalboje čia tegali būti rašomas *o*, ne *a*.

Dėl paties klausiamojo posakio gerumo tenka štai ką pasakyti: jei *policijos viršininkas* čia reiškia vieną sudėtinę sąvoką, tokią pat, kaip *vėjinis malūnas, vėjo botagas* (= niekatauškis), tai *policijos* negalime toliau skirti nuo *viršininkas*; bet jei norime pažymėti, kad *Molėtų policijos nuovada* yra tam tikras Molėtų policijai pavestas prižiūrėti plotas (rajonas), tada *policijos* turime dėti po *Molėtų*. Mums atrodo, yra tikslesnis antrasis aiškinimas, būtent: *Molėtų policijos nuovados viršininkas*. Būtų įdomu žinoti, kaip patys policijos žinovai tai aiškina.

213. *Popera, popierius* ar *poperis*?

Bendrinei kalbai mes esame linkę teikti seniausią lytį *põpierius* su ta pačia galūne *-ius*, su kuria sakome ir *inžiniẽrius, sekretõrius, dirèktorius* ir kt. Dvibalsį *ie*, kurio kai kurios tarmės nekirčiuotame skiemenyje nebeskiria, bendrinėje kalboje vis dėlto turime rašyti lygiai taip pat, kaip ir kituose panašiuose slaviškuose skoliniuose, pvz.: *bìlietas, pópiežius* ir kt. *Põpiera* neplačiai vartojama, todėl neteiktina ir bendrinei kalbai.

214. Ar galima sakyti: *gausi ausin, išėjo bažnyčion, karves išginė miškan* ir kt.

Galima. Tai yra mūsų pačių padaras, plačiai rytiečių ir pietiečių aukštaičių vartojamas.

215. Kodėl *upės* mažybinis daiktavardis yra *upelis*?

Mūsų gyvojoje kalboje šalia *ùpės* dar yra vartojamas ir *ùpis, -io*. Iš *upio* pirmiau buvo sudarytas *upelis*, o iš *upės – upelė*. Kai kurios tarmės, mažiau bevartodamos *upį*, šalia *upės* gali turėti dar iš senesnių laikų išlaikiusios *upelį*. Bet plg. *varlė* ir *varliūkštis* šalia *varliūkštė*.

216. Ar geras yra pasakymas *lašai nuo kosulio*?

Geras. Čia žodžiai *nuo kosulio* atsako į klausimą: *kokie yra lašai*? Tos rūšies dar yra pasakymai: *puodynė artì pil̃nio* (= artipil̃nė), *žemė prie molio* (= su priemoliu), *melas per akis, akmuo kaip kumštis* (= kumščio didumo akmuo), *žmogus be galvos* ir kt. Žodžių junginiai *arti pilnio, prie molio, per akis, kaip kumštis* ir *be galvos* žymi tik po vieną kokybinę daikto ypatybę ir todėl visi laikytini pažyminiais. Toks pat pažyminys yra ir *nuo kosulio*. Mūsų dabartinės, net daugiausia

mokyklose vartojamos, sintaksės pasenusiu būdu visai klaidingai ir nevykusiai šituos posakius skaido į atskiras, tarp savęs vidiniu, reikšminiu, santykiu nesusijusias dalis.

217. *Priimti į draugijos narius* ar *draugijos nariu*?

Mūsų kalbos pavyzdžiais pirmasis pasakymas, *priimti į draugijos narius*, gali reikšti „priimti į draugijos narių skaičių (tarpą)“, antrasis – „priimti kaip draugijos narį“. Plg. *tėvai jį leidžia į kunigus; ji įstojo į davatkas* ir *jis mokosi kunigu*; *jis bernu išėjo; žodis žvirbliu išlekia, jaučiu pargrįžta*. Pirmuoju atveju lyg norima pasakyti, kad tėvai jį leidžia į kunigų luomą, t. y. nori jį padaryti vienu to luomo atstovu; kad ji įstojo į davatkų draugę (luomą, t. y. tapo viena tos draugės nare). Antruoju atveju norime pažymėti, kad jo mokymosi tikslas yra kunigavimas, t. y. išsimokęs taps kunigu; kad jis išėjo kaip bernas, už bernᾳ, berno vietoje, t. y. jis išėjo berno darbo dirbti, bernauti. Bet šis skirtumas nebe visur suvokiamas: gyvojoje kalboje ta pačia reikšme yra pasakoma: *jis įšišventė kunigu* ir *jis įšišventė į kunigus*. Taigi, atrodo, galima *įstoti į draugijos narius* ir *įstoti į draugiją nariu*, tik antrasis pasakymas tam tikru atveju yra specifiškesnis, plg. *jis įsirašė* (*įstojo*) į draugiją nariu (paprastu, tikruoju, be sprendžiamojo balso, kandidatu ir kt.).

218. *Iki tos vietos* ar *iki tai vietai*?

Gyvojoje kalboje prielinksnis *iki* (*ligi, liki*) yra vartojamas su kilmininku ir naudininku, taigi abudu pasakymai taisyklingumo yra taisyklingi. Bendrinei kalbai gal teiktinesnis yra *iki* su kilmininku; bet klaida negalima laikyti jo ir su naudininku.

219. *Jai liko apie tūkstantį* ar *apie tūkstantis litų*?

Nors šie abu pasakymai yra kalbos duomenys, vis dėlto bendrinei kalbai teiktinesnis pirmasis, nes *apie* daugiausia vartojamas su galininku.

220. *Šis dokumentas man buvo patiektas* (*pateiktas, pristatytas*) *nuoraše* (*originale*)?

Šio pasakymo taisytini du dalykai: viena, *patiektas* negali būti vartojamas vietoje *pateiktas, pristatytas*, – *patiekti* tereiškia „paruošti, pagaminti, padaryti“; antra, čia visai nelietuviškai yra vietininkas var-

tojamas. Visai lietuviškai galime pasakyti: *šio dokumento man pristatytas nuorašas* (*originalas*).

(Gimtoji kalba, 1937 m., 6 sąs., p. 97–99)

221. Kodėl rašoma *grįžo*, ne *gryžo*?

Grįžo, grįžti rašomas su uodegėliniu („nosiniu“) *į* dėl tos pat priežasties, dėl kurios dabar rašoma ir *drįstù, drį̃sti, tįstù, tį̃sti* ir kt. Plg. *grį̃žti* : *grę̃žti* : *gražýti, grą̃žtas* = *drį̃sti* : *drę̃sù* (šalia *drįstù*) : *drąsùs* = *tį̃sti* : *tę̃sti* : *tąsýti, tąsùs*. *Grįžti* taip santykiauja su *grę̃žti*, kaip *kìlti* su *kélti*, *kìsti* su *keĩsti, liñkti* su *leñkti* ir kt. *Grįžti* yra kilęs iš senesnio **grinžti*, kaip *grę̃žti* iš **grenžti* (iš to ryt. aukšt. *gryšt'*, latvių *griezt*, plg. mūsų *senkù* ir latvių *sieku*, mūsų *penki* ir lat. *pieci*). Kad šitame žodyne seniau prieš *ž* yra buvęs *n*, dabar galime susekti tik lyginimo būdu; iš vieno *grįžti* to visai negalime matyti. Vak. aukštaičiai čia taria tik ilgą *y*: *gryžti*. Jablonskinėje rašyboje šitas ilgumas žymimas labai nevienodai ir prieštaringai: pvz., iš vienos pusės rašoma *kęra, šąla, kyla, šyla* (iš **kenra, *šanla, *kinla, *šinla*), *grę̃žia, tę̃sia* (iš **grenžia, *tensia*), *grą̃ztas* (iš **granžtas*), o iš kitos pusės *drįstù, grįžtù, tįstù* (iš **drinstu, *grinžtu, *tinstu*), nors čia *į* niekur nesantykiauja su *in*, kaip, pvz., žodyje *įspįsti* (iš **inspindti*) šalia *įspindo*. Šitokios priešybės dabartinėje laikinėje rašyboje yra neišaiškinamos ir todėl niekuo nepateisinamos: jas ko greičiausiai reikia pašalinti.

222. *Šulas* ar *stulpas, statinys*?

Tai yra trys įvairūs žodžiai. *Šùlas* yra „Ständer“ (pvz., durų, langų, vartų, kubilų, tvorų, klojimo arba kluono, sienų *šulaĩ*; iš čia ir *šùlė* „bačka“ bei *šulinỹs* (ryt. aukšt. *šulnỹs*, žem. *šùlinė*). *Stulpas* tėra tik „столб, Seule“. *Statinỹs* mūsų kalbos pavyzdžiais gali būti koks nors pastatytas daiktas (plg. *kratinỹs* „sumaišyti šiaudai su šienu), *pirkinỹs* „pirktas daiktas, prekė“, *radinỹs* „rastas daiktas“ ir kt.); todėl žmonės vietomis *statiniaĩs* vadina žabus arba tam tikrus statiniùs pagalius tvorai tverti (= vok. Zaunstaket).

223. 1936 m. GK 16 psl. parašyta *sutarties santoris*. Atrodo, kad šitų žodžių priešdėliai *su-* ir *san-* yra vienos reikšmės, tik dviejų įvairių šnektų. Tad ar jie abu vartotini bendrinėje kalboje?

Tai netiesa: priešdėlis *su-*, kilęs iš senesnio *suo-* (kaip *nu-* iš *nuo-*, pvz., *nu-baigti* ir *núobaigos*), daug kur šalia *san-* yra vartojamas vienoje

ir toje pačioje šnektoje. Pvz., ryt. aukštaičiai šalia *sutartìs* pasako ir *sántarmė*. Taigi bendrinėje kalboje gretiminėms sąvokoms reikšti šalymais gali būti vartojami abu priešdėliai – *su-* ir *san-*. Todėl ir GK redakcija klausiamąjį posakį *sutarties santoris* paliko netaisiusi.

224. Šviesuomenės kalboje dažnai vartojant *nė koks, nė kaip*: *aš su juo neturiu nė kokių reikalų; jis neturi nė kokio turto; jis nė kaip negali įsivaizduoti* ir kt. Ar tai vartotina bendrinėje kalboje?

Vietoje *nė koks* paprasčiau galime pasakyti *jóks*: *aš su juo neturiu jokių reikalų; jis neturi jokio turto*. Vietoje *nė kaip* geriau sakyti *niẽkaip*: *jis niekaip negali įsivaizduoti.*

225. *Budėti* ar *dežuruoti*?

Budéti, bùdi yra savas žodis ir todėl pirmiau vartotinas. Savo reikšme jis visai gali atstoti svetimąjį *dežuruoti.*

226. Ar galima vartoti *rytoj iš ryto*?

Galima. Šalia *vakar iš vakaro, rytoj iš vakaro* gyvojoje kalboje yra sakoma ir *rytoj iš ryto*, pvz.: tu viską *galėsi padaryti rytoj iš ryto* (anksti, nuo pat ryto).

227. *Ministerija, grąžindama susirašinėjimą, praneša* ar *ministerija, grąžinant susirašinėjimą, praneša*?

Jei ministerija pati grąžina susirašinėjimą ir praneša, tai reikia rašyti tik: *ministerija, grąžindama susirašinėjimą, praneša*. Padalyvį *grąžinant* čia galima būtų tik tada vartoti, jei ministerija ką tik praneštų, o susirašinėjimą kas kitas grąžintų.

228. *Jis kaip netinkantis paleistas iš tarnybos* ar *jis kaip netinkamas paleistas iš tarnybos*?

Geriau sakyti: *jis kaip netinkamas* (netinkąs) *atleistas iš tarnybos*. Tą pačią mintį galime nusakyti ir kitaip, pvz.: *jis dėl netinkamumo atleistas iš tarnybos*.

Neveikiamasis dalyvis *netinkamas* čia yra tos pat rūšies, kaip *nedegamas stogas, nedūžtamas indas, neperšlampamas, neplyštamas drabužis* ir kt.

229. Ar galima vartoti *Tamsta* daugiskaitoje?

Galima. Kreipdamiesi į vieną asmenį, paprastai vartojame vie-

naskaitą: *ar Tamsta eisi* (ne *eisite!*) *į miestą*. Kreipdamiesi į kelis asmenis, turime sakyti: ar *Tamstos* (*Jūs*) *girdite, ką jis sako.*

230. Yra manoma, kad lygus lygiam gali ką *siųsti*, o vyresniesiems esą galima tik *pristatyti*. Ar tai yra teisinga?

Mūsų nuomone, šitoks kategorinis skirtumas yra nebūtinas: kokį raštą gali *siųsti* ne tik lygus lygiam, bet ir žemesnysis vyresniajam, nes *siuntimas* tėra tik tam tikras *pristatymo* būdas. Sakysime, pirklys kokios nors medžiagos gali *pristatyti* ne tik kitam pirkliui, savo kolegai, bet ir departamento direktoriui ir net jo šefui – pačiam ministeriui.

Bet tas pat pirklys tą pačią medžiagą kuriuo nors būdu (paštu, traukiniu ir kt.) kalbamiesiems asmenims gali ir *nusiųsti*. Tai skiria ir kitos kalbos: rusai sako послать (посылать) ir представить (представлять), o vokiečiai schicken, senden, abschicken, absenden ir zur stelle schaffen, wohin abliefern. Visai kas kita yra vok. *unterlegen* (kokį nors dalyką vyresnėms instancijoms pranešti, referuoti), rus. представлять, войти с представлением (о чем), докладывать. Čia lietuvių kalboje *pristatyti* visai netinka; jo vietoje reikėtų sakyti *pranešti, referuoti* ar ką kita. Aklai versti iš rusų kalbos čia nedera.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 7 sąs., p. 113–117)

231. Kas per žodžiai yra *paplūdimis* ir *vasarinė*?

Pãplūdimis yra gyvas žvejų žodis. Juo vadina pajūrio vietą tarp kõpų ir prieplaukos, kur ypač pavasarį ir rudenį vandeniu p a p l ū s t a. Dabar šis žodis, išplėtus réikšmę, yra jau ir *pliažo* vietoje vartojamas.

Vasarìnė „vila“ yra naujadaras, sudarytas, matyti, tuo pat būdu, kaip ir *pašarìnė, rãtinė, viralìnė* ir kt. Iš pat pradžios galėjo būti vaizduojamasi *vasarìnė vilà*, kurioje žmonės vãsaroja, vasarą gyvena, praleidžia laiką. Vėliau, atmetus pažymimąjį žodį, galėjo pasilikti sudaiktavardėjęs būdvardis pačios vilos reikšme. Plg. *kūlìnė* „mašina kūliams daryti“, *príešinė* „prieškambarys, priemenė, kamara“, *tárpinė* „Zwischenraum“, *viẽtinė* „sodybos vieta“ ir kt.

Pãplūdimis ir *vasarìnė* mums atrodo gerai sudaryti žodžiai, ir todėl jų vartojimui galime tik pritarti. Jei kas ilgoko *paplūdimio* vietoje galėtų rasti ar sugalvoti kokį kitą trumpesnį žodį, nieko nebūtų galima prieš pasakyti. Pvz., galima būtų nusikalti *príekrantę*. *Vasarinė*

vėl ypačiai gerai tinka vadinamosioms sanatorijoms vadinti, pvz., mokytojų, policijos. Žieminės vilos, žinoma, tuo vardu nevadinsime.

232. *Krizė* ar *krizis*?

Graikų *básis, krísis, thésis, sýntaxis* ir kt. dabar daugiau esame linkę sakyti *bãzė, krìzė, tèzė, siñtaksė*, ne *bazis, krizis, tezis, sintaksis*. Mūsų nuomone, *krìzė*, taip pat *anãlizė, siñtezė, dòzė* reikėtų ir toliau vartoti. Plg. dar 1936 m. GK 57.

233. *Jo Ekscelencija Ponui Respublikos Prezidentui* ar *Jo Ekscelencijai Ponui R. P.*?

Čia *Jo Ekscelencija* yra pažyminys *Ponui Respublikos Prezidentui*, todėl reikia sakyti: *Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui.*

234. *Leidžiu vieną mėnesį atostogų* ar *leidžiu vienam mėnesiui atostogų*?

Gyvojoje kalboje čia yra vartojamas vadinamasis pobūvio galininkas, pvz.: *kelias dienas tave paleis namo*? *Kelias dienas paleido piemenį atostogų; daržan ji kelias minutes teišėjo* ir kt. Plg. Rygiškių Jono L i n k s n i a i i r p r i e l i n k s n i a i, 75 t. Taigi šiais pavyzdžiais visai žmoniškai galime sakyti: *leidžiu vieną mėnesį atostogų*.

Bet gyvojoje žmonių kalboje yra sakoma ir: *aš tik trumpam laikui* (*trumpam*) *buvau išvažiavęs į miestą; ar ilgam* (sc. *laikui*) *šuniui dešra po kaklu*? *Kalėdoms guliau, Velykoms atsikėliau* (t. y. prieš pat Kalėdas susirgau ir tik prieš pačias Velykas pasveikau, Velykų metu jau buvau sveikas) ir kt. Tuo būdu tam tikrais atsitikimais pobūvio galiniñko vietoje negali būti visai pasmerktas ir vadinamasis pobūvio naudiniñkas.

235. Dabar gaminių etiketėse dažnai rašoma: *pagaminta laboratorijoje „Regina“* arba *laboratorijoje „Sanitas“*. Ar ne geriau būtų: *pagaminta „Reginos“* ar *„Sanito“ laboratorijoje*? Juk nerašome *šaldytuvai Pienocentras* arba *sandėlis Lietūkis*.

Aiškus daiktas, čia pavadinimuose daug geriau vartoti vadinamąjį apibrėžties kilmininką: *Šviesos spaustùvė, Baltijos jūra, Švyturio knygynas*, taigi ir *Reginos laboratorija, Aušros gimnazija, Pienocentro užkandinė* ir kt.

Bet raštuose, tur būt, nebegalėsime išvengti ir *apysaka Klaida, dienraštis Liet. Žinios*, šalia *Klaidos apysaka, Liet. Žinių dienraštis* ir kt. Plg. (žem.) *tėvo nabaštikas, ruoplio beržas* ir *tėvas nabaštikas, ruoplis beržas*.

236. Ar galima sakyti: *savo ir savo įpėdinių vardu ant visados atsisako nuo savo teisių į tėvo palikimą*?

Šitas visas pasakymas, išskyrus „*ant visados*“, yra geras. *Ant visados* yra verstinė slavybė ir todėl bendrinei kalbai netinka; jos vietoje būtų galima sakyti *visam*: *jis visam* (sc. *laikui*) *atsisakė nuo savo teisių į tėvo palikimą*; plg. *jis ilgam* (sc. *laikui*) *išvažiavo, aš tik trumpam einu į miestą*. Tuo būdu galėtų būti skiriama: *jis visai atsisakė* ir *jis visam atsisakė*.

Kai kas dar abejoja, kaip reikėtų sakyti: *teisė į palikimą* ar *teisė palikimui*. Mums atrodo, geriau yra: *téisė į palikimą*. Šitą prielinksnį *į* čia gali pateisinti tokie pasakymai: *jis turi prašymą į tave, į Tamstą niekas neturi jokių reikalų* (žem.), *sūnus reiškia pretenzijų į šitą turtą* ir kt.

237. *Pamiršau* ar *užmiršau vardą, akinius*?

Pamiršti ar *užmiršti* abu yra gyvosios kalbos žodžiai ir abu galimi vartoti bendrinėje kalboje.

238. *Apart to* ar *be to* (кроме того)?

Apart yra nereikalinga svetimybė, todėl nevartotina. Lietuvių kalboje tesakytina *be to*: *be to, dar reikės eiti į miestą; jis, be to, dar turi daug reikalų atlikti*.

239. *Kur esi* ar *kame esi*?

Vietomis gyvojoje kalboje dar skiriama: *kur tu eini*? ir *kame tu buvai*? Bet daug kur to nebeskiria – visur čia vartoja *kur*: *kur tu eini*? ir *kur tu buvai*? Bendrinėje kalboje galima tai abejaip sakyti: *kame tu buvai*? ir *kur tu buvai*. Tai nei viena, nei kita nėra klaida.

240. *Savavališkai* ar *sauvališkai*?

Abu geri žodžiai, tik tuo skiriasi, kad *sauvališkai* yra sutrumpintas iš *savavališkai*; plg. *saunorà, -ōros* ir *savanaũdis, -ė*.

241. Ar taisyklingas pasakymas: *valstybinį turtą reikia parduoti iš varžytynių*? Kai kas sako: *varžytynių keliu* ar *varžytynių tvarka*.

Pasakymas *iš varžytynių* yra visai geras: čia jis pažymi būdą, kuriuo yra parduodamas turtas. Plg. *jis viską daro iš pasalų, iš nežinių, iš paskubõs, iš apmaudo; dabar sūrius ir iš knygų* (kaip knygos rodo) *daro; pusininkas dirba žemę iš pusės; iš atydžios* (atsidėjęs, su atsidėjimu) *skaito knygą* ir kt. Todėl pasakymai *varžytynių keliu* arba *varžytynių tvarka* čia nebereikalingi.

242. *Išvardyti* ar *išvardinti*?

Geriau vartoti *išvařdyti, -ija*; plg. *vardas – vařdyti, -ija, korỹs – korýti, -ìja, pelẽ – pelýti, -ìja* (ir *peléti, -ėja*), *rūdìs – rūdýti, -ìja* ir kt. Kalbos duomuo yra ir *išvardinti*.

243. Kas per kalbos dalis yra *reikia*?

Reikia yra veiksmažodinė esamojo laiko lytis: *reĩkia, reikėjo, reikẽs, reikėti*. Tai yra tos pat rūšies žodis, kaip ir *niẽžti, peršti* šalia *niežėti, peršėti*; tarmėse pagal *niežti, peršti* (plg. *ėsti, sérgti, sniẽgti* „sninga“) yra sudaryti naujadarai ir *niežtėti, peršténti*.

244. *Povilas* ar *Paulius*?

Povilas yra paskolintas iš senovės gudų Павьлъ ir dabar žinomas visoje Lietuvoje, o *Paulius* (iš lot. *Paulus*) tik paskutiniu laiku vieno kito inteligento pradėtas vartoti *Povilo* vietoje. Mūsų nuomone, *Paulius* vargu begalės išstumti senąjį *Povilą*; antra vertus, nėra jokio reikalo tai ir daryti.

245. Ką reiškia *panūdo* ir *viešnagė*?

Panűsti, panűstu, panűdau reiškia didžiai įsinorėti, užsigeisti, o *viešnãgė* yra puota, pokylis, svečiavimasis.

246. *Juodvi, jiedvi* ar *jodvi* (iš *jos* + *dvi*)?

Senovinės lytys tėra buvusios *juõdu* (vyr. giminės) ir *jiẽdvi* (mot. giminės). Vėliau, dviskaitai nykstant, pagal *juodu* buvo sudaryta *juodvi*; *jodvi* yra pramanyta lytis. Norintiesiems vartoti patartinos pirmykštės lytys *juodu* ir *jiedvi*.

247. Kodėl vietoje žemaičių *Kartina* rašoma *Kartena*?

Todėl, kad žemaičių tarmėse *e* tam tikrais atvejais (ypač prieš *n*)

yra antriniu būdu paverčiamas į *i*, pvz., *mediga* iš *medega*, *dovina* iš *dovenà* ir kt. Žem. *Kartina*, išversta į bendrinę kalbą, tegali būti tik *Kařtena*; čia yra ta pati priesaga *-ena*, kaip ir žodyje *Utenà* ir kt.

248. Vienas tautos atstovas susirinkime tarp ko kita yra pasakęs: *po to išneštas pageidavimas...* Ar vartotinas toks posakis?

Nevartotinas. Tai yra labai gremėzdiškas ir nelietuviškas pasakymas; jo vietoje galėtume pasakyti: *po to buvo pageidaujama, po to buvo priimtas pageidavimas* ar kaip kitaip panašiai.

249. Ar laikytina klaida *žiūriu per langą* vietoje *žiūriu pro langą*?

Nors gyvojoje ir tautosakinėje kalboje galime sutikti *žiūriu per langą*, vis dėlto *žiūriu pro langą* yra mums būdingesnis posakis: šita reikšme prielinksnis *pro* yra labai plačiai vartojamas ne tik senoviniuose raštuose, bet ir dabartinėje gyvojoje kalboje. K. Būga, duodamas daugybę įvairių prielinksnio *pro* vartosenos pavyzdžių, net yra linkęs manyti, kad dabar daug kas *per* vietoje *pro* sako sekdamas rusų ir lenkų kalbos pavyzdžiais (žr. Kalba ir senovė, 98 psl.). Mums irgi rodos, kad bendrinei kalbai tereikėtų teikti *žiūriu pro langą*.

250. Ar būtinai reikia *girtuokliauti* keisti į *girtuoti* arba *girtauti*?

Tai daryti nėra jokio būtino reikalo: visi šie žodžiai gerai sudaryti ir plačiai žinomi. Veiksmažodžiai *girtuoti* arba *girtauti*, sudaryti iš *girtas*, pirmiausia reiškia girtam (pasigėrusiam) būti, vėliau – girtuokliauti, vok. s a u f e n, rus. пьянствовать. *Girtuokliáuti* yra sudarytas iš *girtuõklis* lygiai taip pat, kaip *padegėliauti* „padegėliu per žmones eiti, važiuoti“, iš *padegėlis, kulikáuti* „su kuliamąja mašina per žmones važiuoti“, iš *kulikas* ir kt., ir reiškia „girtuoklio amatu verstis, girtuokliu būti“. Kad šalia *girtuokliauti* dabar nesakome, pvz., **pakaruokliauti*, tai, matyti, tam žodžiui atsirasti nebuvo jokio reikalo, ir todėl pagal tai negalima smerkti *girtuokliauti*.

(Gimtoji kalba, 1937 m., 9 sąs, p. 152–153)

251. Ar žodis *Vytis* (tautos ženklas) nėra tos pačios kilmės, kaip ir rusų витязь.

Tai yra du įvairios kilmės žodžiai. Rusų витязь per sen. slavų витęзь yra kilęs iš germanų **vitinga-* lygiai tuo pat būdu, kaip rusų князь per sen. slavų къняęзь yra išriedėjęs iš germ. **kuninga-*; iš kiek vėles-

nio germ. šaltinio yra kilęs ir mūsų *kùnigas*. O tuo tarpu mūsiškis *vytis* „karžygio, raitininko“ reikšme tėra pradėtas vartoti Daukanto. Matyti, tam žodžiui sudaryti pavyzdžiu buvo pasiimtas lenkų *pogoń* arba *pogonia*. Lenkų kalboje šis žodis pirmiausia reiškia „vijimąsi“ (plg. *pogonić* „vyti, ginti“); vėliau juo buvo vadinamas ir lietuvių tautos ženklas. Daukantas iš to yra išsivertęs *vytis* (km. *vyčio*).

Dabartinėje bendrinėje kalboje to vertinio veikiausiai nebeišvengsime, tik dabar dažnai vartojamos *vytìs, -iẽs* vietoje gal patogiau būtų vartoti *vỹtis, -čio*: viena, tą lytį jau vartojo pats Daukantas, vėliau amerikiečiai ir kt.; antra, to žodžio kamieną gali pateisinti ir mūsų kalba, pvz., *dýgti* : *dỹgis, gnýbti* : *gnỹbis*, taigi ir *výti* : *vỹtis, -čio*. *Vỹtis, -čio* už *vytìs, -iẽs, vỹtį* (plg. *kliū́ti* : *kliūtìs, -iẽs, kliū̃tį* ir kt.) dar ir tuo yra patogesnis, kad jis mums neprimena *vytìs, -iẽs* „vytinė, virbas“.

252. Dažna organizacija, juridinis asmuo, rašo: „Pranešame, kad *mes* šiandieną gauname...“ Ar teisingai čia vartojamas *mes*? Jei teisingai, tai kaip reikia suprasti veiksnį: ar *mes* – tai N. N. Akc. B-vė, ar *mes* – raštą pasirašę asmenys?

Jei kurios organizacijos ar bendrovės kalbamieji pranešėjai yra tos organizacijos ar bendrovės atstõvai, įgaliotiniai ar valdybos nariai, kurie turi teisę veikti visos organizacijos ar bendrovės vardu, tai jie gali savo pranešimuose rašyti ir *mes pranešame*. Prieš tai kalbos atžvilgiu nieko negalime pasakyti. Bet šiuo atveju tas pranešimas turi būti taip suredaguotas, kad skaitančiajam būtų aišku, kas yra pranešėjai ir pasirašantieji asmenys. Kur tai ne visai aišku, geriau būtų rašyti: *N. N. Akc. B-vė praneša, kad ji šiandien gavo, kad ji yra gavusi* ar *kad jos vardu yra gauta...*

(Gimtoji kalba, 1937 m., nr. 10, p. 166–168)

253. Ar reikia dėti tašką po *Kariuomenės Vadui* antraštiniame posakyje *Kariuomenės Vadui Raportas* (šis paskutinis žodis paprastai esti rašomas kitoje eilutėje)?

Čia taško prieš *Raportas* nereikia dėti, nes žodžiais *Kariuomenės Vadui* pasakome tik, kam skiriamas *Raportas*.

254. Kaip rašyti: *§ 2 ir 3* ar *§§ 2 ir 3*?

Geriau rašyti *§§ 2 ir 3*, nes ženklu *§* paprastai žymime vieną, o *§§* du ar daugiau paragrãfų.

255. Daug kas šiaip parašo: *numetus ant anglių popiergalį, šis tuojau suliepsnodavo ir sudegdavo*. Ar tai taisyklinga?

Tai yra nevykęs sakinys: remiantis kitais tolygiais pavyzdžiais, įvardžiu *šis* galima ir ką kita suprasti, nebūtinai *popiergalį*. Plg. *pastačius namus, tuojau bus galima įsikurti; iškūlus javus, bus galima ir pasilsėti* ir kt. Visai įmanomai kalbamąjį sakinį galime šiaip nusakyti: *ant anglių numestas, popiergalis tuojau suliepsnodavo ir sudegdavo*.

256. Daug kas dabar sako: *skanaus apetito, linkiu saldžių sapnų*. Ar tai gerai?

Tai veikiausiai yra jau „inteligentiškos" kalbos padariniai. Gyvojoje žmonių kalboje tam reikalui paprastai yra sakoma: *skalsa!, skalsink, sotink, Dieve!, saldaus miego!, saldžiai miegok!* ir kt. Bet neuitina ir *skanaus apetito!, saldžių sapnų!,* t. y. linkiu skanaus apetito, kad tu skaniai, su apetitu valgytum, kad saldžius sapnus sapnuotum ir kt. Dar plg. *laimingos kelionės!, linksmų švenčių!* ir kt.

257. Ar tikrai apsimoka *pliažą* versti *paplūdimiu*, nes šis žodis ne tik žvejų, bet ir kitų yra vartojamas tai vietai vadinti, kuri pavasarį ar kitu metų laiku paplūsta vandeniu, o *pliažu* yra įprasta vadinti tą priekrantę, kur maudosi?

Kas žvejams yra vandeniu paplūstamoji pajūrio vieta, tas Palangos vāsarotojams kaip tik yra *pliažas*, t. y. ta priekrantė, kurioje jie maudosi ar išsimaudę ilsisi, vaikšto ar ką kita daro. Prancūzams *plage* irgi yra tik plokščia jūros pakrantė, krantas, pajūris, vėliau jūrinė maudykla, maudymosi vieta. Dėl vaizdingumo mums *pliažas* tiek tėra vaizdingas, kiek ir *abažūras, absùrdas, blėkà, bliūdas, kaldrà, peròna, sòsas, šriùbas* ir kt. vietoje *gaūbtas, nesąmonė, skárda, dubuõ, añtklodė, príestotis, pãdažas, sráigtas*. Jeigu mes visi pradėtume vartoti *pāplūdimį*, tai jis mums irgi pasidarytų geras ir įmanomas. Dėl kliuvimo *pliažas* niekam nekliūva – dėl to sutinkame su klausėju; bet savo šaknimi jis mums nėra ir vaizdingas, tiesiog nieko nesako. O *pāplūdimis* (ar *paplūdimỹs*) bent reiškia tą pajūrio dalį, kuria, paplūdusiam vandeniui nusekus, galima ir pasivaikščioti, ir pailsėti. Taigi to žodžio reikšmė nėra visai dirbtinu būdu plečiama. Viena, ką jam galima prikišti, tai jo ilgumas: čia trumpesnis žodis gal būtų kiek patogesnis. Bet tai nėra per didelis jo trūkumas. Norint tam pačiam reikalui galima vartoti ir *príekrantė*.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 1 sąs., p. 8–12)

258. Ar geri pasakymai: *jei šis kuponas būtų pamestas, Bankas nesiima jokios atsakomybės už pasėkas* arba *jei šį kuponą pamesite, Bankas už pasėkas neatsako*?

Geriau būtų tai trumpiau ir aiškiau nusakius: *kuponą pametus, už pasekmes* (arba *už šio kupono pametimą*) *Bankas neatsako.*

259. Ką iš tikrųjų reiškia b ū k l ė ir kuo ji skiriasi nuo *būvis, padėjimas* ir *stovis*?

Bū́klė (ir *būklẽ, -ẽs, bū̃klę*) visų pirma yra „gyvenimas, amžius, namai, gyvenamoji arba būtoji, gyventoji vieta, sodyba“, taip pat ir „būvis, padėjimas“, pvz.: kas netur dvasios šventosios, netur b ū k l ė s amžinosios (Kniga Nobaznistes, 153 psl.); su juo turim vis, ko privalom toje b ū k l ė j e mūsų (Summa arba Trumpas iszguldimas Ewangeliv... 86); mano b ū k l ė s (amžiaus) žmonės jau baigia mirti (Salamiestis); dabar jo b ū k l ė Vilniuje (Kalesninkai); eik šen, parodysiu mūsų b ū k l ę: štai šitoj vietoj stovėjo svirnas, o ten klojimas (Alytus); jo b ū k l ė (gyv. vieta, trobos) ten visai menka (Leipalingis); tokioj b ū k l ė j (padėjime) aš visai kitaip pasielgčiau (Kupiškis) ir kt.

Iš šių pavyzdžių matyti, kad *būklės* esama bent kelių įvairių reikšmių. Bendrinėje kalboje J. Jablonskis savo laiku (žr. Pareiga ir tiesumas, 1924 m., 35 psl.) mėgino šį žodį iš ryt. aukštaičių tarmių vartoti tik būviui, padėjimui (Lage, положение) reikšti, bet didelio pasisekimo neturėjo: viena, tur būt, dėl to, kad tas žodis „padėjimo“ reikšme yra visai neplačiai vartojamas; antra, tam nemaža gal kliudė ir priesaga *-klė*, kuri daug kur yra linkstama vartoti konkrečiam, atskiram daiktui žymėti, pvz., *duõklė, gerklẽ, kárklės, mìnklė* „tešla“, *rieklės, spróklė* (ir *sprõklė, sproklẽ*) „įsprogimas, žiemospirgis“, *žìrklės* ir kt.

Dabar daug kas *būklės* „Lage, положение“ vietoje vartoja *bū̃vis, padėjìmas* ir *padėtìs*. Iš gyvosios kalbos pirmieji du pavyzdžiai ta reikšme yra gerai pažįstami, pvz.: tokiam b ū v y aš nebūčiau; pateko tokian b ū v i n, ir pabiuro vaikas; ten jo nekoks b ū v i s; jis atsidūrė labai blogame p a d ė j i m e; jo p a d ė j i m a s nepavydėtinas; tavo p a d ė j i m e aš visai kitaip padaryčiau; blogas p a d ė j i m a s ir gerą žmogų išveda iš kelio. *Padėtis* iš gyvosios kalbos yra žinoma tik „pādėlio, padedamosios vietos, padėjimo“ reikšme. Tačiau formaliai

ir reikšmiškai *padėtìs* taip gali santykiauti su *padėjimas*, kaip *apgautìs, įtartìs, klotìs* „sėkmė, pasisekimas“, *patartìs* su *apgavimas, įtarimas, klojimas, patarimas* ir kt. Taigi, atrodo, be didelio vargo reikiant būtų galima *pãdėtį* ir *padėjìmo* „Lage, положение“ vietoje vartoti, juo labiau, kad šis žodis yra trumpesnis, parankesnis ir tinkamesnis.

Pagaliau, mūsų spaudos kalboje šia reikšme dar yra vartojamas ir *stõvis*. Šis žodis dėl darybos yra gerai sudarytas, plg. *bū́ti* : *bū̃vis, piáuti* : *piū̃vis, stóti* : *stõvis* ir kt. Be to, jis „luomo“ reikšme jau buvo ir Sirvydo vartojamas. Bet „būviui, padėjimui“ reikšti jis ne labai tinka: juo daug geriau galime žymėti tai, ką vokiečiai vadina Zustand, rusai состояние. Ir LKD Terminologijos Sekcija kaip tik šia reikšme yra nutarusi šį žodį teikti filosofijos reikalams.

Tuo būdu, remdamiesi kalbos duomenimis, Lage, положение galėtume vadinti *būkle, būviu, padėjimu* ir *padėtimi*. Bet kadangi, kaip jau buvo sakyta, *būklės* „Lage, положение“ daug kas dėl minėtosios priežasties vėngte vėngia, o *būvis* jau yra bendrinėje kalboje plačiai įsigalėjęs „Existenz, Dasein, быть, существование“ réikšme (plg. *kova dėl būvio*), tad Lage, положение belieka vadinti *padėjimu* arba *padėtimi*. Dėl patogumo terminu yra gal teiktinesnis pastarasis, pvz.: mūsų ekonominė padėtis jau yra pagerėjusi; savo laiku buvo paskelbta karo padėtis ir kt.

260. Ar nereikėtų skirti *bažnyčią* (pastatą, šventovę) nuo *Bažnyčios* (tikinčiųjų bendruomenės)?

Tai reikia skirti visų pirma reikšmės sumetimais: rašydami *Lietuvių Mokytojų Sąjunga, Krikščionių Demokratų Partija, Lietuvių Rašytojų Draugija* ir kitus panašius pavadinimus didžiosiomis raidėmis, taip pat ir tikrinį tikinčiųjų bendruomenės pavadinimą turime tuo pat būdu rašyti. Antra vertus, tai yra ir praktiška; pvz., rašydami *ispanai griauna bažnyčią* ir *ispanai griauna Bažnyčią*, tuojau lengvai galime atskirti, kad pirmuoju atveju ispanai griauna bažnyčią pastatą, o antruoju bažnyčią bendruomenę. Bet ši priemonė kalbamosioms reikšmėms skirti nėra visuotinė: gali būti ir tarpinių atvejų; pvz., griaunant bažnyčių pastatus, galima nemaža sumenkinti ir bažnyčią bendruomenę. Arba štai kun. X gali nusipelnyti *Bažnyčiai* ne tik savo gryna idėjine veikla, bet ir medžiagìniais rūpesčiais (lėšomis, rinklia-

vomis, labdara ar kitokiais būdais) daug prisidėdamas prie pačios šventovės (bažnyčios pastato) statymo ar taisymo.

261. Ar gali būti agentūra to pašto, kurio pasaulyje visai nėra? Sakoma: *Pabaisko pašto agentūra* ir kt. Kurgi tas Pabaisko paštas? Iš tikrųjų tai yra ne Pabaisko pašto, bet Ukmergės pašto agentūra, tik Pabaiske.

Čia klausėjo yra labai sąmoningai pastebėta. Tik kyla klausimas, kas čia yra sudėtinė sąvoka: *Pabaisko paštas* ar *pašto agentūra* (plg. *vėjo malūnas* ir kt.)? Jei *pašto agentūra* čia prijungtine (koordinuotine) žodžių grupe reiškia sudėtinę sąvoką, t. y. tik tam tikrą viso Lietuvos pašto dalinį, tada pasakymas *Pabaisko pašto agentūra* yra visai niekuo nedėtas. Ir taip iš tikrųjų yra mūsų pašto skiriama: pašto įstaigos, pašto agentūros ir pašto punktai.

262. Kas yra geriau: *bibliotekininkas* ar *bibliotekorius*?

Aišku, mums daug patogesnis ir įmanomesnis yra savos darybos *bibliotekininkas* (kuris rūpinasi biblioteka, ją tvarko, prižiūri), negu gryna svetimybė *bibliotekorius*, kaip *dūdõrius, pypkõrius* ir kt. *Bibliotekoriaus* netenka jungti su *sekretõriumi, lèktoriumi, profèsoriumi* ir kt., nes šių žodžių pagrindinės lytys (kaip *biblioteka*) mūsų kalboje skyrium nevartojamos. Plg. dar 1936 m. GK 91.

263. Ar ne taisyklingesnė už *laivininkystę* būtų *laivuõklė*? Juk *laivininkỹstė* reiškia ypačią asmens būtį, luomą, verslą (plg. *mergỹstė, kunigỹstė, karalỹstė*...), o *laivuõklė* „Schifffahrt, Navigation, судоходство, судоходный промысел“, kilusi iš *laivúoti* (plg. *medžiõklė* iš *medžióti* ir kt.), reiškia su asmeniu nesusijusį, objektyvų darbą, verslą, pramonę.

Dėl galėjimo *laivuõklė* yra galima; be *medžiõklės*, ją dar galėtų paremti ir kvėdarniškių žemaičių *žvėjõklė* „žvejà, žvejyba“. Tik visa bėda, kad priesagą *-uoklė* vis mažiau ir mažiau belinkstama vartoti tokiems dalykams žymėti. Mūsų nuomone, šalia *karýba* (kariuomenės kalboje jau įsigalėjęs Daukanto žodis), *kelýba* „Verkehr“ (geografijos terminas), *prekýba, žvejýba* (gyvas žodis!) ir kt. be jokios sunkenybės galėtume vartoti ir *laivýba* laivininkystės vietoje: tai būtų trumpesnis ir reikšmingesnis žodis.

264. Kaip rašyti: *spalio* ar *spalių* mėnuo?

Gyvojoje kalboje yra ir viena ir kita. Bet kadangi visi kiti mėnesių pavadinimai yra vienaskaitoje vartojami, tai ir *spãlis* pirmiausia yra vartotinas vienaskaitoje. Toliau žr. 1936 m. GK 37 t.

265. *Akiratis* ar *akyratis*?

Nors žmonių kalboje yra sakoma *akìmirka* ir *akýmirka, akìplėša* ir *akýplėša, akìplotas* ir *akýplotas, akìvaizda* ir *akývaizda* ir kt., bendrinėje kalboje vis dėlto geriau vartoti *akìmirka, akìplėša, akìplotas, akìvaizda*, taigi ir *akiratis*, ne *akýratis*: viena, jungiamasis balsis *-i-* šiokiais atvejais yra aukštaičių plačiau vartojamas, o *-y-* daugiau sutinkamas žemaičių tarmėse; antra, jungiamasis šios rūšies sudėtinių žodžių balsis *-i-* yra drauge ir pirmosios sudaromosios dalies kamiengalis, plg. *akì-s* : *akì-mirka, naktì-s* : *naktì-balda, viršù-s* : *viršù-kalnė* ir kt.

266. *Prašau Tamstos įsakymo* ar *prašau Tamstą įsakyti, kad padarytų...*?

Iš gyvosios kalbos, daugiausia iš ryt. aukštaičių tarmių, bendrinėje kalboje linkstama sakyti: *Jonas prašė Petrą pinigų, ligonis prašo kunigo* (t. y. kad jam kunigą parvežtų) ir kt. Taigi ir čia turėtume sakyti: *prašau Tamstą įsakymo* arba *prašau Tamstą įsakyti*. Pirmuoju atveju prašomasis prašančiajam gali žodžiu ar raštu duoti į s a k y m ą kaip atskirą, jau iš anksto formuluotą dalyką, o antruoju jis prašomas tik tiesiog į s a k o. Kadangi įstaigose daugiausia tenka turėti reikalo su tiesioginiais įsakymais, tad reikėtų dažniau tam reikalui vartoti ir tiesioginius posakius, būtent: *prašau Tamstą įsakyti* ir kt.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 2 sąs., p. 23)

267. Kaip reikia rašyti: *iškyla* ar *iškila*?

Bendrinėje kalboje šalia *iškilùs, iškìlti* vartotina *ìškyla*, ne *iškila*. Plg. *pérskyra, pusiáusvyra, sąnkrytos, prómūša, įvoda*, taip pat *ãtkrytis, ãtskyris, pókylis, pótvynis, sąjūdis, sántykis* ir kt. Plg. dar K. Būga, Kalba ir senovė, 44 ir 110 psl.

268. Kaip kirčiuotina *Aldona*?

Šis žodis taisyklingai tegali būti kirčiuojamas kaip *Elžbietà, -iẽtos, Ulijonà, -õnos* ir kt., būtent – *Aldonà, -õnos*. Daugelio dabar kirčiuojamoji *Aldòna* ir *Aldõna* mūsų kalbai yra visai svetima.

269. Kaip geriau: *vaduotis* ar *vadovautis* įstatymais?

Ir vienas, ir kitas žodis yra geras: pirmasis yra sudarytas iš *vãdas*, antrasis iš *vadõvas*. Bet dabar, rodos, dažniau yra vartojama *vadováutis*, ne *vadúotis*. Be to, šis pastarasis reiškia dar ir „sau ką vaduoti, išvaduoti".

270. Kaip geriau sakyti: *susirinko didelė minia žmonių, norėjusių pamatyti iškilmes* ar *susirinko didelė žmonių, norėjusių pamatyti iškilmes, minia*?

Įmanomas tėra tik pirmasis sakinys, nes jame žodžių grupė *minia žmonių* (plg. *puodynė pieno, pūras kviečių* ir kt.) yra neišskaidyta. Antra vertus, tam tikras pažymininis žodis, aiškinamas visu šalutiniu sakiniu, nebūtinai visados turi būti prieš pažymimąjį žodį; pvz., reikiant mūsų kalboje gali būti ir šiaip pasakoma: *prašau man atsiųsti nuorašą pardavimo akto, kurį vakar patvirtino notaras,* arba tiesiog: *prašau man atsiųsti vakar notaro patvirtinto pardavimo akto nuorašą.*

(Gimtoji kalba, 1938 m., 3 sąs., p. 40–43)

271. Kodėl *sukaktuvės* dažnai keičiamos į *sukaktį*?

Sukaktùvės yra senas žodis, pažįstamas jau Daukšos ir kitų. *Sukaktìs* sutinkama tik vėlyvesniais laikais (pvz., Ivinskio ir Daukanto raštuose, taip pat apie Veliuoną ir kt.) ir yra tos pat rūšies kaip *apgautìs* „apgavimas", *išpažintìs, įtartìs* „įtarimas" (Valančiaus žodis), *paspirtìs* „parama", *sutartìs* ir kt., todėl prieš jos darybą nieko negalima pasakyti. Bet *sukaktùvės* vis dėlto daugiau lygintinos su kitais priesagos *-tuvė-* daiktavardžiais, kuriais žymime iškilmes, šventes ar šiaip kokias apeigas, pvz., *įkurtùvės, išleistùvės, koštùvės* „laikas, kuriuo alus košiamas; tebekošiamo alaus gertuvės", *láidotuvės, nuduotùvės* „šliūbas" (Daukšos žodis), *pabaigtùvės, skerstùvės, užgertùvės, žiedotùvės* ir kt. Todėl nėra jokio pagrindo gerų *sukaktuvių* vengti ir jų vietoje vartoti tik *sukaktį*. Priešingai, reikšmės atžvilgiu tuos žodžius būtų galima net skirti: *sukaktuvės* galėtų būti vartojamos *sukakties* (sukakimo) šventei arba šiaip kokiam apeiginiam laikui reikšti, plg. *sutartùvės* ir *sutartìs*.

272. Ar būtinai reikia skirti *per daug* nuo *perdaug*, kaip kad Rygiškių Jono gramatikoje yra daroma?

Tai yra įvairios reikšmės posakiai, ir todėl jie gali būti dvejaip rašomi, būtent: *per daug* (= per daugelį) *metų jis išsimokėjo visas skolas* ir *jis perdaug geras* (= per geras); plg. *už pérnai* (= už pernykščius metus) *mokesčių dar nemokėjo* ir *ùžpernai* (arba *užpérnai*) *tuo metu buvo labai sunku* ir kt.

273. *Jezuitas* ar *jėzuitas*?

Kadangi rašome *Jėzus*, tad turime rašyti ir *jėzuitas*, ne *jezuitas*. Žr. dar 1933 m. GK 11.

274. *Nacionalizmas, socializmas* ar *nacijonalizmas, socijalizmas*?

Mūsų gyvoji kalba dažniausiai vengia vadinamojo sambalsio, arba hiato (dviejų gretimųjų balsių tarimo skyrium). Pvz., vietoje *įẽjo, suėdė, apìarė* ir kt. daug kur sakome: *įjėjo, suvėdė, àparė* ar *apierė*. Taip pat visi tariame *amonijakas, komedijantas, milijonas* (ne *milionas*). Bet šiaipjau svetimybes lig šiol daugiausia esame rašę be įterptinio joto: *biologija, periodas, radiofonas, socialistas* ir kt. Tik vienas kitas laikraštis (pvz., N. Romuva) ar šiaip atskiras autorius čia nuosekliau vartoja *j*.

Mūsų nuomone, ligi dabartinė rašyba tebėra nesutvarkyta, reikėtų rašyti senoviškai – be *j*, nors visai nuosekliai ir šiuo atveju nebus galima išsiversti; pvz., ir pats J. Jablonskis yra rašęs *milijonas* ir kt. Todėl mokiniams, čia kartais iš gyvosios kalbos parašantiems *j*, nereikėtų būti perdaug griežtiems.

275. *Pozitivizmas* ar *pozityvizmas*?

Šalia *natūrà* rašome *natūralus, natūralizmas* ir kt., todėl ir šalia *konstruktyvùs, pozityvùs*, atrodo, būtų geriau rašyti *konstruktyvizmas, pozityvizmas*, ne *konstruktivizmas, pozitivizmas*. Plg. dar *lyrà* ir *lỹrika* ir kt.

276. Š. m. GK 21 ir 22 psl. yra rašoma *Visgirda, Vidgirių k.*, o J. Jablonskio gramatikoje yra *Puzdešris, Vizgirda*. Kaip tad turi būti iš tikrųjų?

J. Jablonskio (R. Jono) gramatikoje (237 psl.) dėl tikrinių vardų rašymo yra šiaip pasakyta: „Tikriniai daiktavardžiai... rašomi iš garsų – taip, kaip jie yra kame tariami“. Bet po to tuojau pridėta: „Iš kilmės rašomi kartais tiktai kurie-ne-kurie vardai: *Išdagai, Ožkinė, Ožka-*

baliai, Sausbaliai". Taigi paskutinysis pasakymas iš dalies lyg neigia pirmąjį: jeigu pradžioje yra pasakyta reikiant rašyti *Puzdešris, Vizgirda, Oškabaliai, Oškinė*, tai kaip k a r t a i s begali būti iš kilmės dar rašoma *Ožkabaliai, Ožkinė*? Antra vertus, *Vizgirdos, Vidgirių, Juodkalnių* ir kt. negalime atskirti nuo *Vis-kanto, Vis-manto, Vidugirių, juodalksnio, juodbruvio* ir kt., tad šių žodžių reikšmė nėra neaiški rašantiesiems. Todėl M. Jurkyno GK ne be pagrindo yra parašyta *Visgirda, Vidgirių k.* Taip, rodos, bus rašoma ir pavardžių bei vietovardžių žodynuose.

277. Ar būtinai reikia skirti, pvz., *atstovauja organizaciją* nuo *atstovauja idėjai, nuomonei*?

Tai nėra būtino reikalo daryti: jeigu galima būti kurios idėjos, nuomonės ir organizacijos atstovu, tai, atrodo, reikiant galima joms ir atstovauti. Plg. *aš jam tarnauju*, t. y. aš esu jam (jo) tarnas, *jis atstovauja* visam kraštui, t. y. jis yra visam kraštui (viso krašto) atstovas ir kt.

278. Kaip rašyti: *uždavinį spręskite šiuo planu* ar *pagal šį planą*?

Ir vienas ir kitas posakis gali būti pateisintas ir todėl vartotinas. Plg. *viską darė šia sutartimi* (tuo sutarimu, jo paliepimu) ir *pagal sutartį, senu papročiu* ir *pagal seną paprotį* (taip dažnai rašo Valančius ir kt.), *brenda pakraščiu* ir *pagal kraštą* ir kt.

279. *Lydyti* ar *lydinti* auksą?

Mūsų kalboje yra sakoma *lýdyti* ir *lýdinti* (grietinę, taukus). Tai yra tokia pat grutė (pora), kaip *dalýti* ir *dalìnti, grasýti* ir *grasìnti, grūdyti* ir *grūdinti, kìrkyti* ir *kìrkinti, mókyti* ir *mokìnti, siūdyti* ir *siūdinti* ir kt. Dabartinėje bendrinėje kalboje tos rūšies veiksmažodžius nevienodai linkstama vartoti, pvz., *dalýti, mókyti,* bet *grūdinti, siūdinti* ir kt. Toliau žr. 1936 m. GK 94 t. Šalia to gal bendrinėje kalboje pirmiau reikėtų vartoti *lýdyti* (kaip *pykdyti, plukdyti* ir kt.); bet negalime smerkti ir *lydinti* „daryti, kad kas lytų, sulytų (t. y. susilietų)".

280. *Geležies dirbinių* ar *išdirbinių fabrikas*?

Su priesaga *-inys* paprastai tėra sudaromi daiktavardžiai iš neprieš-dėlėtų veiksmažodžių, plg. *kasinỹs* „kelvietė" : *kàsti, kirtinỹs* „nukirstas miškas" : *kìrsti, likinỹs* „liekana" : *lìkti, pirkinỹs* „perkamas daiktas, prekė" : *pìrkti, plėšinỹs* „dirvonas" : *plėšti, radinỹs* : *rasti* ir kt.

Todėl ir *išdirbinio* vietoje mūsų kalboje tereikia vartoti tik *dirbinỹs, dìrbinio*.

281. Kuo pakeistini *klijai*?

Senoviniuose raštuose *klijų* vietoje yra vartojami *lipikai*, bet dabartinei bendrinei kalbai tai ne labai tinka, nes priesaga *-ikas* paprastai turi tą pačią arba bent artimą reikšmę, kaip *-ėjas*, plg. *nešikas* ir *nešėjas* ir kt. Norint būtų galima vartoti *lipai*, kurie vienur kitur jau sutinkami.

282. *Kuo daugiausia* ar *ko daugiausia*?

Abu posakiai gyvosios kalbos duomenys, bet bendrinei kalbai pirmiau teiktinas antrasis – *ko daugiausia*: viena, tai jau yra plačiai pačioje gyvojoje kalboje, net pačių vak. aukštaičių, vartojama; antra, čia vn. kilmininkas *ko* gerai dera prie *visų*: *visų daugiausia, visų geriausias* ir kt. Žemaičių *visų geriausis* bendrinėje kalboje, rodos, veik nevartojamas.

283. Ar taisyklinga yra *sutartis* šalia *sąmonė, sąžinė, santykis* ir kt.?

Taisyklinga. Viena, tai yra gyvosios žmonių kalbos žodis, tos pat rūšies, kaip *įtartìs* „įtarimas“, *nuotartìs* ir kt.; antra, priešdėliai *su-* (iš **suo-*, kaip *nu-* iš *nuo-*, plg. *nubaĩgti* ir *núobaigos*) ir *są-, san-, sam-* yra įvairios kilmės, nors jų reikšmės yra suartėjusios, plg. *sutartìs* ir *sántarmė* „sutarimas, sutikimas, vienybė“.

284. Ar galima vartoti *visgi*?

Galima. Tai yra ne kas kita, kaip dalelyte *gi* sustiprintas *vis*, plg. *ar̃gi, bètgi, taĩgi, vìsgi*. Šalia to gali būti vartojama ir *vis dėlto, dėltõ, tačiau* ir kt. Plg. dar Būga, Kalba ir senovė, 29.

285. *Ieškas* ar *ieškinys*?

Ir vienas ir kitas yra geras žodis, pagrečiui tam pačiam reikalui priimtas dar senosios Terminologijos Komisijos, žr. A. Vireliūno Įvardai, 16 psl. Kuris iš jų geriau tinka, turėtų patys teisininkai nuspręsti ir pradėti vieną iš jų nuosekliai vartoti. Tai irgi rodo, kad teisiniai terminai yra tuojau tvarkytini.

286. *Rašytiniai* ar *raštiški* įrodymai?

Raštiškas įrodymas mūsų kalbos pavyzdžiais gali būti toks, kaip

rašto, savo ypatybėmis panašus į raštą. O tuo tarpu čia kaip tik norima pasakyti, kad įrodymas yra rašytas, raštu, ne žodžiu pateiktas. Todėl geriau sakyti: *raštìnis* (*rašýtinis*) ir *žodìnis* įrodymas.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 5 sąs., p. 71–74)

287. Įstatyminėje kalboje vartojama *pasenėjimas, įsisenėjimas* ir *senatis* rusų давность reikšme. Kuris iš tų žodžių geriau tinka?

Pirmieji du žodžiai, *pasenėjimas* ir *įsisenėjimas*, yra skirtingos reikšmės, plg. jis jau visai *pasenėjo* (pasidarė senas), bet: jo liga jau *įsisenėjusi* (jau seniai prasidėjusi, įsigalėjusi, jis jau seniai ta liga serga ir vis nepagyja) ir jo *pasenėjimas* jau atsiliepia darbe, ligos *įsisenėjimas* kartais yra labai pavojingas. Tuo būdu galime kalbėti ir apie teisių *įsisenėjimą*: jam šis turtas atiteko *iš įsisenėjimo* (pagal įsisenėjimą), jis savo turtą yra įgijęs *įsisenėjimo téise* (būdu) ir kt. Be to, tam pačiam reikalui dar yra ir naujadaras *senatìs* (plg. *per ìlgatį* „по давности“).

288. Ar galima sakyti: jis savo turtą *mirties atsitikimu* sutvarkė taip...?

Mes paprastai sakome: *šituo atsitikimu* aš tau niekuo negaliu padėti; *tokiais atsitikimais* reikia būti atsargesniam; *pavojaus metu* žmogus dažnai visai nustoja proto ir kt. Bet šalia to yra sakoma ir: jis *mirdamas* (*prieš mirdamas, numatydamas savo mirtį...*) sutvarkė visą turtą; tėvas savo turtą valdė visą gyvenimą, ir tik *mirdamas* jį užrašė savo vaikams. Šie paskutinieji pasakymai paprastesni, todėl galėtų tikti ir teisės kalbai. Visai specialiai būtų dar galima ir šiaip pasakyti: *mirties atveju* (*mirties atsitikimu,* в случае смерти, mirdamas) ir *mirties atvejui* (*mirties atsitikimui,* на случай смерти, pvz., vieną kitą šimtinę reikia turėti ir *mirties atvejui, atsitikimui* arba tiesiog *mirčiai*).

289. Ar yra geras sakinys *jis laiko mane gẽru* šalia *jis padarė mane laimingą*?

Abu šie sakiniai yra geri ir vartotini. *Jis laiko geru* reiškia: jis taria, kad aš esu geras, kad aš jo manymu esu geras, kad aš jam esu geras. O *jis padarė mane laimingą* rodo, kad iš vieno būvio aš esu perkeltas į kitą, t. y. iš nelaimingo aš jo pastangomis esu pasidaręs laimingas. Be to, gyvojoje kalboje yra sakoma ir šiaip: piemenys visą naktį *laikė* arklius *supančiotus*; šitą arklį reikia lauke *laikyti pririštą* (pririšus),

nes jis tuojau nudumia į vasarojų; bet: tu manęs *kvailiu* (= per kvailį, už kvailį) *nelaikyk*.

290. Ką pirmiau rašyti – vardą ar pavardę? Pvz., *Jonas, Prano sūnus, Jonaitis* ar *Jonaitis Jonas, Prano sūnus*?

Geriau yra vardą rašyti greta pavardės, būtent: *Jonas Jonaitis, Prano sūnus, 30 metų* arba *Jonaitis, Jonas, Prano sūnus, 30 metų*.

291. *Raseinių apskrities, Kelmės valsčiaus, Degučių kaimo* ar *Kelmės valsčiaus, Degučių kaimo, Raseinių apskrities* gyventojas?

Galima rašyti vienaip ir kitaip: tai priklauso nuo to, ką mes norime pirmiau pažymėti – smulkesnį ar stambesnį vietos pavadinimą. Mūsų žodžių tvarka sakinyje šiuo atžvilgiu yra laisva.

292. Kuo skiriasi *keleivis* nuo *pakeleivio*?

Keleivis yra tas, kuris keliauja, keliauninkas, Reisender, o *pakeleivių* paprastai suprantamas pakelingas, nuo kelionės pavargęs, prieglobsčio reikalingas žmogus. Dėl to ir žmonių yra sakoma: *pakeleivį* (arba *pakeleivingą žmogų*) į savo namus priimk. Kuršaičiui *pakeleivis* yra ir „piligrimas, keliautojas“.

293. Dabar dažnai tenka girdėti sakant: *pamokėjome už vežimą 5 litus*?

Tai yra netikęs dalykas: *pamokėti* visų pirma reiškia kam nors mokėti kiek nuolaidos, pvz., vyresnysis sūnus *pamokėjo jaunesniajam,* ir todėl dabar valdo visą tėvo ūkį. Čia *pamokėti* yra tos pat rūšies, kaip ir *papirkti*: tu manęs niekaip *nepapirksi*; kai kurie valdiniñkai esti lengvai *paperkami* ir kt. Todėl, kalbant apie visišką piniginį atsilyginimą, vietoje *pamokėti* tesakytina *sumokėti, apmokėti, išmokėti*: *už šį daiktą mokėjo, sumokėjo* 5 lt; jau *sumokėjau* visą skolą; jis niekaip negali *išsimokėti* savo skolų; daug išeina pinigų visiems darbininkams *apmokėti* ir kt.

294. Ar galima sakyti: *į mėnesį gaunu 500 litų*?

Gyvojoje žmonių kalboje šis prielinksnis iš tikrųjų ta reikšme yra vartotinas. Bet vietoje *į mėnesį* plačiai yra sakoma ir *mėnesiui* arba *už mėnesį*: dabar ūkininkai samdininkams moka ir po 50 litų *mėnesiui* (ir *už mėnesį*, t. y. už mėnesio tarnavimą ar darbą). Tam reikalui

ne visai tinka *per mėnesį*, plg. aš jam *per mėnesį* kasdien už darbą mokėjau po tris litus.

295. Dabar daug kas sako: *viskas tvarkoje*. Ar tai yra visai lietuviškas posakis?

Tai, žinoma, yra verstinis, inteligentų kalbos padaras, plg. vok. *alles in Ordnung*, rus. все в порядке. Mūsiškai tai gali būti ir kitaip nusakyta, pvz., *ten viskas gerai buvo, ten viskas buvo sutvarkyta, ten viskas buvo kaip reikiant* ir kt.

296. Kaip geriau vartoti: *čiaudinančios, deginančios* ar *čiaudinamosios* (*čiaudulinės*), *deginamosios* cheminės karo medžiagos?

Čiaudinančios, deginančios medžiagos mūsų kalbos palinkimais gali būti tik tokios, kurios pačios ką čiaudina ar degina, o *čiaudinamos, deginamos* – tokios, kuriomis kas ką čiaudina ar degina. Kadangi čia medžiaga ne pati veikia, bet yra naudojama priemone, tad tesakytina *čiaudinamos(ios), deginamos(ios)* medžiagos, t. y. tokios, kurios vartojamos kam nors čiaudinti ar deginti. Prireikus galima būtų vartoti ir *čiaudulines* medžiagas, t. y. tokias, kurios sukelia čiaudulį.

297. Kaip būtų galima lietuviškai nusakyti *kombinezonas*?

Šis žodis paskolintas iš pranc. *combinaison*, gali būti pagal reikalą įvairiai lietuvinamas. Filosofinėje kalboje jį gali atstoti *derinỹs* (vok. Kombination, rus. сочетание). Tam tikras ištisas, ištisai vilkimas (drauge švarkas ir kelnės) darbininkų, šoferių, lakūnų ir kt. drabužis gali būti vadinamas *ištisìnis*; plg. *pakaklìnis* „kaklaryšis“, *palaidìnis* „palaidas, nesuvaržytas švarkas“ ir kt.

298. *Mišras* ar *mišrus*?

Mūsų kalboje dar pasitaiko dvejopų būdvardinių lyčių, pvz., *āštras* ir *aštrùs, biaūras* ir *biaurùs, mìšras* ir *mišrùs, pìgas* ir *pigùs, stìpras* ir *stiprùs* ir kt. Šios pastarosios lytys dabar daugiau vartojamos, todėl jos teiktinesnės ir bendrinei kalbai.

299. Kaip sakyti: *cukrus gabalais, cukrus šmoteliais* ar kitaip?

Šalia *smulkusis cukrus* geriausia sakyti *gabalìnis cukrus*, t. y. toks, kuris iš gabalo (gabalų) susideda arba gabalais yra sukapotas. *Cukrus šmoteliais*, arba *šmotelinis cukrus*, visai netinka, nes skolinys *šmõtas* bendrinėje kalboje nevartotinas.

300. *Skėtis* ar *lietsargis*?

Savo daryba ir reikšme yra daug patogesnis ir geresnis *skẽtis, -čio*, ne *lietsargis*, nes pastaruoju „parasonas“ yra visai dirbtinai pavadintas. Tai yra beveik tos pat rūšies kalinys, kaip ir „purvabridžiai“ *kaliošų* vietoje.

301. *Liakas* ar *lakas*?

Bendrinei kalbai daug geriau tinka *lãkas*, ne *liakas*. Šalia to sakytina ir *lakúoti, -úoja, lakúotiniai* batai, ne *lakiruoti*.

302. Kaip būtų galima lietuviškai pavadinti važiuojamojo tipo arklius, „risokus“?

Nors tarmėse „risokai“ ir yra vadinami *bėgū̃nais*, bet specialiu terminu tai ne labai tiktų, nes *bėgūnas* visų pirma yra tik „bėgikas, bėglys, tas, kuris bėga“, plg. *tekū̃nas* „kuris vis teka, bėga“, *tylū̃nas* „kuris vis tyli, maža kalba“ ir kt. O čia kaip tik norima pažymėti tokį arklį, kuris gali arba linkęs *risčià* bėgti. Todėl šalia *rìstas* arklys (žirgas) gali būti sudarytas *ristū̃nas* arba *ristõkas*, plg. *šarū̃nas* „puikus, gerai šeriamas arklys“ ir *bėrõkas* „bėras arklys“ šalia *bėrókas* „apybėris, gana bėras“. Kadangi daug kas, nemokėdamas gerai skirti priegaidžių, galėtų dažnai maišyti daiktavardį *ristõkas* su būdvardžiu *ristókas*, tad gal teiktinesnis būtų *ristū̃nas*; bet ne prastesnis yra ir *ristõkas*. Tad kuris kam geriau patinka, tą gali pirmiau ir vartoti.

303. Žaliakalnio *kéltuvas* ar *kéltas*?

Ir vienas ir kitas žodis yra geras, bet pirmasis yra jau daugiau įprastas, ir todėl toliau reikėtų tik jį vartoti. Antra vertus, *kéltuvas* už *kéltą* yra dar ir tuo geresnis, kad jis nesimaišo su dalyviu *kéltas, -à*.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 6 sąs., p. 87–90)

304. *Dominikonas* ar *domininkonas*?

Senesnė lytis yra *dominikõnas* (plg. *Dominìkas*); bet pagal vėlesnį *Domininką* yra jau sakoma ir *domininkõnas*. Kuri iš tų lyčių įsigalės, tuo tarpu sunku pasakyti.

305. Kaip išversti pranc. *tutoyer*, vok. *duzen*, rus. тыкать?

Mūsų kalboje, kaip jau yra pastebėjęs M. Grigonis š. m. Panevėžio Garso Nr. 20, tam reikalui vartojami net trys veiksmažodžiai: *tutúoti,*

tujúoti ir *tùjinti* (t. y. ką vadinti *tu*). Mums atrodo, tinkamesni yra *tujúoti* arba *tùjinti*; dėl paskutiniojo plg. *bóbinti, vãginti* (ką bóba, vagimi vadinti) ir kt.

306. Kuriomis reikšmėmis iš tikrųjų reikėtų vartoti *klojìmas, klúonas, jáuja* ir *pirtìs*?

Mūsų gyvojoje kalboje šitie žodžiai yra nevienodai vartojami. Visų pirma *klojìmas* (rytiečių ir *klaĩmas* iš senesnio **klājimas*) yra „vienu paėmimu iškuliamas javų klodas; laitas, gréndimas (gréndymas); pats javų laikomasis trobesys“. Kitur visas tas reikšmes turi *klúonas*, kuris balsių kaitos atžvilgiu taip santykiauja su *klóti*, kaip *glódžiu, glósti* „glätten“ su *gluodas* „gluotnas, glatt“, *gluõdenas* „geležinė gyvatė“, *skrósti* su *skrúostas, stóti* su *stuomuõ* ir kt.; be to, *kluonas* dar yra ir „pieva aplink klojimą“. Tai veikiau yra daug senesnis darinys kaip *klojimas*. Kiti tam reikalui vartojamieji pavadinimai yra *jáuja* (ir *jáujas*), *rejà, dúoba* ir net *pirtìs*. Bet šiais žodžiais dar žymimos ir kitos reikšmės; pvz., *jáuja* dar yra „pakura, vieta, kur prieš kuliant džiovinami javai“, taip pat „linų džiovykla ir minykla“, o *pirtìs* paprastai yra trobesys, kuriame žmonės perdamiesi mazgojasi, t. y. Badestube.

Bendriniais terminais, atrodo, patogiausia būtų vartoti šie žodžiai: *klojìmas* „vienu paėmimu iškuliamas javų klodas“ ir, gal būt, dar „laitas, gréndimas“ (plg. *kalėjimas* „vieta, kur kaliniai kalinami“, *kūlìmas* „kūlė, kuliamieji javai“, *malìmas* „mõlė, malamieji javai“ ir kt.), *klúonas* „trobesys, kur javus krauna“, *kluoníena* „pieva aplink kluoną“ (plg. *žárdiena* „užtverta pieva aplink žardą“), *jáuja* „pakura, vieta, kur prieš kuliant javai džiovinami“ ir *pirtìs* „trobesys, kuriame žmonės periasi, perdamiesi mazgojasi, Badestube“. Kiti šios rūšies pavadinimai (*jáuja, rejà, dúoba, žařdis, žárdiena, paklúonė, paklúonis*) gali būti nuošalyje palikti arba kitam reikalui vartojami. Pvz., svetimybė *rejà* (veikiausiai iš gudų рея paskolinta) mums yra visai nereikalinga. *Žárdiena* arba *žařdis* netinka „aptvertai pievai aplink kluoną“ žymėti, nes tie žodžiai savo šaknimi yra susiję su *žárdu*, ne su *klúonu*. Juo mažiau bendriniu terminu tinka *dúoba*, nes ji lengvai gali painiotis su *duobà* „medžio išduba“, *dúobti* ir kt. Taip pat ne visiems aiškūs žodžiai yra *paklúonė* ir *paklúonis*: pagal savo darybą jie visų pirma gali reikšti *kluono* galą ar kraštą, plg. *palaukẽ, palaũkis* ir kt.

307. Kaip sakyti: *Rygiškių Jonui Jablonskiui paminklui statyti draugija, R. J. Jablonskio paminklui statyti draugija* ar *R. J. Jablonskio paminklo statymo draugija*?

Pirmasis pasakymas yra sunkus ir todėl nevartotinas. Antrasis pasakymas yra daug aiškesnis ir geresnis, bet vartotinas ir trečiasis: *R. Jono Jablonskio paminklo statymo draugija*. Dėl to žr. dar 1936 m. GK 15.

308. Ar negalima būtų vietoje *registruotas* (*laiškas*) sakyti *įrašytinis* (rus. заказное, vok. einschreiben, pranc. recomandée)?

Galima. Tai yra visai gerai sudarytas žodis ir tam reikalui labai tinka: mes siunčiame *paprastuosius* ir *įrašýtinius* (įrašomuosius, įregistruotuosius) laiškus, t. y. tokius, kuriuos siųsdami duodame *įrašyti* (įregistruoti). Plg. dar: jis jau *įsirašydino* (įsiregistravo) į universitetą ir kt.

309. Ar nebūtų galima *salės* pakeisti *mene*?

Gyvojoje kalboje iš tikrųjų *mẽnė* yra pažįstama: dzūkai ja vietomis (pvz., Marcinkonyse ir kt.) vadina seklyčią, o kitur (pvz., Varėnoje) – sandėliuką. *Menė*, atrodo, geriausia būtų pakeisti gudybę *seklyčià, -ỹčios*; *salei* pavadinti ji netinka.

Kilimo *mẽnė* galėtų būti atsietà (abstrahuota) iš *priemenė̃*, jeigu sutiktume su K. Būga, Kalba ir senovė 276, kad šis žodis yra sudarytas iš būdvardžio **preima-* „priekinis, priešakinis“, plg. *kartẽnė* „stambi karti žolė“ iš *kartùs* ir kt.

310. Ar tinka *pãpautu* vadinti *mozolį*?

Pãpautas iš tikrųjų yra paputusi kūno dalis, pãpauškas, todėl gali reikšti ir *mozõlį*, plg. žem. *pópūtė* „t. p.“. Be to, šį skolinį dar atstoja *sąvelė̃, trynė̃, -ẽs, trỹnę* ir kt.

311. *Sumeluotinė* ar *melagiška* žinia?

Mes turime *melagiškas* ir *melagingas*: tu melagiškai elgiesi; vai apkalbinėjai, šelmi berneli, vis netiesiom kalbelėm, melagiškais žodeliais (iš dainos); ir *melagingų* pasakų privedžiotum (Valančiaus Žem. Wisk. II 153); kiti džiaugias melagingomis tuštybėmis (Valančiaus Tamosziaus isz Kempis ... 121); stebuklais melagingais (Giedraičio Nauj. Test. Tesal. II 9); melaginga (melagio ar melagės sakoma, netikra, pramanyta) žinia (Sintautai, Darbėnai); *mela-*

ginga (mėgstanti meluoti) merga (Darb.). ir kt. Nesselmannas būdvardį *melagiškas* verčia „lügnerisch; gelogen, nicht wahr“. Taigi mūsų kalbos duomenimis gali būti tiek *melagiška* (melagiui būdinga, sumeluota), tiek *melaginga* (su melu sakoma, netikra) žinia, ir todėl nebėra jokio reikalo tuos jau gerai pažįstamus ir vykusiai sudarytus būdvardžius versti į kiek kitokios reikšmės *sumeluotinis*, kaip kad savo laiku yra daręs J. Jablonskis (žr. Jablonskio raštai, V 224) ir, juo sekdamas, dar dabar kai kas daro.

312. *Židikų Žemės Ūkio Kooperatyvo Žemalės skyrius* ar *Židikų Žemės Ūkio Kooperatyvo skyrius Žemalėje*?

Mūsų kalbos pavyzdžiais įmanomesnis yra pirmasis pasakymas, nes juo aiškiau pabrėžiama vietinė priklausomybė, plg. Tautiniñkų Sąjungõs Rokiškio skyrius, Šaulių Sąjungõs Kauno rinktinė, Kėdainių artilerijos pulkas ir kt. Pažymininis vietininkas mūsų kalboje ne labai mėgstamas.

313. Ar tinka moterims vadinti žodžių lytys: *narė, direktorė, buhalterė, inspektorė, daktarė, sekretorė* ir kt.?

Tinka. Tai yra įprastinės mūsų kalbos lytys, plg. *atstõvas* : *atstõvė, palaidū̃nas* : *palaidū̃nė, kaimýnas* : *kaimýnė*, taigi ir *narỹs* : *narė̃, dãktaras* : *dãktarė, dirèktorius* : *dirèktorė* ir kt.

314. Kaip kirčiuoti *eigulis, milžinkapis, rauda, ambasadorius, individumas, referendumas* ir *ultimatumas*?

Veikiausiai šitaip: *eigùlis* (plg. *bičiùlis, murmùlis, ritùlis* „ripka“, *storùlis* ir kt.), *milžìnkapis, raudà, -õs, ráudą, ambasãdorius, indivìdumas, refereñdumas* ir *ultimãtumas*.

315. Kaip kirčiuoti būdvardžius su priesaga *-inis*?

Bendinėje kalboje jie kirčiuojami šitaip: *auksìnis, drobìnis, dramìnis, jūrìnis, kiaulìnis, mūrìnis, rankìnis*, taip pat *aguonìnis, ganyklìnis, klaipėdìnis, pamarìnis, pavasarìnis*, bet: *galū̃ninis, rankóvinis, sántykinis, visúomeninis* ir kt. Plačiau žr. Pr. Skardžius Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas, 26 psl.

316. *Plėtotis, lavėti, išlavėti* ar *vystytis*? Pvz., *jo protas plėtojasi, lavėja* ar *vystosi*?

Plėtótis reiškia „sich ausbreiten, entwickeln, расширяться, развиваться“, pvz., pramonės, kultūros, dvasinių pajėgų plėtojimasis priklauso nuo daugelio aplinkybių. *Lavéti* yra naujadaras šalia *lãvinti* vietoj *lãvintis* reiškia „daryti ką lavų, gudrų, gudrinti, mokyti, prusinti, развивать“, todėl *lavėti* galėtų būti tos pat rūšies, kaip *geréti, gudréti* ir kt. *Výstytis* pirmiausia reiškia „atsipalaiduoti nuo vystyklų“, bet metaforiškai gali reikšti ir „sich entwickeln, развиться“, pvz., dvasinės galios ne visados kaip reikiant yra išvystomos, ne visados jos kaip reikiant išsivysto. Tuo būdu reikiant galima sakyti ir: *jo protas plėtojasi, vystosi; jo protas lavėja* yra negyvas pasakymas.

317. *Centrinė* ar *centralinė* buhalterija?

Mūsų kalbos pavyzdžiais iš *ceñtras* lengvai galima pasidaryti *centrìnis*; todėl vietoje *centralinės* gali būti pirmiau vartojama ir *centrinė* buhalterija. Dabar jau daug kas (pvz., pašto įstaigose) šį žodį taip ir vartoja.

318. *Inspektorius* ar *inspektoris*?

Priesaga *-orius* yra senesnė ir mums daug tinkamesnė, todėl bendrinėje kalboje tesakytina: *áutorius, dirèktorius, inspèktorius, profèsorius, sekretõrius* ir kt.

319. *Pamatas* ar *pagrindas*?

Tai yra du dalykai: *pãmatas, -aĩ* yra tai, kas po kitu yra pamesta, padėta, kaip pastovi atrama, Fundament, Grund, основание, фундамент, o *pãgrindas, -aĩ* yra tai, kuo kas pagrindžiama, Grundlage, основа. Todėl logikoje subjektas gali būti vadinamas pamatu; o kurio nors mokslo svarbiausieji, esminiai dalykai bus jau pagrindìniai, t. y. bus jų pagrindaĩ, pvz., kalbos mokslo pagrindaĩ, sisteminės filosofijos pagrindaĩ ir kt.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 7 sąs., p. 105–109)

320. Ar priesaga *-ala-* yra menkinamos reikšmės, su paniekos atšešėliu?

Visų pirma šios priesagos dariniai žymi konkretų veiksmo rezultatą, dažniausiai be jokio paniekos atšešėlio, pvz., *ãvalas* „avalynė“, *ãp-*

taisalas „aptaisas: užuolaida, uždanga“, *ātkaitalas* „atšildytas seniau virtas viralas“, *dãžalas* „dažinys, padažas“, *draĩkalas* „draika, maišatis, painiava“, *gė́ralas* „gėrimas, Getränk“, *greĩmalas* „greimas, plona plėvelė ant pieno“, *kẽpalas* „bakanas“, *krẽtalas* „krečiamasis rėtis“, *lãkalas* „ką šuo laka“, *lẽsalas* „kas lesama“, *maĩšalas* „mišinys“, *meñtalas* „sumęsta putra, raugas“, *mir̃kalas* „padažas“, *mìtalas* „gyvulių maistas“, *pãraišalas* „kojaraištis; virvelė botagui pririšti prie botkočio“, *pãsagalas* „apatinis moterų drabužis“, *pãtiekalas* „valgis“, *prãgaišalas* „pragaišęs daiktas“, *ráugalas* „iš miltų padaryta viralui rūgštis“, *rãvalas* „kas suravėta“, *reĩkalas* „reikmenė, prievolė“, *skam̃balas* „skambutis“, *šviẽtalas* „trupas, kozeris“, *tẽpalas* „kuo kas tepama“, *tįsalas* „tąsus, tamprus daiktas“, *veĩkalas, verp̃alas, vìralas* ir kt. Šios rūšies daiktavardžiai, atrodo, su priesaga *-la-* yra išplėsti iš pagrindinių *a-* kamieno žodžių, šalia kurių jie kartais pagrečiui ir artima arba vienoda réikšme yra vartojami, pvz., *ãpava-las* : *ãpava-s, ãpvalkalas* : *ãpvalkas, dãžalas* : *dãžas, pãdažas, draũgalas* : *draũgas, ìralas* : *ìras, pãmušalas* : *pãmušas, ráugalas* : *ráugas, ùžtrinalas* : *ùžtrinas, žãdalas* „žadinys“ : *žãdas* ir kt.

Kiek kitokesnės, kartais, tiesa, ne visai teigiamos, reikšmės yra tie šios priesagos dariniai, kurie žymi veiksmą arba veikėją (nomen actionis arba agentis), pvz., *geĩdalas* „geidimas, geismas, geidžiamasis daiktas“, *giẽdalas* „Gesang“ (plg. girto g i ẽ d a l a s), *keĩkalas* „keiksmas“, *pỹkalas* „pykimas“, *plẽpalas* „plepatas“, *šnẽkalas* „šnekesys“, *taũškalas* „prasimanymas, gandas“ ir *krãpštalas* „pasenęs žmogus“, *mãkalas* „daug, greitai, bet tuščiai šnekąs“, *mar̃malas* „plepys“, *pañpalas* „pilvazas“, *pur̃škalas* „kurs greitai supyksta“, *taũškalas* „kurs daug kalba, niekus tauškia, plepys“, *vaĩdalas* „velnias, kipšas, vaiduoklis“ ir kt. Bet iš šios rūšies žodžių nieku būdu dar negalima pasakyti, kad visi priesagos *-ala-* dariniai turi arba linkę turėti neigiamą reikšmę. Plg. dar 1937 m. GK 97.

321. Kaip pagaliau reikia rašyti bendrines svetimybes: *bufietas, bukietas, branchiozauras, briunetas, depo* ar *bufetas, buketas, branchiosauras, brunetas, depas*?

Šios rūšies žodžiai, tiesa, dabar labai nevienodai rašomi. Pvz., „Tarptautinių žodžių žodyne“ rašoma: *bufetas, bukietas, branchiozauras* (bet *atlantosauras*), *briunetas, depo* ir kt. Bet toks rašymas nėra visai tikęs,

ir štai kodėl. Šalia *bufetas* geriau būtų rašyti ir *buketas, kotletas*, plg. *kvartètas, sonètas* ir kt. Čia tuo būdu turėtume vieną priesagą *-etas*; iš slavų kalbų paskolintasis *-ietas* (pvz., *bankiētas, bufiētas, kotliētas* ir kt.) tada būtų bendrinei kalbai nebeteiktinas, nes šalia to dabar jau sakome rašome ir *estafètė, kokètė, rakètė, servètė* (ne **servietė*!), taip pat *etažèrė* (ne **etažierė*) ir kt. Briunetas (pranc. *brunette*) veikiausiai yra rašomas iš rusų брюнет tuo pat būdu, kaip ir *biudžetas* (pranc. *budget*), *biuletenis* (pranc. *bulletin*) ir kt. Bet šalia *blondìnas* (ne *blìondinas*!) *briuneto* vietoje būtų galima vartoti ir *brunètas*, kaip kad dabar jau daug kur yra daroma, plg. *bufetas* (pranc. *buffet*) šalia *buketas* (pranc. *bouquet*) ir kt.

Branchiozauro, taip pat „Tarptautinių žodžių žodyno“ *ichtiozauro, teleozauro* ir kt. vietoje reikėtų rašyti *branchiosauras, ichtiosauras, teleosauras* šalia *atlantosauras* ir kt.: viena, šitiems specialiems žodžiams mes be jokios sunkenybės galime rašyti pirmykštį graikų *-s-*, ne vėlesnį kitų kalbų *-z-* (plg. gr. *saũros* „driežas“); antra, mes daug kur ir kitais panašiais atvejais rašome *-s-*, ne *-z-*, pvz., *filosofas, gnoseologija, semasiologija* (ne *filozofas, gnozeologija, semaziologija*!).

Pagaliau šalia *biuras, kinas* dabar jau plačiai vartojamas ir linksniuojamasis *dẽpas*, o *depo* yra visai nebereikalingas.

322. „Tarptautinių žodžių žodyne“ pažymėta, kad *agrafka* yra prancūzų ar iš prancūzų kalbos paskolinta, *argumentas* kildinamas iš gr. *argos* „aiškus“, *broška* vėl vedama iš prancūzų, *buivolas* iš graikų kalbos ir t.t. Ar tai teisinga?

Žinoma, populiariame Tarptautinių žodžių žodyne negalima kaip reikiant nurodyti visų žodžių kilmę; bet vis dėlto pageidautina, kad nurodomoji kurio žodžio kilmė kiek galint būtų tikslesnė. O kalbamajame žodyne to vietomis kaip tik trūksta. Pvz., pranc. *agrafe* ar *broche* nieku būdu mums tiesiogiai negali duoti *agrafka* ir *broška*: tai yra ne kas kita, kaip slav. skoliniai su tipiška priesaga *-ka*. Tai yra tos pat rūšies svetimybės, kaip ir *etažerka, salfetka, servetka* ir kt. Garsų atžvilgiu visų pirma slavybėmis laikytina ir *areštas, areštantas, aršinas* (žodyne klaidingai laikomas lotyniško žodžiu, – tai iš tikrųjų yra per slavų kalbas paskolintas iš turkų *aršyn*), *berdyšius* (žodyne laikomas lenkų žodžiu, bet iš tikrųjų per lenkų *berdysz, bardysz* yra kildintinas iš vid. lot. *bardūcium*), *buivolas* (iš lenk. *bujwół* arba gud. rus. буй-

вол; iš gr. *boúbalos* mūsų būtų **bubalas*, ne *buivolas*!), *citra* (paskolinta iš lenkų *cytra*, kuri veikiausiai per vokiečių kalbą yra kilusi iš lot. *cithara* < gr. *kithára*; taigi kaip *cerkvės* negalime tiesiogiai kildinti iš gr. *kyrikón*, taip ir šios svetimybės negalime laikyti graikišku žodžiu; ji mums visų pirma yra slaviškas skolinys, – iš pačios graikų kalbos turėtume **kitarà, -āros*!) ir kt. Tokių ne visai vykusių etimologinių nurodymų šiame žodyne yra ir daugiau, tad jų visų čia negalima nė suminėti. Tik tiek dar tenka pridurti, kad klausėjo minimasis *argumentas* pirmiausia vestinas ne iš gr. *argos*, bet iš lot. *argūmentum* (su priesaga *-mentum* sudarytas iš kamieno *argū-*: *argū-tus* „skardus, akylas, aiškiai pažymėtas“, *arguō* „ryškinu, įrodau“). Be to, daugelio aiškių svetimybių kilmė tame žodyne visai nenurodyta, pvz., *alkierius* (lenk. *alkierz* < vid. vok. aukšt. *arkēre, ärkēr,* vok. *Erker*), *barvinka* (lenk. *barwinek*), *bizūnas* (iš gud. бизун arba lenk. *bizun*), *brikas* (iš lenk. *bryka*), *būgnas* (per *būbnas* iš gud. бубен), *davatka* (iš lenk. *dewotka*, kuri savo keliu yra perdirbta iš lot. *devotus, -a*) ir kt.

323. Kaip tikrai reikėtų rašyti: *aukštas, baikštus, baukštus, bukštùs, rūkštus* ar *augštas, baigštus, baugštus, bugštus, rūgštus*?

Jeigu mūsų rašyba būtų vien garsinė, tai be jokios abejonės reikėtų rašyti pirmaip. Bet kadangi dabar laikomasi kilminės priebalsių rašybos, tai iš tikrųjų gali būti įmanomas tik antrasis rašymas. Ir iš tiesų. Būdvardis *áukštas* yra jungtinas su *áugti, áugas, -à* „vyresnis“, lot. *augustus* „pašvęstas; iškilus“ (iš **augos-tos* : *augeo*) ir kt., taigi čia turime šaknį *aug-*, ne *auk-*. Priesaga *-šta-* čia yra išriedėjusi iš senesnės *-sta-*: mat, pirmykštis *s* po *k, g* ir *r* mūsų kalboje paprastai išvirsta į *š*. Tuo būdu *aukštas* yra kildintinas iš **aug-stas*, kuris dabartine mūsų rašyba tegali būti pavirtęs į *áugštas* (daikt. *aūgštas*). Tai aiškiai rodo ir darybinis santykis, pvz., *kùp-stas*: lat. *kupt* „surūgti, susitraukti, susispausti“ (mūsų išnykusio veiksmažodžio **kupti* bėra likęs veiksmažodinis būdvardis *kùpinas*, plg. *nešinas* : *nešti* ir kt.) = *pa-grẽb-stai* : *grẽbti* = *veřp-stas* : *veřpti* = *žio-stas* „tai, kiek galima vienu kartu apžioti“ : *žióti* ir *áug-štas* (ir *aūg-štas*) : *áugti* = *deřg-štas* „dergtuvas“ : *dérgti* = *graĩb-štas* (čia *š* po *b* yra iš analogijos) : *griẽbti, graibýti, plāk-štas* „pyla, Prügel“ : *plakti* = *rūg-štas* (ir *rūgštùs*) : *rűgti* ir kt. Antra vertus, tai ir semasiologiškai suprantama: *aug-štas* iš pradžios galėjo būti „išaugęs, iškilęs, iškilus“. Toliau plg. dar: *bál-tas* : *bálti,*

šál-tas : *šálti* ir kt.; čia priesagos *-ta-* : *-sta-* buvo jau nuo senovės kaitaliojamos; plg. *bangtas* : *bangštas, dañgtis* : *dañgštis* ir kt. Tarp dabartinio *áug-tas* ir *áug-štas* yra toks pat santykis, kaip, pvz., tarp *dérgtas* (*deřgtas*) ir *deřgštas, *rūgtas* (= lat. *rûgts*) : *rűgštas* ir kt. Taigi nėra jokio rimto pagrindo skirti *augštas* nuo *áugti, áugumas, áugalotas, augėsnis* ir kt.

Tas pat yra ir su *baigštùs, baugštùs, bugštùs, rūgštùs*, taip pat *bėgštùs, rángštus* ir kt.: jie yra sudaryti iš šaknų *baig-, baug-, bug-, rug-, bėg-, rang-* ir priesagos *-štu-* (iš *-stu-*), plg. *baigus* „bailus“ (lat. *baîgs* „baisus, baimingas“, *baiga* „baimė; baidyklė“), *baugùs, bugùs* „baugštus“, *bűgti, rűgti, bégti, rángtis* „skubėti, stengtis pralenkti“. Ypač nepaprasta yra šaknis *baig-*: kaip rodo latvių daiktavardžiai *baîgs* „baisus vaizdas, baisas, baisybė“ ir *baiga* „baimė; baidyklė“, seniau mūsų kalboje šalia *baigus* galėjo dar būti **baigas* ir **baiga* (plg. *baisùs* : *baĩsas* : *baisà, laimùs* : *laĩmas* : *láima, narsùs* : *narřsas* : *narsà, nórus* : *nóras* : *svet-norà* ir kt.); čia priesaga *-ga-* (*-gā*) galėjo būti pridėta prie šaknies *bai-*, kuri balsių kaitos laipsniais toliau santykiauja su *ei, ī* ir *ij*, plg. *bái-lė, bái-mė, bai-dýti* : lat. *biêdêt* „baidyti“ (iš **bei-dėti*, plg. *sveř-ti* : *sver-dėti* ir kt.) : *bī-ties* „bijoti“ : mūsų *bij-óti* (plg. *pažìnti* : *žin-ó-ti*). Dėl priesagos *-ga-* (*-gā*) plg. *ei-gà* : *eĩti, padár-gas* : *darýti, nespė-gà* „laiko nebuvimas“ : *spėti* ir kt.

Taigi, laikantis kilminės priebalsių rašybos, aukščiau minėtuosius būdvardžius, neišskiriant nė *aukštas* ir *baigštus*, būtinai reikėtų rašyti su *g* prieš *š*: *áugštas, baigštùs, baugštùs, bugštùs, bėgštùs, rūgštùs* ir kt. Tuo pagrindu taip pat rašytina ir *slúogsnis* (plg. *sluogtis*), *slúogsna, strìgtas, sprìgtas* ir kt.

Bet iš kilmės su *k* vis dėlto reikėtų rašyti *añkštas* ir *lėkštas*: šie būdvardžiai turi įterptinį *k* – yra kilę iš **anštas* (**anž-tas* ar **anž-stas*, lot. *ang-ustus* „siauras, ankštas“, rus. узкий) ir **lėštas* (< **lėž-tas* ar **lėž-stas* : latvių *lêzns* „plokščias, lygus“, mūsų būtų **lėž-nas*).

J. Jablonskis priebalsių rašyboje visą laiką svyravo, todėl ir jo gramatikoje reikiamo nuoseklumo čia nerandame.

324. Ar *kriminalistas* yra kriminalinis nusikaltėlis – plėšikas, galvažudys ir kt., kaip rašyta „Tarptautinių žodžių žodyne“, ar tik kriminalinės teisės žinovas?

Kriminalistas visų pirma yra kriminalinės teisės žinovas. Tai rodo

ir kitos kalbos, pvz., pranc. *criminaliste*, vok. *Kriminalist*. Mūsų kalboje kriminalistu dar vadinamas ir kriminalinis nusikaltėlis: tai yra antrinė ir netiesioginė šio žodžio reikšmė. Todėl pirmiausia *kriminalistas* būtų taikytinas tik kriminalinės teisės žinovu; plėšikus, galvažudžius ir kt. galėtume vadinti kokiu nors kitu vienu lietuvišku žodžiu, pvz., *nusikaltėliu* ar *nusižengėliu*; plg. rus. преступник, vok. Verbrecher.

Kad kaip nors būtų galima *kriminalistą* vienu žodžiu sulietuvinti, abejotina; antra vertus, tokių žodžių kaip *anarchistas, socialistas* ir kt. mes paprastai ir nelinkstame lietuvinti.

325. Ar *priklausyti* nebus verstas iš vok. *zugehören*?

Ne, tai yra senas mūsų pačių žodis, vartojamas net tolimiausiuose Lietuvos rytuose. Tolygios reikšmės vietomis yra ir *prideréti*, bet šis žodis dar reiškia „tikti, pritikti“, pvz., *tai visai nepridera* (netinka, nepritinka) *daryti* ir kt.

326. Ar *ale* svetimas žodis? Į jį yra labai panašus graikų *allá* (ἀλλὰ).

Tas žodis yra ne kas kita, kaip slavų skolinys. Mūsų priešpriešinis jungtukas *o* yra kilęs iš pirmykščio abliatyvo **ād* ir slavų kalbose atliepia *a*. Toliau slavų *ale* yra sudėta iš *a* + pasturdėlis *-le*, taigi mūsų kalboje, jei šis žodis būtų nepaskolintas, būtų ne *ale*, bet **olė*. Skolintinis *ale* su graikų *allá* klausėjo yra siejamas visai atsitiktinai: šis žodis yra vestinas iš *allós* (iš **aljos* = lot. *alius* „kitas“).

327. Kai kas siūlo kirčiuoti *Papyvesiaĩ, Pãpyvesius*. Iš tikrųjų to kaimo vardą vietos žmonės kirčiuoja kaip *medẽliai*, t. y. *Papyvẽsiai*. Tad kaip tikrai turi būti?

Visų pirma reikia kirčiuoti taip, kaip vietos žmonės taria. Jeigu, kaip klausėjas, to krašto žmogus, tvirtina, kad vietinių žmonių šis kaimas tetariamas *Papyvẽsiai*, ne *Papyvesiaĩ*, tai taip pirma reikėtų ir visur tarti. Tą tvirtinimą paremia ir Būga (žr. Liet. kalbos žodynas CXLVII).

328. Ar galima lietuviškai pavadinti *statyvas*?

Fotografinio aparato *statyvą* norint būtų galima vadinti tiesiog *kojomis*: taip vietomis iš tikrųjų ir yra sakoma. Bet taip pat iš gyvosios kalbos tam reikalui galėtų praversti *pastõvas* arba *pastõlis*. Pagaliau

nėra peiktinas ir *statỹvas*, tik lietuviškas pakaitas terminu būtų daug prasmingesnis ir aiškesnis.

329. Ar taisyklingai sudarytas žodis *siuntà* (vok. S e n d u n g, pranc. e n v o i)?

Taisyklingai. Plg. *siū̃sti* : *siuntà, gul̃ti* : *gùlta* „lova, patalas“, *lė̃kti* : *laktà, mìnti* : *mintà* „prirengtas molis plytoms dirbti“, *nė̀šti* : *naštà* ir kt.

330. Palikti klausimą *atvirą* ar *atviru*?

Mūsų įpratimu taisyklingiau ir lietuviškiau yra: palikti klausimą *atvirą*. Plg. palikau ligonį namie *sveiką*; radau jį visai *laimingą*; padarė jis mane *laimingą* ir kt. Čia būdvardžio įnagininkas bendrinei kalbai neteiktinas.

331. Ar vartotinas būdvardis *čiẽlas*?

Nevartotinas, nes šio slav. skolinio vietoje turime savų žodžių: *ištisas, sveikas* ir kt., pvz., *ištisus* metus tarnavau; *ištisus* poterius kalba; džiaukis *sveiką* kailį išnešęs ir t.t.

332. Kuo pakeistina *juška* (*vjuška*) arba *šiberis*?

Iš gyvosios kalbos tam reikalui yra žinomas *speñgtis, -čio*. Gal kas nors dar daugiau žino panašių pakaitų?

333. Ar vartotina *šlovė*?

Vartotina. Tai yra mūsų labai senas žodis, giminus slavų *slavà*, iš kurios turime pasiskolinę *slovà, -ōs, slõvą*. Tai rodo ir priegaidė: *šlovẽ, -ẽs, šlõvę* ir *šlóvė*. Dėl *š-* vietoj slav. *s-* plg. *šývas* ir rus. сивый.

334. Iš kur kilę žodžiai *káina* ir *gãtvė*?

Pirmasis yra iš senovės paveldėtas – yra tos pat kilmės, kaip sen. rus. цина, gr. *ponē* „atgaila, atlyginimas, kerštas, bausmė“ ir kt., o antrasis yra per prūsų kalbą paskolintas iš gotų *gatwō* „Gasse“, žr. Būga, Kalba ir senovė 64.

335. *Raštiškas* ar *rašomasis* darbas?

Raštiškas yra toks kaip raštas, panašus į raštą, o *rašomasis* darbas toks, kurį kas rašo. Taigi *raštiškas darbas* negali būti vartojamas *rašomojo darbo* vietoje. Taip pat nevartotina: aš jam *raštiškai* atsakiau; turime sakyti: aš jam *raštu* atsakiau.

(Gimtoji kalba, 1938 m., 9 sąs., p. 137)

336. *Sviñnas* arba *klétis*?

Kai kas *svirną* taria esant nelietuvišką, bet tai netiesa: jis yra toks pats mūsų žodis, kaip ir *klėtis*. Visų pirma, šalia *sviñnas* M. Lietuvoje yra vartojama ir *svìrna*; dėl priegaidžių kaitos plg. *laĩmas* : *láima, maĩšas* : *máiša, vañnas* : *várna* ir kt. Darybos jis yra sudarytas iš šaknies *svir-*, kuri gali būti gimini sen. vok. aukšt. *swirōn* „apsmaigyti, bepfählen", sen. indų *sváru-* „stakta, šulas" ir kt., ir priesagos *-na-*. Lenkų *świren* ir gudų *sviron* gali būti ir paskolinti iš mūsų kalbos. Be to, *sviñnas* gyvojoje kalboje yra vartojamas ir *klėties* vietoje; o kai kur *klėtis* nuo *svirno* net skiriama; pvz., Kvėdarnoje *klėtis* esanti be lango, o *svirnas* su langu. *Klétis* (Rytiečiuose ir: *klėtìs, -iẽs, klétį*), būdama gimini lenkų *kleć*, rusų клеть, latvių *klêts* ir kt., yra Lietuvoje plačiau vartojama, kaip *svirnas*, todėl ją pirmiausia ir reikėtų vartoti bendrinėje kalboje.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 1 sąs., p. 9–11)

337. Kada dalelytė *gi* rašytina drauge ir skyrium?

Su kaitomomis kalbos dalimis ir prielinksniais paprastai *gi* rašytina skyrium, pvz., jis *gi* man kitaip sakė; sakau *gi* tau, kad eik ir kt. Drauge rašytini tokie žodžiai, kaip *añgi, bètgi, dárgi, taĩgi, vìsgi* ir kt.

338. Kaip rašytina: *kieno* ar *keno, nekieno* ar *niekeno*?

Dabartinėje bendrinėje kalboje vartojamos ir vartotinos senesnės lytys *kienõ, niẽkieno*. *Kenõ* ir *niẽkeno* (arba *nekenõ*) yra tarminės lytys, kur nekirčiuotas *ie* yra paverstas į *e*; plg. ryt. aukšt. *senẽlė* iš *sienẽlė* ir kt. Vilniaus krašte, Lazūnuose ir Dieveniškyje, dar yra sakoma ir *kienàs, -à*, ta pačia reikšme, kaip ir rusų чей (iš čьjь), sen. lot. *quoios* (> *cūius*).

339. Ar geras pasakymas: *rašėme rašinį t e m o j e „Maironio lyrika"*?

Negeras. Taisyklingai galima ir šiaip pasakyti: *rašėme rašinį, t e m à „Maironio lyrika"*, plg. *atėjo žmogus, v a r d u Jonas*.

340. Kaip kirčiuotinas žodis *tema*?

Kirčiuotinas šiaip: *temà*, vs. km. *tèmos*, kaip *damà, dãmos, atmosferà, -èros* ir kt.

341. *Pagal programą* ar *sulig programos*?

Prielinksniai *pagal* ir *sulig* yra šiaip vartojami: *pagal* savo metus jis jau visai subrendęs; jam atlygino *pagal* darbą; sėmenys *pagal* kitus javus nebrangūs; jis elgiasi *pagal* savo būdą; šiemet lietaus yra *pagal* žmonių norą; teisia *pagal* teisybę; bet: upėje buvo vandens *sulig* kraštais (lygiai su kraštais); jis gyvena *sulig* ta diena; atsikėlė *sulig* saulės tekėjimu (lygiai tuo pat metu, kada saulė tekėjo); žolė *sulig* rugiais; *sulig* nosim ir taboka; brenda per sniegą *sulig* keliais ir kt. Taigi pagal šiuos pavyzdžius gali būti sakoma: *pagal progrãmą* ir *sulig programà*; pvz., *mokinius moko pagal progrãmą* (žiūrėdami, laikydamiesi programos, jos nuostatų), *viskas buvo padaryta sulig programà* (lygiai tiek, kiek programoje buvo nurodyta), *dalykas išeitas sulig programa* (lygiai tiek pat, kiek programos reikalaujama). *Sulig* su kilmininku bendrinėje kalboje nevartotina, nes jis šiaip mažiau tepažįstamas ir, be to, veikiausiai vėliau iš analogijos atsiradęs.

342. Ar galima kaip kitaip nusakyti be *sekantį* šį sakinį: „Pristatydamas visą susirašinėjimą su liečiamų pareigūnų parodymais, pranešu *sekantį*“?

Vietoje verstinio *sekantį* čia visai įmanomai galime pasakyti *štai ką*: pristatydamas visą susirašinėjimą (arba visą susirašinėjamąją medžiagą, visus susirašinėjamuosius raštus) su pareigūnų parodymais (liudijimais), pranešu *štai ką*. Po *štai ką*, jeigu po jo seka visa eilė išskaičiuojamųjų dalykų, turi būti rašomas dvitaškis. Bet jeigu, kaip klausėjas pageidauja, kartais norima apsieiti be dvitaškio, tada nebereikia rašyti ir *štai ką*; tada galime tiesiog rašyti: *pranešu, kad* ... arba *pranešu* (tokią žinią, naujieną ar ką kita).

343. Kuo skiriasi *ukmergiškis* nuo *ukmergietis*?

Savo réikšme *ukmergìškis* niekuo nesiskiria nuo *ukmergiẽčio* „Ukmergės miesto ar jo apylinkės gyventojo“. Mūsų tarmėse tą pačią reikšmę, kaip *-iškis* ir *-ietis*, dar turi *-ytis, -ėnas* ir *-inis*, pvz., *šiaulýtis* „šiaulietis“ (tik Žemaičiuose pažįstama šios rūšies ir reikšmės priesaga), *kupiškénas* ir *svėdasìnis* (Sv. gyventojas) „svėdasiškis“.

344. Ar geras žodis yra *ledžinga*?

Ledžingà, vartojamas daugiausia tik žemaičių, yra sudėtinis žodis, sudėtas iš *ledas* + *žing-* (plg. *žiñg-snis, žiñginė, žeñgti*) ir reiškia „pačiū-

ža, pasaga“. Dėl darybos plg. *letẽkas* arba *ledtẽkas* „ledo žvakutė, varveklis, stogdažẽ, Eiszapfen“, veikiausiai pagal *tekéti* perdirbtas iš senesnio *ledtakas* (iš *ledas* + *takas*). Taigi *ledžingà* yra visai gerai sudarytas žodis.

345. Ar nereikėtų ir mums, kaip kitų tautų yra daroma, datuojant pirma dieną rašyti, o toliau mėnesį ir metus?

Kitų tautų taip iš tikrųjų yra rašoma, bet mums tas rašymas ne visai tinka: mes iš savo kalbos jau esame visai gerai įpratę skaityti pirmiau metus, paskiau mėnesį ir gale dieną, pvz., *tū̃kstantis devynì šimtaĩ trìsdešimt devintì mẽtai sausio mėnesio penkiolikta diena*, arba sutrumpintai: *1939 m. sausio mėn. 15 d.*, arba *1939 m. sausio 15 d.*, arba *1939.I.15*. Ši tvarka mums visai tinka, ir nebėra jokio reikalo jos keisti.

346. Vieni rašo *Nr. 299*, kiti – *299 Nr.*, treti – *Ns 299*, ketvirti – *299 Ns* arba *ns.* Tad kaip iš tikrųjų turėtų būti rašoma?

Mums artimesnis yra rašymas ištisiniame tekste *Nr. 299* arba *299 nr.* Rašydami *Nr. 299* su didžiąja *N*, mes rašome jau daugelio kitų tautų įprastu, bet ir mums artimu būdu, būtent – čia *Nr.* eina sutrumpintu simboliniu ženklu, tokiu pat, kaip ir *Dr.* (mokslo laipsniui pažymėti). *Ns* arba *ns* yra plačiau neprigiję ir mums vis dėlto neįprasti trumpinimai. Toliau žr. 1936 m. GK 86.

347. Kaip reikėtų skirti *bandyti, mėginti* ir *tirti*?

LKD Terminologijos Sekcijos yra šiaip nutarta skirti tuos žodžius: *bandýti* „versuchen, probieren, пробовать, испытывать, expérimenter, essayer“, *mėgìnti* „probieren, пробовать, éprouver, essayer“ ir *tìrti* „forschen, untersuchen, исследовать, explorer, scruter“. Pvz., *išbandyk mašiną, ar ji gerai veikia* (funkcionuoja); *fizika ir chemija mėgina metalų kokybes; nežinomą dalyką reikia ištìrti; laboratorijoje tiria sprogstamąsias medžiagas* ir kt. Šiaip kalboje *bandýti* ir *mėginti* dažnai yra sinonimais vartojami, pvz., *vagis mėgino* (arba *bandė*) *pabėgti; jis visaip mane* (*mano būdą*) *mėgino* ir kt.

348. *Pabaltijo, Pabaltijos* ar *Pabaltės valstybės*?

Šalia *Báltija* geriausia yra vartoti *Pabaltijỹs*, *Pãbaltijo*; plg. *Vilkijà*

– *Pavilkijỹs*, *Šùnija* – *Pašunijỹs, Vašuokà* (upė) – *Pavašuokiaĩ* (kaimas) ir kt.

349. Liet. Aidas rašo *Chautemps*, o Liet. Žinios *Šotan*. Ar tai yra leistina?

Kad vienas dienraštis svetimuosius tikrinius vardus rašo vienaip, o kitas kitaip, aišku, yra netikęs dalykas: tai didžiai klaidina visuomenę. Mes esame patys kalti, kad daugiau kaip per dvidešimt nepriklausomybės metų neįstengėme sutvarkyti net pačių reikalingiausių kasdieninių dalykų rašymo. Reikia tikėtis, kad tai netrukus bus sutvarkyta: juk negalime amžinai anarchinėje baloje plūduriuoti!

O tuo tarpu tenka pastebėti, kad mums netinka nei vienas, nei kitas aukščiau minėtasis rašymas: mūsų, linksniuojamajai, kalbai geriausiai tinka *Šotanas* arba *Chautempsas*. Dėl vieno iš tų dviejų rašymo reikia tik sutartinai nusispręsti.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 3 sąs., p. 41–43)

350. Ar *leišis* latvių kalboje tikrai yra paniekos, pašaipos žodis? Jei taip, tai ar verta mums dėl to piktintis?

Visų pirma vienaskaitos vardininkas lãtvių kalboje yra ne *leišis*, bet *leĩtis* šalia daugiskaitos vardininko *leĩši*. To žodžio šaknis *leit-* yra ta pati, kaip ir mūsų žodžių *Lietuvà* (iš **leit-uvā*), *lietùvis, lietùvininkas*. Iš pradžios *leitis* tėra veikiausia turėjęs tik *lietuvio* reikšmę, kurią pirmoje vietoje dar ir dabar turi. Bet šalia pagrindinės reikšmės šis žodis dar turi ir antrinę, neigiamąją, reikšmę, būtent – *leičiu* latvių dar yra vadinamas ir nerangumo, nevikrumo bei silpnumo atstovas; vietomis jam net duodama ir keiksminė reikšmė. Toliau tokia pažiūra į lietuvį latviuose yra susidariusi ne dabar, bet senesniaisiais laikais, kada buvo daugiau progos vieniems į kitus pasišnairuoti. Bet dabar, kintant socialinėms ir kultūrinėms aplinkybėms, kinta ir ši liaudinė latvių pažiūra. Sąmoningesnieji latvių atstovai į mus jau taip nebežiūri, todėl *leičio* vietoje jau daug kas spaudoje vartoja *lietuvis, lietuvietis*. Dėl to tad ir mums, atrodo, nebeturėtų būti pagrindo piktintis anokia ne visos latvių visuomenės pažiūra, juo labiau, kad seniau daug kur ir mes, pvz., priežodžiais, esame ne iš gerosios pusės latvius per dantį traukę.

351. Ar gali būti *vidiniai vaistai*?

Gali. Tai yra kiek geresnis pavadinimas, kaip *viduriniai vaistai*: v i d i n i a i vaistai yra tie, kuriuos leidžia ar geria į vidų (plg. *vidìnės*, t. y. į vidų atveriamos, durys). Be to, *vidurinis* yra toks, kuris yra viduryje, t. y. средний, mittlere.

Būdvardžiai *vidùjis* arba *vidujìnis* tam reikalui ne visai tinka: viena, jie yra nepaprastos darybos ir retai kur tevartojami; antra, turint visai tinkamą, tiesiog iš *vidùs* sudarytą būdvardį *vidìnis*, anie dariniai yra ir nebereikalingi.

352. Šuns *antsnukis* ar *apinasris*?

Añtsnukis (ir *ántsnukis*) yra žmonių kalbos žodis: vienur juo vadinamas tam tikras vinių prikalinėtas diržas kumeliukui ant snukio uždėti, kad nežįstų kumelės, o kitur, ypač Suvalkų krašte, jis yra uždedamas šuniui ant snukio, kad negalėtų ko įkąsti. *Apìnasris* paprastai yra vartojamas arkliams laikyti, bet savo reikšme jis gali atstoti ir *antsnukį*; pvz., Niedermanno žodyne jis taip yra ir suprantamas. Tačiau bendrinėje kalboje vis dėlto būtų geriau *antsnukį* skirti nuo *apinasrio: antsnukis* turėtų būti tai, kas yra kam (šuniui, kumeliukui...) uždedama ant snukio, kad negalėtų juo ko padaryti (įkąsti, žįsti...), t. y. намордник, Maulkorb, o *apìnasris* (ir *apỹnasris, apìnastris*) galėtų būti toks daiktas, kuris uždedamas kam ant nasrų, t. y. tam tikra kamanų dalis, dedama ant arklio nasrų, o paskui net ir pačios kamanos (be žaboklių arba, kaip vietomis yra vartojama, ir su žaboklėmis). Taigi tie abu žodžiai gali mums visai gerai praversti, ir todėl vieno kitu nereikėtų keisti: šunys, kumeliukai gali būti su a n t s n u k i a i s, o arkliai, asilai, jaučiai ir kt. – su a p i n a s r i a i s.

353. Kuo skiriasi *reikalinga* ir *reikia*?

Reikalinga yra tokia pat būdvardžio niekatroji giminė, kaip, pvz., *gẽra, pìkta* ir kt., o *reikia* yra veiksmažodinė esamojo laiko lytis. O kadangi *reikalingas* reiškia „privalus, nötig, notwendig, bedürftig“ (pvz., tai yra labai r e i k a l i n g a s daiktas; mes nėsame r e i k a l i n g i, t. y. neprivalome, jūsų pagálbos), tad ir niekatrąją jo giminę galime :ik atitinkamai vartoti, pvz., tai man buvo labai r e i k a l i n g a; ne visi žino, kas r e i k a l i n g a yra mūsų kraštui. Šiaipjau kitais atvejais geriau būtų sakyti: r e i k i a (r e i k ė j o) parašyti laišką, ne-

trukus r e i k ė s važiuoti ir kt. Šitais paskutiniais sakiniais mes pasakome reikalą veiksmiškai: sakydami *man reikia važiuoti*, norime lyg pabrėžti, kad man yra reikalas, aš privalau, aš turiu važiuoti. O sakydami *man tai reikalinga,* norime pasakyti, kad tas daiktas man yra reikalingas, kad to daikto aš privalau, aš turiu jį įsigyti arba jo man trūksta. Taigi, nors vieno kito yra maišoma *man reikia* ir *man yra reikalinga*, vis dėlto bendrinėje kalboje tai kiek galint reikėtų skirti.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 6 sąs., p. 90–91)

354. *Tuolaikinis* ar *tolaikinis*?

Mūsų kalboje su priesaga *-inis* gali būti sudaryta *tolaikìnis* ir *tuolaikìnis* iš *tuo laiku* ir *to laiko*. Pirmasis visų pirma žymės t u o l a i k u vykstantį veiksmą ar kokį esantį dalyką, o antrasis daugiau pabrėš t o l a i k o veiksmą, įvykį ar daiktą; pvz., *tuolaikinis* jo buvimas mieste nėra visai tinkamas, bet *to laiko* arba *tolaikìnis* paršiukas, *šiųmetìnis* kumeliukas ir kt. Bet kalboje kartais nekirčiuotas *uo* yra paverčiamas į *o*, pvz., *tolydìnis* iš *tolỹdžio* < *tuo lỹdžio*. Antra vertus, *tuolaikìnis* ir *tolaikìnis* savo reikšmėmis labai griežtai tarp savęs nesiskiria, tad dažnai nelengva juos vieną nuo kito ir skirti, todėl vartosenoje kurios vienos lyties griežtai reikalauti negalima.

355. Ar tikslu yra *kaldrą* laikyti slavų skoliniu ir dėl to ją varyti lauk iš mūsų kalbos?

Kaldrà visų pirma yra paskolinta iš lenkų *kołdra*, o ši savo keliu per germanų romanų kalbas (plg. vok. *Koller*, sen. pran. *coltre* [*coultre*], ital. *coltre*) yra kilusi iš lot. *culcitra* „kietai prikimštas gulimasis maišas, čiužinys“. Bet tai dar nerodo, kad mes būtinai šį skolinį turėtume vartoti mūsų raštų kalboje. Juk yra nemaža atsitikimų, kur mes bendrinėje kalboje nebevartojame daugybės per kaimynines slavų kalbas paskolintų skolinių, pvz., *almužnà, bliūdas, bõstras, dziẽgorius, piliõrius, fundavóti, kalniẽrius, kiẽlikas, kvartūkas, lenciūgas, minỹkas, mõrčius, sliẽsorius, šaltỹšius, žalniẽrius, žẽkas* ir kt.; jų vietoje vartojame prasmingesnius savus žodžius arba naujadarus: *ìšmalda, dubuõ, mergõs vaĩkas* (*merg̃vaikis, ìšmanginis, ìškekšinis*), *laĩkrodis, pãstapas, steĩgti* (*kùrti, grį̃sti*), *apìkaklė, taurẽ, prijuõstė, grandìnė, vienuõlis, kóvas* (*kóvo mė́nuo*), *šáltkalvis, seniūnas, kareĩvis, mokinỹs*. Taigi, be jokios bėdos svetimos *kaldros* vietoje galime ir turime vartoti gra-

žų savo žodį *apklõtas, -ai*; *kaldrà* mums tiek tereikalinga, kiek ir *pãduška* (arba žem. *põduška*), kurios vietoje jau nuo senovės vartojame *príegalvį* ir *pagálvį* (ar *pagálvę*). Tokie skoliniai kaip *kaldrà, pãduška, kvartūkas, abrūsas, šiẽnikas, dùknos, perỹnos* ir kt. galėtų būti pakenčiami tik buities aprašomojoje kalboje; šiaipjau bendrinėje kalboje jie visai nereikalingi, ypač jei juos galime pakeisti gražiais savais žodžiais.

356. Kaip reikia suprasti lytį *syji*?

Ši lytis tegali būti sudaryta iš *syjéti*, plg. *ryšėti* : *rỹši, lindėti* : *lìndi* ir kt. Veiksmažodžio *sýti* esamojo laiko 3 asmens lytis tegali būti *sỹja* (arba būgiškai *sỹja*) šalia būtojo kartinio laiko *sìjo*. Plg. šakos *svỹri* „pasvirusios esti“ (: šakos *svỹra* „tolydžio linksta žemyn“). Tai savo daryba niekuo nesiskiria nuo *šlýti, šlỹja, šlìjo, rýti, rỹja, rìjo* ir kt. *Sỹji* iš *sýti* negali būti sudaroma.

357. Ar kiaulių reproduktorius gali būti vadinamas *tekiu*?

Gali. Gyvojoje kalboje *kuĩlio* vietoje yra vartojamas ir *tẽkis* (arba *tekỹs*). Pirmasis veikiausiai yra, kaip J. Endzelynas ir K. Būga mano, paskolintas iš gud. rus. *кыль (iš čia yra išvestas rusų киляк „tekis“ iš senesnio *кылякъ; plg. s. rus. хыжа > хижа, iš kurios mūsų vėliau buvo pasiskolinta *kyžė* „menka, sulūžusi trobelė“; iš хыжа mes turėtume **kuiža*, kaip kad iš мыло, кыла turime *muĩlas, kùila*), o antrasis yra sietinas su *tekėti* „bėgti, bėgioti“. Kad *tẽkis* (dažniau vartojamas kaip *tekỹs*) vietomis reiškia avių reproduktorių, tai dėl to dar negalima neigti ir *tẽkio* „kuilio“, t. y. kiaulių reproduktoriaus. Tam mūsų kalba nė kiek nesipriešina. Pvz., ryt. aukštaičiai vietomis *tekiù* kaip tik pirmiausia vadina kiaulių reproduktorių, o avių reproduktorius jiems yra *tekis avinas*, arba *avinas tekis*. Tačiau gyvulių ūkio literatūroje dabar jau yra įsigalėjęs *kuilỹs*.

358. Kaip reikia rašyti – *Talinas* ar *Tallinnas*?

Kol svetimųjų vardų rašymas dar nėra galutinai sutvarkytas, tol jų rašyba dar svyruoja. Bet jau dabar beveik pastoviai yra tariama ir rašoma: *Maskvà, Karaliáučius, Parỹžius, Váršuva, Mintaujà*, ne **Moskvà, Königsbergas, Paris, *Varšavà* (iš *Warszawa*), *Jelgava*. Tuo pat būdu, neturėdami savo kalboje dvejybinių priebalsių (geminatų), jau

daug kur populiaresniuose raštuose rašome ir *Tālinas*, ne *Tallinnas*. Tai, mūsų nuomone, yra ne svetimųjų vardų iškraipymas, bet tik jų pritaikymas prie mūsų įprastinio tarimo bei rašymo. Bet galutinai dėl *Talino* ar *Tallinno* bus nusispręsta, kai bus tvarkomas visas svetimųjų tikrinių vardų rašymas.

359. *Pareigonis* ar *pareigūnas*?

Formaliai yra ir vienas ir kitas žodis tinkamai sudarytas, plg. *avižà* : *Avižónis, ligà* : *ligónis, tėvas* : *tėvonis* ir *laĩvas* : *laivūnas, plėpatas* : *plepatūnas* ir kt. Bet pirmosios darybos atstovų mūsų kalboje, išskyrus pavardes su priesaga *-onis*, šiaipjau plačiau nevartojama, o priesagos *-ūnas* darinių turime labai daug. Tad šituo sumetimu, atrodo, seniau pradėto vartoti *pareigūno* nebereikėtų versti ne labai populiariu *pareigonimi*, nors jau ir dabartinėje Konstitucijoje vartojamu. Kiti *pareigūno* vietoje dar vartoja ir gerai sudarytą *pareiginiñką*.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 7 sąs., p. 109–111)

360. Ar gera ir būtina bendrinėje kalboje tariant pabrėžti priešdėlį *už-*, pvz., *užsienis, užšoka* ir kt.?

Ne, tai nėra reikalinga. Mūsų gyvojoje kalboje šito priešdėlio balsingasis priebalsis *ž* yra asimiliuojamas (supanašinamas) sekančiųjų nebalsingųjų pradinių priebalsių, todėl žmonių sakoma: *ù-sienis, u-šóka* ... Bendrinėje kalboje tokia asimiliacija yra jau per tolima – čia visai užtenka, kad mes balsingąjį *ž* prieš *s, š* ir kitus nebalsinguosius priebalsius tariame nebalsingai, būtent – *ùš-sienis, uš-šoka* (arba *ušoka*), *uš-simeta*, nors teks rašyti iš kilmės: *užsienis, užšoka, užsimeta*. Galinių priešdėlinių priebalsių tarime norima laikytis to paties dėsnio, kaip ir tariant atitinkamas priebalsių sandūras žodžio viduryje, pvz., *nešdamas* (tariame *neždamas*), *vesdamas* (tariame *vezdamas*) ir kt.

361. *Penkis, šešis* ar *penkius, šešius*?

Senesnės lytys yra *penkis, šešis, septynis, aštuonis,* vėlesnės – *penkius, šešius, septynius*... Šios pastarosios yra analoginės, sudarytos pagal tokius daugiskaitos galininkus kaip *aštrius peilius* ir kt. Bendrinėje kalboje teiktina: *penkis, šešis, septynis*... šalia dauginių skaitvardžių galininkų *dvejus, trejus, ketverius, penkerius, šešerius*... Bet nelaikytina klaidomis, ypač mokyklinėje kalboje, ir p e n k i ù s, š e š i ù s...: tai yra tikri mūsų kalbos duomenys, ir todėl jų be atodairos negalima smerkti.

362. Kaip sakyti: *ovalus* ar *ovališkas, trikam̃pis* ar *trikampiškas*?

Šitų būdvardžių réikšmės gali būti skirtingos: *ovalùs* (vok. *oval,* pran. *ovale* iš lot. *ovālis* „kiaušinio pavidalo, eiförmig“ nuo *ovum* „kiaušinis“) mūsų kalboje gali būti ir turi reikšti „turįs ovalinę formą, eirund“, o *ovališkas* – „panašus į ovalą, toks, kaip ovalas“. Taip pat ir *trikam̃pis* „turįs tris kampus, trimis kampais, dreieckig“ turi būti skiriamas nuo *trìkampiškas* „panašus į trikampį, toks, kaip trìkampis“. Dėl darybos plg. *aktỹvas* : *aktyvùs, morãlas* : *moralùs* ir *ovãlas* : *ovalùs* (*ovalìnis*). Vartoti būdvardį *ovališkas ovalaus* (*ovalinio*) vietoje netinka ir nepatartina, nes priesaga *-iškas*, kuri mūsų kalboje turi ypatingą reikšmę, čia nieko naujo nepasako, ir todėl yra visai nereikalinga. Tas faktas, kad šalia *ketvirtáinio* sieksnio žmonių ta pačia reikšme yra sakoma ir *ketvirtáiniškas* sieksnis, dar nerodo, kad matematinėje kalboje neturėtume skirti *trikam̃pio* nuo *trikampiško*: tiksliau reikiamoms sąvokoms nusakyti čia pravartu yra ir daiktavardis *trìkampis*, ir būdvardžiai *trikam̃pis* bei *trìkampiškas*, sudarytas iš *trìkampio*, pvz., t r ì k a m p i s yra tam tikra, t r i k a m̃ p ė (trimis kampais) figūrà; ši figūra t r i k a m p i š k a (t. y. ne trikam̃pė, bet tik panaši į trìkampį, tokia, kaip trìkampis).

363. Ar *grafas* yra keistinas *grovu*?

Grãfas ir *gróvas* yra vienos kilmės žodžiai, tik ne vienu keliu į mūsų kalbą patekę: pirmasis pas mus yra atkeliavęs per slavų kalbas, o antrasis paimtas iš vokiečių, veikiau vokiečių žemaičių, kalbos. Todėl Didžiojoje Lietuvoje daugiausia yra pažįstamas *grãfas*, o Maž. Lietuvoje ir paprūsėje – *gróvas*. Mūsų bendrinei kalbai teiktinas plačiausiai vartojamas *grafas*.

364. Ką geriau vartoti: *reikmenė, reikmena* ar *reikmuo*?

Iš mūsų raštų ir gyvosios kalbos yra žinoma *reikmėnė* (ir *reĩkmenė, reikmenẽ*) „reikalas, reikalingas daiktas“. Šalymais gali arba galėjo kur būti ir *reikmena, reikmuo*, plg. *sėmėnė* „sėjos laikas; žolinė“ : *sėmenà* „pūdymėlis“ (toks paukštis) : *sėmuo* „sėja“ (žinomas tik iš raštų). *Reikmuõ*, nors dabartinėje gyvojoje kalboje ir nebevartojamas, – jis seniau, kaip rodo antrinio kilimo *reikmenė*, be abejonės, yra buvęs mūsų kalboje, – dabar gali būti iš naujo atgaivintas ir toliau vartojamas specialiu terminu. Tai ypač yra galima dėl to, kad mes dar pla-

čiai esame įpratę vartoti priesagos *-men-* darinius, plg. *mėtmenys, plaūkmenys* „plaukiojamieji organai“, *skiemenys* „audeklo gijos“, *žel̃menys* ir kt. Tuo vadovaudamasi, LKD Terminologijos Sekcija filosofijos reikalui ir yra priėmusi *reikmuõ, -eñs, reĩkmenį* „reikalingas daiktas, Bedarfsgegenstand“. Bet šalia to negali būti draudžiama ir *reikmėnė. Reikmenos,* iš dabartinės kalbos nebepažįstamos ir iš raštų mažai besusekamos, galima ir nebevartoti, nes visai užtenka turimosios *reikmenės* ir atgaivintojo *reikmens.*

365. Ar *kočėlas* yra lietuviškas žodis?

Ne, tai yra skolinys, kilęs iš gudų kalboje jau nebevartojamo žodžio *качáло, plg. качáлка „kočėlas“. *Качáло šalia качáть (iš **katjati*, plg. катить) „ridenti, volioti“ (iš čia mūsų pasiskolinta *kočióti* arba *kočė́ti*) galėjo būti taip pat, kaip ir махáло arba мáхало (iš čia mūsų *mokõlas* arba *mõkolas* „teptuvas“) greta махáть „mosuoti, mostaguoti, vizginti“. Iš to pat šaltinio mūsų kalboje yra dar kilęs ir *kočiõlas*; plg. *čẽbras* ir *čiõbras* iš gud. чабóр, *prajẽvas* arba *prajõvas* iš gud. проявa ir kt. *Kočỹlas* savo priesagą *-yla-* turi iš tokių žodžių kaip *krapỹlas, stovỹlas* ir kt.

Kokio nors visai tinkamo pakaito *kočėlui*, rodos, neturime. Norint tam reikalui naujadarą pasidaryti, būtų galima pasinaudoti šaknimis *rid-, ried-,* pvz., *ridìnis, ridenà* ir kt. Gal būt, GK skaitytojai pateiks kokių tinkamesnių pakaitų? Bet kol visai tinkamų nėra, tenka vartoti plačiau pažįstamą *kočėlą.*

(Gimtoji kalba, 1939 m., 8 sąs., p. 126)

366. Ar vartotini bendrinėje kalboje dalyviai su *-antis, -intis* greta *-ąs, -įs*?

Senovinės, paveldėtosios, veikiamųjų esamojo laiko dalyvių lytys yra su *-ą̃s, -į̃s*, pvz., *nešą̃s, tikį̃s* (iš **nešants, *tikints*), mot. giminės *nešantì, tikintì* (dabar jau ir *nẽšanti, tìkinti*). Ilgainiui pagal v-tos galininkus susidarė naujos, analoginės, lytys su *-antis, -intis*, būtent – *nešą̃s, tikį̃s* pagal *nẽšantį, tìkintį* buvo paversta į *nẽšantis, tìkintis*. Panašiu būdu mūsų kalboje yra susidarę ir daugiau analoginių darinių; pvz., pirmykštės lytys *mótė, geluõ* pagal galininkùs *móterį, gẽluonį* yra perdirbtos į *móteris* (ne *moterìs*!), *geluonìs*. Kalbos mokslas yra susekęs, kad ir mūsų *žąsìs* pagal *žą̃sį* yra išriedėjusi iš senesnės lyties **žą̃s*,

kuri savo ruožtu toliau yra kilusi iš **žañ-s*. Tai yra ne kas kita, kaip pirmykščio priebalsinio kamieno lytis, kurios pėdsakų tebėr lig šiol išlikę mūsų tarmėse; pvz., tverečėnai dar dabar tebesako v-tos km. *žąsès*, dg. vd. *žą̃ses*, dg. km. *žąsų̃* ir kt., bet v-tos vardininko lytį jau turi naują – *žąsìs*. Kaip visų kitų priebalsinių kamienų, taip ir veikiamųjų esamojo laiko dalyvių pirmykštės lytys su laiku yra vis nykusios. Kitų kalbų duomenimis seniau mes esame linksniavę: **nešañt-s*, vn. km. **nešantès*, dg. vd. **nẽšantes*, dg. km. **nešantų̃*, dg. nd. **nešantìmus* (kaip *vándenes* > *vándens, vandenų̃, vandenìmus* > *vandenìms* ir kt.). Ilgainiui visus tuos linksnius, išskyrus v-tos ir d-tos vardininkus, analogiškai pagal tokius būdvardžius, kaip *žãlias, pójuodis* ir kt., esame pradėję linksniuoti naujai – *nẽšančio, nẽšančiam, nẽšančių, nẽšantiems, nẽšančius* ir kt. Paskesniais laikais mūsų tarmėse jau daug kur yra benykstančios ir senesnės vardininkų lytys: aukštaičiai, ypač rytiečiai, jau plačiai vartoja *nẽšantis, dãrantis* ir kt. Tik šitas nykimas yra ne visur vienodas; pvz., ryt. aukštaičių pažyminiais jau daug kur vartojamos tik naujosios, o pasakomojoje kalboje tebesakomos ir senosios lytys, pvz., *stóvintis* vanduo, *žìnantis* žmogus ir kt., bet jis sakosi viską *atmeną̃s, žìną̃s* (ne *atmenantis, žinantis*!). Žemaičiai savo tarmėse daugiausia vartoja, rodos, tik senąsias lytis. Senesnieji mūsų kalbos šaltiniai irgi daugiausia terodo senąsias lytis. Mūsų žymesnieji gramatikai (Kuršaitis, Jaunius, Jablonskis...) taip pat tik tokias lytis tevartoja. Todėl ir dabartinėje bendrinėje kalboje norminėmis tebėra laikomos tik senosios lytys. Bet, atsižvelgiant į visą tų dalyvių raidą ir jų dabartinę vartoseną, nesmerktinos yra ir naujosios lytys, ypač jų nereikėtų griežtai laikyti klaidomis mokyklose, kada mokiniai iš gyvosios kalbos jų vietoje kartais pavartoja tas naująsias lytis.

367. Ar būtinai reikia dėlioti kablelį tokiuose posakiuose: *Finansų Ministerijai, Kaune; Padubysio valsčiaus savivaldybei, Bazilionyse* ir kt.?

Čia kablelis, mūsų nuomone, yra nereikalingas, ypač jei tie vietininkai rašomi kitoje eilutėje. Kablelis būtinai yra reikalingas tada, kai mes norime ką aiškiau pažymėti arba pabrėžti, kai pagrečiui rašome du skirtingus, bet visai neatskiriamus dalykus, pvz., K. Juozapaičiui, X Departamento direktoriui; jis gyvena Kaune, Aukštaičių 12 ir kt.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 9 sąs., p. 140–143)

368. Laikrodis eina *pagal* radiją ar *sulig* radiju?

Šitie prielinksniai abu vartotini, tik ne visai vienodomis reikšmėmis. Pavyzdžiui: brisk *pagal* kraštą (t. y. pakraščiu), išsitiesė *pagal* tvorą, sėmenys *pagal* kitus javus nebrangūs, *pagal* savo metus jis visai nebejaunas, kiekvienas gaus atpildą *pagal* savo nuopelnus, daug kas apie kitus *pagal* save sprendžia, *pagal* tą raštą nieko negalima daryti, jis elgiasi *pagal* teisybę, *pagal* savo paprotį; kiškis buvo *sulig* kate (tokio didumo, kaip katė), žolė *sulig* rugiais, jis gyvena tik *sulig* ta diena, pašaro turėjome tik *sulig* šventėmis, vanduo bėga *sulig* kriaušais (= lygiai su kriaušais), atsikėlė *sulig* saulės tekėjimu, reikės keltis *sulig* gaidžiais, *sulig* tuo žodžiu atėjo ir kt. Iš tų pavyzdžių matyti, kad *pagal* radiją laikrodis gali eiti taip, kaip eina radijo laikrodis, o *sulig* radiju turėtų visų pirma eiti tiek, kiek veikia (rodo) radijas, kiek eina radijo laikrodis. Taigi sakydami „laikrodis eina *pagal* radiją“, galime suprasti, kad to laikrodžio ėjimas nustatomas pagal radijo laikrodį, pagal radijo pranešimus, o sakydami „laikrodis eina *sulig* radiju“ visų pirma norime lyg pasakyti, kad laikrodis eina lygiai su radijo laikrodžiu. Taigi iš tikrųjų šitie posakiai norint gali būti skiriami, ir kartais, tiksliau išsireiškiant, net būtinai reikia tai daryti; bet iš kitos pusės, tas skyrimas daug kam gali būti ir ne visai lengvas, nes tam tikrais atvejais šių prielinksnių reikšmės labai suartėja ir todėl kartais beveik vienodai yra vartojamos. Šitokiais atsitikimais tenka vadovautis daugiau kalbiniu jausmu, ne kuriomis nustatytomis taisyklėmis.

Ta pačia próga tenka pastebėti, kad šie prielinksniai tarmėse nevienodai su linksniais yra vartojami: *pagal* žemaičiai daugiausia vartoja su kilmininku ir net su įnagininku (pvz., *pagal* tvoros, *pagal* papročio ir nakčia *pagal*), o *sulig* vietomis (pvz., Dzūkuose) šalia įnagininko jau turi ir kilmininką (pvz., *sulig* stogo ir lašas, purvo yra *sulig* kelių, pridėjo rugių *sulig* juostos, vanduo siekė *sulig* kaklo ir kt.). Bet bendrinėje kalboje tevartotina *pagal* su galininku, o *sulig* su įnagininku, nes *sulig* su kilmininku yra visai neseniai pradėtas vartoti ir tėra vartojamas labai siaurai, o su įnagininku jį labai plačiai sutinkame ne tik dabartinėje gyvojoje kalboje, bet ir senesniuose raštuose; antra vertus, tas įnagininkas čia yra ir prasmingesnis: *sulig* = *sulyg*, o šis toliau lygintinas su *lygu su*, pvz., žolė *sulig* rugiais = žolė *lygu* (lygi) su rugiais ir t.t.

369. Krautuvės *vitrina* siūloma pakeisti *prekylangiu*. Bet kuo pakeisti kino, skelbimų, kirpyklų, fotografų vitrinas, nes siūlomasis pakaitas pastarųjų paskirties, rodos, nenusako?

Vitrina, per kaimynines slavų kalbas paskolinta iš pranc. *vitrine*, turi ne vieną reikšmę. Apskritai imant, tai yra stiklinė (su stiklu) parodomoji kokių nors dalykų laikykla (dėžė, spinta, langas ir kt.). Bet kadangi ji labai dažnai yra vartojama tokiems langams vadinti, kuriuose parodyti išstatomos įvairios prekės, tai ją mūsų kalboje visai tinkamai gali atstoti *prekýlangis* (plg. *prekýmetis, prekývietė* ir kt.). Tačiau kitais atvejais šis pakaitas, aišku, negali atstoti *vitrinos* „stiklinės parodomosios dėžės ar spintos“, kurioje parodai laikomi kokie skelbimai, paveikslai ar atvaizdai, – tam reikalui, kol nėra tinkamo pakaito, turime vartoti *vitrìną* arba mėginti ją kitaip lietuviškai nusakyti. Gal būt, kas nors sugalvos tam reikalui kokį tinkamą žodį? Mes tuo tarpu tam neturime patogaus pakaito.

370. Rašome sakome: *Šv. Petro Bazilika, Vytauto Didžiojo Universitetas* ir *P. Vileišio vardo gimnazija, S. Daukanto vardo prad. mokykla*? Ar tai reikalinga?

Apskritai imant, trumpesni pavadinimai yra geresni, todėl, atrodo, antrieji pavadinimai gali būti be jokios žalos sutrumpinti: *P. Vileišio gimnazija, S. Daukanto prad. mokykla*. Tai yra daug trumpiau ir patogiau vartoti, o pačiai vartosenai nieko nekliudo, nes mes, pvz., sakome *Šv. Kazimiero Draugija, „Švyturio“ bendrovė,* ne *Šv. Kazimiero vardo Draugija* ir kt.

371. Ar skiriasi kuo *laimìkis* nuo *giliukio*?

Visų pirma *laimìkis* yra savo žodis, o *giliukis*, tik Maž. Lietuvoje ir paprūsėje vartojamas, yra paskolintas iš vok. tarmybės *gelöck* (= Glück) „laimė“. Taigi turint gerą tos pat reikšmės savo žodį, visai nebereikalingas yra skolintasis *giliukis*, juo labiau, kad jis neplačiai ir tevartojamas.

372. Kaip iš tikrųjų turėtų būti vadinamas miestelis: *Vyžuona, Vižuona, Vyžuonys, Vyžonys* ar *Vyžuonos*?

Tikrasis šio miestelio pavadinimas tėra *Výžuonos, -ų̃* šalia upėvardžio *Vyžuonà, -ōs*, plg. *Viešintà, -ōs* „upė“ : *Viešintos, -ų̃* „miestelis“,

Metelỹs „ežeras“ : *Meteliaĩ* „miestelis“ ir kt. Tos pačios priesagos, kaip *Vyžuonà*, turime ir daugiau upėvardžių, pvz., *Beržuonà, Lazduonà, Šaltuonà* (plg. dar *šaltuonià* „šaltažemis“) ir kt.

373. *Bronius, Juozas, Kazys, Mikas, Pranas, Stasys* ar *Bronislovas, Juozapas, Kazimieras, Mykolas, Pranciškus, Stanislovas*?

Dėl šios rūšies vardų rašymo lig šiol buvo įvairiai manoma: vieni tarė reikiant oficialiai rašyti tik pilnus vardus (*Bronislovas, Kazimieras*...), o kiti nurodinėjo galint vartoti ir sutrumpintas jų lytis (*Bronius, Kazys*...). Ir tam iš dalies yra pagrindo. Iš vienos pusės, šventieji yra visų įprasta vadinti pilnais vardais, jais dažniausiai krikštijami kūdikiai ir paskui vadinami net suaugusieji, ypač kai reiškiama kam kokia pagarba ar pabrėžiama kieno vyresnybė, rimtybė, todėl sutrumpintieji vardai kai kam atrodo paprastesni, kasdieniškesni, ne tokie iškilmingi, rimti. Iš kitos pusės, sutrumpintieji vardai jau daug kur yra vartojami, kaip ir nesutrumpintieji, nejaučiant jokio paprastumo ar kasdieniškumo; tokiais atvejais, pvz., *Jonas, Petras* ir *Pranas, Stasys* atrodo visai lygiaverčiai. Dėl to dabar jau daug kas sutrumpintus vardus ir oficialiai vartoja. Ir tam iš tikrųjų nebereikėtų priešintis: nesutrumpintieji vardai dažniausiai yra gana ilgi, daugelis jų visai slaviškai skamba ir todėl yra ne tokie patogūs vartoti. Sutrumpintieji vardai, priešingai, daugeliu atvejų yra skambesni, savesni ir patogesni. Pvz., *Balys* Sruoga, *Pranas* Augustaitis, *Stasys* Šalkauskis, *Stasys* Šilingas, *Stasys* Šimkus ir kt. ne tik patys sutrumpintais vardais vadinasi, bet ir daugelis kitų su jais yra didžiai apsipratę. Jeigu dabar tuos asmenis priverstinai imtume visur vadinti *Boleslovais* (lenk. B o l e s ł a w), *Pranciškais* (lenk. F r a n c i s z e k) ir *Stanislovais* (lenk. S t a n i s ł a w), tai daug kam tai atrodytų nei šis, nei tas, o kai kas net jau ir verčiamas nebenorėtų nuo to atsisakyti; vietomis būtų net labai sunku tai padaryti, nes nemaža tokiais vardais yra sudaryta oficialių dokumentų. Pagaliau tokį vardų trumpinimo įprotį patvirtina dar ir sutrumpintosios pavardės, pvz., *Balys, Salys* (iš *Saliamonas*) ir kt. Tačiau to visur, kad ir kažkaip norint, nebus galima padaryti. Visų pirma, šventųjų, tur būt, niekas nevadinsime sutrumpintais vardais; pvz., *šventas Kazys* ar *Stasys* atrodytų, bent tuo tarpu, labai keisti. Taip pat nemaža yra žmonių, kurie iš įpratimo tik nesutrumpintus vardus vartoja ir jais kitiems yra žinomi: pvz., *Aleksandras* Damb-

rauskas ar *Vaclovas Biržiška* kažkaip neįprastai atrodytų, jei kas juos oficialiai imtų vadinti *Aleksiu* ar *Vaciu*. Kai kas, žinoma, prieš tai ir protestuotų, nes vietomis dar griežtai yra skiriami sutrumpintieji ir nesutrumpintieji vardai; tai yra pažymėjęs ir K. Būga savo žodyno prakalboje, skirdamas dar jauną, nesubrendėlį *Kazį* Būgioką nuo suaugusio, jau subrendusio *Kazimiero* Būgos. Taigi dėl visa to, atrodo, vardų savininkams reikia duoti laisvės vadintis taip, kaip jiems atrodo geriau arba jų pačių ar artimųjų daugiau yra įprasta. Taip, kiek žinoma, dabar jau ir linkstama daryti.

374. Kaip geriau rašyti oficialiniuose raštuose, kuriais įstaigos viršininkas drauge su sekretoriumi ar buhalteriu į ką nors kreipiasi, prašydamas suteikti kokių žinių: *prašau, prašome* ar *prašoma* suteikti žinių...?

Šitie trys prašymo būdai yra geri, tik nevienodai vartotini: *prašau* tinka vienam prašančiajam asmeniui, *prašome* – jau apima kelis prašytojus, o sakant *prašoma* visai neturima galvoje kokio nors įsakmaus prašytojo, tik pareiškiamas prašymas bendra prasme, pvz., čia p r a š o m a nerūkyti, p r a š o m a nusivalyti kojas ir kt. Taigi minėtos rūšies raštuose veikiau rašytina *prašaū*, kai daugiau pabrėžiamas vienas prašytojas (pvz., įstaigos viršininkas) arba *prãšome, prãšom,* kai norime daugiau pabrėžti ne vieno asmens (kelių asmenų, visos įstaigos vardu ir kt.) prašymą; bendro pobūdžio *prãšoma* čia ne visai tinka. Be to, labai dažnai visai tinkamai yra sakoma ir *prãšom*; vok. b i t t e, rus. пожалуйста prasme, kai norima išreikšti daugiau mandagumą, pvz., p r a š o m, sėskitės, sveteliai, p r a š o m valgyti ir kt.

(Gimtoji kalba, 1939 m., 10 sąs., p. 150–152)

375. Ką iš tikrųjų reiškia *mokėti, žinoti, mokyti* ir *mokslinti* ir kada šiuos veiksmažodžius reikia vartoti?

Visų pirma mūsų kalboje yra gana aiškiai skiriama *mokė́ti* ir *žinóti*, pvz., jis jau m ó k a poterius (= juos jau atmintinai kalba), jų vaikai jau m ó k a skaityti ir rašyti, lietuvių kalbą gerai m o k ė́ t i nelengva, jis m o k a daug eilių (t. y. jas yra gerai atmintinai išmokęs), bet: aš ž i n a u, kad viskas bus gerai; jis ž i n o, kas kur yra padėta; jis viską ž i n o lig mažiausių smulkmenų ir kt. Taigi *mokėti* reiškia sugebėti kuo praktiškai naudotis, ką ištisai turėti galvoje, gerai atsimin-

ti, vok. können, verstehen, rus. уметь, знать, o *žinóti* reiškia turėti galvoje – atsiminti tik tai, kuo yra įsitikinta, dėl ko esame tikri, vok. wissen, rus. знать. Bet kadangi kaimyninėse slavų kalbose tų sąvokų reiškimas nėra griežtai skiriamas (plg. я знаю, что он придёт ir никто не знает грамоты, урока), tad iš jų ir kai kurie mūsų inteligentai ar šiaip miestiečiai daug kur nebeskiria *mokėti* nuo *žinoti* – sako *žinoti* vietoj *mokėti*, pvz., aš žinau pamoką, jis žino lietuvių kalbą ir kt. Tačiau mums tokia vartosena yra visai svetima: mes galime kalbą žinoti (t. y. būti tikri, kad ta kalba yra), bet ne *mokėti* (t. y. nesugebėti ja kalbėti), todėl yra sakoma: jis daug žino, bet nedaug ką moka. Plg. dar 1936 m. GK II t.

Mókyti reiškia daryti, kad kas mokėtų, pvz., mókytojas móko vaikus, kunigas móko žmones dorai elgtis ir kt. *Mokslinti* yra naujadaras, kuris gali būti sudarytas iš *mókslas* ir *mokslùs, mõkslų*. Jeigu būtų sudarytas iš būdvardžio, tai tada *mõkslinti* (arba *mokslìnti*) reikštų daryti ką *mokslų*, t. y. sugebantį mokytis arba gabų mokslui. O *mókslinti,* sudarytas iš *mókslas*, galėtų reikšti „teikti kam mokslą, kam mokslo duoti“, plg. *vãginti* „ką vagimi vadinti, laikyti“, t. y. kam vagies vardą duoti, vagies ypatybių priskirti, *lìginti* „ligonį žiūrėti, slaugyti“, *lobinti* „ką turtingą (= lobų, lobingą) daryti“ (t. y. kam lobio duoti) ir kt. Kiek suspecialinus reikšmę, *mókslinti* gali reikšti ne tik kam duoti mokslo (bendra prasme), bet ir moksliškai lavinti, mokyti moksliškai (t. y. pagal mokslo pagrindus) dirbti. Todėl reikiant visai tinkamai galima skirti *mókyti* nuo *mókslinti*: mokyti mes galime pradinėse ir vidurinėse mokyklose, o *mókslinti* – jau universitete, kur svarbu yra ne be paprastas mokymas (t. y. žinių teikimas ar supratimo miklinimas), bet moksliškas lavinimas, pratinimas savarankiškai mokslinį darbą dirbti ir galvoti. Taigi vidurinė mokykla šituo supratimu turėtų būti mókymo, arba mókomoji, o universitetas – mókslinimo, arba mókslinamoji, įstaiga. Taip iš tikrųjų kai kurie mūsų mokslininkai (pvz., St. Šalkauskis) ir yra linkę šias sąvokas suprasti.

376. Kada reikia vartoti *pratimai, pratybos* ir *praktika*?

Visų pirmà reikia pastebėti, kad kai kurie inteligentai, ypač kariniñkai, o iš jų ir kiti kariai dažnai visai netaisyklingai, tiesiog neleistinai kirčiuoja *prãtimas, -ai*: visai gerai, žmoniškai teturi būti kirčiuo-

jama *pratìmas, -ai*, kaip *davìmas, metìmas, nešìmas, vedìmas*, ne *dãvimas, mẽtimas, nẽšimas, vẽdimas*! Tokio kirčiavimo negali pateisinti nė *pýlimas, skýnimas, skýrimas* „sklastis“ ir kt.: šitie veiksmažodiniai konkrečios reikšmės daiktavardžiai turi ilgą šaknį, o *pratìmas* trumpą, ir todėl dabar jo nieku būdu nebelinkstama kirčiuoti šaknyje.

Savo réikšme *pratìmas* „Übung, упражнение“ turi būti skiriamas nuo *pratýbos* „Übungsprozess, процесс упражнения“, dg. *pratýbų* „Übungen, упражнения“. Formaliai *pratìmas, -ai* taip sántykiauja su *pratýbos*, kaip *derė́jimas* su *derýbos, mitìmas* su *mitýba, -os, vedìmas* su *vedýbos* ir kt.: priesaga *-imas* čia turi daugiau veiksminę, o *-yba* – konkretesnę, specialesnę, išvadinę (rezultatinę) reikšmę. Plg. *dalýbos* „dalijimosi laikas“, *radýbos* „atlyginimas už rastą daiktą“ (latvių *radības* yra „radinys, Fund“), *rašýbos* „palikimas, testameñtas“, *sėdýba* „pasėdas“, *tekýba* „tekėsta“ šalia *derýbos* „sandėris, sandora, sutartis“, *lažýbos* „užstatinis ginčas, Wette, пари“ ir kt. Taigi *pratimù* pirmiausia galime žymėti prantamąjį veiksmą, tam tikrą veiksminį lavinimą, mankštinimą, o *pratyba* reiškia jau patį v e i k s m o vyksmą, pratinimosi darbą, t. y. daug savarankiškesnį ir specialesnį lavėjimą, pvz., fiziniai p r a t ì m a i gerai išvysto fizines pajėgas, kareiviai kasdien bent po dvi valandas turi atlikti gimnastinių p r a t ì m ų, be p r a t ì m ų kalbos pamokos esti ne visai vaisingos, bet: norint, kad mokslinis darbas universitete būtų produktyvesnis, be paskaitų, reikia dar ir p r a t ý b ų (t. y. savarankiško pratinimosi darbų); universitetinės paskaitos studentams yra tik tam tikros orientacinės gáirės, vadoklės, o p r a t y b o s juos įpratina sistemingai ir organizuotai dirbti patį mokslinį darbą.

Nuo *pratìmų* ir *pratýbų* toliau dar turi būti skiriama *prãktika* (ne p r à k t i k a!), būtent: jei p r a t i m a i s įprantame kartodami kokius veiksmus atlikti, o p r a t y b o m i s įsigyjame ir savarankiškos veiksminės orientacijos, išplečiame savo idėjų akiratį ir patys įgundame tas idėjas metodiškai svarstyti bei analizuoti, tai p r a k t i k a mus įgalina taikyti darbui per teoriją, pratimus bei pratybas įgytus kokio nors mokslo pagrindus ir dėsnius (taisykles). Todėl yra sakoma: studentai, norėdami būti gerais mokytojais, turi ne tik baigti aukštąjį mokslą, bet ir atlikti dar tam tikrą p r a k t i k ą; kaip gydytojai, taip ir téisininkai iš pradžios turi dar atlikti ir p r a k t i k ą, ir tik jau paskui jie gali būti skiriami pareigūnais (teisėjais, advokatais ir kt.);

kiekvienai gyvajai kalbai išmokti reikia būtinai turėti tam tikros praktikos (ar su tos kalbos žmonėmis ilgiau pakalbėti, ar tos kalbos krašte pagyventi, nes šiaip vienas knyginis mokymasis negali duoti daug naudos). Kasdieniniame gyvenime praktika dar turi ir kitokią, platesnę, reikšmę, pvz., ne kiekvieno gydytojo praktika yra vienoda, t. y. ne pas kiekvieną gydytoją vienodai lankosi pacientai.

377. *Akordas* ar *akortas* (dirbant darbą)?

Vartojant svetimą žodį, jau geriau vartoti senesnę lytį *akordas* (vok. Akkord, pranc. accord „susitarimas, sutartis“ iš vid. lot. *accordum* < *ad* „prie, vok. zu“ ir *cor, cordis* „širdis“), ne vėlyvesnę liaudinį *akortą*. Ypač įsidėmėtinas yra posakis: *jis dirba akordais, iš akordų* (arba *iš akordo*) „er arbeitet im Akkord“ (t. y. dirbdamas gauna atlyginimą už atskirus atliktus dalykus, ne už valandinį ar dieninį darbą). Visai svetimas posakis yra *jis dirba ant akordų*. Gyvojoje kalboje šios reikšmės *akordas* dar yra vadinamas ir *perleñkė*, pvz., jis dirba iš perleñkės (t. y. iš akordo). Tai yra labai senas ir gražus savas specialus žodis, pažįstamas Sintautuose ir kt.; plg. dar Kuršaičio *perleñkis* „kam nors tenkanti arba priklausanti dalis“ ir prūsų perlencke „mokestis, prideranti dalis“.

378. *Milžti* ar *melžti, milžėja* ar *melžėja, milžtuvė* ar *melžtuvė*?

Mūsų tarmėse yra vartojamos dvejopos šio veiksmažodžio lytys: *mélžu, mìlžau, mìlžti* ir *mélžiu, mélžiau, mélžti*. Pirmoji daugiau vartojama vakariečių bei žemaičių tarmėse ir yra tos pat rūšies, kaip *perkù, pirkaũ, pir̃kti, velkù, vilkaũ, vil̃kti* ir kt., o antrąją plačiau pažįsta ryt. aukštaičiai. Bet rytiečiai šalia *mélžiu, mélžti* sako ir *milžtuvẽ*, todėl yra labai galimas dalykas, kad seniau ir rytiečiai bus pažinę *mélžu* (ar *mélžiu*), *mìlžau* (ar *mìlžiau*), *mìlžti* vietoj *mélžiu, mélžiau, mélžti*. Taigi dabartinei bendrinei kalbai šalia *mélžu, mìlžau, mìlžti* pirmoje vietoje galima teikti tik *milžéja* ir *milžtuvẽ*, bet šalia *mélžiu, mélžti* negali būti smerkiama ir *melžéja*. Kuri iš tų lyčių – *mélžu, mìlžti* ar *mélžiu, mélžti* – galutinai įsigalės bendrinėje kalboje, parodys ateitis.

379. Kaip geriau sakyti: *daromas atskaitymas* iš uždarbio, *atskaitoma, išskaitoma* ar *sulaikoma, išlaikoma* iš uždarbio?

Iš šių trijų posakių visiškai nevykęs yra pirmasis – *daromas atskaity-*

mas iš uždarbio, nes paprastai nelinkstame vartoti veiksminio papildinio su veiksmažodžiu, pvz., *daryti skaitymą* ar *rašymą* vietoj *skaityti* ar *rašyti*. Taigi dokumentuose sakytina tik *atskaitoma* ar *išskaitoma* iš uždarbio. Bet čia tam tikru reikšmės atspalviu dar gali būti skiriama *atskaityti* „abzählen; abrechnen, abziehen“ ir *išskaityti* „herauslesen, ausrechnen ir kt.“, būtent – a t s k a i t y d a m i mes skaitymu ką atskiriame, atidalijame nuo visumos, o i š s k a i t y d a m i – tuo skaitymu ką lyg išskiriame, išimame iš visos sumos; plg. *atpiáuti, atláužti* ir *išpiáuti, išláužti*. Kiek kitokesnės reikšmės yra *sulaikoma* iš uždarbio: *sulaikyti* reiškia „anhalten, aufhalten, einbehalten“, o *išlaikyti* „aushalten, erhalten, beibehalten, unterhalten ir kt.“, pvz., šį mėnesį man už skolą s u l a i k ė visą algą; kai jis įsismagina, tai niekas jo nebegali s u l a i k y t i, bet: jis duotojo žodžio n e i š l a i k o, turi savo šeimyną i š l a i k y t i, šis tiltas dar i š l a i k y s ligi pavasario, nevalgęs ilgai n e i š l a i k y s i ir kt. Taigi *išlaikyti* ne visai tinka vietoj *išskaityti*.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 1 sąs., p. 9–10)

380. Ar negalėtų būti GK visa kirčiuojama?

Tuo tarpu visos GK ištisai negalime kirčiuoti dėl laiko stokos ir kitų priežasčių. Kaip pernai, taip ir šiemet kirčiuosime tik atskirus nepaprastesnius žodžius arba tokius, kurie dabar įvairiai kirčiuojami. Kartais pasistengsime duoti ir ištisai kirčiuotų stráipsnių.

381. Perskaičius paskutiniame GK sąsiuvinyje „Didžiųjų raidžių rašymą“, liko ne visai aišku, kaip rašyti: *Valstybės Saugumo ir Kriminalinės Policijos Šiaulių Apygardos Viršininkas, Valstybės Saugumo ir Kriminalinės Policijos ... Viršininkas* ar *valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos viršininkas*?

Visų pirma mažosiomis raidėmis paprastuose raštuose rašytina pareigūnai ir tos pavadinimų dalys, kurios neturi išskirtinės specialios reikšmės, bet tik tiksliau nusako tikrinio vardo sąvoką arba ją papildo. Taigi klausiamajame sakinyje *apygarda* ir *viršininkas* nėra kokie tikriniai pavadinimai arba jų specialios išskirtinės dalys, ir todėl nerašytini didžiosiomis raidėmis. Jungtukas *ir* apskritai nerašomas didžiąja raide net ir pačiuose tikriniuose pavadinimuose. Lieka dar *Valstybės Saugumo ir Kriminalinė Policija* ar *valstybės saugumo ir kriminalinė policija*. Mums rodos, jog čia nėra koks nors tikrinis įstaigos

pavadinimas, bet tik paprastas policijos rūšies nusakymas, ir todėl paprastai rašytina mažosiomis raidėmis; didžiosios raidės čia tegali būti įmanomos tik tada, kai tai eina pačiu įstaigos pavadinimu. Kas kita yra oficialiuose tarnybiniuose pranešimuose ar kituose panašiuose raštuose: čia ir pareigūnai, ypač vyresnieji, iš mandagumo ar pagarbos gali būti rašomi ir didžiosiomis raidėmis. Taigi, žiūrint koks reikalas, gali būti rašoma: *valstybės saugumo ir kriminalinė policija* (paprastas policijos rūšies nusakymas) ir *Valstybės Saugumo ir Kriminalinė Policija* (tam tikras įstaigos pavadinimas).

382. Ar galima vartoti padalyvį tokiuose posakiuose kaip *prašau rašyti nežiūrint į knygą, prašau neatidėliojant imtis priemonių* ir kt.?

Galima, nes šitokiuose posakiuose padalyvis, vartojamas būdo prieveiksmiu, nėra aiškiai siejamas su vardininku. Sakydami *prašau rašyti nežiūrint į knygą*, mes *prašau* siejame pirmiausia su papildinio galininku (*prašau jus rašyti...*) ir jau tik vėliau padalyviu prieveiksmiškai nusakome patį rašymą, taigi padalyvis čia tiesiogiai nepažymi veikėjo, bet tik nurodo jo veiksmo ypatybę. Kas kita yra, kai mes prašome ką įsakomai ar paliepiamai, pvz., p r a š a u, rašykite n e ž i ū r ė d a m i į knygą.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 3 sąs., p. 41–43)

383. Kada vartotina *vežimas, ratai* ir *vežėtys* (*vežėčios*)?

Norint į šį klausimą atsakyti, visų pirma reikia žinoti, ką šie žodžiai reiškia. *Vežìmas* iš pradžios yra buvęs tik veiksminės reikšmės, tokios pat, kaip *metimas, nešimas* ir kt. Ilgainiui jis įgavo konkrečią reikšmę – visų pirma ėmė reikšti pačią veiksmo išdavą, tai, kas yra vežama vienu paėmimu, pvz., šiemet pripiovėm 30 v e ž i m ų rugių, atvežė penkis v e ž i m u s smėlio ir kt.; plg. *arìmas* „õrė, išarta dirva“, *degìmas* „išdegusi vieta, degsnis, išdaga“, *klojìmas* „vienu paėmimu iškuliamas javų klodas“, *kūlìmas* „kūlė, kuliamieji javai“, *plėšìmas* „plėšinys, išplėšta dirva“, *rietìmas* „ritinys, ritulas“ ir kt. Paskui vietomis *vežimu* buvo pradėta vadinti ir patį vežamąjį įrankį, su kroviniu ar be krovinio, rus. в о з, п о в о з к а, vok. W a g e n, F a h r z e u g. *Rãtai* savo pavadinimą yra gavę nuo *rãto* „tekinio, rus. к о л е с о, vok. R a d“, taigi iš pradžios tėra buvę tik к о л ё с а, R ä d e r. Ilgainiui šis dg. vardininkas ėmė žymėti ir važiuojamąjį įrankį, rus. п о в о з к а, vok. F u h r w e r k, F a h r z e u g.

Vežėčios (*-ys*) yra tuo būdu sudarytos, kaip *akėčios, kópėčios* ir reiškia taip pat vežamąjį padargą, tik jos, be ratų, dar žymi ir speciališką jų rūšį – rus. телега, vok. Bauernwagen, Karren.

Dabar mūsų kalboje visi šie trys žodžiai yra nevienodai vartojami ir pažįstami. Yra vietų, kur kiekvieną važiuojamąjį padargą, turintį keturis ratus, vadina *vežimu*, o vežėčių visai nepažįsta. Kitur, pvz., Žemaičiuose, *ratai* yra vartojami daugiau bendra prasme – be kardžių (drobynų) ir dugninių, o *ratai* su kardėmis jau dažniau yra vadinami *vežimu*, kuris paprastai vartojamas šienui, šiaudams, vasarojui ir kt. vežti.

Kaip terminai, šie žodžiai būtų teiktini šiaip vartoti: *vežimas* „воз, Fracht, Fuder; Wagen, Fahrzeug", *rãtai* „повозка, Fahrzeug, Fuhrwerk", o *vežėčios* „ratai, телега, Bauernwagen, Karren". Tačiau tai tėra tik reliatyvus teikimas; pvz., *vežėčių* daug kas visai nepažįsta, todėl nelengva jas ir techniniu terminu siūlyti plačiau vartoti, kaip kad klausėjas pageidautų, juo labiau, kad ir plačiau pažįstamieji sinoniminiai *rãtai* dažnai tam reikalui yra vartojami. Bendrinėje kalboje, atrodo, būtų pageidautina visai nemaišyti tik *vežimo* su *ratais* arba *vežėčiomis*: *vežimas* iš dalies gali atstoti *ratus*, bet *ratai* negali pakeisti *vežimo*, nes mes nepasakysime: parvežiau *trejus ratus*, bet tik *tris vežimus šieno*.

384. Ar negalima būtų *salionų* vadinti *menėmis*?

Dėl reikšmės tai galėtų būti, nes gyvojoj kalboj *menė* iš tikrųjų yra vadinama gudiškoji *seklyčia*, kilusi iš senesnės *svetlyčios*. Žinoma, seniau mūsų kaimiečiai salionų nėra turėję; bet *mẽnė* „seklyčia", kiek išplėtus jos reikšmę, gali atstoti ir poniškesnį *salioną*. Pvz., *dailẽ, -ẽs, dailę* mums seniau tėra buvusi tik paprastas darbas (plg. kieno *dailẽs* [= darbo] yra šitie ratai?), bet dabar ji mums jau reiškia ir художество, изящное искусство, bildende Kunst. Plg. dar 1938 m. GK 89.

385. Kaip reikia suprasti dalyvius *darytinas, taikytinas* ir kt.; gali būti ar turi būti daromas, taikomas?

Mūsų kalboje šios rūšies dalyviai visų pirma reiškia reikiamybę, tai, ką reikia daryti, pvz., linai jau rautinì (t. y. jau reikia, jau metas juos rauti), rugiai jau piautini ir kt. Taigi *darytinas* darbas,

taisytinas tarifas ir kt. pagal tai tegali būti tik toks darbas, kurį jau reikia, dera daryti, arba toks tarifas, kurį reikia, dera ir kartais net privaloma taikyti. Griežtos būtinybės, kaip kad klausėjas mano, šios rūšies dalyviais nepasakome.

386. Kodėl graikiškuose žodžiuose *sch* vienur tariame kaip *š*, o kitur kaip *s-ch*, pvz., *išijas, šizofrenija*, bet *schema, scholastika* ir kt.?

Šitaip vienodos kilmės garsus dabar nevienodai tariame dėl to, kad juos esame pažinę ne vienu metu ir ne iš vienos kaimyninės kalbos, būtent: rusai taria ишиас, схема, todėl ir mes sakome *išias* (*išijas* ir net *išijos*!), *schema*; o jei būtume šiuos žodžius iš vokiečių kalbos pažinę, dabar šalia *išijo* tartume ir *šema*. Visai kas kita būtų, jei šiuos žodžius tiesiogiai būtume pasiėmę iš graikų kalbos: tada turėtume tarti ir *ischias* (ar *ischijas*), *schizofrenija* ir *schema, scholastika*. Gaila, kad mes lig šiol dar nesame sutvarkę ne tik svetimybių rašybos, bet net ir jų tarimo. Gal būt, amžinai to nereikės laukti?

387. *Nukryžiuoti* ar *prikryžiuoti* (= prikalti prie kryžiaus)?

Mūsų gyvojoje kalboje priešdėlis *nu-* dažnai yra skiriamas nuo *pri-* (*prie-*), pvz., kiškis n u b ė g o į krūmą, vanduo n u n e š ė tiltą, vėjas n u p ū t ė kepurę nuo galvos, kalvis n u k a l ė gerą vinį, ūkininkai jau laukus n u v a l ė, dar daug vandens n u t e k ė s, lig tai įvyks, jų arkliai jau visi n u p l u k ę (= sušilę), nuliūdo, kaip žirgo n u s t o j ę s (= netekęs) ir kiškis buvo prie manęs visai arti p r i b ė g ę s, vanduo p r i n e š ė pilną pievą mauro, vėjas p r i p ū t ė akis smėlio, kalvis p r i k a l ė daugybę visokių vinių, pilnas rūsys p r i t e k ė j o vandens, jam dar daug teks p r i v a r g t i, p r i š i l t i, ligi viską kaip reikiant pabaigs, p r i s t o j o (= prikibo) prie manęs, kaip koks nelabasis, ir kt. Iš tų pavyzdžių matyti, kad priešdėliu *nu-* visų pirma žymime veiksmą, vykstantį tolstamąja kryptimi, o *pri-* parodo to paties veiksmo priešingą, artinamąją, kryptį. Plg. n u d a v ė dukrelę už šimto mylelių ir p r i d a v ė man visokių daiktų; n u t a š ė baslį ir p r i t a š ė baslių, ir kt. Taigi pagal šiuos pavyzdžius ir *nukryžiuoti*, rodos, visų pirma turėtų reikšti „nuimti nuo kryžiaus“, o ne „prikalti prie kryžiaus“, plg. jį visą n u v i l k o (= nuo jo visus drabužius nuėmė), jau n u š i e n a v o m e visus laukus (= jau visuose laukuose šieną nupiovėme, sugrėbėme ir išvežėme) ir kt. *Nukryžiuoti*, kaip ro-

do jo istorija, yra neseniai perdirbtas iš *nukryžavoti* arba *nukryžiavoti*, o šis savo ruožtu yra verstas iš lenkų *ukrzyżować*, kur priešdėlis *u-* buvo prigretintas mūsų priešdėliui *nu-*. Bet dabar bažnytinėje kalboje šis veiksmažodis yra taip įsigalėjęs, jog nebelengva jį būtų pakeisti kitu žodžiu.

388. Žmogus, priimdamas Švenčiausiąjį, turi būti *malonės būvyje* ar *stovyje* (= in statu gratiae, w stanie łaski)?

St. Šalkauskio „Bendrojoje filosofijos terminijoje" skiriamas *būvis* „бытие, существование, Existenz" ir *stovis* „состояние, Zustand", būtent: *būviu* yra siauresne reikšme suprantamas buvimas (pvz., kova dėl b ū v i o), o *stovis* reiškia tam tikrą daikto būseną (pvz., jo vidaus s t o v i s yra labai geras). Todėl ir klausiamajame sakinyje pirmiau sakytina *malonės stovyje*, ne *būvyje*.

389. Kaip lietuviškai galėtume vadinti *tupferį*?

Kadangi mažu merlio gabalėliu operacijos metu žaizdos kraujas yra nusausinamas, suimamas ne braukinėjant, bet pamažu prispaudžiant ar nuspaudžiant, lyg su geriamuoju, nuspaudžiamuoju popieriumi, tai gal vokišką *tupferį* galėtume išsiversti *spaudukù* ar *gertukù*? Gal kas nors iš gydytojų jau žino dar geresnį pakaitą: prašome atsiliepti.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 4 sąs., p. 59–61)

390. Ar tikrai yra smerktinas *Vilniaus kraštas*?

Kai kurie vilniečiai, tiesa, prieš to posakio vartotinumą pasisako labai griežtai, ir iš to tam tikros valdinės įstaigos yra padariusios net išvadas. Bet, mūsų nuomone, šitas posakis kalbiškai yra niekuo nedėtas: jis yra toks pat, kaip ir *Biržų kraštas, Zarasų kraštas* ir kt. Taip pat čia neturėtų lemiamos reikšmės ir tam posakiui priskiriamieji sentimentiniai aspektai, kurie organiškai su juo visai nėra susiję. Į šitą dalyką, mums rodos, turi būti žiūrima visai blaivai, gyvenimiškai, būtent: visa Lietuvai atitekusi teritorinė dalis yra savotiška, su pasilikusiomis lenkų valdymo pasekmėmis; tas plotas yra paskirstytas į kelis administracinius vienetus, tad vieno bendro administracinio pavadinimo tam nėra; pagaliau, čia netinka ir Rytų Lietuvos vardas, nes jis nuo seniau apima daug platesnį plotą, ne tik Zarasų, bet ir Rokiškio bei Panevėžio apskritį, todėl keista pasidaro rytiečiams, kai jie iš Vil-

niaus Balso pasiskaito apie Rytų Lietuvoje daromas visokias naujas reformas arba lenkų valdymo liekanas, kurių jie visai nepažįsta. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, mums atitekusi ši teritorinė dalis yra tam tikras naujas apibrėžtas vienetas, kuriam vadinti visai gerai tinka *Vilniaus kraštas*. Jei norėtume, galėtume tą patį dalyką vadinti dar *Vilniaus sritimi*; bet daugeliui, kiek teko girdėti, žemaitiška *sritis* dar daugiau nepatinka, nes yra mažiau įprasta.

Gal būt, mūsų administracijai šis pavadinimas ir nėra būtinas, bet šiaip gyvenime jis yra reikalingas ir patogus. Pvz., daug patogiau ir tiksliau yra kalbėti apie Vilniaus kraštо, ne apie Vilniaus, Trākų ir Švenčionėlių apskričių vietovardžius, tautosaką, papročius ir kt., nes tam tikra šio krašto dalis yra priskirta senosioms, pvz., Zarasų ir Alytaus, apskritims, arba, atvirkščiai, iš senos Kaišiadorių apskrities ir Vilniaus krašto dalies buvo sudaryta nauja Trākų apskritis. Taigi vienu administraciniu būdu negalima išspręsti etnografinio, socialinio ir kitokio šio krašto pobūdžio. Pvz., Užnemunę mes dažnai vadiname Suvalkų kraštu arba ne visai vykusiai Suvalkija, nors pats Suválkų miestas mums nepriklauso.

Yra dar viena priežastis, kuri kai kuriuos vilniečius verčia kratytis Vilniaus krašto, tai nenoras prisiminti tą netolimą atskyrį, kurį lenkai labai stropiai visados pabrėždavo. Bet mums ir čia rodos, kad šitą skirtumą mes visų pirma galėsime sumažinti arba visai panaikinti ne neutralių žodinių pavadinimų vengimu, bet intensyviniu medžiaginės bei dvasinės kultūros kėlimu ir nuolatiniu aktyviu darbu. Čia kaip tik yra svarbu lietuviškas ryžtingumas, esmingas ir greitas pačių gyviausių ir būtiniausių tautinių ir kultūrinių problemų sprendimas, ne mažavertis smulkmenų graibstymas: tam dabar visai ne laikas.

391. Kada ir kaip iš tikrųjų reikėtų vartoti būdvardžius *išorinis, išviršinis, išvidinis*, taip pat *vidinis, vidujis, vidujinis*?

Šitie žodžiai dabar nevienodai suprantami ir vartojami, tad reikia juos kiek plačiau išsiaiškinti. Trys pirmieji iš jų, *išorinis, išviršinis* ir *išvidinis*, yra naujadarai, o trys paskutinieji – gyvosios kalbos žodžiai. *Išorìnis* yra sudarytas iš *išorės* „наружность, das Äussere“, bet šalia *išviršinio* ir *išvidinio* nėra sudaryta *išviršė* arba *išvidė*, nors dėl galėjimo šiokie žodžiai galėtų būti. *Vidinis* gyvojoje kalboje reiškia „į vidų einąs“, pvz., l a u k ì n ė s ir v i d ì n ė s durys. *Vidujis*, jau sutinka-

mas ir mūsų senuosiuose raštuose, yra „vidurinis“; jis sudarytas iš *viduĩ* + *jis* (plg. žem. *viduõjis* iš vs. vietininko *viduõ* ir *jis*), o *vidujinis* gali būti išplėstas iš *vidujis* lygiai taip pat, kaip *vienatinis* tuo būdu yra sudarytas iš *vienatis* (mūsų senesniuose raštuose dar tebevartojamas būdvardis); plg. *kasdiẽnis* ir *kasdienìnis*. Dabartinėje bendrinėje kalboje *vidìnis* gali reikšti ir „viduje esąs“, pvz., *vidìnis*, arba *vidaus*, gyvenimas. *Vidujis* arba *vidujinis* dėl taisyklingumo irgi yra taisyklingi dariniai, tik retos darybos, ir todėl specialiais terminais ne be visai tinka vartoti, nors sinonimais negali būti draudžiami. Taigi belieka *išvidinis* ir *vidinis*. LKD Terminologijos Sekcijos nusistatyta šiaip juos skirti: *išvidinis* „innerlich, внутренний“ ir *vidinis* „inner, внутренний“, pvz., žmogaus psichika turi išvidinį pagrindą, išvidinės (iš vidaus einančios) žmogaus jėgos yra dažnai labai didelės, bet: vidinis žmogaus gyvenimas yra labai sudėtingas, vidinė valstybės santvarka ne visur vienoda ir kt. *Išviršinis* yra „äusserlich, внешний“, pvz., išviršiniai (iš viršaus tematomi) dalykai daugiau patinka žmonėms; psichika turi ir išviršinių reiškinių (apraiškų). Savo reikšme *išviršinis* yra labai artimas *išoriniam*: pirmasis daugiau parodo, kas yra ne viduje, ne toje erdvėje, apie kurią kalbama, o antrasis pažymi, kas yra daikto išorėje, jo paviršiuje; pvz., išorinis namo kampas, bet: išviršinė daikto išvaizda. Kasdieniniame gyvenime dažnai bus labai sunku griežčiau skirti šiuos būdvardžius, nes jie, galima sakyti, yra sinoniminiai.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 5 sąs., p. 79–80)

392. Ar galima vaikus mokykloje klausinėti: *keturi kart keturi*?

Šitoks posakis yra visai netikęs: jis yra visai nesuderintas, lyg lipdyte sulipdytas iš kelių nekaitomų žodžių ir todėl nevartotinas. Visai suprantamai gali būti šiaip sakoma: *keturi kartai po keturis, keturis kartus keturi, keturis kart keturi*. Taip daugelio lig šiol buvo įprasta vartoti, taip reikia ir toliau sakyti.

393. Ar galima sakyti: tas darbas *viršija* mano jėgas?

Galima, nes žmonių kalboje *viršyti* yra tos pat reikšmės, kaip ir *pranèšti*, pvz., jis visus viršija (t. y. praneša savo jėgomis, yra už juos galingesnis) ir jis visus pràneša (t. y. yra už visus pranašesnis).

394. Kaip tikrai reikėtų vadinti polių kalamąjį prietaisą?

Šis prietaisas senosios Terminologijos Komisijos yra pavadintas k a l t ù v a i s (žr. A. Vireliūno Įvardai 34 psl.), ne *keltuvais*, kaip kad klausėjas, gerai neapsižiūrėjęs, sako. Mūsų nuomone, šis pavadinimas gali būti ir toliau vartojamas, tik, gal būt, ne daugiskaitoj, bet vienaskaitoj. Dabar vartojamasis *poliakalis* nėra geresnis už *kaltùvą*, nes šis gali turėti ir aktyvinę reikšmę, t. y. juo gali būti vadinamas ir polių kalėjas.

395. Kaip vadinti skaldos tūrio padidėjimą, suskaldžius akmenis?

Tai visai tinkamai gali būti vadinama *prieskalda*. *Primušimas*, vergiškai verstas iš rusų прибой, arba *priskaldymas*, tam reikalui netinka.

396. Ar gali būti sakoma: komisija apžiūrėjo *mirusio* arklio lavoną ir rado, kad arklys *mirė*, kaip veterinarijos gydytojas nurodo, nuo...?

Mūsų kalboje paprastai *miršta* tik žmonės, taip pat b i t ė s, bet šiaipjau gyvuliai *gaĩšta, stiñpa, kriñta* arba *dvėsia*. Taigi ir minėtuoju atveju geriau yra sakyti: arklys *padvėsė, nugaišo, krito, padvėsusio* (*išdvėsusio*) arba *nugaišusio* arklio lavonas ir kt.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 6–8 sąs., p. 108–109)

397. Š. m. rugsėjo 23 d. Darbo Lietuvoje buvo parašyta: *Tarybų Lietuvoje gimsta stachanoviečiai ir udarnikai*. Ar tai mūsų kalbai tinka?

Apie šiokios rūšies žodžių kaip *udarniko* tikimą mūsų kalbai netenka nei kalbėti, nes tai yra grynai rusiškas žodis, toks pat, kaip *bezprizornikas, kolchoznikas* ir kt. Pačioj rusų kalboj seniau ударник buvo „smogtukas, ударный молоток, Schlaghammer“, o dabar juo reiškiamas ir toks žmogus, kuris ką ypač sparčiai, pagreitintai dirba ir dėl to daug greičiau kaip kiti kokį darbą atlieka. Mūsiškai visai tinkamai, rodos, šį rusų žodį būtų galima išsiversti *spartuoliu* arba dar geriau *spartininkù* (plg. *lenktynininkas*, arba tiesiog *lenktyninkas* „kuris eina lenktynių“ ir kt.).

398. Kaip reikėtų versti rusų п о п о в щ и н а?

Neseniai Darbo Lietuvoje (Nr. 101) tam reikalui buvo pavartota *kunigava*, pvz.: jie pajuto, kad šis (= Darvino) mokslas gali palaužti krikščioniškąjį k u n i g a v o s mokymą apie pasaulio sukūrimo mechaniką. Bet ji tam nėra visai paprasta, nes artimos reikšmės daikta-

vardžių su priesaga -ava mes nelinkstame daryti, plg. kelmavà „kelmuota pieva“, rudavà „kuoja, mekšras“, taip pat baũdžiava, gãniava, páiniava ir kt. Gal būt, šiam reikalui galėtų daugiau tikti kunigybė „kunigija, kuniginis, kunigiškas mokslas, darbas“ ir kt., plg. krikščionybė „krikščionių mokslas“, šunybė „šuniškas darbas“ ir kt. Kunigava galėtų būti vartojama nebent kolektyvui žymėti, plg. šunavà „šunija“, velniavà „velnių lizdas“ ir kt. Juk ir rusų поповщина, Dalio liudijimu, visų pirma yra popas, popija, paskui visa dvasininkų padermė ir pagaliau tokie mokslai, kurie pripažįsta popus, o su jais drauge ir paslaptis (sakramentus). Bet mūsų priesaga -ybė taip pat reiškia kolektyvą (pvz., ponybė „ponai, ponija“, vyrybė „vyrija, vyrų sueiga“ ir kt.) ir, be to, yra didžiai dari, tad gal pirmiau ją šiam tikslui reikėtų ir vartoti. Tačiau visiškai „popovščinos“ reikšme negalėtume pasmerkti ir kunigavos.

399. Ar būtinai reikia verstis veikėjo kilmininku visur, kur rusai atitinkamai sako įnagininką?

Mūsų kalbos dėsniais taip turi būti daroma; bet, reikia pripažinti, yra atsitikimų, kur griežtas šios rūšies kilmininko vartojimas sudaro nemaža sunkenybių. Paimkime, pvz., kad ir šių laikų baudžiamosios teisės kalbą. Štai baudžiamajame RSFSR kodekse (1935 m.) yra pasakyta: неоказание помощи капитаном судна людям, гибнущим на море или на ином водном пути, если эта помощь могла быть оказана без серьезной опасности для судна, экипажа и пассажира, — лишение свободы на срок до двух лет (156[1] str.). Arba: противозаконное использование начальником своего подчиненного для личных услуг самому начальнику, его семье или другим лицам влечёт за собой лишение свободы на срок до шести месяцев (193[19] str.). Laikantis daiktavardinės sistemos ir nenorint per daug nutolti nuo originalo, bet tuo pat metu stengiantis kiek galint mažiau nusidėti mūsų kalbai, šie straipsniai buvo šiaip išversti į lietuvių kalbą: už laivo kapitono nesuteikimą pagalbos žmonėms, žūstantiems jūroje arba kitame vandens kelyje... arba: už viršininko neteisėtą savo valdinio panaudojimą asmeninėms savo paties, savo šeimos ir kitų asmenų paslaugoms taikomas laisvės atėmimas iki šešių mėnesių.

Nors šis vertimas, griežtai imant, galėtų būti ir pakenčiamas, bet šiaipjau, kasdieninės kalbos pažiūriu žiūrint, yra vis dėlto sunkus. Rodos, daug lengviau ir paprasčiau būtų, jei šiame vertime galėtume panaudoti veiksmažodinę sistemą, pvz.: viršininkas, neteisėtai savo valdinį panaudojęs asmeninėms savo paties, savo šeimos ir kitų asmenų paslaugoms, baudžiamas laisvės atėmimu iki šešių mėnesių, arba: viršininkui, neteisėtai savo valdinį panaudojusiam asmeninėms savo paties, savo šeimos ar kitų asmenų paslaugoms, taikomas laisvės atėmimas iki šešių mėnesių.

Bet čia tuojau kyla klausimas: ar toks apylaisvis vertimas yra suderinamas su baudžiamosios teisės supratimu dabartinėje TSR Sąjungoje? Į šį klausimą visų pirma turėtų atsakyti patys teisininkai, vieni ar pasikvietę į pagalbą savo kolegas iš tolimesnių centrinių įstaigų, kur ši teisė buvo kuriama ir jau daugelį metų praktikuojama. Čia kalbininkų kaip patarėjų kompetencija jau nebesiekia, bent šiuo metu.

(Gimtoji kalba, 1940 m., 9–10 sąs., p. 134–136)

400. Kaip reikia lietuviškai versti „русский революционный размах“ ir „американская деловитость“?

Šitais dviem posakiais J. V. Stalino nusakomos dvi pagrindinės leninino darbo stiliaus ypatybės. „Русский революционный размах, – sako jis, – является противоядием против косности, рутины, консерватизма, застоя мысли, рабского отношения к дедовским традициям. Русский революционный размах – это та живительная сила, которая будит мысль, двигает вперед, ломает прошлое, дает перспективу. Без него невозможно никакое движение вперед“ (Вопросы ленинизма 75 psl.). Bet ši viena, nieko daugiau netvardoma ypatybė gali kartais praktikoje išsigimti, todėl ją reikia atmiešti kita, daug realesne amerikiečių ypatybe – деловитостью. „Американская деловитость, – sako J. V. Stalinas toliau, – является, наоборот, противоядием против „революционной“ маниловщины и фантастического сочинительства. Американская деловитость – это та неукоримая сила, которая не знает и не признает преград, которая размывает своей деловитой настойчивостью все и всякие препятствия, которая не может не довести до конца раз начатое дело, если это даже небольшое дело, и без

которой немыслима серьезная строительная работа“ (ten pat 76). Taigi šiedu žodžiai, kuriais išreiškiamos minėtosios lenininko darbo stiliaus ypatybės, yra itin būdingos: размах tai nėra paprastas, nuolatinis bendros reikšmės veiksminis reiškinys, bet tam tikras elgesio įgūdis, įprastinė darbo ypatybė, todėl jo negalime versti nei blankiu, šiam reikalui nieko nesakančiu *mojù* (vd. *mõjis* „mojimas, mosterėjimas, ranka, akimis ar galva duotas ženklas“), nei veiksminiu *užsimojimu*, – čia kaip tik geriausiai tinka *ùžmojis*, kuris savo daryba lengvai ir visai tinkamai gali nusakyti patį palinkimą plačiai užsimoti, plg. *núovargis, pãliegis* „sunki neišgydoma liga, ilgas sirgimas“, *pólinkis* „palinkimas“, *príepuolis* „išgąstis, priemėtis“, *sąspyris* „ginčas, disputas“ ir kt. Visai kas kita yra деловитость: būdvardis деловитый, iš kurio sudarytas šis daiktavardis, yra ne tik tinkamas ir prityręs darbe, bet ir sugebąs, palinkęs darbą tinkamai, valyvai dirbti ir padirbti iki galo, todėl jį, atrodo, geriausia galėtų atstoti *įdarbùs*. Šis darinys savo galūne *-us* gali reikšti palinkimą į ką arba sugebėjimą, tinkamumą kam (plg. *kalbus, kibus, kratus, lakus, lipus, matus, sajus, skalus, šokus, talpus* ir kt.), o priešdėliu *į-* gali būti pažymėtas įstengimas ką padaryti gausiai, gerai, ne betkaip; plg. *įsakùs* kunigas (kuris gerai sako ir pasako pamokslus), *įvadùs* alus (kurį geri ir vis nori gerti) ir kt. Šiuo būdu šalia *įstanga* gali būti sudarytas ir *įstangùs* „kuris ką įstengia padaryti“. Minimajam rusų būdvardžiui versti *darbùs* ar *darbìngas* ne visai patogu, nes jais yra nusakoma „производительный в работе, трудоспособный, leistungfähig“. Taigi klausėjo minimieji posakiai verstini šiaip: *revoliucinis rusų ùžmojis* ir *amerikiečių įdarbùmas*.

401. Ar iš tikrųjų tevartotinas tik *obalsis*?

Kiek yra tekę girdėti, dabar vienas kitas, visai nenurodydamas motyvų nei reikiamų duomenų, ima teigti ir kai kam net įsakinėti, kad vietoj *šūkio* tebūtų vartojamas tik *obalsis*: šis žodis, sako, esąs visai geras ir todėl tik vienas tevartotinas. Dėl to mes galime tik tiek pastebėti: sumaningesnieji kalbininkai savo teigimus paremia žmonių kalbos duomenimis, todėl tie, kurie nori pozityviai prisidėti prie mūsų bendrinės kalbos vartosenos gerinimo, turėtų savo naujai teikiamuosius platesnio pobūdžio dalykus viešai pagrįsti ir aiškiai pasakyti, kodėl lig šiol plačiai vartotasis dalykas yra nebetikęs; šiaipjau indi-

vidualus ir įsakinėjamas būdas tam reikalui gali ir nemaža žalos padaryti. O dėl *obalsio* mes štai ką sakome: šis žodis nėra pažįstamas nei iš senovinių raštų, nei iš gyvosios kalbos; savo daryba jis yra visai neįprastas naujadaras, neseniai sudarytas pagal lenkų *oglos*, o plačiai jau vartojamas *šūkis* tuo atveju yra visai būdingai sudarytas (plg. *piūvis, šūvis* ir kt.) ir, be to, tinkamai gali reikšti „lozungą“. Todėl, mūsų nuomone, vėl visur *obalsį* brukti *šūkio* vietoje nebevertėtų.

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 1, p. 16)

402. Kaip reikėtų lietuviškai versti ang. wishful thinking?

Pažodžiui verčiant, būtų galima pasakyti: n o r i m a s, n o r i n g a s m a n y m a s arba g a l v o j i m a s. Mat, mes dažnai, sąmoningai ar nesąmoningai, tam tikrus faktus ar įvykius aiškiname taip, kaip jie mūsų noru turėtų atrodyti arba įvykti. Todėl trumpiau, vienu žodžiu, n o r i m ą m a n y m ą galėtume pasakyti: n o r m o n ė. Pvz.: greitas pavergtųjų tautų išlaisvinimas gali būti tik mūsų n o r m o n ė, ne tikrenybė. Dėl antrosios sudaromosios dalies plg. s a v i - m o n ė „self-consciousness“.

403. Ar s k a i s t v a r i s yra tos pat reikšmės kaip ir žalvaris?

Paprastai šie žodžiai savo reikšmėmis lig šiol griežčiau nebuvo skiriami; pvz. „Lietuvių kalbos vadove“ abu šie žodžiai yra lygiareikšmiai ir jais verčiama b r o n z a „vario ir alavo lydinys“. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ b r o n z a yra „vario lydinys su alavu ar kitais metalais“, o s k a i s t v a r i s = ž a l v a r i s „vario, alavo ir cinko lydinys, misingis“. V. Gailiaus žodyne vok. B r o n z e verčiama „bronza, žalvaris“, o M e s s i n g „žalvaris, skaistvaris“. „Lietuvių rašomosios kalbos žodyne“ lietuviškais m i s i n g i o pakaitalais minimas s k a i s t v a r i s, š v i t v a r i s, o pats s k a i s t v a r i s laikomas ž a l v a r i o lygmeniu. Plg. dar s k a i s t v a r i s „misingis“ (K. Sirvydo žod.), s k a i s t v a r i s „t.p.“ (M. Daukšos Post., Kurš.), ž a l v a r i s „t.p.“ (Kvėdarna) ir kt. Tačiau toliau būtų pravartu šiaip skirti: s k a i s t v a r i s „gelsvas varis, vario ir cinko lydinys, misingis (ang. brass)“ ir ž a l v a r i s „raudonas, rausvai rudas varis, vario ir alavo (cino) lydinys, bronza“. Šitoks skirtumas ypač patogus mokslui: tuo būdu tikrai lietuviškai pavadinami ir griežčiau skiriami du visai skirtingi metalai – s k a i s t v a r i s „misingis“ (cheminis ženklas: CuZn) ir ž a l v a r i s „bronza“ (cheminis ženklas: CuSn).

404. Mūsų žmonės dažnai spaudoje šiaip pasirašo: Bruno Petraitis, Leo Povilaitis, Otto Norkaitis, Alfa Staugaitis ir kt. Ar šitoks vyrų vardų rašymas yra taisyklingas, lietuvių kalbos dėsniais pateisinamas?

Visi tokie vardai, kaip Bruno, Leo, Otto ir kt. yra lietuvių kalbai visiškai svetimi: tai yra tipiškai vokiški trumpiniai vardai, trumpėjimo keliu atsiradę iš sudėtinių vardų; plg. vok. Hugbert : Hugo, Rodolf : Rodo, Arnold : Arno, Ludwig, Lugher : Ludo, Gerhard : Gero ir kt. Vėliau su galūne -o buvo ir kitokesnių vardų susidaryta. Bet lietuviai taip nesielgia: iš Liudvikas jie turi Liudas, iš Grigalius – Grigas, iš Simonas – Simas, iš Vladislovas – Vladas, panašiai kaip Gedas iš Gedgaudas, Gedkantas ir kt., Mantas – iš Mantrimas, Mantvilas ir t. t. Mums Bruno Petraitis, Leo Povilaitis ir kt. yra tas pat kaip ir Peter Jonikaitis, Hans Jurgaitis, Fritz Jokūbaitis ir kt. Mums atrodo, kad visi, kurie jaučiasi esą lietuviai, neturėtų gėdytis, bent lietuvių kalboje, ir lietuviškų arba sulietuvintų vardų. Pvz. užuot Leo mums lig šiol įprastesnis buvo Leonas ir t. t. Taip reikėtų ir toliau elgtis: hibridiškas vardų rašymas, kaip mūsų žmonės pasakytų, yra nei velnias, nei gegutė.

(Gimtoji kalba, 1958 m., nr. 2, p. 37)

405. Kaip reikėtų lietuviškai versti ang. bill of rights?

Šis specialus juridinis anglų amerikiečių posakis lietuviškai verstinas teisių deklaracija: viena, taip jis iš dalies jau buvo verčiamas mūsų ligšiolinėj teisinėj kalboj; antra, Anglijos parlamento 1689 m. paskelbtas bill of rights buvo vadinamas Declaration of rights, o tolygus 1789 m. prancūzų aktas vadinas Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. Didžiajame antrosios laidos Websterio žodyne irgi sakoma: bill, or declaration, of rights. Ang. bill (iš lot. bulla) čia visų pirma reiškia „statement, declaration", t. y. pareiškimas, deklaracija. Ilgainiui deklaracija galėjo įgauti specialinę „pagrindinės asmens teisės (ir laisvės)" reikšmę. Dėl to dabar JAV tuo vardu vadinama dešimt pirmųjų konstitucijos papildymų, kurie laiduoja (garantuoja) tam tikras žmonių teises – kalbos, susirinkimų ir tikėjimo laisvę.

406. Ar nebūtų galima ang. wishful thinking lietuviškai versti dar kitaip negu normonė, kuri buvo GK Nr. 1 pasiūlyta?

Galima. Tam reikalui pvz. galėtų tikti ir norimybė „norimas dalykas, norimas, noringas manymas“: Greitas pavergtųjų tautų išlaisvinimas yra tik norimybė (arba normonė), ne tikrenybė.

(Gimtoji kalba, 1959 m., nr. 1(3), p. 17–18)

407. Kuo skiriasi atspausdinti nuo išspausdinti?

Dabartinėj mūsų spaudos kalboje ir kai kuriuose net žodynuose šie veiksmažodžiai dažnai maišomi: užuot išspausdinti sakoma atspausdinti ir atvirkščiai. Iš tikrųjų juos turėtume šiaip skirti: atspausdinti reiškia „spausdintą dalyką spausdinti, atmušti, to reprint, abdrucken“ (iš to ir atspaudas „atspaustas dalykas“, pvz. straipsnio atspaudas), o išspausdinti „pirmą kartą spausdinti, paskelbti“ (pvz. vakarykščiame laikraščio numeryje buvo išspausdintas įdomus straipsnis). Plg. dar: atmušė lentą nuo sienos ir išmušė skylę sienoje; atkirpo gabalą medžiagos ir iškirpo lopinį, ir kt.

408. Kaip geriau būtų sakyti: pagalba ar pagelba?

Šalia gelbėti, pagelbėti senesnė lytis yra pagalba, plg. remti : parama, šelpti : pašalpa, terkšti : patarška, žeisti : pažaida, taip pat šerti: pašaras, segti: pasagas ir kt. Ir šitokia balsių kaita yra dar gana plačiai pažįstama mūsų kalboje. Bet šalia to jau pasitaiko vietomis ir analoginių naujadarų: šalia apvaizda, pagalba pagal apveizdėti, pagelbėti ar tiesiogiai iš šių veiksmažodžių yra susidaryta ir apveizda, pagelba; plg. tarm. dvesia, dvėsti: dvasas „dvasia, kvapas; uždusėlis“ ir dvesas „dvasna, uždusėlis“ ir kt. Pirmoj vietoj teiktinos lytys yra apvaizda, pagalba, pašalpa, pažaida, bet negali būti draustina ir apveizda, pagelba: tai yra gyvosios žmonių kalbos duomenys. Plg. dar išpera (ne *išpara) šalia išperėti, paliega „ilga liga“ šalia paliegti, papeika „papeikimas“ šalia papeikti, sąveika „tarpusavinis veikimas“ šalia veikti ir kt.

409. Graso ar gresia pavojus?

Grasyti yra kartotinis dažninis, o gresia, grėsti kartinis

veiksmažodis. Taigi gali būti: gresia pavojus (vienkartinis veiksmas), graso pavojus (dažninis veiksmas). Gali būti ir g r a s o pavojai.

410. Ar b a ž n y č i a organizacijos reikšme rašytina su didžiąja raide?

Išskirtinės reikšmės žodžiai, vartojami tikybinės organizacijos pavadinimais, rašytini su didžiosiomis raidėmis, pvz. Romos Bažnyčia (visuotinė katalikų bažnytinė organizacija, kurios centras yra Romoje) šalia Romos bažnyčia (Romoje esanti katalikų maldykla) ir kt.

411. Ar tinka S o v i e t a i s vadinti S o v i e t ų S ą j u n g ą (Soviet Union) arba R u s i j ą?

Šios reikšmės S o v i e t a i yra mūsų spaudos kalboj atsiradę veikiausiai iš ang. S o v i e t s. Tai yra ne kas kita kaip trumpinė S o v i e t ų S ą j u n g o s forma. Toliau iš S o v i e t ų mūsų spaudos kalboj buvo susidaryta ir S o v i e t i j a.

Pačioj Lietuvoj nevartojama nei Sovietų Sąjunga, nei Sovietai, nei Sovietija: ten tėra tik Tarybų Sąjunga, Tarybų Lietuva ir kt. Žodžiui t a r y b a ten duota visai nauja, komunistiška, reikšmė: „valstybinės valdžios organas, vykdąs darbininkų klasės diktatūrą ir esąs socialistinės visuomenės politinės organizacijos forma“. Ši specialinė reikšmė ne savaime atsiradusi lietuvių kalboj, bet dirbtinai paimta iš rusų (jos nusakymas irgi aklai, visai pažodžiui, verstas iš rusų kalbos), ir todėl ji beveik nieko bendro neturi su anksčiau lietuvių kalboj vartota t a r y b a. Dėl to užsienio lietuvių kalboje dabar daugiausia linkstama vartoti s o v i e t ą (iš rus. s o v e t) komunistinės t a r y b o s vietoje: tuo lyg norima pabrėžti primestinį, rusišką šio žodžio reikšmės pobūdį. Panašiais sumetimais mūsų spaudoj buvo patarta ir k o l ū k į (kolektyvinį ūkį) tevadinti rusišku k o l c h o z u (iš rus. kolektivnoje choziajstvo), o komunistinį d r a u g ą pakeisti rusišku t a v o r i š č i u m! Bet ne visur taip galvojama. Pvz. latviai ir anksčiau ir dabar, būdami užsienyje, visur tevartoja savo p a d u o m e „taryba“: Paduomju Latvija „Tarybų Latvija“. Šiaip ar taip, vartodami sovieto ar tarybos daugiskaitą dabartinės Rusijos imperijai vadinti, turime rašyti su didžiosiomis raidėmis: Sovietai arba Sovietų Sąjunga (dar niekas nesako Sovietų Sojūzas!) arba Tarybų Sąjunga: tai yra krašto pavadinimas.

412. Kaip reikėtų lietuviškai versti ang. ambivalence?

Tai yra gana įdomus psichologinis terminas, sudarytas iš lot. ambo „abu“ ir valentia „vertė, vertybė“: ambivalence „vienlaikiai, kits kitam priešingi jausmai kokiam asmeniui ar daiktui (pvz. meilė ir neapykanta)“. Vokiečiai šalia Ambivalenz vartoja ir Doppelwertigkeit. Pagal dviprasmis : dviprasmybė, mes iš dvivertis „ambivalent, doppelwertig“ irgi galėtume pasidaryti dvivertybė „ambivalence“. Bet kadangi šis terminas yra visai specialus ir gana retai vartojamas, tai gali jis pasilikti ir nelietuvinamas – ambivalencija.

(Gimtoji kalba, 1959 m., nr. 2–3, p. 46–47)

413. Tremtis ar ištremtis?

Šitie abu žodžiai yra neseni: tremtį pirmą kartą pavartotą sutinkame 1947 m. Tuebingene išleistame lietuvių rašytojų metraštyje „Tremties metai“, o ištremtį J. Baronas jau vartojo savo 1932 m. „Rusų lietuvių žodyne“. „Dabartiniame liet. kalbos žodyne“ tevartojama viena ištremtis „ištrėmimas, ištrėmimo vieta“. V. Gailiaus žodyne vok. Exil verčiamas ištrėmimu ir tremtimi.

Tremtis yra sudaryta šalia veiksmažodžio tremti „to exile, to banish“ tuo pat būdu, kaip būtis „buvimas, būvis, gyvata“ šalia būti, džiūtìs „džiūvimas, nykimas; džiova“ šalia džiūti, klotìs, -iẽs „sėkmė, pasisekimas, laimė“ šalia klotis, klojasi „sektis“ ir t. t. Daiktavardžiai su -tis dabar rečiau bereiškia veiksmą; daugiausia jie yra konkrečios išdavinės (rezultatyvinės) reikšmės, pvz. gniūžtis, -ies „gniūžis, gniužulas“, kliūtis „kliuvinys, priekabė“, lūžtis „laužas“, milžtis „vienu kartu pamelžiamas pienas“, skiltis „apysukinis, griežinys“ ir kt. Taigi ir tremtis pagal tai gali būti ne tik „trėmimas“, bet ir „ištrėmimas“, taip pat „ištrėmimo vieta, exile“, t. y. tremiamoji, tremtinių gyvenamoji vieta; plg. dė́tis, -ies „vieta, kur paukščiuose yra kiaušinis“ (t. y. tas paukščio organas, kur susidaro kiaušiniai), krautis, -ies „vieta, kur kraunami visokie daiktai, pastogė“ (Klaipėda), rūtìs, -iẽs „bulvių duobė, rūsys“ (šaknis rū- : slav. ryti „kasti, rausti“, mūsų rauti ir kt.), padėtis „padėjimas, padėjimo vieta, padėlys“ ir t. t.

Tremtis „egzilis“ lengvai gali atstoti ištremtį „ištrėmimą, ištrėmimo vietą“ visai panašiai, kaip pvz. lakà, -õs „avilio skylė,

pro kurią bitės įlenda ir išlenda“ yra lygiareikšmė su ìšlaka „avilio anga, pro kurią bitės įlekia ir išlekia“, landa „t. p.“ su išlanda ir kt.

Pagaliau tremtis (be priešdėlio iš-) yra žymiai trumpesnė ir todėl patogesnė negu ištremtis; be to, ji gerai dera ir šalia visuotinai įsigalėjusio tremtinio (vd. tremtinys), ne ištremtinio. Plg. tremtiniai atsidūrė tremtyje, tremtiniai grįžo iš tremties ir t. t.

414. Ar geras terminas savęs išraiška?

Mūsų dabartinėj raštų kalboj vis dažniau pasitaiko naujų atsitiktinių darinių, kurie savo daryba skiriasi nuo įprastinių kitų panašių darinių. Pvz. P. Maldeikis „V. Europos ir J. A. V. auklėjime“ (14 psl.) rašo apie Froebelio savęs išraiškos principą. Šis terminas yra gana gramozdiškas ir, be to, sunkiai pateisinamas; pvz. paprastai sakome ne savęs pagarba, savęs apsauga, bet savigarba, savisauga. Panašiai savęs išraiškos vietoj kur kas geriau yra vartoti saviraiška „savo asmenybės arba savo jaudesių (emocijų) reiškimas, ypač meno formomis, self-expression“.

415. Charta ar čarteris?

Seniau plačiau vartotosios lotyniškos chartos vietoj dabartinėj mūsų spaudos kalboj vis dažniau pradeda pasirodyti angliškas čarteris, pvz.: Tam buvo rašomos įvairios deklaracijos, čarteriai, daromi iškilmingi pažadai (Draugas, 1959, Nr. 92). Mums atrodo, kad lietuvių bendrinei kalbai daugiau tinka charta, ne čarteris: charta, per lot. kalbą paskolinta iš sen. graikų kalbos, yra plačiau ir nuo seniau pažįstama ir todėl mums artimesnė, patogesnė; čarteris tėra daugiau pažįstamas tik daugiau anglų kalbą mokantiems ir daugiau nutolusiems nuo mūsų bendrinės kalbos. Panašiai kaip angliško televiženo vietoj mūsų bendrinei kalbai daugiau tinka televizija (plg. vizija iš lot. visio), taip ang. čarterio vietoj reikia vartoti tik charta: Atlanto charta, Jungtinių Tautų charta, Didžioji laisvių charta (Magna charta libertatum), Pasaulio Lietuvių Bendruomenės charta ir kt.

Kaip angliškas čarteris, mūsų kalboj neturėtų būti vartojama ir rusiška chartija (iš vid. graikų chartion, ds. chartia

nuo chartės „popierius“), kurią randame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“.

416. Ar galimas veiksmažodis praverėti (pravėrėti)?

Rašydamas GK 3 nr., V. R. (jis pasirašo vr.) „Dirvos“ 48 nr. abejoja dėl veiksmažodžio praverėti (arba pravėrėti) „pravarčiam būti“. Be reikalo: šis žodis yra tikras kalbos faktas, nors ir nevisai paprastos darybos. Šalia praversti „pravarčiam būti, darytis“ yra trukminė lytis pravertėti „pravarčiam, reikalingam būti“; dėl darybos plg. skęsti ir skéndėti „pamažu nuolat skęsti“, skersti ir skérdėti „pleišėti, trūkinėti“ ir kt. Bet šalia vert-, vart- mūsų kalboje dar pažįstama ir trumpesnė tos šaknies lytis ver- (be pridėtinio priebalsio t): praverėti (arba pravėrėti; plg. panešėti ir panėšėti „truputį panešti; panašiam būti“) „pravarčiam būti“, praverùs (arba pravarùs), „pravartus, reikalingas“, toliau mūsų varas „prievarta“ (jis viską nori varu padaryti), žem. prievara „t. p.“, prūsų prewerīsnan (vs. gl.) „reikalą, prievolę“ (mūsų būtų *praverėsna), latvių vara, vare „galia, galybė“, varēt „galėti, įstengti“ ir kt.

(Gimtoji kalba, 1959 m., nr. 2–3 (4–5), p. 66–68)

417. Dosnus ar duosnus?

Galvojant analogiškai, pagal šių dienų įprastinę daryseną, duosnùs atrodo visai aiškus darinys: duosnùs – duoti, ėsnùs „ėdrus“ – ėsti, klusnùs – klusti, lipšnùs – lipti, rysnùs „kuris daug ryja, ėda, rajus, ėdrus“ – ryti, niūksnùs „kalbus“ – niūkti, skursnùs „skurdus“ – skursti, veiksnùs – veikti ir kt. Bet senovinėj mūsų raštų ir dabartinėj šnekamojoj kalboj šis būdvardis retai tepasitaiko: Herodas buvo duosnus (Daukšos Postilė); duosnios mergos (Jurbarkas) ir kt. Užuot -snus vietomis vartojama ir priesaga -slus: duoslumo duoslus, tik neturi ką duoti (Vilkaviškis); turtinga, duosli parapija (Geistarai, Vilkaviškio aps.); jų merga labai duosli (t. y. patvirkusi. Ėriškiai, Panevėžio aps.) ir kt. Senesnės lytys yra dosnus ir doslus: dosnus kunigas (Palanga, Salantai); karalius buvo didžiai dosnus (S. Daukantas); nešykštus – neturtingas, nedosnus – negarsingas (Maž. Lietuva); jisai yra dosnumi (t. y. dosniu. Daukšos Postilė); tu perdaug doslus (Kai-

riai, Šiaulių aps.); dosli merga, kuri duoda riešutų (Jušk. žodynas) ir kt. Rytiečių tarmėse dar pažįstamas ir d o s n a s „dosnus“ (Dusetos, Salos). Šių pastarųjų būdvardžių šaknis d o- yra didžiai sena, sutinkama ir kituose dariniuose: d õ t a s „dovis, dovana“ (Endriejavas, Veiviržėnai, Upyna), d õ t a l a s „dovis, duoklė“ (Salantai, Jušk. žod.), d o t i l a s „dovis, duoklė“ (K. Sirvydo žod., Daukšos Postilė), p a r d õ s a s „pardavimas, pardavinys“ (Salantai, Skuodas, Kupiškis), d o l i õ t i „davinėti“ (Marijampolė, Vilkaviškis, Salamiestis, Kupiškis) ir kt. Plg. dar latvių d ā s n s „dosnus“, d ā t a l i „dotalai, dovanos“, d ā s t ī t „lengvai davinėti, dalyti“ (mūsų būtų *d o s t y t i) ir kt. Visi šie žodžiai sutartinai rodo, kad seniau mūsų kalboje turėjo būti dar pažįstama veiksmažodinė šaknis *d o-; plg. k l õ t a s „grindžiamoji kartis“ : k l ó t i, s p ẽ t a s „atspėjamas laikas“ : s p ẽ t i, s t õ t a s „ūgis, augumas“ : s t ó t i, taigi ir d õ t a s : *d ó t i. Ilgainiui bendratis *d ó t i išnyko, užleisdama vietą dabartinei bendračiai d ú o t i, bet senieji tos šaknies išvestiniai dariniai vietomis išliko dar net ligi šių laikų, tik jų daryba kasdieniniam vartojimui liko mažiau besuprantama. Todėl vienur kitur senesnės lytys d o s n u s, d o s l u s pagal d u o t i ilgainiui buvo perdirbtos į d u o s n u s, d u o s l u s, visai panašiai, kaip kad p a g é l b a pagal p a g é l b ė t i yra atsiradusi iš senesnės p a g á l b o s, tarminis d v ẽ s a s „dvasna, nudvėsėlis“ iš senesnio d v a s o ir t. t. Išvada tokia: būdvardžiai d o s n ù s, d o s l ù s yra seni ir visai dėsningi dariniai; bet kalbos faktai yra ir naujadarai d u o s n u s, d u o s l u s. Bendrinėje kalboje vartotinos abejos lytys: kurios iš jų daugiau įsigalės, parodys ateitis. Paprastai daugiau išplinta tos, kurios vartotojui yra akivaizdesnės, įmanomesnės.

418. Kam būtinai reikalingi tokie naujadarai kaip n o r m o n ė ar n o r i m y b ė? Ar šiuo atveju neužtektų žodžių t r o š k i m a s, g e i d i m a s?

Lig šiol šios rūšies naujadarų mūsų savitarpinei kasdieninei kalbai nereikėjo; bet dabar, atsirandant naujoms sąvokoms, ir mūsų kalba negali pertoli atsilikti nuo gyvenimo. Mūsų g e i d i m a s arba t r o š k i m a s yra viena, o siūlomoji n o r m o n ė, arba n o r i m y b ė, visai kas kita, pvz.: jo troškimas (norėjimas, didelis noras), kad viskas gerai baigtųsi, yra visai suprantamas; greitas karo laimėjimas buvo jų tik normonė (wishful thinking), t. y. jie manė apie greitą karo laimė-

jimą, nes jie to norėjo, jų manymu buvo reiškiami jų pačių norai. Ar šios sąvokos reiškiamieji žodžiai, normonė arba norimybė, yra visai tinkami dariniai, galime būti įvairios nuomonės. Gal kaikas sugebės sudaryti dar geresnį pakaitą; pvz. viename mūsų laikraštyje tam reikalui buvo pavartota geidamonė. Bet nieku būdu negalime nuneigti, kad tai yra visai skirtinga sąvoka, ir jai reikšti neužtenka mūsų paprasto g e i d i m o ar t r o š k i m o.

419. Kaip lietuviškai reikėtų pasakyti ang. d e t o u r?

D e t o u r yra netiesus, aplinkinis (roundabout) kelias, todėl lietuviškai visų pirma tinkamai galime pasakyti a p l a n k à arba a p ý l a n k a „lankstas, aplenkimas, vingis“ (plg. eik aplanka, jei nenori balos bristi). Tam reikalui labai gerai tinka ir žmonių kalbos žodis l a ñ k s t a s „aplinkinis kelias, vingis“ (pvz. ši gatvė buvo grindžiama, todėl reikėjo nemažą lankstą padaryti). Iš dalies tam pačiam reikalui gali tikti ir u ž ú o l a n k a „vingis, lankstas, netiesus kelias“.

420. Ar kuo skiriasi r e n g t i nuo r u o š t i?

Lietuvoj išleistame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ šie veiksmažodžiai šiaip nusakomi: r e ñ g t i „taisyti (Kur josi, broleli, kam rengi žirgelį?); vilkti, daryti (Šiltai apsirenk)“, r e ñ g t i s „ruoštis, taisytis (Rengiasi į miestą važiuoti)“, r u õ š t i „eiti namų apyvoką, tvarkyti (Kol apsiruošiau, ir pietūs atėjo); rengti, taisyti (Ruošia pasilinksminimą)“, r u õ š t i s „taisytis, rengtis (Greičiau ruoškis važiuoti, susiruošk daiktus į kelionę)“. Kitų šaltinių pavyzdžiai: rengiu stubą (t. y. pilu aslą, dedu lubas, dirbu krosnį, įdedu langus. Jušk. žod.); rengia (taiso, ruošia) veseliją (Dzūkai); rengsiu aš tau pirtį (Rumšiškės); aš jį rengiu į kelią (Jušk. žod.); išrenk jį kelionėn (Daugai); į kelionę viską surengiau (pritaisiau, ko reikia. Jušk. žod.); renkis greičiau – reikia jau važiuoti (Pasvalys); jis dar žentuose (t. y. į žentus) nesirengia (Leipalingis); eikit valgyt – jau viskas paruošta (Subačius); ruošiasi (taisosi) kelionėn (Subačius); reikia į kelionę ruoštis (susitaisyti, pasiimti maisto. Linkuva); ruošiuos važiuoti į svečius (Veiveriai); kambarį ruošia (taiso, valo. Linkuva); aš tau suruošiu pirtį (Bartninkai) ir kt.

Iš šių pavyzdžių matyti, kad r e n g t i ir r u o š t i daug kur savo reikšmėmis sutampa, bet tam tikrais atvejais jie kiek ir skiriasi. Pvz.

pasakymas jis apsirengęs (apsitaisęs, apsidaręs, apsivilkęs) išėjo į miestą yra skirtinas nuo jis apsiruošęs (apėjęs ruošą, apsitvarkęs) išvažiavo į bažnyčią. Plg. dar: arkliai jau aprengti su pavalkais (Juškos žod.). Pagal tai vaiko aprangà (apsivilkimas, drabužiai), kareivio aprangà (diržas, kuprinė, katiliukas, šovininės, durtuvas ir kt.), visatos sąranga (sandara) yra visai tinkami žodžiai ir dabar vargiai kaip kitaip geriau galėtų būti nusakomi; jų vietoje kareivio apruoša, visatos sąruoša dabar atrodytų labai neįprasta. Bet šiaipjau reñgti daug kur yra lygu ruõšti, ir kurį iš jų reikėtų pirmiau teikti bendrinei kalbai, tuo tarpu sunku pasakyti: jie abu yra vienodo gerumo. Mes dabar galime rengti ar ruošti paskaitas, vakarus, koncertus; galime ruoštis ar rengtis kelionėn ir t. t.

Senesnė šių veiksmažodžių reikšmė yra buvusi įvairesnė ir skirtingesnė. Reñgti yra tos pat rūšies kartinis veiksmažodis šalia rangýti, kaip leñkti šalia lankýti, rę̃sti šalia rantýti, meĨsti šalia maldýti ir kt., todėl ankstyvesnė rengimo reikšmė galėjo būti „rietimas, lenkimas...“ Ir šią reikšmę dar kaip tik rodo Kuršaičio reñgtis „sunkiai lenktis, riestis“; plg. dar rìnga „susirangėlis“, rìngė arba ringė̃ „vingiuota linija; vingis, kilpa“, ringsóti „susirangiusiam būti“, rangùs „vikrus, apsukrus (t. y. kuris greitai, vikriai rangosi)“ ir kt. Ruõšti „besorgen, bereiten, in Ordnung bringen, fuer eine Reise ruesten...“ savo kilme ir reikšme yra susijęs su latvių ruosīties arba ruosties „užsiėmusiam, apsukriam, veikliam būti“, ruoss „veiklus, apsukrus“, rusų ruch „judėjimas, sujudimas, neramumas“, čekų rychly „greitas, skubus“ ir kt. Ilgainiui šių veiksmažodžių reikšmės daugeliu atvejų suartėjo, ir todėl dabar vartojamos vienodai arba su mažais reikšmės skirtumais; plg. ruošà „ruošimasis, namų ruošimo darbai“ ir rangà „rengimasis, ruošimasis“, ruošùs „darbštus, stropus“ (latvių ruoss „veiklus, apsukrus“) ir rangùs „vikrus, apsukrus“ ir kt.

421. Krepšinio rinktinė ar krepšininkų rinktinė?

Sporto kalboje vartojamoji rinktinė, arba rinktinė komanda, yra „parinktoji geriausių žaidikų (varžybininkų) grupė, ausgewaehlte Mannschaft, team“, todėl pagal tai gali būti sakoma ir futbolo, krepšinio rinktinė, arba futbolo, krepšinio

rinktinė komanda. Futbolininkų, krepšininkų rinktinė galėtų reikšti „rinktinė futbolininkų, krepšininkų grupė“ arba „futbolininkų, krepšininkų rinkinys“. Sporto kalbai, atrodo, specialine reikšme geriau tinka futbolo, krepšinio rinktinė. Plg. dar poezijos rinktinė (t. y. poezinių kūrinių rinkinys). Ką apie tai sporto žinovai mano?

422. Ar geras yra pavadinimas lituanistinė, ar lituanistikos, mokykla?

Lituanistika yra lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir Lietuvos istorijos bei proistorės mokslas, todėl ji seniau, nepriklausomoj Lietuvoj, buvo dėstoma tik universitete. Pradinėse ir vidurinėse mokyklose taip pat buvo daugiau ar mažiau einama lietuvių kalba, lietuvių literatūra ir Lietuvos istorija, bet niekas nesakydavo, kad tose mokyklose einama lituanistika, kaip pvz. aritmetika, geografija ir kt. Bet svetur viskas pasikeitė: čia daug kur neturime nei savų, lietuviškų, mokyklų, nei pagrindinių švietimo įstaigų, nei specialistų mokytojų tiems kalbamiems dalykams dėstyti, todėl iš pradžios pasirodė nevisai tinkama sakyti: lietuvių kalba ar Lietuvos istorija dėstoma lietuvių mokyklose, ir todėl tam reikalui buvo pasigauta lituanistikos. Tuo būdu norima pasakyti, kad lietuvių kalba, lietuvių literatūra ar Lietuvos istorija dėstoma ne visuotinėse, bet dalinėse, daugiausia šeštadieninėse, mokyklose, ne kaip pagrindiniai, bet pridėtiniai dalykai ir ne normaliu mokymo laiku, bet laisvalaikiu, kada šiaip visos kitos mokyklos yra uždarytos. Prieš tokį lituanistikos vartojimą vargo reikalui, žinoma, negalima nieko pasakyti, ir vargu ką geriau būtų galima jos vietoj pasiūlyti. Tik mums atrodo, kad šiam reikalui patogesnė būtų ne lituanistikos, bet lituanistinė mokykla, t. y. tokia mokykla, kurioj daugiausia dėstomi lituanistiniai (lituanistikos srities) dalykai arba kuri pirmoj vietoj yra skirta lituanistikos reikalui.

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 1, p. 16–19)

423. Ar skirtina krikščionybė, krikščionystė ir krikščionija? Jei skirtina, tai kaip?

Šių žodžių reikšmės mūsų kalbos šaltiniuose ir iš dalies gyvojoj žmonių kalboj nėra griežtai skiriamos. Bet šiuos žodžius vartojant terminais, pravartu juos ir reikšmėmis griežčiau vieną nuo kito skirti.

Visų pirma panašiai kaip bernija „bernai, bernų būrys“, kunigija „kunigai, kunigų visuma“, vaikija „vaikai, daugybė vaikų, visi vaikai kartu“ ir kt. gali būti vartojama ir krikščionija „krikščionys, krikščionių visuma, Christendom, Christenheit“, taip pat katalikija „katalikai, katalikų visuma, katalikų pasaulis“ ir kt.

Priesagas -ybė ir -ystė čia specialinės terminijos reikalui galime šiaip vartoti: katalikýbė „katalikumas, katalikiškumas; katalikų tikyba, katalikų bažnyčios doktrina, katolicizmas“, krikščionybė „krikščionumas, krikščioniškumas; krikščionių religija, religinė krikščionių sistema, Christianity, Christentum“ ir katalikỹstė „buvimas katalikais, katalikiška praktika ar gyvensena, katalikiškas darbas, katalikumas“, krikščionỹstė „buvimas krikščionimis, krikščioniškas darbas, užsiėmimas, krikščioniška gyvenimo praktika, krikščionumas“. Plg. ponýbė „ponumas, poniškumas; ponai, ponija“, šviesýbė „šviesumas; šviesus daiktas, šviesulys“ ir kunigỹstė „buvimas kunigu, kunigavimas, kunigų luomas, priesthood, Priestertum, Priesterwuerde, geistlicher Stand“, ponỹstė „buvimas ponu, ponavimas, ponumas, Herrenwesen, Herrentum, adeliges Wesen“ ir kt.

Šitokia specialinė minėtųjų priesagų vartosena gali būti tikrai naudinga mūsų terminijai, nes jąja galime lengvai pažymėti reikiamas specialines termininių reikšmių skirtybes, pvz.: bibliotekininkýbė „librarianship, library science; Bibliothekswissenschaft, Bibliothekskunde, Bibliothekswesen“ ir bibliotekininkỹstė „librarianship, library profession; Bibliothekarberuf“; skautýbė „skautų sąjūdis, to sąjūdžio idėja, pagrindai, skautizmas“, skautỹstė „buvimas skautu arba skautais, skautų darbas, užsiėmimas“ ir skautija „skautai, skautų visuma“ ir kt.

424. Ar panašiai kaip krikščionystė, krikščionija būtų patartina vartoti ir vyskupystė, vyskupija?

Taip, vyskupystę reikėtų irgi skirti nuo vyskupijos, tik kiek kitaip: panašiai kaip bajorỹstė, kunigỹstė ir kt., taip pat ir vyskupystė gali reikšti „vyskupo darbą, jo amatą, vyskupų luomą“, bet vyskupija jau bus ne „vyskupai, vyskupų visuma“, kaip pvz. kunigija, krikščionija ir kt., bet „vyskupo valdomasis žemės plotas, diecezija“, panašios reikšmės, kaip dabartinė gi-

r i n i n k i j à, s e n i ū n i j à ir kt. Šį v y s k u p y s t ė s ir v y s k u p i j o s skirtumą jau sutinkame Ruigio bei Milkaus (Mielckės) žodynuose ir S. Daukanto „Būde“ (248 psl.); to reikšmės skirtumo jau 1914 m. „Vaire“ patarė laikytis K. Būga, ir pirmoj vietoj tai taip pat pažymi „Dabartinės liet. kalbos žodynas“. Bet šiaipjau raštų ir žmonių kalboje dažnai nedaroma jokio skirtumo: v y s k u p y s t ė atstoja minėtosios reikšmės v y s k u p i j ą arba, priešingai, v y s k u p i j a vartojama minėtosios v y s k u p y s t ė s vietoje, visai panašiai, kaip kad paprastai reikšmėmis yra maišoma k a i m y n y s t ė su k a i m y n i j a, p a g o n y s t ė su p a g o n i j a ir kt.

425. Ar iš tikrųjų šalia v a l s t y b ė s dar reikėtų vartoti ir v a l s t i j ą?

Šio numerio „Spaudos apžvalgoje“ spausdinamame straipsnyje „Žodžių vartosenos tikslinimas“ L. D. mano, kad šalia J u n g t i n i ų A m e r i k o s V a l s t y b i ų reikėtų dar vartoti ir v a l s t i j ą „steitui vadinti“, nes pvz. toks posakis, kaip J u n g t i n ė s e V a l s t y b ė s e N e b r a s k o s v a l s t y b ė j e, „primena keistą reiškinį – valstybę valstybėje. Todėl bene praktiškiau čia turėti du skirtingus terminus – vieną valstybei, o kitą jos autonominei daliai“. Ir tą autonominę dalį jis kaip tik norėtų vadinti v a l s t i j a, panašios rūšies žodžiu, kaip v y s k u p i j a, k u n i g a i k š t i j a, g i r i n i n k i j a, Ž e m a i t i j a, L a t v i j a ir kt. Šis žodis, v a l s t i j a, minimąja reikšme kartais esąs lietuvių vartojamas šiame krašte ir komunistiniame „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (v a l s t i j à „štatas, tariamai savavaldis valstybinis teritorinis vienetas jungtinėse Amerikos valstybėse – JAV, Meksikoje, Brazilijoje, Venecueloje“). Todėl L. D. pataria mums (tik klausiamąja forma) „susiprasti“ ir legalizuoti v a l s t i j ą minėtam reikalui.

Terminologinis žodžių vartosenos tikslinimas yra labai svarbus dalykas, ir todėl šiame GK numeryje kaip tyčiomis tam reikalui svarstoma k r i k š č i o n y b ė s, k r i k š č i o n y s t ė s bei k r i k š č i o n i j o s ir v y s k u p y s t ė s bei v y s k u p i j o s vartosena. Visų šių žodžių kilmė ir daryba yra gana aiški – jie sudaryti iš k r i k š č i o n i o ir v y s k u p o. Bet iš ko gi yra kilusi v a l s t i j a? Ar ji gali būti paaiškinta tuo pat būdu, kaip v y s k u p i j a, k u n i g a i k š t i j a, g i r i n i n k i j a, Ž e m a i t i j a, L a t v i j a? Ne. V y s k u p i j a yra „vys-

kupo valdomoji bažnytinė sritis“, kunigaikštija yra „kunigaikščio valdomoji sritis“, Žemaitija (senesnė lytis Žemaičiai) tėra „žemaičių gyvenamoji Lietuvos dalis“, Latvija yra „latvių kraštas“ ir t. t. Valstija tuo būdu negali būti paaiškinta, nes tai yra nesenas, atsitiktinis naujadaras, jau „Aušroje“ vartojamas apskrities ir „Varpe“ dabartinės valstybės reikšme, pvz. valstijos ukėsai „valstybės piliečiai“ šalia paeigis „kilmė“, pirmokas „atomas“, prekys „pirklys“, tolkalbis „telefonas“, trūkis „traukinys“, vaistinyčia „ligoninė“, žiedyklė „forma“ ir kt. Kaip visi šios rūšies dariniai neįsigalėjo, taip ir valstija lig šiol negavo reikiamo kalbininkų pritarimo: jos neteikė nei J. Jablonskis, nei K. Būga; „Lietuvių kalbos vadove“ pasakyta, kad tai nevykęs darinys, ir jos vietoj patariama vartoti tik valstybę; o P. Jonikas savo „Gimtojo žodžio baruose“ (83–84 psl.) aiškiai sako: „Mūsų bendrinėje kalboje jau spėjo įsigalėti valstybė tam, ką angl. vadina state, vok. Staat... Metas būtų šios lyties (t. y. valstijos) atsikratyti. Nėra jokio reikalo čia beskirti ir griauti bendrinės kalbos vienybę. Tad visur vartotina: Jungtinės Amerikos Valstybės, Ilinojaus (Illinois) valstybė ir t. t.“ Ir tiems, kurie šalia Jungtinių Amerikos Valstybių dar yra linkę vartoti Illinois, Michigano... valstiją, jis atsako klausimu: „Bet ar būtina mums būti tikslesniems už pačius angliškai kalbančius amerikonus“ (kurie vienodai sako: United States, Illinois state)?

Čia mes irgi atsakome: nėra jokio būtino reikalo:

1. Pats Jungtinių Amerikos Valstybių (United States of America) pavadinimas aiškiai sako, kad tai yra valstybių, ne valstijų junginys; jeigu nusispręstume vartoti Ilinojaus, Mičigano ir kt. valstijas, tai tada nuosekliai turėtume sakyti ir Jungtinės Amerikos Valstijos (arba, kaip Kleofas Jurgelionis mano, valsčiai), bet ne Valstybės. Juk neįmanoma yra atskiras sudaromąsias dalis vienaip, o tų pačių dalių junginį jau kitaip vadinti. Būtų dar pusė bėdos, jei oficialus viso krašto pavadinimas būtų pvz. Jungtinė Amerikos Valstybė, tada jos atskiras sudaromąsias dalis gal galėtume ir prasimanytais skirtingais vardais vadinti. Bet dabar patys amerikiečiai tai vadina state, tuo, kas mūsų kalboje atliepia įprastinę valstybę, ir visą kraštą laiko tų atskirų steitų junginiu (states), tam tikra suverenių valstybių federa-

cija, ne kokia nors autonominių vienetų samplaika. JAV federalinė vyriausybė teturi tik tam tikras bendrines konstitucijos nustatytas teises, ir ji į atskirų valstybių suverenumo reikalus visai negali kištis; visus ginčus, dėl suverenumo kilusius tarp federalinės vyriausybės ir atskirų valstybių, sprendžia vyriausiasis teismas. Taigi, visą šį kraštą vadindami Jungtinėmis Amerikos Valstybėmis, ir atskiras jo dalis tegalime vadinti tik valstybėmis, ne kaip nors kitaip.

2. L. D. posakis Jungtinėse Amerikos Valstybėse Nebraskos valstybėje yra aiškiai dirbtinai sugalvotas ir todėl, atitrauktai pavartotas, nieko nesako apie konkrečios vartosenos sunkenybes; turėdamas stilistinės nuovokos, kiekvienas rašytojas tai lengvai gali nusakyti ir be peršamosios valstijos: tai yra tik geresnio stiliaus, ne termino reikalas.

3. Kaip patys amerikiečiai, britai, vokiečiai, prancūzai ir kt. šiuo atveju išsiverčia tik vienu viso junginio dalių pavadinimu, taip ir mes lig šiol išsivertėme ir toliau lengvai galime išsiversti viena valstybe, visai pagalbon nesišaukdami rusų arba lenkų.

4. Dabartinė visuotinai įsigalėjusi valstybė irgi yra nesenas, pagal latvių kalbos atitikmenį sudarytas naujadaras, kurio vietoje būtų kur kas geriau tikusi senovinė *valstìs, -iẽs (latvių vàlsts „Reich, Staat“, čekų vlast „kraštas, valstybė, tėvynė“, rusų volost' „valsčius“ ir kt.) iš *vald-tis: valdýti, valdovas ir kt. Valstis, -ies mūsų kalboj iš pradžios buvo perdirbta į valĩstis, -čio (1737 m. Universitas Linguarum Litvaniae, 9 psl. rašoma: wàlstis „fundus“, plg. szàltis ir kt.), o dabar jos vietoje bevartojamas valĩsčius. Tai galėjo atsitikti tuo pat būdu, kaip pvz. senovinės barniẽs vietoje dabar jau sakoma ir baĩnis, -io arba baĩnius, -iaus „vaidas, ginčas“. Bet mes šios senos ir būdingos *valsties savo laiku nesugebėjome atgaivinti, ir dabar jau turime tenkintis nors ir nevisai tinkama, bet jau plačiai įpilietėjusia valstybe.

Pagaliau 5. L. D. lyg įrodymu pasinaudoja neseniai išspausdintu V. Krėvės raštų IV tomu, kurio kalbą aš redagavęs ir kur valstija esanti palikta tam tikros teritorijos reikšme: „Pasilik sau Lydos valstiją, tik leisk mane pas mano sužadėtinę“ (41, 14, 15 psl.). Į tai šiuo tarpu tik tiek tenoriu pasakyti: jei V. Krėvė tuomet būtų dar gyvas

buvęs, aš jam to žodžio nebūčiau pataręs, ir tas žodis buvo paliktas ne mano vieno noru. Antra vertus, mūsų raštų kalboje retkarčiais pasitaiko ir daugiau tokių darinių su priesaga -ija, kurių, tur būt, niekas nesiūlys specialiais terminais bendrinei vartosenai, pvz. beprotijà „kvailys, paikšas“ (Jušk. žod. I 203) ir kt.

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 2, p. 38–39)

426. Ar kaimas dar tebevadinamas viešė?

J. Jurginis 1958 m. „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbuose“ rašo: „Viešės tyrinėjimams didelę reikšmę turi tarybinių kalbininkų aptiktas faktas, jog kaimo vadinimas vieše dar tebėra gyvas šnekamojoje kalboje. Kaimą viese vadina Lazūnų ir gretimų kaimų lietuviai, sudarantieji etninę salą Baltarusijos TSR teritorijoje“ (A 2(5), 59 psl.). Bet šis negudrus rašymas yra perdėm klaidingas: viena, jau pats autorius painiojasi kaimą dviejaip vadindamas – viešė ir viese; antra, tame šaltinyje, kuriuo naudojasi J. Jurginis (J. Senkaus straipsnis „Kai kurie Lazūnų tarmės ypatumai“, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, 1958, A 1(4), 192 psl.), aiškiai pasakyta, kad Lazūnų krašte vartojama ir svetimos kilmės žodžių, pvz.: bocia (tėvas), iskrà, krinyčià, viesẽ (kaimas). Čia viesẽ yra ne kas kita kaip lenkų wieś „kaimas“, kuri savo šaknimi etimologiškai atliepia mūsų viš-: vien-višỹs „vienodai vienas, vienišas, viengungis“, asmenvardžiai Viš-tartas, Viš-vilas ir kt. Ši šaknis viš- toliau balsių kaitos laipsniu santykiauja su viẽšės „viešnagė, viešėjimas“, viẽšpats, toliau Vieš-tartas, Viẽš-vilas šalia Vaĩš-tartas, Vaĩš-vilas, váišės ir kt. M. Daukšos Postilėje dar tebevartojama viešė „užvažiuojamas kiemas“: užgimė viešėje (w gościnie) ant kelio (39 psl.). Dabartinis mūsų veiksmažodis viešėti savo reikšme yra lygus kieminėti „būti svečiuose, t. y. būti kieme“ ir yra sudarytas iš viešẽ, kurios pirmoji reikšmė buvo „kiemas, kaimas“; plg. dar nuo Lazdijų kilusioje liaudies dainoje: Pakelėje, paviešėje Ulijona linus rauna. Taigi, J. Jurginis, istorijos mokslų kandidatas, yra aiškią neteisybę padrožęs – lengvai lenkišką viesę sumaišydamas su sena lietuviška vieše. Geriau būtų, kad šis istorijos mokslų kandidatas, užuot niekus kalbėjęs, kiek atsargiau elgtųsi su kalbiniais duomenimis ir kiek daugiau pasimokytų kalbotyros.

(Gimtoji kalba, 1960 m., nr. 3, p. 58–59)

427. Kas geriau – p a p i r a s ar p a p i r u s a s?

Mūsų raštų kalboje galime sutikti abi šias lytis. Pvz. Niedermanno-Senno-Salio žodyne pirmoj vietoj duodamas p a p ìr a s „Papyrus; Papyrus staude (cyperus papyrus)“, o antroj tos pat reikšmės p a p i r u s a s. „Lietuvių kalbos vadove“ vartojamas p a p ỹ r a s, o V. Pėteraičio liet.-angl. žodyne ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (Lietuvoje išleistame) tėra p a p i r u s a s. Taip pat ir Liet. Enc. XXI tome teikiamas p a p i r u s a s „viksvinių šeimos augalas (cyperus papyrus, papyrus antiquorum); senovės rašomoji medžiaga iš papiro augalo lapų“.

Mūsų p a p i r u s a s yra paskolintas iš rus. p a p i r u s arba vok. P a p y r u s, kuris savo keliu yra kilęs iš lot. p a p y r u s, o šis iš graikų p a p y r o s. Tolimesnė šio žodžio kilmė neaiški; manoma, kad jis bus atsiradęs iš Egipto. Šiame skolinyje prie svetimos galūnės -u s yra dar pridėta mūsiškė galūnė -a s, tuo pat būdu kaip ir žodžiuose J ė z u s a s, K r i s t u s a s, v i r u s a s, taip pat a u t o b u s a s, r e b u s a s ir kt. Bet mūsų kalbai toks galūnių dvilypumas nėra visur būtinai reikalingas. Pvz. mūsų bažnytinėj kalboj jau seniai J ė z u s a s, K r i s t u s a s pakeisti į J ė z u s, K r i s t u s, ir labai gerai: jie yra trumpesni ir patogesni vartoti. Antra vertus, mūsų galūnė -a s atliepia graikų -o s; plg. mūsų s t a m b a s „žolės stiebas, kotas; kamienas, kamblys“ : gr. s t o m b o s „pagyra, pasigyrimas“, v ỉ l k a s : gr. l ý k o s ir kt. Taigi ir p a p ìr a s savo galūne atitinka gr. p a p y r o s ir skamba panašiai kaip b i m b ìr a s, i n k s t ìr a s, s t i m̃ b i r a s ir kt. Trumpas i prieš r gali būti pateisintas tuo, kad graikų y, kuris skamba maždaug kaip prc. u, ir kituose graikiškos kilmės skoliniuose daugiausia trumpai tariamas, pvz. t ỉ f a s „šiltinė“ iš gr. t y p h o s, t ỉ p a s iš gr. t y p o s ir kt. Šis gr. y yra kilęs iš senesnio u, todėl savo laiku K. Jaunius mėgino iš tolimos kilmės lietuviškai rašyti t u p a s. Bet tuo keliu niekas daugiau nėjo, ir dabar visi rašome sakome tik t i p a s.

Panašiai kaip t i f a s (ne t i f u s a s, kaip kad seniau buvo rašoma), t i p a s, taip pat L e s b a s (gr. L e s b o s) „salos vardas“ (ne L e s b o s a s) ir kt., mes turėtum rašyti ir v ỉ r a s (ds. v i r a ĩ), ne v i r u s a s: viena, ši lytis jau yra pažįstama žmonių šnekamojoj kalboj; antra, priesaga -u s a s, kuri mūsų kalboj beveik nevartojama, čia

nieko daugiau nepasako kaip galūnė -as. Virusas yra panašiai sudarytas, kaip ir Jėzusas, tifusas ir kt.

Bet tuo būdu dabar jau bus vargiai begalima šiokios darybos svetimybes suprastinti, sutrumpinti. Pvz. iš lot. omnibus „visiems“ yra atsiradęs prc. (voiture) omnibus, vok. Omnibus, rus. omnibus (tam tikras keleivinis daugiavietis vežimas) ir kt., o vėliau iš auto- (auto-matas ir kt.) bei omnibus buvo sudarytas autobus (vok. Autobus, rus. avtobus ir kt.). Savo laiku šiuos abu žodžius mes pasiskolinome, tik pridėdami galūnę -as (omnibusas, autobusas), prie jų jau daugumas pripratome, ir todėl šiandien jau, tur būt, maža kas norėtų sakyti omnibus, autobus, nes jie mums atrodytų svetimi, begalūniai žodžiai. Panaši istorija yra su rebusas (iš lot. ds. įn. rebus nuo res „daiktas, dalykas“), minusas (iš lot. minus) ir kt. Jeigu mes tais dalykais būtume daugiau susidomėję pat pradžioje, tai būtume galėję jų darybą sistemingiau aptvarkyti; pvz. mums visai gerai būtų tikusios kaitomos lytys omnibus, -aus, panašiai kaip ketùs, -aũs „špižius“ ir kt. Bet to anksčiau nepadarėme, ir dabar turime tenkintis jau įsigalėjusiomis lytimis. Antra vertus, čia kiek veikia ir analogija; pvz. šalia pliusas (iš lot. plus) linksniuojame ir minusas, nes plius, minus mums atrodytų nelinksniuojamos lytys (plg. iš to turime daug pliusų ir minusų) arba šalia pliusas nekaip skambėtų minus, -aus. Tačiau jei kas norėtų vartoti omnibus (ar omnibas), minus, -aus ir kt., neturėtume per daug smerkti, tariamai tik dėl to, kad to žmonės nevartoja: mūsų žmonės (liaudis), atbundant mūsų tautai, daug ko nevartojo, bet paskui, gyvenimui žengiant pirmyn, pradėjo vartoti, pvz. bendradarbis, karininkas „aficierius“, nepriklausomybė, pažanga „progresas“, teismas, taip pat aktyvus, moralus užuot aktyviškas, morališkas, moralis ir kt.

428. Prilygti kam ar ką?

A. Juškos „Liet. dainose“ šis veiksmažodis dažnai vartojamas su galininku: Tu prilygai jaunąjį bernelį; ponus, kunigus norėjo prilygti; o kaip prilygau bernelį, pažinau didį vargelį; su visais augau, visus prilygau; tik vieno tenorėjau. Bet šalia to galininko kartais vartojamas ir prielinksnis prie su kilmininku: šokau dieną ir naktelę, neprilygau prie bernelio.

J. Jablonskis savo „Linksniuose ir prielinksniuose“ (61 psl.) duoda kelis sakinius su naudininku iš Donelaičio raštų: Juk ir būrų daug jau jiems prilygt nesigėdi; o ar gal ereliui žvirblis glūps prisilygint?; žmogiškas trumpintelis amžis žydinčioms ir krintančioms prilygsta žolelėms.

1933 m. „Gimt. Kalbos“ 11 psl. veiksmažodis prilygti „susilyginti, vok. gleichkommen“ patariamas vartoti su naudininku: jis nori mums prilygti. Nuo šios reikšmės prilygti skiriamas prilygti „suderėti“ su galininku: Velykos, o šeimyna dar neprilygta. Panašiai prilygti „sich mit jemandem vergleichen können, jemandem gleichkommen, es jemandem gleich tun“ vartojamas ir M. Niedermanno „Liet. rašomosios kalbos žodyne“: jam niekas neprilygsta; sūnus tėvui neprilygęs.

„Dabartinės liet. kalbos žodyne“ prilygti „pasidaryti, būti lygiam“ vartojamas su prielinksniu prie ir naudininku.

Veiksmažodis lýgti „darytis lygiam, būti lygiam“ yra sudarytas iš būdvardžio lygus, kuris irgi vartojamas su naudininku: Dievui visi žmonės lygūs; abu sūnu man lygiu (arba juodu lygiai myliu); pumpurui lygūs (Donel.) ir kt.; žr. J. Jablonskio Linksniai ir prielinksniai (56 psl.), E. Fraenkel, Syntax der lit. Kasus (60 psl.). Taigi lygus (kam), lygti „darytis, būti lygiam“ ir prilygti „susilyginti“ yra vienodai vartojama su naudininku, ir ši vartosena yra visai nuosekli ir paprasta, todėl ji gali būti teiktina ir mūsų bendrinei kalbai. Prilygti „susilyginti“ su naudininku yra daug aiškesnis kaip su galininku, nes prilygti su galininku, be to, kaip jau minėta, dar reiškia ir „suderėti“.

Bet nieko negalima pasakyti ir prieš prilygti prie ko: neprilygau prie bernelio; jis negali prie kitų prilygti (negali su kitais susilyginti). Plg. iš dainų kalbos: o kaip mes prijosim sraunųjį upelį, pagirdysim žirgelius; ir: jei priplauksi prie vainiko, būsi mano mielas.

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 1, p. 10–11)

429. Birutė ar Biruta?

Antroji Kęstučio žmona ir Vytauto motina jau beveik visuotinai, ypač nepriklausomybės laikais, buvo įprasta vadinti Birutė, ne Biruta; taip pat plačiai visoj Lietuvoj jau buvo įsigalėjęs ir Palangos

Birutės kalno pavadinimas. Ir, atrodo, tai buvo daroma ne be pagrindo. Visų pirma Birutę paremia jos kaimynas Birutis (dabar jau pavarde vartojamas), iš kurio vėliau yra kilęs vietovardis Biručiai. Sudarymo Birutis yra tos pat rūšies kaip Dargutis, Daukutis, Girdutis, Maldutis, Norutis, Sirutis, Vaitutis, Vilutis ir kt. Šalia jų mot. giminės lytys teįmanomos Birutė, Gedutė, Maldutė ir kt. Bet priesaga -utė slavams yra svetima, ir todėl senuosiuose šaltiniuose jos vietoje daugiausia vartojama -uta; pvz. XV–XVI amž. inventoriniuose aprašuose randame slaviškai užrašyta: Alzuta arba Alžuta (iš Elzbieta arba Elžbieta), Barbuta, Danuta, Gendruta, Katruta, Magduta (šalia Magda), Makuta, Maruta, Mažuta (Janko s žonoju Mažutoju), Poluta (z dočkoju Polutoju) ir kt. Visi šie vardai savo galūne niekuo nesiskiria nuo bendrinių skolinių to meto gudiškuose ar lenkiškuose Lietuvos administraciniuose raštuose, pvz. kulša, pelka, vitina, žagra iš mūsų kulšė, pelkė, vytinė, žagrė. Tuo pat būdu ilgainiui galėjo atsirasti ir Biruta. Tačiau mūsų kasdieninėj ir raštų kalboj daugiau pasiliko -utė: Barbutė, Danutė, Gendrutė, Katriutė (šalia Katrė), Magdutė (šalia Magdė), Marutė (arba Mariutė), Mažutė (greta Mažutis) ir kt.; tuo pat keliu ir Birutos vietoj vis daugiau buvo pradėta vartoti Birutė.

Dėl buvimo mūsų kalboj yra pažįstama savo priesaga ir -uta, pvz.: Girgžduta „Kražių vls. kalnas“, Noruta „Gruzdžių vls. upė“, taip pat grumuta (šalia grumutas) „krūmas“, merguta „mergaitė“ (Zieteloj, Vilniaus krašte), varguta „vargeta, varguolis“, vekuta „meknys (t. y. tas, kurs veksi, meknoja)“ ir kt. Bet su šia priesaga nelinkstama susidarinėti moteriškų vardų, bent turimomis žiniomis.

Pats žodis Birutis, -tė yra tos pat šaknies kaip ir asmenvardžiai Bira, Birenis, Birieta, Biriotas, Bironas, taip pat vietovardžiai Birišči ai, Biriogala, Biruliškiai (iš Birulis) ir kt. Visi šios rūšies priesaginiai vardai gali būti trumpėjimo keliu atsiradę iš senesnių dvikamienių vardų Bir-mantas, Birgėla, Bir-vydas ir kt., plg. dar prūsų Wisse-bir (mūsų būtų Vis-biras) šalia Biriske ir kt.; plg. dar mūsų trumpinius vardus Gedas, Gedaitis, Gedeika, Gedenis, Gedikas, Ge-

dūnas, Gedutis ir Ged-butas, Ged-gaudas, Ged-kantas, Ged-minas, Ged-rimas, Ged-vydas, Ged-vilas, taip pat Kan-gedas, Šir-gedas ir kt. Galimas daiktas, kad šaknis bir- yra toliau etimologiškai susijusi su ber- (plg. Bereika, Berenis ir kt.) ir bar- (plg. Bar-tautas, Bar-vydas, Daubaras, Ei-baras, Ky-baras, Liau-baras, Vis-baras, taip pat Baras, Barutis ir kt.). Taigi Biručio, Birutės santykis su bendriniais žodžiais birutis, „birus, smulkus“ (pvz. birutės avižos) ir birutė „raudonoji aguona, ruginė aguonėlė“ gali būti tik atsitiktinis.

Mūsų bendrinėj kalboj visų pirma vartotina Birutė, ne Biruta.

430. Ar gerai sudaryti dabartinėj Lietuvoj vartojami naujadarai prievaisa ir sąnauda?

Prievaisa tiek savo daryba, tiek reikšme yra visai tinkamas darinys; plg. priveisti–prievaisa „prievaisis, prieauglis, frech stock, increase, Zuzucht, Zuwachs (von Vieh)“, pridengti – priedanga, prileisti – prielaida, primegzti – priemazga, prisegti – priesaga ir kt.

Bet sąnauda yra jau kitokesnės rūšies: ji kiek išsiskiria iš kitų to pat kamieno ir to paties priešdėlio darinių. Štai keli tokie pavyzdžiai: sąnašos „kas vandens sunešta, potvynio liekanos pakraščiuose“ – sunešti; sandūra „sudūrimas, susidūrimas, sąlytis“ – sudurti, susidurti; sankasa „sukasimas, sukastas žemės ruožas, kastinis kelias, pylimas“ – sukasti; santaka „sutekėjimas, vieta, kur upės suteka“ – sutekėti; santara „sutarimas, sutikimas, sandora“ – sutarti; sąrova „surovimas“ – surauti; sąšlavos „šiukšlės“ – šluoti; sąvara „durų juosta, varas“ – suverti ir kt. Sąnauda yra sudaryta šalia sunaudoti, kuris savo ruožtu yra kilęs iš naudos, todėl jos (sąnaudos) reikšmė turėtų būti „sunaudojimas, kas sunaudota (t. y. paversta nauda)“. Dabartinėj Lietuvoj tuo žodžiu verčiama rusų zatrata šalia zatratit' „išleisti (pinigus), numatant kokių rezultatų“, (perkeltine reikšme) „padėti darbo, pastangų, numatant kokių rezultatų, izraschodovat', upotrebit' (trud, usilija) v rasčiote na kakije-nibud' rezul'taty“ (D. N. Ušakov). Taigi rusų izraschodovat', upotrebit' (trud, usilija) lietuviškai verčiant sunaudoti, jau be didelės sun-

kenybės galėjo atsirasti ir sąnauda: rusų zatrata – zatratit' savaime jau nurodė šio žodžio sudarytojams kelią.

Kitas toks panašus naujadaras yra sankloda „gamybiniai santykiai tam tikroje visuomeninėje formacijoje, rus. uklad". Šalia sukloti, susikloti, susiklostyti pagal aukščiau minėtuosius pavyzdžius veikiau turėtų būti sankloja, sanklosta, nes neturime veiksmažodžio su priesaginiu -d, o naujų darinių su priešdėliu san- šalia klodas „sluoksnis" nebelinkstame susidaryti. Matyti, ir čia sudarytojams gyvu pavyzdžiu ėjo rusų uklad „sankloda": ukladyvat's'a „susidėti, susiklostyti".

Tuo būdu tiek sanklodai, tiek sąnaudai geriau suprasti yra dar reikalinga dabartinė rusų kalba ir kalbinė komunistinė galvosena.

431. Ar gerai vartojamas vietininkas vienoje „Tėviškės Žiburių" vedamojo antraštėje: „Naujųjų Metų slenkstyje"? Juk paprastai sakome: per slenkstį, ant slenksčio. Tik prietaringi žmonės laiko slenkstyje prikalę pasagas kaip laimės ženklą.

Mūsų esamojo vidaus vietininko vartojimas nėr visur vienodas ir pastovus. Seniau buvo sakoma: kelyje nusmuko klumpė, kiaulė stale kvepia; kalne rugelių tu neriši; mūsų brolelis žirge sėdėjo ir kt. Bet dabar jau daug kas sako: ant kelio plėšikai užpuolė; ant stalo knygos sudėtos; ant kalno karklai siūbavo; sėdi, joja ant arklio ir t. t. Pvz. senieji žmonės prieš keliasdešimt metų Subačiuje dar pasakydavo: pančiai kaba kablyje; bet vėliau jaunesnieji besakydavo: pančiai kaba ant kablio. Taip pat, panašiai kaip arklyje, kablyje, žirge ir kt., yra ir slenkstyje: šis vietininkas senoviškai yra gerai vartojamas. Antra vertus, reikia nepamiršti, kad slenkstis yra ne vienos reikšmės: jis reiškia ne tik kokį rąstą, metalą ar ką kita, padėtą durų apačioje, threshold, doorsill, bet (perkeltine reikšme) ir tam tikrą, slenkstinę, ribą, pvz. dirginamosios šviesos slenkstis. Todėl galime sakyti: naujųjų laikų slenkstyje (t. y. riboje) arba ant naujųjų laikų slenksčio. Man pirmasis posakis atrodo niekuo nedėtas, sklandus, ir todėl, mano nuomone, jis neturėtų būti smerkiamas; plg. vok. an der Schwelle einer neuen Zeit. Jei kam šis vietininkas čia atrodytų nebeįprastas, tevartoja ant slenksčio.

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 2, p. 27–28)

432. Ar šalia bartinas, darytinas, minėtinas, taisytinas, žinotinas galima sakyti ir pasibaisėtinas, pasigailėtinas, pageidautinas, linkėtinas ir kt.?

J. Jablonskis savo gramatikoj kalba apie reikiamybės neveikiamuosius dalyvius: darytinas, minėtinas (lot. faciendus, memorandus). Ir toliau tai plačiau pavaizduoja dar šiais pavyzdžiais: Daryk ne kas norima, bet kas darytina (ką reikia daryti); ir jo darbas nepeiktinas (toks, kurio nereikia peikti, t. y. be trūkumų, geras, tinkamas); avižos jau piautinos (jau laikas jas piauti); šitas dalykas ir tau žinotinas (šitą dalyką ir tau reikėtų žinoti). K. Būga „Kalboj ir senovėj" (90–91 psl.) dar prideda daugiau tos rūšies pavyzdžių iš tarmių bei raštų: visas svietas bartinas yra dėlei grieko (Bretkūno Post. II 89); jau man eitina (jau man reikia eiti, iam mihi eundum est, Kvėdarna, Rietavas); aš esmi garbintinas (M. Valančius, Tamosziaus isz Kempis... 263).

Kaip iš šių pavyzdžių matyti, reikiamybės dalyviai daugiausia yra sudaromi iš galiniuotinių (tranzityvinių) veiksmažodžių: bartinas – barti; darytinas – daryti ir t. t. Bet šalia to yra sudaroma šios rūšies dalyvių ir iš negaliniuotinių veiksmažodžių: eitinas – eiti; šoktinas – šokti (Ne visada, kada šokama, yra šoktina), važiuotinas – važiuoti (Jei važiuotina – važiuok). Priesaga -tinas yra gana sena, paveldėta iš senovės, todėl jos reikšmė, reikia manyti, nėra visą laiką vienoda buvusi. Pvz. būtinas aukštaičiams yra toks, kurs bus, kurs būti arba kuriam reikia būti, o žemaičiams jis yra „geras, tobulas". Senesnė reikšmė, atrodo, yra aukštaitiškoji; plg. dar: aš čia įsitaisysiu būtinai (taip, kad galėčiau čia būti, zum Bleiben, um zu bleiben, F. Kuršaitis). Dabar būtinai jau reiškia „reikalingai, neišvengiamai".

Reikiamybinė kalbamųjų dalyvių reikšmė galėjo išriedėti iš senesnės bendrosios pasyvinės (neveikiamosios) reikšmės. Pvz. bartinas iš pradžios galėjo būti toks, kuris yra baramas, kuriam tas baramumas dera; vėliau iš to jau savaime galėjo išsivystyti veiklos reikalingumo ar galimumo reikšmė. Dėl tos priežasties dar ir dabar kai kurie dariniai su priesaga -tinas maža arba beveik nesiskiria nuo neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių arba būdvardžių, pvz. abejo-

tinas „abejojamas, netikras“, biaurėtinas „nepakenčiamas, biaurus“ (Daukšos Post. 573), mirtinas „miršta mas“ (: iš mirtinos nuodėmės gema nerimastis širdies, K. Sirvydo Punktai sakymų I 153), neginčytinas „kurio nereikia, negalima ginčyti; neginčijamas“, nepavydėtinas „kurio negalima pavydėti, prastas, neviliojamas“, nepeiktinas „nepeikiamas, geras, tinkamas“, taip pat pasibaisėtinas „kuriuo reikia pasibaisėti, kuris sukelia pasibaisėjimo, baisus“, stebėtinas „nuostabus, įstabus“, tikėtinas „tikimas, patikimas“ ir kt. Linkėtina reiškia „reikia linkėti“, panašiai kaip eitina „reikia eiti“ ir kt.

(Gimtoji kalba, 1961 m., nr. 3–4, p. 52–54)

433. Kaip iš tikrųjų reikėtų vartoti moteriškas pavardes, sudarytas iš vyriškų pavardžių su galūne -us arba -ius – Kutkuvienė, Sutkuvienė, Černiuvienė ar Kutkienė, Sutkienė, Černienė? Dabar daug kas rašo, kaip papuola.

Čia ne vienodai elgiamasi: daugumas lietuvių, beveik visi aukštaičiai ir ypač rytiečiai, iš dviskiemenių vyriškų pavardžių su galūnėmis -us arba -ius sudaro atitinkamas moteriškas pavardes su priesaga -uvienė (-iuvienė), pvz.: Bartkus – Bartkuvienė, Grinius – Griniuvienė, Puodžius – Puodžiuvienė, Saladžius – Saladžiuvienė, Skardžius – Skardžiuvienė, Sutkus – Sutkuvienė, Šalčius – Šalčiuvienė, Taučius – Taučiuvienė ir kt. Ir taip sudaromos ne tik pavardės, bet ir šiaip bendriniai daiktavardžiai jau nuo senesnių laikų, pvz.: bandžius – bandžiuvienė „draugė, bičiulė“, dėdžius – dėdžiuvienė „dėdienė“ (Bretkūnas, Kuršaitis), kerdžius – kerdžiuvienė „kerdžiaus žmona“ (Ruigys, Nesselmannas, Kuršaitis, A. Juška), puodžius – puodžiuvienė „puodžiaus žmona“ (Ruigys, Kuršaitis, Subačius), sukčius – sukčiuvienė „sukčė“, tupkus – tupkuvienė „kuri tūpčioja“ (Vilkaviškis), taip pat bambalius – bambaliuvienė „bambalė“ (Geistarai), drambalius – drambaliuvienė „drambalė, susitepelė, nevala“ (Bartininkai) ir kt. Bet žemaičiai ir kai kurie aukštaičiai (maža jų dalis) priesagos -uvienė (-iuvienė) vietoje tesako -ienė: Butkus – Butkienė, Kančius – Kančienė ir kt. Nepriklausomybės laikais Lietuvos operos ar-

tistė daugiau jau buvo vadinama Lipčienė, ne Lipčiuvienė. Ir dabar žmonės, daugiau primiršdami senesnius moteriškų pavardžių darybos dėsnius, vis daugiau ima maišyti priesagas -uvienė (-iuvienė) ir -ienė; atrodo, sunku bus tai ir sulaikyti. Gal būtų patartina pirmiau vartoti tik tokias lytis kaip Braždžiuvienė, Puodžiuvienė, Saladžiuvienė, Skardžiuvienė, Šalčiuvienė, ne Braždžienė, Puodžienė, Saladžienė, Šalčienė (daugeliui aukštaičių tai atrodytų lyg kokios baisenybės!), nors vienur kitur jau sakoma ir Braždienė (šalia Braždžius yra juk ir Brazdys) ir kt., o užuot Lipčiuvienė, Lipčienė, rodos, dar niekas nevartojo Liptienė.

434. Kaip paaiškinti nosinę balsę mot. giminės įvardžiuotinių būdvardžių vs. įnagininke ir ds. galininke (pvz. gerąja ir gerąsias) šalia su gera ranka, geras rankas? Ar tai logiška?

Šių lyčių rašymą galime aiškinti fonetiškai ir istoriškai. Visų pirma dabartinėj bendrinėj kalboj čia tariamas nuolatinis ilgas balsis, tos pat rūšies, kaip ir žodžiuose kąsnis, rąstas, sąsmauka, šąla ir kt. Jis yra kilęs iš senesnio dvibalsio an. Dabartinė vs. įnagininko lytis gerąja seniau buvo tariama geranja, iš dar senesnės lyties geranjan. Absoliutinėj galūnėj akūtinis an iš pradžios pavirto į nosinį ą, ilgainiui jis, netekęs savo nosinumo, pailgėjo ir galų gale sutrumpėjo, o priešpaskutiniame skiemenyje jo ilgumas išliko ligi šių dienų. Taigi geranjan iš pradžios pavirto į geranją, vėliau į geranja ir pagaliau į gerąja (tariama gerāja). Ryt. aukštaičių tarmėje (puntininkuose) dvibalsis an išvirto į un, vėliau tam tikroje vietoje į ū ir absoliutinėj galūnėj į u, todėl dabar jie sako: runka, su gerūju runku; plg. dar kada : kadangi ir ryt. kadu : kadungi. Visai panašiai yra buvę ir su ds. galininku: gerąsias (ryt. aukšt. gerūsias) visų pirma išriedėjo iš geransjas, o ši lytis atsirado iš dar senesnės lyties geransjans; plg. prūsų ds. gl. rankans „rankas“. Kai kuriose mūsų tarmėse ne tik pačiame paskutiniame, bet ir priešpaskutiniame skiemenyje -ans iš pradžios pavirto į -ąs, vėliau į -as, tik su tokiu skirtumu, kad pačiame paskutiniame skiemenyje ā sutrumpėjo (pvz. geras rankas), o priešpaskutiniame skiemenyje pasiliko ilgas ir su laiku išvirto į o, pvz. gerosias rankas; plg. rankosna iš ds. gal. rankās ir polinksnio -na.

Rašydami bąla, šąla, rąstas, rąžytis, tąsyti ir kt. su nosine (uodegėline) balse, turime rašyti ir gerąja ranka, gerąsias rankas. Kalbiškai istoriškai tai yra visai normalus dalykas, nors kai kam tatai gali dabar atrodyti ir nevisai „logiška“. Kalbos raida eina savais, ne iš anksto normatyvinės logikos nustatytais keliais. Vadinasi, kalbinius reiškinius visų pirma turime aiškinti iš pačios kalbos, kalbiškai, ne logiškai ar matematiškai.

435. 1961.8.19 „Draugo“ II daly Jonas Kardelis rašo: „Nauja stipriai svygi srovė“ ir tuojau išnašoj paaiškina: „svygis, svygus, svygūs – tai siūlomas žodis pakeisti slaviškam žodžiui ‘šviežias’. Žodis svygus paimtas iš latvių kalbos“. Ar tikrai šviežias yra slaviškas? Ar latviškas svygus yra tinkamas pakeisti žodžiui šviežias? Ką reiškia latviškas svygus?

Būdvardis šviežias (senoviniuose raštuose dar sviežias) yra tikrai slaviškas skolinys, paskolintas iš gudų svezyj arba lenkų świeży. Tariamas būdvardis svygus negali būti paimtas iš latvių kalbos, nes jie tokio žodžio visai nepažįsta; jų kalboje terandame svaigs „šviežias, fresh“, bet jų šis žodis nėra kaip reikiant paliudytas nei iš senovinių raštų, nei iš dabartinės žmonių šnekamosios kalbos, todėl, kaip spėjama, tai veikiausiai yra ne kas kita, kaip naujas perdirbinys iš rusų svežij. Vaižgantas savo raštuose vietomis vartoja sviegas „šviežias“ (pvz. sviegas oras, sviegas šienas ir kt.), bet ir šis žodis iš jokių kitų šaltinių nepatvirtintas, todėl ir tai tenka laikyti naujadaru, veikiausiai paties Vaižganto iš latvių svaigs pasidarytu. Etimologiškai slavų šakniai svež- (senovėj su jat’) mūsų kalboje galėtų atliepti svaig- (plg. slavų snežiti – mūsų snaigyti, mesiti – maišyti ir kt.), bet ši šaknis mūsų kalboj ką kita reiškia (plg. svaigti, svaigus „linkęs svaigti, svaiginamas“, svaigulys ir kt.), ir todėl koks nors svaigas (ar svaigus) „šviežias“ vargiai galėtų būti įmanomas mūsų kalboje. Visai tinkamo lietuviško pakaito slaviškam skoliniui šviežias (asimiliacijos keliu perdirbtam iš senesnio sviežias; plg. šašlavos iš sąšlavos ir kt.) pakeisti neturime, ir todėl lig šiol esame daugiausia vartoję tą slavišką skolinį kaip ir nemaža kitų slavybių, pvz. blogas, kurtas, liūtas, mėsa, pipiras, stiklas, šilkas ir kt.

(Gimtoji kalba, 1962 m., nr. 1, p. 11–12)

436. Ar vartotinas žodis totalitarinis?

Iš lot. totalis (nuo totus „visas“) mūsų kalboj visų pirma gali būti sudarytas būdvardis totalus „visiškas, ištisas, visuotinis“ (plg. lot. moralis ir mūsų moralus), iš kur toliau jau gali būti atsiradęs rūšinis būdvardis totalinis (plg. moralus ir moralinis, specialus ir specialinis); totalinis karas „ang. total war, visuminis karas, kuriame kovojama visomis galimomis priemonėmis ne tik prieš priešą, bet ir prieš civilinius gyventojus“. Panašiai, tuo pat rūšiniu būdvardžiu, suspecialinę kiek reikšmę, mes, rodos, galėtume pasakyti ir totalinė valdžia, totalinė valstybė (kur viena politinė partija ar grupė turi savo rankose visišką kontrolę, o visos kitos partijos ar grupės yra nušalintos). Bet V. Europos kalbose šiai pastarajai reikšmei žymėti yra sudarytas tolimesnis, išplėstinis, būdvardinis darinys: ang. totalitarian, pranc. totalitaire, vok. totalitaer (iš lot. totalitas ir priesagos -arius), o pagal tai yra atsiradęs ir mūsiškis totalitarinis: totalitarinė valdžia, totalitarinė valstybė.

Dabar užuot totalitarinis yra dar kartais vartojamas būdvardis totalistinis (ang. totalistic), sudarytas iš totalistas tuo pat būdu, kaip pvz. pacifistinis, socialistinis iš pacifistas, socialistas ir kt.

437. Kuo skiriasi būdvardžiai: humaniškas, humanistiškas (humanistinis) ir humanitariškas (humanitarinis)?

Humaniškas yra sudarytas iš lot. humanus (šalia homo „žmogus“) ir reiškia „žmogiškas, žmoniškas“; tiesiogiai iš lot. kalbos mes galėtume šio būdvardžio vietoje sakyti ir humanus; plg. lot. adaequatus ir mūsų adekvatus (ne adekvatiškas). Ilgainiui iš lot. humanus V. Europos kalbose buvo susidaryta humanizmas (ang. humanism, pranc. humanisme, vok. Humanismus) ir humanistas „humanizmo atstovas“, iš kur mūsų kalboje yra atsiradęs humanistiškas „būdingas humanistui; turįs humanizmo ypatybių“ ir humanistinis „susijęs su humanistu ar humanizmu“ (plg. socialistas ir socialistiškas, -inis). Panašiai kaip totalitarinis, yra sudarytas ir huma-

nitarinis (iš lot. humanitas ir -arius: ang. humanitarian, pranc. humanitaire, vok. humanitaer) „susijęs su žmonių kultūros bei istorijos pažinimu, jų mokslais“: humanitariniai mokslai. Tos pat kilmės yra humanitaras „humanitarinių mokslų studentas“.

438. Kaip geriau sakyti – piktnaudoti ar piktnaudžiauti?

Dar nepriklausomojoj Lietuvoj buvo sudaryti naujadarai: piktnauda „ko naudojimas piktam“, piktnaudis, -ė „kas ką piktam naudoja“ ir piktnaudžiauti „ką piktam naudoti“; plg. piktdžiuga „džiaugimasis iš kito nelaimės“, piktdžiugis, -ė „kas džiaugiasi iš kito nelaimės“ ir piktdžiugiauti „džiaugtis iš kito nelaimės“. Iš tokių sudėtinių daiktavardžių kaip piktnauda dabar beveik nebelinkstame susidarinėti veiksmažodžių su -oti, todėl savo laiku ir terminais nebuvo sudaryti veiksmažodžiai piktnaudoti ar piktdžiugoti; jų vietoje buvo priimta piktdžiugiauti ir piktnaudžiauti; plg. badmirys ir badmiriauti ir kt.

439. Ar teiktini posakiai: Iš Maskvos taško vertinant (Elta); negalima iš meninio taško kalbėti apie dainų šventę (Margutis); nekaltybė žiūrint iš filosofijos kertės (vieno straipsnio antraštė); žiūrint iš egoistinio taško (Dirva) ir kt.?

Visi šitie taškai ir kertės yra mūsų dabartinės spaudos kalboje vergiškai versti iš kitų kalbų atitinkamų posakių; plg. anglų point of view, angle „aspect, point of view“ ir kt. Mes savo kalboje galime puikiausiai apsieiti be tų taškų ir kerčių; Maskvos požiūriu vertinant; negalima apie dainų šventę kalbėti meniniu (meno) atžvilgiu; nekaltybė filosofiniu atžvilgiu; egoistiniu požiūriu, žiūrint egoisto akimis ir t. t. Visa bėda, kad daugelis mūsų dabartinių laikraštininkų vis mažiau besirūpina žmoniškesne mūsų kalbos vartosena ir savo rašiniuose vis daugiau rodo apsileidimo, tuo būdu jie daugiau kaip kiti prisideda ir prie mūsų dabartinės rašomosios kalbos menkėjimo arba nuosmūkio.

(Gimtoji kalba, 1962 m., nr. 2, p. 27)

440. Investicija ar investacija?

Investicija yra paimta iš lot. investitio (nuo investi-

re „įvilkti, apvilkti“, iš vestis „drabužis, apvalkalas“) ir todėl, atrodo, yra teiktinesnė negu investacija, vartojama kai kuriuose (pvz. V. Pėteraičio, V. Gailiaus ir kt.) žodynuose. Investicija yra pažįstama ir kitose kalbose, pvz. vok. Investition ir kt. Vartojant investiciją, dabartiniuose laikraščiuose (pvz. Drauge ir kt.) sutinkami investmentai yra nebereikalingi. Anglų reinvestment galėtų būti verčiama reinvesticija; plg. organizacija ir reorganizacija.

441. Ar vartotinas aeruostas?

Šis žodis, vis dažniau sutinkamas mūsų laikraščių, ypač dienraščių, kalboje, yra vergiškai verstas iš angl. airport (aeroport). Nuo seniau mes buvome įpratę tam reikalui vartoti tarptautinę svetimybę aerodromas, ir jos reikėtų toliau laikytis; jį pažįsta ir anglų kalba – aerodrome (airdrome). Mūsų spaudos kalboje vis daugiau ir daugiau pasitaiko vergiškai verstų žodžių iš anglų kalbos, ir tuo būdu vis daugiau teršiama mūsų laikraštinė kalba.

(Gimtoji kalba, 1963 m., nr. 1, p. 14)

442. Ar galima sakyti: ji jau buvo *netoli* 70 metų amžiaus? jis gyvena *arti miško*.

Galima. *Netoli* yra tos pat reikšmės kaip *arti*, kuris su kilmininku vartojamas vietai ar artimam (netolimam) laikui žymėti, pvz.: jis gyvena *arti* miško, jau buvo arti pavakario ir saulė *arti* (arba *netoli*) laidos, jau *netoli* vakaro – laikas namo važiuoti ir t. t. Taigi pagal tai galime pasakyti ir: ji jau buvo *arti* (arba *netoli*) 70 metų amžiaus.

443. Kaip geriau: Maironio 100 metų nuo gimimo sukakties minėjimas ar Maironio 100 metų gimimo sukakties minėjimas?

Geriau ir paprasčiau: Maironio gimimo 100 metų sukakties minėjimas. Arba: Maironio šimtmetinės gimimo sukakties (ar šimtmetinės Maironio gimimo sukakties) minėjimas. Prielinksnis *nuo* čia gerokai apsunkina viso sakinio sandarą.

(Gimtoji kalba, 1963 m., nr. 2, p. 10–11)

444. Ar taisyklingai laikraščiai rašo: *Sikstinos koplyčia* (Sistine Chapel)?

Ši garsioji Vatikano kapela, Capella Sixtina, yra pavadinta nuo ją

įkurdinusio popiežiaus Siksto IV: iš čia yra kilę ir kitų kalbų jos pavadinimai: it. Cappella *Sistina*, ang. *Sistine* Chapel, prc. *Sixtine* (chapelle), vok. *Sixtinische* Kapelle, lenk. *Sykstyńska* kaplica ir kt. Lot. *sixtinus, -a* (it. *sistino, -a* ir kt.) „Siksto, su Siksto vardu susijęs" yra priklausomybinis būdvardis, kurį mūsų kalboj atstoja kilmininkas arba būdvardinės lytys su *-inis, -ė*, plg. *Šv. Onos* bažnyčia, *Norvydinė* (pieva) ir kt. Taigi *Capella Sixtina* mūsų kalboj tegali būti *Siksto*, arba *Sikstinė*, kapela. *Sikstinos* kapela (arba koplyčia) yra analoginis darinys ir tiesiogiai etimologiškai nepateisinamas. Norint galėtų būti vartojama ir viena *Sikstina* „Siksto kapela", plg. vok. die *Sixtina*.

Ryšium su tuo dar tenka pastebėti ir *Sikstinė* madona (vok. Sixtinische Madonna, ang. Sistine Madonna), Rafaelio paveikslas, kuris yra pavadintas nuo jame pavaizduoto popiežiaus Siksto II. Tai yra tiesiogiai ne Siksto, bet tik su Sikstu susijusi madona, todėl šiai sąsajai pažymėti kaip tik geriau tinka būdvardis, ne kilmininkas. *Sikstinos* madona yra bereikšmis dalykas.

(Gimtoji kalba, 1963 m., nr. 3–4, p. 24)

445. Kaip sakyti rašyti: *gavo magistro laipsnį istorijoj* ar *iš istorijos*? *Gavo doktoratą aeronautikos inžinerijoj* ar *iš aeronautikos inžinerijos*?

Geriausia vartoti: *gavo istorijos magistro laipsnį, įsigijo aeronautikos inžinerijos doktoratą, filosofijos daktaro laipsnį* ir kt. Plg. *Philosophiae doctor*, ang. *Doctor of philosophy* ir kt.

(Gimtoji kalba, 1965 m., nr. 1, p. 14)

446. Kaip reikėtų lietuviškai versti ang. *addiction*?

Adiktas (iš lot. *addictus*) yra žmogus, kuris į ką nors yra linkęs, įpratęs, turi tam tikrą įprotį arba tam tikrų, paprastai žalingų įpročių, pvz. vartoti narkotikus, tam tikras piliules ir kt., todėl toks palinkimas vadinamas *adikcija* (iš lot. *addictio*). Šalia to dar kartais vartojama *narkomanas* „kas linkęs vartoti narkotikus" ir *narkomanija* „toks palinkimas" (iš graikų *narkė* „traukulys, mėšlungis, paralyžius, sustingimas" ir *mania*).

Adikcija ir *narkomanija* dažnai pakaitais ir vienoda reikšme vartojami. Kuris iš šių žodžių daugiau tiktų mūsų kalbai ir kuria reikšme, turėtų pirma nuspręsti mūsų medikai, kurie, be ko kita, dar geriau moka ir lietuvių kalbą. Kaip nors sulietuvinti šiuos specialius termi-

nus yra jau netaip lengva; antra vertus, ar visados yra būtino reikalo? Plg. *ambivalencija* „prieštaringas jausminis kokio nors pergyvenimo vertinimas (pvz. neapykanta ir meilė kam nors vienu laiku)“, kurią vokiečiai verčia Doppelwertigkeit. Galbūt šį terminą ir mes galėtume lietuviškai versti pvz. *dvivertybė* (plg. *dviprasmybė*), *dvivertiškumas*? Bet, apskritai imant, specialius tarptautinius terminus turėtume tik tada lietuvinti, kai jiems galime rasti arba susidaryti visai tinkamų lietuviškų pakaitų, plg. *nesąmonė* „absurdas“, *pažanga* „progresas“ ir kt.

(Gimtoji kalba, 1965 m., nr. 2, p. 29–32)

447. Ar patartina sąlygos sakinius pradėti žodžiais *nežiūrint to, kad...* ar pn.?

Šitos rūšies sakinių vis dar pasitaiko mūsų spaudos kalboje, pvz.: Sovietai turi visą pagrindą tai (t. y. Vokietijos kapituliacijos 20 metų) sukakčiai minėti: n e ž i ū r i n t t o, k a d karo eigoje j i e turėjo didžiausių pralaimėjimų, kokie buvo įvykę Rusijos istorijoje, j i e išsilaikė dėka milžiniškos sąjungininkų pagalbos ir užvaldė pusę Europos (š. m. Aidai). Šis sakinys visų pirma stilistiškai yra didžiai sunkus ir painus: viena, jis pradedamas mums neįprastais, sunkiais žodžiais n e ž i ū r i n t t o, k a d...; antra, jame nereikalingai dukart vartojamas vienas ir tas pats veiksnys. Daug sklandžiau, aiškiau, atrodo, tai galėtų būti pvz. šiaip nusakyta: kad ir kare (karo metu, karo būvyje) patyrę didžiausių pralaimėjimų, kokių yra buvę Rusijos istorijoje, jie (t. y. Sovietai) išsilaikė dėl milžiniškos sąjungininkų pagalbos ir užvaldė pusę Europos. Plg. dar: kad ir būdamas didžiai mokytas, jis vis dėlto susirinkime negudriai pasielgė. Kaip atrodytų, jeigu kas imtų sakyti: n e ž i ū r i n t t o, k a d j i s yra didžiai mokytas, j i s vis dėlto susirinkime negudriai pasielgė? Tai yra dėl to, kad mes, netekdami lietuviško, natūralaus savo kalbos jausmo, ilgainiui, ypač savo raštuose, pradedame daug ką dirbtinai, sunkiai, beveik svetimai nusakyti. Užuot pradėję sąlygos sakinį žodžiais *kad ir...* (*nors ir...*), kurie šnekamojoj žmonių kalboj gana plačiai pažįstami, mes jau sakome *nežiūrint* (*nepaisant*) *to, kad...*; plg. rusų *nesmotria na to, čto...*

Ryšium su tuo dar pastebėtina, kad žodis *nežiūrint* (ar *nepaisant*) savaime yra niekuo nedėtas, tik jis minėtame sakinyje sintaksiškai netinkamai vartojamas.

448. Kaip lietuviškai vadinasi vytuvais suvyti siūlai – į *gijas* ar *tolkas*?

Tolka yra nelietuviškas žodis (lenkų *talka*), ir todėl jis nevartotinas. Tikrai senas ir lietuviškas, plačiai pažįstamas tolkos pavadinimas yra *srúoga* „iš ritės (arba špulios) išvyti, išlenkti siūlai; tų siūlų posmas“. *Gijà, -õs* visų pirma yra siūlas (paprastai ataudų, audžiant); bet vietomis ji vartojama ir „sruogos“ reikšme: nuimk nuo lankčio *giją*; pirkau vilnų g i j ą; suvyk siūlus į g i j a s. J. Juškevičius savo žodyne yra skyręs nesuktą giją nuo sukto siūlo. Taip pat ir *sruoga* dar reiškia „(vilnų, plaukų) pluoštą, kuškį“.

449. Ar geri terminai *vadeiva, vadeivė* „tam tikros srities, rajono (pvz. skautų) vadovas, viršininkas“?

Visų pirma šalia *vadeivos* visai nereikalinga *vadeivė*: *vadéiva* yra toks pat niekatrosios giminės daiktavardis, kaip ir pvz. *mainéiva* „mainininkas, -ė“, *pikčiùrna* „piktas žmogus, pikčius, -ė“, *vépla* „išvėpėlis, -ė“ ir kt. Antra vertus, *vadéiva*, visai nesenas naujadaras, dabar paprastai vartojamas menkinamąja reikšme („menkas vadas“), panašiai kaip *rašéiva* „menkas rašytojas, menka rašytoja“ ir kt. Taigi šis žodis dėl savo reikšmės vargiai gali tikti tam tikros srities ar rajono vadovui, viršininkui vadinti; tam tikslui reikėtų pasirinkti kitokį žodį, pvz. *vadūnas, -ė* ar pn.

450. Ar taisyklingas *liùdininkas*? Juk nesakome *rašininkas, arininkas*.

Taip, šalia *rašýti, árti* nepažįstamas *rašininkas* arba *arininkas*; bet dabartinėj žmonių arba senesnių raštų kalboj vis dėlto šalia *baidýti, páistyti, šliáužyti* (arba *šliáužioti*), *válgyti* arba *kąsti, kéikti, mùšti* gerai pažįstami ir tokie žodžiai kaip *baidiniñkas* „baidytojas“, *páistininkas* „kurs linkęs páistyti, sapalioti“, *šliáužininkas* „kurs visur įlenda“, *valginiñkas* „valgytojas“, taip pat *kandiniñkas* „kas kanda“, *keikiniñkas* „keikūnas“, *mušiniñkas* „mušeika“ ir kt. Taigi formaliai pagal tai lengvai gali būti šalia *liùdyti* pateisintas ir *liùdininkas* „liudytojas“, kuris jau sutinkamas ir mūsų senųjų raštų kalboje.

Apskritai imant, žodžiai su priesaga *-ininka-* iš pradžios tebuvo sudaromi iš vardažodžių (pvz. *darbiniñkas* : *dárbas, branginiñkas* : *brangùs* ir kt.). Bet ilgainiui, kada jau buvo susiformavusi atitrauktinė tam tikros reikšmės priesaga *-ininka-* ir šalimais nebuvo žinoma ar juntama atitinkamų vardažodžių, kurie jiems būtų galėję eiti darybi-

niu pagrindu, galėjo būti pradėta darytis šios rūšies darinių greta atitinkamų veiksmažodžių arba pagaliau net ir iš tų pačių veiksmažodžių; plg. *maininiñkas* „maineiva, vertelga“ šalia *maĩnas, -aĩ, mainùs* „atmainus“ ir *mainýti, váišininkas* „kas eina į vaišes; kas mėgsta vaišinti“ šalia *váišės, -ių* ir *váišinti* (arba *vaišìnti*) ir *keikiniñkas* „kas linkęs keiktis, keikūnas, keiksmininkas“ šalia *kéikti, kropininkas* „apgavikas“ (plg. lat. *krāpnieks* „t. p.“) šalia *krópis* „sukčius, apgavikas“ ir *krópti* „sukti, apgaudinėti“ ir tt. Iš šių pavyzdžių dar aiškiai matyti, kad pvz. *maininiñkas* arba *váišininkas* savo reikšmėmis tebėra glaudžiai susiję su daiktavardžiais *maĩnas, váišės*; bet *keikininkas* arba (Maž. Lietuvos) *pirkininkas* „mėgstąs pirkti“ dabar aiškiai nebegali būti kildinami iš žinomų vardažodžių.

451. Ar geras žodis *būklas* „vieta (kambarys) skautų reikmenims sudėti“?

Bū́klas, -ai (arba *bū́kla, -os*) yra labai senas žodis: su priesaga *-kla-* jis yra sudarytas iš šaknies *bū-* tuo pat būdu, kaip pvz. *árklas* (: *árti*), *giñklas* (: *gìnti*) ir kt. Jį jau randame K. Sirvydo žodyne: žvėrių b ū k l a s (guolis), mergų b ū k l a s (jų gyvenamoji vieta, butas). Vietomis šis žodis dar ir dabar pažįstamas, pvz. kiškio *būklas* (Panevėžyje) ir kt. Plačiau pažįstamoji jo reikšmė yra „būvamoji, gyvenamoji vieta, buveinė, būstinė, būklė“. Taigi *būklas* (arba *būkla*) visų pirma galėtų būti vartojamas vadinti vietai, kur pvz. skautai būna, esti susirinkę, kur vyksta jų draugovės sueigos ar pn. Vargiai šis žodis tiktų padėjimo vietai, *pódėliui* arba *pãdėliui*, žymėti.

452. Ar taisyklingi žodžiai *dvikova, pasąmonė*?

Paprastai sudėtiniai žodžiai keičia galūnes, pvz.: *paupỹs* : *upė, pastalė̃* : *stalas, pùsmergė* arba *pamergỹs* : *merga* ir kt. Bet tai nėra visuotinis reiškinys; pvz. šalia *paupỹs, palóvis, pakrū́mis, palaũkis* (ir kaimo vardas *Palaũkiai)* daug kur sakoma ir *paupė̃, palóvė, pakrū́mė, palaũkė* (arba *palaukė̃, -ės̃, pãlaukę*). Plg. dar *naktigulỹtas* : *gùltas* „patalas“, *pir̃mtakas* : *takas, saulė́grąža* : *grąžà, -ōs,* taip pat *dvìšaka* „dvišakuma“ : *šakà, dvìšviesa* „dvi (saulės ir mėnesio) šviesos“ : *šviesà* ir kt. Taigi gali būti ir jau plačiai vartojama *dvìkova* šalia *dvìkovė*. *Pasąmonę* gali paremti pvz. *pažemė̃* : *žemė, mólduobė* : *duobė, sáulėžolė* : *žolė* ir kt.

Tas faktas, kad jei kam daugiau yra žinomos sudėtinių žodžių pakeistosios galūnės, dar nerodo, kad šios rūšies žodžiai su nepakeistomis galūnėmis jau yra netikę ir todėl netaisyklingi. Ne, nemaža sudėtinių žodžių su nepakeistomis galūnėmis yra labai seni dalykai, kurių dalis jau yra išėję arba išeina iš apyvartos, bet dalis jų ir toliau pasilieka; pvz. užuot M. Mažvydo *lauksargas* dabar jau daug kas imtų sakyti *laūksargis* (plg. kaimo vardą *Laūksargiai*), o toks **šonakaulas* (plg. ryt. *rãtalankstas* : *lãnkstas* ir kt.) jau iš viso nebepažįstamas, besakome tik *šónkaulis*. Tokių žodžių kaip *paupỹs* : *paupẽ* ir kt. vartosena dar labai svyruoja, ir todėl palikime jų atranką pačiam gyvenimui, o *dvikovą* pati vartosena jau beveik yra pasirinkusi.

453. Ar vartotina *dėka* prielinksniu?

Kartais mūsų spaudos kalboje vis dar pasitaiko *dėka* su naudininku: tik dėka jam aš galėjau tai padaryti; mes galėjome iš bėdos išsisukti tik dėka susidėjusioms aplinkybėms. Šalia to šis žodis dar prielinksniu kartais vartojamas ir su kilmininku: dėka jo aš turėjau pralaimėti. Bet šitokia vartosena yra gana nauja, šnekamojoj žmonių kalboj ir šiaip geresniuose raštuose seniau ji visai nebuvo pažįstama. Visų pirma pats žodis *dėkà, -ōs, dẽką* „dėkojimas, padėka; malonė, valia“ yra gudiškas skolinys (iš sen. gudų *djaka*) ir mūsų kalboj pirmiausia daiktavardžiu vartojamas, pvz.: *dėka* prieš *dėką* (kaip tu man, taip ir aš tau); dėka neatliksi, reiks užmokėti; aš pinigų turiu, bet ne tavo dėka; ne tavo dėka taip atsitiko; savo dėka taip negali daryti. Didžiajame „Liet. kalbos žodyne“ nėra nei vieno pavyzdžio, kuris rodytų *dėką* kur esant vartojamą prielinksniu su naudininku arba kilmininku. Minėtos rūšies sakiniuose *dėka* dažnai vartojama įnagininku priežasčiai žymėti, pvz.: aš turiu pinigų, bet ne tavo dėka (t. y. ne tavo malone, ne dėl tavęs, ne dėl tavo priežasties); jis prasigyveno, bet ne tavo dėka (t. y. ne tavo nuopelnu arba rūpesčiu); ne tavo dėka (t. y. ne tavo valia arba malone) taip atsitiko. Šio įnagininko vietoj tarmėse dar pasakoma ir prielinksninė žodžių grupė *iš dėkos*; žolės auga iš savo dėkos; vaikinas išėjo iš savo dėkos (t. y. savo dėka, savo valia). Dėl vartosenos plg. dar: jis netvėrė džiaugsmu arba iš džiaugsmo; visi stebėjosi jo gudrumu arba iš jo gudrumo; žmonės mirė

b a d u arba i š b a d o (n u o b a d o). Taigi prielinksnis *dėka* su naudininku iš seniau nėra pateisinamas, ir todėl netenka daug abejoti, kad jis mūsų kalbon lengvai galėjo patekti iš kaimyninių kalbų; plg. tik d ė k a j a m aš išsigelbėjau ir (rusų) tol'ko b l a g o d a r i a j e m u ja mog izbavitsia. Kiek vėlyvesnė variacija yra *dėka* su kilmininku: tik d ė k a j o aš išsigelbėjau. Bet ir ši vartosena iš seniau nėra paliudyta ir lig paskutinių laikų plačiau šnekamojoj kalboj nebuvo vartojama. Kadangi priežasčiai žymėti mes turime visą eilę savų prielinksnių, tai bendrinėj kalboj lengvai galime apsieiti ir be skolintinės *dėkos*: *tik d ė l j o* (tik jo pagalba) aš išsigelbėjau; tik j ų a u k o m i s (d ė l j ų a u k ų, ne d ė k a j ų a u k o m s ar d ė k a j ų a u k ų) galėjo būti tas tikslas pasiektas. Tam tikrais atvejais, kaip žmonių kalbos pavyzdžiai rodo, galėtų būti *dėka* įnagininku vartojama po priklausomojo kilmininko: tai atsitiko ne t a v o d ė k a; jis gerai prasigyveno tik k i t ų d ė k a (t. y. kitų pagalba, rūpesčiu ar malone). O šio straipsnio pradžioj minėti sakiniai geriau šiaip nusakytini: tik d ė l j o (ne d ė k a j a m) aš galėjau tai padaryti; tik s u s i d ė j u s i o m i s a p l i n k y b ė m i s (dėl susidėjusių aplinkybių) galėjome iš bėdos išsisukti

(Gimtoji kalba, 1965 m., nr. 3–4, p. 52–54)

454. Ar obalsis savo daryba gali būti lyginamas su *ovaidas* „išdykėlis, nutrūktgalvis"? *

Dusetiškių *óvaidas*, kaip K. Būga mano, yra sutrumpintas iš **ovivaidas* ir sudarytas iš **ovis, -ies* ir *vaidas*. Žodis *ovis* dabar jau nebevartojamas, bet jo vs. vt. *ovyje* dar sutinkamas M. Daukšos kalboje: šventieji nekurie rodžias žmonėmus ne tiktai sapne, bet ir *ovyje* (t. y. budėjime). Toliau iš *ovis* yra kilęs *óvytis* „vaidintis, rodytis". Taigi *óvaidas* iš pradžios galėjo būti „kas budint pasirodo, vaidenasi". Iš to aišku, kad *o* žodyje *ovaidas* nėra joks priešdėlis, kaip mano O. Roznekienė (GK 1965 25), o seno žodžio likutis. Iš tikrųjų priešdėlio *o* lietuvių kalboje nėra.

Žodis *obalsis* yra hibridinis vertinys, sudarytas pagal lenk. *ogłos* ar *okrzyk*, kur *o* tikrai yra priešdėlis. Taigi mūsų *obalsis* sudarytas iš lenk. priešdėlio *o* ir savo žodžio *balsis*, kuris yra lenk. *głos* „balsas" verti-

*Atsakymas parašytas kartu su L. Dambriūnu (A. R.).

nys. Dėl to žodis, kurio dalis yra sava, o kita dalis nesava, vadinamas mišiniu, hibridu, ir dėl to laikomas netaisyklingu. Tokių mišinių turime ir daugiau, pvz. *dasakyti, darašyti*, kur priešdėlis *da-* yra slaviškas, arba *langinyčia, druskinyčia,* kur priesaga *-inyčia* yra slaviška.

Vietoj *obalsio* lietuvių kalboje jau seniai vartojamas geras savas žodis *šūkis*, kuris atstoja tarptautinį *lozungą, devizą*. *Šūkis*, kaip aiškina žodynas, yra „trumpu posakiu išreikšta kokia mintis, idėja". Daugybę šūkių matėme Lapkričio 13 demonstracijos plakatuose, pvz. *Freedom for Baltic states – Laisvė Baltijos valstybėms*! ir pn. Todėl ir ateitininkų „visa atnaujinti Kristuje" ir skautų „Dievui, tėvynei ir artimui" yra taip pat šūkiai.

Skautų literatūroj šūkiu vadinamas žodis *būdėk*, kuris sakomas sveikinantis ar atsisveikinant. Skautams *būdėk* (*vis būdžiu*) atstoja žodžius *labas, sveikas, sudieu,* kuriais sveikinasi (atsisveikina) neskautai. Bet tokių sveikinimosi žodžių niekas šūkiais (lozungais) nevadina, dėl to ir skautų sveikinimosi žodį *būdėk* vargu tinka vadinti šūkiu, nebent *šūkis* šiuo atveju būtų vartojamas kita, t. y. sušukimo, prasme. Bet šiuo atveju dviem skirtingiem dalykam geriau vartoti ir du skirtingus žodžius. Atrodo, kad šiam reikalui skautai galėtų vartoti žodį *šūksnis*, kurį žino ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Tada galėtume sakyti, kad skautų šūkis yra *Dievui, tėvynei, artimui*, o jų šūksnis yra *būdėk*!

455. Ar *kaimiečių* vadinimas *valstiečiais* nėra anachronizmas, juo labiau, kad dabar Lietuvoj jau nebėra ir valsčių? Pats *valstietis,* sudarytas iš tos pat šaknies kaip ir *valstis, valstybė*, gal geriau tiktų *piliečio sąvokai*, kuri jau nieko bendro neturi su pilimi.

Valstietis yra neseniai sudarytas iš *valstis* arba *valsčius* ir iš pradžios galėjo reikšti ne ką kita kaip „priklausantysis valsčiui, valsčiaus gyventojas", bet ilgainiui jam buvo duota reikšmė „ūkininkas, laukininkas, kaimietis". S. Daukantas dabartinio *valstiečio* vietoj dar vartojo *valsčionis* „valdinys; ūkininkas, kaimietis"; dėl reikšmės plg. dar lenkų *włościanin* „ūkininkas, kaimietis". „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne" *valstietis* yra „kas verčiasi žemės darbu, žemdirbys". Kadangi šis žodis yra naujadaras, jau plačiai įsigalėjęs, tai jis minėtomis reikšmėmis gali ir toliau pasilikti: *valstiečiai* „valsčiaus gyventojai" Lietu-

voj daugiausia yra buvę laukų, kaimų žmonės, žemdirbiai, todėl jie lengvai gali būti laukininkai, ūkininkai.

Pilietis (arba seniau *pilionis*) visų pirma yra „pilies (arba drauge ir miesto) gyventojas“; bet ilgainiui šiuo žodžiu buvo pradėtas vadinti ir „valstybės narys, citizen“. Ši reikšmės pakaita veikiausiai yra paveikta kitų kalbų; plg. vok. *Bürger* „(seniau) miestietis, (dabar) pilnateisės valstybės gyventojas“, prc. *citoyen* „miestietis“ ir „pilietis“. Rusų *graždanin* (seniau *gorožanin*) „pilietis“ yra verstas iš graikų *polítės* (nuo *pólis*) „miestas; valstybė“. Taigi *pilietis* „citizen“ ramiausiai gali pasilikti nepaverstas *valstiečiu*. Žodžių reikšmės gali pakitėti, o jų formos pasilikti tos pačios; plg. *krósnis* „akmenų krūva, krūsnis“ ir *krósnis* „pečius“, *pasáulis* „vieta, erdvė po saule“ ir *pasáulis* „svietas, world, mundus“ ir kt. Plg. dar latvių *pilsētnieks* „miestietis“ ir *pilsonis* „pilietis“.

456. Ar vartotini posakiai *didesnė, mažesnė pusė*?

Kartais manoma, kad *pusė* tėra tik viena lygi kokio nors daikto dalis; bet kalboje *puse* laikoma ir nebūtinai lygi kokio nors daikto dalis, todėl ji gali būti ne tik lygi, bet ir didesnė arba mažesnė, pvz.: jau didesnę pusę šieno suvežėm; beliko mažesnė pusė (t. y. dalis) dirvos arti. Mat, kalba turi savo „logiką“, kuri gali ir nesutikti su formaline (galvojamąja) logika. Ir tai pasitaiko ne tik mūsų, bet ir kitose kalbose, plg. vok. *die grössere, kleinere Hälfte*, rusų *ból'šaja, mén'šaja polovina* ir tt. Taigi klausiamieji posakiai gali būti be jokios sunkenybės vartojami ir bendrinėje kalboje: jie plačiai pažįstami iš žmonių kalbos ir kaip reikiant kalbiškai pateisinami.

(Gimtoji kalba, 1967 m., nr. 1, p. 13–14)

457. Kaip versti anglų *aid, assistance, help, support, subsidy*?

Visi šie žodžiai yra sinonimai, tokios pat rūšies kaip ir mūsų *pagálba, paramà, pašalpà* ir kt.: iš vienos pusės jie tarp savęs yra susiję savo pagrindine reikšme – „vienoks ar kitoks padėjimas kam nors reikale“; bet iš kitos pusės jie kartais vieni nuo kitų daugiau ar mažiau ir skiriasi tam tikrais, dažnai gana subtiliais, tik juste pajuntamais reikšmės niuansais, kurie tiek anglų, tiek mūsų kalboj gali savaip įvairuoti. Bendrai imant, ang. *aid, assistance* ir *help* dažniausiai galima versti mūsų *pagálba, support – paramà* arba *paspirtìs*, taip pat

iš dalies *pašalpà*; šis pastarasis žodis kartais gali būti vartojamas dar ir susiaurinta, suspecialinta reikšme – „piniginė ar šiaip kokia medžiaginė (materialinė) pagalba“. Bet, ėmus smulkiau analizuoti reikšminius niuansus, minėtųjų žodžių skirtumai kartais gali pasirodyti didesni arba mažesni. Štai anglų kalboj paprasčiausias ir stipriausias yra *help* „padėti, pagelbėti, t. y. daryti kam ką lengviau, duoti kam ką reikalinga ir tt.“, o *aid* ir *assist* yra formalesni ir iš dalies silpnesni: pirmasis iš jų daugiau pažymi pagalbos arba paramos reikalą (pvz.: saint will a i d if men will call), o antrasis parodo antrinį, mažesnį pagalbos (paramos, assistance) vaidmenį, pvz.: a deputy a s s i s t s (geriau kaip a i d s) his superior. Lietuvių kalboj mes tokio reikšminio skirtumo nepažįstame – čia mums tedera *padėti* arba *pagélbėti* „to help, assist, aid“. Mūsiškė *paramà* ir *paspirtìs* irgi yra tam tikra pagalba (parėmimas, paspyris, vok. Unterstützung, Stütze, Beistand); tam anglų kalboj arčiausia atliepia *support* „maintenance, sustenance“. Kadangi *šelpti* reiškia „ką kuo remti, kam piniginę ar materialinę pagalbą teikti, padėti“, tai ir *pašalpà* mums visų pirma yra „parama, sušelpimas, padėjimas, Beihilfe, Unterstützung, aid, assistance“, specialesniu atveju „piniginė pagalba, subsidija“, pvz. valstybinė p a š a l p a (arba subsidija, ang. subsidy).

Šalia aukščiau minėtųjų sinonimų dar pažįstama *paslaugà* „paslaugymas, patarnavimas, padėjimas“ ir *talkà* „tarpusavinė, kolektyvinė pagalba“; anglų kalboj šie žodžiai tegali būti verčiami aprašomai.

458. *Lakiruoti, marširuoti, dezertiruoti* ar *lakuoti, maršuoti, dezertuoti*?

Vietoj *lakiruoti, marširuoti* lengvai galime pasakyti *lakúoti, maršúoti*; plg. *lãpas* : *lapúoti, lãkas* : *lakúoti* (l a k ú o t i n i a i batai), *máršas* : *maršúoti* (vok. marschieren) ir kt. Bet kitais atvejais vargiai apsieisime be *-iruoti*; pvz. iš *dezertiras* arba *dezertyras* teks veikiau darytis *dezertiruoti* ar *dezertyruoti*, nors nieko nebūtų galima sakyti ir prieš sutrumpintą lytį *dezertuoti*. Iš *kománda*, žinoma, tiesiogiai susidarysime *komanduoti* „komandos būdu įsakinėti, rikiuoti“, bet šalia to vartosime kaip vartoję ir *komandirúoti* „ką nors kur siųsti tarnybiniu reikalu“. Taip pat vietoj *aranžiruoti* be jokios sunkenybės galime pasakyti *aranžuoti* (čia formantas *-ir-* nieko naujo nepasako), bet *šokiruoti* jau nebegalėsime versti į *šokuoti*, nes ši forma mūsų kalboj jau

reiškia „šokant, pašuokomis eiti, šokinėti“ ir todėl vargiai galėtų atstoti *šokiruoti* (rus. *šokirovat'* iš vok. *schokieren*, prc. *choquer*). Taigi priesagą *-iruoti* norėdami tik iš dalies galime pakeisti į *-uoti*; čia bendros taisyklės tam negali būti.

Skardžius, Pranas

Sk-12 Rinktiniai raštai / Pranas Skardžius; sudarė ir parengė Albertas Rosinas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 1996 –.

ISBN 5-420-01364-9

[T.] 3: Bendrinės kalbos kultūra. – 1998. – 836 [2] p.: portr., faks., iliustr. Kn. taip pat: Pratarmė/A. Rosinas, p. 13–17.

ISBN 5-420-01418-1

Trečiajame P. Skardžiaus „Rinktinių raštų“ tome spausdinami 1926–1979 m. parašyti straipsniai, apžvalgos, recenzijos, pastabos, atsakymai į *Gimtosios kalbos* ir *Laiškų lietuviams* skaitytojų klausimus, taip pat didesni darbai: „Naujojo Testamento vertimų kalba“, „Mūsų kalbininkai“, „Kunigas ir dvasininkas (dvasiškis)“, žodynas „Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys“ ir kt. Visi šie darbai ir darbeliai vienaip ar kitaip susiję su bendrinės kalbos kultūra ir jos puoselėjimu.

UDK 808.82

Pranas Skardžius
Rinktiniai raštai, t. 3
Bendrinės kalbos kultūra

Redaktorė Marija Treigienė
Viršelio dailininkė Genovaitė Kairytė
Meninis redaktorius Jonas Pocius
Techninė redaktorė Elvyra Volkienė
Korektorės: D. Baliukynienė, N. Semionova
Maketuotoja Alė Zimanienė

1998 05 18. 52,09 apsk. leid. l. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 3785. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, L. Asanavičiūtės 23, 2050 Vilnius. Spausdino spec. paskirties AB „Aušra“, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas

Pastebėtos 2 tomo korektūros klaidos

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
5	6 iš ap.	Teisės	Teisinės
5	2 iš ap.	kaltas	kalbos
8	7 iš ap.	Joną Laurinaitį	Joną Martyną Laurinaitį
440	10 iš virš.	sugrįžes	sugrįžęs
514	13 iš virš.	Mairono	Mirono